VIS 1941 1945

Dr VESELJKO HULJIĆ

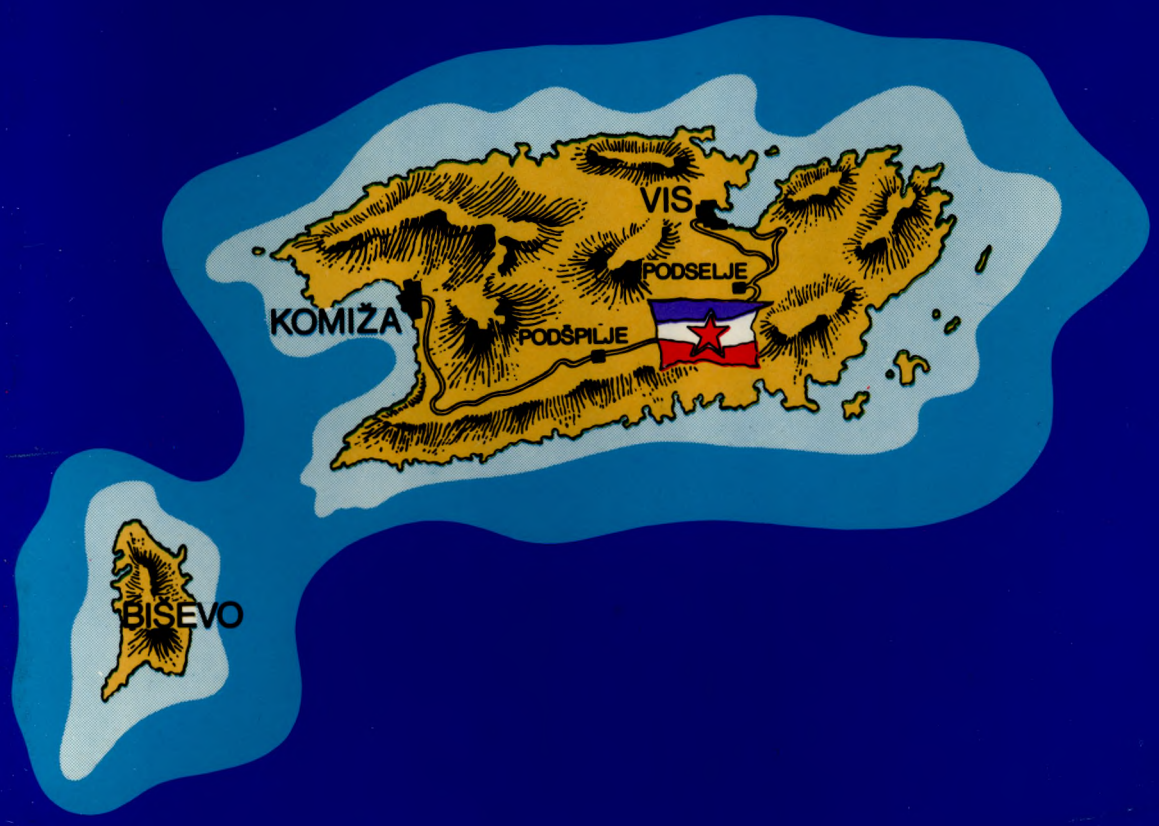

BIBLIOTEKA MONOGRAFIJE

1

Urednik

MIROSLAV CURIN

Recenzenti:

Dr IVAN JELIC
F AB I JAN TRGO
ANDRIJA BOŽANIČ

D r VESELJKO HULJIĆ

VIS

1941-1945

I N S T I T U T
ZA HISTORIJU RADNIČKOG POKRETA
DALMACIJE

SPLIT, 1979.

U čast
60. godišnjice
Saveza komunista Jugoslavije

PREDGOVOR

Proučavanjem, djela akademika dr Grge Novaka a posebno onih 0 prošlosti srednje Dalmacije i njenih otoka, primjerice Hvara 1 Visa, uočljivo je da on nije stigao da šire objasni mukotrpan život i rad obalnih i otočkih težaka, ribara i radnika, pogotovo u međuratnom razdoblju. Na trud njihovih predaka ukazuju količinski i dužinski neizmjerne, rukom izgrađene gomile. Pomoću njih su oni na pobrđima i po »poljima« onemogućavali prirodno-erozivno djelovanje, a da bi prokrčili tlo, odvajali zemlju od kamena, te silnim znojem zasadili terasaste vinograde maslinjake i površine pod aromatičnim biljem. Iz redova siromašnih i srednjih težaka, najčešće željnih i tvrda kruha, ponikle su mase profesionalnih i sezonskih ribara, te najamnih radnika svih vrsta. Njihovim znojem podignute su luke i najljepše zgrade u naseljima, njihovim otporom suzbijane su talijanske denacionalizatorsko-asimilatorske težnje, a njihova borba i prolivena krv doprinijeli su osnivanju nove države Srba, Hrvata i Slovenaca. U monarhističkoj Jugoslaviji navedene socijalne grupacije bezdušno su iskorištavane i izigravane. Na viškom otočju, pripadnici više težačke grupacije, usprkos žustroj i upornoj borbi, grubo su izigrani od monarhističkog režima, a sve građanske stranke i crkveni krugovi nastojali su, bez trajnijeg uspjeha, da onemoguće razvitak i djelovanje komiško-općinskog radničko-težačko--ribarskog bloka, predvodnika siromašnih i većeg dijela srednje egzistentnih slojeva. To povijesno razdoblje između dva svjetska rata autor je obradio u djelu koje mu je omogućilo da bolje shvati kasnija lokalna i zbivanja šireg značenja koja su se na viškom otočju odigrala tijekom narodnooslobodilačke borbe (NOB-e).

Međutim, novčani i drugi uvjeti omogućavaju da se sada objavi ovo djelo, koje obuhvata čitav period NOB-e, uz prethodne sažete

uvodne podatke općeg značenja za zbivanja na viškom otočju do travnja 1941. godine. Saznanjem stečenim razradom međuratnih zbivanja, a također kao jedan od sudionika obrane otoka Visa 1944. godine, autor je nastojao da ovim djelom ne prepusti zaboravu podvige i doprinose težačko-ribarsko-radničkog stanovništva viškog otočja u razvitku narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a). Potom, da analitički obradi one vremenske faze viške povijesne etape, kada je otok Vis imao ogromno značenje za cijelu Dalmaciju, Jugoslaviju i, djelomice, u međunarodnim razmjerima. Sve to, na osnovu arhivske građe, već objavljenih djela, te i doprinosa preživjelih predvodnika i aktivista NOP-a viškog otočja.

U procesu obrade ovog djela, započetog 1963. godine uz inicijative Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, u Zagrebu, autoru su svojim sugestijama pomogli, redosljedno, recenzenti: prof, dr Ljubo Boban, kapetan bojnog broda dr Jovan Vasiljević, prof. Jure Barbaric, prof. dr Jovan Marjanović (kao mentor za magistarski rad i doktorsku dizertaciju), dr Ivan Jelić i general-potpukovnik Fabijan Trgo. Nastojanjem skupštine i društveno-političkih organizacija općine Vis, čije stanovništvo je izdvojilo namjenske novčane doprinose, znatne napore za objavljivanje djela uložio je Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, u Splitu. Tijekom ovih završnih radova, a da bi »Prvi dio« ove knjige najcjelishodnije prikazao razvitak NOP-a na viškom otočju do kapitulacije Italije, svoje doprinose dali su brojni Višani, učesnici zbivanja. Zastupajući sve njih, svojim izravnim doprinosima prednjačili su Nikola Tomić-Mladen, Nikola Repanič-Gandi, Tomislav Zuanić-Knezić i Andrija Božanić-Kastriotić (Stevo), koji je obavio i završnu recenziju. Svima navedenima i nenavedenima, za napore radi poboljšanja kvaliteta ovog djela i za njegovo objavljivanje u vidu knjige, pripada zasluga i zahvalnost.

Ovim djelom prate se i objašnjavaju najvažnija zbivanja, te navode i s njima povezane pojedine ličnosti, prvenstveno suglasno procesu razvitka NOP-a viškog otočja i sažetog prikaza o načinima rješavanja brojnih problema za trajanja povijesne etape, kada su na otoku Visu boravila dalmatinska i jugoslavenska rukovodstva i kada je ovaj otok bio privremeno središte Dalmacije i Jugoslavije, i time i od utjecaja na neke događaje međunarodnog značenja.

AUTOR

UVODNI PODACI

VIŠKO OTOČJE U HISTORIOGRAFIJI 20. STOLJEĆA

Priključenje svojoj državi i vojničko zaposjedanje viško-otočkog područja pružalo je u prošlosti raznim osvajačima brojne prednosti u kontroli pomorskih komunikacija na Jadranu. Otok Vis bi im tada koristio kao strategijsko-operativna osnovica za kontrolu šireg područja mora (»Ključ Jadrana«), zauzimanje srednjodalmatinskih otoka, iskrcavanje na obalu srèdnje Dalmacije i prodor u dubinu kopna. Vojnički, viško otočko područje, a posebno otok Vis, interesiralo je Ilire, antičke Grke, Rimljane, Bizantince, hrvatsku državu, Veneciju, Napoleonovu Francusku, Austriju i Austro-Ugarsku. U prošlom i ovom stoljeću talijanskim osvajačima ovo područje bilo je željeni cilj osvajanja, pa su ga u dva navrata okupirali (konac 1918. do 21. travnja 1921; odnosno od 23. travnja 1941. do 9. rujna 1943. godine), nastojeći da ga anektiraju i trajno zadrže. Prvenstveno narod je doprinio i dao žrtve da se težnje talijanskih osvajača ne ostvare. Zbog toga, i ostalih zbivanja za NOB-e, autor je i otpočeo rad na ovom djelu.

Povijest ovog otočkog područja prvi je opširnije iznio u svojoj knjizi narodni učitelj Petar Kuničić, potaknut porazom talijanske flote 1866. godine u pomorskoj bici protiv austro-ugarske flote u Viškom kanalu. Obradivši tadašnje prilike na otoku i svoje viđenje bitke, on je u posebnom djelu dao opće podatke o ljepotama viškog arhipelaga.[1]) Potpunije podatke o brojnim pojedinostima i zbivanjima na otoku Visu od davnina do novijeg doba iznio je akademik profesor dr Grga Novak u nizu svojih radova,[2]) a pogotovo u posebnom djelu »Vis« (knjiga prva), kojim je dao pregled zbivanja do konca 1918. godine, te ujedno i sažeti prikaz najvažnijih događaja između dva svjetska rata.[3]) Međutim, međuratni period zahtijeva kudikamo potpuniju obradu, pogotovo sa aspekta razvitka socijalne i političke borbe viško-otočkih težaka s jedne strane, te s druge strane uporedne socijalno-revolucionarne borbe radničko-težačko--ribarskog bloka komiške općine. Istaknutiji viško-otočki nosioci

naprednih kretanja izložili su, zapisali (za memoarsku građu) i, u manjoj mjeri, objavili svoja opća zapažanja o zbivanjima u međuratnom razdoblju, povezujući ranije događaje sa onima u narodnooslobodilačkoj borbi, dajući nadalje poseban doprinos u osvjetljavanju lokalnih zbivanja za vrijeme talijanske okupacije i aneksije.[4])

Djelomične podatke o navedenom i kasnijim periodima NOB-e, posebno od rujna 1943. do listopada 1944. godine, objavili su u svojim radovima pisci koji su dali svoje priloge za objašnjavanje opće problematike NOP-a u Dalmaciji.[5]) O pojedinim važnijim aspektima zbivanja u periodu od rujna 1943. do listopada 1944. godine, tj. vremenu kada su se na otoku Visu odvijali događaji šireg povijesnog značenja, postoje ocjene većeg broja eminentnih sudionika, iznijete u zbirkama članaka i govora, knjigama raznovrsnog karaktera i štampi.[6]) Svoja gledišta o tadašnjem značenju otoka iznijeli su, sa svog gledišta, i strani pisci, koji su kao članovi savezničkih misija ili pripadnici njihovih oružanih snaga boravili na otoku Visu, odnosno i oni koji su rukovodili njemačkim i kvislinškim formacijama, čiji su dijelovi bili namijenjeni da desantnom pomorsko-zračnom operacjom zauzmu otok Vis.[7])

Međutim, potpunije podatke o raznovrsnoj problematici vezanoj za viško otočje, a zasnovane na dužim istraživanjima, objavili su pojedini vojni povjesničari u časopisima,[8]) ili u posebnim djelima.[9]) Ovi podaci o značenju i svestranoj ulozi otoka Visa za vrijeme od rujna 1943. do listopada 1944. godine rezimirani su u referatima i diskusijama na znanstvenom skupu, koji je od 1. do 3. srpnja 1964. godine održan u Komiži.[1]®) Konačno, proučavajući sve što je navedeno, pregledavši svoje lične zapise iz povijesnih dana obrane otoka Visa, te pristupivši naknadnim istraživanjima, autor ovog djela pokušao je da kao dopunu pruži i svoj doprinos u objašnjavanju novije (međuratne) i najnovije (vrijeme NOB-e) prošlosti otoka Visa.[11])

Naknadno, o pojedinim aspektima zbivanja na otoku Visu za vrijeme narodnooslobodilačkog rata (NOR-a) postoje objašnjenja i ocjene u brojnim znanstvenim djelima, publikacijama i onim člancima u štampi koji se bave jugoslavenskim zbivanjima (državno-političkog, vojnog i drugog karaktera) i dalmatinskim prilikama u vremenu od kapitulacije Italije 9. rujna 1943. do 26. listopada 1944. godine, tj. momenta kada su otok Vis napustile osnovne vojne snage i brojna rukovodstva NOP-a.[12])

Da bi se ovo djelo moglo publicirati, bilo je potrebno da preživjeli istaknutiji viško-otočki organizatori NOP-a i sudionici zbivanja postupno usaglase svoje ocjene lokalnih događaja, posebno onih od travnja 1941. do polovine rujna 1943. godine. Na osnovi autorovih djela, a kroz dopunska posebna istraživanja dugotrajnijeg karaktera, utvrđene su bitne činjenice (o razvitku i djelovanju organizacija NOP-a; odlasku pojedinaca i grupa u partizanske odrede na kopno, kronološki točnije i brojno određenije; najvažnijim bor-

benim i drugim akcijma, itd.), pa je grupa predvodnika NOP-a višeg otočja sastavila najnovije pisane materijale (do svibnja 1978), ustupivši ih Institutu za historiju radničkog pokreta Dalmacije, u Splitu. Svoj puni doprinos tome dali su Nikola Tomić-Mladen, Nikola Repanić-Gandi, Tomislav Zuanić-Knežić, Andrija Božanić-Stevo i drugi. Ove materijale[18]) autor je koristio pri konačnoj preradi svog djela, dajući u bilješkama nazive i autore pojedinih materijala za korištene podatke.

U odnosu na zainteresiranost historiografije za već navedeni povijesni period uloge i značenja otoka Visa u NOB-i, napominje se da će ovo djelo samo još više potaći nove autore, povjesničare i druge, da daju svoje doprinose u rasvjetljavanju opisanih i brojnih drugih problema. Posebno za onu fazu povijesne etape, kada su na otoku Visu boravili članovi VS NOV i POJ, CK KPJ, NKOJ-a i drugih centralnih rukovodstava, te i savezнички dijelovi.

Ovim djelom težilo se da se događaji iznose slijedom svog nastanka i kontinuiranog razvitka. Međutim, raznovrsnost brojnih problema koji se istovremeno razrješavaju, bez obzira na njihovo značenje (lokalno, dalmatinsko, jugoslavensko, međunarodno), uvjetovali su kombiniranje kronološkog sa metodom iznošenja problema. Za zbivanja u 1944. godini to je jedino i bilo najprikladnije. Osim zbivanja lokalnog značenja do kapitulacije Italije, koja su opširnije navođena zbog namjene djela i zahtjeva naručioca (SO Vis), svi ostali događaji i problemi iznijeti su u sažetom obliku. U bilješkama uglavnom, zadržane su prvobitne arhivske (institutskih, muzejskih, gradskih, kotarskih i općinskih arhiva) numeracije, tj. utvrđene prilikom istraživačkog procesa i prvobitnog rukopisa (1964. do 1967. godine).

Vremenska podjela u ovom radu izvršena je na tri osnovne etape (perioda): lokalnog značenja, odnosno od travnja 1941. do 9. rujna 1943. godine; dalmatinskog, jugoslavenskog i međunarodnog značenja, tj. od tada do 26. listopada 1944. godine; te onu u završnici NOB-e, odnosno od 26. listopada 1944. godine do konca narodnooslobodilačkog rata. Etape su podijeljene na faze, suglasno autorovoj ocjeni svih važnijih činilaca prema kojima su se zbili karakteristični događaji ili razriješili važni problemi.

OPCl PODACI GEOGRAFSKOG KARAKTERA

Viško otočje (viški arhipelag) obuhvaća, osim otoka Visa i otočića i grebena izravno oko njega, još i otoke Biševo i Svetac (Sveti Andrija), otočiće Jabuku, Brusnik i otočje Palagruža.[145]

Otok Vis udaljen je 29 nm (oko 56 km) jugozapadno od grada Splita. Zračnom linijom udaljen je 44 km do najbližeg dijela kopna, do otoka Hvara 18 km, a do najbliže točke u grupi Paklenih otoka 12 km, dok njegova udaljenost do najbliže točke talijanske obale

iznosi 147 km. Površina otoka je 90,3 km². Broj stanovnika u stalnim naseljima na viškom otočkom području s vremenom se mijenjao (1846. godine 6.777; početkom 20. stoljeća preko 12.000; prema popisu iz 1921. godine 11.107, od čega u viškoj općini 5.396, a u komiškoj općini 5.711; po popisu iz 1931. godine 8.746; sredinom 1941. godine preko 8.000 stanovnika). Za početak NOB-e najrealniji su oni podaci koji se navode za sredinu 1941. godine, a ti podaci u odnosu na razmještaj stanovnika po naseljima odgovaraju približno onima koji su utvrđeni prema popisu i statistički objavljeni u 1953. godini.[15])

Otok Vis ima oblik trapeza, čija je najduža uzdužna linija istok—zapad duga 17 km, a sjever—jug 8 km. Razvedenost obala otoka je osrednja, s obzirom da se u otok usijecaju samo dva veća zaljeva — luke (viški i komiški), a tri uvale — luke za pristajanje manjih brodova (Rukavac, Milna, Oključna) i više uvala i uvalica pogodnih za ribarenje. Neposredno ga okružuju nekoliko hridi, grebena i više otočića (Host, Greben, Veliki i Mali Paržan, Veliki i Mali Budikovac, Kambur i Ravnik), dok je otok Biševo (5,84 km²) najbliže udaljen 4 km, Svetac 25 km, a otočje Palagruža 65 km. Sjeverne i istočne Obale otoka su strme, nedovoljno pristupačne, te su pogodne za organiziranje obrane. Južna obala ima blaže nagibe, sa više uvala i uvalica, dok zapadnu obalu, uglavnom, obuhvaća Komiški zaljev, iznad kojeg se negdje vrlo strmo izdižu glavna uzvlšenja. Istočna polovina otöka ne prelazi nadmorsku visinu od 300 m, dok zapadna ima nekoliko vrhova (Hum 587, Mali Hum 514, Sveti Duh 563) koji nadvisuju nadmorsku visinu od 500 m. Između pobrđa visova Hum i Mali Hum, preko prijelaza sv. Mihovila (310 m), vodi stari put Komiža—Kostima—Vis, najkraći za saobraćaj pješice i pomoću tovarnih grla. Za automobilski saobraćaj izgrađena je početkom ovog stoljeća cesta, koja se, napuštajući mjesto Vis, postepeno penje do vinorodne zaravni u unutrašnjosti otoka, presijeca ovu zaravan i omogućava povezivanje niza naselja, te se po obroncima brda Hum blago spušta prema mjestu Komiži. Od jugozapada prema sjeveroistoku, između visova i blagih padina u unutrašnjosti otoka, pruža se vinorodna zaravan s više uzastopnih »polja« (Dračevo, Velo, Plisko i Zlopolje). Osim ovih »polja«, kao dopunska za obrađivanje i uzgoj vinove loze i drugih sredozemnih kultura, koriste se podzidani predjeli pobrđa i obradive površine u udoljima, uvalicama i uvalama.

Svojim geografskim položajem viško otočko područje pripada grupi srednjodalmatinskih otoka i odlikuje se veoma pogodnom klimom (srednja godišnja temperatura 16,7°C), što omogućava uzgoj kvalitetnih sorti vinove loze i proizvodnje čuvenih vina (vugava, plavac, opolo), uzgoj južnog voća (rogač, smokva, badem, šipak, limun, naranča), industrijskog bilja (kadulja, ružmarin, buhač lavanda) i prirodan rast raznovrsnog ukrasnog šiblja i makije. Borove šume dopunjuju vegetaciju.

Između dva svjetska rata viško otočko područje bilo je podijeljeno na dvije općine (višku i komišku), koje su administrativno pripadale hvarskom kotaru, sa sjedištem u gradu Hvaru. Viška općina, sa sjedištem u mjestu Visu, obuhvaćala je istočnu polovinu otoka Visa. Komiškoj općini, sa sjedištem u mjestu Komiži, osim zapadne polovine otoka Visa pripadali su otoci Biševo, Svetac i neki ranije navedeni otočići, dok je otočje Palagruža bilo pripojeno Kraljevini Italiji.

Privreda se zasnivala na vinogradarstvu — vinarstvu (prosječno godišnje oko 100.000 hl vina, od čega dvije trećine na području više, a jedna trećina na području komiške općine), ribarstvu (godišnji ulov oko milijun kilograma pretežno plave ribe, od čega se veći dio lovio na području komiške općine) i industrijskoj preradi ribe (u komiškim tvornicama sardina), trgovini, obrtu, lokalno-pomorskom transportu i početnom razvitku turizma.[16])

NEKE ZNAČAJKE MEĐURATNIH PRILIKA

Na teritoriji viške općine (grad i luka Vi's, sela Podselje, Plisko Polje, Marinje Zemlje, Dračevo Polje, Podstražje, Rukavac te zaseoci Volujak, Zužeca, Milna, Brgujac i drugi) izravno i neizravno dvije trećine stanovništva živjelo je od vinogradarstva — vinarstva, a ostala trećina pretežno od ribarstva, trgovine, pomorstva, obrta, namještenja i time povezanih zanimanja.

Prevladavali su vinogradari-težaci srednjeg imovnog stanja (proizvodnja od 50 do 100 hl vina godišnje), koji su bili pod snažnim utjecajem bogatijih vinogradara-težaka (proizvodnja preko 100 hl vina godišnje) i veletrgovaca vinom. Siromašnijim vinogradarima-težacima godišnja proizvodnja vina (ispod 50 hl) nije omogućavala egzistenciju, zbog čega su članovi obitelji bili prinuđeni i da uz »napolicu« obrađuju imanja veleposjednika, te povremenim nadničarenjem i najamno-sezonskim ribarenjem osiguravaju svoje životne potrebe. Dvadesetak gospodara ribarskih mreža i nešto veći broj raznovrsnih obrtnika i zanatlija, u gradu Visu, bili su u mogućnosti da osiguraju osrednju egzistenciju svojih obitelji zahvaljujući najamnom radu brojnih profesionalnih i sezonskih ribara i radnika, najčešće članova siromašnih težačkih obitelji.[17]) U ovakvim okolnostima, elitne slojeve u viškoj općini i utjecaj na neposredne proizvođače (težake, ribare, radnike) sačinjavali i ispoljavali su zemljovlasnici-rentijeri (crkva također), veletrgovci vinom, vlasnici brodova i mreža, pojedini organizatori obrtničko zanatlijske proizvodnje i bogatiji vinogradari-težaci s jedne strane, a s druge predstavnici vlasti, kler, trgovci i prekupci, kućevlasnici-rentijeri, prosvjetno osoblje i svi oni koji su na osnovu svojih društvenih ili imovinsko-posredničkih statusa osiguravali bolji život, veći ugled i vodeći utjecaj na neproizvodno stanovništvo u mjestu Visu.

U uskoj vezi s ovakvim društveno-socijalnim odnosima i suprotnostima, na području više općine reflektirala su se različita politička opredjeljenja i suprotnosti. Općenito uzevši, uz izdašnu pomoć i podršku režima, do svibanjskih izbora 1935. godine, vlast u općini uzurpirali su pristalice monarhističkog unitarizma, manipulirajući s neproizvodnim građanskim slojevima i dijelom predvodnika ranije složnog i naprednog viškog težačkog pokreta, koji su nastojali da suzbiju sva suprotna shvaćanja i ispoljavanja.[18] Poslije izbora 1935. godine vlast u općini preuzimaju pristalice Hrvatske seljačke stranke (HSS) namećući nadalje, zajedno s klerom, razgranate uspješne djelatnosti radi potiskivanja svojih protivnika i zadobijanja svog potpunog utjecaja među vinogradarsko težačkim i svim drugim slojevima proizvodnog i s njime povezanog stanovništva. U ovakvim uvjetima brojni napori nekolicine viških komunista (partijska ćelija postoji od 1922) i s njima povezanih simpatizera radi širenja ideja socijalno revolucionarnog karaktera, te širenja kruga svojih pristalica, nisu imali većeg uspjeha.

Na teritoriji komiške općine prevladavale su također težačko vinogradarske obitelji, ali pretežno nedovoljno egzistentnije i siromašnije. Zbog toga, izravno i neizravno, jedna polovina stanovništva zavisila je od ribarstva, industrije prerade ribe i lokalnog pomorstva, a druga polovina od vinogradarstva — vinarstva, obrta, trgovine, posredništva i obavljanja raznovrsnih poslova u mjestu i luci. U praksi veći dio težačkih i ribarskih obitelji (iz sela, Komiže, o. Biševa i Sveca) potrebe egzistencije dopunjavao je sezonskim zapošljavanjem svojih od 250 do 300 članova u sklopu brojnih ribarskih družina, u tvornicama sardina (od 400 do 600 radnika i radnica, ovisno o količinama ulova ribe), najamnom radu kod zemljovlasnika i bogatijih težaka, obavljanju povremenih komunalnih i lučkih radova. Srednjeg imovnog stanja bile su obitelji vlasnika mreža i brodova, organizatora obrtničko-zanatskih djelatnosti, desetine vinogradara-težaka koji su proizvodili do 100 hl vina godišnje, te tridesetak profesionalnih najamnih ribara i radnika, a čiji članovi su usko surađivali u svakodnevnom radu s pripadnicima siromašnih slojeva. Bogatijim slojevima pripadale su obitelji vlasnika tvornica sardina, nekolicine zemljoposjednika i vinogradara-težaka (sa preko 100 hl vina godišnje proizvodnje), veletrgovaca vinom, trgovaca i rentijera, a sa čijim pripadnicima su nastojali da prisnije surađuju one komiške obitelji srednjeg imovnog stanja, koje su osiguravale egzistenciju na osnovi zaposlenja u stalnim službama.[19])

Prema socijalnoj strukturi i s time razvijanim odnosima, uočljivo je da su u ovoj općini prevladavala raspoloženja i težnje siromašnijih i slojeva sa osrednjim mogućnostima egzistencije. Njih su zbližavali slični životni problemi i uvjeti zajedničkog rada (ribarenje u družinama, grupni rad u tvornicama, najamno težački poslovi), te međusobna solidarnost utemeljena i proširivana kroz stalne napore za postizanje i očuvanje izborenih pogodnosti društveno-političkog i klasno-sindikalnog karaktera. Naime, već od sredine

1919. godine u Komiži se javljaju pokretači širenja naprednih ideja, sa socijalno-revolucionarnim tendencijama, koji osnivaju »Skup prijatelja — drugova«, radi usmjeravanja siromašnijih slojeva u borbi za bolje uvjete života i rada. Jezgro ovog udruženja siromašnih težaka i ribara, inicijativom predvodnika tvorničkih radnika, reorganizirano je tokom 1921. godine u partijsku ćeliju.

S obzirom da je siromašna težačko-nibarska omladina uglavnom sačinjavala sezonsku radnu snagu (za tvornice, trate-mreže, nadničenja i dr.) ona je i ispoljavala najveću borbenost. Tu snagu usmjeravala je partijska organizacija za svoje i omasovi javan je skojevskih aktiva, organiziranje sindikalne podružnice i rasplamsavanje klasno-sindikalnog djelovanja, te za organiziranje izborno političkih borbi, sa uspješnim rezultatima. Iz redova ove mlađe generacije iznikli su najuporniji aktivisti, koji su uprkos progonu režima, djela prvobitnih inicijatora nastavili i komiške siromašnije slojeve predvodili u brojnim uspješnim dostignućima. Naknadno o tome se daju najosnovniji podaci. Važno je naglasiti ovdje da komiški elitni slojevi, ni s osloncem na srednjoegzistentne, nisu bili u mogućnosti da trajnije i sa težim posljedicama podijele mase siromašnijih na međusobno suprotstavljene grupacije.[20])

Općenito posmaitrajući d rezimirajući predratno stanje na čitavom viško-otočkom području, a što je bitno za razumijevanje zbivanja tokom drugog svjetskog rata, naglašava se da je različita socijalna struktura u pojedinim općinama imala veoma važnog utjecaja na događaje i politička opredjeljivanja u naseljima viške i komiške općine.

Viški težački pokret masovnog karaktera, utemeljen 1905. godine radi borbe za ostvarivanje progresivnih ciljeva (agrarna reforma, istiskivanje »talijanaša-autonomaša« iz općinskih uprava, kulturni razvitak i učvršćivanje nacionalne samosvijesti), u međuratnom razdoblju izigran je, razjedinjen je i inicijativom monarhističko--unitarističkih snaga (od Zemljoradničke stranke, preko Radikalne, JNS-e i konačno JRZ-e) sveden na međusobno suprotstavljene grupacije (oko 180 obitelji »novih pravoslavaca«, često i protiv volje pojedinih članova svojih obitelji).[21)] Kasnije se jaz produbljivao između pristalica i predstavnika JNS-e odnosno JRZ-e protiv onih iz HSS-e. Na taj način nekad lokalno-predvođnički i po aktivnosti primjeran u Dalmaciji, viški težački pokret, od 1926. do 1935. godine pod utjecajima prorežimlija, a od 1935. godine pa dalje pod utjecajem desnog krila HSS-e, predstavljao je grupacije čiji su predvodnici i istaknutiji sljedbenici postali nepomirljivi protivnici. Uskogrudnost i prkos bili su ovdje bitni, a ne socijalni razlozi.[22)] Jer, razina egzistentnosti težaka-stvaralaca relativan je na otoku pojam. Iako ovisno o kvalitetu zemljišnog posjeda, bačve vina pune se nakon prolivenih hektolitara znoja brojnih članova obitelji, uz neizmjeran trud i svakovrsna odricanja. Riječ »težak« svega toga je sinonim. Razdor među težacima-stvaraocima unijeli su zemljoposjednici rentijeri i svi oni koji su osiguravali kruh »bez motike«.[231]

U ovakvim uvjetima težaci su zazirali od predvodništva ljudi van svog socijalnog sloja, a u prilikama otoka Visa još nije bio prevladan antagonizam između ribarsko težačke Komiže i težačko vinogradarskoga Visa ne samo na razini proizvodnih već i nepro-izvodnih slojeva. Negativne posljedice ovog što je navedeno širile su se viškim arhipelagom, uz odjeke diljem cijele srednje Dalmacije. Malobrojni članovi partijske organizacije u mjestu Visu bili su u mogućnosti da agitiraju samo među pojedincima. Tek kada je 1937. godine osnovan aktiv SKOJ-a, pojačana je djelatnost među naprednijim omladincima, pa su kasnije suradnjom sa komiškim organizacijama postignuti zapaženiji uspjesi u širenju kruga simpatizera revolucionarnog radničkog pokreta.

U Komiži s osloncem na mase nedovoljno egzistentnih ribara-težaka i sezonskih najamnih radnika (u praksi neegzistentna težačka obitelj reproducirala je najamne sezonske ribare i radnike), stalno zaposleni zanatski i radnici tvornica sardina inicirali su osnivanje organizacija revolucionarnog radničkog pokreta. Prve partijske ćelije postoje već od 1921. godine, zatim skojevski aktivi, i sindikalna podružnica s najviše oko 800 članova. Sve je ovo bila realna podloga koju su komunisti iskoristili u predvođenju masa u borbi za poboljšavanje ekonomskog (organiziranje štrajkova sezonskih radnika i ribara radi većih nadnica, odnosno pravilnije podjele ulova ribe; podrška naporima težaka radi rješavanja agrarnih problema uopće, te posebno za povišenje visine težačko-najamnih dnevnica, itd.) i političkog položaja radnog stanovništva. Jer, slijedeći usmjeravanje komunista, komiški proletarijat, dajući glasove za Blok radnika, težaka i ribara (BRTR) odnio je 1926. godine izbornu pobjedu i preuzeo vlast u općinskoj upravi.

Poslije proklamirane diktature 6. siječnja 1929. godine, kada je BRTR stavljen van zakona, brojni njegovi aktivisti su maltretirani i prinuđeni na pasivnost. Najuporniji potiču ilegalni partijski rad i bez obzira na progone i vremenski kraća zatvaranja svojih drugova nastavljaju na obnavljanju organizacija radničkog pokreta, dajući drugima brojne lične primjere u otporu protivnarodnom režimu. Trojica komunista bila su osuđena na robiju, koju su izdržali u Sremskoj Mitrovici.[24-1] Djelovanjem organizacija u cjelini, te prema ličnim primjerima pojedinih aktivista, KPJ je na viško-otočkom području stekla brojne pristalice i simpatizere među radnicima i među siromašnim težacima i ribarima, posebno u Komiži, a ujedno i naklonost lijevih krila postojećih građanskih stranaka u viškoj i komiškoj općini.

Prema tim prilikama i uvjetima komunisti su od proglašenja diktature (6. siječnja 1929) pa sve do 1940. godine djelovali u podružnicama i potpomagali lijeva krila HSS-e protiv ekstremnih desničara.[25]) To je i bio razlog više da se desničari, uz podršku klera, orijentiraju na žestoku propagandu protiv komunista. Efekat je bio upravo obratan. Jer, na općinskim izborima u Komiži 19. svibnja

1940. godine Blok radnog naroda (BRN), predvođen komunistima, pobijedio je desničare iz HSS-e (odnos 15 :7 vijećnika). Da nije sud svojim makinacijama eliminirao listu BRN-a (navodno »zakasnilo se«) njegovi kandidati imali su ozbiljnu šansu da i u viškoj općini potuku desničare iz HSS-e.[26]) Pobjeda BRN-a komiške općine bila je poticajni impuls za početak prevladavanja dotadašnjeg stanja na teritoriji viške općine.

Svi progresivno orijentirani sada aktivnije sudjeluju u raskrinkavanju politike vlade Cvetković—Maček, bore se protiv podrivačke djelatnosti Hrvatskog radničkog saveza (HRS, koji je organiziralo vodstvo HSS-a) u klasnom sindikalnom pokretu, te se i organiziranije suprotstavljaju pojačanom teroru režimskog aparata i novoosnovanih odreda Hrvatske seljaške zaštite (HSZ).

U ljeto 1940. godine, prilikom vojnog regrutiranja, u Visu su organizirane manifestacije omladine otoka sa zahtjevima da se ulože veći napori radi priprema za obranu zemlje. U Komiži su 1. rujna, uz sudjelovanje stanovnika sela Podšpilja, Okljućne i sa otoka Biševa, a u Podšpilju 8. rujna, održane masovne demonstracije protiv skupoće, rata i fašizma. Nakon toga uhapšena su trojica (Nikola Mardešić-Pošćer, sindikalni rukovodilac; te aktivisti Vinko Sonjara i Ante Fiamengo),[27]) dok je u ilegalnost prešao Andrija Božanić, organizator navedenih demonstracija i dotadašnji partijski rukovodilac za viško-otočko područje. U mjestima na otoku Visu demonstracije su organizirane i povodom zbivanja 27. ožujka 1941. godine.

Konsolidiran je i organizaciono učvršćenje te pojačana političko--propagandna djelatnost partijskih i organizacija SKOJ-a na viško--otočkom području intenzivirana je posebno od 1937. godine i kasnije, a što se poklapa s istovjetnim procesima u cijeloj Dalmaciji.[28]) Mlađi kadrovi sve više dolaze do izražaja u partijskim organizacijama, čijom pomoću se i skojevski aktivi usmjeravaju na intenziviraniji rad sa omladinom iz svih slojeva.

Djelovanje na ostvarenju zaključaka Pokrajinske konferencije KPH za Dalmaciju (u Splitu, 2. kolovoza 1940), kao i odluka Pete zemaljske konferencije KPJ (u Zagrebu, 19—23. listopada 1940), utjecalo je povoljno na poboljšavanje rada članova i organizacionog razvitka KPJ na viško-otočkom području.[29]) Pred rat ukupno djeluje 7 (4 u Komiži, a po 1 u Podšpilju, na o. Biševu i u Visu) partijskih ćelija sa 56 članova KPJ, čiju djelatnost usmjerava Mjesni komitet (MK) KPH za Komižu, sa sekretarom Pavlom Kučićem na čelu. U 6 (2 u Komiži, a po jedan na o. Biševu, u Podšpilju, Okljućnoj i u Visu) skojevskih aktiva bilo je ukupno oko 75 članova.[30])

Ipak, ovako izloženi opći podaci nedovoljno osvjetljavaju burna i složena međuratna zbivanja, čiji tok i suštinu bi trebalo posebno objaviti. Tada bi bilo shvatljivije kako i zašto su predstavnici siromašnih težaka, ribara i radnika uspjeli da organiziraju i podignu skoro čitav narod u borbu protiv talijanskih okupatora-aneksionista.[31])

DIO PRVI

ETAPA VIŠKO-OTOČKOG ZNAČENJA

(od sloma u travnju 1941. do kapitulacije Italije 9. rujna 1943.)

Glava I

ORGANIZACIONO STANJE KPH I PROMJENE 1941. GODINE

PARTIJSKE ORGANIZACIJE

Obnova djelovanja partijskih organizacija uslijedila je već početkom talijanske okupacije, odnosno kada su se u rodna mjesta vratili ranije mobilizirani ili oni koji-su se bili zatekli van otoka. Radi ocjene realnih mogućnosti djelovanja u novonastalim uvjetima talijanske okupacije i aneksije, neophodno je utvrditi pravo stanje partijskih organizacija na viškom otočkom području.[32])

Cjelokupnom partijskom djelatnošću rukovodio je Mjesni komitet (MK) KPH za Komižu, u stvari još uvijek partijsko rukovodstvo za cijelo viško otočko područje. Sačinjavali su ga: sekretar Pavao Kučić, te članovi Šime Petric, Nikola Repanić-Gandi, Tomislav Zuanić (svi s područja komiške općine) i Jakov Radišić-Malenko (iz Visa). Ovakav sastav partijskog rukovodstva bio je u skladu sa stanjem razvijenosti organizacija-ćelija u općinskim područjima. Naime, djelovalo je 7 partijskih ćelija, sa ukupno 56 članova KPJ. Raspored i sastav ćelija bio je slijedeći: 4 u mjestu Komiži (prva za rajon Mala Banda I sa 6 članova, a sekretar bio je Šime Petric; druga za rajon Mala Banda II sa 9 članova, sekretar Ivan Božanić--Cura; treća za rajon Vela Banda sa 6 članova, sekretar Nikola Repanić-Trišćica; četvrta za rajon Riva sa 5 članova, sekretar Niko Kučić) sa svega 26 članova;[33]) 1 za otok Biševo, sa 16 članova, čiji je sekretar bio Marjan Stanojević; 1 za selo Podšpilje sa 11 članova, čiji je sekretar bio Ivan Borčić; te 1 ćelija za mjesto Vis sa 3 člana, čiji je sekretar bio Jakov Radišić-Malenko. U okviru ovakve organiziranosti djelovalo se sa još 15 kandidata za članove KPJ i sa oko 40 simpatizera, odnosno ljudi i omladinaca spremnih da aktivno rade suglasno direktivama sekretara ćelija. Karakteristično je bilo za ćeliju na otoku Biševu da je ona zbog brojnosti bila podijeljena na tri odjeljenja, čiji rad je objedinjavao biro ćelije. U ćeliji koja

je djelovala za Podšpilje i okolne zaselke ulogu sekretara od polovine svibnja 1941. godine preuzeo je Nikola Repanić-Gandi.[34]*

Navedeni sastav Mjesnog komiteta, odnosno viško-otočkog partijskog rukovodstva, nepromijenjen zadržao se do konca kolovoza. Tada je Pokrajinski komitet (PK) KPH za Dalmaciju imenovao novog sekretara, a početkom rujna u reorganiziranom Mjesnom komitetu bili su: sekretar Nikola Repanić-Gandi, te članovi Ivan Božanić-Cura, Šime Petric, Niko Kučić, Danilo Zuanić i Jakov Radišić-Malenko.

Treba naglasiti da ni prije rata kotarska partijska organizacija za hvarski kotar (područje hvarsko i viško) nije djelovala u tom smislu da bi njoj na osnovi administrativno-kotarske podjele bile podređene partijske organizacije komiške i viške općine. Naime, Mjesni komitet KPH za Komižu, kao partijsko rukovodstvo za viško otočko područje, izravno je bio povezan za PK KPH za Dalmaciju u Splitu, a što je rezultiralo najvjerojatnije zbog izravnih parobrodarsko-saobraćajnih veza između Splita, Visa i Komiže. Naglašava se još da je predratni predvodnik viško-otočkog revolucionarnog radničkog pokreta Andrija Božanić-Kastriotić bio prinuđen da nakon već navedenih demonstracija u Komiži (1. rujna 1940) napusti rodno mjesto i skloni se (2. rujna 1940) u Split, radeći dalje ilegalno kao član PK KPH za Dalmaciju. Pošto mu je bila poznata situacija na viško-otočkom području, u praksi on je nastavio usmjeravati djelatnosti tamošnjih partijskih organizacija koristeći se ličnim kontaktima za dolaska otočana u Split, odnosno posebnim kuririma i preko »veze« (braća Petar i Jakov Borčić-Papini, mornari na očevom motornom jedrenjaku, koji je često plovio na pravcu Komiža——Split i obratno). Petru Borčiću-Papinu bile su kasnije povjerene i određene adrese, preko kojih je on u Splitu održavao veze sa članovima PK KPH za Dalmaciju.

Po mogućnosti ovaj uhodani način kontakata nastavljen je već od početka talijanske okupacije uz dopunu »veze« preko strojara na parobrodu »Bakar«, koji je redovno saobraćao na liniji Split——Vis—Komiža i obratno. U Visu, materijale je prihvaćao i otpremao skojevski rukovodilac Nikola Tomić-Mladen, a u Komiži je to radio Mate Mardešić-Paćunić.[3"'] Sve ovo pokazuje da je obavještavanje-izvještavanje na liniji PK iz Splita sa MK u Komiži bilo kontinuirano, jer je Andrija Božanić bio u mogućnosti da lično utječe radi pravilnog usmjeravanja partijskog djelovanja. Naime, viško otočko područje Talijani su anektirali, a otok Hvar bio je u sastavu njihovog satelita Nezavisne države Hrvatske (NDH). Od konca 1941. godine više nikakve redovne saobraćajne veze između otoka Hvara i otoka Visa nisu održavane, već su veze otoka Hvara i Brača gravitirale prema Makarskoj, a otoka Visa prema Splitu. Tako raniji kontakti Hvarana i Višana bili su onemogućeni, pa je time razumljivije da je PK KPH za Dalmaciju bio prinuđen da naj izravni je usmjerava djelovanje viško-otočkog partijskog rukovodstva.

Radi objašnjenja naknadnih napora u organiziranju narodno-oslobodilačkog pokreta napominje se da su usklađeno sa razmještajem i djelovanjem partijskih ćelija postojali i djelovali odbori »Crvene pomoći«, koji će u prvoj godini okupacije-aneksije preuzeti naziv odbori »Narodne pomoći«, s time što se njihova mreža sve više širila.

Prateći razvitak partijskih organizacija do konca 1941. godine, vidi se da je od prvobitno 56 članova njih 10 brisano iz evidencije (1 otišao u NOP odrede na kopno, 1 interniran, a 8 ih je isključeno, od toga: 2 u Komiži, 3 na Biševu i 3 u Podšpilju), a primljeno je 26 novih članova (7 u Komiži, 4 na Biševu, 2 u Podšpilju, 5 u Ključnoj i 8 u Visu), tako da je tada u 8 ćelija (nova u s. Ključna) bilo ukupno 72 člana KPJ. Istovremeno bilo je registrirano 30 kandidata i 80 simpatizera. Iako je bio veliki uspjeh osnivanje nove ćelije u s. Ključna na teritoriji komiške općine, važnije je bilo povećanje broja članova (od 3 na 9) u mjestu Vis, jer su time bili partijski prekriveni svi mjesno-viški rajoni odnosno predjeli (Kut, Luka i Mala Banda), te stvorena uporišta u selima viške općine, što je pospješilo djelovanje među omladinom i ljudima srednje dobi starosti, a time i jače ispoljavanje protivfašističkih predispozicija i aktivnog prkosa Talijanima u garnizonu Vis.

ORGANIZACIJE SKOJ-a

Kada je 30. i 31. ožujka 1941. godine u Splitu zasjedala Pokrajinska konferencija SKOJ-a za Dalmaciju, omladince viško-otočkog područja zastupali su Ante Brajčić (iz Visa) i Mladen Kučić (iz Komiže). Ante Brajčić tada je izabran za člana plenuma Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Dalmaciju. Odluke ranije Šeste zemaljske i ove pokrajinske konferencije SKOJ-a navedena dvojica prenijela su organizacijama na otocima Visu i Biševu. Brojni omladinci su se početkom travnja 1941. godine bili dobrovoljno javili da brane zemlju i rodne otoke, ali vojne vlasti nisu prihvatile njihove namjere. Stoga, poslije dolaska okupatora, mladi komunisti nastoje da omasove svoje organizacije i da brojne borbeno raspoložene omladince usmjere u skladu s planovima viško-otočkog partijskog rukovodstva.[30])

Najmasovniji aktivi bili su u Komiži: onim za predjel Vela Banda, sa 16 članova, rukovodio je Tomislav Zuanić, a onim za Malu Bandu, također sa 16 članova, rukovodio je Mladen Kučić. Njihovu djelatnost usmjeravao je MK SKOJ-a za Komižu, čiji je sekretar bio Tomislav Zuanić, a članovi Andrija Marinković, Juraj Vitaljić, Danilo Zuanić i Mladen Kučić. U mjestu Komiži, za ljeta osniva se poseban treći aktiv za predjel Selo, a dužnost sekretara vršio je Tonko Mardešić-Cikinor. Zbog partijsko-kadrovskih pomjeranja, tada je za sekretara aktiva Mala Banda izabran Andrija Marinković,

a aktiv iz Vele Bande preuzeo je Danilo Zuanić, koji ujedno u rujnu mjesecu preuzima dužnost sekretara MK SKOJ-a za Komižu. Zbog odlaska kompromitiranih aktivista u ilegalnost, koncem godine odnosno početkom slijedeće godine, za novog sekretara MK SKOJ-a izabran je Andrija Marinković, a članovi komiteta postali su i novoizabrani sekretari skojevskih aktiva Nikola Marinković-Top, Vinka Marinković i Anđeslav Zuanić. Tada su komiški aktivi imali ukupno 45 članova SKOJ-a.

Za rajon Podšpilja u početku je postojao jedan aktiv od 12 članova, koji aktiv se ubrzo dijeli na tri posebna aktiva, a radi djelovanja po zaseocima (Ivan Barzić-Ivane, rukovodio je onim za Dračevo Polje i Duboku; Ivan Repanić onim za Podhumlje; a Ante Repanić-Antić onim za Zenu Glavu). Kasnije Petar Borčić izabran je za sekretara aktiva u Podhumlju. Sekretari aktiva sačinjavali su sektorsko rukovodstvo SKOJ-a za rajon sela i zaselaka Podšpilja, sa Ante Repanić-Antićem na čelu. U drugoj polovini godine osnovan je u selu Marinje Zemlje aktiv od 5 članova, povezan sa već navedenim sektorskim rukovodstvom, a sekretar aktiva bio je Miho Žitko. Ovaj slučaj bio je izuzetak u pogledu objedinjavanja djelovanja aktiva s područja komiškog i viškog. Naime, Marinje Zemlje su na teritoriji više općine, ali se smatralo važnim da sela i zaselci sa viškog vinorodnog platoa i pobrđa budu organizaciono povezani. Koncem godine sektorski aktivi imali su 28 članova SKOJ-a.[37])

U selu O ključna početni aktiv imao je 5 članova, a tokom godine povećao se na 17 članova, čiji rad je usmjeravao Frane Zanki, ujedno član novoosnovane mjesne partijske ćelije.

Na otoku Biševu početni aktiv razgranao se u tri aktiva (sekretari: Juraj Jončić-Snaga, Ante Jončić-Pešo i Petar Bogdanović-Slovenko, koji je ujedno bio i član MK SKOJ-a za Komižu) sa svega 16 članova. Sekretari aktiva sačinjavali su seoski komitet, čiji sekretar je bio Petar Bogdanović-Slovenko. Osnovan je i poseban aktiv omladinki, čiji je rad usmjeravao kao sekretar Toma Mardešić. Tako je bilo ukupno organizirano 20 omladinaca i omladinki.

U mjestu Vis početni aktiv imao je 10 članova SKOJ-a, čiju djelatnost je usmjeravao sekretar Ante Brajčić. Do početka lipnja priliv novih članova i potrebe organiziranog djelovanja prema mjesnim predjelima-raj onima učinili su od početnog da su nastala tri posebna aktiva SKOJ-a: za Malu Bandu, čiji je sekretar bio Mladen Ivulić-Burelo; za Luku sekretar je bio Ivanko Kordić; za Kut sekretar je bio Nikola Pincetić-Stariji. Rad aktiva usmjeravao je novoosnovani Mjesni komitet SKOJ-a za Vis, čiji je sekretar bio Nikola Tomić-Mladen, a članovi sekretari navedenih aktiva. Početkom jeseni aktivi za Malu Bandu i Luku spajaju se u jedan aktiv, čiji sekretar je tada postao Andrò Kuzmanić. Za brojno ojačani aktiv u Kutu novi sekretar postao je Mate Zaninović, a zatim Veljko Brajčić. Pojačanim djelovanjem među omladinkama nastali su uvjeti da se osnuje i aktiv omladinki, članica SKOJ-a, čiji je sekretar postala Ina Radi-

šić. Prema uobičajenom postupku navedeni sekretari aktiva kooptirani su za članove MK SKOJ-a za Vis, pod čijim je usmjeravanjem djelovalo, koncem godine, 25 članova i članica.[39])

Koncem 1941. godine organizaciono i kadrovski za čitavo područje stanje je bilo slijedeće: u Komiži 3 aktiva sa 45 članova; sektor Podšpilja 4 aktiva sa 28 članova; selo Okljućna 1 aktiv sa 17 članova; otok Biševo 4 aktiva sa 20 članova; u mjestu Visu 3 aktiva sa 25 članova. Članstvo navedenih aktiva usmjeravala su dva mjesna komiteta (Komiža, Vis), jedan sektorni (Podšpilje), jedan otočko--seoski (Biševo) komitet SKOJ-a, dok se aktiv u Okljućni izravno oslanjao na mjesnu partijsku ćeliju. Uočljivo je da još nije postojalo rukovodstvo SKOJ-a za čitavo viško-otočko područje. Ali, s obzirom na ono što je navedeno, rukovođenje partijskim radom bilo je usklađeno i na to da se usmjeri djelovanje članstva SKOJ-a.- Inicijativnost ispoljavali su — prema partijskim zadacima o radu s omladinom, posebno: Šime Petric u Komiži; Nikola Repanić-Gandi za sektor Podšpilja; te Jakov Radišić-Malen'ko za mjesto Vis. Sekretari MK SKOJ-a za Komižu, kao najmasovnije organizacije SKOJ-a na viško-otočkom području, bili su ujedno i članovi MK KPH za Komižu. Zajednički uspjeh njihov i omladinskih rukovodilaca bio je što je od početka svibnja stanje od 6 aktiva sa 75 članova do početka prosinca mjeseca uvećano na 15 aktiva sa 135 članova SKOJ-a.

OSLONAC NA MASE

Realno uzevši, a radi ocjene zbivanja na viško-otočkom području tijekom 1941. godine, odnosno početnog perioda talijanske okupacije-aneksije, jedino su komunisti i s njima organizaciono tada i u predratnoj socijalno-revolucionarnoj borbi povezani aktivisti iz. grupacije siromašnih težaka, ribara i radnika bili kadri i sposobni da općenarodni pasivni otpor i mržnju protiv okupatora-aneksionista preobraze i usmjere u postupni ali djelotvorni organizirani aktivni otpor. Stoga se navodi da je početkom okupacije 1 član KPJ dolazio' na oko 145 stanovnika, a računajući širu organiziranost (15 kandidata, 40 radom obuhvaćenih simpatizera, te 75 članova SKOJ-a) jedan aktivista na oko 45 ljudi. Uzimajući u obzir da su svi oni bili, uglavnom, aktivisti predratnog BRN-a (u komiškoj, a djelomično- i viškoj općini), realno je računati da su utjecali na širu okolinu, a to je na preko 60% stanovništva komiške općine i oko 20% viške općine, odnosno sve one koji su 19. svibnja 1940. godine svoje glasove dali ili namjeravali dati za općinske vijećnike sa kandidacione-liste BRN-a (u viškoj općini predložena lista sudski je »isključena«, te su brojne pristalice BRN-a apstinirali na izborima).[40]) Međutim, u prijelomnim fazama i opasnim danima opredjeljivanje se kreće prema primjerima predvodničkih snaga i poticajima koji izravno-utječu na preobražaj rodoljubivih osjećaja ljudi u smislu aktivnog djelovanja protiv tuđinskih osvajača i njihovih slugu.

PROCJENE PREDVODNICKIH SNAGA

O snagama okupatora i njihovih izravnih pomagača bit će naknadno objašnjeno. Međutim, bez obzira na protutalijansko-okupatorsku mržnju gotovo cijeloga stanovništva viškog otočkog područja, mora se naglasiti da je okupacijom zatečeno još veoma izraženo suparništvo i veliko nepovjerenje između pristalica HSS-e i Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ-e), odnosno ekstremista ovih stranaka protiv komunista.[411] Nadalje, pošto je većina stanovništva bila rimokatoličke vjere, sa pretežnim brojem pobožnih vjernika, među njima su pripadnici klera imali i naknadno širili svoj utjecaj i svoje političke nazore. S tim u vezi u okviru i oko udruženja »Križara« postojala su proustaška organizaciona jezgra, koja su aktivirana u travnju 1941. godine uporedo s pojačanom inicijativom ekstremista iz »Junaka« i odreda Hrvatske seljačke zaštite (HSZ-e), a u cilju ostvarenja zamisli ustaša o proširenju vlasti NDH-e i nad viškim otočjem. Bez obzira što su se pristalice monarhizma i velikosrpskog jugo-integralizma (predvodnici i istaknutiji članovi JNS-e odnosno JRZ-e i »Sokola«, razvlašćeni činovnici i predstavnici predbanovinsko-hrvatskih kotarskih i općinskih ustanova i organa) posebno u mjestu Visu, znatno pritajile tokom travnja i svibnja, realno se predpostavljala njihova daljnja privrženost izbjegličkoj kraljevskoj vladi, te njenim eksponentima u zemlji, odnosno četnicima. Malöbrojni »talijanaši«, odnosno nekoliko viških i komiških obitelji koje su u predratnom razdoblju zadržali talijansko državljanstvo i poticali klerikalno-fašističku proustaško orijentiranu propagandu, nakon okupacije naj izravni je potpomažu okupatore i njihove napore u stvaranju »novog poretka«.

Prema ovim općim pokazateljima, koji su bitni za razmatranje odnosa snaga do početka općejugoslavenskog narodnooslobodilačkog ustanka (4. srpanj), nameće se zaključak da su slojevi viško-otočke nadgradnje (kler, namještenici i pripadnici državnog aparata, istaknutiji predvodnici građanskih stranaka), članovi bogatijih i dobar dio pripadnika srednje egzistentnih obitelji zazirali od predvodničke uloge komunista i njihove namjere da organiziraju općenarodni aktivan otpor talijanskim okupatorima-aneksionistima. Za vrijeme ljeta iskazivani »prozapadni« stavovi većine pristalica JNS-e i dijela HSS-e, odnosno probritanske a time i proameričke simpatije, ukazivali su na težnje egzistentnijih slojeva i manjeg dijela ljudi odmakle i srednje dobi starosti iz svih slojeva da »čekaju« razvitak događaja u nadi relativno brze anglo-američke pobjede. Takvi stavovi su pogodovali momentanim i dugoročnijim planovima Talijana.[421]

Komunisti su morali računati sa stvarnim stanjem, a to znači oslanjati se na siromašne i dio srednjoegzistentnih slojeva, posebno mlađeg naraštaja, pojačati antifašističku propagandu i širiti krug aktivista. Socijalno-revolucionarna stremljenja i rodoljubivost masa

trebalo je pretvoriti u energiju koja će se iskazati u djelima usmjerenim protiv okupaciono-aneksionog poretka. Primjere predvodnika i aktivista, posebno iz redova omladine, trebalo je podići na razinu organiziranog aktivnog otpora, stvarajući uporedo široko razgranati narodnooslobodilački pokret, koji će okupljati većinu iz svih slojeva stanovništva.

Na relativno prostorno malom otoku Visu (o. Biševo i Svetac slijede sudbinu o. Visa), isturenom na pučini Jadrana, u uvjetima tuđinske okupacije-aneksije i zatečenog stanja naslijeđenih odnosa, malobrojni komunisti, uglavnom radnici, siromašni težaci i ribari, odlučili su se da predvode narod u neravnopravnoj borbi protiv okupacione sile i domaćih izdajnika, a usaglašeno sa politikom i smjernicama rukovodstva NOP-a.

Glava II

POČETAK DRUGE TALIJANSKE OKUPACIJE I ANEKSIJE

STANJE DO DOLASKA OKUPATORA

Prema proklamaciji vlade Kraljevine Jugoslavije od 7. travnja 1941. godine o početku rata s Njemačkom i Italijom, te uporednim vojnim mjerama o općoj mobilizaciji, viško-otočko područje napustili su ranijim rasporedima predviđeni vojni obveznici. Na otoku Visu ostalo je oko 100 mobiliziranih obveznika, ljudi starijih godišta. Svakom od njih podijeljena je po jedna puška i borbeni komplet municije, opasač, šinjel i šajkača. Ova grupa-četa mobiliziranih, stavljena je pod komandu vojnog odsjeka u Visu. Za pojačanje vatrene moći raspolagala je još sa 1 teškim mitraljezom, 2 puškomitraljeza i odgovarajućim borbenim kompletima municije. Po vodovima i odjeljenjima, bilo je predviđeno da mobilizirani zauzmu borbene položaje na otoku, održavajući red i braneći ga dok ne budu stigli dijelovi operativne vojske. Na brdu Hum postojala je stalna mornarička izvidno-signalna stanica, jačine samostalnog odjeljenja, formacijski opremljena naoružanjem, sredstvima za vezu i signalizaciju, aparaturom za izviđanje, te intendantskim i drugim potrebama. Od naoružanja, bilo je po kućama tada već mobiliziranih ranijih pripadnika Hrvatske seljačke zaštite prikriveno oko desetak pušaka i manje količine municije, a što vojne vlasti nisu uspjele prikupiti.[43)]

Prije i za vrijeme mobiliziranja, pod utjecajem stavova KPJ i usmjeravanja komiških i viških komunista, na otocima Visu i Biševu nekoliko grupa omladinaca, prvenstveno skojevaca, bilo je spremno da dobrovoljno stupi u vojsku radi obrane zemlje. Vojni odsjeci i njihove komisije nisu bili ovlašćeni da namjere omladinaca ostvare, iako je bilo uočljivo da vojnoobrambena situacija nije zadovoljavajuća. Bojazan od ratnih nedaća i nove talijanske okupacije, s obzirom da su starije generacije pamtile prvu talijansku okupaciju

(4. XI 1918.—21. IV 1921), stanovništvo je potiskivalo ispoljavanjem borbene spremnosti uvjereno da će fašističke sile sigurno biti pobijeđene. Do tada, ono je bilo spremno da dade svoj puni doprinos u obrani zavičajnih otoka. Ali, sudbina Jugoslavije, pa tako i viško-otočkog područja, bila je predodređena kapitulantskim odlukama monarhističko-državnih i vojnih krugova, te izdajničkim stavom većine predvodnika građanskih političkih stranaka.

Njemačke trupe prodrle su u Zagreb 10. travnja, a tada je pukovnik Slavko Kvaternik, vođa proustaškog pokreta u zemlji, proglasio osnivanje Nezavisne Države Hrvatske. Vođa HSS-e dr Vlatko Maček pozvao je svoje pristalice na iskrenu suradnju sa novoproklamiranom vlašću u Zagrebu. U zoru 11. travnja zastupnik HSS-e za srednjodalmatinsko otočje dr Josip Berković brzojavno, a posebno i telefonom Obavijestio je sve općinske uprave i predsjedništva podružnica stranke svog izfbornog okruga, pa tako višku i komišku, o proglašenju NDH-e i izdao uputstvo da pristaše HSS-e i pripadnici odreda HSZ-e pomognu u uspostavljanju nove vlasti i održavanja reda.[44])

Vlada Kraljevine Jugoslavije, prinuđena vojnim porazima na svim frontovima i procesom unutarnjeg rasula, ovlastila je 14. travnja svoje opunomoćenike da stupe u kontakt radi potpisa bezuvjetne kapitulacije pred silama Osovine. Time je dovršeno rasulo jugoslavenske vojske i državnih vlasti, te je otpočelo uspostavljanje vlasti okupatora i od njih pripremljenih kolaboracionističkih tvorevina. Predstavnici vlade Trećeg Rajha (Njemačke) i Kraljevine Italije održali su 15. travnja u Karlovcu sastanak na kojem su razmatrali pitanja u vezi sa priznanjem NDH-e.[45])

Osim već navedenih uputstava zastupnika Berkovića, uprave viške i komiške općine primile su 15. travnja od ustaškog povjerenika iz Splita dva brzojavna naređenja. Prema prvom obznanjuje se da je vlada NDH-e postavila Antu Luetića za ustaškog povjerenika za područje čitave teritorije bivše Ispostave banske vlasti u Splitu, te se naređuje općinskim vlastima da izvijeste stanovništvo, namještenike i sve organe da se bezuvjetno moraju pokoravati naredbama ustaških povjerenika. Prema drugom, naređuje se vlastima da sav vojni materijal, opremu i oružje, uz prijetnju hapšenja i prijekog vojnog suda, oduzmu od stanovništva putem oružničkih i policijskih organa.[46]) Kapitulacija jugoslavenske države i vojske potpisana je i objavljena 17. travnja, čime je kratkotrajan rat (»aprilski«) završen. Do tada su već i na srednjodalmatinskim otocima ustaše i njihove pristalice objavile uspostavu vlasti NDH-e i založile se za njeno početno učvršćivanje.

U mjestu Visu dana 8. travnja proustaški elementi, koji su posjedovali sakriveno oružje odreda HSZ-e, želeći da zastraše ohrabrene monarhiste-unitariste iz lokalnih organizacija i da suzbiju arogantno ponašanje novopristiglih vojnih lica, sukobili su se s oficirom-cenzorom mjesne pošte i ubili ga. Uz blagonakloni stav pred-

sjednika općinskog vijeća i ostalih funkcionera HSS-e na otoku, preostali pripadnici HSZ-e onemogućili su hapšenje inicijatora i izvršilaca ubojstva, potpomažući im, nakon što su doznali da je proglašena NDH i uspostavljena nova vlast, u izvršavanju naređenih im obaveza.[47^] Samozvani i ustoličeni funkcioneri nove vlasti iz mjesta Vis utječu na predvodnike HSS-e i pripadnike HSZ-e u komiškoj općini da pristupe izvršavanju Berkovićevih uputstava i Luetićevih direktiva. Ovakve inicijative doprinijele su razoružavanju najvećeg dijela mobiliziranih rezervista, predviđenih za obranu otoka, još za ratnog stanja.

Nakon objave kapitulacije Kraljevine Jugoslavije (17. travnja) ustaše i žandari razoružali su pojedince (koji su uspjeli pristići naoružani) vojnike i mornare-povratnike. Istovremeno je naređeno da se predadu i prikupe lovačke puške. Komandir izvidno-signalne stanice, proustaški orijentiran, vjerujući u priključenje otoka Visa u sastav NDH-e, sve do 23. travnja nije raspuštao posadu stanice. U dogovoru s rukovodiocima HSZ-e u Komiži i Podšpilju tek tada je raspustio posadu, kojom prilikom su članovi HSZ-e pokupili cjelokupno naoružanje i opremu osim oštećenog teškog mitraljeza, znatnijih količina mitraljesko-puščane municije i montažnog dalekozora, pa su prije svog odlaska demolirali prostorije stanice.

Uspostavljajući novo stanje, proustaški elementi i njihovi simpatizeri su tako prikupili ukupno preko 100 pušaka, 1 teški i 2 puškomitraljeza, veće količine municije i raznovrsne vojne opreme, te desetak lovačkih pušaka.[48])

Sa ovom materijalnom podlogom, a bez dovoljnog broja lokalnih aktivista-dobrovoljaca, u očekivanju dolaska ustaša i domobranskih jedinica sa kopna, viški proustaški elementi ograničili su se na zatvaranje manje grupe još preostalih viških pravoslavaca, koji su (1926) promijenili vjeru po nagovoru monarhista-unitarista. Ovakve osvetničke postupke nisu odobravali brojne pristalice HSS-e na otoku, a niti su mogli svoja rodoljubna osjećanja usklađivati sa težnjama onih svojih predvodnika, koji su njemačko-talijansku tvorevinu NDH željeli prikazati kao ostvarenje davnih stremljenja hrvatskoga naroda. Jer su stanovništvu viško-otočkog područja bile još u živom sjećanju sve patnje za vrijeme prethodne talijanske okupacije.

U ovakvoj situaciji sa brzim i neočekivanim promjenama, kada je najveći broj komunista i aktivista BRN-a bio u vojsci, van otoka, malobrojni komunisti na otoku bili su iznenađeni i zatečeni razvitkom događaja. Od vojnika i mornara-povratnika komunisti su uspjeli prikupiti samo 2 puške, nekoliko pištolja, desetak ručnih bombi i manje količine municije. Saznavši za dolazak Talijana u višku luku (ujutro 23. travnja) članovi KPJ i SKOJ-a Silvestar Kučić, Nikola Marinković-Petrica i Tomislav Zuanić-Knežić, iz Komiže uputili su se prema izvidno-signalnoj stanici na brdu Hum s namjerom da se dočepaju dijela naoružanja i opreme. Stanicu su zatekli demoliranu, pa su pristupili demontiranju teškog mitraljeza (sa postolja, a za

protuzračne svrhe) i odnošenju nađene municije. Međutim, kratko' vrijeme prije njih stanovitu količinu municije, također samoinicijativno, sa stanice iznijeli su braća Ivan i Nikola-Gandi Repanić, iz Podšpilja. U trećoj grupi, s istom namjerom, na stanicu Hum stigli su Jakov Božanić-Kana, Andrija Marinković-Dubra i Josip Kordić-Lampo, koji su pokupili preostatke municije. Tako su članovi KPJ i SKOJ-a prikupili jedan teški mitraljez (kasnije, utvrđeno je da nedostaje izvlakač metaka) i oko 60.000 (odnosno 20 sanduka) mitraljesko-puščane municije — metaka. Sve je sklonjeno na pobrđu Huma, te u Podšpilju i Kostimi, uz pomoć u prenošenju i drugih članova SKOJ-a. Kasnije, to je pohranjeno u predjelu Barjoška i u uvali Zakamićje.[49)]

Ponovo okupljeni članovi MK KPH za Komižu, odnosno partijskog rukovodstva za viško-otočko područje, rezimirali su prošle događaje, shvatili propuste i razradili mjere za ubrzaniju obnovu ilegalne djelatnosti partijskih i skojevskih organizacija. Preko vijećnika i drugih aktivista BRN-a objašnjavali su narodu da bojkotira sve mjere koje su proustaški elementi već najavili i počeli sprovoditi da bi se učvrstila vlast NDH-e i sredili podaci vojno-evidencionog karaktera. Mjesni komitet stavio je u zadatak komunistima Podšpilja da pojačaju propagandni rad među stanovništvom, posebno omladinom susjednih sela i zaselaka, te da pruže što svestraniju pomoć partijskoj ćeliji i aktivima SKOJ-a u mjestu Vis.

Andrija Božanić, tada član PK KPH za Dalmaciju, dobio je 18. travnja na sjednici PK u Splitu zadatak da se pokuša legalizirati, otputovati i privremeno boraviti na otoku Visu, radi što djelotvornije pomoći MK KPH za Komižu u pripremi svih rodoljuba za predstojeću borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika.[501] Ovaj zadatak, tada nije bilo moguće ostvariti. Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju predviđao je mogućnost skore talijanske okupacije i predpostavljao da će upućivanjem svojih članova, pretežno u područja koja dobro poznaju, pružiti najbolju pomoć organizacijama na terenu. U nemogućnosti ostvarenja zamisli, preporuke i upute stigle su u Komižu već ustaljenim ilegalnim kanalima.

USPOSTAVLJANJE TALIJANSKE OKUPACIJE

Na sastanku u Beču 21. travnja ministri inozemnih djela Njemačke i Italije, a na osnovu Hitlerovih direktiva, otpočeli su razgovore o podjeli teritorije Jugoslavije na sfere utjecaja i dogovarali su pojedinosti o kolaboracionističkim tvorevinama. Do prihvaćene razgranične linije njemačke i talijanske snage predviđalo se đa otpočnu kretanje od 23. travnja, bez obzira na želje tvoraca NDH-e. Međutim, već 15. travnja talijanske motorizirane kolone i jedinice flotnog sastava ušle su u grad Split i luku. Nakon predhodnih priprema iz splitske i ostalih bliskih luka isplovile su jedinice talijan-

.ske ratne flote 22. i 23. travnja s ciljem da iskrcaju trupe za okupiranje otoka Šolte, Visa i Korčule, te razmještaj svojih garnizona na otocima Hvaru i Braču, iako su ovi otoci potpali pod NDH.

U prijepodnevnim satima 23. travnja, iskrcavanjem dijelova bataljona »San Marco«, financijskih službenika i karabinjera (oko 200 ljudi, kojima se slijedećih dana pridružilo još oko 100) u viškoj luci otpočela je, za dvadesetog stoljeća, druga talijanska okupacija viškog otočkog područja. U Visu i Komiži raspoređena je po jedna ojačana četa, postavljene straže i raspoređene patrole. Naknadno, talijanska posada zaposjela je i namjenski osposobila za rad izvidno-signalnu stanicu na brdu Hum. Odmah po svom iskrcavanju Talijani su na najuočljivijim mjestima viške i komiške luke na »štandarcu« izvjesili svoje državne zastave, uz za njih uobičajene ceremonije fašističkog karaktera. Zatim su se razišli radi smještaja i uspostavljanja vojno okupacione kontrole. Okupatorove trupe i pristigle organe nove vlasti dočekali su samo njihovi malobrojni »talijanaši-optanti« i neki pojedinci, koji su tada smatrali da Talijani potpomažu učvršćivanju vlasti NDH-e, čijom djelimičnom zaslugom je ta tvorevina nastala, te prema tome potpomažu stjecanje slobode.[51]) Stanovništvo u Visu i Komiži je iza pritvorenih prozorskih krila — »škura« s tugom i strepnjom promatralo iskrcavanje, paradiranje i razmještaj Talijana, sjećajući se patnji za vrijeme prve talijanske okupacije. Puste ulice bile su dokaz da se narod neće miriti s novim stanjem.

Komanda talijanske 2. armije (u Rijeci) povjerila je okupaciju Dalmacije operativno-taktičkoj Mornaričkoj komandi (Commando militare marittimo della Dalmazia — odnosno »Maridalmazia«), te su u njenoj nadležnosti bile i jedinice koje su okupirale srednjodalmatinske otoke. Tada novoobrazovani talijanski Kraljevski civilni komesarijat u Splitu (komesar Athos Bartoluzzi) za Dalmaciju, otpočeo je upravljanje pomoću onih lokalnih organa koji su ranije bili podređeni upravi Ispostave banovine Hrvatske (u Splitu),[82]) odnosno oslanjali su se privremeno na već razvijene ustaške organizacije i organe vlasti NDH-e. Na otoku Visu okupatori su odmah aktivirali općinske uprave (viška je bila pod kontrolom predstavnika HSS-e, a komišku su predvodili predstavnici BRN-a) i druge organe i ustanove, tražeći lojalnu suradnju do novih rješenja. U lokalnim okvirima uspostavili su tijesnu suradnju s članovima »talijanaških« obitelji, te i prisnije dodire s proustaškim predstavnicima i pročetničkim simpatizerima. Već prvih dana Talijani su pustili ranije zatvorene istaknutije viške »pravoslavce«, čime su izazvali podozrivost proustaških elemenata i ekstremnijih pripadnika HSZ-e, još uvijek naoružanih. Predosjećajući namjere Talijana, najveći dio ranije sakupljenog oružja i municije proustaški predvodnici su prikupili i tajno pohranili u skrovištima viških crkava sv. Ciprijana i Spilice.

U zgradi viške općine smještena je okupaciona uprava i njen administrativni aparat, a za smještaj vojske i vojne opreme rekvi-

rirane su najbolje zgrade. Slično je izvršeno i u Komiži, gdje je već prve večeri nakon okupacije objavljenom naredbom proglašena zabrana kretanja stanovništva poslije 22 sata do slijedećeg jutra.[53]> Posade talijanskih garnizona i financijskih stanica sačinjavali su rezervisti, ljudi starijih godina, koji su željeli da se što prije vrate svojim obiteljima. Međutim, u karabinjerskim stanicama bili su raspoređeni mlađi i osorniji, privrženiji fašizmu te pogodniji ne samo da nadziru lokalno stanovništvo već i vojnike u garnizonima za vrijeme njihovog boravka van kasarni. Starješina karabinjera na otoku Visu bio je Giuseppe Carabucco (Đuzepe Kara'buko), koji se odlikovao privrženošću fašizmu i koji je ispoljavao prezir i mržnju prema hrvatskom stanovništvu.

Do 18. svibnja Talijani su nastojali usklađivati svoju politiku prema stanovništvu, tj. civilnu politiku, suglasno vojno okupacionim mjerama. Proširili su ograničenja noćnog kretanja stanovništva (tzv. »coprifuoco«) na čitav otok, ograničili broj ribolovnih »pošta«, uveli propusnice (»Lascia passare«) za kretanje van stalnog mjesta boravka, odnosno van općinskih rajona, te posebno propusnice za povremeni odlazak-povratak ili boravak van otoka, i niz sličnih vojno sigurnosnih mjera. Organiziranje unutarnjeg života prepustili su dotadašnjim općinskim upravama, čiji rad je bio pod nadzorom komandi garnizona i karabinjerskih stanica. U načelu okupatori su viško otočko područje zaposjeli kao saveznici NDH-e, čije vlasti su smatrale da je to njena teritorija i na kojoj teritoriji su ukinuli sve zakone i propise i uništili sva vidna obilježja ranije monarhističko-unitarističke, odnosno i bansko-hrvatske vlasti.

ANEKSIJA I POČETNE MJERE

Talijani nisu bili zadovoljni samo statusom okupacije najvažnijih dijelova Dalmacije i Hrvatskog primorja. Prema Rimskom ugovoru od 18. svibnja, koji je u ime Kraljevine Italije potpisao predsjednik njene vlade Benito Mussolini (Benito Musolini), a u ime NDH-e njen poglavnik dr Ante Pavelić, Italija je anektirala grad Sušak sa zaleđem i svim otocima Hrvatskog primorja (osim otoka Paga), Dalmaciju od ušća rijeke Zrmanje do zaključno grada Splita sa zaleđem i gotovo svim otocima (osim Brača, Hvara, Šćedra i otoka oko Dubrovnika). Time je viško-otočko područje (a slično i otoci Mljet, Korčula, Šolta i drugi) pripojeno Kraljevini Italiji, odnosno od početka lipnja ono je u sklopu Guvernatora Dalmacije (guverner Giuseppe Bastianini), izravnije u sklopu jedne od tri provincije (sjedišta: Zadar, Split, Kotor), to jest splitske (Provinzia di Spalato, čiji je prefekt bio Paolo Zerbino).[54]) U sjedištima provincija obrazovane su prefekture kao civilni organi uprave i kvesture — organi policije, a za ove organe su na otoku Visu bile izravno vezane općinske uprave i karabinjerske stanice (tj. žandarmerija — policija). Za komesare općina obično su postavljani fašisti ili nji-

ho vi istaknutiji privrženiei, pa je u viškoj općini postavljen »talijanaš-optant« Petar Dojmi (sada Pietro Doimi), a u komiškoj novopristigli Luciano Bianchi (Lučj ano Bjanki), obojica veterani iz prve talijanske okupacije.[55]) Njima je povjeren zadatak da na anektiranom viškom otočkom području zavedu prilike koje su do tada Talijani sprovodili i na otoku Lastovu, odnosno da sprovedu postupnu talijanizaciju, tj. odnarođivanje hrvatskog stanovništva.

Otpočelo je sa zamjenom namještenika u upravnom aparatu i zahtjevom potpune lojalnosti od strane zadržanog osoblja, podređivanja punoj kontroli karabinjerskih i financijskih stanica, te preuzimanjem lučkih kapetanija. Zatim, stavljeno je pod nadzor osoblje suda, škola, čitaone, sastajališta svih vrsta, trgovina i života uopće. Talijanski jezik proglašen je službenim za vezu vlasti sa stanovništvom, uveden je u škole (izuzetno nije remećena uhodana nastava do kraja školske godine) i postao nadalje obavezan za nastavno osoblje i đake, a bilo je predviđeno da se to i dalje proširuje. Svi hrvatski javni natpisi i objašnjenja oznaka zamijenjeni su talijanskim jezikom, a u javne ustanove postavljene su slike talijanskog kralja i Musolinija (fašističkog vođe i predsjednika vlade), a na njima i ispred njih, te pored svih javnih mjesta talijansko-državni i fašistički simboli. Uglavnom, Talijani su nastojali da na anektiranim otocima sprovedu talijanizaciju prema već unaprijed predviđenim mjerama.[58])

Među prvim mjerama objavljene su naredbe o prikupljanju oružja i municije, te radio-prijemnika od stanovništva, a uporedo slijedio je i proglas o raspuštanju i zabrani bilo kakvog javnog ili tajnog djelovanja ranije dozvoljenih političkih stranaka i udruženja, odnosno stranačkih podružnica, pa tako i onih ustanova i organizacija koje su proustaški raspoloženi osnovali i u kojima su djelovali do vremena objave aneksije. Od zadržanih u bilo kakvoj službi ili na radovima Talijani traže prisizanje zakletve lojalnosti, poznavanje ili Obavezu da što prije nauče talijanski jezik, zatim pozdravljanje »rimskim« odnosno fašističkim pozdravom, te prisustvovanje manifestacijama javnog karaktera. Regulirano je vješanje talijanskih zastava praznikom, te uvedena (svakodnevno) večernja svečana ceremonija spuštanja odnosno (svakodnevno) jutarnjeg dizanja zastava na »štandarac« postavljen na najizglednijem mjestu, obala u Visu i Komiži. U sela i zaselke u unutrašnjosti otoka, duž ceste, Talijani upućuju patrole nadzornog i izviđačkog karaktera, te s namjerom da osnuju karabinjersku stanicu i izgrade položaje za jednu detaširanu desetinu vojnika u Podšpilju. Na otok Biševo samo su povremeno zalazili, a na Svetac samo usputno mornaričke patrole. Međutim, u odnosu na Podšpilje Talijani su ujesen detaširanu desetinu povukli, smatrajući da izvidno-signalna stanica na brdu Hum ima sve preduvjete za osmatranje i blagovremeno obavještavanje radijom i telefonom komandi garnizona Vis i Komiža o svim događajima u unutrašnjosti otoka.

Osim raspuštanja političkih organizacija Talijani ubrzo zabranjuju i raspuštaju sve društvene i sportske organizacije (pjevačka društva, kazališne sekcije, glazbu, momčadi itd.). Zatim otvaraju svoje čitaone, klubove, udruženja i mjesta za zabavu da bi negirali hrvatsku a propagirali talijansku kulturu. U kino-dvoranama prikazuju svoje propagandne filmove i održavaju predavanja pripremajući se za osnivanje fašističkih organizacija i učlanjivanje u njih lokalnih privrženika, odnosno svih onih koje će na to obavezati.

U Visu su čak i proustaški raspoloženi pojedinci okupljeni oko svog tabornika,[571] ostali iznenađeni i zaprepašteni saznanjem o talijanskoj aneksiji, a revoltirani naredbom o predaji oružja i raspuštanju proustaških udruženja i organizacija. Rasprave oko izvršenja ovih naređenja, posebno predaji oružja, izazvali su razdor među proustaškim privrženicima na otoku Visu, pogotovo kad su njihovi predvodnici cjelokupno ranije prikupljeno naoružanje (oko 100 pušaka, 2 puškomitraljeza, veće količine municije i desetak lovačkih pušaka) i vojnu opremu predali talijanskim okupatorima.[58]) U ovakvim prilikama dio proustaški angažiranih i istaknutijih predvodnika i pristalica HSS-e napušta otok Vis i prelazi u Zagreb ili u druga mjesta pod kontrolom NDH-e, smatrajući da će tamo dobiti zaslužene položaje u državnom aparatu, odnosno da će pronaći nove poslove i istrajati u politici »iščekivanja«, koju je proklamiralo rukovodstvo HSS-e. Manja grupa proustaških pristalica ostala je u Visu, s namjerom da povežu istomišljenike za ostvarivanje naknadnih planova, a u praksi su postali doušnici i izvršioci volje okupatora.[59])

Aneksija hrvatskih područja i uvjerenje otočana da su Talijani izigrali i svoje »vjerne« ustaške saveznike, bili su »šokovi« za sve one koji su polagali bilo kakve nade u NDH, a poticaji za rodoljubivo stanovništvo da izrazi pasivni otpor okupatorima sve do momenta kada će on biti usmjeren u pravcu aktivnog otpora. Opće raspoloženje naroda bilo je poznato i okupatorsko-aneksionističkoj vlasti. Pojačanom propagandom ona je htjela prikazati prednost pripajanja viškog otočkog područja Italiji: snabdijevanjem namirnicama, relativno izdašnim, koje je riješeno sistemom »aprovizacije« kao i za talijansko stanovništvo; proklamiranjem sigurnosti za lojalno i radno stanovništvo, koje će biti oslobođeno bilo kakvih vanrednih obaveza; objavljivanjem da nitko neće, za rata, biti pozivan u vojsku niti na bilo kakve radove van rodnog zavičaja; obećanjem o izgradnji putova, opravci i proširenju kapaciteta cisterni i otvaranju brojnih i raznovrsnih lučkih i komunalnih radova; otkupom neprodatih količina vina i rakije, slane ribe i rezervi sardina, uz obećanje da će sve troškove težačkih proizvoda i ribarskog ulova otkupiti i dobro platiti; ukazivanjem da će modernizirati ribarenje; te da će otoke povezati boljim i sigurnijim saobraćajem plovilima. Istovremeno, Talijani su ukazivali na ekonomske i druge poteškoće koje će zadesiti otoke i obalni pojas u sastavu NDH-e. Naravno, a što je za psihologiju okupatora razumljivo, obećanja su bila po-

praćena objavama drastičnih kaznenih mjera protiv svih onih koji šire protivpropagandu, sabotiraju ili poduzimaju bilo kakve »zabranjene« radnje, a u cilju omalovažavanja, remećenja ili rušenja uspostavljenog poretka.

Od 17. do 20. lipnja, prema ranijoj objavi, talijanske vlasti i novčane institucije vršili su zamjenu jugoslavenskih dinara i NDH kuna po kursu 3,33 (predratni kurs bio je 2,50 dinara) za 1 talijansku liru.[60]) Umanjenje vrijednosti sačuvanog novca pogodilo je cjelokupno stanovništvo, ali najviše težačko-ribarsko i radničko, s obzirom da su cijene proizvoda i ulova, te ekvivalenti za rad bili pod nadzorom isto onako kao i artikli po sistemu »aprovizacije« (tj. racioniranog snabđjevanja živežnim namirnicama). Međutim, »vanaprovizacijske« potrebe morale su se nabavljati po crnoj burzi i znatno višim cijenama. Pošto su težački proizvodi, pogotovo vino, bili niskih cijena i bez potražnje na slobodnom tržištu, težaci su imali znatnih problema oko prehrane brojnih članova obitelji i oko nabavke gospodarskih potreba. Talijansko tržište i vojno-nabavna služba otkupljivali su, prema utvrđenim cijenama, sve količine konzervi sardina i u barilima usoljene ribe, a preostale količine svježe ribe rasprodavale su se na lokalnim ribarnicama ili na onoj u Splitu. Prema tome, zaposlene i zavisne od ribarstva i tvorničke prerade ribe za ljeta, očekivala je relativna sigurnost egzistencije. Naime, Talijani su poticali razvitak ribarstva i ukazivali da će potpomagati ribarske zadruge, koje će se osnivati po sistemu fašističkih »kooperativa«. Povećanje količina konzervirane i usoljene ribe, zbog sve većih vojnih potreba, nije odgovaralo shvaćanjima rodoljubivih ribara i radnika.

Za viško otočko područje karakteristična lukavost Talijana, ogledala se u tome, što nisu raspustili na općinskim izborima 1940. godine izabrana općinska vijeća, pogotovo komiško, sastavljeno od aktivista BRN-a. Da je taj »Blok« usmjeravan od ilegalne KP i da su u općinskom vijeću četvorica komunisti, to ni za Talijane nije bila tajna.[61]) Međutim, Talijani su se htjeli pokazati »velikodušnima«, izjavljujući da ih ne interesira prošlost, već da inzistiraju na lojalnosti i predanom radu na svakom poslu. Uz slična objašnjenja zadržali su zaposleno osoblje, a također produžili djelovanje ranije izabranih glavara za pojedina sela.[62]) Međutim, postavljeni komesari općina i njihovi doušnici dobili su zadatak da vojnim vlastima i karabinjerima dostavljaju redovne usmene i pisane izvještaje o svim sumnjivim radnjama i licima, a posebno koji su njihovi izazivači. Početna prijaznost starješina i vojnika okupatorovih garnizona prema stanovništvu bila je rezultat nastojanja da se zadobije pasivno naklonjene ljude i žene srednjih i poodmaklih godina starosti, kako bi oni utjecali da se neutraliziraju pobude omladine za aktivnim otporom tuđinskim porobljivačima.

Dakle, uočljivo je da su Talijani pripremljeno nastupali k zamišljenom cilju: bez nasilnih mjera umrtviti borbenost omladine, dajući nadu ostalima da će sa relativnom sigurnošću prebroditi

ratni vihor; uz aktivnu podršku obitelji »talijanaša« i njihove rodbine i prijatelja širiti krug onih koji će popuniti redove novoosnovanih profašističkih organizacija {»Fascio« za odrasle; »GIL« za omladince; »Piccole italiane« za omladinke; »Ballila« za djecu; i udruženja »Dopolavoro« za poslijeradnu razonodu odraslih); ekonomskim sankcijama, prvenstveno ukidanjem »aprovizacije« prekršiteljima ili pak čitavoj njihovoj obitelji, stvoriti uvjete zavisnosti i poniznosti; snažnom propagandom neutralizirati rodoljubive osjećaje i porive hrvatskog stanovništva, kojem je bilo namijenjeno postupno odnarođivanje.[63])

Konačno, Talijani su bili uvjereni da su dva relativno snažna garnizona, uz dopunu karabinjera i financa, u stanju da na otoku Visu održavaju red i mir bez potrebe primjene drastičnih mjera. Ipak, upozorili su stanovništvo na svoju spremnost da najenergičnijim mjerama suzbiju bilo kakve pokušaje aktivnog otpora. U Splitu pak »Maridalmazia« imala je na raspolaganju interventne rezerve, spremne da budu upućene, u slučaju potrebe, kao kaznena ekspedicija na bliske otoke.

Glava III

ORGANIZIRANJE AKTIVNOG OTPORA — PRVE ŽRTVE

POČETNE AKTIVNOSTI I SIRENJE UTJECAJA KOMUNISTA

Od početka okupacije i aneksije viški komunisti su kao svoj prvenstveni zadatak preuzeli obaveze da pojačaju organizacionu čvrstinu svojih ćelija i skojevskih aktiva, prošire krug kandidata i simpatizera, intenziviraju antifašističku propagandu, te postupno raskrinkavaju sve one koji su se stavili u službu okupatora ili su zagovarali politiku pasivnosti. Uporedo s tim vršene su oružane pripreme, uz nastojanje da što češće kontaktiraju ilegalnim kanalima s članovima Pokrajinskog partijskog rukovodstva KPH za Dalmaciju u Splitu. Ovo su ostvarivali aktivisti pomorci i ribari, a također i »veze« na parobrodu »Bakar«. Pisani materijali prenosili su se najčešće sakriveni u pošiljkama živežnih namirnica (vrećama brašna, košarama sa povrćem itd.), ili na pogodne načine.

Sprovodeći odluke Politbiroa CK KPJ od 10. travnja, Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju 22. travnja razradio je platformu i za 25. travnja sazvao partijsko savjetovanje u Splitu, na kojem je, između ostalog, zaključeno da se u roku od 15 dana pri svim partijskim komitetima u Dalmaciji obrazuju vojne komisije. Uz ovo Obavještenje MK KPH za Komižu primio je ujedno letak — proglas za proslavu 1. svibnja.

Odmah su otpočele pripreme za ostvarenje smjernica platforme i onih sa savjetovanja, a prvenstveno za organiziranje skore proslave. Uoči samog praznika, uvečer 30. travnja, na istaknutim brdima su paljene vatre, a u mjestima i selima su ispisane parole. Poslije podne, na dan praznika 1. svibnja, organiziran je masovan izlazak na ulice, tako da su mjesta i sela, bez obzira što je bio radni dan, poprimila praznički izgled. Stanovništvo je i na taj način izrazilo svoj protest protiv tuđinskih osvajača.[64]) Partijski i skojevski aktivisti uspješno su izveli svoju prvu značajnu akciju i sa zadovoljstvom utvrdili da su se pozivu na proslavu, osim kandidata

i simpatizera, odazvali i brojni pojedinci iz svih slojeva stanovništva, odnosno iskreni rodoljubi. Masovnost slavljenika zbunila je Talijane, koji su pojačali patroliranje, ali nisu tada još poduzimali nikakve protumjere.

Bez obzira na svoju stranačku ili pak vjersku pripadnost, stanovništvo viškog otočkog područja bilo je u ogromnoj većini rodoljubivo, odnosno protutalijanski raspoloženo. Okupacija ga je duboko revoltirala, a naknadna aneksija izazvala je ogorčenu mržnju protiv Talijana, uz spremnost da se uporno odupire pokušajima svog odnarođivanja. Prirodno, većina je u početku izbjegavala kontakte s predstavnicima okupaciono-aneksionog sistema i svih onih koji su ih podržavali, ispolj avaj ući u sve većoj mjeri znake pasivnog otpora (napuštanje obala i javnih mjesta u momentu »parade« podizanja i skidanja talijanskih zastava; bojkot kino predstava, organiziranih skupova, čitanja talijanske štampe i propagandnih materijala; proučavanje nacionalne prošlosti i objašnjavanje starijih mlađima
0 strahotama mletačkog ropstva i onih za vrijeme prve talijanske okupacije; itd.). No, u organiziranju aktivnog otpora komunisti su se u to vrijeme mogli sigurno osloniti na onaj dio stanovništva, koji je u međuratnom razdoblju prihvaćao i slijedio politiku SKJ, odnosno na aktiviste BRN-a i dio omladine pod utjecajem SKOJ-a. Pasivno držanje i politikantsko povlačenje za »svojim poslovima« dijela predvodnika bivših stranaka, činilo je prepreku na putu preovladavanja ovakve situacije, ali su oni time postigli samo to da ih postupno napuštaju njihove ranije pristaše.

Uviđajući porast pasivne otpornosti, Talijani su počeli prisiljavati pojedince i grupe da skidaju kape i fašističkim pozdravom daju počast njihovoj zastavi, pri ceremoniji njenog podizanja ili spuštanja. Čak su i tukli pojedine »tvrdoglave« omladince. Dogovorno, jedne nedjelje krajem svibnja, u večernjim satima, viška omladina je masovno izašla i šetala obalom, napustivši nju i sve ulice točno pet minuta prije početka talijanske ceremonije. Slijedećih dana Talijani su blokirali izlaze sa obale, ali su se okupljeni razbježali i uspjeli kroz »kale« da skoro svi umaknu. Slično bilo je
1 u Komiži.[65)] Kasnije su Talijani za svoje ceremonije mogli okupiti samo malobrojne pristalice, koji se sve više prorjeđuju.

Pošto je od prvih dana okupacije zamro skoro sav društveni i zabavni život javnog karaktera, omladinci su po selima i zaselcima u unutrašnjosti otoka organizirali plesove i prigodne zabave. Talijani ubrzo to zabranjuju, nastojeći da omladinu okupe u svojim klubovima i prigodnim prostorijama. Međutim, u njihove klubove i čitaonice, a postupno i u kino-dvorane, zalaze samo Talijani, članovi obitelji »optanata«, te vrlo rijetki protalijanski raspoloženi pojedinci ili oni koje na to primoravaju (poglavito školsku djecu). Kino-dvoranu u Komiži tada Talijani pretvaraju u kasarnu, a dvoranu u Visu koriste za prikazivanje filmova svojoj vojsci i za svoje »prijatelje«.[661]

Već od početka Talijane je veoma revoltiralo mrčenje njihovih parola ili pak izrugivanje ovim parolama. Naime, uz njihovu glavnu parolu »Vinceremo« (»Pobijedit ćemo«) omladinci bi noću dopisivali »Vederemo« ili »Ma quando?« (»Vidjet ćemo« ili »A kada?«) i to ne samo na nečuvanim mjestima već i na uočljivim objektima. Uporedo s time omladinci su bili inicijatori bojkota da stanovništvo ne čita prodavane i čak besplatno dijeljene talijanske novine, prvo »San Marco«, a kasnije i »Popolo di Spalato«, koje su izlazile u Splitu. U odnosu na vijesti iz tih novina vođena je ilegalna protupropaganda.

Već postojeća vojna komisija pri Mjesnom komitetu KPH za Komižu, odnosno pri viškom otočkom partijskom rukovodstvu, osnovana tijekom svibnja (Šime Petric, Jakov Radišić-Malenko, Ivan Repanić i Mario Zuanić), dobila je zadatak da sredi prikupljeno oružje (2 vojničke puške, 3 lovačke puške, 4 pištolja starog tipa, desetak bombi i oko 60.000 metaka) i formira grupe komunista i omladinaca koji će se obučavati rukovanju oružjem i najpotrebnijim taktičkim radnjama. U Komiži, Ključni i na otoku Biševu obukom su rukovodili Šime Petric i Mario Žuanić, za rajon Podšpilje—Dračevo Polje obuku je izvodio Ivan Repanić, a za mjesto Vis i područna sela obuku je organizirao i sprovodio Jakov Radišić-Malenko.[67] Nakon završene obuke pristupljeno je obrazovanju udarnih grupa, koje su tada sačinjavali po godinama mlađi članovi KPJ i istaknutiji skojevci.

Ove grupe kao borbena jezgra za naknadni razvitak naoružanih ilegalnih grupa inicirali su izvršavanje raznovrsnih zadataka na viškom otočkom području. Za specifične zadatke formirane su grupe omladinaca (pisanje parola, kurirske zadatke, prikupljanje pomoći, izgradnju i uređivanje ilegalnih skloništa, itd.), a i posebne udarne grupe (za diverzije, upozoravanje ili kažnjavanje izdajica, rekviziciju, prevoženje ilegalaca, itd.). Tako su do momenta očekivanog aktivnog oružanog suprotstavljanja okupatorima izvršene relativno solidne pripreme, posebno u podizanju borbenog morala omladine.

U početku se vojna obuka izvodila sa dvije vojničke puške, nekoliko pištolja i desetak ručnih bombi. Pištolji i ručne bombe ravnomjerno su raspoređene po grupama (na o. Visu i o. Biševu), dok su sa po jednom puškom bile snabdjevene grupe koje su se obučavale oko Komiže, odnosno ona u predjelu viškog vinorodnog platoa, u unutrašnjosti otoka (tzv. rajon »Polja«),

U lipnju, za vrijeme važnih radova u vinogradima, organiziran je štrajk poljoprivrednih sezonskih radnica na imanju jednog veleposjednika u Podšpilju. Pošto su štrajkovale više dana, radnice su postigle povećanje nadnica i bolju ishranu, te tako uspješno okončale štrajk.

Proljetno-ljetna sezona ribarenja bila je u punom jeku. Zbog svojih interesa (povećanog ulova i tvorničke prerade ulovljenih količina ribe, te iznošenja viškova svježe ribe na ribarnice — što je

umnogome bilo namijenjeno i za talijansku vojsku), Talijani su poticali razvitak ribolova skoro na svim predratnim ribolovnim »poštama« (oko otoka Visa, Sveca i djelomično otočja Palagruža), te omogućavali nabavke raznovrsnih ribarskih i potreba za tvornice sardina. Ribarenje po sistemu družina (svaka je imala najmanje 16 a najviše 20 ribara — »drugova«, ukrcanih na 1 ribarski brod — »leut«, 2 svjećarice odnosno i jednu barku »loju« od kojih je na područjima obje općine bilo više od 35 u okvirima tzv. trata-mreža potezača i plivarica, angažiralo je minimum 600 a maksimum 700 sezonsko-najamnih i profesionalnih ribara. Približno isto toliko ribarilo je i špurtenjačama-vojgama.

U svakoj »mreži-trati« profesionalci su 'bili, obično, po 1 »parun«, tj. predvodnik u »leutu« i po 2 svjećara tj. predvodnika svake »loje«, a u »lojama« često i po jedan »šijavac«, odnosno ribar-drug koji je veslao za vrijeme noćnog »traženja« ribe pod svijeću (pod »sviću« ili »pod feral« ribarski je pojam za način noćnog ribolova pomoću naprave kojom se izgaranjem petroleja svijetli). Svi ostali bili su pretežno sezonski-najamni ribari porijeklom iz siromašnijih težačkih obitelji i mlađi članovi obitelji profesionalnih ribara. Špurtenjače ili vojge posebne su vrste mreža stajačica, koje su Višani uveliko koristili za obiteljski ili udruženi ribolov na plavu ribu. Ekipu je sačinjavalo 4—5 članova, uz korišćenje jedne barke ili gaete (gaeta, za ribolov na udaljenim lovištima), mreža odgovorajuće opreme i pribora.

Iz navedenih podataka vidi se brojnost članova ribarskih družina, njihov socijalni sastav, te mogućnost protufašističkog usmjeravanja članova ribarskih družina, a koju su komunisti i skojevci i te kako znali iskoristiti. Predispozicije i preduvjeti su postojali. Dio gospodara mreža-trata kao organizatori ribolova uglavnom nije odlazio s družinama u ribolov. Ukoliko isu to radili oni ili članovi njihovih porodica, imali su isti status kao svjećari, parani ili pojedini »drugovi-ribari «. Obitelji gospodara mreža-trata ubrajali su se među srednje egzistentne, no sudbinski i po opredjeljenjima bili su vezani s članovima ribarskih družina.[69])

Za vrijeme »mraka« ribarske družine nalazile bi se raštrkane po brojnim ribolovnim »poštama« (uvale i uvalice pogodne za ribolov »potezanjem« mreže prema kraju), ostajući tamo često i po nekoliko dana. Jer, ulovljena riba na udaljenim poštama upućivana je u Komižu ili Vis jednim brodom, a ostali sa svojim posadama su čekali njegov povratak za slijedeće ribarenje. Družine su na udaljenim poštama imale takve uvjete pri kojima je bilo moguće članovima i aktivistima KPJ i SKOJ-a da među svojim drugo vima-ribarima i težacima bliskih zaselaka razviju najintenzivniju propagandu ne plašeći se posljedica. Od poticanja rodoljublja (rasprave, razgovori, zajedničko pjevanje, itd.), preko antifašističkog usmjeravanja, do organiziranja grupa za aktivnu suradnju i pomoć ilegalcima, svakodnevnim radom za ribarenja i nastavljanjem za vrijeme prekida i boravka u mjestima (»mjesečine«), članovi KPJ

i SKOJ-a stvarali su sve povoljnije uvjete za prerastanje pasivnog u što aktivniji otpor pripadnika ribarskih družina. Težaci-ribari sa otoka Biševa bili su u mogućnosti, zbog nenazočnosti Talijana, da daju i pružali su u svemu svoj veliki doprinos. Prirodno, takvo se stanje sve više širilo u nastanjenim uvalama — ribolovnim poštama oko otoka Visa, (Milni, Rukavcu, Smričevici, Oključni i brojnim zaselcima), a pogotovo među cjelokupnim stanovništvom otoka Biševa i Sveca, najuže rodbinski i djelatnošću povezanog sa članovima ribarskih družina.

U Komiži, sezonsko-najamne tvorničke radnice i radnici, kao i profesionalni radnici (od 400 do 600 sezonaca, a što je zavisilo od količine ulova ribe), također su rodbinski i po prirodi proizvodnje prerade svježe u konzerviranu ribu (maksimalno radilo je 5 zasebnih tvornica sardina, većeg ili manjeg kapaciteta prerade, organiziranih na dioničkoj ili posebno vlasničkoj osnovi) bili najuže povezani sa članovima ribarskih družina. Prema tome dijelili su njihove težnje i opredjeljenja. S obzirom da je među radnicima i radnicama -bilo članova KPJ i SKOJ-a, oni su bili u mogućnosti da intenzivnije djeluju, mada konspirativnije, da bi izvršili zadatke koje je postavljalo viško otočko partijsko rukovodstvo.

Težačko-vinogradarske obitelji, bez obzira na stupanj svoje 'egzistentnosti, bile su prisiljene na međusobnu ispomoć, ili pak angažiranje nadničara za obavljanje brojnih i teških vinogradarskih poslova. Ti poslovi zahtijevali su angažiranje više ljudi. Aktivisti KPJ i SKOJ-a, računajući ovdje kandidate i brojne simpatizere, koristili su ovakve prilike za podizanje rodoljubivog duha, antifašističko usmjeravanje, raskrinkavanje politike težačkih predvodnika orijentiranih inicijativama HSS-e i monarhističko-unitaristiekih organizacija, nastojanjem da se ukorijenjeno nepovjerenje starijih članova težačkih obitelji prevlada, a radi pripremanja uvjeta za stvaranje snažnog antifašističkog raspoloženja među pripadnicima najbrojnijeg dijela viškog otočkog stanovništva. Za to su tada postojali bolji uvjeti u selima i zaselcima u unutrašnjosti otoka Visa i u mjestu Komiži, a posebno na otoku Biševu. Ali, uspjesi ovdje stvoreni, posebno na prostoru viškog vinorodnog platoa i na otoku Biševu, jedino pogodnim za sigurnije djelovanje ilegalaca, sve povoljnije su utjecali na promjene raspoloženja među težacima u mjestu Visu, a time i na najveći dio njegovog stanovništva.

Ubrzanjem procesa pozitivnijih opredjeljivanja među ribarskim, težačko-ribarskim, težačkim i radničkim grupacijama, koje su bile povezane sa obrtničkim i pomorsko-brodarskim slojevima, stvoreni su preduvjeti za brojne ilegalne aktivnosti. Prvenstveno se ovdje naglašavaju preduvjeti za obavljanje ilegalnih kurirskih zadataka, te i za ilegalna prevoženja. Naime, u kasnijim fazama razvitka NOP-a, ribarski brodovi bit će najpogodnija mogućnost za prebacivanje brojnih dobrovoljaca u partizanske odrede na kopnu. Ukoliko se ne bi uspostavili skladni odnosi između gospodara mreža i bro-

.dova sa ribarskim družinama, uz spremnost velike većine za aktivno potpomaganje planova viškog otočkog partijskog rukovodstva, odlazak u partizane drugim kanalima bio bi moguć samo za pojedince.

S druge strane priprema pogodnijih uvjeta za masovni je opredjeljivanje među pripadnicima težačkih obitelji u selima i zaselcima viških polja i pobrđa, za aktivnije potpomaganje politike KPJ, razvijala se u pravcu stvaranja općenarodnog otpora okupatorima i njihovim pomagačima. Zamisao je bila da zaselci i sela u unutrašnjosti otoka Visa i na otoku Biševu budu stjecišta i skloništa za prihvat ilegalaca, odnosno i svih onih koji zbog svog djelovanja budu kompromitirani i od okupatorovih vlasti traženi u mjestima Vis i Komiža.

Ovako zamišljene i, uglavnom, izvršene aktivnosti početnog karaktera od travnja do konca lipnja, mogu se smatrati uspješnima u tolikoj mjeri da su predstavljale solidnu osnovu za pozitivnija opredjeljivanja u novonastupajućim okolnostima. Trebalo je u što većoj mjeri, a poštujući ukorijenjena opredjeljenja i nazore najvećeg dijela stanovništva (privrženost ranijim predvodnicima, podložnost vjernika utjecajima crkve, itd.), postupno vršiti preorijentiranje od pasivnih ka aktivnijim ispoljavanjima pripadnika starijih generacija, uz primjerna djela mlađih aktivista iz redova težačkih, ribarskih, radničkih i dijela građanskih slojeva. Prirodno, težaci kao najmasovniji dio stanovništva imali su najveće povjerenje u mlade aktiviste iz svojih sredina, koji su bili aktivni i među svim ostalim slojevima na viškom otočkom području. Partijsko viško-otočko rukovodstvo imalo je to u vidu, a i sam njegov sastav i prilike su ih na to usmjeravale. Zbog toga su očekivani i daljnji uspjesi.[70])

HAPŠENJA, PRVI ILEGALCI I SMRT MLADENA IVULIC-BURELA

Sa zaključcima sa savjetovanja KPJ, održanog početkom svibnja u Zagrebu, uhodanim partijskim ilegalnim vezama upoznalo se i viško-otočko partijsko rukovodstvo. Pored svih ostalih zaključaka, bilo je potrebno sprovesti i onaj, prema kome je jedina alternativa postojanju okupatorskog sistema i njegovih satelitskih tvorevina, predviđeno organiziranje općenarodne borbe za oslobođenje i socijalno-revolucionarni preobražaj. Viški komunisti su to shvatili kao zadatak organiziranog pripremanja omladine i naroda u cjelini za oružanu borbu protiv okupatora i njegovih slugu. Procjenom prilika na otočju već tada je bilo jasno da ne postoje uvjeti za izvođenje širih lokalnih oružanih akcija, ali da se moraju stvoriti uvjeti za upućivanje dobrovoljaca sa otoka u oružane grupacije, koje će se formirati na kopnenom dijelu Dalmacije ili u unutrašnjosti zemlje. Na osnovi ove orijentacije otpočele su djelovati sve partijske i organizacije SKOJ-a. Uporedo s tim aktivirani su odbori ranije »Crvene pomoći«, preimenovani sada u »Odbore narodne pomoći«.

Prema razrađenom planu vojne komisije, djelovale su grupe za obuku u rukovanju oružjem i uvježbavanje osnovnih taktičkih radnji. Predviđale su se okupatorove protumjere. Stoga je savjetovano istaknutijim aktivistima da u slučaju talijanskih racija budu spremni za boravak u ilegalnim uvjetima, koristeći već pripremljene punktove i Skloništa u unutrašnjosti otoka.

Talijani su se u svibnju i lipnju usmjerili na pojačanu agitaciju za Obrazovanje svojih organizacija u mjestima Vis i Komiža. U »Dopolavoro« (»Poslije rada«) nastojali su privući što više odraslih mještana, omogućavajući im razonodu u društvenim prostorijama; »GIL« (skraćenica za »Gioventù italiana del littorio« odnosno »Savez mladih Talijana«) je bio predviđen za okupljanje omladine, kojoj su ujedno stavljane na raspolaganje mogućnosti za kulturnu djelatnost i sportsku razonodu; »Piccole italiane« organizacija (»Mlade Talijanke«) imala je zadatak da okuplja žensku omladinu; »Balilla« (slično »Uzdanica«) je kao organizacija školsko-osnovne i predškolske djece, raznovrsnošću mogućnosti za igru i zabavu, uz prigodne poklone, trebala da okupi što više djece. Konačno »Fascio« (»Snop« — simbol sloge, bio je naziv za fašističku organizaciju), imala je zadatak da okupi sve privržene fašističke ideologije, koji će na viškom otočkom području biti okosnica budućeg razvitka politike okupatora, posebno odnarodnjavanja hrvatskog stanovništva. Uz brojna obećanja i davanja (pojačanu »aprovizaciju«, propusnice za slobodno kretanje i van otoka, podjelu uniformirane odjeće i obuće, besplatne kino-ulaznice itd.), Talijani i njihovi privrženici intenzivirali su propagandu među stanovništvom, ukazujući na obavezu učlanjivanja u odgovarajuće organizacije, tokom slijedeće školske godine, za učenike svih škola, te za sve zaposlene u uredima i komunalnim službama.

Komunisti i skojevci, uz pripomoć s njima povezanih kandidata i agilnijih simpatizera, stupili su u protuakcije, objašnjavajući stanovništvu pravo značenje talijanskih organizacija i utjecali da, ugledajući se u njihove primjere, brojni odbiju talijanske ponude i prinude. Talijani su sada točno znali tko odbija učešće u njihovim organizacijama i tko na to potiče druge. Zbog masovnijeg izbjegavanja njihovih ponuda Talijani su odlučili da kombiniranim metodom pružanja povlastica jednima, a postupnim represijama prema drugima svoje zamisli ostvaruju na duži rok.

Kada je 22. lipnja fašistička Njemačka napala Sovjetski Savez, Talijani su likovali i poduzeli strože mjere sigurnosti, znajući da je narod uzbuđen i misleći da će komunisti i njihove pristalice organizirati protuokupatorske demonstracje i manifestacije privrženosti SSSR-u. No, zbog važnijih planova, usklađenih s ranijim smjernicama partijskog rukovodstva, nisu bile predviđene takve aktivnosti.

Partijsko rukovodstvo na viškom otočju pratilo je zbivanja i zauzimalo odgovarajuće stavove i usmjeravalo djelatnost članstva

i aktivista. PK KPH za Dalmaciju upozorio je sva partijsko-područna rukovodstva, a ovi svoje članstvo: da se odmah otpočnu akcije protiv okupatora i što prije stvore uvjeti za osnivanje oružanih odreda radi rasplamsavanja oružane narodnooslobodilačke borbe; da nijedan istaknutiji aktivista, do tada kompromitiran svojim antifašističkim djelovanjem, ne smije spavati kod svoje kuće, kako bi izbjegao hapšenje; i da se svi komunisti od dana njemačke agresije na SSSR smatraju mobiliziranim, te da spremno očekuju pozive za borbu ili druge planirane akcije.

Talijani nisu odmah pristupili hapšenjima, do tada djelatnošću kompromitiranih aktivista, niti pak onih za koje su im njihovi doušnici ukazivali da su organizatori otpora. Kada se pak slušanjem radio-vijesti na prikrivenim radio-prijemnicima saznalo da su radio London (BBC) i »Glas Amerike« objavili da je predsjednik SAD Franklin Delano Rooswelt (F. D. Ruzvelt) na konferenciji za novinstvo 24. lipnja izjavio da će njegova zemlja ukazati svaku pomoć SSSR-u u borbi protiv Njemačke, na otocima više skupine, a posebno na otoku Visu, zavladalo je osjećanje prkosa Talijanima, sada i među malodušnijim građanskim slojevima u Visu i Komiži. Pročetnički •elementi pojačali su svoju propagandu, a gorljiviji pristalice HSS-e, prozapadno orijentirani, svesrdni je su se zalagali za politiku mudrog »iščekivanja«. Komunisti su usmjeravali stanovništvo za borbu protiv okupatora i rasplamsavali socijalno-revolucionarna raspoloženja sa uvjerenjem da će SSSR biti kadar da nanese osjetne udarce i pobijedi njemačke agresore. Prevladavalo je mišljenje da se Ubrzava propast fašističkih osvajača. Skojevci i s njima povezani omladinci pojačavaju pisanje protufašističkih parola i mrčenje talijanskih natpisa. Pored dobivenih direktiva iz Splita, a da bi se »smirilo« stanje izazvano protutalijanskim raspoloženjem većeg dijela pripadnika svih slojeva, izuzev ogorčenih protalijanskih raspoloženih grupica, talijanske vlasti daju nalog karabinjerima da pristupe hapšenjima najistaknutijih već popisanih aktivista KPJ i SKOJ-a.

Dana 27. lipnja karabinjeri su organizirali pretraživanja u mjestu Visu, kojom prilikom su uhapšeni Ivanko Kuzmanić, Ivanko Kordić, Ante Krstulović i Nikola Ilić. Tražili su Mladena Ivulić--Burela, koji se odmah, pošto je saznao za hapšenje svojih drugova, sklonio u ilegalnost. Ostale uhapšene Talijani su sproveli u Split, a odatle u logore u Italiji. U Komiži su karabinjeri organizirali prismotru nad kretanjem Pavla Kučića-Amana, tadašnjeg sekretara viško-otočkog partijskog rukovodstva (MK KPH za Komižu), pošto su raspolagali podacima ranije žandarmerije da je on kao komunista bio na robiji još za vrijeme monarhističko-unitarističkog režima. Prema ranijim preporukama Pavao Kučić-Aman je već od 1. svibnja prešao u ilegalnost, a po preporuci MK KPH za Komižu. Nakon hapšenja izvršenih u Visu partijsko rukovodstvo odlučuje da se odmah u ilegalnost sklone Nikola Repanić-Gandi i Jakov Radišić--Malenko, te još nekoliko istaknutijih aktivista. Kada se ustanovilo

da neke od njih Talijani nisu tražili, oni su se ponovno legalizirali, a u ilegalnosti dalje ostaju Ante Brajčić, Stjepan Tomić-Tikva i Mileva Kunjašić.[71])

Međutim, prema datim uputima PK KPH za Dalmaciju svi rukovodeći komunisti na otoku Visu, a također i većina istaknutijih članova KPJ iz pojedinih ćelija, posebno oni koji su već po svojim aktivnostima bili poznati, morali su biti stalno na oprezu i preporučeno im je da ne spavaju kod svojih kuća. Prema tome koncem lipnja u ilegalnosti se nalazila grupa od 7 (4 iz Visa, 2 iz Komiže i 1 iz Podšpilja) aktivista,[72]) koja pojačava djelovanje u selima i zaselcima viškog vinorodnog platoa, održavajući stalne kontakte s ćelijama i sekretarima aktiva SKOJ-a u mjestima Vis i Komiža, Kao i sa već postojećim udarnim i posebno zaduženim grupama omladine. To je bila naoružana grupa ilegalaca-komunista.

Poslije hapšenja u Visu, predsjednik općinskog vijeća u Komiži Petar Marinković-Dubra (izabran je 19. svibnja 1940. godine, od većine koju su sačinjavali vijećnici BRN-a), obavijestio je partijsko rukovodstvo (tad on sam nije bio član KPJ) o svojoj i želji ostalih vijećnika da demisioniraju, pošto je sa općinskim komesarom Lucianom Bianchijem vrlo teško raditi. Od Petra Marinkovića i ostalih zahtijevano je da i dalje ostanu na svojim izbornim dužnostima, da iskažu tobožnju lojalnost i na taj način, dokle bude mogućno, u određenim okolnostima urade sve što mogu u interesu razvitka narodnooslobodilačkog pokreta.[73]) Tada su već i istaknutiji aktivisti iz HSS-e bili poljuljani u svojoj vjernosti izdajničkoj politici vodstva stranke, a ostale pristaše u Komiži postupno su se orijentirali u aktivnijoj podršci rukovodstvu NOP-a. Slično je bilo i među pristašama monarhizma. Proustaško orijentirani pojedinci osjećali su se usamljeni. U ovakvoj situaciji komiški »elitni slojevi« su nastojali da se povuku u duboku pasivnost. Okupatorima je bilo najvažnije da se kapaciteti komiških tvornica sardina koriste do maksimuma i sa lukavom »tolerancijom« pratili su komiško stanje. To je pogodovalo jačanju ilegalne djelatnosti komunista i skojevaca.

Prvi ilegalci usmjeravali su i organizirali djelovanje na području svog boravka i kretanja sa ciljem da omladinci što više utječu na postupan preobražaj u opredjeljivanju svojih roditelja od pasiviziranog u aktivniji stav. Otpočelo je to prihvatom ilegalaca, osiguravanjem njihove prehrane i ostalih potreba, većim prilozima za fondove »Narodne pomoći« i prisustvovanjem starijih na prigodnim mjestima okupljanja, kada su aktivisti objašnjavali politiku KPJ u odnosu na borbu iprotiv okupatora. Pošto su u navedena sela i zaselke talijanske patrole vrlo rijetko zalazile, područje viškog vinorodnog platoa moglo se već tada smatrati, slično kao ono otoka Biševa i Sveca, za poluoslobođenu teritoriju, pod nadzorom NOP-a.

Partijsko rukovodstvo nastoji da se ilegalci i udarne grupe tako povežu da kasnije što prije mogu obrazovati naoružanu formaciju, koja će izvršavati one zadatke koji budu najprikladniji za viško—

-otočko područje. Dogovoreno je također da se intenzivira djelatnost odbora »Narodne pomoći«, te da se formira Glavni odbor, koji će u rajonu Dračevo Polje—Podšpilje, gdje je bilo organizirano» centralno skladište, prikupljati novčane i druge priloge. Taj zadatak oko uskladištenja i raspodjele prikupljene pomoći povjeren je bio Ivanu Barziću i članovima njegove obitelji.[74])

U selima više općine na vinorodnom platou i pobrđima jačao je organizirani narodni pokret što se osjetilo u mjestu Visu, pogotovo od kad su Talijani svoju represiju uperili protiv omiljenih sinova viških težaka, a koji su bili i istaknuti partijski i skojevski aktivisti. No, pogibija sekretara aktiva SKOJ-a Mladena Ivulića--Burela, po razvitku događaja drugog ilegalca na otoku Visu, imala je dosta vidnu ulogu u sve bržem pozitivnijem opredjeljivanju viških težaka i brojnih pojedinaca iz drugih sredina.

Mladen Ivulić-Burela, rođen 6. siječnja 1921. godine u Visu, proveo je djetinjstvo i mladost pomažući roditeljima u obradi vinograda. Bio je sekretar skojevskog aktiva za viški rajon Mala Banda, uporište siromašnijih težaka i ujedno najamnih ribara. Od početka okupacije isticao se protufašističkom djelatnošću i težnjom da u tom pravcu usmjeri što više svojih vršnjaka. Talijani su to zapazili, nastojali da ga uhapse, ali im je on izbjegao i postao ilegalac. U ile—galstvu Mladen je djelovao i dalje na okupljanju omladine i odraslog stanovništva u selima i zaselcima viškog vinorodnog platoa i pobrđa, a isticao se i u organiziranoj vojnoj obuci. Prilikom obuke-u rukovanju oružjem (23. srpnja), nesretnim slučajem bio je ranjen, s težim posljedicama. Drugovi su ga previli i nastojali su da mu pomognu.

U Komižu je prebačen motornim ribarskim leutom braće Franje-i Petra Martinis, a pratili su ga Brajčić Ante i Žaja Vicko. Po dolasku u Komižu, Mladena su prihvatili Danilo i Tomislav Zuanić, te-šu ga smjestili kod svoje sestre Bartule Felanda. Danilo Zuanić i Kučić Mladen ranjenika su prenijeli kod dr Dragana Majerića, koji mu je pružio prvu pomoć {Mladen je bio ranjen u trbuh), te zahtjevao da ga se najhitnije prebaci u splitsku bolnicu, radi operacije. Tomislav Zuanić, u svojstvu člana MK KPH za Komižu dao je-zadatak Vitaljić Andriji, kandidatu za člana KPJ, da jednog ranjenog druga, te jednog pratioca, svojim ribarskim brodom ilegalno prebaci u Split, što je on bez prigovora prihvatio, s time što mu je prethodno osigurano pogonsko gorivo. U međuvremenu, ranjeni Mladen ponovno je smješten kod Bartule Felande, očekujući da se završe sve pripreme. Uz Andriju Vitaljića, ranjenog druga pratio je ilegalac Ante Brajčić, koji je po dolasku u Split posredstvom partijske veze smjestio Mladena u Gradsku bolnicu, u centru grada.
O prijevozu i Mladenovom prihvatu brinula se partijska organizacija, korišćenjem ilegalnih veza u splitskoj bolnici. No, uprkos naporima liječnika-specijalista, Mladen je u splitskoj bolnici pre-

minuo 28. srpnja 1941. godine.[755] O tragediji obaviještena je njegova majka, koja je odlučila da pokaže dostojanstvenost prilikom pokopa svog sima-borca.

U zakovanom mrtvačkom sanduku Mladenovo tijelo parobrodom je prevezeno u Vis. Partijsko rukovodstvo povjerilo je organiziranje Mlađenove sahrane njegovim drugovima iz MK SKOJ-a i svim mladim komunistima njegovog rodnog mjesta. Veliki broj viških građana, među kojima je bilo i oko stotinu omladinaca, formirali su pogrebnu povorku koja se sa dubokom šutnjom kretala prema mjesnom groblju Prirovo. Na čelu povorke nalazio se omladinac Petar Rabanasić, pokojnikov prijatelj, noseći vijenac viške omladine izrađen od crvenih ruža, na kojem je krupnim slovima pisalo »Drugovi svom drugu«. Oko povorke mnogobrojni naoružani talijanski vojnici i karabinjeri bili su spremni da, u slučaju potrebe, interveniraju. Prisutni u povorci sačuvali su dostojanstvenost i bolno gledali ispred sebe. Ni u momentu polaganja lijesa u pogrebnu raku Mladenova majka ni ostala rodbina nisu dozvolili da okupatori i njihovi privrženici saznaju pravu istinu. Teško savlađujući svoj strašni bol, Mladenova majka je s par riječi pozvala omladince i sve prisutne da ostvare težnje pokojnika, čije se tijelo spušta u tvrdu višku zemlju. Svi su joj se divili i njen podvig pročuo se među stanovništvom viškog otočkog područja. Naime, bilo je dogovoreno da se Talijani obmanu i da ne saznaju pravu istinu, već ostanu u uvjerenju da je tragičan slučaj nastupio pri radu.[76)]

Bez obzira što ovaj tragičan događaj spada u zbivanja vezana za mjesec srpanj, navodi se, pošto je povezan sa prvim hapšenjima na otoku Visu. Može se samo naglasiti da su Mladenova smrt, organiziranje pogrebne povorke i njena masovnost, te držanje majke i rodbine pokojnika snažno utjecali ubrzavanju procesa osjetnijeg ■opredjeljivanja viške omladine za aktivan otpor okupatorima-aneksionistima, a što se i te kako osjetilo u zauzimanju pozitivnijih stavova njihovih roditelja i rodbine.

U međuvremenu viški ilegalci i svi aktivisti sve organiziranije •su razvijali protufašističku propagandu i pripremali se za ostvarivanje ranije prihvaćenih zadataka.

POZIV KPJ NA ORUŽANI USTANAK I PRIPREME NA OTOČJU

Politbiro CK KPJ na svojoj historijskoj sjednici od 4. srpnja u Beogradu donio je odluku da se od sabotaža i diverzija pređe na opći ustanak. Partijska konferencija CK KP Hrvatske, održana 8. srpnja u Zagrebu, stavila je u zadatak nekim članovima CK da odu u pojedine krajeve Hrvatske, da bi pružili pomoć partijskim organizacijama u završnim pripremama za ustanak. Ovoj konferenciji prisustvovao je kao predstavnik Dalmacije Vicko Krstulović, sekretar PK KPH za Dalmaciju. Po povratku u Split on je odmah sazvao

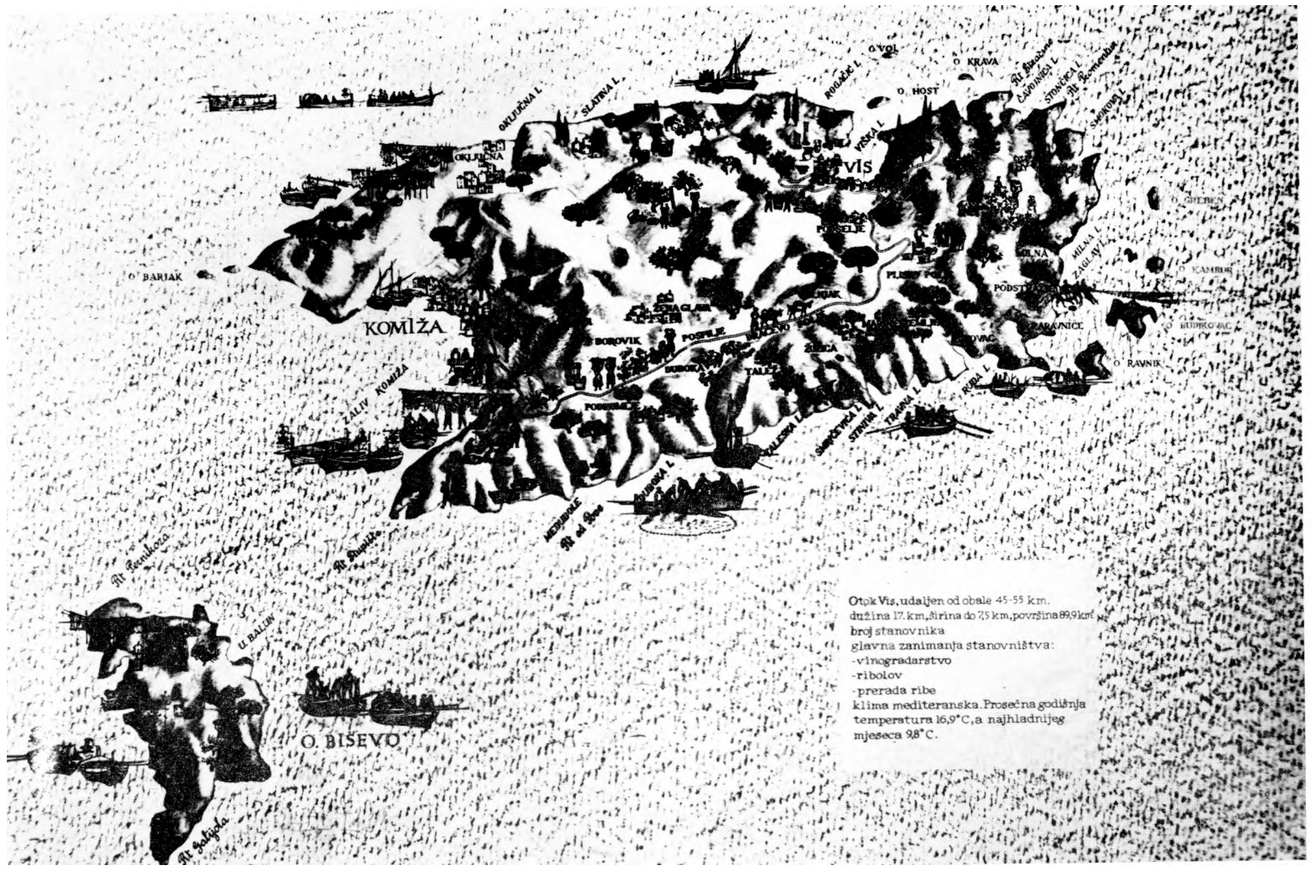

Relje] otoka Visa i Biševa s oznakama privredne djelatnosti otočja

Partizanski leut (ribarica), s kojim je vlasnik. Andrija Demarija ilegalno prevezao dio grupe od 31 komiško-biševskih dobrovoljaca za odlazak u NOP odred, 14/15. kolovoza 1941, a i kasnije u toku 1942. i 1943. godine

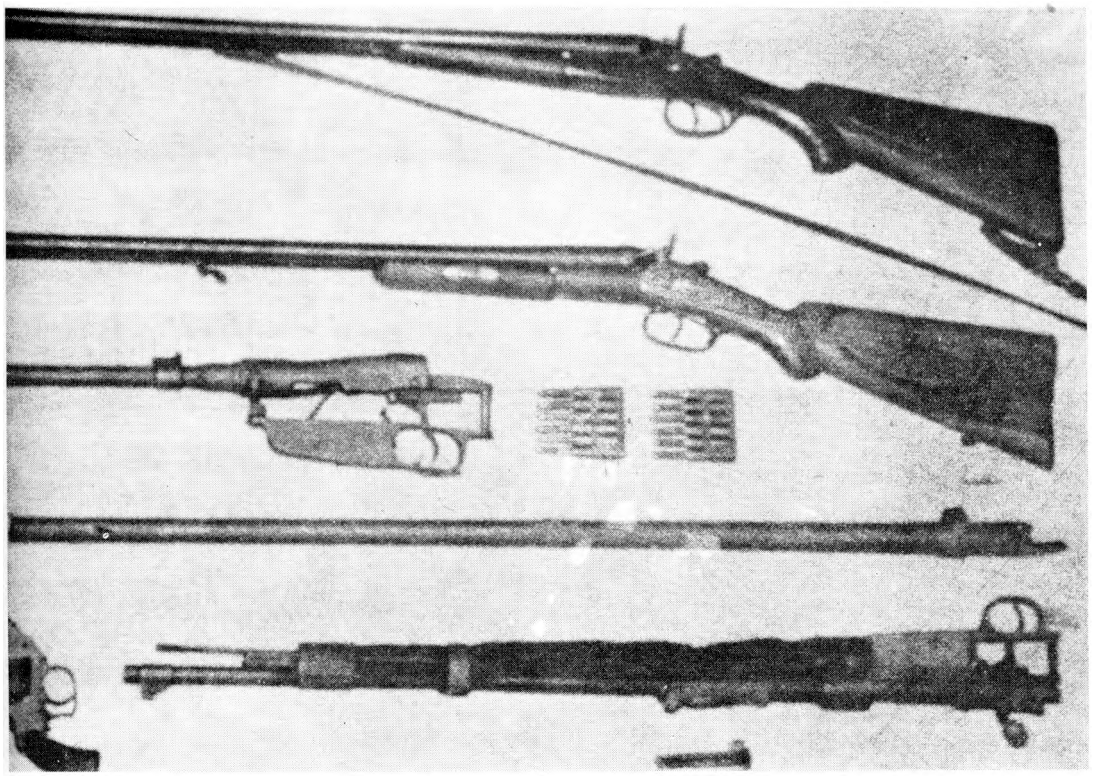

Dio naoružanja viških partizana

N. 1317 Gab.

Br. 1317 Gab.

Il Prefetto della Provincia di Spalato

Constatato il ripetersi di atti criminosi e vandalici da parte di ignoti contro le opere e le linee di comunicazione ferroviarie, telefoniche, telegrafiche e stradali;

Ritenuto, da vari confermati indizi, che a tali danneggiamenti non può considerarsi estranea la popolazione dei territori interessati;

Ravvisata pertanto l'urgente necessità di stroncare, con ogni mezzo a disposizione, la connivenza e l'omertà di singoli sconsigliati, che evidentemente facilitano l'impunità dei criminali responsabili, sulla cui coscienza pesano anche innocenti vittime umane;

Con i poteri conferitigli,

DECRETA

E fatto obbligo a tutti gli abitanti di denunciare immediatamente al più prossimo Comando dell'Arma dei CC. RR. o del R. Esercito gli atti o i tentativi di sabotaggio di cui venissero a conoscenza e di concorrere personalmente, a seconda delle proprie possibilità, alla ricerca e fermo dei responsabili diretti o indiretti.

In caso di sinistri più gravi e qualora nonostante le ricerche esperite e i provvedimenti adottati non potessero venire arrestati o individuati gli autori, tutti gli abitanti della zona entro un raggio di Km 2 dal posto del sinistro, saranno espulsi dal Regno d'Italia o confinati e i loro beni ed averi sottoposti a confisca.

Il presente decreto entra in vigore col giorno 8 agosto 1941-XIX e a cura dei Commissari Comunali sarà affisso e diffuso particolarmente nelle località maggiormente interessate.

Spalato, 5 agosto 1941-XIX

IL PREFETTO
dott. Paolo Zerbino

Prefekt Splitske Provincije

Ustanovivši opetovana zločinačka i vandalska djela počinjena od strane neposznatih na objektima i prometnim prugama željezničkim, telefonskim, telegrafskim i cestovnim;

Cijeneći, po raznim potvrđenim znakovima, da se ne može smatrati da kod ovih oštećenja ne bi imalo udjela pučanstvo odnosnih krajeva;

Uvidivši, prema tome, hitnu potrebu da se sa svakim raspoloživim sredstvom skrši saučesništvo i solidarnost pojedinih nesmotrenjaka, koji očevidno olakšavaju nekažnjenost odgovornih zločinaca, na čijoj savjesti leže također nedužne ljudske žrtve;

Na temelju podijeljenih mu ovlaštenja,

NAREĐUJE

Dužnost je svih stanovnika da bezodvlačno prijave najbližoj komandi Kr. Karabinjera ili Kr. Vojske djela ili pokušaje sabotaže za koje bi doznali, te da lično, prama svojim mogućnostima, pripomažu traženju i hvatanju neposrednih ili posrednih odgovornih počinitelja.

U slučaju težih nesreća, a kad unatoč provedenoj istrazi i poduzetim mjerama ne bi mogli biti uhvaćeni ili ustanovljeni začetnici, svi stanovnici područja u okolišu od 2 km od mjesta nesreće, biti će izagnani iz Kraljevine Italije ili zatočeni, a njihova dobra i imanja biti će zaplijenjena.

Ova Naredba stupa na snagu danom 8 kolovoza 1941-XIX i brigom općinskih komesara biti će javno izložena i razglašena, osobito u mjestima najviše interesiranim.

Spalato, 5 kolovoza 1941-XIX

PREFEKT
dott. Paolo Zerbino

Faksimil talijanske dvojezične »Naredbe« od 5. kolovoza 1941. godine

Božanić Andrija-Stevo, narodni heroj, organizator predratnog revolucionarnog radničkog pokreta viškog otočja i član PK KPH za Dalmaciju

Mardešić Nikola-Pošćer, predratni partijski sindikalni rukovodilac na otoku Visu, umoren od ustaša 1942. u logoru Stara Gradiška

Tomić Nikola pok. Šimuna, ubijen od ustaša 1941. godine prilikom bijega iz logora Ke:e-stinac

Brajčić Ante pok. Ante, poginuo 14. kolovoza 1941. kao pripadnik Prvog partizanskog NOP odreda

Radišić Jakov-Malenko, poginuo 31. siječnja 1942. godine na Visu

Fiamenyo Jerka, poginula kao borac NOVJ 1942. godine

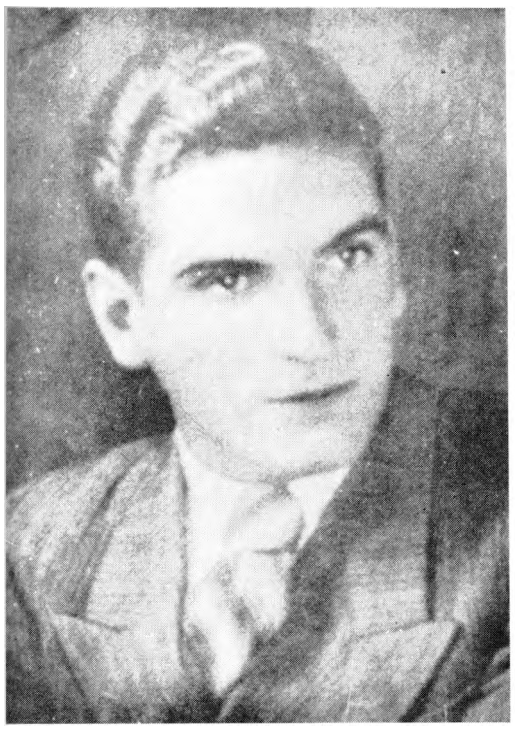

Mandaković Branko, poginuo na Hvaru u ožujku 1943. godine

Marinković Nikola-Top, poginuo u Komiži 17. travnja 1943. godine

REGIA PREFETTURA DI SPALATO

RELAZIONE PER IL MESE DI DICEMBRE 1941 XX.

Così anche nelle isole, fino ad ora calmissime, vi è qualche segno di ripresa da parte della propaganda sovversiva. A Comisa si sono radunate alcune donne davanti al Comune per protestare contro lo scarso razionamento della farina. E' da notare che l'isola è stata regolarmente approvvigionata. Comisa, anzi, il giorno prima aveva avuto una distribuzione straordinaria di farina, consistente in una doppia razione da me personalmente disposta. Ancor più notevole è il fatto che in perquisizioni effettuate nelle case delle donne più scalmanate fra le dimostranti è stata trovata considerevole quantità di farina bianca, pasta bianca, olio ed altri generi alimentari razionati.

Faksimil talijanskog izvještaja o demonstracijama žena u Komiži prosinca 1941. godine

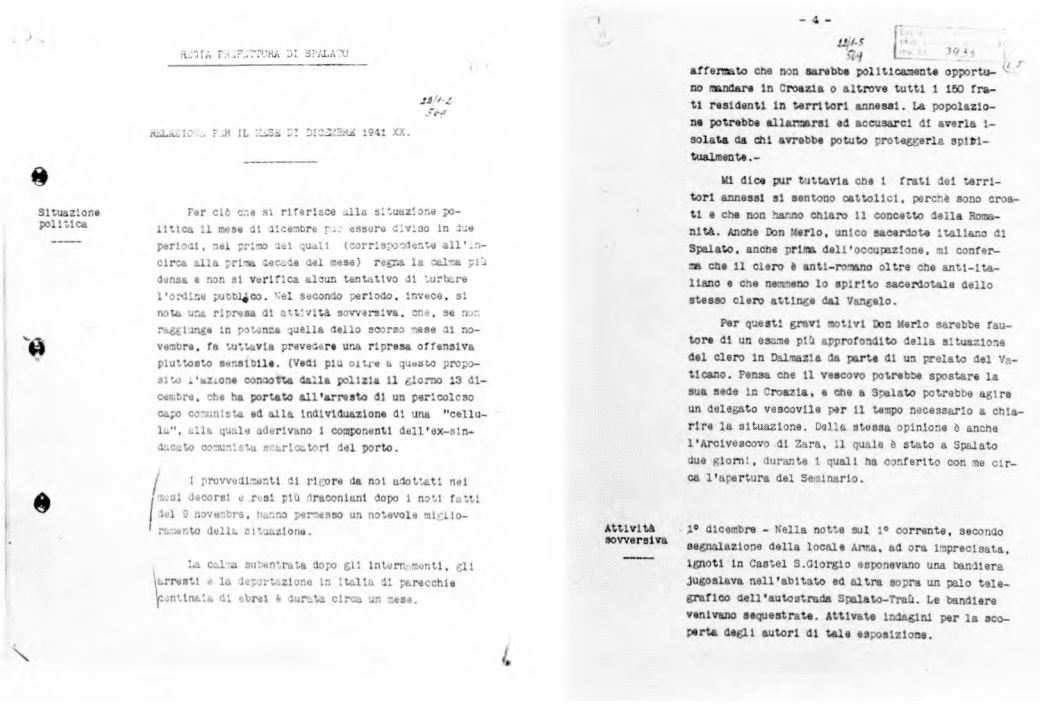

REGIA PREFETTURA DI SPALATO

RELAZIONE PER IL MESE DI DICEMBRE 1941 XX.

Situazione politica

Per ciò che si riferisce alla situazione politica il mese di dicembre può essere diviso in due periodi, nel primo dei quali (corrispondente all'incirca alla prima decade del mese) regna la calma più densa e non si verifica alcun tentativo di turbare l'ordine pubblico. Nel secondo periodo, invece, si nota una ripresa di attività sovversiva, che, se non raggiunge in potenza quella dello scorso mese di novembre, fa tuttavia prevedere una ripresa offensiva piuttosto sensibile. (Vedi più oltre a questo proposito l'azione condotta dalla polizia il giorno 13 dicembre, che ha portato all'arresto di un pericoloso capo comunista ed alla individuazione di una "cellula", alla quale aderivano i componenti dell'ex-sindacato comunista scaricatori del porto.

I provvedimenti di rigore da noi adottati nei mesi decorsi e resi più draconiani dopo i noti fatti del 9 novembre, hanno permesso un notevole miglioramento della situazione.

La calma subentrata dopo gli internamenti, gli arresti e la deportazione in Italia di parecchie centinaia di ebrei è durata circa un mese.

- 4 -

affermato che non sarebbe politicamente opportuno mandare in Croazia o altrove tutti i 150 frati residenti in territori annessi. La popolazione potrebbe allarmarsi ed accusarci di averla isolata da chi avrebbe potuto proteggerla spiritualmente.-

Mi dice pur tuttavia che i frati dei territori annessi si sentono cattolici, perchè sono croati e che non hanno chiaro il concetto della Romanità. Anche Don Merlo, unico sacerdote italiano di Spalato, anche prima dell'occupazione, mi confermò che il clero è anti-romano oltre che anti-italiano e che nemmeno lo spirito sacerdotale dello stesso clero attinge dal Vangelo.

Per questi gravi motivi Don Merlo sarebbe fautore di un esame più approfondito della situazione del clero in Dalmazia da parte di un prelato del Vaticano. Pensa che il vescovo potrebbe spostare la sua sede in Croazia, e che a Spalato potrebbe agire un delegato vescovile per il tempo necessario a chiarire la situazione. Della stessa opinione è anche l'Arcivescovo di Zara, il quale è stato a Spalato due giorni, durante i quali ha conferito con me circa l'apertura del Seminario.

Attività sovversiva

1° dicembre - Nella notte sul 1° corrente, secondo segnalazione della locale Arma, ad ora imprecisata, ignoti in Castel S.Giorgio esponevano una bandiera jugoslava nell'abitato ed altra sopra un palo telegrafico dell'autostrada Spalato-Trau. Le bandiere venivano sequestrate. Attivate indagini per la scoperta degli autori di tale esposizione.

Faksimil talijanskog izvještaja o stanju u Dalmaciji koncem 1941. godine

SMRT FAŠIZMU – SLOBODA NARODU !

IZVJEŠTAJ

KOTARSKOG KOMITETA – KOMUNISTIČKE PARTIJE HRVATSKE – ZA OTOK V I S

Broj 1 | 2 januara 1943 | Godina II.

OMLADINO VISA — DRUGOVI TE ZOVU !

Omladina je uvijek bila nosioc svih borbi za oslobođenje od tiranije.Ona je to pogotovo u sadašnjoj velikoj borbi protiv najvećeg ugnjetača i tiranina-krvnika fašizma.Zato naša omladina je najborbeniji dio i bit naše Narodno-oslobodilačke Vojske.Ona je ponos i nada cijelog našeg borbenog naroda.Stoga današnje borba i današnje vrijeme jest u prvom redu vrijeme i borba svijesne omladine.

Omladino Visa,evo je i tvoje vrijeme.Ovo je vrijeme da pokažeš i dokažeš svem narodu,da si dostojan potomak svojih djedova i otaca,koji su kroz čitave vjekove čuvali svoje divno more,svoje polje i domove.Tvoje more i tvoja polja nisu nada slobodna.Vjekovni naš neprijatelj,mrski talijanski okupator se tuda šeta i vlada.On naziva sebe gospodarom onoga što je uvijek bilo i ostaje samo naše.On nemilosrdno iskorištava trud Tvojeg tvojih i tvojih otaca,da bi te na koncu na najeduriji način iskorištio.

Ti mu to nećeš dozvoliti,omladino Visa!Našim morem,našim planinama odjekuje pjesma tvojih drugova i tvoje braće-hrabrih partizana.Odjekuje pjesma pobjede,pjesma sreće i svijetle budućnosti u kojoj će naš narod zajedničkim radom zajednički uživati i biti svoj na svome.

Došlo je tvoje vrijeme,omladino Visa.Drugovi te zovu!Tvoje je mjesto među njima,među hrabrim borcima,među drugim partizanima.S njima ćeš štititi svoje,rame uz rame oslobađati svoj kraj,svoju zemlju od svirepog okupatora i njegovih ništavnih sluga.S njima ćeš očistiti svoju zemlju od svih grozomornih fašističkih ostataka i ulizica.S njima stupaj u borbu.Borbom s njima izvojevat ćeš za sebe i svoju braću sretan život i rad.

Nema sada oklijevanja.Čas pobjede nije daleko.Neprijatelj je sve slabiji ali i sve bjesniji.On mora da tuda konačno slomljen i istjeran.Okupator mora doći da se sjeti u kolikoj je mjeri omladina Švreta,odlučna i nepokolebiva u borbi našeg naroda protiv njega.On mora to da osjeti u tolikoj mjeri,da mu nikad,nikad više na pamet nepadne da se Dalmacije i tvoj Vis talijanski.

Zato je tvoje mjesto,omladino Visa,tvoje jedino i pravo mjesto u redovima hrabre partizanske vojske.Tamo okupljena i organizirana biti ćeš jaka i nesalomljiva.Biti ćeš ponos i nada svog roda,svega kraja i svega naroda.

Omladino Visa – drugovi te zovu!

NARODNO-OSLOBODILAČKI FRONT

Ofenziva Narodno-oslobodilačke Vojske,u cilju proširenja oslobođenog teritorija,postigavši sve veće uspjehe.Udarci partizana natjeravaju neprijatelja u panični bijeg,ostavljajući na svom mnogobrojni ratni materijal.Neprijatelj osjeća danas u partizanima moćnog i nesalomljivog protivnika,kojega nikako ne može uništiti.Naš narod duž cijele domovine gleda u partizanima svog jakog zaštitnika i oslobodioca svojih porobljenih krajeva.

Borbe I.Bosanskog korpusa razvijaju se dalje sa nesmanjenom žestinom. Obruč oko značajnih neprijateljskih uporišta,naročito Šanskog Mosta,sve više se steže.Neprijatelj pokušava da se probije iz tog čvrstog mišokruženja, ali mu nikako ne uspijeva.Pridružen je na očajničku borbu od koje trpi velike gubitke.

Koliko je partizanska vojska jaka vidi se po tome,da je jedan cijeli domobranski puk pobjegao u planinu i stavio se na raspoloženje partizanskoj vojsci.

Nijemci su pokušali ofenzivu na partizansko područje u Slavoniji.Pesellje žestokih borbi i velikim gubitkom neprijatelj je natjeran u pomičnu bijeg na kojem ga partizani dalje slijede.Neprijatelj je ostavio na bojištu 170 mrtvih Nijemaca,2 tenka,6 topova,14 mitraljeza i ostale.

Partizanske brigade,divizije i korpusi u svim krajevima naše zemlje uništavaju i progone neprijatelja.Dne obrnuta je doba.

GLASNIK

SLOBODOUMNE OMLADINE NA VISU

DRUG NIKO MARINKOVIĆ – "TOP"

Već smo preko našeg "Izvještaja" obavijestili javnost o tužnoj ali junačkoj smrti druga Nika Marinkovića i istakli njegov rad i zasluge koje je doprinio u ovoj svetoj narodno-oslobodilačkoj borbi u svojstvu člana Kotarskog Narodno-oslobodilačkog Odbora na otoku Visu.Vijest o herojskoj smrti poginulog druga Nika Marinkovića duboko je ganula svakog poštenog rodoljuba našeg otoka.

Ne možemo mimoići ni njegove zasluge,koje je pokojni drug imao u Komunističkoj Partiji.

Subotska žrtva Nika Marinkovića Komunističke Partija na otoku Visu izgubila je jednog od najboljih svojih članova,koji je svojim herojskim činom dokazao dostojnost Partijskog imena,kojeg je uživao.Poginuli drug Marinković bio je "Partijac" dodijeljen na rad u SKOJ-u /Saver Komunističke Omladine Jugoslavije/,gdje je svojim marljivim radom,probitačnim borbenim duhom i odan prema Komunističkoj Partiji napredovao do člana Kotarskog Komiteta SKOJ-a.Vršeći svoju partijsku dužnost položio je svoj mladi život na oltar slobode,u borbi za slobodu cijelog radnog naroda i time još više uzdigao uživanu ugled Komunističke Partije među narodom.Poginuo je na dostojan način,kako se dolikuje svakom pravom i ispravnom "Partijcu". Smrtno ranjen od fabitti bih prao tamnio se na zemlju i ne mišleći na svoju smrt,ne gubi prisutnost duha i u fizičkoj iznemogloosti lati se oružja – hvata borbu i baca je u grupu Italijana, koji su se oko njega bili skupili,te smrtno ranio dvojicu,od kojih je jedan slijedećeg dana umro,a drugi se još danas bori sa životom.

Poginuli drug Niko Marinković borio se do zadnjeg preduha sa najvećim neprijateljem za stvar Komunističke Partije i pokazao svijetli primjer svojim drugovima,kako se moraju čuvati čast Partije,pa makar i pod najvećim žrtvama – pod cijenu života.

Dostojnom članu i primjernom borcu – poginulom drugu na odanost i vjernost prema Komunističkoj Partiji,Partija odaje vječno priznanje i zahvalnost za njegova djela.

DRUŽE ! Otišao si,ali Tvoj duh ostaje vječno s nama,on će nas hrabriti i biti uvijek pred očima kod izvršenja postavljenih nam zadataka.Obećajemo,da ćemo slijediti Tvoj svijetli primjer u svim prilikama i pod svim uslovima.

DRUŽE NIKO MARINKOVIĆ – neka Ti je vječna hvala i slava!

***Faksimil »Glasnika« JNOF-a na Visu sa člankom u povodu pogibije Marinko**vić* Nikole-
-Topa

»Izvještaj-«, glasilo Kotarskog komiteta KPH** sa **otok** Vis, u **kojem se poziva omladina Visa da stupi u NOVJ i POJ

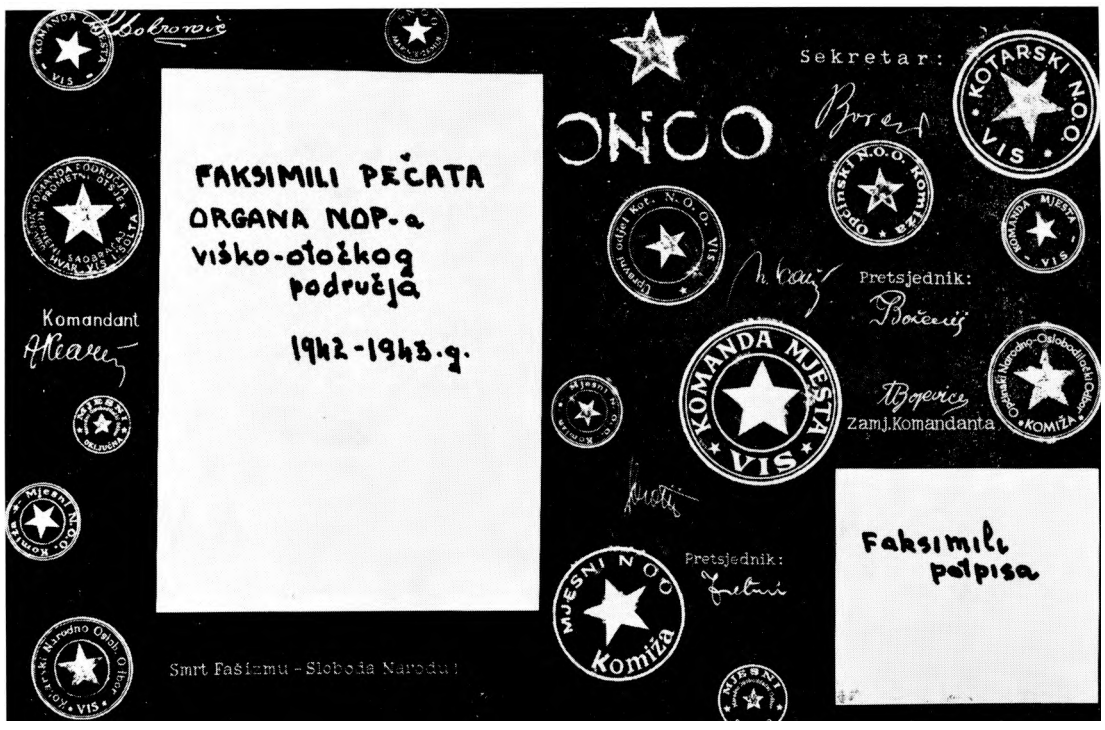

Z A P I S N I K

sa Kotarske konferencije Komunističke Partije Hrvatske za otok Vis održane dne 23 marta 1943.g.

Član Kotarskog Komiteta pozdravlja konferenciju sa borbenim pozdravom SMRT FAŠIZMU = našto prisutni odgovaraju SLOBODA NARODU = te predlaže svojicu presjedatelja konferencije kao i zapisničara.Konferencija jednoglasno imenovala presjedništvo i zapisničara koji zauzimaju svoja mjesta i predlažu slijedeći dnevni red:

1/.Vojno-politička situacija,
2/.Narodno-oslobodilački front i njegove organizacije,
3/.Organizaciono pitanje i forme rada,
4/. S.K.O.J.
5/.Izbor Kotarskog Komiteta,
6/.Eventualije.

Konferenciji prisustvovalo 17 delegata od toga jedna žena.Starost partijnosti svih delegata iznosi 47 godina tako da prosjek iznosi 3 godine i 2 mjeseca.

Uporedo sa stvaranjem NO Odbora u našoj zemlji počeli su da niču i na našem Otoku NO Odbori.Po mjestima i selima Otoka svi iskreni i pravi rodoljubi a na inicijativu K.Partije počeli su se ujedinjavati i organisirati u pojedine grupe.I ako naš Otok još stenje pod jarmom okupatora i nisu mogli biti sprovedeni slobodni izbori,ipak današnji NO Odbori na našem Otoku,koliko po mjestima tako i po selima,predstavljaju odraz narodne volje.Čitav narod uviđja značaj NO Odbora i u svakom ga pogledu pomaže.

Kao vrhovni organ postoji Kotarski NOO na Otoku koji rukovodi cijelom borbom kao i političkom radu na Otoku.

Kotarski NOO imade 11 članova.Biran je uži biro od 3 člana.Kotarski NOO rukovodi sa dva općinska NO Odbora,u kojima je obuhvaćeno 853 odbornika,više 376 članica AFŽ i 360 omladinaca i omladinki članova USAOJ. Ukupno je organizirano 1589 osoba.

Da bi se dobio jasan organizacioni pregled referent se je osleno na pojedine općine,te prikazao brojno stanje organiziranih članova u pojedinim općinama:

Općina Vis:

Postoji jedan mjesni i 2 seoska NO Odbora.Općinski NOO imade 12 članova koji rukovode sa 12 Odbora i 73 grupe sa ukupno 483 člana.

Općina Komiža:

Postoji jedan mjesni i 3 seoska NO Odbora.Općinski NOO imade 12 članova,koji rukovode sa 12 Odbora i 64 grupe sa ukupno 370 članova.

Organizacijom žena na Otoku rukovodi Kotarski Odbor AFŽ,koji ima 11 članica i rukovodi sa 2 općinska Odbora AFŽ.

Općina Vis:

Postoji jedan mjesni i 2 seoska Odbora AFŽ.Općinski AFŽ rukovodi sa 8 Odbora,35 grupa,sa ukupno 192 članica.

Općina Komiža:

Postoji jedan mjesni i 3 seoska Odbora AFŽ.Općinski AFŽ rukovodi sa 7 Odbora,22 grupe,sa ukupno 184 članica.

Organizacijom USAOJ-a rukovodi Kotarski Odbor USAOJ-a,koji ima 5 članova i rukovodi sa 2 općinska Odbora USAOJ.

Općina Vis:

Postoji jedan mjesni i 2 seoska Odbora USAOJ,tako da općinski Odbor USAOJ rukovodi sa 8 Odbora,40 grupa sa ukupno 187 članova.

Općina Komiža:

Postoji jedan mjesni i 3 seoska Odbora USAOJ-a,tako da općinski Odbor USAOJ rukovodi sa 7 odbora,30 grupa sa ukupno 173 članova.

Prestavnici AFŽ i USAOJ-a ulaze u sastav mjesnih i Kotarskih NO Odbora.

Cijelom organizacijom Komunističke Partije na Otoku rukovodi Kotarski Komitet KP=KPH= za otok Vis,koji imade 6 članova.Njemu su podredjena 2 općinska Komiteta i to Vis i Komiža.Općinski Komitet Vis imade 6 članova,prestavnika 5 partijskih jedinica i prestavnika omladine.Ukupan broj Partijaca u općini Vis je 24,od toga dvije žene.Postoji 5 kandidatskih grupa sa ukupno 19 članova,od toga 3 žene.Postoji 21 grupa simpatizera sa 78 članova,od toga 5 žena.

Općinski Komitet Komiža imade 5 članova,prestavnika 4 partijske jedinice i prestavnika omladine.Ukupan broj partijaca u općini Komiža je 19 od toga 3 žene.Postoje 3 kandidatske grupe sa 15 članova od toga dvije žene.Nadalje 10 simpatizerskih grupa sa 35 članova od toga 4 žene.

Organizacijom Skoja rukovodi Kotarski Komitet Skoja koji ima 5 članova od toga jedna žena,koji vrši kontrolu na dva općinska Komiteta = Vis i Komiža.U općinski Komitet Visa imade 4 člana.U općini Vis imade 4 aktiva u kojima je obuhvaćeno 73 Skojevca od 24 žene.

Općinski Komitet Komiža ima takodjer 4 člana,sa 4 aktiva,u kojima je organizirano 77 Skojevaca od 35 žena.

Prema tome Kotarski Komitet Skoja imade kontrolu nad 8 aktiva sa ukupno 150 Skojevaca od toga 59 žena.

Zapisnik sa Kotarske konferencije KPH za viški kotar održane 23. ožujka 1943. godine

sastanak PK, na kojem su prihvaćene odluke CK KPJ o početku oružanog ustanka, te određeni članovi i povjerenici PK koji će, odlaskom u pojedine krajeve, potpomoći i usmjeravati organizirano podizanje naroda na ustanak i pri vođenju oružanih aktivnosti. Za pomoć organizacijama na srednjodalmatinskim otocima bio je određen Ivan Lučić-Lavčević.

Treba napomenuti da je već 22. lipnja u Splitu počeo izlaziti ilegalni list »Naš izvještaj«, organ PK KPH za Dalmaciju. Uz ostala obavještenje i direktive ovaj list je ilegalnim partijskim vezama priman i na otoku Visu. Osim toga Ivan Lučić-Lavčević uradio je sve da organizacije na otocima steknu što potpuniju sliku o događajima u razvitku. Znajući dotadašnje djelatnosti u pripremama za ustanak, on je preporučio da se ubrzaju pripreme do'brovoljaca--omladinaca, koji će sa otoka biti upućeni u partizanske odrede na kopnu. U ovo vrijeme ilegalne partijske veze PK KPH za Dalmaciju sa viško-otočkim partijskim rukovodstvom dobro su funkcionirale.[77)]

Ilegalne materijale, primljene ili pripremljene, MK KPH za Komižu je preko omladinaca i simpatizera, a često i preko žena iz sela, upućivao u Podšpilje, gdje su predavani izravno Nikoli Repanić--Gandiju ili pak članovima porodice Barzić, u Dračevu Polju, odakle su dostavljani u Komižu. Sličnim putem stizali su izvještaji i raznovrsna obavještenja, ne samo iz Komiže već i iz Visa, s time što je za podatke iz Visa bio zadužen Jakov Radišić-Malenko. Ali, ilegalci su nastojali da stvore povoljne uvjete za svoje izravni je Obavještavanje o zbivanjima u svijetu, kao i uvjete, kojima bi pisanim ilegalnim materijalima usmjeravali stanovništvo viškog otočkog područja, na što širu podršku narodnooslobodilačkom pokretu, obavještavali ga o događajima na frontovima, u zemlji, te na lokalnom području. Informiranju stanovništva partijsko rukovodstvo poklanjalo je posebnu pažnju. Jedan sačuvani radio-prijemndk bio je smješten na otoku Biševu, gdje je organiziranjem slušanja radio--vijesti rukovodio Pavao Kučić-Aman, a prepisivanje vijesti sa pisaćom mašinom vršila je učiteljica Mdleva Kunjašić.[78)] Ovo je bila prva ilegalna »tehnika«, čije pisane sadržaje su ribari-kuriri sa otoka Biševa donosili u Komižu, odakle su dalje raspačavani.

Ilegalci su inicijativama partijskog rukovodstva nabavili jedan feral, jedan pisaći stroj i potreban pribor, a posebnim zalaganjem Nikole Repanić-Gandija iz Splita ilegalno je nabavljen još jedan radio-prijemnik s mogućnošću rada pomoću akumulatora ili baterija. Sve to smješteno je u jednoj pećini uvale Stiniva, pa je organizirano slušanje i prepisivanje vijesti na pisaćem stroju, te raspačavanje pisanih materijala. Također, prepisivanje ilegalnih materijala i vijesti vršeno je u Dračevu Polju (u kući Barzićevih), a organizirano je i umnožavanje preko pojedinaca u Visu i Komiži. Pošto je splitski »Naš izvještaj« dostavljan kasnije u većem broju primjeraka, samo je izuzetno prepisivan.[79)] Svi ovi napori doprinosili

su ubrzanijem upoznavanju brojnih pojedinaca o zbivanjima u svijetu i zemlji, pa i u razobl'ičavanju neprijateljeve radio i pisane propagande.

Do sredine mjeseca srpnja na viškom otočkom području ilegalci i članovi udarnih grupa tako su uskladili svoju povezanost da su u stvari sačinjavali jednu kompaktnu cjelinu, pa su svoje uspješno djelovanje ispoljavali na čitavom području otoka Visa i Riševa, uz suradnju istaknutijih aktivista.[80]) Ranije prikupljene količine oružja bile su nedovoljne. Da bi se taj problem donekle popravio, viška udarna grupa je noću 7. kolovoza, koristeći vezu sa čuvarom, upala u prostorije »Češke vile« na poluotočiću sjeveroistočne strane obale viške luke. Taj noćni upad je »rezultirao pojačanjem« od 1 vojničke puške, nekoliko metaka i 150 kg sanitetskog materijala.[81']

Na osnovi proglasa CK KPJ od 12. srpnja, kojim se narod poziva na rasplamsavanje oružane borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika, na otocima Visu i Biševu pojačana je vojna obuka i otpočela je agitacija za usmjeravanje aktivista, pretežno omladinaca, radi njihovog odlučivanja za dobrovoljni odlazak u partizanske jedinice na kopnu. O podvigu komiških i biševskih omladinaca da se odazovu pozivu KPJ bit će naknadno iznijeto. Ali, s ovim u vezi, neophodno je iznijeti podatke o novim žrtvama i o prvom dobrovoljcu sa viškog otočkog područja, koji je stupio u NOP odrede na kopnu.

Po cijelom viško-otočkom području rasturan je proglas prefekta splitske provincije dr Paola Zerbinija (tzv. »dekret« br. 1317) od 5. kolovoza. U njemu se upozorava da je dužnost stanovnika provincije da nadležnim vlastima prijave djela ili pokušaje sabotaže i pripomognu u traženju i hvatanju izravnih počinitelja i svih onih koji potiču izvršavanje subverzivnih aktivnosti, u protivnom, stići će ih oštre kaznene mjere. Ovaj proglas bio je napisan talijanskim i hrvatskim jezikom. Međutim, na otoku Visu, Talijani tada nisu imali koristi od »uputa« iz tog dekreta. Ali na viškim otocima ubrzo su počele stizati vijesti o pogibiji istaknutijih pojedinaca iz Komiže i Visa.

Obitelj kovača Sonjare iz Komiže, odričući se do krajnosti, uspjela je da svog sina Vinka uputi u Zagreb na studiranje. U relativno sličnoj situaciji i komiška obitelj Fiamengo uputila je u Zagreb na studij svoga sina Antu-Tortera. Kao studenti Vinko i Ante postali su članovi SKOJ-a, a prilikom dolaska u rodnu Komižu aktivno su pomagali u razvitku socijalno-revolucionarnih ideja. Za vrijeme predratnih demonstracija u Komiži i Podšpilju (1. rujna, odnosno 8. rujna 1940) bili su jedni od istaknutijih omladinskih predvodnika. Povratkom u Komižu obojica su, zajedno sa Nikolom Marđešić--Pošćerom, uhapšeni, sprovedeni u Split, pa u Zagreb, i završili su u koncentracione logore pripremljene za komuniste.

U logoru je Vinko dočekao rasulo jugoslavenske države. Zbog teže bolesti prebačen je u Gospić, a zatim liječen u bolnici »Sv. Duh« u Zagrebu. Preko ilegalnih veza otpušten je iz bolnice, pa je

tajno boravio u jednoj od zgrada zagrebačkog Botaničkog vrta. Kasnije Ante Fiamengo-Torter bio je upućen (1942) iz ustaškog logora u radne logore u Njemačkoj.

Vinko Sonjara, pak, nastavio je ilegalno djelovanje, surađujući sa skojevskim udarnim grupama. Poznat je događaj kada su udarne grupe 4. kolovoza bombama rasturili četu ustaškog sveučilišnog bataljona, koja je bahato marširala duž Botaničkog vrta u Zagrebu. Tom prilikom skojevski udarnici ranili su 28 ustaša. Tog dana Vinko je uhapšen. Naime, u raciji koju su tada ustaše sprovele u izravnoj okolini, zatečen je i uhapšen Vinko Sonjara u svom tajnom boravištu. Premda je bio podvrgnut najstrašnijim ustaškim isljeđivanjima, mi jednom riječju nije odao drugove, niti bilo čime izazvao provalu ilegalnih organizacija. Polumrtvog od bezobzirnog mučenja ustaše su ga strijeljali, jer im je bilo jasno da, od već zadobijenih udaraca neće živjeti ni nekoliko sati. Na taj način završio je Vinko Sonjara svoj mladi život, u trenutku kada su se viško-biševski omladinci pripremali za svoje ilegalno prebacivanje i odlazak u NOP odrede na kopnu.

Nekako u isto vrijeme stigle su i vijesti o pogibiji Nikole (Simuna) Tomić-Plakalo, iz predjela Kut mjesta Visa. Saznalo se da je Nikola poginuo prilikom bijega iz ustaškog logora Kerestinec, polovinom srpnja 1941. godine. Za Vinka Sonjaru, Antu Fiamenga i Nikolu Mardešića u Komiži se nije ništa sigurno znalo, ali se smatralo da je njihova sudbina potpuno neizvjesna. Predpostavljalo se, prema nepotvrđenim izjavama pojedinaca, da su sva trojica već od ustaša umoreni.[83])

Ove vijesti ispunile su stanovništvo viškog otočkog područja još većom mržnjom protiv domaćih izdajnika i okupatora, a posebno su svoja antifašistička raspoloženja ispoljavali omladinci. Opredjeljivanje omladinaca da se dobrovoljno prijavljuju za odlazak u partizanske odrede na kopno bilo je poticano i ovim vijestima. Ali, tragične vijesti nado vezivale su se jedna na drugu. Jedna od takvih bila je i saznanje da među živima nema više Ante Brajčića, jednog od omiljenih predvodnika viške omladine.

LIK I POGIBIJA ANTE BRAJCiCA, PRVOG VlSKO-OTOCKOG BORCA U NOP ODREDIMA NA KOPNU

Ante Brajčić rođen je 31. ožujka 1920. godine u obitelji siromašnih težaka-ribara, koja je bila nastanjena u predjelu Kut (početno uporište osnivanja i razvitka viškog težačkog pokreta), mjesta Vis. Djetinjstvo je proveo pomažući ocu u mukotrpnim težačkim poslovima i u sezonskom najamnom ribarenju. Tako je završio osnovnu i građansku školu (1934. g.), razvivši se u veoma bistrog, krepkog i fizički snažnog dječaka. Neko vrijeme pomagao je svom stricu u apoteci kao njegov pomoćnik, ali su okolnosti bile takve da su se stričeve i njegove nade izjalovile. Ante je bio prisiljen da

1

se vrati težačko-ribarskom pozivu i da dalje pomaže svom ocu, kao što je to radio i brat mu Marko, jedan od starijih viških komunista. Pod ibratovljevim utjecajem nadahnut je socijalno-revolucionarnim težnjama i šire upoznat s razvitkom radničkog pokreta. U takvim uvjetima razvijao se u neustrašivog borca za obranu prava potlačenih, težeći uvijek da bude predvodnik svojih vršnjaka u naporima siromašnijih težaka i ribara da izbore bolje uvjete života i rada.

Tijekom 1938. godine Ante postaje član SKOJ-a, a koncem 1939. godine primljen je za člana KPJ. U Obnovljenoj partijskoj organizaciji, čiji je sekretar postao Jakov Radišić-Malenko, Ante je bio zadužen da djeluje među omladinom i organizira istaknutije omladince. Ističući se, izabran je za sekretara Mjesnog aktiva SKOJ-a. S te dužnosti, organizaciono učvršćava i postupno omasovljuje Mjesni aktiv SKOJ-a, pripremajući i kasnije ostvarujući njegovo reorganiziranje na tri posebna aktiva. Zahvaljujući Malenku i njemu širi se utjecaj KPH među viškom omladinom, jer su oboje bili omiljeni, neposredni u radu i puni poleta. U ljeto — ranu jesen 1940. godine sa aktivistima iz Komiže i »Polja« suorganizator je tada održanih manifestacija viške omladine u prilog borbi protiv fašizma i za obranu zemlje. Žandari i pripadnici HSZ-e zbog njegovog djelovanja proganjaju ga i čak fizički maltretiraju. Na Pokrajinskoj konferenciji SKOJ-a za Dalmaciju, koja je održana u Splitu 30. i 31. ožujka 1941. godine bio je jedan od predstavnika viško-otočke omladine i biran za člana Plenuma PK SKOJ-a.[84)]

Prilikom sloma jugoslavenske države, za kratkotrajne ustaške vlasti, te početkom okupacije i aneksije, partijski je bio zadužen da usmjerava organiziranu propagandno-agitacionu djelatnost na raskrinkavanju ustaške i talijanske politike, kao i da predvodi aktivnosti protiv viške pročetničke grupacije, a radi postupnog stvaranja jedinstva omladine i odraslog stanovništva za aktivan otpor okupatorima i njihovim slugama. S Malenkom organizira proslavu 1. svibnja, kao i niz drugih aktivnosti, ispolj avaj ući veliku ljubav i požrtvovan je za kontinuirano djelovanje među omladinom, bez obzira na brojne druge zadatke.

Neustrašivi organizator i inicijator protufašističke propagande i prkosnog otpora omladine okupatorima nije mogao ostati nezapažen za talijanske karabinjere. Oni su 27. lipnja opkolili njegovu rodnu kuću s namjerom da ga uhapse, ali je Ante to predviđao i sklonio se. Stigavši iz Milne u improvizirani logor ilegalaca Ante se 23. srpnja dobrovoljno ponudio da svom ranjenom drugu Mladenu Ivuliću bude pratilac njegovog ilegalnog prebacivanja, ribarskim brodom iz Komiže u Split, te da ranjenika smjesti u splitsku bolnicu, ne haj ući za stvarnu opasnost koja je prijetila da bude uhapšen. Po Mladen ovoj smrti organizira prijevoz njegovih posmrtnih ostataka u Vis. Nakon toga stavlja se na raspoloženje partijskom rukovodstvu u Splitu, izražavajući želju da što prije stupi u partizanske redove.

Do ostvarenja svoje želje, a po uputima viškog otočkog partijskog rukovodstva, organizira sigurniji ilegalni kanal za veze (preko »noštroma« parobroda »Bakar«) između PK KPH za Dalmaciju i viškog otočkog partijskog rukovodstva. Njegovom inicijativom počele su pristizati iz Splita na otok Vis veće količine primjeraka ilegalnog glasila »Naš izvještaj«. Kada se 8. kolovoza na prostoru oko i u maloj poljskoj kućici između Splita i Stobreča okupilo 60 komunista i simpatizera, među njima je bio i Ante. Obaviješteni su da budu spremni i da će ih o točnom vremenu odlaska u partizane naknadno izvijestiti. Ante je krenuo iz Splita 11. kolovoza u pravcu Mosora, da bi noću 12. kolovoza pored Dugopolja krenuo za Dicmo zajedno sa drugovima, odakle su trebali da se prebace na Kamešnicu odnosno i na Dinaru. Pošto nije blagovremeno stigla predviđena ilegalna veza, dio Splitskog partizanskog odreda je cijeli dan krstario zagorskim kamenjarom. Izmrcvareni i izgladnjeli borci navečer 13. kolovoza nastavili su pokret, ali ih je sutradan u zoru iznenadno napala ustaška seoska milicija, kojoj je ubrzo pristiglo ustaško pojačanje iz Sinja. U neravnopravnoj borbi borci odreda pružali su ogorčen otpor, ali ih je nadmoćniji neprijatelj sasuo koncentričnom vatrom iz minobacača. U ovoj borbi od izravnog pogotka poginuo je i Ante Brajčić dana 14. kolovoza, a 24 borca su opkoljena i zarobljena (26. kolovoza prijeki ustaški sud osudio ih je na smrt, te su istoga dana strijeljani nedaleko od Sinja, na mjestu zvanom Ruduša), dok ih je 14 uspjelo pobjeći.[85]*

Višanin Ante Brajčić, jedan od prvoboraca Dalmacije i među onima koji su boreći se puškom u ruci pali kao prve žrtve, dao je svoj mladi život za ostvarivanje ideala kojima je od rane mladosti težio. Njegova smrt bolno je odjeknula na viškom otočkom području, baš u trenutku kada su brojni komiško-biševski dobrovoljci nastojali da slijede njegov put odlaska u partizanske odrede na kopnu.

Glava IV

AKTIVNOSTI ZA ŠIRENJE ORGANIZIRANOSTI NOP-a

ILEGALNO PREVOŽENJE DOBROVOLJACA RIBARSKIM BRODOVIMA SREDINOM KOLOVOZA 1941. GODINE

Početne vojne pripreme komunista i skojevaca viškog otočkog područja imale su za cilj da okupe dobrovoljce za oružani otpor okupatorima i domaćim izdajnicima. One su pojačane poslije njemačke agresije na SSSR, a izravnaj a priprema omladinaca dobrovoljaca otpočela je mjeseca srpnja. Već početkom kolovoza na otocima Visu i Biševu izrazilo je svoju spremnost za odlazak u partizane oko 100 omladinaca, od kojih se izravno pripremalo, prema ilegalnim mogućnostima organiziranja prevoženja, oko 50 vojno osposobljenih, prvenstveno mlađih komunista i skojevaca, te kandidata i simpatizera KPJ d istaknutijih omladinaca.[86])

S odlukom PK KPH za Dalmaciju o osnivanju prvih partizanskih odreda viško otočko partijsko rukovodstvo upoznato je 10. kolovoza, kada je i odlučeno da se uvečer, 14. kolovoza ilegalnim prevoženjem ribarskim brodovima prva grupa dobrovoljaca uputi u Split. Tamo je ona trebala biti sačekana i naoružana, a zatim dalje upućena uhodanim kanalom kojim su predhodno na planinu Dinaru trebali proći borci-dobrovoljci za organiziranje i djelovanje Prvog splitskog NOP odreda.

Prema ovoj odluci, sutradan 11. kolovoza, sastali su se u Komiži, kod »jastožere« (spremište za pohranu ulovljenih jastoga), u kući braće Zanki-Lestićevih, članovi MK KPH za Komižu. Na sastanku kojim je rukovodio Pavao Kučić-Aman, usaglašena su mišljenja oko rješavanja problema ilegalnog prevoženja i prihvata dobrovoljaca i postavljeni su odgovarajući zadaci. Sve pripreme vršene su u najvećoj tajnosti. U međuvremenu iz Visa u Split su parobrodom upućena 3 dobrovoljca s otoka B-iševa, spremna za odlazak u partizane, s ciljem da uspostave potrebne veze i pripreme za prihvat veće grupe svojih drugova dobrovoljaca. Komiški i biševs-ki dobrovoljci izvršili su sve pripreme u potpunoj tajnosti očekujući poziv

za prikupljanje i svoj odlazak u partizane. Navečer 14. kolovoza u komiškoj uvali i na otoku Biševu prikupili su se i u 2 ribarske veće motorne svjećarice[87]) ukrcali svi predviđeni pojedinci koji su sačinjavali grupu od 28 dobrovoljaca i posebno 4 člana posade (2 na svaku svjećaricu). S ona 3 dobrovoljca, koji su grupu očekivali u Splitu, to je bilo ukupno 31 dobrovoljac.

Svjećarice, sa vidno postavljenim kantama za naftu-petroleum i ribolovnim mrežama na provi i krmi, zbog kamuflaže zadatka kao da se ide u noćni ribolov na plavu ribu, i usputnu nabavku goriva, isplovile su dz komiške uvale i Biiševa u pravcu Splita, ploveći noću 14/15. kolovoza. Dio dobrovoljaca prije isplovljenja uvukao se pod prove svjećarica, a dio njih je fingirao posadu, odnosno ribarsku družinu. Na taj način bilo je predviđeno da uplove i u splitsku luku, gdje će se postupno dobrovoljci iskrcati i preko veze usmjeriti na mjesto prikupljanja. Od 31 dobrovoljca u ovoj grupi 14 njih su bili članovi KPJ, a 17 članovi SKOJ-a iz komiških i biševskih ćelija i aktiva.[881]

Može se samo zamisliti kakav je bio položaj komiških i biševskih dobrovoljaca pri isplovijenju iz ikomiške uvale i Biševa, plovljenju morem, te pri uplovljenju 15. kolovoza u blokiranu splitsku luku. Naime, već su Talijani bili dobili podatke o stradanju boraca Splitskog NOP odreda (14. kolovoza) i poduzeli su najstrože mjere sigurnosti, kroz pojačana patroliranja i nadzore. Iako su preko općinskog vijeća i aktivista u njemu posade svjećarica bile snabdijevene svim potrebnim dokumentima za ribarenje i nabavku ribarskih potreba u Splitu, ipak je i slučajna kontrola na moru ili u lukama mogla ne samo poremetiti sve planove već dovesti do hapšenja dobrovoljaca i članova posada. U splitskoj luci ujutro 15. kolovoza jedna svjećarica pristala je na Matejušku, a druga uz obalu pred lučkom kapetanijom. Nakon uplovljenja, sakriveni pod provom, pojedinačno su se iskrcali i razišli prema određenim punktovima, zatim isu to isto uradili i »članovi« ribarskih družina, nakon 'što su iskrcali kamuflažne bačve. Kada su uspostavili vezu, saznali su o sudbini Prvog splitskog NOP odreda, prethodno kod Sinja. Clan PK KPH za Dalmaciju Andrija Božanić dao im je zadatak da odmah, prije nego ih Talijani primijete, na isti način krenu brodovima za Komižu. Partijskom rukovodstvu u Komiži ujedno je istog dana, preko veze na parobrodu »Bakar«, upućena obavijest o vraćanju dobrovoljaca, s time da se najsavjesnije ispita mogućnost njihovog ilegaliziranja i povratka kućama, kako ne bi bili uhapšeni.

Uvečer 15. kolovoza po ilegalnim vezama primljenom obavještenju, sastala se je nekolicina članova Mjesnog komiteta KPH za Komižu, tj. oni koji su se zatekli u mjestu. Oni su odlučili da brodove u povratku sačekaju kod otočića-hridi Barjaci. Pošto su noću 15/16. kolovoza brodovi sa dobrovoljcima pristigli u rejon otočića--hridi Barjaci, Biševljani su izravno upućeni na svoj otok, a dio Komižana prebačen je na ribarske brodove simpatizera KPJ, koji su tu noć lovili na obližnjim ribolovnim poštama. Brod Andrije

Demarije sa dijelom komiških dobrovoljaca, a pojedinci iz drugog dijela na drugim ribarskim brodovima, ujutro 16. kolovoza uplovili su u komišku luku. Uz potreban oprez, praveći se kao da su bili na redovnom ribolovu, komiški dobrovoljci razišli su se svojim kućama. Nekolicina više kompromitiranih komiških dobrovoljaca predhodno je iskrcana u udaljenijim uvalama oko Komiže, gdje su očekivali razvitak situacije i poziv da se slobodno mogu vratiti kućama, a što su učinili slijedećih dana.[89])

Poslije povratka dobrovoljaca odustalo se da se na sličan način uputi druga grupa od oko 20 dobrovoljaca iz Visa i sela viške općine, a koji su se već bili, čekajući na povratak brodova-svjećarica, povukli u unutrašnjost otoka. Pošto je situacija to omogućavala, i oni su tada upućeni da se vrate svojim kućama.[90])

Bez obzira što je pokušaj neuspio — iz razloga za koje viško--otočko rukovodstvo nije moglo znati, a niti je PK KPH za Dalmaciju imao ikakvih drugih realnih mogućnosti da ga sprovede, uprkos prvim poteškoćama, brojke i stupanj organiziranosti ukazuju da je već sredinom kolovoza 1941. godine na viškom otočkom području mnogo učinjeno u ostvarivanju planova za rasplamsavanje oružane borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. Realna su bila predviđanja viških komunista o sigurnom osloncu na brojne aktiviste i simpatizere među siromašnijim težačkim, ribarskim i radničkim slojevima, poglavito pripadnicima mlađe generacije. Jer, svi mladi dobrovoljci bili su odsutni i po nekoliko dana od svojih kuća, a dio povratnika se vratio u komišku luku sa ribarskim družinama, pa ipak Talijani nikad nisu saznali ništa sigurno o njihovom odlasku i povratku. Njihovo vraćanje i legaliziranje za MK KPH za Komižu bio je težak ispit. To je bilo moguće uspješno izvršiti jer se znalo da će stanovništvo čuvati i štititi svoje borce, sve do momenta kada će nastati realnije mogućnosti za prihvat brojnih dobrovoljaca s viškog otočja na kopnu i njihovo upućivanje u NOP odrede.

Do tada aktivisti KPJ i SKOJ-a stalnim aktivnostima, potičući razvitak započetih procesa, usmjerili su se na zadatke dugoročnijeg značenja.

ORGANIZIRANJE OTPORA TALIJANSKOJ POLITICI ODNARODIVANJA

Na otocima Visu (isola Lissa, kako su ga Talijani nazivali), Biševu ii Svecu, nakon proglašene aneksije Talijani su se počeli tako vladati kao da će ovo područje stalno ostati priključeno njihovoj državi. Mislili su da imaju vremena za potpunu talijanizaciju hrvatskog stanovništva ovog područja za narednih više godina. Stoga, su se u početku ograničili na talijanizaciju pri kontaktiranju sa stanovništvom u ustanovama (općinskim, sudskim, karabinjersko-policijskim, financijskim, brojnim trgovinama, lučkim kapetanijama itd.) i javnopravnog karaktera, nastavili preko propagande i štampe,

osnivanja svojih udruženja i organizacija, objavivši da će od jeseni 1941. godine u svim školama kao nastavni uvesti talijanski jezik.[91] Znači, okupatori-aneksionisti odlučili su da vrše sistematsko odnarođivanje hrvatskog stanovništva viškog otočja na isti način kao što su to u međuratnom razdoblju sprovodili ii na bliskom otoku Lastovu. Neminovno, trebalo je takvoj talijanskoj politici pružiti organizirani snažan otpor, potičući sve narodne slojeve na izuzetnu upornost za očuvanje svih vrijednosti i vrlina hrvatskog nacionalnog individualiteta.

U ostvarivanju ovog teškog zadatka stanovništvo su mogli predvoditi, bez obzira na stupanj svojih školskih kvalifikacija i kulturne razine, samo oni koji su bili spremni da se angažiraju i u organiziranju oružanog otpora aneksionistima i njihovim slugama, te da i ličnim primjerima predvode narod u oružanoj borbi.

Objašnjene su sve one denaoionalizatorske mjere koje su okupatori-aneksionisti pokušali uvesti do početka nove školske godine, te najvažnije reakcije naroda u pružanju otpora tim mjerama. Navest će se dalje nove karakteristične pojedinosti.

Talijani su čak željeli da svoj poraz u Viškoj bici (20. srpnja 1866. g.) protiv austro-ugarske flote, na čijim brodovima su bili pored ostalih, ukrcani i mornari sa srednjodalmatinskog otočkog područja, iskoriste u ponižavan ju nacionalne svijesti hrvatskog stanovništva viškog otočja. Prethodnih dana sa viškog groblja na otoku Prirovo Talijani su demontirali spomenik palim austro-ugarskim mornarima u pobjedonosnoj Viškoj bici. U izvjesnoj mjeri ovaj spomenik simbolizirao je motiv pobjede nad tuđinskim osvajačima i za stanovništvo viškog otočja značio moralni poticaj da se uporno borii za slobodan opstanak u svom zavičajnom području. Ni to Talijanima nije bilo dosta, već su organizirali veliku propagandnu kampanju radi polaganja vijenaca 20. srpnja u more u Viškom kanalu, na mjestu gdje je bio potopljen njihov admiralski brod »Re d'Italia«. Za prisustvovanje ovoj komemoraoiji Talijani 1941. i 1942. godine nisu primoravali Višane, smatrajući da će sami sudjelovati barem brojni vlasnici brodova, koji su pak to izbjegli. Stoga, u 1943. godini Talijani su naredili svim vlasnicima brodova da sudjeluju u »ceremoniji« i polože svoj vijenac, nakrcavši brodove s posjetiocima. Većina je ovo bojkotirala, ali je izvjestan broj vlasnika brodova i čamaca bio prisiljen da sudjeluje u ovoj manifestaciji skrnavljenja rodoljubivih osjećaja.[921] Krajnji rezultat bio je povećanje bijesa i mržnje protiv okuipatora-aneksionista i kod dijela njihovih dotadašnjih privrženika. I sama pomisao da Talijani smatraju ovo kao svoje nacionalno područje revoltirala je svakog Višanina, što je uopćeni naziv za hrvatsko stanovništvo čitavog viškog arhipelaga.

Najviše oko desetak obitelji na čitavom otoku Visu, pretežno u Visu i Komiži, izražavalo je da imaju izravno ili neizravno talijansko porijeklo. Međutim, te obitelji vuku porijeklo od talijanskih namještenika ili pojedinih obrtnika, koji su pristigli za vladavine Venecije (dakle za tuđinske vlasti), odnosno Austro-Ugarske. A kada

bi se kod nekih drugih tadašnjih talijanskih »podanika« stvarno tražilo njihovo porijeklo, došlo bi se do zaključka da nose talijanizirana hrvatska prezimena.

Pojedine ovakve obitelji u cjelini (npr. novopostavljenog predsjednika općine iPetra Dojmi ja, i drugih), te neki iz obitelji s njima rodbinski povezanih, a iz nekih .samo pojedinci, svesrdno su pomagali denacionalizatorsku politiku talijanskih aneksionista, nastojeći da prošire krug svojih privrženika. Njihovu djelatnost usmjeravali su talijanski komandanti garnizona i općinski civilni komesari, a za izvršavanje njihovih smjernica i kontrolu brinuli su se starješine karabinjera Federico de Marchi (Federiko de Marki, poručnik) i već navedeni Giuseppe Carabucco. Oni su nastojali da »balansiranjem« na ranije postojećim izrazitim suprotnostima između predvodnika i njima odanih pristaša pojedinih građanskih stranaka stvore uvjete, kako bi se za obje grupacije (proustašku i onu oko tvrdokornijih pristaša HSS-e s jedne strane, te monarhističko-unitarističku odnosno pročetničku s druge strane), prikazali »zaštitnici« i usmjeravali ih protiv komunista i njihovih simpatizera. Igrajući na kartu da su oni nasljednici rimske i humanističke kulture i civilizacije, te gorljivi propagatori rimokatoličanstva, a borci protiv boljševizma, ukazivali su na brojne »prednosti« koje će njihov sistem donijeti većini stanovništva. Zagovornica u zalaganju za talijansku denaoionaliizatorsku politiku bila je Elena Doirni, kćer Petrova, kojoj je svesrdno pomagao Ivo Lučić Roki, sin Gvida, kao talijanski agent i propagator učlanjivanja omladine u njihove organizacije.[93)]

Političko-stranačke suprotnosti i s time ukorijenjena mržnja utjecali su na pojedince da koriste talijansko »pokroviteljstvo« radi nastavljanja djelovanja Oko držanja na okupu svojih privrženika. Iako u (suštini protutalijanski raspoloženi, oni su svojim protukomunističkim stavom i nastojanjima da se založe za proširenje vlasti NDH-e na viško-otočko područje ili pak za kombinaciju ustaštva i HSS-ovštine, odnosno za restauraciju monarho-unitarizma, htjeli to ili ne u praksi vjerno služili talijanskim aneksionistima,[94)] uglavnom s ciljem da razbiju narodnooslobodilački pokret i ostvare svoje zamisli. Na taj način doprinosili su i talijanskim denacionalizatorskim ciljevima. Lokalni katolički kler, kod kojeg su simpatije pojedinaca i ranije bile proustaški orijentirane, ispolj avaj ući, prefinjenu prijaznost u kontaktima sa aneksionistima, uglavnom se distancirao od aktiviranja u podršci talijanskim denacionalizatorskim mjerama, usmjeravajući vjernike na smjernu pobožnost i privrženost tradicionalizmu. Prozapadno orijentirane pristalice, tj. dio ranijih glasača HSS-e i JNS-e odnosno JRZ-e iz srednjih i viših slojeva, a koji su zazirali od socijalno-revolucionarne usmjerenosti predvodnika i s njima povezanih masa u otporu okupaciono-aneksionom poretku, zagovarali su lojalnu pasivnost do kraja rata, što je i aneksionistima odgovaralo.

Prema ovakvim opredjeljenjima i shvaćanjima manjine, Talijani su uspjeli da u mjestima Vis i Komiža osnuju svoje već navedene

organizacije. U »Fashio« učlanili su se isključivo pridošli Talijani i članovi »talijanskih« obitelji, odnosno »optanti«. U »Dopolavoro« Talijani su uspjeli učlaniti i neke njima privrženi]e pojedince, a pod pritiskom i izvjestan manji broj namještenika i malodušnika. Dio njih, poslije kraćeg vremena, a pod utjecajem aktivista NOP-a, istupa iz talijanskih organizacija. Slično je bilo sa organizacijama za omladinu (»GIL«, »Piccole italiane«) i djecu (»Balilla«), s time da je veća zastupljenost ovdje bila plod izvršenog pritiska na školsku djecu, njihove roditelje i nastavno osoblje škola."[51] Uzevši u obzir broj mjesnog stanovništva, prostorije talijanskih organizacija, udruženja i onih za zabavu, uglavnom su tada ostale neposjećene, a kasnije skoro prazne. Od škola koje su otvorene u jesen 1941. godine aneksionisti su očekivali najveće rezultate. Za upravnike građanskih i nekih osnovnih škola postavljaju svoje pridošlice ili lokalne optante. Uvođenjem talijanskog jezika kao nastavnog, te učenja prema talijanskim knjigama, oni su smatrali da zadržano nastavno osoblje i svi đaci moraju za dvije godine naučiti govoriti, čitati, pisati i uopće služiti se talijanskim jezikom. Po potrebi lokalno nastavno osoblje zamjenjivali su sa učiteljima i nastavnicima koje su doveli iz Italije, planirajući postupnu talijanizaciju svih škola i dječjih zabavišta.

Prema školskim programima učila se talijanska nacionalna povijest, a hrvatska i jugoslavenska prošlost nisu nijednom riječju spominjane. Posebno se isticao povratak (aneksija) Dalmacije u okrilje »majke« Italije. Glorificirana su razdoblja kada je Venecija gospodarila Dalmacijom. Sličnog karaktera bila su i predavanja iz ostalih općeobrazovnih predmeta. Na svim zemljopisnim kartama Dalmacija je prikazivana kao drevna talijanska pokrajina. U odnosu na nastavu, kao jedini izuzetak za tekuću školsku godinu »dozvoljeno« je da se u višim razredima, teže shvatljivi predmeti (matematika, kemija), »privremeno« tumače hrvatskim jezikom, uz opća obrazloženja na talijanskom.

Već početkom školske godine talijanski aneksionisti naredili su da đaci svih škola (osnovnih i građanskih) moraju postati članovi njihovih organizacija »Balilla« odnosno »GIL«, pod prijetnjom ukidanja ili smanjenja »aprovizacije« obiteljima i zabrane ishrane đaka u školskim kuhinjama. To je samo djelomično pomoglo aneksiomistirna. Zato oni usmjeravaju svoj pritisak protiv lokalnog nastavnog osoblja, posebno u Komiži. Talijanski prosvjetni povjerenik i upravitelj jedne od škola V. Caffi (V. Kafi), angažirajući karabinjera Giovannia Facdu (Đovanija Fakdu) i financu A. Schioppia (A. Šjopija), obilazi škole i zajednički demoliraju sve ono što je podsjećalo na hrvatsku i jugoslavensku prošlost. Tako su postupili i sa knjigama u biblioteci, u kojoj su se čuvali primjerci knjiga i arhiva od 1828. godine. Na protest ranijeg ravnatelja Andrije Stanojevića i drugih, razbješnjeni fašisti nogama i rukama demolirali su neka nastavna pomagala i slike, zaprijetivši da će uputiti sve neposlušne u internaciju, u Italiju. U dogovoru sa predstavnicima komiškog partijskog

rukovodstva domaći nastavnici-rodoljubi dogovorili su se da neće podnijeti ostavke na službu, već da će prema svojim mogućnostima smišljeno poticati rodoljubiva nacionalna hrvatska osjećanja đaka. Slično je dogovoreno s nastavni cima-rođo ljubima iz viških i škola u svim selima.[98])

Razmatrajući denacionalizatorske mjere i postupke aneksionista, partijsko rukovodstvo viškog otočja sastavilo je i u više primjeraka prepisalo, te preko aktivista razdijelilo letak, u kojem poziva roditelje da se odupru pokušajima odnarođivanja svoje djece, kao i da im ne dozvoljavaju upis u talijanske organizacije, bez obzira na sve talijanske prijetnje.[97]) Preko odraslijih, odnosno starijih đaka građanskih škola, SKOJ organizira bojkot učenja talijanskog jezika, te usmjerava napore d postiže uspjehe da odvođenje djece na organizirane proslave van škola ostaje bez mnogo rezultata. Postupno, ali sve sigurnije i masovnije, početni otpor talijanskoj denacionalizatorskoj politici prerasta u organiziranu upornost lokalnog stanovništva na očuvanju osnovnih vrijednosti svog nacionalnog individualiteta. Pošto je ovaj otpor potican i usmjeravan od istih predvodnika koji su organizirali aktivan otpor i pripremali oružano suprotstavljanje okupatoru, rukovodstva KPJ i SKOJ-a viškog otočja stekla su još veći ugled i širu podršku među svim slojevima stanovništva.

MJERE ZA JAČANJE AKTIVNOSTI

Da bi se stečeni ugled i podrška proširili u takvoj mjeri da angažiranje ljudi srednjih i starijih godišta prevlada njihova shvaćanja da je pasivizirani otpor najprikladnije rješenje u očekivanju pobjede snaga antihitlerovske koalicije, bilo je potrebno da komunisti i skojevci ulože pojačane napore. Strah od represalija, koje su Talijani već uveliko primjenjivali u Splitu i okolici, zatvaranjem i strijeljanjem talaca i uhapšenih aktivista i simpatizera NOP-a, zaokupljalo je starije stanovništvo, koje je nastojalo da stiša polet mlađih naraštaja. Slična shvaćanja zaokupljala su d neke starije aktiviste.

Međutim, uporedo sa širenjem povezanosti komunista i masa u borbi protiv okupatora, bilo je potrebno voditi borbu za jedinstvo misli i akcija među članstvom partijskih i skojevskih organizacija. Jer, relativno snošljiv odnos Talijana prema stanovništvu za početka okupacije i aneksije, stvorio je kod nekih članova KPJ na otoku Visu shvaćanje da s obzirom na veličinu otoka i njegovu izoliranost od kopna ne treba izraziti jim akcijama uznetmiravati Talijane. Naime, talijanske represalije izazvat će hapšenja, onemogući t će organizirani ilegalni rad ćelija i aktiva SKOJ-a, a mase će se iz straha kloniti kontakata sa kompromitiranim aktivistima. U praksi, to bi bilo održavanje ilegalnog djelovanja u uskom krugu, radi »preživljavanja«.

Iako pojedinačna među komunistima, prva takva shvaćanja uočena su prilikom priprema i dogovora za proslavu »Dana rada«
1. svibnja. Pri razradi i sprovođenju protumjera talijanskoj dena-

cionalizatorskoj politici (popustljiv stav prema upisu u »Dopolavoro« i upisu školske djece u talijanske organizacije), bilo je potrebno da se jedan sekretar ćelije isključi iz KPJ, a nekoliko članova je partijski kažnjeno. Navedene negativne stavove osudila je većina članova KPJ i SKOJ-a, te su negativna shvaćanja prevladana, bez bitnijih utjecaja na djelovanje partijskih i skojevskih organizacija, a i pokreta u cjelini.

Zbog odgađanja direktive o paljenju komiških tvornica sardina, koju je PK KPH za Dalmaciju partijskom rukovodstvu uputio početkom mjeseca kolovoza, smijenjen je sa dužnosti dotadašnji sekretar MK KPH za Komižu i partijski kažnjen. Istraga koja je tom prilikom vođena pokazala je da su postojala razmimoilaženja između njega i ostalih članova MK o oportunosti izvršenja postavljenog zadatka. Koncem kolovoza PK KPH za Dalmaciju imenovao je novog sekretara, a početkom rujna došlo je i do reorganiziranja Mjesnog komiteta KPH za Komižu, odnosno partijskog rukovodstva za viško otočje, u koje su ušla tri nova člana (Ivan Božanić-Cura, Niko Kučić, i Danilo Zuanić).

Koncem rujna na otoku je kraće vrijeme boravio član PK KPH za Dalmaciju Andrija Božanić. Tada je, prenio partijskom rukovodstvu niz stavova i zadataka kako organizacione prirode i onih o stvaranju Jedinstvene nacionalno oslobodilačke fronte (JNOF) i njenih odbora.'[18]-' Kao pomoć partijskoj organizaciji više općine, tom prilikom je u Visu, u kući Ante Lipanovića-Mirića održano i savjetovanje s proširenim aktivom mjesnih komunista, kandidata i istaknutih simpatizera.")

Andrija Božanić, pored usmjeravanja partijskog djelovanja na otoku u cjelini, između ostalih uputa, dao je partijskom rukovodstvu i slijedeće upute: za održavanje budućih ilegalnih veza i prijema ilegalnih materijala iz Splita; organiziranje ilegalne propagande na otoku; stvaranje materijalne baze za osiguranje izvršavanja ciljeva NOP-a; osnivanje alkcionih odbora i odbora JNOF-e kao organa narodne vlasti; te niz ostalih sugestija, a na osnovi iskustava iz drugih krajeva Dalmacije. Ilegalnim vezama Andrija Božanić prebacio se u Split, gdje već 5. listopada prisustvuje sastanku PK KPH za Dalmaciju, na kojem je sekretar CK KPH Rade Končar izložio situaciju u zemlji i svijetu, te dao uputstva za razvitak NOP-a u Dalmaciji.

Pošto je primijećena špijunska djelatnost nekih pojedinaca, MK KPH za Komižu odlučio je da >se pristupi primjernom kažnjavanju pa i likvidiranju najistaknutijih. Na ostvarenju te odluke otpočelo se već koncem ljeta 1941. godine. Na jednog talijanskog vlasnika, u Komiži, član KPJ i vojne komisije Mario Zuanić-Knežić pucao je iz pištolja u sumrak jedne večeri početkom druge polovine rujna na 'komiškoj »itivi« (šetalištu). Prvim metkom izdajnik je ranjen u ruku, a drugi metak se zaglavio. Ranjeni izdajnik liječen je u Splitu. Umjesto da mu ranjavanje posluži kao opomena, on je još otvorenije surađivao sa Talijanima, pa čak s njima tragao po Splitu za Andrijom

Božanićem (tajni nadimak, tada, »Stevo« odnosno i »Majki«), Za sva zlodjela i da se izdajnik zauvijek onemogući, narodni sud ga je naknadno osudio na smrt. Likvidiran je (polovinom svibnja 1942. godine, u predjelu Stupisce), kada je pokušao da pronađe ilegalno boravište viških ilegalaca, odnosno partizanske grupe.

Od organiziranih aktivnosti na otoku Visu, u međuvremenu, hile su interesantne i one ekonomskog karaktera. U vrijeme berbe grožđa (»jematva«), organiziran je štrajk najamnih radnika i radnica koji su u »poljima« između Podšpilja, Žena Glave ii Dračeva Polja bili angažirani za berbu na imanjima triju komiških veleposjednika. Jedan od njih udovoljio je zahtjevima štrajkaša. Međutim, druga dvojica, koji su ujedno bili i vlasnici tvornica sardina, nisu popuštali, već su za berbu angažirali i doveli najamne radnice, koje su sezonski radile u tvornicama. Uvidjevši na što ih nagone tvorničari-veleposjednici, većina radnica se vratila svojim kućama, solidarizirajući se tako sa štrajkašima. Preostale, koje su i pored političkog uvjeravanja ostale da rade, primorane su da napuste posao. U vezi s ovom aktivnošću je i ona, koju su koncem godine izveli omlađinci-aktivisti u zaseoku Zužeca. Tom prilikom oni su oštetili jednu drobilicu, a rezerve nafte prenijeli u Skloništa. Kasnije je ova nafta korištena za pogon motora ribarskih brodova, pri organiziranim ilegalnim prevoženjima.[100]'

Za proslavu godišnjice oktobarske revolucije (7. studenoga), a uoči toga praznika, uvečer 6. studenoga, na istaknutim uzvišenjima iznad Visa i Komiže, pored sela i zaseoka u unutrašnjosti otoka, te u naseljima na otoku Biševu paljene su vatre, a po zidovima u mjestima i selima ispisivane su parole NOP-a. Ispisivanje parola po zidovima nekih važnijih objekata i javnih zgrada u Visu i Komiži izazvalo je bijes okupatora. Za brisanje parola sa zidova u naseljima otoka Biševa bila je iz Komiže upućena posebna talijanska grupa vojnika i karabinjera. Ispitivali su i maltretirali otočane, ali nisu mogli ništa saznati o organizatorima i učesnicima ovih akcija.[101]*

Rukovodstvo viškog otočja, još uvijek pod nazivom MK KPH za Komižu, od trenutka reorganiziranja uglavnom je djelovalo i pokret usmjeravalo iz rejona »Sv. Blaž« iznad Komiže, Podšpilja d »Polja«, te djelomično s otoka Biševa, gdje su boravili i ilegalci. Pojačani su napori za stvaranje organizacionih jezgri u selima više općine, a što je nastavljeno sa okupljanjem većeg broja aktivista--omladinaca.

PALJENJE TVORNICE SARDINA »BRAĆA MARDESlC« U KOMIZI

Prema direktivama viših partijskih foruma, partijsko 'rukovodstvo viškog otočja već je od prvih dana uspostavljanja talijanske okupacije organizirano usmjerilo radnike i radnice tvornica sardina u Komiži da vrše tzv. »umrtvljujuće štrajkove« (usporavanje rada, »za'bušavanje« na poslu, itd.) i sabotaže privrednog karaktera. Umno-

žen je i poseban letak, kojim se radnici i radnice pozivaju da sabotiraju proizvodnju, s obzirom da ona koristi okupatorima. Pod utjecajem komunista i skojevaca zaposlenih u tvornicama taj poziv je prihvaćen ii njegove smjernice su ostvarivane. Loše su zatvarane kutije sardina, punjene su s manje ulja ili bi u sadržaj kutije sardina radnice ubacivale male količine raznovrsnih kemikalija. Pri soljenju ribe u barile stavljane su nedovoljne količine soli. Proizvodi su se time postupno kvarili.

Nakon reorganiziranja MK KPH za Komižu, donijeta je odluka o paljenju dviju tvornica sardina osiguranih stalnim stražama. Prilikom svog ilegalnog boravka u Splitu, Nikola Repanić-Gandi snabdjeven je zapaljivim materijalima i uputama za njihovo korištenje. Dogovoreno je također kako će se ranija odluka na najbolji mogući način izvršiti. Organiziranjem ove akcije i pripremama za njeno izvođenje izravno je rukovodio Nikola Repanić-Gandi, sekretar MK, a u tome su mu pomagali Jakov Radišić-Malenko i Sime Petric. Za izvršenje paljenja tvornice »Braća Mardešić« bili su određeni: Jakov Radišić-Malenko, član MK i vojne komisije, te Tomislav Zuanić i Jerka Fiamengo. Za paljenje tvornice »Neptun«, Mario **Zuanić,** član vojne komisije; Danilo **Zuanić,** član MK, te članovi KPJ Juraj Vitaljić i Silvestar Kučić. Nakon izvršenih priprema i pokusa, akcija paljenja bila je predviđena da se izvede 17. listopada.

Iz grupe za paljenje tvornice »Braća Mardešić« radnica Jerka Fiamengo se poslije završetka popodnevnog radnog vremena pritajila u zahodu, sve dok ljudstvo nije napustilo tvornicu, a kasnije je očekivala, prikrivena na pogodnom mjestu, trenutak predviđen za početak akcije. Tada je iznutra otvorila prozor i propustila članove svoje grupe. Nakon uspješno postavljenih zapaljivih materijala, grupa je prikriveno napustila tvornicu. Zbog razlike u temperaturi u zatvorenoj hali i one prilikom vršenja pokusa, požar je izbio ranije nego što se predviđalo, tj. između 21 i 22 sata, a ne oko pola noći kako je bilo planirano. Ova nepredviđenost omogućila je brzo interveniranje talijanske vojske iz kasarni, pa je požar lokaliziran. U požaru je oštećeno oko 50 sanduka sardina pripremljenih sa umakom od rajčice. Baš zbog tog umaka, umetnutog u kutije sardina a ne ulja, kako je bilo zamišljeno da su te kutije punjene, zapaljene količine nisu potakle rasplamsavanje požara i na ostali uskladišteni materijal, a time i na čitavu tvornicu.

Grupa za paljenje tvornice »Neptun« planirala je da se u prostorije uvuče preko krova. Međutim, nepredviđeno je naišla na tvrdu krovnu konstrukciju, kroz koju je trebalo duže vremena da se priručnim alatom stvara potreban otvor. Talijanski stražar je po sluhu upozoren na pažljivije osmatranje i kontroliranje, te je baterijskom lampom osvjetljavao okolinu i krov. Međutim, oni su pratili njegove pokrete, te su se blagovremeno povukli. Sve ove okolnosti utjecale su da rukovodstvo donese odluku da se odustane od naknadnog upada ii izvršenja diverzije u tvornici »Neptun«.[102)]

Talijani su uhapsili, preslušali i ubrzo pustili jednog od suvlasnika zapaljene tvornice sardina. Međutim, ništa nisu detaljnije saznali o organizatorima i iz vršiocima ove diverzije. Radi predostrožnosti partijsko rukovodstvo odlučilo je da nekim radnicama preporuči da prekinu s radom i da se sklone u ilegalnost, a što su one prihvatile i izvršile. Kada se nakon nekoliko dana uvidjelo da Talijani ne traže nijednu od radnica, one koje su privremeno prekinule dolazak na posao ponovo se vraćaju na rad, izgovarajući se bolešću ili drugim razlozima. Pošto je ranijim djelovanjem bila kompromitirana, u ilegalnosti je ostala samo Jerka Fiamengo.[1031]

Bez obzira što je ova akcija imala mali učinak materijalnog uništavanja, postignut je znatan moralni uspjeh, jer je izvršena usred neprijateljskog garnizona i na objekat koji su stražari stalno čuvali, a patrole kontrolirale. Okupacione vlasti su naknadno pojačale unutarnju i vanjsku kontrolu svih tvornica sardina. Ali radnici i radnice nastavili su sa ranijim akcijama sabotaže.

Da bi okupatorima dokazali kako se ne straše njihove pojačane kontrole, članovi rukovodstva otpora odlučili su da likvidiraju predvodnika ranijeg odreda HSZ-e u Komiži, koji je šurovao s Talijanima. Izvršeni napad na njega, krajem listopada, nije uspio, već je tom prilikom slučajno ranjen jedan općinski namještenik.[104]' Otvoreni d pritajeni talijanski privrženici od tada su se počeli osjećati nesigurnim, što je na većinu njih utjecalo da se pasiviziraju ili još više priguše svoja protalijanska raspoloženja. Iako su Talijani bili obavještavam o raznovrsnim pojedinostima, nisu još smatrali da je pokret protiv njiih u tolikoj mjeri organiziran da hi mogao hitnije ugrožavati njihovu sigurnost ili znatnije omesti sprovođenje zamišljenih planova. U odnosu na aktivnost smatrali su da ih izvode ilegalci koji su izbjegli i skrivaju se, jer se boje mobiliziranja ili upućivanja u logore. Stoga su ponovo razglasili da se neće pozivati u vojsku ili na radove, a niti vršiti represalije protiv mirnih i radnih »podanika«. Rukovodstvo pokreta pak bilo je odlučilo da izvedenim akcijama zastraši talijanske privrženike, a radi moralnih poticaja brojnim simpatizerima. Međutim, smatralo se da nekom organiziranom akcijom masovnijeg karaktera treba dokazati okupatorima i njihovim slugama koliko ih narod prezire i odbacuje njihovu politiku.

PROTUTALIJANSKE DEMONSTRACIJE KOMlSKIH ZENA 10. PROSINCA 1941. GODINE

Mjesni komitet KPH za Komižu, inicijativama svog novog sekretara Nikole Repanić-Gandija, te ostalih članova, pojačao je djelatnost aktivista, uspostavio sigurnije veze s višim forumom u Splitu i dostavljao mu iscrpnija usmena i pisana obavještenja,[105]) prateći posebno situaciju u neprijateljevim garnizonima. Ovdje pak radi otpora talijanskoj denacionalizatorskoj politici, te prkosnijeg stava stanovništva nakon saznanja da je Amerika ušla u rat i postala aktivan član

antihitlerovske koalicije, situacija je bila sve povoljnija za usmjerivačko djelovanje aktivista NOP-a. Jer Talijani su započeli pojedincima ukidati, a drugima smanjivati »aprovizaciju«, čime je revolt još više pojačavan. Partijsko rukovodstvo je to neraspoloženje pratilo, pa je donijelo odluku da se organizira i njegovo masovno javno ispoljavanje.

Komiške žene radnice, a također i sve ostale s njima povezane, iskazivale su svoje otvoreno nezadovoljstvo smanjivanjem količina aprovizacionih artikala. Zato je odlučeno da se organiziraju demonstracije žena u Komiži. Predviđalo se da predstavnici žena uruče protestnu peticiju općinskim vlastima, a protiv neredovnog snabdijevanja životnim potrebama i protiv skupoće većeg dijela artikala. Zamišljeno je da komiške žene i djevojke otpočnu demonstracije u formiranoj povorci, da njihova predvodnica preda napisanu peticiju talijanskom općinskom komesaru, a da zaštitu demonstrantkinjama osiguravaju omladinci, koji će otpočeti pjevanjem revolucionarnih i borbenih pjesama i skrenuti na sebe pažnju, ukoliko na povorku nahrupe Talijani.

Kada je prijepodnevni rad, dana 10. prosinca, u tvornicama bio završen, -nešto prije 12 sati, organizirano su otpočele demonstracije oko 300 žena. Iz raznih pravaca žene su se kretale prema obali, te se obalom usmjerile ka općinskoj zgradi. Kao što se i predviđalo ovaj pokret žena izazvao je kretanje ljudi, omladine i djece u istom pravcu, dok su se zaduženi omladinci i omladinke prikupili na dogovorenim mjestima. Radnice demonstrantkimje otpočele su demonstracije vičući »Obitelji su nam gladne«, »Hoćemo više kruha« i slične parole. Zatim su nastavile protuokupatorskim parolama kao što su: »Dolje fašizam«, »Nećemo okupaciju, hoćemo slobodu«, »Vansotoka«, »Dolje okupatori«, »Nismo Talijani, mi smo Hrvati«, i druge slične. Prije nego što su demonstrantkinje uspjele izložiti svoje stavove i predati peticiju općinskoj upravi, nahrupili su talijanski karabinjeri i vojnici, te batinama i kundacima počeli rastjerivati masu.

Uočivši namjere Talijana, omladinci su započeli pjevati pjesmu »Hej Slaveni«, zatim »Internacionalu«, a brojne učesnice i učesnici izvikivali su: »Živjela Crvena armija«, »Živio Sovjetski savez«, »Živjela Komunistička partija« i slične parole borbenog i revolucionarnog karaktera. Demonstracije su pretvorene u politički revolt, izrazito protuokupatorskog, a nacionalno osvješćavajućeg karaktera.

Odmah u početku demonstracija, Talijani su zgrabili Bartulu Felanda, koja je predvodila demonstrantkinje i nastojala da talijanskom komesaru općine uruči napisanu peticiju. Međutim, omladinke su je istrgle iz ruku talijanskih vojnika i karabinjera, pa je demonstriranje nastavljeno. Ponovo su Talijani zgrabili predvodnicu Bartulu, ali su je omladinke i po drugi puta uspjele osloboditi, te okružiti masom demonstrantkinja. Tada su Talijani počeli hapsiti i odvoditi istaknutije demonstrantkinje, pa konačno i predvodnicu Bartulu Felanda, onemogućavajući joj da talijanskom komesaru

općine uruči peticiju. Povlačenje ostalih demonstrantkinja i demonstranata nastupilo je pod pritiskom talijanske sile, a uz zaštitu omladinaca.

Pošto je »Riva« opustjela, Talijani su se usmjerili kroz bliske uske »kale« kuda su grupe demonstrantkinja nastojale da stignu do svojih domova. Tom prilikom uhapšen je Mario Zuanić, član vojne komisije, ali je on Talijanima uspio iste večeri pobjeći iz karabinjerske stanice, koja je naknadno raspisala potjernicu, uz nagradu onome tko ga prokaže. U poslijepodnevnim satima Talijani su vršili pretrese po kućama u Komiži, a sutradan i u Podšpilju. Za vrijeme demonstracija i za pretresa uhapšeno je 7 žena i 9 muškaraca koji su zadržani, a nekolicina muškaraca je, poslije kraće provjere puštena. Zadržani u karabinjerskoj stanici u Komiži i sudskom zatvoru u Visu podvrgnuti su ispitivanjima, te sprovedeni u Split, a naknadno u Šibenik, gdje su istražni postupci nastavljeni, uz suđenje i osudu dana 12. ožujka 1942. godine.[106])

Sutradan poslije demonstracija Talijani su vršili pretrese po kućama uhapšenih i njihovih susjeda, da bi ustanovili kakva je snabdjevenost sa osnovnim životnim potrebama u kućama istaknutijih demonstrantkinja, te su o tome i izvjestili nadređene instance u Splitu.

Da su Talijani uočili pravo stanje stvari, to jest da je glavni oilj demonstriranja bilo izražavanje narodnog neraspoloženja okupacijom i aneksijom, to su iz Komiže u Split javili predstavnici okupacionog sistema. Prefekt splitske provincije Paolo Zerbino u tome smislu izvijestio je svoje predpostavljene.[107']

Za lokalne prilike na viškom otočju demonstriranje je imalo veliko moralno značenje, a također i za poticanje naroda na otpor u drugim krajevima Dalmacije. Naime, o demonstriranju se putem ilegalnog tiska saznalo i van otoka Visa. Ukazivalo se na primjere buntovnih komiških žena, te na uporan otpor hrvatskog stanovništva viškog otočja talijanskoj denacionalizatorskoj politici. Istovremeno se ukazalo, a što se i demonstriranjem potvrdilo, o čvrstoj povezanosti naroda i predvodnika lokalnog narodnooslobodilačkog pokreta.

Pošto su Talijani nastavili s pretresanjima po kućama, uz pojačana patroliranja i raspitivanja, uočeno je da traže istaknutije komuniste i skojevce. Stoga je odlučeno da se oni povuku u ilegalnost. Od ovih i ranije postojećih ilegalaca formirana je prva partizanska grupa na otoku Visu.[1081]

U vezii s ovim događajima vršena su i izvjesna pretrešanja u mjestu Visu. Krajem godine Talijani su tamo bili uhapsili jednu grupu komunista i simpatizera, ukupno 9 ljudi, pod optužbom da surađuju i pomažu ilegalce. U nedostatku dokaza uvjerljivije prirode uhapšeni su ubrzo oslobođeni.[109])

Svi općinski vijećnici, predvođeni predsjednikom vijeća Petrom Marinkovićem-Dubrom, koji su bili izabrani na općinskim izborima 1940. godine, ostali su na svojim funkcijama sve do završetka demon-

stracija. Tada su ih Talijani okupili (predstavnike BRN-a i HSS-e), iskazali im svoj stav o demonstracijama i drugim aktivnostima na teritoriji općine, te izjavili da u njih nemaju povjerenja. Dakle, otkazali su im dalje »prerogative« izabranih narodnih predstavnika, optužujući ih da nisu ništa poduzeli kako bi se spriječile kontinuirane protutalijanske djelatnosti. Glavarima sela u općini, ukoliko nisu smijenjeni, naređeno je da sve protuzakonske postupke i protutalijansko djelovanje prijavljuju izravno komesaru općine i njegovom tajniku, odnosno karabinjerskoj stanici u Komiži. Slično je važilo i za teritoriju viške općine.

Ranije uspostavljene kontakte s pojedinim vijećnicima van BRN-a, odnosno (izvjesnim pripadnicima građanskih stranaka, Talijani su i dalje održavali na način koji ne bi bio uočljiv. Znači, Talijanima je bilo jasno da se mogu oslanjati na pojedince u nastavku svoje denacionalizatorske politike sile, te i dalje »balansirati« na suprotnostima koje su između pristalica raznih političkih grupacija stvorene još u predratnom razdoblju, a do 1941. godine nisu još bile u dovoljnoj mjeri prevladane.[110])

Socijalno-revolucdonarna predisponiranost masa sada je bila prožeta jačim sveslavenskim faktorom (nade u SSSR), a težnje dijela srednjih i većine iz bogatijih slojeva pobuđivala je prozapadna orijentiranost, uz nadu da će SAD ii Velika Britanija imati odlučujuću riječ u završnoj fazi rata ii poslijeratnim prilikama, a radi restauriranja ranijeg stanja i društveno-socijalnih prilika.

STANJE NOP-a NA VISKOM OTOČJU KONCEM 1941. GODINE

Uopćene ocjene u odnosu na procjene aneksionista-okupatora i na pobude među pojedinim slojevima stanovništva, te o negativnoj djelatnosti pojedinaca razmatrali su i predvodnici NOP-a za proteklog vremena i zaključili da je stvorena situacija u kojoj se u narednom periodu može mnogo više uraditi. Kao najvažniji zadatak postavljao se izvršavanje smjernica višeg rukovodstva. O takvoj ilegalnoj organiziranosti koju će svi narodni slojevi ina viškom otočju prihvatiti kao svoje organe vlasti, te ignorirati uspostavljeni okupaciono-aneksioni poredak.

Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju uputio je početkom kolovoza svim područnim organizacijama razrađenu »Platformu djelovanja NOP-a«. Za boravka člana ovog foruma Andrije Božanića na otoku Visu, razjašnjene su smjernice platforme i usmjerena su partijska i rukovodstva SKOJ-a da djeluju u pravcu ostvarivanja tih smjernica. No, s obzirom na napore na viškom otočju radi stvaranja ilegalnih organa narodnog pokreta i djelovanja iz okvira pokreta razvijane vlasti, neophodno je iz »Platforme« navesti onaj stav (točka »i«), koji se odnosi na ulogu Jedinstvenog nacionalnog oslobodilačkog fronta, odnosno JNOF-a. Taj stav je glasio:[111])

»Kako je narodni neprijatelj jak, a cilj Jedinstvene fronte velik, to je potrebno, da bi se cijela narodna borba uskladila i što uspješnije vodila, za Dalmaciju osnovati u Splitu odbor Jedinstvenog nacionalnog oslobodilačkog fronta, a po svim mjestima osnovati mjesne odbore. Ti odbori itreba da budu sastavljeni od predstavnika svih klasa, političkih stranaka i grupa, kao i pojedinih većih i manjih društava itd. Ti odbori treba *da budu organi cjelokupne narodnooslobodilačke borbe«* **(podvukao autor).**

Do prijema materijala »Platforme« na viškom otočju su već u mjestima i svim selima djelovali odbori »Narodne pomoći« (preformirani predratni odbori »Crvene pomoći«), odnosno povjerenici u zaseocima. Oni su prikupljali novčana i materijalna sredstva za »Fond narodne pomoći«. Od jeseni ovakvoj organizaciji stavljeno je u zadatak da svoje napore usmjeri radi svog prerastanja u sistem ilegalne narodne vlasti. Zamišljeno je, te je i pristupljeno osnivanju inicijativnih odbora (uključivanjem istaknutijih aktivista i rodoljuba), koji će, u odnosu na pokret organizirati život i rad žitelja, u skladu s njihovim potrebama i smjernicama rukovodstva NOP-a. Time »glavari« postaju suvišni, odnosno samo bi u buduće »službeno« kontaktirali sa okupaciono-aneksionim vlastima i na taj način »maskirali« djelatnost organiziranih odbora.

Ovakvi odbori osnovani su u Podšpilju, Dračevu Polju, Marinjim Zemljama, za rajon Podstražje—Rukavac, OMjučni i na otoku Biševu. U mjestu Komiži, odvijao se postupak da se ilegalna partijska i skojevska organiziranost tako usmjeri kako bi se osnovali inicijativni odbori po profesijama (radnika, težaka i ribara, pa i onih iz drugih djelatnosti), odnosno takvi u kojima bi bili zastupljeni istaknutiji pojedinoi iz grupa zanimanja. Već tada se smatralo da za mjesto Komižu nije svrsishodno osnivati odbore prema ranijim stranačkim opred j el j en j ima.

U odnosu na mjesto Vis, a što se u manjoj ili većoj mjeri odnosi i na sela i zaselke na teritoriji viške općine, prilike za razvitak NOP-a bile su nešto složenije. Pred rat, za vrijeme postojanja Banovine Hrvatske, rukovodstva JRZ-e (odnosno ranije JNS-e) su se raspala, dok je udruženje »Sokol« ulagalo napore da članstvo drži na okupu. Rukovodstva HSS-e, preko svojih podružnica i drugih oblika organiziranosti, prevladavala su u političkim inicijativama, podržavana od banovinskih i kotarskih vlasti. U Komiži pak HSS imala je manji broj pristalica od BRN-a, te je u općinskom vijeću imala i manji broj vijećnika (17:7 u korist BRN-a), a »Sokol« je tavorio. Poslije njemačke agresije na SSSR omladina na otoku sve više se distancira od predvodnika ranijih udruženja (»Sokol«, »Junak«, »Križari«) i okuplja oko skojevSkih aktivista. Započeti proces utječe i na njihove roditelje, čime se raslojavaju pristaše HSS-e i privrženioi manarho-unitaiizma.

Međutim, pored još organiziranog utjecaja rukovodstva HSS-e na teritoriji više općine, koje je u stalnom opadanju, postoje i oni koji djeluju na okupljanju pročetničkih pristalica usmjeravajući ih na lojalnost prema okupatoru. S druge strane postoje oni koji nastoje da organiziraju i oko sebe okupljaju proustaške simpatizere. Prozapađno orijentirani, izbjegavajući kontakte sa bilo kojom grupacijom, povlače se i očekuju razvitak situacije. Povezano sa razvitkom NOP-a, za njegovu politiku opredjeljuju se postupno dobar broj jugonaoionalista. Pošto su ranije pristaše HSS-e ostajale sve zbunjenije politikom svoje stranke i lokalnog rukovodstva, mnogi od njih distanciraju se od predvodnika i pod utjecajem mlađih orijentiraju se za NOP. Taj proces je bio masovniji među siromašnim slojevima, a slijedili su ga i brojni iz srednjih slojeva, osobito oni sa lijevog krila HSS-e. Nepovjerljivost i inertnost viših težaka, akumulirana u međuratnom razdoblju, bila je u snažnijem procesu prevladavanja.[112])

Novostvorena povoljna situacija u mjestu Visu omogućila je partijskom rukovodstvu viškog otočja, ujedno i rukovodstvu NOP-a, da poduzme mjere radi stvaranja odbora JNOF-a, u biti sličnim inicijativnim odborima. Proces je, u skladu s prilikama, bio teži i nešto sporiji. Jakov Radišić-Malenko, član partijskog i rukovodstva NOP-a viškog otočja, uspostavio je kontakte sa rodoljubivim utjecajnim pojedincima iz bivših stranaka i udruženja (Nikola Vodanović-Parhomit u ime HSS-e, odnosno Matica Puhalović-Zoga, u ime »Sokola«, pristali su na suradnju), kao i sa njihovim istomišljenicima. Obostrano, usaglašene su želje i izvjesni dogovori radi stvaranja jedinstvenog otpora okupatorima u mjestu Vis.

Dana 20. prosinca organiziran je zajednički sastanak između Nikole Repanić-Gandija, sekretara MK KPH za Komižu i tada predvodnika NOP-a na viškom otočju (pošto je Jakov Radišić-Malenko bio drugim zadacima spriječen, Nikola Repanić-Gandi je odlučio da ode na ovaj sastanak), i već delegiranih od navedenih predstavnika HSS-e i »Sokola«, a uz nazočnost predstavnika omladine, KPJ, SKOJ-a, naprednih žena i jednog člana odbora Narodne pomoći. Rukovodeći sastankom, Gandi je perfektuirao zajednički dogovor prema kojem će predstavnici KPJ, žena, omladine, odbora Narodne pomoći, HSS-e i JNS-e odnosno »Sokola« sačinjavati jedno tijelo, odnosno Odbor JNOF-a za mjesto Vis. Smjernice su bile da se u mjestu Vis, slično kao i u Komiži, pristupi osnivanju mreže inicijativnih odbora,[113]) koji će okupljati aktiviste NOP-a, a ovi usmjeravati stanovništvo.

Ovakvim rješenjem ubrzala se već ranije započeta diferencijacija i distanciranje viških rodoljuba od ekstremista unutar HSS-e i JNS-e, čime su oni došli u fazu sve veće izoliranosti, na isti način kao i proustaški raspoloženi i s Talijanima povezani pojedinci. Postignuto je da se u svim mjestima i selima viškog otočja organiziraju čvrsta jezgra JNOF-a, odnosno organa ilegalne narodne vlasti, predvođenih od lokalnog rukovodstva NOP-a.

Nametnutom okupaciono-aneksionom sistemu vlasti, NOP viškog otočja suprotstavio je svoj sistem ilegalne organiziranosti. Nasuprot talijanskoj organiziranosti, organizirano je vršeno opredjeljivanje stanovništva i njegovo svrstavanje u redove NOP-a. Pokret se krajem godine zasnivao na inicijativnosti partijskog članstva (72 člana, 30 kandidata, te 80 radom obuhvaćenih simpatizera), skojevaca (135 omladinaca i omladinki), i brojnih rodoljuba-alktivista u inicijativnim odborima, odborima »Narodne pomoći«, te još znatno većem broju pomagača iz svih slojeva, koji su bili spremni i koji su pozitivno djelovali u rasplamsavanju aktivnog i pasivnog otpora okupaciono--aneksionom sistemu. U ilegalnosti se tada nalazilo oko 20 (7 ranije i 13 poslije demonstracija žena u Komiži) pojedinaca.[114])

Međutim, na izoliranom otoku Visu, okupator je u garnizonima i na izvidno-signalnoj stanici na brdu Hum imao na raspolaganju preko 300 vojnika i karabinjera. Oslanjao se k tome na sistem talijanske uprave, finance, svoje nastavno osoblje, talijanske i protalijanske obitelji, svoje organizacije i udruženja, te i na doušnike i protiv NOP-a raspoložene pojedince i njihove istomišljenike. Talijanske pomorske snage kontrolirale su područno more, a pripremljene talijanske grupacije u Splitu bile su spremne da u svako doba stignu na otok Vis radi gušenja narodnog otpora.

Politika taktiziranja okupatoru nije donijela trajne rezultate. Početna politika nasilja i denacionaliziranja izazvala je suprotan učinak, a predstavnici siromašnih težaka, radnika i ribara uspjeli su zbiti svoje redove i organizirati uključivanje i brojnih pojedinaca iz ostalih slojeva stanovništva u narodnooslobodilački pokret.

Glava V

PRIPREME ZA UPUĆIVANJE DOBROVOLJACA U NOP ODREDE NA KOPNU

TALIJANSKA KAZNENA EKSPEDICIJA NA OTOKU VISU POČETKOM 1942. GODINE

Talijanski okupatori u mjestima Visu i Komiži, poslije akcije demonstriranja žena, bez obzira što je u njima bilo stacionirano oko dvije ojačane čete, nisu se osjećali sigurnim ni u svojim garnizonima. Predjeli sela i zaselaka u viškoj i komiškoj općini bili su pod kontrolom ilegalaca, a cestom Vis—Komiža povremeno su se, tada, kretale ojačane patrole, koje bi vrlo rijetko skretale s puta i zalazile u bliske zaselke i sela. Izravno oko Komiže i Visa talijanske patrole zalazile su samo danju ii uznemiravale težake u poljima. Ponekad su se posebno pripremljeni talijanski agenti i karabinjeri preoblačili u civilna odijela i »pretraživali« okolinu garnizona, ne bi li naišli na tragove ilegalaca.

Dana 18. siječnja 1942. godine, dva tobožnja talijanska inžinjera--rudara, uz pratnju jednog vodiča, došli su u predjel Rudine, gdje su postojala nalazišta kvarcnog pijeska (tzv. »vora« ili »saldam«). Upravo, tada su u tom predjelu bili razmješteni komiški ilegalci u poljskim kućicama. Ilegalci su inžinjere zarobili i pretresli. Pošto nisu bili naoružani, a niti snabdjeveni nikakvim sumnjivim materijalima, izuzev istraživačkog alata i pribora, ilegalci su njima i vodiču priprijetili da u buduće ne zalaze van garnizona.

Kada su oslobođeni krenuli u komiški garnizon, a predpostavljajući da se ipak radi o kamufliranoj izvidnici, ilegalci su odlučili da se sklone s tog područja. U toku naredne noći, većina od oko 15 ilegalaca sklonila se je na područje Podšpilja, a u starom logoru, radi otklanjanja tragova, preostala su trojica ilegalaca. Nedaleko od

navedenog logora, u posebnom skloništu, ilegalno su boravili članovi MK KPH za Komižu, koje je o zbivanjima obavijestio ilegalac Danilo Zuanić, tada ujedno i član Komiteta.

Sutradan ujutro, oko 8 sati Drago Vitaljić-Labot, koji se nalazio na izvidnici kod Sv. Blaža, obavijestio je komitet i ilegalce da se iz Komiže u pravcu logora kreće grupa od oko 80 talijanskih vojnika, od koje grupe se dvadesetak vojnika odvojilo, predvođeni svojim doušnikom Lukom-Bjažević-Dubokovićem, te krenulo prema selu Oključna. Veća grupa talijanskih vojnika, pretražujući prostor i kuće u pravcu svog kretanja, uočila je dvojicu ilegalaca (Mladena Kučića i Anđeslava Zuanića) i na njih otvorila puščanu vatru. Ilegalci su izbjegli vatru i opkoljavanje. No, tom prilikom, preskačući gomile, Mladen Kučić je nezgodno pao, te slomio podlakticu desne ruke. Ipak, uz pomoć Anđeslava, Mladen se je uspio izvući do Komiže, gdje su se oba ilegalca prikrila.[115])

Talijani su, međutim, čitav dan nastavili pretresati predjele Rudine—Batol—Zakamićje, sve do mora. U uvali Zakamićje, u jednoj poljskoj kućici, Talijani su pronašli i uhapsili bolesnog Pavla Kučića i Miilevu Kunjašić, koja je s njime tamo u ilegalnosti boravila. Pavla i Milevu Talijani su zatvorili u ikomišku karabinjersku stanicu.[118]) Pavlov brat Mladen, liječeći u Komiži povrijeđenu ruku, nakon tri dana bio je uhapšen od karabinjera.[117])

Već nakon demonstracija žena u Komiži, prefekt Splitske provincije Paolo Zerbino smatrao je da su subverzivni elementi na otoku Visu prevršili svaku mjeru, te je zahtjevao od vojnih vlasti da se na otok uputi jaka kaznena ekspedicija, koja će po sistemu već oprobanog »pročešljavanja« {»rastrellamento«) pretražiti otok korak po korak, a usput vršiti represalije nad stanovništvom. Kad je prefektu stigao i izvještaj o posljednjim događajima u okolini Komiže, uputio je kaznenu ekspediciju od oko 1.000 vojnika na otok Vis.

Kaznene trupe iskrcale su se poslije 20. siječnja u lukama Komiže i Visa, te naknadno pretraživali čitav otok Vis, nastojeći da pronađu ilegalce-partizane. Međutim, oni su izbjegli hapšenje, koristeći se i prebacivanjem, za noćnog vremena, na otok Biševo, a zatim i na otok Svetac. U akciji pretraživanja unutrašnjosti otoka Visa, po vinogradima i u poljskim kućicama zatečeno je oko 50 ljudi, uglavnom težaka koji su uhapšeni i pritvoreni (oni iz komiške općine, držani su u baraci jedne od tvornica sardina). Nakon izvršene provjere i ustanovljenja da to nisu traženi ilegalci i s njima izravno povezani, a što je za neke trajalo i 15 dana, Talijani su sve uhapšene pustili svojim kućama. U međuvremenu i kasnije, nakon odlaska kaznene ekspedicije, koja se na otoku Visu zadržala oko tjedan dana, pooštren je nadzor nad kretanjem svih plovnih sredstava, pošto su

Talijani smatrali da se ilegalci-partizani prebacuju ribarskim brodovima u pojedine uvale viško-otočkog područja i na kopno.

Osim toga, Talijani su sumnjali da posade ribarskih brodova održavaju kontakte sa savezničkim podmornicama. Kada su 21. siječnja kod rta Planke talijanski brodovi presreli jedan komiški ribarski brod, posadu i u njemu zatečene priveli su u Šibenik i zatvorili. Kasnije, njima i uhapšenima za vrijeme demonstracija komiških žena, u mjesecu ožujku održano je suđenje, pa je veći dio njih interniran u logore u Italiji.[118])

Iako se kaznena ekspedicija zadržala na otoku oko tjedan dana, tom prilikom naselja i pojedine kuće nisu paljene. Otoke Vis i Biševo Talijani su tada smatrali svojom anektiranom teritorij om, na kojoj nisu željeli primjenjivati ekstremne mjere, smatrajući da će hapšenjima odvratiti stanovništvo od podrške NOP-u. No, boravak ekspedicije iskoristile su komande garnizona u Visu i Komiži za pojačanje represivnih mjera (produžna i opća zabrana kretanja, smanjivanje sledovanja, šikaniranje, ispitivanje uz batinanje, zabrana ribolova itd.) i mjera odnarođivanja (pritiska na nastavno osoblje i zapošljavanje novopristiglih iz Italije, pojačana propaganda i prinudno upisivanje u svoja udruženja i organizacije itd.).

Boravak kaznene ekspedicije na otoku ponovno je ohrabrilo pojedine kolaboracioniste, posebno u mjestu Visu, koji su sada svoja raspoloženja otvorenije ispoljavali. Talijani su smatrali da će, zahvaljujući tim okolnostima lakše otkriti ilegalce. Međutim, rukovodstvo NOP-a sada je točno znalo koje su se izdajice bili samo privremeno primirili. Zaključeno je da se što prije pristupi fizičkom likvidiranju njihovih predvodnika, koji su smatrali da su sigurni pod talijanskom zaštitom, posebno u garnizonima.

Po odlasku kaznene ekspedicije dozvoljen je zimski ribolov uz specijalne propusnice i prijetnju surovim mjerama protiv ribara za koje se ustanovi da su ribarili u zabranjenim zonama, ili pak prevozili bilo kakav materijal i opremu koja bi mogla koristiti nepoželjnim licima.

Treba napomenuti, da su u Šibeniku osuđena četiri komiška ribara trebala biti primjer svima ostalima kakve kazne ih očekuju za subverzivne djelatnosti. Okupatori su smatrali da će strogim kažnjavanjem komiških ribara nastupiti takvo stanje da nijednom ribaru viškog otočja neće pasti na pamet da brodom prelazi ribolovne zone i bilo čime krši propise okupacionog sistema. Ali i NOP-u bila je neophodna ipomoć siromašnih ribara, bez čijih bi samoprijegornih napora otok ostao izoliran. Ribari nisu odstupali od pružanja pomoći i aktivnom djelovanju za NOP, ignorirajući okupatorove zakone i represalije. Oni i njihovi brodovi i dalje su stajali na raspoloženje NOP-u za najraznovrsnije potrebe.

JAKOV RADISIC-MALENKO, ŽRTVA TALIJANSKE ZASJEDE

Teški trenuci i posljedice, kojima su bili izloženi stanovnici viškog otočja za vrijeme aktivnosti talijanske kaznene ekspedicije i izravno poslije njenog odlaska, nisu smjele zakočiti proces razvitka NOP-a. U tom pogledu nije smjela biti ni prepreka tragična vijest da su Talijani i njihovi pomagači iz zasjede, u predjelu Suha Lokva viškog vinorodnog platoa, ubili 31. siječnja Jakova Rađišić-Malenka, predvodnika NOP-a za područje više općine i jednog od najistaknutijih članova partijskog rukovodstva za viško otočje.

Ovo ubojstvo, koje se može povezati s neprijateljevim aktivnostima odmah nakon odlaska talijanske kaznene ekspedicije, nastupilo je baš u trenucima kada je ibilo odlučeno da Jakov Radišić--Malenko preuzme rukovođenje cjelokupnim NOP-om na viškom otočju. Naime, prema instrukcijama PK KPH za Dalmaciju, Repanić Nikola-Gandi boravio je ilegalno nekoliko dana u Splitu, da bi zatim otišao na trogirski teren. To i stoga, da bi se stvorili preduvjeti za sigurnije upućivanje sa viškog otočja i prihvat na obali dobrovoljaca, spremnih za odlazak u NOP odrede na kopnu.

Ubojstvo iz zasjede Jakova Radišić-Malenka zbilo se u dane kad je rukovodstvo NOP-a ulagalo vrlo velike napore za ubrzanje procesa opredjeljivanja stanovništva više općine za aktivniji otpor okupatorima. Smatralo se naime da će izborom Jakova Radišić-Malenka za partijskog sekretara MK KPH za Komižu, odnosno za partijskog sekretara viškog otočja, povoljno utjecati na navedeni proces, posebno među masovnim slojevima srednjih i siromašnijih težaka. Njegova 'dotadašnja djelatnost imala je znatnog utjecaja u tom pravcu. Suprotno shvaćanjima okupatora, podmuklo ubojstvo nakon odlaska kaznene ekspedicije potaklo je stanovništvo više općine na još veću mržnju protiv okupatora i njihovih sluga. Aktivnije opredjeljivanje za NOP, bez obzira na talijanske protivni j ere, postalo je sve izraziti je u narednim mjesecima.[119])

Okupatori i domaće izdajice znali su za djelatnost Jakova Radišić--Malenka i nastojali da ga brojnim potjerama uhvate živa. Narod ga je o svim njihovim pokretima obavještavao, stoga je bio u mogućnosti da izbjegne česte klopke. Viški denuncijanti, saznavši za momentalni pravac kretanja Malenka, obavijestili su talijanske karabinjere, koji su ga sačekali i iz zasjede bez opomene i namjere za hapšenje mučki ubili.[120]) Okupatori i izdajice bojali su se Malenka živog, ali on je i mrtav nadahnjivao više rodoljube na mnogobrojne podvige u narodnooslobodilačkoj borbi. Ialko je poginuo jedan od najistaknutijih iz rukovodstva NOP-a, okupator nije postigao svoj cilj, pošto su preostali rodoljubi s još većim entuzijazmom nastavili započeto djelo.

U ovakvoj situaciji odlučeno je da dužnost sekretara MK KPH za Komižu privremeno preuzme Nikola Kučić-Marjanov, jedan od istaknutijih komiških komunista.

NAPORI ZA USPOSTAVLJANJE ILEGALNIH POMORSKIH KANALA ZA PREBACIVANJE DOBROVOLJACA U NOP ODREDE NA KOPNU

Na sjednici PK KPH za Dalmaciju, koja je održana 12. studenog 1941. godine u Splitu uz sudjelovanje sekretara CK KP Hrvatske Rade Končara, bilo je odlučeno da se dio istaknutijih rukovodilaca--41egalaca uputi u pojedina područja Dalmacije radi pomoći tamošnjim organizacijama u njihovom djelovanju i radi rasplamsavanja procesa narodnooslobodilačke borbe. Među tim predviđenim pojedincima bio je i Nikola Repanić-Gandi.[121]) U skladu sa tom odlukom, on je već u prosincu 1941. godine upućen na trogirski teren. Tamo je trebao ostati nekoliko dana radi izravnijeg informiranja o stanju u partijskoj organizaciji Trogira, a nakon prilično teškog stanja koje je bilo zavladalo u toj organizaciji uslijed oportunizma jednog dijela partijskog članstva u odnosu na odlazak u NOP odrede.

Nakon podnijetog izvještaja Pokrajinskom komitetu KPH za Dalmaciju o zatečenom stanju u partijskoj organizaciji Trogira, Nikola Repanić-Gandi vratio se na otok Vis, kojeg je polovinom siječnja 1942. godine definitivno (ilegalno) napustio i po odluci PK KPH za Dalmaciju partijskom vezom iz Splita stigao na trogirski teren. Ali, sada sa konkretnim zadacima, to jest da tamošnjim drugovima pomogne: na sređivanju i učvršćenju partijske organizacije u Trogiru; pri osnivanju novih partijskih organizacija u trogirsko-zagorskim selima, u kojima su živjeli malobrojni simpatizeri KPJ; i na razvijanju narodnog ustanka i formiranju partizanskih jedinica na tom području. Nadalje, on je imao zadatak da uporedo radi na organiziranju ilegalnog pomorskog kanala za prebacivanje dobrovoljaca sa viškog otočja na kopno.

Dolaskom na trogirski teren, Nikola Repanić-Gandi i članovi rukovodstva trogirskog NOP-a odmah su pristupili izvršavanju postavljenih zadataka od strane PK KPH za Dalmaciju. Pored učvršćenja partijske organizacije u Trogiru i formiranja partijskih organizacija u pojedinim selima, pristupljeno je i organizacionom oformljenju partizanske grupe od ilegalaca, koji su od prosinca 1941. godine živjeli ilegalno i odvojeno djelovali. Ova sada oformljena partizanska grupa korišćena je, u prvo vrijeme, za aktivan politički rad u selima trogirskog i rogozničkog kraja. U drugoj polovini veljače 1942. godine stvoreni su uvjeti da se u Segetu Gornjem formira Rajonski komitet KPH za Trogir, čiji je član postao i Nikola Repanić-Gandi. Ovaj komitet, koji je brojao pet članova, bio je pod izravnim rukovodstvom KK KPH za Solin.

Od navedene novoosnovane partizanske grupe i novo pridošlih dobrovoljaca sa trogirskog i šibenskog terena, u ožujku 1942. godine u Palasovim Koteljima kod sela Sapina Doca formirana je prva partizanska četa, koja je tada brojala 38 boraca. Za političkog komesara ove čete PK KPH za Dalmaciju odredio je Nikolu Repanić-

-Ganđija, a nešto kasnije za komandira ove čete sa Mosora je upućen Ante Roje, već iskusan i prekaljen borac-partizan.

Nakon formiranja ove čete i stvaranja partijskih organizacija u određenom broju sela ovog područja, bilo je moguće odlučnije, iako još uvijek uz mnogo opreza i odgovornosti, pristupiti organiziranju ilegalnog pomorskog kanala za prebacivanje dobrovoljaca-ilegalaca i drugih sa viškog otočja, koji su trebali kasnije iz skrivenih uvala otoka Visa i Biševa ribarskim brodovima pristizati na trogirsko--rogoznički teren, gdje će biti prihvaćeni i odmah uključivani u sustav već formirane Trogirsko-rogozničke partizanske čete. Ovaj kanal uspostavljen je preko uvale Sićenica ispod sela Sevida, na području Trogira.[122)]

Tako je Nikola Repanić-Gandi zajedno s drugovima sa trogirskog područja pripremio i osigurao uvjete za priliv dobrovoljaca sa viškog otočja, koji će svojim prisustvom na ovom terenu stvoriti još veći moralni učinak, a čime će se ujedno omogućiti i još veći razmah NOP-a na otocima Visu i Biševu.

Glava VI

ORGANIZIRANOST NOP-a U 1942. GODINI

OSNIVANJE KOTARSKOG KOMITETA KPH ZA VISKI KOTAR I ORGANIZACIONO STANJE

Odlazak Nikole Repanića-Gandija na novu dužnost van otoka Visa i ubojstvo iz zasjede njegovog zamjenika Jakova Radišić-Malenka predstavljali su težak gubitak u tom trenutku, pogotovo što su okupatori uz pomoć svojih preostalih domaćih slugu baš tada upregli sve snage da slome organizirani narodni otpor. Član MK KP Korniže Nikola Kučić-Marjanov, koji je privremeno preuzeo dužnost sekretara, obavijestio je o svemu PK KPH za Dalmaciju. Razmotrivši situaciju, a pošto je prethodno konzultiran Nikola Repanić-Gandi, PK KPH za Dalmaciju daje instrukcije da dotadašnji Mjesni komitet KPH za Komižu preraste u Kotarski komitet KPH za kotar Vis (KK KPH Vis), s tim da se osnuju općinski partijski komiteti za višku i komišku općinu; da se u skladu s ovim izvrši i reorganizacija SKOJ-a; te da je u sadašnjoj situaciji najpogodnije za rukovodioca partijskih organizacija i NOP-a na otoku postaviti Branka Mandakovića. Od konca veljače on je bio određen za sekretara MK KPH za Komižu.[123)]

Prema navedenoj direktivi Pokrajinskog komiteta, a nakon priprema i mjera za njeno sprovođenje, dotadašnji MK KPH za Komižu rasformiran je i do konca ožujka osnovan je Kotarski komitet (KK) za kotar Vis, za čijeg je sekretara postavljen Branko Manđaković, student iz Visa. Tako su stvoreni preduvjeti da se rukovođenje partijskim organizacijama i NOP-om u cjelini na viškom otočju organizira preko novoosnovanog kotarskog rukovodstva, kojemu će izravno biti podređena općinska rukovodstva za višku i komišku općinu. S tim u vezi, u mjesecu travnju osnovani su općinski komiteti (OK) KPH za višku općinu, a slično se organizirao SKOJ. Namjera je bila da se time ubrza djelovanje u smislu odgovarajuće organiziranosti narodnooslobodilačkih odbora (NOO-a) i svih masovnih organizacija NOP-a na viškom otočju.

Djelovanje novoosnovanog Kotarskog komiteta protezalo se na ranije administrativno područje viške i komiške općine, što se uglavnom podudaralo i sa okupacionom podjelom.

Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije komiška i viška općina pripadale su kotaru (srezu) hvarskom, ali Kotarski komitet KPH za hvarski kotar nije tada, kao ni u periodu 1941-—-1942. godine, organizacijski obuhvaćao partijske jedinice na otoku Visu. MK KPH za Komižu, koji je rukovodio partijskim organizacijama na otoku, izravno je bio povezan sa PK KPH za Dalmaciju. Okružni komitet KPH za otoke Brač i Hvar u 1942. godini objedinjavao je rad partijskih organizacija i NOP-a samo za ta dva otoka i tek od ožujka 1943. godine ovaj forum prerasta u Okružni komitet KPH za srednjodalmatinsko otočje (OK KPH za SDO), obuhvaćajući kotarske komitete KPH za otoke Brač, Hvar d Vis.

Promatrajući ovakav razvitak, vidi se da je KK KPH za kotar Vis u 1942. godini, od kada je formiran pa sve do formiranja OK KPH za SDO, u ožujku 1943. godine, praktično ostao i dalje izravno, ili preko MK KPH za Split, vezan za PK KPH za Dalmaciju. U situaciji poslije lipnja 1942. godine, KK KPH za kotar Vis morao je djelovati sa većim stupnjem samoinioijativnosti. Naime, osim povremeno primljenih pisanih uputa i proglasa od PK KPH za Dalmaciju, pretežno, NOP viškog kotara morao se usmjeravati suglasno idejnoj vezi s ciljevima revolucije, zasnivajući se na svijesti i organizatorskoj sposobnosti svog rukovodstva. Ovo rukovodstvo je za to dobivalo poticaje iz saznanja, putem radio-vi jesti i rjeđe ilegalnih materijala o uspjesima NOP-a i razvitku NOB-e u raznim krajevima Jugoslavije, kao i o borbi snaga antihitlerovske koalicije na svjetskim frontovima.

Kotarski komitet KPH za kotar Vis imao je 7 članova: sekretar Branko Mandaković i članovi Nikola Kučić-Marjanov, Sime Petric, Ivan Božanić-Cura, Ante Repanić-Antić, Mar j an Stanojević i D,inko> Soljanić.[124,] Na taj način Komitet je obuhvaćao predstavnike Komiže, Visa, »Polja« (odn. vinorodnog platoa na Visu) i otoka Biševa.

Sekretar Branko Mandaković,[125]) koji je od rujna 1941. godine bio obuhvaćen partijskim radom, već je početkom 1942. godine, preko sudi je općinskog suda u Visu dr Sergi ja Makieda, otpočeo agitiranje za NOP među viškim intelektualcima i s njima povezanima, a radi organiziranja grupa aktivista i simpatizera. Ujedno, usmjerio je svoje napore da, pored rješavanja i poticanja na rješavanje brojnih drugih zadataka, reorganizira i lintenzivira usmenu i pisanu propagandnu djelatnost NOP-a na čitavom području kotara.

Formiranjem novog otočkog partijskog rukovodstva u vidu Kotarskog komiteta, MK KPH za Komižu reorganiziran je u općinski komitet na teritoriju komiške općine. Ovaj općinski komitet objedinjavao je djelatnost partijskih ćelija: 3 u mjestu Komiži, 1 u rajonu Podšpilja, 1 u Oključni i 1 na otoku Biševu, a svaka ćelija bila je-pokretač i izvršilac raznovrsnih aktivnosti u svome rajonu mjesta, odnosno u selu. Ukupno na teritoriji komiške općine bilo je 71 član

KPJ. Pri svakoj od 6 ćelija postojale su po jedna kandidatska i nekoliko grupa simpatizera. Novoosnovani Općinski komitet sačinjavali su sekretar Nikola Kučić i članovi Ivan Božanić-Cura, Sime Petric, Marjan Stanojević (sekretari ćelija), Andrija Vidović i Andrija Marinković-Dubra (sekretar OK SKOJ-a). Posebno, jedna ćelija postojala je za grupu komiških ilegalaca. Pri ovoj ćeliji nisu osnovane grupe kandidata i simpatizera.[126])

U Komiži su partijske ćelije bile organizirane prema tri mjesna predjela-rajona uz dopunu posebne ćelije za grupu ilegalaca. S obzirom na razmještaj stanovanja i prema osnovnim zanimanjima opet je to uglavnom bila podjela na ćelije koje su obuhvaćale i djelovale među siromašnijim i srednjim slojevima.

Na otoku Biševu, udaljenom preko 5 nm od Komiže, partijska organizacija usmjeravala je za NOP skoro svih 200 stanovnika.

Kraće vrijeme, u rajonu Podšpilja te uzduž i okolo viškog vinorodnog platoa, osim brojčano jake i po upornosti članova djelotvorne organizacije za sela i zaseoke u predjelu Podšpilje—Dračevo Polje——Žena Glava, djelovala je i partijska organizacija komiške ilegalne ćelije odnosno partizanske grupe. Pošto je sekretar OK KPH za općinu Komiža ilegalno živio i djelovao iz rajona Podšpilja, on je aktivnost u mjestu Komiži organizirao preko sekretara pojedinih mjesnih ćelija. Tako je ćelija u Oključni, usmjerila svoje napore da brojne istaknutije članove SKOJ-a pripremi za prijem u članstvo Partije. Slični napori ulagani su i u drugim ćelijama. Stoga su partijske organizacije ai komiškoj općini u 1942. godini povećale broj svog članstva.[127])

Općinski komitet KPH za višku općinu obrazovan je koncem travnja 1942. godine, pošto su predhodno formirane tri partijske organizacije u mjestu Visu, i to po jedna u predjelima Mala Banda, Luka i Kut. Ćeliji u Luci, od 6 članova, sekretar je bio Josip Radojević; ćeliji u Kutu, od 6 članova, sekretar je bio Mate Zaninović, a ćelijom u predjelu Mala Banda, od 6 članova, rukovodio je Dinko Šoljanić. Sva trojica sekretara, te predstavnik omladine (Nikola Tomić-Mladen, sekretar OK SKOJ-a) i Branko Mandaković sačinjavali su i općinski komitet za višku općinu. Radilo se na tome da se Komitet proširi i drugim predstavnicima. Po sastavu pojedinih foruma vidi se da su izvjesni rukovodioci bili i u višim i u nižim forumima. Branko Mandaković (tada već pod konspirativnim nadimkom »Vojko«), pored dužnosti sekretara KK KPH za kotar Vis u početku vršio je i dužnost sekretara MK odnosno OK KP za općinu Vis.[128i]

U partijske ćelije mjesta Visa primljeno je 1942. god. 19 najaktivnijih pojedinaca, a u aktivima SKOJ-a brojni su nastojali da svojom aktivnošću zasluže slična priznanja i budu primljeni u članstvo KPJ.[129]) U selima više općine osnivanje partijskih ćelija je bilo u toku. Na ovome su aktivno radili komunisti ilegalci iz mjesta Visa, koji su djelovali po navedenim selima i okolnim zaselcima.

Iako o točnom datumu osnivanja KK KPH za kotar Vis i o brojnom stanju ćelija i u njima obuhvaćenih članova postoje razni podaci,[130]) sve činjenice ukazuju da je reorganiziranje izvršeno u mjesecu ožujku za kotarsko odnosno rukovodstvo viškog otočja, a u travnju i za općinska rukovodstva. U travnju su formirani općinski komiteti SKOJ-a (predhodno su rasformirani mjesni i seoski komiteti), a u svibnju je osnovan i Kotarski komitet (KK) SKOJ-a za kotar Vis, koji je rukovodio sa 11 (6 u komiškoj i 5 u viškoj općini) aktiva i sa oko 150 članova SKOJ-a.

Zbog odlaska članova KPJ u partizane na kopno, u svibnju je rasformirana komiška ćelija ilegalaca, a iz istih razloga i ćelija u Okljućnoj. U rujnu je formirana i OK KPH za višku općinu podređena ćelija za rajon Dračevo Polje—Marinje Zemlje (sekretar Ivan Barzić), odvajajući se od ćelije u Podšpilju (sekretar Nikola Borčić), koja je do tada objedinjavala rad svih komunista u predjelu viškog vinorodnog platoa i pobrđa. U mjestu Visu, od prvobitne jedne ćelije, djelovale su tri zasebne (od ljeta 1942. godine umjesto Josipa Radojevića i Vinka Šoljanića sekretari ćelija postaju Vicko Zaja i Josip Ilić-Šuro, koji su od tada ujedno i članovi OK KPH za višku općinu). Koncem 1942. godine od kandidatske grupe iz naselja za rajon Podstražje—Rukavac formirana je partijska ćelija, za čijeg sekretara je bio izabran Luka Vojković.

Od siječnja do prosinca 1942. godine broj članova KPJ porastao je od 72 na 78 članova. No, s obzirom da je s evidencije u to vrijeme skinuto 37 članova (24 otišlo u NOP odrede na kopno, 8 ih je isključeno, 3 su brisana s evidencije, a 2 su Talijani internirali), proizlazi da su istovremeno primljena 43 nova člana. Od 30 broj kandidata porastao je na 40, a simpatizera od 80 na 120 pojedinaca. U SKOJ je od prvobitnih 135 članova na koncu godine bilo 160 članova. Pošto je u partizane otišlo 75 skojevaca, znači da je istovremeno primljeno oko 100 novih skojevaca.

U odnosu na prinovu komunista i skojevaca najpovoljniji su bili rezultati u viškoj općini, čime je i postignut jedan od važnijih ciljeva koji su postavljeni prije reorganizacije viško-otočkih partijskih i rukovodstava SKOJ-a.

ORGANIZACIJE SKOJ-a

Uporedo s procesom reorganiziranja i razvitka partijskih organizacija na viškom otočju u 1942. godini odvijao se i proces reorganiziranja skojevskih rukovodstava i aktiva. U svemu je prednjačila težačko-ribarsko-radnička omladina otoka Visa i Biševa, usmjeravajući svoje napore da se u organizacijama NOP-a okupi što više omladinaca i omladinki, te ljudi i žena srednjih godina starosti iz svih društvenih slojeva u mjestima Visu i Komiža, gdje su postojali talijanski garnizoni.

Već početkom 1942. godine prakticirano je da se na zajedničkim povremenim sastancima komiteta (mjesta Vis i Komiža, za područje Podšpilja, te onog na otoku Biševu) SKOJ-a usmjerava djelatnost rukovodstva i članstva. U ime MK KPH za Komižu to usmjeravanje najčešće je vršio Šime Petric, član Mjesnog komiteta i ujedno rukovodstva NOP-a za viško otočje. Pošto su predhodno rasformirani navedeni komiteti SKOJ-a, u mjesecu travnju formirani su općinski komiteti SKOJ-a za područja više i komiške općine. U svibnju, pak, osnovan je i Kotarski komitet SKOJ-a za viški kotar.

OK SKOJ-a za komišku općinu objedinjavao je djelatnost 3 mjesna aktiva iz Komiže, 1 aktiva iz sela i zaselaka Podšpilja, 1 aktiva u Oključni i 1 aktiva na otoku Biševu. Članovi OK bili su Petar Bogdanović-Slovenko, Petar Borčić, Nikola Marinković-Top, Vinka Marinković, a za sekretara je izabran Andrija Marinković--Dubra, dotadašnji sekretar MK SKOJ-a za Komižu.[131])

OK SKOJ-a za višku općinu usmjeravao je djelatnost 3 aktiva u mjestu Vis, i 1 aktiva iz zaselaka oko Marinjih Zemalja, koji je do tada bio povezan sa onim iz Podšpilja. U OK bili su Veljko Brajčić, Andrò Kuzmanić, Ina Radišić, Luka Žitko, te sekretar Nikola Tomić-Mladen dotadašnji sekretar MK SKOJ-a u Visu. Inicijativama OK u mjesecu travnju osnovan je novi aktiv za sela i zaselke Podstražja, čiji je sekretar bila Jakubina Vojković.

Na konstituirajućoj sjednici, a pod rukovodstvom sekretara KK KPH za viški kotar Branka Mandakovića, izabran je novoosnovani KK SKOJ-a, i to članovi: Petar Bogdanović-Slovenko, Petar Borčić, Andrija Marinković-Dubra kao sekretar, Nikola Tomić-Mladen i Vinka Marinković. Uglavnom to su bili istaknutiji članovi općinskih komiteta SKOJ-a. Ovom reorganizacijom i izborom rukovodstava ustaljena je organizaciona forma koja je postojala u NOB-i, s time da se mijenjao broj aktiva i članova u njima, ovisno o prilikama na području kotara. Promjene su nastupale najviše kao rezultat dobrovoljnog odlaska brojnih skojevaca u NOP odrede na kopno.

Pošto je na teritoriji komiške općine djelovalo 6 aktiva sa 80 do 00 članova, a na teritoriji viške općine 5 aktiva sa 60 do 70 članova, to je u 1942. godini kotarska organizacija za viško otočje usmjeravala djelatnost 11 aktiva, u kojima je bilo minimalno oko 140 a maksimalno oko 160 članova SKOJ-a. Najmanji broj članova bio je u aktivima sredinom godine zbog odlaska brojnih skojevaca u partizanske odrede na kopno. Tada je sveukupno bilo oko 100 članova. No, aktivi su brojno obnovljeni članstvom, tako da je do konca godine opet bilo oko 160 članova SKOJ-a.[132])

Kada je u ljeto Nikola Tomić-Mladen zatvoren, a u jesen Andrija Marinković smijenjen, u KK SKOJ-a kooptirani su Veljko Brajčić i Nikola Marinković-Top. U Komiži je već početkom godine za sekretara jednog od aktiva SKOJ-a bio izabran Anđeslav Zuanić, a u jesen su uloge sekretara preuzeli Katica Reskušić i Ante Vidović. Ovo troje kooptirano je u OK SKOJ-a za općinu Komiža, za čijeg je sekretara tada bio izabran Nikola Marinković-Top. U Visu je

sekretara OK SKOJ-a izvjesno vrijeme zamjenjivao Veljko Brajčić. Nakon rasformiranja mjesnog aktiva žena-skojevki, prijelaska Ine Radišić u rukovodstvo Antifašističkog fronta žena (AFZ) te pogibije Andre Kuzmanića, sekretani aktiva i ujedno članovi OK SKOJ-a postaju Miće Radišić-Putnik i Boris Kivela. Kada je početkom studenoga Nikola Tomić pušten iz talijanskog zatvora, izabran je za sekretara Kotarskog komiteta SKOJ-a. Napominje se da su sekretari pojedinih aktiva SKOJ-a bili d članovi KPJ i da su djelovali u mjesnim, seoskim ili područnim ćelijama. U travnju su sekretari OK SKOJ-a kooptirani u partijske komitete «općina, a sekretar KK SKOJ-a u KK KPH za kotar Vis ušao je kao član koncem godine. Ovakva povezanost poboljšala je rad s omladinom, a ujedno je znatno doprinijela organiziranju šire osnove NOP-a.

OSNIVANJE I RAZVITAK ORGANIZACIJE SAVEZA MLADE GENERACIJE (SMG)

Uključivanje omladine u razne aktivnosti usmjeravali su aktivi SKOJ-a inicijativama članstva i njihovih prijatelja. Međutim, brojni omladinci i omladinke iz svih društvenih sredina nisu bili u mogućnosti da organizirano djeluju, iako su se postupno opredjeljivali za sve potpuniju podršku NOP-u. Taj problem nije bio samo za odraslije omladince i omladinke već također i za generacije od 14 do 18 godina starosti. Prema procesu koji se odvijao na kopnu i na viškom otočju osnivaju se gruipe SMG-e. To je otpočelo kada su u travnju 1942. godine osnovani općinski komiteti SKOJ-a. Njihovim inicijativama formirane su u mjestima Visu i Komiži, selima i zaseloima na otoku Visu, te na Biševu (početkom 1943. i na Svecu) grupe od ipo 5 do 10 omladinaca i omladinki, neobuhvaćenih do tada djelatnošću u skojevskim organizacijama, a s ciljem da se raznovrsnim aktivnostima uključe u borbu protiv okupatora i njihovih slugu, prema planovima pojedinih rukovodstava NOP-a. Rukovodioci grupa sačinjavali su rajonske i seoske odbore SMG-e, koji su usmjeravali djelatnosti 2—5 grupa SMG-e. Analogno djelovanju skojevskih aktiva djelovali su i navedeni odbori. Na ovaj način rasplamsavao se ilegalni rad omladine u okupatorovim garnizonima Viisu i Komiži, dok je u selima i zaselcima po otocima Visu, Biševu i Svecu postojala mogućnost da se omladina sastaje radi izvršavanja najraznovrsnijih zadataka, potrebnlih za djelovanje NOP-a. Pošto su općinska rukovodstva SKOJ-a, a inicijativama članstva u svojim aktivima usmjeravale rad grupa SMG-e, u stvari je SKOJ organizirano usmjeravao najveći dio omladinaca i omladinki na viškom otočju.

U općini Komiža postojala su: 3 rajonska odbora SMG-e u Komiži; a po 1 u Podšpilju, Okljuoni i na o. Biševu. Rajonski odbori SMG-e rukovodili su sa po 4 do 5 grupa, a seoski sa 2 do 4 grupe, ovisno o broju zaselaka. Na teritoriji općine u grupe SMG-e bilo je uključeno oko 120 omladinaca i omladinki. U viškoj općini postojala

su 3 rajonska odbora u Visu, te po 1 za sela i zaselke Podstražja i za Marinje Zemlje. U grupe je bilo okupljeno oko 100 omladinaca i omladinki. U svibnju su osnovani općinski odbori SMG-e, u čijim sastavima su bili rukovodioci rajonskih i seoskih odbora. Za predsjednika Općinskog odbora SMG-e za komišku općinu izabran je Nikola Marinković-Top, a za predsjednika Općinskog odbora za višku općinu Miće Radišić-Putnik. Oni su bili u OK SKOJ-a zaduženi za rad sa omladinom, a kasnije su kao predstavnici omladine uključeni u sastave općinskih narodnooslobodilačkih odbora. Predsjednici pak seoskih odbora SMG-e postali su članovi seoskih akcionih odnosno NOO-a. [183]>

Prema zaključcima savjetovanja predstavnika NOP-a Dalmacije, koje je PK održao koncem svibnja 1942. godine na Vještić Gori, a nakon dolaska sa omladinskog kursa u Lici člana SKOJ-a Petra Borčića, u jesen 1942. godine, ujednačeni su kriteriji za prijem omladinaca i omladinki u organizacije SMG-e na području višKog kotara. Time raste broj članova u grupama, tako da je do konca godine primljeno još oko 160 omladinaca i omladinki. Iako je oko 70 omladinaca otišlo u partizanske odrede na kopno, članstvo u grupama SMG-e brojilo je koncem 1942. i početkom 1943. godine preko 300 omladinaca i omladinki. Ovaj proces omasovljavanja SMG-e stvorio je povoljnije uvjete za kasniji razvitak i djelovanje Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske (USAOH) za kotar Vis.

Koncem 1942. g. organizacija SMG-e u općini Komiža bila je tako organizirana da je općinski odbor rukovodio sa 3 rajonska (u Komiži) i 3 seoska odbora, sa ukupno 23 grupe, u kojima je bilo obuhvaćeno oko 160 omladinaca i omladinki. Općinski SMG-e više općine imao je općinski odbor, koji je rukovodio sa 3 rajonska (u Visu) i 2 seoska odbora, odnosno bilo je 21 grupa sa oko 150 omladinaca i omladinki. Postojao je i kotarski odbor SMG-e (predsjednik Nikola Marinković-Top), koji je usmjeravao sve navedene odbore i grupe SMG-e na teritoriji kotara Vis.[134)]

Ovako organizirana omladina, inicijativama rukovodstva SKOJ-a i partijskih foruma, jačala je svoje djelovanje radi što potpunijeg ostvarivanja raznih zadataka NOP-a viškog otočja.

ODBORI NARODNE POMOCl

Odbori narodne pomoći, koji su rukovodili narodnooslobodilačkim fondom, bili su u 1941. godini takvi oblici ispomaganja u razvitku viško-otočkog NOP-a pomoću kojih su aktivisti prikupljali novčana i materijalna sredstva za potrebe ilegalaca, pomoć žrtvama fašističkih okupatora, obrađivanje imanja ilegalaca i prestarjelih samohranih pojedinaca, te konačno i upućivanja dijela novčanih i materijalnih sredstava za potrebe partizanskih jedinica na kopnu. Ovi odbori narodne pomoći koncem 1941. godine predstavljali su osnovu za

stvaranje inicijativnih i kasnije akcionih odbora u Visu i Komiži, te i u selima. Ti odbori su u praksi predstavljali odbore JNOF-a, čijom inicijativom je otpočelo masovnije uključivanje stanovništva srednje i starije dobi u pokret aktivnog otpora okupatorima-anek-siocnistima.

Od početka 1942. godine uporedo djeluju odbori narodne pomoći i inicijativni odbori, a takva praksa, djelomično, nastavlja se sve do konačnog formiranja akcdonih odbora i konstituiranja organa narodne vlasti. U Visu i Komiži, odbori narodne pomoći formirani ljeti 1941. godine, intenzivirali su svoju djelatnost preko više pod-odbora. Formiranjem općinskih NO odbora za Vis i Komižu, usmje-ravanje poslovanja odbora narodne pomoći vršili su ONOO-i, ali sada kao organi narodnooslobodilačkog fonda. Kasnije, cjelokupnu problematiku usmjeravao je Kotarski NOO za viški kotar.

Iz izvještaja koji je Okružni (tj. kotarski — p. a.) odbor narodne pomoći za vtiško otočje uputio Pokrajinskom odboru narodne pomoći pri PK KPH za Dalmaciju dana 1. srpnja 1942. godine[135'1] uočava se razgranatost mreže za prikupljanje novčanih i materijalnih sred-stava na otocima Visu i Biševu. Treba navesti da su odbori narodne pomoći i inicijativni odbori koordinirano djelovali, te da su sva prikupljena sredstva aktivista i rodoljuba formirala narodnooslo-bodilački fond.

Navedeni izvještaj prikazuje stanje za mjesec lipanj 1942. godine, a u njemu se, između ostalog, naglašava:

»U ovom mjesecu osnovan je Okružni (kotarski — p. a.) odbor Narodne pomoći od 3 člana (po 1 delegat iz Visa i Komiže i Podšpilja). Odbor ima zadatak da proučava uslove Narodne pomoći, daje direktive i prikuplja podatke. Agilnost i korisnost odbora je uočljiva.

U Komiži i Biševu, pretežno ribarskim mjestima, pokrenuta je akcija od strane Narodne pomoći za sakupljanje ribe od trata i vojga i rezultat je bio za početak zadovoljavajući. Prikupljeno je 490 kg. ribe prodane za 3.720 lit., ali nadamo se boljem rezultatu.

U Visu izričito, a u Komiži i Podšpilju napose se pomoć obiteljima daje u obliku poljskog rada. Do sada u Visu od 42 čovjeka su odrađene 82 potpune nadnice u vrijednosti 7.380 lit. U Komiži je 25 ljudi dalo 30 nadnica za 2.700 lit; u Podšpilju 4 čovjeka dala su nadnice u vrijednosti 160 lit. Sve ovo povoljno djeluje na obitelji koje se pripomažu.

Narodna pomoć se sve manje kupi u naturi, zbog oskudice, no odbor Narodne pomoći primoran je da opskrbi hranu za ljude koji bi mogli pasti u ilegalnost, te se hrana već danas kupuje prikupljenim novcem.

Stvaranjem NOO na cijelom otoku stvara se i mogućnost većeg rada Narodne pomoći, naročito za žrtve reakcije i pale u NOB-i«.

Na kraju izvještaja data je i slijedeća pregledna tablica:

Mjesto	Organi »Narodne pomoći«							Svega odbornika	Novac		Objašnjenje
	KO-tar. (Okruž.) odbor	Odbornika	Mjesnih odbora	Odbornika	Seoskih **bora**	Odbornika	Pododbornika		Lira talijan.	Centi	
Vis			**1**	**4**			**15**	**19**	**7.241** **5.070**	**—**	**Ostatak od maja**
Komiža	**1**	**3**	**1**	**4**			**18**	**25**	**13.983** **6.452**	**20** **50**	**Ostatak od maja**
Biševo					**1**	**2**	**3**	**5**	**577**	**30**	
Okljućna					**1**	**2**	**3**	**5**	**270**		
Podšpilje					**1**	4	**9**	**13**	**3.695**		
Svetac					—	—	—	—	—		
UKUPNO	**1**	**3**	**2**	**8**	**3**	**8**	**48**	**67**	**37.289**		

Iz ovog pregleda se vidi da je koncem lipnja 1942. godine na otocima Visu i Biševu postojala organizacija prikupljanja narodne pomoći sa 1 centralnim odborom, 2 mjesna i 3 seoska odbora, koji su ukupno imali 67 odbornika. Do tada su ovi odbori u stvari predstavljali početak ilegalno organizirane vlasti, a prikupljena sredstva njen narodnooslobodilački fond. S obzirom da stvaranje, razvitak i djelovanje narodne vlasti na okupiranom, anektiranom, a na pučini mora izdvojenom viškom otočju predstavlja izvjesnu specifičnost u uvjetima NOB-e, taj proces će se posebno obraditi. No, prethodno je potrebno objasniti razvitak organa narodne vlasti i masovnih organizacija na području viškog kotara.

OSNIVANJE NARODNOOSLOBODILACKIH ODBORA, MASOVNIH I POLITIČKIH ORGANIZACIJA

Kada su koncem 1941. godine osnovani inicijativni odbori JNOF-a stvoreni su preduvjeti da NOP u 1942. godini poprimi sve širi karakter uključivanjem u aktivno djelovanje brojnih pojedinaca iz svih slojeva stanovništva. Omasovljavanje partijskih i skojevskih organizacija samo je dio tog procesa. Jer, ove predvodničke snage organizirale su odbore narodne pomoći, inicijativne i akcione odbore (tj. grupe aktivista i simpatizera NOP-a), odbore AFŽ-a i SMG-e i poduzele mjere da se osnuju organi narodne vlasti. Naravno, to je bilo moguće tek nakon partijske i skojevske reorganiziranosti i osnivanja odgovarajućih foruma za općine i kotar. U međuvremenu, dio uloge koja će ubuduće pripadati organima narodne vlasti, obavljali su odbori narodne pomoći, inicijativni

i akcioni odbori, dakako, pod rukovodstvom i usmjeravanjem odgovarajućih partijskih rukovodstava. Ipak, može se zaključiti da je jačanje is ciljem prerastanja akeionih odbora u organe narodne vlasti, otpočelo koncem ožujka 1942. godine.

Tada su u mjestu Visu formirana 3 akciona odbora za rajone Luka, Kut i Mala Banda, sastavljena od težaka i ribara. Ubrzo se osnivaju još dva posebna akciona odbora, u jednom su bili okupljeni radnici i obrtnici, a u drugom intelektualci, činovnici i trgovci. Nadalje, osnivaju se dva posebna akciona odbora, u kojima su radom obuhvaćene one ranije pristalice HSS-e i JRZ-e, koje još nisu bile uključene u druge akoione odbore (tj. rajonske, te one staleške). Jedan akcioni odbor osnovan je za rajon Dračevo Polje——Marinje Zemlje, a drugi za rajon Podstražje—Rukavac, popunjeni već istaknutijim aktivistima NOP-a iz socijalnih grupacija težaka i ribara.

U Komiži su postojala 4 rajonska (Mala Banda I, Mala Banda II, Vela Banda i Selo) akciona odbora sastavljena od ribara i težaka. Nadalje, osnovana su dva staleška akciona odbora, u kojima su djelovali radnici, obrtnici, činovnici, trgovci ii intelektualci. U selima komiške općine djelovala su još 4 odbora (2 u Podšpilju, a po 1 u Okljčni i na o. Biševu). Ranije istaknutije pristalice HSS-e i JRZ-e iz mjesta Komiže aktivirali su se u prije navedenim staleškim i rajonskim odborima. Dapače, dva istaknutija pripadnika NOP-a, ranije stranački predstavnici, bili su predsjednici akeionih odbora (za Velu Bandu, odnosno Selo — u mjestu Komiži).

Akcioni odbori, ovisno o broju grupa, imali su 5—6 članova. Svaki član odbora bio je zadužen da radi sa po jednom grupom rodoljuba, koje su osnovane po mjesnim ulicama, odnosno po selima i zaselcima. U akcionim odborima i grupama rodoljuba obuhvaćeno je bilo odraslo muško stanovništvo. Stoga su poduzete mjere za intenziviranje rada među ženama.[136']

U odnosu na organizacije AFZ, njihovo intenziviranije djelovanje nastavlja se od 10. prosinca 1941. godine, odnosno masovnih antifašističkih demonstracija komiških žena. Tada i početkom 1942. godine, istaknutije aktivistkinje, žene i omladinke, u talijanskim garnizonima Vis i Komiža, bile su nosioci prikupljanja materijalne i novčane pomoći za narodnooslobodilački fond, te prenošenja ilegalnih materijala u sela i zaselke na viškom vinorodnom platou i pobrđima. U ovim pak selima ii zaselcima, kao i na onima na otoku Biševu, žene su pripremale hranu za ilegalce, prikupljale novčana i materijalna sredstva, pomagale u obradi vinograda ilegalaca i samohranih staraca i starica, te vršile razne druge zadatke.

Radnice komiških tvornica sardina organizirano su nastavljale sabotaže na radnim mjestima, te usmjeravale ostale žene i djevojke da bojkotiraju sve ljubavnice i prilježnice predstavnika okupatorsko-aneksionističke vlasti. U Visu, također, aktivistkinje i rodoljubive žene i omladinke bojkotirale su sve mjere koje su Talijani poduzimali da pridobiju dio stanovništva za svoju politiku. Inicijativom

žena napredni omladinci i omladinke utjecali su na djevojke da se ne druže s Talijanima, opominjali su ih, a za pojedine slučajeve druženja sa okupatorovim predstavnicima, poduzimali su i konkretnije (npr. »šišanja«) mjere.[137)] Žene i djevojke aktivistkinje i one koje su s njima i svojom rodbinom bile povezane u djelatnostima NOP-a, učinile su sve da se prigodne proslave (za 1. svibanj, Dan žena, proslavu oktobarske revolucije, dtđ.) dostojno obave. One su šile zastave, pripremale drva za paljenje vatri, čuvale stražu, vršile kurirske poslove, te obavljale niz drugih zadataka.

Sagledavajući sve ovo, rukovodstvo NOP-a organizira žene po teritorijalnom principu. U Visu i Komiži organizirana su po 3 rajonska odbora žena-aktivistkinja, a u selima_ komiške općine 3, te u selima viške općine 2 takva odbora AFŽ-a. Kada su osnovana općinska partijska i rukovodstva SKOJ-a, osnovani su odgovarajući općinski odbori AF2-a, čije su predstavnice kasnije kooptirane u Kotarski odbor AFŽ-a.

Na osnovu okružnice PK KPH za Dalmaciju od 22. lipnja 1942. godine na viškom se kotarskom području djeluje u pravcu da akcioni odbori prerastu u organe narodne vlasti. Međutim, naglašava se da je općinski NO odbor za teritoriju komiške općine već osnovan 15. lipnja, a nešto više od mjesec dana kasnije, odnosno 25. srpnja, osnovan je i općinski odbor za teritoriju viške općine. U njima su bili rukovodioci pojedinih akcionih odbora, te predstavnice žena i predstavnici omladinskih organizacija. ONOO za komišku općinu imao je 12, a ONOO za višku općinu 11 članova.[138)] Pored rada u plenumu, postojali su i izvršni odbori, ONOO-a. U izvršni odbor za komišku općinu izabrani su Ivan Božanić-Cura, predsjednik; Petar Borčić-Bandić, sekretar, i Jakov Petric-Mlaji, blagajnik. U izvršni odbor ONOO-a za višku općinu izabrani su Miće Radišić--Pavlov, predsjednik; dr Sergi je Makiedo, sekretar; i Ivan Stipčić, blagajnik.[139']

Na zajedničkom sastanku delegata ONOO-a za višku i komišku općinu, te predstavnika AFŽ-a i SMG-e koji je ilegalno održan 15. rujna u Dračevu Polju (u kući Kuzme Mardešić-Pipija), osnovan je Kotarski NOO za kotar Vis čiji su izvršni organi bili: predsjednik Ivan Božanić-Cura; sekretar dr Sergije Makiedo; i blagajnik Ivan Barzić. Posebnim proglasom o tome je obaviješteno stanovništvo, dok je sa konstituirajućeg sastanka upućeno pozdravno pismo KK KPH za kotar Vis, a za njegovu inicijativnost u osnivanju općinskih i tada KNOO-a za kotar Vis. Plenum KNOO-a imao je širi sastav.[1401]

Uporedo s ovim procesom osnivanja organa narodne vlasti tekao je i izbor odgovarajućih rukovodstava AFŽ-a i SMG-e. Za predsjednicu Općinskog odbora AFŽ-a komiške općine izabrana je Neda Vitaljić, a za općinu Vis bila je izabrana Marica Karuza. Za predsjednicu Kotarskog odbora AFŽ-a bila je prvo izabrana Marija Stipišić, koju je ubrzo zamijenila Ina Radišić.

Općinski NOO-i i općinska rukovodstva AFŽ-a i SMG-a, po potrebi vršili su i funkcije mjesnih NO odbora — rukovodstava. Akcioni odbori po selima, prošireni predstavnicima žena i omladine,

obavljali su funkcije seoskih NO odbora. Ovo s ciljem, da se izbjegne usitnjavanje i dupliranje rada pojedinih rukovodstava.

Prema izvjesnim procjenama, koje su naknadno izvršili istaknutiji organizatori lokalnog NOP-a, koncem 1942. godine na području viškog kotara u akcionim odborima i grupama bilo je preko 600, a u organizacijama AFŽ-a i SMG-e zajedno oko 600 aktivista i članova. Prema tome smatra se da je organizirano tada djelovalo oko 1.200 pojedinaca.

Rukovodstva i organi NOP-a, a uz doprinose stanovništva, u uvjetima okupacije i aneksije, ne samo da su samostalno rješavali svoje potrebe, već su uradili mnogo za što veću ljudsku i materijalnu pomoć partizanskim odredima na kopnu. Narodna vlast vodila je brigu o žrtvama fašizma, organizirala narodno sudstvo i poduzimala kaznene i preventivne mjere protiv izdajica i malodušnika, te u svemu rukovodila narodnim otporom, stječući sve veću podršku među stanovništvom.

VAŽNIJE AKTIVNOSTI

U toku godine partijsko rukovodstvo viškog otočja, odnosno od proljeća KK KPH za viški kotar, (uglavnom je usmjerilo sve napore na pripreme i izvršavanje zadataka: reorganizacije, omasovljavanja, organizacionog učvršćenja i daljeg razvitka svih organizacija NOP-a; odabiranja dobrovoljaca i njihovo upućivanje u partizanske odrede na kopno; osnivanje i razvijanje potpunog sistema ilegalne narodne vlasti; opremanje i djelovanje (ilegalne tehnike, te tiskanje i raspodjelu pisanih materijala aktivistima i stanovništvu. Pojedinosti o ovim aktivnostima bile su usaglašene s rješavanjem kompleksnih problema. Stoga će se ovdje navesti samo važnije aktivnosti u 1942. godini, koje su izravnije utjecale na pojačavanje aktivnog otpora stanovništva talijanskim okupatorima.

Kažnjavanje najokorjelijih izdajica i špijuna, koji su aktiviste i rodoljube denuncirali Talijanima i pokušali da organiziraju grupe koje će djelovati protiv NOP-a, vršeno je cijele godine i nastavljeno početkom 1943. godine (likvidirano je 9 pojedinaca). Pojačan je otpor talijanskoj denacionalizatorskoj politici, a također su povećani napori da se na minimum svede dobrovoljno i prisilno učlanjivanje u talijanske organizacije i udruženja. Organiziran je bojkot pokušaja odvođenja u Split školske djece za proslavu dana talijanske mornarice, kao i za prisustvo dočeku guvernera Dalmacije G. Bastianinija mjestima Visu i Komiži, pa bojkot talijanskog ribolovnog zadrugarstva, te nastavljeno prefinjenim sabotažama u komiškim tvornicama sardina.[141)]

Organizirane su i komemoracije palim borcima za slobodu — žrtvama fašističkog terora. Tako, uoči »dana mrtvih«, uz zaštitu jedne skojevSke grupe, na grob Jakova Radišić-Malenka, inicijativom partijske ćelije predjela Kut, njen sekretar Mate Zaninović i sko-

jevka Dinka Kučić-Kroncova[142)] položili su vijenac s posvetom na crvenim trakama. Vijenac i posvetu izradile su članice AFŽ-a. Manifestacione vatre gorjele su za sve narodne praznike i pri saznanju o značajnim pobjedama snaga antihitlerovske koalicije. Kasno uvečer 6. studenoga, uoči dana proslave oktobarske revolucije, na zvoniku komiške crkve »Muster« Nikola Marinković-Top izvjesio je veliku crvenu zastavu sa srpom i čekićem. Na dan proslave, točno u 12 sati, na dati znak ručnom bombom, slične zastave na velikim jarbolima izvješene su na visovima »Bandirica« i »Basulinka«, iznad mjesta Visa. Ove zastave izvjesili su Miće Radišić-Putnik i Boris Kivela na »Bandirici«, odnosno Ivan Antičević-Mikoleto, Mate Pećarević d Ante Ruljančić-Gašper na »Basulinki«. Kraće vrijeme, naoružana partizanska grupa branila je pristup vrhu »Basulinka«.[143]-

Za skidanje zastave sa zvonika crkve »Muster«, iznad Komiže,. talijanski alpinci ne mogavši se popeti uz lojem podmazani gromobran, uspinju se na terasni plato zvonika te mitraljeskom vatrom, a zatim motkom, kidaju komad po komad zastave, ali su se ostaci i dalje, prkosno, vijorili. Prema »Basulinki« krenula je skoro čitava talijanska četa, predhodno primorana da se razvije u »strijelce« zbog partizanske puščane vatre, kako bi vojnici skinuli zastavu, pošto se je partizanska grupa uspješno povukla. Ovaj talijanski »podvig« sa podrugivanjem je posmatralo stanovništvo mjesta Visa, Talijani su bili bijesni što nisu uspjeli uhvatiti partizane.

Iz minskih polja na moru, usidrene mine bi se ponekad otkinule i približavale viškom priobalju, nošene morskom strujom i vjetrovima. To su uočili i viški ilegalci-partizani i aktivisti, te nastojali da mine privuku obali i da ih demontiraju. U 1941. godini jedna takva mina demontirana je u predjelu Zaravniče i tada su od dijela njenog eksploziva pravljene na otoku Visu ručne bombe (slične poznatim »biokovkama«), pod rukovodstvom i tehničkim usmjeravanjem Jakova Radišić-Malenka. Druga takva mina demontirana je 1942. godine na sektoru uvale Rude. Na prijelazu između 1942. u 1943. godinu jedna odsidrena mina doplovila je do pred Okljućnu. Predhodno, jedan talijanski patrolni brod nije ju uspio uništiti gađanjem iz mitraljeza, a niti potopiti ili odvući, jer je pao mrak. Noću, mina je doplutala do uvale Gradac. Ujutro, partizanska grupa konopom je privukla obali — žalu, te sakrila u makiju. Sutradan, Talijani su brodovima pretraživali okolno more i obalni rub, ali minu nisu pronašli. Ovu minu demontirali su Luka Radišić i Miće Karlić. Izvađeni eksploziv iz sve tri mine pohranjen je i kasnije,, preko otoka Hvara, otpremljen na Biokovo. Sredinom 1942. godine na moru je pronađen jedan plutajući sanduk, pun talijanskih ručnih bombi, koje su kasnije služile kao dopuna naoružanju viških ilegalaca, partizanske grupe i »Leteće čete«. Prilikom isprobavanja jedne od ovih ručnih bombi, nesretnim slučajem, izgubio je život Andrò Kuzmanić, član Općinskog komiteta SKOJ-a viške općine.[144)]

Glava VII

RAZVITAK I DJELOVANJE ORGANA NARODNE VLASTI DO KAPITULACIJE ITALIJE

OPCl PODACI

Partijske i organizacije SKOJ-a na području viškog otočja, poslije državnog sloma u travnju 1941. godine, nastojale su se oslanjati na ranije aktiviste Bloka radnog naroda, čiji su izabrani odbornici držali ključne pozicije u predratnoj općinskoj upravi komiške općine. U viškoj općini mislilo se djelovati preko patriotskih elemenata iz ranijih podružnica HSS-e i pridobiti pojedince iz raspuštenih jugoslavensko-nacionalističkih organizacija i »Sokola«. Kada je okupacioni režim postavio općinske komesare, odbornici BRN-a u komi-.škoj općini mogli su donekle djelovati u zaštiti narodnih interesa sve do demonstriranja žena u Komiži 10. prosinca 1941. godine, ***a*** tada je i ta mogućnost prestala. Partijsko rukovodstvo je do tada ispoljavalo i svoj utjecaj preko odbora »Crvene pomoći« odnosno »Narodne pomoći«, ali su ovi odbori još uvijek imali ograničeni karakter. Ilegalci, okupljeni u partizanskoj grupi, uspjeli su od srpnja 1941. godine steći povjerenje stanovništva sela komiške i viške općine, no još tada nisu pristupili uspostavljanju novih organa vlasti, iako su predstavnici stare jugoslavenske vlasti prestali djelovati, a vlast okupatora je bila ignorirana. Narodnooslobodilački pokret oslanjao se tada na usmjeravačku aktivnost partijskih i rukovodilaca SKOJ-a te na inicijative članstva.

Poslije stradanja prvih partizanskih odreda u Dalmaciji, ilegalne partijske veze sa otokom Visom bile su znatno otežane. No, ipak, upute su ilegalno stizale. Prvobitni odbori »Crvene pomoći« pretvaraju se u odbore »Narodne pomoći«, koji se po broju aktivista sve više omasovljavaju. Prikupljena novčana i materijalna sredstva za potrebe NOP-a i druge svrhe sabiraju se i osniva se Narodnooslobodilački fond, kojim rukuje Centralni odbor »Narodne pomoći«. Svi ovi odbori zajedno predstavljaju izvjesnu organiziranu mrežu

ilegalnih narodnih predstavnika kojih djelovanje usmjerava MK KPH za Komižu. Ali bilo je potrebno razviti i političko izvršne organe narodnih predstavništava, koji će usmjeravati veći broj rodolju'ba-aktivista iz svih slojeva. U selima komiške i viške općine pristupa se, stoga, formiranju inicijativnih odbora JNOF-a koji će, osim okupljanja naroda na platformi NOB-e, imati i zadatak preuzimanja funkcija bivših seoskih vijećnika i glavara. U selima i zaselcima obe općine, takvi inicijativni odbori postojali su od jeseni 1941. godine, ali su se još uvijek pretežno ograničavali na zadatke slične odborima »Narodne pomoći«. U tom periodu bilo je najvažnije da se onemogući uspostavljanje i učvršćenje vlasti okupatora u selima viškog otoka. Odbor »Narodne pomoći« i akcioni odbor JNOF-a formiran je 1942. godine 1 na otoku Svecu (Sv. Andrija), sa svega pedesetak stanovnika.[145)]

U Komiži osnovana 3 inicijativna odbora (radnika, težaka i ribara), imali su zadatak da djelovanjem svojih članova među poznanicima prošire krug simpatizera NOP-a, te stvore uvjete za postupni razvitak ilegalne narodne vlasti u talijanskom garnizonu.

Kada je 20. prosinca 1941. godine u Visu obrazovan prvi inicijativni odbor JNOF-a, njegov cilj bio je da na platformi NOP-a okupi veći broj patriota, prema grupama zanimanja (prvenstveno težaka i ribara) ili mješovito, pa je ubrzo ispoljena i aktivnost naprednih intelektualaca i s njima povezanih iz građanskih slojeva.
I u garnizonu Vis formirani odbor doprinio je formiranju akcionih odbora po mjesnim predjelima (Mala Banda, Luka, Kut), čime su stvoreni preduvjeti za formiranje i dalji razvitak ilegalne narodne vlasti.

Odbori Narodne pomoći i inicijativni odbori, a posebno akcioni odbori organizirani do polovine 1942. godine u svim mjestima i selima tada već viškog kotara djelovali su inicijativom njegovih stvaralaca s tolikim patriotskim oduševljenjem i lukavstvom da je okupatorska politika taktiziranja i pridobijanja stanovništva doživjela potpuni neuspjeh van svog garnizona, a u garnizonima se osjećala osamljenom i nesigurnom.

Time, stvoreni su preduvjeti za prerastanje inicijativnih i akcionih u narodnooslobodilačke odbore i za konstituiranje općinskih i kotarskog NOO-a u ljeto 1942. godine. Potrebno je objasniti karakteristične specifičnosti i raznovrsnost djelovanja organa narodne vlasti na okupiranom i anektiranom području viškog otočja, odnosno kotara.

SPECIFIČNOSTI U RAZVITKU ILEGALNOG SISTEMA NARODNE VLASTI

Premda se i u drugim mjestima na obali i srednjodalmatinskim otocima NOP razvijao na sličan način kao i na viškom otočju, ipak je potrebno istaknuti izvjesne specifičnosti, koje su bitne u razvitku narodne vlasti na teritoriji komiške i viške općine.

Talijani su ovo područje okupirali i anektirali. Oni nisu željeli da ovdje represalijama izazovu revolt, već su politikom taktiziranja nastojali pridobiti ili bar pasivizirati rodoljublje stanovništva. Na otoku Visu, zatečena je medu bogatijim i srednjim slojevima izrazita podvojenost politički suprotno orijentiranih grupacija pristalica predratnih građanskih stranaka, a što se odražavalo i među dijelom pripadnika siromašnijih slojeva, čija je većina podržavala BRN, koji je bio predvođen od komunista. Balansiranjem na međusobnim suprotnostima ovih grupacija i osloncem na vojnu silu i bogatije slojeve, podrazumijevajući ovdje i »talijanaške« obitelji, okupatorova vlast je bila sigurna da će moći držati ovo područje u potpunoj pokornosti. Proklamiranjem politike spokoj stva i trpeljivosti prema svim grupacijama, uz uvjet održavanja reda i mira, Talijani su u prvim mjesecima okupacije stanovništvu područja osigurali relativno dobro snabdijevanje životnim namirnicama i organizirali izvođenje javnih radova. Uz to, a što je trebalo biti i najuvjerljivije, nisu pozivali u vojsku, a niti odvodili stanovništvo na prisilne radove.

Nastojali su, dakle, da se narod pasivizira u općem ratnom metežu i da stekne dojam da će mirno dočekati konac rata. Udaljenost anektiranih nastanjenih otoka Visa, Biševa i Sveca od kopna i onemogućen dodir s krajevima pod upravom NDH-e, pružali su dovoljno nade da će stanovništvo ovog područja u prvo vrijeme ostati pasivno, a kasnije prihvatiti volju okupatora. Siromašni slojevi, po shvaćanju okupatora, neće moći predstavljati nikakvu snagu koja bi bila kadra da organizira otpor, pošto će bogatiji slojevi u Komiži i Visu svakako prihvatiti suradnju, ili pasivnošću paralizirati napore za otpor siromašnih težaka, ribara i radnika.

Narodnooslobodilački pokret viškog otočja, međutim, povela je i organizirala baš najsiromašnija grupacija. Siromašni težaci, ribari i radnici Komiže i Visa, te okolnih sela i otoka Biševa ponovno su, kao u periodu 1937-40. godine, postali inicijatori okupljanja stanovništva, ali sada ne na platformi borbe za bolje uvjete života i vlast nad općinskom upravom, već na platformi općenarodnog otpora okupatoru i za revolucionarni preobražaj društva. Ova snaga stvarala je bazu ustanka u selima, podrivala okupatorovu vlast u garnizonima ii postupno zbližavala sve grupacije, te na platformi politike KPJ obrazovala ilegalne grupe, inicijativne, akcione i odbore narodne pomoći, organizirala upućivanje dobrovoljaca u partizanske odrede na kopno i stvarala ilegalnu mrežu narodne vlasti na anektiranom području. Neprekidno, organizirala je i poticala otpor talijanskoj denacionalizatorskoj politici, što je stanovništvo prihvatilo i u tome pravcu usmjeravalo i svoju djecu.[146']

Udaljenost od kopna i mogućnost samo povremenog održavanja ilegalnih veza s forumima NOP-a, izuzetno teški uvjeti snabdijevanja i prikrivanja ilegalnih grupa i političkih radnika na otocima, te privlačnost pasivnog držanja u gotovo bezizlaznoj situaciji, nisu odvratili rukovodstvo NOP-a i stanovništvo otoka da stupi na put

aktivnog otpora, iako su posljedice represalija bile očite. Pored svjesnog prihvaćanja linije KPJ od pojedinaca, u ovoj situaciji bio je bitan patriotski osjećaj stanovništva, koje će pružiti otpor okupatoru pa makar rodne otoke zadesila katastrofa slična požaru broda na dalekoj pučini.

Predvodnici stanovništva viškog otočja koji su ujedno bili i organizatori izgradnje narodne vlasti na otočju, nisu sumnjali u to da li će većina odabrati put rizične borbe, umjesto spokojnog pasiviziranja. U jednakim uvjetima našli su se stanovnici i njegovi predvodnici, zbog čega je sve ono što je ilegalna organizacija narodne vlasti uradila na otocima moralo da odgovara raspoloženju većine stanovnika. Jednom uočena samovoljnost ili nagomilavanje pogrešnih postupaka bi poljuljalo, nepopravljivo, narodno povjerenje. Stoga su predstavnici i narod znali da su uspjehom i propašću vezani za otoke, pošto nisu postojale mogućnosti da se vrši evakuacija grupa ili masa izbjeglica u sigurnije krajeve.

Uspješan ilegalni rad, za koji se željelo da ima masovnu bazu, morao je biti vođen uporno ali lukavo, strpljivim uvjeravanjem ali i surovim razračunavanjem sa izdajnicima, narodnom prostodušnošću ali i prefinjenošću, više riječima i djelima nego pisanim proglasima koji dekonspiriraju. Svaka kuća u garnizonu ili selima i zaselcima morala je biti siguran ilegalni punkt, pošto bi pojedinačni pokušaji bili siguran neuspjeh.[147)]

Ribarski brodovi su morali biti na određenim ribolovnim područjima -ili pod kontrolom u lukama, ali po potrebi i održavati i daleke ilegalne veze do kopna. Ilegalac je morao jednovremeno biti miroljubiv ribar, težak i radnik, a ujedno i na izgled vjerni podanik. Dobrovoljac za partizanske odrede na kopno morao je do posljednjeg trenutka prikrivati svoju namjeru čak i od svojih najbližih, a prebacivanje dobrovoljaca na kopno moralo je biti do sitnica planirano i izvedeno s najvećim lukavstvom.

Kada kaznena ekspedicija prekrije viško otočje, moralo se osigurati da NOP ne pretrpi teži udarac, bez obzira što ni najmanji prostor neće ostati nepretražen sistemom talijanskog »rastrellamenta«. Strijeljanja, pljačke i palež nisu smjela pokolebati stanovništvo, a smrti je trebalo pristupiti s prezirom i mramornom šutnjom. Konačna pobjeda i oslobođenje morala se očekivati samo s uzdanjem u potpun uspjeh jugoslavenskog narodnog pokreta.

Kako su sinovi siromašnih težaka, ribara i radnika, uprkos svih teškoća, upravljali viškim otočjem na uzburkanom moru revolucionarnih zbivanja, moguće je shvatiti samo ako se sagleda masovnost NOP-a razvijanog i usmjeravanog preko, na izgled jednostavnog, ali u svojoj biti veoma kompaktnog sistema ilegalne mreže narodne vlasti i njenog djelovanja na otočju u 1942. i 1943. godini.

U ovom periodu partijske i skojevske organizacije samo su davale početne inicijative i vršile usmjeravanje, a narod je preko

organa svoje vlasti osiguravao da se rješavaju brojni problemi. Sačuvani preostaci ilegalnog tiska i prikupljeni podaci ukazuju na veoma dobru organiziranost NOP-a i takve doprinose viško-otočkog stanovništva, koji su znatno nadilazili realna očekivanja.

DJELATNOST NARODNOOSLOBODILACKIH ODBORA U OMASOVLJAVANJU NOP-a

Živa politička djelatnost partijskih ćelija i organizacija SKOJ-a bila je početkom 1942. godine usmjerena na povećanje broja članstva, aktivista i simpatizera NOP-a, na dalji razvitak odbora narodne pomoći i uvećavanje narodnooslobodilačkog fonda. Naknadno, iste godine, da inicijativni i novoosnovani akcioni odbori prošire osnove svog početnog djelovanja i da prerastu u ilegalne organe narodne vlasti. U selima viške i komiške općine taj proces je usmjeren na taj način što su se aktivisti starali o obrađivanju imanja žrtava fašizma i ilegalaca, zajedničkim radovima mještana u poljima koja su bila zapuštena, usmjeravanju naroda da što više zasijava svoje dijelove polja s raži i pšenicom, da preostale parcele zemljišta koristi za sadnju povrća d biljaka mahunastih kultura (bob, grašak, grah--fažol itd.). Na ribolovnim područjima tako je organiziran kolektivni ribolov da je dio ulovljene ribe odvajan za potrebe narodnooslobodilačkog fonda.

U Visu i Komiži, osim sličnih djelatnosti, pojačani su napori protiv svih talijanskih pokušaja odnarođivanja stanovništva. Nastavljan je organizirani bojkot prisustvovanja kino predstavama i drugim manifestacijama, te takav utjecaj na pojedince da se ne upisuju u talijanska udruženja, uz praćenje djelovanja sumnjivih mještana, i sprovođenje uspješne propagande u korist NOP-a.[1481]

Ovakva propaganda imala je vidnog uspjeha. Kino dvorana na Visu bila je ispunjenja samo s Talijanima i njihovim pristalicama, u prostorije »Dopolavoro« rodoljubi nisu zalazili, a prisilno učlanjivana školska djeca bježala su iz talijanskih organizacija »GIL«, »Ballila« i »Piccole italiane«.

Općinski NOO u Komiži, usmjeravajući i dalje svoju djelatnost preko akcionih odbora radnika, težaka i ribara, pristupio je plodonosnom okupljanju svih rodoljuba. Aktivisti su razvili takvu ilegalnu djelatnost koja je paralizirala sva nastojanja okupatorove vlasti da uspješno nadzire ribolov i proizvodnju u tvornicama sardina, onemogući ilegalno prikupljanje pomoći za narodnooslobodilački fond i nestajanje omladine iz mjesta i okolnih sela. Grupa za grupom potajno je odlazila u partizanske odrede na kopno.[14111]

Općinski NOO u Visu u više navrata razmatrao je mogućnost boljeg organiziranja djelovanja svih NO odbora na teritoriji viške općine, s ciljem da osnuju i razgranaju djelatnost posebnih organa (za narodnooslobodilački fond, mirovna vijeća, gospodarske potrebe,

agitiranje, propagandu, školstvo, kulturno-prosvjetne svrhe, i druge), a radi izravnije pomoći stanovništvu u garnizonima i selima, a istovremeno i za što veći doprinos u ostvarenju zadataka NOP-a. U najvećoj mjeri to je ostvarivano preko akcionih odbora, čiji broj i popunjenost su bili u neprekidnom porastu.

Akcioni odbori (u praksi istovjetni odborima JNOF-a) kao najpogodniji oblici okupljanja masa stanovništva u otporu okupatorima, usmjeravani su zimi i u proljeće 1941/42. godine izravno od partijskog odnosno rukovodstva NOP-a. Kasnije, u procesu razvitka sistema ilegalne narodne vlasti, akcioni odbori su u selima bili izvršni organi (stoga, iznimno se nazivaju »seoski narodnooslobodilački odbori«), a u garnizonima Komiži i Visu su novoosnovani mjesni i općinski NO odbori preko akcionih odbora (za predjele — rajone mjesta, ili pak one osnovane za pojedine profesije i mješovite grupe) rješavali sve najvažnije zadatke. Ovakvo djelovanje na otočju usklađivano je prema smjernicama, direktiva i uputa rukovodstva NOP-a za Dalmaciju.

Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju u proglasu za 1. svibanj 1942. godine, pozivajući rodoljube da se okupljeni oko JNOF-a i NO odbora odazovu borbi protiv fašističkih hordi, naglasio je i slijedeće:

> **»Odmah od početka je na spasonosni put borbe ukazivala Komunistička partija, čedo radničke klase i svih izrabljenih i ugnjetenih. Iskreni rodoljubi su poslušali njen glas i u Dalmaciji je stvoren Jedinstveni narodno-oslobodilački Front sa svojim Narodno-oslobodilačkim Odborima u nizu mjesta«.**

Poslije izlaska ovog proglasa na viškom otočju su uloženi povećani napori na okupljanje stanovništva oko akcionih i NO odbora u mjestima i selima.

Nastavljajući napore na proširenju mreže NO odbora u Dalmaciji, Pokrajinski komitet je 26. lipnja 1942. godine dostavio svim okružnim, kotarskim i mjesnim komitetima KPH u Dalmaciji raspis o rezultatima uspjeha koji je na stvaranju NO odbora postignut, te ih je obavijestio o sprovođenju priprema za konstitucionu sjednicu radi osnivanja NO odbora za Dalmaciju (ova sjednica, predviđena da se održi između 25. i 30. srpnja 1942. godine u Splitu, naknadno je odložena). U pogledu daljeg razvitka sistema narodne vlasti dati su uputi da se u svim selima osnuju NO odbori, a zatim po delegatskom sistemu pristupi obrazovanju općinskih NO odbora;, da se kasnije na principu delegiranja seoskih, mjesnih i općinskih NO odbora formiraju kotarski NO odbori. Naglašeno je da ne treba čekati da se baš u svim selima i po svim općinama stvore odgovarajući NO odbori, već da se općinski i kotarski NO odbori mogu osnivati iako još na dotičnoj teritoriji nije bilo mogućno obrazovati neke od NOO-a.

Rukovodstvo NOP-a na području viškog kotara je u smislu raspisa, primljenih direktiva i samoinicijativnih nastojanja, uspjelo osnovati mrežu odbora ilegalne narodne vlasti. U njeno ime rukovodstvo NOP-a pozvalo je u svibnju mjesecu 1942. godine sve ribare Visa i Komiže na bojkot slijedećim pisanim proglasom:

»Sada, na početku ljetnog ribarenja (okupator — p. a) ponovo pokušava upregnuti u svoja kola većinu naših ljudi, postavljajući im svoje zahtjeve pod krinkom ribarskih udruženja i osnivanja neke ribarske zadruge. Svi gospodari trata moraju biti članovi te zadruge, jer im se u protivnom neće dozvoliti ribarenje. Također se i svaki drug (ribarske mreže-trate) mora učlaniti u njihovo udruženje i za upisninu platiti iznos od 65 lira.

Pored učlanjenja, pojedinac mora imati uz ličnu i posebnu legitimaciju za ribarenje. Na ovaj način, preko upisnine cijeli naš otok, koji ima više od 1500 ribara bio bi oporezovan za preko 90.000 lira. Taj novac bi upotrebio u borbi protiv nas i protiv našeg naroda. To bi iskoristio i u propagandne svrhe širenjem u javnosti kako je naišao na razumijevanje kod naših ribara, kako je narod otoka sklon »fašističkom poretku«, što ni u kom slučaju ne odgovara istini. Pored napomenutih prisilnih mjera ima još i drugih o kojima će pojedini drug biti upoznat preko svojih gospodara trata.

Ribari Visa i Komiže pokažite da ste sinovi slobodoljubivog naroda. Dignite visoko barjak borbe za slobodu i ne podležite okupatorskoj propagandi«.

Proglas je završavao pozivom »Nitko na ribarenje!« No, iako nije bilo moguće da svi ribari bojkotiraju djelatnost od čega su se izdržavali oni i njihove obitelji, važno je da je okupator bio prisiljen dozvoliti ribarenje članovima ribarskih družina i bez aktivnog članstva u njegovim zadrugama. [15°])

Proces okupljanja naroda oko novostvorenih organa narodne vlasti bio je -u neprekidnom razvitku, a uporedo se proširivala i njihova djelatnost na političko propagandnom, ekonomskom, kultumo-prosvjetnom polju, pripremi i snabdijevanju dobrovoljaca, ali nije zapostavljena ni istražna i sudsko izvršna funkcija uperena protiv kolaboracionista okupatora. Sve zajedno uzevši, nastupio je trenutak da se na sličan način narodna vlast organizira i na nivou općinskih NO odbora.

Općinski NO odbori za teritorije viške i komiške općine formirani su nakon solidnih priprema koje su izvršili inicijativni odbori, pošto su u talijanskim garnizonima Visu i Komiži uspjeli stvoriti mreže aktivista po rajonima i ulicama. Time je nakon osnivanja općinskih NO odbora bilo stvoreno stanje da ih je stanovništvo unutar garnizona smatralo za istinsku vlast, a ignoriralo postojeće organe okupacione-aneksionističke vlasti.

ONOO Vis 'tako je organizirao' svoju djelatnost da je svaki pojedinac u odboru i svaki aktivist'imao točno određeni zadatak: jedni su prikupljali dobrovoljno utvrđene doprinose, drugi raspačavali propagandni materijal, treći prikupljali obavještenja i tako redom obavljali najraznovrsnije pojedinosti, o kojima su za to polagali račun određenim licima. Kontakt s područnim seoskim odborima obavljao se svakodnevno razmjenom usmenih i pisanih podataka (koji su najčešće odmah uništavani), konzultiranjima pojedinaca i organiziranjem savjetovanja. Na sličan način djelovao je i općinski NOO Komiže, s tom razlikom što je za njegov rad bila otežavajuća okolnost potreba stalnog kontaktiranja i usmjeravanja organa narodne vlasti na udaljenim otocima Biševu i Svecu.

Osnivanje Kotarskog NOO-a i njegovu ulogu objavio je i objasnio pučanstvu kotara 11. siječnja 1943. godine (u svom br. 3, god. II) list »Izvještaj«, glasilo KK KPH za kotar Vis, između ostalog i slijedećim riječima:

> **»U ovom Narodnooslobodilačkom odboru narod otoka vidjet će vrhovnu narodnu vlast, jednog pravog i istaknutog svog predstavnika i svoj rukovodeći forum koji će rukovoditi cijelom narodnom borbom na otoku a u interesu ciljeva naše narodne slobode i sretnije budućnosti našeg porobljenog i ispaćenog naroda«.**

Prema zapisniku Prve kotarske konferencije KPH za kotar Vis, održane 23. ožujka 1943. godine, može se potpuno sagledati struktura narodne vlasti, koja je do tog trenutka razgranala svoje organe po cijelom otočju.[151]^

> **»Uporedo sa stvaranjem NO odbora u našoj zemlji počeli su da niču i na našem otoku NO odbori. Po mjestima i selima otoka svi iskreni i pravi rodoljubi a na inicijativu K. Partije počeli su se ujedinjavati i organizirati u pojedine grupe. Iako naš otok još sten je pod jarmom okupatora i nisu mogli biti sprovedeni slobodni izbori, ipak donašanje NO odbora na našem otoku, koliko po mjestima tako i po selima, predstavljaju odraz narodne volje. Čitav narod uviđa značaj NO odbora i u svakom ga pogledu pomaže.**
>
> **Kao vrhovni organ postoji Kotarski NOO na otoku koji rukovodi cijelom borbom kao i političkim radom na otoku.**
>
> **Kotarski NOO imade 11 članova. Biran je uži odbor od 3 člana. Kotarski NOO rukovodi sa dva općinska NO odbora, u kojima je obuhvaćeno 853 odbornika, više od 376 članica AFŽ i 360 omladinaca i omladinki članova USAOH. Ukupno je organizirano 1.589 osoba.**
>
> **Da bi se dobio jasan organizacioni pregled referent se je oslonio (osvrnuo — p. a.) na pojedine općine, te prikazao brojno stanje organiziranih članova u pojedinim općinama.**
>
> **Općina Vis:**
>
> **Postoji jedan mjesni i 2 seoska NO odbora. Općinski odbor imade 12 članova koji rukovode sa 12 odbora i 73 grupa sa ukupno 483 člana.**

Općina Komiža:

Postoji jedan mjesni i 3 seoska NO odbora. Općinski NO odbor ima 12 članova, koji rukovode sa 12 odbora i 64 grupe sa ukupno 370 članova.

Organizacijom žena na otoku rukovodi Kotarski odbor AF2, koji ima 11 članica i rukovodi sa 2 općinska odbora AF2.

Općina Vis:

Postoji jedan mjesni i 2 seoska odbora. Općinski AFŽ rukovodi sa 8 odbora, 35 grupa, sa ukupno 192 članice.

Općina Komiža:

Postoji jedan mjesni i 3 seoska odbora AFŽ. Općinski AFŽ rukovodi sa 7 odbora, 22 grupe sa ukupno 184 članica.

Organizacijom USAOH-a rukovodi Kotarski odbor USAOH-a, koji ima 5 članova i rukovodi sa 2 općinska odbora USAOH-a.

(Općina Vis — p. a.)

Postoji jedan mjesni i 2 seoska odbora USAOH, tako da općinski odbor USAOH rukovodi sa 8 odbora, 40 grupa sa ukupno 187 članova.

Općina Komiža:

Postoji jedan mjesni i 3 seoska odbora USAOH-a, tako da općinski odbor USAOH rukovodi sa 7 odbora, 30 grupa sa ukupno 173 članova.

Predstavnici AFŽ i USAOH-a ulaze u sastav mjesnih i Kotarskog NO odbora«.

Izvorni podaci daju uvjerljivu sliku o organiziranosti, masovnosti i snazi ilegalnih organa narodne vlasti na okupiranom i anektiranom viško-otočkom području. Ovakav uspjeh nije često postignut ni na oslobođenim teritorij ama, a rijedak je slučaj da je narodna vlast tada imala toliko masovnu osnovu u okupiranim dijelovima zemlje. Ali djelovanje organa narodne vlasti na okupljanju naroda nije zaustavljeno, već neprekidno usavršavano i radom i pridobijanjem još neobuhvaćenih.

Zbirni podaci ukazuju da je sa stanjem koncem ožujka 1943. godine na viškom otočkom području u akcionim odborima djelovalo 853 aktivista, u organizacijama AFŽ 376 članica, a u USAOH-u 360 članova, odnosno ukupno 1.589 organiziranih aktivista NOP-a. Upoređenjem s podacima iz konca 1942. godine, proizlazi da je za oko 400 aktivista povećano brojno stanje samo za tri protekla mjeseca.[152])

Iz izvještaja Kotarskog NOO-a upućenog 30. svibnja 1943. godine Pokrajinskom NOO-u za Dalmaciju vidi se da su na taj dan pojedini općinski NO odbori preko akcionih odbora obuhvaćali veći broj članstva, i to:

— **ONOO Vis sa 28 odbora, 169 grupa, odnosno 1.004 člana;**
— **ONOO Komiža sa 21 odborom, 144 grupa, odnosno 771 članom.**

Kotarski NO odbor za kotar Vis obavijestio je nadalje da se na otoku momentano nalazi 119 talijanskih vojnika.[153])

Iz izvještaja koji je Pokrajinski NOO za Dalmaciju uputio 25. srpnja 1943. godine sekretarijatu ZAVNOH-a[154] vidi se da je u međuvremenu stanje izmijenjeno, jer su novi podaci drugačiji:

— ONOO Vis sa	29 odbora,	186 grupa,	odnosno 1.072 člana;
— ONOO Komiža sa	35 odbora,	153 grupa,	odnosno 961 članom.
U k u p n o	64 odbora	339 grupa	2.033 člana.

Međutim, upravo toga dana (25. srpnja 1943) Općinski NOO Komiže održao je sjednicu i zapisnički konstatirao najnovije stanje, prema kojem je postojalo:

Red. br.	Grupa zanimanja	Akcionih odbora	Grupa aktivista	Aktivista — članova grupa	Odbornici Općinskog NOO-a
	Komiia, mjesto				
i.	težaka	7	26	! 129	4
2.	radnika	3	13	1 75	3
3.	ribara	2	11	66	2
4.	intelektualaca, trgovaca i podoficira	1	10	50	2
	Naselja, općine Komiia				
5.	Komiško polje	3	16	151	1
6.	Oključna	1 j	5	31	1
7.	o. Biševo	1	5	49	1
8.	o. Svetac	1	2	21	1
9.	AF2, svega u općini	9	51	299	1
10.	USAOH, svega u općini	7	34	297	1
	U k u p n o	3 5	1 7 3	1.168	17

Plenum ONOO-a Komiže sastojao se, dakle, od 17 članova, a izvršni odbor od 5 članova.[155])

Međutim i ONOO Vis također je znatno razvio svoju djelatnost i u to vrijeme povećao broj članova u pojedinim organizacijama, a također i broj angažiranih aktivista u Visu i u selima više općine. Ako se uporedi početno stanje 1941. godine u mjestu Visu i selima više općine, kada su proustaški i pročetnički elementi ***uz*** pomoć okupatora paralizirali tradicionalnu borbenost težačkog Visa, upravo je zadivljujući elan kojim su njegovi aktivisti uspjeli obuhvatiti skoro cjelokupno stanovništvo u jedinstveni narodnooslobodilački front, odnosno NOP.

Stanovništvo Visa, Biševa i Sveca okupilo se oko svojih organa narodne vlasti. Ali, potrebno je objasniti oblike organiziranosti i suštinu djelovanja ovih težačko-ribarsko-radničkih predstavnika nizom politiöko-propagandnih, ekonomskih i drugih akcija.

ORGANIZACIONI OBLICI

Narodnooslobodilački odbori na anektiranom i okupiranom otočju, na kojem je okupator zaveo svoj vojni i društveno-politički poredak, morali su djelovati isključivo na principima duboke ilegalnosti. No, na ovaj način teško je postići željenu masovnost, ako stanovništvo nije potpuno uvjereno u svrsishodnost otpora nametnutoj vlasti i ako nema potpuno povjerenje u rukovodstvo pokreta otpora, koje organizira ilegalnu narodnu vlast. Rukovodstvo pokreta otpora i organi narodne vlasti morali su biti najbolji i najborbeniji sinovi onih socijalnih grupacija na otočju koje su predstavljale okosnicu NOP-a.

U ratnoj situaciji, u novoosnovanom kotaru za otoke Vis, Biševo i Svetac, baš su najborbeniji siromašni težaci, ribari i radnici bili inicijatori, organizatori i rukovodioci svih partijsko-političkih, masovnih organizacija i iborbenh grupa. Izuzetni pojedinci iz drugih međuslojeva uključeni su u rukovodstvo u trenutku kad je stabilnost NOP-a postignuta, i kad je bilo potrebno da NOP preraste u općenarodni otpor okupatoru. Zbog toga ilegalno partijsko[1] i rukovodstvo borbene omladine, koje je do tada okupilo veliki broj simpatizera iz tri osnovne grupacije stanovništva, pristupa polovinom 1942. godine obrazovanju ilegalnih organa narodne vlasti na otoku, slijedeći proces koji je tada NOP sprovodio u Dalmaciji i širom porobljene zemlje. Organizacije KPJ i SKOJ-a i ubuduće ostaju pokretačka snaga i snaga koja usmjerava, ali institucije organa narodne vlasti djeluju od tada samostalnije preko masovnih organizacija, od grupa simpatizera preko akcionih odbora odraslih, SMG-e zatim USAOH-a i AFŽ-a zastupljenih preko svojih predstavnika u općinskim NO odborima i u Kotarskom NOO-u. Prihvaćene odluke sprovođile su se obrnutim redosljeđom, a članovi KPJ i SKOJ-a u svemu su sudjelovali u navedenim institucijama, nikako zasebno i samoinicijativno.

Samo na ovaj način postignuta je željena masovnost, kojoj ilegalnost nije bila značajna prepreka, pošto je narod stvarao svoju vlast koja je smatrala svako šurovanje sa okupatorom kao zločin, izdajstvo i ilegalna djela u odnosu na narodno shvaćanje zakonitosti. Prestupnike su nemilosrdno kažnjavali narodni sudovi, a okupator nije mogao uništiti čitav narod okupljen oko svojih organa vlasti. Ako je samo u talijanskom garnizonu Komiži koncem srpnja 1943. godine postojalo 13 akcionih odbora sa 60 grupa i 320 aktivista, koji su okupljali znatno veći broj aktivnih simpatizera, bez navođenja članstva drugih organizacija (SKOJ, USAOH, AFŽ), okupatoru je

bilo nemoguće naći denuncijante koji su kadri provaliti čitavu tajnu organizaciju a da ne stradaju.

Na čitavom području kotara bila je razvijena čvrsta ilegalna mreža grupa aktivista, koje su se preko akcionih odbora povezivale sa organima narodne vlasti. Akcioni odbori i grupe su na terenu svog djelovanja izvršavali ne samo političke funkcije prema programu JNOF-a već su ujedno bili i izvršioci zadataka koje su postavili organi narodne vlasti. Akcioni odbori i grupe aktivista su zbog toga organizirani po sistemu strukovnih djelatnosti i teritorijalne pripadnosti. Grupa je brojila 5—8 aktivista, a akcioni odbor koordinirao je djelatnost od 4 do 8 grupa. Grupe težaka, ribara i radnika imale su svoje akcione odbore, dok je posebnim grupama obrtnika, namještenika, prosvjetnih radnika, bivših aktivnih podoficira i ljudi slobodne profesije rukovodilo 1-—2 mješovita akciona odbora.

Svaka grupa birala je svog rukovodioca koji je bio ujedno i član akcionog odbora. Članovi akcionih odbora birali su svog predstavnika koji je strukovne djelatnosti grupa i svoj akcioni odbor zastupao u organima narodne vlasti, najčešće kao član plenuma dotičnog NO odbora. Da bi djelovanje grupa i akcionih odbora bilo efikasnije, svaki član grupe ili akcionog odbora bio je zadužen za izvršavanje konkretnih, stalnih i povremenih zadataka. Ukoliko pojedinac nije izvršavao zadatke, bio bi isključen iz grupe ili akcionog odbora, s čim bi bili upoznati svi članovi grupa. Nije poznat slučaj provale organizacije, a niti je koji član grupe zbog neaktivnosti isključen. Radi ovakve organiziranosti i mjera predostrožnosti, ilegalna narodna vlast mogla je uspješno sprovoditi svoje djelovanje na okupiranom i anektiranom otočju.

Pošto je narodna vlast već okupila narod i paralizirala uspješno djelovanje vlasti okupatora, uporedo je organizirala raznovrsne aktivnosti. Djelovanje političkih foruma KPJ i SKOJ-a i organa narodne vlasti može se slijediti prateći događaje i život kroz političko-propagandno djelovanje, organiziranje gospodarstva i snabdijevanja, izvršavanje akcija vojnog karaktera i likvidiranje slugu okupatora.

Početkom 1942. godine partijske organizacije, SKOJ i akcioni odbori narodne pomoći bili su nosioci političkog djelovanja, kojeg su provodili preko svojih članova i simpatizera. U toku i izravno poslije formiranja prvih organa vlasti, političko djelovanje poprima masovniji karakter. Stanovništvo kotara je NO odbore prihvatilo i priznalo kao svoju vlast i inicijatore svih političkih aktivnosti, jer je izravno sudjelovalo preko svojih izabranika u donošenju i izvršavanju raznovrsnih odluka.

Obavještenja o momentanoj situaciji pristizala su preko akcionih odbora, odluke su donošene na zborovima aktivista i proširenim plenumima organa narodne vlasti, da bi prije ostvarenja s njima bile upoznate sve grupe usmeno ili preko pisanih obavještenja. Poznavajući situaciju na terenu, NO odbori su brzo i efikasno mogli

reagirati na svaki potez okupatorovih vlasti. U mjestima Vis i Komiža održavane su ilegalne konferencije članova akcionih odbora i sastanoi članova grupa, s kojih je sistemom povjerljivih došaptavanja ili čitanja obavještenja umnoženih u ilegalnoj tehnici, upozoravano stanovništvo na odgovarajuće protumjere. U selima je to vršeno otvoreno na proširenim sastancima i masovnim zborovima, kada su pored ostalog objašnjavani opći događaji u zemlji i u svijetu.

U čitavoj Dalmaciji, pa tako i na viškom otočju, redovno su uvečer, uoči u narodu novoprihvaćenih praznika (1. svibanj, 8. ožujak — Dan žena, godišnjica oktobarske revolucije — 7. studenog) ili po saznanju o značajnijem uspjehu Crvene armije, paljene velike vatre na okolnim visovima oko garnizona, i na istaknutijim visovima o. Biševa i Sveca, a u toku noći su u mjestima-garnizonima ispisivane rodoljubive i antifašističke parole na javnim zgradama, te vješane crvene i nacionalne zastave na uočljivim ali teško pristupačnim točkama. Ove proslave organizirali su rukovodstva KPJ i narodne vlasti, angažirajući prvenstveno grupe ilegalaca, borce viškog partizanskog voda, skojevce, članice AFŽ-a, a također i stanovništvo preko akcionih odbora i njihovih grupa.[151'-1]

Političko-propagandna aktivnost, njezina svestranost i raznovrsnost najbolje se može uočiti u radu ilegalne tehnike i sačuvanih pisanih preosta taka njene djelatnosti odnosno tiska.

ILEGALNA TEHNIKA I TISAK

Od početka 1942. godine nastavljeno je s onim oblicima obavještavanja stanovništva pisanom riječju, koje su osnove postavljene u prethodnoj godini, a inicijativama partijskog rukovodstva.[157]) Uz pomoć popravljenog radio-prijemnika, nabavkom većih količina papira i sredstava za umnožavanje, u prvoj polovini veljače 1942. godine otpočelo se izdavanjem »Vijesti« (tematika: stanje na ratištima, posebno na Istočnom frontu; aktivnosti NOP odreda i diverzanata u Jugoslaviji; važnije odluke predstavnika antihitlerovske koalicije; iznimno i lokalni događaji).

Od srpnja 1942. godine umjesto »Vijesti« počinje izlaziti »Izvještaj«, koji je za razliku od »Vijesti« donosio još i informativne članke pa i direktive rukovodstva NOP-a. Radio-prijemnik bio je smješten u kući Ivana Stipčića u Visu sve do konca srpnja. Vijesti je primao i na stroju ih otkucavao Josip Ilić-Šuro, a umnožavanje prvih primjeraka »Vijesti« vršili su Miče Radišić-Putnik i Andrija Kuzmanić-Skako, a kasnije i Josip Ilić-Šuro u kući Mate Brajčić-Balkana u Visu.[158])

Privremeni prekid u izlaženju »Izvještaja« nastao je kada je Josip Ilić-Šuro uhapšen (1. kolovoza 1942), a nastavljeno je redovno izlaženje, ponekad i dva puta tjedno, od početka prosinca 1942. godine.

U mjesecu rujnu KK KPH za kotar Vis donosi odluku o formiranju partijske »tehnike«, a koja je bila smještena van mjesta Visa u jednoj špilji predjela Par ju Dolac.

Do tada se za izdavanje »Vijesti« odnosno »Izvještaja« raspolagalo s jednim pisaćim strojem i baterijskim radio-prijemnikom »Philips«. Umnožavanje sastavljenih materijala vršeno je u oko 50 primjeraka. Radi kvalitetnije opreme »tehnike«, noću 15/16. studenoga 1942. godine organiziran je upad u »Hrvatsku blagajnu« u mjestu Visu, od strane jedne udarne grupe (Vicko Žaja, Mate Zaninović, Nikola Pincetić-Cipulin i Miće Karlić). Miće Karlić je ujedno bio određen za rukovođenje »tehnikom«. Za vrijeme upada, bilo je oduzeto i izneseno u Par ju Dolac: 1 kompletan ciklostil, 2 kvalitetnija pisaća stroja, te veće količine kancelarijskog materijala i pribora.

Prema novim tehničkim i drugim mogućnostima, obnovljeni »Izvještaj« otpočinje izlaziti od konca studenoga 1942. godine, ali sada u kvalitetnijoj obradi i pretiskavan u nekoliko stotina primjeraka. Za veze sa »tehnikom« i raspačavanje umnoženih materijala po viškom otočju od tada je bila zadužena partijska organizacija iz predjela Mala Banda mjesta Visa, jer je »tehnika« bila raspoređena na sektoru njene nadležnosti. U osnovi, »vezu« sa »tehnikom« vršio je Jakov Ivčević-Žurlija na čijem se imanju i nalazila »tehnika«. Pri tome su mu pomagali Miće Radišić-Pavlov, Mate Brajčić-Balkan i Josip Rabanasić.

Preko narodnooslobodilaekih odbora, akcionih odbora i grupa, te aktivista masovnih organizacija (AFŽ-a i SMG-e) »Izvještaj« je dopirao skoro do svake obitelji na otočju. Pored informiranja, ovo glasilo odigralo je veliku ulogu na širenju broja aktivista i pristalica NOP-a, a partijsko i rukovodstvo narodne vlasti je preko sadržaja ovog glasila pokretalo stanovništvo na izvršavanje raznih zadataka--akcija, koji su se u to vrijeme sprovodili na otočju.

Poslije šestomjesečnog rada »tehnike« u ovim nepovoljnim uvjetima (vlaga i druge nepogodnosti »špiljskog« rada), rukovodstvo je odlučilo da ona bude premještena, koncem veljače 1943. godine, u »Dolac« uvale Milne (suprotna strana otoka Visa) gdje je rad obavljan desetak dana. Od početka ožujka »tehnika« je preseljena u bliski predjel Zaravniče, gdje je sastavljanje »Izvještaja« i njegovo umnožavanje obavljano oko dvadesetak dana, da bi koncem ožujka »tehnika« bila preseljena u novopripremljeno podzemno sklonište u predjelu Srebrna. Rad je otpočeo i nastavljao se u relativno povoljnijim uvjetima, ali se smatralo da treba stvoriti još povoljnije tehničke uvjete. Stoga, inicijativama viših aktivista, iz općinske zgrade u mjestu Visu ukraden je jedan kvalitetniji radio-iprijemnik sa dodatnim slušalicama. Zatim je preko dr Sergija Makieda nabavljen jedan moderniji generator. Na taj način, u proljeće 1943. godine stvoreni su takvi opći i tehnički uvjeti da je tehnika mogla razmnožavati i preko 500 primjeraka »Izvještaja« i drugih materijala. Napominje se da je prijelaskom »tehnike« sa sjeverne na južnu stranu

otoka Visa (rajon Podstražje—Rukavac) preorijentirano na tamo postojeću partijsku organizaciju i zaduženje za osiguranje »tehnike« raznovrsnim potrebama i za raspačavanje umnoženih miterijala.[159]*

Prikupljena sredstva narodnooslobodilačkog fonda, te i dodatni doprinosi stanovništva, korišteni su i za nabavku materijala za potrebe »tehnike«, a kupovinama na otoku ili u Splitu. U 1942. godini ovaj problem rješavao se preko Luke Vojkovića, koji je do srpnja 1942. godine bio ukrcan na brodu »Sveti Ante« a brod je redovno saobraćao sa Splitom. Od početka 1943. godine rukovodstvo NOP-a orijentiralo se da nabavke osigurava na otoku (npr. iz komiške knjižare obitelji Borčića; odnosno i u Visu). Organizacija nabavki i dostavljanje materijala do »tehnike« bila je u nadležnosti dr Sergija Makieda.

Radi potpunijeg informiranja aktivista i većine stanovnika, kotarsko partijsko rukovodstvo, preko svog agitpropa, početkom 1943. godine pokrenulo je i izdavanje glasila »Mjesečni glasnik«. Pošto je već izvršena preraspodjela nadležnosti po vrstama djelatnosti i rješavanja pojedinih problema, »Izvještaj« od travnja 1943. godine postaje glasilo Kotarskog NOO-a, a što je bilo vidljivo i po njegovom zaglavlju, odnosno obilježju izdavača.

Urednik »Mjesečnog glasnika« i »Izvještaja« bio je Branko Mandaković, sekretar KK KPH za viški kotar. Nakon njegove pogibije (polovinom ožujka 1943), urednik »Mjesečnog glasnika« bio je Josip Ilić-Šuro, član KK KPH, a »Izvještaja« dr Sergije Makiedo, tajnik Kotarskog NOO-a za viški kotar. Njima je u poslovima pomagao Miće Karlić, koji je ujedno bio i tehnički urednik za oba glasila. Od ožujka 1943. godine u »tehnici« je radio i Veljko Brajčić, a od polovine godine i Ante Klarić-Stipica.

U predjelu Srebrna »tehnika« je radila sve do kapitulacije Italije, kada je premještena i smjestila se u jednoj od zgrada Velog Sela.

Raznovrsna djelatnost aktivista NOP-a viškog kotara do kapitulacije Italije najbolje se može sagledati prema sadržajima »Izvještaja«, odnosno preostacima ovog glasila kotarskog partijskog i rukovodstva narodne vlasti.

SADRŽAJI »IZVJEŠTAJA«

Po sadržaju »Izvještaja«[160J] može se shvatiti suština političko-propagandnog djelovanja partijskih organa i organa narodne vlasti, rekonstruirati pojedina zbivanja i utvrditi način reagiranja rukovodstva NOP-a i stanovništva za vrijeme okupacije. Uočljiva je raznovrsnost mjera, koje su organi narodne vlasti poduzimali u tako kratkom periodu. Navode se samo najkarakterističniji citati iz pojedinih brojeva, koji prikazuju lokalne događaje.

U broju 2. od 10. srpnja 1942. godine obavještava se o neuspjelim namjerama okupatora da školsku djecu upišu u svoje organizacije »GIL«, »Piccole italiane« i »Ballila«. U broju 5. od 7. prosinca prilog je »Politička situacija na otoku u zadnja 3 mjeseca« (kada glasilo nije redovno izlazilo), u kojem se obavještava o djelatnostima organizacija NOP-a, te posebno o borbi protiv okupatorovih pomagača na otoku Visu. U broju 8. od 27. prosinca obavještava se stanovništvo o izvršenju smrtne kazne po presudi narodnog suda nad jednim Višaninom, zato što je on Talijanima ranije odao' podatke o kretanju Jakova Radišić-Malenka, koji je 31. siječnja 1942. godine ubijen iz zasjede.'[161])

Pod naslovom »Proslava oktobarske revolucije«,[1162]) povodom proslave 25. godišnjice oktobarske revolucije na otoku, između ostalog se navodi:

> **»U oči praznika po svim brdima Visa i Komiže gorile su velike vatre, koje su skupa sa vatrama koje su se jasno vidjele po brdima Dalmacije osvjetljavale cijeli horizont te su skupa bila jasni simbol svjetlosti koju je sovjetskom narodu donijela Oktobarska revolucija i koju će današnja borba donijeti našoj porobljenoj ali junačkoj domovini.**
>
> **Na sam praznik ujutro rano u Komiži zavijorila je prvi put Crvena zastava, vijala se ponosno na vrhu zvonika, na najvišem i najvidnijem mjestu Komiže, kao vidan znak, težnja i želja cijelog komiškog naroda.**
>
> **Na Visu točno u podne, na dva istaknuta brdašca u mjestu na kojima su uvijek vijale nacionalne zastave zavijorile su uz jaku pucnjavu dvije velike crvene zastave. Te prvi put na Visu zalepršane crvene zastave bile su izraz probuđene svijesti viškog naroda i njegovog uvjerenja i želje da jedino pod tom zastavom pobjede može da izvojuje svoju žuđenu slobodu«.**

Crvene **zastave izradile su članice** AFŽ-a, a **izvjesili su lih** omladinci. **Kako i na koje načine već je ranije objašnjeno.**

Ovakve proslave i podvizi ilegalaca-boraca i aktivista bodrile su narod prilikom svih praznika, a izazivale bijes i paniku među okupatorovim vojnicima, te nemir i nespOkojstvo među neprijateljima NOp-a.

U broju **7**. god. i od 21. XII 1942, pored obavještenja o proslavi 63-će godišnjice rođenja vrhovnog komandanta Crvene armije, iznose se još dva zanimljiva lokalna događaja.[11631]

»Upad narodnih boraca u špijunski tabor — »Hrvatsku blagajnu« objašnjava stanovništvu kako i zašto je izvršen ovaj upad (noću 15—16. XI 1942):

> **• • • »U njoj je bila štamparija za proglase i dobrodošlice fašističkih razbojničkih vođa, u njima su se pisale osmrtnice ustaškim zlikovcima koje je narod kaznio i iz nje su izlazile štampane prijetnje narodnim rodolju^i$_{ma}$ j borcima...**

Jedne noći narodni borci su upali u »Hrvatsku blagajnu«, oduzeli iz nje sva sredstva koja su narodnim izdajicama služila za protunarodnu fašističku i ustašku propagandu...

Svu narodnu imovinu, kao i druga sredstva, koja je narod pohranio u Blagajnu ostala su netaknuta...

Stavlja se do znanja narodu koji učestvuje i učlanjen je u »Hrvatskoj blagajni« da ne dopusti nadalje rad i pristup protinarodnim tipovima u prostorije Blagajne, jer će u tom slučaju njihova uzajamna veza biti jasna i navučiće osvetu i kaznu narodnih boraca nad cijelom »Hrvatskom Blagajnom«.

»Borba komiških radnica za poništenje akorda« prilog je u ‘kojem se objašnjava u kakvoj situaciji su se nalazile radnice tvornica sardina u Komiži 1942. godine, kada su uprkos okupacionom sistemu povele dva štrajka (u svibnju i u listopadu 1942) i kako su vodile neprekidnu borbu za poništenje rada po »akordu«, jer:

... »Radnice komiških tvornica sardina radile su pod vrlo nepovoljnim nametnutim im uvjetima rada po tzv. akordu (kontraktu), što je bilo veliko iskorišćavanje od strane vlasnika (u odnosu na — p. a.) izgladnjele mase komiške radničke klase...

Jednog dana za vrijeme rada radnice svih komiških fabrika otišle su složno pred uprave svojih fabrika i tražile bezodvlačno i odmah ukinuće postojećeg akorda...

Vlasnici uprava tvornica uviđajući da će biti nemoćni pred tom odlučnošću radničke klase bili su prisiljeni da odmah ukinu akord i da uspostave pogodnije radne uvjete za radnice komiških fabrika sardina«. ..

»Omladino Visa — drugovi te zovu!« naslov je članka“[64'1] kojim ■se pozivaju preostali omladinci da slijede svoje drugove, koji se već bore u redovima NOV i POJ, jer:

... »Okupator mora danas da osjeti u kolikoj je mjeri omladina čvrsta, odlučna i nepokolebljiva u borbi našeg naroda protiv njega. On mora to da osjeti u tolikoj mjeri, da mu nikad, nikad više ne padne na pamet da su Dalmacija i tvoj Vis talijanski.

Zato je tvoje mjesto, omladino Visa, tvoje jedino i pravo mjesto u redovima hrabre partizanske vojske. Tamo okupljena i organizovana bit ćeš jaka i nesalomljiva, bit ćeš nada i ponos svoga rada, svoga kraja i svoga naroda.«

»Rodoljubi Visa — pomažite svoju vojsku« natpis je[1168-1] kojim ■se poziva stanovništvo kotara da sudjeluje u akciji za zimsku pomoć borcima na kopnu u odjeći, obući i ishrani, pošto:

... »I mi, ovdje na ovom otoku, u pozadini fronta mora da se povedemo za cijelim našim narodom. Mora da organiziramo svestrano skupljanje pomoći za našu vojsku...

Rodoljubi Visa! Svi na rad za pomoć naše hrabre vojske. Na taj način ćemo najbolje doprinijeti i mi pospješiti pobjede i bržem ostvarenju one slobode i sretne budućnosti, koju svi želimo i očekujemo«.

»Pozdrav Komunističkoj Partiji!« uputio je sa svoje sjednice Kotarski NOO za otok Vis u članku tiskanom u broju 4. god. II, od 13. I 1943. godine, s obzirom da:

... »Sa zadovoljstvom gledamo na današnji rad svih narodnooslobodilačkih odbora na otoku i ispravno vođenje naše narodne borbe...

Obećavamo Kom. Partiji da ćemo nastaviti započetu borbu, do kraja«...

»Sišanje prijateljica Italijana« bio je samo jedan od načina borbe protiv žena i djevojaka koje su radi zadovoljstva momentanih prohtjeva zaboravile na svoj nacionalni ponos. Rukovodstvo NOP-a na otoku Visu zbog toga pojedine primjerno kažnjava i to objelodanjuje.'[1601]

... »Samo jedna šačica izdajica svih stranaka šuruje i pomaže okupatoru i njegovim mračnim namjerama za trajno porobljavanje našeg naroda. Skupa sa onim izdajicama, koji žele da zadrže okupatora stupaju i neke naše pokvarene djevojke i žene, koje očijukaju i prijateljuju sa Italijanima i žele da im učine prijatnije još kratko gostovanje u našoj zemlji. Te djevojke i žene, kao izrodi trguju sa svojim tijelom i narodnim ponosom, besramno šetaju i druguju sa najvećim našim tiranima.. .

Navode se pojedine »djevojčure« koje su u Visu i Komiži za kaznu ošišane kako bi javno nosile znakove osvete naroda, radi blaćenja nacionalnog ponosa, da bi se zaključilo:

»Raskrinkaćemo pred cijelim narodom te dobro nam poznate okupatorske »cure«. A narodna osvetnička ruka će trajno žigosati te prostitutke kao dokaz, da je narodna svijest budna i da kazna neće mimoići sve izrode, okupatorske sluge, prijateljice koje izdaju našu svetu narodnu borbu za slobodu«.

»Ribari ne ulazite u fašističke zadruge« natpis je članka[1167^] kojim se ponovo (slično kao u već navedenom od svibnja 1942. godine pod naslovom »Nitko na ribarenje«) upozorava stanovništvo šta smjera okupator prinudnim upisom ribara u ribarske zadruge. Pošto je raniji pokušaj okupatora propao, ribari se pozivaju na daljnju solidarnost, a prekršioci se upozoravaju:

... »Svi oni ribari koji se ogriješe o svoj narod i uđu u ove fašističke zadruge, smatraće se izdajicama i talijanskim prirepašima. Bit će raskrinkani kao izrodi svog naroda i predati u skoroj budućnosti na osudu narodnim sudovima.

Drugovi ribari Visa, nitko u izdajničke fašističke zadruge!«

»Dosta sramotnog kartanja« pouka je narodu o štetnosti jedne loše navike, koja je potpuno nepoželjna za vrijeme NOB-e, pošto:

... »To kartanje izaziva nesloge u obitelji, povećava glad i oskudicu. Iz kartanja proizlaze svađe, neprijateljstva, mržnje, zavist i bezobrazno pljačkanje bez mjere i načina ... Još žalosni je je da ti ljudi namjesto da složno i korisno služe narodu oni bacaju dragocjeno vrijeme u taj sramotan i štetan posao ... NO odbor u interesu samog naroda, zabranjuje daljnje međusobno pljačkanje i uništavanje druga po drugu, prijatelja po prijatelju, siromašnih po još siromašnijima«...

Osim ovog upozorenja i izričite zabrane kretanja na javnim mjestima i u privatnim stanovima, čak ii u talijanskim garnizonima, narodna vlast je predvidjela i novčane kazne, koje su prekršioci bili dužni da uplate u korist narodnooslobodilačkog fonda.

»Spekulanti« naslov je članka[168]-' kojim rukovodstvo NOP-a, između ostalog, upozorava trgovce i prekupce u talijanskim garnizonima Vis i Komiža:

... »Pošteni trgovac u današnje vrijeme nesmije zarađivati više nego što mu je potrebno za život. Sve ono što preko toga dobije je ukradeno od iscrpljenog naroda, ukoliko nije dato u fond narodne borbe. Mi dobro motrimo i pamtimo, mi dobro znamo šta je tko radio i kako tko radi i trguje...

Neka dobro promisle viški trgovci. Neka ne zaborave da im je dužnost u ovim časovima biti pri ruci progonjenom narodu, a ne nabijanjem cijena i drugim iskorištavanjem još više mu otežati bijedni život. Naročito nek se opamete viški mešetari vinom, koji vode čudnu politiku obaranja cijena vinu.

Svi trgovci, špekulanti, mešetari nek dobro paze šta rade od ispaćenog naroda. Doći će čas, a taj je vrlo blizu, kad će narod odgovoriti svakome za njegovo držanje i rad u ovim teškim danima.«

Pored ovog upozorenja NO odbori primijenili su i mjeru tzv. »narodnog poreza« od 10% ukupnog prihoda na sve trgovce, mešetare vinom, tvomičare i sve bogatije slojeve. Određeni postotak svi su bili dužni predati u novcu ili naturi predstavnicima akcionih odbora za narodnooslobodilački fond. To su i izvršavali.

U člancima »Krađa je zločin prema narodu«, »Krađa« i »Kanjušenje u Komiži«,[1169]^ organi narodne vlasti upozoravaju da pojedinci ne poštuju tuđu imovinu i krišom zalaze u tuđa polja i vinograde, dok drugi vrše upade u magazine i kradu namirnice i ostale artikle. Svi ovi lopovi, smatrat će se isto tako kao špekulanti, prevaranti i talijanski pljačkaši za ratne zločine i najstrože kažnjavati odmah i poslije oslobođenja. — Pod »kanjušenjem« na drugim otocima srednje Dalmacije podrazumijeva se dio ribe koju ribarska družina dodijeli nepozvanim pomagačima pri ribolovu na udaljenim poštama. Ta pomoć je često korisna i ribari obilato nagrade tzv. » kan j ušare «.

No u navedenom članku kritiziraju se roditelji čija djeca »okanjuše«, to jest ukradu manje količine ribe iz ribarskih brodova, pri prijenosu ulova ili pak s ribarnice. Gladna djeca nisu kriva za nagovaranje svojih roditelja, a ti roditelji treba da se obrate predstavnicima narodne vlasti, koji će im dodijeliti naturalnu ili novčanu pomoć. Nedostojno »kanjušenje« smatrat će se kao krađa općenarodne imovine. — Na sličan način su organi narodne vlasti člankom »Poljske štete« osuđivali i kažnjavali svako namjerno i »nenamjerno« oštećenje tuđih posjeda puštanjem životinja i živine u nasade i vinograde ili pak bilo kakvo samovlasno korišćenje dobara žrtava fašizma, lica koja su stupila u NOV i POJ, odnosno i onih dobara koja su sekvestrirali organi narodne vlasti.

Pod naslovom »Prvi uspjesi naše Ratne Mornarice«[1170-1] obavještava se narod otoka o uspjesima podgorskih partizana-mornara, koji su 31. prosinca 1942. i 2. siječnja 1943. godine zaplijenili neprijateljeve plovno-transportne jedinice i odbili talijanski napad na partizansku pomorsku bazu Podgora. — U članku »25. godišnjica osnivanja Crvene armije«[1171-1] obavještava se stanovništvo kako je organizirana i sprovedena ova proslava 23. veljače 1943. godine u Dalmaciji i na otoku Visu.

Posebnim pripremama ii oduševljenjem proslavljen je Dan žena — 8. ožujka 1943. godine. Omladinci i partizanska grupa su uoči proslave zapalili velike vatre po brdima okolo talijanskih garnizona Vis i Komiža, a u noći su u garnizonima žene i djevojke ispisale antifašističke i borbene nacionalne parole na javnim zgradama. Sličan podvig izveden je i 1. svibnja 1943. godine, bez obzira što je Okupator poduzeo posebne mjere sigurnosti. Talijani su te dane bijesno patrolirali mjestima, a stanovnici su se smijali i praznovali, zatvoreni u svojim kućama.

»Rodoljubi sve za našu vojsku« poziv je[1172] tada već izgladnjelom stanovništvu otoka da otkine od svojih ustiju i posljednji zalogaj hrane, da dade svaku pomoć u odjeći, jer »pobjeda je vrlo blizu«.
I, dalje:

> **... »Rodoljubi Visa i Komiže i cijelog otoka! treba svi da ispunjavamo svoje dužnosti prema narodnoj borbi i hrabroj NO vojsci. Moramo sve dati, sve žrtvovati, do zadnjeg para obuće, do zadnjeg komada odjeće i robe za naše drage borce.**
>
> **Počeće na cijelom otoku veliko skupljanje obuće, odjeće, robe i stvari za našu vojsku. Dužnost je svakog rodoljuba da se spremno odazove, da pokaže svoju nacionalnu svijest i volju za narodnu borbu. Svi oni koji bi pokušali da sakriju, prevare i ne dadu za vojsku sve ono što im nije najnužnije, neka dobro znaju da neće mimoići odgovornost kad ono došlo da došlo«...**

Siromašni težaci, radnici i ribari već su dali mnogo, a sada su se odrekli i najneophodnijeg. No ovom apelu odazvali su se, mada i pod prijetnjom neprijatnih posljedica, čak i oni bogatiji

slojevi koji su se do tada još uvijek držali pasivno. Volja narodne vlasti bila je sada za njih jedini zakon.

23. aprila — dan narodne žalosti« naslov je članka[178]^ koji svojim sadržajem pokazuje koliko je stanovništvo otoka Visa mrzilo okupatora i na koji mu je sve način pokazivalo prezir:

»23. aprila (1943. g. — p. a.) navršiti će se točnodvije godine od onog tužnog dana kad je krvava okupatorska čizma stupila na naš otok...

Kotarsko Narodno-oslobodilački odbor za otok Vis odlučio je da 23. april proglasi danom narodne žalosti. Tog dana moramo vidnim načinom izraziti našu mržnju i naš prezir prema okupatoru. U tu svrhu poziva se cjelokupno rodoljubivo pučanstvo našeg otoka da tog dana od 9 do 12 sati napusti sve ulice i povuče se u svoje stanove, radionice i si. Svaki neka uradi svoje tekuće poslove ili ode na rad prije 9 sati, jer poslije toga, pa sve do podne niko nesmije biti na ulici.

Rodoljubi našeg otoka! Pokažite i ovom prigodom zvjerskom okupatoru koliko ga mrzite i prezirete. Pokažite mu još jednom, da mi —- sinovi sunčane Dalmacije — nećemo da znamo za njega ni za njegovu krvavu civilizaciju«.

Proglas je pisanim putem i usmeno blagovremeno upućen i razglašen do svakog stanovnika. Ni djeca se u vremenu narodnog bojkota nisu pojavljivala na ulicama Visa i Komiže.

U broju 58. od 24. lipnja poziva se stanovništvo da upisuje »Zajam narodnog oslobođenja« (naziv je članka), te se upozorava da je »Fašistička ljetna kolonija škola dječje robije« (naziv članka — a misli se na boravak koji su Talijani organizirali za djecu u prostorijama više »Češke vile«), zatim »Tko je crni« upozorava se da će izdajnika Pi era Petrossija (Petra Petrošića) — »Crnog« stići zaslužena narodna kazna. U broju 61. od 4. srpnja upozorava se narod o padu Musolini ja i o očekivanoj kapitulaciji Italije. — Posljednji, 70.-ti broj od 4. rujna, nije sačuvan. On bi bio od velikog značenja za rasvjetljavanje talijanskih zločina, odnosno boravka talijanske kaznene ekspedicije, koncem kolovoza, na viškom otočju i strijeljanja ukupno 20 talaca u Visu i Komiži.[1174]^

Iz djelimičnih podataka može se sagledati koliko su organi narodne vlasti na otoku razvili svestranu političko-propagandnu aktivnost, koja se zasnivala na potpunom poznavanju stanja i rodoljubivih osjećaja većine stanovništva. Taktičnim djelovanjem, predviđenim mjerama i neprekidnom aktivnošću široko organizirane mreže grupa aktivista, akajomh i narodnooslobodilačkih odbora, stvoren je jedinstven NOP na otoku. No, organi narodne vlasti nisu zapostavljali ni ekonomsku problematiku na okupiranim i anektiranim otocima Visu, Biševu d Svecu, pošto su morali djelovati u ime naroda ii za narod, koji je pored ratne oskudice morao stvarati sredstva za razvitak i održavanje NOP-a na otocima, a također pružati svesrdnu pomoć partizanskim odredima na kopnu.

EKONOMSKE PRILIKE I MJERE

U 1942. pa do kapitulacije Italije 9. rujna 1943. godine, ekonomske prilike na otocima Visu, Biševu i Svecu svakim danom« su se sve više pogoršavale. Međutim, okupacione vlasti neprekidno su smanjivale tablice predviđenog redovnog snabdijevanja, oduzimale karte za snabdijevanje porodicama boraca i svima onima za koje su saznali da su aktivisti NOP-a u mjestima Vis i Komiža, dok su viškim i komiškim selima siedo van ja namirnica postupno obustavljena. Narod se morao snalaziti, iako je trgovina bila dezorganizirana, a privreda otoka nazadovala.

Vinogradarstvo, glavna privredna grana otoka, koje je pred rat s maksimum 100.000 hektolitara vina omogućavalo ishranu oko 75% stanovništva otoka Visa i Biševa, bilo je ponovo kao i u prvom svjetskom ratu osuđeno na postupno propadanje. Za berbe 1941. godine proizvodnja vina nije osjetno opala, ali je već 1942. godine svedena na oko 80.000 hektolitara, da bi 1943. godine spala na oko 70.000 hektolitara.'[17]^

Opadanje prinosa nije nastalo samo zbog odlaska mlađe radne snage u NOV i POJ, već također zbog nepovoljnih uvjeta prodajevina i nemogućnosti nabavke živežnih namirnica za novac. Cijena litri vina kretala se od 3 do 8 Lit. (talijanskih lira), nadnica je iznosila od 20 do 40 Lit. dok se 1 kg pšeničnog ili kukuruznog brašna mogao teško nabaviti (u švercu) po cijeni od 30 do 50 Lit. U nedostatku redovnog snabdijevanja brašnom (po cijeni od 4—6 Lit),, stanovništvo otoka moralo je po visokim cijenama plaćati švercovane živežne namirnice.

Iako je potražnja vina za vojne potrebe okupatora bila relativno velika, ma'ksimirane cijene omogućavale su da se za oko 10 litara vina nabavi 1 kg švercovane pšenice ili kukuruza. Trgovci vinom su ovakvu situaciju najviše koristili, sve dok ih nisu u tome spriječila energična upozorenja i kazneni nameti NO odbora.

Prema uputstvima organa narodne vlasti i samoinicijativno, težaci su krčili plodne vinograde da bi sijali raž i pšenicu ili u većoj mjeri sadili mahunaste biljke i povrće. Svestranijim korišćenjem rogača, smokava, povrća i prinosa od žitarica nije se mogla otkloniti oskudica u životnim namirnicama, te je stanovništvo bilo izloženo permanentnoj gladi i svakovrsnoj oskudici.

Pošto je izvjestan broj zemljoradnika, koji su raspolagali najboljim kompleksima zemlje na viškom vinorodnom platou, napustilo otok sklonivši se na kopno, a veći broj omladinaca i ljudi mlađih godišta otišlo u NOV i POJ, organi narodne vlasti organizirali su kolektivnu obradu napuštenog zemljišta i vinograda roditelja, čiji su sinovi krenuli dobrovoljno u borbu. Ali propadanje vinogradarstva nije se moglo spriječiti, pošto je uz sve nedaće i nedostatak preventivnih sredstava (modre galice, sumpora itd.) uslovilo širenje bolesti i prorjeđivanje nasada i starijih vinograda. Kasnije su uvjeti za održavanje vinograda bili još slabiji.

Ribarstvo i industrija prerade ribe također su se našli u nezavidnom položaju, bez obzira što je okupatorska vlast nastojala da održi prosječan predratni godišnji ulov ribe (oko 1.000 tona ili oko 1,000.000 kg) i od tog i dopremljenog ulova kapacitet industrijske prerade (oko 300 tona ili 300.000 kg) ribljih konzervi. Ograničavanje noćnog ribolova na najpogodnijim područjima oko otoka Biševa, Sveca, Sušca i Palagruže, nedostatak najamnih ribara, nemogućnost brže obnove ribarske opreme, male maksimirane cijene (plavoj ribi 2—6 Lit. i dubinskoj 4—12 Lit.) i slaba mogućnost prodaje svježe ribe na tržištu, učinili su da brzo opada ulov i prerada ribe.

Bez obzira što su Talijani forsirali i potpomagali osnivanje i rad ribarskih zadruga, što su članovima ovih zadruga i radnicima tvornice sardina pružali izvjesne povlastice i pojačano sledovanje živežnih namirnica, ribarstvo je nazadovalo. Dok se 1941. godine ulov i kapacitet prerade ribe zadržao na predratnom nivou, 1942. godine ulovljeno je oko 800 tona, a 1943. godine svega 450 tona ribe.'[176-1] Zbog ovoga znatno opada proizvodnja prerade ribe u tvornicama, iako je okupatorova vlast nastojala da smanji potrošnju svježe ribe, kako bi ostale dovoljne količine za preradu i podmirenje vojnih potreba okupatora.

Sve slabiji ulov plave i dubinske ribe uz sve teže uvjete ribarenja smanjili su broj aktivnih ribara i ribarskih družina koje su sačinjavali ribari mreža-trata, plivarica i špurtenjača-vojga. Preporuke ilegalnih NO odbora ribarima da ne stupaju u ribarske zadruge i izbjegavaju ribarenje za potrebe okupatora, još više su utjecale na opadanje ukupne količine ulova ribe. Siromašni ribari Visa i Komiže su dobrovoljno, a gospodari mreža i prinudno odvajali dio ulovljene ribe za potrebe NOP-a; ribari o. Biševa i priobalnih sela viške i komiške općine uglavnom su 1942. i 1943. godine ribarili pod kontrolom NOP-a, za lične potrebe stanovništva i ilegalaca.

Ostale privredne djelatnosti: trgovina, saobraćaj, pomorstvo i zanatstvo spale su na nivo prostog održavanja egzistencije, dok su povrtlarstvo ii stočarstvo po kapacitetu i raznovrsnosti premašile predratni nivo.

Ukupno uzevši, privredne prilike na otoku neprekidno su se pogoršavale, snabdijevanje po sistemu »aprovizacije« (25 dkg kruha dnevno i nedovoljne količine ostalih artikala) svodilo se na minimalno zadovoljenje ishranom za okupatora potrebne radne snage u garnizonima, a najveći dio stanovništva bio je prepušten samoinicijativnom snalaženju u uvjetima okupacije i aneksije udaljenih otoka. Rukovodstvo NOP-a moralo se u ovakvim uvjetima osloniti na bezrezervnu podršku patriotski raspoloženih masa, a da bogatijim slojevima nametne tzv. narodni porez na promet, trgovinu i stečeni dohodak.

U članku »Ne pomažite neprijatelja«, rukovodstvo NOP-a u »Mjesečnom glasniku« od siječnja 1943. godine[1177-1] upozorilo je stanovništvo na mogućnost svjesnog i nesvjesnog pomaganja okupatoru. Narodna vlast zbog toga obavještava da se zabranjuje plaćanje

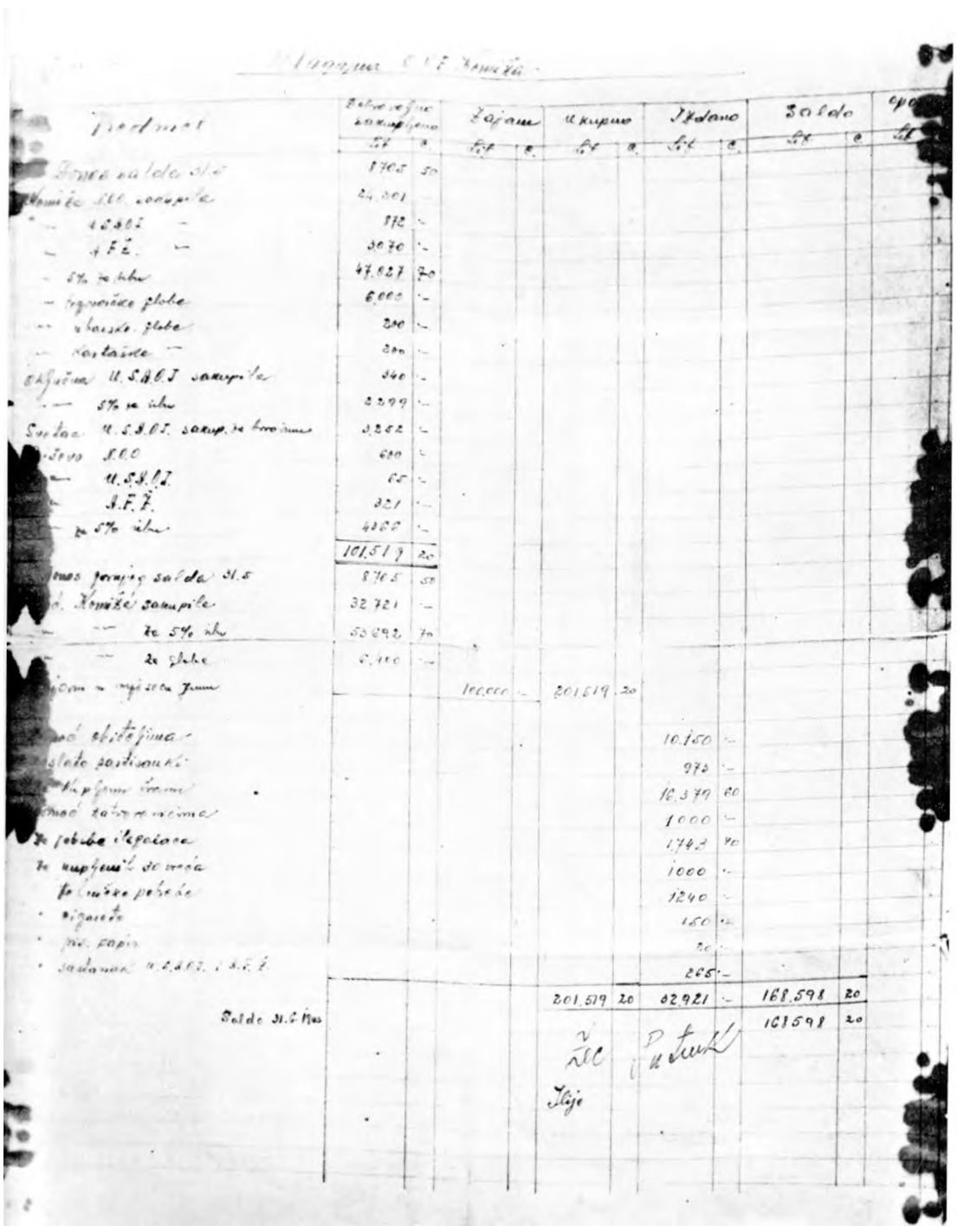

Predmet | Zaključno saknjeno | Zajam | U knjigu | Izdano | Saldo | opo

Predmet	Zaključno saknjeno Lit	p	Zajam Lit	p.	U knjigu Lit	p.	Izdano Lit	p	Saldo Lit	p	opo Lit
Ostao saldo 31.5	1705	50									
Komiže 100. zamjenice	24.301	—									
" 1000 "	972	—									
" 500 "	3070	—									
" 5% na ulov	47.827	70									
" ribarske globe	6.000	—									
" ribarske globe	200	—									
" kartaške "	300	—									
Uplaćeno U.S.R.O.J. zamjenice	340	—									
" " 5% na ulov	2.299	—									
Svotica U.S.R.O.J. zamj. za brojnice	3.262	—									
" 500 "	600	—									
" U.S.R.J.	65	—									
" N.F.Ž.	321	—									
" za 5% ulov	4000	—									
	101.519	20									
Ostao pozajmi saldo 31.5	870.5	50									
od Komiže zamjenice	32.721	—									
" " za 5% ulov	50.693	70									
" " za globe	6.110	—									
Pozajmom u mjesecu Junu			100.000	—	201.519	20					
Od obitelji							10.150	—			
" sloda partizanki							972	—			
" uplatom članarine							12.379	60			
" zatvorenicima							1000	—			
Za pobube liječenja							1742	70			
Za nupcijalni dar							1000	—			
" pobube							1240	—			
" ribarstvo							150	—			
" pis. papir							20	—			
" sudanom U.S.R.O.J. i N.F.Ž.							265	—			
					201.519	20	32.921	—	168.598	20	
Saldo 31.6 Mes									168.598	20	

Žiro
Štaju

Faksimil blagajničkog izvještaja o stanju Narodnooslobodilačkog fonda Općinskog NO odbora Komiža, od 31. lipnja 1943. godine

Izvješću o upisu zajma od 1. srpnja 1943. godine Zajma narodnog oslobođenja Kotarskog NOO odbora,

K. O.O. VIS
br. sl. 1. VII. 1943

O.N.O.O. V i s
O.N.O.O. K o m i ž a
S.N.O.O. I s t o k
S.N.O.O. V i š k o P o l j e
S.N.O.O. K o m i š k o P o l j e
S.N.O.O. B l a š e v o

Ovih dana počinje upisivanje **tripostotnog zajma, kojeg je raspisao** A.V.N.O.J. / Antifašističko vijeće narodnog **oslobođenja Jugoslavije /** Dobićete **privremene potvrde**, koje će glasiti na svote od 50, 100. 500 i **1000 lira.** Čim dobijete **privremene potvrde pristupite odmah upisivanju zajma.** Najprije ćete sačiniti spskove lica, i u njima ćete **označiti visinu upisane svote.** Polovicu upisane svote svaki ulagač mora odmah platiti, **dok drugu polovicu može uplatiti** u roku od mjesec dana. Privremenu potvrdu **izdaćete samo za stvarno uplaćenu svotu**, dok ćete za ostatak izdati **potvrdu**, kad vam svota bude plaćena. . . .

Prije početka upisivanja zajma treba da povedete propagandu kroz sve slojeve naroda. Istaknite da je zajam raspisan **za potrebe vojske i zbrinjavanje siromašnih slojeva i žrtava reakcije.** . . .

Time što se upisuje zajam ne znači da prestaje rad na obnavljanju i povećavanju N.O.Fonda, putem redovitog mjesečnog sakupljanja dobrovoljnih priloga od naroda u novcu i hrani.

S M R T F A Š I Z M U ! S L O B O D A N A R O D U !

NARODNI NARODNO OSLOBODILAČKI O. ODBOR VIS

ZAPOVJEDNISTVO
Pješadijske divizije «Bergamo» (15°)

OBJAVA

U dvojbi, da još nije svakome došla do znanja moja objava obnarodovana 17 i 18 o. mj., dajem još 24 sata vremena, da se našim posadama vrati oružje, materijal i radio stanicu, što je 15 o. mj. bilo oduzeto izvidničkoj postaji na brdu Humu (Culmine, Lissa).

Po izminuću spomenuta 24 sata, i to počam od 12 sati dana 20 o. mj., ako se do tada ne bude vratilo, bez daljega će se početi primjenjivati stroge represalijske mjere, koje ovdje ponavljam:

1. Strijeljanje 50 taoca;
2. Potpuno blokiranje otoka Lissa, naime:

- biti će zabranjen pristup i odlazak bilo kojem civilnom plovilu,
- biti će obustavljeno snabdjevanje hranom pod bilo kojim naslovom,
- biti će zabranjen ribolov;

3. Bombardiranje iz zraka mjesta na otoku Lissa.

General Zapovjednik

Objava' kojom su talijanski okupatori prijetiti odmazdom ukoliko im se ne vrati zarobljeno oružje s osmatrainice Hum, 15. kolovoza 1943. godine.

PRVOBORCI VIŠKOG OTOČJA

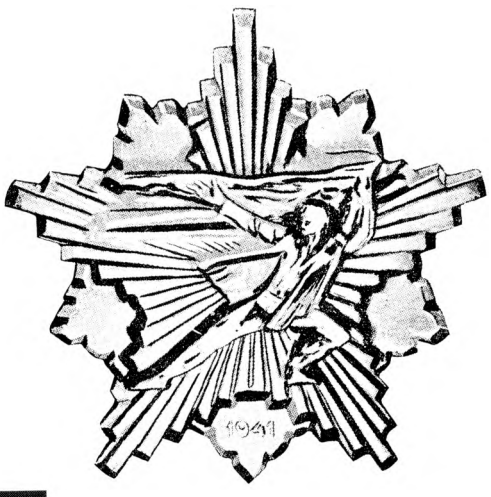

NOSIOCI »SPOMENICE 1941«

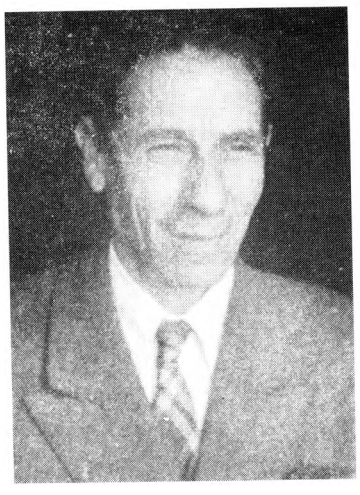

Barzić Ive

Barzić Miho

Bjažević-Jadrijević Katica

Bogdanović Slovenko

Brčić-Ivčević Antica

Borčić Nikola

Borčić Petar

Božanić Andrija-Stevo

Božanić Ivan-Cura

Božanić Ivan-Gobre

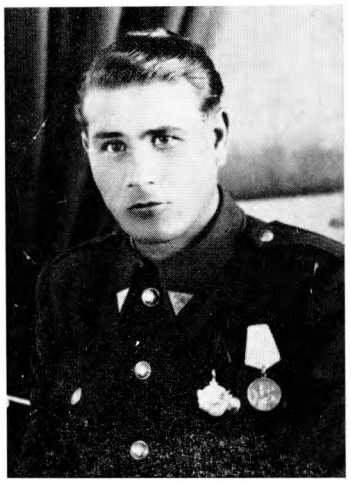

Božanić Jakov-Kana

Božanić Mili

Božanić Nikola-Goleš

Božanić Vicko-Milić

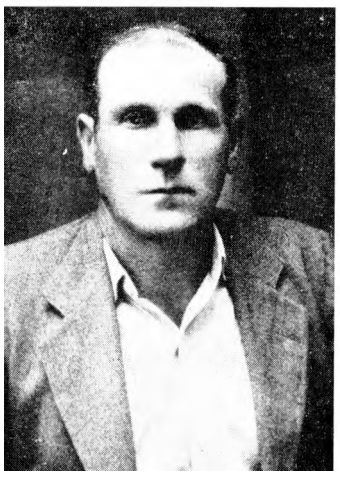

Demaria Andrija-Susid

Fadić Mate

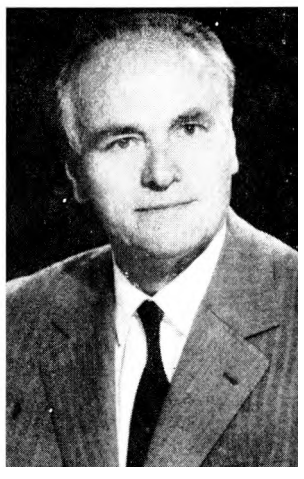

Fiamengo Ante

Foretić Bartul

Jončić Ante

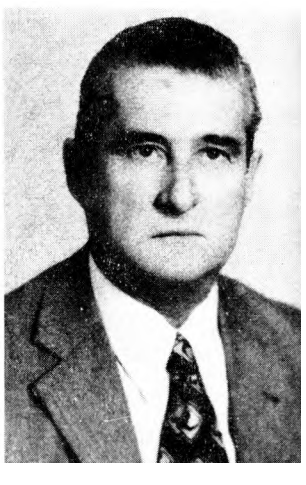

Kučić Mladen

Kučić Nikola

Lovčić Ante

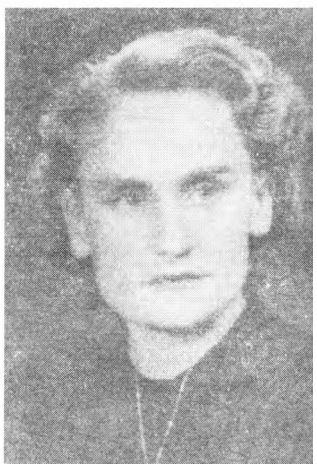

Marinković Vinka

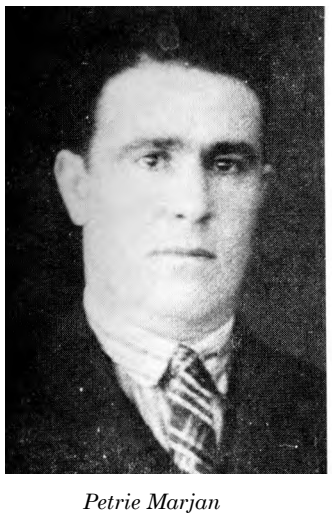

Petrie Marjan

Petrie Sime

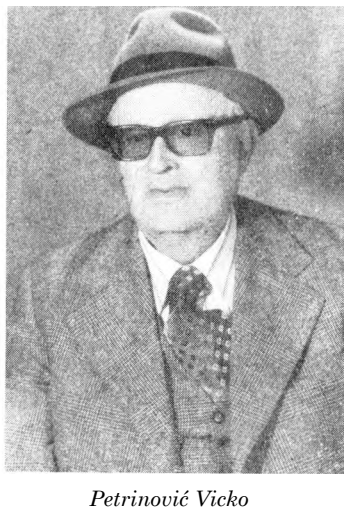

Petrinović Vicko

Radišić-Splivalo Ina

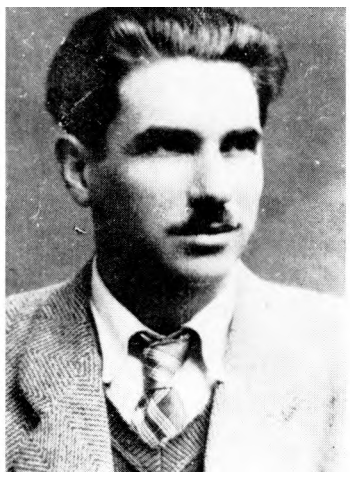

Repanić Ante

Repanić Dobrila

Repanić Nikola-Gandi

Repanić Nikola-Trišćica

Stanojević Ante

Tomić Nikola-Mladen

Vidović Andrija

Vidović Ante

Vidović Jerko

Zaja Vicko

Žitko Miho

Zuanić-Backović Marija

Zuanić Danilo

Zuanić Tomislav

poreza, upisivanje ratnih zajmova i davanje dohotka u naturi okupatoru, a ujedno se zabranjuje nadničenje ili pružanje pomoći u poljskim i drugim radovima svim slugama okupatora. Narod se ne treba plašiti da će mu okupatorska vlast zbog neplaćanja poreza prodati imanje ili dio imanja i inventara na dražbi. Jer, nastavlja se u proglasu: »Niko se neće usuditi da ta imanja kupi na inkantu (dražbi — p.a.). Zato će se pobrinuti narodna vlast«. Nadalje se obavještava stanovništvo da je sva imovina okupatora i domaćih izdajnika konfiscirana zato »da bi se nadoknadila šteta koju je naš narod pretrpio od njihove tiranije i izdaje«. Zbog toga se pojedinci upozoravaju da ne kupuju trajna dobra od okupatora i domaćih izdajnika. Nasilno prisvajanje imovine slugu okupatora od pojedinca također nije dozvoljeno, jer će postupak sprovesti samo organi narodne vlasti.

Narodnooslobodilački odbori su se starali da se berba proizvoda, koji se mogu koristiti za ishranu (rogači, grožđe), obavlja u vrijeme koje će biti najpogodnije. Općinski NOO Komiže je u jednom letku od septembra 1942. godine obavijestio stanovništvo: »Dan berbe rogača odredиće narodna vlast. Niko ne smije kupovati, ni prodavati, ni izvažati rogače do daljnje naredbe«. Sušeni rogači i veće količine sačuvanog grožđa nadoknađivali su nestašicu drugih prehrambenih artikala u zimskim mjesecima. NO odbori su ribarima preporučili da sole veće količine ribe, te ovu i svježu ribu razmjenjuju s težacima za rogače, grožđe, vino, voće i povrće.

Trgovcima koji su nabijali cijene robi, kao i obrtnicima koji su se držali pasivno i šurovali s okupatorom, organi narodne vlasti objavili su bojkot. U mjestu Vis bojkotirane su 3 trgovačke, jedna kovačka, jedna obućarska i jedna brijačka radnja; u Komiži su bojkotirane 3 trgovačke radnje. U bojkotiranim radnjama narod nije kupovao robu, a niti tražio usluge, tako da su se njihovi vlasnici osjećali izolirani, trgovali samo s Talijanima i povezali svoju sa sudbinom okupatora. Rukovodstvo NOP-a objavilo je sekvestar nad njihovom imovinom, a ostalim trgovcima i obrtnicima narodni porez u visini 3—5% ukupne dobiti i 1—3% ukupnog izvoznog prometa, što je zavisilo od stava i imovnog stanja pojedinaca. Osim toga trgovci su bili dužni da kupuju i pripremaju raznovrsne artikle za potrebe NOP-a i naroda u selima, što im se rekompenziralo na račun narodnog poreza ili pak isplatom u novcu iz narodnooslobodilačkog fonda.[1178]-'

NARODNOOSLOBODILAČKI FOND

Pored taksa trgovcima na ukupni prihod, ovaj fond sačinjavale su i globe za prekršaje (kazne zbog kartanja, parničenja, neizvršavanja direktnih proglasa), te dobrovoljni prilozi naroda. U svibnju 1943. godine saldo fonda iznosio je 130.508 Lit. (preko 13 milijuna kuna). Od toga je NOO-u za Dalmaciju upućeno 60.000 Lit., žrtvama

fašizma u kotaru Vis dodijeljeno je 39.140 Lit., za opremu dobrovoljaca boraca odvojeno je 10.000 Lit., dok je ostatak (21.458 Lit.) stajalo na raspolaganju organima narodne vlasti za raznovrsne potrebe. Pored novčanih sredstava Fond je tada raspolagao s 2.142 kg raznovrsnih namirnica i 190 litara ulja, što je korišteno za ilegalce, borce partizanskog voda i za pomoć siromašnim porodicama.'[178i]

Kao dopunska djelatnost Obrazovane su i radne grupe težaka koje su obrađivale napuštena, sekvestrirana i imanja porodica boraca, dok su radne grupe ribara opskrbljivale fond s dovoljnom količinom svježe ribe. Narodnooslobodilački fond se po novčanim iznosima i količini naturalnih proizvoda svakim mjesecom povećavao, pa je Kotarski NOO oko polovinu ukupne sume novca i proizvoda odvajao i ilegalnim vezama preko otoka Hvara upućivao borcima Biokovskog NOP odreda.

Organi narodne vlasti su razvili takvu djelatnost da su veletrgovci vinom redovno predstavnicima NO fonda, uz priznanicu, predavali novčanu protuvrijednost od 1% do 3% izvezenih količina vina, a tvomičari sardina su na sličan način predavali i gotove proizvode ili novčane sume. Sredinom 1943. godine čak su i simpatizeri okupatora bili uvjereni da moraju bezuvjetno udovoljiti zahtjevima predstavnika NOP-a, i da se nikakva naredba okupatora ne smije sprovesti, ukoliko su NO odbori izričito objavili njen bojkot. U takvim uslovima bilo je moguće da se na raznovrsne načine prikupljaju neophodna novčana i materijalna sredstva za uspješno djelovanje NOP-a na otoku.

Novčana sredstva prikupljala su se i upisom Zajma narodnog oslobođenja. Ova akcija se na otoku počela sprovoditi. na osnovi proglasa ZAVNOH-a. U proglasu »Svaki pravi rodoljub mora upisati 3% zajma Narodnog oslobođenja«, Kotarski NOO pozvao je cjelokupno rodoljubivo pučanstvo da svojski pristupi upisivanju zajma, te da i na ovaj način vidno posvjedoči svoje nacionalne i rodoljubive osjećaje.'[180^] Sa upisom zajma, zbog kasnog pristizanja uputa, započeto je tek koncem travnja 1943. godine, a naknadno su primljene obveznice AVNOJ-a izrađene na iznose u kunama, pa je Kotarski NOO tiskao posebne potvrde na (iznos u talijanskim lirama. U svibnju je pristupljeno prikupljanju novčanih sredstava na ime Zajma, a radi njihovog upućivanja sekretarijatu Pokrajinskog NOO za Dalmaciju.

Usmjeravanjem privrednih djelatnosti za potrebe prehrane,, organiziranjem -radnih ekipa za poljske radove i ribolov, propisivanjem taksa na dobit, promet i efektivni izvoz trgovcima, prikupljanjem novčanih i materijalnih sredstava za NO fond i Zajam narodnog oslobođenja, organi narodne vlasti stvorili su materijalnu bazu za daljnji razvitak NOP-a na otočju. Da bi se sve to postiglo i dalje funkcioniralo bez većih poteškoća, bile su potrebne i mjere revolucionarne prinude, pomoću kojih je rukovodstvo NOP-a likvidiralo ili onemogućilo neprijateljske elemente i prikrivene simpatizere okupatora.

Kaznene mjere protiv onih koji su se blagonaklono odnosili prema Talijanima ili protiv onih koji su im izravno služili, rukovodstvo NOP-a nastojalo je da što manje primjenjuje u 1941. godini, ograničavajući se upozorenjem rodoljubima da takve bojkotiraju, a nastojeći da pojedince savjetuju kako bi se pravovremeno povukli u pasivnost i aktivirali u narodnom otporu okupatorima. Radi zastrašivanja onih koji su zastranili i ponašali se izdajnički, rukovodstvo MK KPH za Komižu primijenilo je koncem 1941. godine u dva navrata i mjere nasilne prinude.'[181]) Preko mreže aktivista u akcionim odborima, a također preko omladinaca ii omladinka, početkom 1942. godine stavljeno je na znanje svima koji su s Talijanima održavali nepoželjne odnose, da će ih stići zasluženе kazne ukoliko ne izmijene svoje stavove i ponašanja.

Komiški trgovci, vlasnici ribarskih mreža, tvorničari i službenici došli su do zaključka da se prema okupatoru moraju pasivno držati, a Obavezno ispunjavati zahtjeve predstavnika NOP-a. Cak su i optanti izbjegavali češće druženje s okupatorima, jer im je bilo poznato da na području kotara ništa ne može biti nepoznato članovima akeionih odbora i simpatizerima NOP-a. Pojedini pripadnici talijanskih garnizona već su bili uspostavili prijaznije odnose s nekim slobodnijim djevojkama i ženama. Davali su im vanredna sledovanja živežnih namirnica za protuusluge, te preko njih nastojali da prikupe željene podatke. Omladinci su na ovo reagirali, u više navrata, prijetnjama, hvatanjem i šišanjem (4 djevojke u Komiži i 2 u Visu), a njihova imena za primjer su objavljena u pojedinim brojevima »Izvještaja«.[1182]) Ipak, Talijani i dalje koriste glad i najcrnju bijedu da za darove u hrani i novcu zadovolje svoje niske prohtjeve, a kroz to nastoje i da organiziraju špijunsku mrežu. I pored najlukavijih načina prilaženja svojoj klijenteli, sve tajne su postale javne i objelodanjene.[183]) Javno raskrinkavanje izdajnika preko glasila nije moglo biti efikasno, ukoliko se najistaknutiji pojedinci za primjer fizički i ne likvidiraju.

Potreba fizičke likvidacije pojedinaca nametala se iz više razloga. Osim onih pojedinaca koji su povremeno obavještavali okupatore za sitne nagrade u živežnim namirnicama, u mjestu Visu su odvojeno djelovali ostaci ustaških i četničkih organizacija, čiji su članovi nastojali da stvore mreže simpatizera po čitavom otoku. U ustaškoj organizaciji Talijani su 1942. godine forsirali svog optanta prof. Makjavelija i Gvida Lučić-Rokija da bi usmjeravali njenu djelatnost preko nekih pojedinaca.[1184]) Iz Splita su u ljeto 1943. godine Talijani uputili svog agenta Ivana Kukura-Plaškota radi formiranja četničke organizacije. Rukovodstvo HSS-e iz Splita u više navrata slalo je Jozu Pleštinu iz Klisa da ponovno uspostavi ranije ogranke aktiviranjem pojedinih članova iz Podšpilja i Komiže. Međutim, Kukura i Pleština su ljeti 1943. godine primjerno kažnjeni (likvidirani su). Tada, nekoliko viških optanata,

među kojima je bio najaktivniji Gvido Lučić-Roki, nastojalo je da se dezangažira ranije otvorene suradnje s okupatorom i da preko sitnih usluga siromašnim mještanima i povremenim posredovanjem u većim neprilikama steknu pristalice koje bi ih zaštitile u slučaju očekivanih promjena.

Dr Jovan Ivčević nastojao je da preko istaknutijih pristalica JNS-e i nekih bivših činovnika održava tajnu organizaciju, kako bi sačekao najpovoljniji trenutak za preuzimanje vlasti u slučaju iskrcavanja zapadnih saveznika.'[185]) On je također, kasnije (po kapitulaciji Italije) primjerno kažnjen.

Do osnivanja Kotarskog NOO-a za područje viškog kotara, presude izdajnicima, doušnicima i otpadnicima kolektivno je donosilo rukovodstvo NOP-a na prijedlog akcionih odbora, a izvršenje kazni povjeravano je najodlučnijim članovima KPJ i SKOJ-a. Da bi najstroža kazna imala poučno djelovanje, osuđenog je trebalo likvidirati najpogodnijim načinom pred masom svijeta, po mogućnosti usred neprijateljevog garnizona. Kada je formiran Kotarski NO odbor, izdajnici su hvatani i privođeni na suđenje pred rukovodstvo NOP-a.'[186]) Narodni sud je izricao najstrožu kaznu samo za dokazana djela, i to onda kad druge kazne nisu bile više efikasne. Pored likvidiranja dvojice koji nisu bili s viškog otočja (Kukura i Pleština), na otoku Visu u 1942. i do kapitulacije Italije 1943. godine ukupno je likvidirano još 9 izdajnika i sluga okupatora, koje su narodni sudovi osudili na smrt.'[187])

Likvidiranjem osnovnih nosilaca špijunske i protunarodne djelatnosti u raznim varijantama, nije prestala potreba daljeg praćenja otvorenih i prikrivenih neprijatelja, bez obzira što su protunarodne grupacije raspršene, a njihovi prezreni pojedinci zatražili utočište kod talijanskih posada. Članovi akcionih odbora i simpatizeri u garnizonima Vis i Komiža budno su čekali trenutak kad će izrode uhvatiti i privesti narodnom sudu.

Narođnooslobodilački odbori razvili su u selima i zaselcima svoju punu vlast, a u okupatorovim garnizonima ilegalnu sudsku i upravnu, te izdavali najnužnije propise i naredbe. Mjere prinude smatrale su se za nepotrebne radi rješavanja uobičajenih sporova, jer se nastojalo uvjeravanjem i mirenjem postići dogovor između suprotnih stranaka, a preporukama akcionih odbora rješavali su se problemi povećanja plaća i potreba zapošljavanja radnika kod pojedinih poslodavaca. Obrazovani odbori za mirenje u Visu i Komiži davali su sugestije strankama da odgovorno riješe sporove ili pak sačekaju kraj rata, ali u svakom slučaju da izbjegavaju vođenje parnica pred instancama okupatorove vlasti.[188])

Osim toga, organi narodne vlasti na otoku Visu organizirali su i izvršavali ostale mnogobrojne humanitarne, kultur no-prosvjetne, propagandne i druge djelatnosti. Briga o nejakoj djeci, iznemoglim starcima i stanicama, pomoć partizanskim obiteljima i žrtvama fašizma, liječenje ranjenika i bolesnika u selima viškog vinorodnog platoa i pobrđa smatrane su ne samo kao dužnosti već i obaveze.

Pošto su okupacione vlasti već 1942. godine zatvorile škole u selima, NO odbori su ne samo organizirali redovno školovanje djece na materinjem jeziku već su otvarali analfabetske tečajeve, priređivali prigodna predavanja i zabave. Školsku nastavu u selima, tečajeve i predavanja za omladinu, te prigodna objašnjavanja održavali su članovi akcionih odbora prosvjetnih radnika, đaci viših škola i studenti.[189']

Vježbanje omladine u rukovanju oružjem i taktičkim radnjama vršili su aktivni podoficiri bivše vojske. Svačije znanje bilo je na prigodan način pristupačno širem krugu, a fizičke sposobnosti racionalno su korištene dobrovoljnim akcijama. Smatralo se da na »polu-oslobođenoj teritoriji« otoka Visa, Biševa i Sveca treba stvoriti uvjete za što brži prijelaz na normalan život po završetku okupacije. Rezerviranost srednjih ii bogatih slojeva i intelektualaca prema NOP-u, kojeg su 1941. godine poveli ii organizirali siromašni težaci, ribari i radnici, nestala je polovinom 1942. godine, od kada je na bazi ciljeva NOB-e obrazovana razgranata mreža akcionih odnosno odbora JNOF-a i narodne vlasti. Većina stanovništva smatrala je svojom obavezom da na razne načine pruži svoj puni doprinos, baš zbog toga što su komunisti organizatori i pokretači otpora prvi krenuli u partizanske odrede na kopno, a preostali na otoku samoprijegorno, hrabro i umješno predvodili narod u otporu okupatoru.

G l a v a Vili

RAZVITAK I DJELOVANJE PARTIJSKIH I MASOVNIH ORGANIZACIJA U 1943. GODINI DO KAPITULACIJE ITALIJE

PARTIJSKE ORGANIZACIJE

Ranije postojeći MK KPH za Komižu i novoosnovani KK KPH za kotar Vis bili su izravno vezani za PK KPH za Dalmaciju, a od polovine 1942. godine posredno, odnosno preko Mjesnog komiteta KPH za Split. Uzevši u obzir da su splitsko i viško otočko područje bili anektirana teritorija, izravne parobrodske i druge pomorske veze omogućavale su PK KPH za Dalmaciju da u dovoljnoj mjeri utječe na djelovanje NOP-a na viškom otočkom području. Ali, kada se PK iz Splita premjestio u unutrašnja područja Dalmacije, na oslobođenu teritoriju, bilo je otežano održavanje izravnih veza između PK KPH za Dalmaciju i KK za viški kotar. Stoga i nastaje njegovo povezivanje za MK KPH za grad Split. Međutim, ovo nije bilo povoljno rješenje s obzirom na nove prilike koncem 1942. i početkom 1943. godine.

Naime, postojao je i djelovao Okružni komitet za srednjodalmatinsko otočko područje (OK KPH za SDO), čijoj nadležnosti još nije pripadao i viški kotar.

Da bi se realizirala potrebna povezanost, KK KPH za kotar Vis uputio je 2. prosinca 1942. godine na otok Hvar svog člana Antu Repanića (on je ostao tamo do 2. veljače 1943), radi rješavanja ovog i drugih problema — uspostavljanja stalnog ilegalnog kanala za prevoženje dobrovoljaca i materijalnih potreba na relaciji otok Vis—otok Hvar i preko njega do podbiokovskog područja. Ante Repanić i Nikola Borčić u dogovoru s hvarskim predstavnicima NOP-a uspostavili su ilegalni punkt u zaseoku Zarače (nedaleko od mjesta Hvara, na južnoj obali otoka), s time da se ilegalne

pomorske veze sa otokom Visom održavaju iz hvarske uvale Dubovica.[190J] Pošto je utanačen način održavanja pomorskih međuveza ribarskim motornim brodovima, PK KPH za Dalmaciju donio je odluku o priključenju partijskih organizacija viškog kotara pod nadležnosti OK KPH za SDO. Ovo se također odnosilo i na sve organizacije NOP-a viškog otočja.

Međutim, ova odluka ostvarena je tek u prvoj dekadi ožujka, kada su na otoku Visu boravili Ante Marasović-Mirko, član PK KPH za Dalmaciju i Benko Matulić, sekretar Okružnog komiteta KPH za srednjodalmatinsko otočje. Oni su tom prilikom održali sastanke s članovima viško-otočkih partijskih i skojevskih komiteta. Pored upoznavanja sa stanjem i djelatnošću partijskih i skojevskih organizacija, upoznati su i sa razvitkom NOP-a u cjelini. To je bila prva izravni ja pomoć višeg foruma otkako je u jesen 1941. godine na otoku Visu boravio Andrija Božanić, član PK KPH za Dalmaciju. Marasović i Matulić pomogli su viško-otočkom rukovodstvu u konačnom raščišćavanju s jednom grupom članova KPJ, koji su se 'suprotstavljali Kotarskom komitetu, a posebno njegovom sekretaru Branku Mandakoviću. Njihova djelatnost ocijenjena je kao grupašenje, te su tada isključeni iz partijskog članstva.[191];

Od kraja veljače do sredine svibnja 1943. godine u Dalmaciji su se održavale okružne partijske konferencije. U sklopu toga bilo je predviđeno i održavanje partijske konferencije za SDO. Za viško--otočko područje kao delegati izabrani su i upućeni članovi Kotarskog komiteta, sekretar Branko Mandaković i članovi Niko Kučić, Ivan Božanić-Cura i Nikola Tomić-Mladen, koji su po svojim funkcijama predstavljali i narodnu vlast odnosno i omladinu. Delegacija je na otok Hvar otputovala i stigla polovinom ožujka 1943. godine. Dolaskom na otok Hvar tragično je izgubio život sekretar KK KPH za viški kotar Branko Mandaković."'[2)]

Okružna konferencija za SDO održana je oko polovine ožujka u selu Pitve, na otoku Hvaru. Pored delegata kotara Brača, Hvara i Visa, konferenciji su prisustvovali Ivo Amulić i Ante Marasović--Mirko, članovi PK KPH za Dalmaciju. Analizirajući cjelokupni rad i razmjenjujući međusobna iskustva, delegati su usvojili zaključke za ostvarivanje narednih zadataka, te izabrali novi OK KPH za SDO. Jedan od zadataka upućivao je delegate da se što prije održe partijske konferencije za pojedine kotare.

U Dračevu Polju, u ilegalnim uvjetima, uz prisutnost 17 delegata —- predstavnika partijsko-političkih i masovnih organizacija viško-otočkog NOP-a, održana je 23. ožujka 1943. godine Prva kotarska partijska konferencija KPH za viški kotar. Po socijalnom sastavu od 17 delegata bilo je 11 težaka-ribara, 4 radnika, 1 intelektualac i 1 obrtnik, čijii je prosječan partijski staž iznosio 3 godine i 2 mjeseca. Konferencija je imala slijedeći dnevni red: vojno-politička situacija; narodnooslobodilački front (odnosno NOP — p. a.)

i njegove organizacije; organizaciono pitanje i forme rada; SKOJ; izbor novog KK KPH za kotar Vis i razno (odnosno eventualije). Po svakoj od ovih točaka održan je kratak referat i diskusija, na osnovi čega su sastavljeni zaključci i postavljeni zadaci za daljnje djelovanje. Iz zapisnika sa ove konferencije, čiji original je sačuvan, vidljiva je cjelokupna tadašnja struktura organizacija NOP-a na području viškog kotara.'[103])

KK KPH za kotar Vis imao je 6 članova. Njemu su izravno bila podređena dva općinska partijska komiteta: za viški, imao je 6 članova i rukovodio s 5 ćelija (3 rajonske i 2 seoske) sa 24 člana (22 muškarca i 2 žene); ćelije su rukovodile s 5 kandidatskih grupa, odnosno 19 kandidata (16 muškaraca d 3 žene) kao i sa 78 simpatizera (73 muškarca i 5 žena), obuhvaćenih u 21 grupi. Komiški općinski komitet imao je 5 članova i rukovodio s 4 ćelije, odnosno 19 članova (16 muškaraca i 3 žene); ćelije su usmjeravale 3 kandidatske grupe, odnosno 15 kandidata (13 muškaraca i 2 žene), te 10 simpatizerskih grupa, sa ukupno 35 (31 muškarac i 4 žene) simpatizera KPJ.[1194-1]

KK SKOJ-a za kotar Vis usmjeravao je djelatnost 2 općinska komiteta SKOJ-a: viški je rukovodio sa 4 aktiva (2 rajonska i 2 seoska) odnosno usmjeravao 73 (49 mladića i 24 djevojke) skojevca. Komiški, pak, usmjeravao je 5 aktiva (2 rajonska i 3 seoska), te 77 (42 mladića i 35 djevojaka) skojevaca.[1193])

Izborom delegata Konferencije, KK KPH za viški kotar dobio je slijedeći sastav: sekretar Nikola Kučić, te članovi Ivan-Božanić--Cura, Josip Ilić-Šuro, dr Sergije Makiedo, Vinka Marinković, Šime Petric i Nikola Tomić. To znači da su pored 4 dotadašnja u komitet izabrana i 3 nova člana.[196-1] Novokonstituirani općinski komiteti od početka travnja imali su sastave, i to viški: sekretar Ante Repanić-Antić, i članovi Veljko Brajčić, Marica Karuza, Miće Radišić Pavlov i Luka Vojković; a komiški: Nikola Repanić-Triščica, sekretar i članovi Vicko Božanić-Milić, Dobrila Borčić, Nikola Marinković-Top, Petar Bogdanović-Slovenko i Neda Vitaljić. Uporedo s ovim procesom, u viškim partijskim organizacijama-ćelijama od petorice, četvorica su bili novoizabrani sekretari: Stjepan Marinković za Luku-Vis: Miće Radišić za Malu Bandu-Vis, Ivan Tomić za Kut-Vis, te Miho Barzić za Marinje Zemlje—Dračevo Polje. U komiškim od petorice također su četvorica novoizabrani sekretari: Suić Mate za Malu Bandu I-Komiža, Vicko Božanić-Milić za Malu Bandu II-Komiža; Ivan Barzić za Podšpilje i Petar Bogdanović--Slovenko za Biševo. Do kapitulacije Italije organizaciona struktura partijskih organizacija ostala je ista, a broj članova od siječnja do rujna porastao je od 78 na 89. Pošto je sa evidencije skinuto 28 članova, znači da je bilo 39 novoprimljenih članova KPJ. Broj kandidata povećan je od 40 na 50, a simpatizera od 120 na oko 150.[197)]

Sigurniji podaci također su prema zapisniku s Prve kotarske konferencije KPH za kotar Vis, u kojem se ukazuje da je Općinski komitet SKOJ-a za Komižu imao 4 člana, da je u općini djelovalo 5 aktiva (dva rajonsko-mjesna i 3 seoska), sa 77 članova (42 omladinca i 35 omladinki), a da je viški komitet od 4 člana usmjeravao djelatnost 4 aktiva (2 rajonsko-mjesna i 2 seoska) sa 73 (49 omladinaca i 24 omladinke) skojevca.'[198)]

Kotarski komitet SKOJ-a od 5 članova usmjeravao je dakle, djelovanje 9 aktiva sa ukupno 150 članova SKOJ-a. Naglašava se da je do Prve partijske konferencije, odnosno u periodu od siječnja do 23. ožujka 1943. godine, u partizanske odrede na kopno otišlo više od jedne trećine skojevaca, koji su bili članovi koncem 1942. godine. Najveće grupe predvodili su Miće Radišić-Putnik i Anđeslav Zuanić, članovi općinskih komiteta SKOJ-a.

Pošto su u mjesecu travnju nastupile kadrovske promjene (suspenzija jednog člana, prelazak na partijski rad Vinke Marinković i Petra Bogdanović-Slovenka, te pogibije Nikole Marinković-Topa) izmjene su nastupile i u KK SKOJ-a. U travnju, obnovljena rukovodstva imala su slijedeći sastav: sekretar KK SKOJ-a bio je Nikola Tomić-Mladen, a članovi Šime Borčić, Veljko Brajčić, Katica Reskušić i Ante Vidović; u viškom komitetu sekretar je bio Veljko Brajčić, a članovi Frane Bralić, Nikola Pincetić, Josip Radišić, Pere Ruljanović i Luka Žitko; u komiškom sekretar je bila Katica Reskušić, te članovi Marija Božanić-Golešova, Tina Božanić-Vuzio, Silvo Felanda, Katica Marinković-Zvjezdana i Marjan Sviličić.[199)]

Podaci ukazuju da je povećanjem broja skojevaca u aktivima, pred talijansku kapitulaciju, bilo oko 200 omladinaca i omladinki, te da je od početka godine do rujna mjeseca u NOP odrede na kopno otišlo 80 članova SKOJ-a, a 10 ih je upućeno na partijski rad. Istovremeno bilo je primljeno 130 novih članova.

USAOH na području kotara počinje osnivati svoja rukovodstva, odbore i grupe već razgranate od veljače 1943. godine, a s osnova mreže SMG-e. U zapisniku Prve kotarske partijske konferencije (23. ožujka) konstatirano je da peteročlani Kotarski odbor USAOH-a (USAOJ u originalu — p. a) usmjerava dva općinska (viški koji rukovodi sa 8 odbora, odnosno 40 grupa, odnosno sa 187 članova; komiški koji rukovodi sa 7 odbora, odnosno 30 grupa u kojima je 173 člana), pod čijim usmjeravanjem se nalazi 360 članova USAOK-a.

Predsjednik Kotarskog odbora bio je Nikola Marinković-Top, kojeg je poslije pogibije zamijenio Ante Vidović. Predsjednik komiškog odbora bio je Ante Vidović, a viškog Veljko Brajčić (zamijenio ga je Frane Bralić). Do rujna mjeseca primljeno je 310 novih članova, tako da je u organizacajama USAOH-a na području viškog kotara tada bilo 500 članova. Među njima brojni su se isticali svo-

jom požrtvovnošću i raznovrsnim aktivnostima, izražavajući želju da što prije stupe u partizanske redove i bore se protiv fašističkih okupatora i njihovih slugu.[200])

MASOVNE ORGANIZACIJE NOP-a

Uglavnom u viško-otočkim kotarskim prilikama pod masovnim organizacijama za ljude i žene srednje i starije dobi života podrazumijevali su se akcioni odbori aktivista u talijanskim garnizonima (Vis i Komiža), te u selima i zaselcima viške i komiške općine, zatim odbori AFŽ-a i njihova viša rukovodstva (općinska i kotarska). USAOH, iako dio ovih organizacija izravnije je bio povezan sa skojevskim organizacijama na području viškog kotara.

Iako su usmjeravane djelovanjem partijsko-političkih rukovodstava, ove masovne organizacije bile su sastavni dio područnog JNOF-a, a u praksi su djelovale u organima ili pomagale izvršenje zadataka narodne vlasti. O akcionim odborima, o kojima su podaci već navedeni, može se zaključiti da su pružili veliki doprinos u osnivanju i razvitku narodnooslobodilačkih odbora i omasovljavanju NOP-a, a u čemu su znatno doprinijele i organizacije AFŽ-a i USAOH-a. Samo se naglašava da je Kotarski odbor AFŽ imao 11 članica, koje su usmjeravale djelatnost dvaju općinskih odbora, a oni su pak rukovodili sa ukupno 15 odbora, odnosno sa 57 grupa u kojima je ukupno bilo 376 članica AFŽ-a na dan 23. ožujka, odnosno na dan održavanja Prve kotarske konferencije KPH za kotar Vis.[201]) Ne postoje točni podaci o broju članica AFŽ-a pred kapitulaciju Italije, ali se može sa sigurnošću tvrditi da je bio znatnije povećan u odnosu na prikazano brojno stanje od 23. ožujka 1943. godine.[202])

Djelovanje aktivista i aktivistkinja srednje i odmakli je životne dobi, u praksi, uklapa se sa općim djelovanjem i razvitkom NOP-a. Tome su najviše doprinijeli brojni aktivisti na području viške općine (u 12 akcionih odbora, odnosno 73 grupe, sa ukupno 483 člana) i komiške općine (12 akcionih odbora, odnosno 64 grupe sa 370 članova), kojih je ukupan broj od 853 pojedinaca registriran 23. ožujka 1943. godine, a čijim je djelovanjem do kapitulacije Italije došlo do još snažnijeg omasovljavanja akcionih odbora. Prema sačuvanim izvještajima vidi se da je na području viškog kotara koncem srpnja 1943. godine djelovalo oko 3.000 aktivista i aktivistkinja NOP-a svih doba starosti.[203])

Uvidjevši da je stanovništvo srednje i odmakle dobi života naklonjeno inicijativama borbene omladine, od Talijana postavljeni predsjednik općine Vis Pietro Doimi povlači se, a njegovu dužnost preuzima kao civilni komesar Diego Pardo. Kao njegova zamjena iz Splita je sredinom 1943. godine upućen ozloglašeni fašista Pietro Petrossi (Petar Petrošić), zvan »Crni«. Sve više na otoku se opet

pojavljuje karabinjerski poručnik Federico de Marchi.[204^1] Pošto je civilni komesar komiške općine Luciano Bianchi imao blagonaklon stav prema stanovništvu, Talijani su iz Visa u Komižu premjestili za šefa karabinjerske stanice, sklonog okrutnostima, Giuseppe Carabuccoa.

Talijani su primijetili da su brojni omladinci nestali početkom 1943. godine sa otoka Visa i Biševa i bilo im je poznato da su otišli u NOP odrede. Stoga su pojačali pomorsku blokadu, omogućivši ribarenje samo uz specijalne propusnice. Kao pojačanje na otok Vis dolazi jedan odred »bersaljera« i vrši pretrage, terorizira stanovništvo prijeteći represalijama šireg karaktera. Talijani u ožujku pokušavaju uhapsiti članove KK KPH za viški kotar Ivana Božanić-Curu, Vinku Marinković, Nikolu Tomić-Mladena i Šimu Petrica, ali oni se blagovremeno povlače u ilegalnost. U sklopu ovih talijanskih aktivnosti došlo je 17. travnja do tragične pogibije Nikole Marinković-Topa.

Pošto su Talijani od početka 1943. godine i kasnije uporedo sa svojim vojnim pretraživačkim aktivnostima uložili nove napore da organiziraju jaču špijunsku djelatnost, aktivisti NOP-a budno su pratili kretanje svih talijanskih doušnika, kao i prikrivenih neprijatelja NOP-a. Rukovodstva organa narodne vlasti, inicijativama partizanske i udarnih grupa, poduzimala su odgovarajuće mjere sprečavajući talijanske namjere i onemogućavajući tajno povezivanje neprijatelja. Naime, pojedini doušnici nastojali su se distancirati od otvorenog kontaktiranja s Talijanima, te dogovarati s pobornicima restauracije, koji su smatrali da se približava vrijeme kada će se moći računati sa podrškom zapadnih saveznika, a nakon kapitulacije Italije. Poduzete energične mjere NOP-a protiv otkrivenih neprijatelja, prisilili su ostale na neaktivnost i još dublje pritajivanje, pogotovo što je većina stanovništva bezrezervno i odlučno ispunjavala zadatke po smjernicama rukovodstva NOP-a.[205)]

To potvrđuju i već iznijeti podaci o ukupnom broju aktivista koncem srpnja 1943, a pogotovo ako im se pribroje i mnogi pomagači iz redova starijih ili još nedoraslih. Slobodno se može zaključiti da je nasuprot relativno snažnim talijanskim garnizonima, te malobrojnim protivnicima NOP-a, stanovništvo viškog otočja spremno očekivalo nastupajuće događaje, predvođeno od oko 380 članova, kandidata i simpatizera Komunističke partije, te i članova SKOJ-a.[206]

NAJVAŽNIJE AKTIVNOSTI ZA RAZVITAK I UČVRŠĆENJE NOP-a

Od početka 1943. godine moderniziranju ilegalne tehnike i kvalitetnijem uređivanju, te boljoj raspodjeli većih količina tiskanih materijala, KK KPH za viško otočko područje i organi narodne vlasti posvetili su maksimalnu pažnju. Novoizašli »Mjesečni glasnik« i

k

tekući »Izvještaj« svojim sadržajem potpunije obavještavaju stanovništvo o lokalnim i zbivanjima u zemlji, povećavajući ujedno protutalijansku propagandu i potičući sve slojeve za što aktivniju pomoć NOP-u. U međuvremenu, nastavljen je proces upućivanja dobrovoljaca u NOP odrede na kopno. Organizirana mreža ilegalne narodne vlasti sve skladnije djeluje. Stoga je bilo odlučeno, da od travnja mjeseca »Izvještaj« postane glasilo KNOO-a za kotar Vis, čiji organi se nadalje brinu za rad ilegalne tehnike i raspodjelu propagandnih materijala preko akcionih odbora i na druge pogodne načine.[207]'

Masovnije nego do tada proslavljen je »Dan žena«, zatim je organiziran »Dan narodne žalosti« (23. travanj, povodom 22. godišnjice prve talijanske, odnosno druge godine njihove nove okupacije i aneksije), potom »Dan rada« (1. svibanj), te i drugi, već uobičajeni praznici i pobjede snaga antihitlerovske koalicije.

Uspješno je bojkotirana talijanska »manifestacija-komemoracija« za 20. srpnja povodom godišnjice »Viške bitke« (1866), te su Talijani brojnim ribarima, brodarima i posjednicima čamaca oduzeli dozvole-propusnice za slobodnu plovidbu — ribarenje i prijevoze. Nastavljeno je još potpunije bojkotiranje cjelokupne talijanske propagandne aktivnosti i »društvenog života«. Prvih dana lipnja učenik građanske škole u Komiži Gojislav Jurinović, samoinicijativnim upadom u prostorije škole, pocijepao je i spalio sva obilježja talijanske politike odnarođivanja i njihove kulture, po zidovima ispisao parole NOP-a, a na tablama »Smrt fašizmu — Sloboda narodu!«, te se prijavio i dobrovoljno otišao u NOVJ.[208)] Talijanska pretraga bila je uzaludna, stoga su prije roka zatvorili škole.

Pored ostalih raznovrsnih djelatnosti, organi narodne vlasti rješavali su prosvjetne, socijalne, mirovno-sudske, radne i probleme zdravstvene zaštite u selima i zaselcima, a uz pomoć učitelja i liječnika, često i unutar talijanskih garnizona. Nastavljena je borba protiv špekulanata, protiv krađa, kockanja i drugih poroka, te je pojačano prikupljanje materijalnih (oko 2.000 kg hrane, 200 litara ulja — kojeg se na području kotara nije proizvodilo, velike količine svježe i konzervirane ribe — uprkos relativnoj gladi) i novčanih (130.000 talijanskih lira) sredstava za narodnooslobodilački fond.[20"1] U svibnju, prilikom upisa »Zajma narodnog oslobođenja«, stanovništvo je priložilo i upisalo 100.000 Lit., a vlasnici komiških tvornica upisali su još 300.000 Lit. — od čega »Neptun« 120.000, »Braća Mardešić« 100.000, a »Sagena« 80.000 Lit.[210])

Ubrzane su vojne pripreme za nastupajuće događaje, pa od 14. lipnja KK KPH i rukovodstva narodne vlasti na otoku Visu osnivaju Viški udarni bataljon i »Leteću četu«, kao formacije obrambenog karaktera. Međutim, od početka NOB-e pa do kapitulacije Italije odvijao se stalan proces dobrovoljnog javljanja i transportiranja, ribarskim brodicama i ilegalnim pomorskim kanalima, znatnog broja dobrovoljaca u partizanske odrede i NOV.

Glava IX

PROCES DOBROVOLJNOG STUPANJA U NOP ODREDE NA KOPNU I ILEGALNA PREVOŽENJA

(od početka NOB-e do 8. rujna 1943)

MOGUĆNOSTI I TEŠKOĆE

Neke pojedinosti o mogućnostima i teškoćama objašnjene su pri opisu pokušaja sredinom kolovoza 1941. godine da se 31 komiški i biševski dobrovoljac prebaci u Split, a radi odlaska u Prvi splitski NOP odred. U uvjetima okupacije i aneksije viškog otočja, odnosno isturenih otoka na pučini Jadrana, kada su jedinice talijanske ratne mornarice bile u mogućnosti da sigurnije kontroliraju pomorski saobraćaj između pojedinih otoka i ovih otoka s kopnom, a garnizoni na otoku Visu kontroliraju naselja, trebala je postojati efikasna ilegalna organiziranost i povezanost rukovodstava i većine stanovništva, velika hrabrost vlasnika ribarskih brodova[211]) i njihovih posada, te neustrašivost onih koji su se javljali da sa otoka više skupine dobrovoljno odu u NOP odrede na kopno. Ponovo treba naglasiti da je otok Vis zračnom linijom do najbližeg dijela kopna udaljen 44 km, do najbliže točke u grupi Paklenih otoka 12 km, a do otoka Hvara 18 km. Te razdaljine teško je prelaziti malim ribarskim brodovima morem, sa ugrađenim motorima od 5—10 KS, čak i po najpovoljnijim uvjetima.

Međutim, bilo je potrebno da se za ilegalna prevoženja dobrovoljaca i članova rukovodstva, te i za materijalna prevoženja odabiraju najnepovoljniji uvjeti (magla, kiša, vjetar) plovidbe noću, pod punim opterećenjem. Prema kretanju grupa uočava se da su se prva prevoženja ribarskim brodovima u 1942. godini vršila u vrijeme intenzivnog proljetnog ribarenja na plavu ribu. No, kada su Talijani, ljeti, pojačali kontrolu, bilo je nemoguće uz velike rizike početkom rujna izvršiti ilegalno prevoženje još jedne grupe na relaciji otok Vis—uvala Sićenica, kod Sevida (trogirsko-rogozničko područje). Ali, s jedne strane zbog pojačane talijanske kontrole na

pučini između otoka Visa i u priobalnom pojasu trogirsko-rogozničkog područja, a s druge strane zbog jesensko-zimskih vremenskih nepogoda i s njima skopčanih opasnosti, viško-otočko rukovodstvo NOP-a moralo je pronaći povoljnije mogućnosti za upućivanje brojnih dobrovoljaca drugim prikladnijim ilegalnim kanalom.

Najbliže je bilo do otoka Hvara, tada u sastavu NDH-e, ali zaposjednutog talijanskim vojnim garnizonima (tzv. »druga okupaciona zona«). Da se to ostvari, bilo je potrebno preorijentirati izravne veze NOP-a područja viškog kotara sa PK KPH za Dalmaciju odnosno MK KPH za Split, na izravne veze sa Okružnim komitetom KPH za srednjodalmatinsko-otočko područje, a uz pomoć hvarskog otočkog rukovodstva NOP-a, uz znatne obostrane prethodne napore. Tako je upućivanje dobrovoljaca novim ilegalnim kanalom otpočelo ubrzo poslije uspostavljanja veza između rukovodstava NOP-a viškog i hvarskog kotara, odnosno prije polovine prosinca 1942. godine. Po ovom ilegalnom pomorskom kanalu, čije trajanje se proteglo do na dan prije kapitulacije Italije, prevezeno je najviše dobrovoljaca s otočja viške skupine.

Ova dva ilegalna pomorska kanala, po obimnosti prevoženja najvažnija, djelovala su tek pošto su iskorištene i druge mogućnosti. Naime, trojica pojedinaca i dvije grupe od po 5 dobrovoljaca, iskoristili su u 1942. godini ilegalne mogućnosti prijevoza parobrodskom linijom od otoka Visa do Splita, posjedujući krivotvorene dokumente za ostvarenje dolaska u Spli't, odakle su otišli u NOP odrede.

Ilegalna pomorska prevoženja brojnih grupa omladinaca i omladinki, prevoženja kadrovskog karaktera, te materijalna prevoženja, zahtijevala su veliku konspirativnost i neprekidnu borbu protiv špijuna i denuncijanata, a također i veliki samoprijegor roditelja i rodbine dobrovoljaca, da »ničim« ne odaju »nestanak« svojih najbližih. Talijanima nisu mogle promaći činjenice nestanaka brojnih omladinaca i omladinki i jasno im je bilo da odlaze u NOP odrede, odnosno NOVJ. Međutim, aktivisti NOP-a su proturali vijesti,, a Talijani su smatrali da je to najvjerojatnije, kako savezničke podmornice vrše prevoženja dobrovoljaca od pojedinih lokacija sa otoka Visa, Biševa i Sveca, do obale. Jer, Talijani, uprkos pojačanoj kontroli, nisu nikad uspjeli pohapsiti pripremljene grupe za odlazak, a niti zarobiti ribarske brodove u plovidbi ilegalnim pomorskim vezama.[212])

U pripremama i izvršenju aktivnosti prevoženja dobrovoljaca moralo je sudjelovati mnogo izabranih pojedinaca koji su se brinuli o materijalnom osiguranju (opreme, odjeće, obuće, naoružanja, hrane, pogonskog goriva za motorne ribarske brodove, nabavci krivotvorenih propusnica), planiranju i ostvarenju prevoženja, organiziranju sabirnih i otpremnih punktova i prihvatnih i otpremnih stanica. Povjerljivi aktivisti nabavljali su ili kupovali opremu i čak oružje od Talijana na otoku Visu i u Splitu, a također su se kupovinom u trgovinama nabavljale najraznovrsnije potrebe. Aktivistki-

nje AFŽ-a izrađivale su kape »titovke«, rančeve, plele čarape i šalove, pripremale hranu za put i vršile kurirske zadatke i obavještavanje.

Na otoku Visu prihvatni i otpremni punktovi bili su organizirani na više mjesta od kojih su na nekima bila i skladišta materijalnih potreba, naoružanja i pogonskog goriva. Na otoku Biševu stanovništvo je uvijek bilo spremno da organizira prihvat i ispraćaj dobrovoljaca i ilegalaca. Slično je bilo i na otoku Svecu (Sv. Andrija), gdje je bilo organizirano prihvatilište za liječenje i oporavak ranjenika i bolesnika, koje su upućivala područna rukovodstva sa Podbiokovlja, a preko otoka Hvara i Visa, u toku 1943. godine. U situaciji kada je krajnja oskudica u hrani i ostalim potrebama vladala na otocima, akcioni odbori i organi narodne vlasti savlađivali su sve poteškoće, kako bi narodnooslobodilački fond raspolagao s najhitnijim potrebama za dobrovoljce i ilegalce.

Teškoća i problema bilo je i suviše. Olakšavajuće okolnosti bile su dobra organiziranost i skladan razvitak NOP-a, potrebe okupatora da dozvoljava ribarenje i s njim vezana prevoženja, požrtvovanje vlasnika ribarskih brodova i posada da se založe u aktivnom otporu Talijanima[213]', te masovan odziv omladinaca i omladinki na pozive KPJ o stupanju u redove NOP odreda i NOVJ.

Svemu tome je doprinijela dobra organizacija i veliko požrtvovanje anažiranih na prihvatnim i otpremnim stanicama u trogirsko-rogozničkom području i onih na otoku Hvaru, posebno aktivista u zaselku Zaraće i uvali Dubovica, desetak kilometara jugoistočno od mjesta Hvara, u kojem se tada nalazio snažan talijanski garnizon.[214])

Za željena ostvarenja, uočava se da su, uglavnom, uspostavljena tri ilegalna pomorska kanala za pre vožen je dobrovoljaca i članova rukovodstava do kopna, a po potrebi i obratno (ilegalci, ranjenici, bolesnici i članovi lokalnih otočkih, srednjodalmatinsko-područnih i pokrajinskih rukovodstava). Preko njih NOP na viškom otočju održavao je veze s drugim rukovodstvima NOP-a i rješavao pojedine probleme. No, najvažniji zbog koga su organizirana i izvođena ilegalna prevoženja morem, bilo je upućivanje brojnih dobrovoljaca sa otoka Visa i Biševa u partizanske i jedinice NOVJ na kopnu. Osim zadivljujućeg razvitka NOP-a u cjelini, ostvarenog u najvećoj mjeri samoinicijativnošću i samoprijegorima svih aktivista, njima treba pripisati i najteži i najvažniji zadatak — veliko učešće dobrovoljaca u borbama i bitkama širom zemlje do dana kapitulacije Italije.

Prema prikupljenim podacima odlaska dobrovoljaca u NOP i NOV sa viškog otočja od početka NOB-e do zaključno 7/8. rujna 1943. godine, mogu se rekonstruirati svi najvažniji datumski i brojčani podaci o izvršavanju ovoga zadatka. Međutim, potrebna su i dopunska, najsažetija objašnjenja za već navedena tri osnovna kanala za ilegalna prevoženja.

ILEGALNI KANAL SA SPLITOM I NAPORI ZA POVOLJNIJA RJEŠENJA

U svrhu dobrovoljnog odlaska u Prvi splitski NOP odred, a prvenstveno za praćenje i prevoženje ranjenog Mladena Ivulić-Burela i smještanje u splitsku bolnicu, prvi je iskoristio Ante Brajčić. U Split su krenuli iz Komiže 27. srpnja 1941. godine ribarskim brodom Andrije i Blaža Vitaljića. Ribarskim brodovima organiziran je i polazak i povratak 31 dobrovoljca iz Komiže i otoka Biševa 14/15. kolovoza 1941. godine radi njihovog, premda neostvarenog, pokušaja da stupe iz grada Splita u partizanske odrede u unutrašnjosti Dalmacije.

Ilegalno putovanje parobrodom na liniji Komiža—Vis—Split, radi odlaska u partizane, iskoristio je početkom siječnja 1942. godine Josip (Ante) Mardešić-Palagruža, podoficir-radiotelegrafista jugoslavenske mornarice, koji je po dolasku na kopno odmah upućen na dužnost pri GŠ NOV i PO Hrvatske, za radiotelegrafistu.

Radi referiranja stanja na viškom otočju članovima PK KPH za Dalmaciju i uspostavljanja ilegalnog pomorskog kanala za upućivanje i prihvat brojnih dobrovoljaca s otoka Visa i Biševa na najpogodnijim punktovima i prihvatnim stanicama na kopnu, do polovine siječnja 1942. godine mogućnosti parobrodske veze iskoristili su Pavao Kučić-Aman i Nikola Repanić-Gandi, sekretari MK KPH za Komižu i ujedno tada predvodnici NOP-a viškog otočja. Pavao Kučić za referiranja i ostale ilegalne djelatnosti, a Nikola Repanić--Gandi i za odlazak na novu dužnost na trogirskom terenu.[215])

Nikola Repanić-Gandi u nekoliko navrata (od siječnja do svibnja) ilegalno je dolazio u Split sa trogirsko-rogozničkog terena radi neposrednog informiranja PK KPH za Dalmaciju o stanju na terenu i o mogućnostima za uspostavljanje ilegalnog pomorskog kanala s viškim otočjem, a za prebacivanje tamošnjih dobrovoljaca u NOP odrede na kopnu.

Kada je on u mjesecu ožujku, prema odluci PK KPH za Dalmaciju, preuzeo dužnost političkog komesara Trogirsko-rogozničke partizanske čete, njeno jezgro sačinjavali su grupe ilegalaca iz Trogira, koji su ranije (od prosinca 1941) živjeli ilegalno i politički djelovali na području trogirskih sela. Nakon njenog osnutka (u ožujku 1942), ova četa imala je zadatak da pored političkog djelovanja među stanovništvom, također i onemogućava talijanski saobraćaj na putu Trogir—Šibenik. Kada su na trogirskom području stvoreni »sigurni« uvjeti za dolazak i prihvat dobrovoljaca sa viškog otočja u uvali Sićenica, Nikola Repanić-Gandi obavijestio je Pokrajinski komitet i neposredno sa predstavnicima ovog rukovodstva dogovorio se o vremenu, načinu i mjestu pristizanja prve grupe dobrovoljaca sa otoka Visa. To je ujedno bio i posljednji ilegalni odlazak Nikole Repanić-Gandija u Split sa trogirsko-rogozničkog terena.[218])

Brojni podaci ukazuju da je PK KPH za Dalmaciju iscrpno raspravljao o svim pojedinostima kako bi se u tadanjim uvjetima pojačane talijanske kontrole na obali i moru što sigurnije izvršile sve pripreme na viškom otočju i na rogozničkom terenu radi prevoženja i prihvata grupa dobrovoljaca koji su na otocima Visu i Biševu spremno očekivali svoj odlazak u NOP odrede na kopnu. U tome cilju vršene su i odgovarajuće pripreme i na otoku Svecu, uz predviđanja da će ovaj otok poslužiti kao međustanica u slučaju nemogućnosti izravnog ilegalnog prevoženja dobrovoljaca sa otoka Visa i Biševa do uvale Sićenica kod Sevida.[217])

Talijani su bili uvjereni, uz sumnje o savezničkim podmornicama, da postoje ilegalne pomorske veze između viških i hvarskih predvodnika NOP-a i da pomoću njih sa otoka Visa pojedinci prelaze u partizanske odrede na kopno. Stoga su pojačali svoju pomorsku kontrolu u Viškom kanalu, onemogućavajući time izravne kontakte između viških i hvarskih ribara na isti način kao što su onemogućavali pomorsko-saobraćajne veze između viške i hvarske luke. U ovakvim uvjetima rukovodstvo NOP-a za Dalmaciju usmjerilo je svoje napore da se u najvećoj konspirativnosti ostvaruju podvizi ilegalnih prevoženja između viškog otočja i skrivenih uvala na rogozničkom području.[218])

Pošto je trebalo sačekati da se vremenski uvjeti podudare i sa ostalim povoljnim uvjetima, privremeno su na otoku Visu tražena druga rješenja, odnosno da se koriste parobrodske veze sa Splitom.

Dana 14. travnja 1942. godine parobrodom je u Split pristigla grupa od 5, a sutradan na isti način i druga grupa od 5 omladinaca, koji su upućeni u partizanske odrede. U ovim grupama bili su Brajčić Josip Jakova-Gojmir, Kordić Jakov pok. Mate-Zec, Kuzmanić Ante Nikole-Care, Lovčić Ante Lovre, Radišić Vinko Mate-Muslija, Radišić Ante Mate-Bencun, Radišić Ivo Stjepana-Crni, Radišić Ante Stjepana-Kita, Radišić Ivo Mate-Pikolo i Svdrčević Lenko Nikole--Kaliger. Navode se poimenično u tekstu članovi ovih grupa s obzirom da je to prvi uspješni pokušaj grupnog odlaska u NOP odrede sa otoka viškog područja. Iz Splita preko Kozjaka i Dinare dobrovoljci su stigli u Cincarski NOP odred, ušli su u sastav bataljona »Vojin Zirojević«, te naknadno u jedinice 10. hercegovačke udarne brigade.[219])

Na sličan način, vezama otok Vis—Split i dalje, u partizanske odrede pristigao je Ljubo Bogdanović-Kanela (u jesen 1942). Njegovim odlaskom iskorištene su i posljednje mogućnosti da se krivotvorenim dokumentima i preko redovnih saobraćajnih veza krene i stigne s otoka Visa i Biševa u partizanske odrede na kopnu.

Međutim, i dalje su se koristile mogućnosti redovnog saobraćaja za ilegalno kontaktiranje članova rukovodstava, za održavanje ilegalnih kurirskih veza, te za raznovrsna, dakako, ilegalna prevoženja propagandnih materijala.

ILEGALNI KANAL S TROGIRSKO-ROGOZNlCKIM PODRUČJEM

Uspostavljen inicijativama MK KPH za Komižu i PK KPH za Dalmaciju, a ostvarivan samoprijegornim doprinosima hrabrih i plovidbi u neprikladnim uvjetima vještih posada i vlasnika ribarskih brodova sa otoka Visa, Biševa i Sveca, ovaj pomorski kanal korišten je bio od početka svibnja 1942. godine.

Noću 3/4. svibnja u prihvatno-otpremnu stanicu u uvalu Sićenica kod Sevida ribarskim brodom sa otoka Biševa pristigla je grupa od 9 dobrovoljaca.[220^]

Slijedeća grupa od 35 dobrovoljaca, sa otoka Visa, ukrcana na dva ribarska broda, krenula je s otoka Sveca noću 25/26. svibnja i pristigla u uvalu Sićenicu.[221)]

Upravo tada, u «predjelu Vještić gore na planini Dinari, održavalo se savjetovanje (od 25. do 27. svibnja) vojno-političkog rukovodstva NOP-a Dalmacije. Referat o organizacionim pitanjima i obavještenja sa terena iznio je tada Andrija Božanić-Stevo. Donijeta je i odluka o stvaranju novih partizanskih odreda i usaglašeni su stavovi o agitiranju za odaziv novih dobrovoljaca i načinima njihovog prihvaćanja. Početkom lipnja na Dinari je održano savjetovanje s rukovodiocima odreda i partizanskih grupa, koji su bili pod komandom Štaba IV operativne zone (tj. zone za Dalmaciju). Prisutan je bio i Ante Roje, komandir trogirsko-rogozničke partizanske čete, kojoj je naređeno da napusti svoj teren (napustila ga je 13. lipnja) i da preko Kozjaka, Moseća i Svilaje stigne na Dinaru.

Prije odlaska za Dinaru, Komanda čete u dogovoru sa Rajonskim komitetom KPH za Trogir i nekolicinom članova Okružnog komiteta KPH za Šibenik, odlučila je da se na terenu ostavi jedna desetina partizana sa komandirom Ivanom Repanićem i političkim komesarom Ćirom Ševom. Ovo je urađeno ne samo radi toga da na trogirsko-rogozničkom terenu i dalje bude prisutna partizanska grupa, već i zbog prihvaćanja novih grupa dobrovoljaca, čije se pristizanje očekivalo i sa područja viškog otočja. U izvršavanju ovih i drugih povjerenih im zadataka, junačkom smrću poginuli su 9. travnja 1943. godine u jami Modrićkog Gaja (kod sela Modrića, na terenu Trogira) Ivan Repanić-Human (»Human« je bio Ivanov partizanski konspirativni nadimak) i 6 ilegalaca-komunista.

Od glavnine Trogirsko-rogozničke partizanske čete, Mosorskog NOP odreda i grupe pristiglih splitskih dobrovoljaca formiran je 21. lipnja 1942. godine na Dinari partizanski bataljon pod nazivom Drugi bataljon Srednjodalmatinskog NOP odreda. Za komandanta ovog odreda, prema naređenju Štaba IV operativne zone, postavljen je Srećko Reić-Petica, a za političkog komesara Nikola Repanić--Gandi. Kasnije je u ovaj bataljon stigao i dio boraca na trogirskom terenu ostavljene desetine. Također, pristigli su i novi dobrovoljci sa viškog otočja, kao i brojni dobrovoljci sa područja šibenske, trogirske i sinjske općine. Kada je nedaleko od Livna 6. rujna osnovana 1. dalmatinska brigada, Drugi bataljon Srednjodalmatinskog

NOP odreda, izuzevši jednu njegovu četu, ušao je u njen sastav i bio je preimenovan u 4. bataljon 1. dalmatinske udarne brigade. Navedeni bataljon od tada je nosio i naziv »Tadija Anušić«, prema imenu i prezimenu poznatog sinjskog seljaka-komuniste. Za političkog komesara tog bataljona bio je određen Nikola Repanić-Gandi, a za komandanta Srećko Reić. Daljnju sudbinu ovog bataljona dijelili su svi do tada pristigli dobrovoljci, koji su ranije prevezeni sa viškog otočja na trogirsko-rogozničko područje.[222])

Uporedo sa iznijetim događajima ljeti 1942. godine, koji su bili povezani i sa intenziviranjem talijanskih aktivnosti u obalnom i priobalnom pojasu od Splita do Šibenika, uz pojačanu kontrolu u pomorskim kanalima i na pučini, dolazi do zastoja ilegalnog pomorskog kanala između viškog otočja i uvale Sićenica.

Naknadno, tek noću 1/2. rujna 1942. godine bilo je moguće da iz uvale Milna na otoku Visu u praskozorje stigne u uvalu Sićenica grupa od 17 dobrovoljaca. Oni su se bili prikupili u uvali Milna na otoku Visu, odakle su ribarskim brodom vlasnika sa otoka Šolte prevezeni u uvalu Sićenica. Konačno, pristigli su u 4. bataljon 1. dalmatinske udarne brigade, priključivši se ranije pristiglim grupama.[223])

Od tada su Talijani još više pojačali pomorsku kontrolu oko čitavog viškog otočja, primjenjujući posebne mjere za plovljenje ribarskih brodova. Rukovodstvo NOP-a viškog kotara bilo je prinuđeno da stvori druge mogućnosti.

Talijani su zapazili dotadašnji »nestanak« preko 70 dobrovoljaca i poduzeli mjere kako bi spriječili omladince da odlaze u NOP odrede, prije svega zastrašivanjem. U Visu su 1. kolovoza uhapšeni Josip Ilić-Suro, Nikola Tomić-Mladen, Branko i Ivan Žitko i Ivan Cvitanić-Zore. Tri mjeseca proveli su u splitskom zatvoru »Sveti Roko«, te su u nedostatku optužnih dokaza pušteni. Prije ove petorice druga patrola je, također 1. kolovoza, uhapsila Branka Mandakovića, sekretara KK KPH za kotar Vis. No, on je koristeći nepažnju karabinjera, uspio pobjeći skočivši kroz prozor karabinjerske stanice. On je bio od tada u ilegalnosti. Poslije ovih hapšenja Talijani su zapalili kuću roditelja Miće Karlića, pošto su znali da je Miće član viške partizansek grupe.[224]) Zatim, uhapsili su neke roditelje čija su djeca otišla u partizane, oduzimajući ili anulirajući im ranije izdate karte za snabdijevanje živežnim namirnicama. Međutim, proces odlaska dobrovoljaca u NOP odrede je nastavljen.

ILEGALNI KANAL VlSKO-HVARSKO-BIOKOVSKOG PODRUČJA

Branko Mandaković, sekretar KK KPH za kotar Vis, nastojao je da koncem srpnja 1942. godine uspostavi izravne veze sa KK KPH za kotar Hvar i osigura ilegalna prevoženja od otoka Visa do pogodnih uvala na otoku Hvaru, a u skladu s ranijim kontaktima i izvjesnim dogovorima. To je bilo neophodno pošto se je na otoku

Visu ilegalno prikrivala grupa od dvadesetak dobrovoljaca, očekujući odlazak u partizane. No, tokom ljeta i jeseni, zbog talijanskih aktivnosti na otoku Hvaru, situacije na obali i unutrašnjosti zemlje, a također i sve strožih pomorsko-blokadnih mjera u kanalima između otoka, i otoka i obale, željena ostvarenja su onemogućena, a na otocima Visu i Biševu stalno se povećavao broj dobrovoljaca spremnih za odlazak u NOP odrede na kopnu.

U međuvremenu je dogovoreno da se ilegalne veze uspostavljaju od jugoistočnih uvala na otoku Visu do uvale Dubovice, nedaleko od zaselka Zaraće, odnosno do predjela »Soline« na Paklenim otocima i dalje do otoka Hvara. U odgovarajućim prihvatno-otpremnim stanicama hvarski aktivisti dočekivali bi i sprovodili dobrovoljce s viškog otočja do logora hvarske partizanske čete »Matija Ivanić« u predjelu »Gomilica« (kod Grablja), odakle bi ih sprovodili preko pobrđa otoka Hvara do pomoćnog logora u naselju »Vrh«. Odatle, preko gornjeg dijela otoka (naselja Poljica, Zastražišće, Gdinj i Bogomolje) Višani bi kretali do uvale Bristova, ili njoj bliskih, te bi se ilegalnim kanalima prebacivali u podbiokovsko obalno područje. Preko Biokova put je vodio do partizanskih štabova NOVJ, raspoređenih u unutrašnjosti Dalmacije ili oko Livna. Prirodno, najteži dio posla bio je na aktivistima zaselka Zaraće i Dubovice, koji su uspostavili i održavali djelovanje prihvatno-otpremne stanice. Naime, nikad se sigurno nije znalo kada će Višani biti u mogućnosti da stignu, uprkos izvjesnih najava. Stoga je bilo potrebno danonoćno dežurstvo uz najveći mogući oprez.

Prva grupa od 20 dobrovoljaca, koju je predvodio Frane Zanki, iz uvale Srmićevica prevezena je u Dubovicu noću 12/13. prosinca 1942. godine i preko otoka Hvara i podbiokovskog kanala stigla u Podbiokovlje, a zatim preko Biokova u NOP odrede i NOVJ. U Smrićevici na brod Ante Mladinea i člana posade Mate Vitaljića, ukrcano je i oko 200 kg eksploziva (iz demontiranih sidrenih mina), koji je predat partizanskoj radionici na Biokovu.[225])

Druga grupa od 19 dobrovoljaca koja je trebala krenuti noću 22/23. prosinca 1942. godine krenula je noću 18/19. siječnja 1943. godine iz Taleške vale i pristigla u Dubovicu.[226])

Treća grupa od 35 dobrovoljaca prevezena je noću 7/8. veljače iz uvale Srebrna (tu je bio i logor viške partizanske grupe) u Dubovicu. Prijevoz su vršili ribarski brodovi Andrije Demarije i braće Karuza-Visketanja.[227])

Četvrta grupa od 10 dobrovoljaca, prevezena je 18/19. veljače iz uvale Zaglav do Dubovice, brodom braće Karuza-Visketanja.[228])

Peta grupa od 9 dobrovoljaca iz uvale Smrićevica u Dubovicu prevezena je noću 19/20. veljače.[229])

Zaključno sa ovom grupom (petom), svi na otoku Hvaru pristigli dobrovoljci sa viškog otočja prebačeni su na Biokovo, odakle su nastavili svoje kretanje i kasnije su bili raspoređeni u jedinice 4. i 5. brigade 9. dalmatinske divizije, sudjelujući u borbama za

vrijeme Četvrte neprijateljske ofenzive. Kada je 9. divizija rasformirana, preživjeli borci sa viškog otočja raspoređeni su u druge dalmatinske i proleterske brigade NOVJ. U međuvremenu, njihovi drugovi koji su se ranije prebacili na kopno, kanalom otok Vis—uvala Sićenica, borili su se u jedinicama 1. i 2. dalmatinske brigade, 10. hercegovačke brigade, kao i u sastavima drugih proleterskih udarnih brigada. Do tada ukupno njih oko 160 boraca, dali su svoj znatan doprinos u teškim borbama za vrijeme Četvrte i Pete neprijateljske ofenzive, u bitkama na Neretvi, Zelengori, Sutješci i u borbenim aktivnostima u drugim krajevima Jugoslavije.[230])

Sesta grupa od 13 dobrovoljaca prevezena je iz uvale Zakrižić (otok Biševo) u Dubovicu noću 28. veljače/l. ožujka. Prijevoz je vršen ribarskim brodom braće Vojković-Alfir.[231])

Sedma grupa od 8 dobrovoljaca prevezena je iz uvale Milna (na o. Visu) u Dubovicu noću 18/19. ožujka. Napominje se da su s ovom grupom otputovali Branko Mandaković i drugi delegati na Konferenciju KPH za SDO, koja je održana u selu Pitve.[232])

Osma grupa od 17 dobrovoljaca prevezena je iz uvale Milna u Dubovicu noću 26/27. lipnja. Prema međurazmaku vremena od pristizanja sedme do pristizanja osme grupe dobrovoljaca, uočava se da su nastale veće poteškoće za prebacivanje dobrovoljaca, koji su spremno čekali na viškom otočju. Naime, Talijani su opet pojačali nadzor u vrijeme proljetnog ribolova i intenzivirali patroliranja danju i noću u kanalu između otoka Visa i Hvara. Od polovine kolovoza pak zaveli su potpunu blokadu otoka Visa.[233])

Deveta grupa, od 16 dobrovoljaca, ribarskim brodom braće Karuza-Visketanja, iz Taleške uvale u Dubovicu prevezena je noću 20/21. srpnja. Na otoku Hvaru ova grupa zadržala se više dana, očekujući mogućnost svog prebacivanja u podbiokovsko područje. Međutim, tada je na otoku Hvaru boravila talijanska ekspedicija i izvršena je pomorska blokada. Dobrovoljci su stoga vraćeni na otok Vis. Njihovo ponovno prevoženje, sada i definitivan odlazak u NOVJ, izvršeno je iz Milne za Dubovicu noću 1/2. rujna, uprkos blokadi i tragičnim događajima na otoku Visu.[234])

Deseta grupa od 10 dobrovoljaca isplovila je iz Rukavca kasno u noć 7. rujna i u Dubovicu stigla 8. rujna 1943. godine, tj. dan prije kapitulacije Italije. Ovaj hrabar podvig izvršen je uprkos blokade i zločina koje su Talijani počinili na otoku Visu nekoliko dana prije kapitulacije njihove države.[235])

Dobrovoljci, od uključno šeste do zaključno desete grupe, ušli su u sastave jedinica NOVJ koje su se u to vrijeme nalazile ili su naknadno formirane na Biokovu ili na drugim područjima srednje Dalmacije.

U smislu objašnjenja o prevoženjima na relaciji otok Vis-—uvala Dubovica na otoku Hvaru, potrebno je naglasiti da je ilegalni međukanal otok Vis—Pakleni otoci—otok Hvar (najčešće opet uvala Dubovica) korišten pretežno za kontaktiranja aktivista i rukovodstava, a također za predahe posada i dobrovoljaca, u slučajevima

nevremena ili za prikrivanje u slučajevima opasnosti. Punktovi na Paklenim otocima služili su i za privremeni smještaj raznovrsnih materijala NOP-a i njihovih fondova, koji su kasnije stizali na odredišta.

ZBIRNI REZULTATI

Od početka NOB-e do 8. rujna 1943. godine, odnosno jedan dan prije kapitulacije Italije u NOV i POJ, stupila su 233 dobrovoljca s viškog otočkog područja. Od toga, 122 bili su s područja komiške (iz mjesta Komiže 66, a 56 iz sela i zaselaka), a 111 s područja viške (iz mjesta Visa 95, a iz sela i zaselaka 16) općine. Pretežno su to bili mladići i djevojke ispod 24 godine starosti. Jer od ukupnog broja, u cvijetu mladosti bilo je 190 omladinaca (od čega 14 omladinki), a ostalih 43 bili su ljudi i žene srednje dobi starosti. Među dobrovoljcima bilo je 41 član KPJ i 150 članova SKOJ-a, a ostali su bili kandidati i simpatizeri KPJ, članovi USAOH-a (odnosno i SMG-e prije osnivanja USAOH-a), te članovi akcionih i odbora AFZ-a. Od članova KPJ i SKOJ-a njih 19 su za vrijeme boravka na rodnom području bili članovi partijskih i skojevskih komiteta, te i rukovodstava NOP-a viškog kotara. Više od polovine od ukupnog broja dobrovoljaca palo je u borbama za oslobođenje zemlje.[236])

Najvažnije je bilo da su svi dobrovoljci samoprijegorno napustili rodne otoke i smiono se otisnuli morem, stupili na kopno, popunjavali partizanske odrede i jedinice NOVJ u unutrašnjosti zemlje i hrabro se borili za oslobođenje i uspostavljanje nove Jugoslavije, znajući da se time bore za bolju svoju budućnost i svih stanovnika svog rodnog zavičaja.

Glava X

DOGAĐAJI I STANJE PRED KAPITULACIJU ITALIJE

HEROJSKA SMRT NIKOLE MARINKOVIĆ-TOPA

Nikola, sin siromašnog ribara Antuna Marinkovića i žene mu Katice, rođen u Komiži 6. ožujka 1920. godine, prošao je u djetinjstvu i ranoj mladosti kroz sve teškoće koje donosi siromaštvo i mukotrpni života članova obitelji ribara.[237] U vrijeme predratnog poleta radničkog pokreta u Komiži, mišićav, temperamentan i prirodno obdaren Nikola učestvuje u brojnim manifestacijama i okršajima koje vode njegovi stariji drugovi i vršnjaci protiv ekstremističkih, klerikalnih i režimskih organizacija. Svjesnim žarom, smionim nastupima i smislom za predvođenje vršnjaka ističe se među siromašnim komiškim omladincima, zbog čega je u toku 1940. godine primljen u organizaciju SKOJ-a. Od tada se nalazi u prvim redovima borbene komiške omladine, te neposredno sudjeluje u svim akcijama od političko propagandnih do onih za održavanje ilegalnih kurirskih veza.

Nakon državnog sloma u travnju 1941. godine, Nikola postaje član jedne od udarnih grupa, ističući se u zalaganju da se okupi omladina za aktivni otpor talijanskim okupatorima. Za pokazane uspjehe primljen je sredinom 1941. godine u članstvo KPJ, a krajem godine postaje sekretar jednog komiškog aktiva SKOJ-a. Početkom 1942. godine biran je za člana mjesnog, a ubrzo i za člana općinskog komiteta SKOJ-a za općinu Komižu. Od rujna sekretar je Općinskog komiteta SKOJ-a i član OK KPH za Komižu, te član KK SKOJ-a. U to vrijeme, zbog svoje žustrosti i brzog reagiranja na svakojake probleme, a i prema svom fizičkom izgledu, dobij a ilegalni nadimak »Top«. Bio je prvi predsjednik viške otočke područne organizacije SMG-e, a od veljače 1943. godine i Kotarskog odbora USAOH-a. Kao član KNO odbora predstavnik je omladine u najvišem lokalnom organu narodne vlasti. Zaslužan je za uspješno

djelovanje i razvitak omladinskih organizacija, posebno u Komiži, pokrećući raznovrsne aktivnosti.

Veliki samoprijegor i polet Nikola ispoljava u prikupljanju oružja i vojnoj obuci te u okupljanju odlučnijih omladinaca i njihovoj pripremi za dobrovoljno stupanje u partizanske odrede. Kao član posade jednog od broda sudjeluje 4/5. kolovoza 1941. godine u ilegalnom prevoženju grupe od 31 omladinca u Split, radi njihovog — mada neuspjelog — pokušaja stupanja u NOP odrede. Kasnije predvodi udarne grupe koje kažnjavaju izdajice i šišaju prijateljice okupatora usred garnizona i svojim primjerom potiče vršnjake na nove podvige, a narod bodri na nove napore.

Uoči proslave godišnjice oktobarske revolucije 1942. godine, Nikola se po gromobranskoj žici uspinje na vrh 50 m visokog zvonika crkve »Muster«, te vješa veliku crvenu zastavu sa srpom i čekićem, koju je nosio savijenu u svojim njedrima. Po spuštanju, gromobransku žicu premazuje lojem da bi onemogućio pristup zastavi. Ni mitraljeski rafali okupatora nisu mogli potpuno uništiti njegov podvig, jer su se ostaci crvene zastave još dugo vijorili kao »plamenci« na brodu po buri.

Dobrim dijelom njegovoj upornosti i smišljenoj inicijativi može se pripisati omaso vi javan je i organizaciono učvršćivanje omladinskih organizacija na otoku i njihov veliki doprinos ciljevima revolucije.

Bez obzira što je djelatnost Topa bila dobro poznata okupatoru i domaćim izdajnicima, on je, živeći poluilegalno u Komiži, prkosio predstavnicima talijanske vlasti vješto izbjegavajući zamke. Kada su Talijani u ožujku 1943. godine bezuspješno tragali za Nikolom Tomićem-Mladenom, sekretarom KK SKOJ-a, i Veljkom Brajčićem, sekretarom OK SKOJ-a za višku općinu, Topu je bilo poznato da i njega traže. Prešao je u ilegalnost. Ipak 17. travnja »spustio« se iz predjela »Polja« u Komižu te održao sastanak OK SKOJ-a i općinskog odbora USAOH-a, kao pripremu za sutradan zakazani sastanak KK SKOJ-a za kotar Vis. Nakon toga prošetao se i sjeo na zidić uske priobalne ulice u predjelu Mala Banda, osluškujući razgovore starih ribara, čekajući zakazanu vezu sa aktivistima. Patrola od dva karabinjera i jednog financa zastala je pored njega i zapitala ga da li poznaje Nikolu Marinkovića-Topa.[238]) Odgovorio im je negativno i uputio ih u suprotnom pravcu. Ali Talijani su se ubrzo vratili i zatražili mu lične dokumente.

Jedan od karabinjera spremao se da Nikolu legitimira, a drugi je upravo htio repetirati pušku. Nikola munjevito izvuče skriveni revolver i paljbom rani u ruku jednog od karabinjera, a drugi karabinjer i financa otrčaše da pozovu obližnju patrolu. Kad je Nikola htio za njima pucati i stvoriti uvjete za bježanje, metak mu se zaglavio u cijevi, što je karabinjer u trku iskoristio, pripucao i ranio Nikolu u grudi. Teško ranjen, pada na pločnik, a mještani pokušavaju da mu pomognu. Ubrzo je prema njemu dotrčala grupa tali-

janskih vojnika. Tada Nikola u komiškom žargonu upozorava mještane da se razbjegnu, nakon čega među trčeće Talijane baca bombu.

Smrtno ranjen, Top je u posljednjem trenutku vjerojatno promislio na svoje riječi koje je često ponavljao drugovima: »Najradije bih među njih bacio bombu pa makar i sam poginuo!«. Zelja mu se ostvarila, jer je posljednjim pogledom vidio ranjene neprijatelje, nakon čega su ga, sa udaljenosti, Talijani izrešetali mecima i isprobadali bajunetima prije nego je uspio da lijevom rukom aktivira drugu bombu. Krv heroja poškropila je ne samo mjesto pogibije već i čitavu usku kamenitu »kalu« do groblja. Prema naknadnim kazivanjima Talijana, jedan od njihovih vojnika umro je od zadobivenih rana pri rasprskavan ju Nikoline bombe.

Hrabri podvizi i herojska smrt omladinca ribara neprekidno su za vrijeme NOB-e nadahnjivali sve borce sa otoka Visa da se bezobzirno razračunavaju s okupatorom i domaćim izdajicama. Sjećanje na samoprijegornog i neustrašivog omladinskog sekretara Nikole Marinković-Topa stalno je prisutno među preživjelim borcima i aktivistima, koji njegov primjer prepričavaju mlađim generacijama. Na spomen-ploči, pričvršćenoj na zidu zgrade, pored koje je mladi ribar junački poginuo, uklesano je:[230])

»Ovdje je herojski poginuo 1943. godine Nikola Marinković-Top, boreći se smrtno ranjen s okupatorom za slobodu naših naroda, za ostvarenje socijalizma«.

OSNIVANJE VIŠKOG UDARNOG BATALJONA I »LETEĆE CETE«

Uporedo s procesom kontinuiranog upućivanja dobrovoljaca u NOP odrede i NOVJ na kopno, rukovodstvo NOP-a viškog otočja poduzimalo je mjere vojnog karaktera i pripremalo stanovništvo da, prema uvjetima i mogućnostima, dade doprinos u pripremama i sprovođenju predstojećih akcija za oslobođenje otoka. Naoružane ilegalne grupe u 1942. godini objedinjene su u jednu partizansku grupu-vod, koji je imao svoj logor (uglavnom u predjelima »Srebrna«, a i u drugim pogodnim »krovištima), te izvodio raznovrsne akcije prema odlukama partijskog i rukovodstva narodne vlasti. Jedan od važnijih zadataka ove grupe-voda sastojao se u neprekidnom usavršavanju vojnih znanja i vještina, te prenošenju tih znanja i vještina na odabrane omladince i omladinke, ljude srednjih doba starosti, a posebno prije njihovog dobrovoljnog odlaska u NOP odrede na kopnu.[240])

Bez obzira što NOP viškog kotara nije raspolagao s većim količinama naoružanja i opreme, osim najpotrebnijih za partizanski vod, vojnom obukom obuhvaćeni omladinci i aktivisti osposobljeni su u tolikoj mjeri da je rukovodstvo NOP-a smatralo da ih može i voj-

nički organizirati. Naime, u trenutku očekivane kapitulacije Italije, s obzirom na poraze Talijana na svim frontovima i previranja u Italiji, očekivalo se da će morati nastupiti razoružavanje talijanskih garnizona i naoružavanje stanovništva za slijedeće borbene zadatke.

Za ostvarenje zadatka prikupljanja oružja borbenim akcijama, partizanski vod popunjen je novim borcima i početkom lipnja 1943. godine reorganiziran u tzv. »Leteću četu«, za čijeg je komandira određen Miće Karlić, a za političkog komesara Miće Karuza. Ukupno je u četi bilo oko 20 boraca, naoružanih vojničkim i lovačkim puškama, pištoljima i bombama, te pogodnom opremom i manjim količinama municije. Radi popune, početkom kolovoza, četa je organizirala preko jedne grupe boraca iz viške grupe upad u zgradu općinskog suda u Visu, pa je tom prilikom naoružanje uvečano s dvije puške starijeg tipa i manjim količinama odgovarajuće municije.

Pored »Leteće čete«, kao udarne jedinice, smatralo se da okolnosti omogućavaju grupiranje brojnih aktivista i simpatizera u veću jedinicu, koja će biti spremna za krupnije zadatke, pogotovo u slučaju kapitulacije Italije, kada bi se razoružanjem posada talijanskih garnizona u Visu i Komiži stekli uvjeti za naoružavanje dobrovoljaca-boraca na otocima Visu i Biševu.

Tako, 14. lipnja 1943. godine rukovodstvo NOP-a osniva Viški udarni bataljon, po teritorijalnom principu podjele otoka Visa na područja: mjesta Vis i njegove neposredne okoline; mjesta Komiže i njegove neposredne okoline; te predjela pobrđa i polja na viškoj otočkoj zaravni. Bataljon je imao svoj štab (tada zvan »Komanda bataljona«) i tri čete, a cjelokupan njegov sastav brojao je oko 200 odabranih aktivista i omladinaca. Već tada, zadatak bataljona imao je obrambeni karakter s ciljem da se vrše sve pripreme za, eventualno, razoružavanje posada talijanskih garnizona ili pak takvih aktivnosti kojima će se borbom prikupiti dovoljne količine oružja i opreme.

»Viški udarni bataljon« formiran je u predjelu »Sv. Andrija« iznad mjesta Visa (štab i dvije čete), odnosno u predjelu »Pece« neposredno iznad Komiže (jedna četa). Jezgro bataljonskog sastava sačinjavali su članovi KPJ, kandidati i simpatizeri, te odrasliji i vojnički već obučeni skojevci. Prikrivenim pravcima kretanja, ujutro 14. lipnja pozvani su stigli na zborna mjesta, stražarski osigurana, gdje su im članovi rukovodstva NOP-a (Nikola Kučić, sekretar KK KPH za kotar Vis, Josip Ilić-Šuro u ime KK KPH za kotar Vis zadužen za vojnu problematiku, u predjelu »Sv. Andrija«; odnosno Ivan Božanić-Cura, predsjednik KNOO-a odbora i član KK KPH za kotar Vis, u predjelu »Pece«) održali prigodne govore i objasnili predstojeće zadatke. Za komandanta bataljona bio je određen Šime Petric, a za političkog komesara Josip Ilić-Šuro. Prvu četu sačinjavalo je ljudstvo s područja mjesta Visa, a njen komandir bio je Luka Radišić. Drugu četu popunjavalo je ljudstvo iz mjesta Komiže, sela Oključne, te iz zaselaka s otoka Biševa, sa komandirom čete Mar ja-

nom Petricem i zamjenikom Nikolom Golešom. Treću četu popunjavalo je ljudstvo iz sela i zaselaka viških središnjih polja i pobrđa, a predvodio ih je komandir Miho Zitko-Peruha. Svaka četa imala je u svom sastavu tri voda.[241])

Novoosnovani bataljon bio je u stanju stalne pripravnosti, tako da su njegovi pripadnici, vršeći svakodnevna vježbanja i ilegalne djelatnosti, morali biti kadri da se u najkraće vrijeme nađu na unaprijed određenim zbornim mjestima. Na taj način rukovodstvo je planiralo da rješava probleme i zadatke koji su predstojali u trenutku kapitulacije Italije. »Leteća četa« stajala je na raspolaganju rukovodstvu NOP-a viškog kotara, okupljena i za borbu spremna radi izvršavanja planiranih momentalnih zadataka.

RAZORUŽANJE POSADE IZVIDNO-SIGNALNE STANICE NA BRDU HUM

Okupatoru nije bila nepoznata živa politička djelatnost aktivista na otoku i snažna podrška većine stanovništva ciljevima revolucije. Fašističke vlasti iz Splita odlučuju se da koncem 1942. godine na otok Vis upute pojačanja crnokošuljaša i karabinjera, sa okrutnim karabinjerskim oficirom Federicom de Marchijem. Ova pojačanja i postojeće snage u garnizonima trebale su djelovati prema uputima i ovlašćenjima koja su data fašisti Pietru Petrossiju, novom civilnom komesaru na otoku. Porijeklom iz Visa, ovaj talijanski optant koji je nekoliko godina pred rat živio u Splitu, kasnije prebjegao u Italiju i vratio se zajedno s okupatorskom vojskom, smatrao se specijalistom za smirivanje »viškog terena«. Početkom 1943. godine i kasnije P. Petrossi i F. de Marchi organiziraju teror, špijunske mreže i zlostavljanja u garnizonima, a povremenim ekspedicijama »pročešljavaju« sela i zaselke na otoku. U ovim akcijama, sredinom ljeta, uhapšeno je oko 40 rodoljuba, koji su zapisani kao taoci, te pušteni kućama, pod prijetnjom smrti ukoliko partizani na otoku izvedu bilo kakvu značajniju akciju protiv pripadnika okupatorovih snaga.

Uprkos tome NOP na otoku pojačava svoju aktivnost likvidacije viških izdajnika, a za okupljanje naroda pronalazi niz novih načina. Herojska smrt Nikole Marinkovića-Topa dala je nove poticaje stanovništvu otoka da već 23. travnja 1943. godine, na godišnjicu talijanske okupacije, masovno pokaže svoje ogorčenje i prezir prema omraženim fašistima. Na poziv Kotarskog NOO-a, koji je taj dan proglasio za »Dan narodne žalosti«, u garnizonima su vrata i prozori na kućama rodoljuba ostali sve do podne zatvoreni, a ulice puste. Uoči 1. svibnja na svim uzvišenjima oko Visa i Komiže istaknute su crvene zastave, u garnizonima su noću ispisane rodoljubive parole, a na sam praznik oko izvješenih zastava ilegalci su ispaljivali petarde, čime su dovodili Talijane do stanja bijesa i panične nesigur-

nosti. Višani su svoje rodoljublje pokazali i 20. srpnja, odbijajući naredbe okupatorskih vlasti, po kojima su bili dužni da na godišnjicu viške bitke (iz 1866) brodovima izađu na more i sudjeluju u bacanju vijenaca u more, kao pomen poginulim mornarima poražene talijanske flote. Naprotiv, zajednička grobnica (na Prirovu u Visu) poginulih mornara pob jedni oke flote osvanula je iskićena cvijećem.[242])

Krajem proljeća i početkom ljeta 1943. godine Talijani su pojačali nadzor na otoku i oko njega, zbog čega nije bilo moguće ilegalnim vezama prebacivati na kopno prijavljene dobrovoljce. Dobrovoljci sa otoka Visa bili su prinuđeni da sačekaju povoljniji trenutak a okupatorske vlasti nastojale su da represalijama (paljenjem kuća i sličnim mjerama, zabranom ribolova, onemogućavanjem snabdijevanja, zatvaranjem osumnjičenih itd.) i blokadom otoka slome borbeni duh stanovništva. U takvim okolnostima postojali su slabi uvjeti za postizanje većih uspjeha oružanim akcijama na malom i blokiranom otoku. Međutim, u općem razvitku snaga NOP-a u Jugoslaviji i očekivanog sloma fašističke Italije, PK KPH za Dalmaciju i OK KPH SDO uputili su direktive područnim komitetima da pojačaju oružane aktivnosti, bez obzira na posljedice.

U vezi s tom direktivom, na otok Vis bili su upućeni Vanja Vranjican, član OK KPH za SDO, i Nikola Tomić-Mladen, član OK SKOJ-a za SDO. Oni su bili ovlašteni da se sa KK KPH za viški kotar pobliže dogovore i da najizravnije pomognu rukovodstvu NOP-a viškog otočja u svim aktivnostima za vrijeme nastupajućih zbivanja u vezi sa kapitulacijom Italije.[248])

Kotarski komitet KPH za kotar Vis, razmatrajući situaciju poslije pada Musolinijeve vladavine (25. srpnja 1943), donio je odluku da se pristupi oružanim prepadima na detaširane okupatorove jedinice i pojedine grupe, kako bi se prikupilo oružje za naoružavanje novoosnovanog Viškog udarnog bataljona, koji bi bio kadar da razoruža posade talijanskih garnizona. Za prvu akciju »Leteće čete« odabran je kao najpogodniji cilj talijanska izvidno-signalna stanica na brdu Hum, iznad Komiže. Ova stanica na brdu Hum imala je za Talijane važnu ulogu ne samo za obavještavanje i upozoravanje o nailasku neprijateljskih plovnih i zrakoplovnih objekata već je služila i kao retranslaciona radio-stanica. Zbog toga su ranija utvrđenja ojačana, a inženjerskim radovima osigurana sa dva reda spiralne bodljikave žice i nekoliko minskih prepreka. Smatralo ***se*** da je za obranu ovako utvrđene stanice dovoljna stalna posada od 6 vojnika i 1 podoficira.

Rukovodstvo NOP-a donijelo je odluku da »Leteća četa«, sastavljena od komunista i skojevaca, na prepad zauzme stanicu noću 15/16. kolovoza 1943. godine. Nekoliko dana su vršene pripreme, te su razrađene sve pojedinosti. Bilo je predviđeno presijecanje telefonskih veza stanice sa garnizonima u Komiži i Visu, iznenadan upad u stanicu, iznošenje i pohrana zaplijenjenog naoružanja i

opreme, kao i naknadni postupci u očekivanju talijanskih protumjera raznovrsnog karaktera. Rukovođenje prepadom i njegovo izravno izvršenje bilo je povjereno'komandiru »Leteće čete« Mići Karliću, kojemu je za te svrhe stavljena na raspolaganje grupa od 18 odabranih boraca.

Za prepad na talijansku izvidno-signalnu stanicu na brdu Hum rukovodstvo KK KPH za kotar Vis upoznalo je komandira »Leteće čete« Miću Karlića s planiranim zadatkom. Posebni izviđači (Ivčević Josipa Mate-Šibaška i jedan njegov sumještanin — Podhumljanin, s obzirom da su posadu stanice poznavali transportirajući im tovarnim grlima izvjesne potrebe) odlazili su na lokaciju izvidno-signalne stanice, te koristeći poznanstvo, i u njene prostorije. Utvrdili su da na stanici po spisku ima 11 mornara-signalista, ali da su 3 do 4 od njih svakodnevno u Komiži ili u Visu na odmoru ili po zadacima; ima 10 pušaka, automat, veće količine municije i ručnih bombi; postoji radio-stanica, dalekozor većeg formata; te mnoštvo druge opreme i znatne količine živežnih namirnica.[244])

Na osnovi ovih i drugih podataka odlučeno je: zadatak izvršiti sa 18 boraca, s time da polovina njih osigurava upad druge polovine boraca; prepad izvršiti sa podhumske strane, suprotno od Komiže; prethodno presjeći telefonske veze sa stanicom; pripremiti ljude s tovarnim grlima za hitnu evakuaciju svega što se može zaplijeniti i iznijeti; neutralizirati likvidiranjem ili na pogodan način stalnog dežurnog izviđača-osmatrača.

Prema sjećanju Miće Karlića, pod njegovim rukovođenjem upad u izvidno-signalnu stanicu, prilazeći sa predjela »Serenjak«, izvršili su: Miće Karuza, politički komesar čete, i borci Ivan Acalinović--Tolelo, Franci Vojković-Ja'kicin, Deli Zanki, Miroslav Kuljiš, Nikola Pećarević, Petar Bradanović-Kapelo, Jakov Zaninović, Petar Ivana Fiamengo, Sime Ivčević-Cinkvin, Marjan Petric. U napadu su sudjelovali i Vioko Jurja Marinković, Ante Blaža Vinkušić, Miki Borčić, Miho Frane Žitko i Mili Jakova Mirković-Zamanja. Sa »Serenjoka« krenuli su oko 20,30 sati. Došavši u Podšpilje, odmorili su se u kući obitelji Mardešić-Šćula, te nastavili prikriveno kretanje prema stanici zajedno s grupom za osiguranje, te članovima lokalnog i Okružnog za SDO rukovodstva NOP-a. Prema planu, posebne grupe su pet minuta prije planiranog prepada presjekli telefonske veze stanice Hum sa garnizonima Komiža i Vis.

Upad je grupa izvršila u 01 sat 16. kolovoza, a pripomogli su joj. posredno i neposredno, članovi rukovodstva Nikola Kučić, Josip Ilić-Suro, Ivan Božanić-Cura, Vinka Marinković, Sime Petric, Nikola Tomić-Mladen, Vanja Vranjican, dr Sergije Makiedo i drugi. Upad je bio tako munjevit da komandir stanice, njegova žena i cjelokupna posada nisu uspjeli ni da se snađu, a već su bili zarobljeni. Objašnjeno im je šta je cilj napada i da će im životi biti pošteđeni. U

međuvremenu pristigli su mnogobrojni aktivisti iz obližnjih sela i zaselaka s tovarnom stokom radi transportiranja zaplijenjenog materijala i opreme.

Ovim upadom zaplijenjeno je 10 pušaka, automat, 2 pištolja, oko 200 ručnih bombi, oko 5.000 metaka, radio-stanica, telegraf, telefon, dva manja i jedan veći dalekozor, sva oprema stanice i veće količine živežnih namirnica. Sve je natovareno na 15 tovarnih grla i transportirano do unaprijed pripremljenih spremišta.[245]) Zarobljenim Talijanima naređeno je da prije 8 sati ujutro nitko od njih ne smije napustiti prostor stanice. Zatim, prije zore napadači su se povukli radi izvršavanja daljnjih zadataka, skladištenja zaplijenjenog materijala i radi obrambenih priprema.

KAZNENA EKSPEDICIJA, REPRESALIJE I STRIJELJANJA 20 TALACA

Bez obzira što se svakog trenutka očekivala kapitulacija Italije, talijanska komanda iz Splita odlučila je da hitno i energično intervenira, pogotovo što je ljudstvo posada garnizona u Komiži i Visu zahvatila panika zbog otvoreno prijetećeg stava najvećeg dijela stanovništva viškog otočja. Preko proglasa, od 16. kolovoza, talijanske komande garnizona u Komiži i Visu postavile su zahtjev da se odmah vrati zaplijenjeno naoružanje i oprema izvidno-signalne stanice, u protivnom će pristupiti represalijama. Međutim, istog dana talijanska komanda iz Splita upućuje na otok Vis pojačanja i izviđačke avione, koji nadlijeću otok i bacaju letke sa upozorenjem da će bombardirati sva naselja na otoku, ukoliko se do 12 sati 19. kolovoza ne izvrše njihovi zahtjevi.

Pošto je Talijanima već bilo jasno da do predviđenog roka viski partizani neće iz bilo kojeg razloga izvršiti njihov zahtjev, avionom su bacali po otoku letke na talijanskom i hrvatskom jeziku sa slijedećim sadržajem:[246])

ZAPOVJEDNIŠTVO

Pješadijske divizije »Bergamo« (15°)

O B J A V A

U dvojbi, da još nije svakome došla do znanja moja o b j a v a obnarodovana 17 i 18 o. mj. dajem još 24 sata vremena da se našim posadama vrati oružje, materijal i radio-stanica, što je 15. o. mj. bilo oduzeto izviđačkoj postaji na brdu Humu (Culmine, Lissa).

Po izminuću spomenuta 24 sata, i to počev od 12 sati dana 20. o. mj., ako se do tada ne bude vratilo, bez daljega će se početi primjenjivati stroge represalijske mjere koje ovdje ponavljam:

1. Strijeljanje 50 taoca;

2. Potpuno blokiranje otoka Lissa (Visa — p.a.), naime:

— biti će zabranjen pristup i odlazak bilo kojem civilnom plovilu,

— biti će obustavljeno snabdijevanje hranom pod bilo kojim naslovom,

— biti će zabranjen ribolov,

3. Bombardiranje iz zraka mjesta na otoku Lissa (tj. Visu —p. a.).

General Zapovjednik
(Emilio Becuzzi)

U međuvremenu i kasnije, kobni događaji na otoku Visu su se vrlo brzo razvijali. Posade talijanskih garnizona su već 16. kolovoza tražile i dobile iz Splita manja pojačanja i započele blokadu Visa i Komiže. Oko otoka Visa patroliralo je 35 talijanskih brodova. Narod iz mjesta nastojao je da izbjegne u okolna polja, brda i šume, jer su Talijani počeli hapšenja. Rukovodstvo NOP-a uz suglasnost Vanje Vranjicana, člana OK KPH i sekretara OK SKOJ-a za srednje-dalmatinsko otočje, koji se tada po zadatku OK KPH za SDO nalazio na otoku Visu, odlučuje da se odbiju svi zahtjevi okupatorovih vlasti.[247)]

Pošto talijanski zahtjevi do isteka roka prvog ultimatuma nisu ispunjeni, talijanska avijacija 19. kolovoza poslije podne rastura nove »objave«, a usput mitraljira i baca 16 bombi na sela oko Podšpilja i na Okljućnu. Bez obzira što tada nije bilo ljudskih žrtava, kod dijela starijih stanovnika prevladava mišljenje o potrebi ispunjenja talijanskih zahtjeva, pogotovo što je talijanska komanda iz Visa postavila novi zahtjev za pregovore. Na ovaj način Talijani su nastojali da odvoje narod od rukovodstva i partizanske čete, jer navodno samo oni, uprkos volji većine naroda, inzistiraju na svom stavu bez obzira na posljedice.

Rukovodstvo NOP-a u ovim uvjetima odlučuje, ne odstupajući od svog stava, da pregovara s talijanskim predstavnicima. Van ja Vranjican, Josip Ilić-Šuro i Veljko Brajčić kao predstavnici NOP-a stupaju predvečer 18. kolovoza na brdu Prisma (istočno od Visa) u pregovore s talijanskim komesarom Pietrom Petrossijem-Crnim. Utanačenje ovog sastanka izvršeno je preko aktivista dr Bartula Gizdavčića i Vjeka Tomića. Predstavnici NOP-a uzalud su objašnjavali nadutom izrodu Petrosi ju i predstavnicima talijanske vojske da je fašistički režim slomljen, da se svakog trenutka očekuje bezuvjetna kapitulacija Italije i da je borcima NOVJ oružje potrebno za nastavak borbe protiv njemačkih okupatora. Posebno mu je naglašeno da će za sve dotadašnje i buduće represalije krivci uskoro odgovarati pred neumoljivim narodnim sudom.[248)] Petrossi je inzistirao na ranije objavljenim zahtjevima, ukazao da će se konzultirati s komandom u Splitu, te obećao novi sastanak. Ali, obećanje nije izvršio, već je pustio na slobodu samo nekoliko uhapšenih, a većinu zadržao.

Odmah poslije pregovora rukovodstvo NOP-a objasnilo je sakupljenom narodu (u skrivenim predjelima prikupljenih zbjegova)

potrebu da se odbace talijanski zahtjevi i izdalo uputstvo o napuštanju domova i sklanjanju na sigurnija mjesta, kako bi se izbjegle nepotrebne žrtve. Većina je energično zahtijevala ne samo odbacivanje talijanskih uvjeta, već je izražena želja da se makar i priručnim sredstvima napadnu talijanski garnizoni.

U međuvremenu su talijanske pomorske snage izvršile potpunu pomorsku blokadu otoka. Dvije talijanske torpiljarke, desetak borbenih čamaca, nekoliko parobroda i motornih brodova prišlo je viškim lukama i do podne 20. kolovoza iskrcalo kaznenu ekspediciju od oko 1.200 bersaljera i pridruženih im fašista. Iako je veći broj stanovnika Visa i Komiže već izbjegao u obližnja polja i šumarke, ipak je Talijanima uspjelo, zajedno s ranije zatvorenim taocima, da uhapse 57 ljudi raznog spola, zanimanja i godina starosti. Istovremeno desetalk talijanskih aviona nastavilo je mitraljiran je i bombardiranje viških sela i zaselaka, a ekspedicija se pripremala na akciju »rastellamenta«. Uhapšeni taoci, ukrcani na brodove usidrene usred viške i komiške luke, očekivali su svoju sudbinu.

Pošto je u 12 sati 20. kolovoza istekao rok i posljednjeg ultimatuma, a partizani nisu bili voljni vratiti zaplijenjeno oružje i opremu, razbješnjeni fašisti odlučili su da izvrše svoje prijetnje nad nedužnim taocima. Dolaskom kaznene ekspedicije naređena je opća zabrana kretanja, povlačenje zateklih stanovnika u svoje kuće i obavezno zatvaranje svih prozora. Vojnici su upadali u kuće i vršili nova hapšenja.

Između talaca uhapšenih u Komiži fašisti su nasumce izdvojili 10 ljudi, povezali ih jednim konopom, i uz udarce kundacima tjerali ih prema groblju.[249]) Kroz pritvorene prozore narod je uočio tužnu povorku i odjednom je cijelom Komižom odjekivao plač žena i djece, uz proklinjanje fašista. Osuđenici na smrt, iznureni dvodnevnom glađu, mrcvarenjem i kundačenjem, posrtali su i padali, svi zajedno povezani. Fašisti su izvršili svoju prijetnju, strijeljajući taoce prije nego su stigli na groblje. Prkoseći fašistima, u prvi ljetni sumrak, 20. kolovoza, herojskom smrću poginulo je 10 rodoljuba iz komiške općine: Bogđanović pok. Luke Mate-Kanela, Božanić pok. Dinka Petar-Pepe, Božanić pok. Petra Nikola, Kučić pok. Ivana Jerko--Marjanov, Marinković pok. Ante Juraj-Tikva. Vitaljić pok. Franje Andrija-Cingrija, Zanki Petrov Petar-Lestić, Gospođinović Mate, Jurinović Nikola i Mardešić pok. Kuzme Franjo. Iako je među njima jedino Petar Božanić bio član KPJ, svi su junački izdržali prethodna mučenja, a prilikom sprovođenja na strijeljanje pjevali rodoljubive i partizanske pjesme, te dobacivali fašistima da će ih stići zaslužena kazna. Mardešić Franjo, 50. godišnji intelektualac, ne samo da je bodrio svoje drugove već je, pred strijeljanje, na talijanskom jeziku održao govor u kojem je talijanskim vojnicima objašnjavao nemogućnost likvidiranja narodnog pokreta, siguran slom okupaciono-aneksionog režima i neminovnost brzog izvođenja zločinaca pred osvetnički sud naroda.[250])

Između talaca uhapšenih u Visu i okolini odabrano je, žicom vezano i u izmrcvarenom stanju na otočić Host prebačeno 10 rodoljuba. U 18,15 sati, uoči približavanja ljetnog sumraka 20. kolovoza, bez traženja milosti, junački i uz dobacivanje prezrivih riječi fašističkim zvijerima, položilo je svoje živote još 10 rodoljuba: Ilić pok. Ante Miho, Mandaković Frane, Pečarević Petra Ivan, Puhalović pok. Simuna Mate, Radica Marina Ivan, Radišić pok. Nikole Nikola, Restović pok. Kuzme Josip, Ruljančić pok. Nikole Jakov, Svićarević Nikole Grgo i Tomić Mate Dušan. Do državnog sloma u travnju 1941. godine strijeljani taoci pripadali su raznim političkim grupacijama, a kasnije su iz rodoljubivih pobuda pristupili akcionim odborima, slično kao i ostali njihovi mještani. Između pedesetak talaca, strijeljani su nasumce odabrani, pošto su Talijani smatrali da su svi isti u odnosu na podršku partizanima. Iako je Frane Mandaković bio otac poginulog prvog sekretara Kotarskog komiteta KPH za viški kotar, Grgo Svićarević imao brata u partizanima, a Ivan Pečarević bio kandidat za člana KPJ, Talijani su njih strijeljali na isti način kao i mladog, boležljivog, ali ipak duboko patriotski raspoloženog Dušana Tomića, za kojega, bar prividno, nisu postojali nikakvi uvjerljivi dokazi da je aktivno pomagao partizanima. Višani su, skriveni po obližnjim šumarcima na obalama nasuprot otočiću Hostu, slušali borbene poklike sviju strijeljanih. Čak su se i talijanske ubojice divili neustrašivosti viških rodoljuba.[251])

Komanda talijanskog 18. armijskog korpusa je u svom izvještaju[252]) šturim riječima zabilježila ovaj zločin:

> *Sektor ->Bergamo«:* **... »Jučer 20. o. m., nakon što je protekao utvrđeni rok za povratak oružja odnesenog od ustanika na br. Culmine (Hum — p. a.), bilo je strijeljano na Visu 20 talaca. U toku su represalije avionima na mjesta u unutrašnjosti ostrva gdje su primjećene grupe ustanika«.**
>
> *»Zračna aktivnost:* **... »bombardiranje i tučenja malim bombama u rajonu kota 192 — o. Vis (SP-AP), Smokova (SR-AD), Podhumlje (SI-AB), Podselje (SN-AD) i Duboka (SL-AB). — Vedro — more mirno.«**
>
> **General SPIGO**
> **22002108**

Uprkos strijeljanju 20 talaca, potpunoj blokadi, bombardiranju, prisustvu kaznene ekspedicije i prijetnji novim represalijama, rukovodstvo NOP-a i stanovnici otoka ostali su nepokolebljivi. Ogorčenje i mržnja prema fašistima nadvladali su strah pred smrću, jer je narod bio uvjeren da su sva talijanska obećanja gola laž. Poslije kraćih priprema Talijani su 23. kolovoza otpočeli akciju definitivnog »rastellamenta«. Postupnim prodorom van garnizona radi »pročešljavanja, korak po korak« čitavog otoka. Tog dana je 31/4. četa bersaljera uhvatila još 33 stanovnika, a slijedećeg dana »oslobodila« trojicu svojih pristalica koje su poveli »ribelli« (odmetnici) i uhva-

tila jednog partizana.[253]) U nastavku svoje akcije bersaljeri i fašisti su uz postupno pročešlja van je sela, zaselaka i otvorenih prostora palili kuće i hapsili žene, djecu, starce. Bez obzira na svoju brojnost, Talijani nisu uspjeli ostvariti svoj cilj: niti su povratili zaplijenjeno oružje i opremu, niti su pak uspjeli uhvatiti partizane i rukovodstvo NOP-a, a njihovim potjerama uspješno je izbjegla i većina stanovnika.

Izbjeglo stanovništvo na otoku uporno je tražilo da se zajedno s partizanskom grupom suprotstavi odredima ekspedicije bez obzira na posljedice. Otočko rukovodstvo NOP-a bilo je prinuđeno da smiruje narod uvjeravanjem da se očekuje skora kapitulacija Italije i da će talijanska komanda u Splitu biti prisiljena da što prije povuče vojnike kaznene ekspedicije. U prilikama ikad su partizani otoka, zajedno sa zaplijenjenim oružjem, raspolagali sa oko 20 pušaka nasuprot više od 1.200 do zubiju naoružanih Talijana, koji su također imali zaštitu snažne blokadne flote i zrakoplovstva, bilo je svrsishodnije sačuvati partizansku četu i narod za vođenje borbe u pogodnijim uvjetima.

Do konca kolovoza otok Vis je proživljavao najmučnije trenutke u svojoj povijesti, jer je njegovo stanovništvo bilo izloženo pohlepnom fašističkom nagonu za zločinom i uništavanjem. Početkom rujna vojnici kaznene ekspedicije u grupama su napustili otok, jer je zaključeno da su se partizani vjerojatno uspjeli prebaciti preko otoka Hvara na kopno. Talijanska komanda je smatrala da će ojačane stalne posade u garnizonima Vis i Komiža biti sposobne da, sistemom daljnjih represalija, održavaju uspostavljeno stanje na otoku Visu, Biševu i Svecu.

PREDAJA POSADA TALIJANSKIH GARNIZONA I STANJE NOP-a

Nakon pada Musolinijevog fašističkog sistema 25. srpnja 1943. godine, bilo je očito da će Italija ubrzo morati bezuvjetno kapitulirati. Čitava Dalmacija spremno je očekivala taj trenutak, ne samo radi prestanka talijanske okupacije, već zbog razoružanja talijanskih formacija i podizanja općenarodnog ustanika radi konačnog oslobođenja zemlje od njemačkih okupatora i domaćih izdajnika. Rukovodstvo NOP-a, organi narodne vlasti i partizanske grupe na srednjodalmatinskim otocima početkom rujna 1943. godine pripremali su narod za nastupajuće događaje. Poslije 20. kolovoza na viškom otočju za taj čin pripremali su se gotovo svi stanovnici.

U trenutku povlačenja dijelova kaznene ekspedicije sa otoka Visa rukovodstvo NOP-a i stanovnici na otoku usmjerili su svoje napore da ublaže posljedice fašističkih zločina i organiziraju snage za razoružanje talijanskih posada u garnizonima Vis i Komiža. U

svakom od ovih mjesta nalazila se po jedna ojačana četa bersaljera (ukupno oko 300 vojnika), karabinjerska i financijska stanica i civilni predstavnici aneksiono-okupacionog sistema. Talijanski vojnici osjećali su se nesigurnima, jer im je bilo poznato ogorčenje naroda zbog strijeljanja talaca. U cilju ispitivanja uvjeta napuštanja otoka u trenutku kapitulacije nastojali su pojedinačno doći u dodir s predstavnicima NOP-a, koji su to sada odbijali.

Na otoku Visu tada je u ilegalnosti očekivala svoje upućivanje u jedinice NOVJ na kopno grupa od 17 dobrovoljaca, pretežno onih iz predjela Kut, mjesta Vis. Oni su već 20. srpnja bili prebačeni na otok Hvar i tamo boravili nekoliko dana. Zbog blokade otoka Hvara dobrovoljci su vraćeni na Vis. Njihovo ponovno prevoženje u Dubovicu izvršeno je 1. rujna, kada su, zatim, stupili u jedinice NOVJ na kopnu. Uprkos svim tragičnostima, sa otoka Visa je noću 7/8. rujna prebačena i posljednja grupa od 9 dobrovoljaca do Dubovice, odakle su preko otoka Hvara prebačeni u podbiokovsko područje uoči kapitulacije Italije. Toga dana, tj. 8. rujna navečer, radio London i »Glas Amerike« emitirali su vijest o uvjetima pod kojima se vode utanačenja za predstojeću kapitulaciju Italije, koja je sutradan imala biti potpisana od sila pobjednica i predstavnika poražene Italije.

Saznavši za kapitulaciju Italije, 9. rujna rukovodstvo NOP-a viškog kotara sastalo se istu večer i odlučilo da pristupi ostvarenju plana razoružanja okupatorove vojske. Sastavljeni pisani zahtjev upućen je ujutro 10. rujna talijanskoj komandi otoka u Visu. Zatraženo je da Talijani, na osnovi savezničkih uvjeta za kapitulaciju, odmah predaju cjelokupno naoružanje i vojnu opremu lokalnim partizanskim snagama, ili da im se dobrovoljno pridruže u borbi protiv fašističke Njemačke. U slučaju namjere napuštanja otoka i odlaska u Italiju, vojnicima okupatorove vojske predviđeno je da se ostavi samo najnužnija lična oprema. Svi predstavnici aneksiono-okupacionog režima i njihove domaće sluge, koji su počinili zločine, morali su biti izručeni narodnim vlastima radi suđenja. Istovremeno je postavljen zahtjev da se sva civilna vlast odmah preda postojećim institucijama narodne vlasti.[254])

Uz posredničku pomoć viškog liječnika dr Josipa Gizdavčića, pisani zahtjevi kotarskog rukovodstva NOP-a uručeni su ujutro 10. rujna talijanskom komandantu otoka. Pročitavši zahtjeve bahati komandant izjavio je povišenim tonom: »Doktore, pripremite zavoje. Bit će krvi!«. No saznavši pojedinosti o situaciji na drugim obližnjim otocima i u Splitu, komandantova bahatost se za nekoliko sati pretvorila u poniznost. Poslije podne, preko kurira, zamolio je dr Gizdavčića da dođe i objasnio mu da talijanska komanda na otoku Visu želi da večeras pregovara s partizanima o njihovim zahtjevima. Istakao je da Talijani smatraju najprihvatljivijim prijedlog o zajedničkoj vojnoj komandi radi borbe protiv sada istog neprijatelja — Nijemaca. Zamolio je da se predstavnici viških partizana, naoružani pištoljima, jave straži na obrambenim položajima iznad garnizona

Vis, koja će ih provesti kroz prepreke do talijanske komande. Napomenuo je da će tražiti instrukcije od svoje nadređene kojnande.[255)]

Rukovodstvo NOP-a je preko akcionih odbora već upoznalo cjelokupno stanovništvo o predstojećim zadacima. Partizanske grupe *S* postojećim oružjem i veliki broj nenaoružanih dobrovoljaca ranije formiranog bataljona zauzeli su položaje oko garnizona Vis i Komiža. tJ predvečerje 10. rujna dva predstavnika NOP-a viškog kotara (Josip Ilić-Šuro i dr Sergi je Makiedo) došli su na označeno mjesto prihvaćeni od talijanskog oficira, koji ih je priveo u komandu, gdje su ih radi pregovora očekivali komandant garnizona, njegov ađutant, komandir karabinjerske stanice ii komandant viške luke. Delegirani predstavnici NOP-a, uz nazočnost dr Gizdavčića, energično su izložili svoje ranije postavljene zahtjeve, tražeći momentane i jasan odgovor, koji bi važio za teritoriju cijelog otoka. Slične uvjete talijanskoj komandi u Komiži izložili su Nikola Kučić i Ivan Božanić-Cura, uz pomoć tumača Frane Torea.

U početku pregovora talijanski komandant viškog garnizona pokazivao je nadutost, rezerviranost d želju za odugovlačenjem, postavljajući ujedno razne protuuvjete.

U međuvremenu narod mjesta Visa, predvođen svojim općinskim i mjesnim odbornicima, predstavnicima svih akcionih odbora i istaknutim aktivistima, izišao je na obalu i čitavom njenom dužinom (od oko 3 km) počeo, po predhodnom dogovoru, paliti valre, a istovremeno slične vatre potpalili su partizani i dobrovoljci na okolnim visovima. Najednom je cjelokupno pučanstvo preplavilo obalu i neustrašivo počelo pjevati rodoljubive i borbene partizanske pjesme.

Među talijanskom posadom garnizona nastalo je komešanje, zbrka i znaci velike panike. Talijanski predstavnici, vidno impresionirani organiziranim nastupom i odlučnošću naroda, uglavnom su prihvatili sve uvjete o razoružanju vojske i izručenju inkriminiranih pojedinaca, ali tek kada dobiju nadležno naređenje u pisanom obliku. Obostranim sporazumom dogovoreno je da razoružanje i preuzimanje civilne vlasti bude završeno zaključno s 14. rujna. Predstavnici rukovodstva NOP-a zamoljeni su da pruže garancije o ličnoj sigurnosti razoružanih i da im stave na raspolaganje brodove koji će ih prevesti u Italiju. Pošto je postignut sporazum, predstavnici tfOP-a i partizani su još iste noći praktično preuzeli cjelokupnu civilnu vlast u garnizonu Vis i Komiži.

Po završenim pregovorima u Visu i Komiži narod je s velikim oduševljenjem sačekao svoje predstavnike. Mase su u Visu prekrile obalu od zgrade tadašnjeg »Hrvatskog doma« do pred kuću Marka Burića u Kutu, uz održavanje narodnih zborova, s prigodnim govorima. U Komiži formirana povorka zaustavila se ispred općinske zgrade, gdje je upriličen narodni zbor s prigodnim govorima.

Budući da Talijanima nije stiglo pisano naređenje o predaji, a u skladu s dogovorima s predstavnicima NOP-a, KK KPH za viški

I

kotar poduzeo je 12. rujna nove inicijative. Nikola Kučić je s omladincem Josipom Radišićem iz Rukavca otplovio za Hvar kako bi s predstavnicima okružnih rukovodstava za SDO usuglasio stavove za poduzimanje daljnjih mjera. Tamo je saznao potrebna uputstva i, uz pomoć okružnih i lokalnih hvarskih predstavnika NOP-a, dobio od talijanskog komandanta pisano naređenje da garnizoni u Visu i Komiži predaju oružje, odnosno da se pokoravaju uvjetima koji su im postavili predstavnici NOP-a viškog kotara. Kučićev polazak i povratak osiguran je ribarskim brodom Jakova Periboni ja, čiju su posadu sačinjavali Luka i Mate Vojković iz Podstražja i Luka Radišić iz Visa.

Za vrijeme ove misije rukovodstvo NOP-a rasporedilo je dijelove Viškog udarnog bataljona i »Leteće čete«, te izvršilo sve organizacione pripreme radi razoružanja talijanskih posada i uspostavljanja svoje vlasti u mjestima Visu i Komiži.

Povratkom Nikole Kučića i uručenjem pisanog naređenja talijanske komande iz Hvara, 13. rujna otpočelo je razoružavanje posada talijanskih garnizona. Uporedo se naoružavao i opremao Viški partizanski bataljon i »Leteća četa«. Uspostavljena je Komanda otoka Visa sa odgovarajućim komandama u Visu i Komiži. Na taj način, najviše osobnim inicijativama, stanovništvo viškog kotara preuzelo je i čvrsto držalo svu vlast nad cjelokupnim zavičajem.

U Komiži naoružana je 2. četa Viškog bataljona i 2. četa partizanske straže Komande otoka. U Visu naoružana je 1. i 3. četa Viškog bataljona i 1. četa partizanske straže Komande otoka Visa.[256)]

Iz Visa i Komiže odmah su u Split upućene naoružane partizanske grupe radi hvatanja odbjeglih talijanskih rukovodilaca i domaćih izdajica, koji su prije kapitulacije Italije pobjegli u Split. Ove grupe sačinjavali su Ivan Acalinović, Srećko Gizdavčić, Mili Božanić, Ivan Vojković-Spuga, Juraj Pećarević, Andrija Peribonio, Pjero Mardešić i Ivan Božanić-Cura. Prevoženje su vršili brod »Sv. Ante« s posadom sastavljenom od Vjeka Tomića, Tripe Vidovića i Ante Lukšića-Lole, te ribarski brod vlasnika Jakova Peribonija, kojim je upravljao Andrija Peribonio. U Splitu su uhvaćeni i na otok Vis dovedeni Diego Pardo, komesar općine Vis, Federico de Marchi, te Pietro Petrossi-Crni. U Visu i Komiži uhapšeni su njihovi pomagači i drugi izdajnici. Svima njima kasnije je sudio narodni sud pri Komandi srednjodalmatinskog otočkog područja. Izricanje presuda i njihovo izvršenje spada u naredni period zbivanja na viškom otočkom području.

Razoružane talijanske posade u Italiju su do polovine rujna prevezli brodovi: »Biokovo« (od 7 vagona: vlasništvo Mate Vodanovića iz Podgore, koji je bio kapetan posadi: sinu Mati, motoristi; Mati Bereoki i Dinku Matkovcu, pok. Bartula); brod Jakova Geričića, brodograditelja iz Komiže, a u zakupu Ivana Vojkovića iz Visa (brodu od 2 vagona on je bio kapetan, a Ante Kivela bio je jedini član posade); i brod »Kamik«, vlasništvo Jakova Borčića-Mokrog iz Komiže (on je upravljao brodom uz pomoć brata mu Frane).

Ukupno je u Italiju prevezeno oko 300 pripadnika bivših talijanskih posada garnizona Vis i Komiža.

Od Talijana, na otoku Visu dobrovoljno su ostali liječnik-kapetan dr Pietro Ubertalli, te kapetan lučke kapetanije iz Komiže, koji su bili blagonakloni prema stanovništvu i činili brojne usluge NOP-u. Lučki kapetan je sa svojom obitelji, nakon dvadesetak dana otputovao za Italiju, a dr Pietro Ubertalli je izvjesno vrijeme liječio ranjene i bolesne u novoosnovanoj bolnici na otoku Visu, a zatim je sa grupom ranjenika prešao u Italiju, te u bolnicu NOVJ u talijanskom gradiću Grumo i dalje liječio ranjene i bolesne partizane.

Zahvaljujući pobjedama snaga antifašističke koalicije, uspjesima NOV i POJ na čitavoj teritoriji Jugoslavije, te borbenoj odlučnosti pretežne većine rodoljubivog stanovništva viškog otočja, skršen je talijanski okupaciono-aneksioni sistem na otoku Visu, Biševu i Svecu. Pun doprinos oslobođenju otoka, pored onih 'koji su u tome izravno sudjelovali, dalo je i 233 dobrovoljaca koji su se do tada borili širom zemlje, te do tada dvadeset i trojica ubijenih i desetak od fašista zatvorenih u njihove logore.

Predstavnike narodne vlasti i svih rukovodstava, sve naoružane borce, te i cjelokupno odraslo stanovništvo viškog otočja očekivali su novi zadaci, uz veliki samoprijegor i žrtve, u slijedećem periodu NOB-e, kada su se na njihovom području, posebno na otoku Visu, odigravali povijesni događaji dalmatinskog, jugoslavenskog i međunarodnog značenja.

Rezimirajući konačno stanje NOP-a na području viškog kotara, neposredno na dan kapitulacije Italije, mora se naglasiti da je bilo veoma dobro organizirano u svakom pogledu (po partijskoj i skojevskoj organiziranosti; po organiziranosti USAOH-a, AFZ-a i akcionih odbora u sklopu JNOF-a; po organiziranosti i djelovanju svih stupnjeva organa narodne vlasti i njihovih tijela, u kojima je djelovalo mnoštvo aktivista, te konačno i po organiziranosti vojnih formacija bez obzira na nedostatke u naoružanju i opremi), pošto je najveći dio stanovništva čvrsto stajao iza odluka svog rukovodstva. Zahvaljujući tome, rukovodstvo NOP-a, oslanjajući se na stanovništvo, uspješno je razoružalo talijanske posade u Visu i Komiži, uspostavilo potpunu vlast radnih ljudi nad čitavim područjem kotara i pripremilo uvjete za izvršavanje mnogobrojnih, naknadnih zadataka.

Upoređenja uspjeha u odnosu na slične podvige i rezultate u drugim bliskim i daljim područjima — mikrorajonima, nisu adekvatna, ukoliko čitalac nije shvatio teškoće i ogromne probleme koje su nadvladavali obični ljudi iz raznih sredina (težačkih, ribarskih, radničkih i s njima povezanih međuslojeva), boreći se protiv lukavog i moćnog neprijatelja, odlučnog da tokom oikupacije-aneksije denacionalizira stanovništvo i stvori uvjete za trajno pripajanje viškog otočja talijanskoj državi. Aktivisti NOP-a, svih doba starosti, podržani i pomagani od brojnih članova Obitelji i rodbine, među ostalim svladali su najteže prepreke: stvorene u međuratnom razdoblju intrigantskom politikom monarhizma i ekstremizma u svojim

redovima; nastale đenacionalizatorskom i nasilnom politikom talijanskog 'okupaciono-aneksionog sistema, te njihovih podržavalaca; postojeće prirodno-geografske prilike, a kroz uspješno upućivanje 233 dobrovoljca u NOP odrede i NOVJ na kopno; one organizaciono--strukturalnog karaktera, prvenstveno vlastitim inicijativama; omaso vljavanj a NOP-a u uvjetima kada su okupatori garantirali mir i spokojstvo »strpljivim i svakodnevnim poslovima prilježnim« podanicima, a tokom krvavog ratnog vihora; te konačno one, koji su se suprotstavljali velikoj sili, čije su vojne efektive uspjeli razoružati.

Od preko 8.000 stanovnika, rukovodstvo NOP-a novoosnovanog viškog kotara tokom NOB-e, u trenutku kapitulacije Italije, računalo je sa preko 3.000 aktivista svih doba starosti svrstanih u partijske i skojevske organizacije, masovne ženske i omladinske organizacije, brojne akcione odbore u kojima je djelovao veliki broj ljudi iz svih slojeva stanovništva te dvije vojne formacije — bataljon i zasebna četa — iz čijih redova su brojni pojedinci zastupali stanovništvo u potpuno razvijenom sistemu narodne vlasti i njegovim raznim organima. Znači, u razoružavanju Talijana i uspostavljanju vlasti NOP-a na području viškog kotara aktivno je sudjelovalo preko 30% cjelokupnog stanovništva. Uzevši u obzir odrasle članove obitelji i rodbinu, utvrđuje se, da se ovaj postotak može znatno povećati. Prema tome, skoro svi odrasli stanovnici otoka Visa, Biševa i Sveca aktivno su sudjelovali ili pružali podršku NOP-u. Za slijedeći period NOB-e to je imalo veliko značenje.

BILJEŠKE

ZA UVODNI I DIO PRVI

1) P. Kuničić, Viški boj, izd. knjižare Lava Hartmana (St. Kugli), III izdanje, Zagreb 1907, 292 str.; Isti, Biševska modra špilja, izd. Jadran, Dubrovnik, 1932, 60 str.

2) G. Novak, napisao je trajna djela o prošlosti pojedinih područja i cijele Dalmacije. Za izloženu tematiku važnija su djela o otocima Hvaru (Hvar kroz stoljeća, Zagreb, 1972) i Visu (Vis, u slijedećoj bilješci navedeno djelo), s obzirom na njihovu raniju upravno-administrativnu cjelinu. U bibliografijama postoje popisi svih naučnih djela G. Novaka zajedno s brojnim radovima u kojima se neposredno i posredno daju mnogi podaci o viško-otočkom području.

3) G. Novak, Vis (Knjiga I. Od VI st. pr n. e. do 1941. godine), Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Zagreb, 1961, 286 str. U ovoj knjizi,, glava XIII, pod naslovom »Vis između dva rata«, od str. 273—281, izloženi su opći podaci, javni život, ekonomske i društvene prilike i prosvjetni život.

4) A. Božanić, Uloga KP na otoku Visu u predratnom razdoblju i u Narodnooslobodilačkoj borbi 1941—1945, Mornarički glasnik (dalje MG1) 4, 1964, Beograd, 440—456 — a isti prikaz objavljen je i u Pomorskom, zborniku (dalje: Pzb.) br. 2/1964, Zadar, 37—56. — Isti, objavio je u zbirci »Ratna sjećanja 1941—1945« knjiga treća, Kultura, Beograd, 1961,. od str. 37—56 članak »(Narodna pomoć u Dalmaciji«, u kojemu se posredno ukazuje na djelovanje, u tom pogledu, i na viškom otočkom području.

Dr Ante Fiamengo u svojoj diskusiji na Simpozijumu o ulozi, otoka Visa u NOR-u iznio je neke podatke *»O* društvenim gibanjima na otoku Visu od 1918—1941. godine«, što je na dvije stranice objavljeno u prilogu mjesečnika Pomorstvo, 11—12/1964. Napominje se da u navedenom dvobroju mjesečnika postoje svi referati i diskusije sa već ukazanog Simpozijuma.

S. Makiedo, Organizacija narodne vlasti na otoku Visu u vrijeme talijanske okupacije, Pzb. 2/1964, 173—182; Isti, Prva partizanska misija,. Sedma sila, Beograd 1963; Isti, Prvo partizansko predstavništvo, »Dnevnik«, 29. i 30. 11. 1963.

U arhivi Muzeja narodne revolucije u Splitu (Dalje: MNRS) ranije su se nalazila, a sada pak u arhivi Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije (IHRPD) u Splitu, zapisana sjećanja učesnika NOB-e i aktivista NOP-a s viškog otočja. Iz tih zapisanih sjećanja i drugih materijala autor je (1964—1965) proučavao zbivanja i zabilježio brojne podatke, dopunjujući ih i s izjavama pojedinih učesnika s kojima je

usmeno kontaktirao na otoku Visu. Ta sjećanja i materijali navedeni su u odjeljku ove knjige »Izvori d literatura«, pod »II Memoarska g.rad? T 1- — Neobjavljeni radovi — građa«, odnosno i »3. — Konzultirani učesnici« za usmene izjave i objašnjenja.

5) D. Gizdić — u svoje četiri knjige (Dalmacija 1941; Dalmacija 1942; Dalmacija 1943; Dalmacija 1944—1945.), koje su u Zagrebu izdane 1957, 1959, 1963. i 1964. godine, obrađuje u vidu dnevnika i iscrpnih objašnjenja razvitak NOP-a na području čitave Dalmacije.

Sibe Kvesić, Dalmacija u Narodnooslobodilačkoj borbi, izđ. Lykos, kolekcija Biblioteke narodne revolucije, knj. 7, 731 str., Zagreb, 196o! prvi je dao šire podatke o razvitku NOP-a u Dalmaciji tokom NOR-a.

>6) V. Krstulović, Historijska odluka o obrani otoka Visa, Pzb 2/1964. 7—17; Isti, Dolazak Vrhovnog štaba i druga Tita na Vis 1944. godine, Pomorstvo 7—8/1964, 223—232; Isti, Viške špilje — radna skloništa Tita, Pomorstvo 9—10/1964, 284—285 — važna ,su djela za ocjene značenja i uloge otoka Visa u pojedinim fazama NOR-a, s obzirom da je Vicko Krstulović tada bio sekretar Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju i neposredni inicijator u donošenju i predlagan ju važnih odluka.

’7) Osnovna djela i najvažniji članci i prikazi jugoslavenskih učesnika događaja i pisaca, kao i radovi inozemnih pisaca (britanskih pa i njemačkih) navedeni su u popisu »Izvori i literatura«, na kraju ove knjige.

•8) Važniji radovi — članci istaknutijih povjesničara i stručnjaka, kao i učesnika zbivanja viške historijske etape koji nisu zavičajni s viškog otočja, navedem su na odgovarajućem mjestu u prilogu ove knjige pod naslovom »Izvori i literatura«. Prvobitno sve je bilo navedeno u ovoj bilješci, ali je na ovaj način postupljeno prema primjedbama recenzenata, kako bi se izbjegla preobimnost bilješke navođenjem u njoj velikog broja autora i njihovih znanstvenih i stručnih radova o problemima koji su se krajem 1943. i tokom 1944. rješavali na otoku Visu ili osloncem na ovaj otok.

.9) J. Vasiljević, Dejstva na Jadranu u Narodnooslobodilačkom ratu, Vojno delo — VIZ JNA, Beograd 1975, 318 stranica; Isti, Obračun na Jadranu, Lykos, Zagreb 1962, 348 stranica; Isti, Vis —• tvrđava Jadrana, izd. edicije XX vek, Beograd 1964, 72 stranice; Isti, Mornarica narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, VIZ, Beograd 1972, 510 stranica u kojim djelima daje brojne podatke o događajima na otoku Visu i onim aktivnostima Mornarice NOVJ, koje su i neizravno bile povezane za viško otočje; S. Nešović, Inostranstvo i nova Jugoslavija, Prosveta, Beograd 1964, objavio je dokumentirane podatke i o zbivanjima na otoku Visu; J. Smodlaka, Partizanski dnevnik, Nolit, Beograd 1972, 299 stranica; J. Vujošević, Zapis doktora Josipa Smodlake, JAZU, Zagreb 1972, 141 stranica; M. Crevar, Intendantska služba u NOR, VİZ —• Beograd 1973, 637; Lj. Curgus-D. Jončić-Đ. Milanović, Nad svojom zemljom. Od partizanskih aviona do vazduhoplovnih divizija, Narodna armija, Beograd 1973, 216 stranica; S. Eterovdć, Ratnim stazama »Hajduka«, NK »Hajduk«, Split, 1974, 134 stranice; J. Broz-Tito, Uloga Jugoslavije u drugom svetskom ratu, Beograd 1975, 31 stranica; V. Dedijer, Dnevnik, drugo izdanje, Jugoslovenska knjiga, Beograd 1951, 872 stranice; Isti, Josip Broz Tito, Prilozi za biografiju, Beograd, 1955; J. Tomšič, Narodnoosvobodilni boj na Jadranu in glovanski pomorščaki, Partizanska knjiga, Ljubljana 1974, 868 stranica. I u drugim knjigama ima dosta podataka o otoku Visu tokom NOR-a.

10) Znanstveni skup (simpozijum) o ulozi i značenju otoka Visa u NOR-u održan je u Komiži od 1. do 3. srpnja 1964. godine. Svi referati sa ovog skupa objavljeni su u Pzb. 2/1964 i MG1. 4/1964, a dopunski prikazi i diskusije u časopisu Pomorstvo broj 7—-8/1964, odnosno prilogu dvobroja Pomorstvo br. 9—10/1964. Također, i u posebnoj knjizi.

11) V. Huljiić, Pobjede »Bloka radnika, težaka i ribara« (BRTR) na općinskim izborima 1926. i »Bloka radnog naroda (BRN) na općinskim izborima 1940. godine (seminarski rad na III stupnju Filozofsko-istorijskog fakulteta, grupa »Problemi socijalističke revolucije naroda i narodnosti SFRJ«), Beograd 1963, 56 str. strojem ispisanog teksta, neobjavljeno; Otok Vis 1918—1941. (težački pokret i razvitak revolucionarnog radničkog pokreta), magistarski rad, Beograd 1964, oko 200 str. strojem ispisanog teksta, neobjavljeno; Otok Vis 1941—1945. (dalmatinsko, jugoslavensko i međunarodno značenje i uloga), doktorska dizertacija obranjena pri komisiji beogradskog univerziteta, Beograd 1969, oko 450 str. teksta, bilježaka i priloga-shema, neobjavljeno; Otok Vis 1941—1945, objedinjeni magistarski rad i doktorska dizertacija, oko 600 str. strojem ispisanog teksta, bilježaka i priloga-shema, neobjavljeno (jedan primjerak predat je 1966. arhivi MNRS, a tri primjerka 1972. predati su SO Vis, u vidu materijala radi korištenja i eventualnog objavljivanja djela). Navedeni radovi bili su osnov za pisanje ove knjige. — Svi ostali objavljeni i neobjavljeni radovi autora navedeni su u prilogu »Izvori i literatura« ove knjige.

12) Važniji autori, čiji se djelomični podaci u raznim radovima (knjigama, stručnim izdanjima, publikacijama, tisku, itd.) izravno ili neizravno odnose i na tematiku koja se ovim djelom iznosi, navedeni su u odjeljku »Izvori i literatura« ove knjige, gdje su naznačeni i izravno konzultirani sudionici prošlih zbivanja, uz one koji su dali dopunske podatke.

:13) IHRPD, arhiv, Sig. MG-I-4-2/1 gdje su i radovi pojedinaca. — Tomić Nikola-Mladen, Repanić Nikola-Gandi, Zuanić Tomislav-Knežić i Božanić Andrija-nKastriotić »Stevo« sastavili su »Organizacija KPJ na otoku Visu od 1941. do 1943. godine« (57 strojem pisanih strana i 3 pregleda-tabele); Tomić Nikola-Mladen, Zanki Veljko i Zanki Pavle »Organizacija SKOJ-a na otoku Visu od 1941. do 1943. godine« (36 strana i 2 pregleda-tabele); Miće Karlić »Napad na osmatračku stanicu Hum« (7 strana); Ilić Josip-Šuro, Kuljiš Ivanko i Radišić Luka »Ususret slobodi uz nove žrtve« (11 strana); Ilić Josip-Suro i Radišić Luka »Oslobođenje otoka« (6 strana); Radišić Luka i Klarić Ante-Stipica »Organiziranje i formiranje vojnih jedinica« (13 strana); Kuljiš Ivanko i drugi »Herojska smrt Nikole Marinković-Topa« (4 strane); Miće Karlić i Kuljiš Ivanko »Štampa na otoku Visu« (15 strana); Kronja Ante-Ćenčo »Naš dolazak na Vis« — sjećanje (6 strana); Radišić Luka, Vojković Luka, Ilić Josip-Suro i Žuanić Tomislav-Knežić »Organizacija odlaska u partizane i sistem veza« (23 strane, zajedno s izjavama vođa grupa dobrovoljaca); Kuljiš Ivanko »Borbeni put Trećeg — viškog — bataljona 12. dalmatinske NOU brigade« — sjećanje (5 strana); Barzić Ivan, Borčić Petar-Bandić, Božanić Ivan-Cura, Ilić Josip-Šuro, Kučić Niko i Radišić Miće-Pavlov »Stvaranje, razvoj i djelovanje narodne vlasti« (19 strana); Klarić Ante i Franičević Stipe »Parobrod Bakar 1943. godine« (5 strana). U arhivi IHRPD koncem prosinca 1978. priključeni su i materijali: Zamberlin Andrija »Prihvat, smještaj d daljnje prebacivanje zbjega« (2 strane); Kronologija značajnih događaja na otoku Visu 1941—1943.« (bez autora, 5 strana); Gizdić Drago »Prvi izbori u slobodi« (3 strane) i »Dolazak na otok Vis rukovodstava NOP-a Dalmacije« (3 strane); Fiamengo Jakša »Vis — trideset godina tvrđava slobode« (horski recitali, 14 strana) ; Božanić Ivan-Cura, Ilić Josip-Šuro, Karlić Miće, Kučić Nikola, Repanić Nikola-Gandi i Tomić Nikola-Mladen »Branko Mandaković-Vojko« (5 strana). — Strojem pisani materijali čuvaju se u arhivi IHRPD u Splitu. Iz njih korišteni podaci navesti će se u bilješkama ove knjige.

14) Stanovništvo koje živi na većim otocima (Visu, Biševu, Svecu i na Palagruži obitelj svjetioničara) nosi zajednički naziv »Višani«, a kada se općenito govori o zbivanjima na otoku Visu, zbirni podaci i ocjene

važe za čitavo viško otočko područje, odnosno viško otočje, ili od kolovoza 1942. za viški kotar.

15) Definitivni rezultati popisa stanovnika od 31. marta 1931. godine, knjiga III, Beograd 1938, 68 i 69 daju se podaci da su općina viška (odnosno komiška brojke u zagradi) imale: 1.114 (795) kuća; 1.029 (974) domaćinstava; 4.186 (4560) odnosno ukupno za obje općine 8746 stanovnika. Prosječno preračunato stanje za početak 1941. godine ukazuje da je u 23 naselja na viško-otočkom području, uzimajući u obzir sva iseljavanja, živjelo preko 8.000 stanovnika; Almanah Kraljevine Jugoslavije, IV jubilarni svezak 1929—1931, Zagreb 1932, 430 navodi da je općina Vis imala 4 osnovne škole, 10 čitaonica, 2 vinogradarsko-vinarske zadruge, 3 tvornice sardina, sud, poresku upravu, zdravstvenu stanicu, apoteku, poštu, građansku školu, žensku obrtnu školu, britansku konzularnu agenciju te brojna udruženja i sportska društva; općina Komiža da je imala 5 osnovnih škola, 3 čitaonice, 6 tvornica sardina, hotel, građansku školu, žensku obrtnu školu, poštu, apoteku, vinogradarsko-vinarsku zadrugu te brojna udruženja i jedno sportsko društvo. Uglavnom, sve se odigravalo u mjestima Vis odnosno Komiži. — Prema popisu stanovništva, koji je za saznanje o svim mjestima, selima i zaselcima najpotpuniji iz 1953. godine (a približan podacima za polovinu 1941) u obje općine bilo je 2.452 domaćinstva sa 7.890 stanovnika.

Viška općina imala je 1.299 domaćinstava i 3.998 stanovnika (grad Vis sa obližnjim izdvojenim kućama u Stončici, Prirovu i na otočiću Hostu imao je 1.064 domaćinstva i 3.132 stanovnika; s. Podstražje s okolnim zaselcima Brgujac, Milna na Visu, Milna-uvala 44 odnosno 163; s. Rukavac 39, odnosno 140; s. Podselje 29, odnosno 119; s. Plisko Polje 22, odnosno 82; s. Marinje Zemlje sa zaeocima 73, odnosno 259; i s. Dračevo Polje 28 domaćinstava odnosno 103 stanovnika).

Komiška općina imala je 1.153 domaćinstava sa 3.892 stanovnika (grad Komiža s domaćinstvima u Dragodidu, Sv. Blažu, Kostimi i Palagruža-otoku svega 852 domaćinstva, odnosno 2.787 stanovnika; otok Biševo s naseljima Bela Gora, Mezoporat, Nevaja, Polje Biševsko, Porat, Potok i Salbunara svega 50 odnosno 147; otok Sveti Andrija-»Svetac« 14 odnosno 64; s. Borovik 20 odnosno 87; s. Podhumlje 62 odnosno 250; s. Zena Glava 64 odnosno 256; s. Podšpilje sa zaselcima Duboka, Galije i Talež 51 odnosno 167; i s. Okljućna sa zaselkom Kumpris, svega 37 domaćinstava odnosno 134 stanovnika). Podaci iz 1953, kao najpotpuniji, daju se ne samo radi odnosa broja domaćinstava i stanovnika, već radi toga da bi se čitalac mogao realnije orijentirati pri sagledavanju zbivanja u odnosu na područja općina i pojedinih naselja u njima.

16) Tri tvornice sardina u Visu i jedna u Komiži obustavile su rad poslije 1932. godine, tako da je u radu preostalo svega pet komiških tvornica sardina. Podaci o prosječnoj godišnjoj proizvodnji vina su prema navedenom djelu G. Novaka (Vis, knj. I, 259), a u odnosu na proizvodnju 1866—1918. godine. Slično je dostignuto pred drugi svjetski rat.

17) Egzistencija vlasnika ribarskih mreža-trata (posjeduju, obično po 3—4 ribarska broda, mrežu, ribolovni pribor, skladište) zavisila je od »sreće« u lovu plave ribe. Međutim, većina njih osim organiziranja ribolova išla je na ribarenje u svojstvu »svjećara«. Imovinski i radom, oni su bili slični srednje stojećim težacima-vinogradarima. Za razumijevanje uporediti prema: G. Novak, Borba vlasnika velikih mreža na otoku Visu od XVI do potkraj XVIII stoljeća, Istorijski časopis SAN, Beograd, 1934.

18) Inicijativama monarhističko-unitarističkih krugova viški težački pokret, predvođen Ivanom Ruljančićem, preuzeo je 1926. godine višku općinsku upravu, uz uvjet preobraćanja svojih pristalica u pravoslavnu vjeru, te obećanja da će im se riješiti agrarni problemi. Međutim, ovi problemi rješavani su kasnije »shodno zakonu«, a što nije zadovoljavalo

većinu težaka. Zato se Ruljančićeve pristalice postupno osipaju i prelaze u tabor HSS-e. Ova stranka pobjeđuje na izborima 1935. godine i preuzima vlast u viškoj općinskoj upravi.

19) Do 1926. godine viški težački pokret imao je brojne pristalice i na području komiške općine, pa je većina viško-otočkih težaka podržavala Zemljoradničku stranku, ali su vlasti favorizirale predstavnike Radikalne stranke. Stoga se siromašniji i srednje stojeći komiški težaci distanciraju od viško-težačkih predvodnika, a zaziru od prorežimskih pristalica. Udruženi s ribarima i radnicima oni pod okriljem lokalnog Bloka radnika, težaka i ribara (BRTR), sudjeluju 1926. godine u pobjedi i preuzimanju vlasti nad općinskom upravom. Nadalje, pristalice BRTR uspješno se suprotstavljaju težnjama elitnih slojeva.

20) To potvrđuje činjenica da je BRTR silom raspušten poslije 6. siječnja 1929. g. Od 1935. njegove pristalice podržavaju naprednije predstavnike HSS-e, koja stranka preuzima upravu nad općinskim vijećem u Komiži. Međutim, pred izbore 1940. pristalice ranijeg BRTR okupljaju se u Blok radnog naroda (BRN), odnose pobjedu, na koji način su izborili 1 prevagu svojih predstavnika u općinskom vijeću. Tako su osujećeni bili napori političkih protivnika BRN-a, koji su nastojali da onemoguće borbu siromašnijih slojeva za socijalno-revolucionarne promjene.

21) G. Novak, navedeno djelo (nd), 276, ukazuje da je poslije općinskih izbora 1926. godine oko 180 viško-težačkih obitelji iz rimokatoličke prešlo u pravoslavnu vjeru, ne iz vjerskog uvjerenja, već iz socijalno-ekonomskih razloga (težnja za vlasništvo nad zemljom koju su njihovi preci i oni obrađivali — primjedba autora — odn. p. a.) Međutim, neki članovi iz pojedinih obitelji ostali su rimokatolici, a što tvrde sudionici zbivanja. Nameće se zaključak o velikom razdoru između »novih« i »starih« vjernika, a koji razdor su u veliko potpirivali vjerski i politički suprotno orijentirani lokalni krugovi i krugovi iz drugih krajeva zemlje.

22) U materijalu »Stvaranje i razvitak NO odbora« (dalje: NOO — Vis), 2, već navedeni sastavljači rada o razdoru na području viške općine pišu: »Općinu Vis je zatekla fašistička okupacija u mnogo težoj političkoj situaciji. Narod općine, posebno mjesta Visa, bio je politički razjedinjen i do kraja zatrovan međupartijskim borbama građanskih stranaka. Na jednoj strani bila je HSS-ovska većina, koja je imala općinsku upravu u svojim rukama. Njeno je rukovodstvo u pravom smislu riječi gazdovalo općinom. Na drugoj strani bili su jugoslavenski nacionalisti (JNS). Rukovodstva tih stranaka do krajnosti su zaoštrila odnose među strankama (tj. pristalicama stranaka — p. a.). Njihov društveni život bio je potpuno odvojen. Gotovo je prestalo međusobno druženje, a mržnja je dovodila često i do fizičkih razračunavanja. Svaka stranka imala je zasebne proizvodne i potrošne zadruge; posebne glazbe; posebne pogrebe; posebne prostorije za okupljanje i zabavu«. — Autor ovog djela, proučavajući predratne prilike, ukazuje da su u suprotstavljenim grupacijama bili ljudi iz svih socijalnih slojeva, pa tako i siromašnijih. Razdor političke i vjerske prirode utjecao je na većinu da se tvrdoglavo drže svojih stavova i da ignoriraju dobronamjerne savjete naprednijih pojedinaca i otočkih komunista.

23) Uglavnom, u skladu s prethodnom bilješkom, a što važi i za opće ocjene. Međutim, naglašava se da su poslije 1935. godine razjedinjenje poticali i raspirivali predstavnici imućnijih slojeva i klera u skladu sa svojim interesima i političkoj angažiranosti.

24) Materijal »Organizacija KPJ na otoku Visu . . . « (dalje: KPJ-Vis), nd, 2 i 3 ukazuje da su to bili: Božanić Andrija-Kastriotić (osuđen na 2,5 godine), Borčić Ivan-Karuza (osuđen na 2 godine) i Zuanić Petar-Zonko (osuđen na 1 godinu); tada su bili uhapšeni i u Beograd sprovedeni Petrinović Vicko-Slikar i Cvitanić Ivan-Zore, koji su nakon suđenja pušteni kućama. Nakon istražnog postupka oslobođeni su Barzić Ivan i Repanić Ante.

25) Za aktiviste i glasače BRTR-a na viškom otočkom području jedina je bila mogućnost da poslije 1935. godine legalno djeluju u podružnicama HSS-a, pomažući naprednije orijentirane predvodnike, a radi usmjeravanja dijela članstva prema uputima predvodnika socijalno-revolucionarnog pokreta. Tako, pod okriljem legalnosti podružnica, u njima je obavljano i ilegalno usmjeravanje članova i simpatizera KPJ, a radi potkopavanja utjecaja ekstremista iz HSS-e. Prema »Statističkom godišnjaku 1938—1939«, str. 478, na području Primorske banovine Udružena opozicija (odn. HSS) dobila je na skupštinskim izborima 1938. godine 78,80% svih glasova, a na viškom otočkom području oko 85% svih glasova. Očito, bilo je veoma važno da se viški komunisti tada uporno bore protiv ispoljavanja utjecaja ekstremista iz HSS-a na ljude iz siromašnijih slojeva.

26) Muzej narodne revolucije Split (MNRS), Memoarska građa (Mg), zapisana sjećanja Cvitanić Ivana-Zore (25 stranica) pod naslovom »Radnički pokret otoka Visa«, str. 11 navodi se da je na općinskim izborima u Visu 19. travnja 1940. godine HSS dobila svega nešto preko 50% glasova od onih koji su glasali (ukupno bilo je upisano 1.180 birača). Brojni su apstinirali, a zbog raznih pobuda. Uglavnom smatralo se da bi BRN tada dobio glasove i svih protivnika lokalnog rukovodstva HSS-e.

27) U razvitku međuratnog radničkog pokreta u komiškoj općini isticali su se brojni pojedinci. Među njima bio je i Mardešić Nikola-Pošćer, predvodnik sindikalne organizacije. Također, komiški studenti Sonjara Vinko i Fiamengo Ante-Torter, koji su dolaskom iz Zagreba, za vrijeme raspusta, znatno doprinosili u poticajima za raznovrsno pozitivno djelovanje komiške omladine.

28) KPJ-Vis, 3, bilješka 3. Ukazuje se da su u razvitku svih procesa viško--otočke partijske organizacije znatno prednjačile, pošto su već ranije suzbijeni svi frakcionersko-oportunistički elementi. U tome zasluga pripada Božanić Andriji, Mardešić Nikoli-Pošćeru, Vidović Andriji, Repanić Nikoli-Trišćici i Kučić Nikoli-Marjanovu, a u Visu Petrinović Vicku--Slikaru.

29) Isto, bilješka 4 ukazuje da je na navedenim konferencijama kao delegat u ime viških organizacija (u Splitu), odnosno i komunista Dalmacije (u Zagrebu), sudjelovao Božanić Andrija.

30) Isto, strana 10; Broj članova KPJ je prema posebnim spiskovima (vidjeti priloge); MNRS, f. 2-491-10, 11, 13 i 14 s predratnim podacima članova KPJ na viško-otočkom području su kontradiktorni.

31) V. Huljić, Radnički pokret na otoku Visu od 1918. do 1941, nd, izlaže kontinuitet čitavog procesa. Predviđeno je da se ovo djelo posebno objavi.

32) KPJ-Vis, nd, 10—16 postoje točni podaci o sastavima viško-otočkih organizacija KPJ, a čemu odgovaraju u knjizi priloženi pregledi i imenični spiskovi članova KPJ polovinom travnja 1941. i onaj od tada do 9. rujna 1943. godine. — D. Giizdić, nd., »Dalmacija 1941.«, 157 o sastavu MK KPH za Komižu. Dopunski podaci su prema građi iz arhiva Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (IHRPH) u Zagrebu, fond Mg, Veljko Brajčić »Razvoj narodnog ustanka na otoku Visu«, k. 17-2--5 str. 4 i 5; Idriz Čejvan, Otok Vis u NOB-i (stalna izložba: zamisao, priprema i otvaranje), Beograd, 1964, str. 21. — Upozorava se da se raniji podaci razlikuju od onih navedenih u ovoj knjizi i njenim prilozima. Naime, ovdje navedeni podaci plod su dužih konzultiranja i istraživanja među i sa sastavljačima najnovijih materijala, a na osnovi prikupljene građe i dokumenata.

33) Pojmovi »Mala Banda«, »Vela Banda« (tj. »Mala Strana«, »Velika Strana«) i »Riva« (»Obala«) u otočkom žargonu predstavljaju mjesne predjele u Komiži i u Visu. Slično nailazimo i u većini primorskih otočkih i obalnih naselja.

34) MNRS, fond KPJ, Otok Vis, dok. 2-491-14 i neki podaci iz memoraske građe ukazuju da je pred talijansku okupaciju 1941. godine na viško--otočkom području bio 61 član KPJ, desetine kandidata i oko 60 simpatizera KPJ. Također se navode podaci o organizaciji u širem predjelu Podšpilja. No, rekonstruirani spisak članova KPJ najvjernije pruža sliku članova KPJ na viškom otočju.

35) Nikola Tomić-Mladen, prema izjavi od 10. kolovoza 1965. godine u Visu i naknadnim upoređenjima, ukazuje da je sredinom svibnja 1941. na plutači ukotvljenoj u sredini viške luke održan ilegalni partijski sastanak. Prisustvovali su petorica: Radišić Jakov-Malenko, Brajčić Ante,. Kuzmanić Ivanko, Tomić Nikola-Mladen i Tomić Stjepan-Tikva. Za sekretara je izabran Malenko, Mladen je od Brajčića preuzeo rukovođenje skojevskom organizacijom, Brajčić je zadužen za agitaciono-propagandnu partijsku djelatnost i rad sa ženama, Ivanko za probleme prikupljanja »Crvene pomoći« odnosno tada već »Narodne pomoći«, a Tomić Stjepan-Tikva zadužen je za vojne probleme. Posebno, Mladen je zadužen za prihvat i otpremu ilegalnih materijala, te kontaktiranje sa ilegalnom partijskom vezom na parobrodu »Bakar«, preko koje je PK KPH za Dalmaciju iz Splita prenosio poruke za otok Vis.

36) Organizacija SKOJ-a na otoku Visu u periodu od 1941. do 1943. godine (dalje: SKOJ-Vis), 1—4 daju se rekonstruirani, najpotpuniji podaci o općoj organiziranosti i članstvu SKOJ-a.

U komiškoj općini 1941. isticali su se svojim kontinuiranim djelatnostima: Bogdanić Tome Ivan-Bahon, Božanić Ivana Vicko-Cura. Božanić Josipa Borčić Kekina, Fiamengo Ivana Jerka, Mardešić Ivana Franjo-Paćun, Marinković Andrije Nikola, Mihovilović Josipa Ivan--Sunje, Vitaljić Josipa Ante-Smojon (svi iz mjesta Komiže), Bogdanović Pavla Franjo-Minćun, Bogdanović Pavla Vineta, Felanda Mate Josip, Paćarić Andrije Mate »Zdenko«-Guja (sa otoka Biševa), Božanić Ante Drago-Kukica, Božanić Ante Tina-Knezova (iz Okljućne), Zanki Ante Petra-Lestić i Zanki Jorija Petra-Lestić. — Sastavljači materijala »KPJ--Vis«, nd, odnosno i »SKOJ-Vis«, nd, koji su i sačinili spisak svih navedenih omladinaca i omladinki iz obje općine, ukazuju da su se isticali i brojni drugi nenavedeni pojedinci od momenta organiziranja prvih akcija protiv talijanskih okupatora, pa sve do svog dobrovoljnog odlaska u NOP odrede i NOVJ na kopnu. — IHRPH, fond Mg, »Historija KPJ otoka Visa, k. 17/2-6, str. 2 i 3; V. Brajčić i Š. Petric »Razvoj narodnog ustanka na otoku Visu«, k. 17/2-5, 3; »Stenografske bilješke sa sastanka rukovodilaca NOB-e na otoku Visu, održanog 28. siječnja 1958.«, k. 17/2-4, 7 i 8; MNRS, fond Mg, M. Brajčić »Zbivanja u Komiži kroz ovaj rat« i »Podaci o mjestu Visu kroz okupaciju pa nadalje«, neregistrirano (nereg.); Š Petric »Formiranje SKOJ-a na otoku Visu i njegov revolucionarni rad«, nereg. referat koji se čuvao pri MK KPH za Komižu, 3—10; i po izjavama pojedinih učesnika zbivanja (Božanić Ivana-Cure, Barzić Miha, Tomić Nikole-Mladena, Repanić Nikole--Gandija i drugih) navode se prezimena i imena istaknutijih članova SKOJ-a omladinaca i omladinki iz mjesta i sela sa otoka Visa *j* zaselaka na otocima Biševu i Svecu. Odnosi se na one koji nisu bili 1941. članovi MK SKOJ-a ili pak sekretari pojedinih aktiva, a koji su prema funkcijama u knjizi navedeni.

37) U Podšpilju, te selima i zaselcima viškog vinorodnog platoa, omladinu su usmjeravali članovi KPJ Repanić Nikola-Gandi i brat mu Ivan; braća Barzić Miho i Ivan; Borčić Nikola, Petar i Marica, Radišić Jakov--Malenko i drugi. Postupno, brojni omladinci i omladinke iz težačkih obitelji (Barzić, Božanić, Zuanić, Sviličić, Žitko, Bradanović, Borčić-Karuza, Vodanović, Matijašević, Roki, Klarić i drugih) ne samo što su se aktivno uključivali u sve raznovrsne djelatnosti već su u tom pogledu utjecali na svoju rodbinu i njihove poznanike.

.'38) Na otoku Biševu (oko 50 domaćinstava s najviše oko 200 stanovnika) i u zaselku Okljućna (oko 40 domaćinstava, s najviše oko 150 žitelja), a uporedujući broj članova SKOJ-a, dolazi se do zaključka da je većina omladinaca i omladinki bila organizirana ili povezana sa skojevskim aktivima koji djeluju tokom 1941. godine.

39) Pored već navedenih sekretara aktiva i članova MK SKOJ-a, aktivnošću su se isticali Žitko Branko, Antičević Ivan, Eldan Uroš, Radišić Ante-Kita, Radišić Miće, Radišić Blaženka i drugi, od kojih su većina bili predratni članovi SKOJ-a.

40) Prema već navedenim podacima o predizbornim aktivnostima i opredjeljivanju glasača za općinske izbore 19. travnja 1940. godine, uočava se da je BRN viškog otočkog područja mogao računati na brojne aktiviste i simpatizere, čijim utjecajem je bilo pokriveno i do 40 posto žitelja viškog otočja.

41) Uporedujući izborne rezultate za skupštinske izbore 1938. godine, te one za općinske izbore 1940. godine, uočava se osjetno distanciranje siromašnijih i srednjih slojeva stanovništva od ranijeg utjecaja predvodnika HSS-e i JRZ-e. Taj početni proces, a inicijativama partijskog i skojevskog članstva, intenziviran je pred događaje u .travnju 1941. godine, da bi se postupno rasplamsavao za vrijeme talijanske okupacije i početka uspostavljanja aneksionog poretka.

42) Politiku »iščekivanja« uporno su propagirali svi oni koji su priželjkivali poslijeratnu restauraciju sistema koji je vladao u međuratnoj jugoslavenskoj državi. Takav relativan »mir« u datim uvjetima okupacije i aneksije pogodovao je i Talijanima radi što ubrzanijeg pasiviziranja svih rodoljuba spremnih da pruže aktivan otpor njihovoj denacionalizatorskoj politici.

■43) Naoružani rezervisti s viškog otočja, obveznici starijih godišta, imali su zadatak da pod komandom vojnog odsjeka organiziraju obranu otoka Visa do dolaska operativno-taktičkih jedinica. Međutim, njihova brojnost i cjelokupna opremljenost nisu odgovarali postavljenim zadacima. S druge strane nisu eliminirani utjecaji predvodnika HS zaštite i proustaški raspoloženih pojedinaca, zbog čega je bilo moguće da oni pristupe prikupljanju oružja od rezervista prije zvanične kapitulacije vojske i upravnih vlasti Kraljevine Jugoslavije.

44) LJ. Boban, Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928—1941 (Iz povijesti hrvatskog pitanja), Liber, Zagreb, 1974, 410, daje pun tekst Mačekove izjave, a prema »Hrvatski dnevnik« od 10. travnja 1941. godine. Dalje, do str. 415, autor daje komentare o pomenutoj izjavi; S. Kvesić, nd, 64, ukazuje na tu izjavu i njen odjek u Dalmaciji.

■45) Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945 (Hronologija), Vojnoistorijski institut JA, Beograd, 1964, 29—30.

46) MNRS, fotokopije telegrama br. 200 i 208 od 15. travnja 1941. godine pošte Split, nereg.

■47) II općinskom vijeću u Visu, pod predsjedništvom Farolfija dr Ivana, nalazili su se oni predvodnici i predstavnici HSS-e, koji su bili izabrani na općinskim izborima 1940. godine. Užem općinskom rukovodstvu bili su podređeni odredi HSZ na otoku Visu, s time da su dijelovima u komiškoj općini izravno rukovodili istaknutiji vijećnici, koji su izabrani prema listi HSS-e. Imena pojedinaca navedena su u radu o međuratnom razdoblju.

48) Količine naoružanja i municije, koje su prikupili rezervisti, uglavnom su one koje su bile podijeljene rezervistima angažiranim u grupi (približno jedna četa) za obranu otoka. Dopunski podaci o djelovanju komandira stanice su prema izjavi Zuanić Tomislava-Knežića od 15. svibnja 1978.

49) KPJ-Vis, nd, 6 i odgovarajuća bilješka 5; SKOJ-Vis, nd, 6; A. Božanić, Uloga KP na otoku Visu u predratnom razdoblju i NOB-i, Pzb 2/1964, 48 navodi broj od oko 600.000 metaka, a što je štamparska greška; S. Kvesić, nd, 88 navodi da je tada preuzeto nekoliko tisuća metaka, a slično navode i izvori iz memoarske građe. — Prema navedenoj bilješci 5, ova municija je pohranjena u Pođšpilju, te predjelu »Barjoška« i na Kamiku — rajon Komiže do polovine 1941. U srpnju i kolovozu municija je, postupno, motornim brodom Demarija Andrije prebačena u Znjan, gdje su je prihvatili ilegalci (Bagat Vlado i drugi) i dalje čuvali, te kasnije upućivali partizanskim odredima koji su se osnivali u Dalmaciji. Repanić Nikola-Gandi i Zuanić Tomislav sudjelovali su u prebacivanju navedenih količina municije.

50) D. Gizdić, nd, Dalmacija 1941 (izđ. Zagreb, 1957), 125; S. Kvesić, nd, str. 41—42.

51) O dolasku okupatora na otok Vis i načinu uspostavljanja njegove vlasti postoje konkretizirani podaci u već navedenim materijalima memoarskog karaktera, kao i u izjavama učesnika zbivanja (na primjer: M. Brajčić u »Podaci o mjestu Visu kroz ovaj rat« i »Zbivanja u Komiži kroz ovaj rat«, fond Mg MNRS, i drugi izvori). — Na osnovi svega autor je u svojim radovima iznio i neke konkretni je činjenice, koje su i objavljene (npr. u Zbornik 2-1972. g. IHRPD, 317, navedeno je za Komižu: »Ispred mjesta delegaciju i okupatore dočekali su i pozdravili posjednik Giacomo Giaconi i apotekar Enio Forempoher.«), a kasnije i od novinara korištene (npr. u »Poruka borca« br. 49, Split, svibnja mjeseca 1974, 17, pod »Komiške dijagonale«). Naknadno, predstavnici viškog otočkog NOP-a ukazali su da je u memoarskoj građi i ostalim izvorima greškom unijeto ime Enea Forempohera, pošto se ne može tvrditi da je prisustvovao dočeku Talijana. Ovom napomenom autor ispravlja neugodnosti nastale za imenovanog, a u odnosu na interpretaciju korištenih podataka iz arhivskih izvora.

52) VE II, 6, 363.

53) S. Kvesić, nd, 73.

54) VE-II, 6, 363.

55) MNRS, fond Mg, nd, M. Brajčića »Zbivanja u Komiži kroz ovaj rat«, 1 i 2.

56) VE-II, 6, 364.

57) Brojni izvori memoarske građe, i drugi, ukazuju da je »samozvani« ustaški tabornik bio jedan od (Š. I. — T.) tvrdokornijih predstavnika HSS-e i osnivač odreda HSZ-e, a da ga je politički usmjeravao viški intelektualac (V. P.), i zdušno mu pomagao (D. T. — B.), kao i drugi pojedinci iz Visa.

58) Talijani su bili uvjereni da na otoku više ne postoji nikakvog skrivenog oružja, pošto do tada nisu imali nikakve podatke o malim količinama oružja i većim količinama municije, a što su komunisti uspjeli pohraniti. — Naglašava se da su proustaški elementi ipak od Talijana prikrili oko 20 pušaka. U jednoj rupi na »Borovoj njivi« Talijani su siječnja 1942. pronašli i pokupili 15 skrivenih pušaka.

59) Sa otoka prešao je u Zagreb i Far alfi dr Ivo, dotadašnji predsjednik općinskog vijeća u Visu i raniji funkcioner HSS-a. — U Komiži sedmoricu vijećnika izabranih 19. travnja 1940. godine prema kandidatskoj listi HSS-a predvodio je jedan (T. P. — P.) istaknutiji predstavnik HSS-e. Ovdje se može napomenuti samo da je njihova zavist prema vijećnicima BRN-a postupno prevladana.

60) KPJ-Vis, nd, 8 i bilješka 6, a u odnosu na financijske prilike. Pri konstituiranju općinskog vijeća u Komiži, poslije 19. travnja 1940. godine, od 15 vijećnika iz redova BRN-a, njih četvorica (Borčić pok. Pavla Petar-Papin, Božanić pok. Dinka Josip-Pepe, Božanić pok. Vicka Ivan-

-Cura, te Božanić pok. Ante Vicko-Milić) bili su članovi KPJ. Ovo je utvrđeno uspoređivanjem liste vijećnika s novim predratnim popisom članova KPJ u Komiži. Međutim, MNRS dok. 2-491-10 daje nepotpune i netačne podatke u odnosu na pripadnost članstvu KPJ pojedinih izabranih vijećnika sa izborne liste komiškog BRN-a.

61) Isti, isto.

62) KPJ-Vis, nd, 7.

63) Talijani su nastojali da i u svim naseljima .na otoku Visu postupno osnuju sve one organizacije i udruženja koja su imali i u naseljima u svojoj zemlji. Međutim u odnosu na odraslo stanovništvo Visa i Komiže, smatrali su da će »Dopolavoro« (»Poslije rada«) biti najprivlačnija organizacija, i da će pod krinkom pružanja raznovrsnih mogućnosti za razonodu i zabavu moći širiti i svoju propagandu.

64) KPJ-Vis, nd, 11; SKOJ-Vis, nd, 4.

65) Prema izjavi učesnika Petra Rabanasića i drugih, koji su tada po uputama skojevskog rukovodstva organizirano napuštali obalu desetak minuta prije talijanske večernje »ceremonije« skidanja zastave; Š. Petrie, Organiziranje SKOJ-a na otoku Visu . . . , nd, 5.

66) Prema izjavama (5. rujna 1964) Božanić Ivana-Cure, Marinković Petra--Dubre i drugih aktivista NOP-a iz Komiže.

67) KPJ-Vis, nd, 20.

68) Isto, 23.

69) Objašnjeni načini ribolova i odnosi u družinama, uglavnom, bili su ustaljeni za sve mreže-trate potezače, koje su prevladavale na viškom otočju. Složenije dužnosti svjećara i paruna, obično su obavljali sami gospodari mreža i ribari profesionalci s obzirom da je za njihovo obavljanje bilo potrebno veliko iskustvo i veći stupanj angažiranosti tokom cijele ribolovne sezone. Špurtenjačama (vojgama) mnoga domaćinstva na viškim otocima osiguravali su i dopunske zarade.

70) Većinu iz partijskog i skojevskog rukovodstva na otocima Visu i Biševu sačinjavali su tada pripadnici težačkih, ribarskih i radničkih obitelji. Za prilike u mjestu Visu i u selima više općine bilo je od posebnog značenja što je lokalni pokret usmjeravao Jakov Radišić-Malenko, poni kao u siromašnoj težačkoj obitelji, koji je imao brojne prijatelje i među pripadnicima mlađih i srednjih generacija iz ribarskih i obrtničkih obitelji.

71) KPJ-Vis, nd, 18—19 o hapšenju 27. lipnja 1941. i drugim pojedinostima; IHRPH, dok. 17/2-4, 7 i prema knjizi S. Kvesića, nd, 103 kao datum hapšenja navodi se 28. lipnja; D. Gizdić, Dalmacija 1941, nd, ukazuje da je hapšenje izvedeno 27. lipnja — a što je vjerodostojnije. — Izvori memoarske građe i izjave učesnika ukazuju da je Kordić Ivanko iz logora prebjegao u odrede talijanskih partizana i poginuo u jesen 1943. godine; da je Kuzmanić Ivanko iz logora stupio u NOVJ i poginuo kao borac; da su Krstulović Ante i Ilić Nikola nadživjeli internaciju i kraj rata.

72) U ilegalnosti su tada bili: Kučić Pavao-Aman, Kunjašić Mileva (iz Komiže), Ivulić Mladen-Burelo, Tomić Stjepan-Tikva, Brajčić Ante i Radišić Jakov-Malenko (iz Visa), te Repanić Niikola-Gandi (iz Podšpilja).

73) Prema izjavama Marinković Petra^Dubre i Božanić Ivana-Cure (u Komiži 5. rujna 1964) irazjašnjene su teške okolnosti u kojima su morali djelovati vijećnici BRN-a, kao i potrebe da se njihovo djelovanje u interesu NOP-a i dalje produžava.

74) Osim Barzić Ivana u djelovanju na prikupljanju, pohrani i raspodjeli fondova »Narodne pomoći«, istakli su se njegov brat Miho i stara im majka Dobra. — Suglasno i: KPJ-Vis, nd, 15 i bilješka 13.

75) Brajčić Ante prevezao je ranjenog Mladena iz Komiže u Split ribarskim brodom Vitaljić Andrije i Blaža-Bjažića. Točan dan Mladenove smrti uklesan je na njegovom nadgrobnom spomeniku, na groblju Prirovo u Visu. — Više pojedinosti o prijevozu ranjenog Mladena i podvigu Brajčić Ante objavio je Zuanić Tomislav u svom radu »Odlazak prvih partizana s otoka Visa na kopno«, Zb IHRPD 2/1972, 910. — Pojedini podaci su i po izjavi (od 5. rujna 1964) Zaje Vicka.

76) Prema sjećanju učesnika Rabanasić Petra, koji je nosio vijenac u povorci; IHRPH dok. 17/2-10; MNRS, fond Mg, sjećanja Miće Karlića, nereg., str. 1—3 o pojedinostima tragičnog slučaja.

77) Stampa na otoku (dalje: Stampa-Vis), nd, 1, ukazuje se da je ilegalna veza preko strojara na parobrodu »Bakar« besprijekorno funkcionirala sve do početka prosinca 1941. (tada je u Splitu »provaljena«), »Veza« je materijale u Visu predavala Tomić Nikoli, a on se brinuo za raspačavanje po otoku, kao i upućivanje ilegalnih materijala u Split. Izuzetno je prihvat i otpremu ove vrste materijala u Komiži vršio Mardešić Mate-Paćunić. »

78) KPJ-Vis, nd, 14—15 i bilješka 14. — Međutim naglašava se da je prekucavanje bilo neredovito zbog toga što se nisu mogli osigurati izvori za napajanje (baterije) radio-prijemnika, te i redovno slušanje vijesti.

79) Isto, 15, bilješka 13, odn. i str. 14—15.

80) Jezgro grupa sačinjavali su već navedeni ilegalci, uz izvjestan broj članova KPJ i SKOJ-a d aktivista-rodoljuba s otoka Visa i Biševa.
S. Petric, nd, referat, 10—20 daje podatke o raznovrsnim aktivnostima.

81) KPJ-Vis, nd, 20; SKOJ-Vis, nd, 7. — Prema memoarskoj građi i izjavama učesnika upad u »Cesku vilu« organizirala je i izvela grupa predvođena Radišić Jakovom-Malenkom, a uz suradnju s čuvarom objekta.

82) Hronologija, nd, 81 i D. Gizdić, Dalmacija 1941. nd, 234 o događaju kod Botaničkog vrta (napad skojevskih grupa na ustaški sveučilišni bataljon) od 4. kolovoza 1941. u Zagrebu. — Božanić Andrija i Repanić Nikola-Gandi prema izjavama od svibnja 1978, ukazali su na činjenice pod kojima je Sonjara Vinko uhapšen, a na osnovi naknadnih saznanja. Naime, ranije su razni izvori ukazivali da je Sonjara Vinko bio učesnik udarne grupe i kao takav uhvaćen i kasnije strijeljan. Međutim, on je bio u drugoj udarnoj grupi koja nije tada izravno sudjelovala u izvršenju zadatka kod Botaničkog vrta. Pošto je ilegalno stanovao u jednoj od zgrada Botaničkog vrta, a ustašama bio sumnjiv, uhapsili su ga, mučili i strijeljali. — U toliko se ispravljaju dosadašnji objavljeni podaci o hapšenju Sonjare Vinka.

83) Mardešić Nikola-Pošćer (rođen 8. siječnja 1906. u Komiži) uhapšen je u Komiži 8. rujna 1940, a 10. srpnja 1942. umoren je glađu u ustaškom logoru u Staroj Gradiški. Fiamengo Ante-Torter iz radnog logora u Njemačkoj uspio je prebaciti se u Sloveniju i stupiti u partizanske jedinice. — Ove pojedinosti tek su naknadno bile poznate Komižanima, koji su u ljeto 1941. pretpostavljali da su sva trojica uhapšenika već stradali u ustaškom logoru. — U poslijeratnim godinama, pred ulazom u komišku tvornicu ribljih konzervi »Neptun« podignuta je bista Mardešić Nikoli-Pošćeru za njegovu revolucionarnu djelatnost. Osnovnoj školi u Komiži dato je ime »Sonjara Vinko«, a naknadno je postavljena i njegova bista. Na znanstvenom skupu u Komiži, koji je održan 1—3. srpnja 1964. svoj prilog, učešćem u diskusiji, dao je i Fiamengo dr Ante-Torter.

Tomić (Šimuna) Nikola-Plakalo, rođen je u Visu 19. srpnja 1916. u posjedničko-trgovačkoj obitelji, te je bio u mogućnosti da studira tehniku na zagrebačkom sveučilištu. Uprkos relativno dobroj egzistenciji njegovih roditelja, kao đak već u gimnaziji (1931) postaje član SKOJ-a, te se kasnije na Tehničkom fakultetu ističe u socijalno-revolucionarnim aktivnostima i organiziranju studenata, pa je 1939. postao

clan KPJ. Od 1940. predsjednik je Centralnog udruženja studenata Tehničkog fakulteta i smatran je za jednog od istaknutijih partijskih aktivista zagrebačkog sveučilišta, zbog čega je praćen i proganjan od organa vlasti. Ustaše su ga uhapsili 14. svibnja 1941. u Zagrebu i zatvorili u logoru Kerestinec, gdje su se već nalazili i brojni istaknutiji komunisti. Pri organiziranom pokušaju bježanja iz logora ustaše su ga 14. srpnja ubili u Stupničkoj šumi. Za njegove revolucionarne zasluge u rodnom mjestu Visu podignuta mu je spomen-bista ispred mjesne škole, a ime uklesano u spomen-ploču poginulih (također i na Tehničkom fakultetu u Zagrebu) u NOB-i.

84) MNRS, fond Mg, M. Brajčić, Podaci o mjestu Visu kroz okupaciju pa nadalje, nereg., IHRPH, k. 17-2-4, 8; te prema izjavama Radišić-Splivalo Ine, Tomić Nikole-Mladena, Zaje Vicka i drugih.

85) S. Kvesić, nd, 135—145; D. Gizdić, Dalmacija 1941, nd, daju više podataka o osnivanju Splitskog NOP odreda i stradanju dijela njegovih boraca. — KPJ-Vis, nd, 19 i SKOJ-Vis, nd, 11 i 12 daju pojedinosti o životnom putu i pogibiji Brajčić Ante. — Posmrtni ostaci Brajčić Ante sahranjeni su na splitskom groblju, zajedno s posmrtnim ostacima i ostalih poginulih i strijeljanih prvoboraca Splitskog NOP odreda. Na inicijativu omladine i naroda, a po odluci općinkih predstavnika, glavna ulica u viškom predjelu »Lučica« nazvana je imenom Brajčić Ante, a u znak zahvalnosti i sjećanja na njegov revolucionarni rad i herojsku smrt.

86) SKOJ-Vis, nd, 8, odn. KPJ-Vis, nd, 20.

87) Organizacija odlaska u partizane i sistem veza (dalje: NOVJ-Vis); nd, pri arhivi IHRPD, Split, neregistrirani spisak svih učesnika (31 dobrovoljac i 4 člana posade). — Jedan od motornih ribarskih brodova, čiji je vlasnik bio Demarija Andrija-Susdd iz Komiže, već je od polovine travnja 1941. godine vršio ilegalna prevoženja za potrebe viškog otočkog partijskog rukovodstva. Demarija je stavio na raspolaganje svoj ribarski brod i za naknadna ilegalna prevoženja. Prilikom polaska i povratka dobrovoljaca za Split i iz Splita, Demarija Andrija je i upravljao svojim brodom. — Brod iz Biševa bila je zajednička svojina Jončić Šime-Veloga i Martinis Andrije. — Svjećarica »Vila«, tokom NOB-e je vlasništvo Demarija Andrije (a ne Felanda Augustina, kako je navedeno, pošto je on brod kupio poslije rata), izložena je u predvorju viške »Gospine tvrđave« (stalna izložba i Muzej narodne revolucije).

88) KPJ-Vis, nd, 21, odn. SKOJ-Vis, nd, 8, daju točne podatke o broju dobrovoljaca i njihovoj organiziranosti.

89) Isto, o navedenim datumima i izvjesnim pojedinostima. — Međutim, o ovom događaju postoji niz kontradiktornih podataka u materijalima memoarske građe, izjavama učesnika, pa i u objavljenim djelima, koji su pisani na osnovi raznovrsnih izvora. — D. Gizdić, u svom dnevniku, a kasnije objavljenoj knjizi »Dalmacija 1941«, nd, 287, za srijedu 27. kolovoza 1941. godine, između ostalog navodi:

»Prva grupa drugova s Visa za »šumu« stigla je jučer u Split. Zbog situacije u vezi sa stradanjem naših prvih odreda, oni su odmah vraćeni natrag, i ponovo će se pozvati, čim se poprave prilike. Najteže je bilo uvjeriti mlade Višane, da treba da se vrate na otok, s kojim su se tek bili pozdravili...«, pa nastavlja:

1) U ovoj grupi nalazila su se 34 druga. Oni su došli u Split sa dva ribarska broda iz Komiže i Biševa. Na Vis su se vratili poslije tri dana. To što po povratka nijedan od njih nije stradao, najbolje svjedoči o snazi NOP-a, već u njegovim počecima na tom našem najisturenijem otoku.«

U svojim radovima (Zb 2-1972. dzd. IHRPD, 330—332; Dobrovoljci na pučini, Narodna armija od 22. V i 4. VI 1971; i drugim) autor ovog djela, uglavnom, prihvatio je tada Gizdićeve podatke. — Tomislav

Zuanić u svom objavljenom radu »Odlazak prvih partizana s otoka Visa na kopno« (Zb 2-1972 IHRPD, 910—913), prvi u pisanom članku opovrgava datume odlaska i povratka komiško-biševskih dobrovoljaca u Split i iz Splita. Navodi se da su oni stigli u Split 17. kolovoza (vidjeti na strani 910, nd.). Nadalje, on poimenično navodi prezimena i imena svih dobrovoljaca i posade brodova. Prema njemu sačinjen je 1 spisak, priložen u ovoj knjizi.

90) SKOJ-Vis, nd, 8; Tomić Nikola-Mladen, koji je tada usmjeravao djelatnost viških skojevskih aktiva, ukazuje na spremnost i drugih omladinaca da se priključe grupi od odabranih 20 dobrovoljaca, koji su čekali priliku da se prebace u partizanske odrede na kopnu.

91) M. Brajčić u svojim zapisanim sjećanjima (Podaci o mjestu Visu ..., Podaci o mjestu Komiži ..., i drugim) iznosi talijanske namjere i pokušaje da već u 1941. godini ubrzaju talijanizaciju stanovništva viškog otočja. — Sličnog karaktera su objašnjenja i u drugim zapisima iz tog vremena. — KPJ-Vis, nd, 17—19 nalaze se ocjene rukovodilaca viškog otočkog NOP-a o tadašnjoj talijanskoj denacionalizatorskoj politici.

92) Acalinović Ivo, prema usmenom objašnjenju ovog događaja (izravno autoru, u Beogradu 10. rujna 1969) naglasio je da su talijanski aneksionisti posebno pripremali ovu svoju »manifestaciju«, i da su bili »razjareni« zbog toga što su Višani izbjegavali da prisustvuju ceremoniji.

93) M. Brajčić, »Podaci o mjestu Visu ...«, nd, 1 i dalje, a također u »Podaci o mjestu Komiži« ...«, nd, 1 i dalje, iznosi konkretne podatke o pojedincima koji su surađivali sa okupatorima u nastojanju da ostvare zamišljenu politiku odnarođivanja hrvatskog stanovništva viškog otočja.

94) Prezimena i imena, u memoarskoj građi, navedena su i za one pojedince koje su kasnije organi narodnog sudstva na otoku Visu primjerno kaznili za njihove protunarodne djelatnosti.

95) KPJ-Vis, nd, 17 i 18.

96) Isto; M. Brajčić, Zbivanja u Komiži kroz ovaj rat, MNRS, fond Mg, 2 i 3, te 9 i 10, nereg., prvi je iznio podatke o talijanskim pritiscima nad nastavnim osobljem i o otporu rodoljubivih nastavnika i učitelja. — U svojoj izjavi to je potvrdio i Marinković Petar-Dubra, tada (1941) još u funkciji predsjednika općinskog vijeća u Komiži.

97) KPJ-Vis, nd, 18. — U vezi sa otporom denacionalizatorskoj politici, u nekim objavljenim djelima često se spominje primjer komiškog učenika Gojislava Jurinovića. Kao đak građanske škole on je poslijepodne jednog dana početkom lipnja 1943. godine upao u zgradu škole, pocijepao Mussolonijeve slike, talijanskog kralja i ostalih fašističkih predvodnika, uništio geografske kart«* talijanskog porijekla, zapalio dio školskog arhiva i knjiga iz biblioteke, pocijepao talijansku zastavu i demolirao sve što je moglo pcslužiti izvođenju nastave na talijanskom jeziku, odnosno što je služilo za odnarođivanje učenika. Na školskim tablama ispisao je parole »Smrt fašizmu-Sloboda narodu!«, pa se neopažen izvukao iz školsko zgrade. Nakon toga prijavio se i uporno zahtijevao da ga upute u partizane. — Ovaj tadašnji podvig Gojislava Jurinovića ukazuje da su već i u jesen 1941. godine roditelji i djeca, a po uputstvima rukovodstva NOP-a, otpočeli sa sabotiranjem svih talijanskih denacionalizatorskih mjera.

98) KPJ-Vis, nd, 13.

99) Prva potpunija objašnjenja o ovom sastanku i osnovnim smjernicama koje je tada bio izložio Božanić Andrija, pružili su autoru 1964. Lipanović Ante-Mirić i Zaja Vicko. Oni su tvrdili da je navedeni sastanak održan u svijedu 1. listopada 1941. i da je sastanku prisustvovalo oko 20 aktivista. — O tome sastanku objavio je neke pojedinosti i S. Kvesić, nd, 296. — Prema sjećanju Repanić Nikole-Gandija sastanak je održan koncem rujna 1941.

100) KPJ-Vis, nd, 23.

101) Isti, isto.

102) Isti, 22 i 23; SKOJ-Vis, nd, 8; D. Gizdić, Dalmacija 1941, nd, 350 daje pojedine podatke o ovoj akciji; referat »Formiranje SKOJ-a na otoku Visu i njegov revolucionarni rad«, 7, nereg. — original se čuva u MK KPH za Komižu, također daje pojedinosti o ovoj akciji. — Svi izvori, uglavnom, ukazuju da je akcija izvedena 17. listopada 1941. godine.

103) Fiamengo Jerka djelovala je kao ilegalka na otoku sve do početka svibnja 1942. godine, kada je s grupom od 35 dobrovoljaca stupila u Trogirsko-rogozničku partizansku četu. Ova četa je 21. lipnja ušla u sastav 2. bataljona Srednjodalmatinskog partizanskog odreda, koji je 6. rujna 1942. godine ušao u sastav 1. dalmatinske brigade. U borbama oko Livna, koje su vođene do konca rujna, poginula je Fiamengo Jerka kao borac 1. dalmatinske brigade. U znak sjećanja i zahvalnosti mještani Komiže nazvali su prezimenom i imenom ove poznate revolucionarke novootvoreni »Dječji centar«.

104) IHRPH, fond Mg, 17/2-4 9; S. Kvesić, nd, 296 i ostali izvori daje više pojedinosti o vojnim akcijama. — D. Gizdić, Dalmacija 1941, nd, 427 također opisuje jednu od akcija. — Napominje se da se datumi, objekti napada i izvršioci, uglavnom, u raznim izvorima ne podudaraju. — Sastavljači materijala »KPJ-Vis«, nd, ukazuju da kada je koncem listopada pokušan atentat na ranijeg predvodnika odreda HSZ-e u Komiži, da je tada slučajno ranjen Bogdanović Miho pok. Luke-Dinja.

105) MNRS, dok. 1-491-2A, odnosno arhiv IHRPD, sign. KP 24/51, izvještaj je sekretara partijskog i rukovodstva za viško otočje Repanić Nikole--Gandija o akcijama, stanju na terenu, bojkotiranju talijanskih organizacija i štampe i drugim pojedinostima. Rukom pisani izvještaj upućen u prosincu 1941. u Split PK KPH za Dalmaciju (preostatak je oštećen fragment, koji je Repanić Nikola-Gandi ožujka 1979. rekonstruirao i dopunio svojim priloženim objašnjenjima), pruža i važne podatke informativnog (o pridošloj Jung Klari) i značenja o radiotelegrafisti Mardešić Josipu-Palagruži, aktivnom podoficiru Mornarice kraljevske vojske, rodom iz Komiže. Već 14/15. kolovoza 1941, bio je u grupi dobrovoljaca koji su pokušali da preko Splita stupe u NOP odrede.

PK KPH za Dalmaciju tražio je jednog sposobnog radiotelegrafistu radi njegovog upućivanja u Glavni štab NOPO Hrvatske (GŠH). Pošto je provjeren i u jesen 1941. primljen za člana KPH u Komiži, sekretar Repanić Nikola-Gandi preporučio je (navedenim izvještajem) i 6. siječnja 1942. uputio u Split Mardešić Josipa. Naknadno, ovaj je na području 1. operativne zone Hrvatske (1. OZH, odnosno zona za Liku, Kordun i Baniju), po uputama GŠH, djelovao na organiziranju sistema veza (AVII, reg. br. 10-22, k. 130 V od 7. 09. 1942). Bio je prvi radiotelegrafista GŠH i oficir za vezu GŠH odnosno rukovodilac prvog organa jedinica za vezu osnovanog u sastavu zemaljskih štabova NOV i POJ (AVII, reg. br. 3/1-24, k. 418 od 25. 12. 1942). Svi su ga zvali i poznavali po nadimku »Viški«, kako se je često i potpisivao. Manipulativnom i organizatorskom sposobnošću veoma mnogo je doprinio za razvitak sistema i jedinica veze na teritoriji pod upravom GŠH, pa je i među prvim rukovodiocima veze bio i unapređen u čin kapetana (AVII, reg. br. 2-1, k. 119/3 od 21. 01. 1944, na kojem dokumentu je potpis kapetana Mardešić Josipa--»Viškog«, šefa sekcije za vezu GŠH). Njegovo prezime, ime i nadimak (»Palagruža«) utisnuti su u spomen-ploču, poginulih boraca tokom NOR-a, u rodnom mu mjestu Komiži.

106) KPJ-Vis, nd, str. 24 i bilješka 22 daju podatke o demonstracijama žena i posljedicama, a naknadno (u Beogradu dana 12. prosinca 1978) pojedine dopune autoru je dao Zuanić Tomislav. — Prema podacima u Komiži su za demonstracija uhapšene: predvodnica Felanda Bartula žena Vicka, Božanić Lena žena Ivana, Božanić Ursina Antina-Gregolevantova, Boža-

nie Marjeta žena Petra-Pepe, Gizdavčić Dinka Luke, Mardešić Nina udova Ante-Novetova, Vitaljić Tona žena Andrije-Labotova — a za naknadnog pretresa i muškarci: Božanić Ivan pok. Mate-Gregolevanat, Božanić Ivan pk. Mihe^Pulicijot, Božanić Jakov pk. Frane-Kana, Božanić Mili Antin, Fiamengo Josip pk. Nikole-Špara, Gizdavčić Drago Luke, i Marinković Petar Mihe-Dubra. U Podšpilju, od muškaraca, uhapšeni su: Borčić Ivan-Karuza i Borčić Josip Pavla-Bjanko. — Na suđenju u Šibeniku 12. ožujka 1942. godine, po presudi: Felanda Bartula osuđena je na dužu vremensku kaznu zatvora, koju je u Veneciji izdržala do kapitulacije Italije; Božanić Jakov osuđen je na internaciju u Italiju, gdje je i ostao do kapitulacije talijanske države. Ostali su iz Šibenika, u nedostatku dokaza, a poslije suđenja, upućeni svojim kućama.

Neposredno prije demonstracija, nekoliko dana, Talijani su bili uhapsili Kunjašić Jakicu iz Komiže, a radi njene kćeri Mileve, koja je ranije prešla u ilegalnost. Jakica je uvjetno kažnjena i puštena kući.

107) Vojni muzej (VM) JNA, nereg. fotokopija izvještaja prefekta splitske provincije za mjesec prosinac 1941. godine, između ostalog (a uspoređeno za Zbornikom dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, — tom V, knjiga 2, dokument 154 — dalje: Zb. NOR, V, 2, 154), navodi:

»... Tako na otocima, koji su do sada bili vrlo mirni, ima znakova o ponovnom započinjanju subverzivne propagande. U Komiži se pred općinom sakupilo nekoliko žena da protestiraju protiv nedovoljnog snabdijevanja brašnom. Treba naglasiti da je otok Vis bio redovno snabdjeven hranom. U Komiži je dapače dan prije toga bila izvršena vanredna podjela brašna u dvostrukim obrocima, što sam ja lično naredio. Još je značajnije, da je pretraživanju u stanovima, onih žena koje su najviše bučile među demonstrantima, nađeno dosta bijelog brašna, tjestenine, ulja i drugih živežnih namirnica koje su racionirane ...«

O demonstracijama i hapšenju također: D. Gizdić, Dalmacija 1941, nd, 469—470; Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd, broj registra 22/1-2, kutija 569 (dalje: AVII, br. reg. 22/1-2, k. 569); Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača, Beograd, inv. br. dokumenata 3933.

108) KPJ-Vis, nd, 26, bilješka 23, prema kojoj je točno utvrđeno tko je od dana demonstracija žena prešao i dalje i ostao u ilegalnosti. To su bili: Kučić Niko, Kučić Silvio, Kučić Mlađen-Mlado, Vitaljić Juraj, Vitaljić Drago, Vidović Andrija, Vidović Jerko, Repanić Ivan, Zuanić Mario, Zuanić Danilo, Zuanić Tomislav, Zuanić Marija i Bjažević Katica.
— U ilegalnost su se tada povukli još neki istaknutiji aktivisti, ali pošto ih naknadno Talijani nisu tražili, oni su se legalizirali.

109) Tada su uhapšeni: Acalinović Ivan-Tolelo, Bradanović Tonči, Brajčić Veljko, Cvitanić Ivan-Zore, Mandaković Branko, Pečarević Vilson, Petrinović Vicko, Radišić Roko i Žitko Branko.

110) Prema izjavi (od 5. rujna 1964) koju je autoru u Komiži dao Marinković Petar-Dubra.

111) S. Kvesić, nd, str. 154—157; Stvaranje, razvoj i djelatnost NOO (dalje: NOO-Vis), nd, 4.

112) KPJ-Vis, nd, 12; NOO-Vis, nd, 5. — Također prema izjavama pojedinih učesnika.

113) NOO-Vis, nd, 5 navodi se da je zalaganjem Radišić Jakova-Malenka već 20. prosinca 1941. osnovan prvi inicijativni odbor (od predstavnika KPJ, omladine, odbora Narodne pomoći, HSS-e i JNS-e), na sastanku koji je održan u kući Kargotić Stipe-Kalade. Sastankom je rukovodio Repanić Nikola-Gandi, tadašnji rukovodilac NOP-a viškog otočja.

114) U ilegalnosti su neprekidno bili od konoa lipnja sedmorica aktivista. Poslije demonstracija žena u Komiži njima se je priključilo još 13 aktivista.

115) Izjave Božanić Ivana-Cure i Marinković Petra-Dubre, od 5. rujna 1964. u Komiži. — Više pojedinosti o ovoj akciji i kasnijim događajima u svojoj izjavi (15. svibnja 1978) naveo je Zuanić Tomislav-Knežić.

116) KPJ-Vis, nd, 26, bilješka 25, gdje se navodi da su Kučić Pavao i Kunjašić Mileva 6. veljače uspjeli pobjeći iz zatvora u Komiži, te prijeći u ilegalnost.

117) Kučić Mladen sproveden je u Šibenik gdje je 12. ožujka 1942. osuđen na internaciju u Italiju.

118) Za vrijeme talijanske akcije »rastrellamento« na otoku Visu, veći dio ilegalaca prebacio se na otok Biševo, pa naknadno na otok Svetac. Od konca siječnja do konca travnja 1942. na Svecu su u ilegalnosti boravili i djelovali: Repanić Ivan, Vitaljić Juraj, Vidović Jerko, Kučić Silvestar, Zuanić Mario i Zuanić Tomislav, očekujući mogućnost svog prebacivanja u NOP odrede na kopnu. Posebno, u ilegalnosti su tamo boravili Kučić Pavao i Kunjašić Mileva, te Vidović Andrija i žena mu Vinka, koji su tamo ostali do konca 1942. godine.

KPJ-Vis, nd, str. 26, bilješka 27, ukazuje da su Talijani kod rta Planke uhapsili grupu od 5 Komižana, koju su sačinjavali: Martinis Frane, Giaconi Juraj, Ratković Ivan, Zanki Veljko, i peti Martinis Petar. Oni su se bili uputili, bez prethodne dozvole, s namjerom da oko Zadra nabave veće količine živežnih namirnica. Pod optužbom đa su snabdijevali savezničke podmornice obavještenjima i hranom, prvo navedena četvorica osuđena su 12. ožujka 1942. godine na internaciju u logore u Italiju, a peti je pušten kući. — MNRS, Š. Petric, Zbivanja u Komiži ...«, nd, str. 3. i 4. navodi da su zatvorenike Talijani strahovito zlostavljali. Pod batinama oni su prisiljeni da priznaju iskonstruirane optužbe (»suradnja sa savezničkim podmorničarima«), Zanki Veljka posebno su zlostavljali, jer je uporno odricao priznanje optužbi. Veljko je preživio rat, ali tragovi ožiljaka po njegovom licu i tijelu ostali su trajno uočljivi.

T. Erak, Kronika zločina talijanskog fašističkog okupatora u Šibeniku i njegovom kraju 1941—1943, Zb. IHRPD 2/1972, 251—259, na str. 271 navodi: ... Tako je Specijalni sud, među ostalima sudio: ... »12. III 1942. velikoj skupini Komižana (21 osobi od toga 9 žena), zbog »buntovnih manifestacija i politike« (Mladen Kučić i dr.). Sedam od njih je bilo osuđeno na više godina robije, 14 je bilo oslobođeno, ali su više mjeseci proboravili u istražnom zatvoru«. ... Suđenje je organizirano za uhapšene pri demonstracijama žena u Komiži, kao i za one koji su uhapšeni u kasnijim racijama.

119) Radišić Jakov, koji je kasnije dobio nadimak »Malenko«, rođen je 19. listopada 1916. u Visu, u obitelji siromašnijih težaka. Privremeno njegov otac nekoliko godina proveo je u Australiji kako bi stvorio bolje preduvjete za život obitelji. Od 1934. Jakov Radišić, tada već s nadimkom »Malenko«, u Splitu šegrtuje radi izučavanja mehaničarskog zanata. Tamo saznanja obogaćuje i osnovama revolucionarne ideologije. Povratkom na Vis bavi se povremeno zanatskim radovima po mjestu i u »Češkoj vili«, ali najviše težačkim poslovima. U SKOJ je primljen 1938, a slijedeće godine (1939) postaje član KPJ, zadužen da pojača djelovanje među omladinom viške općine. Ubrzo, iste godine, postaje sekretar partijske organizacije za višku općinu, surađujući i izvršavajući direktive MK KPH za Komižu. Od žandara i pripadnika HSZ-e bio je proganjan zbog svoje aktivnosti. Pred rat u travnju 1941, postaje član MK KPH za Komižu, a slijedećeg mjeseca i član novoosnovane Vojne komisije. Njegovom inicijativom dolazi do omasovljavanja viške partijske organizacije i aktiva SKOJ-a, te uspostave uporišta NOP-a u selima

i zaselcima viške općine. Bio je organizator otpora okupatorima i svih aktivnosti NOP-a, tokom 1941. i početkom 1942. godine na području viške općine, posebno djelujući na prevladavanju predratnog stanja i ujedinjavanju svih narodnih slojeva u borbi protiv okupatora i njegovih slugu. Talijani ga nisu uspjeli uhapsiti koncem lipnja 1941. godine, jer se povukao u ilegalnost i na viškom vinorodnom platou pojačao svoju djelatnost, a ilegalno usmjeravao organizacije NOP-a u garnizonu Vis sve do svoje pogibije. — Narod viškog otočja, a posebno rodnog mu mjesta Vis, njegove zasluge ovjekovječio je u svom sjećanju i podizanjem biste.

120) IHRPH, 17/2-4, nd, str. 9, izjave pojedinaca (Ivana Barzića, Vicka Zaje, Repanić Nikole-Gandija) i drugi izvori iz memoarske građe ukazuju da je o kretanju Jakova Radišića-Malenka talijanske karabinjere obavještavao jedan denuncijant, koji je kasnije likvidiran prema odluci rukovodstva NOP-a (vidjeti bilješku 142).

121) Tekst je prema pisanom sastavu Repanić Nikole-Gandija, sudionika zbivanja, a koji je sastavljen i autoru uručen u Splitu 15. svibnja 1979.

122) L. Vidović, NOP u Sevidu prvih godina ustanka, Zb IHRPD 2/1972, 849—852, navodi dosta podataka o uspostavljanju ilegalnih pomorskih veza otok Vis—uvala Sićenica i o odlasku dobrovoljaca s viškog otočja u NOP odrede na kopnu. Na str. 849 navodi: ... »Uskoro je k nama došao s Visa Nikola Repanić Gandi i s Antom Hrabarom Ricom iz Trogira uspostavio vezu između Visa i Veloga Drvenika. Na str. 850 navodi: ... »sa Šolte i Visa na Veliki Drvenik i dalje na kopno bilo je prebačeno 150 otočanžf u partizane.« ... Nadalje opisuje na koji način je to izvođeno, te učesnike-aktiviste. — U odnosu na pogibiju dva komandira čete (Ivana Repanića iz Podšpilja na otoku Visu, te Svetin Deković-Poleta iz Podorljaka) dana 8. ožujka 1943. autor navodi:

> »Talijani su opkolili teren gdje su smatrali da su u bunkeru skriveni partizani. Uhvatili su i poveli jednu ženu i natjerali je da uđe u bunker. Ona je vikala da nema nikog. Talijani su bacali bombe u bunker i kad su konačno ustanovili pogibiju partizana odmah su strijeljali i ženu. Naime, partizani su sami sebe bombama raznijeli da ne bi pali živi Talijanima u ruke, koji ih bombama nisu uspjeli ubiti«.

123) KPJ-Vis, nd, 27, navodi se da je koncem veljače 1942. godine za novog sekretara MK KPH za Komižu (odnosno tada i za viško otočje — p. a.) postavljen Mandaković Branko. — Naglašava se da će nadalje konkretni podaci o partijskoj organiziranosti biti navedeni prema str. 27 do 29 materijala »KPJ-Vis«, osim onih za koje se daju posebne bilješke.

124) Umjesto Stanojevića i Šoljanića u jesen 1942. godine u KK KPH za kotar Vis kooptirani su bili Zaninović Mate i Tomić Nikola-Mladen, koji je od tada bio novi sekretar KK SKOJ-a

125) Novi sekretar KK KPH za viški kotar, ranije student ekonomije, naknadno je svoje sposobnosti usmjerio, pored ostalih brojnih zadataka, i na organiziranje ilegalne tehnike i njen intenzivniji rad, angažirajući za to odabrane pojedince, koji su za takvu djelatnost imali sklonosti i sposobnosti.

126) Na teritoriji općine Komiža partijska organiziranost bila je ovakva: prva komiška ćelija »Mala Banda I« imala je 8 članova, a sekretar je bio Petric Sime; u drugoj komiškoj ćeliji »Mala Banda II« bil° J^e 10 ölanova, sa sekretarom Božanić Ivan-Curom; u trećoj komiškoj ćeliji bilo je 5 članova, a sekretar je bio Nikola Repanić-Trišćica; u ćeliji ilegalaca »Komiža« bilo je 12 članova, a sekretar je bio Vitaljić Juraj; u ćeliji na otoku Biševu bilo je 17 članova, a sekretar je bio Stanojević Marjan; u ćeliji za rajon Podšpilja bilo je 14 članova, sa sekretarom Barzić Ivanom; i u ćeliji za Okljućnu bilo je 5 članova sa sekretarom Božanić Milijem. — U odnosu na organizaciju na otoku Biševu napo-

minje se da je od jeseni 1942. godine sekretar ćelije bio Ante Jončić--Pešo. Umjesto Marinković Andrije-Dubre, od jeseni 1942. godine sekretar OK SKOJ-a bio je Nikola Marinković-Top. — Pešo i Top tada su kooptirani u OK KPH za općinu Komiža.

127) MNRS, fond Partijske građe, f. 2-491/A, dok. br. 14, navode se prezimena i imena onih koji su tada primljeni u članstvo KPJ.

128) IHRPH, fond Partijske građe, k. 327, f. MR KPH-Vis, dok. datiran od 1. IX 1942. godine, nereg. ukazuje da je »Vojko« (pseudonim za Mandaković Branka) svoje izvještaje tada potpisivao i kao sekretar MK KPH za Vis.

129) MNRS, Partijska građa, f. 1-487/A, dok. br. 4, daje podatke koji su nepotpuni. Točni podaci vide se prema priloženom spisku, ove knjige, za članstvo KPH od travnja 1941. do 8. rujna 1943. godine.

130) A. Božanić, nd, str. 52. ukazuje da je KK KPH za kotar Vis osnovan u veljači 1942. godine; IHRPH, dok. 17/2-7 »Izvještaj Kotarskog komiteta Vis« (str. 2), sastavljen 22. IX 1948. godine, koji daje razvitak partijskih i organizacija SKOJ-a na otoku Visu, ukazuje da je KK KPH za kotar Vis formiran ožujka 1942. godine; IHRPH, dok. 17/2-6 pod »Historijat Komunističke partije otoka Visa« navodi da je KK KPH za kotar Vis formiran tokom ožujka 1942. godine. — Ostala memoarska građa, kao i izjave učesnika, ne preciziraju točan datum formiranja KK KPH za kotar Vis, ali se slažu da je osnovan »u toku 1942. godine«; IHRPH, dok. 19/1 iz memoarske građe, u kojem su prikupljeni podaci 0 članstvu i forumima od 1919. do 1945. godine, konstatira da u 1942. godini na o. Visu nije postojao Kotarski komitet već samo Okružni (za viško-otočki okrug — p. a.) i rajonski (rajoni: Vis, Komiža, »Polja« — p. a.). — No, partijsko rukovodstvo za viško otočko područje je postojalo i sada dati podaci u tekstu su vjerodostojni. — U pogledu broja organizacija i članstva ima također razlika. U dokumentu 19/1 memoarske građe IHRPH ukazuje se da je polovinom 1942. godine na viškom otočkom području postojalo 11 ćelija sa oko 70 članova i navodi da je tada u Splitu bilo svega oko 80 članova KPH. — Na viškom otočkom području, pogotovo sredinom 1942. godine, brojni komunisti i skojevci dobrovoljno su odlazili u NOP odrede na kopno, čime se objašnjava razlika u brojnom stanju članova ćelija i aktiva SKOJ-a.

131) SKOJ-Vis, nd, 13—15, daju se podaci o organizaciji i razvitku skojevskih organizacija na viškom otočju 1942. godine; Š. Petric, nd, referat, 8—22 daje o tome izvjesne podatke, tj. organizacionog karaktera, ali više uopćava i djelatnost omladine u navedenom vremenu. — Prema izjavama učesnika, datim do 1965. godine, postojale su veće razlike kako u pogledu datuma osnivanja rukovodstava SKOJ-a, tako i brojnosti aktiva i članova.

132) Pošto su brojni skojevci dobrovoljno odlazili u NOP odrede na kopno, popunu aktiva vršili su istaknutiji članovi SMG-e, odnosno mladići i djevojke koji su se isticali u svakodnevnim aktivnostima i koji su bili spremni da dobrovoljno stupe u partizanske odrede na kopnu.

133) A. Božanić, nd, str. 53 ukazuje na veliku angažiranost omladine u raznovrsnim aktivnostima i dobrovoljnom odlasku u partizane, te primjere brojnih pojedinaca u prikupljanju odjeće, obuće, raznog materijala i novca za NOP.

134) Rukovodstva SMG-e nastojala su da članstvo grupa-aktiva utječe na svoje roditelje i širu rodbinu kako bi se oni učlanili u akcione odbore 1 na pogodan način pružali aktivniju podršku u osnivanju i kasnijem razvitku, te djelovanju organa narodne vlasti u mjestima, selima i zaselcima.

135) Arhiv OK KPH, Zagreb, dok. br. 2534; IHRPH, kutija Oblasni (Pokrajinski) komitet KPH za Dalmaciju, f. za 1942. godinu, dok. datiran 1.

srpnja 1942. godine, Izvještaj Okružnog (kotarskog — p. a.) odbora narodne pomoći za otok Vis, a koji je upućen Pokrajinskom odboru narodne pomoći.

136) HPH-Vis, nd, 31—33, navedeni su podaci o osnivanju i razvitku NO odbora i masovnih organizacija NOP-a na viškom otočju; NOO-Vis, nd, 4—11 opširnije obrađuje ovu tematiku, objašnjavajući djelatnosti NO odbora u 1942. godini. — Brojni podaci i objašnjenja, ali s kontradiktornim datumima o osnivanju NOO odbora i njihovim sastavima, nalaze se u pisanoj građi memoarskog karaktera, a također i onoj zapisanoj po izjavama učesnika.

137) S. Petric, nd, referat, str. 19.

138) NOO-Vis, nd, 7 ukazuje da je NOO za komišku općinu osnovan 15. lipnja 1942. godine u Komiži u kući braće Borčić Karuza, a taj odbor sačinjavali su: Petar Borčić-Bandić, Pavao Borčić-Karuza, Ivan Božanić--Cura, Vioko Božanić^Milić, Miho Jončić, Vicko Mardešić-Šćula, Nikola Marinković-Top, Pavao Mladineo-Vodopija, Jakov Petric-Mlaji, Marjan Stanojević, Neda Vitaljić-Tušicina, Andrija Zorotović-Pojok, Petar Zuanić-Zonko. — Sastav NOO za općinu Vis bio je: Ivan Barzić, Marica Karuza, dr Sergije Makiedo, Miće Radišić-Pavlov, Miće Radišić-Putnik, Josip Radojević, Matica Puhalović-Zoga, Ivan Stipčić, Nikola Vodanović--Parhomit, Bartul Vojković, i Nikola Vojković-Cepo. Naglašava se da su raniji stranački predstavnici (Matica Puhalović-Zoga iz »Sokola« i Nikola Vodanović-Parhomit iz HSS) u odbore ušli ne kao predstavnici ranijih stranaka, već kao aktivisti NOP-a. — Postoje raznovrsni podaci o osnivanju ONOO-a: A. Božanić, nd, 52, ukazuje da su općinski NOO-i osnovani u srpnju 1942. godine; IHRPH, dok. 17/2-7, 4 navodi da su osnovani uporedo s mjesnim i seoskim, a da je KNOO osnovan u svibnju 1942; S. Makiedo, nd, 152 tvrdi da su ONOO-i osnovani početkom ljeta 1942. godine; -iHRPH dok. 17/2-4, 11 navodi da je ONOO Vis osnovan rujna 1942. godine, a mjesec-dva poslije toga i KNOO. Međutim, najrealniji su podaci iznijeti u materijalima »KPJ-Vis« i »NOO-Vis«, 0 osnivanju općinskih NOO-a, ukoliko se to odnosi na lipanj i srpanj 1942. godine.

139) Pošto je Božanić Ivan-Cura izabran za predsjednika KNOO-a, na dužnosti predsjednika ONOO-a za općinu Korniža izabran je Božanić Vicko--Milić. — Kada je Makiedo dr Sergije izabran za tajnika KNOO-a, za tajnika ONOO-a za višku općinu izabran je tada Tudor Dinko.

140) U pogledu osnivanja KNOO-a za kotar Vis vrijede napomene koje su, u odnosu na ovaj odbor, date u bilješci 138; IHRPH, dok. 17/2-4, str. 11. — Napominje se da je u ilegalnom »Izvještaju« br. 3, godina II, glasilu KK KPH za kotar Vis, stanovništvu objavljeno 11. siječnja 1943. da je ranije osnovan KNOO za kotar Vis. — Članovi plenuma KNOO-a bili su: Božanić Ivan-Cura, Barzić Ivan, Borčić Petar-Bandić, Jončić Miho, Marinković Nikola-Top, Makiedo dr Sergije, Radišić Miće-Pavlov, Radojević Josip, Marjan Stanojević, Stipišić Marija, Vojković Bartul, 1Zuanić Petar-Zonko — dakle najistaknutiji pojedinci iz ranije osnovanih općinskih narodnooslobodilačkih odbora. U svom proglasu narodu oni su, između ostaloga, naglasili:

> »Narod otoka Visa stupa svuda u odbore, skuplja priloge i žrtvama u krvi doprinosi borbi protiv okupatora. U svakom najmanjem mjestu postoje NOO koje narod priznaje kao svoju vlast. Ranije su osnovani općinski NOO Visa i Komiže. Sada se ukazala potreba daljeg učvršćivanja pokreta, te je osnovan kotarski NOO za otok Vis (misli se na viško otočko područje — p. a.). Delegati svih NOO i delegati društveno-političkih organizacija na otoku, svi prokušani i odlučni borci, sastali su se na kotarskoj konferenciji i osnovali Kotarski NOO, koji će koordinirati rad svih NOO na otoku i usmjeravati njihovu aktivnost na zajedničkom planu, za

zajednički cilj« ... i dalje, završava: »Osnivanje Kotarskog NOO, važnog elementa društveno-političkog bića — Kotarskog JNOF-a — i kao vrhovnog organa narodne vlasti na otoku, treba da bude novi impuls za uspješno sprovođenje ciljeva naše borbe.«

141) KPJ-Vis, nd, str. 35 ukazuje na pojedinosti iz ovih aktivnosti, te da su se sakupljena djeca, u očekivanju G. Bastijaninija, razbježala.

142) U »Izvještaju«, br. 8. od 27. prosinca 1942. godine, u članku »Osveta palih boraca«, ukazuje se na suđenje i na likvidiranje izdajnika (K. V-a, iz Faselja), koji je odao kretanje Radišić Jakova-Malenka, ubijenog od talijanske zasjede 31. siječnja 1942. godine. Nadalje, o komemoraciji na »Dan mrtvih« i položenom vijencu s crvenom vrpcom, na kojem je bila zlatnim slovima ispisana zakletva da će se narod osvetiti i talijanskim ubojicama; SKOJ-Vis, nd, 20.

143) KPJ-Vis, nd, 37; SKOJ-Vis, nd, 37 i 38, za oba događaja (u Komiži i Visu), a u skladu s ranije iznijetim podacima u radovima autora, te prema izjavama Božanić Ivana-Cure, Marinković Petra-Dubre, Tomić Nikole-Mladena i drugih. — Prema naknadnim izjavama učesnika Vitaljić Ivana-Ivota (Radio Zagreb 26. lipnja 1978. u emisiji od 7.30 do 8 sati) saznalo se i za ostale pojedinosti: do crkve grupa se provukla 6. studenoga uvečer, prije »coprifuoco« zabrane, noseći 8 m dugu i 2 m široku zastavu, sapun i loj ; 100 m do orkve nalazio se talijanski bunker s posadom i teškim mitraljezom; nakon izvršenog zadatka Marinković Nikola-Top toliko je bio iscrpljen da ga je Vitaljić Ivo morao oko 200 m nositi na svojim leđima... Sutradan, 7. studenoga, Talijani su primorali nekoliko komiških mladića da pomognu alpincima pri »poduhvatu« skidanja zastave; Vitaljić Ivo pomogao je, naknadno, Marinković Nikoli-Topu da iz uvale Pritišćine do već priređenog skloništa prenesu i pohrane 16 vreća odjeće i obuće, a što je prikupljeno za narodnooslobodilački fond.

144) KPJ-Vis, nd, 37—38, odnosno u tom radu i bilješka 44 za pogibiju Kuzmanić Androta, člana OK SKOJ-a za višku općinu.

145) Na malom otoku Svecu odnosno Sv. Andriji, udaljenom od Komiže 25 km i od o. Biševa 25 km, živjelo je (prema podacima iz 1931.) svega 64 stanovnika u okviru 14 domaćinstava. Kada se je koncem siječnja 1942. tamo sklonila grupa ilegalaca s o. Visa, kasnije su pripremani uvjeti da o. Svetac postane međustanica za ilegalna prevoženja dobrovoljaca ribarskim brodovima do uvala na trogirsko-rogozničkom terenu, ukoliko to ne bude bilo mogućno izvesti izravno s o. Biševa i Visa. Za NOP, veće značenje o. Svetac imao je od početka 1943, kada je na njemu organizirano prihvatilište za liječenje i oporavak ranjenih i bolesnih partizana (i s Biokova) i aktivista. — Akcionom i odboru JNOF-a na o. Svecu u 1942. i 1943. pružali su pomoć ilegalci Kučić Pavao-Aman i učiteljica Kunjašić Mileva. Stanovništvo, pak, pružalo je svoje doprinose izdržavanjem ilegalaca, ranjenika i bolesnika, te i prevoženjima svojim ribarskim brodovima. Također je osiguralo uvjete za rad i posjećivalo školske i analfabetske tečajeve koje je organizirala i vodila ilegalka Kunjašić Mileva.

146) NOO-Vis, nd, 13, navodi se da je učenik 4. razreda osnovne škole u Komiži Zuvić Vlado, na primjer, u jesen 1942. u upisnici obaveznog formulara za pristupanje talijanskoj organizaciji »GIL« samoinicijativno upisao: »Ja neću potpisati ovu molbu jer sam Hrvat!« U sličnom tonu i smislu pisala su i ostala djeca škole. Učiteljica Stanojević Antica, da bi zaštitila djecu, uništila je ove formulare, a Talijani su kasnije i protiv nje vodili istragu, jer je sabotirala sve njihove denacionalizatorske mjere.

147) Ilegalni punktovi postojali su u brojnim kućama u Visu i Komiži, talijanskim garnizonima, a u selima i zaselcima otoka Visa, Biševa i Sveca aktivisti NOP-a slobodno sudjelovali. Na otoku Visu i Biševu postojali

su partizanski logori i skloništa koje Talijani nikada nisu uspjeli otkriti, iako su stanovništvu, uglavnom, bila poznata ilegalna boravišta i talijanske namjere.

148) MNRS, fond Vis u NOB-i, f. Štampana građa, »Mjesečni glasnik« br. 1, godina I od siječnja 1943. godine, ilegalno glasilo Agitpropa JNOF-a za kotar Vis, u posebnom članku pozvao je stanovništvo Visa i Komiže da bojkotira kino dvorane i od okupatora organizirane oblike javnog okupljanja, čime će iskazati svoju riješenost za pružanje aktivnog otpora osvajačima i aneksionistima.

149) S. Makiedo, Organizacija narodne vlasti ..., nd, 151.

150) Arhiv OK KPH, k. 157, dok. br. 2267 za proglas povodom 1. svibnja; odnosno IHRPH, fond Narodna vlast, f. Kotarski NOO Vis, dok. br. 2, za proglas upućen ribarima viškog kotara.

151) MNRS, f. 1-241/A, dok. br. 3, je »Zapisnik sa Kotarske konferencije KPH za kotar Vis«, koja je održana 23. ožujka 1943. godine. — U navedenom zapisniku ukazuje se da KNOO za viški kotar rukovodi sa 2 ONOO-a (za višku i komišku općinu) u kojima je obuhvaćeno 853 odbornika — a što se u stvari odnosi na odbornike narodnooslobodilačkih odbora i na sve članove akeionih odbora i grupa. Slično objašnjenje važi i u odnosu na općinske NOO-e, koji su usmjeravali mjesne i seoske akciorie odbore, a ovi grupe aktivista. Iako se u »Zapisniku« govori
0 mjesnim NOO-ima u Visu i u Komiži, naglašava se da su tada još uvijek njihovu funkciju u praksi obavljali općinski NOO-i, usmjeravanjem akeionih odbora za pojedine mjesne predjele-rajone. To važi
1 za organizacije AF2-a i USAOH-e. Za zadnju rečenicu »Zapisnika« napominje se da su predstavnici AFZ-a i USAOH-e ulazili u sastave općinskih (ne mjesnih) i Kotarskog NOO-a. Ove dopune su prema Tomić Nikoli-Mladenu i drugim sastavljačima materijala »Vis-KPJ«, nd, — S. Makiedo, Organizacija narodne vlasti ..., nd, 140—156, također daje pojedinosti prema navedenom »Zapisniku«.

152) KPJ-Vis, nd, 47.

153) Vojni muzej, Beograd, prema fotokopiji navedenog izvještaja.

154) IHRPH, fond Narodna vlast, k. 147, f. Pokrajinski NOO za Dalmaciju, dok. datiran od 25. srpnja 1943. godine.

155) Vojni muzej, Beograd, fotokopija navedenog zapisnika.

156) SKOJ-Vis, nd, odnosno i KPJ-Vis, u više navrata objašnjavaju kako je organizirano i na koji način su uoči 1. svibnja paljene vatre i vršene druge aktivnosti manifestacionog karaktera za praznik rada.

157) Štampa na otoku Visu (dalje: Štampa-Vis) nd, 1-15 su materijali koji opisuju djelovanje ilegalne tehnike na području viškog kotara i analiziraju tiskanu građu. Prema sadržaju ovih materijala navode se osnovni podaci o djelatnosti ilegalne tehnike kotarskog partijskog i rukovodstva narodne vlasti za područje viškog otočja.

158) Sastavljene i otiskane primjerke »Vijesti« odnosno »Izvještaja« Ilić Josip-Šuro uručivao je Radišić Ini ili Kuzmanić Mariji, koje su to odnosile Tomić Nikoli-Mladenu, u njegov dućan u Visu. On se pak brinuo za raspačavanje ovih materijala za područje više općine. Za komišku općinu od njega su materijale preuzimale Marinković Vinka--Carnjulova i Reskušić Katica-Basetina, koje su ih zatim uručivale Repanić Nikoli-Triščici, a koji ih je onda raspodjeljivao po mjestu Komiži i selima i zaselcima komiške općine.

159) IHRPD, dok. 17/2-10; MNRS, fond MG, dok. »Izjava učesnika Karlić Mićе«, str. 2 i 3, neregistrirano (sada u IHRPD), a za lokacije rada ilegalne tehnike.

160) »Izvještaj« je svake godine počinjao s novim brojevima. U toku 1942. izašlo je ukupno 8 brojeva ovog glasila (posljednji je izdan 27. pro-

sinca i nosio je br. 8), a u 1943. izašlo je 69 brojeva »Izvještaja« sa zaglavljem po kojem je glasilo KK KPH za otok Vis, a broj 70 ukazuje da je on glasilo KNOO-a za kotar Vis. — U odnosu na »novi oblik«, tiče se zaglavlja glasila, odnosno boljih mogućnosti za estetskiji izgled. U slikovnom prilogu daje se izgled jednog od primjeraka glasila »Izvještaj«. U arhivi IHRPH-sign. U 205-11, i MNRS-sign. f. 137/B, sačuvani su pojedini primjerci »Izvještaja«. Po preostalima se utvrđuje da je od 20. XI 1942. do 31. XII 1942. izašlo 8 brojeva (brojevi 1—8), a od 1. I 1943. do zaključno 21. VII 1943. ukupno 57 brojeva (brojevi 1—57, god. II). Do 4. rujna 1943. tiskan je i zadnji broj (70) glasila »Izvještaj«. Od brojeva 58—70 naknadno su pronađeni samo neki brojevi (58 od 24. VII, 60 od 31. VII, 61 od 4. VIII, 64 od 14. VIII i 70 od 4. IX 1943). — »Mjesečni glasnik« nije bio numeriran ni datiran, te se po 1—2 preostalih brojeva ne može utvrditi točan broj izdatih primjeraka. — Od preostataka početnog rada ilegalne tehnike na otoku do izlaska novopripremljenog »Izvještaja« sačuvani su samo pojedinačni primjerci, nekoliko primjeraka »Radio vijesti« i nekoliko općih proglasa — upozorenja (kao npr. »Nitko na ribarenje«).

161) Stampa-Vis, 6, navodi se prezime, ime i nadimak strijeljanog.

162) IHRP, »Izvještaj«, god. II, br. 6 od 13. XII 1942, sign. U 205/11, br.. 16/134.

163) Isti, nd, br. 7 od 21. XII 1942, sign, ista, br. 16b/134, str. 1 i 2.

164) Isti, nd, god. II br. 1 od 2. I 1943, sign, ista, br. 17/134.

165) MNRS, »Izvještaj«, god. II br. 2 od 6. I 1943, sign. 137/B R. br. 170.

166) IHRPH, nd, br. 5 od 19. I 1943, sign. U 205/II R. br. 19/134: od više ošišanih u Visu i Komiži u ovom članku su posebno navedene dvije-Komižanke.

167) Isti, nd, br. 6 od 22. I 1943, sign, ista, r. br. 20/134.

168) Isti, nd, br. 8 od 28. I 1943, "sign, ista, r. br. 21b/134; odn. i br. 7 od 25.. I 1943; isto R. br. 20/134.

169) Isti, nd, br. 10. od 3. II 1943, sign, ista, r. br. 22b/134; odnosno i: isti,, nd, br. 56. od 17. VII 1943, str. 5.

170) Isti, nd, br. 31 od 21. IV 1943, sign, ista, r. br. 5c/134; odn. i: isto, nd, br. 13 od 13. II 1943, sign, ista, r. br. 23/134.

171) Isti, nd, br. 16 od 25. II 1943, sign, ista, r. br. 25b/134.

172) Isti, nd, br. 17 od 28. II 1943, sign, ista, r. br. 25/134.

173) Isti, nd, br. 31 od 21. IV 1943, sign, ista, r. br. 50/134.

174) Štampa-Vis, nd, 7—9.

175) MNRS, Memoarska građa, Marko Brajčić, nd, Podaci o mjestu Vis ...,. 6 i 7, nereg.

176) Isti, isto.

177) »Mjesečni glasnik«, mjesečno glasilo Agitpropa JNOF-a viškog kotara,, god. I br. 1 od siječnja 1943, koji se čuva u MNRS, fond Štampa-otok Vis.

178) MNRS, Memoarska građa, M. Brajčić, nd, Podaci o mjestu Vis ..., str. 8..

179) IHRPH, fond Narodne vlasti, k. 147, f. ONOO Dalmacije, dok. od 25. srpnja 1943, str. 6—7.

180) Isti, »Izvještaj« br. 52, god. II od 7. srpnja 1943, sign. U 205/11, pod r. br. 149/134.

181) T. Zuanić, sjećanja, nd, u odnosu na navedene mjere.

182) IHRPH, »Izvještaj«, br. 56. god. II od 17. srpnja 1943, sign, ista, pod r. br. 193/134.

183) Isti, isto, br 56 od 17. srpnja 1943, sign, ista, pod r. br. 153/134, str. 3..

184) U već navedenom radu M. Brajčića »Podaci o mjestu Vis ...«, a koji. se čuvaju u skupini memoarske građe MNRS, (sada u arhivi IHRPD),. navode se konkretni podaci o više pojedinaca koji su pomagali, u mjestu Visu, okupatorsku vlast; NOO-Vis, nd, str. 12 ukazuje se da je izvjestan mještanin, bivši pukovnik jugoslavenske vojske, u proljeće 1942. uzaludno pokušao da grupu bivših podoficira tako usmjeri da budu lojalni okupatorskoj vlasti. O njemu i svima koje su narodni sudovi osudili na smrt daju se konkretni podaci.

185) KPJ-Vis, nd, 12.

186) Rukovodstvo NOP-a pratilo je djelovanje pojedinaca, pa je privedenima bilo u mogućnosti da dokaže njihovu neprijateljsku djelatnost. Obrazovani narodni sudovi, na osnovi dokaznog postupka, izricali su kazne. Za one koji su se skrivali pod talijanskom zaštitom, izvršenje presude povjereno je udarnim grupama, koje su izdajnike likvidirali usred talijanskih garnizona.

187) KPJ-Vis, nd, 34.

188) NOO-Vis, nd, 15, navodi se da su pored onih sudova koji su sudili izdajicama i denuncijantima bili organizirani i narodni »Odbori za mirenje«. U svom izvještaju od 25. srpnja 1943. godine Pokrajinski NO odbor za Dalmaciju izvijestio je ZAVNOH da je preko navedenih »Odbora za mirenje« na o. Visu riješen jedan spor vrijedan više milijuna dinara (predratnih). — Nadalje, da je na sličan način riješena 30. godišnja parnica između Vitaljića Jakova, težaka i Marinković Rajmonda iz komiške općine. Narodni sudovi rješavali su i radne, bračne, dužničke i druge sporove na zadovoljstvo stranaka.

189) Slično kao i na otoku Svecu (vidjeti bilješku 145) organizirani su i djelovali su nastavni tečajevi u selima i zaselcima na otocima Visu i Biševu.

190) Josip Ilić-Suro i Juraj Barišić, Hvarski zbornik (dalje Hzb), 3/1975, nd, 125—133, daju pojedinosti o partizanskim vezama o. Vis—Hvar.

191) KPJ-Vis, nd, str. 42, navode se imena tada isključenih članova KPJ.

192) Isti, isto str. 42 i 43, te bilješka na str. 45—46, između ostalog daju se podaci o životu i pogibiji Mandaković Branka. On je rođen 4. siječnja 1918. u mjestu Visu, u posjedničkoj obitelji. Nakon završene građanske i trgovačke škole studirao je ekonomiju u Zagrebu, odakle se nakon uspostave NDH vraća u svoje rodno mjesto. Kao napredni student priključuje se NOP-u, a u studenom 1941. postaje član KPJ i radi na organiziranju ilegalne štampe. Po odlasku s otoka Visa Repanić Nikole-Gandija i pogibije Radišić Jakova-Malenka, PK KPH za Dalmaciju povjerava mu dužnost sekretara MK KPH za Komižu, a od ožujka 1942. i sekretara KK KPH za viški kotar. Pored ove dužnosti vršio je ujedno i dužnost sekretara OK KPH za višku općinu. Pod njegovim rukovodstvom dolazi do učvršćenja i proširenja partijskih organizacija, posebno u viškoj općini, kao i daljnjeg razvitka organa narodne vlasti, masovnih organizacija i NOP-a u cjelini na području viškog kotara. U kolovozu 1942, nakon bijega iz karabinjerske stanice, prelazi u ilegalnost, razvijajući zatim još širu djelatnost. Organizator je političko-propagandne partijske aktivnosti, svenarodnog otpora okupatoru i masovnog odlaska dobrovoljaca s viško-otočkog područjaj u NOP odrede na kopnu. Iznenadna i neočekivana pogibija u ožujku 1943. godine prekinula ga je u naporima, koji su se upravo u to vrijeme činili, radi intenziviranja partijske i djelatnosti NOP-a u cjelini na čitavom srednjodalmatinskom otočkom području. — NOVJ-Vis, nd, str. 5. ukazuje kako se zbio tragičan događaj kod sela Grablja na otoku Hvaru, u partizanskom logoru »Gomilica«, odnosno kako je jedan viški dobrovoljac u nastupu duševne poremećenosti ubio svog rođaka Mandaković Branka. O ovom tragičnom događaju podaci memoarskog karaktera su kontradiktorni. Jedino se može zaključiti da je Mandaković Branko poginuo u drugoj dekadi mjeseca ožujka 1943. godine.

193) MNRS, f. 1-241/A, dok. br. 3 »Zapisnik s kotarske konferencije KPH za otok Vis održane dne 23. ožujka 1943. godine«; prema istom izvoru, a pošto je sudjelovao na konferenciji kao član-delegat (tada je bio tajnik KNO odbora za kotar Vis), objašnjenja dao je i Makiedo dr Sergije u Pzb 2/1964, 140—156, nd. »Organizacija narodne vlasti na otoku Visu u vrijeme talijanske okupacije«.

194) Isti, isto; i KPJ-Vis, nd. str. 43, odn. u tom radu bilješka 53. na str. 46. ukazuje da u navedenom »Zapisniku ...« nisu prikazana dva člana OK KPH za općinu Vis; da za općinu Komiža nisu bili pribrojeni komunisti iz sela i zaselaka (u općini, naime, bilo je 5 ćelija, od kojih 3 mjesne i 2 seoske, sa ukupno 34 člana KPJ ; plus 5 kandidatskih grupa sa oko 20 kandidata, te 14 simpatizerskih grupa sa oko 50 simpatizera). — IHRPH, dok. 19/1 iz memoarske građe za otok Vis u NOB-i navodi se da je sredinom 1942. na viškom otočkom području bilo 70 članova KPJ.

195) KPJ-Vis, nd, 43 i 46 i u tom radu bilješka 56 ukazuje da u »Zapisniku ...« nije bio naveden aktiv SKOJ-a u Okljućni, vjerojatno omaškom.

196) Isto, 44 za novoizabrani KK KPH za kotar Vis; na str. 46. i u tom radu u bilješci 55 navodi se da je umjesto Nikole Tomića, koji je prešao (u srpnju 1943) u Okružni komitet SKOJ-a za SDO, u KK KPH za kotar Vis, kooptiran Brajčić Veljko, novi sekretar KK SKOJ-a.

197) Isto, 44, s time što se na str. 46. i u tom radu bilješkama 56 i 97 ukazuje: a) da je u viški OK u lipnju 1943. kooptiran Karlić Miće; da je u srpnju umjesto Brajčić Veljka član OK KPH za višku općinu postao Pincetić Nikola, novi sekretar OK SKOJ-a; b) da je poslije pogibije Marinković Nikole-Topa, član OK KPH za komišku općinu postala od svibnja mjeseca 1943. godine Reskušić Katica, ujedno tada i sekretar OK SKOJ-a za općinu Komiža; c) u lipnju 1943. u OK KPH za Komižu kooptiran je Mardešić Petar-Pošćer; d) zbog odlaska u NOVJ do 9. rujna 1943. sa evidencije brisano je 28 članova. Materijali daju podatke 0 sekretarima pojedinih partijskih ćelija, te i zbirno stanje.

198) MNRS, f. 1-241/A, dok. br. 3, nd, podaci o SKOJ-u i USAOJ-u (odnosno USAOH-u — p. a.); SKOJ-Vis, str. 23—27, pod »SKOJ i USAOH u 1943. godini«, daju se brojni podaci o pojedincima koji su zauzimali rukovodeća mjesta ili su se isticali u aktivnostima.

199) SKOJ-Vis, nd, 24.

200) Isto, 26—27, o sastavima rukovodstava USAOH-a. — Za aktivnije omladince i omladinke u viškoj općini tada su smatrani Antičević Ivan-Mikoleto, Buškarilo Lepa, Ivčević Simun, Kučić Dinka, Kuljiš Ivanko, Kuljiš Tomislav, Kuzmanić Marija, Lipanović Ante, Lukšić Jurko, Matijašević Mile, Mratinić Ante, Radišić Ana, Radišić Marko, Ruljančić Ante-Gašper, Vojković Jakša, Žitko Miće, Žitko Vinka, i dr. — U komiškoj općini, pak, bila je slična situacija u pogledu broja najaktivnijih. Podaci za pojedince nisu dati, već je naglašeno da su se u Komiži, Podšpilju, Okljućni i na otoku Biševu isticali mnogi omladinci pored onih koji su bili članovi rukovodstava organizacija USAOH-e na području komiške općine.

■201) KPJ-Vis, nd, str. 47, te prema navedenom »Zapisniku« od 23. ožujka 1943. godine Općinski odbor AFŽ-e komiške općine usmjeravao je 184 članice, okupljene u 7 odbora i 22 grupe aktivistkinja; u viškoj općini sličan odbor usmjeravao je djelatnost 192 članice, okupljene u 8 odbora 1 35 grupa.

.202) Fotokopija »Zapisnika s Kotarske konferencije KPH za kotar Vis«, koja je održana u Dračevu Polju 23. ožujka 1943. godine. Naknadni podaci o članstvu AFZ-a pred kapitulaciju Italije ne postoje u brojnim odnosima, već učesnici zbivanja ukazuju, kroz memoarsku građu i izjave, da je broj članica AFŽ-a poslije održane konferencije bio u stalnom porastu.

203) Vojni muzej, Beograd, nd, Izvještaj KNOO-a za kotar Vis od 30. svibnja 1943. godine ukazuje da je tada na području kotara djelovalo 1.775 aktivista; IHRPH, fond Narodna vlast, f. Pokrajinski NOO za Dalmaciju, Izvještaj upućen ZAVNOH-u 25. srpnja iste godine, ukazuje da je tada na području kotara djelovalo 2.033 aktivista. — Međutim, istog dana je ONOO za komišku općinu izvijestio KNOO za viški kotar da na području općine u okviru 173 grupa djeluje 1.168 aktivista, kojih usmjerava 35 akcionih odbora. Grupe su sačinjavali ljudi srednje i starije dobi (težaci, radnici, ribari, i drugih zanimanja), te članice AFZ-a i članovi USAOH-a. Brojni pomagači-simpatizeri NOP-a nisu navedenim brojkama prikazani, a može se tvrditi da ih je bio znatan broj. — Na osnovi svega realno je zaključiti da je na području viškog kotara pred kapitulaciju Italije organiziranih aktivista NOP-a bilo oko 3.000. Svi članovi KPJ i SKOJ-a djelovali su u navedenim odborima (akcionim, USAOH-a i AFZ-a).

204) M. Brajčić, »Zapisi o mjestu Vis ...« nd, objašnjavajući događaje na otoku Visu sredinom kolovoza 1943. godine, navodi da je Pietro Petrossi bio posljednji talijanski civilni komesar u Visu (on je zamijenio Pardo Diega). Za godinu 1942. objašnjava nasilnosti komandira karabinjerske stanice Carabucca Giuseppea. Za karabinjerskog poručnika Federicoa De Marchija, navodi se da se brutalno odnosio prema stanovništvu.
— KPJ-Vis, nd, str. 48. daje konkretna imena i prezimena preko kojih lica su u mjestu Vis Talijani pokušali proširiti špijunsku mrežu, te i za lica koja su pokušali osnovati tajnu četničku organizaciju.

205) KPJ-Vis, nd, 48.

206) Vidjeti bilješku 203. — KPJ-Vis, nd, str. 48—49 daje pojedinačne i zbirne podatke, a u zbirnim navodi da je tada bilo oko 2.500 do 3.000 aktivista i aktivistkinja svih doba starosti na otocima Visu, Biševu i Svecu.

207) Stampa-Vis, nd, daju više podataka o pojedincima koji su radili u ilegalnoj tehnici i kako su odabirane teme za »Izvještaj«. Ovo glasilo prešlo je u nadležnost KNOO-a za kotar viški početkom 1943, kada su za to izvršene sve potrebne pripreme. Iz ostataka tiskovne građe zaključuje se da su inicijativom KNOO-a organizirani narodni »mirovni sudovi« i to: u Marinjim Zemljama za područje viške, a u Podšpilju za područje komiške općine. Tajnik KNOO-a Makiedo dr Sergije, suglasno svojoj profesiji suca općinskog suda, bio je u mogućnosti da organima narodnih »mirovnih sudova« pruža znatnu pomoć u mirenju stranaka.

208) KPJ-Vis, nd, 51, a u odnosu na podvig omladinca Jurinović Gojislava.

209) Arhiv CK KPH, dok. br. 2534, f. PK KPH za Dalmaciju, Izvještaj narodnooslobodilačkog fonda za otok Vis od 1. srpnja 1942. godine objašnjava organiziranje fonda i njegovih odbora, te daje podatke o prikupljenoj materijalnoj i financijskoj pomoći. Tada postojeća struktura (fond, općinski, mjesni, seoski odbori i pododbori — s ukupno 64 odbornika »narodne pomoći«), kasnije se sve više razvijala i usavršavala. — IHRPH, preostaci »Izvještaja«, sign, fascikle U 205/11, a prema »Izvještaju« br. 17 od 28. veljače 1943. godine u članku »Rodoljubi sve za našu vojsku« zaključuje se kako je vođena i pisana propaganda za prikupljanje materijalnih i novčanih sredstava za fond. — KPJ-Vis, nd, str. 52, a u odnosu na konkretne cifre.

210) IHRPH, »Izvještaj«, nd, u broju 52 od 7. srpnja 1943. godine, gdje se u članku zaključuje »svaki pravi rodoljub mora upisati 3% zajma Narodnog oslobođenja«. — KPJ-Vis, nd, str. 52 navodi konkretne iznose o upisu zajma.

211) J. Ilić-Suro i J. Barišić, nd, Hvarski zbornik 3/1975, str. 129—130. prvi je naveo — objavio prezimena i imena vlasnika ribarskih brodova koji su ilegalno prevozili dobrovoljce: Demarija Andrija-Susid, Zanki Frane--Lestić, Mladineo pok. Ante Ante-Demićel, Martinis Josip-Bepica, Vita-

ljić Andrija i Blaž-Bjažići, Karuza Stjepan-Visketanja, Vojković Nikola--Alfir, — najčešće, a ponekad i drugi s otoka Visa, Biševa i Sveca.
— Punktovi odakle su dobrovoljci kretali nalazili su se u uvalama: Taleška, Stupišće, Milna, Rukavac, Smričevica, Srebrena, Serenjak, Zairavniče, Gradac, te pogodne na o. Biševu i Svecu. Grupe su pristizale u one punktove koji su bili na terenu određenih organizacija lokalnog NOP-a, zaduženih za prihvat, opskrbu i otpremu dobrovoljaca.

212) Ostaci talijanskih dokumenata ne ukazuju ni na jedan slučaj presretanja dobrovoljaca prilikom njihove ilegalne plovidbe na kanalima prema trogirskom-rogozničkom području ili do uvale Dubovica na o. Hvaru. Svi podaci iz memoarske građe, a i oni objavljeni, ukazuju da su sve grupe dobrovoljaca konačno, sretno stigle do odredišta.

213) J. Ilić-Šuro i J. Barišić, nd, Hzb 3/1975, 130 navodi: »Posade brodova koje su prevozile pojedine grupe sačinjavali su članovi KPJ, kandidati, i članovi SKOJ-a. Za sektor Milna-Talež prevozili su: Ivanko Vojković pok. Ante, Luka Vojković pok. Mate, Franci Vojković, Mate Vojković Katičin, Mate Dorotić-Dobri, Stjepan Karuza-Visketanja, Mate i Jakov Vojković-Alfir i Mate Vojković Nikole — svi iz Podstražja i Rukavca, te Luka Radišić iz Visa. Za sektor Komiža—Biševo—Svetac posade su sačinjavali drugovi: Andrija Demarija, Frane Zanki, Josip Martinis, Andrija Vitaljić, Ante Mladineo, Mate Vitaljić-Krojev, Jakov Mardešić--Bili i drugi.«

214) Isti, isto, str. 126—129. daju podatke o djelatnostima aktivista u zaseoku Zaraće i način na koji je osiguravan rad prihvatno otpremne stanice u uvali Dubovica.

215) MNRS, f. 1-491-A, dok. 1491-2, Izvještaj Nikole Repanić-Gandija, sekretara MK KPH za Komižu, upućen PK KPH za Dalmaciju u Splitu, nedatiran (prema sadržaju, najvjerojatnije je od kraja 1941. godine), fragmentaran rukopis (2 lista, bez prve i posljednje stranice, nagorjele).. Pretpostavlja se da je to bio njegov posljednji izvještaj, rukom pisan i ilegalnim vezama u Split upućen, prije nego je krenuo s otoka Visa.

216) Prema izjavi Repanić Nikole-Gandija, koju je 15. svibnja 1978. dao autoru u Splitu.

Zb. NOR, V, 19, dok. 88 na str. 266. u bilješci 3 navodi se da je Trogirska NO brigada osnovana u Donjem Segetu (kod Trogira) polovinom rujna 1943. i da je imala 4 bataljona i oko 1.500 boraca, te da je komandant brigade bio Dude Branko, a politički komesar Repanić Nikola (Gandi — p. a.).

Isti, V, 20, dok. 69, gdje se iz naredbe Štaba 8. korpusa od 11. listopada 1943. o postavljenju komandnog kadra vidi da je za političkog komesara 9. dalmatinske brigade tada bio postavljen Repanić (Nikola--Gandi — p. a.).

217) D. Gizdić, Dalmacija 1941, nd, 462; i S. Kvesić, nd, 242 i 243, a u odnosu na napore PK KPH za Dalmaciju u vezi s problematikom na viškom i trogirsko-rogozničkom području.

218) Početkom prosinca 1942. uspostavljeni kontakti između viškog i hvarskog NOP-a bili su u vrijeme nepogodno za ribolov. Zbog toga su Talijani znatno smanjili svoja noćna patroliranja u Viškom kanalu. Ovu okolnost iskoristili su predstavnici NOP-a viškog kotara radi uspostave i kasnijeg održavanja pomorskih veza između viških i uvala na južnoj, obali otoka Hvara.

219) NOVJ-Vis, navedeni materijali, »Izvod, podaci po grupama«, str. 1 (dalje: nd, Izvod, str.); KPJ-Vis, nd, str. 39.

220) Svojim brodom Demarija Andrija-Susid, s članom posade Jončić Ivana Petrom-Snoga prevezli su grupu, koju su sačinjavali: Vitaljić Josipa Juraj-Smojon, Kučić Franje Silvestar, Vidović Miha Jerko-Belmiho, Repanić Andrije Ivan-Bucat, Stanojević Silvestera Blaž-Silvestrovi, Sta-

nojević Josipa Ante-Donika, Zuanić Josipa Mario-Knežić, Zuanić Josipa Tomislav-Knežić, Zuanić Josipa Danilo-Knežić.

221) Iz otoka Sveca prevezeni su prema »Izvodu«, nd, str. 1 i 2, slijedeći dobrovoljci: Barzić Jakova Vicko-Kunjanin; Bjažević Luke Katica--Sulina, Bogdanović Pavla Franjo-Minćun, Bogdanić Tome Ivan-Bahon, Bogdanović Ivana Josip-Minćun, Borčić Nikole Jakov-Bodi, Božanić Franje Nikola-Kana, Božanić Ivana Vicko-Cura, Eldan Petra Uroš, Fadić Andrije. Mate-Deva, Felanda Mate Josip-Sprojak, Fiamengo Ivana Jerka-Moškotova, Foretić Nikole Bartul-Mestarfeane, Ilić Ivana Nikica--Gabara, Jončić Blaža Ivan-Snoga, Jončić Petra Juraj-Snoga, Karuza Vicka Dinko-Buda, Karuza Jakova Vitomir, Lipanović Antuna Ante, Lipanović Josipa Jakov, Mardešić Mate Ante-Malinjazo, Mardešić Pavla Ante-Cikinor, Mardešić Ivana Franjo-Paćun, Mardešić Jakova Jugoslav--Pošćerev, Mardešić Ante Toma-Tumetov, Marinković Andrije Nikola--Petrica, Pećarić Andrije-Mate Zdenko-Guja, Sviličić Vicka Ivan-Gardelin, Poduje Đanija Ivan-Maškica, Šimić Dobre Petar-Buster, Vitaljić Josipa Ante-Smojon, Vitaljić Andrije Drago-Labot, Zanić Milog Jurica--Plažanin, Zižić Slavko-Dalibor i Zuanić Josipa Marica-Knežićeva.

Ova grupa, koja je prethodno na o. Svetac stigla iz skrivenih uvala o. Visa i Biševa, pokušala je da ribarskim leutom braće Zanki s o. Sveca bude prebačena noću 21/22. svibnja do uvale Sićenice. Međutim, zbog nepredviđenih okolnosti noćnog plovljenja u nepogodnim uvjetima, Zankijev leut u praskozorje izbio je na domak rta Planke, pa se grupa usred dana morala vratiti na o. Svetac. Kotarski komitet za viški kotar, na prijedlog Demarija Andrije-Susiđa, odobrio je da on svojom ribarskom svjećaricom (dužine svega 7 m) otplovi za o. Svetac, preuzme grupu i preveze je na odredište. Demarija Andrija prebacio je svojom ribarskom svjećaricom noću 25/26. svibnja iz jedne od uvala o. Sveca do uvale Sićenice grupu sastavljenu od navedenih dobrovoljaca.

222) S. Kvesić, nd, 242—243, 332, 342 i 403; D. Gizdić, Dalmacija 1942, izd. Saveza boraca Hrvatske, Zagreb 1959, 462; IHRPH, dok. 17/2-7, str. 3; KPJ-Vis, nd, 39. — Prema izjavi Zuanić Tomislava-Knežića (tada sa pseudonimom »Taškent«, koji je bio politički komesar čete, a komandir je bio Marković Drago) navedena četa 2. bataljona srednjodalmatinskog NOPO ostala je na Dinari i obrazovala tzv. »Peuljski punkt« za osiguranje veza između Dalmacije i Bosne. Ova četa je 3. studenoga 1942. ušla u sastav 2. bataljona 2. dalmatinske NOU brigade. U toj četi nalazila se i grupa dobrovoljaca i iz područja viškog kotara. — O podvigu navedenog bataljona na Gornjim Barama lipnja 1943, njegov komandant Mirković Branko iznio je svoja sjećanja, koja je Rade Babić ukratko interpretirao u Politici, Beograd, 19. ožujka 1978, str. 8 (vidjeti bilješku iz trećeg dijela ove knjige).

223) Prema »Izvodu ...«, nd, 2, u grupi su tada bili dobrovoljci: Berecka Mate Tomislav, Ilić Andrija Duje-Gabara, Kivela Ante Srećko, Kuljiš Antuna Ante-Mušun, Kuljiš Vjekoslava Mate-Kalašina, Mamić Stanko, Mandaković Frane-Milovan, Mardešić Mate Ante-Malinjazo (po drugi put, poslije kraćeg boravka na o. Visu — vidjeti bilješku 221), Pećarević Petra Ante-Mikuš, Pećarević Marina Mate-Kuga, Petrinović Vinko--Dadi, Radić Ante Ante-Krajić, Puhalović Marka Ante, Radišić Andrije Lovro-Andrijicin, Radišić Mate Roko-Rokica, Roki Srećka Ante i Tomić Martina Ivan-Bakalarić.

224) KPJ-Vis, nd, 39.

225) NOVJ-Vis, nd, prema zapisanim sjećanjima Zanki Frane i Božanić Luke u ovoj grupi bili su: Božanić Ivana Luka-Kontamate, Božanić Ivana Mate-Kontamate, Božanić Mate Lukrija-Kontamate, Božanić Vicka Ante-Gobre, Božanić Luke Pavao-Gruje, Božanić Frane Lukrija-Kukica, Božanić Luke Petar-Milić, Božanić Ante Dragan-Kukica, Božanić

Ante Nada-Kukica, Božanić Ante Niko-Kukica, Božanić Ivana Ante--Kukica, Božanić Vicka Milena-Kukica, Božanić Ante Tina-Knezova, Petrašić Josipa Frane-Valerio, Zanki Anre Frane-Suho kao vođa grupe, te Zorotović Andrije Domina i Božanić Ante Ina-Kukica (tj. 7 omladinki i 10 omladinaca). Njima su se pridružili: Vidović Mihe Andrija--Belmiho, Vidović Vinka žena Andrije, Kučić Ljubomira Pavao-Aman i Božanić Vida Zlatica-Kastriotić.

226) Isto, sjećanja Vodanović Andrije i Travizi Ante, koji navode da su zbog zauzetosti (bio u viškoj partizanskoj grupi) Radišić Miće-Putnika, grupu pripremali Kivela Boris i Radišić Josip-Sibić. Grupu su sačinjavali: Bakotć Ivana Budimir-Baruša, Božanić Nikole Petar-Gruje, Bučić Vicka Borivoj, Ivulić Ante Miho-Bojdon, Kivela Stjepana Boris, Kuzmanić Rade Rade-Radi, Lovčić Lovre Petar, Lukšić Ante Mate-T.ofo. Radišić Ante Nikola, vođa grupe Radišić Stjepana Miće-Putnik, Svićarević Grge Grgo, Šiljić Ivana Mate-Asan, Trevizi Frane Ante-Toncilo, Vodanović Nikole Andrija-Parhomit, Žitko Dinka Ivan-Peruka, Dorotić Petra Ante-Krešo, Pećarević Ivana Vilson-Ura, Pincetić Dinka Nikola-Cipulin i Tomić Stjepan-Tikva.

227) Isto, prema sjećanju Pušić Dinka, u ovoj grupi bili su: Barbarić Mikuline Pavao, Bogdanović Luke Lucio, Bogdanović pok. Mate Vicko, Božanić Gobre Petar, Božanić Mate Andrija, Fadić Vicka Mate, Fadić Bartula Miho, Felanda Katarina Ivan, Fiamengo Josipa Ante, Fiamengo Josipa Jakov, Fiamengo Ante Vicko, Jurjević Josipa Josip, Kučić Marjana Ivan, Kuljiš Mate Cvetko, Mardešić Luke Bartul, Mardešić Ivana Boris, Mardešić Pavla Josip, Marinković Andrije Jerka, Martinis Ante Vicko, Mihovilović Vicka Bejota Ivan, Mihovilović Josipa Ivan, Mihovilović Vicka Josip, Mladineo Ivana Miho, .Mlađineo Ivana Jakov, Murić Bože Josip, Pećerić Petar Nikola, Petric Mate Drago, Pušić Ante Dinko, Travizi Frane Spaseo-Kalo, Vitaljić Andrije Lucio, Vitaljić Josipa-Voga, Zamberlin Duje Drago, Zuanić Josipa Anđeslav, Zuanić Josipa Ante i Zuanić Pavla Ivan.

2'28) Isto, prema sjećanju Puhalović Andrije i Kuljiš Metoda u ovoj grupi, koja je formirana u mjesecu listopadu 1942. godine u predjelu Kut mjesta Vis, čekali su priliku i tada su se prevezli slijedeći: Andreuci Luke Luka-Dragomir, Balić Mate-Mijo, Bučić Mate Marjan, Kuljiš Ante Metod, Pećarević Petra Nikola-Mikuš, Pećarević Petra Mate-Mikuš, Peribonio Simuna Andrija, Petrinović Mate Nikola, Puhalović Marka Andrò, Vlastelica Bartula Veljko.

229) Isto, prema sjećanju Marinković Andrije u ovoj grupi bili su: vođa grupe Barzić Vida Vicko, te Barzić Vida Nikola, Barzić Ivana Jakov, Karuza Ante Stjepan, Kordić Stjepana Josip-Sovjet, Karuza Stjepana Ante, Marinković Andrije Andrija, Repanić Petra Jakov i Sviličić Nikole Andrija.

230) KPJ-Vis, nd, 40.

231) NOVJ-Vis, nd, prema sjećanju Jončić Ante, Bogdanović Luke i drugarice Bogdanović Veljke grupa je iz uvale Zakrižić krenula ribarskim brodom Zanki Frane iz o. Sveca i stigla samo do otoka Visa, pošto se noću 26/27. veljače pokvario motor broda. Grupa je proboravila u zaseoku Barzići (Dračevo Polje) te iz Taleške, brodom braće Vojković--Alfira iz Rukavca, noću 28. II/l. III plovila i uplovila u Dubovicu. U grupi su bili: Bogdanović Pavla Andrija, Bogdanović Pavla Miho, Bogdanović Nikole Luka, Bogdanović Nikole Veljka, Mardešić Ante Ante, Mardešić Miha Lina, Pećarić Andrije Jakov, Pećarić Augustina Marija, Stanojević Jurja Katica, Stanojević Silvestrov Marijan, vođa grupe Jončić Mate Ante, Jončić Petra Ivan i Jončić Petra Anka. — Zbog početka Četvrte neprijateljske ofenzive ova i slijedeća grupa su privremeno zadržane na otoku Hvaru, da bi poslije stvaranja povoljnih uvjeta naknadno bile prebačene na Biokovo. Da o zastoju i drugim

pojedinostima upozna rukovodstvo NOP-a viškog kotara, iz Hvara na o. Vis ilegalnim vezama bio je upućen Dorotka Milan, koji je povjereni mu zadatak uspješno izvršio.

232) Isto, str. 20. ukazuje se da su brodovima Karuze Stjepana-Visketanje i Vojković Alfira iz Rukavca prevezeni član PK KPH za Dalmaciju Marasović Mirko i sekretar OK KPH za SDO Matulić Benko, te i viški delegati za konferenciju OK KPH za SDO, kao i grupa dobrovoljaca, koju su sačinjavali: Ivičević Ivana Toma, Karuza Miće, Karuza Josip, Kuzmanić Andrije Mladen, Lučić Roki Mate Marko, Radišić Mladena Marko, Zaninović Juraj i Zaninović Mate.

233) Isto, po sjećanju Repanić pok. Petra Ante grupu su sačinjavali: Andrijašević Ante, Balta Filip i Ratković Ivan (poljoprivredni radnici zaposleni na otoku Visu), te sa otoka Visa Bulić Nikola Marka, Čulin Bruno, Dorotić Roko Antin, Greget Tonči, Jurinović Gojislav, Klarić Milo, Kordić Mario Ante, Kuljiš Lenko, Kuzmanić Luka-Pince, Marinković Juraj, Martinis Ante, Razberger Pranjo-Ferdi, Svićarević Pavao i Vojković Prošper.

234) Isto, prema sjećanju Biličić Miće i Brajčić Ante ovu grupu su sačinjavali: Antičević Ivan Mikoleto (vođa grupe pri prvom prevoženju), Bravić Ante Dujin (iz Tijarica kod Sinja, poljoprivredni radnik na o. Visu), Biličić Pavla Miće (vođa grupe pri drugom prevoženju), Brajčić Ante-Mali Ante, Dorotić Mate Miljenko-Vice, Dorotić Luvijin Juraj, Gabelić Petra Ante-Pinjata, Jurinović Petar-Fuža, Karuza Stjepana Jugoslav-Zagora, Kukura Marina Ante-Skakalako, Mandaković Ivana Orlando, Pećarević Nikole Andrija-Francez, Puhalović Toni-Bortetovica, Radojević Stjepana Josip-JVIustafa, Vojković Jakova Ante-Cepo i Žitko Nikole Josip-Bepi. — MNRS, f. 1-487-A dok. 1-487-2 iz kojeg se vidi da OK KPH za SDO obavještava NOP na o. Visu da su pristigli dobrovoljci, kao i druge pojedinosti.

235) Isto, prema sjećanju Mladinea Pavla-Vodopije koji je grupu predvodio, s njim su tada bili i: Felanda Mate Silvestar-Silvo, Kinkušić Ante (poljoprivredni radnik na o. Visu), Matić Milko (iz Jabuke kod Sinja, poljoprivredni radnik na o. Visu), Sviličić Jurja Josip, Sviličić Josipa Josip, Sviličić Josipa Ante, Sviličić Pavla Andrija, Sviličić Jakova Andrija i jedan Komižanin neutvrđenog identiteta.

236) Zbir objašnjenih podataka, a također i prema: KPJ-Vis, nd, 39—41.

R. Kovačević, Potpis na Barama (sjećanje sudionika Zuanić Tomislava-Taškenta, iz Komiže), Politika, Beograd 1. rujna 1974, str. 11, između ostalog, navodi: Zuanić Tomislav u borbama od 6. do 9. lipnja 1943. na položajima Donje i Gornje Bare, a za bitke na Sutjesci, bio je zamjenik (kasnije, prosinca 1978. Zuanić Tomislav naveo je da je on bio vršilac dužnosti zamjenika — p. a.) političkog komesara 2. bataljona 2. dalmatinske NOU brigade. — Prosinca 1978, dao je podatke da su s područja viškog kotara u borbama na Barama sudjelovali borci: Bogdanović Josip-Minćun, Bogdanović Ljubo-Kanela, Jončić Ivan-Snoga, Jončić Juraj-Snoga (puškomitraljezac), Šimić Petar-Buster — koji su u borbama poginuli, te tada preživjeli Bjažević Katica-Lulina (referent saniteta 2. bataljona), Borčić Jakov-Bodi, Vidović Jerko-Belmiho (četni ekonom), Zuanić Marica-Knežić (bolničarka), Zuanić Mario-Knežić (vodnik voda) i Zuanić Tomislav-Knežić »Taškent« (vršilac dužnosti zamjenika političkog komesara 2. bataljona). — R. Babić, »Posljednji izvještaj« (Neobični događaji oko jednog partizanskog pisma — Branko Mirković, nekadašnji komandant drugog bataljona Druge dalmatinske brigade uputio pismo Vladimiru Dedijeru, autoru »Dnevnika« da ispravi podatke na 416. strani ove knjige). Prema ovome, kuriru Opačić Đuri 5. lipnja 1943. predata je slijedeća napisana poruka:

»Štabu Druge dalmatinske brigade: M* se i dalje nalazimo na prvobitnom položaju — Haluge — kota 1.600. Neprijatelj stalno

žestoko bombarduje naše položaje. Nekoliko njihovih juriša je odbijeno, ali je primećeno da neprijatelj priprema novi napad. Municije imamo još vrlo malo. I pored teške situacije, možemo vas izvestiti pa i Vrhovni štab da iako je do sada izbačeno iz stroja dve trećine bataljona, računajte na nas kao da smo u punom sastavu. Molimo pomoć ...« Smrt fašizmu — Sloboda narodu! Politički komesar Đuro Bošković, V. d. komandanta Branko Mirković.«

Međutim, u nastavku svojih sjećanja Mirković Branko navodi da su stvarni potpisnici bili i drugi, posebno poginuli borci i rukovodioci, koje i poimenično navodi. Zaključuje da je na Gornjim Barama od 138 boraca 2. bataljona, na početku borbe, kraj bitke dočekalo svega 38 boraca. — Od ukupno 600 boraca 2. dalmatinske brigade u borbama na Barama, izginulo je i ranjeno više od 300 boraca, a iz njenog 2. bataljona oko 2/3 sastava. Preživjeli su tada to i naveli prema gore citiranom izvještaju.

Za 103 poginula dobrovoljca koji su viško otočje napustili zaključno do 18/19. veljače 1943. vidjeti u zadnjem stavu bilješke pregleda »Ilegalna prevoženja dobrovoljaca s viškog otočja na kopno radi stupanja u NOP odrede i NOVJ do zaključno 7/8. rujna 1943. godine.«

237) Prema podacima MK KPH za Komižu, nadgrobnoj ploči na komiškom groblju, te usmenim izjavama Marinković Petra-Dubre, Božanić Ivana-Cure, Repanić Nikole-Gandija i Božanić Andrije-Kastriotića. Također, suglasno: SKOJ-Vis, nd, str. 32—33.

238) Sudionici zbivanja ukazuju da su se o »Topu« Talijani raspitivali po Komiži, izravno prije opisanog događaja, pa nisu postojale mogućnosti da se Marinković Nikola-Top o tome obavijesti. Inače, talijanskim patrolama »Top« je i ranije uspješno izmicao, te je vjerojatno smatrao da će slično i ovom prilikom uraditi.

239) SKOJ-Vis, nd, 33 u odnosu na zapis na spomen-ploči u Komiži, a sadržaj koje je 1964. prepisao i autor; IHRPH, sign. U 205/11, za glasilo »Izvještaj«, nd, br. 34. od 20. svibnja 1943, a u odnosu na članak »Herojska smrt druga Nika Marinkovića«.

240) Viški ilegalci okupili su se u udarne grupe već koncem lipnja 1941. nakon talijanskih racija u Visu i u Komiži. Te udarne grupe (3 grupe od 4—6 ilegalaca) sredinom ljeta 1941. godine u praksi predstavljaju jedinstvenu partizansku grupu (vod), pod rukovodstvom MK KPH za Komižu, odnosno rukovodstvom NOP-a viškog otočja. Od polovine 1942. ova grupa se nazivala i »Viški partizanski vod« — odn. »grupa«, s namjerom da preraste u veću formaciju, a što je postignuto ljeti 1943. godine osnivanjem »Viške leteće čete«.

241) Prema materijalima »Organizacija i formiranje vojnih jedinica«, nd, 1—13; Andrija Božanić, nd, 55 također daje objašnjenja o formiranju Viškog partizanskog bataljona, tvrdeći da je osnovan 14. lipnja 1943. godine.

242) Talijani su svake godine na dan 20. srpnja nastojali da prigodnim komemoracijama polaganjem vijenaca u Viškom kanalu ukažu počast i spomen svojim žrtvama, koje su »stradale u Viškoj (pomorskoj) bici 1866. godine«. Međutim, Višani su nastojali i uspijevali da većinom izigraju ovu talijansku komemorativnu »paradu«.

243) »Ususret slobodi uz nove žrtve« i »Oslobođenje otoka«, nd, u kojima se opisuje stanje na otoku Visu u danima pred kapitulaciju Italije (kolovoz—rujan 1943.); KPJ-Vis, nd, 54—57, sa objašnjenjem stanja i razvitka događaja, a na str. 54 o direktivi u vezi s tom odlukom koju je donio KK KPH za viški kotar; Objašnjenja i primjedbe učesnika događaja Tomić Nikole-Mladena od svibnja 1978. i naknadno.

244) »Napad na osmatračku stanicu Hum«, nd, 1—7, koje materijale je napisao Miće Karlić, tada komandir »Viške leteće čete«, a prema čijim podacima se iznose pojedinosti prepada i naknadni događaji.

245) S. Kvesić, nd, 588; A. Božanić, nd, 55 navodi da je tada zaplijenjeno 180 ručnih bombi; ostali podaci slažu se i prema MNRS, dok. 17/2-4, 13; AVII, pod reg. br. 10/7, k. 365a, Izvod iz izvještaja talijanske Vojno--pomorske komande za Dalmaciju od 18. kolovoza 1943. godine, Komandi 2. armije o napadu na svjetionik sv. Andrija i osmatračnicu Monya na Humu — prijevod:

»Aktivnost posljednja 24 sata ...

Danas u 04.00 sati osmatračnica Monya na Humu (trig. 587), (O. Vis SI-AB) sa posadom od jednog podoficira i šest mornara bila je napadnuta i savladana od čete partizana. Odnesena je radiostanica, instrumenti i oružje. Povjerljiva arhiva ostala u našim rukama. Jedan mornar lakše ranjen. Preduzete su mjere za osposobljavanje stanice, pojačanje posade i vršenje istrage. Komanda divizije »Bergamo« naredila normaliziranje ostrva.

Admiral Bolbiese 121517«.

Izvještaj je pisan 18. kolovoza 1943. u 4 sata, a odnosi se na partizanski prepad koji je na osmatračnicu na brdu Hum, prema već citiranim dokumentima i izjavama, izvršen noću 15/16. kolovoza 1943. godine.

246) VM JNA, fotokopija »Objave« na hrvatskom jeziku, izrađena na osnovi originala. Kopija se čuva i u MNRS.

247) KPJ-Vis, nd, 54, ukazuje se da je nakon sloma fašizma (25. srpnja 1943), a na osnovi direktive PK KPH za Dalmaciju, Okružni komitet KPH za SDO donio odluku o pokretanju pojačane aktivnosti i akcija na otocima. Na otok Vis upućeni već navedeni predstavnici bili su opunomoćeni da s rukovodstvom NOP-a viškog kotara ostvare izvršenje postavljenih zadataka i pripreme uvjete za aktivnosti u momentu očekivane kapitulacije Italije.

248) MNRS, fond Mg, raznovrsni podaci zapisanih sjećanja pojedinih učesnika događaja; IHRPH, fond Mg, dok. 17/2-4, str. 15; A. Božanić, nd, 55; S. Kvesić, nd, 588—590; te prema izjavama pojedinih učesnika događaja, a koje je autor zapisao u rujnu 1964. godine.

249) MNRS, fond štampe u NOR-u, glasilo »Glas Splita«, br. 4, za kolovoz 1943, 3, gdje se stanovništvo Dalmacije obavještava o talijanskim zlodjelima na otoku Visu, odnosno o strijeljanjima talaca i akciji »rastrellamento«.

250) Podaci o strijeljanim taocima prepisani su sa spomen-ploče, a ostale pojedinosti prema izjavama Marinković Petra-Dubre, Božanić Ivana--Cure i drugih iz Komiže.

251) Prema spomen-ploči u Visu (spomen-ploča, na groblju Prirovo, postavljena 1951), odnosno prema izjavama pojedinih učesnika zbivanja iz mjesta Vis.

»Ususret slobodi uz nove žrtve«, daje više podataka o strijeljanju talaca na otoku Visu, a u vezi s opisanim zbivanjima.

Radi uspomene na muke pojedinaca, koje su Talijani pustili, a pogotovo radi dužnog poštovanja prema strijeljanim žrtvama, ovdje se u potpunosti prenosi članak iz lista »Naš glas«, koji je izdavao Agitprop Trećeg (odnosno Viškog) bataljona 12. dalmatinske (otočke) brigade 26. dalmatinske divizije. Objavljen je početkom 1944. godine. U tome listu Jurinović Miro iz Visa, jedan od uhapšenih i kasnije puštenih talaca (poginuo je kao borac 10. svibnja 1944. godine, sudjelujući u diverzionom prepadu na njemački garnizon na o. Šolti), zvan popularno »meštro Miro-Mandulin«, doslovce je zapisao:

»Izveli su nas iz zatvora vezane po dva u lancima kao pse. U blještavim uniformama sa ciničkim podsmjehom gledali su u nas. A mi? Iznureni od besanice, izmoreni od misli i neizvjesnosti krenuli smo. Kuda? Pitamo očima jedan drugoga, pa i ako znamo da nam je to posljednji marš, opet... nada se ne gubi. I onda ... ugledasmo svećenika! Svršeno je! Ipak idemo. Zar je ovo uistinu svršetak, zar nema pomoći? Povorka se približila komandi. Usred uvale torpiljarka, po svim okolišnim prozorima mitraljeske cijevi, svi su oboružani i ozbiljna lica. Na prozoru »Doma« ugledam jednog talijanskog vojnika gdje plače. Razumio sam značenje ovih suza. Jedan Talijan koji osuđuje ali... mora šutjeti. U to je stigao jedrenjak. Kuda nas vode? Zar negdje na zabitom mjestu, po njihovom običaju? Hoće li izvršiti gnjusno djelo? »Nevini smo« — progovori neki od nas. »Ako ste nevini recite tko su partizanske vođe i bit ćete slobodni«. Nitko ne odgovara. Bacaju nas u brod kao ovnove i voze usred luke. Naše patnje ne prestaju. Gledamo se bez riječi. U to padne komanda: »U Komižu«!

Zbogom rodno mjesto! Zdravo drugovi! Bez oproštaja odlazimo i u sebi kombiniramo. Možda internacija?

Dva sata vožnje brzo je prošlo. Komižame ne vidimo. Samo poneka glava proviri iza prozora, da se još brže i sakrije. Još nismo ni pristali, a drugi brod donosi zapovijest: »Natrag u Vis«. Što je sad? Kako da sve ovo razumijemo? Opet nade!

Sunce crveno, krvavo sunce tone u more. Sigurno će biti krvavi dan! Devet je sati noću. U Visu je sve tama. Naš jedrenjak privežu uz torpiljarku. Otupili smo. Mornari sa torpiljarke nas posmatraju. Sigurno vide u nama »strašne ljude« — partizane ... A ne znaju mizerije da su baš oni strašni ljudi koji su došli ovdje kao vuci, kao ubojice, pljačkaši i palikuće! U to »Crni« skoči na našu lađu, prozove nas i zavikne: »Odijeli!«

Deset naših prozvanih drugova prevedu na drugi jedrenjak. Ovaj se otisne i naši drugovi na njemu. U istom času začusmo glas mornara: »Sretni ste, spašeni«. Odmah zapitasmo: »A onih deset drugova!« »Idu na strijeljanje!« — odgovaraju. Umukosmo. Ni za čas ne osjetismo radost. Da nas ipak neće zaklati. Misao na odvedene drugove stalno se navraćala. Nije prošlo ni pola sata, a brod sa osuđenim je ponovno blizu nas. Iz unutrašnjosti broda čuli smo glasove. Svaki smo poznali. Jedan je osuđivao, drugi psovao, treći vikao, ali ni jedan nije molio milost. Brod je pristao na »Prilovo«. Pozvali su im svećenika. Odatle su se oprostili sa nama i izrazili svoje posljednje želje. Nakon toga začu se pjesma:

»Jer, tko svoju zemlju ljubi,
Nikad neće biti rob«.

Pjesmu su im nasilno prekinuli. Posljednji pozdrav ... A mi? Mučali smo, mučali kao mrtvi. Plakati nisam mogao. Najednom začusmo plotun. Svršeno je! Mukli zvuk olova izgubio se u mesu i krvi ... Strahota! U tamu smo se skupili, rubac sam zubima izgrizao, a ukočene oči upiljio nekamo. Plotun se je redao za plotunom i ... onda potpuni mir.

Ubili su ih, razbojnici i krvnici. Ubili su ih noću, ubili bez oproštaja, bez milosti, bez osjećaja. Ali uspomena živi, sveta uspomena na nevino prolivenu krv, što vapi za osvetom.
Slava Vam drugovi u stradanju i boli!
Osvetit ćemo Vas i osvećujemo Vas!«

Jurinović Miro
borac 3. bataljona (viškog — p. a.) 12. dalmatinske brigade

Epilog: Osvećeni su, kao i poginuli borac »meštro« Miro Jurinović, herojskim podvizima boraca NOVJ i JA, u čijim redovima su se borili ili junački poginuli i brojni stanovnici otoka Visa, Biševa i Sveca.

252) Zb. BOR, V, 18, dok. 187, 573, je Izvještaj Komande 18. talijanskog armijskog korpusa od 22. kolovoza 1943. godine, gdje se još navodi: da su partizani prilikom upada u Bol na Braču 5. kolovoza imali 6 mrtvih; da je talijanska kaznena ekspedicija prilikom svoje »akcije« (paljenje kuća i represalije — p. a.) 19. kolovoza u Bolu ubila 8 partizana i zaplijenila 4 puške; da su istog dana Talijani pretragom u mjestu Hvar iznenadili 2 partizana, koji su im pobjegli, ali su ostavili 2 puške; te da su noću 21. kolovoza Talijani odbili partizanski napad na jedan od obrambenih položaja oko Makarske.

Isti, isto dok. 190, 581, za otok Vis navodi se za 23. kolovoz: .... »Jutros 23. o. m. započela je akcija za normaliziranje prilika na otoku Visu«.

253) Arhiv vojnoistorijskog instituta (AVII), Beograd, fond Talijanska arhiva, reg. br. 27/8, k. 344 i reg. br. 29/8, k. 344. Odnosno:

Zb. NOR, V, 18, dok. 190, 581, za 23. kolovoza navedeno je:
»Jučer 23. o. m. dvije čete 31/4 bersaljerskog puka izvršile su čišćenje otoka Visa. Uhapšena su 33 sumnjiva lica.«

Isti, isto dok. 196, 594, od 26. kolovoza u izvještaju se navodi: ... »Jučer 24. o. m. nastavljeno je čišćenje otoka Visa. Zaplijenjeno je nekoliko čamaca u sidrištu Okljućna (Omiš SI-AF — obilježja po karti — p. a.) i uhapšeno je 10 sumnjivih lica u zoni Široka Bx. ,(do — p. a.) (RQ-AD)«.

Isti, isto dok. 199, 601, od 27. kolovoza u izvještaju se navodi: ... »Jučer 25. o. m. nastavljeno je čišćenje otoka Visa. Zapaljene su :3 kuće koje pripadaju ustanicima i uhapšen je jedan partizan koji je s njima povezan.« ...

254) »Oslobođenje otoka«, nd, 1—4, daje niz podataka kako je uslijedilo razoružavanje posada talijanskih garnizona u Visu i Komiži a radi konačnog oslobođenja viškog otočkog područja.

255) S. Makiedo, nd, Pzb 2/1964, 183—184.

256) Ovi i u tekstu naprijed navedeni podaci usuglašeni su prema: KPJ--Vis, nd, 54—56; »Oslobođenje otoka«, te prema zapisanim izjavama pojedinih učesnika zbivanja.

DIO DRUGI

ETAPA HISTORIJSKOG ZNAČENJA

(od 9. rujna 1943. do 26. listopada 1944)

PODJELA ETAPE

Prema trajanju početka i završnog procesa razrješavanja raznovrsnih problema u sklopu najvažnijih zbivanja na otoku Visu, ova povijesna etapa vremenski se dijeli na tri faze. U prvoj (od kapitulacije Italije 9. rujna 1943. godine do prijema odluke Vrhovnog štaba NOV i POJ o upornoj obrani otoka, tj. 20. siječnja 1944. godine), ovaj otok postupno se pretvara u sjedište i središte rukovodstava NOP-a za Dalmaciju, uz inicijative za uspostavljanje d održavanje sigurnijih izravnih veza sa dijelovima snaga zapadnih saveznika u južnoj Italiji. U drugoj fazi (od 20. siječnja do 7. lipnja 1944. godine, odnosno do dolaska maršala Tita i VS NOV i POJ) otok Vis postaje snažna vojno-pomorska i zrakoplovna baza NOVJ i dijelova isturenih savezničkih jedinica, s osloncem na kojeg se izvode desantni prepadi protiv neprijatelja na bliskim otocima i krši prevlast njemačke mornarice na istočno-jadranskom prostoru. U trećoj fazi (od 7. lipnja do 26. listopada 1944. godine, odnosno do oslobođenja Beograda i Splita) otok Vis je središte nove Jugoslavije i sjedište centralnih i dalmatinskih rukovodstava NOP-a, sa kojeg se vodi uspješna borba za međunarodno priznanje tekovina NOB-e, a po čemu otok Vis tada ima jugoslavensko i međunarodno značenje. U to vrijeme, sa otoka Visa već su vršene i desantne operacije za konačno oslobođenje bliskih otoka i obalnog dijela Dalmacije.

Vremenska razgraničenja po fazama nepodesna su za izlaganje raznovrsnih problema, čije nastajanje i razrješavanje je potrebno kontinuirano pratiti. Zbog toga, i radi sažimanja gradiva, naslovna tematika pojedinih poglavlja izlaže se kronološki objašnjavanjem kontinuiteta problemskih cjelina tokom etape, a ne po njenim fazama. Odnosno, problemi se izlažu slijedom događaja, s ciljem da se za brojne raznovrsnosti pruže najvažniji podaci.

Glava XI

PRERASTANJE ZNAČENJA OTOKA VISA DO ODLUKE O NJEGOVOJ UPORNOJ OBRANI

MJERE NARODNE VLASTI NA OSLOBOĐENOM PODRUČJU

Završeno je razoružanje talijanskih posada i prijevoz razoružanih Talijana u južnotalijanske luke pod kontrolom snaga zapadnih saveznika. Tako su, do polovine rujna 1943. godine, inicijativama NOP-a viškog otočja uspostavljene, time, prve izravne pomorske veze s lukama u južnoj Italiji i prvi kontakti s tamošnjim savezničkim (anglo-američkim) predstavnicima. Uporedo sa početnim vojnim mjerama na otoku Visu (naoružavanje »Leteće čete« i Viškog bataljona, formiranje 2 čete partizanske straže, osnivanje komande mjesta Vis, te i Komande otoka Visa odnosno Komande viškog otočkog područja) izvršeno je i hapšenje talijanskih zločinaca, istaknutijih kolaboracionista i špijuna.

Rukovodstva NOP-a viškog kotara i narodnooslobodilačkih odbora navedenim prethodnim mjerama stvorila su preduvjete za učvršćenje i usavršavanje sistema narodne vlasti na oslobođenim naseljenim otocima Visu, Biševu i Svecu i radi proširenja svoje vlasti nad nenastanjenim otocima i prostorom okolnog mora.

Organi narodne vlasti u novim okolnostima prvenstveno su pristupili popisu novoprijavljenih dobrovoljaca, spremnih za upućivanje u novoformirane jedinice NOVJ na kopnu, a poglavito u one koje su se pripremale za obranu srednjodalmatinskog obalno-otočkog pojasa i za popunu ovdje osnovanih mornaričkih (naoružanih i transportnih brodova, jedrenjaka i ribarskih leuta) sustava.[1]* Pristupljeno je uporedo osnivanju viške flotile naoružanih brodova, a za kontrolu područnog mora.

Preuzimanje upravnih (općinskih, mjesnih i seoskih ureda, suda i katastra) i ustanova općeg značenja (lučkih kapetanija, pošta, karabinjerskih i financijskih stanica, prostorija i blagajni zadružnih

ustanova i pojedinih udruženja, i drugo) vršeno je tako da se pri činu primopredaje kontroliraju novačne bilanse i u pisanom obliku sastavi inventura imovine, a ujedno da se održe i prigodne svečanosti. Općinski NO odbor za komišku općinu održao je 13. rujna u 17 sati svoju svečanu sjednicu, s koje je stanovništvo obaviješteno 0 uspostavljanju pune kontrole narodne vlasti nad čitavim općinskim područjem.[2]) Istog dana poslije podne, na sličan način to je urađeno 1 u Visu, gdje je Općinski NO odbor već 14. rujna dopisom upozorio mjerodavne pojedinih ustanova o odlukama općinskog odbora i njihovim dužnostima i obavezama u novim okolnostima.[3]^

Organi narodne vlasti nastojali su da blagajnički saldo i bilance u općinskim i drugim uredima budu u potpunosti sređene i da se primopredaja uredno izvrši. U općini Komiža zadržan je talijanski civilni komesar općine Luciano Bianchi sve do 19. rujna, kad je zapisnički[4]) predstavnicima ONOO-a Komiža predao arhivu, račune i novac. Čista gotovina u trenutku primopredaje imovine u općinskoj upravi iznosila je 219.785,55 Lit, dok je poseban ulog u napuljskoj banci iznosio 180.899,70 Lit. Iz izvještaja za mjesec rujan[5]) Saobraćajnog odjela pri NOO Komiža vidi se da je netto saldo u mjesnoj pošti iznosi 70.938,28 Lit, uz posebnu sumu od 1.123 Lit u vrijednosnim papirima. Sav novac predan je Gospodarskom odjelu ONO odbora, koji je bio zadužen da se brine o snabdijevanju stanovnika i vojske. Na sličan način preuzeta je sva narodna pokretna i nepokretna imovina na čitavom otoku.

Kažnjavanje zločinaca i izdajica smatrano je kao obaveza prema stanovništvu otoka i palim žrtvama. Zbog toga su partizanske straže brzo i efikasno obavile zadatak njihovog hapšenja na otoku, kako ih do suđenja ogorčeni narod ne bi masakrirao. Najomraženije fašističke zločince Pietra Petrossija i Diega Parda, bivše civilne komesare viškog otočkog područja i Federica de Marchi ja karabinjerskog poručnika uhapsili su Višani u Splitu i priveli na otok, gdje su se nalazili pod budnom paskom čete partizanske straže pri Komandi mjesta Vis.

U prisutnosti brojnih stanovnika, zločince i narodne izdajice ispitivao je o njihovim zlodjelima narodni revolucionarni sud pri Komandi srednjodalmatinskog otočkog (SDO) područja. Do konca rujna završen je dokazni postupak za 30 uhapšenih zločinaca i izdajica, koji su pučanstvu tijekom okupacije zagorčavali život. Presudom je, kaznom strijeljanja osuđeno 15 pojedinaca,[6-1] u nedostatku dokaza oslobođeno je 14 lica, dok je nad jednim licem vođena naknadna istraga. Strijeljanje osuđenih izvršeno je 1. listopada 1943. godine. Kako je stanovništvo Visa bilo ogorčeno dokazuje njegov bijes ispoljen pri saznanju da je krvnik Pietro Petrossi strijeljan. Naime, ono nije dozvolilo da se zločinac pokopa na viškom groblju Prirovo, već je zahtijevalo da se to izvede na drugom mjestu —• na morskoj pučini.[7]^

Pravedan obračun je završen, ali mržnja rodoljuba — učesnika događaja protiv okupatora i izdajnika ostala je kao poticaj na daljnje

borbene napore, uz trajni zavjet novim generacijama da sačuvaju krvavo stečenu slobodu rodnog zavičaja.*

Prestankom okupacije još su se jasnije izrazile sve negativne posljedice zbog privredne stagnacije otoka, neredovnog snabdijevanja, te krajnje iscrpljenosti svih raspoloživih zaliha živežnih namirnica na području kotara. Srećom, u mjesecu rujnu viški vinogradi pružali su bogat urod grožđa, a ribolovna područja dobar ulov plave i dubinske ribe. Radi rješenja hitnih problema NO odbori su, koristeći iskustva svog ilegalnog djelovanja, organizirali kolektivne radove u poljoprivredi, ribarstvu i industriji prerade ribe, a snabdijevanje obavljali razmjenom različitih proizvoda i jednakom podjelom zaliha iz talijanskih magazina i novonabavljenih namirnica. Svi zakoni i propisi bivšeg jugoslavenskog režima i okupaciono-aneksionog sistema zamijenjeni su revolucionarnom narodnom praksom. Novac kao platežno sredstvo na oslobođenom području imao je formalnu vrijednost, rad svih sposobnih bila je ujedno dobrovoljno prihvaćena obaveza, a minimalne potrebe u ishrani zadovoljavale su se ravnopravno, prema mogućnostima.

Stanovništvo viških mjesta i sela obuhvatio je neviđen polet tako, da su se kolektivnim radnim akcijama čitavog stanovništva rješavali i najteži problemi. Kolektivnom berbom rogača, smokava i grožđa sakupljeni su, prerađeni i pohranjeni svi plodovi sa polja, a kolektivnim ribarenjem podmirivane su potrebe stanovništva i industrije prerade ribe. Radnici, zanatlije i učitelji priskakali su u pomoć težacima i ribarima, a također namještenici, ljudi profesionalnih struka i drugi zaposleni u Komiži i Visu.

Važno je istaći da se veći broj muškaraca sposobnih za vojsku nalazio van otoka ili pak u partizanskim jedinicama na otoku. Starci, žene i djeca iz svih slojeva stanovništva prihvatili su mnogobrojne obaveze, kako bi omogućili sinovima i braći da se bore s puškom u ruci. Narodna vlast nije odustala ni od napora da se osigura produžetak školovanja djece, njega staraca i bolesnika, obnova rada starih i otvaranje novih zadružnih i kulturnih domova po mjestima i selima. Uopće nastojalo se da se u teškim ratnim prilikama stvore uvjeti za osiguranje svakodnevnih i raznovrsnih potreba naroda i pripadnika partizanskih jedinica na otoku ovisno o mogućnostima.

Kad se saznalo da je ZAVNOH donio odluku (20. rujna) o priključenju Istre, Rijeke, Zadra, Lastova i ostalih ranije okupiranih krajeva Hrvatskoj,[8-1] stanovništvo otoka Visa ne samo da je to pozdravilo već je stanovništvu otoka Lastova pružilo punu pomoć da savlada početne teškoće po prestanku okupacije. Svaki proglas i značajniji akt viših partijskih, vojnih organa i organa narodne vlasti, na zborovima je objašnjavan stanovništvu, a nakon toga dogovorom je prihvaćeno kako da se njegove smjernice provedu u djelo.

Da bi se osiguralo bolje snabdijevanje stanovništva i pripadnika partizanskih jedinica na otoku Visu i nastavilo s proizvodnjom

Z A P I S N I K

sjednice Konferencije održane dana 13 rujna 1943 u 5 sati po podne.
Prisutni svi članovi osim onih, koji su po dužnosti.
Pretsjednik otvara konferenciju pozdravom "Smrt fašizmu Sloboda narodu!"
Zatim se prelazi na dnevni red.
Druga tačka: Novonastala politička situacija. Drug sekretar upoznaje drugove sa novostalom političkom situacijom ix prelazi na treću tačku: Sprovadjanje direktiva, koji odgovaraju novim dogodjajima.
Sekretar razjašnjava drugovima, da danas preuzimamo vojnu i civilnu vlast u svoje ruke. U tu svrhu treba da poduzmemo neke mjere:
a/ da se opomene sve rejone o novonastaloj političkoj situaciji, što bi posebnim oglasom i učinjeno.
b/ da se spremi potrebne zastave, c/ čim se udaleče Italijani, bit će preuzeta vlast. Na općinskoj zgradi bit će izvješene tri narodne i tri savezničke zastave. Potom se odredjuje raspored manifestacije, koja se ima održati neposredno poslije odlaska Italijana. Manifestaciji će prisustvovati čitavo gradjanstvo sa rejonima. Manifestaciju će otvoriti drug pretsjednik K.N.O.O., da preda riječ drugu Kučiću, Komandantu otoka, a isti da preda drugu pretsjedniku O.N.O.O. Zatim će se redati govornici ovim redom: sekretarica Kotarskog A.F.Z. drugarica M.Borčić, u ime seoskih N.O.O. drug Zuanić, a završnu riječ će imati drug sekretar O.N.O.O., koji će izmedju ostalog upozoriti tko ne smije da sudjeluje u povorci. Povorka će krenuti na čelu sa partizanima, odborom K.O.O., za tim općinskog, i tako dalje. Manifestacijona povorka će krenuti cestom preko sela, obalom, Malom Bandom oko Križa, da se povrati ispred Općinske zgrade.
Da se pozovu svi činovnici i da im se saopči da su od danas podložni direktivama i naredbama jedino od Narodne Vlast. Odmah se mora pruze uredove blagajne. Da se otpusti sve protunarodne činovnike. Da se spremi tabla za O.N.O.O. Da se rekvirira benzin. Da se pozovu tvorničari na dogovor. Da se spreme trake sa Narodnom zastavom za članove O.N.O.O.
Nadzor nad morom/Njemačkim podanikom / preuzeće Vojna vlast.
O ovome se mora obavjestiti sve rejone kao i sve grupe. Pošto se više niko ne javlja za riječ pretsjednik zatvara konferencu sa drugarskim pozdravom:

S M R T F A Š I Z M U _ S L O B O D A N A R O D U !

Pretsjednik: Žuanić Sekretar: Borčić

Zapisnik sjednice Općinskog NOO-a Komiže održane 13. rujna 1943. godine

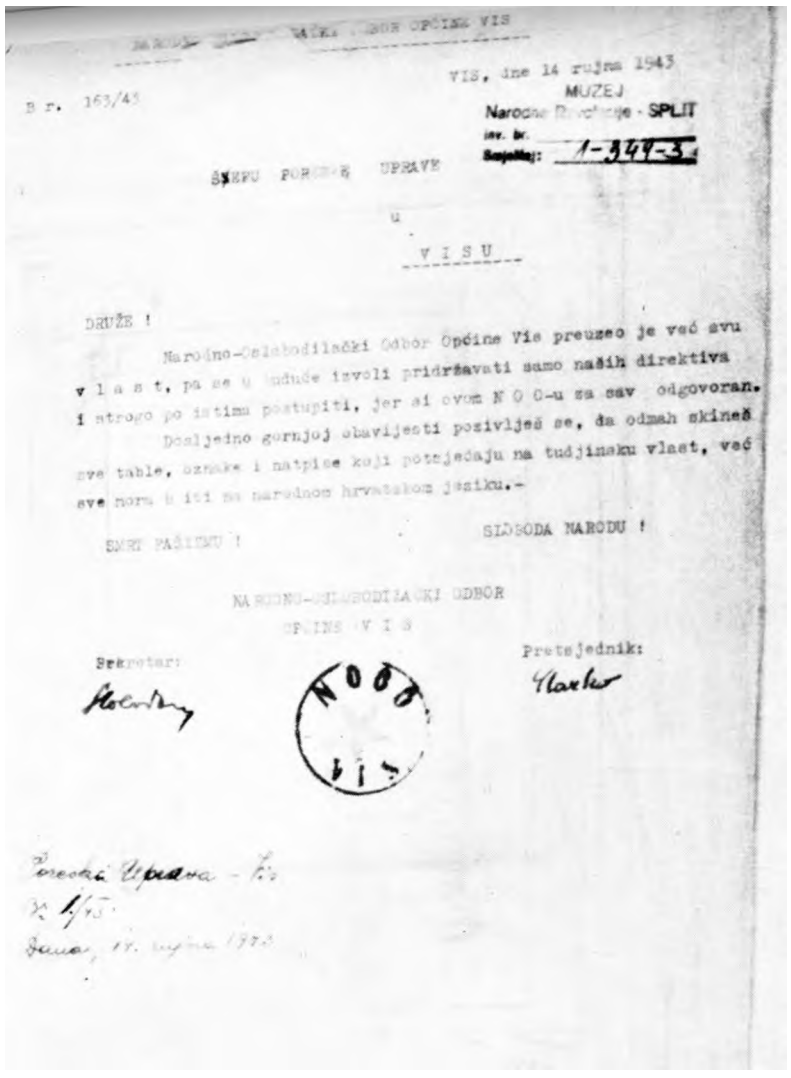

VIS, dne 14 rujna 1943

MUZEJ
Narodne revolucije - SPLIT
inv. br.
Signatura: 1-349-3

B r. 163/43

ŠEFU PORESKE UPRAVE

U

V I S U

DRUŽE !

Narodno-oslobodilački Odbor Općine Vis preuzeo je već svu v l a s t, pa se u tuđe izvoli pridržavati samo naših direktiva i strogo po istima postupiti, jer si ovom N O O-u za sav odgovoran.

Dosljedno gornjoj obavijesti pozivlješ se, da odmah skineš sve table, oznake i natpise koji potsjećaju na tuđinsku vlast, već sve neka u isti na narodnom hrvatskom jeziku.-

SMRT PAĐINU ! SLOBODA NARODU !

NARODNO-OSLOBODILAČKI ODBOR
OPĆINE V I S

Sekretar: Predsjednik:

NOO
Vis

Poreska Uprava - Vis
Br. 1/45.
Vis, 17. rujna 1943

Faksimil dopisa Općinskog NOO-a Vis od 14. rujna 1943. godine šefu poreske uprave

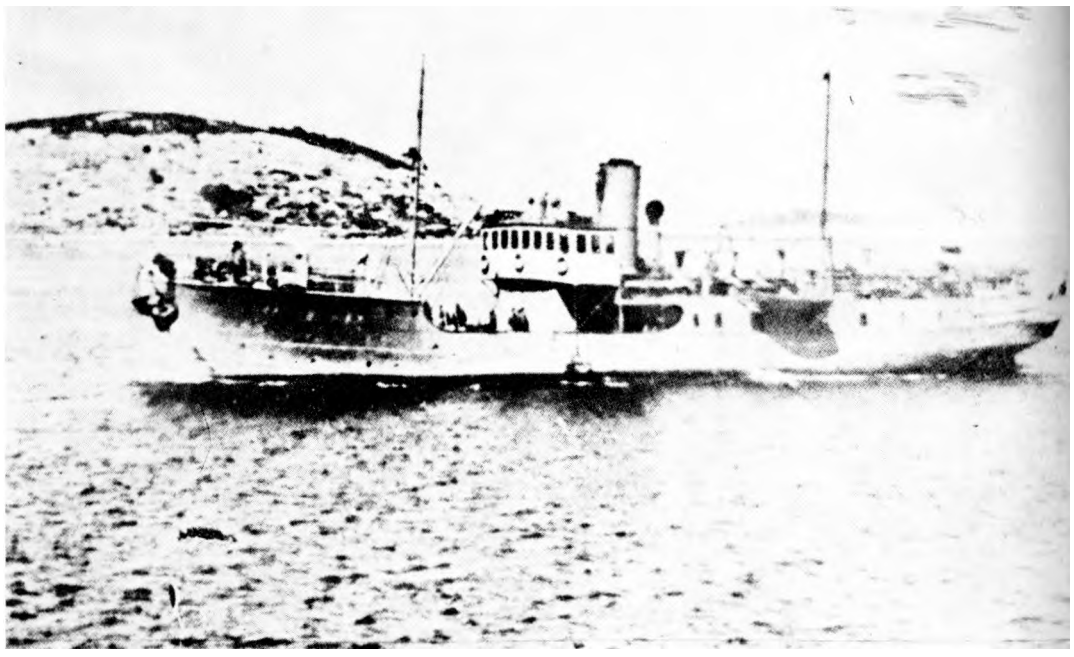

Parobrod »Bakar« bio je prvi brod, koji je izvjesio zastavu nove Jugoslavije i s kojim je Delegacija NOVJ uplovila u luku Bari 1. listopada 1943. godine s otoka Visa

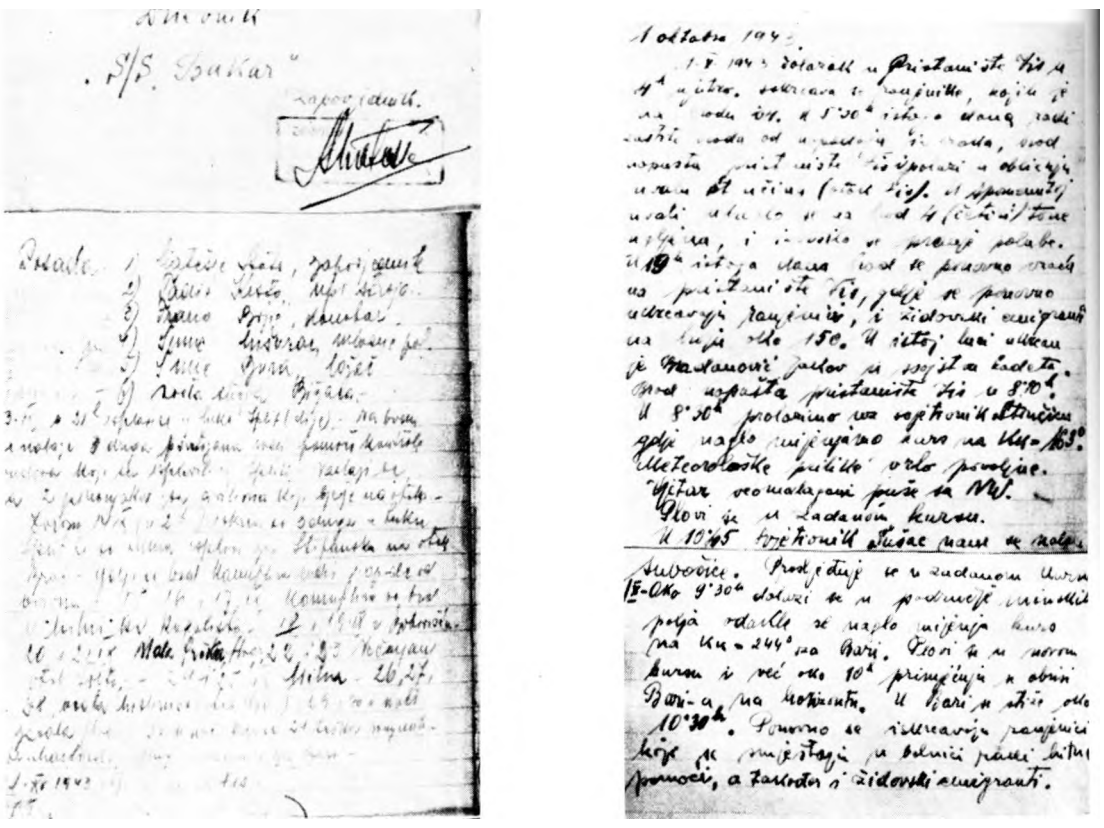

Faksimil brodskog dnevnika parobroda »Bakar« od 1. listopada 1943. godine

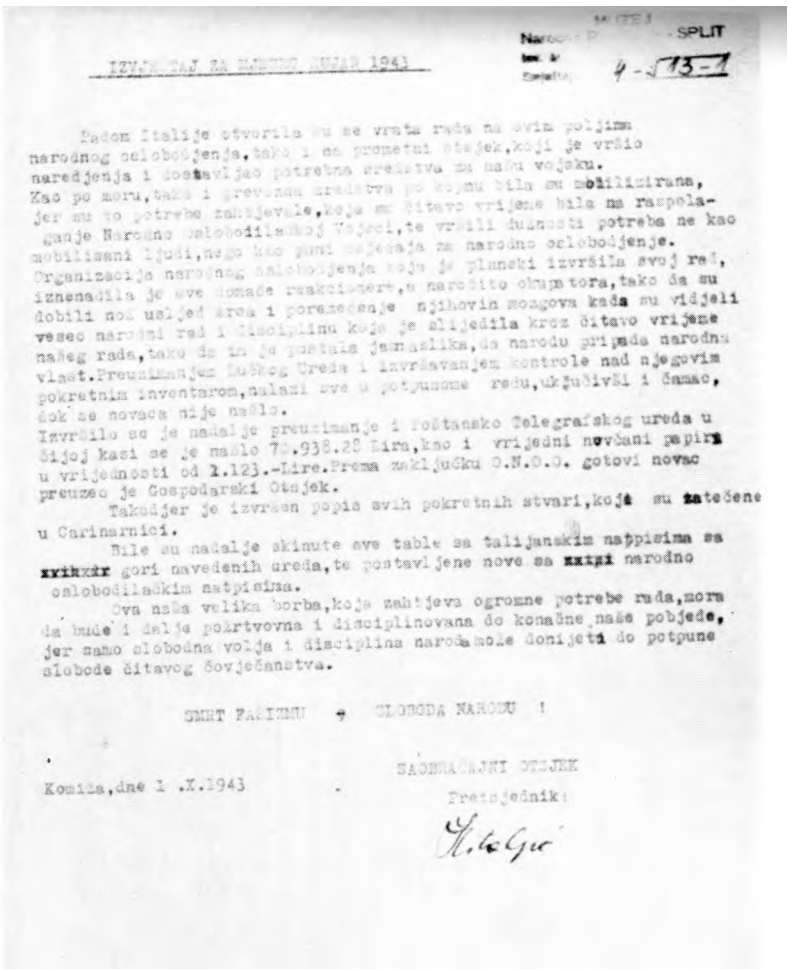

- SPLIT

4 - 13-1

IZVJEŠTAJ ZA MJESTO MJESAC 1943

Nakon kapitulacije Italije otvorila su se vrata rada na svim poljima narodnog oslobođenja, tako i na prometnom odsjeku, koji je vršio naredjenja i dostavljao potrebna sredstva za našu vojsku. Kao po moru, tako i prevozna sredstva po kopnu bila su mobilizirana, jer su to potrebe zahtjevale, koje za čitavo vrijeme bila na raspolaganje Narodno oslobodilačkoj Vojsci, te vršili dužnosti potreba ne kao mobilizani ljudi, nego kao puni sudjelatja za narodno oslobodjenje. Organizacija narodnog oslobodjenja koja je planski izvršila svoj rad, iznenadila je sve domaće reakcionere, a naročito okupatora, tako da su dobili nov udarac i poraženje njihovih mozgova kada su vidjeli veseo narodni rad i disciplinu koja je slijedila kroz čitavo vrijeme našeg rada, tako da im je postala jasna slika, da narodu pripada narodna vlast. Preuzimanjem Uredskog Ureda i izvršavanjem kontrole nad njegovim pokretnim inventarom, nalazi sve u potpunome redu, uključivši i šamac, dok se novaca nije našlo.

Izvršilo se je nadalje preuzimanje i poštansko telegrafskog ureda u čijoj kasi se je našlo 70.938.20 Lira, kao i vrijedni novčani papir u vrijednosti od 1.123.-Lire. Prema zaključku O.N.O.O. gotovi novac preuzeo je Gospodarski Otsjek.

Također je izvršen popis svih pokretnih stvari, koje su zatečene u Carinarnici.

Bile su nadalje skinute sve table sa talijanskim natpisima sa svih gori navedenih ureda, te postavljene nove sa novim narodno oslobodilačkim natpisima.

Ova naša velika borba, koja zahtjeva ogromne potrebe rada, mora da bude i dalje požrtvovna i disciplinovana do konačne naše pobjede, jer samo slobodna volja i disciplina naroda može doniješti do potpune slobode čitavog čovječanstva.

SMRT FAŠIZMU ! SLOBODA NARODU !

SAOBRAĆAJNI OTSJEK

Komiža, dne 1 .X.1943

Predsjednik:

Izvještaj Saobraćajnog odsjeka Općinskog NOO-a Komiža od 1 listopada 1943. godine

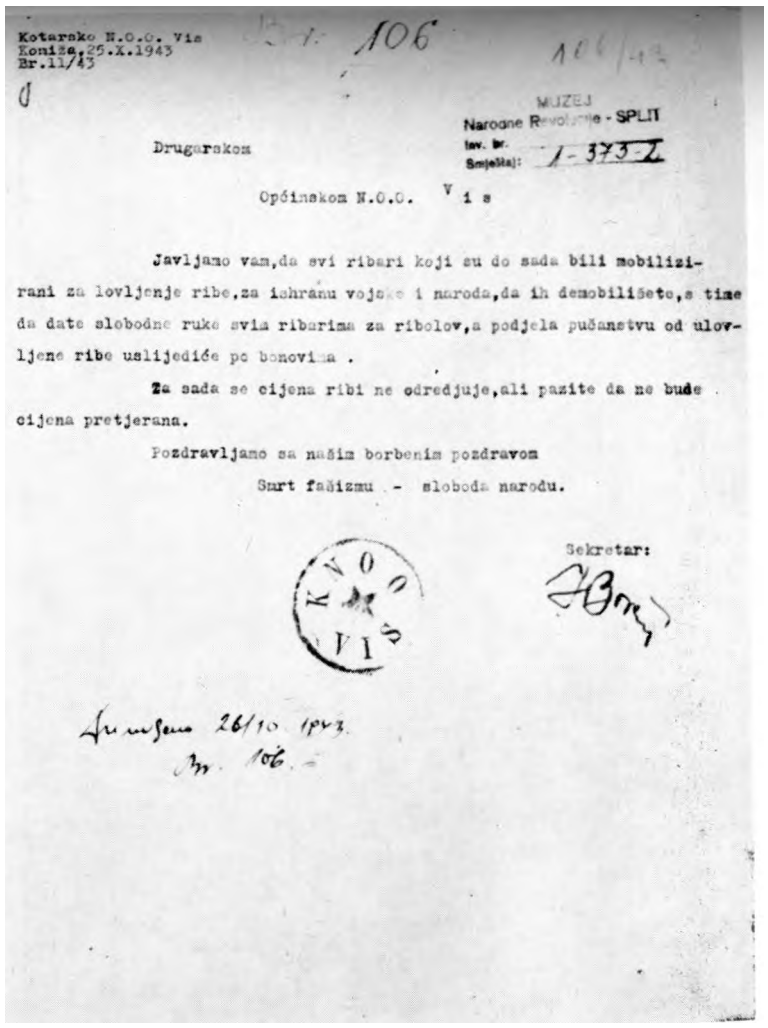

Kotarsko N.O.O. Vis
Konize, 25.X.1943
Br.11/43

106

106/43

MUZEJ
Narodne Revolucije - SPLIT
Inv. br.
Smještaj: I-373-2

Drugarskom

Općinskom N.O.O. V i s

Javljamo vam,da svi ribari koji su do sada bili mobilizirani za lovljenje ribe,za ishranu vojske i naroda,da ih demobilišete,s time da date slobodne ruke svim ribarima za ribolov,a podjela pučanstvu od ulovljene ribe uslijedi će po bonovima .

Za sada se cijena ribi ne odredjuje,ali pazite da ne bude cijena pretjerana.

Pozdravljamo sa našim borbenim pozdravom

Smrt fašizmu - sloboda narodu.

Sekretar:

K.N.O.O. VIS

Primljeno 26/10 1943.
Br. 106.

Dopis Kotarskog NOO-a Vis od 25. listopada 1943. godine u vezi zahtjeva da se demobilišu ribari

Iskrcavanje prvih pristiglih količina savezničke pomoći u viškoj luci, jeseni 1943. godin

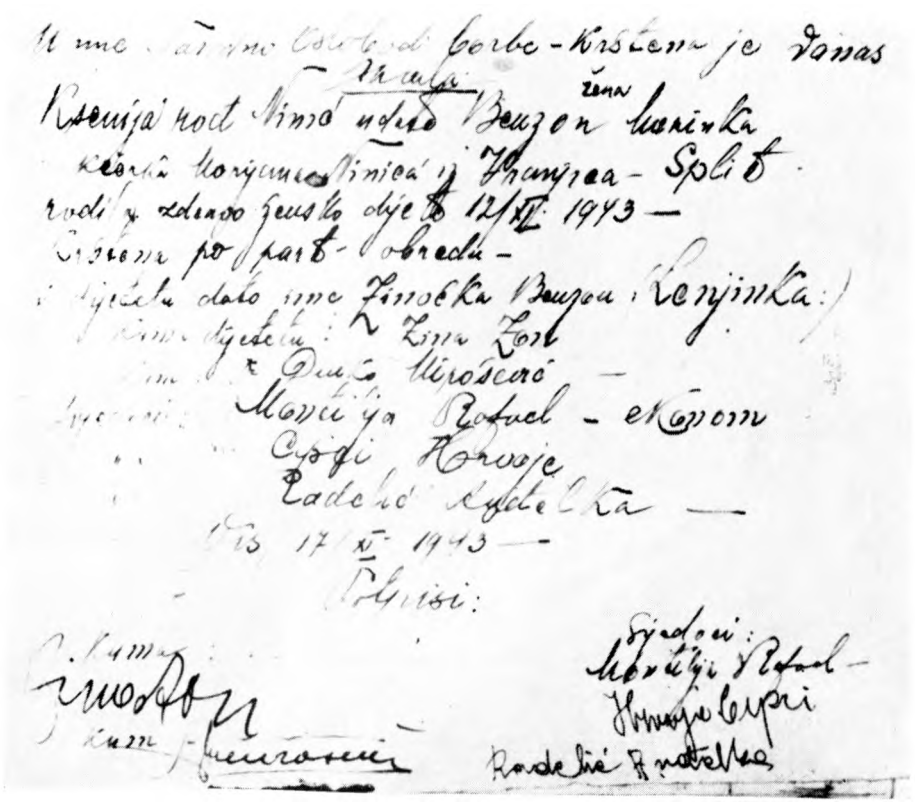

Faksimil izvoda iz matične knjige rođenih Općinskog NOO-a Vis od 17 studenoga 1943. godine

OPĆINSKI NARODNO OSLOBOĐILAČKI [illegible]

Br.224/43 Komiža, 24/XII 1943 god.

Drugarskom
Kotarskom Narodnom Oslobodilačkom Odboru
u V i s u.

Izvještava se Taj Odbor da su danas u Radničkom Domu bili izvršeni izbori za općinske odbornike. Izborima je prisustvovalo 80 glasača, a koji su se sastojali općinskih i mjesnih organizacija : A.F.Ž, U S a U H-a , te novoizabranih mjesnih odbora N.O.O. Za sprovođenje izbora bila je određena sledeća komisija: Zamberlin Andrija, Borčić Petar Karla , Kušić Katica i Borčić Petar Bandić. Glasači su izabrali sledeće povjerenike: Zanki Ivu, Petric Vinku, i Vitaljić Ivu. Zatim se je prešlo na glasanje, te je poslije glasanja utvrdilo se je ovaj rezultat:

1. Božanić Vicko Milić	dobio je	75	glasova
2. Borčić Petar Bandić	" "	80	"
3. Zanki Milena Suhotova	" "	78	"
4. Zuanić Petar Zonko	" "	79	"
5. Bogdanović Veneta Pavlova	"	77	"
6. Skilišić Marjan Josipov	" "	76	"
7. Božanić Tina Kontomate	" "	76	"

I tako su izbori završeni sa poklicima maršalu Titu, N.O.V. maršalu Staljinu, Crvenoj Armiji, Komunističkoj partiji i t.d.

Uz drugarski pozdrav
Smrt Fašizmu Slobodu Narodu.

Predsjednik. Sekretar

Izvještaj Općinskog NOO-a Komiža o održanim izborima za Općinski NOO, od 24. prosinca 1943. godine

Birale smo i bile smo izabrane

Ovih dana provedeni su izbori za mjesne NOO-e u kotaru Visu i Hvaru. U izborima je učestvovao sav narod. Kroz ove izbore došla je do izražaja [illegible] na snaga povezanost naroda uz narodno-oslobodilački pokret, neograničeno povjerenje naroda u svoju vlast - u Nacionalni komitet Oslobođenja Jugoslavije, kao jedino prirodnog narodnog predstavništva.

Kako je izbora održani su u svakom mjestu [illegible] sastanci žena, a kotarski odbor AFŽ-a izdao je proglas u kojem se žene pozivaju da učestvuju u izborima, a kojem se govori o značenju izbora za cijeli narod i posebno za žene - i na dan izbora "bilo je žena koje nikad nisu došle ulicama Hvara, a na izbore su došle" priča na kotarskoj konferenciji AFŽ-a koja se održala odmah poslije izbora, jedna drugarica. "Makar bose ići ćemo na izbore" govorile su žene Gdinja. Ponosno u dugoj povorci sa zastavom na čelu, žene Starigrada idu prvi put u svojoj istoriji, na izbore. U svakom selu one koračaju u masama, u povorkama, predvode ih odbornice AFŽ-a.

Žene punopravno učestvuju na izborima. "Za onoga koji nije doprinio mnogo u borbi, a bio je predložen mi nijesmo glasale, a za onoga koji je po svom radu, zaslužio da bude odbornik mi smo dale 160 glasova i tako odlučile izborom", s ponosom priča drugarica iz Vrbanja. "Nije uspjelo reakcionarima da uvuku u odbor jednoga svoga, mi smo glasale protiv toga, niko nije bio za njega" kaže drugarica iz Selaca. "Mi smo predložile u odbor majku čiji je sin bio prvi partizan iz sela, a ona je i sama mnogo radila za cijelo vrijeme trajanja borbe. Srpkinja je, ali to nije smetalo da je i muškarci i žene jednoglasno izaberu". /Gdinj/

"Kod nas u Jelsi izabrane su u odbor tri žene i time je bilo zadovoljno svo stanovništvo dalse", "a kod nas u Grabarju dvije", "i u Rudinu su dvije", "i u Vrbovskoj".

U ime cijelog odbora govori u Jelsi žena odbornik, predsjednik NOO-a, zahvaljuje se narodu na ukazanom povjerenju i obećaje da će odbor raditi u interesu borbe, u interesu naroda.

U mnogim mjestima su žene bile u većini, jer se muškarci nalaze u vojsci. U Viškom polju od 7 odbornika 4 su žene. U Visu od 9 odbornika 3 su žene, a isto tako i u Komiži. U Okljunju su 2 žene od 5 članova odbora.

Svojim učestvovanjem na izborima žene su dokazale da su shvatile istinu: KAKVU VLAST IZGRADIMO ONAKVA ĆE NAM I BITI.

Članak iz glasila »Otoci u borbi« o učešću žena u proteklim općinskim izborima za organe narodnooslobodilačkih odbora

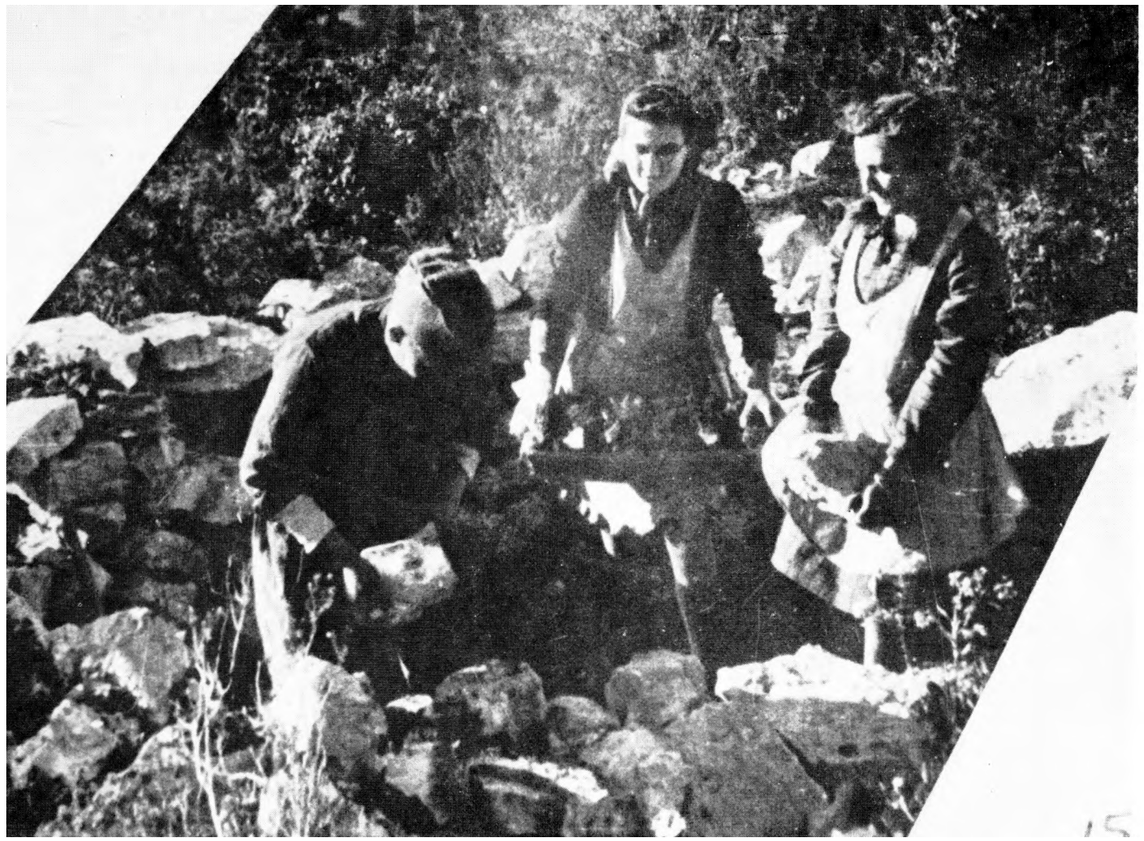

Početkom 1944. godine cjelokupno viško stanovništvo bilo je uključeno u izgradnji utvrda na otoku Visu

Postavljanje žicanih prepreka uz obalu otoka Visa, početkom 1944. godine

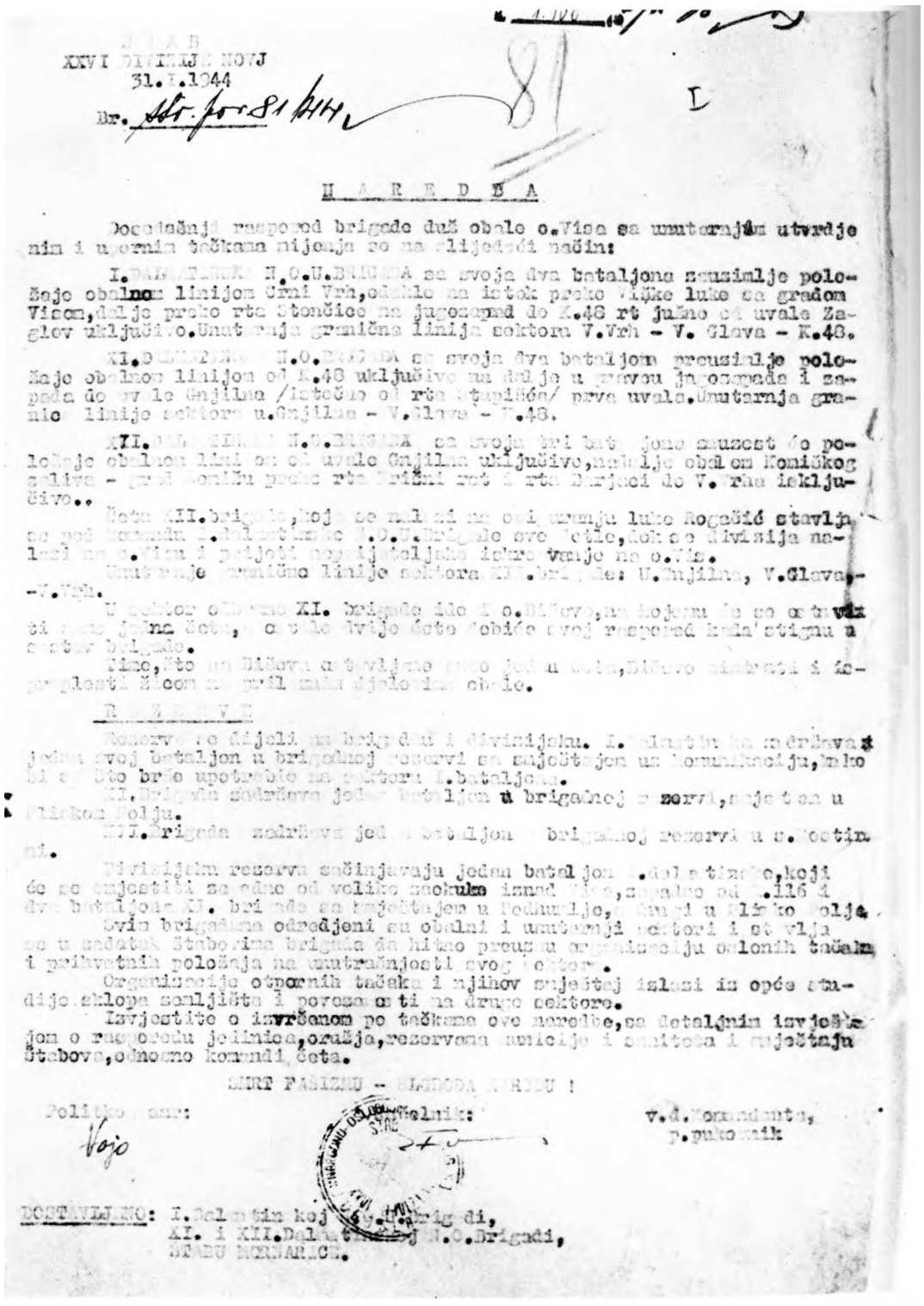

XXVI DIVIZIJA NOVJ
31.I.1944
Br. Štb.Jo-81/44

81

I

N A R E D B A

Dosadašnji raspored brigada duž obale o.Visa sa unutarnjom utvrđenim i ojačanim točkama mijenja se na slijedeći način:

I. BRIGADA N.O.U.BRIGADA sa svoja dva bataljona zauzimlje položaje obalnom linijom Crni Vrh,obalom na istok preko Vičke luke sa gradom Visom,dalje preko rta Stončice na jugoistok do K.48 rt južno od uvale Zaglov uključivo.Unutarnja granična linija sektora V.Vrh - V. Glava - K.48.

XI.BRIGADA N.O.BRIGADA sa svoja dva bataljona preuzimlje položaje obalnom linijom od K.48 uključivo na dalje u pravcu jugoistoka i zapada do uvale Gnjilna /isteču/ od rta Stupišća/ prve uvale.Unutarnja granična linija sektora u.Gnjilna - V.Glava - K.48.

XII. BRIGADA N.O.BRIGADA sa svoja tri bataljona preuzmat će položaje obalnom linijom od uvale Gnjilna uključivo,nastavljajući obalom Komiškog zaliva - gradu Komižu preko rta Stražnji rat i rta Duljaci do V.Vrha isključivo..

Štab XII.brigade,koji će nalaziti na ovim pravcima luke Rogačić stavlja se pod komandu Štaba XXVI.N.O.U.Brigade ove četiri,čim ove divizija nalazi na o.Visu i prijeći potpuno i definitivno na o.Vis.

Unutarnja granična linija sektora XII.brigade ide: U.Gnjilna, V.Glava.-V.Vrh.

U sektor obalne XI. brigade ide i o.Biševo,na kojemu će se utvrditi jedna četa, a štab dvije čete obišće svoj raspored kada stigne u sastav brigade.

Zimo,što se Biševa a tvrđenje može još u cota,Biševo zadržati i zaposjesti ili se pak sa cijelim svim djelovima obale.

R E S E R V E

Rezerve će dijeli na brigadne i divizijske. I. brigada će zadržavati jednu svoj bataljon u brigadnoj rezervi sa smještajem u Komiškoj,koji bi se što brže upotrebio na pravcu I.bataljona.

XII.Brigada zadržava jedan bataljon u brigadnoj rezervi,koji će biti u Višnjoj Polju.

XII.Brigada zadržava jedan bataljon u brigadnoj rezervi u s.Postinji.

Divizijskim rezervu sačinjavaju jedan bataljon [illegible],koji će se smjestiti na jedno od veliko mjesta između Vis,zapadno od [illegible] i dva bataljona XI. brigade sa smještajem u Podhumlje, [illegible] u Višnjo Polje.

Svim brigadama određeni su obalni i unutrašnji sektori i od njih se u zadatak Štabovima brigada da hitno preuzmu organizaciju odlonih tačaka i pripremnih položaja na unutrašnjosti svog sektora.

Organizacije otpornih tačaka i njihov smještaj izlazi iz opće studije sklopa sanitišta i povezanosti na druge sektore.

Izvještaje o izvršenom po točkama ove naredbe,sa detaljnim izvještajem o rasporedu jedinica,oružja,rezervama municije i sanitetba i smještaju Štabova,odnosno komandi,četa.

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU !

Politički komesar:
Vojo

Šef štaba:

v.d.Komandanta,
p.pukovnik

DOSTAVLJENO: I.Dalmatinskoj brigadi,
XI. i XII.Dalmatinskoj N.O.Brigadi,
ŠTABU MJESTA.

Faksimil naredbe Štaba XXVI divizije o rasporedu jedinica za obranu otoka Visa, od 31. siječnja 1944. godine

konzervirane ribe u komiškim tvornicama, poduzete su posebne mjere. Komanda viškog otočja donijela je odluku o mobiliziranju svih sposobnih profesionalnih i ranije najamnih ribara, koji još nisu bili u sastavima partizanskih jedinica, a i onih iskusnijih koji su se u njima već nalazili. U praksi sav ribarski inventar bio je na raspolaganju narodnooslobodilačkim odborima. U sastavima novoosnovanih ribarskih družina, a prema ustaljenim načinima, mobilizirani ribari rilbarili su sve do 25. studenoga. Prema uputu Kotarskog NO odbora tada su mobilizirane ribarske družine rasformirane,[9]* uz dozvolu vlasnicima ribarskih mreža da organiziraju slobodan ribolov, uz obaveze prema tržištu, narodnooslobodilačkim fondovima i komiškim tvornicama sardina. Napominje se da su u ribarskih družinama ostali ljudi starijih godišta, koji nisu bili sposobni za teže borbene napore. Mobilizirane i islobodnoosnovane ribarske družine ulovile su znatne količine plave ribe, od kojih je veći broj usoljen u barila ili prerađen u konzerve, te pohranjen u skladišta. Kasnije su ove količine ribe organi narodne vlasti upotrijebili da razmjenom dobara sa južnotalijanskim trgovcima osiguraju artikle za dopunsku prehranu stanovništva i vojske.

Partijska organizacija je na području, prema organizacionoj tablici (pregledu) za mjesec listopad 1943. godine i dalje djelovala preko 1 kotarskog i 2 općinska komiteta, koji su obuhvaćali 9 partijskih ćelija, s ukupno 42 (29 muškaraca i 13 žena) člana KPJ i 23 kandidata. Kotarski komitet, 2 općinska komiteta i 9 aktiva SKOJ-a ukupno su imali 178 (82 omladinca i 96 omladinki) članova SKOJ-a.[10-1] Uočljiv je manji broj članova KPJ i SKOJ-a nego krajem prethodne etape, ali treba naglasiti da je do tada najveći broj članova ovih organizacija stupio u jedinice NOV i POJ na drugim otocima i kopnu. No, i mlađi članovi bili su inicijatori novih aktivnosti; a svoju djelatnost sada su ispoljavali prvenstveno u rješavanju zadataka, koje su im postavili organi narodne vlasti.

Koliko su ti zadaci bili raznovrsni i specifični, vidi se po detalju koji je kao dokument ostao zapisan u knjizi rođenih Općinskog NOO Vis za 17. studeni 1943. godine. Naime, službeni organ uveo je na novi način podatke u matičnu knjigu rođenih.[11]*

Tokom jeseni, kada su se tmurni oblaci njemačke opasnosti nadvijali nad srednjodalmatinskim otočkim područjem, stanovnici viškog kotara nastojali su da vidnim manifestacijama izraze čvrstu riješenost za obranu svog područja radi pomoći ranjenicima i za zbrinjavanje izibjeglica. No, nisu zaboravljene ni druge aktivnosti. Dok su fašistički vojnici žarili i palila po drugim krajevima Jugoslavije, stvaralačka snaga viškog stanovništva gradila je temelje budućeg narodnog napretka. Po mjestima i selima otoka otvarali su se narodni domovi, prihvatilišta za stare i nezbrinute, kuće su se pretvarale u stjecišta izbjeglica, zbrinjavani su pristigli ranjenici i bolesnici, a kulturno-iprosvjetne ekipe otklanjale su posljedice talijanske denacionalizatoräke politike.

U Komiži, žarištu međuratnog socijalno-revolucionarnog pokreta na otoku Visu, svečano je u nedjelju 12. prosinca otvoren Radnički dom, prvi ovakve vrsti na oslobođenom teritoriju Dalmacije. U prepunim prostorijama bilo je tom prilikom prisutno preko 600 osoba. Svečanost je otvorio privremeni predsjednik Radničkog doma, a zatim su prigodne govore održali predsjednik Kotarskog NO odbora Božanić Ivan-Cura i tajnik Josip Ilić-Šuro, predsjednik Općinskog NO odbora Vicko Božanić-Milić i tajnik Petar Borčić--Bandić, predsjednik Mjesnog NO odbora Mar j an Kučić i tajnik Pavao Kučić, predstavnica AFŽ-a Milena Zanki, te predstavnici KPJ, SKOJ-a, vojnih jedinica i ranjenika iz Glavne vojne bolnice 8. korpusa, tada u Komiži. Osnovni moto proslave izražen je riječima: »Ovaj dom treba da postane rasadnik radničke kulture i svijesti«. Narod je manifestirao svoje iskreno oduševljenje što stvaralačka snaga oslobodilačkog pokreta i u uvjetima surovog rata postavlja temelje novih kulturnih institucija. List »Slobodna Dalmacija« koji je već tada tiskan u gradu Hvaru (na otoku Visu list počinje izlaziti 6. siječnja 1944) objavio je ovu i niz sličnih manifestacija u mjestu Visu i selima viškog otoka.[12]*

Raznovrsne manifestacije i pojačana politička djelatnost razvijena je povodom obavljanja prvih izbora u slobodi, na području viškog kotara, za seoske, mjesne i općinske NO odbore.

Tada su izbori održani na svim slobodnim otocima srednjodalmatinskog otočkog područja. Već u svibnju NOO za Dalmaciju bio je izdao uputstvo »Organizacija narodne vlasti na slobodnim teritorij ama«. U »Predgovoru« je, između ostalog, navedeno:

> **»N.O.O.-i svojom organiziranošću, organizacionom čvrstinom, upornošću, snalaženjem, sistematskim radom i disciplinom treba da dostignu visinu organizacije i discipline naše N.O. Vojske.« (u originalu podvučeno — p. a.)**

Na svojoj sjednici (u Starome Gradu na o. Hvaru) 11. studenoga NOO za Dalmaciju donio je odluku da se izbori obavljaju tajnim glasanjem prema kanđidatskim listama, prethodno utvrđenim od birača oba spola starijih od 18 godina, s time da su borci limali pravo glasa bez obzira na godine starosti. Na kandddatskoj listi moralo je biti više kandidata od broja odbornika koji se biraju, a za željenog kandidata birač bi zaokruživao redni broj sa njegovim podacima na glasačkom listiću. Izbori su bili predviđeni u dane nedjelja. Bio bi izabran onaj kandidat, koji bi na tajnim izborima dobio najviše glasova. Ovaj postupak je važio za izbor odbornika seoskih i mjesnih NOO-a, a na sličan način predstavnici tako izabranih odbora naknadno su trebali birati općinske NOO-e, odnosno predstavnici ovih kotarski NO odbor. Na otoku Korčuli izbori za mjesne odbore su održani 14. studenoga (glasalo je 89% birača),

na otocima Braču (glasalo 89% birača) i Hvaru (glasalo 91% birača) 12. prosinca, a za viški kotar bili su predviđeni 19. prosinca, a u ime Okružnog NOO-a za SDO u komisiji su bili njegovi predstavnici Pavao Vranjican i Mate Barbić.[13)]

U sklopu predizbornog agitiranja na području viškog kotara za isticanje željenih kandidata održano je 18 zborova birača, na kojima su utvrđene kandidacione liste. Za dan izbora pripremljena su sva birališta, mjesta i sela dobila su svečani izgled, pošto su prethodno podignuti slavoluci i ispisane prigodne parole, a na vidnim mjestima izvješene jugoslavenske i hrvatske zastave s petokrakim zvijezdama, te i partijske zastave. ONOO za Dalmaciju formirao je kotarske izborne komisije, KNOO za viški kotar općinske izborne komisije za višku i komišku općinu, a općinski NOO-i imenovali su mjesne i seoske komisije. Uz svečano raspoloženje, a ignorirajući protu agitiranje pojedinaca (navodno, Nijemci će po zauzimanju područja kotara izvršiti odmazdu nad svima koji budu glasali za »komunističku vlast«), birači su 19. prosinca masovno već od 7 sati (tj. od početka glasanja, čiji konac je bio predviđen za 20 sati) izašli na glasanje i prema utvrđenom postupku birali željenog kandidata.

Od 3.895 upisanih birača u spiskove, glasalo je 3.574 ili 97,78% birača, koji su ukupno izabrali 47 odbornika. O demokratičnosti izbora ukazuju i slijedeći podaci, na primjer: u Komiži prvoizabrani bio je s glasovima svih birača, a ostali sa manje, tako da je deveti na listi dobio 39 glasova manje od prvoizabranog; u Oključni prvi je dobio 110, a peti 84 glasa; na listi u Visu bilo je 23, u Podšpilju 11, Podstražju 12, na otoku Biševu 10 kandidata. Od 47 izabranih odbornika, 38 njih bili su članovi KPJ, dok je prema ranijim javnim izborima, za vrijeme ilegalnosti, među svim odbornicima na području viškog kotara bilo svega 19 članova KPJ. Za vrijeme izbora stanovništvo je dalo povjerenje svim istaknutijim članovima akcionih odbora i drugih organa narodne vlasti i rukovodstava NOP-a.[14>]

Dana 24. prosinca održani su izbori za odbornike općinskih NOO-a za područje viške i komiške općine. Pored izabranih odbornika mjesnih i seoskih odbora, na ovim izborima sudjelovali su i istaknutiji predstavnici organizacija NOP-a s područja pojedinih općina. To je uočljivo prema izvještaju Općinskog NOO-a za područje komiške općine, koji je odmah poslije završenih izbora dostavio svoj izvještaj KNOO-u za viški kotar, koji je tada svoje sjedište imao u mjestu Visu. Naime, u izvještaju se navodi da je 80 glasača, predstavnika mjesnih i seoskih NOO-a i masovnih organizacija, izabralo Općinski NOO za komišku općinu, kojeg su tada sačinjavali: Vicko Božanić-Milić, Petar Borčić-Bandić, Milena Zanki-Suhotova, Veneta Bogdanović-Pavlova, Marjan Josipa Sviličić i Tina Božanić--Kantomate.[15)]

Naknadno su, novoizabrani općinski odbornici i predstavnici organizacija NOP-a s područja viškog kotara izglasali i u buduće

svoje 'povjerenje dotadašnjem predsjedniku KNOO-a Ivanu Božanić-Guri d, uglavnom, ranijim članovima Izvršnog odbora i plenuma.[18]*

Svi novoizabrani narodnooslobodilački odbori obavljali su svoju djelatnost prema »Poslovniku o radu Narodno-oslobdilačkih odbora« koji je 27. ožujka 1943. godine izdao Inicijativni odbor ZAVNOH-a, a umnožilo i dostavilo predsjedništvo Pokrajinskog NO odbora za Dalmaciju. Mjesni, općinski narodnooslobodilački odbori i Kotarski NO odbor za viško otočko područje, popunjeni ljudstvom, proširili su djelatnost dotada postojećih odjela (upravno-administrativnih, gospodarskih, prometnih, zdravstvenih, propagandnih i prosvjetnih).

Ovo je bilo naročito značajno pošto su narodnooslobodilačke odbore na otoku Visu krajem 1943. godine već očekivali, odmah po konstituiranju i naknadno, mnogobrojni i raznovrsni zadaci: snabdijevanje stanovništva; sređivanje privrede otoka; prihvat vojnih jedinica, ranjenika, bolesnika d masovnih zbjegova; prihvat i smještaj mnogobrojnih partijskih, političkih i predstavničkih organa, okružnih za SDO i oblasnih rukovodstava za Dalmaciju, ZAVNOH-a i općejugoslavenskih kao i savezničkih vojnih jedinica i predstavništava. Konačno, narodnooslobodilački odbori morali su, naknadno, pripremati i uputiti u zbjegove cjelokupno neboračko stanovništvo otoka Visa i Biševa, jer je već bilo jasno da se otok Vis mora pripremiti za upornu obranu. Seoski narodnooslobodilački odbori, koji su imali svoje organe za obavljanje izrazito praktičnih djelatnosti, najviše su usmjeravali nèposrednu suradnju naroda i vojske, pošto su sve kuće sela i zaselaka na vinorodnom platou i obali već koncem prosinca bile prenapučene pripadnicima vojnih štabova i jedinica, organa pojedinih rukovodstava, te brojnim izbjeglicama.

Zbog događaja općedalmatinskog, općejugoslavenskog i međunarodnog značenja, koji su se 1944. godine neprekidno odvijali i ispreplетali na otoku Visu, rad lokalnih organa narodne vlasti često se zanemaruje, adu ovom dijelu iznose se samo najvažniji podaci. Ipak, mora se naglasiti da su lokalni organi narodne vlasti i čitavo stanovništvo viškog kotara, posebno otoka Visa, dali svoj puni materijalni, radni i moralni doprinos općim naporima svih pojedinaca iz vojnih štabova, jedinica i predstavničkih tijela, koji su se 1941. godine nalazili na slobodnom otoku Visu.

OBRAMBENE MJERE I OSNIVANJE NOVIH VIŠKIH JEDINICA

Uz prisustvo članova OK KPH za SDO (sekretara Benka Matulića, člana Vanje Vranjicana) i člana OK SKOJ-a (Nikole Tomić--Mladena) u Visu je 13. rujna održan sastanak KK KPH za viški kotar. Raspravljano je o vojno-obrambenim mjerama i osnivanju novih jedinica na otoku Visu, od kojih će dvije čete biti upućene na Biokovo; mjerama za osnivanje Prve otočke brigade, to jest

operativne jedinice za obranu svih srednjodalmatinskih otoka, u čiji sastav će ući i viški bataljon; o kadrovskim rješenjima za popunu vojnih štabova i komandi, kao i u vezi s time popune političkih i rukovodstava organa narodne vlasti (ovo načelno, jer su pojedinosti bile u nadležnosti odgovarajućih organa); organizaciji vojno-pozadinske službe i rješavanju raznovrsnih problema u novonastaloj situaciji; popuni novoosnovanih mornaričkih jedinica na području srednje Dalmacije i o uključivanju brodova i njihovih posada u sastav više flotile naoružanih brodova.[17)]

U skladu sa zaključcima s ovog sastanka, na otoku Visu odmah je pristupljeno ostvarenju vojnih i drugih mjera, od svrstavanja već naoružanog ljudstva u osnovne jedinice i mobiliziranja i naoružavanja novih boraca, do usmjeravanja organa narodne vlasti na rješavanju problema izbjeglica i ranjenika koji su već u drugoj polovini rujna mjeseca počeli pristizati na otok Vis. Novoosnovana Komanda otoka, kao pozadinski organ za područje viškog kotara, a prema instrukcijama rukovodstva NOP-a i Štaba viškog udarnog bataljona kao organizatora obrane, preko svojih organa izvršila je mobiliziranje, naoružavanje i organiziranje dobrovoljaca i boraca u osnovne i združene taktičke jedinice, formirala pozadinske jedinice i službe, te pristupila i rješavanju ostalih problema. U odnosu na doprinose stanovništva viškog kotara daljem razvitku oružane borbe, prvenstveno je potrebno iznijeti podatke o postojećim i novoosnovanim jedinicama i mjerama vojno-obrambenog karaktera.[18)]

Prvi viški bataljon, osnovan 14. lipnja 1943. godine (kao »Viški udarni bataljon«, naoružan i opremljen poslije razoružavanja posada talijanskih garnizona u Visu i Komiži, reorganiziran je do 17. rujna te je zauzeo obrambene položaje suglasno ranije predviđenom razmještaju svojih četa (prva u mjestu i oko mjesta Vis; druga u mjestu i oko mjesta Korniže; treća u središnjici otoka i u najvažnijim uvalama). Posebno je izdvojeno ljudstvo za izvidno-signalnu stanicu na brdu Hum, te i za izvidno-signalne stanice na rtu Stončioi i na otoku Biševu.[19^] Ukupno, kao i pri osnivanju, bataljon je, 17. rujna pri svom novom okupljanju, imao oko 200 boraca raspoređenih u tri čete. Djelovanje rukovodilaca i boraca usmjeravano je na organiziranje obrane otoka. Kada je 21. rujna osnovana 1. otočka brigada (odnosno 12. dalmatinska), reorganizirani Prvi viški bataljon postao je jedinica njenog formacijskog sastava, te je kasnije (u listopadu) predislociran na otok Brač, slijedeći borbeni put 1. otočke odnosno 12. dalmatinske brigade. U sastavu ove brigade bataljon (tada formacijski zvan 3. bataljon — viški — 12. dalmatinske brigade) opet je pristigao na otok Vis s Brača do 3. siječnja 1944. godine.[20^]

»Leteća četa« od oko 30 boraca osnovana u lipnju mjesecu, izvršivši svoje zadatke neposredno nakon kapitulacije Italije (hapšenje zločinaca i izdajica na otoku Visu i onih prebjeglih u grad Split)

bila je osnov za formiranje četa partizanskih straža, a neki njeni borci raspoređeni su na odgovorne dužnosti u druge novoosnovane jedinice.

Dvije samostalne čete osnovane i naoružane u procesu razoružavanja talijanskih posada ukupno su imale 152 borca. U jednoj od četa Mate Vojković-Jakičin bio je komandir, a Ante Mratinčić pok. Ante-Brojne bio je politički komesar. U drugoj četi komandir je bio Mate Dorotić-Dobri, a komesar Vicko Zaja.[21)] Prema direktivi ÒK KPH za SDO one su 19. rujna prevezene do podbiokovskog područja ii ušle u sastav Makarskog NOP odreda, odnosno s njime u sastav 11. dalmatinske brigade u sklopu čijih jedinica su viški borci i raspoređeni.

Komanda otoka Visa, odnosno teritorijalno-^pozadinska komanda za područje viškog kotara, osnovana je 13. rujna, odnosno prema dogovorima na već pomenutom sastanku Kotarskog komiteta. Ante Klarić-Stipica bio je komandant, njegov pomoćnik Ivko Petric (odnosno politički komesar pošto je ubrzo dužnost zamjenika pomoćnika ukinuta), a zamjenik komandanta bio je Veljko Zanki-Zafer. U početku, komande četa partizanskih straža u Visu i Komiži predstavljale su i komande mjesta. Posebna Komanda mjesta Visa osnovana je početkom listopada, a za Komižu tek početkom siječnja 1944. godine. Od dana svog postojanja Komanda otoka Visa razvila je ili reorganizirala, te preuzela izravno rukovođenje nad područnim — pozadinskim jedinicama i-ustanovama.[22]*

— Prva četa partizanske straže (komandir Ivan Acalinović--Tolelo) imala je svoju komandu i jedan vod u Visu, jedan vod u selu Marinje Zemlje, a jedan u uvali i zaseoku Rukavac.

— Druga četa partizanske straže (komandir Marjan Petric) s komandom i jednim vodom u Komiži imala je drugi vod na sektoru o. Barjaci—Stupište, a treći na otoku Biševu.

— Lučkom kapetanijom u Visu rukovodio je Stjepan Darlić--Lanternista, a onom u Komiži Josip Segarić.[23]*

Izvidno-signalnom stanicom na brdu Hum, te onom na rtu Stončica i na otoku Biševu, kao i cjelokupnom poštanskom službom i sredstvima veze, uključujući i kurirske grupe, rukovodio je Stjepan Politeo.[24]*

— U Visu nastali, djelovali su: tehnička radionica (upravnik Slavko Ogrina);skladište tehničkog i pogonskog materijala (upravnik Petar Restović); intendantsko skladište (upravnik Marin Buličić) I lokalna bolnica.

Bolnica (upravnik dr Ante Premeru, a komesar Rade Dumanić), osnovana je 25. rujna radi prihvaćanja i liječenja ranjenika i teških bolesnika s područja SDO i s Biokova. U bolnici su radili dr Bartul Gizdavčić (internista), dr Ante Jamnički, dr Dinko Mirošević, dr Veljko Kadija (stomatolog) i dr Pietro Ubertalli (ranije liječnik talijanskog garnizona u Visu, simpatizer NOP-a) koji je otpratio prvu grupu od dvadesetak ranjenika pri njihovom odlasku (1—2.

listopada) parobrodom »Bakar«[255] u Bari, angažirajući se kasnije za njihovo liječenje u savezničkoj vojnoj bolnici u mjestu Grumo (Grumo Apulia).

Iz ove viško-područne bolnice, pretvorene u stacionarno-trijažni centar za ranjenike i izbjeglice, većina liječnika raspoređena je u dijelove Glavne bolnice 8. korpusa (dalmatinskog), koja je u Komiži osnovana (u prostorijama osnovne škole) početkom mjeseca studenog, a kasnije razvila veoma razgranatu djelatnost. Njen prvi upravnik bio je dr Ernest Zon.[26)]

Komanda otoka, prema teritorij alno-pozadinskoj nadležnosti, na području viškog kotara rješavala je i mnoge druge probleme pomorsko-prometnog, snabdjevačko-skladišnog, organizaciono-radnog i upravno-pravnog karaktera, usklađeno s organima KNOO-a. Radi lakšeg rješavanja lokalnih problema na općinskom području osnovana je Komanda mjesta Vis, a u Komiži je slične zadatke obavljala Komanda čete partizanske straže. Kada je u mjesecu studenome obrazovan Operativni štab za obranu otoka Visa, Komanda otoka je ukinuta, pa je kadrovski pojačana Komanda mjesta Vis, kako bi bila u stanju uskladiti pozadinsku službu s porastom taktičko-obrambenih napora.[275]

Viška flotila improvizirano sastavljena od transportnih i ribarskih brodova, za vrijeme razoružavanja talijanskih posada u Visu i Komiži, obavljala je do konca rujna najraznovrsnije zadatke (prijevoze u Split grupa za hapšenje zločinaca; osiguranje prijevoza razoružanih Talijana u Bari; održavanje veza sa Splitom i Hvarom, te u lokalnom području; patroliranje područnim morem; prijevoze ranjenika i bolesnika, itd.) a prema uputstvima Štaba viškog bataljona i Komande otoka Visa.-'[8J]

Međutim, vojnopomorski je organizirana od 2. studenoga u viškoj luci, kada je za komandanta postavljen Vinko Mardešić-Mikić, a za političkog komesara Donat Marinković. Viška flotila imala je motorni brod »Enare« (vlasništvo braće Barić iz Velikog Iža), pod nazivom patrolni čamac broj 1 odnosno skraćeno PČ-1, koji je tada razvijao zavidnu brzinu od 10 čvorova na sat, a njime je zapovijedao Slobodan Barić-Libero; motorni brod »Sagena« (vlasništvo tvornice ribljih konzervi »Sagena« iz Komiže) brzine oko 6 čvorova na sat; te nekoliko ribarskih leuta, vlasništvo viških i komiških ribara
— gospodara mreža. PC-1 i »Sagena« bili su naoružani s po jednim teškim mitraljezom (»Breda«, talijanske proizvodnje) d puškama, a posade ribarskih leuta s puškama.[295]

Osim patroliranja područnim morem, brodovi fio tile obavljali su zadatke transportiranja i veza (PC-1 za veće daljine, odnosno s otocima Hvarom, Korčulom, Lastovom i Bračem), prebacivanja ranjenika i bolesnika, manjih tereta, kao i za povezivanje s područnim otočjem (Biševo, Svetac, Palagruža). Komanda flotile sastavljala je i vršila raspodjelu signala, surađujući pri tome s komandama mjesta i lučkim kapetanijama. Kada je početkom siječnja 1944.

godine Vinko Mardešić-Mikić premješten na novu dužnost u bazu Mornarice NOVJ u Monopoliju, zamijenio ga je Viktor Kobol.[30])

Drugi viški bataljon osnovan je na otoku Visu u listopadu mjesecu kada je Prvi viški bataljon predislociran na otok Brač kao formacijska jedinica 1. otočke odnosno tada već preimenovane 12. dalmatinske brigade. Drugi viški bataljon, čije je jezgro sačinjavao dio istaknutijih boraca i rukovodilaca četa partizanskih straža iz Visa i Komiže, popunjen je mobiliziranim ljudstvom starijih godišta, a sa područja viškog kotara.

Ukupno je bataljon imao oko 200 boraca. Njegov Štab nalazio se je u Visu (komandant Ante Radić Antin, zamjenik Marko Mardešić-Cikinor, komesar Jovo Borčić-Bandić, a zamjenik Šime Petric) zapovijedao je sa 3 čete (***prva*** u Visu, čiji je komandir bio Nikola Pečarević, a zamjenik Andrija Ivčević-Filica; ***druga*** oko Komiže, Oključne i na otoku Biševu, čiji je komandir bio Andrija Mladineo--Salutica, zamjenik Nikola Goleš, politički komesar Roko Radišić, a njegov zamjenik Nikola Borčić pok. Jakova; ***treća,*** branila je središnjicu otoka i pripadajuće joj uvale sa komandirom Dragom Biskupovićem iz Šibenika na čelu, čiji je zamjenik bio Tonko Karuza-Milanov). Uz usmjeravanje Štaba bataljona, komandi četa, komandi mjesta i lučkih kapetanija, organizirano su obavljena sva prevoženja i intenziviran ribolov, čiju zaštitu su vršili naoružani brodovi viške flotile.[31])

Ovaj drugi po redu osnovani viški — područni partizanski bataljon bio je sastavni dio Hvarsko-viškog NOP odreda (1. i 2. bataljon — hvarski, i 3. bataljon — viški), čiji je Štab bio u gradu Hvaru, a podređen Komandi SDO područja sa sjedištem u Starome Gradu na otoku Hvaru. Prema izvještaju te Komande mogu se rekonstruirati osnovni podaci za Viški bataljon[32]) kao i oni za cjelokupan Hvarsko-viški NOP odred.[33])

Zbog uvježbavanja boraca i rukovodilaca u novim uvjetima, a u skladu i odlukama OK KPH za SDO, tokom prosinca ovaj viški bataljon predislociran je na otok Hvar, na položaje Sveta Nedjelja—-—Zavala (Pitovska Plaža—otok Šćeđro), a 1. hvarski bataljon koji je te položaje držao, predislociran je povratnim brodskim transportom na otok Vis.[34]) S Hvara Višani su se vratili na rodni otok krajem godine, a početkom 1944. ovaj bataljon (kao i ostala dva bataljona Hvarsko-viškog NOP odreda) rasformiran je radi popune jedinica 26. dalmatinske divizije, Mornarice NOVJ i pozadinskih jedinica i ustanova na otoku Visu.

Od borbenih jedinica, polovinom prosinca, na otoku Visu nalazili su se: 1. bataljon (hvarski) Hvarsko-viškog NOP-a; 2. bataljon 11. brigade (biokovske) pristigao sa otoka Hvara polovinom studenoga; NOP odred 3. POS-a u jačini dva bataljona, privremeno raspoređen; jezgro novog viškog bataljona u fazi svog formiranja i popune; te viška flotila naoružanih brodova. Njihovi i tada već postojeći štab za novi (treći po redu) viški bataljon sačinjavali su

zajednički Operativni štab za obranu otoka Visa (područja viškog kotara). Napominje se da su rukovodstva obrane viškog područja već od 17. studenoga bila podređena novoosnovanom operativnom štabu za obranu srednjodalmatinskih otoka sa sjedištem u gradu Hvaru.[35] U novonastaloj složenoj situaciji, nametala se potreba da se mobilizira preostalo ljudstvo starijih godišta s područja viškog kotara.

Treći viški bataljon počeo se formirati polovinom prosinca mjeseca, odnosno neposredno poslije predislociranja Drugog viškog bataljona na otok Hvar. Imao je Štab u Visu (komandant Luka Radišić, dotadašnji zamjenik komandanta Hvarsko-viškog NOP odreda), i 3 čete (naoružane iz zaliha savezničke pomoći, uskladištenih u viškoj etapnoj stanici 8. korpusa), čiji dijelovi su popunili obranu središnjice otoka i njegovih važnijih uvala. Bataljon je imao oko 200 boraca pretežno starijih godišta.[36]

Ljudski resursi, za borbu sposobnih pojedinaca bili su time na području viškog kotara iscrpljeni, pošto je samo u navedenim bataljonima i dvije samostalne čete bilo uključeno preko 850 dobrovoljaca i mobiliziranih, dok ih je oko 200 bilo uključeno u sustav pozadinskih jedinica i ustanova, te ribarskih družina. Od 233 dobrovoljca, koji su u NOPO i NOVJ stupili do kapitulacije Italije, više od polovine njih je već u borbama izginulo, a samo pojedinci su do tada pristigli na viško otočje. Međutim, u naknadnom razvitku situacije na otoku Visu dio angažiranih u navedenim viškim bataljonima, posebno ljudi starijih godišta, preraspoređen je za raznovrsne radne zadatke na otoku, a onemoćali i bolesni upućeni su u prekomorske zbjegove.

Komandant viškog bataljona Luka Radišić bio je ujedno komandant operativnog štaba za obranu otoka Visa, njegov zamjenik Dominko Antunović (komandant 2. bataljona 11. brigade), politički komesar Mirko Vuković, njegov zamjenik Jerko Miličić (oba iz Podgore), a članovi štaba bili su Dužević Marko i Tabak Mitar (iz Rudine, odnosno iz Pitava na otoku Hvaru), rukovodioci na otoku Visu predislociranog hvarskog bataljona.[37]

Radi objašnjenja kontinuiteta i cjeline doprinosa Višana razvitku NOP-a i njegovih oružanih snaga, ovdje se daju najhitniji podaci i o viškom bataljonu koji je formiran koncem siječnja 1944. godine u vrijeme očekivanog njemačkog desanta.

Viški dobrovoljački bataljon formiran u danima očekivanog pomorsko-zračnog desanta snažnih njemačkih grupacija, bio je sastavljen od aktivista (članova KPJ, kandidata i simpatizera; članova SKOJ-a) rukovodstava NOP-a i preostalih za borbu sposobnih pojedinaca s područja viškog kotara. Naime, pošto su već navedeni Drugi i Treći viški bataljon početkom siječnja 1944. godine rasformirani radi popune jedinica 26. divizije, zatim lokalnih organa NOP-a, te izvršavanja radnih obaveza (u lukama, skladištima, radionama, pomorskom transportu, tvornicama sardina, za ribolov, obradu polja,

a što je povjereno ljudima starijih godišta, te za borbu nesposobnih pojedinaca srednjih doba starosti), u novonastaloj situaciji ukazala se potreba angažiranja svih za borbu sposobnih Višana aktivista. Ovaj dobrovoljački bataljon imao je Stab (komandant Radišić Luka, zamjenik Vojković Luka i politički komesar Mardešić Petar-Pjero) i 3 čete (viška, za područje središnjeg vinorodnog platoa i pobrđa, te komiško-biševska) sa ukupno 123 borca.[38]) Koncem ožujka 1944. godine, bataljon je rasformiran, da bi se njegovo ljudstvo vratilo na ranije dužnosti, odnosno brojni pojedinci bili uvršćeni u jedinice 26. divizije i Mornarice NOVJ.

Treba naglasiti da već od početka listopada (misija s parobrodom »Bakar« u Bari) zbivanja na području viškog kotara, posebno na otoku Visu, prelaze lokalno i postepeno poprimaju općedalmatinsko, a posredno i još šire značenje. Zbog toga, o naknadnim doprinosima njegovog stanovništva bit će iznijeto toliko koliko je to moguće u sklopu objašnjavanja zbivanja dalmatinskog, jugoslavenskog i međunarodnog značenja otoka Visa u povijesnoj etapi.

USPOSTAVLJANJE PRVIH VEZA SA SAVEZNICIMA U JUŽNOJ ITALIJI

Kapitulacijom Italije na području srednjodalmatinskih otoka (SDO) nastao je nagli priliv velikog broja dobrovoljaca, a pored toga izvršena je i narodna mobilizacija za NOV i POJ. Od boraca Biokovskog NOP odreda i novih boraca s biokovskog područja i pristiglih s Pelješca, Korčule, Brača, Hvara i Visa, formirana je 11. dalmatinska brigada. Od preostalih dobrovoljaca i mobiliziranih s otoka Brača, Šolte, Hvara i Visa i na njima ranije postojećih odreda, nastala je 12. dalmatinska brigada.[39]) Od boraca ranijih odreda i novo pristiglih s otoka Korčule i poluotoka Pelješca osnovana je 13. dalmatinska brigada. Od ove tri brigade osnovana je 26. dalmatinska divizija, od koje je kao i od 9, 19. i 20. dalmatinske divizije, po naredbi Vrhovnog štaba NOV i POJ od 7. listopada 1943. godine, formiran 8. dalmatinski korpus NOVJ.[40])

Britanska 8. armija i američka 5. armija do trenutka kapitulacije Italije zauzele su veći dio južnotalijanske teritorije, razvile svoje pozadinske ustanove (bolnice, skladišta, radionice i dr.) i štabove, a odmah i zrakoplovne baze duž osvojenog dijela zapadne obale Jadrana. Između ostalih primorskih gradova pod savezničkom kontrolom bili su gradovi Bari, Barleta (Barletta) i Manfredonija (Manfredonia). To je bilo poznato i rukovodstvu viško-otočkog NOP-a, kada je ono odlučilo već 13. rujna da razoružane talijanske posade garnizona Vis i Komiža odmah uputi raspoloživim brodovima lokalnih vlasnika u luku Bari. Odluka je uspješno sprovedena. Ovdje se samo ukazuje da su inicijativom viško-otočkog rukovodstva NOP-a polovinom rujna mjeseca, a radi transportiran ja oko 300

razoružanih Talijana uspostavljeni prvi kontakti s predstavnicima savezničkih dijelova u južnoj Italiji, odnosno u luci Bari.

Dok je još vođena borba s Nijemcima na daljim prilazima Splitu, Stab 4. operativne zone izdao je 19. rujna naređenje o obrazovanju Obalne komande, sa sjedištem u Splitu. Za njenog komandanta postavljen je Velimir Škorpik, a za političkog komesara dr Sergije Makiedo. Ovoj komandi bila je podređena flotila naoružanih brodova (parobrodi »Bakar« i »Ston«, motorni brodovi »Ivan« i »Lala«, i dva brza motorna — borbena čamca »BČ-1« i »BČ-2«) i sve flotile naoružanih ribarskih brodova-leuta osnovane na otocima (Soltanska, Bračka, Hvarska, Viška, Korčulanska, Mljetska, Lastovska), zatim Pelješka flotila i Primorska flotila u Makarskom primorju.[415]

Za prodora Nijemaca prema obali, koncem rujna i početkom listopada, na srednjodalmatinske otoke je, osim već dislocirane 12. dalmatinske brigade, počelo prebacivanje drugih vojnih jedinica i ustanova, većeg broja ranjenika, izbjeglica, oslobođenih interniraca i talijanskih zarobljenika.[425] Ujedno su već do tada na ove otoke prebačena materijalna sredstva, rezerve hrane, naoružanja, municije i opreme, što je blagovremeno evakuirano prije okupacije obalnog pojasa od strane Nijemaca. Prostorno mali srednjodalmatinski otoci postali su prenatrpani ranjenicima, izbjeglicama i neboračkim stanovništvom, što je neminovno moralo sputavati aktivnosti operativnih jedinica u otežanim novim okolnostima. Pored toga postavljao se akutan problem ishrane i evakuiranja ranjenika i izbjeglica. Okružni komitet KPH za SDO, s Benkom Matulićem na čelu, nije bio u mogućnosti da uspješno riješi sve probleme čak ni uz punu pomoć člana Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju Ante Marasović-Mirka, koji se tada nalazio na otoku Braču. Kada su koncem rujna na otok Brač prebačene 8. i 9. brigada 20. dalmatinske divizije, s njima su pristigli i članovi Oblasnog komiteta Ante Jurjević-Baja i Andrija Božanić-Stevo. U složenoj i teškoj situaciji oni su zajedno s Antom Marasovićem, Benkom Matulićem i Velimirom Skorpikom donijeli smjele odluke: braniti otoke pod svaku cijenu; uputiti u oslobođene dijelove Italije predstavnike NOVJ, koji će od saveznika zatražiti materijalnu i drugu pomoć, a prvenstveno da prihvate ranjenike i zbjegove.[435]

Odlučeno je da naoružanim parobrodom »Bakar«, koji se momentano nalazio zamaskiran u starigradskom zaljevu na otoku Hvaru, krenu u Italiju kao ovlašćena delegacija dr Sergije Makiedo, ing. Adam Armanda i još nekolicina s grupom teških ranjenika, oko stotinu izbjeglica i nekoliko talijanskih zarobljenika. Prvim delegatima izdato je kratko ovlaštenje, sastavljeno na hrvatskom i prevedeno na engleski jezik.[445]

S tim ovlašćenjem Makiedo i Armanda su naoružanim brodom »Ivan« prebačeni s otoka Brača u Jelsu na otok Hvar, odakle su poslijepodne 30. rujna stigli u Stari Grad. Po padu mraka, ukrcana

su 24 teža ranjenika, 150 izbjeglica — Zidova i nekoliko Talijana, delegacija za pregovore sa saveznicima i tumač-prevoditelj sa hrvatskog na engleski jezik dr Josip Poduje. Potom je »Bakar« noću 30. rujna/l. listopada isplovio iz starigradske uvale vijoreći jugoslavensku zastavu s crvenom petokrakom zvijezdom. Komandant Ante Matešić, pet članova posade, politički komesar broda Žitko Pavao[45)] i ukrcano ljudstvo krenuli su u susret neizvjesnosti. No, zbog izviđačke aktivnosti i eventualnih napada njemačke avijacije, bilo je vrlo opasno danju ploviti otvorenim morem. Zbog toga je »Bakar« noću plovio duž obale otoka Hvara, da bi do svanuća preplovio Viški kanal. Iz brodskog dnevnika, najtočnije se može rekonstruirati dolazak »Bakra« u višku luku i njegovo pristizanje u Italiju:[46^]

> **»1. X. 1943. dolazak u pristanište Vis u 4h ujutro. Iskrcava se ranjenike kojih je na brodu 24. U 5.30 istoga dana radi zaštite broda od napadaja iz zraka, brod napušta pristanište Vis, i polazi u obližnju uvalu Stončica (otok Vis). U spomenutoj uvali ukrcalo se na brod 4 (četiri) tone ugljena i izvršilo pranje palube. U 19 h istoga dana brod se ponovo vraća na pristanište Vis, gdje se ponovo ukrcavaju ranjenici,**
>
> **i židovski emigranti na broju 150. U istoj luci ukrcan je Bradanović Jakov u svojstvu kadeta. Brod napušta pristanište Vis u 8.10 h. U 0.30 h prolazimo uz svjetionik Stončicu gdje naglo mijenjamo kurs 163\ Meteorološke prilike vrlo povoljne. Vjetar veoma lagani puše u NW (8.10 h odnosno 8.30 h odnosi se na večernje časove, tj. 20.10 h odnosno 20.30 h — p. a.).**
>
> **2. X. oko 9.30 h dolazi se u područje minskih polja odakle se naglo mijenja kurs u 224° za Bari. Plovi se u novom kursu i već oko 10 h primjećuju se obrisi Bari-a na horizontu. U Bari se stiže oko 10.30 h. Ponovno se iskrcavaju ranjenici koji se smještaju u bolnici radi hitne pomoći, a također i židovski emigranti«, (navedeni su jutarnje-prijepodnevni sati — p. a.).**

Premda je prva delegacija NOP-a (odnosno Misija NOVJ) sa slobodne teritorije Jugoslavije radi pregovora s predstavnicima zapadnih saveznika upućena po inicijativi Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju i Okružnog komiteta KPH za srednj ©dalmatinsko otočje, uloga ove povijesne misije bila je već tada opće jugoslavenskog značenja. Uspostavljanje neposrednih kontakata s vojnim i političkim predstavnicima zapadnih saveznika na oslobođenom teritoriju južne Italije zamišljeno je samo kao početak jedne dalekosežnije politike. Prvenstveno trebalo je morem transportirati i zbrinuti veliki broj ranjenika s otoka i obale, a zatim organizirati prihvat teških ranjenika iz unutrašnjosti zemlje, što je bilo najpogodnije jedino zračnim transportima. Velike mase izbjeglica iz priobalnog i otočkog područja, zbog prodora Nijemaca, prikupljale su se na srednjodalmatinskim otocima. Stvaranjem mogućnosti za njihovo prebacivanje u Italiju delegacija bi otklonila težak problem.

Oblasni komitet KPH za Dalmaciju odlučno je zastupao mišljenje o potrebi uporne obrane grupe otoka ili bar jednog od njih, ne samo radi značenja za daljnji razvitak NOP-a u Dalmaciji, već i radi očuvanja najbližeg i najefikasnijeg saobraćajno-pomorskog pravca kojim bi NOV i POJ primali vojnu pomoć od zapadnih saveznika. Pored toga, za daljnji razvitak Mornarice NOVJ bile su neophodne stalne baze na našoj obali i otocima i privremene baze na talijanskoj obali radi opravki i remonta brodova, snabdijevanja raznovrsnim potrebama, te radi obuke novih stručnih kadrova. Preko uspostavljenih stalnih i privremenih baza u Italiji bilo je lakše savezničke predstavnike upoznati s ciljevima oslobodilačke borbe i razvitkom jugoslavenskog NOP-a, organizirati prihvat novih dobrovoljaca za NOVJ iz redova pripadnika kraljevske jugoslavenske vojske, bivših talijanskih interniraca, zarobljenika, pa i Slovenaca i Hrvata iz Primorja i Istre koji su ranije bili prisiljeni da služe u talijanskoj vojsci. Nadalje, pretpostavljalo se da će nakon uspostavljanja saobraćajnih veza moći uspostaviti i trgovinski odnosi ili bar razmjena proizvoda s talijanskim firmama ili pojedinim trgovcima. Sve ove zadatke imala je delegacija (misija) NOVJ u vidu pri svom polasku u južnu Italiju, a svi njeni članovi, posada parobroda i ranjenici znali su da im predstoji velika propagandna djelatnost u objašnjavanju ciljeva NOB-e.[47]

Pri razmatranju mogućnosti uporne obrane otoka, članovi Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju već su tada smatrali da je otok Vis najpogodnija oslona točka s koje će se moći održavati veza sa zapadnim saveznicima u Italiji i s kojeg će jedinice NOVJ i Mornarice moći prenositi svoje borbene aktivnosti na obližnje otoke, kopno i priobalno more. Zbog toga nije slučajno parobrod »Bakar« krenuo u Italiju s otoka Visa, jer je bilo predviđeno da se u pristaništa ovog otoka ponovno vrati. Smatralo se najvjerojatnijim da će se na otoku Visu koncentrirati vojne jedinice, dio Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, Okružni komitet KPH za SDO i dobar dio drugih lokalnih partijskih i političkih rukovodstava. Na otoku Braču to je bilo nemoguće, a otok Hvar je bio posredno ugrožen, ukoliko Nijemci osvoje otok Brač. Ranjenici i izbjeglice morali su u svakom slučaju biti evakuirani prije neprijateljevog desanta na otoke. Najprije na otok Vis, a odatle je njihovo dalje zbrinjavanje bilo moguće jedino u područjima južne Italije, pod vlašću anglo-američkih saveznika.

Po dolasku parobroda »Bakar« u Bari i smještaja ranjenika i izbjeglica, delegacija NOVJ stupila je u vezu sa savezničkim predstavnicima, koji su nju posebnim avionom uputili u glavni štab u Alžiru, kod generala Stranga. General Strang je delegaciju doveo u vezu s američkim majorom Louisom Huotom (Luis Hjout), šefom odsjeka za Jugoslaviju u Uredu za specijalne operacije navedenog štaba u Alžiru. U pratnji majora Huota i poručnika Roberta Thomsona (R. Tomson) delegacija se 9. listopada vratila

u Bari s ovlašćenjem da se u Bariju uspostavi jedna baza preko koje će se organizirati vojno snabdijevanje jedinica NOVJ i POJ i izgladnjelog stanovništva životnim i drugim potrebama, i koja će ujedno služiti za prihvat novih grupa ranjenika, bolesnika i izbjeglica.[48] Delegacija je dalje inzistirala da se NOVJ i Mornarici odmah stave na raspolaganje svi brodovi koje su Talijani odvukli iz naših luka i da se poduzmu slične mjere za one jugoslavenske brodove koji plove pod savezničkim zastavama. No, to je bilo pitanje koje se moralo postupno rješavati. Delegacija je postigla da se iz savezničkih vojnih kontingenata odmah izdvoji 140 tona raznovrsnog materijala, koji su 16. listopada brod »Bakar« i motorni brod »Jadran« prevezli i iskrcali u viškoj luci.[49]

Iz Barija je sutradan 17. listopada na otok Vis savezničkim brodovima dopremljeno 200 tona hrane, 10 tona sanitetskog materijala, 10 tona benznina i nafte, 30.000 pari razne odjeće, 10.000 pušaka, 100 mitraljeza, 6 topova, 100 tona municije i 6 radiostanica za potrebe NOV i POJ.[50] Na taj način otok Vis je tokom NOR-a, postao prvi dio jugoslavenske oslobođene teritorije u čije su luke uplovili saveznički ratni i trgovački brodovi radi izravnog prijevoza većih količina materijalne pomoći NOV i POJ. Ovdje se, također, prvi put veći broj savezničkih predstavnika na licu mjesta upoznao sa stvarnim stanjem na oslobođenoj teritoriji. Do tada je to pri štabovima (Vrhovnom, te glavnim) NOV i POJ bilo moguće samo članovima savezničkih vojnih misija, a od sada se otvaraju mogućnosti za šire i izravni je kontakte kroz uspostavljeni pomorsko-saobraćajni pravac otok Vis—Bari i obratno. Zahvaljujući dotadašnjim pobjedama anglo-američkih armija na talijanskom frontu i uspjesima NOV i POJ na cijeloj teritoriji Jugoslavije, moglo se očekivati da će uspostavljenim vezama pristizati još veće količine vojne i druge pomoći, te da će zainteresiranost saveznika za uzajamnu suradnju protiv zajedničkog neprijatelja svakim danom biti sve veća. Ubrzo, saveznički vojni predstavnici, kao oficiri za vezu. pristigli su na otok Korčulu, a odatle u grad Hvar, djelujući pri Štabu Mornarice NOVJ.

Naknadno je Delegacija uspjela postići da se čitava luka Monopoli stavi na raspolaganje Mornarici NOVJ, kao njena baza, da bi tamo ona osnovala svoja brodogradilišta, radione za remont i popravak brodova, skladišta, organizirala vojno-pomorske tečajeve i, uglavnom, tako sredila stanje, da je bilo moguće slobodno obavljati raznovrsne djelatnosti. S vremenom je, kasnije, uspostavljen redovan i izvanredan pomorski i zračni saobraćaj između savezničkih i baza NOVJ u južnoj Italiji s otokom Visom, čime je omogućeno bolje i urednije snabdijevanje i evakuiranje ranjenika i izbjeglica, kao i izvođenje obimnog transporta materijala i ljudi, za vojne potrebe i potrebe stanovništva.

Dolaskom i djelovanjem Delegacije NOV i POJ u južnoj Italiji stvoreni su uvjeti za izravne kontakte s predstavnicima visokih

savezničkih štabova, postupno se sve više širila istina o pravom stanju u Jugoslaviji i stvarali su se preduvjeti za kasniju borbu na širem planu radi priznavanja tekovina NOB-e i odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a.

Osim otvaranja novih mogućnosti za izravniji prijem većih količina vojne i druge pomoći, evakuiranja ranjenika, bolesnika i izbjeglica, osnivanja baza i centara za obuku vojnih specijalista, šire propagandne i niz drugih djelatnosti, otok Vis i uspostavljeni saobraćaj iz njegovih luka do Italije omogućio je ostvarenje prvih trgovačkih aranžmana privrednih organa, nove revolucionarne države u nastajanju s inozemnim firmama. Nabavno poduzeće Kotarskog NO odbora za viški kotar preko dra Lonera zaključilo je 13. studenoga ugovor s južnotalijanskom firmom »Giuseppe Atlante« iz Barija za isporuku 500 kvintala (50.000 kg — p. a.) slanih srdela u barilima (buradima — p. a.) po cijeni od 30 Lit (talijanskih lira) za 1 kg brutto za netto franco obalna bankina u Bariju.[51>]

Članovi Kotarskog NO odbora nastojali su da Delegacija NOVJ ostvari kod talijanskog ministarstva trgovine da se slana riba izravno razmjenjuje za prehrambene proizvode (krumpir, kestenje, leća, grah, bob, slanutak), toliko potrebne stanovništvu otoka Visa. Ovo nije postignuto, a talijanska firma je ucjenjivala i u odnosu na preliminarno utanačene cijene. Kad je količina slane ribe primljena, firma je nudila 30 Lit po 1 kg umjesto 36 Lit. Cak je i Oblasni NO odbor za Dalmaciju intervenirao i upozorio Kotarski NO odbor za viško-otočko područje da se nikako ne pristane na novoponuđenu cijenu.[52)] Talijanska firma bila je prinuđena da trguje prema utanačenim obavezama čak je ustupila i manje količine živežnih namirnica za odgovarajuću količinu slane ribe, a ostatak isplatila u gotovu novcu. Proizvodnja slane i konzervirane ribe za vojnu, civilnu potrošnju i izvoz stalno se povećavala. Koliko je taj zadatak ozbiljno shvaćen u ratnim uvjetima, vidi se i po tome što je čak bilo potrebno izdvajati i stručnjake iz borbenih jedinica. Rukovodstvo tvornice »Sardina« iz Komiže molilo je 9. prosinca Štab Hvarsko-viškog NOP odreda da se njen tehnički poslovođa Petar Torre oslobodi vojne dužnosti i uputi u tvornicu radi organiziranja poslovanja i povećanja proizvodnje. Intervencijom Štaba 4. POS-a, na molbu općinskog NOO Komiža, Petar Torre je 15. prosinca stigao na rad u tvornicu.[53)]

Prve trgovačke veze uspostavljene s otoka Visa s južnotalijanskim oblastima nisu se još tada u novonastaloj situaciji mogle proširiti i za proizvode ostalih bliskih otoka i dijelova kopna. No, karakteristično je da su uspostavljeni trgovački aranžmani viških privrednika nastavljeni, a naknadnim inicijativama oblasnih organa za njihova kasnijeg boravka na otoku Visu.

Zahvaljujući djelovanju Delegacije NOVJ uspostavljeni su prvi kontakti predstavnika savezničkih vojno-pomorskih i kopnenih snaga s odgovarajućim predstavnicima NOVJ i NOP-a na tada slobodnom

i

dijelu Jadranskog mora. U višku luku su 30. listopada uplovila 3 britanska borbena čamca, a noću 31. listopada jedan borbeni čamac, na kojem je bio ukrcan dr Sergije Makijedo zajedno s predstavnicima britanske voine delegacije, uplovio je u luku Stari Grad na otoku Hvaru.[54)]

Poslije toga posjete savezničkih pomorskih jedinica bile su sve češće, a na otok Vis počeli su u većem broju pristizati predstavnici drugih vidova, rodova i službi savezničkih oružanih snaga. Među njima pojedinci su bili naklonjeni NOP-u, ali bilo je i onih koji su u kontaktima sa stanovništvom destruktivno djelovali. Glavno zapovjedništvo za informativnu i obavještajnu djelatnost Komande područja za srednjodalmatinsko otočje nastojalo je da se kontakti s predstavnicima savezničkih misija ili brodovima pristiglim pojedincima obavljaju preko nadležnih organa, koji su bili i zaduženi za njihov prihvat i smještaj.

PORAST ZNAČENJA OTOKA VISA DO KONCA NJEMAČKE JESENJE OFENZIVE

Da bi spremno dočekala očekivanu kapitulaciju Italije i munjevitim aktivnostima razoružala talijanske snage, te zauzela njihovu okupacionu zonu na području Jugoslavije i Albanije, njemačka Vrhovna komanda je do konca kolovoza 1943. godine, kao pojačanje već postojećim snagama,- prebacila s Istočnog fronta u Jugoslaviju dijelove svoje 2. oklopne armije. Iz Hitlerove direktive, tom prilikom komandantu armije general-pukovniku Lotharu Rendulicu (Lotar Rendulic) vidi se da je njemačkim snagama na Balkanu stavljeno u zadatak razbijanje jedinica NOV i POJ, razoružanje Talijana, zaposjedanje čitavog obalnog i otočkog područja i onemogućavanje pokušaja savezničkih snaga da se iskrcaju na bilo kojoj točki istočne obale Jadrana.

Dok su jedinice NOV i POJ pojačanim napadima u unutrašnjosti zemlje remetile njemačke planove, na öbalnom i otočkom području koji su okupirali Talijani izbio je općenarodni ustanak. U Dalmaciji je razoružana talijanska divizija »Bergamo« i oslobođeni su otoci i skoro cijeli obalni pojas, osim užeg područja Zadra, Šibenika i Dubrovnika. Od dobrovoljaca i novomobiliziranih popunjene su već postojeće i novoosnovane jedinice, naknadno preformirane u 4 dalmatinske (9, 19, 20. i 26.) divizije na područjima tada postojeće 4. operativne (dalmatinske) zone. Istovremeno formirane su mornaričke komande (u Crikvenici za Hrvatsko primorje, a u Splitu za srednju Dalmaciju), te i flotile naoružanih brodova i ribarskih čamaca. Ove komande i njima podređene mornaričke jedinice i brodovi s posadama sačinjavali su jezgro vojno-pomorskih snaga NOP-a.

Motorizirane kolone njemačke 2. oklopne armije, uz pomoć ustaško-domobranskih snaga, uspjele su da 9. rujna upadnu u Zadar, Šibenik i Dubrovnik. Njihov prodor prema Splitu zaustavljen je

najprije kod Dicma, a kasnije kod Klisa i na prilazima Splitu sve do 27. rujna. Za to vrijeme su iz grada Splita i okolice evakuirani na srednjodalmatinske otoke dio zaplijenjenog oružja, brodovi, vojna oprema i veće količine živežnih namirnica. Snage njemačke 7. SS divizije, 92. motoriziranog puka i 27. ustaškog bataljona ušle su 27. rujna u napušteni Split. Nijemci su tada na širem području zarobili oko 9.000 talijanskih vojnika i 300 podoficira i oficira razoružane divizije »Bergamo«, te brojne talijanske oficire strijeljali zbog kapitulacije njihove vojske pred partizanima.[55])

Glavne snage ranije formiranih dalmatinskih brigada i novoformiranih brigada i odreda uspjele su poremetiti njemačke planove, sačuvati živu silu i zadržati dobar dio teritorije u unutrašnjosti i sve otoke. Kad je 7. listopada Štab 4. operativne zone preformiran u Štab 8. dalmatinskog korpusa, njemu su bile podređene i već ranije formirane četiri dalmatinske divizije. Njihovi borci i borci nekoliko NOP odreda nastavili su borbu s jakim njemačko-ustaško--domobranskim i četničkim snagama na teritoriji Dalmacije.

Njemačke planove u priobalnom pojasu mora remetile su i flotile partizanskih naoružanih i transportnih brodova, koje su formirane poslije kapitulacije Italije. Ovi mornarički dijelovi usko su surađivali s jedinicama 26. dalmatinske divizije i osiguravali raznovrsna prevoženja. Sada se ukazala potreba za p reformiranje ranije uspostavljenih mornaričkih komandi, jedinica i ustanova, kako bi se uskladile djelatnosti mornaričkih snaga na čitavoj površini jugoslavenskog dijela istočno-jadranskog pojasa obale, otoka i područnog mora.

Naredbu o formiranju Mornarice NOVJ potpisao je maršal Tito 18. listopada u Jajcu. Za komandanta Mornarice NOVJ postavljen je Srećko Manola, za njegovog zamjenika Velimir Škorpik, a za komesara dr Sergije Makiedo. Na prijedlog Vicka Krstulovića, sekretara Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, a radi usklađenja s novonastalim potrebama, Vrhovni štab je prema novoj naredbi od 24. listopada postavio za komandanta Mornarice NOVJ Josipa Černija, za njegovog pomoćnika Srećka Manolu, a za načelnika Štaba Uroša Mardešića. Već 31. listopada kao politički komesar Mornarice NOVJ potpisuje se Petar Radović, a kasnije njegov zamjenik bio je Ivo Randić-Nikola. Od 26. listopada štab Mornarice smjestio se u gradu Hvaru, te u sklopu organizacijsko-formacijskih potreba podijelio čitavu obalu od ušća rijeke Soče do ušća rijeke Bojane na šest pomorsko-obalnih sektora (POS); tršćanski, kvarnerski, zadarsko-šibenski, splitski, pelješki i bokeljski. Splitski, odnosno 4. POS obuhvaćao je i pojas srednjodalmatinskih otoka.[56]) U operativnom pogledu, Mornarica NOVJ bila je (privremeno) podređena Štabu 8. korpusa NOVJ, a 4. POS je usko surađivao s Štabom 26. dalmatinske divizije.

U međuvremenu, kao rezultat kontakata i pregovora opunomoćenih britanskih oficira i predstavnika NOVJ na Korčuli i Visu,

u Komižu je pristigao jedan britanski odred torpednih čamaca, a pored toga u istočnojadranskim vodama povremeno je izvodila svoje aktivnosti i 24. flotila britanskih razarača, čija je baza bila u Bariju.[57] Pošto je pristizanje Britanaca na otoke bilo sve učestalije, a dotadašnje mjere nisu bile dovoljne, Povjereništvo za SDO područje uputilo je dopis svim vojno-područnim organima i organima narodne vlasti o naknadnim mjerama koje u takvim slučajevima treba poduzimati. Najvažnije je bilo onemogućiti miješanje savezničkih predstavnika u unutrašnje jugoslavenske poslove i osigurati potpuni uvid i kontrolu njihovih postupaka na otocima.[58]

Srednjodalmatinske otoke, poluotok Pelješac i otok Korčulu branila je 26. dalmatinska divizija. Glavne snage njene 12. brigade bile su raspoređene na otocima Braču i Solti, a manji dio (Hvarsko-viški NOP odred) na otocima Hvaru i Visu; glavne snage 11. brigade držale su položaje na otoku Hvaru, a samo njen 2. bataljon pomogao je obranu otoka Visa; dijelovi 13. brigade branili su o. Korčulu i poluotok Pelješac. Privremeno su i druge jedinice bile raspoređene na nekim od navedenih otoka. Tako su šibenska i trogirska brigada boravile na otoku Braču od konca rujna do polovine listopada, kada su se vratile na kopno i ušle u sastav novoformirane 20. dalmatinske divizije, kao njena 8. odnosno 9. brigada. Pošto se 1. dalmatinska udarna brigada 9. divizije nije mogla s biokovskog područja povući u sastav svoje divizije, ona je prebačena na otok Hvar d privremeno operativno podređena Štabu 26. divizije. Vrhovni štab NOVJ i POJ predviđao je mogućnost da se preko srednjodalmatinskih otoka uspostave izravne trajnije veze s dijelovima zapadnih saveznika u južnoj Italiji. Zbog toga je VS NOV i POJ naredio Štabu 26. divizije i Štabu Mornarice NOVJ da organiziraju obranu otoka. Koncem studenoga u Hvaru je formiran Operativni štab za obranu svih još slobodnih otoka. U ovom štabu, pored ostalih, nalazili su se komandanti i politički komesari 26. divizije i Mornarice kao najodgovornije starješine. Na svakom otoku već su do tada bili formirani lokalni operativni štabovi, a za rukovođenje obranom lokalnog područja. Srednjodalmatinski otoci u odnosu na vojno-pomorske zadatke i problematiku, bili su pod nadležnošću srednjodalmatinskog odnosno 4. POS-a.

Poslije zauzeća Splita, Nijemci su morali pregrupirati svoje snage, dovući pojačanja i pripremiti se za napadnu operaciju zauzimanja preostalog dijela obale i cjelokupnog još slobodnog otočkog područja. Ovu operaciju nazvanu »Jesenja oluja«, Nijemci su morali poduzeti zbog sprečavanja eventualnog iskrcavanja savezničkih snaga i njihovih daljnjih prodora; osiguravanja svog vojno-pomorskog saobraćaja i snabdijevanja; eventualnog evakuiranja svojih snaga pomorskim komunikacijama, duž Jadranskog mora iz baza u Albaniji i Grčkoj; onemogućavanja NOVJ veza sa saveznicima; uništenja dijelova jedinica NOVJ na ovom području; sprečavanja razvitka mornarice NOVJ, te blokiranja i likvidiranja ili pak

interniranja brojnih izbjeglica i neboračkog stanovništva. Operacija. »Jesenja oluja« razvijala se u tri faze.

Prva faza započela je 23. listopada desantom dijelova njemačke 7. SS divizije »Prinz Eugen« iz Ploča i Metkovića na poluotok Pelješac, uz jednovremen napad i dijelova 118. pješadijske divizije iz Stona. Neprijatelj je iznenadio 13. dalmatinsku brigadu 26. divizije i u trodnevnim borbama nju potisnuo u pravcu mjesta Trpanj. Od 26. do 28. listopada prebačena je iz Podgore na Pelješac 1. dalmatinska udarna brigada, tada u sklopu 9. divizije, koja je zajedno sa 13. brigadom vodila upornu borbu s njemačkim snagama sve do 9. studenoga. Tada je 1. brigada prebačena u Podgoru, a 13. brigada se povukla na otok Korčulu. Njemačke jedinice su imale 350, a jedinice NOVJ oko 250 mrtvih, ranjenih i nestalih.[59]> Nijemcima je uspjelo da snage NOP-a u Makarskom primorju okruže i sabiju u suženi prostor od Podgore do Igrana. Zahvaljujući naporima Mornarice NOVJ, zaredom u nekoliko noći 1, 9. i 11. dalmatinska brigada, Makarski, Neretvanski, Mosorski i Imotski NOP odred, nekoliko tisuća izbjeglica — ukupno 15.000 ljudi — prebačeni su na otok Brač i Hvar. No, Nijemci nisu pristupili odmah izvođenju druge faze svoje operacije. Partizanske artiljerijske baterije na otocima Velikom Drveniku, Braču i Hvaru sprečavale su slobodan prilaz Splitu i saobraćaj iz njega, a također slobodnu plovidbu uz Makarsko primorje. Druge jedinice 8. korpusa, sprečavale su prilaz Splitu kopnom i uništavale kopnene komunikacije. Nijemci se 9. studenoga iskrcavaju i zauzimaju otoke Veliki i Mali Drvenik. U međuvremenu, na otocima organizirani operativni štabovi pripremali su obranu pojedinih otoka, uz usmjeravanje Zajedničkog operativnog štaba (za rukovođenje obranom otoka Šolte, Brača, Hvara, Visa, Korčule, Mljeta i Lastova). Na svakom od ovih otoka u obranu su uključene i flotile naoružanih brodova i patrolnih čamaca, sastavljene od raspoloživih ribarskih i transportnih brodova. Od 25. studenoga do 7. prosinca na otok Korčulu i dijelom na otok Hvar savezničkim brodovima transportirana je 1. prekomorska brigada (oko 2.250 boraca), formirana 20. listopada u mjestu Carbonara (Karbonara) u južnoj Italiji. Pošto je ova brigada, za prilike partizanskog ratovanja, bila preglomazna, od njenih oko tisuću boraca formirana je na otoku Hvaru i 2. prekomorska brigada.[60)]

Uporedo sa izvođenjem prve faze operacije »Jesenja oluja« dijelovi njemačke 114. lovačke i 264. pješadijske divizije otpočeli su 22. studenoga iz Zadra desant na sjeverodalmatinske otoke. Poslije dvodnevnih borbi otočki NOP odred povukao se s otoka Ugljana i Pašmana na Dugi otok i Komatske otoke. Do 25. studenoga Nijemci su se iskrcali i na otoke Rivanj, Sestrunj i Iž, a mornaričke jedinice 3. POS-a Mornarice NOVJ prebacile su se na otok Vis.[61)]

U drugoj fazi njemačke operacije »Jesenja oluja«, koja je otpočela u ranim jutarnjim satima 22. prosinca, Nijemci su imali za cilj da zauzmu otok Korčulu i stvore uvjete za opkoljavanje i uni-

štenje snaga NOV i POJ na srednjodalmatinskim otocima. Desant na otok Korčulu s poluotoka Pelješca izveli su 750. puk njemačke 118. lovačke divizije, dijelovi 668. artiljerijskog puka, bataljon »Brandenburg« i četa tenkova. Otok su branili 13. dalmatinska brigada 26. divizije, 1. prekomorska brigada i Korčulanski NOP odred, a 23/24. prosinca stigla su sa otoka Hvara i dva bataljona 1. dalmatinske brigade. Pod pritiskom nadmoćnije naoružanog i taktički spremnijeg neprijatelja sve jedinice NOVJ su se noću 24/25. prosinca povukle na otoke Hvar i Vis. Jedinice NOVJ su u borbama za otok Korčulu imale osjetne gubitke: od 1.057 boraca 13. brigade evakuirano je samo njih 525, dok je 1. prekomorska brigada imala oko 300 ljudi izbačenih iz stroja. Prema nepotpunim podacima, Nijemci su imali oko 100 mrtvih i ranjenih.[62])

Treća faza njemačke operacije »Jesenja oluja« započela je 31. prosinca desantom njemačkog 3. bataljona 750. puka 118. lovačke divizije s poluotoka Pelješca na otok Mljet. Ovaj ofenzivni pokušaj Nijemaca bio je udarac u prazno, pošto su se dijelovi 13. dalmatinske brigade 26. divizije i Orjenskog NOP odreda povukli na otok Vis.[63])

Mornarica NOVJ, iako tada u procesu svog početnog razvitka, podržavajući borbene aktivnosti 26. dalmatinske divizije i drugih dijelova NOVJ tokom njemačke operacije »Jesenja oluja« uspjela je, na primjer, dijelom svojih brodova od 16/17. studenoga i nekoliko slijedećih noći prebaciti sa ugroženog sektora Podgora—Gradac 3 kompletne brigade, 4 NOP odreda i nekoliko tisuća izbjeglica na otöke Hvar i Brač.[64]) U noći 30/31. prosinca pri vrlo slabim meteorološkim i taktičkim uvjetima, s ukupno 46 brodova, prebačeno je s otoka Hvara i Brača na otok Vis 3.500 boraca (1. dalmatinske brigade, 1. i 2. prekomorske brigade, štaba Mornarice, štaba 5. POS-a, i drugih), dio pokretne bolnice 26. divizije s više desetina teških ranjenika, oko 900 izbjeglica i 15 vagona različitog materijala. Tokom iste noći dio navedenih brodova transportirao je, s otoka Visa na otoke Brač i Hvar, i oko 4.000 mina za zaprečavanje.[65])

Za vrijeme, i do završetka, njemačke operacije »Jesenja oluja«, jedinice NOVJ su još uvijek držale otoke Šoltu, Brač, Hvar i Vis, a na otoku Lastovu vlast su regulirali novoosnovani narodnooslobodilački odbori. Bilo je očito da će Nijemci, nakon kratkog predaha nastaviti operacije do ostvarenja svog konačnog cilja, samo se nije znalo da li će osvajanja započeti desantom na prednju liniju otoka (Šolta, Brač, Hvar), ili će pak nastojati da zauzimanjem otoka Visa i Lastova okruže i unište glavninu jedinica NOVJ na drugim srednjodalmatinskim otocima. O ovoj dilemi vodili su se ozbiljni razgovori u odgovarajućim njemačkim štabovima.[06])

Ni partijsko-politieko rukovodstvo Dalmacije, kao ni vojna rukovodstva (štabova 8. korpusa, Mornarice NOVJ i 26. dalmatinske divizije), nisu imali jedinstvene poglede u mogućnostima i potrebama uporne obrane preostalih otoka, ali je ipak na još slobodnim

otocima prevladavalo mišljenje da se otok Vis sigurno može braniti i obraniti. Pošto pomorska i zračna podrška zapadnih saveznika jedinicama NOVJ na otocima i priobalnom moru još nije bila sigurna, a što je jasno uočeno za borbi na Korčuli, bilo je rizično koncentrirati velike snage na otoku Visu. Nastale su i razne dileme oko obrane otoka. Njemačka avijacija sve aktivnije je napadala pojedinačne naoružane brodove koji su prevozili vojne jedinice, a svi pristigli obavještajni podaci ukazivali su na ubrzane pripreme za pomorsko-zračne desante većih razmjera. U ovakvoj situaciji održan je 26. prosinca u gradu Hvaru zajednički sastanak predstavnika Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, Štaba Mornarice NOVJ i Štaba 26. dalmatinske divizije radi analize neuspjeha na Korčuli i razmatranja daljnjih mogućnosti i načina za obranu otoka. Odlučeno je da se otoci Šolta, Brač, Hvar i Vis brane i dalje, ali ne linijskim, već grupnim rasporedom, s unaprijed odabranih i pripremljenih položaja.[075] Bez obzira na riješenost i želje za obranom, odnosi snaga bili su uveliko na strani Nijemaca, zbog čega je stvarna situacija nametala drugo rješenje: povlačenje sa svih otoka na otok Vis radi organiziranja njegove uporne obrane; ili pak potpuno evakuiran je operativnih snaga sa svih otoka na kopno, a što je bilo teško iz vodljivo.

Povlačenjem s otoka Korčule a i ranijim gubitkom Pelješca i otoka Veliki i Mali Drvenik, u uvjetima 'kada su Nijemci držali čitavu srednjodalmatinsku obalu, jedinice NOV i POJ i svi koji su se nalazili na još slobodnim otocima (Šolti, Braču, Hvaru i Visu) došli su u krajnje neizvjesnu situaciju. Stab 8. korpusa smatrao je da su Nijemci, poslije uspjeha na Korčuli, riješili da unište ili zarobe branitelje još slobodnih otoka i pretpostavljao njihovo blagovremeno povlačenje na kopno, ne vjerujući u mogućnost uporne obrane još slobodnih otoka, pogotovo kada saveznici nisu ispoljili želju da ih u tome podrže. Snage za otpor po sistemu frontalnog suprotstavljanja Nijemcima bile su nedovoljne, a Mornarica NOVJ nespremna da onemogući aktivnosti tehnički nadmoćnijih i daleko brojnijih neprijateljskih mornaričkih efektiva duž obala srednjodalmatinskih otoka. Bespomoćne mase izbjeglica, ranjenika i bolesnika nisu se smjele prepustiti na nemilost Nijemcima. Uništenje, i time onemogućavanje daljeg razvitka Mornarice NOVJ, nije se smjelo dozvoliti. Najrealnija alternativa bilo je donošenje odluke koncentriranja svih borbenih snaga i bespomoćnih neboraca sa Šolte, Brača i Hvara na otok Vis uz zahtjev o njegovoj upornoj obrani, a uz angažiranje savezničkih dijelova. Uostalom, i same prilike su takvo rješenje nametale Operativnom štabu za obranu srednjodalmatinskih otoka i oblasnim rukovodstvima za Dalmaciju. Takav stav, ukazujući na nemogućnost obrane svih otoka i orijentiranje da se s njih izvuku ljudske snage, zastupao je i Vicko Krstulović, sekretar PK KPH za Dalmaciju. To je već bila znatna izmjena u odnosu na stav koji je zastupao Štab 26. dalmatinske divizije u svom izvještaju Štabu 8. korpusa od 16. prosinca.[68])

i

Maks Baće-Milić, tada načelnik Štaba 8. korpusa, nalazio se sredinom prosinca u Hvaru, radi pomoći Operativnom štabu za obranu srednjodalmatinskih otoka i reguliranja obrambenih problema. No, za korčulanske operacije bio je u Bariju zajedno s Perom Radovićem, političkim komesarom Mornarice NOVJ, gdje su sa savezničkim predstavnicima vodili pregovore o materijalnoj pomoći i oružanoj suradnji njihovih dijelova s jedinicama NOV i POJ na istočnom jadranskom pojasu. Stigavši 26. prosinca u Hvar, Maks Baće-Milić, tada u ulozi vršioca dužnosti komandanta 26. divizije (Nikola Martinović, komandant, bio je teško ranjen u borbama na Korčuli, pa je u Hvaru podlegao ranama 25. prosinca), odmah je obavijestio Štab 8. korpusa da je savezničko angažiranje veoma neizvjesno i predložio je evakuiranje otoka (oko 5.500 boraca i oko 15.000 izbjeglica) na kopno. Taj njegov zahtjev prihvaćen je, uz sugestiju da se otok Vis brani snagama 1. dalmatinske udarne brigade i koncentriranjem artiljerije prebačene s drugih otoka, kako bi se preko otoka Visa osiguralo zbrinjavanje izbjeglica i ranjenika sa svih otoka u južnu Italiju.[69]) Dakle, mislilo se na privremenu a ne na upornu obranu otoka Visa, nastojeći da se za takav stav pridobije i VŠ NOV i POJ, koji je poslije korčulanskog neuspjeha inzistirao da se otoci, pa prema tome d otok Vis, moraju najenergičnije braniti.[70])

Međutim, pod pritiskom razvitka događaja, Maks Baće-Milić naredio je 29. prosinca da se Štab 26. dalmatinske divizije i glavne snage njenih brigada s otoka Šolte, Brača i Hvara koncentriraju, transportnim brodovima Mornarice NOVJ, na otok Vis. Dana 30. prosinca iz hvarske u višku luku prevezeni su Štab 26. divizije i njegova prateća četa za vezu, razmjestivši se zatim u zaseocima Podšpilja i u selu Zena Glava, gdje je uspostavljen i centar veze obrane otoka Visa. Istovremeno je transportirana i 13. brigada, čije su se jedinice razmjestile u Marinjim Zemljama, Dračevu Polju i Podhumlju, te njihovim širim predjelima. Iz grada Hvara u mjesto Vis tada je stigao i Štab Mornarice NOVJ s izravno podređenim dijelovima, razmjestivši se u predjelu Podšpilja. Noću 30/31. prosinca pristigle jedinice do viških luka (1. dalmatinska brigada, te 1. i 2. prekomorska brigada) razmjestile su se u mjestu Visu, selu Podselju i zaseocima u rajonu Podstražje—Rukavac. Uporedo su pristizali na otok Vis dijelovi 12. brigade sa otoka Šolte i Brača a njen 3. bataljon (viški) pristigao je u komišku luku 3. siječnja 1944. godine. Štab 12. brigade i prištapdke jedinice smjestile su se u zaseoku Kostima, a prištapski dijelovi bataljona po naseljima sjeverozapadnog dijela otoka Visa, s time da je 3. bataljon (viški) bio razmješten u Komiži i široj okolini ovog mjesta, a djelomično i u zaseoku-uvali Oključna.[71]-' Na otoоima Šolti i Braču ostali su samo slabiji dijelovi 1. i 2. bataljona 12. brigade, koji su se 12. siječnja priključili isvojim matičnim jedinicama na otoku Visu. Na otoku Hvaru ostala je glavnina 11. brigade (biokovske) i smanjeni lokalni NOP odred. Ovo radi zaštite transportiranja izbjeglica i materijalnih dobara do viških luka.

Pristigli transportni i borbeni brodovi Mornarice NOVJ koncentrirali su se u viškoj i komiškoj luci, kao i u ostalim pogodnim lukama-uvalama otoka Visa i Biševa, jer je to bilo uvjetovano i potrebom njihovog sklanjanja od snažnih zimskih vjetrova i nepogoda. Naravno, jednovremeno pristigle su i na otoku Visu razmještene su artiljerijske jedinice raznovrsne namjene i raspoloživih oruđa, vojno-pozadimski organi i službe, brojna rukovodstva sa otoka, mnogoljudni zbjegovi, ranjenici i bolesnici. Uporedo, na otok transportirane su sve zalihe borbenih potreba, živežnih namirnica i materijalnih dobara važnijeg karaktera. Od većeg značenja preostalo je još nešto na otocima Hvaru i Braču, a pod zaštitom jedinica 11. brigade, i slabijih dijelova 12. brigade, predvidjevši da se i ovi dijelovi što prije prevezu do viških luka.

U međuvremenu dužnost komandanta 8. korpusa NOVJ od 30. prosinca 1943. godine preuzeo je Vlado Cetković, koji je uporno inzistirao na daljnjoj privremenosti obrane otoka Visa i nastojao da za takav stav predobije i VŠ NOV i POJ. Njemu još nisu bile poznate izmijenjene prilike u srednjoj Dalmaciji i posebno na otöku Visu, a njegovi suradnici su također bili za ranije zauzeti stav. Od 1. siječnja 1943. godine Maksu Baći-Miliću povjereno je rukovođenje obranom otoka i 26. dalmatinskom divizijom. Uvidjevši do tada stvarne prilike i sve nemogućnosti s kojima su se on i oblasna rukovodstva za Dalmaciju morali uhvatiti u koštac, Maks Baće-Milić promijenio je svoj raniji stav i u tome pravcu urgirao na izmjenu stavova rukovodilaca Štaba 8. korpusa, nastojeći nadalje da VŠ NOV i POJ donese konačnu odluku o upornoj obrani otoka Visa. Taj svoj stav on i oblasna rukovodstva zasnivali su i na povoljnim obećanjima savezničkih predstavnika, kroz razgovore vođene početkom siječnja na otoku Visu, o mogućoj suradnji njihovih dijelova i većim doprinosima u obrani otoka Visa i u rješavanju problema ranjenika i izbjeglica.[72]) Posmatrajući ove bitne okolnosti, moguće je shvatiti zašto je nastala dilema da li otok privremeno braniti ili uporno braniti angažiranjem svih raspoloživih snaga 26. divizije i glavnih efektiva Mornarice NOVJ, a uz nesigurnu pomoć savezničkih dijelova. Jasnije to će biti praćenjem razmijenjenih radio-grama između rukovodstva obrane otoka Visa i viših vojnih i političkih rukovodstava.

Početkom siječnja 1944. godine na otoku Visu uz oko 8.000 stanovnika već su boravile, pored znatnog broja prikupljenih boraca iz raznih jedinica i pozadinskih službi (najmanje oko 5.000), mase izbjeglica (oko 10.000), ranjenika i bolesnika, te brojni predstavnici partijsko-političkih i organa narodne vlasti iz srednjo i južnodalmatinskih Okružnih i područnih rukovodstava. Očekivali su se novi masovni zbjegovi i veće grupe ranjenika iz Dalmacije i bliskih joj oblasti. U ovakvim teškim uvjetima, potenciranim i zimskim nepogodnostima, kada još otok Vis nije bio fortifikacijski uređen za

njegovu upornu obranu i za siguran prihvat velikih masa neboračkog stanovništva, nije se moglo pouzdano računati na pomoć savezničkih dijelova iz njihovih baza u južnoj Italiji. Tada, njemački pomorsko--zračni desant jakim kombiniranim snagama, poremetio bi za duže vrijeme sve daljnje planove političkih i vojnih rukovodstava NOP-a za Dalmaciju, bez obzira da li bi bio potpuno ili djelomično uspješan. Realno posmatrajući, Nijemci su imali priliku da unište snage NOVJ i sve one koji su se tada zatekli na otoku Visu, a time onemoguće daljnju ulogu i značenje ovog otoka za NOP. Srećom, Nijemci nisu tada bili pripremljeni za takav desant, a branitelji otoka namjeravali su da u narednim danima urade sve kako bi otok Vis uporno branili i obranili. Nadalje, sva rukovodstva koja su se našla na otoku bila su odlučna da iskoriste sve mogućnosti koje su mogle biti od koristi za rješavanje brojnih nagomilanih probiema. U tome cilju, od velikog značenja bio je i konačan stav zapadnih saveznika.

Koncem rujna 1943. godine vlade SAD i Velike Britanije delegirale su pri VŠ NOV i POJ svoje misije, čije je djelatnosti uskoro objedinjavao britanski general Fitzroy Maclean (Ficroj Maklejn). Savezнички predstavnici, a posebno F. Maklejn, razmatrali su uvjete upućivanja NOVJ većih količina vojne i druge pomoći izravno, a i preko otoka Visa, i to iz svojih baza u južnoj Italiji.[73]) Također su razmotrene mogućnosti da se na teritorij ama pod njihovom kontrolom osigura prihvat ranjenih i teško bolesnih boraca NOV i POJ
i masa izbjeglica, aktivista i simpatizera NOP-a i članova njihovih obitelji.

Intenziviranje savezničke pomoći u raznim oblicima nastupilo je kao rezultat odluka konferencije državnika glavnih snaga antihitlerovske koalicije u Teheranu (28. studenog do 1. prosinca 1943), radi pružanja materijalne pomoći NOVJ i stanovništvu Jugoslavije iz kontingenta vojnih rezervi anglo-američkih snaga, iz skladišta u južnoj Italiji. Tada su državnici SAD, Velike Britanije i SSSR-a donijeli odluku »da partizani u Jugoslaviji treba da budu pomagani u najvećoj mjeri u snabdijevanju i materijalu, kao i u operacijama komandosa«. VS NOV i POJ je na poziv savezničkog komandanta za Sredozemlje (britanskog feldmaršaja H. M. Wilsona), uputio početkom prosinca svoju Vojnu misiju u Kairo radi sporazuma o modalitetima pomoći, a prema sklopljenom ugovoru, NOVJ su stavljene na raspolaganje veće količine raznovrsnih vojnih i drugih potreba, te odobreno đa Mornarica NOVJ može, privremeno, osnovati svoje baze u južnotalijanskim lukama (Bari, Monopoli, Barleta, Malfeta, Manf redoni ja). Ali o direktnom angažiranju savezničkih komandosa ili drugih jedinica (kopnenih, pomorskih, zrakoplovnih itd.) na tlu Jugoslavije još nije bilo ništa konačno utanačeno. Sve ovo bilo je poznato i rukovodstvima na otoku Visu, koja su očekivala

da će VŠ NOV i POJ najvažnije probleme brzo, sporazumno, riješiti s visokim savezničkim predstavništvima.

Istaknutiji članovi pojedinih političkih i vojnih rukovodstava za Dalmaciju počeli su na otok Vis pristizati već tokom listopada, da bi do kraja godine pružali pomoć u rješavanju brojnih problema. Od oblasnih rukovodstava za Dalmaciju, koncem godine, na otok Vis pristigli su: Oblasni komitet KPH za Dalmaciju sa sekretarom Vickom Krstulovićem na čelu, Oblasni NO odbor, Oblasni komitet SKOJ-a, Oblasni odbor AFZ-a, Oblasni odbor USAOH-e, Oblasni Agitprop, Oblasni obavještajni centar (zvan POC), Centralni odbor zbjega (COZ) i drugi sa svima svojim podređenim organima. Ova rukovodstva i njihove službe, bili su razmješteni po čitavom otoku, ali su se neki dijelovi postupno sakupili u mjestu Visu. Oblasni komitet KPH za Dalmaciju od svog dolaska na otok Vis nalazio se u selu Žena Glava.[74)]

Jednovremeno s oblasnim, na otok Vis su pristizala i razmještala su se i sva rukovodstva za srednjodalmatinsko otočko područje, i to: Okružni komitet KPH za SDO, Okružni NO odbor, Okružni komitet SKOJ-a, Okružni odbor AFZ-a, Okružni odbor USAOH-e, Okružni Agitprop, Okružni odbor zbjega, Komanda SDO područja — sa svim svojim organima i sekcijama, te pozadinskim jedinicama (čete partizanskih straža, radne brigade i grupe), ustanovama i službama. U manjem obimu pristigli su predstavnici okružnih i područnih rukovodstava i iz drugih krajeva Dalmacije (južnih, srednjoobalnih, sjevernih, te i iz unutrašnjosti), razmjestivši se također po otoku.

Vojna bolnica **8**. dalmatinskog korpusa, smještena tada u Komiži (prvo u Visu, zatim u uvali Milna), suradnjom s prihvatno-trijažnim centrom u Visu, imala je mnogo pacijenata i raznovrsnih problema koje je u odgovarajućim okolnostima uspješno rješavala. Njeno djelovanje potpomagali su pristigli organi Sanitetskog odjeljenja **8**. dalmatinskog korpusa.

Od organa opće jugoslavenskog značenja na otoku Visu boravili su prestavnici sanitetskog odjeljenja VŠ NOV i POJ, a također pojedini artiljerijski, inžinjerijski i predstavnici drugih rodova i službi radi izravne pomoći i usmjeravanja djelovanja organa i službi u Bazi NOVJ (u Bariju) i odjeljcima baze u mjestima južne Italije.[75)]

Uočljivo je da je lokalno značenje otoka Visa već ranije prevladano, i da je početkom 1944. godine ovaj otok postao ne samo jedino snažno vojnopomorsko uporište NOVJ na Jadranu, iako pritisnuto prijetećom njemačkom opasnošću, već u takvim teškim uvjetima i središte i sjedište rukovodstava NOP-a za Dalmaciju, odnosno privremeni centar Dalmacije, čija područja su u ovoj fazi NOR-a imala i te kako golemo značenje za razvitak općejugoslavenskog NOP-a.

KAKO JE DONIJETA KONAČNA ODLUKA VS NOVJ I POJ O UPORNOJ OBRANI OTOKA VISA

Iz sadržaja radio-brzojava (depeša), koji su razmjenjivani između Štaba Mornarice NOVJ, Štaba 26. dalmatinske divizije i Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju s jedne strane i Štaba 8. dalmatinskog korpusa i VS NOV i POJ s druge strane, može se uočiti različitost stavova u odnosu na potrebu obrane otoka Visa i izrazitih nastojanja njegovih branitelja da VS NOV i POJ donese definitivnu odluku o upornoj obrani otoka Visa.[70]

Stab Mornarice, kojeg je već 17. studenoga 1943. godine Stab 8. korpusa depešom ovlastio da koordinira obranu otoka, telefonom[775] je 27. studenoga naredio Operativnom štabu (za obranu otoka — p. a.) Vis:

> **»Sa odredom III. sektora (3. POS-a — p. a.) pojačati obranu Visa. Do daljnjeg u sastavu Hvarsko-viškog odreda, a potčinjen Operativnom štabu — Vis. Jedan odgovoran član da uđe u Operativni štab. Izvršite nov raspored snaga za obranu Visa i izvijestite.«**

Operativni štab za obranu područja viškog kotara (zvan: Operativni štab za obranu otoka Visa), sa sjedištem u mjestu Visu, bio je tako rasporedio snage da je svaka važnija uvala branjena s po jednom desetinom i jednim automatskim oružjem, izravno uz obalu. Raspoloživa artiljerija upotrebljena je za obranu prilaza lukama Vis i Komiža. Slično je pripremljena obrana i drugih srednjodalmatinskih otoka. Ali, poslije korčulanske operacije, Oblasni komitet KPH za Dalmaciju (OK KPH za Dalmaciju) 25. prosinca upućuje Štabu 8. korpusa radio-depešu:[78]

> **»... Saveznici nisu intervenirali ni u zraku ni na moru (misli se za korčulanske operacije — p. a.). Na njih se ozbiljno ne može računati. Gdje je teža situacija, izvlače se. Pri takvom odnosu snaga i sredstava efikasna obrana otoka nemoguća. Da se ne bi ponovio slučaj Korčule mišljenja smo da se treba orijentirati na izvlačenje ljudskih snaga, a ne na obranu otoka.** *Jedino se donekle uspješnije može misliti na obranu* **Visa«, (podcrtao Vicko Krstulović u svom radu — p. a.).**

Operativni Stab za obranu srednjodalmatinskih otoka donio je 26. prosinca, na svom sastanku u Hvaru odluku da se otoci brane grupnim rasporedom, koncentriranjem snaga i sredstava na najpogodnijim točkama obrane. Međutim, pristigli obavještajni podaci o njemačkim koncentracijama i stalan priliv izbjeglog stanovništva utjecali su na to da se preispita ova odluka. Na ranije i depešu OK KPH za Dalmaciju od 25. prosinca Stab 8. korpusa je 27. prosinca odgovorio:[7®5]

»Vaše depeše preneli Vrhovnom štabu i predložili da donesu odluku 0 daljnjoj obrani otoka. Razmislite i vi konkretnije o tome i predložite«.

Stab 26. dalmatinske divizije je već smatrao da otoke Šoltu, Brač i Hvar treba evakuirati, te je u tom smislu slao i prijedloge Štabu **8**. korpusa, koji je 28. prosinca odgovorio:[80])

»Za Milica (Bace Maks-Milić, komandant Operativnog štaba za obranu otoka, a tada još načelnik štaba 8. dalmatinskog korpusa — p. a.). Tvoje depeše proslijedili VŠ i čekamo odluku. Slažemo se sa postavkom evakuacije otoka. Otpočnite odmah sa pripremama u tom smislu. Prebacite ranjenike u Bari. Organizujte obranu Visa kao prihvatne baze u slučaju daljeg neprijateljskog iskrcavanja. Odmah otpočnite sa evakuacijom težeg nepotrebnog oružja, hrane, odijela i ostalog materijala u Sjev. Dalmaciju, a po mogućnosti i u Sred. Dalmaciju.

Veljko — Jordan«

(Pavle Ilić-Veljko, zamjenik komandanta 8. korpusa; Ivo-Ivica Kukoč-Jordan, politički komesar 8. korpusa — p. a.).

Navedeno je kako je Maks Baće-Milić donio 29. prosi/nca odluku o prebacivanju glavnih snaga 26. divizije s otoka Šolte, Brača i Hvara na otok Vis. Otok Lastovo nije bio posjednut jačim snagama i već je ranije zaključeno da se on ne brani. Iz prikupljenih obavještajnih podataka bilo je poznato da je poslije zauzimanja Korčule njemačka 118. lovačka divizija koncentrirala svoj 738. pUk na prostoru Split—Makarska radi desanta na otok Brač, a 264. pješadijska divizija dijelove svog 893. puka na prostoru Split—Trogir radi desanta na otok Šoltu. Bilo je jasno da odmah zatim slijede desanti na otoke Hvar i Vis. Izbjeglice sa spomenutih i drugih okupiranih obalnih sektorai srednjodalmatinskih otoka već su sve masovnije pristizale na otok Vis, odakle se postupno vršilo njihovo evakuiranje za južnu Italiju. U takvim uvjetima Stab Mornarice primio je tog dana (29. prosinca) od Štaba **8**. korpusa radio-zapovijest:[81])

»Za Milića. Razvidite detaljne mogućnosti obrane Visa. Mislimo da na Visu postavite Prvu brigadu sa što jačom artiljerijom. Na Braču 1 Hvaru po dva bataljona i XII brigadu i odrede. Osigurati svima rezervu, brodove u sporednim lukama. U slučaju neprijateljskog iskrcavanja definitivno po dobijenim direktivama«.

Pošto je već otpočelo prebacivanje glavnih mornaričkih dijelova i snaga 26. dalmatinske divizije na otok Vis, Stab Mornarice izvijestio je 30. prosinca Vrhovni Štab NOV i POJ slijedeće:[82])

»Reorganizujemo odbranu. Na Hvaru, Braču i Šolti ostavićemo male demonstrativne snage. Vis će biti branjen sigurno uz pomoć saveznika koju oni obećavaju — Cerni — Milić.« (Josip Černi — Baće Maks Milić — p. a.).

Štab **8**. korpusa, poslije korčulanske operacije, imao je međutim drugačije mišljenje o mogućnosti i potrebi obrane otoka, a posebno Visa. Svojom depešom br. 276, od 30. prosinca u 15,45 sati on obavještava Glavni štab NOV i PO Hrvatske slijedeće:[83])

»V. S. naredio otok Vis moramo braniti, a za ostalo će dati direktive. Uputićemo Prvu brigadu 9. div. sa teškom artiljerijom. Na Braču i Hvaru ostavljamo jednu brigadu sa postojećim odredima. Ostale snage povlačimo na kopno radi velikog brojnog stanja i slabe borbenosti. Javite V. Š. vaše mišljenje o daljnjoj obrani otoka. Naše je mišljenje da otoke ne možemo odbraniti u slučaju jačeg nepr. desanta.

J., C. VIII. korp.«

(Ivo-Ivica Kukoč-Jordan; i Vlado Cetković, komandant 8. korpusa — p. a.).

Istog dana u 16.35 sati Štab **8**. korpusa dostavlja GŠ NOV i PO Hrvatske i radio-obavijest slijedećeg sadržaja:[84])

»Odbrana Brača, Hvara i Visa vrlo teška. Moguća samo uz svesrdno angažovanje saveznika, oni (su nesigurni), tako da dovodimo u grubu opasnost sve naše jedinice = V. J. — VIII. korpus«. (Pavle Ilić--Veljko, zamjenik komandanta 8. korpusa i Ivo-Ivica Kukoč-Jordan — p. a.).

Štab 26. divizije, koji se tog dana upravo prebacio s otoka Hvara na Vis, izvijestio je 30. prosinca Štab **8**. korpusa o situaciji i o svom stavu da će Vis biti obranjen, ali za sprovođenje ovakva plana »nužne su I, XI i XII brigada« ... Međutim, Štab **8**. korpusa opravdano je sumnjao u sposobnosti da jedinice koncentrirane na otoku Visu mogu, u neizvjesnosti savezničke pomoći, da se odupru snažnijem njemačkom desantu. Smatrao je da još postoje izgledi za povlačenje na kopno i očuvanje žive sile i spašavanje ranjenika i izbjeglica. Stoga, Štab **8**. korpusa odgovorio je 1. siječnja 1944. godine slijedeće:

»Miliću, tvoje gledanje na mogućnost obrane Visa izgleda nam nerealno. Na otocima mi imamo više od 3.080 ljudi, ali ne boraca. Njihovo nastavljanje na Visu dovelo bi u opasnost da se ponovi Korčula. Na tvoje mišljenje da je efikasna obrana Visa jedino moguća samo tolikim angažovanjem savezničke avijacije i mornarice, kojima će iskrcavanje onemogućiti borbu sa Nijemcima na obali i na otoku, tamošnje jedinice nisu dozrele«. (Dio depeše je nejasan — p. a.)

Istog dana Štab Mornarice NOVJ predlaže **8**. korpusu:[86])

»Za potpuno ozbiljnu odbranu Visa potrebno je bar 3.000 ljudi, tj. najmanje dvije brigade. Dok se drže Hvar i Brač potrebna je još jedna brigada. Predlažemo na Visu I i XII, Hvar XI, Brač—Šolta odred.

Ako bi XI postala raspoloživa, onda možemo jednu brigadu uputiti na kopno, Milić-Černi«. (I je 1. dalmatinska udarna brigada, XII je 12. dalmatinska brigada, odnosno srednjodalmatinsko-otočka, XI je 11. dalmatinska brigada, biokovska — p. a.).

Oblasni komitet KPH za Dalmaciju obavijestio je 2. siječnja VS NOV i POJ i Štab **8**. korpusa: »Nalazimo se na Visu. Ostat ćemo izvjesno vrijeme radi rešavanja svih pitanja koja stoje pred nama ...« Istog dana Štab Mornarice NOVJ novom depešom predložio je VŠ NOV i POJ i Štabu **8**. korpusa da se otok Vis, kao značajan i odlučujući objekt na Jadranu, brani jačim snagama:[87])

»Stvari se razvijaju tako, da nam se na Visu nameće ne samo frontalna nego i tvrđavska borba. Vis ima 75 km obale, preko 50 teških mitraljeza, 17 protuavionskih mitraljeza i nekoliko topova. Saveznici obećavaju pomorsku i zračnu pomoć i još teškog oružja. Sve ovo ne može apsorbovati 1. brigada. Potrebne su najmanje 2 brigade. U protivnom odbrana postaje nerealna i bolje je unaprijed spasiti ljudstvo. Vis smatramo vanredno važnim i odlučujućim za Jadran. Preko Visa veza i pomoć je omogućena. Sa 2 brigade tj. oko 3.000 ljudi odbranu smatramo realnom. Molimo ponovo nam javite vašu odluku. Milić--Cerni.«

Ovakav sadržaj prijedloga proizašao je iz naređenja kojeg je prethodno istog dana (**2**. siječnja) Štab 26. divizije primio od Štaba **8**. korpusa, koja glasi:[88])

»Za Milića — Naređenjem V. Š. preuzmi komandu nad snagama za obranu otoka. Obranu urediti ovako: na Visu 3. bat. I brig. XXVI divizije i odrede; 2. brig. XXVI div. prebacite na kopno. XIII brig, popuniti sa 800 ljudi, ljudstvom sa otoka. Biokovski bat. koji je u sastavu I dalmatinske prebacite na kopno. Sve teške bacače, brdske i protukolske topove sa municijom prebacite na kopno, ostalu artiljeriju koncentrirati na Vis. Poduzeti potrebne mjere da se mogu snage u slučaju nepr. napada prebaciti na kopno.«

Prema ovoj radio-depeši, odnosno naređenju Štaba **8**. korpusa NOVJ, dotadašnjem načelniku Štaba **8**. korpusa povjereno je izravno rukovođenje obranom otoka Visa. Od tada on je komandant 26. divizije — dalmatinske, a ujedno i odgovorni rukovodilac Operativnog štaba za odbranu otoka Visa, čiji su još članovi bili politički komesar 26. divizije (Vojin Popović), te komandant (Josip Cemi) i komesar (Pero Radović) Mornarice NOVJ, a čije je djelovanje usmjeravao Oblasni komitet KPH za Dalmaciju, predvođen sekretarom Vickom Krstulovićem. U skladu s tim naređenjem u sastav 26. divizije od tada ušla je i **1**. dalmatinska udarna brigada, do tada u sastavu 9.divizije — dalmatinske, ali poslije prebacivanja iz Podbi okovi ja na otok Hvar operativno podređena Štabu 26. divizije.

Jedinice **1**. i **2**. prekomorske brigade, pošto su se prikupile na otoku Visu, prebačene su noću 3/4. siječnja 1944. godine na Dugi Otok, odakle su 7/8. siječnja iskrcane na kopno u predjelu luke Drage, kod Biograda, a odavde krenule za Drvar.

Nadalje, bez obzira na svoje dotadašnje prijedloge, vojno i političko rukovodstvo na otoku Visu pristupilo je izvršenju naređenja Štaba **8**. korpusa. Čim je popuna 13. dalmatinske brigade završena, ona je 17. siječnja zajedno s Orjenskim odredom preko otočja Kornata prebačena u predjel Pakoštana, odakle je ušla u sastav 19. dalmatinske divizije. Dijelovi jedinica 11. i 12. brigade 26. divizije, nalazile su se na otoku Hvaru, a manje grupe boraca iz jedinica 12. brigade na Šolti i Braču, ali su uglavnom i oni bili u fazi svog prebacivanja na otok Vis.

Ipak, Štab Mornarice, Štab 26. divizije i predstavnici OK KPH za Dalmaciju i dalje su uvjerljivijim razlozima dokazivali da otok Vis treba uporno braniti. Pretpostavljalo se da će saveznici pružiti izravniju vojnu pomoć, te zrakoplovnu i pomorsku borbenu suradnju u obranu otoka Visa.

Predstavnici NOVJ, OK KPH za Dalmaciju i Delegacije NOVJ u Italiji već su do tada vodili više razgovora sa savezničkim predstavnicima o materijalnoj pomoći jedinicama NOVJ, stanovništvu i izbjeglicama. Savezničke pomorske jedinice i borbena avijacija su već poduzimali pojedinačne samostalne akcije protiv njemačkih plovnih sredstava i jedinica na obalnom području, ali još nije dolazilo do šire koordinirane borbene suradnje između savezničkih jedinica i jedinica NOVJ. Za korčulanske operacije, načelno obećana podrška iz zraka te pomorsko-transportnih brodova i dijela flote, nije ostvarena.

U kući Tonča Ilića u Visu, gdje su se smjestili britanski predstavnici poslije svog prelaska iz Hvara, održan je 1. siječnja 1944. godine sastanak. Članovi OK KPH za Dalmaciju Drago Gizdić i Mate Jakšić vodili su tada razgovore s britanskom delegacijom, koju su sačinjavali pukovnik Street (Stret), kapetan Pearce (Pirs) i poručnik Draper. Britanski oficiri su tada jedino obećali da će urgirati hitno upućivanje brodova, koji bi služili za transportiranje izbjeglica i ranjenika s otoka Visa u južnu Italiju.[89'] Odgovorni iz Štaba Mornarice i Štaba 26. divizije smatrali su za potrebno da o vojnoj pomoći savezničkih jedinica u obrani otoka Visa moraju razgovarati sa kompetentnijim savezničkim predstavnicima. Kad je 3. siječnja iz Bari ja na otok Vis stigao šef britanske vojne misije pri VŠ NOV i POJ general Fitzroy Maclean, u pratnji dra Vladimira Velebita, šefa misije NOVJ u južnoj Italiji, pristupljeno je razgovorima o pružanju vojne pomoći i vojne suradnje u obrani otoka.
O ovome je Štab Mornarice svojom depešom od 3. siječnja izvijestio Štab **8**. korpusa, a preko radio-stanice i obavještenjem istog sadržaja od 5. siječnja VŠ NOV i POJ.[90])

»Stigao je Vlatko i Maclean i sa njim razgovaramo o mogućnostima savezničkog angažovanja u obrani otoka. — Milić—Černi.« (Vladimir Velebit-Vlatko; Fitzroy Maclean, šef savezničke misije pri VŠ NOV i POJ — p. a.).

Iako se britanski predstavnik živo zainteresirao za probleme obrane otoka, ovaj put nije dao nikakva konkretna obećanja. Tek nakon niza razgovora koje su narednih dana komandant 26. divizije Maks Baće-Miilić, komandant i zamjenik komandanta Mornarice NOVJ Josip Černi i Srećko Manola vodili s generalom F. Macleanom *i* pukovnikom Steelom (Stil) u Boroviku na otoku Visu, britanski predstavnici su načelno obećali izvjesnu vojnu, pomorsku i zrakoplovnu pomoć u obrani otoka, smatrajući da sa slobodnog Visa mogu lakše ugrožavati njemački pomorski saobraćaj Jadranom nego iz svojih baza u južnoj Italiji. Još za vrijeme ovih pregovora Stab **8**. korpusa je 5. siječnja u 16.30 sati uputio slijedeće radio--upozorenje:[91])

»Za Miladina (Maks Baće-Milić — p. a.). Obrana otoka Visa se bazira na mogućnostima naših snaga. Zasnivanje obrane na pretpostavci savezničke pomoći nepravilna je. Ona bi bila opravdana samo onda ako bi potreban broj aviona i mornarice bio po ... (tekst nečitljiv — p. a.). Naše ljudstvo nije priučeno na upornu pravilnu obranu ... (tekst nečitljiv) ... k tome da iskoristite sve naoružanje koje imate tamo ... (tekst nečitljiv) ... na primjer Korčula, zato postupite po našem naređenju br. jedan...«

Jasno se vidi da Stab **8**. korpusa nije želio dopustiti da se za vrijeme eventualnog procesa uporne obrane otoka Visa ponovi prosinački slučaj s otoka Korčule pogotovo što savezništva pomoć nije bila sigurna. Stab **8**. korpusa inzistirao je stoga da se operativni dijelovi jedinica NOVJ, po završenom zbrinjavanju ranjenika i mase izbjeglica, prebace na kopno. Predlagači, pak, uporne obrane izložili su sve okupljene na otoku Visu velikom riziku u shvaćanju da je povlačenje na kopno nepogodni ja alternativa. Jer, tada nisu znali njemačke namjere i njihove stvarne mogućnosti, a savezničko angaživanje u obrani otoka Visa još je bilo potpuno neizvjesno. Svima su bile jasne velike perspektive koje se pružaju uspješnom obranom otoka Visa, ali također i teške posljedice u slučaju očekivanog njemačkog desanta. Bilo je potrebno dilemu što prije razriješiti. Jedino je Vrhovni štab NOV i POJ mogao dozvoliti da se za obranu otoka Visa angažiraju i savezнички dijelovi, pa su predlagači nastojali da

o nastalom problemu obavijeste vrhovno političko i vojno rukovodstvo NOP-a. Okolnosti su bile takve da se otok Vis morao uređivati za efikasniju obranu, uz jednovremeno rješavanje evakuiranja ranjenika i izbjeglica. Zbog toga je OK KPH za Dalmaciju uporno nastojao da se donese konačna odluka o sudbini tada okupljenih na otoku Visu. Iz nekoliko naknadno razmijenjenih radio-depeša[021], iz-

i

među OK KPH za Dalmaciju i Štaba Mornarice, s jedne strane, i Štaba **8**. korpusa i VS NOV i POJ s druge strane, može se vidjeti kako je došlo do konačne odluke.

OK KPH za Dalmaciju **6**. siječnja uputio je VS NOV i POJ i Štabu **8**. korpusa radio-obavještenje slijedeće sadržine:

> **»Na sastanku sa Maklenom (Ficrojem Maklejnom — p. a.) kome je prisustvovao i Vlatko, saveznici su nam nedvosmisleno rekli da nemogu obećati potrebnu efikasnu pomoć za obranu otoka. Ukoliko su i obećali, sve je uslovno. Maklen je zahtjevao da mu kažemo našu odluku: da li ćemo Vis braniti uporno ili demonstrativno. Naš odgovor — uporna obrana sračunata na saveznička pomoć u vazduhoplovstvu i mornarici. Ne gledajući na njihov dosta neodređen odgovor po pitanju pomoći mi i dalje insistiramo«.**

Stab **8**. korpusa javio je **8**. siječnja Glavnom Štabu NOV i PO Hrvatske:

> **»General Maclean na sastanku u Visu izjavio je da nam ne mogu pružiti efikasnu pomoć za obranu otoka. Predložili smo V. Š. da povučemo snage sa otoka a ostavimo manje jedinice.**

Istoga dana Stab **8**. korpusa obavještava OK KPH za Dalmaciju:

> **Obzirom na stav saveznika kako ste nam javili, predložili smo V. Š. naše mišljenje da povučemo sve operativne snage sa otoka, ostavljajući samo manje jedinice«.**

Oblasni komitet KPH za Dalmaciju odmah je Štabu **8**. korpusa iznio svoj stav:

> **»Kao odgovor na Vašu depešu br. 35 javljamo Vam slijedeće: ne gledajući stav saveznika kako smo Vam javili mi smo preduzeli sve vojničke i političke mere za upornu odbranu Visa, jer prema procjeni situacije i odnosa snaga to je sada moguće«.**

Na otoku Visu pored masovnih zbjegova već se nalazio veći broj teških ranjenika, a također su počeli pristizati i prvi njemački zarobljenici. S otoka je 7. siječnja upućeno u Italiju 150 teških ranjenika, a trebalo je prvom prilikom transportirati još oko 300 teških ranjenika. Istog dana Bračko-šoltanski NOP odred uputio je na otok Vis 12 zarobljenih Nijemaca. Savezнички oficiri obećali su **8**. siječnja političkim i vojnim predstavnicima na otoku Visu da će pojačati snabdijevanje, ubrzati transportiran je izbjeglica, ranjenika i bolesnika, te službeno zatražiti više smještajnog prostora za svoje oficire i neke vojne jedinice koje će na otok Vis pristići. Kao rezultat dogovora, sekretar Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju Vicko Krstulović i komandant 26. divizije — ujedno i komandant Operativnog štaba za obranu otoka Bače Maks-Milić, uputili su 10. siječnja VS NOV i POJ slijedeći izvještaj:[93]^

»General Miles (Ma.jlz, komandant britanskog »Force 133« — p. a.) stigao na Vis i traži odobrenje da na Vis iskrca 150 engleskih vojnika za odbranu Visa i napade na neprijateljske luke. Isto tako predlaže da zajednički zauzmemo Lastovo i da postavimo zajedničku posadu. Naše mišljenje je da prihvatimo. Čekamo Vaše naređenje. — Vicko-Milić.«

Predsjednik britanske vlade Winston Churchill (Vinston Čerčil) je baš **8**. siječnja iz Marakeša u Maroku, preko generala F. Maeleana, uputio pismo predsjedniku NKOJ-a maršalu Josipu Brozu Titu. On je između ostalog pisao: »Ja sam odlučio da britanska vlada ne daje više vojničku podršku Mihailoviću i davaćemo od sada pomoć samo Vama, a bio bih zadovoljan ako bi jugoslavenska kraljevska vlada njega odstranila iz svog sastava«. Što se tiče kralja, u tome pismu je navedeno: »Mi ćemo u svakom slučaju da ostanemo u zvaničnim odnosima s njim, dok ćemo Vama u isto vrijeme davati svu vojničku podršku.«[941] Zatim je predsjednik britanske vlade u vezi sa svojom odlukom izdao uputstvo Vrhovnoj komandi savezničkih snaga za Sredozemlje.

U noći 12/13. siječnja na otok Brač iskrcala su se dva bataljona 738. puka njemačke 118. lovačke divizije, a na otok Šoltu 2. bataljon 893. puka njemačke 264. pješadijske divizije. Snage 26. dalmatinske divizije (grupe iz 12. brigade) i glavnine lokalnih NOP odreda povukle su se s otoka Brača i Šolte na otok Vis. Po naređenju Štaba **8**. korpusa, na otocima Šolti, Braču, Hvaru, Korčuli i Mljetu i poluotoku Pelješcu osnovani su mali NOP odredi, s time da djeluju ii kao demonstrativno-diverzione grupe.

VŠ NOV i POJ obavijestio je 13. siječnja depešom Operativni štab za obranu otoka Visa:[95)]

> *»Dozvoljavamo iskrcavanje 150 engleskih vojnika za odbranu Visa i napada na luke. Odobravamo zajednički napad na Lastovo i zajedničku posadu.. Civilna pozadinska vlast mora biti od naših organa«* **(podcrtao autor).**

Stav VŠ NOV i POJ, koji dozvoljava vojnu suradnju jedinica NOV i POJ sa snagama zapadnih saveznika, isključuje bilo kakvo vojničko podređivanje, a kategorički upozorava da se ne dozvoli nikakvo miješanje savezničkih predstavnika u domen nadležnosti predstavnika narodne vlasti nove države u formiranju. Na ovaj način odluke AVNOJ-a o potpunoj nezavisnosti nove Jugoslavije prvi put će se prema savezničkim dijelovima, čije je privremeno stacioniran je odobreno, u praksi primjenjivati na slobodnoj teritoriji otoka Visa, na kojoj će kasnije biti privremeno razmješten veći broj savezničkih oficira i vojnika. Sve je to učinjeno prema naređenju najvišeg rukovodstva NOP-a, čije su intencije ranije već provodili lokalni organi SDO područja.

Njemačka izviđačka avijacija od konca prosinca 1943. godine povremeno je nadlijetala otok Vis, a razne objekte i mitraljirala. Za vrijeme i poslije zauzimanja otoka Šolte i Brača, aktivnost njemačke avijacije je povećana. Dana 14. siječnja višku luku bombardirala je grupa od 7 njemačkih aviona, koji su oštetili brod »Marjan« iz sastava 4. POS-a Mornarice NOVJ i pričinili neznatniju materijalnu štetu na nekim zgradama u mjestu Visu. Prijetila je sve veća vjerojatnoća skorog njemačkog desanta na otok Vis, koji još nije bio utvrđen, a s kojeg je po naređenju štaba **8**. korpusa trebalo prebaciti operativne jedinice na kopno.

Oblasni komitet KPH za Dalmaciju radio-depešom od 14. siječnja urgirao je kod Štaba **8**. korpusa:

»XIII brigada će se prebaciti na kopno. Mišljenja smo da XII brigada ostane jer je neophodna za odbranu Visa«.

Pozitivan odgovor nije stigao, stoga je 16. siječnja OK KPH za Dalmaciju ponovno obrazlagao:

»Vis ima veliki značaj za održavanje veze s vanjskim svijetom za snabdijevanje jedinica i prebacivanje ranjenika. Na Visu se nalazi mnoštvo robe, namirnica i naoružanja. Zbog toga smo mišljenja da Vis treba uporno braniti i može ga se braniti. Za efikasnu odbranu potrebno je dve brigade koje bi držale položaje. Prva i XII nalaze se na položaju, XI brigada nalazi se na Hvaru koja bi istovremeno služila za odbranu Visa. Ako bi se koja od ovih jedinica prebacila na kopno dovela bi se u pitanje efikasna odbrana Visa.«

I Stab Mornarice depešom od 17. siječnja traži razrješenje problema od VS NOV i POJ i Štaba **8**. korpusa.[98;]

»Izgledi su da će nam uskoro ostati slobodan samo Vis i da će neprijatelj nastojati da ga zauzme. Mi čvrsto vjerujemo da Vis moramo obraniti. Za ozbiljnu obranu i borbu potrebne su nam ozbiljne snage. Sada 2 brigade osiguravaju obalu. Nužna nam je i rezerva. Molimo Vas dajte nam definitivno naređenje za obranu Visa i stavite nam na raspoloženje i treću brigadu koja se sada nalazi na Hvaru. — Milić—Černi«.

Dana 18. siječnja Stab Mornarice i OK KPH za Dalmaciju primili su dvije radio-depeše od Štaba **8**. korpusa. Iz prve saznaju da je: V. S. naredio da se dvije brigade, bez obzira na situaciju, prebace na kopno; i da se svestrano ispita mogućnost obrane otoka Visa i eventualno prinudnog evakuiranja jedinica NOVJ sa ovog otoka.[97] Druga depeša, upućena OK KPH za Dalmaciju, glasila je:

»Vaš stav po pitanju (obrane — p. a.) otoka smatramo nepravilan. Vis se ne mora do kraja braniti jer mogućnost izvlačenja ne postoji. Za takvu borbu naše jedinice nisu sposobne i mogu biti uništene jer

neprijatelj ima apsolutnu nadmoćnost. Vašim predlozima koji su suprotni našim izazivate kolebanje kod V. S. što može imati opasnih posledica. Naš stav prihvataju svi drugovi iz V. Š. i C. K. sa kojima sam razgovarao 17. o. mj. Od V. Š. smo ponovo tražili da naredi prebacivanje brigada sa otoka«.

Sutradan, 19. siječnja u 9 sati Štab Mornarice izvijestio je VŠ NOV i POJ slijedeće:[98']

»Hvar napuštamo. Molimo Vas javite nam Vašu definitivnu odluku 0 Visu. Naše je uvjerenje da su moguća dva rješenja: ili organizovati upornu odbranu ili čim prije otok napustiti. Za upornu obranu potrebne su jače snage, najmanje 3000—3500 boraca tj. tri naše brigade. Mi ćemo izvršiti sve pripreme za eventualnu evakuaciju, ali, pošto nam neprijatelj može uništiti većinu brodova, pri samom napadu, može nam se nametnuti borba na život i smrt, a zato trebamo imati dovoljno snaga. Mislimo da ostavljanje manjih snaga ispod nužno potrebnog znači najveću opasnost. U tom slučaju najbolje je otok blagovremeno napustiti. Mi Vis svaki dan sve bolje utvrđujemo i naoružavamo, moral je dobar 1 predlažemo da nam naredite da sa tri brigade Vis odbranimo. — Milić—Cerni.«

U 9.45 sati Štab Mornarice uputio je (pod brojem 5) novu radio--depešu VŠ NOV i POJ u kojoj navodi da na Visu momentano od vojnog materijala postoji: 9.000 uniformi, 900 šinjela, 3.000 pari cipela, 35 topova, 20.000 pušaka, 40 mitraljeza, 70 puškomitraljeza, 2.500 strojnica, velike količine municije, oko 20 vagona hrane, 1.600 bačava benzina za Britance i 350 za jedinice NOVJ — u svemu oko 80 vagona, a cijeli materijal i oprema može se vrlo sporo prebaciti na kopno.

Istog dana OK KPH za Dalmaciju upućuje Štabu **8**. korpusa radio-depešu slijedećeg sadržaja:

»Naređenje da se dve brigade prebace na kopno bit će izvršeno. Jedna je već prebačena. Neshvatljivo nam je da ne možete shvatiti svestrani veliki značaj koji ima za nas Vis. Po Vašem naređenju sinoć su se jedinice povukle sa Hvara na Vis. Nemci su to koristili i iste noći se iskrcali na Hvar. Pustiti otok Nemcima bez borbe, vojnički i politički je nepravilno. Sa prebacivanjem dve brigade na kopno Vis ostaje bez dovoljno odbrane i može se ponoviti slučaj Korčule. Razmislite o tome«.

Na otok Hvar, u gradu Hvaru, u 4 sata 19. siječnja iskrcao se 2. bataljon 738. puka njemačke 118. lovačke divizije, a jedinice pod rukovodstvom 26. divizije (dijelovi **11**. brigade), prema ranijim naređenjima, blagovremeno su se prebacile na otok Vis. Štab Mornarice obavijestio je o tome Štab **8**. korpusa, koji je već uputio odgovor na radio-depešu OK KPH za Dalmaciju:

»Težište nije u važnosti Visa koju (nitko — p. a.) ne potcjenjuje već u mogućnosti odbrane. Smatramo da prihvaćanjem Vašeg prijedloga Vis nebi obranili, a stvorili bi mogućnost da neprijatelj uništi Diviziju sa I brigadom i što bi bio najveći vojnički i politički udarac, a ne pravovremeno napuštanje otoka.«

Iz sadržaja ovog radiograma jasno se vidi da su Štabu **8**. korpusa bile dobro poznate sve prednosti uporne obrane otoka Visa, ali također i teške posljedice ukoliko bi se za borbe još nespremne jedinice 26. divizije izložile pod udar snažnog njemačkog kombiniranog pomorsko-zračnog desanta.

Vrhovni štab NOV i POJ budno je pratio cjelokupnu situaciju i tražio najpogodnije rješenje. Stav Štaba **8**. korpusa, koji je išao za tim da se očuvaju snage d iskoriste za predviđene operacije na kopnu, zasnivao se na realnim mogućnostima i dotadašnjim iskustvima. Stav OK KPH za Dalmaciju, štabova Mornarice i 26. divizije zasnivao se na poznavanju lokalne situacije, spremnosti jedinica za borbu i svjesnom saznanju da će se obranom otoka Visa stvoriti dalekosežne pozitivne posljedice. VS NOV i POJ, razmatrajući sve pojedinosti, donio je **20**. siječnja konačnu odluku, koja je radio-depešom u 10 sati prenijeta Štabu Mornarice NOVJ na otoku Visu.[5]

»(Do) daljnje(g) odobravamo tri brigade za obranu Visa. Utvrdite ostrvo. Postavite prepreke ,i mine. Tražite pomoć od saveznika u artiljeriji, tenkovima, i protuavionskim sredstvima. Uspostavite vezu sa saveznicima da vas u najodlučnijim momentima obrane (podrže) avijacijom i mornaricom, a u slučaju nužde evakuisati.« **(podvukao i nedostajuće u depeši dopunio autor, stavljanjem u zagrade).**

Konačna odluka VS NOV i POJ o odobrenju tri brigade, odnosno cijele 26. dalmatinske divizije za upornu obranu otoka Visa ima historijsko značenje ne samo za otok Vis već i za brojna kasnija zbivanja u Dalmaciji. S otoka Visa, pretvorenog u snažnu vojno-pomorsku bazu NOVJ (s aerodromom kasnije izgrađenim) i privremeno stacioniranih savezničkih dijelova, onemogućeno je ostvarenje njemačkih planova na Jadranu i stvoreni su preduvjeti za prepadne i napadne aktivnosti i operacije NOVJ i njene Mornarice. U narednim danima i mjesecima svi koji su boravili na Visu doprinosili su porastu njegove uloge i značenja.[1005]

Operativni štab za obranu srednjodalmatinskih otoka u gradu Hvaru, (koji su sačinjavali sekretar OK KPH za Dalmaciju, te komandanti i politički komesari štabova 26. divizije i Mornarice NOVJ), po prelasku na otok Vis nastavio je funkcioniranje kao Zajednički operativni štab za obranu otoka Visa, iz zaselka Borovik. Iz objašnjenja razmjene radiograma vidi se da je ovaj štab razvio svoj centar veze, za čiji je radio-centar sredstva i ljudstvo osigurala četa za vezu štaba Mornarice NOVJ, u kojoj je bilo okupljeno više iskusnih radiotelegrafista. Poslije prijema odluke maršala Tita od

20. siječnja, članovi Zajedničkog operativnog štaba bili su u mogućnosti da se uz rješavanje problema ranjenika i izbjeglica u većoj mjeri angažiraju za organiziranje uporne obrane otoka Visa sa svim raspoloživim snagama i sredstvima. Prema odobrenju VŠ NOV i POJ naknadno pristigli savezнички dijelovi raspoređeni su i svoje zadatke obavljali su prema planovima Zajedničkog operativnog štaba, čiji članovi su ostvarili usku suradnju s predstavnicima savezničkog štaba, a njegovi organi i elementi bili su smješteni u Boro viku i oko ovog zaseoka. S obzirom da su poslije 20. siječnja sva zbivanja na otoku Visu veoma kompleksna, potrebno je obrazložiti kako su se pojedine problemske cjeline međusobno prožimale i postupno razrješavale. Međutim, primarno je bilo da se otok Vis pretvori u snažnu bazu NOVJ, za čiju će obranu biti angažirani i istureni dijelovi savezničkih armija.

Glava XII

PRETVARANJE OTOKA U SNAŽNU BAZU NOVJ

ULOGA 26. DIVIZIJE, OSTALIH JEDINICA I STANOVNIŠTVA U UTVRĐIVANJU OTOKA

Razvitkom situacije do trenutka odluke VS NOV i POJ o upornoj obrani otoka Visa, snage i sredstva za obranu su neprekidno rasla uz uporedno narastanje značenja otoka i poboljšavanje sistema njegovog utvrđivanja. Iako su Nijemci dobro procjenjivali da srednjodalmatinske otoke brane nedovoljno opremljene i slabo obučene novoformirane jedinice NOVJ, oni su potcjenili značenje moralnog faktora koji je postojao kod svih boraca ovih jedinica. Najveći promašaj Nijemaca bio je u tome, što do polovine siječnja 1944. godine nisu pokušali da iznenadnim pomorsko-zračnim desantnim prepadom zauzeti otoke Vis i Lastovo, pošto bi na taj način prinudili snage NOV i POJ da se evakuiraju s otoka na kopno, a samim tim znatno bi bio usporen razvitak Mornarice NOVJ i za duže vrijeme onemogućene veze NOP-a i NOVJ sa savezničkim snagama u južnoj Italiji. Vrhovni Stab NOV i POJ i Stab **8**. korpusa predviđali su da će Nijemci pokušati ostvariti svoj plan navedenim redosljedom u predviđenom vremenu, s obzirom na situaciju na talijanskom frontu. No, kada su Nijemci propustili povoljnu vremensku priliku, oni je nisu kasnije mogli nadoknaditi, ne samo radi situacije na Jadranu, već i u odnosu na opću situaciju na drugim frontovima. Branitelji otoka Visa iskoristili su promašaje Nijemaca i pod parolom »Pretvorimo Vis u drugi Kronštat« — koju su borci i aktivisti krupnim crvenim slovima ispisivali na mnogobrojnim objektima — pretvarali otok u snažnu vojnu i pomorsko-zrakoplovnu bazu NOVJ i isturenih dijelova savezničkih snaga na istočnojadranskom prostoru.

Otok Vis, izduženog pravokutnog oblika, malih dimenzija (površine 90,3 km², dugačak 17 km, širok 7,5 do **8** km, a čiji razuđeni obalni rub iznosi 76,7 km), udaljen zračnom linijom od najbliže

točke jugoslavenskog kopna 44 km, uz bliski otok Biševo — površine 5,84 km², s potpunim pregledom prema srednjodalmatinskim otocima i otvorenom moru, postao je posljednje značajnije uporište snaga NOVJ na pučini Jadrana. Nedostatak izravnih daljinskih telefonsko-telegrafskih veza (podmorski kabel s Hvarom od 19. siječnja više nije funkcionirao), trebalo je nadoknaditi uspostavljanjem više kanala radio-veza, te kurirskih veza postojećim plovnim sredstvima. Kad se Operativni štab za obranu otoka premjestio iz Hvara u Vis, on je procjenom do tada uređenog sistema obrane, postojććih snaga i sredstava, neprijateljeve aktivnosti i zemljišta, morao donositi smjele i brze odluke, bez obzira što još nije bila donijeta definitivna odluka o upornoj obrani otoka. Strme i Misuraste obale otoka okrenute prema kopnu bile su nepodesne za iskrcavanje. Na nešto blažoj i razuđenijoj jugoistočnoj obali, izloženoj prema otvorenom moru, pogodno raspoređenim postojećim snagama i sredstvima, računalo se da se može spriječiti predviđani pomorski desant. Snažniji kombinirani zračno-pomorski njemački desant predstavljao je najveću opasnost.

Uređene luke Vis i Komiža, u istoimenim većim zaljevima, mogle su se braniti sistemom zaprečavanja i vatrom s bliskih uzvišenja. Jedina kopnena komunikacija iz Visa za Komižu prolazila je sredinom vinorodnog platoa, a njome je bilo moguće brzo pregrupiranje snaga. Središnji vinorodni plato, najpogodniji za iskrcavanje zračnih desanata, bilo je moguće s okolnih uzvišenja staviti pod ubitačnu vatru iz automatskog oruđa, minobacača i artiljerije. Patroliranjem plovnih jednica noću oko otoka Biševa i Visa bilo je moguće otkriti eventualno približavanje pomorsko-desantnih snaga. Pošto su Nijemci, krajem 1943. godine i početkom 1944. godine imali ovdje apsolutnu prevlast u zraku, bilo je potrebno organizirati solidnu protuavionsku obranu, ali su za to nedostajali odgovarajući mitraljezi, a posebno topovi. Za solidnu obranu otoka, međutim, osim dovoljnih količina naoružanja i pogodnog geografskog položaja i relativno povoljnijih terenskih uvjeta, bile su potrebne i znatne boračke snage.

Početkom siječnja 1944. godine na otoku Visu okupile su se osnovne snage 26. dalmatinske divizije.[101)] Divizija je tada imala ukupno 3.521 starješinu i borca, 65 teških mitraljeza, 145 puškomitraljeza, 14 teških i 19 lakih minobacača, 24 protutenkovska topa i veće količne municije i opreme. Snage i sredstva divizije su 20. siječnja 1944. godine, kad je donijeta odluka o upornoj obrani otoka, bile koncentrirane na otoku i predstavljale su osnovu ljudskih resursa obrane, a dopunjavanih organiziranim uključivanjem svih mornaričkih i pozadinskih dijelova, te za borbu sposobnih stanovnika i pripadnika raznovrsnih rukovodstava, kao i kasnije pristiglih savezničkih vojnika. Brodovi Mornarice NOVJ, većinom u sastavu 4. POS-a, bili su koncentrirani u lukama na otocima Visu i Biševu, odnosno vršili su prevoženja do i od južnotalijanskih luka. Na otoku

Visu bio je u formiranju artiljerijski haubički divizion s tri baterije, a postojalo je i nekoliko oruđa obalne artiljerije. Pored ovih snaga, na otoku Visu brojno osoblje popunjavalo je bolnice, skladišta, škole, tečajeve u formiranju, etapne stanice za prihvat i opremu zbjega i materijala, radne jedinice, radionice, brodogradilišta, tvornice sardina i ribarske družine, obalno-iskrcajne grupe i vodove, i drugo. Još nisu bile evakuirane brojne izbjeglice i ranjenici, a pored toga ni viško-otočko stanovništvo.[102] Sve je bilo tako regulirano da se ostvari uska suradnja između borbenih dijelova 26. divizije (podređenih izravno ili u operativnom pogledu njenom Štabu), Mornarice NOVJ, vojno-pozađinskih organa i rukovodstava koja su se koncentrirala na otoku Visu.

Stanovništvo otoka Visa, koje još nije stupilo u borbene jedinice, bilo je čvrsto riješeno da brani svoj rodni kraj rame uz rame s borcima 26. divizije. Oko 200 ljudi sačinjavali su Viški dobrovoljački bataljon, od 3 čete, popunjene članovima, kandidatima i simpatizerima KPJ i članovima SKOJ-a koji su se nalazili pri raznim političkim rukovodstvima na otoku Visu. U prijepodnevnim satima borci ovog bataljona obavljali su svoje redovne političke funkcije, poslije podne izvodili su vojnu obuku, a noću držali položaje u sklopu postavljenih im zadataka planom obrane otoka. Ovi politički aktivisti, a ujedno borci, svojim primjerom i požrtvovanjem podizali su borbeni duh stanovništva, a borci 26. divizije bili su čvrsto riješeni da uz pomoć svih za borbu sposobnih stanovnika suzbiju eventualni njemački napad.

Pri razradi plana obrane otoka Štab 26. divizije morao je o svemu tome voditi računa, te mjerama sigurnosti onemogućiti neprijateljsku djelatnost u uvjetima neprekidnog dolaska i odlaska, na otok i sa otoka Visa, velikog broja ljudi. Plan obrane zasnivao se je i na sudjelovanju savezničkih dijelova, koji su po odobrenju VŠ NOV i POJ počeli pristizati na otok Vis već koncem siječnja 1944. godine. Također, na objektivnom postojanju savezničkih armija u južnoj Italiji, čije su zrakoplovne i mornaričke jedinice iz svojih baza kršile dotadašnju njemačku pomorsku i zračnu prevlast nad jadranskim prostranstvima.

Štab 26. divizije je, na osnovu ovakvih razmatranja i svih elemenata izdao 31. siječnja 1944. godine svoju zapovijest za obranu otoka, kojom su regulirani raspored jedinica i rezervi, te njihovi opći zadaci. Osim navedene zapovijesti od 31. siječnja, štab 26. divizije je svojim naknadnim zapovijestima regulirao: **21**. veljače detaljan raspored snaga branitelja i zadatke ovih snaga suglasno eventualnim aktivnostima neprijatelja; **22**. veljače proglašenje otoka Visa ratnim garnizonom, mobilizranje i mjere za zbrinjavanje stanovništva; i istog dana, to jest, **22**. veljače, strogu pripravnost svih snaga obrane otoka Visa.[103])

Izvršavanjem ovih zapovijesti postojeće snage na otoku Visu, uz doprinos preostalog stanovništva (nakon zapovijesti o strogoj

pripravnosti otpočelo je intenzivno prebacivanje neboračkog viško--otočkog stanovništva u prekomorske zbjegove), pripremale su se da odbiju očekivani njemački pomorsko-zračni desant. U međuvremenu, anglo-američki saveznici sve više su bili zainteresirani za upornu obranu otoka Visa, ispolj avaj ući to upućivanjem svojih pojačanja na otok, angaziranjem svojih pomorskih i zračnih snaga na akvatoriji istočnog Jadrana, pa i doprinosima svojih štabova koji su pristigli s britanskim jedinicama i američkom borbenom grupom na otok Vis.

Odnos sa savezničkim štabovima i dijelovima, koji su 1944. godine boravili na otoku Visu, reguliran je dogovorom o rasporedu i suradnji tako da su pojedini britanski komandosi (Commando) i američka borbena grupa (U. S. Operations Group)[104] surađivali s brigadom u čijem su se sektoru nalazili. Stab 26. divizije, Stab Mornarice i predstavnici savezničkih jedinica imali su komandno mjesto u rajonu Borovik. Komandoi i dijelovi američke borbene grupe bili su koncentrirani pretežno u Komiži i Visu ili izravno oko ovih mjesta. Njihova i protuavionska oruđa jedinica 26. divizije i Mornarice NOVJ raspoređena su, u početku, tako da mogu uspješno braniti luke Vis i Komižu. Kasnije je veća pažnja poklonjena obrani izgrađenog aerodroma i šireg rajona razmještaja postojećih *i* novopristiglih rukovodstava i predstavničkih tijela.

Dolaskom na otok Vis 3. prekomorske brigade 5. i **6**. ožujka 1944. godine, s 1655 boraca**1051** i ljeti 1. tenkovske brigade s ukupno 1.664 boraca,[106] efektivi obrane znatno su povećani. Izgradnjom aerodroma, baziranjem na njemu izviđačke i lovačke avijacije, razmještajem na otoku radarskih stanica u sastavu britanskih protuavionskih jedinica i instaliranjem uređaja za obavještajno-izviđački centar, obrana otoka Visa postala je veoma solidna.

Dana 14. veljače iz viške luke isplovio je PČ-22 »Streljko« u pravcu Kornata i Dugog Otoka sa 2 savezničkа radio-telegrafista, snabdjevena radio-stanicama i potrebnom opremom radi uspostavljanja isturenih britanskih izvidno-signalnih stanica na području 3. POS-a. Naknadno su upućene posade s radio-stanicama i za upotpunjavanje izvidno-signalne mreže. Isturene izvidno-signalne stanice radile su u radio-mreži britanskog obavještajno-izviđačkog i operativnog centra, koji je razvijen za protuzrakoplovnu obranu (18 topova) otoka Visa. Pored namjenskih zadataka i održavanja radio-veza sa savezničkim pomorskim efektivima pri njihovim patrolnim i borbenim aktivnostima duž istočnoj adranskog otočkog i obalnog pojasa. Takve stanice uspostavljene su na planini Biokovo, te na otocima Kornatu, Dugom Otoku, Molatu i Olibu. Njihovim podacima koristili su se vojni i vojno-pozadinski organi, a često i brodovi Mornarice NOVJ.**107** To je bila znatna prednost i za cjelokupan sistem obrane otoka Visa.

Sistem obrane otoka Visa imao je pretežno protudesantni karakter. Otok je podijeljen na sektore Komiža, Rukavac i Vis,

s svaki sektor branila je po jedna brigada, sektorska artiljerija (ukupno 3 topa od 75 mm i 43 protukolska topa) i do izgradnje aerodroma nekoliko savezničkih protuavionskih topova i 15 mitraljeza, a iz sastava njihovih jedinica obrane. Opća rezerva od 3 bataljona bila je raspoređena na prostoru Sv. Vid—Podselje—Vino Polje. Haubički divizion (7 haubica 100 mm) raspoređen je u trouglu Plisko Polje—Podšpilje—Kostima, kako bi svojim oruđima mogao tući najosjetljivije ciljeve iz sustava eventualnog neprijateljskog desanta.[108])

Na otoku Visu moglo se koncem siječnja računati s oko 6.000 7.a borbu sposobnih (26. divizije, Mornarice NOVJ, iz pozadinskih jedinica i dr.) ljudi. Po odobrenju VS NOV i POJ sporazumno je odlučeno da na otok Vis, kao pojačanje obrane, pristigne oko 1.000 savezničkih vojnika i mornara. Polovinom ožujka na otoku Visu bilo je 576 britanskih i američkih vojnika i mornara (1 nekompletni britanski komando, **1** kompletna američka borbena grupa i ljudstvo plovnih jedinica stacioniranih u Komiži).

Po zamisli štaba 26. divizije cjelokupna protudesantna obrana otoka organizirana je po linijama: predstražarsko-izviđačka, stalna, glavna obrambena i prihvatna linija.[109])

Predstražarsko-izviđačku liniju sačinjavali su naoružani brodovi koji su patrolirali oko otoka Visa i Biševa na udaljenju na kojem nije bila moguća uspješna artiljerijska vatra s otoka. Patrolno-izviđački brodovi prihvaćali bi borbu samo s pojedinačnim neprijateljskim plovnim jedinicama, inače bi se povlačili u luku, gdje su se uključivali u sklop obalne linije, djelujući borbom s brodova ili iskrcavanjem posada za borbu na kopnu.

Obalna linija obuhvaćala je priobalno more i obalni rub otoka. Obalni rub otoka bio je i prednji kraj obrane. Bilo je predviđeno da se gađaju uočene neprijateljske plovne jedinice artiljerijskom vatrom s otoka, zatim minobacačima, protukolskim oruđima i automatskim oružjem, a pješadija svoju zaprečnu vatru trebala je usmjeriti na neprijatelja koji se pokuša iskrcati, da bi ga uz sam obalni rub ili na prednjem kraju obasula ručnim bombama ili odbacila protunapadom.

Glavna obrambena linija prostirala se duž uzvišen ja iznad obalne linije. S glavne obrambene linije bila je omogućena i vatrena pomoć jedinicama na obalnoj liniji, a s nje su jače snage i rezerve mogle izvoditi protunapade.

Prihvatnu liniju sačinjavalo je niz utvrđenih otpornih točaka u središtu otoka, sa zadatkom da se na njoj spriječi odsijecanje pojedinih dijelova snaga obrane ili spajanje neprijateljskih snaga, ako bi desant bio izvršen na dva ili više sektora.

Ovakav sistem protudesantne obrane otoka Visa po linijama nije bio potpun, pošto je nedostajala samostalna kružna obrana

unutar četnih otpornih točaka i bataljonskih čvorova obrane. No, prvobitna zamisao obrane i raspored snaga su neprekidno dopunjavani.

Suglasno obrambenim i sigurnosnim mjerama Štaba 26. divizije, obavljeno je potpuno mobiliziranje svih stanovnika od 15 do 50 godina starosti. Nadalje, svi za borbu nesposobni stanovnici i oni koji nisu obuhvaćeni mobilizacijom s otoka Visa i Biševa, morali su biti što prije evakuirani u zbjegove, u južnu Italiju ili u Afriku (Egipat), a što je izvršeno koncem veljače i početkom ožujka. Otok Vis svakim danom sve više se pretvarao u snažnu tvrđavu snaga NOVJ i isturenih savezničkih dijelova na pučini istočnog dijela Jadranskog mora.

U periodu najveće opasnosti i stroge pripravnosti na otoku, od **21**. veljače do početka ožujka, savezničko zrakoplovstvo s baza u Italiji izvršilo je 427 aviopolijetanja, tukući njemačke kolone u pokretu i koncentracije jedinica duž obale i otoka. Jednovremeno, i plovne jedinice savezničkih pomorskih snaga bile su znatno aktivnije u patroliranju i ostalim aktivnostima na prostoru srednjeg Jadrana.[110]*

U toku sređivanja obrambenog sistema sve plaže i pristupačna mjesta na obalnom rubu bili su zapriječeni žičanim preprekama, minskim poljima, fugasama, bačvama benzina za polijevanje i paljenje površine mora. Protutenkovskim minama i sistemom raznovrsnih prepreka zapriječeni su pravci pogodni za upotrebu tenkova, a neki najosjetljiviji prolazi i mjesta zapriječena su strujom visokog napona. Mjesta Vis, Komiža i naseljene uvale-luke Rukavac, Milna, Oključna i rt Stončica uređeni su za upornu obranu, u koju je uključeno i mjesno stanovništvo. Izgrađeni su betonski i kameno-zemljani bunkeri, uporišta za automatska i artiljerijska oruđa i pojedine otporne točke u sistemu obrane po linijama. Između pojedinih linija pristupljeno je izgradnji pregradnih položaja, a polja i mjesta pogodna za zračni desant zapriječena su koljem, žičanim spiralama, kamenim pregradama i svakovrsnim preprekama.

Jedinice 26. dalmatinske divizije utvrđivale su svoje sektore na otoku, pomagale u otklanjanju i rješavanju brojnih problema, sudjelovale u izgradnji aerodroma i razvijale suradnju s savezničkim jedinicama, organizirale tečajeve za vojno-stručno i političko usavršavanje ljudstva, osposobljavale su se za rukovanje zaplijenjenim i iz savezničke pomoći primljenim naoružanjem i tehnikom, te svakim danom bile sve spremnije za odbijanje očekivanog njemačkog desanta. Kada je oko 14 njemačkih aviona 25. ožujka bombardiralo Komižu, čiji je veći uspjeh spriječen snažnom vatrom iz protuavionskih i drugih oruđa i oružja, borci su pomagali u otklanjanju posljedica napada iz zraka. Naknadne njemačke aktivnosti i protuakcije branitelja tokom proljeća izvođene su sa ciljem da bi borci 26. divizije rastrojavali njemački sistem obrane na bliskim otocima, a uz suradnju Mornarice NOVJ i savezničkih dijelova čime

je uspješno suzbijana i kršena njemačka prevlast na istočnoj adranskim prostorima.

Prije dolaska Vrhovnog štaba na otok Vis početkom lipnja 1944. godine obrambeni sistem je bio već potpuno razvijen, a sigurnost branitelja je bila takva da su do tada povremeno poduzimali više pomorsko-desantnih prepada i akcija većih razmjera na druge srednjodalmatinske otoke. Od preko 6.000 za borbu sposobnih koncem veljače, do početka lipnja na otoku Visu bilo je oko 13.500 partizana-boraca (kompletna 26. dalmatinska divizija s prištapskim dijelovima i 4 brigade; Štab Mornarice, pomoćni školski dijelovi; Štab 4. POS-a i njegove jedinice, te obalna artiljerija; iposade protuzrakoplovnih oruđa; kompletan haubički artiljerijski divizion, nekoliko baterija brdske i protutenkovske artiljerije; raznovrsni tečajevi i partijska škola; pozadinske i pomoćne jedinice NOVJ) i oko 2.000 savezničkih vojnika (**1** brigada britanskih komandosa; više baterija zemaljske artiljerije, te srednje i lake protuavionske artiljerije, jedinica radarskih osmatračkih stanica, izviđačko-obavještajni centar; **1** američka borbena grupa; jedna reflektorska četa; lake pomorske i zrakoplovne snage). Gustina obrane iznosila je oko 150 boraca na 1 četvorni kilometar.[111]*

U proljeće 1944. godine smatralo se da je prošla izravna opasnost uspješnog njemačkog desanta, pa su od ožujka nadalje jedinice 26. dalmatinske divizije s otoka Visa prepadnim desantima i operacijama manjih i većih razmjera već nanosile znatne gubitke njemačkim snagama na susjednim otocima, a koncem ljeta one su s otoka Visa prešle u napadne operacije za konačno oslobođenje «rednjodalmatinskih otoka i drugih dijelova Dalmacije.

U aktivnostima prepadnog i napadnog karaktera, a posebno u operacijama za konačno oslobođenje otoka i obale u potpunosti su došli do izražaja svi kvaliteti 26. dalmatinske divizije i njenog sastava. Prema tome uloga ove divizije na otoku Visu opisana je i kroz njene borbene aktivnosti, s osloncem na otok Vis. Međutim, treba naglasiti da je ova divizija predstavljala stup obrane otoka i da su njeni borci, uz borbenu suradnju plovnih sastava Mornarice NOVJ i sa svim već navedenim braniteljima otoka, stvorili preduvjete da otok Vis postane privremeno središte nove Jugoslavije, a radi rješavanja složenih zadataka od dalekosežnog značenja. Stoga, povijest 26. dalmatinske divizije u dobroj mjeri je sastavni dio najznačajnijih faza više povijesne epopeje.[112)]

RAZVITAK MORNARICE NOVJ S OSLONCEM NA OTOK VIS

Od 26. listopada 1943. grad Hvar bio je privremeno sjedište štaba Mornarice, a njegova i ostale luke na otoku Hvaru važne baze plovnih sastava i mornaričkih štabova i jedinica. No, razvitak situacije uvjetuje da se otok Vis sve više pretvara u vojno-pomorsku

bazu, centar okupljanja borbenih dijelova NOVJ sa srednjodalmatinskih otoka i prihvatno-otpremni centar izbjeglica i ranjenika.

Prelaskom štaba Mornarice NOVJ na otok Vis, u njegove luke pristiže veći broj komandi, ustanova i mornaričkih jedinica i koncentriraju se skoro sva plovna sredstva iz obalnog i otočkog područja srednje Dalmacije. Pri štabu Mornarice osnovan je i uspješno djelovao Centar za hidrografsku i kartografsku službu, čije usluge su koristili plovni sastavi, a posebno štabovi i jedinice za organiziranje sistema obrane otoka i izvršavanja napadno-desantnih zadataka protiv Nijemaca na bliskim otocima. Štab Mornarice i štab 26. divizije pristupaju mjerama za obranu otoka Visa. Odlukom VŠ NOV i POJ od 20. siječnja 1944. godine da se otok Vis uporno brani, Mornarica NOVJ dobila je svoju stalnu bazu.

Nakon što je 2. POS siječnja 1944. godine razmjestio svoje jedinice na otoke Olib, Molat i Dugi Otok, a 3. POS na južnom dijelu Dugog Otoka i duž obala Kornatskog otočja, 4. POS je sa štabom Mornarice ostao na otoku Visu, a dijelovi 5. POS-a zaposjeli su otok Lastovo, s ciljem da organiziraju aktivnosti na akvatoriji južnog Jadrana. Na ovaj način stvorena je osnovica za daljnje aktivnosti Mornarice NOVJ u prostoru od Dugog Otoka do Lastova, s čvrstim osloncem na vojno-pomorsku bazu na otoku Visu, s kojeg su razvijane neposredne veze sa savezničkim snagama i novouspostavljenim bazama NOVJ u južnoj Italiji, te i s okupiranim otocima i s istočno-jadransko-obalnim pojasom jugoslavenskih teritorija. Mornarica NOVJ je koncem siječnja 1944. godine, kada je na otoku Visu izvršeno raspoređivanje i numeriranje brodova, raspolagala sa 10 naoružanih brodova (NB), oko 40 patrolnih čamaca (PC), oko 180 manjih i 20 većih motornih jedrenjaka (MJ) i 15 parobroda.[113]' Samo su veći MJ i parobrodi, u koliko su bili u ispravnom stanju, mogli saobraćati s južnotalijanskim lukama.

Svojim malobrojnim pogodnim pomorsko-transportnim brodovljem Mornarica NOVJ je prema otoku Visu i iz luka otoka Visa obavljala značajna trupna i materijalna prevoženja. Uz djelomičnu pomoć savezničkih brodova, ona je osiguravala i prevoženja brojnih ranjenika, težih bolesnika i izibjeglica u prihvatne luke u južnoj Italiji. Zbog toga je otok Vis postao značajni prihvatno-otpremni i transportni centar, a uloga Mornarice u ovim prevoženjima došla je do svog punog izražaja.

Doprinos Mornarica NOVJ u upornoj obrani otoka Visa u 1941. godini nadovezuje se neprekidnim noćnim patroliranjem oko **20** patrolnih čamaca na predstražarsko-izviđačkoj liniji oko otoka Visa i Biševa. Također i u samostalnim aktivnostima naoružanih brodova Mornarice NOVJ uzduž istočno-obalno-jadranskog pojasa, te i njihovom efikasnom suradnjom s borbenim dijelovima savezničke mornarice. Pomorske jedinice NOVJ s osloncem na otok Vis, kao svoje baze, u 1943. i 1944. godini izvršile su 52 napada na neprijateljske plovne objekte i u tim akcijama potopile **10**,

zarobile 23 i oštetile 5 neprijateljskih brodova.[114]) Da bi što uspješnije izvršavala najraznovrsnije aktivnosti, Mornarica NOVJ je razvila razgranati sistem obavještavanja, javljanja i veza, čije su izviđačke stanice legalno i ilegalno radile na udaljenim otocima i pojedinim mjestima obalnog pojasa. Svi podaci stizali su na otok Vis, odakle su radio-putem i pomorsko-kurirskim vezama otpremane direktive, zapovijesti i uputstva.

Štab 4. POS-a, sa sjedištem u Visu (od 19. siječnja do 31. listopada 1944), imao je razmještene svoje jedinice i brodove u lukama slobodnih otoka Visa, Biševa i Sveca, dok je ostala njemu podređena teritorija (od rta Ploče do Zaostroga) bila okupirana. Međutim, postojali su i ilegalno djelovali narodnooslobodilački odbori u većim naseljima, a van njih vojno-pozadinske vlasti i prihvatno-otpremni punktovi, dok su manji NOP odredi izvodili i borbene aktivnosti. Njihove veze prema otoku Visu ostvarivane su brodovima 4. POS-a. Komandant 4. POS-a bio je Niko Srzić, a dužnost političkog komesara vršio je prvo Branko Radelić, a zatim Jozo Dujmić, te Darjan Zuvić. Polovinom siječnja 1944. godine Sektor je raspolagao s **8** naoružanih brodova i 5 flotila (Viška, sa sjedištem u Visu; Hvarska, sa sjedištem u Rukavcu; Bračka, sa sjedištem u Komiži; Korčulanska sa sjedištem u Okljućnoj i Pomoćna, sa sjedištem u Visu) patrolnih čamaca. Prve četiri flotile uglavnom su vršile patrolne zadatke oko otoka Visa i Biševa, a Pomoćna flotila obavljala je stalno nepredviđene i hitne zadatke na području 4. POS-a. Lučka kapetanija Vis, s ispostavom u Komiži i podređenim lučkim stražama, regulirale su i vršile stalan nadzor nad cjelokupnim pomorskim saobraćajem. Sektorska brodogradilišta i radione u Visu i Komiži uglavnom su bile zauzete popravcima oštećenih naoružanih i mobiliziranih transportnih brodova. Dopunska četa osiguravala je snabdijevanje plovnih i ostalih jedinica sektora. Tri izvidno-signalne stanice na otoku Visu (Hum, Vela Glava i Turnić) i 1 na otoku Biševu, snabdijevene jednostavnim signalnim i tehničkim sredstvima veze, obavljale su službu osmatran ja, uzbunjivanja i javljanja.[115>]

Polovinom travnja 1944. godine. Štab 4. POS-a imao je samo 4 naoružana broda (NB-3, NB-7, NB-**8** i bolnički brod »Marin-II« s bazom u Visu, dok su flotile ostale iste, ali su popunjene s većim brojem patrolnih čamaca (PC-41, PC-42, PČ-53, PČ-55, PČ-56. PČ-57, PČ-63, PČ-64, PC-65, PC-69, PC-71, PC-75, PC-76). PC-70 prilikom njemačkog zračnog napada na Komižu potopljen je 22. ožujka. Pored toga, viška flotila raspolagala je i sa dvije barkase (B-l i B-4). Pri novoosnovanoj mornaričkoj stanici na Lastovu tada je raspoređena korčulanska flotila i **1** mornarički odred.

Saobraćajni odsjek 4. POS-a, kojemu su bile podređene lučke kapetanije i njihove straže u Visu i Komiži, vodio je u evidenciji: ispravnih 35 transportnih brodova u lukama otoka Visa, sa ukupno-1.215 BRT; neispravnih 42 broda, na ostaloj oslobođenoj teritoriju

s ukupno 1.010 BRT; i 67 neispravnih brodova sa ukupno 3.345 BRT, momentano na popravku u mornaričkim bazama NOVJ u Italiji. Tehničkom odsjeku sektora bila su podređena: brodogradilište Komiža s 19 radnika, brodogradilište Vis sa 44 radnika, elektro- - radiona u Visu sa 22 radnika, centralna mehanička radiona s 23 radnika, mehanička radiona »Roki« sa 19 radnika, mehanička radiona u naselju Kut mjesta Vis s 28 radnika. Radione 4. POS-a imale su ukupno 143 stručna radnika i 12 rukovodilaca — stručnjaka. Odsjek za vezu sektora, koji je usmjeravao aktivnosti 38 ljudi, organizirao je i od 5. travnja otpočeo sa obukom 17 ljudi na prvom signalnom kursu. Artiljerijski i referenti za miniranje bili su zaokupljeni mnogobrojnim zadacima, a intendatura, ambulanta i dopunska četa (od 30 boraca) neprekidno su djelovale da bi zadovoljile povećane potrebe jedinica sektora.[116)] Iz navedenih nekoliko podataka može se zaključiti kakva je i kolika bila aktivnost samo jedinica 4. POS-a na otoku Visu, koji je početkom rujna 1944. godine imao 1.505, a sredinom listopada 1.638 boraca.[117]*

Na otoku Visu, međutim, Stab Mornarice NOVJ i njemu izravno podređene jedinice, ustanove i službe organizirali su borbenu suradnju s jedinicama 26. divizije i savezničkim dijelovima, te prijem, skladištenje i raspodjelu savezničke pomoći, djelovanje Baze Mornarice NOVJ u Monopoliju, te planiranje i obavljanje cjelokupnog pomorskog saobraćaja brodovima NOVJ sa lukama u južnoj Italiji.

Stab Mornarice NOVJ nakon što je stigao na otok Vis koncem prosinca 1943. do svibnja 1944. godine nalazio se u Boroviku. Kasnije, sve do oslobođenja Splita 26. listopada 1944. godine ovaj Stab bio je smješten u jednoj od zgrada u predjelu Kut, mjesta Vis (luka), gdje je u blizini bio smješten i Oblasni NOO za Dalmaciju Komandant je bio Josip Černi, a politički komesari redom su bili Petar-Pero Radović, Milisav Raičević i Dragiša Ivanović. Komandant i komesar Mornarice NOVJ, zajedno s rukovodiocima istog ranga Štaba 26. dalmatinske divizije i sekretarom OK KPH za Dalmaciju Vickom Krstulovićem, predstavljali su jezgro Operativnog štaba za obranu otoka Visa. Na taj način je usklađena najpogodnija •suradnja između osnovnih operativno-taktičkih i mornaričkih snaga i svih dijelova obrane, kao i rješavanje brojnih ostalih problema, suglasno stavovima političkih rukovodstava.

Stab Mornarice izravno je rukovodio mornaričko-borbenim I pomorsko-transportnim plovnim sustavima preko štabova POS-ova. posebnih mornaričkih stanica (od 12. veljače onom na otoku Lastovu, a od jeseni i novoosnovanim na otocima Hvaru, Mljetu i Zirju), i Štaba baze NOVJ u Monopoliju. U odnosu na razmještaj i uvjete najvažnijih aktivnosti, Stab Mornarice NOVJ neposredno je usmjeravao djelatnost Štaba 4. POS-a, sa sjedištem u viškoj luci. Ovome Štabu, zimi i u proljeće 1944. godine izravno je bilo podređeno najveći broj ljudskih i brodsko-plovnih efektiva Mornarice NOVJ. Najveći broj ljudstva Mornarica NOVJ imala je sredinom listopada

i to ukupno 6.019 (90% sačinjavali su Hrvati, oko 6,5% Slovenci, 1,5% Srbi, a preostatak ostali; socijalno 54% sačinjavali su ribari i radnici, preko 22% težaci-seljaci, oko 4% pretežno komandnog kadra oficiri i podoficiri bivše vojske i mornarice, a ostali raznih profesija i socijalne slojevitosti) mornara-boraca i pripadnika štabova i službi. Sredinom ljeta 1944. godine u Mornarici NOVJ bilo je oko 4.800 (koncem kolovoza ukupno 4.858) ljudi,[118)] a brojni od njih bili su sa srednjo-dalmatinsko-otočkog područja, pa tako i iz viškog kotara, posebno u sastavima 4. POS-a i nekih njemu podređenih flotila (hvarskoj, bračkoj, pomoćnoj i viškoj). U viškoj luci, u kolovozu, osnovane su Prva i druga desantna flotila, koja je raspolagala s 12 motornih splavi tipa LCT (Landing Craft Tanks) za prijevoz desantnih snaga.[U2)]

Rukovodstva Mornarice NOVJ na otoku Visu sudjelovala su u organiziranju i rješavanju brojnih zadataka u sklopu raznovrsnosti opće i vojne namjene otoka Visa kao snažne baze NOVJ, te privremenog sjedišta oblasnih okružnih i konačno rukovodstava nove Jugoslavije, te u sklopu organiziranja desantno-napadnih aktivnosti branitelja s osloncem na otok Vis. Od bitnijeg značenja bilo je i to što su rukovodstva Mornarice NOVJ na otoku Visu i u Bazi u Monopoli ju organizirala i usmjeravala djelatnosti brojnih tečajeva za dopunsko usavršavanje i osnovno školovanje raznovrsnih specijalnosti za potrebe svojih jedinica i službi. U zgradi pod nazivom •--•Češka vila«, u jednom od predjela mjesta Vis, od svibnja mjeseca djelovala je škola Mornarice NOVJ (početkom veljače u selu Žena Glava počeli su prvi mornarički radio-telegrafski tečajevi, čija su rukovodstva kasnije preformirana u Upravu škole Mornarice NOVJ, pređislocirane u »Češku vilu«, u Visu), na čijim je tečajevima osposobljeno preko 400 radio-telegrafista, te dobar broj drugih specijalista raznovrsnih mornaričkih službi.[120)]

Ipak, važno je naglasiti da je otok Vis bio osnovna baza i kolijevka razvitka Mornarice NOVJ, čijem većem dijelu ljudstva on duguje zahvalnost što je 1944. godine bio slobodan zajedno s čitavim područjem viškog kotara, te je u tim uvjetima bilo i moguće da se pred njemačkom opasnošću evakuiraju na sigurnija mjesta svi njegovi za borbu nesposobni stanovnici. Preostali Višani na otoku dali su svoj puni doprinos i razvitku Mornarice NOVJ, bez obzira na načine kako je to ostvarivano. U vojno-pomorskom smislu gledajući, a u odnosu na pomorske snage NOP-a, otok Vis je bio strategijska baza Mornarice NOVJ u fazama njenog početnog razvitka.

Da bi se ostvarivali brojni zadaci teritorij alno-područnog i borbeno-pozadinskog karaktera na otoku, razvijene su odgovarajuće pozadinske službe čija je organizacija bila prilagođena potrebama rukovodstava, branitelja i stanovništva otoka Visa.

Karakteristične parole u periodu utvrđivanja otoka Visa, početkom 1944. godine

Pristizanje izbjeglica na otok Vis, početkom 1944. godine

V/ OBLASNI
NARODNO OSLOBODILAČKI ODBOR
DALMACIJE
15-III-1944

IZVRŠNOM ODBORU ZAVNOH-a

Predmet: Izvještaj o radu N.O.O.i stanju u Dalmaciji u prvoj četvrtini 1944

I. Vojnička i politička situacija u Dalmaciji u prvim mjesecima 1944 ukoliko se odražava na stanje i rad N.O.O.

Vojnička situacija u Dalmaciji danas je teža nego ikada ranije. Na terenu Dalmacije,usduž i popreko,nalaze se jake neprijateljske snage, čiji se broj kreće od 5-8 divizija.Okupirana je čitava obala od Dubrovnika do Zadra,sve veće i manje luke (Zadar,Biograd,Šibenik,Trogir,Kaštela,Solin,Split,Omiš Makarska,Metković,Ston),sva primorska mjesta i glavni otoci (Korčula,Mljet,Hvar,Brač,Šolta,Drvenik,poluotok Pelješac). Uz obale stalno krstare i grade jaka utvrđenja.Istodobno je neprijatelj zauzeo najvažnija mjesta,čvorišta i komunikacije ne samo u pojedinim okružjima već i kotarevima.Nema komunikacije,pa i neznatnije,koja nije u rukama ili pod stalnom kontrolom neprijatelja.Oslobođenog teritorija,osim otoka Visa nema.Poluoslobođeni teritorij,ukoliko ga ima,neprestano je pod racijama i izložen krstarenjima,čak su Nijemci stvorili svoju taktiku brzog i iznenadnog prodiranja u cilju iznenađivanja i zarobljavanja naših lokalnih rukovodstva.Posebne neprijateljske jedinice imaju baš za zadatak hvatanje odbornika,Komanda mjesta,političkih radnika uopće.Priličan broj odbornika je stradao i još strada. . . .

b). Briga za zbjeg.Ovom krupnom i najvažnijem problemu,koji se postavio pred nas poslali smo vam iscrpni izvještaj 27-II-1944 br.67.Obzirom da neznamo da li ste ga primili ponovno vam ga šaljemo.Upotpunjujemo ga u 2 pravca: sa izvještajima o radu i životu zbjega u Egiptu,i sa daljnjim odašiljanjem zbjega iz domovine.

Kad smo mislili da je sa evakuacijom zbjega završeno nastupili su novi momenti,koji su - uza sve ogromne teškoće i opasnosti prebacivanja po moru kroz Njemačke patrole - zahtjevali da evakuiramo bar još nešto naroda,bar koju hiljadu. Ti momenti su: najstrašniji teror i pljačka u kotaru Šibenik,otoku Braču,Biokovsko-neretvanskom okrugu,zatim prisilna mobilizacija od 14- preko 60 god. (koga god uhvate,čak i ljude od 70g. sa Hvara su na pr. kroz 2-3 dana odveli 400 osoba),k tome se je pridružila prisilna evakuacija naroda u unutrašnjost sa obalnog pojasa gdje Nijemci grade utvrde,zatim bombardovanje naših mjesta od strane Saveznika u sklopu operacija protiv Nijemaca.

Radi toga smo organizovali prebacivanje barem koje hiljade ako je moguće i iz tih krajeva. Tako je prihvaćeno po nekoliko stotina sa Biokova,Brača,Šolte i Šibenika i Preka. Za prebacivanjem zbjega rukovodi naša Centralna Komisija Zbjega na Visu,koja sarađuje u tome pitanju sa zainteresiranim N.O.O. odnosno njihovim komisijama za zbjeg.

Primili smo prve izvještaje Centralnog odbora zbjega iz Jugoslavije u Egiptu (El Shatt),pa vam prilažemo pojedine dijelove tog izvještaja.

Prilažemo vam i nekoliko primjeraka našeg tamošnjeg dnevnika "Naš list" kojega izdaje prosvjetno-propagandni odjel Centralnog odbora zbjega.

Kao što će te iz izvještaja kao i drugih izvora (radio London) zapaziti zbjeg se je afirmirao i održao čvrst i oštar jače nego ikad u N.O.O.,i ako je bilo pokušaja agenata izbjegličke "vlade" i nekih reakcionera engleske da izazovu rascjep u zbjegu.Inače stav Saveznika prema našem zbjegu je dobar.

Od preko 12.000 ljudi u zbjegu u Egiptu agenti izbjegličke "vlade" uspjeli su da izvuku samo 78 ljudi i to nekih četničkih elemenata koji su se pridružili zbjegu u Italiji i nekih žandara,državnih činovnika i sličnog eloša,koji se je uvukao u zbjeg samo da bi se domogao kraljevske vlade.

Smrt fašizmu - sloboda narodu !

Uz drugarski pozdrav

za Oblasni N.O.O.Dalmacije

Izvještaj Oblasnog NOO-a za Dalmaciju od 15. ožujka 1944. godine upućen ZAVNOH-u

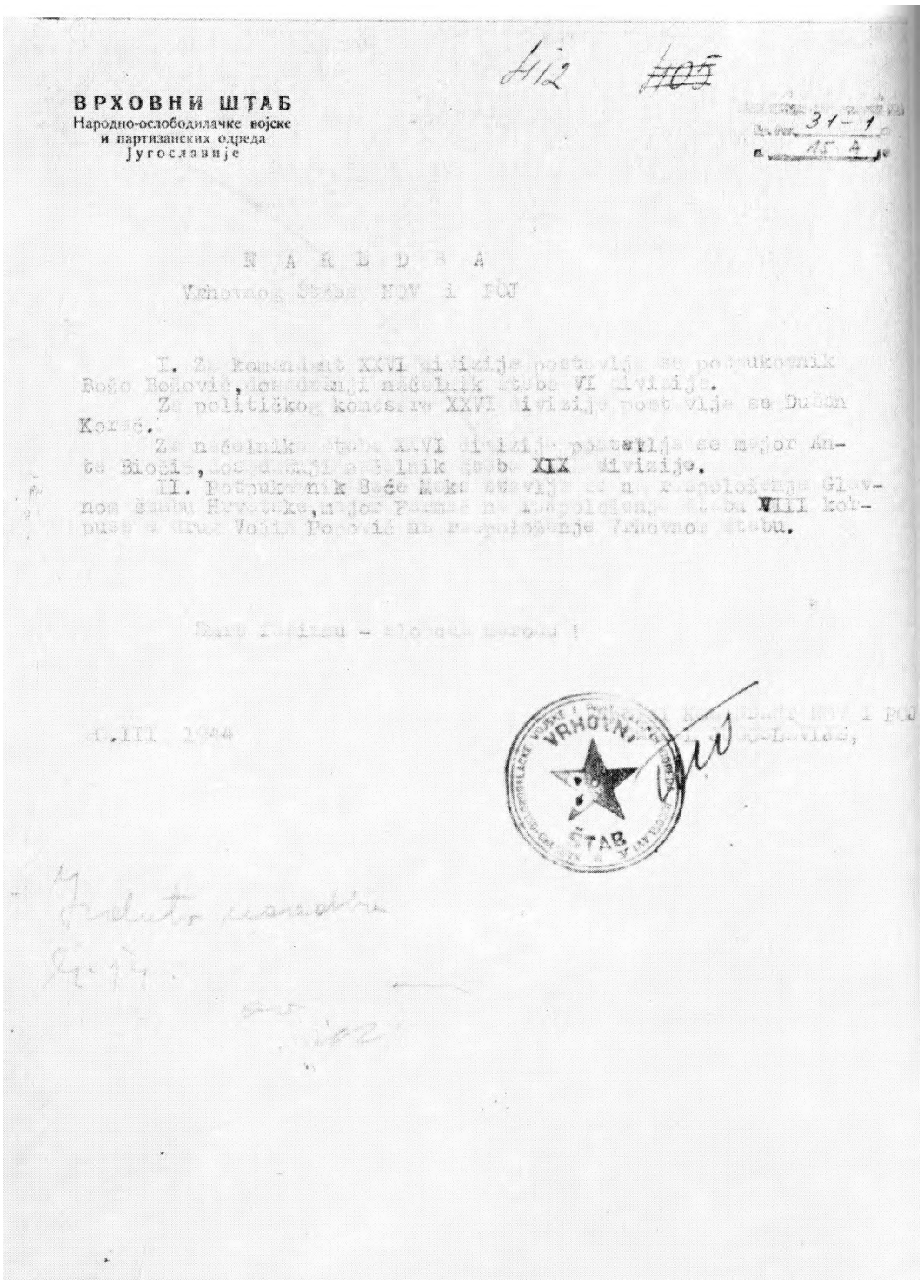

ВРХОВНИ ШТАБ
Народно-ослободилачке војске
и партизанских одреда
Југославије

Број: 31-1
15. А

Н А Р Е Д Б А
Vrhovnog Štaba NOV i POJ

I. Za komandanta XXVI divizije postavlja se potpukovnik Božo Bojović, dosadašnji načelnik štaba VI divizije.
Za političkog komesara XXVI divizije postavlja se Dušan Korać.
Za načelnika štaba XXVI divizije postavlja se major Ante Bioči, dosadašnji načelnik štaba XIX divizije.
II. Potpukovnik Božo Bojović neka se na raspoloženje Glavnom štabu Hrvatske, major Pešut na raspoloženje štaba VIII korpusa a drug Vojin Popović na raspoloženje Vrhovnog štaba.

Smrt fašizmu - sloboda narodu !

20.III 1944

VRHOVNI ŠTAB

Naredba Vrhovnog štaba NOVJ i POJ od 20. ožujka 1944. godine o postavljanju komandanta i načelnika Štaba XXVI divizije

Komiža, 25.III.1944.

Dana 22 t.mj. u 6 sati i 40 minuta poslije podne sa zapadne strane mjesta Komiže doletilo je - prema neprovjerenim podacima - oko 14 neprijateljskih aviona, koji su bombardirali mjesto i okolicu 12 minuta i bacili 151 bombu, raznih težina, od kojih je pronađeno do sada 11 neeksplodiranih.

Većina bomba je pala na samo mjesto, a ostale po raznim mjestima i u more. Ti položaji se nalaze od Velog Dola preko Sv.Blaža, Komiže, Peca do Krivog Puta.

Od bombardovanja nastradala su smrtno slijedeća lica:
1/.Jasna Prvan iz Splita, rodjena god.1917,domaćica
2/.Zambarlin Marija ž.Nikole iz Komiže, radnica, stara oko 28 god.
3/.Jedan engleski vojnik.

Teže ranjenih bilo je 10, a lakše 15 osoba, izmedju kojih vojnika i civila.

Prouzrokovana šteta u mjestu je ogromna. Potpuno srušeno 27 zgrada. Oštećeno 90% zgrada, od čega 40-50% neupotrebivih za stanovanje.

Narod se je držao disciplinovano za vrijeme bombardovanja, panike nije bilo, i zbog toga je bio ograničen broj žrtava. Saveznička i naša vojska bile su na visini... Nije se dogodio nijedan slučaj kradje. Pozatvarala su se vrata pojedinih srešenih zgrada i dućana. Osigurava se razni građevni materijal time što ga se sprema na sigurna mjesta. Saveznici su odmah pristupili i nudili svoju pomoć. Davali su potrebite direktive i savjete.

Uz drugarski pozdrav

Smrt Fašizmu-Sloboda Narodu!

Faksimil izvještaja Mjesnog NOO-a Komiža od 25. ožujka u povodu posljedica njemačkog bombardiranja

ŠTAB
VIII KORPUSA

Štabu VIII Korpusa

OVIH DANA POČELO SE SA IZRADOM AERODROMA, KOJI ĆE BITI GOTOV DO 25 OV.MJ. NA AERODROMU ĆE SE PREKO DANA STALNO NALAZITI 3 ESKADRILE PO 12 AVIONA, DOK ĆE PO NOĆI OSTAJATI SAMO 4 AVIONA RADI PATROLNE SLUŽBE. AERODROM RADE ZAJEDNO NAŠI I ENGLESKI I AMERIKANSKI VOJNICI.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

Politkomesar: Načelnik štaba pukovnik Komandant pukovnik

Izvještaj Štaba XXVI divizije od 13. travnja 1944. godine u vezi izgradnje viškog aerodroma

Bolesnička soba partizanske bolnice na otoku Visu, početkom 1944. godine

STAB BAZE N.O.V.JUGOSLAVIJE
MONOPOLI
Br.475/44.
dne,23.marta 1944.

Ep. Per. 18/1 ● 6
K. 2064 ●

STABU MORNARICE N.O.V.JUGOSLAVIJE

V I S

Ovaj izvještaj nije dan u odredjeno vrijeme,jer se je čekalo na svršavanje nekih zadataka koji su bili u toku.

Nakon ulaska u luku Gelipoli,momčad i komandno osoblje broda izjasnili su se za nas Nacionalni Komitet,te izrazili zelju da unapred plove pod našom nacionalnom zastavom. Zato je 17.III.o.g.po+ dignuta naša nacionalna zastava na pomenutom brodu. Istoga dana Deputy Ministery of War transport,pošto je prethodno informisao(konsultirao) Engleski Admiralitet,primio je do znanja ovu promjenu i postupio po istom,davši Komandi broda pismeni akt u kojem xxxxxxx prima do znanja izvršenu promjenu zastave.

Prvi od brodova koji je koristio ovu mogucnost jest s/s "SRBIN" 900 tona,koji je jučer t.j.23.III.razvio našu nacionalnu zastavu u Tarantu i o tome obavijestio Deputy Ministery of War Transport.

(U prilogu Vam se dostavlja 1) Odluka posade s/s "Senga",2)potvrda izdata od ove Baze da je preuzet brod od Narodno Oslobodilačke Vojske Jugoslavije,na kojoj se nalazi potvrda od strane Ministery Worty Transport. 3) Akt upućen Komandantu broda od strane Ministery Warxxx War Transport u kojem prima do znanja promjenu zastave.4)Izjavu momcadi i Komande s/s "SRBIN",5) Popis prekooceanskih brodova u službi kr.vlade.

Prema dobivenim informacijama sa više strana,raspoloženje naših pomoraca je takovo,da postoji opravdana nada da bi se dalo još kod nekih brodova xxxxixxxxx podignuti našu zastavu i time te brodove dobiti za nas. Zato je prema zamisli ove Baze,koju je usvojila naša Vojna Misija sa Povjerenikom za vanjske poslove te drugom Čecom, odlučeno da se pošalje neke pogodne i ovom poslu iskusne osobe u luke gdje stacioniraju brodovi kr.vlade a da se isti brodovi pokušaju predobiti za Nacionalni Komitet.

Za potrebe ukrcaja robe u avione,koji istu spuštaju u Domovinu,poslata je u Brindesi jedna četa od 40 ljudi,koji će vršiti taj ukrcaj.Isto tako jedan vod od 20 ljudi odredjen je za ukrcaj robe u skladišta sa želj eznicke starice u Monopoli.

Izrada protokola,oficirskih i podoficirskih emblema kao i ostalih znakova,te diplome za kursiste,već je u toku.Podvlačimo jedino poteškoću u nabavci materijala za izradbu istih i neke stvari morati će se potražiti u Napoli.

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!

POLITKOMESAR: KOMANDANT:

STAB BAZE N.O.V.J. JUGOSLAVIJE BARI

STAB MORNARICE N.O.V.J. Br. 2XX 194X

0/ps

Na uvid:
Politkom: Kom.:

Faksimil izvještaja Štaba Baze NOVJ u Monopoliju, od 23. ožujka 1944. godine, upućen Štabu Mornarice NOVJ

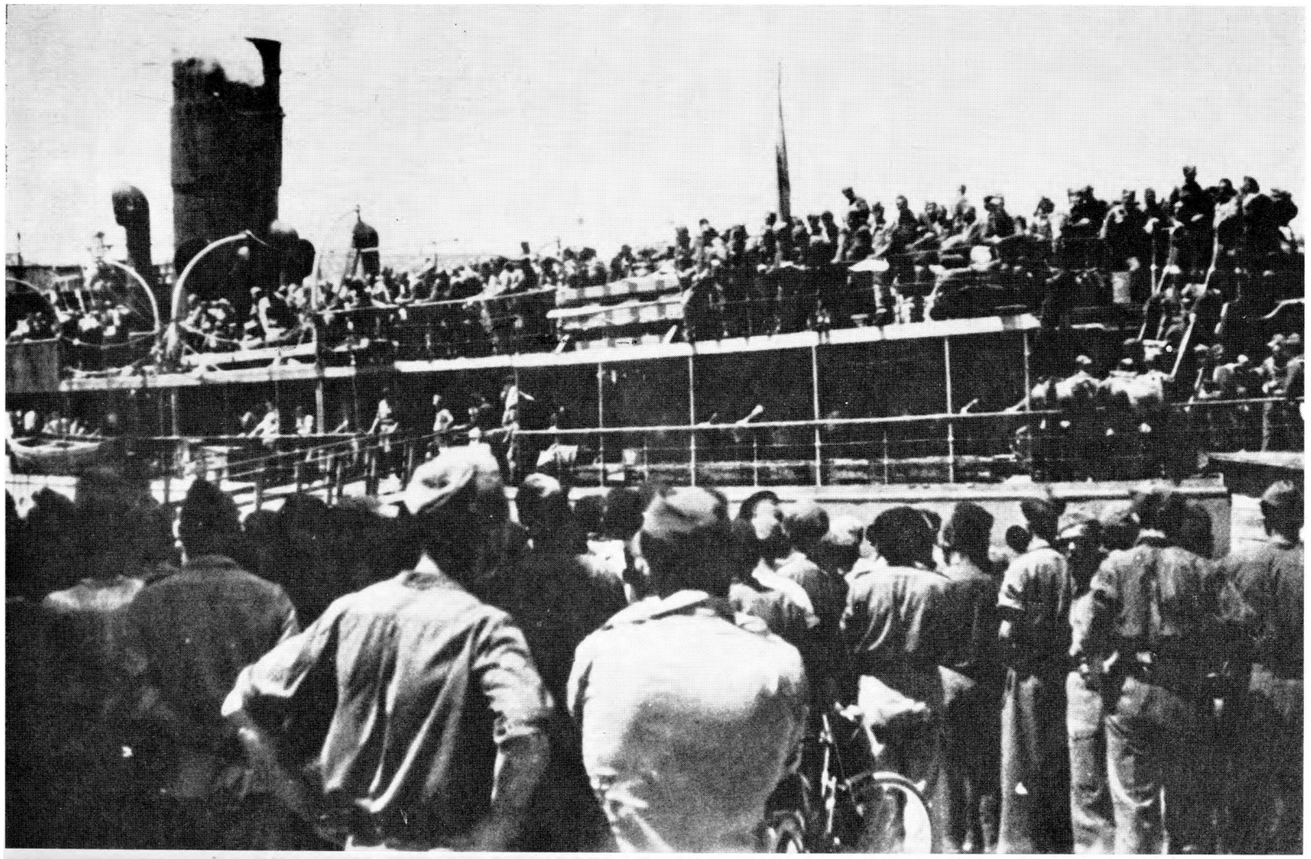

Iskrcavanje boraca Treće prekomorske brigade u komiškoj luci, po *dolasku iz južne Italije, u proljeće 1944. godine*

VOJNO-POZADINSKA ORGANIZACIJA I ZADACI

Komanda otoka Visa, uspostavljena od 13. rujna 1943. godine, izravno je i preko komandi mjesta Vis i Komiža organizirala i rukovodila vojno-pozadinskom službom na području viškog kotara, prema uputima Komande područja za SDO od početka, a od studenog mjeseca i suradnjom s Operativnim štabom za obranu otoka Visa.

Kada je početkom siječnja 1944. godine u mjesto Vis sa Hvara predislocirana Komanda područja za SDO, ona neposrednije utječe na organiziranje i djelovanje postojećih i novih organa, ustanova i jedinica pozadinskih službi na otoku Visu. No, odmah od početka, suglasno naređenjima i uputima novog Operativnog štaba za obranu otoka Visa, sastavljenog od najviših predstavnika štabova 26. dalmatinske divizije i Mornarice NOVJ.

Osnovni zadatak svih vojno-pozadinskih organa na otoku Visu u 1944. godini može se podijeliti u dvije faze. U prvoj, odnosno u fazi napora za sređivanje sistema obrane otoka do kraja travnja bilo je najvažnije: hitno izvođenje planiranih fortifikacijskih radova; pružanje pomoći u prihvatu, zbrinjavanju i otpremanju ranjenika, bolesnika i izbjeglica; organiziranje transportiranja i skladištenja materijala: usklađivanje djelatnosti organa narodne vlasti s operativnim snagama i pozadinskim jedinicama; i organiziranje snabdijevanja. — U drugoj fazi, odnosno od svibnja mjeseca pa dalje, pozadinske vlasti i službe pored produžavanja djelatnosti prema već navedenim zadacima, potpomažu organiziranje ekonomsko-privrednih kulturno-prosvjetnih i drugih djelatnosti, pripremajući ujedno cjelokupnu svoju organizacionu strukturu za preuzimanje širih zadataka po oslobođenju Dalmacije. U toku svog djelovanja na otoku vojno-pozadinske vla'sti regulirale su saobraćaj, organizirale su saobraćaj, organizirale sigurnosnu i kontraobavještajnu službu i preko partizanskih straža pri komandama mjesta kontrolirale pristizanje i pronalazile smještaj i osiguravale ishranu lica koja su na otok dolazila po raznovrsnim zadacima.

Za povijesne etape na otoku Visu pod nazivom pozadina ili pozadinska služba (u stvari niz odvojenih djelatnosti), bili su obuhvaćeni svi organi, ustanove i jedinice koji su doprinosili izvršavanju zadataka bilo kojih borbenih sustava (pješadijskih, mornaričkih, artiljerijskih, tenkovskih itd.) i njihovih štabova, te djelatnosti partij'sko-političkih rukovodstava i organa narodne vlasti. Znači, sve ljudstvo pod nadležnošću vojno-teritorijalnih komandi, u konkretnom slučaju Komande područja s SDO. Međutim, štabovi operativnih i taktičkih jedinica 26. divizije i Mornarice NOVJ, a također i štabovi savezničkih dijelova na otoku imali su posebne organe koji su usmjeravali rad njihovih pozadinskih ustanova i jedinica posebne namjene (za intendantske, saobraćajne, tehničke i druge poslove).

Okružni komitet KPH za srednjodalmatinsko-otočko područje, pored rješavanja ostalih zadataka, bio je politički pokretač i organizator svih djelatnosti koje su vojno-pozadinske vlasti izvodile pod izravnim rukovodstvom Komande područja za SDO. Komandi područja za SDO bili su u siječnju 1944. godine podređeni: područni rejonski obavještajni centar (ROC), koji je prikupljao obavještajne podatke i organizirao kontraobavještajnu službu; četa za borbu protiv pete kolone (četa PPK); radni bataljon područja za pomoć operativnim snagama; komande mjesta Vis i Komiža s partizanskim stražama, posadnim i obalnim radnim četama, radionama i ustanovama (krojačkim, obućarskim, zidarskim, bojadisarskim, drvodjelskim, opančarskim, brijačkim, pekarama, kupatilima, električnom centralom, teritorij alno-područnim telefonskim i poštansko-telegrafskom, te skladištima) i posebnim radnim četama u Visu, Komiži i Podšpilju za obavljanje osnovnih poljoprivrednih radova i ribarenja. U organiziranju djelovanja radiona i ostalih ustanova, komandama mjesta pružili su izravnu pomoć općinski i mjesni NOO-i. Komanda područja za SDO posredno je usmjeravala djelatnost Glavne bolnice **8**. korpusa razvijene u prostorijama osnovne škole, dok je u tvornici sardina »Neptun« u Komiži, bila smještena korpusna tehnička radiona.

Pozadinsku službu Mornarice NOVJ organizirao je Štab 4. POS-a, čiji su pozadinski organi i usmjeravali rad u viškoj centralnoj radioni, mehaničarskoj radioni »Roki« i onoj u naselju Kut. Zatim su se brinuli za centralizirano napajanje električnom energijom iz glavne električne centrale, a posebno i najizravnije za popravak i remont brodova u brodogradilištima Vis i Komiža.[121]) Zaposleni u brodogradilištima i mehaničarskim radionicama samo u prvoj polovini ožujka 1944. godine[122]) izvršili su raznovrsne popravke i remont na 31 brodu, a pored toga za borbene jedinice izradili su veće količine alata i pribora, opravljali instrumente, oružja i tehničke uređaje.

Do konca travnja teritorijalno-područni organi usmjerili su svo raspoloživo ljudstvo pozadinskih službi na zadatke: utvrđivanja otoka; zbrinjavanje ranjenika i izbjeglica (prihvat, smještaj, otprema); pomoć u izgradnji aerodroma; iskrcaj i ukrcaj te pretovarivanja i skladištenja znatnih količina savezničke pomoći; obavljanja poljoprivrednih radova i ribarenja. Ipak, primarni su bili fortifikacijski i radovi na izgradnji aerodroma i niza drugih objekata. Što se organizacije tiče, ljudstvo je okupljano u privremene grupe, vodove i radne čete. Od početka svibnja, ljudstvo starijih godišta uklopljeno je u sastave ustaljenih formacija teritorij alno-područnih i operativno-taktičkih pozadinskih službi. Za dopunske potrebe, do polovine svibnja, osnovana je omladinska radna brigada, sastava 3 bataljona i ukupno 11 četa. Sastavljena od nedoraslih omladinaca i omladinki

(izbjeglice, te preostale djece na otoku), njih oko 600, brigada je obavljala najraznovrsnije pomoćne zadatke. Više o ovoj brigadi objašnjeno je u poglavlju o djelatnostima okružnih rukovodstava za SDO na otoku Visu.[123)]

Komanda područja za SDO je do sredine svibnja formirala 5 partizanskih četa (3 u Visu, 2 u Komiži), posebnu stražarsku četu odnosno za čuvanje njemačkih zarobljenika, 4 radne čete pridate 26. diviziji, omladinsku radnu brigadu i nekoliko novih radiona. Komande mjesta Vis i Komiža, osim partizanskih straža, radiona, ribarskih družina i organiziranih grupa stanovnika za poljoprivredne radove, imale su po **1** radnu četu od po **200** ljudi, a u 3 etapne radne čete (za ukrcavanje-iskrcavanje, transport i razne pomoćne radove) bilo je uključeno 240 ljudi. U svim radnim jedinicama i grupama koje su djelovale pod rukovodstvom Komande područja za SDO bilo je obuhvaćeno ukupno 2.300 ljudi,[124)] ne računajući oko **200** viških žena i djevojaka, koje su bile angažirane za pomoćne poslove. Uzimajući u obzir da je sredinom ljeta u pozadinskim službama operativnih i taktičkih jedinica bilo angažirano nekoliko stotina ljudi, utvrđuje se da je vojno-pozadinske i radne zadatke na otoku Visu obavljalo preko 3.000 ljudi, računajući i sanitetsko osoblje. Pored stalnih radnih zadataka, povremeno su formirane grupe i za vanredne zadatke, posebno za uređenje viškog aerodroma i pomoćnih objekata, koje su surađivale sa specijaliziranim osobljem vojno-pozadinskih službi savezničkih dijelova.

Teritorij alno-područne i operativno-taktičko pozadinske službe, koje su ujedno sačinjavale vojno-pozadinsku organizaciju na otoku Visu, tako su bile formirane i usmjeravane da rukovodstvima i borbenim jedinicama osiguravaju životne i druge uvjete, kako bi oni mogli uspješno obavljati svoje zadatke. Djelatnost pojedinih službi i njihovog ljudstva objašnjava se i kroz prihvatno-otpremne, transportno-skladišne, zadatke saobraćajne i pomorskih veza, obuke kadrova, te u odnosu na sportske aktivnosti i za razne druge potrebe na otoku Visu. Vojno-pozadinska organizacija iznijeta je kao dopunska borbenim efektivima 26. dalmatinske divizije i Mornarice NOVJ, odnosno glavnih snaga za obranu otoka, a za čije potrebe su pozadinske službe i rješavale brojne probleme.

U prepadno-desantnim aktivnostima i napadno-desantnim operacijama boraca sa otoka Visa na bliske otoke zarobljeno je oko 1.000 njemačkih vojnika i starješina. Oni su bili smješteni u zarobljeničkom logoru na otoku Biševu, iz kojeg su izdvajane grupe za radove na otoku Biševu, a često i na otoku Visu prema naređenjima vojno-pozadinskih organa, a pod izravnom kontrolom partizanskih straža, odnosno ljudstva borbenih jedinica za koje su se radovi izvodili.[125*]

SAVEZNIČKI DIJELOVI I NJIHOVA ULOGA

Zamisao o korištenju otoka Visa za uspostavljanje izravnije suradnje između jedinica NOV i POJ i savezničkih dijelova na oslobođenim područjima južne Italije nastala je odmah poslije kapitulacije Italije. Delegacija NOVJ zaslužna je za uspostavljanje prvih trajnijih kontakata sa savezničkim dijelovima. Njeni početni uspjesi i inicijative britanskog brigadnog generala F. Macleana, šefa objedinjene anglo-američke vojne misije pri VŠ NOV i POJ, bili su preduvjeti za kasnije ostvarenje savezničke pomoći.[126]) O značenju i ulozi otoka Visa u međusobnoj suradnji jedinica NOV i POJ i savezničkih snaga bili su i te kako svjesni Nijemci, ali i nemoćni da to spriječe. U takvim okolnostima za što izravnije međusobne kontakte i razvitak što šire suradnje bili su zainteresirani zapadni saveznici, rukovodstva NOP-a za Dalmaciju i V3 NOV i POJ.

Sredinom listopada 1943. godine general F. Maclean, koji se nalazio na otoku Korčuli, utanačio je s predstavnicima NOP-a Dalmacije i vojnim predstavnicima NOV i POJ preliminarni dogovor o upućivanju savezničke vojne pomoći iz Italije preko otoka Visa, i mogućnost da u lukama otoka Visa privremeno baziraju manje plovne jedinice britanske flote radi zaštite plovidbe u pravcu otoka Visa — luke južne Italije i radi eventualne potpunije suradnje s mornaričkim dijelovima NOV i POJ. Već 17. listopada 1943. godine u višku luku uplovila su 3 britanska borbena čamca 24. flotile, s kojima su pristigli zrakoplovni pukovnik Forster i kapetan bojnog broda Wilman (Vilmen) kao predstavnici savezničke Vrhovne komande za Sredozemlje. Oni su s predstavnicima VS NOV i POJ i Mornarice razrađivali plan suradnje savezničkih pomorskih i zrakoplovnih snaga o pomoći pri obrani Obale i otoka i načelno razmotrili mogućnost baziranja savezničkih plovnih, kopnenih jedinica i dijelova za zračno osmatranje, javljanje i navođenje avijacije.[127])

Saveznički borbeni i transportni brodovi od tada češće zalaze u luke Vis i Komiža, pružajući djelomičnu pomoć i suradnju pri borbenim aktivnostima Mornarice NOVJ na moru i pri prijevozu ranjenika i materijala iz otoka Visa u Italiju i obratno.

Vrhovni štab NOV i POJ predložio je 20. studenoga savezničkom komandantu za Sredozemlje generalu Wilsonu (Wilson, Henry Maitland) da savezničke snage, a posebno avioni i mornarički dijelovi usklade svoju s borbenim aktivnostima NOVJ, te s osloncem na Dalmaciju olakšaju planirane napadne operacije u pravcu Srbije i moravsko-vardarske doline. Zbog njemačkih operacija usmjerenih protiv jedinica **8**. korpusa NOVJ, ovaj plan nije ostvaren.[128]) No početni kontakti savezničkih snaga u južnoj Italiji i dijelova jedinica NOVJ na srednjodalmatinskim otocima nastavljeni su, a u skladu s daljnjim pregovorima[129]) putem pomorskih transporta i veza preko otoka Visa i povremenim aktivnostima britanskih torpednih čamaca

u istočnoj adranskom prostoru. Početkom druge dekade prosinca, s osloncem na otoke Hvar i Vis, počinje izvoditi značajne aktivnosti
5. odred britanskih torpednih čamaca, koji se, poslije njemačkog osvajanja otoka Korčule, iz hvarske prebazira u komišku luku. Uporedo s povećanjem broja savezničkih lakih pomorskih snaga u lukama otoka Visa, vođeni su pregovori o dolasku na otok Vis jedinica savezničkih kopnenih snaga radi pomoći pri obrani otoka Visa, koji bi bio vojno-pomorska baza jedinica NOVJ, a ujedno isturena baza savezničkih dijelova. Kasnije su predstavnici savezničkih snaga prihvatili prijedlog da se više angažiraju u obrani otoka Visa iz tri osnovna razloga: da imaju sigurnu završnu točku za snabdijevanje NOVJ pomorskim putem; da otok Vis koriste kao svoju isturenu bazu za operacije protiv neprijateljevog pomorskog saobraćaja duž obale i za prepadne aktivnosti na susjedne otoke i obalu; te kao osnovicu za eventualne operacije širih razmjera na Balkanu.[130)]

U razgovorima koje su 3. siječnja 1944. godine i narednih dana na otoku Visu vodili predstavnici NOVJ i britanski general F. Maclean, nije postignuta konačna suglasnost o angažiranju savezničkih kopnenih snaga za obranu otoka. Na otok je tih dana stigao i britanski poručnik bojnog broda Giles Morgan (Džajlz Morgan) za komandanta pomorskih snaga koje su bazirale u viškim lukama,[131)] po čemu se mogla zaključiti dalja zainteresiranost Britanaca za obranu otoka Visa. Ta predpostavka potvrđena je 10. siječnja kada je na otok stigao brigadni general Miles (Majlz), komandant specijalne jedinice »Force 133« u pratnji potpukovnika J. M. T. F. Churchil-a (Džeka Cerčila) komandanta 2. komandoa jedinice »Force 133«. Oni su odmah poveli razgovore s komandantom Mornarice NOVJ i komandantom 26. divizije o dolasku 150 savezničkih vojnika na otok Vis. Prema prethodnom izvještaju, Vrhovni štab NOV i POJ odobrio je 13. siječnja dolazak prvog kontingenta od 151 vojnika savezničkih kopnenih snaga. U toku daljnjih razgovora došlo je do obostrane suglasnosti da na otok Vis ukupno pristigne veća grupa savezničkih vojnika, ali postupnim pojačavanjem obrane na otoku Visu je već početkom svibnja udvostručen dotadašnji broj britanskih i američkih vojnika kopnene vojske, ratne mornarice i zrakoplovstva.[132)*] Sporazumno je predviđeno da komandu nad savezničkim snagama ima najstariji britanski komandant jedinica na otoku i da savezničke jedinice surađuju s jedinicama NOVJ u obrani otoka, ne miješajući se u nadležnost jugoslavenskih vojno--pozadinskih sastava i organa narodne vlasti, razvijenih inicijativama NOP-a.

U skladu s odlukama Teheranske konferencije Britannci su za pomaganje pokreta otpora na Balkanu formirali specijalnu jedinicu pod nazivom »Force 133«, sa štabom u Kairu. Istureni dio ove jedinice nalazio se pod komandom brigadnog generala Milesa (Majlza) u Bariju, sa zadatkom da održava veze s partiznima u

Jugoslaviji, koji su borbom vezivali jake njemačke snage. Generalu Milesu stavljen je 2. siječnja 1944. godine pod izravnu komandu 2. britanski komando (404 vojnika i oficira), a tjedan dana kasnije i jedna američka operacijska borbena grupa (**12** oficira i **120** vojnika), a postepeno i druge jedinice i specijalni dijelovi.

Početkom ožujka istureni štab »Force 133« u Bariju dobija naziv »Force 266«, a štab »Force 133«, popunjen drugim jedinicama, ostaje u Kairu. Na taj način štabu jedinice »Force 266« bile su podređene sve savezničke kopnene snage koje su u 1944. godini pristigle na otok Vis, sve do reorganizacije početkom lipnja, kad su podređene novoosnovanoj Komandi kopnenih snaga za Jadran (Land Forces Adriatic — skr. LFA), s brigadirom G. M. O. Deveyom na čelu (G. M. O. Devej) iz sastava Zrakoplovne komande za Balkan (Balkan Air Forces — skr. BAF), s zrakoplovnim vice-maršalom Eliotom (Eliot) na čelu.

Poslije prvog kontingenta (prethodnice britanskog 2. komandoa) koji se iskrcao u Komiži 16. siječnja 1944. godine, do 12. veljače na otok Vis prispio je kompletan 2. komando i cijela američka operacijska grupa — ukupno 576 vojnika i starješina. Komandant 2. komandoa potpukovnik Jack (Džek) M. T. F. Churchill bio je tada ujedno komandant savezničkih snaga na otoku Visu. Dana 28. veljače na otok se iskrcao kompletan britanski 43. mornarički komando, a 15. ožujka štab Britanske 2. brigade za specijalnu namjenu (H. Q. 2. Special Service Brigade — 2. SSB), čiji je komandant pukovnik Tom Churchill postao komandant svih savezničkih snaga na otoku Visu.[133] Jack (Džek) i Tom Churchill bili su braća. Međutim, oni nisu bili u srodstvu s britanskim premijerom W. Churchillom, kao što su to Nijemci smatrali.

Uporedo s osnovnim jedinicama kopnene vojske pristizali su njihovi formacijski dijelovi rodova i službi (inžinjerije, artiljerije, veze, pozadine). Sredinom travnja na Vis je stigao pukovnik Maynelle (Majnel) iz 20. obalne grupe (20. Beach Group), koji preuzima komandu nad savezničkim snagama na otoku Visu. Do 5. svibnja na otok je iskrcan britanski 40. komando, čime su se savezničke snage popele na ukupno oko **2.000** vojnika i oficira. Otok Vis je do tada postao saveznička »isturena baza br. 1«, u zoni tzv. **2**. područja pod nadležnošću savezničke **20**. obalne grupe.[134] Do kraja travnja savezničke inžinjerijske jedinice su, uz pomoć jedinica 26. divizije i naroda, na otoku Visu izgradile poletno-sletnu stazu s osnovnim aerodromskim instalacijama, tako da je **1**. svibnja na viški aerodrom mogao da sleti prvi lovački avion britanskih Kraljevskih zrakoplovnih snaga (Royal Air Forces — RAF).[135] Uporedo s povećanjem savezničkih kopnenih snaga i radova na izgradnji aerodroma, otok Vis je postao značajna isturena saveznička vojna i pomorska zrakoplovna baza. Razvijena je snažna protuzrakoplovna obrana (SPA baterije, s 2 radarske stanice), poseban centar za osmatranje i veze, a u savezničkom radio-centru

od druge polovine lipnja bilo je i jedno odjeljenje »Psyhological Warfare Branch-a«, radi propagande i slabljenja morala njemačkih posada na bliskim otocima i obali.

Savezničke lake pomorske snage, koje su djelovale s osloncem na otok Vis, sastojale su se od torpednih čamaca (Motor Torpedo Boats — skr. MTB), motornih topovnjača (Motor Gun Boats — MGB), patrolnih čamaca (Motor Launches — ML) i raznih tipova desantno-jurišnih čamaca (Landing Crafts — LC: LCAssault — opće namjene; LCInfantry — za prijevoz pješadije; LCGun — za prijevoz artiljerije; LCTank — za prijevoz tenkova; LCVehicle — za prijevoz vozila). Pomoć ovim snagama pružali su povremeno i razarači, bazirani u lukama južne Italije.[136] Broj savezničkih plovnih jedinica u viškim lukama povećavao se uporedo s angažiranjem Saveznika za obranu otoka. Sudjelovanje njihovih brodova bilo je najmasovnije u pomorskom-desantnom prepadu na otok Brač od 1—4. lipnja 1944. godine. Tada je za prevoženje oko 1.000 savezničkih komandosa i oko 2.500 boraca NOVJ, pored brodova Mornarice NOVJ, upotrijebljeno ukupno 14 raznovrsnih savezničkih jurišnih čamaca (8 LCI, 5 LCG, 1 LCT) i 3 desantne peniše (barkase), koje su imale jugoslavensku posadu.[137] Savezнички torpedni i patrolni čamci i motorne topovnjače, pored samostalnih aktivnosti i patroliranja, osiguravali su materijalna i trupna prevoženja pri izvođenju diverzantskih akcija, desantnih prepada i desantnih artiljerijskih prepada savezničkih kopnenih i snaga jedinica NOVJ na srednjodalmatinske otoke i poluotok Pelješac.

Za vrijeme svog boravka na otoku Visu, savezničke kopnene snage uz podršku svoje mornarice, a često i avijacije, samostalno ili uz suradnju s jedinicama NOVJ, izvele su 6 diverzantskih akcija, 3 artiljerijska prepada i 4 đesantna prepada na srednjodalmatinske otoke, otoke Mljet i Korčulu, i poluotok Pelješac. U pripremi i izvođenju ovih akcija savezničke jedinice uvijek su imale punu pomoć vojno-obavještajnih organa, obavještajaca i vodiča iz redova pristalica NOP-a u predjelima svog djelovanja. U prvoj fazi svojih aktivnosti, od druge polovine siječnja do početka ožujka 1944. godine, savezнички komandosi izvodili su diverzantske akcije: 27/28. siječnja istočno od grada Hvara; 2/3. veljače u selu Grablju na otoku Hvaru; 20. veljače u Nerežišću na otoku Braču; 25. veljače u Vrboskoj na otoku Hvaru; 2/3. ožujka u Pučišću na otoku Braču. U drugoj fazi, od polovine ožujka do početka lipnja savezničke jedinice su vršili desantne prepade: 18. ožujka na otok Šoltu samostalno; 22/23. ožujka kod Jelse na otoku Hvaru u zajednici s jedinicama NOVJ; 23. svibnja na otok Mljet samostalno; 1—4. lipnja na otok Brač zajedno s jedinicama NOVJ. U trećoj fazi od početka lipnja do polovine listopada 1944. godine savezničke jedinice ograničile su svoju aktivnost na desantne artiljerijske prepade: 9/10. lipnja na otok Šoltu; 24/25. lipnja s poluotoka Pelješca na njemački obalni

saobraćaj; 12. srpnja diverzantsku akciju na selo Bogomolje na otoku Hvaru; i 2. kolovoza artiljerijski prepad na otok Korčulu.

U svim ovim borbenim akcijama sudjelovalo je ukupno oko 3.400 savezničkih vojnika i starješina, od onih 2.000 sa otoka Visa, brojni u više navrata, koji su uz vlastite gubitke od 63 poginulih, 23 zarobljenih i 93 ranjenih nanijeli njemačkim posadama znatne materijalne štete, ubili oko 70 i zarobili 218 njemačkih vojnika.

U srpnju mjesecu 1944. britanske savezničke kopnene snage počele su napuštati otok Vis: 2. i 40. komando isplovili su za Italiju 15. srpnja; sredinom kolovoza otok Vis napustio je Štab 2. SS brigade; a 13. listopada otok Vis napustio je i britanski 43. komando.[138J]

Jedinice savezničke flote uz podršku zrakoplovstva, pretežno s osloncem na otok Vis, u vremenu od prosinca 1943. do prosinca 1944. godine, potopile su u Jadranskom moru ukupno 84 neprijateljskih brodova i čamaca (**1** krstaricu, **1** torpiljarku, **1** veći brod (tzv. obalni), 2 tankera, 4 trgovačka broda, 2 tegljača, 1 desantni splav, **6** torpednih čamaca, 1 minolovac, 9 desantnih tenkonosača, 17 motornih jedrenjaka i 23 drugih raznih plovnih jedinica), zaplijenile 14 brodova (od čega 10 motornih jedrenjaka), a oštetile 13 brodova. Savezнички avioni i brodovi flote, stjecajem ratnih okolnosti i u nedostatku obostranih radio i drugih izravnih veza, nenamjerno su ponekad napadali i brodove Mornarice NOVJ u otočkom i priobalnom pojasu i tako uništili 7 brodova.[139'] Posade brodova NOVJ zbog toga su često bile zbunjene pri iznenadnim noćnim susretima s njemačkim torpednim čamcima na koje nisu odmah otvarale vatru, i smatrajući ih savezničkim nastojale su da uspostave s njima vezu. Nijemci bi stvarali i koristili zabunu radi uništenja pojedinih brodova i posada Mornarice NOVJ.[140])

Borbena suradnja između savezničkih dijelova i partizana boraca i mornara bila je plodonosna i obostrano korisna. Savezнички komandanti visoko su cijenili neustrašivost, inicijativu i borbenu vrijednost partizana-boraca i hrabrih posada pretežno drvenih brodova Mornarice NOVJ, te često izražavali svoje divljenje. Vojnike i mornare savezničkih kopnenih i pomorskih snaga na otoku Visu poticali su rodoljubivi podvizi posada brodova i jedinica NOVJ na što uspješniju borbenu suradnju protiv zajedničkog neprijatelja. Borci i rukovodioci jedinica NOVJ i stanovništvo otoka Visa cijenili su savezničke doprinose i pomoć, izražavali svoju zahvalnost i nudili gostoprimstvo, a u čestim međusobnim kontaktima oni su pripadnicima savezničkih dijelova objašnjavali ciljeve NOB-e jugoslavenskih naroda i narodnosti.

Pored pomoći savezničkih kopnenih i pomorskih snaga, obrani i sve većem značenju otoka Visa, doprinosile su savezničko-inžinjerijske jedinice svojom pomoći u izgradnji aerodroma, te posade savezničkih borbenih i transportnih aviona, koje su korištenjem viškog aerodroma izvršavale niz raznovrsnih zadataka.

VISKI AERODROM, SAVEZNIČKA I ZRAČNA BAZA NOVJ

Za obranu otoka Visa, kontroliranje pomorskih komunikacija i za suzbijanje njemačke prevlasti na području Jadrana, pored mornaričkih dijelova bilo je neophodno baziranjem lovačke avijacije stvoriti sigurnu prevlast u zraku. Zamisao o izgradnji aerodroma, za potrebe jedinica NOVJ, a na nekom od srednjodalmatinskih otoka, potekla je studenoga 1943. godine od Vazduhoplovnog odjeljenja V5 NOV i POJ.[1]«)

Međutim, u promjenljivoj situaciji oko obrane srednjodalmatinskih otoka, VŠ NOV i POJ tek je 19. prosinca 1943. godine Štabu Mornarice NOVJ uputio radio-depešu slijedećeg sadržaja:[142]

»Š. M. — Uredite hitno na Lastovu i Visu aerodrome gdje bi sespustili naši avioni. Ovih dana stižu naši avijatičari tamo. Pomognite najhitnije (njihovo) prebacivanje. — V. Š.«

Vrhovni štab NOV i POJ izdao je naknadno područnim štabovima i jedinicama naređenje[143]) da prikupe i preko otoka Visa upute u Italiju stručno-tehničko osoblje (avijatičare, šofere, tenkiste, mehaničare i mornare raznih specijalnosti) radi njihove obuke na odgovarajućoj borbenoj tehnici i sredstvima. Po naređenju VŠ NOV i POJ od 19. prosinca 1943. Štab Mornarice NOVJ stavio je u zadatak Komandi mjesta Visa da ispita mogućnost za izgradnju aerodroma na otoku. Komisija Komande mjesta predložila je kao najpogodniji prostor jedno od polja na vinorodnoj zaravni središnjice otoka. No, ostvarenju zamisli moglo se pristupiti tek poslije definitivne odluke o upornoj obrani otoka (tj. poslije 20. siječnja 1944) i sređivanju sistema obrane uz pomoć vlastitih i savezničkih snaga. Štabovi Mornarice i 26. divizije sklopili su s predstavnicima savezničkih snaga dogovor o mjestu i načinu izgradnje aerodroma, nakon čega su se počeli krčiti vinogradi i pripremati tereni za ietilište u predjelu Velog Polja, a prema planu savezničkih inžinjerijskih organa.

Krčenje vinograda i pripremni radovi, započeti u ožujku 1944. godine uz pomoć jedinica 26. divizije, domaćeg stanovništva i angažiranjem njemačkih zarobljenika, ubrzani su pristizanjem mehanizacije i stručnog osoblja iz savezničkih zrakoplovnih baza u Italiji. Da bi se vrijeme što manje gubilo i smanjili troškovi oko stvaranja normalnih uvjeta za izgradnju stalne poletno-sletne staze na plavnom zemljištu (za velikih kiša) saveznički inžinjerci su čitavu planiranu površinu, posebno sletne staze, prekrili rešetkastim metalnim pločama standardiziranog tipa za objekte u sličnim uvjetima. Poletno--sletna staza bila je duga 850 metara sa sigurnosnim produženjem na oba kraja od po 150 metara, a široka oko 140 metara. U širim predjelima Pliskog Polja (pomoćno Ietilište — landing strip, za avione za vezu, ovdje je uređeno u ožujku) i Dračevog Polja nalazile

su se rulne staze, stajanke aviona, pomoćni aerodromski objekti, uređaji za veze avion-zemlja i meteorološka stanica. Aerodrom su branile 2 baterije PA topova od 75 mm upravljanih radarsko-računarskim sistemom, i više pogodno razmještenih PA mitraljeza. Postavljeni uređaji za vezu i signalizaciju omogućavali su normalno slijetanje i polijetanje samo danju. Improviziranim osvjetljenjem na aerodrom je u slučaju nužde bilo moguće i noćno slijetanje i polijetanje.[144^] O izgradnji aerodroma Štab 26. divizije dostavio je 13. travnja Štabu **8**. korpusa slijedeći izvještaj:[145']

»Ovih dana počelo se sa izradom aerodroma, koji će biti gotov do 25. ov. mj. Na aerodromu će se preko dana stalno nalaziti3 eskadrile po 12 aviona, dok će po noći ostajati samo 4 aviona radi patrolne službe. Aerodrom rade zajedno naši i engleski i američki vojnici.«

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Politkomesar	**Načelnik, p. pukovnik**	**Komandant, p.pukovnik**
Dušan Korač, s. r.	**Ante Biočić, s. r.**	**B. (Boža) Božović, s.r.**

Pri izgradnji aerodroma iskrčeno je oko 30 hektara najplodnijih vinograda, čime je privreda otoka te i deset narednih godina imala velike štete. Aerodrom i aerodromski objekti izgrađeni su na prostoru pod vinogradima koji su se smatrali najplodnijima na otoku Visu.

Aerodrom je bio spreman za prihvat aviona u nuždi tek 1. svibnja, kad je na njegovo letilište sletio i prvi lovački avion britanske komande Balkanskih zrakoplovnih snaga — Balkan Air Forces (BAF) iz baza u južnoj Italiji. Uporedo s nastavkom proširivanja rajona aerodroma za ljetnjih mjeseci, na njegova letilišta su se zbog oštećenja i kvarova mogli prisilno spuštati lovci i bombarderi BAF-a i američke 15. zrakoplovne armije, a po predviđenim zadacima i savezнички transportni avioni DC-3 britanskog 334 winga (ving — jedinica ravna zrakoplovnom puku) i IL-2 sovjetskog zrakoplovstva. Prelijetanjem iz Italije i boravkom za vrijeme dana na viškom aerodromu 3 savezničke lovačke eskadrile od po 12 aviona, a od 25. kolovoza i stalnim baziranj em i dežurstvom po 4 lovačka aviona, otok Vis imao je sigurnu zračnu obranu, a pomorske i kopnene jedinice moćnu zaštitu i pomoć pri izvršavanju raznovrsnih borbenih zadataka. Za savezničku avijaciju viški aerodrom imao je posebno značenje i za prihvat: od lovačkih aviona do najglomaznijih bombardera tipa američkih letećih tvrđava »Liberator« i britanskih teških bombardera tipa »Halifax«, koji iz raznovrsnih razloga nisu mogli da na povratku sa zadatka sigurno pristignu do svojih matičnih aerodroma. Za NOVJ aerodrom na otoku omogućio je: sigurnu i

brzu vezu sa savezničkim zračnim snagama u Italiji; hitan prijevoz ranjenika, bolesnika i službenog osoblja; brzo i efikasno snabdijevanje najvažnijim artiklima iz savezničke pomoći; prerastanje prvih zrakoplovnih jedinica u uvježbane regularne jedinice Ratnog vazduhoplovstva NOVJ; i veću sigurnost svih borbenih aktivnosti. Značenje i uloga viškog aerodroma za saveznike mogu se sagledati iz podataka koji su 5. listopada 1944. godine objavljeni u dnevnom listu »Slobodna Dalmacija«:[146])

»Za posljednja tri mjeseca prisilno se spustilo 215 velikih četvoromotornih savezničkih bombardera, koji su bili oštećeni prilikom bombardiranja neprijateljskih objekata na Balkanu i u Srednjoj Evropi. Spašeno je 1.936 savezničkih avijatičara. Od bombardera koji su se spustili prisilno, popravljeno je 204 i oni su se vratili u svoje baze«.

Od početka mjeseca svibnja do 25. kolovoza 1944. godine na viškom aerodromu slijetali su i povremeno bazirali saveznički borbeni i transportni avioni, koristeći se otokom Visom kao isturenom zrakoplovnom bazom. S ovoga aerodroma vršena su zračna izviđanja i napadi na neprijateljeve snage na širem području jugoslavenskog mora i kopna, transportirani ranjenici i bolesnici NOVJ, dok su iz južne Italije jednovremeno na njega dopremane veće količine materijala i opreme. Uporedo se razvijala osnovna zamisao VŠ NOV i POJ o korištenju viškog aerodroma za razvitak zrakoplovnih snaga NOVJ.

Prva vazduhoplovna baza NOVJ osnovana 14. listopada 1943. godine u Livnu, povukla se početkom prosinca u selo Stekerovce kod Glamoča, odakle je krajem prosinca, po naređenju VŠ NOV i POJ, prebazirana na otok Vis, gdje je pristiglo i oko 70 stručnih lica iz raznih jedinica NOVJ. Na osnovi sporazuma između predstavnika NOVJ i savezničke vojne misije pri VŠ NOV i POJ, pristigli avijatičari su zajedno s komandom Prve vazduhoplovne baze NOVJ prebačeni 5. siječnja 1944. godine u južnu Italiju, gdje su smješteni radi daljnje obuke, u Corovigno (Korovinjo) kod Brindisija. Sporazumom između VŠ NOV i POJ i savezničke vojne misije od 12. ožujka 1944. godine prikupljeni i novo pristigli prebazirani su na aerodrom Benina kod Bengazija u Libiji. Ovdje je 22. travnja formirana 1. (jugoslavenska) lovačka eskadrila pod nazivom No. 352. (Yugoslav) Squadron RAF, a 1. srpnja i 2. jugoslavenska eskadrila pod nazivom No. 351. (Yugoslav) Squadron RAF, u sastavu jednog britanskog vinga. Obje eskadrile bile su predviđene za aktivnosti nad jugoslavenskim teritorijem. Osoblje obje eksadrile i avioni nosili su jugoslavenske nacionalne oznake, a posade aviona i cjelokupno ljudstvo eskadrila polagalo je zakletvu isključivo Vrhovnom komandantu NOV i POJ i narodima Jugoslavije.[147]) Prva eksadrila od ukupno 227 ljudi, od kojih 24 pilota, imala je 16 lovačkih aviona »Spitfire«, a 2. eskadrila sastavljena od ukupno 196 ljudi imala je 16 lovaca bombardera tipa »Huricane«. Ove dvije eskadrile bile su

prve regularne zrakoplovne jedinice NOVJ. Poslije završene obuke u bazi Benina, 1. eskadrila prebačena je 15. kolovoza, a nešto kasnije i **2**. eskadrila, u sastav britanskog 281. vinga, koji je bazirao na aerodromu Cana (Kana) kod Termolija, u Italiji. Već 21. kolovoza jedan par lovaca **1**. eskadrile izvodio je svoje borbene aktivnosti nad teritorijem Jugoslavije.

Radi stalnog baziranja, na viški aerodrom je 25. kolovoza prebazirano jedno odjeljenje 1. eskadrile s 4 aviona »Spitfire«, a radi pojačanja obrane otoka i izvođenja borbenih zadataka. Postupno je broj aviona povećavan tako da je do 31. siječnja 1945. godine na viškom aerodromu stalno baziralo od **8** do 12 aviona. Do tada je na aerodrom pristigla i skoro kompletna **1**. eskadrila i na njemu se zadržala sve do polovine travnja 1945. godine, odnosno do prelijetanja na aerodrom Škabrnja kod Zadra. Ljudstvo 2. eskadrile završilo je sa obukom 13. listopada 1944. godine, i od tada često povremeno svojim avionima baziralo na viškom aerodromu radi izvršenja raznih borbenih zadataka. Poslije 31. siječnja 1945. godine na otoku Visu bazirala je glavnina 1. eskadrile (svih 16 aviona, 27 oficira, 154 podoficira i vojnika, 10 motornih vozila), a ostatak eskadrile (58 ljudi i 43 vozila) prebaziran je iz Italije na aerodrome u Jugoslaviji u travnju 1945. godine, zajedno s kompletnom 2. eskadrilom. Obje jugoslavenske eskadrile u sastavu RAF-a izvršile su s otoka Visa 1.034 (od ukupnih 2.187) borbenih letova nad skoro tri četvrtine teritorije Jugoslavije radi aktivnosti po neprijateljskim snagama i objektima i izravne potpore jedinicama **8**. korpusa, Mornarice i drugih dijelova NOVJ.[148] Viški aerodrom omogućio je ovim eskadrilama i savezničkim avionima povećanje akcionog radijusa za preko 300 km do baza u Italiji (150 km u polasku i 150 km u povratku).

Za potrebe održavanja veza između VŠ NOV i POJ (koji se od prve dekade lipnja 1944. godine nalazio na otoku Visu) i podređenih štabova i jedinica, sovjetska vlada je iz svoje transportne grupe u Bariju ustupila i na viški aerodrom u kolovozu uputila 4 aviona U-2. Sovjetski piloti osposobili su na otoku Visu nekoliko jugoslavenskih pilota za posade ovih aviona. U toku rujna formirana je eskadrila za vezu (4 aviona U-2, i 2 aviona tipa Sajman — s kojima su njihove posade iz zrakoplovstva NDH prebjegle na otok Vis), koja je već u listopadu raspolagala sa 10 aviona, prebjegavanjem novih posada sa avionima iz zrakoplovstva NDH. Od svog formiranja do travnja 1945. godine posade aviona za vezu izvršile su s otoka Visa 1.294 polijetanja, prevalile oko 77.400 km, prebacujući rukovodioce i kurire i prevozeći veće količine sanitetskog i drugog raznovrsnog materijala.

Korištenjem aerodroma u južnoj Italiji i novoizgrađenog na otoku Visu, od 1. svibnja 1944. godine pa nadalje do kraja NOB-e, savezničke i zrakoplovne jedinice NOVJ eliminirale su prevlast njemačke avijacije na širem području mora i kopna, ugrozile neprijateljski pomorski saobraćaj i stvorile povoljnije uvjete za borbene

akcije Mornarice NOVJ, jedinica **8**. korpusa d drugih dijelova NOVJ, u rajonu domašaja avijacije. Viški aerodrom omogućio je bržu, sigurniju i efikasniju širu suradnju savezničkih jedinica i jedinica NOVJ, i ubrzao je međudržavne kontakte, čime su znatno olakšani napori centralnih rukovodstava NOP-a u borbi za međunarodno priznanje nove Jugoslavije. Pored toga na njemu su stvoreni uvjeti za početno formiranje i razvitak prvih regularnih jedinica rovog vida oružanih snaga Jugoslavenske armije.

SISTEM VEZA

U ilegalnim uvjetima svog djelovanja do kapitulacije Italije, NOP viškog kotara uspostavio je i uspješno održavao kurirsko-pješačke veze na otoku Visu, te pomorsko-kurirske veze ribarskim brodovima sa otocima Biševo i Svetac, razgranj avaj ući ih nadalje do punktova na otocima i obali. Pomoću tako uspostavljenog sistema održavane su veze sa PK KPH za Dalmaciju u Splitu, te uporištima NOP-a na trogirsko-rogozničkom području i na otoku Hvaru, koristeći ribarske brodove i druge mogućnosti za objašnjeni proces ilegalnog prevoženja 233 dobrovoljca, koji su stupili u NOP odrede na kopnu.

Odmah po kapitulaciji Italije, do polovine rujna, inicijativama rukovodstva NOP-a viškog kotara prevezeno je brodovima viških i komiških vlasnika oko 300 razoružanih Talijana u Bari, tada pod kontrolom savezničkih dijelova. Naknadno, 2. listopada, u Bari je parobrodom »Bakar« stigla delegacija NOVJ. Time su uspostavljene prve pomorske veze između otoka Visa i južne Italije, odnosno između NOP-a i savezničkih dijelova i njihovih predstavništava u južnoj Italiji.[149]) Intenziviranje pomorskog saobraćaja i veza na ovom pravcu usklađivano je suglasno prerastanju značenja otoka Visa za sve tri faze povijesne etape. U odgovarajućoj mjeri to se odnosi na cjelokupni sistem veza obrane otoka Visa, odnosno na njegove osnovne elemente: kurirske veze (pješke i automobilima, pomorskim, te i zračnim saobraćajnim sredstvima) i veze tehničkim sredstvima (sdgnalne, telefonsko-telegrafske i rađio-veze).

Do konca 1943. godine organiziranje veza na otoku Visu usmjeravali su organi Komande otoka Visa, odnosno kasnije uspostavljenog Operativnog štaba za obranu otoka, to jest područja viškog kotara. U praksi su se koristile kurirske veze pješke i automobilom po otoku Visu; pomorsko kurirske veze s područnim otocima, zatim s otokom Hvarom, te i s lukom Bari; telefonsko-telegrafske veze na otoku, i podmorsko-kablovske TT veze s centrom Operativnog štaba za obranu otoka (srednjodalmatinskih i otoka Korčule) u Hvaru; dok radio-stanica na brdu Hum nije aktivirana za osmatračko-izviđačke potrebe, već za povremene veze s navedenim štabom u Hvaru i s otokom Lastovom.[150])

Štab Mornarice NOVJ, neposredno poslije svog osnivanja u Hvaru (26. listopada 1943) formirao je Odsjek za vezu i sekciju za šifre, a pri štabovima POS-ova referente za vezu i šifrante. Organi veze usko su surađivali sa sličnim organima u sastavima 26. divizije, pri POC-u (Pokrajinskom obavještajnom centru) i ROC-ovima (rajonskim obavještajnim centrima) odnosno s odgovornim licima za veze Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju i okružnih komiteta.[151]) Odsjek za vezu štaba Mornarice NOVJ usmjeravao je organizaciju i održavanje pomorsko-kurirskih veza, signalnih, telefotnsko--telegrafskih i radio-veza u svom djelokrugu i za potrebe POS-ova, nastojeći da se teritorijalne i operativne veze objedine u što većoj mjeri. S obzirom da je u Hvaru objedinjeno djelovanje centara veze Mornarice NOVJ i štaba 26. dalmatinske divizije, a u sklopu centara veze Operativnog štaba za obranu još slobodnih otoka, ta praksa nastavljena je i po povlačenju na otok Vis, a tada za potrebe preimenovanog Operativnog štaba za obranu otoka Visa.

Pomanjkanje radio-sredstava (Mornarica NOVJ imala je svega 3 trofejne radio-stanice: pri svom štabu, pri štabu 3. POS-a na Dugom otoku, tada neaktiviranoj radio-stanici, i ranije postojeću talijanskog garnizona na otoku Lastovu), kasnije je nadoknađeno iz savezničke pomoći[152]), tako da je na otoku Visu bilo moguće, u narednoj fazi, pristupiti organiziranju radio-veza za potrebe 4. POS-a i za druge svrhe. Do prijema pomoći, odnosno do odluke o upornoj obrani otoka Visa, postojeća radio-stanica štaba Mornarice NOVJ, obavljala je radio-saobraćaj s višim štabovima i rukovodstvima (štabom **8**. korpusa, GŠ NOV i PO Hrvatske, VŠ NOV i POJ) za vojne potrebe i potrebe OK KPH za Dalmaciju. Poteškoće u organiziranju veza obrane otoka ispoljavale su se i zbog nedostatka stručnog ljudstva, zbog čega su organizirani tečajevi za obuku signalista, telefonista, radio-fonista i radio-telegrafista pri svim jedinicama angažiranim za obranu otoka, a pod rukovodstvom odgovarajućih organa veze. Međutim, u praksi je na otoku najintenzivnije korišten kurirsko-pješački i telefonski saobraćaj (preko PTT linija, te poljsko-telefonsko-kablovske mreže), uz stalno razgranjavanje pomorsko-kurirskog saobraćaja s otoka Visa prema južnoj Italiji i prema uporištima NOP-a na okupiranim otocima.

U fazi do odluke o upornoj obrani otoka Visa, tj. do 20. siječnja 1944, a suglasno prerastanju njegovog prvobitnog u dalmatinsko značenje, prilagođavan je i sistem veza obrane otoka, prema mogućnostima raspoloživih količina sredstava veze, porastu broja stručnih kadrova i prema operativno-taktičkim potrebama. Za koncentriranja na otoku Visu snage obrane uspostavile su pomoćne centre veza u Visu i Komiži, koji su se oslanjali na već aktivirane veze, a glavni centar veze Zajedničkog operativnog štaba za obranu otoka Visa razvijen je u predjelu Borovika, inicijativama organa veze Mornarice NOVJ i 26. dalmatinske divizije. Iz njegovog radio-centra razvijen je intenzivirani radio-saobraćaj, mada minimalnim brojem radio-uređaja. U odgovarajućem obimu centre veza razvili su Obla-

sni komitet KPH za Dalmaciju, Komanda područja za SDO, štab **4**. POS-a, štabovi brigada, Prvi haubički artiljerijski divizion tada u formiranju, te i niže jedinice (bataljoni, čete, baterije) i pozadinske službe. Pokrajinski obavještajni centar, u praksi tada oblasni, osiguravao je radio i druge veze s ROC-ovima na otocima i obali, a ovi s isturenim punktovima. Početkom siječnja 1944. godine savezнички predstavnici pristigli za pregovaranje s predstavnicima NOP-a i NOVJ na otoku, radio-uređajima i na druge načine izravno su kontaktirali sa svojim štabovima i ustanovama u južnoj Italiji. Tako su stvoreni preduvjeti za proširivanje i umnogostručavanje kurirskih i veza tehničkim sredstvima poslije **20**. siječnja, kada je prijetnja njemačkog kombiniranog desanta bila sve ozbiljnija, odnosno kada se otok pretvarao u snažnu vojno-pomorsku tvrđavu, s aerodromom u izgradnji.

U fazi intenziviranog utvrđivanja otoka, a ujedno izvođenja napadnih aktivnosti i operacija ograničenog karaktera na posade njemačkih garnizona na bliskim otocima (20. siječnja do 7. lipnja), sve jedinice veza na otoku vrše popunu, uređuju centre veza trajnijeg karaktera, uz nastojanje svih rukovodećih organa veze za objedinjavanje sistema veze obrane otoka i umnogostručavanje kanala veze sa štabovima i uporištima NOP-a na otocima, obali i u unutrašnjosti zemlje, kao i s bazama NOVJ u južnoj Italiji i centrima veze savezničkih dijelova. Za ovu fazu značajni su napori za prijem-predaju obavještajnih podataka preko POC-a i ROC-a, te savezničkih službi, kada su obje protivničke strane razvile obimnu obavještajnu djelatnost svim raspoloživim sredstvima.[1535] U ovoj fazi jedinice veze snabdjevene su većim količinama modernijih sredstava i opreme iz savezničke pomoći, nastupio je priliv novoobučenih stručnih kadrova nakon završenih brojnih kraćih i dužih tečajeva za veze (za obuku telefonista, centralista, akumulatorista, radiofonista, radio-telegrafista, signalista i kurira), koji su se održavali po jedinicama i objedinjeno.[1545] Na taj način ostvaren je sistem veza za sigurnu obranu otoka, a također i za osiguravanje pokretnih aktivnosti snaga branitelja, pri raznovrsnim njihovim đesantno-napadnim akcijama i operacijama na njemačka uporišta na bliskim otocima. U tim danima i mjesecima savezнички dijelovi razvili su i u znatnoj mjeri koristili svoje centre veza na otoku (osnovni, te pomoćne za viški aerodrom, svoje mornaričke dijelove, snažnu protuzrakoplovnu obranu dopunjenu i radarima, i druge svrhe). Na otoku su bili razmješteni brojni radio-uređaji, telefonskom mrežom (kablovskim, polustalnim i stalnim lini jama-vodovima) povezani su svi štabovi i važnije točke obrane, signalizacija je mnogostruko korištena, a kurirske veze dopunjavale su čitav sistem veza obrane otoka Visa.

U fazi od 7. lipnja do 20. listopada, odnosno onoj kada je otok Vis imao jugoslavensko i međunarodno značenje za boravka centralnih rukovodstava NOP-a, usavršavanje sistema veza izvršeno je u

«odnosu na sve njegove elemente kojima su veze ostvarivane preko centara veze NOVJ i NOP-a, tako i savezničkih dijelova. To se odrazilo i na poboljšavanje i umnogostručavanje kanala veza zapovijedanja, izvještavanja, obavještavanja, suradnje i za druge potrebe iz otoka Visa i prema otoku Visu ne samo iz svih zemalja i pokrajina Jugoslavije, već i iz inozemstva. Prirodno, najznačajnije veze ostvarivane su iz centra veze VŠ NOV i POJ i predstavničkih tijela nove Jugoslavije, čijem nastajanju je iz pomenutog centra veliki doprinos pružio i Tanjug šireći radio putem podatke i vijesti veoma važnog značenja.

Tako je ovaj otok bio i središte raznovrsnih centara veza, a za potrebe obrane otoka i za svrhe povezivanja najraznovrsnijih korespondenata s predstavništvima i štabovima raspoređenim na ovom privremenom središtu i sjedištu Okružnog rukovodstva za SDO, Oblasnog rukovodstva za Dalmaciju, štabova Mornarice NOVJ i 26. dalmatinske divizije, štabova savezničkih dijelova i savezničkih predstavništava, te konačno općejugoslavenskih rukovodstava svih stupnjeva. Potrebno je obrazložiti organiziranje i održavanje pojedinih vrsta veza, odnosno najhitnije za pomorsko-kurirske veze i veze tehničkim sredstvima (signalnim, telefonsko-telegrafskim, i radio), te o djelatnostima grupe Tanjug.

Pomorsko-saobraćajni pravci i veze. — Sa otoka i prema otoku, osnove pomorskog saobraćaja i veza bile su u onim pravcima, koje su ranije uspostavili viški ilegalci-ribari, a koje su razgranali mornari-partizani tokom čitave povijesne etape, te skoro istovremeno, dijelom, i saveznički mornari-borci. Avijatičari-borci dali su svoj poseban doprinos borbenim i transportnim zadacima, prenošenjem pošte, rukovodilaca i kurira u zračnom saobraćaju.

Pomorski saobraćaj iz viških luka u svim pravcima, te pristizanje brodova iz raznih pravaca u viške luke, bio je svakim danom sve intenzivniji.[155]) Namjenski bio je raznovrstan, ali treba naglasiti da je svakim brodom na otok Vis dolazio ili s njega odlazio i po neki kurir s posebnim zadatkom. Saobraćajni organi 4. POS-a regulirali su materijalni saobraćaj i saobraćaj ljudstvom, kontrolirali rad podređenih im lučkih kapetanija u Visu i Komiži, raspoređujući brodove za plovidbu i određujući pristiglim mjesto vezova i sklanjanja u slučaju opasnosti. Čak i u najkritičnijoj vremenskoj fazi, zima-proljeće 1944. godine, intenzitet pomorskog saobraćaja bio je znatan.[156]) Pretežno su brodovi isplovljavali i uplovljavali u viške luke tokom noći, ovisno o maršrutama. Po izgradnji aerodroma i intenziviranju slijetanja i polijetanja na viški aerodrom (od **1**. svibnja 1944), što je omogućavalo i znatan zračno-kurirski saobraćaj, pod zrakoplovnom zaštitom omogućen je i intenzivni dnevni pomorski saobraćaj. Tako su, proširivanjem pomorskih veza i saobraćaja, ustaljeni kanali pomorskog saobraćaja i veza.

Pomorske veze otoka Visa proizlaze iz cjelokupnog razvitka njegove uloge i značenja od perioda rujan 1943. do konca listo-

pada 1944. godine, uzimajući u obzir sve borbene zadatke i zadatke drugog namjenskog prevoženja, koji su stajali pred Mornaricom NOVJ i mornaričkim dijelovima savezničkih snaga namijenjenih za obranu otoka Visa. Otok Vis je postupno prerastao u pomorsko--saobraćajno središte, iz čijih luka su se usmjeravale i prema kojima su gravi tirale pomorske veze u četiri osnovna pravca: tri pravca u odnosu na istočno-jadranska obalna i otočka područja; jedan pravac u odnosu na luke, pod savezničkom kontrolom, u južnoj Italiji.

U odnosu na jugoslavensku obalu i otoke, saobraćaj su obavljali motorni jedrenjaci manje tonaže i za te potrebe prilagođeni naoružani motorni ribarski brodovi, patrolni čamci, a nerijetko (u odnosu na otoke i obalni rub srednje Dalmacije) i manje ribarske brodice. Uglavnom, na pravcima:[157]*

a) Prema sjeverozapadu: Vis—Zirje—Kornati—Dugi otok. Sa Dugog otoka veze >su se odgranjavale: za otok Krk, preko Oliba; za podvelebitsku obalu kroz Povij anski kanal i Ljubač; i za zadarsko obalno-otočko područje kroz Zdrelac i Pašmanski kanal. S Kornatskih otoka veze su se intenzivno održavale s Dugim otokom i Modravom. Od otoka Zirja[158]* odvajale su se veze za Tribunj i luku Palež. Na pravcu o. Vis—Kornati—Dugi Otok saobraćaj se odvijao najčešće noću manjim transportnim brodovima, praćenim naoružanim brodovima Mornarice NOVJ (sistem konvoja).

b) Prema sjeveroistoku i jugoistoku: Vis—Šćedro—Neretvanski kanal—Zivogošće, odnosno u pravcu Vis—Lastovo—Mljet dubrovačko i bliska područja. Ove veze, obimom veoma intenzivne, održavane su pretežno noću, u početku prema potrebama, da bi se tokom kasnog proljeća i cijelog ljeta ustalile po određenim pravcima i doba noći i dana. Međustanice na otoku Šćedru služile su za usmjeravanje saobraćaja i veza prema otocima Hvaru i Korčuli, odnosno i poluotoku Pelješcu. Tako je pravac otok Vis—podbiokovsko obalno područje imao neposredan i posredan smjer. Jer, njime se odvijao intenzivirani materijalno-snabdjevački i ljudski vojno-civilni saobraćaj (kretanja borbenog karaktera, prevoženja brojnih ranjenika i bolesnika na o. Vis, uz jednovremena za prihvat mnogih zbjegova). Ovim pravcem su štabovi i jedinice **8**. dalmatinskog korpusa, te politička rukovodstva srednje Dalmacije, razmješteni na obali, imali direktne vez<e i saobraćaj s otokom Visom.[159]*

c) Prema sjeveru: Komiža ili Vis—Mali Drvenik — uvale na trogirsko-šibenskom području. Ovim pravcem omogućeni su saobraćaj i veze partizanskih odreda i jedinica **8**. dalmatinskog korpusa na obalnom području između Trogira i Šibenika, te u dubini do planine Svilaje. Kao i ranije navedeni pravac i ovaj je služio i za potrebe stanovništva (brojni zbjegovi, dopunsko snabdijevanje, itd.).

Ne treba posebno naglašavati da su posredstvom organizacija NOP-a i kurirskog sistema partizanskih odreda i jedinica NOVJ,

punktovi na obali bili povezani s razvijenim kurirskim sistemom na čitavoj teritoriji Jugoslavije.

Prema bliskim otocima (Biševu, Sv. Andriji-Svecu, Palagruži, Velikom Drveniku, Šolti; zapadnom dijelu o. Hvara i preko njegove sjeverne obale sa o. Bračem; Sušcu, Lastovu) frekventnost saobraćaja i pomorskih veza rasla je prema prilikama i potrebama. Od otoka Visa do otoka Biševa, Palagruže, Sveca, Sušca i Lastova, a često i do uvala i uvalica na južnoj obali otoka Hvara (neposredno ili preko Paklenih otoka), praktično održavani su saobraćaj i veze stalnog karaktera pomoću ribarskih brodica s naoružanom posadom, a bez posebne pratnje. Na ovim i ostalim kanalima-pravcima, prema potrebi upućivani su i naoružani brodovi, a saobraćaj noću i danju reguliran je po unaprijed dogovorenom vremenu.[160i] U toku pripreme i samog izvođenja desantno-diverzionih i napada većeg karaktera na neprijateljske posade na otocima (Hvaru, Šolti, Braču., Mljetu, Korčuli) i poluotoku Pelješcu, pomorski saobraćaj i veze su umnogostručavani, a pogotovo ako su ovakvi napadi vršeni uz suradnju sa savezničkim borbenim dijelovima. Manji dijelovi NOVJ zaposjeli su otočje Palagruža 25. svibnja 1944. godine (do tada, na najvećem od ovog otočja, nalazila se obitelj svjetioničara i posada signalne stanice) od kada su sa ovim otočjem osigurani redovni saobraćaj i veze. Jer, šire područje je služilo za dnevni i noćni ribolov, a na otočju je bila signalna stanica za pomoć brodovima u prolazu prema Italiji i iz talijanskih luka ka otoku Visu.

Sve navedene pomorske veze i saobraćaj održavani su pri izuzetno teškim uvjetima (meteorološkim, vremenskim, i dr.) i, do svibnja, pri zračnoj i pomorskoj nadmoćnosti neprijatelja. Od tada savezнички i zrakoplovci NOVJ (s baza u južnoj Italiji, te sa letilišta na viškom aerodromu) preuzimaju prevlast u zračnom prostoru, a intenzivnija patroliranja savezničkih ratnih brodova i onih iz sastava Mornarice NOVJ ostvaruju i pomorsku prevlast.

d) Prema jugu: viške luke—južnotalijanske luke (Manfredonija, Barleta, Molfeta, Bari i druge) pomorski saobraćaj i veze obimnog i raznovrsnog karaktera bili su na ovom mnogostrukom pravcu od takvog značenja da je bez toga bila nezamisliva uspješna suradnja jugoslavenskog NOP-a sa savezničkim snagama, kao i sve što je time ostvareno. Za Mornaricu NOVJ i oružane snage NOVJ u cjelini, a time i za doprinos razvitku narodnooslobodilačke borbe, posebno su bili značajni saobraćaj i veze između viških luka i luke u Monopoliju, isturene baze Mornarice NOVJ (za obuku kadrova, te raznovrsne momaričko-tehničke poslove).'Posebno treba naglasiti da je produžecima pravca-kanala otok Vis—južnotalijanske luke ostvarivana i uspješna veza NOP-a s masovnim jugoslavenskim zbjegovima u južnotalijanskim i logorima za izbjeglice u Egiptu.[11]"

Lokalne kurirske veze na otocima Visu i Biševu, kao i uz obalno more ovih otoka, bile su tako organizirane da su zadovoljavale sve lokalne potrebe branilaca.

Početkom studenog 1944. godine iz viških luka uspostavljene su redovne veze (parobrodarske) s obližnjim otocima[621] i obalom. Nakon oslobođenja Splita, koji od tada ponovo postaje središte pomorskog saobraćaja i veza Dalmacije, uloga o. Visa u pomorskom saobraćaju postepeno se svodi u realne, lokalne okvire.

Ovdje, a bez mnogo detalja, napominje se samo da je od svibnja 1944. godine do kraja NOR-a viški aerodrom odigrao veliku ulogu u ostvarenju zračno-kurirskog saobraćaja i veza, u svim pravcima, prvenstveno za potrebe NOP-a, a u manjoj mjeri i za potrebe savezničkih boraca i predstavništava, koji su na o. Visu usko surađivali s njegovim braniocima.

Sistem kurirskih veza u cjelini obuhvaćao je mreže, pravce, kurirske stanice i međustanice. U sklopu lokalne mreže na otoku Visu postojale su početne, odnosno krajnje stanice, prema kojima su se slivali pravci sa svih strana, a u sklopu centra veze 4. POS-a bila je glavna sabirna stanica kurirskih veza, višestrukim kanalima povezana s glavnom kurirskom stanicom pri centru veza Operativnog štaba za obranu otoka. Preko ove stanice, a dijelom i preko glavne sabirne stanice, održavala se suradnja s kurirskim sistemom dijelova savezničkih snaga na otoku Visu, koji dijelovi su imali svoje posebne kurirske stanice i pravce veza.

Posebno treba naglasiti neustrašivost i samopožrtvovanje viških i ilegalaca-ribara s drugih otoka i obale, zatim momara-partizana, te konačno kurira-boraca razne dobi starosti, koji su u nepovoljnim uvjetima časno izvršavali teške zadatke. Mnogi su od njih položili i svoje živote, te su im plave pučine Jadrana ostale zajednička grobnica. Isto važi i za brojne savezničke borce-pomorce.

Sistem kurirskog saobraćaja i veza obrane otoka Visa prikazan je na priloženoj shemi »Pomorske veze, dotur i evakuacija s otoka Visa i prema otoku Visu tokom 1944. godine.«

Veze tehničkim sredstvima. — Iako bi se u osnovi moglo govoriti o vezama tehničkim sredstvima suglasno operativnim i političkim potrebama, tj. ostvarivanih u sklopu zasebnih sistema kopnenih jedinica, Mornarice NOVJ i Ratnog zrakoplovstva NOVJ u razvitku, te političkih i državno-partijskih rukovodstava, ipak je svrsishodnije sistem veza tehničkim sredstvima na otoku Visu posmatrati prema primijenjenim sredstvima za lokalne potrebe obrane i one veze koje su otok Vis vezivale za centre i pojedine stanice veza. Sistem veza savezničkih snaga na otoku Visu nije dovoljno poznat, zbog čega će se o tom sistemu ukazati na samo ono što je bilo karakteristično za proces obrane otoka Visa, a suglasno objašnjenjima o pojedinim vrstama veza tehničkim sredstvima, koje veze su korištene za potrebe NOP-a.

Prema raspoloživim tehničkim sredstvima sistem veza obrane otoka Visa obuhvaćao je podsisteme za ostvarivanje signalnih, telefonsko-telegrafskih i radio-veza.

Signalne veze. — Ove veze jednostavnim sredstvima (dim, vatra, zastavice raznih boja, zvona, sirene, pucnjevi, i dr.) i uređajima za zvučnu i svjetlosnu signalizaciju koristili su branitelji otoka za upozoravanje, uzbunjivanje i potrebe na kraćim razdaljinama na samom otoku. Također i pri svim borbenim i ostalim prevoženjima, te pri borbenim akcijama diverziono-prepadnog i desantno-taktičkog i operativnog karaktera na neprijateljeve posade na bliskim otocima i na poluotoku Pelješcu. U biti centraliziranog sistema nije bilo, već su sve jedinice organizirale signalne stanice i pravce za svoje potrebe, a u izvjesnoj mjeri signalni sistem Mornarice NOVJ imao je opći karakter za sve branitelje.

Mornarica NOVJ, pod organizatorskom ulogom jedinica veze 4. POS-a, raspolagala je na otoku Visu s 3 izvidno-signalne stanice (od kojih je najvažnija bila na brdu Hum), a na otocima Biševu, Svecu, Palagruži, Sušcu i Lastovu s po jednom stanicom.[163]' Na drugim otocima boroi lokalnih NOP odreda i ilegalci, po potrebi, uspostavljali su privremene izvidno-signalne stanice. Na svim stalnim punktovima, po otocima i duž obale, postojale su stalne signalne stanice, ikao pomoć za ostvarivanje već objašnjenog obimnog sistema pomorskog prevoženja i veza. Sve stanice, u skladu s općim i tehničkim mogućnostima, raspolagale su jednostavnim i tehničkim sredstvima za dnevnu i noćnu signalizaciju, a prilagođenim za veze s brodovima na bliskim daljinama, te pri njihovom uplovljavanju i isplovljavanju iz luka i uvala. Na Palagruži, Biševu i Visu stanice su bile tako opremljene a posade tako obučene, da uspješno mogu održavati signalne veze s našim i savezničkim brodovima. Na svakom brodu Mornarice NOVJ i svakoj brodici uključenoj u sistem pomorskog saobraćaja i veza postojali su stručni ili na brzinu obučeni signalisti radi održavanja signalnih veza brod-brod, brod--zemlja i brod-avion. Najrasprostranjeniji način za dnevne veze bila je signalizacija semafor-zastavicama, a za noćno davanje znakova raznovrsnim svjetlima (pomoću savršenijih uređaja, te baterijskim lampama) i upozoravajućim zvučnim signalima. U viškim lukama stručno ljudstvo je noću, pomoću svjetlosnih signala, provjeravalo sve brodove koji su uplovljavali.[164])

Na viškom aerodromu organizaciju signalnih veza i njihovu eksploataciju za prihvat aviona prilikom slijetanja danju, a prisilno i noću, obavljali su savezнички stručnjaci, uz pcmoć pridatog im ljudstva iz jedinica veze NOVJ. Prirodno, osim sigurnih radio-veza, na aerodromu su se nalazila i sredstva moderne signalizacije, pošto je bilo predviđeno i slijetanje, po potrebi, aviona raznih vrsti, sve do »letećih tvrđava«. Savezničke PA jedinice, snabdjevene radarima i računarskim sistemima, raspolagale su i uređajima za provjeravanje identiteta aviona u letu, ali je ono vršeno i pomoću signala.

Jedinice kopnene vojske, artiljerije, tenkovska brigada NOVJ i odgovarajući savezнички dijelovi imali su sredstva i ljudstvo za

ostvarivanje signalnih veza, ali je na otoku to korišteno samo za veze na bliskim razdaljinama u taktičke potrebe. Međutim, pri izvođenju diverziono-desantnih prepada i taktičko i operativno-desaninih akcija na neprijateljske grupacije na bliskim otocima i na poluotok Pelješac, signalna sredstva korištena su prema unaprijed predviđenim planovima. Za signalizaciju tokom plovidbe, također, unaprijed su izrađivani koordinacioni planovi. Najteže je bilo ostvariti sigurna prevoženja na udaljenim pravcima noću, jer su se brodovi kretali prema otoku Visu u uvjetima kada je već nastupila promjena signala, a posade s time nisu mogle biti upoznate. Stoga je dolazilo i do nepotrebnih žrtava na strani brodovlja Mornarice NOVJ, izazvanih vatrom iz savezničkih ratnih brodova i aviona. Donekle, i zbog bahatosti pojedinih savezničkih komandanata, koji su odbijali detaljniju suradnju i razradu signalnih kodova prilagođenih partizanskom ratovanju na moru, tokom prethodnog planiranja.

U svakoj jedinici obrane otoka organizirani su osnovni i dopunski signalni tečajevi, kratkovremenog trajanja, a radi obuke što većeg broja signalista. Smatralo se da svaki pripadnik jedinica veze mora biti obučen za signalizaciju jednostavnim sredstvima, te da u osnovi može zamijeniti i stručnog signalistu. Komandno osoblje i vojnici obučavani su za razaznavanje općih signala upozoravan ja, uzbunjivanja i obavještavanja.

Telefonsko-telegrafske veze. — U sistemu obrane otoka Visa, uglavnom, imale su lokalni karakter. Jer, poslije napuštanja otoka Hvara (od polovine siječnja 1944), nisu više postojale mogućnosti za izravne TT veze otoka Visa s drugim otocima i obalom, a preko podmoräkog kabela, koji je višku vezivao s hvarskom poštom.

Međutim, za branitelje na toku Visu organiziran je jedinstveni sistem veza telefonskim i telegraf skim sredstvima. Sve linije TT veza gravitirale su telefonskoj centrali u centru veze pri Operativnom štabu za obranu otoka, odakle su se razgranjavale i prema kojem su se usmjeravale veze iz svih drugih centrala i važnijih izdvojenih stanica veze. Prema priloženoj shemi to je najuočljivije. Na njoj se uočava razmještaj centara veza i stanica, te način njihovog povezivanja (stalnim, polustalnim i kablovskim linijama). Uočljivo je također da je samo savezнički centar imao VF (visokofrekventne) uređaie, te i mogućnost ostvarivanja jednovremenih telegrafskih i telefonskih veza unutar zasebne TT mreže. Također se naglašava da su jedinice veza NOVJ (posebno pri četi veze 26. dalmatinske divizije i pri četi za vezu 4. POS-a) na otoku raspolagale s trofejnim telegrafskim uređajima, koji s obzirom na prilike nisu upotrebljavani. lako je bilo stručno obučenih telegrafista. Između pošta u Visu Komiži, prema potrebama, održavan je i telegrafski saobraćaj. Ipak, uglavnom, branitelji su intenzivno koristili telefonski saobraćaj, na svim nivoima, čime je ostvarivana neposrednost zapovijedanja i obavještavanja, te uska suradnja.[165)]

U odnosu na jedinice veza NOVJ, snabdjevenost telefonskim uređajima bila je ona trofejnog porijekla (uglavnom talijanske, a manje njemačke proizvodnje), dopunjava sve više proizvodima američke i britanske proizvodnje. To se odnosi i na snabdjevenost ostalom opremom, a pogotovo za kablovske i polustalne linije. Prije definitivnog odlaska na predstojeće desantne operacije (jesen 1944), jedinice veze bili su snabdjevene TT uređajima i opremom u tolikoj mjeri koliko je bilo dostatno za njihovo učešće u naknadnim borbenim aktivnostima. Zbog toga je razumljivo da su bili na otoku Visu organizirani brojni tečajevi za obuku telefonista i telegrafista, na kojima su obučavani i doučavani brojni pojedinci.

Kada su se ljeti 1944. godine njemačke snage povukle iz grada Hvara, u ovom gradu je uspostavljena mornarička stanica, te je obnovljena telegrafsko-telefonska veza između pošte Vis i pošte Hvar, a naknadno i s ostalim poštama u oslobođenim mjestima na otocima i na obali.

Radio veze. —Bile su veoma raznovrsne. U prepadu 14/15. kolovoza 1943. godine na talijansku stanicu na brdu Hum viški partizani zarobili su posadu te, između ostalog, zaplijenili i jednu kratkotalasnu radio-stanicu.[1,10)] Kada je parobrod »Bakar« 2. rujna isplovio iz viške luke u pravcu Bari ja, između slične prenosne kratkovalne radio-stanice na brodu i one zaplijenjene na brdu Hum, a u sklopu sistema veza lokalnog štaba za obranu otoka Visa, uspostavljene su i povremeno održavane prve radio-veze branitelja otoka Visa s brodom u plovidbi. Međutim, zbog kvara i nemogućnosti popravke radio-stanice na otoku, ova radio-veza imala je privremeni karakter sve dok u siječnju 1944. nije uspostavljen rad u posebnoj radio--mreži (r-m) osmatračkih stanica 4. POS-a.

Prve izravne radio-veze, trajnijeg karaktera, između otoka Visa s radio-stanicama na većim razdaljinama (preko 500 km) uspostavili su i organizirano održavali saveznički predstavnici od **12**. listopada s otoka Korčule odnosno kasnije iz grada Hvara.[167)], zatim oni koji su 17. listopada 1943. godine stigli na otok Vis, a brodovima koji su u viške luke dopremili prve količine hrane, naoružanja, tehničke opreme i sanitetskog materijala. Tada je isporučeno i **6** radio-stanica SCR-284.[168)] Tokom narednih dana i mjeseci, sve su učestalija bila transportiranja, te i održavanje radio-veza za potrebe savezničkih predstavnika koji su privremeno boravili na otoku Visu. Uporedo su pristizale i znatnije količine tehničkih uređaja i opreme veze, što je najvećim dijelom raspoređivano za potrebe jedinica veze **8**. dalmatinskog korpusa i Mornarice NOVJ. Time se objašnjava dobra opremljenost radio-uređajima, kasnije centra veze Operativnog štaba za obranu otoka Visa, kao i drugih centara veze na otoku Visu.

Iako nedovoljno organizirano, radio-veze koristile su se između viših i nižih štabova 26. dalmatinske divizije i Mornarice NOVJ tokom procesa povlačenja njihovih jedinica sa srednjodalmatinskih otoka i otoka Korčule radi njihovog koncentriranja na otoku Visu, a sve do zaključno polovine siječnja 1944. godine. Sigurniji i obim-

niji radio-telegrafski saobraćaj tokom ovog procesa i kasnije održavan je iz radio-centra Operativnog štaba za obranu otoka (za Oblasni komitet KPH za Dalmaciju, Štab 26. dalmatinske divizije i Štab Mornarice NOVJ) s radio-centrom Štaba **8**. dalmatinskog korpusa i s drugim fcorespondentima višeg ranga (VŠ NOV i POJ i GŠ Hrvatske). Međutim, njemačka radio-prislušna služba koristila je nedostatke šifrantskih organa i nesmotrenosti odgovornih starješina prilikom održavanja rađio-saobraćaja.[189)]

Za radio-veze savezničkih dijelova (mornaričke, zrakoplovne te kopnenih jedinica, tj. britanske 2. SS brigade komandosa i njoj pridatih PA jedinica, kao i USA Operations groop, odnosno američke taktičke grupe), tokom procesa obrane otoka Visa u 1944. godini može se kazati da su bile veoma razgranate, a održavane tada najmodernijim radio-u redaj ima.[1701] Preko njih je otok Vis imao izravne radio-veze s visokim vojnim i političkim savezničkim predstavnicima. Srednjovalne radio-stanice, jake i srednje snage, britanski i američki dijelovi na otoku Visu koristili su za veze sa svojim štabovima u južnoj Italiji i na Bliskom istoku, s mornaričkim i sastavima zračnih snaga, za prikupljanje obavještajnih podataka, te i za veze sa svojim taktičkim grupama, koje su surađivale s jedinicama 26. divizije i Mornarice NOVJ prilikom izvođenja desantno-taktičkih i operativnih akcija, s otoka Visa, na neprijateljeve grupacije na bliskim otocima i poluotoku Pelješcu. Radi osiguranja aktivnosti svojih mornaričkih i zrakoplovnih dijelova, upravljanja sistemom PA obrane otoka Visa, te prisluškivanja neprijateljevog radio-saobraćaja, Britanci su na otoku Visu uspostavili i svoj komandno-obavještajni radio-centar, kojega su se isturene radio-stanice nalazile na otocima Hvaru, Korčuli, Kornatima i Dugom Otoku, te i na Biokovu.[171)] Njihove PA baterije, s ukupno 18 topova od 75 mm, raspolagale su s radarima tipa GL-Mk-III, pomoću kojih je omogućeno radarsko osmatranje, a uz dodatne računarske uređaje i automatsko upravljanje pri gađanju PA topovima. U općem sistemu obrane otoka Visa savezнички radio-centar usko je surađivao s radio-centrom Operativnog štaba za obranu otoka Visa. Međutim, od značaja je što su saveznici na otoku Visu raspolagali skladištima i radionicama većeg kapaciteta, te je bilo moguće dodatno snabdijevanje radio-uređajima i opremom, a isto tako bio je mogućan i stručan popravak radio-uređaja ili zamjena dijelova.

Jedinice veza NOVJ na otoku Visu bile su opremljene američkim i britanskim radio-stanicama srednje snage i dometa (SCR-284, SCR-18 odnosno SET-32) te manje snage i dometa (SET-38 i SET-48 i druge), a za rad radio-telefonijom i radio-telegrafijom. Prve su korištene pri operativnim i taktičkim štabovima, a druge za veze taktičkih jedinica na bližim razdaljinama. Prekomorske brigade i tenkovska brigada stigle su na otok Vis kompletno opremljene sredstvima i opremom za vezu, a prema britanskim standardima.[172)] Na otoku. Visu novoformirani Prvi haubički motorizirani divizion, s tri baterije, na sličan način je opremljen svim sred-

stvima za veze. Prethodno, od siječnja 1944. godine i dalje, britanski stručnjaci su sa odabranim ljudstvom za vezu diviziona i baterija uporno radili na upoznavanju s novom radio-opremom, te ga upoznavali s radio-telefonskim i radio-telegrafskim vještinama. Sličnu obuku prošli su svi budući artiljerijski kadrovi i posade baterija, a pod neposrednim rukovodstvom, tada komandanta artiljerijske grupe 8. korpusa, kapetana bojnog broda Karela Levičnika.[1731] U jedinicama veza 26. dalmatinske divizije i Mornarice NOVJ obuka na novim radio-uređajima je vršena na sličan način, sve dok nije organiziran radio-telegrafski tečaj Mornarice NOVJ, u tzv. »Češkoj vili«, na periferiji mjesta Vis.

Sistem radio-veze obrane otoka Visa bio je u osnovi centraliziran oko radio-centra Operativnog štaba za obranu otoka Visa u sklopu odgovarajućeg centra veze, raspoređenog u rajonu Podšpilje—Borovik—Žena Glava. U njemu su radili najsposobniji specijalisti iiz sastava jedinica veze Mornarice NOVJ i 26. dalmatinske divizije. Iz ovog radio-centra uspostavljena je 3. siječnja 1944. godine prva radio-veza s isturenom bazom Mornarice NOVJ u južnotalijanskoj luci Monopoli, a preko njenog radio-centra održavane su radio-veze sa savezničkim štabovima u južnoj Italiji i na širem području Sredozemlja.

Do uspostavljanja radio-centra VS NOV i POJ, u kojem su se nalazile i radio-stanice drugih političkih i državnih rukovodstava nove Jugoslavije u nastajanju, tj. od početka druge dekade lipnja mjeseca, sve osnovne radio-veze obrane otoka Visa mogu se sagledati praćenjem priložene sheme radio-veza obrane otoka Visa i posebne za VS NOV i POJ. Radi razjašnjenja ovdje se objašnjavaju pojedine radio-mreže (r-m) i radio-pravci (r-p). Jer, s osnovom se može tvrditi da su radio-veze obrane otoka Visa bile najuspješnije organizirane, a pomoću najmodernijih sredstava u dotadašnjem procesu narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Pri objašnjenjima za ove svrhe otok Vis se uzima kao jedinstvena radio-organizac'ona cjelina. Ipak, kao očiglednije objašnjenje veza iz radio-centra savezničkih dijelova i aerodroma na otoku Visu priložena je d približna shema njihovih radio-veza. Prema njoj, vidljivi su način organizacije, te najvažniji učesnici u pojedinim r-m d r-p. Uočljive su i sigurne veze po zasebnim r-p britanske 2. SS brigade i USA borbene grupe s njihovim nadređenim štabovima u južnoj Italiji.

S VS NOV i POJ, GŠ Hrvatske i Štabom 8. dalmatinskog korpusa, odnosno odgovarajućim političkim i državnim tijelima, održavani su neposredni radio-pravci ugovaranjem po vremenu održavanja veza, uz prethodno šifriranje tekstova razmijenjenog sadržaja. Po potrebi, radio-stanice prebacivale bi se sa r-p na valove r-m viših organa, koje su radile po sistemu cirkularne ili pak dogovorne radio-veze. Oblasni komitet KPH za Dalmaciju imao je i r-m za veze s rađio-stanicama okružnih komiteta KPH za Dalmacdju, a upravna stanica povremeno se prebacivala na val r-m rajonskih obavještajnih centara. Jer, posebna r-m za veze s rajonskim oba-

vještajnim centrima na drugim otocima i po obalnom području bila je predviđena za prikupljanje raznovrsnih podataka s teritorije Dalmacije.[174]^ Po svom značenju slijedeća je bila r-m štaba Mornarice NOVJ sa štabovima POS-ova i grupama NOP odreda (odn. sa 2, 3, i 5. POS-om kad su bili van otoka Visa, s 4. POS-om na otoku Visu — a posebno s jedinicama 19. dalmatinske divizije, komandom mjesta Šibenik, izviđačkim grupama, te mornaričkom stanicom Lavsa, odnosno i s drugim jedinicama koje su surađivale s ostalim pomorsko-obalnim sektorima). U r-m sa bazama u južnoj Italiji, Štab Mornarice NOVJ imao je neposredne veze s Monopolijem, Barijera i parobrodom »Bakar« tokom njegove plovidbe. U r-m osmatračkih stanica radio-stanica, signalno-osmatračke stanice na brdu Hum održavala je veze s rađio-stanicama na otoku Biševu, Lastovu i, povremeno, s onima na otocima Palagruža i Sušcu. Posredno, preko savezničke r-m za osmatranje i javljanje, štab Mornarice NOVJ imao je uvida o stanju i na drugim otocima, odnosno d u rajonu Biokova. Po posebnom r-p, odnosno uključivanjem u odgovarajuće r-m, isti štab ostvarivao je radio^kontakte sa savezničkim plovnim i zračnim dijelovima. Pojedini naoružani brodovi, ili pak oni iz sastava konvoja, pomoću privremeno postavljenih radio-stanica ostvarivali su radio-veze s radio-stanicom štaba Mornarice NOVJ. Brodovi su bili na taj način u mogućnosti da međusobno održavaju radio-veze, tokom plovidbe, preko navedene r-m, odnosno izdvajanjem u posebne r-p. Međutim, treba naglasiti da je samo ograničen broj naoružanih brodova Mornarice NOVJ povremeno koristio radio-stanice srednje snage. U odnosu na radio-veze Štaba Mornarice NOVJ, organizirane su radio-veze ii za potrebe 4. POS-a, a u sklopu jedinstvene radio--organizaci j e.[175)]

Štab 26. dalmatinske divizije je u posebnoj r-m ostvarivao radio-veze s brigadama (**1**. dalmatinskom udarnom, **11**. i **12**. dalmatinskom, te 3. prekomorskom), koje su organizirale posebne r-m sa svojim batalj onima, a ovi s četama. Naglašava se da su na otoku Visu ove radio-mreže bile organizirane po sistemu »radio-šutnje« i povremenog provjeravanja, a rad na primo-predaji uspostavljan je samo po naređenju, odnosno tokom izvođenja diverziono-prepadnih i desantno-taktičkih akcija na drugim otocima U tom smislu štab 26. dalmatinske divizije organizirao je i poseban r-p s glavnom stanicom u konvoju, a po potrebi upadao i u odgovarajuću r-m. Radi koordiniranja aktivnosti, radio-stanica Štaba 26. divizije bila je upravna u r-m suradnje s 1. tenkovskom brigadom i Prvim haubičkim motoriziranim divizionom.

Prva tenkovska brigada, po sistemu »radio-šutnje« imala je kompletan sistem organizacije unutrašnjih radio-veza.

Prvi haubički motorizirani divizion, čije su baterije bile na borbenim položajima uvijek spremne za otvaranje vatre, imao je tako organiziranu radio-vezu kako bi njegova borbena spremnost momentano mogla doći do izražaja. Štab diviziona u r-m zapovijedanja

ostvarivao je radio-veze po sistemu provjeravanja svakog sata, sa svoje tri baterije (na položajima u: Kostimi, blizu Podselja, te blizu Podhumlja). Na isti način baterije su održavale veze provjeravanja s radio-stanicama svojih osmatračnica, na kojima su se uvijek nalazili komandiri baterija (na visovima iznad mjesta Vis, iznad Podstražja, odnosno iznad Komiže, a suglasno rasporedu baterija).

Na viškom aerodromu, pored savezničkih radio-uređaja, nalazili su se radio-prijemnik (sistem osluškivanja na »talasu avijacije«) i radio-stanica Operativnog štaba za obranu otoka, čime je bila ostvarivana suradnja s odgovarajućim savezničkim radio-sistemom. Navedena radio-stanica održavala je i neposredne veze s Eskadrilom NOVJ, kada su njeni avioni bili u zraku, a radi izvršavanja borbenih ili zadataka kurirskog značaja.[176])

Kada je 7. lipnja, ujutro rano, iz Barija na otok Vis prispio maršal Tito s dijelovima svoje pratnje, šef radio-odsjek a VŠ NOV i POJ po pristizanju ljudstva radio-grupe u s. Borovik nastojao je da se odmah razmjeste osnovni elementi radio-centra. Pomoću jedne radio-stanice SCR-284 Esposta vi jene su prve radio-veze od 08.00 sati, a s drugom radio-stanicom iste vrste koja je upućena na lokaciju osmatračke stanice na brdu Hum dodatne radio-veze uspostavljene su od 09.00 sati. Već sutradan je iz radio-centra, veze održavalo 5 radio-stanica i to: u r-m br. 1 i 2 s glavnim štabovima zemalja i pokrajina i s 29. divizijom; u r-m br. 2 i 3 s korpusima; u r-m br. **6** s jugoslavenskim predstavnicima u Moškvi, Londonu, Bari ju i na teritoriji Albanije; r-m br. 5 bila je rezervna za veze s grupama za posebne namjene; a posebno je organizirana, postupno, r-m za kontrolu radio-saobraćaja NOVJ i praćenje neprijateljevog radio-saobraćaja. Zbog potreba, uspostavljeni su radio-pravci za izravne veze s Misijom NOVJ u Londonu, s predstavnicima NOP-a i NOVJ u Moskvi, s jugoslavenskim predstavnicima pri GŠ NOP Albanije i Grčke, a povremeno se održavao i r-p s ilegalcem (oficir za vezu — radiotelegrafist Marijan Dugandžić) u jednoj od komandi domobranstva NDH-e u Sarajevu. Za potrebe djelovanja Tanjuga, radio-četa Mornarice NOVJ osposobila je i radio-centru VŠ NOV i POJ stavila na raspolaganje ranije zaplijenjeni radio-predajnik tipa »Alochio Bachini«, izlazne snage 300 W, preko kojeg su emitirani bilteni VŠ NOV i POJ i održavane veze s radio-stanicom »Slobodna Jugoslavija« u Moskvi. Vojne misije SSSR-a i V. Britanije pri VŠ NOV i POJ imale su svoje radio-stanice veće snage, a za održavanje predviđenih veza.

Problem nedostatka radio-telegrafista uspješno je rješavan pridolaskom iskusnih iz četa za vezu Mornarice NOVJ ili iz Škole za vezu (»Češka vila«), a sredstava i raznih potreba iz savezničke pomoći. Tako je radio-centar ubrzo raspolagao s 7 radio-stanica srednje i veće snage, te dovoljnim brojem radio-prijemnika. Prema savezničkim iskustvima, u kolovozu je izvršena reorganizacija radio--centra i riješen problem njegovog naknadnog rada po sistemu radio-biroa (upravljanje i rad s predajnicima iz prijemnog radio-

-centra). Prestanak rada radio-centra VS NOV i POJ s otoka Visa uslijedio je do zaključno 15. studenoga, kada su i posljednji njegovi dijelovi prevezeni do Bari ja, a odatle avionima transportirani do aerodroma Divci, kod Valjeva.

Tanjugova djelatnost na otoku Visu bila je uvjetovana preseljenjem poslije njemačkog desanta na Drvar 25. svibnja 1944. godine. Za desanta, cjelokupna tehnička sredstva Tanjuga bila su uništena ili zaplijenjena, a preostalo ljudstvo ove agencije prebačeno je na otok Vis.[1771] Poslije 7. lipnja osigurana su joj za rad nova i modernija osnovna tehnička sredstva, a zatim su osigurani i uvjeti za emitiranje prvog biltena ove agencije, a iz mjesta Visa. Kasnije je agencija djelovala kao sastavni dio radio-centra VS NOV i POJ sve do **12**. listopada, od kada su tehnička sredstva i ljudstvo agencije postupno počeli napuštati otok Vis. Period boravka na otoku Visu za ovu agenciju sačinjava vrijeme njenog organizacionog učvršćivanja, poboljšavanja radnih uvjeta i kvaliteta emitiranja programa, te i mogućnost za neprekidno proširivanje suradnje s predstavnicima novinarskih agencija udruženih saveznika. U sastavu povjereništva NKOJ-a, postojala su tri informaciona tijela: Presbiro, koji je pripremao bilten inozemne štampe za internu upotrebu vojno-političkog rukovodstva; Tanjug, koji je izdavao dnevni bilten s vijestima iz zemlje i inozemstva, te ga i emitirao; te Prislušna radio-služba, koja je osiguravala prisluškivanje emisija i zapisivala emitirane vijesti inozemnih radio-difuznih stanica, te obrađene i prevedene podatke dostavljala Presbirou i Tanjugu.

Bilteni Tanjuga, u pisanom obliku, dostavljani su zainteresiranima preko sistema sveobuhvatnih kurirskih veza. Radio-telegrafski oni su emitirani preko radio-đifuznog sistema agencije, i to na hrvatsko-srpskom i engleskom jeziku, pa su tada predstavljali glavni izvor informacija za jedinice NOV i POJ i stanovništvo na oslobođenoj i još okupiranoj jugoslavenskoj teritoriji, za jugoslavenska predstavništva u inozemstvu, te i za novinarske agencije svih zemalja širom svijeta. Iz ovih emisija podatke su crpili i rukovodioci radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«.[178] Za predaju radio-telegrafskih emisija upotrebljavan je 300 W-atni predajnik, opsluživan od veoma sposobnih radiotelegrafista.[179] Suradnici agencije crpili su podatke za sadržaje svojih emisija, prvenstveno iz usmenih i pisanih saopćenja predstavnika VŠ NOV i POJ o stanju na ratištima, a od predstavnika NKOJ-a podatke o stanju u zemlji. Pored toga sastavljana su obavještenja prema izvodima mnogobnojnih glasila NOP-a (posebno »Slobodna Dalmacija«, koja je tiskana na otoku Visu) i inozemnih novina, zidnih novina vojnih jedinica i masovnih političkih organizacija sa slobodne teritorije. Istovremeno, u ličnim kontaktima sa borcima i rukovodiocima, jugoslavenskim i savezničkim, suradnici agencije sastavljali su materijale, koji su ulazili u dnevne izvještaje za emitiranje. Agencija je organizirano prikupljala podatke i iz baza Mornarice NOVJ u južnoj Italiji, kao

i od drugih tamošnjih predstavnika, a preko njih i o stanju u jugoslavenskim zbjegovima u inozemstvu.[180']

Izravna radio-veza Tanjuga s otoka Visa s radio-stanicom »Slobodna Jugoslavija« u Moskvi uspostavljena je sredinom srpnja 1944. godine. Od tada je »Slobodna Jugoslavija« redovno emitirala Tanjugove podatke na 11 jezika (npr. engleskom, francuskom, ruskom, češko-slovačkom, njemačkom, talijanskom, španjolskom i drugima). Preko jedne od sovjetskih informaeionih službi vijesti Tanjuga, s otoka Visa, plasirane su u veliki broj progresivno orijentiranih svjetskih listova-novina. Za vrijeme svog boravka u Moskvi, rujna 1944. godine, Moša Pijade poslao je poruku agenciji Tanjug na otoku Visu sa sugestijama da se emisije za inozemstvo sadržinski obogate onim vijestima i podacima koji više interesiraju sovjetsku javnost. Uredništvo Tanjuga uputilo je tada, s otoka Visa, u Moskvu i 5 fotografija, koje je objavio sovjetski list »Komsomolskaja pravda«. Na ovaj način agencija je prvi put plasirala proizvode svoje foto-reporterske službe na stranicama nekog inozemnog lista.[181)] Naknadno su, zalaganjem uredništva agencije na otoku Visu, njene podružnice osnovane širom zemlje, i to na taj način što je agencija izdvajala dio svog ljudstva i sredstava za osnivanje novih podružnica.[182)] Suradnici agencije pratili su maršala Tita na njegovom putu u južnu Italiju (**6**. do 14. kolovoza) i odabrane vijesti prosljeđivali na otok Vis, odakle su emitirane preko radio-emisionih uređaja ili pak tiskane i raspodjeljivane na otoku Visu i van njega.

Sveobuhvatni sistem kurirskih veza i veza tehničkim sredstvima, kao i aktivnosti Tanjuga s otoka Visa u znatnoj mjeri omogućili su sigurniju djelatnost svih rukovodstava i štabova na otoku, te pravilnije obavještavanje inozemstva o stvarnim zbivanjima u Jugoslaviji, čime je pružen i doprinos u borbi za međunarodno priznanje nove države u nastajanju. Izravan doprinos borbenim aktivnostima mornaričkih jedinica i jedinica 26. divizije i savezničkih dijelova dali su partizani-vezisti i stručna lica iz savezničkih jedinica. U operacijama za oslobođenje otoka i obale, kao i u završnim operacijama za oslobođenje zemlje, cjelokupni sistem veza obrane otoka Visa, s dobrom materijalnom osnovom i stručnim kadrovima, prilagođen je novim potrebama prema zadacima pojedinih štabova i jedinica.

Međutim, sistem veza sistematizirani je je razvijan usklađeno s raznovrsnošću prerastanja značenja i uloge otoka Visa u razbijanju njemačke prevlasti na Jadranu i s napadnim aktivnostima snaga NOVJ i savezničkih dijelova iz baze-tvrđave, koja je imala mnogostruku namjenu.

Glava XIII

ULOGA OTOKA VISA U RAZBIJANJU NJEMAČKE PREVLASTI NA JADRANU I NAPADNE AKTIVNOSTI S OTOKA

RAZNOVRSNOSTI ZNAČENJA OBRANE OTOKA VISA

Odlukom VS NOVJ i POJ od 20. siječnja 1944. godine da se otok Vis brani snagama jedne kompletne divizije NOVJ, pridruženim dijelovima i gotovo cjelokupnim borbenim efektivima Mornarice NOVJ, nastupa bitna prekretnica u operativno-taktičkim koncepcijama vođenja borbi u NOR-u.

U dotadašnjoj praksi NOR-a bilo je čestih slučajeva da su jedinice NOV i POJ privremeno branile veće komplekse oslobođene teritorije ili njene važnije dijelove. Ovakva obrana bila je uvjetovana izvršenjem važnih vojnih i političkih zadataka. Izvršenjem ovih zadataka operativne snage NOVJ, ostavljajući partizanske dijelove, prebacivale bi se u slučaju neprijateljskog nastupanja jačim snagama pod borbom u druge krajeve, oslobađale novu teritoriju i ponovno rasplamsavale žar NOB-e. I pod najkritičnijim uvjetima glavnina operativnih jedinica NOVJ uspjela je probiti okruženje i nastaviti svoje pohode u raznim pravcima, koristeći zemljišne uvjete i pomoć stanovništva.

U veoma nepovoljnim okolnostima, na otoku Visu koncentrirale su se snage 26. divizije i Mornarice NOVJ, odnosno snažna operativna kopneno-pomorska grupacija NOVJ, odlučne da zajedno s pristiglim rukovodstvima i lokalnim stanovništvom brane jedino preostalo važnije uporište NOP-a na istočno-jadranskom prostoru. U dotadanjoj praksi NOB-e uporna obrana nekog mikrorajona sa znatnom operativnom grupacijom nije predviđana niti izvođena, jer se i cjelokupna strategijsko-operativna koncepcija NOV i POJ zasnivala na pokretnim udarima protiv snažnijih neprijateljevih snaga, te rasplamsavanju NOP-a i oružane borbe na novooslobođenim teritorijama, gdje su ujedno formirane nove jedinice. Frontalno

suprotstavljanje neprijatelju radi uporne obrane i održavanja nekog važnijeg uporišta ili manjeg područja uvjetovalo bi osjetni je gubitke, a prema odnosu snaga branitelji bi pretrpjeli neuspjeh, koji bi se kasnije nepovoljno odražavao. Stoga očuvanje snaga u nametnutoj im obrambenoj borbi, te njihovo izvlačenje radi izvođenja napadnih aktivnosti pod povoljnijim uvjetima bilo je najprikladnije rješenje za operativne snage NOVJ, a što je za neprijatelja bilo slično njegovom porazu. Jer, opkoljavanje i uništenje snaga NOVJ nije mu uspjevalo ni sa tehnički opremljenijim i brojno nadmoćnijim grupacijama, čiji su dijelovi i naknadno trpjeli osjetnije gubitke od brzopokretnih partizanskih jedinica.

Odluka da se otok Vis uporno brani početkom 1944. godine snagama 26. divizije i Mornarice NOVJ, a što je do tada bio izuzetan slučaj za trajanja NOB-e, donijeta je u novonastalim okolnostima i predviđanja dalekosežnih rezultata, koji su se mogli ostvarivati samo na slobodnom viškom mikrorajonu i s osloncem na njega. Ciljevi predviđeni upornom obranom otoka Visa ostvareni su djelatnošću rukovodstava koja su na otoku boravila, a pod zaštitom snaga obrane. Prema obimu rješavanja mnogobrojnih problema i izvršavanju krupnijih zadataka, ispoljavale su se sve raznovrsnosti značenja obrane otoka Visa u preostale dvije faze više povijesne etape.

Jedinice 26. divizije, nakon povlačenja na otok Vis, kao značajne operativne snage NOVJ, uskoro poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a dobijaju izravno od VS NOV i POJ jedan kvalitetno novi borbeni zadatak, koji se obično postavlja jačim regularnim snagama u momentu kada prethode važna vojna i politička zbivanja. Zadatak da ove snage brane otok Vis u uvjetima znatne njemačke prevlasti na moru i u zraku, te usprkos saznanju da su Nijemci pripremili znatne desantne snage za osvajanje prostorno malog, morem izdvojenog, ali u njihovim operativnim planovima značajnog otoka, bio je tada prvenstveno uvjetovan važnim razlozima strategijskog značenja.

Zbrinjavanje masovnih dalmatinskih zbjegova, ranjenika i bolesnika transportiranjem u slobodne oblasti južne Italije i uspostavljanje sigurnijih izravnih veza sa snagama zapadnih saveznika uvjetovali su odluku o upornoj obrani otoka Visa.

Ukupno na otoku Visu 5. siječnja 1944. godine, kako je to već navedeno, nalazilo se preko 24.000 ljudi. Do 20. siječnja, uglavnom, stanje nije bitnije (dvije prekomorske ranije, a 13. dalmatinska brigada je 17. siječnja prevezena i iskrcana u predjelu Pakoštana; na Vis su s otoka Hvara i Brača pristigli preostali dijelovi 11. brigade, lokalnih NOP odreda i nove grupe izbjeglica) izmijenjeno.[183^]

Stoga, u konkretnim uvjetima odluka VŠ NOV i POJ od 20. siječnja o upornoj obrani otoka Visa imala je višestruko značenje: strategijsko, zbog političkih razloga i dalekosežnih ciljeva razvitka NOP-a, Mornarice NOVJ, jačanja izravnijih odnosa sa zapadnim saveznicima, a time i za procese bitke za očuvanje tekovina NOB-e

i za međunarodno priznanje nove Jugoslavije; operativno, zbog tada angažiranih snaga i zadataka obrane otoka Visa, površinski mikrorajona, ali značajnog uporišta NOP-a na Jadranu; taktičko, zbog; savezničkih dijelova tada i kasnije angažiranih u obrani otoka, bez. obzira na naknadne planove savezničkih viših štabova u južnoj Italiji i na Sredozemlju. Za Nijemce, otok Vis pod kontrolom NOVJ i savezničkih dijelova bio je nepremostiva prepreka za ostvarivanje njihovih planova transportiran ja Jadranom potreba snabdijevanja za njihove snage u Grčkoj, kao i za evakuiranje ovih snaga, te su ih strategijsko-operativni razlozi prisiljavali da planiraju osvajanje otoka Visa snažnim desantnim pomorsko-zračnim grupacijama.

Oblasna rukovodstva za Dalmaciju pridavali su otoku Visu značajnu ulogu, vjerujući da savezničke snage iz južne Italije, potpomažući obranu otoka u skladu sa svojim operativno-taktičkim planovima i dugoročnim ciljevima, neće biti kadre da bitnije izmijene postignute uspehe NOP-a u Dalmaciji. Pomoć saveznika u uvjetima obrane otoka Visa bila je neophodna radi neutraliziran ja njemačke prevlasti na moru i u zraku, pošto se samo tako mogla onemogućiti koncentracija jakih njemačkih snaga za uspješan kombinirani vojno-pomorski i zračni desant na otok Vis. Operativne snage NOVJ bile su dovoljne da čvrsto drže otok samo u slučaju savezničke pomorske i zračne podrške, jer NOVJ nije raspolagala sredstvima s kojima bi u kritičnoj fazi eventualnog desanta mogla pomorskim ili zračnim transportom uputiti s kopna na otok Vis bilo kakva značajnija pojačanja.

Sve pozitivne i negativne okolnosti bile su poznate oblasnim rukovodstvima NOP-a za Dalmaciju i Operativnom Štabu za obranu otoka Visa. Kritična situacija, realno procijenjena prema postojećim uvjetima, nalagala je da se inzistira na najrizičnijem rješenju uporne obrane do posljednjeg čovjeka, uz očekivanu mogućnost savezničke pomoći.

Saveznici su pak u upornoj obrani otoka Visa prije svega rješavali osiguranje svojih desnokrilnih snaga u Italiji. Imali su i povoljnije uvjete za snabdijevanje NOVJ, koja je borbom vezivala oko 18 njemačkih i satelitskih divizija na Balkanu, a otok Vis kao vojno-pomorska tvrđava NOVJ, mogao je u njihovim planovima služiti i kao isturena vojno-pomorska i zrakoplovna baza za snage u južnoj Italiji, za slučaj operacija većih razmjera na balkanskom ratištu.

Vrhovni štab NOV i POJ, cijeneći cjelokupnu situaciju uporedo s donošenjem odluke o upornoj obrani i utvrđivanju otoka, suglasio se da manje savezničke vojno-pomorske snage sudjeluju u obrani otoka Visa. Sporazumno, ove snage su se stalno povećavale do granice koja omogućava uspješnu obranu otoka a ne ugrožava konačne ciljeve NOP-a. Rukovodstvo jugoslavenskog NOP-a nikad nije gubilo iz vida svoju odlučnost da Jugoslavenski narodi, uglavnom svojim borbenim naporima, oslobode zemlju i uspostave društveno uređenje suglasno odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a.[184)] Ova dalekose-

žna politička pronicljivost u odmjeravanju svojih snaga i sposobnosti pri prihvaćanju momentano neophodne vojne suradnje i materijalne pomoći zapadnih saveznika na otoku Visu odrazila se na daljnji tok zbivanja i porast značenja otoka u vojnom i političkom pogledu, ne samo za Dalmaciju već u opće jugoslavenskim i međunarodnim razmjerama.

U kasnijim fazama više historijske etape nagomilani problemi rješavali su se u skladu s mogućnostima stvorenim tokom porasta sve važnije uloge i sve većeg značenja otoka Visa za narodnooslobodilački pokret Jugoslavije.

Od 20. siječnja do 7. lipnja 1944. godine otok Vis za NOVJ i stanovništvo na širokom području aktivnosti **8**. dalmatinskog korpusa predstavlja stjecište i središte s kojeg je bilo moguće rješavati važne vojne, političke i materijalno-snabdjevačke, te probleme zbrinjavanja ranjenika, bolesnika i izbjeglica, uspostavljanjem sigurnih veza sa zapadnim saveznicima. Najhitnije je da se otok pretvorio u sigurnu vojno-pomorsku i zrakoplovnu tvrđavu, da je uspostavljena borbena suradnja sa savezničkim snagama i otklonjena izravna opasnost njemačkog desanta. Uspostavljenim kontaktima sa savezničkim snagama omogućeno je da se bolje sazna istina o NOP-u i na toj osnovi pruži konkretnija pomoć saveznika NOVJ. Ali, uzimajući u obzir i važne političke zadatke koji su se preko otoka Visa ostvarivali, dolazi se do zaključka da su relativno male operativne snage 26. divizije i Mornarice NOVJ obranom otoka Visa, i ofanzivnim akcijama i operacijama na bliskim otocima i na moru, pripremile uvjete da se u slijedećoj fazi na otoku rješavaju strategijski ciljevi narodne revolucije, borbom za međunarodno priznanje osnovnih tekovina NOB-e.

U završnoj fazi povijesne etape (7. lipnja do 20. listopada) otok Vis je, vojnički posmatrano, vojno-pomorsko-zrakoplovna baza operativnih snaga NOVJ i savezničkih dijelova za slamanje njemačkog sistema obrane otoka i obale, te i operativna osnovica za nastupanje snaga NOVJ u napadnim operacijama za konačno oslobođenje zemlje. Ali, uzimajući u obzir široko razvijenu djelatnost centralnih rukovodstava nove države u nastojanju i dalekosežnosti postignutih državničkih uspjeha, otok Vis nije samo komandno mjesto VŠ NOV i POJ, već privremeni centar opće jugoslavenske revolucije i središte za održavanje međudržavnih i međusavezničkih kontakata na visokom nivou. Na otoku Visu je revolucionarna diplomacija NOP-a, snagom dotadašnjih vojnih i političkih uspjeha, prinudila rutinirane političare kraljevske izbjegličke vlade da, bez obzira na javnu i tajnu podršku zapadnih saveznika, odstupaju korak po korak od svojih planiranih ciljeva i prihvate klauzule viškog sporazuma, čime su nastali povoljniji uvjeti u borbi za međunarodno priznanje nove Jugoslavije, iako su sve revolucionarne tekovine NOB-e sačuvane. Tako je omogućeno da se pristupi postupnom ostvarivanju svih važnijih ciljeva jugoslavenskog NOP-a. Pronicljivom politikom, dalekosežnim odlukama i postignutim sporazumima na otoku Visu, jugo-

slavenski NOP nije dozvolio da se u završnoj fazi oslobođenja zemlje nametne situacija u kojoj bi reakcionarne snage uz pomoć zapadnih saveznika požnjele plodove općenarodne borbe, kao što se dogodilo u Grčkoj.[185]^ Vojni i politički događaji na otoku Visu u ovoj fazi imaju jugoslavenski i međunarodni karakter, zbog čega je otok Vis tada za NOP imao puno strategijsko značenje.

Sagledavajući njemačku zainteresiranost za osvajanje otoka Visa, borbene napore na njemu raspoređenih snaga, te ulogu i djelovanje raznih rukovodstava na otoku i s otoka (oblasnih i okružnih i jugoslavenskih), upoznavaju se osnovna zbivanja kroz navedene dvije faze više povijesne etape.

NJEMAČKI PLANOVI ZA OSVAJANJE VISA I NJIHOVE VAŽNIJE AKTIVNOSTI

Završetkom operacije »Jesenja oluja«, Nijemci su do kraja 1943. godine, osim cjelokupne obale, zaposjeli dalmatinske otoke Korčulu, Mljet, Veliki i Mali Drvenik i dozvolili sebi manji predah radi pripreme i izvršenja daljnjih planova.[186]) Radio-prisluškivanjem, agenturnim kopnenim, nasilnim pomorskim i zrakoplovnim izviđanjem, Nijemci su prikupili podatke iz kojih su stekli prilično jasnu sliku o zbivanjima na otoku Visu i drugim još slobodnim otocima.[187]) Zato su bili vrlo obazrivi u ostvarivanju daljnjih planova.

Njemačkoj armijsko grupi F (za front Jugoistok), pripadala je i 2. oklopna armija, sa general-pukovnikom Lotharom Rendulicem (Lotar Rendulic) na čelu, a njoj su bile podređene i njemačke kopnene snage, angažirane na istočnoj obali Jadrana. U sastavu njemačke Komande mornaričkih grupa Jug, sa admiralom Fricke Kurtom (Frike Kurt) na čelu, pripadale su mornaričke snage na Jadranu, pod komandom Admirala Jadrana, viceadmirala Joachima Lietzmanna (Joahim Licman). Otok Vis se nalazio u području 5. SS korpusa **2**. oklopne armije, a u neposrednoj operacijskoj zoni 118. lovačke divizije 5. SS korpusa po nadležnosti kopnenih snaga, odnosno u akvatoriju Pomorske komande Dalmacije u Splitu s kapetanom fregate Lamezanom (Lamecan) na čelu, po domenu nadležnosti pomorskih aktivnosti. Zrakoplovne snage u zaleđu jadranske obale, koje su surađivale sa snagama određenim za vojno-pomorske operacije, bile su podređene njemačkom Komandantu zrakoplovstva za područje NDH. Ove snage još uvijek su se nalazile u stanju pregrupiranja i popune.

U okviru nadležnosti i podređenosti, jedini je admiral Fricke inzistirao da se najprije zauzme otok Vis i Lastovo, a onda Šolta, Brač i Hvar. Međutim, Komanda armijske grupe F, Komanda 2. oklopne armije i štab 5. SS korpusa smatrali su da bi takva jedna operacija bila suviše rizična, bez prethodnog čišćenja i posjedanja Šolte, Brača i Hvara. Ova shvatanja su bila odlučujuća, pošto je

zaposjedanje obale i otoka bilo u nadležnosti kopnenih snaga, a mornarički dijelovi su samo potpomagali izvršenje ovih operacija, dok su pomorske aktivnosti vršili samostalno. Zbog toga je i admiral Jadrana Lietzmann bio sklon više rješenju kopnenih snaga u redosljedu zauzimanja srednjodalmatinskih otoka, a slično mišljenje zastupali su i njemački područni zrakoplovni komandanti zbog nedostatka zračno-transportnih sredstava i ljudstva. U takvim okolnostima, Nijemci su željeli postupno izvoditi operacije, eliminirajući uvijek naglašavani munjeviti udar, uz proračunati rizik. Ali u zauzimanju otoka Visa svako zakašnjenje išlo je na ruku braniteljima.

Urgencije admirala Frickea radio-depešom od 4. siječnja 1944. godine nisu pomogle, jer je štab **2**. oklopne armije istim putem već **6**. siječnja naglasio da ostaje pri svom redosljedu osvajanja otoka. Ni naknadnim urgencijama admirala Frickea nije ništa izmijenjeno.

U skladu s donijetim odlukama 2. oklopne armije njemačke snage iscrkale su se noću 11/12. siječnja na otok Šoltu, noću 13/14. siječnja prešle su na otok Brač, a u samim jutarnjim satima 19. siječnja iskrcale su se na otok Hvar.

Snage NOVJ planski su evakuirane na otok Vis i od 20. siječnja, primivši naređenje za njegovu upornu obranu, pristupile utvrđivanju otoka angažiranjem svih snaga 26. dalmatinske divizije, uz podršku glavnine snaga Mornarice NOVJ i manjih savezničkih dijelova. Otok Lastovo je ostao neposjednut snagama operativnih jedinica, a na njemu je djelovala organizirana narodna vlast i postojao manji NOP odred. Svi njemački planovi na ovom području, bili su usmjereni ubuduće na to da se zauzme otok Vis, i to baš u onoj vremenskoj fazi kad se taj otok pretvarao u vojno-pomorsko-zrakoplovnu bazu NOVJ i savezničkih dijelova. Vojne i političke okolnosti, planski pripremljene inicijativom rukovodstva NOP-a, učinile su njemačke planove od sada nerealnim u onoj mjeri koliko je do tada inicijativa admirala Frickea bila realna zbog neizvjesnosti obrane otoka i savezničke pomoći, te koncentracije velikog broja ranjenika, izbjeglica i neboračkog stanovništva na otoku Visu.

Štab njemačke **2**. oklopne armije izložio je **21**. siječnja svoje namjere u pogledu otoka Visa, obrazlažući ih u šest točaka, čija je suština: njene podređene snage spremne su da izvrše samo desantni napad; posjedanje i držanje otoka prepušta se u nadležnost snagama podređenim Admiralu Jadrana: preduvjete za uspješan desantni prepad treba da prethodno pripreme mornaričke i zrakoplovne snage.[188)] Štab admirala Frickea i Admirala Jadrana izrazio je odmah neslaganje, pošto mornarica nema snaga ni sredstava za stalno posjedanje otoka. Držanje otoka od općeg je interesa i za njemačke kopnene snage, jer je otok Vis »istureno britansko skladište, središte razgranatog saobraćaja do drugih otoka i obale i stoga bitan temelj za čitavu banditsku aktivnost u obalskom području«, i »jer desantni prepad sa razaranjem važnijih postrojenja za vrijeme privremenog zaposjedanja ne bi bio srazmjeran gubicima pri izvođenju zadatka«. Admiral Jadrana ujedno je obavijestio da njemu podređene snage mogu

biti spremne tek polovinom veljače, kada bi za planirani poduhvat raspolagale s 4—5 torpiljarki, **6—8** torpednih čamaca, **1** lovcem podmornica, 4—5 desantnih tenkonosača, **10** desantno jurišnih čamaca i 10—15 motornih jedrenjaka — međutim, smatra, da je neophodan jednovremeni vojno-pomorsko-zračni desant, uz snažnu podršku lovačke avijacije. Podređenim mornaričkim snagama (1. divizionu torpednih čamaca, **10**. desantnoj flotili i **11**. flotili za osiguranje) naređeno je da do **10**. veljače dovedu plovna sredstva u punu borbenu gotovost.[1895] Njemačka izviđačka avijacija pojačala je od 23. siječnja svoju svakodnevnu aktivnost u izviđanju i snimanju iz zraka otoka Visa.[1905]

»Freischütz« (Frajšic) je kodirani naziv kojim je tada po njemačkim planovima nazvana desantna operacija za zauzimanje otoka Visa. Kombinirani desant bio je predviđen za vrijeme »mraka« u veljači, tj. tamnih noći bez mjesečine od **20**. veljače do **1**. ožujka. Predstavnici Štaba 2. oklopne armije zakazali su i 14. veljače održali savjetovanje u Mostaru sa svim zainteresiranim podređenim i predstavnicima surađujućih štabova (5. SS brdskog korpusa, 118. lovačke divizije i njenog 750. puka, koji je bio namijenjen za izvršenje operacije; zrakoplovnih predstavnika; i komandanta Pomorske komande Dalmacije, kao predstavnika Admirala Jadrana). Za predviđenu operaciju kopnena vojska je zahtijevala brodski prostor za prevoženje **2.000** ljudi, **200** tovarnih grla i dvije kompletne brdske baterije. Iako su na savjetovanju utvrđeni mnogi detalji operacije, tada još nije raščišćeno pitanje stalnog ili privremenog posjedanja otoka, bez obzira što je kao početak operacije predviđen 21. veljače.[1915] Zbog hitnih potreba snabdijevanja svojih snaga u kontinentalnoj Grčkoj i na otocima Egejskog mora, Nijemci su bili prinuđeni da odmah obrazuju i upute pomorski konvoj od dva veća transportna parobroda, uz snažnu pomorsku zaštitu iz zraka. Upućivanje ovog konvoja, pod nazivom operacija »Frechdachs« (Frehdaks) i saveznički zračni napadi na koncentracije njemačkih plovnih sredstava u uvalama otoka Brača, odložili su početak operacije »Freischütz«, zbog čega je za **21**. veljače sazvano novo savjetovanje o preispitivanju svih mogućnosti, preciznijoj razradi plana i utvrđivanju novog termina operacije.

Na savjetovanjima koja su 2. i 22. veljače održana pri Štabu 2. oklopne armije u Vrnjačkoj Banji s predstavnicima istih štabova kao i 14. veljače u Mostaru, nakon svestrane procjene protivničkih snaga i svojih mogućnosti, Nijemci su razradili detaljni operacijski plan kombiniranog desanta na otok Vis. Prema podacima iz ratnog dnevnika Admirala Jadrana, čiji je predstavnik prisustvovao savjetovanjima, može se rekonstruirati osnovna zamisao planirane operacije. Nijemci su za desant predviđali slijedeće kopnene, mornaričke i zrakoplovne snage: 750. lovački puk (bez jednog bataljona), **1** inžinjerijsku četu, **1** brdsku bateriju, **1** odjeljenje artiljeraca predviđeno da opslužuje zaplijenjene topove na otoku, 771. inženjerijski desantni bataljon (**2** desantne čete, od kojih je svaka imala po **22**

inženjerijska desantna i po **2** jurišna čamca), i odjeljenje obalskih lovaca Brandenburg, čiji vojnici su bili predviđeni da maskirani kao partizani uplove motornim jedrenjacima u višku luku; **2** nove torpiljarke, 3 stare torpiljarke, 3—4 torpedna čamca, 14 desantno-jurišnih čamaca, 4**—6** desantnih tenkonosača; 40 lovačkih aviona za zaštitu desanta i **10—12** jurišnih aviona za podršku desantnih snaga — sa mostarskog i drugih aerodroma — te 30 transportnih aviona »JU-52« s 25—30 transportnih jedrilica pomoću kojih je trebalo iz zemunskog aerodroma na otok Vis prebaciti kompletan padobranski SS bataljon sa sredstvima naoružanja, opremom i 660 ljudi.

Planiranje i rukovođenje operacijom palo je u nadležnost Štaba 5. SS brdskog korpusa, s komandnim mjestom u selu Lise, zapadno od Mostara. Štab 118. lovačke divizije, s isturenog komandnog mjesta na otoku Korčuli, imao je zadatak da izravno nadzire izvršenje zadatka svog 750. puka, čiji je komandant bio zadužen da lično rukovodi izvođenjem iskrcavanja i svih borbenih aktivnosti tokom kombiniranog desanta na otok Vis. Brodovi sa desantnim snagama kopnene vojske morali su biti pripremljeni u polaznim lukama poluotoka Pelješca i otoka Korčule tako, da pravovremeno mogu poći i iskrcati desantne snage na otok Vis između ponoći i dva sata, a zrakoplovno-desantni bataljon spustio bi se u cik zore predviđenog dana iskrcavanja. Nakon iskrcavanja na jugoistočnoj obali otoka Visa, kopnene snage trebale su obuhvatnim aktivnostima zauzeti luke Vis i Komižu, razdvojiti snage branilaca i uz pomoć zrakoplovno-desantnog bataljona slomiti njihov otpor i zauzeti čitav otok. Na savjetovanju je odbačen prijedlog 5. SS korpusa da se s operacijom »Freischütz« otpočne 5. ožujka, pošto mornarica i zrakoplovstvo nisu do tada mogli završiti sve pripreme. Kao najpogodniji termin, po vremenu i borbenoj gotovosti, određen je 17. ožujak, a najkasnije 31. ožujak 1944. godine.[1921]

No, 29. veljače dvije francuske krstarice, koje su isplovile iz luke Manfredonije, presrele su i u visini otoka Premude uništili njemački konvoj upućen po planu »Frechdachs«, a saveznička avijacija tijekom mjeseca ožujka nanijela je nove gubitke njemačkim snagama i sredstvima koncentriranim za operaciju »Freischütz«. Admiral Jadrana bio je prisiljen izvijestiti Štab 2. oklopne armije da se izvođenje operacije, predviđene između 2. i 25. ožujka, odlaže za 14 dana. Nastojeći da pripremi uvjete za uspjeh operacije, Admiral Jadrana predložio je 10. ožujka radio-depešom Štabu 2. oklopne armije da se avijaciji postave slijedeći zadaci: dva tjedna prije početka iskrcavanja da se težište aktivnosti prebaci na Jadran; deset dana prije početka iskrcavanja da se svake noći bombardira otok Vis, osobito luke Vis i Komiža; u noći prije dana iskrcavanja da se neprekidno bombardira otok Vis do 1 sat prije početka iskrcavanja; i da se pored bombardiranja vrši neprekidno nadlijetanje otoka Visa i bacaju svijetleće bombe, kako bi se odvukla pažnja branitelja, prigušio šum brodskih motora i osvijetlila mjesta iskrcavanja.

Nakon toga, nastalo je međusobno nadmudrivanje i prebacivanje nadležnosti za izvršenje operacije »Freischütz« između odgovornih njemačkih štabova vidova oružanih snaga na području Jugoistoka, uz istodobno dokazivanje da ne raspolažu dovoljnim snagama i sredstvima, s obzirom na promjene uvjeta i snaga branitelja na otoku Visu. Snage branitelja neprekidno su rasle, a saveznička avijacija i mornarica nanosile su koncentriranim plovnim sredstvima napadača sve osjetnije gubitke. Operacija »Freischütz« odložena je najprije za 4. travnja, pa ponovo odložena za 10. travnja. Tada je Admiral Jadrana bio prisiljen da Štabu 2. oklopne armije uputi šire obrazloženje s osnovnom motivacijom da mornarica nije u stanju da do **10**. travnja stavi na raspolaganje ranije planirane snage i plovna sredstva. Stab **2**. oklopne armije, na osnovi obrazloženja Admirala Jadrana, odložio je izvođenje operacije »Freischütz« za početak svibnja mjeseca.

Spor između područnih njemačkih štabova vidova vojske, oko izvođenja operacije »Freischütz«, iznijet je 12. travnja 1944. godine na dnevni red konferencije mornaričkih komandanata, koja je održana u Hitlerovom glavnom stanu u Bergdorf u. Tada su najautoritativnije njemačke vojne starješine, između ostalih objašnjenja, Hitleru iznosili svoje stavove o zauzimanju otoka Visa. Načelnik operativnog odjeljenja Vrhovne komande oružanih snaga i glavni Hitlerov vojni savjetnik general Alfred Jodl smatrao je da je mornarica suviše slaba da zauzme otok Vis u tadašnjim uvjetima i pitao da li se isplati za osvajanje otoka Visa žrtvovati tolike dragocjene snage, kad je problematično da li će se osvojeni otok moći održati i snabdijevati. Komandant mornarice admiral Karl Dönitz (Karl Denic) smatrao je da je važno zauzeti otok Vis i da bi operacija pod povoljnim okolnostima mogla uspjeti. Komandant zrakoplovstva maršal Göring (Gering) bio je protiv ove rizične operacije, te ga je u tome ponovno podržao general Jodl. Dajući podršku stavu Dönitza, Hitler je uvažavajući primjedbe Jodla i Göringa, zaključio da se konačna odluka o zauzimanju otoka Visa donese po povratku oficira kojeg je poslala Vrhovna komanda oružanih snaga da ispita cijeli problem. Kao opći utisak ove konferencije izveden je zaključak: Firer je sklon da se suglasi s komandantom mornarice, ali je slijedećeg mišljenja: »Ako je kopnena vojska protiv te operacije, i ako se ne postigne zajedničko mišljenje (uvjerenje o potrebi operacije), tada je sve uzalud«.[193^]

Operacija »Freischütz« ponovno je odložena, a kasnije nije traženo sporazumno rješenje, pošto su razvitak događaja na otoku Visu i desantni prepadi snaga NOVJ i savezničkih dijelova na otoke pod njemačkom kontrolom razbili i posljednje iluzije o mogućnosti zauzimanja jake vojno-pomorsko-zrakoplovne tvrđave Jadrana. Ono što je propušteno koncem prosinca 1943. godine, siječnja, a najkasnije do konca ožujka 1944. godine, Nijemci nisu više mogli nadoknaditi,

bez obzira na brižljivo pripremanu ali nerealno zamišljenu operaciju za zauzimanje otoka Visa.

Iako Nijemci, usprkos svih planova, nisu pokušali iskrcavanje na otoke Vis, Biševo, Svetac i Lastovo, njihovi mornarički i avijacijski dijelovi izvodili su za prve polovine 1944. godine česta nasilna izviđanja, bombardiranja i mitraljiranja lučkih postrojenja i koncentracija snaga, naročito na otoku Visu, a savezničke i brodove NOVJ napadali su tokom plovidbe i izvršavanja borbenih i transportnih zadataka. Njemačkim napadima iz zraka nanesena su veća oštećenja postrojenjima i stambenim zgradama u lukama i mjestima Vis i Komiža. Najznačajnija bombardiranja iz zraka u 1944. godini izvedena su 14. siječnja na višku luku;[194] 22. ožujka na Komižu, njenu okolinu i luku;[195]) 28. ožujka na brodove u viškoj luci;[19®]) **10 11**. svibnja bombardiranje čitavog otoka s glavnim aktivnostima po položajima oko mjesta Vis i po brodovima u viškoj luci.[197])

Napadi njemačkih mornaričkih dijelova na pomorski saobraćaj jedinica NOVJ izvođeni su u manjoj mjeri izravno u vodama oko otoka viškog arhipelaga, a više na pravcima prema drugim otocima i obali. Na širem području Jadrana njemačka avijacija u 1944. godini saveznicima je potopila 9 motornih jedrenjaka i 1 patrolni čamac, a teže ili lakše oštetila 14 motornih jedrenjaka, 1 naoružani brod, 4 patrolna čamca i 1 penišu. U isto vrijeme u odnosu na Mornaricu NOVJ, njemačka obalska artiljerija potopila je 1 patrolni i 1 motorni čamac, oštetila 2 naoružana broda, 7 patrolnih čamaca i 1 barkasu, a od oštećenih brodova ukupno je zbog njenih aktivnosti zarobljen samo **1** patrolni čamac. Njemačke pomorske snage istovremeno su potopile 4 motorna jedrenjaka i 1 naoružani brod, zarobile 5 motornih jedrenjaka, 1 naoružani brod, 3 patrolna čamca, 1 barkasu i 1 čamac, a teže ili lakše oštetile 1 naoružani brod i 5 patrolnih čamaca plovnih mornaričkih jedinica NOVJ, koje su pretežno bazirale na otoku Visu.

Borbeno-plovni i ljudski efektivi Mornarice NOVJ bili su znatno manji od njemačke, a da i ne govorimo o tehničkoj inferiornosti. Njemačka mornarica raspolagala je na Jadranu polovinom 1944. godine s oko 22.000 ljudi na 33 ratne plovne jedinice i preko 100 pomorskih naoružanih brodova — a Mornarica NOVJ s preko 4.000 (koncem kolovoza 4.858) ljudi u svim svojim jedinicama, te sa ukupno 5 drvenih naoružanih brodova i 45 patrolnih čamaca. Ipak Mornarica NOVJ je Nijemcima u 1944. godini potopila 1 parobrod, 1 motorni jedrenjak i **2** motorna čamca; zarobila **1** parobrod, **1** naoružani brod, 9 naoružanih motornih jedrenjaka, 1 desantni jurišni čamac, **1** eksplozivni čamac, **1** remorker, **1** tender i **2** naoružana čamca; teže ili lakše oštetila 1 parobrod, 13 motornih jedrenjaka i 1 penišu.[198']

Ako se pribroje rezultati aktivnosti savezničke avijacije i avijacije NOVJ, uočljivo je zašto se nisu ostvarili njemački planovi i zbog čega su njemačke snage na otočkom i obalnom području Jadra-

na svakim mjesecom postepeno gubile svoju prevlast na moru i zraku. Na taj način omogućeno je da branitelji otoka Visa raznovrsnim napadnim aktivnostima lome njemački obrambeni sistem i uništavaju i zarobljavaju Nijemce i njihove pomagače.

PLANOVI ZA NAPADNE AKTIVNOSTI SA OTOKA VISA

Nasuprot Nijemcima, branitelji su se pripremali i za napadne aktivnosti radi razbijanja njemačkog sistema obrane srednjodalmatinskih otoka i obale, pretvarajući otok Vis u vojno-pomorsku tvrđavu i prihvatno otpremni centar raznovrsne namjene. Preko obavještajnih podataka, koji su svakodnevno pristizali na otok Vis, saznalo se .za njemačke namjere i raspored snaga i sredstava na otocima i obali. Prema tim saznanjima političko i vojno rukovodstvo na otoku Visu razradilo je planove za: kombinirane desantno-diverzione prepade; desantno-prepadne operacije ograničenih razmjera; aktivnosti za neprekidno iznurivanje neprijatelja; te desantnu operaciju za konačno oslobađanje otoka i obale. Desantni diverzioni prepadi, u vrijeme utvrđivanja otoka Visa, imali su karakter nasilnog izviđanja sa zadatkom likvidiranja pojedinih uporišta u sastavu njemačke obrane srednjodalmatinskih otoka. Desantno-napadne borbe i operacije, od konca travnja do konca lipnja mjeseca, izvođene su s otoka Visa krupnijim snagama radi uništenja jačih njemačkih uporišta na susjednim otocima i prinuđivanja njemačkih komandi da šalju nova pojačanja, kako bi na taj način neposredno oslabio njemački pritisak usmjeren protiv jedinica NOVJ na kopnu. Aktivnosti za neprekidno iznuravanje protivnika, preduzimane slabijim snagama u toku srpnja i kolovoza mjeseca, išle su za tim da se dezorganizira njemački sistem obrane na otocima, s time da se pripreme uvjeti za desantnu operaciju jedinica 26. dalmatinske divizije i Mornarice NOVJ za konačno oslobođenje otoka i obale.

Istočnu obalu i otoke Jadranskog mora Nijemci su branili s 8 pješadijskih divizija koje su pripadale 97, 21. i 15. armijskog i 5. SS korpusu, iz sastava 2. oklopne armije, ne računajući slabije ustaško-domobranske snage. Obalu od Cavtata do mjesta Ploče, s poluotokom Pelješcem i otokom Mljetom, branile su jedinice 369. »Vražje divizije« 5. SS korpusa. Obalu od Ploča do zaključno Strožanca kod Splita, i otoke Brač, Hvar i Korčulu, branile su jedinice 118. lovačke divizije 5. SS korpusa. Obalu od uključno Splita do Zadra, s otocima Šoltom, V. i M. Drvenikom, Čiovom i svim drugim otocima u tom području, branili su dijelovi 264. divizije 15. armijskog korpusa. Branitelji otoka Visa usmjerili su svoje aktivnosti uglavnom protiv snaga njemačke 118. lovačke divizije, a djelomično i protiv onih iz navedene dvije grupe divizija, to jest protiv njihovih snaga na otoku Mljetu i poluotoku Pelješcu, te na otocima Šolti, Velikom i Malom Drveniku. Brojno, Nijemci su imali na području srednje Dalmacije znatnu kopnenu i pomorsku nadmoć.

DESANTNI DIVERZIONI PREPADI

Prvi diverzioni desant izvršila je jedna ojačana četa 1. dalmatinske udarne brigade (oko **100** boraca), koju su naoružani brodovi NB-1 i NB-3 prebacili na otok Hvar predvečer 19. siječnja. Četa je izvršila bezuspješan napad na njemačke utvrđene položaje u zaselku Milna, nedaleko od grada Hvara, nakon čega se njena glavnina povukla i naoružanim brodovima je prebačena u Vis do 6.45 sati 20. siječnja. Ostatak čete (22 borca i 1 ranjenik) prikupljen je i prevezen na otok Vis u noći 20/21. siječnja. Ipak, savezнички slabiji dijelovi pokušali su u četiri navrata da se iskrcaju i prepadnim desantom, uz prihvat i pomoć grupa boraca iz Hvarskog i Bračkog NOP odreda zarobe ili unište pojedina manja njemačka uporišta. Međutim, ni njihovi napori nisu imali većih uspjeha.[200]^ Nakon ovog neuspjeha smatralo se da poslije svestranih priprema treba iznenadnim i munjevitim napadom jačih snaga na slabije branjene njemačke garnizone uništiti ili zarobiti njihove posade, prije nego one budu u mogućnosti da pruže organiziran otpor ili im pristignu pojačanja.

Na ovaj način britanski komandosi su se u noći 18/19. ožujka iskrcali na otok Šoltu, privukli njemačkom garnizonu u selu Grohote, te rano ujutro poslije napada avijacije iznenadno napali Nijemce i nanijeli im osjetne gubitke.[201] ^ Sporazumnim dogovorom planiran je i **22**. ožujka izveden zajednički desantni diverzioni prepad jednog kompletnog savezničkog komandoa i 1. i 4. bataljona 1. dalmatinske udarne brigade na njemački garnizon od oko 500 vojnika u Jelsi na otoku Hvaru. Britanski komandosi su prvi stigli, te su Britanci, zavedeni lakim uspjehom na otoku Šolti, otpočeli samostalnu akciju, ali su nabačeni na minska polja i okruženi od njemačkih snaga. Pristigle jedinice 1. dalmatinske brigade povele su uporne borbe za razbijanje okruženja i uništenja njemačkih snaga. U borbama vođenim do 25. ožujka protiv dijelova 738. puka njemačke 118. lovačke divizije i pristiglih pojačanja s otoka Brača i Korčule, jedinice NOVJ su omogućile britanskim komandosima da se izvuku, ubile 32 i zarobile 150 njemačkih vojnika i oficira uz vlastite gubitke od 3 mrtva i 20 ranjenih. Poslije gonjenja neprijatelja i prikupljanja izbjeglica i novopristiglih boraca, jedinice NOVJ sa zarobljenicima su se do 31. ožujka povukle iz Gromin Dolca na otoku Hvaru na otok Vis.[202] Normalno je da su branitelji otoka Visa svoje diverziono-prepadne desante započeli i najčešće izvodili na njima bliskom otoku Hvaru. No, prikupljena iskustva poslužila su za razradu smjelijih poduhvata i na druge otoke.

DESANTNO-PREPADNE OPERACIJE OGRANIČENIH RAZMJERA

Ovakve aktivnosti jačim snagama iz sastava 26. dalmatinske divizije s otoka Visa na druge otoke planirane su u skladu s operacijama snaga NOVJ na cijeloj teritoriji Jugoslavije. Prema direktivi VS NOV i POJ, koju su na otok Vis polovinom travnja prenijeli

đ

i lično izložili njegovi predstavnici,[2035] otok Vis postaje ofanzivno uporište za nanošenje snažnih udaraca po sistemu njemačke obrane, čime se prisiljavaju Nijemci da na otocima i obali zadržavaju jake snage i šalju im nova pojačanja u momentu kada su se operativne grupacije NOVJ pripremile za prodor iz istočne Bosne u Srbiju,[2041] a na drugim sektorima vodile teške borbe s neprijateljem. Odmah je planiran snažan prepadni desant na otoke Mljet i Korčulu s glavnim snagama 26. dalmatinske divizije bez izravnog sudjelovanja savezničkih dijelova. Skoro cijelu diviziju, u ovim prepadnim aktivnostima, prevozilo je i njeno prevoženje osiguravalo oko 90 drvenih transportnih i naoružanih brodova Mornarice NOVJ.

Desantni prepad na otok Mljet izvršili su s otoka Visa dva ojačana bataljona **11**. dalmatinske brigade i jedan bataljon **1**. dalmatinske udarne brigade. Iz luke Vis, odnosno Rukavac, bataljoni su do ujutro 20. travnja prevezeni na otok Lastovo, tamo predanih, te noću 20/21. travnja prebačeni na otok Mljet. U dvodnevnim oštrim borbama bataljoni su razbili njemačku posadu (2 čete 750. puka 118, lovačke divizije), a zatim su se noću 22/23. travnja povukli na otok Lastovo, gdje su ostali kao rezerva snagama upućenim za prepadni desant na otok Korčulu. U dvodnevnim borbama ubijeno je 96, zarobljeno 46 njemačkih vojnika, dok su desantne snage imale 25 mrtvih, 76 ranjenih i izgubljen 1 naoružani brod (NB-7), uslijed sudara za vrijeme noćnog manevra.[2035]

Desantno-prepadna operacija na otok Korčulu s otoka Visa 21/22. travnja glavnim snagama 26. dalmatinske divizije (**2** bataljona i minobacačka četa **12**. brigade i **1**. bataljon **1**. udarne brigade kao sjeverna grupa; **2** bataljona i minobacačka četa **1**. brigade, i **2** bataljona **11**. brigade, te artiljerijski dijelovi divizije kao južna grupa) otpočeo je iskrcavanjem južne grupe na južnu, a sjeverne grupe na sjevernu obalu zapadnog dijela otoka Korčule. U borbama do 24. travnja savladane su jake njemačke posade u garnizonima Vela Luka i Blato, a zatim su se noću 24/25. travnja desantne snage povukle na otok Vis. Prema nepotpunim podacima 26. divizije neprijatelj je imao 297 poginulih i 459 zarobljenih, a desantne snage 48 mrtvih i 184 ranjenih boraca.[2065]

Iako su desantne snage transportirane isključivo brodovima Mornarice NOVJ, za uspjeh poduhvata zaslužne su i savezničke pomorske i zrakoplovne snage koje su pojačale svoje aktivnosti u širem području ostalih otoka.[2075] Zahvaljujući ovim aktivnostima, njemačke mornaričke i avijacijske jedinice ostale su neaktivne, a upućena pojačanja iz drugih garnizona nisu uspjela da onemoguće nalete desantnih snaga. Za pokazanu umješnost, hrabrost i rezultate učesnici ove desantno-prepadne operacije pohvaljeni su od Vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita i glavnog komandanta Savezničke komande za Bliski istok feldmaršala Wilsona.[2085]

Desantni prepad na otok Šoltu od 9. do 11. svibnja izvršili su 5 bataljona i artiljerijske jedinice 26. dalmatinske divizije u dvije desantne kolone (zapadna: 2 bataljona 1. udarne brigade i 3. bataljon ■— viški — **12**. brigade i minobacačka četa **1**. brigade; istočna: **2** bataljona **1**. udarne brigade i minobacački vod **12**. brigade) i artiljerija, a uz transportnu i pomoć u borbenom osiguranju savezničkih pomorskih dijelova i avijacije. Iz luka Komiža, Vis i Rukavac desantne kolone isplovile su predvečer 9. svibnja da bi u noći 9/10. svibnja prebacile desantne snage u šoltanske uvale Šešulu i Senjsku. U jednodnevnoj borbi 10. svibnja desantne snage uništile su njemačku posadu (dvije ojačane čete 892. puka 264. pješadijske divizije) u Grohotama, a u uvali Rogač razbile pristiglo njemačko pojačanje, koje je upućeno iz Splita. Podaci o gubicima Nijemaca su kontradiktorni (31 mrtav i 76 ranjenih po njemačkim podacima, odnosno 250 mrtvih i 52 zarobljena po našim podacima). Nesumnjivo, 52 Nijemca su zarobljena, dok su desantne snage imale 40 mrtvih i 129 ranjenih.[209]^ Kasno uvečer 10. svibnja jedinice NOVJ krenule su na otok Vis, prevozeći bolničkim brodom »Marin II« veći broj ranjenika.

Tragedija pri potapljanju bolničkog broda »Marin II«, vezana je za povratak dijela desantnih snaga s otoka Šolte na otok Vis. Bolnički brod »Marin II« s 9 članova posade (komandant Šimetović Ivo, komesar Karmelić Vinko, referent saniteta ujedno i signalista Gamulin Vinko, motorista-Subota Veljko, pomoćnik motoriste Aras Vinko, kuhar i 3 mornara ujedno i mitraljesca), 57 ranjenika (55 partizana i 2 njemačka oficira — od kojih je bilo 20 teških i 37 lakih ranjenika) i **6** mještana — ilegalaca s otoka Šolte — dakle ukupno 72 čovjeka, doplovilo je oko 24 sata 10. svibnja na domak otočića Hoste, ispred viške luke, baš u vrijeme kad su otpočeli najžešći njemački zračni napadi na višku luku i okolne položaje. Nastojeći da izbjegne kritični period bombardiranja, komandant broda izdao je naređenje da brod skrene prema rtu Stončica. Oko 00.45 sati 11. svibnja brod se zaustavio, pritajio se zbog nadletanja neprijateljskog aviona, ali je nakon deset minuta iznenadno napadnut unakrsnom vatrom iz tri njemačka borbena čamca. Pošto je posada smatrala da njihov brod zabunom napadaju savezнички brodovi, davala je propisane signale i obavještenja glasom, ali je unakrsna vatra bila sve jača, dok konačno brod nije uništen. Preživjeli ranjenici i članovi posade, s već ranije spremnim pojasima za spasavanje, skočili su u more, nastojeći da se plivanjem dokopaju obale, ali su iz njemačkih brodova i po njima otvarali vatru. U tmurnoj noći, valovitom moru, pod tragičnim okolnostima i nadčovječanskim naporima za samoodržanje, a zbog bestijalnosti njemačkih pirata, od ukupno 72 lica spašeno je samo njih četvorica (komandant Šimetović Ive, referent saniteta Gamulin Vinko, mornar i ujedno mitraljezac Vodanović Ivo od članova posade — i ranjenik Vladislavić Jerko), koji su iako ranjeni, nadvladali smrt, sačekavši trenutak kad su ih u jutarnjim

satima iz mora izvukli njihovi drugovi, sa brodova upućenih iz Visa u potragu za preživjelim i postradalim. Borci i mještani na viškom groblju Prirovo odali su 14. svibnja posljednju počast žrtvama u ovoj tragediji, nakon čega su njihovi ostaci (pronađeno je samo **11** leševa) pokopani u zajedničku grobnicu.[210'1]

U periodu veljača—svibabnj izvršen je i niz akcija posada Mornarice NOVJ i savezničkih pomorskih i zrakoplovnih snaga na njemački pomorski saobraćaj, njihove pomorske baze i plovne jedinice na širem području Jadranskog mora. Diverzionim i prepadnim desantnim akcijama s otoka Visa na njemačka uporišta na otocima Hvaru, Mljetu, Korčuli i Šolti načet je sistem njemačke obrane, otklonjena neposredna opasnost njemačkog desanta na otok Vis, koji je već postao sigurna tvrđava i ujedno osnovica za napadne aktivnosti branitelja sa jačim snagama. Koristeći se iskustvima na otočkom, obalnom i kopnenom poručju tokom zimskih i proljetnih mjeseci, Štab **8**. dalmatinskog korpusa prepustio je svakoj svojoj diviziji veću samoinicijativu u dodijeljenoj zoni, čime su postignuti veći rezultati u borbi s neprijateljem i u proširivanju slobodne teritorije. Jedinice NOVJ postizale su na čitavoj teritoriji Jugoslavije sve veće uspjehe, povećavale borbene efektive, nanosile njemačkim i kvislinškim snagama sve teže udarce, širile oslobođenu teritoriju, te pridobijale međunarodno javno mišljenje i predstavnike zapadnih saveznika za što veću materijalnu i moralnu podršku. Da bi ove pozitivne rezultate donekle omeli, Nijemci su planirali operaciju zračnog desanta na Drvar pod nazivom »Rösselsprung« (Reselšprung — Konjički skok), radi uništenja ili zarobljavanja vrhovnog vojnog i političkog rukovodstva NOP-a jugoslavenskih naroda. Ovaj desant, izvršen 25. svibnja 1944. godine, nije uspio, a čitava njemačka planirana operacija splasnula je do sredine lipnja, zahvaljujući otporu boraca i pojačanim akcijama jedinica NOVJ na čitavoj teritoriji Jugoslavije. U sklopu ovih operacija bilo je planirano da borci sa otoka Visa izvedu s najjačim snagama desantno-prepadnu operaciju na otok Brač.

Desantno-prepadna operacija na otok Brač. Operaciju je razradio Štab 26. dalmatinske divizije i Štab Mornarice NOVJ, a dogovorno s Komandom savezničkih jedinica na otoku Visu s namjerom da se iskrcaju jake snage na otok Brač radi uništenja i zarobljavanja posada pojedinih njemačkih garnizona, a da se s dva razarača kontrolira Brački kanal, te avijacijom bombardiraju Split, Trogir i Omiš kako bi se njemačko komandiranje navelo na zaključak da se pripre-

ma krupna desantna operacija na obalu. Na taj način Nijemci bi bili prisiljeni da pregrupiraju svoje snage i iz dubine dovuku na obalu znatna pojačanja, čime bi se rasteretio njihov pritisak u drugim rajonima, a posredno i u širem području oko Drvara. Otok Brač su branila dva bataljona 738. puka njemačke 118. lovačke divizije, s težištem obrane u centralnom i istočnom dijelu otoka.

Prebacivanje združenih desantnih snaga 26. dalmatinske divizije i savezničkih dijelova s otoka Visa na otok Brač otpočelo je u noći 31. svibnja sa **6** konvoja, koji su prevozili 3 napadno-desantne kolone (sjeverna: 1 bataljon 1. udarne brigade, 1 bataljon 3. prekomorske brigade i savezn ička planinska četa od oko **100** vojnika; zapadna: kombinirani štab, kompletna **12**. brigada, artiljerijske jedinice 26. divizije, **1** brdska baterija, kompletan savezn ički komando i dio savezn ičkih artiljerijskih jedinica; istočna: kompletna **1**. udarna brigada bez 1 bataljona, 3 bataljona 11. brigade, 1 bataljon 3. prekomorske brigade, dio savezn ičkih artiljerijskih jedinica i njihova prevozna sredstva za štab 2. SS brigade komandosa). Pored mornari čkih dijelova, snage NOVJ su sačinjavali kompletne 1, 11. i 12. brigada, 2 bataljona 3. prekomorske brigade, 1 baterija brdskih topova i **1** odjeljenje protutenkovskih topova — sve iz sastava 26. dalmatinske divizije. Saveznici su operaciju potpomagali s 1 kompletnim britanskim komandoom od oko 450 vojnika, jednom američkom planinskom četom od oko **100** vojnika, baterijama topova od **88** mm **(8** komada) i 75 mm (4 komada), mornari čkim i zrakoplovnim snagama. Prihvat i pomoć pri aktivnostima osiguravali su i pružali brački partizani i mjesno stanovništvo. Pored prevlasti na moru i u zraku, desantne snage osigurale su dvostruku nadmoć u pješadijskim snagama (oko 4.000 : oko 1.900), ali su imali znatnije slabiji odnos u artiljerijskim oruđima (16 topova od 77 do **88** mm : 35 topova od 75 do 155 mm) i veličini njihovih kalibara.[211']

U trodnevnim žestokim borbama, zbog uporne i žilave obrane neprijatelja iz dobro pripremljenih čvorova, te zbog ubrzanih priprema da se iz Splita na otok Brač prebace jaka njemačka pojačanja, desantne snage su se poslije djelomičnih uspjeha noću 4/5. lipnja povukle na otok Vis. Po podacima jedinica NOVJ rezultati su slijedeći: njemačke jedinice imale su 350 poginulih i 220 zarobljenih vojnika, a zaplijenjena su im 3 topa, **6** teških bacača, 1 protutenkovski mitraljez, **20** puškomitraljeza, veći broj pušaka, **20** km poljskog kabla; oko 5 vagona municije i oboren je jedan njihov lovački avion; jedinice 26. divizije imale su 67 poginulih, 308 ranjenih i 14 nestalih boraca; Britanci su imali 60 mrtvih, 73 ranjena i oko 30 nestalih, a Amerikanci 1 ranjenog.

Uprkos jakog njemačkog otpora i srazmjerno velikih obostranih gubitaka, njemačka obrana na bliskim otocima, nasuprot otoku Visu rastrojena je i stvorene su breše. Nijemci su dovlačenjem na otok Brač novih oko 1.500 vojnika nastojali da pojačaju svoj obrambeni sistem. Međutim, snage NOVJ i savezn ički dijelovi i dalje su organizirano napadali pokolebanog neprijatelja, nanoseći mu znatnije gubitke.

AKTIVNOST ZA NEPREKIDNO IZNURAVANJE PROTIVNIKA

Do prve polovine lipnja mjeseca otok Vis je postao stjecište i središte najvišeg vojnog i političkog rukovodstva NOP-a jugoslavenskih naroda i na njemu je započela historijska djelatnost usmjerena u pravcu borbe za međunarodno priznanje nove Jugoslavije.

U takvim uvjetima sigurnost obrane otoka bila je od primarnog značenja zbog čega, poslije desanta na otok Brač, više nisu sličnima snagama izvođeni desantni prepadi na druge otoke. Odlučeno je da se do desantne operacije za konačno oslobođenje otoka i obale, kao njena predhodna faza, vrši neprekidno uznemiravanje i iznuravanje protivnika slabijim snagama s otoka Visa. Razrađen je plan po kojem je Stab 26. divizije prepustio inicijativu štabovima brigada da planiraju i izvode aktivnosti na međusobno razgraničenim napadnim područjima (1. udarna — poluotok Pelješac i otok Hvar; 11. udarna — otoci Mljet i Korčula; 12. brigada — otoci Brač, Šolta i V. i M. Drvenik; 3. prekomorska brigada — otoci Korčula i Brač), s time da se za pojedine akcije upotrijebe snage do najviše **1** bataljona i da se predhodno za izvršenje akcije traži odobrenje od Štaba divizije. Brigade, koje su imale isti otok u svom području aktivnosti, bile su obavezne da akcije dogovorno usuglašavaju. Predviđeno je da se neprijatelj ne napada u jako utvrđenim uporištima, već -da se iz zasjeda likvidiraju njegovi dijelovi koji ulaze ili izlaze iz ovih uporišta, kao i da se iznenadnim prepadima likvidiraju izdvojene neprijateljske otporne točke.

Aktivnosti snaga s otoka Visa za uznemiravanje i iznuravanje neprijatelja i likvidiranje njegovih dijelova zasjedama raspoređenim na pojedinim otocima, započele su u drugoj polovini srpnja mjeseca, a završila koncem kolovoza. U nizu prepadnih đesanata sa zasjedama na poluotoku Pelješcu (21. srpnja i 15. kolovoza), otocima Mljetu (23. srpnja), Korčuli (u noći 1/2. kolovoza), Šolti (12. kolovoza) i Braču (24. kolovoza) ubijeno ie oko 100 njemačkih vojnika, a približno ih je toliko ranjeno i zarobljeno (samo na Pelješcu je 15. kolovoza zarobljen **21** njemački vojnik), uz neznatne gubitke prepadnih snaga.[213] Važnije od ovih rezultata bilo je skoro neprekidno prisustvo većih ili manjih grupa snaga NOVJ na okupiranim otocima, a njihovim nasilnim izviđanjem prikupljeni su dragocjeni podaci za postavljeni krajnji cilj snagama na otoku Visu.

Na otoku Visu započelo je u ovo vrijeme formiranje jedinica mornaričke pješadije. Štab Mornarice NOVJ je svojim uputom od 19. srpnja naredio svim štabovima pomorskih obalnih sektora da odmah pristupe formiranju pješadijskih četa i bataljona na otocima.[2141] Novoobrazovane jedinice predviđene su za potpomaganje akcija Mornarice NOVJ i kopnenih snaga u borbama za konačno oslobođenje otoka i obale.

Uporedo s fortifikacijskim radovima i učvršćavanju sistema obrane, kao i desantnim akcijama s otoka, brodovi Mornarice NOVJ su, s osloncem na otok Vis, u napadima na neprijateljski saobraćaj zabilježili više izvanrednih uspjeha potopivši 4, zarobivši 17 i teže ili lakše oštetivši 15 neprijateljskih plovnih jedinica različite vrste i tonaže. Ovim uspjesima i osiguravanjem svih trupnih i materijalnih prevoženja u svim desantnim prepadima s otoka Visa, Mornarica NOVJ je omogućila kopnenim snagama izvršenje postavljenih zadataka.

Uloga savezničkih kopnenih dijelova u prepadnim aktivnostima značajno je doprinijela u naporima za raslojavanje njemačkog sistema obrane otoka i obale. Posebno treba cijeniti ukupan doprinos savezničke avijacije i njihovih pomorskih snaga ne samo na užem području izvođenja prepadnih desanata već i na širem otočkom, priobalnom i obalskom području, jer je time izravno i neizravno pružana podrška desantnim snagama. No uzimajući sve ovo u obzir, udio jedinica 26. divizije i Mornarice NOVJ je kudikamo značajniji, bez obzira što ga pojedini britanski vojni pisci žele umanjiti.[2155]

DESANTNA OPERACIJA ZA KONAČNO OSLOBOĐENJE OTOKA I OBALE

Pripreme do Titovog govora 12. rujna. — Vojno-politička situacija koncem kolovoza i početkom rujna bila je za Nijemce vrlo nepovoljna. U Francuskoj savezničke jedinice osvojile su Pariz i Marselj i prinudile Nijemce da otpočnu povlačenje iz jugozapadne Francuske. U Italiji savezničke snage započinju veliku ofenzivu za proboj njemačke tzv. Gotske linije. Prodorom Crvene armije u Besarabiju i Moldaviju, vlada Kraljevine Rumunjske objavljuje rat Njemačkoj, nakon čega je Crvena armija ulaskom u Rumunjsku i pripremom za prodor u Mađarsku i Bugarsku zaprijetila odsijecanjem njemačkih snaga na Balkanu. Vlada carevine Bugarske objavljuje neutralnost i upućuje zahtjeve za primirje zapadnim saveznicima. Nijemci su morali da sada predviđaju mjere za izvlačenje svoje grupe armija »E« iz Grčke i o potpunom povlačenju svojih snaga s Balkana. U svim dijelovima Jugoslavije snage NOV i POJ nanosile su njemačkim i kvislinškim formacijama sve teže udarce, oslobađale prostranije teritorije i prilivom novih boraca svakim danom povećavale svoje efektive. Rukovodstvo jugoslavenskog NOP-a s centrom na otoku Visu, već je do tada postiglo krupne uspjehe u borbi za međunarodno priznanje nove Jugoslavije.

Na teritoriji Dalmacije njemačke i ustaško-domobranske snage imale su koncem kolovoza 1944. godine preko 60.000 ljudi u jedinicama kopnene vojske, mornarice i obalne artiljerije. Osmi dalmatinski korpus NOVJ raspolagao je tada s preko 25.000 boraca, uključujući Mornaricu NOVJ. Više od polovine ukupnih efektiva **8**. kor-

pusa nalazilo se na otoku Visu, računajući kompletnu 26. diviziju, tenkovsku brigadu, artiljerijsku grupu (1 haubički motorizirani i 2 brdska artiljerijska diviziona), lovačku eskadrilu i mornaričke jedinice — ukupno preko 16.000 boraca i starješina.[216]) Operativni ciljevi i zadaci snaga na otoku Visu znatno su porasli, pošto su sazreli uvjeti da one, s osloncem na otok Vis, poduzmu obimnu desantnu operaciju za definitivno oslobođenje otoka i obale.

Na osnovi naređenja VS NOV i POJ, Stab 26. dalmatinske divizije razradio je 1. rujna plan i direktivnu zapovijest svojim jedinicama za pripreme radi desanta na otok Brač. Ovaj desant predviđen je za dan 18. rujna. Zauzimanjem otoka Brača bile bi prekinute sve njemačke pomorske komunikacije uzduž Jadrana, čime bi Nijemci bili prisiljeni da se ubrzano povuku s okupiranih otoka. Vrhovni štab NOVJ i POJ je već 5. rujna izdao direktivu štabu 8. korpusa da napadom na njemačke jedinice na obali i preostalim otocima potpomogne desant s otoka Visa, čime će se na cijelom otočkom i obalnom području dezorganizirati i spriječiti uredno povlačenje njemačkih snaga morem i duž obale Jadrana.

Još nije bilo poznato da je njemačka 118. lovačka divizija već 1. rujna primila naređenje da otpočne pripreme za evakuiranje otoka Brača, Hvara i Korčule, ali je uočeno da se njene snage na tim otocima koncentriraju u lukama bliže kopnu. Da bi olakšali povlačenje svojih garnizona s otoka, jedan bataljon njemačkih obalnih lovaca »Brandenburg« iskrcan je 3. rujna na otok Brač, i poslije akcije »pročešljavanja« prebačen je noću 6/7. rujna s istim ciljem na otok Hvar. Bataljon obalnih lovaca imao je poseban zadatak da uništi lokalni partizanski odred i onemogući infiltriranje snaga s Visa na zapadni dio otoka Hvara, te na taj način omogući čvrsto držanje luke Sućuraj, na istočnom rtu Hvara, sve do završenog zadatka povlačenja njemačkih snaga s otoka i duž obale.[217])

Za suzbijanje namjera njemačkog bataljona »Brandenburg« (tzv. »obalni lovci«) na otoku Hvaru, u popodnevnim satima okupili su se i noću 7/8. rujna 1944. godine iz viških luka, u četiri desantna konvoja, uputili su se glavnina 1. udarne brigade 26. dalmatinske divizije i jedan vod tenkova 1. tenkovske brigade. U šestosatnoj borbi 9. rujna iskrcane jedinice su u rajonu Stari Grad—Vrboska razbile njemački bataljon »Brandenburg«, ubivši 20 i zarobivši 5 Nijemaca, dok je njih 50 rastureno lutalo otokom. Ostaci njemačkog bataljona, ukrcani na 5 brodova uspjeli su da napuste otok Hvar, ali su saveznički brodovi i avijacija presreli Nijemce i potopili njihova 4 broda sa oko 300 vojnika.[318]) Iako je bataljon »Brandenburg« razbijen a njegov transport potopljen i uništen, Nijemci su održali svoj garnizon samo u Sućurju, ali iz njega nisu izlazili, te su svi ostali dijelovi otoka bili praktično slobodni. U hvarskoj luci uspostavljena je stanica Mornarice NOVJ, koja je imala zadatak da pripremi uvjete za prihvat desantnih snaga radi definitivnog oslobođenja i posjedanja čitavog otoka. Po završenom zadatku 1. dalmatinska udarna

brigada i drugi dijelovi prebačeni su na otok Vis. Ovo je bio posljednji prepadni desant jačih snaga iz sastava 26. divizije, koje su pošle s otoka Visa i ponovno se vratile u njegove luke po izvršenju planiranih akcija.

Povodom izbijanja Crvene armije preko Rumunjske na jugoslavensku granicu, Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito izdao je 7. rujna naredbu, u kojoj između ostalog piše:[219])

> **»Nastaju posljednji odlučujući bojevi. Oko 25 krvožednih njemačkih divizija, koje su se sakupile sa svih strana Balkana na teritoriju Jugoslavije, hoće da izbjegnu zasluženoj kazni i da pobjegnu iz naše zemlje. Udarajte nemilosrdno po neprijateljskim kolonama, uništavajte njegovu silu« ...**

Ovom naredbom postavljeni su dugoročni zadaci svim jedinicama NOVJ u završnom periodu borbe za oslobođenje zemlje. Snage na otoku Visu pripremale su se da prema planu 26. divizije započnu svoje desantne operacije na druge otoke i obalu.

Jedinice 1. dalmatinske udarne brigade vratile su se s otoka Hvara na otok Vis 11. rujna. Naime, zbog važnih političko-diplomatskih zbivanja na otoku Visu, te izravno i zbog prebacivanja s otoka Brača na otok Hvar njemačkog bataljona »Brandenburg«, nije bilo moguće da se što svečanije **6**. rujna proslavi dvogodišnjica osnivanja Prve dalmatinske udarne brigade.[220]) Stoga je predviđeno da se ta proslava održi nakon povratka brigade sa otoka Hvara. Proslava dvogodisnjice osnivanja brigade održana je na svečan način u viškoj luci 12. rujna. Tom prilikom maršal Tito održao je govor, koji je po svom sadržaju imao velikog odjeka i utjecaja na naknadne procese borbe za međunarodno priznanje nove Jugoslavije, koji procesi se šire i posebno objašnjavaju. U sklopu toga iznijete su pojedinosti o proslavi brigade i najvažniji stavovi iz tada održanog historijskog govora maršala Tita.[221])

Desant na srednjodalmatinske otoke i poluotok Pelješac. Za vrijeme prepadnog desanta 1. udarne brigade na otok Hvar i po njegovom povratku na otok Vis, Stab 26. divizije saznao je da se njemačke snage na otocima koncentriraju u lukama najbližim kopnu. Bez obzira na proslavu dvogodišnjice **1**. udarne brigade i planski predviđeno iskrcavanje s početkom 18. rujna Štab divizije, zbog saznanja o njemačkim namjerama, donosi odluku da se odmah izvrši desant na otoke Brač i Korčulu. Radi izvršenja ovog zadatka obrazovane su dvije operativne grupe, s tim da prva (**12**. i **1**. brigada — ukupno oko 9 bataljona) potpuno oslobodi otoke Brač, Hvar i Šoltu, a druga (11. i 3. brigada — ukupno 5 bataljona) otoke Korčulu i Mljet i poluotok Pelješac.

Iz prve grupe, 12. brigada je noću 11/12. rujna prebačena na otok Brač, a njoj se nakon svečane večere poslije proslave priključila noću 12/13. rujna i 1. dalmatinska udarna brigada i dijelovi 43. britanskog komandoa. U borbi protiv dijelova 738. puka nje-

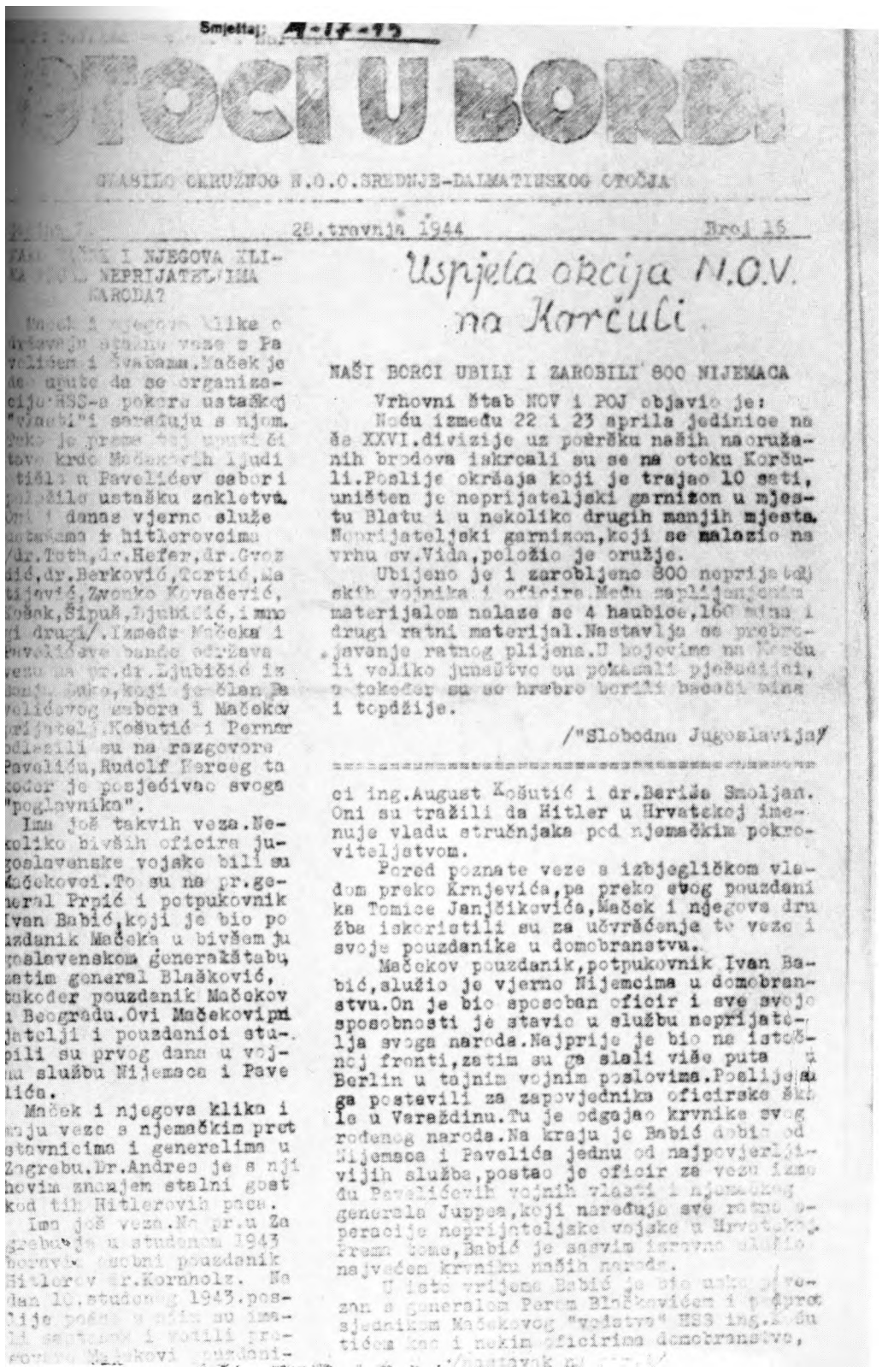

Smještaj: A-II-93

OTOCI U BORBI

GLASILO OKRUŽNOG N.O.O.SREDNJE-DALMATINSKOG OTOČJA

28.travnja 1944 Broj 15

Uspjela akcija N.O.V. na Korčuli

NAŠI BORCI UBILI I ZAROBILI 800 NIJEMACA

Vrhovni štab NOV i POJ objavio je:

Noću između 22 i 23 aprila jedinice na še XXVI.divizije uz pomoć naših naoružanih brodova iskrcali su se na otoku Korčuli.Poslije okršaja koji je trajao 10 sati, uništen je neprijateljski garnizon u mjestu Blatu i u nekoliko drugih manjih mjesta. Neprijateljski garnizon,koji se nalazio na vrhu sv.Vida,položio je oružje.

Ubijeno je i zarobljeno 800 neprijateljskih vojnika i oficira.Među zaplijenjenim materijalom nalaze se 4 haubice,160 mina i drugi ratni materijal.Nastavlja se prebrojavanje ratnog plijena.U bojevima na Korčuli veliko junaštvo su pokazali pješadinci, a također su se hrabro boriti bacači mina i topdžije.

/"Slobodna Jugoslavija"

NJEMAČKI I NJEGOVA KLIKA O NEPRIJATELJIMA NARODA?

Maček i njegova klika o svojevrsnoj otvorenoj vezi s Pavelićem i Švabama.Maček je dao upute da se organizacija HSS-a pokaže ustaškoj "vlasti"i surađuju s njom. Poko je prema tim uputi čitavo krdo Mačekovih ljudi otišlo u Pavelićev sabor i položilo ustašku zakletvu. Oni i danas vjerno služe ustašama i hitlerovcima /dr.Toth,dr.Hefer,dr.Gvozdić,dr.Berković,Tortić,Matijević,Zvonko Kovačević, Košak,Šipuš,Ljubičić,i mnogi drugi/.Između Mačeka i Pavelićeve bande održava veza na pr.dr.Ljubičić iz Imotskog,koji je član Pavelićevog sabora i Mačekov prijatelj.Košutić i Pernar odlazili su na razgovore Paveliću,Rudolf Herceg također je posjećivao svoga "poglavnika".

Ima još takvih veza.Nekoliko bivših oficira jugoslavenske vojske bili su Mačekovci.To su na pr.general Prpić i potpukovnik Ivan Babić,koji je bio pouzdanik Mačeka u bivšem jugoslavenskom generalštabu, zatim general Blašković, također pouzdanik Mačekov u Beogradu.Ovi Mačekovi prijatelji i pouzdanici stupili su prvog dana u vojnu službu Nijemaca i Pavelića.

Maček i njegova klika i danju veze s njemačkim predstavnicima i generalima u Zagrebu.Dr.Andres je s njihovim znanjem stalni gost kod tih Hitlerovih pasa.

Ima još veza.Na pr.u Zagrebu je u studenom 1943 boravio osobni pouzdanik Hitlerov dr.Kornholz. Na dan 10.studenog 1943.posjetio je Mačeka u stanu su imali sastanak i vodili pregovore Mačekovi pouzdanici ing.August Košutić i dr.Berisa Smoljan. Oni su tražili da Hitler u Hrvatskoj imenuje vladu stručnjaka pod njemačkim pokroviteljstvom.

Pored poznate veze s izbjegličkom vladom preko Krnjevića,pa preko svog pouzdanika Tomice Janjšikovića,Maček i njegova družba iskoristili su za učvršćenje te veze i svoje pouzdanike u domobranstvu.

Mačekov pouzdanik,potpukovnik Ivan Babić,služio je vjerno Nijemcima u domobranstvu.On je bio sposoban oficir i sve svoje sposobnosti je stavio u službu neprijatelja svoga naroda.Najprije je bio na istočnoj fronti,zatim su ga slali više puta u Berlin u tajnim vojnim poslovima.Poslije toga postavili su zapovjednika oficirske škole u Vareždinu.Tu je odgajao krvnike svog rođenog naroda.Na kraju je Babić dobio od Nijemaca i Pavelića jednu od najpovjerljivijih službe,postao je oficir za vezu između Pavelićevih vojnih vlasti i njemačkog generala Juppea,koji naređuje sve ratne operacije neprijateljske vojske u Hrvatskoj. Prema tome,Babić je sasvim ispravno služio najvećem krvniku naših naroda.

U isto vrijeme Babić je bio usko povezan s generalom Perom Blaškovićem i podpredsjednikom Mačekovog "vodstva" HSS ing.Košutićem kao i nekim oficirima domobranstva,

dovna strana glasila Okružnog NOO-a srednjodalmatinskog otočja »Otoci u borbi«, od travnja 1944. godine

Omladinska radna brigada »Ante Jonić« bila je vrlo aktivna vri utvrđivanju otoka Visa, početkom 1944. godine

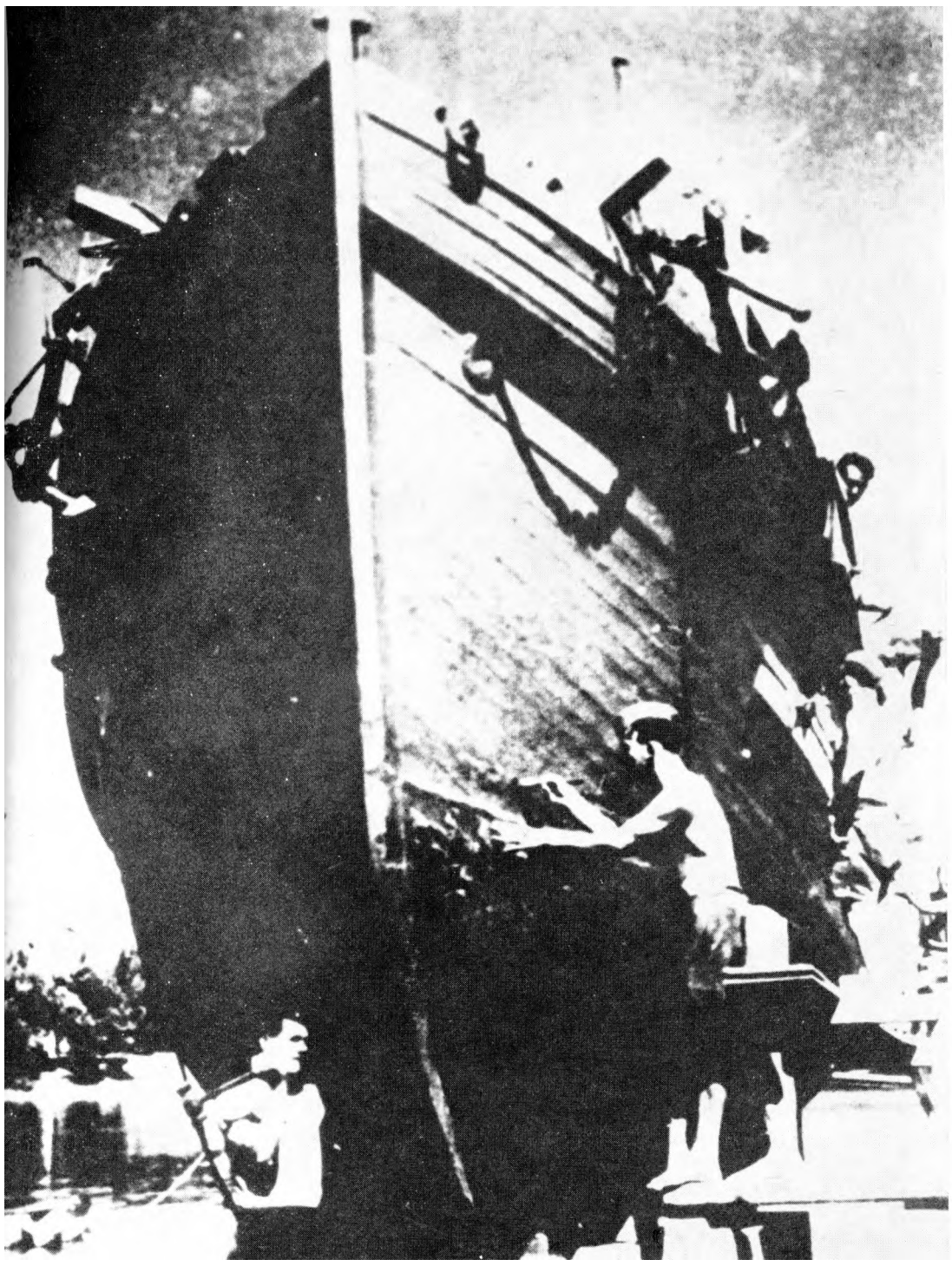

[Na I *otoku Visu djelovala su brodogradilišta u kojima su u toku 1944. godine popravljani oštećeni brodovi naše Mornarice*

Dio rukovodilaca iz štabova Osmog korpusa, XXVI divizije i pojedinih brigada, na otoku Visu 1944. godine

Jedinica-kolektiv »Hajduk-NOVJ« na otoku Visu

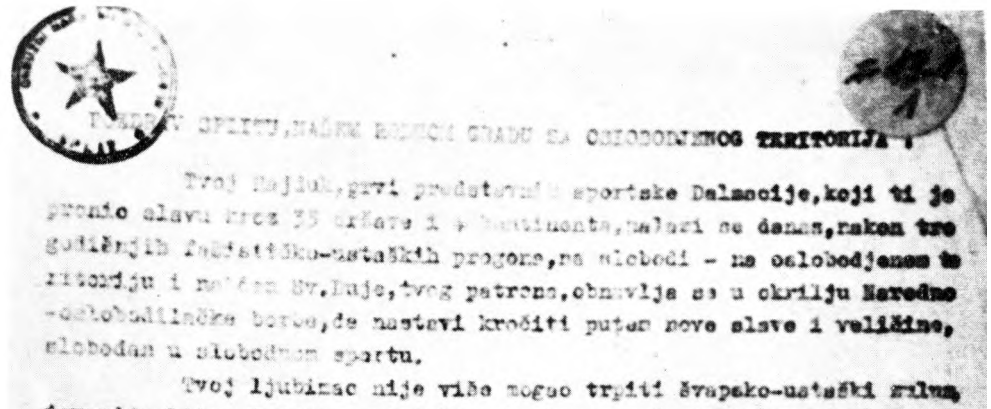

...RODU SPLITU,NAŠEM RODNOM GRADU NA OSLOBOĐENOM TERITORIJU !

Tvoj Hajduk,prvi predstavnik sportske Dalmacije,koji ti je prvio slavu kroz 35 godina i 4 kontinenta,nalazi se danas,nakon tro godišnjih fašistiško-ustaških progona,na slobodi - na oslobodjenom te ritoriju i na čelu sv.Luje,tvog patrona,obnavlja se u okriljju Narodno -oslobodilačke borbe,da nastavi kročiti putem nove slave i veličine, slobodan u slobodnom spartu.

Tvoj ljubimac nije više mogao trpiti švapsko-ustaški zulum, jer nije htio služiti ugnjetačima borbenog,mučeničkog hrvatskog Spli ta i ostalog hrvatskog naroda kao i svih naroda Jugoslavije,te je i- zabrao put slobode,časti ponosa i slave,osudjujući i prezirući izdajničku vladu na čelu sa kraljem i Mačekovu kliku.

Ni progoni obitelji izdajica,kojih su se latili švapsko-ustaški besumnici i zločinci,neće nas slomiti.Mi kročimo vedra i ponosna čela u slobodi i slobodni,da i putem sporta doprinesemo svoj obol za naš svetu Narodno-oslobodilačku borbu.

Naš mili Splite,junački grade,mi ćemo ti se skoro povratiti,ali onda pogani tudjin i njegove sluge neće više gaziti naše sveto tlo.

Rodni grade naš ! Kako smo do sada savjesno i odlučno ispunjavali naš sportski poziv,učiniti ćemo tim više sada,kada suviše kao borci NOVJ,zastupamo našu svetu Narodno-oslobodilačku borbu,koja ostvarna svojih pomajboljih sinova i kćeri stvara slobodnu Hrvatsku u novoj,sretnijoj,demokratskoj,federativnoj Jugoslaviji.

Ne boj se,Splite naš,ne ćemo te osramotiti,već ćemo se ponovno vratiti natrag,ponosni da smo i mi sa svoje strane doprinijeli sve,što je bilo u našoj moći za tvoju slobodu,slobodu hrvatskog naro da i svih naroda Jugoslavije.

Grade naš ! Pozdravljamo te sa ove naše historijske skupšti ne,ponosni da smo tvoji sinovi,jer su tvoje žrtve u ovoj svetoj borbi za oslobodjenje već postale legendarne.Tvoje žrtve i tvoje hrabrost,kao i žrtve i hrabrost tvojih sinova i kćeri,biti će nam putokazom u našem daljnjem radu.

Zavjetujemo ti se,da ćemo sve poduzeti,što je u našoj moći, da naš doprinos Narodno-oslobodilačkoj borbi bude što veći i što uspješnij,a pod vodstvom [illegible] na čelu sa najvećim sinom hrvatskog naroda i svih naroda Jugoslavije - maršalom Josipom Brozom-Titom.

Našem rodnom gradu [illegible] nikad nepokorenom Splitu,naš borbeni pozdrav

[illegible] - JEDINA NAROD !

U ...svibnju 1944.

UPRAVA H.S.K. HAJDUK - SPLIT

Prilikom, osnivačke skupštine »Hajduk-NOVJ« upućen je pozdrav Splitu s oslobođenog Visa

Zahvalnica Vrhovnog komandanta NOVJ borcima Prve dalmatinske brigade u povodu njihovog uspjeha u borbama na Šolti, 9—11. svibnja 1944. godine

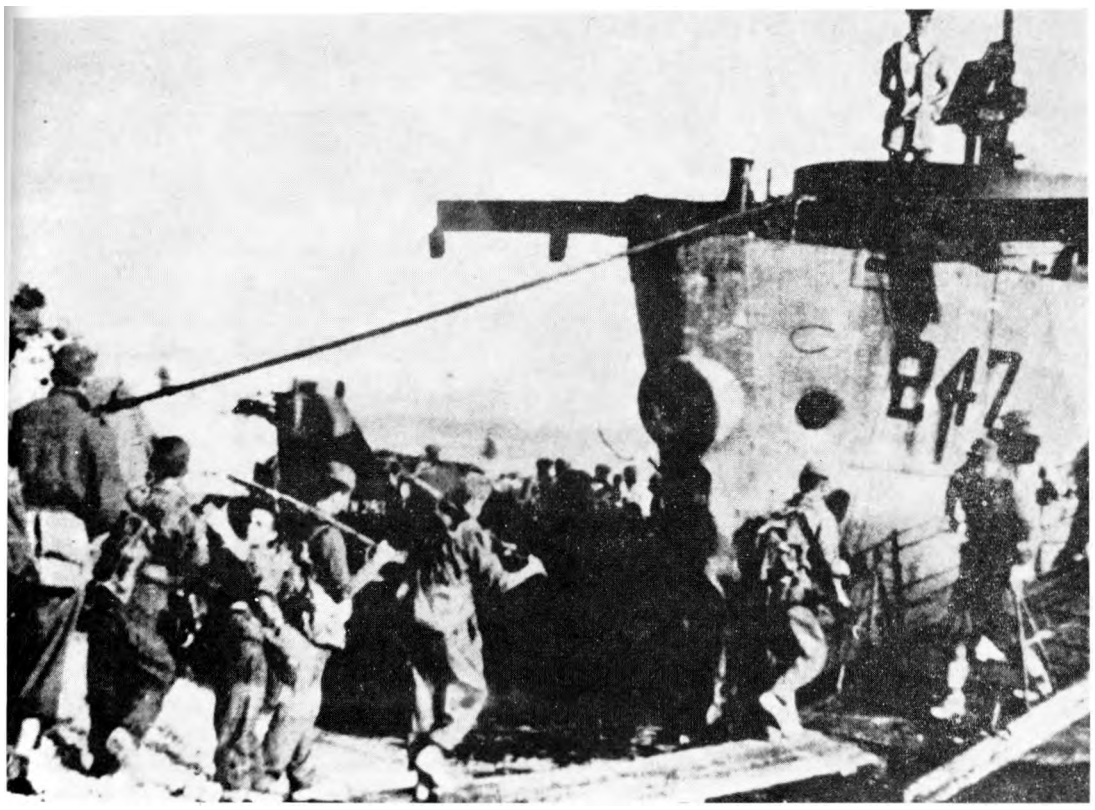

Ukrcavanje jedinica na savezнički transportni brod prilikom odlaska u desantno-prepadne akcije u proljeće 1944. godine

Naoružani brod »Crvena zvijezda« Mornarice NOVJ, nakon isplovljenja iz viške luke na borbeni zadatak, u prvoj polovini 1944. godine

mačke 118. lovačke divizije, koje su trajale do 18. rujna, zauzeto je i posljednje njemačko uporište Sumartin na otoku Braču. Prema nepotpunim podacima, preko 700 njemačkih vojnika je izbačeno iz stroja (oko 600 zarobljenika i 100 ubijenih). Sutradan, saznalo se da je VS NOV i POJ 1. dalmatinsku udarnu brigadu proglasio proleterskom brigadom. U noći 22/23. rujna dijelovi ove brigade i jedna četa mornaričke pješadije 4. POS-a iskrcale su se na otok Hvar i u toku dana 23. rujna zauzele posljednje njemačko uporište na otoku — mjesto i luku Sućuraj. Noću 22/23. rujna Nijemci su se povukli sa otoka Šolte, ali su njihova tri transportna broda, odmah po isplovljenju, presreli i potopili savezнички ratni brodovi. U toku 23. rujna jedinice 12. brigade iskrcale su se na otok Šoltu i sa tog otoka je 4. bataljon brigade bezuspješno pokušao da se u noći 23/24. rujna iskrca na otok V. Drvenik i savlada njemačku posadu.[222)] Dalje inzistiranje na osvajanju otoka V. Drvenika nije imalo veće značenje, pošto su zauzećem otoka Brača i Hvara stvoreni povoljni uvjeti za iskrcavanje na kopno u predjelu od Makarske do Splita, što je i bilo predviđeno operacijskim planom.

Mljetski NOP odred oslobodio je 13. rujna otok Mljet, prisilivši jednu ojačanu četu iz njemačke 118. divizije da se povuče, prije planiranog roka, na poluotok Pelješac. Sada su Nijemci na otoku Korčuli bili prisiljeni ubrzati svoje povlačenje. Dana 14. rujna iskrcala se, iz druge operativne grupe, 3. prekomorska brigada na otok Korčulu, a manji dijelovi 750. puka njemačke 118. lovačke divizije povukli su se na poluotok Pelješac. Stab 26. divizije naredio je da se čitava druga operativna grupa odmah iskrca na Pelješac i onemogući povlačenje Nijemaca. Zbog nedostatka transportnih brodova, najprije je 15. rujna iskrcan 1 bataljon 11. brigade kod Orebića i Kučišta, čiji dijelovi su u noći 16. rujna zauzeli i Trpanj. U selu Janjini, Nijemci su pružali otpor do predvečer 18. rujna, kada su se povukli i utvrdili u Stonu, onemogućivši privremeno na taj način dalji prodor jedinica NOVJ preko stonske prevlake na kopno. U dotadašnjim borbama na poluotoku Pelješcu Nijemci su imali 180 mrtvih, 95 ranjenih i 431 zarobljenih.[228]

Desante jedinica 26. divizije i mornaričke pješadije s otoka Visa na druge otoke pratilo je uporedno pomjeranje plovnih jedinica i štabova Mornarice NOVJ. Korčulanska, hvarska, bračka i šoltanska flotila prebačene su u nove baze na matičnim otocima, a naoružani brodovi i patrolni čamci 4. POS-a neprekidno su štitili konvoje transportnih brodova s jedinicama 26. divizije i podržavali aktivnost tih jedinica. Pošto je sve do oslobođenja Splita otok Vis još uvijek ostao najvažnija snabdjevačka i vojno-pomorska baza NOVJ, vojni i trgovačko-transportni pomorski saobraćaj iz njegovih luka bio je veoma intenzivan.

Desantima s otoka Visa od 8. do 24. rujna jedinice 26. divizije, uz podršku Mornarice NOVJ i mornaričke pješadije, oslobodile su otoke Šoltu, Brač, Hvar, Korčulu, Mljet i skoro čitav poluotok Pelje-

šac. Na oslobođenim otocima osiguran je normalan život i rad stanovništva i organa narodne vlasti, a jedinice 26. divizije pripremale su se za iskrcavanje na obalu — kopno. S osloncem na otok Vis, od početka siječnja do konca rujna 1944. godine, jedinice 26. divizije i Mornarice NOVJ ubile su, potopile i zarobile ukupno 4.248 njemačkih vojnika. U isto vrijeme od Nijemaca je zaplijenjeno 1.800 pušaka, 45 minobacača, 44 topa, 25 teških mitraljeza, 110 puškomitraljeza i veće količine municije i raznovrsne vojne odjeće, obuće, opreme i tehničkih uređaja.[224]) Na otok Vis, za prepadnih desanta i desantnih operacija pristigli njemački zarobljenici, prebačeni su u zarobljenički logor na otok Biševo, da bi kasnije i na otoku Visu pojedine grupe bile korištene za raznovrsne tehničke i fizičke radove pod kontrolom partizanskih straža ili vojnih jedinica.[2231] Zahvaljujući ranije i u ovom periodu zaplijenjenom pješadijskom naoružanju, jedinice 26. dalmatinske divizije posjedovale su jaku vatrenu moć, a popunom drugim naoružanjem i tehničkom opremom iz kontingenta savezničke pomoći, one su predstavljale tada najopremljeniju diviziju NOVJ. Kao snažna operativna grupacija, prikupljena na srednjodalmatinskim otocima i poluotoku Pelješac, a uz podršku artiljerijskih jedinica, tenkovske brigade, lovačke eskadrile i Mornarice NOVJ, čije su se baze za snabdijevanje još uvijek nalazile na otoku Visu, 26. dalmatinska divizija očekivala je pogodni trenutak za sprovođenje plana iskrcavanja na određenim rajonima na kopnu.

Desant na kopno, započele su u noći 15/16. listopada s poluotoka Pelješca jedinice 1. dalmatinske proleterske udarne brigade iskrcavši se u uvali Soline i luci Klek, na kopnenom odsjeku Neum——Slivno. U prijepodnevnim satima 18. listopada slomljen je njemački otpor u Stonu, čime je omogućeno spajanje svih jedinica s Pelješca s već iskrcanim na kopnu. Poslije četverodnevnih borbi na komunikaciji od Vukovog Klanca do sela Oštrikovac, 1. i 11. brigada 26. divizije razbile su 22/23. listopada kolonu od 4.000 vojnika njemačke 369. legionarske divizije, koja se iz Dubrovnika probijala ka Metkoviću i Mostaru. Ubijeno je oko 2.000, a zarobljeno 1.070 njemačkih vojnika, zaplijenjeno 60 topova, 89 mitraljeza, 211 motornih vozila i mnogo drugog materijala i opreme.[228]) Do 25. listopada oslobođen je cjelokupni obalni pojas od ušća rijeke Neretve do Dubrovnika.

Desant s otoka Brača na kopno, od Strožanca do Makarske, izvršile su noću 17/18. listopada jedinice 12. dalmatinske i 3. prekomorske brigade 26. divizije, sa dijelovima **1**. tenkovske brigade i privremeno pridatim baterijama Prvog haubičkog motoriziranog diviziona, iz sastava Artiljerijske grupe **8**. korpusa. Naišavši na slabiji otpor dijelova njemačke 118. lovačke divizije, iskrcane jedinice oslobodile su do 22. listopada Omiš, Makarsku i Zadvarje s cijelim obalnim pojasom od Makarske do Strožanca, istočno od Splita. Pošto su jedinice 20. dalmatinske divizije 25. listopada oslobodile Sinj i zatim

pomogle jedinicama 26. divizije da 26. listopada zauzmu Split, omogućeno je ubrzano nadiranje jedinica **8**. korpusa u pravcu Šibenika i Knina.

Oslobođenjem Splita i ubrzanom preorijentacijom cjelokupnih njegovih lučkih, industrijskih i stambenih kapaciteta za vojno--pomorske i političko-upravne potrebe, otok Vis gubi svoje dotadašnje značenje. Oslobođeni Beograd postao je središte centralnih rukovodstava, a oslobođeni Split pripremao še za dolazak oblasnih rukovodstava za Dalmaciju, Štaba Mornarice NOVJ i Štaba 4. POS-a, kao i njima podređenih ustanova, jedinica i službi.

Razvitak događaja potvrdio je da su pravilno ocijenjeni prirodni položaj i vojno značenje otoka Visa ne samo za snaženje Mornarice NOVJ, suradnju sa Saveznicima i mogućnost prijema savezničke pomoći, već također i za vojne aktivnosti s osloncem na otok Vis. Ofenzivne operacije s otoka Visa bitno su utjecale na sveukupan razvitak NOP-a i njegovih oružanih snaga na širem području dalmatinskih otoka i obale, dok su istovremeno poremetile i konačno potpuno onemogućile planirane namjere njemačkih štabova. Snage NOVJ, izvršivši sve postavljene zadatke tokom uporne obrane otoka Visa i pri iskrcavanju na druge otoke, poslije desanta na kopno pa do konca NOB-e, prolaze slavni borbeni put zajedno s ostalim jedinicama **8**. dalmatinskog korpusa i Mornarice NOVJ.

Kontinuitet njemačkih planova i vojnih događaja na otoku i akcije s otoka Visa od siječnja do konca rujna 1944. godine prikazane su u neprekidnom nizu da bi se steklo saznanje o vojno-pomorskom značenju otoka Visa za jedinice NOVJ i savezničke snage, a pogotovo za zbrinjavanje ranjenika, bolesnika i izbjeglica, te i kao baze raznovrsne namjene. Također je istaknuto da je kontinuitet cjelokupnih zbivanja do konca povijesne etape osiguran već iznijetim vojnim mjerama.

GLAVA XIV

RAZNOVRSNOST OPĆE I VOJNE NAMJENE OTOKA VISA KAO BAZE

PRIHVATNO-OTPREMNI CENTAR RANJENIKA, BOLESNIKA I IZBJEGLICA

Za izvođenja operacija radi okupiranja i posjedanja obalnog i otočnog dijela Dalmacije njemačke i njihove satelitske ustaško-domobranske formacije pustošile su zauzeta područja, vršile masovna ubojstva i odvodile uhvaćeno stanovništvo u koncentracione logore. Uporedo s povlačenjem jedinica NOV i POJ i mornaričkih dijelova povlačilo se i mjesno stanovništvo, formirajući masovne zbjegove. Operativne snage bile su prisiljene da istovremeno vode borbu s neprijateljem, brinu se o ranjenicima i bolesnicima i pružaju pomoć izbjeglicama. Nametala se hitna potreba sigurnijeg rješavanja ovih problema, a srednjodalmatinski otoci, posebno Vis, momentano su mogli osigurati prihvat i zbrinjavanje ranjenika, bolesnika i izbjeglica. Na otoku Visu u tom pogledu mnogo je urađeno, izravno (kontinuirano liječenje) i posredno (prihvat i otprema za južnu Italiju). Zbog karaktera otoka Visa kao prihvatno-otpremnog centra, posebno se iznose sažeti podaci o zbrinjavanju ranjenika i bolesnika, a posebno o zbrinjavanju izbjeglica.

Zbrinjavanje ranjenika i bolesnika. — Prilikom prodiranja njemačkih snaga prema Splitu u drugoj polovini rujna 1943. godine na srednjodalmatinske otoke prebačeni su brojni ranjenici, bolesnici i izbjeglice iz priobalnog i obalnog područja od Trogira do poluotoka Pelješca. Tada, i na otok Vis stižu prve grupe ranjenika, bolesnika i izbjeglica. Parobrodom »Bakar« upućena je već 2. listopada s otoka Visa u Bari prva grupa od 25 teških ranjenika i oko 125 izbjeglica. Od 15. listopada u Komiži djelovala je glavna bolnica **8**. korpusa, a u Visu lokalno-područna vojna bolnica, koja je poprimila ulogu sanitetskog prihvatno-trijažnog centra. Tako je bilo moguće da se na otoku Visu zbrine veći broj ranjenika i bolesnika sa šireg područja Dalmacije. Sanitetsko odjeljenje VS NOV i POJ

obavijestilo je već 30. studenog sve područne štabove da je Vrhovna savezn̈ička komanda za Sredozemlje odobrila prebacivanje 1.600 ranjenika u savezn̈ičke bolnice u južno Italiji.[227]'

Vrhovni štab NOV i POJ naredio je 9. prosinca GS NOV i POJ za Hrvatsku da odmah otpočne prebacivanje teških ranjenika na otoke, a posebno na otok Vis, odakle će biti prebačeni brodovima za jižnu Italiju.[228)] Glavna bolnica 8. korpusa u Komiži razvila je veće kapacitete prihvata i liječenja ranjenika i bolesnika, te se pripremila za upućivanje težih ranjenika u savezn̈ičke bolnice u južnoj Italiji. Do 15. prosinca navedena bolnica 8. korpusa u Komiži brodovima je na liječenje u Bari uputila 335 teških ranjenika, a tada se u njenim stacionarima još nalazilo 487 ranjenika i težih bolesnika. Ovaj broj se svakim danom povećavao, posebno za vrijeme korčulanske operacije i za povlačenja jedinica 26. divizije na otok Vis. U tom vremenu na otoku Visu razmješteni su i stacionari bolnica 26. divizije i Mornarice NOVJ. Otok Vis postaje sve značajniji sanitetski centar. Do 5. ožujka 1944. godine kroz otok Vis je prošlo 3.123 ranjenika i bolesnika, od kojih je 1.676 otpremljeno u bolnice u južnoj Italiji (u kojima se prosječno stalno nalazilo oko 1.700 ranjenika, jer su oporavljeni vraćani u borbene ili pozadinske jedinice, opet preko otoka Visa). Kroz viške vojne bolnice, ambulante i privremene stacionare od tog dana pa naknadno do kraja rata prošlo je 11.842 ranjena i teže bolesna borca i izbjeglice.[229)] Ovdje nisu uračunati lakši ranjenici i bolesnici, odnosno preventivno pregledani i oni kojima je pružena jednokratna ambulantna pomoć liječnika ili bolničara.

Posmatrajući sanitetske potrebe NOVJ i NOP-a, otok Vis je tokom 1944. godine bio središte za: trijažu i evakuiranje ranjenika, teških bolesnika i mnogobrojnih izbjeglica u južnu Italiju; liječenje ranjenika i bolesnika u stacionarnim uvjetima, koji su pristizali iz unutrašnjosti zemlje; obuku novih i usavršavanje postojećih sanitetskih kadrova; skladištenje i snabdijevanje sanitetskim materijalom i lijekovima; razmjenu iskustava s pristiglim savezn̈ičkim sanitetskim kadrovima; te kao sjedište sanitetskog odjeljenja VS NOV i POJ, iz kojeg se rukovodila i usmjeravala djelatnost sanitetske službe u jedinicama NOVJ. U odnosu na potrebe 8. korpusa na otoku Visu, korpusna bolnica (upravnik dr Ernest Zon, te liječnici dr Stjepan Viđali, dr Kraljević i dr Remenji) i njegovo sanitetsko skladište (u jednoj od komiških tvornica sardina), sanitetski su zbrinjavali i borce iz sastava jedinica NOVJ, vojno-pozadinskih organa i službi, pripadnika raznih rukovodstava, izbjeglice, a po potrebi i preostalo stanovništvo na otoku Visu. Savezn̈ički dijelovi raspolagali su svojim kadrovima i sanitetskim ustanovama, pružajući doprinose i pomoć sanitetskim organima NOVJ.

Sanitetski organi s otoka Visa usmjeravali su i zbrinjavanje ranjenika i bolesnika NOVJ u savezn̈ičkim bolnicama i drugim sanitetskim ustanovama u južnoj Italiji i na otoku Malti.[230)]

U pogledu sanitetskog zbrinjavanja i evakuiran ja, otok Vis prolazio je kroz četiri faze. U prvoj, koja obuhvaća period od kapitulacije Italije do 20. siječnja 1944. godine, njegova uloga je ograničena na formiranje bolnica, prihvat i otpremu težih ranjenika, pružanje sanitetske pomoći bolesnim izbjeglicama i prikupljanje sanitetskog materijala. U drugoj fazi, od 20. siječnja do prve dekade lipnja, tj. do pristizanja VŠ NOV i POJ na otok Vis, sanitetska služba je u punom radnom zamahu veoma razvijenog bolničkog i prihvatno-otpremnog centra, koja sve organiziranije i pojačanim naporima nastavlja dotadašnje zadatke. U trećoj fazi, tj. od dolaska VŠ NOV i POJ pa do oslobođenja Splita 26. listopada 1944. godine, sanitetska služba na otoku Visu dostiže najveći stupanj svog razvitka. Pored bolnica **8**. korpusa i 26. divizije, sada se na otoku razvijaju i djeluju pojedina specijalistička odjeljenja: prihvatno i kirurško u Visu, za unutrašnje bolesti u Podšpilju, zarazno u Pliskom Polju, očno i kirurško za teške ranjenike u Komiži. Otok Vis se razvija i u centar obuke sanitetskih kadrova. Otvorena je Viša vojna sanitetska škola, Škola za farmaceutske tehničare i Škola za bolničare (Bolničarska škola). Sa otoka Visa, sjedišta Sanitetskog odjeljenja VŠ NOV i POJ, upravlja se i usmjerava i obukom kadrova sanitetske službe u svim jedinicama NOVJ. Uporedo s razvitkom mnogih djelatnosti, otok Vis se razvija i kao glavno sanitetsko slagalište **8**. korpusa, odakle se sanitetski materijal upućuje i širom zemlje. TJ četvrtoj fazi, od 26. listopada 1944. godine do kraja NOR-a, u bolnicama na otoku Visu pruža se pomoć lakšim ranjenicima i bolesnicima, a u raznovrsnim objektima oporavljaju se rekovalescenti. Pored sanitetskih jedinica i ustanova NOVJ, na otoku Visu u proljeće i ljeto 1944. godine djelovali su i sanitetski organi savezničkih jedinica i ustanova.

Zahvaljujući ovakvom razvitku sanitetske službe na otoku Visu, od kapitulacije Italije do kraja rata, bilo je moguće da se pruži potpuna i djelomična liječnička pomoć za oko 40.000 lica.[231)] U ovaj broj uračunati su ranjeni i bolesni borci i izbjeglice, oboljeli pripadnici jedinica 26. divizije i Mornarice NOVJ, savezničkih snaga, mjesnog stanovništva i političkih rukovodstava, koji su stalno ili privremeno boravili na otoku, a u bilo kom obliku zatražili liječničku pomoć. Najveći dio ranjenika i bolesnika osposobljen je za svoje dužnosti, a teži ranjenici i bolesne izbjeglice, nakon prve pomoći, upućivani su u bolničke centre u oslobođeni dio Italije.

Zbrinjavanje izbjeglica. — Pošto su Nijemci 22. prosinca 1943. godine otpočeli desant i ubrzo zauzeli Korčulu, zaprijetila je ozbiljna opasnost za oko **10.000** izbjeglica, koji su se već nalazili najvećim dijelom na otoku Hvaru, a manjim na otoku Visu. Međutim, i stanovništvo i izbjeglice na svim dalmatinskim otocima nalazili su se u sličnoj situaciji. Delegat CK KPJ pri OK KPH za Dalmaciju Svetislav Stefanović-Ćećo obavijestio je 23. prosinca u **8** sati radio depešom[232^] CK KPJ, preko VŠ NOV i POJ, da na otocima ima 10.000 izbjeglica i da se s Korčule očekuje još 5.000 izbjeglica. Ujedno

je obavijestio da postoji mogućnost prebacivanja izbjeglica u Italiju, te moli za savjet. Vrhovni štab je Vojnoj misiji NOVJ pri saveznič-koj Vrhovnoj komandi za Sredozemlje već 24. prosinca naredio da pregovorima osigura prihvat i smještaj jugoslavenskih izbjeglica na oslobođenom teritoriju južne Italije. Pošto je problem načelno riješen, naređeno je Operativnom štabu za obranu otoka, tada još u Hvaru, da organizira prihvat i zbrinjavanje izbjeglica, s obzirom da su savezničke vlasti spremne da ih zbrinu u južnotalijanskim naseljima ili u drugim pogodnim oblastima.[233])

Već ranije Oblasni komitet KPH za Dalmaciju i Okružni komitet KPH za SDO bili su razradili mjere i za zbrinjavanje mnogobrojnih pristiglih izbjeglica pa su osnovali (22. prosinca u Vrboskoj na otoku Hvaru) posebnu komisiju-odbor. Kada se saznalo za savezničko odobrenje, koncem prosinca 1943. godine, brigu za izbjeglice preuzeo je Oblasni NOO za Dalmaciju (odnosno tajnik dr Miloš Zanko i članovi Mate Jakšić i dr Jerko Radmilović), a usmjeravao ih preko odgovarajućeg odbora okružnih rukovodstava za SDO (članovi: Mate Barbić, Nade Orlandini i Ina Radišić), a oni preko odgovarajućih kotarskih, općinskih i seoskih NOO-a. Početkom siječnja 1944. godine za rješavanje ovog problema, na otoku Visu postojala je široka mreža organa, pa je inicijativama oblasnih rukovodstava i već postojećeg Centralnog odbora zbjega — COZ (članovi: Mate Barbić, Ružica Markotić, Mario Golušić i drugi) ubrzan proces da se slični odbori osnuju i u inozemstvu, odnosno tamo gdje budu formirani logori za izbjeglice (kasnije su COZ-ovi osnovani za Južnu Italiju; Egipat, tj. za logore u El Shattu i El Kathatbi).

U situaciji kada je na otoku Visu ubrzavano koncentriranje masa izbjeglica, Štab Mornarice NOVJ je, iz Borovika na otoku Visu, 28. prosinca 1943. godine uputio Delegaciji NOVJ u Bari radiogram slijedeće sadržine[234])

»Makiedo Jugoslav delegation Barl = Da li je stigao m/j Lala sa dr Smodlakom. Pošaljite odmah sve naše parobrode u Komižu radi evakuacije zbjega. Po naređenju Vrhovnog štaba šaljemo avijatičare, tenkiste i šofere radi dalje izobrazbe. — Š.M.«

Pod brodovima, prema navedenoj depeši, podrazumijevalo se 13 parobroda, 19 motornih jedrenjaka i 3 motorna čamca, koje je Delegacija NOVJ u Bariju dotada već prikupila po odobrenju savezničkih komandi. Do dolaska brodova, Oblasni NOO za Dalmaciju preuzeo je sve organizacione pripreme za prihvat i otpremu zbjegova, a vojno-sanitetski organi na otoku Visu pružili su izbjeglicama prvu pomoć. Najveći broj izbjeglica koncentriran je u etapnim stanicama na otoku Visu, a Centralna etapno-prihvatna stanica nalazila se je u »Gospinoj tvrđavi«, u Visu. Pod rukovodstvom tajnika Oblasnog NOO-a za Dalmaciju dra Miloša Zanka obrazovana je u Visu posebna komisija, koja je krenula u Bari radi sređivanja svih pitanja za prihvat i smještaj zbjegova. Savezнички predstavnici dali

su obećanje da će pomoći da se svakog dana s otoka Visa u južnotalijanske luke preveze oko 1.000 izbjeglica. Dogovoreno je da se u prihvatnim logorima u južnoj Italiji osigura smještaj za oko 10.000 izbjeglica, dok će se ostali upućivati u pripremljene logore u Africi.[235]) U međuvremenu je dio komisije za zbjegove, pod rukovodstvom Andrije Božanića, organizirao nove etapne stanice na otocima Hvaru, Šolti i Braču,[236]) pripremajući stanovništvo za evakuiran je preko otoka Visa u južnu Italiju. U sabirnim etapnim stanicama, na otocima i obali, prikupljenim izbjeglicama pružala se zdravstvena i druga pomoć, sve dok ih transportni brodovi Mornarice NOVJ ne bi prebacili na otok Vis. Pored etapne i trijažne stanice u Visu, u Komiži je osnovana posebna sanitetska trijažna stanica,[237]) čije je osoblje pregledom izbjeglica ustanovljavalo tko treba da ide u zbjeg, odnosno tko je sposoban da i dalje u domovini obavlja službu u borbenim ili pozadinskim jedinicama. Glavno prihvatilište izbjeglica, koji su dalje otpremani za Italiju, nalazilo se u Komiži u crkvi »Gospe gusarice«, a štab za prihvatanje i prebacivanje izbjeglica bio je smješten u kući Kate Žuanić. Iz Komiže, kao ukrcajne stanice, izbjeglice su otpremane u južnu Italiju. Stanovništvo otoka Visa nije upućivano u zbjegove sve do trenutka proglašenja otoka ratnim garnizonom (22. veljače 1944), već je do tada pružalo pomoć u utvrđivanju otoka, prihvatu ranjenika i izbjeglica, te obavljalo niz različitih pomoćnih djelatnosti. Viški dobrovoljački bataljon, sastavljen od političkih radnika-mještana, bio je uklopljen u sistem obrane.

Do 5. siječnja 1944. godine na otoku Visu bilo je prikupljeno ukupno 10.620 izbjeglica, otprilike **2.000** više nego je otok tada imao stanovnika. Od tog broja izbjeglica 5.730 njih nalazilo se je u mjestu Visu (985 s poluotoka Pelješca, 915 s otoka Korčule, 1.131 iz makarskog područja, 1.404 s otoka Brača i Šolte i 1.295 s otoka Hvara) a 4.890 u Komiži (140 Zidova, 743 s otoka Hvara, 708 s otoka Brača i Šolte, 1.116 iz Splita, 90 iz kotara Omiš, 1.960 iz makarskog primorja i 133 iz raznih drugih područja). Na otoku se tada u borbenim i pozadinskim jedinicama nalazilo preko 5.000 (računajući 1. i 2. prekomorsku brigadu) boraca, te cjelokupno lokalno stanovništvo (oko 8.000), a osim toga oko 500 težih ranjenika i bolesnika, te najmanje oko 500 članova rukovodstava i pripadnika svih službi. Znači da je na otoku Visu bilo oko 24.000 ljudi, i to baš u trenutku kad su Nijemci završavali svoju ofanzivnu operaciju »Jesenja oluja«, i mogli svakog trenutka izvršiti desant na otok, koji još nije bio spreman da odbije iznenadni napad jačih njemačkih snaga. Do navedenog datuma s otoka Visa je u Italiju već bilo prebačeno oko 6.650 izbjeglica,[238]) a trebalo je prebaciti one koji su. boravili na otoku, neboračko stanovništvo otoka i sve one izbjeglice koje su upravo pristizale s otoka Hvara, Brača i Šolte. — Skoro jednovremeno organizirani su i drugi logori zbjegova na Kornatima, Dugom Otoku, Rabu i Krku, s ukupno oko 5.000 izbjeglica; na otoku Murteru za zbjeg iz šireg područja Zadra i Šibenika, s oko 7.000 izbjeglica; u selu Brštanovo pod planinom Moseć, u selu Danilo Kralj ci kod

Šibenika i u selu Paršićima u Bukovici, sa ukupno oko 2.500 izbjeglica.[239]) Sve izbjeglice iz ovih logora i neboračko stanovništvo otoka Visa, predviđalo se, trebalo je prebaciti što prije u južnu Italiju, pretežno transportnim brodovima Mornarice NOVJ.

Njemačka vojska je i dalje, uz vojne mjere osiguranja, vršila masovne represalije nad stanovništvom otočkog i obalnog područja Dalmacije. Prema naređenju njemačke 2. oklopne armije od 13. veljače 1944. godine predviđalo se prisilno evakuiranje lokalnog stanovništva otočja i obale. Pri evakuaciji otočja sve muško za vojnu službu sposobno stanovništvo trebalo je bez odlaganja pohvatati i prebaciti na kopno, gdje bi bilo uvršteno u domobransku vojsku NDH ili iskorišteno za pomoćne radove. Nijemci su predviđali evakuiranje lokalnog stanovništva iz svih naselja na obali, pretpostavljajući mogućnost iskrcavanja anglo-američkih snaga iz baza u južnoj Italiji.[240]) Pri sprovođenju predviđenih mjera, Nijemci su vršili takve zločine da je čak i Ministarstvo za novooslobođene krajeve kvislinške NDH bilo prisiljeno da intervenira kod njemačkog opunomoćenog ministra[241]) i traži posebnu intervenciju od njemačkog poslanika u Zagrebu.[242]) Čak ni pozivanje na solidarnost i kvislinšku pokornost, niti prijetnje da će o njemačkim djelima u Hrvatskoj biti upoznat sam Hitler, nije spriječilo njemačke vojnike da nemilosrdno žare, pale i ubijaju. Stanovništvo koje nije izbjeglo pri evakuaciji jedinica NOVJ, očekivalo je i preživljavalo najcrnje dane. Ipak, mnogi pojedinci uspjeli su izbjeći, te su se na otocima i obalnom području prikupljale nove grupe zbjegova.

Brodovi Mornarice NOVJ najčešće bi, po izvršenju borbenih zadataka i zadataka transportiran ja materijala, u povratku na otok Vis dovozili i grupe izbjeglica.[2431] Pojedine grupe izbjeglica su samoinicijativno ribarskim brodovima bježale na otok Vis. Prije prikupljanja većih grupa izbjeglica na pojedinim točkama otoka i obale Stab Mornarice i štabovi sektora, često sporazumno i uz podršku savezničkih štabova i dijelova njihovih pomorskih snaga i zrakoplovstva, upućivali su pojedine brodove i konvoje da prihvate prikupljene zbjegove i prebace ih na otok Vis. Od druge polovine veljače 1944. godine, inicijativom Štaba 8. korpusa i naporima Mornarice NOVJ, uspostavljena su i kasnije ustaljena tri osnovna kanala za prebacivanje zbjegova s otoka i obale na otok Vis, i to: trogirsko-šibeničko područje—Vis; Dugi Otok—Žirje—Murter—Vis; Biokovo—Makarska i Neretvansko primorje—Vis.[244]) Na unaprijed dogovorenim točkama obale i otoka grupe izbjeglica su u dogovoreno vrijeme očekivale brodove, koji bi ih najčešće noću i pri slabim meteorološkim uvjetima prevozili na slobodni otok Vis. U međuvremenu, neprekidno se odvijao proces zbrinjavanja izbjeglica na otoku Visu i njihovog otpremanja u Italiju. Masa od 10.620 izbjeglica, koja se 5. siječnja 1944. godine zatekla na otoku Visu i približno polovina tog broja novih izbjeglica koji su stigli naknadno, postupno je upućena u Italiju do polovine veljače.[245]) Na otoku Visu je još preostalo cjelokupno domaće neboračko stanovništvo, koje nije

željelo da se evakuira, već je sve svoje snage i matrijalna dobra stavilo na raspolaganje organima narodne vlasti i vojnim jedinicama.

Bez obzira na njihove želje i spremnost da doprinesu obrani svog otoka, vojna situacija je nalagala da se i stanovništvo otoka Visa evakuira. Stupanjem na snagu zapovijesti štaba 26. divizije od 22. veljače o proglašenju otoka Visa ratnim garnizonom, naređeno je prisilno evakuiranje viškog stanovništva. Do tada su već na utvrđivanju otoka radile omladinske jedinice, sastavljene od dječaka i djevojčica od 12 do 16 godina starosti. Svi sposobni muškarci od 17 do 50 godina starosti ili su dobrovoljno stupili u vojne jedinice ili su pak mobilizirani, bilo za borbene ili pomoćne vojne potrebe. Od starijih muškaraca ili mlađih žena formirane su radne brigade, družine, grupe i odjeljenja za obavljanje poljskih radova, ribarenje, posluživanje u bolnicama, etapnim stanicama zbjega i za slične poslove. Vojnopozadinske vlasti su u dogovoru s narodnim odbornicima odlučile da se omladincima iz radnih brigada, pojedinim ribarima iz ribarskih družina i većem broju starijih težaka dozvoli daljnji ostanak na otoku. Do kraja veljače i početkom ožujka, zajedno s ostalim izbjeglicama s drugih otoka, upućeno je u izbjegličke logore u južnu Italiju i Afriku 3.784 stanovnika otoka Visa.[240j]

Od prosinca 1943. godine do travnja 1944. godine brodovi Mornarice NOVJ prevezli su s otoka Visa u južnotalijanske luke 15.000 izbjeglica,[247j] dok je još 5.000 izbjeglica prevezeno savezničkim pomorsko-transportnim sredstvima. Već početkom travnja prikupljeni su novi zbjegovi na području biokovskog primorja i na otoku Zirju. Po naređenju štaba Mornarice, 2. travnja formiran je združeni pomorski odred (NB »Kornat« i »Enare«, te MJ »Darko« i »Jastreb«), koji je istog dana u 20 sati isplovio iz Visa. Ovaj odred je uz podršku 4 britanske torpiljarke i zaštitu borbene avijacije tokom noći 4/5. travnja ukrcao i na otok Vis transportirao veliki broj (sigurno preko 5.000) izbjeglica prikupljenih u biokovskom primorju. Sličnom operacijom konvoj od **6** brodova Mornarice NOVJ prebacio je 20. travnja s otoka Zirja na otok Vis preko **1.000** izbjeglica iz šibenskog primorja.[248)] Od tada izbjeglice su neprekidno pristizale na Vis u većim i manjim grupama sve do sredine ljeta 1944. godine. U svim tim grupama na otok Vis pristiglo je još preko 20.000 izbjeglica.

Sve izbjeglice nisu upućivane u izbjegličke logore. Prethodno u Visu, a zatim i u Komiži, sanitetsko-trijažne stanice odvajale su sposobne za rad i vojnu službu, te bi oni popunjavali borbene i pozadinske jedinice na otoku Visu. Neke koji su ovaj proces prošli, zadržavala bi slična komisija u Bariju, bilo radi .upućivanja u bolnice, bilo radi popune radnih jedinica. Od ukupno preko 40.000 izbjeglica koji su iz rodnih područja prebačeni i prihvaćeni na otoku Visu i s njega prevezeni u Italiju, pretežno plovno-transportnim sredstvima Mornarice NOVJ, zapadni saveznici prihvatili su i zbrinuli 39.674 jugoslavenskih ljudi, žena i djece. Selekcijom u Italiji odvojeno je 3.682 lica, koja su popunili borbene i pozadinske jedinice NOVJ. Preosta-

lih 35.992 nesposobnih za vojsku, uglavnom starci, žene i djeca, provelo je ostatak rata van svoje domovine uz punu podršku i pomoć savezničkih institucija i organa, ali i s punom slobodom unutrašnje organizacije u izbjegličkim logorima. U 5 logora u Africi živjelo je 28.120 (u 3 logora El Shatta, blizu Sueskog kanala, oko 21.000; u logoru El Katatba oko 6.000; i u dječjem oporavilišnom logoru Tulumbat preko 1.000) jugoslavenskih izbjeglica. U nekoliko logora u raznim mjestima Italije (Carbonara, Santa Maria al Bario, Santa Maria di Leuca, Santa Cesarea i Taranto), do svog povratka boravilo je 7.872 jugoslavenske izbjeglice.[249])

U Africi i Italiji djelovali su po jedan Centralni odbor zbjega, koji su unutrašnji život u logorima organizirali prema uputstvima Oblasnog NOO-a za Dalmaciju i momentanim prilikama. Život u logoru bio je organiziran po iskustvima života i rada na oslobođenim teritorijama u Jugoslaviji, čime su izbjeglice propagirali NOP i van granica svoje domovine.

Transportiranje borbenih dijelova, materijala, ranjenika i izbjeglica uvjetovalo je da se otok Vis razvije u transportni, i skladišni centar snabdijevanja NOVJ.

TRANSPORTNO-SKLADISNI CENTAR

Povećanjem značenja i uloge otoka Visa kao vojno-pomorske baze i prihvatno-otpremnog centra za ranjenike i izbjeglice neprekidno se razvijao pomorsko-transportni saobraćaj radi prevoženja žive sile, tehnike i materijalnih potreba jedinica NOVJ, Mornarice NOVJ i savezničkih snaga na otoku. Pored toga, pristizanjem sve većih količina savezničke vojne i pomoći stanovništvu, na otoku su se osnivala privremena i stalna skladišta borbenih i životnih potreba ne samo za branitelje otoka već i za snabdijevanje jedinica **8**. korpusa i nezbrinutog stanovništva slobodnog i poluoslobođenog otočkog i šireg obalnog područja. Uspješno prebrodivši fazu prijetnji njemačkog desanta, otok Vis se pretvarao u vojnu i pomorsko-zrakoplovnu bazu, iz koje su jedinice 26. divizije, samostalno ili uz pomoć savezničkih snaga, prepadnim desantima stvarale pukotine u njemačkom sistemu obrane otoka i obale, ubijale i zarobljavale veći broj njemačkih vojnika, zaplijenile znatne količine borbene tehnike i vojne opreme, te se pripremale za konačni obračun s osvajačima. Time i intenziviranim saobraćajem s Italijom neprekidno se prevozilo ljudstvo i materijal. Mornarica NOVJ, povećavajući svoja borbena i plovno-transportna sredstva, pretežno je samostalno rješavala zadatke transportiran ja trupa, materijala, ranjenika i izbjeglica od naše obale i otoka na otok Vis i obratno, a uz pomoć savezničkih transportnih brodova od otoka Visa do talijanske obale i natrag na otok Vis.

S osloncem na otok Vis, od kapitulacije Italije do svibnja 1944. godine, uz pomoć prikupljene drvene flote (desetinu motornih jedre-

nj aka, oko stotinu ribarskih brodića i samo nekoliko parobroda male tonaže) i uz pratnju, mjesnim sredstvima snabdjevenih, te zaplijenjenim naoružanjem opremljenih, drvenih naoružanih brodova i patrolnih čamaca, Mornarica NOVJ izvršila je krupne zadatke transportiranja ljudstva i materijalnih potreba. Tada su posade njenih brodova prevezle s obale i srednjodalmatinskih otoka kompletnu 26. diviziju, nekoliko NOP odreda i niz manjih borbenih dijelova za obranu otoka Visa — ukupno oko 6.000 boraca; sa otoka Hvara na Korčulu, a zatim ponovo na otok Hvar i Vis kompletne 1. i 2. prekomorsku brigadu s oko 2.500 boraca; s raznih točaka obale i otoka duž Jadranskog mora prevezeno je na otok Vis i odatle u Italiju 15.000 izbjeglica i oko 11.000 ranjenika. U istom vremenskom razmaku prevoženjem materijalnih sredstava na istim relacijama osiguravane su osnovne borbene potrebe operativnih snaga i velike količine živežnih namirnica za izbjeglice i stanovništvo, uz jednovremeno evakuiranje s obale i otoka na otok Vis najvećeg dijela zaplijenjene borbene tehnike, opreme i živežnih namirnica. U prijevozu ranjenika, bolesnika, izbjeglica i materijala, djelomično su i do tada pružali pomoć savezнички transportni hrodovi, čime je ukupan kapacitet prevoženja ljudstva i materijala povećan za približno još jednu trećinu.[2501]

Prema zbirnim poslijeratnim podacima Ratne Mornarice JA preko otoka Visa, od kapitulacije Italije 9. rujna 1943. godine do konca NOB-e (15. svibnja 1945), prošao je ogroman broj (procjene se kreću od 200.000 do oko 850.000) ljudi (izbjeglica, ranjenika, bolesnika, vojske i dr.) iz svih pravaca s otoka i obale na o. Vis ili u Italiju i obratno.[251)] Savezнička pomoć jedinicama NOVJ i stanovništvu je u navedenom periodu bila prilično velika i njen veći dio prevezen je na otok Vis brodovima Mornarice NOVJ. Samo od 15. listopada 1943. do 10. siječnja 1944. na otok Vis je dopremljeno i s njega na obalu prevezeno 4.824 tona oružja, municije, goriva, maziva, hrane i odjeće.[252]). Od tada, prevoženja materijala bila su sve češća i po količinama obimnija, a mogu se sagledati u sklopu ukupnih podataka za čitav završni period NOR-a.

Od svibnja 1944. do svibnja 1945. godine otok Vis je uglavnom prerastao stupanj prihvatno-otpremne isturene stanice i razvio se u veliki transportno-otpremni i skladišni centar, koji od početka lipnja za NOP i njegove vojno-političke efektive ima strategijsko značenje, a u planovima zapadnih saveznika smatrao se kao važna operativna osnovica za eventualne borbene operacije na Balkanskom ratištu. Mornarica NOVJ je u ovom periodu postupno povećavala svoje transportne mogućnosti, bilo zarobljavanjem neprijateljskih brodova, bilo prelaskom posada i jugoslavenskih brodova u savezničkim lukama na stranu Mornarice NOVJ. Koncem travnja 1944. godine Baza Mornarice NOVJ u Monopoliju raspolagala je s 15 parobroda (među njima »Senga« od 8.280 BRT, »Srbin« od 900 BRT i »Solin« od 950 BRT — koji su tih dana prešli pod zastavu Mornarice NOVJ) i 20 motornih jedrenjaka. Istog dana 2, 3. i 4. POS, čiji

su brodovi bili pretežno koncentrirani na otoku Visu, imali su ukupno 5 naoružanih brodova, 34 patrolna čamca, 3 barkase i 1 bolnički brod za izvršenje borbenih zadataka, a za prevoženje, **68** transportnih brodova (od toga 4. POS imao je 35) — pretežno motornih jedrenjaka. U lukama u zemlji bilo je raspremljeno 42 raznovrsna broda radi popravka, a u Italiji se na popravku nalazilo **6** brodova. Tokom ljeta 1944. godine, u sastavu Mornarice NOVJ bilo je ukupno 234 pomoćna (transportna) broda, od čega 11 parobroda, 1 tanker, 1 remorker, 29 većih motornih jedrenjaka, 180 manjih motornih jedrenjaka, 12 motornih splavi tipa LCT (Landing Craft Tank — odn. desantni brod za prijevoz tenkova), **1** bolnički brod, **6** barkasa i 3 motorna čamca.[203)] Prema nepotpunim podacima, između otoka Visa i talijanske obale saobraćala su 42 parobroda i motorna jedrenjaka, različite tonaže (najveći po tonaži i uopće bio je parobrod »Dubac« sa 2.819 BRT odnosno netto 1.804 tone, čija je matična luka bila Dubrovnik; najmanji bager »Sv. Nikola«, iz matične luke Cavtat, imao je 38 BRT, zapremine, odnosno mogao je ukrcati 30 tona tereta). Između otoka Visa i istočnoj adranskih otoka i obale saobraćalo je 172 motorna jedrenjaka i leuta (MJ »Srećko« iz Vele Luke, sa 69 BRT, bio je među njima najveći). Međutim, treba naglasiti da je oko 50% jedrenjaka bilo neispravno**2541** (u ukupnom broju od 172 znatno su prevladavali MJ — to jest motorni jedrenjaci. Na dužim relacijama Vis—otoci i obala i obratno saobraćali su manji motorni jedrenjaci i leuti; barkase, motorne splavi, motorni čamci i bolnički brod služili su za prevoženje na relacijama do bliskih otoka i ona u lukama i oko otoka Visa i Biševa. Međutim, po potrebi, svi brodovi korišteni su za transportiranje borbenih dijelova i materijalnih potreba snaga sa otoka Visa prilikom njihovih desantnih prepada i akcija većih razmjera protiv neprijateljskih uporišta na srednjo i južnodalmatinskim otocima.

Iz ovih podataka vidi se da su transportne mogućnosti Mornarice NOVJ u pomorskim bazama i uporištima u zemlji i u Italiji bile neprekidno u porastu, što je omogućilo znatno veće kapacitete transportiranja ljudstva i materijala u periodu kad se s otoka Visa prelazi na desantno-prepadne operacije za konačno oslobođenje otoka i obale. U ovoj fazi završen je prijevoz izbjeglica. Nastavljeno je s prijevozom ranjenika i bolesnika uporedo s izvođenjem prepadno-desantnih operacija. Transportni brodovi Mornarice NOVJ, osim osiguravanja borbenih aktivnosti 26. divizije, odigrali su važnu ulogu u prijevozu velikih količina savezničke vojne pomoći i pomoći stanovništvu.

Najveći dio pomoći zapadnih saveznika išao je preko otoka Visa, koji je u završnom periodu rata postao i najveća isturena savezn-ička transportna baza na Balkanu. Od 15. listopada 1943. godine do 1. svibnja 1945. godine brodovima Mornarice NOVJ i djelomično savezničkim u Jugoslaviju je, pretežno preko otoka Visa, dopremljeno 353 topova raznih kalibara, 30.803 mitraljeza, 19.121 strojnica, 921 minobacač, 58.112 raznih vrsti pušaka, 1.150 pištolja, 65 signal-

nih pištolja, 137.926 topovskih granata, 36,936.398 metaka za puške, strojnice i pištolje, 1.896 signalnih metaka, 121.906 mina za bacače, 82.006 protutenkovskih mina, 156.673 ručnih granata, 56.951 kg eksploziva, 283.000 raznih mina za bacače i granata različitih kalibara, i 516.000 kg raznovrsnih sredstava naoružanja, vojne i tehničke opreme.[255]-'

Gotovo u isto vrijeme, pretežno na otok Vis i s njega na druge otoke i obalu prevezeno je 111.194 šinjela, 106.162 vojničke bluze, 102.483 para hlača, 187.312 pari rublja, 91.129 pari rukavica, 349.697 pari čarapa, 249.712 pari cipela, 120 džempera, 14.635 čebadi, 32.676 rančeva, 46.806 slamarica, 13.040 pribora za jelo i 212,56 tona ostalog materijala.[256]) U okviru savezničke pomoći, pretežno preko otoka Visa, isporučeno je 2.014 kamiona, 1.817 minobacača, 712 raznih topova, 61 avion, 74 tenka.[257]'

U sklopu navedene pomoći uračunato je naoružanje i oprema 5 prekomorskih brigada, tenkovske brigade i zrakoplovnih jedinica NOVJ. Treća prekomorska brigada od1.655 boraca pristigla je u ožujku, a tenkovska brigada od 1.644 borca transportirana je na otok Vis tokom ljeta 1944. godine. Četvrta prekomorska brigada, formirana u Gravini u južnoj Italiji srpnja 1944. godine, kasnije je upotrebljena u južnoj Italiji kao radna jedinica u lukama i na aerodromima, odakle su transportirani ratni materijal i hrana, uglavnom preko otoka Visa, u Jugoslaviju.[258])

Prema zbirnim izvještajima Vojne misije JA u Bariju, od kapitulacije Italije do konačnog oslobođenja Jugoslavije, pomorskim, zračnim i kopnenim saobraćajem od pomoći zapadnih saveznika Jugoslavija je ukupno primila u tonama: hrane 28.870,30; duhana 24,74; stočne hrane 2.387,19; oružja i municije 9.089,07; odjeće 1.480,84; obuće 605,49; razne opreme 953,56; pogonskog goriva 16.948,60; tehničkog materijala 2.120,69 i sanitetskog materijala 455,58 tona.[259]) Pomoć zapadnih saveznika, čiji veći dio je transportiran preko otoka Visa, iako je bila vrlo značajna za NOVJ i narode Jugoslavije, slično kao i pomoć koju su u završnom periodu rata pružili i narodi SSSR-a[260]) ipak je bila samo dopunska naoružanju i opremi, pa i u ukupnom snabdijevanju vojske i naroda, koju su jedinice NOVJ zaplijenile u borbi ili osiguravalo stanovništvo. Od ukupnih količina pomoći zapadnih saveznika, najveći dio pristigao je na otok Vis, pa se nameće zaključak da je ovaj otok imao ne samo važnu ulogu kao prijemno-otpremni materijalni već i kao slagališno--snabdjevački centar za jedinice NOVJ i Mornarice, te i za širu teritoriju Dalmacije i bliskih oblasti, pa i za sav.ezničke dijelove.

Na otoku Visu iskrcavanje, prekrcavanje i ukrcavanje cjelokupnog materijala obavljale su obalne radne jedinice sastavljene od mještana i posebna omladinska radna brigada (sastavljena od izbjeglica nedorasle dobi), a često i pripadnici raznih dijelova 26. divizije i Mornarice. Savezničke jedinice na otoku Visu snabdijevane su velikim količinama borbenih i životnih potreba, a ujedno su im

doturane i veće količine rezervnog i potrošnog materijala, goriva i maziva. Za izgradnju aerodroma i za potrebe njegovog održavanja materijal je dopreman konvojima od više brodova. Sva skladišta, mnoge javne zgrade i kuće bile su pune materijala i opreme, a pored toga improvizirana su skladišta pod vedrim nebom za svu kabastu robu, gorivo i mazivo. Dok su pripadnici britanskih i američkih snaga na otoku Visu obilato koristili svoje mogućnosti za ishranu i podmirenje svakodnevnih potreba, pripadnici NOVJ i NOP-a imali su strogo ograničene količine najnužnijeg sledovanja. Rukovodstva i borci NOVJ na otoku Visu smatrali su da prepadnim desantima na njemačke posade na obližnjim otocima moraju rješavati osnovne i dopunske probleme nabavke oružja i ishrane, a savezničku pomoć u najvećoj mjeri treba da upućuju jedinicama NOVJ i stanovništvu na drugim otocima i kopnu. Dotur ovih borbenih i životnih potreba odvijao se pomorskim saobraćajem, organiziranim preko ustaljenih pravaca — kanala pomorskih veza.

Posebno se ističe da su se prihvatno-otpremne mogućnosti viškog aerodroma uklapale u opće planove rukovodstava na otoku Visu.

SNABDJEVACKO I POMORSKO-PROMETNO SREDISTE

Snabdijevanje. — Do kapitulacije Italije snabdijevanje jedinica i mornaričkih dijelova NOV i POJ na otocima i obali vršeno je uglavnom iz mjesnih izvora, tj. od stanovništva i plijenom u borbi. Od kapitulacije Italije do organiziranja prihvata savezničke pomoći na otoku Visu, kao osnovni izvor snabdijevanja koristio se ratni plijen na taj način što su transportni ili čak i naoružani brodovi dolazili po materijal u baze i doturali ih do stanica i uporišta na otocima i obali. Stab flote naoružanih brodova u Splitu imao je svoje baze na otocima Hvaru i Visu i u splitskoj luci, a flotile u njegovom sastavu imale su svoje baze u jednoj od najpogodnijih luka na svom području. Viška flotila, na primjer, imala je po jednu bazu u Visu i Komiži. Flotila komande Mornarice za Hrvatsko primorje i Istru snabdijevala se iz baza u uporištima Senj—Crikvenica, a sjevernodalmatinske flotile iz baza na Dugom Otoku. Krajem 1943. godine i početkom 1944. godine, po formiranju sektora i sektorskih flotila, uspostavljanju stalnih baza Mornarice NOVJ na otoku Visu i lukama južne Italije i utvrđivanju dogovora o slanju savezničke pomoći, ratnim plijenom i savezničkom pomoći dopunjavaju se potrebe stanovništva i rješavaju naknadni problemi snabdijevanja borbenim i životnim potrebama za mornaričke i jedinice **8**. korpusa, koje su se nalazile na otocima i obali.

Snabdijevanje i dotur savezničke pomoći obavljalo se u 3 etape. U prvoj etapi materijalna sredstva iz baze Mornarice NOVJ u Monopoliju i baze NOVJ u Bariju ukrcavana su u transportne brodove i prevožena u prihvatno-otpremni i skladišni centar na otoku Visu. Komisija VS NOV i POJ na otoku Visu je uskladištene ili nepo-

sredno pristigle količine pomoći raspoređivala jedinicama. Pošto je materijal iz Italije na otok Vis prevožen parobrodima i većim motornim jedrenjacima, on bi se u lukama iskrcavao i skladištio ili pak izravno pretovarivao u manje brodove i čamce. U drugoj etapi mali brodovi Mornarice NOVJ i ribarski čamci su materijalna sredstva s otoka Visa doturali do baza štaba flote naoružanih brodova i do uporišta pomorsko-obalnih sektora ili često na obalu, gdje bi materijal prihvatile kopnene jedinice NOVJ. U trećoj etapi materijalna sredstva su brodovima i čamcima sektora i sektorskih flotila doturana do krajnjih istovarnih stanica — punktova, iz kojih su se snabdijevale jedinice, lučke kapetanije i stanovništvo na otocima i obali, odnosno iz kojih su kopnene jedinice NOVJ preuzimale doturena materijalna sredstva. Mjesta krajnjih istovarnih stanica čuvana su u strogoj tajnosti, a obično su osiguravana manjim vojnim jedinicama. Materijal iskrcan na krajnjim istovarnim stanicama, uz pomoć mjesnog stanovništva sistemom prijenosa karavanima (u čemu je doprinos žena bio najveći) i pomoću tovarnih grla (sistemom kolona) stizao je do skladišta mornaričkih dijelova, partizanskih odreda i jedinica **8**. korpusa.

Pomorski promet iz viških luka i prema njima bio je veoma frekventan i održavao se po objašnjenim pravcima pomorskog saobraćaja i veza. Saobraćajni organi 4. pomorsko-obalnog sektora regulirali su prijem i otpremu materijala i ljudstva u lukama, kontrolirali rad podređenih im lučkih kapetanija u Visu i Komiži i raspoređivali brodove za plovidbu.

Iz izvještaja Štaba 4. POS-a Štabu Mornarice mogu se pratiti obim pomorskog saobraćaja u lukama otoka Visa i napori za popravak neispravnih brodova. U toku noći 28/29. prosinca 1943. godine, na primjer, iz viške luke su isplovili za Bari 3 broda (»Srećko«, »Deva« i »Sv. Ante«), za Komižu 5 brodova, i za 3. POS u pravcu Kornata 5 brodova. Iste noći su u višku luku uplovila 4 broda. U 22 sata 28. prosinca u Komižu su uplovila 3 britanska broda (**1** remorker, **1** transportni i **1** invazioni brod), koji su po obavljenom poslu u 02 sata 29. XII otplovila za Bari. Dana 29. prosinca u brodogradilišnim radionicama na otoku popravljeno je **10** brodova, a pristiglo na popravak 7 drugih brodova.[261]^

Pomorski saobraćaj u viškim lukama stalno se povećavao, bez obzira na povećane njemačke napore da onemogući plovidbu morem brodovima Mornarice NOVJ. Za vrijeme njemačkih priprema za desant na otok Vis, iz viške luke je na primjer u noći 16/17. veljače 1944. godine i za predvečerja 17. veljače isplovilo 11 brodova za Bari, 2 u pravcu Kornata, 1 za Komižu i 1 za Rukavac; u isto vrijeme je iz Komiže isplovilo 5 brodova za Bari, 1 za Vis, a u luku uplovilo 4 broda iz Visa, 1 iz Biševa i 1 s mora, tj. iz Barija. U brodogradilišnim radionicama na otoku opravljeno je 5 brodova, a prispjelo na popravak 9 drugih brodova. Patroliranje oko otoka Visa i Biševa vršeno je redovno, uz pomoć NB-3 i NB-**6**. Naoružani brod NB-7

isplovio je u 18.30 sati 16. veljače za Osićenicu, ukrcao 17 ranjenika, 1 liječnika, **6** boraca i jednu drugaricu, te se u 4.30 sati 17. veljače 1944. godine vratio u višku luku.[262])

Pošto je minula opasnost njemačkog desanta, pomorski saobraćaj je u proljetnim i ljetnim mjesecima 1944. godine znatno povećan s otoka i na otok Vis u svim i iz svih pravaca ne samo za prevoženje borbenih dijelova, ranjenika, izbjeglica, već i za transportiran je borbenih i životnih materijalnih potreba. Postepeno uspostavljanje i povećanje saobraćaja i prevoženja odvijalo se povremeno uspostavljenim i kasnije ustaljenim pomorskim vezama.

Pomorsko-saobraćajno značenje otoka Visa proizlazi iz cjelokupnog razvitka njegove uloge krajem 1943. i u 1944. godini, uzimajući zbirno sve borbene i zadatke transportiranja koji su stajali pred Mornaricom NOVJ i savezničkim dijelovima na otoku. Otok Vis je postao pomorsko-saobraćajni centar iz čijih su se luka usmjeravale i prema kojima su gravitirale pomorske veze u tri osnovna pravca: prema otocima i obali duž jugoslavenskog dijela Jadranskog mora; dok je četvrti i po obimu saobraćaja i kapacitetima transportiranja i veza najvažniji pravac bio usmjeren od viških luka prema lukama u južnoj Italiji.

U odnosu na našu obalu i otoke saobraćaj su obavljali motorni jedrenjaci manje tonaže, naoružani brodovi, patrolni čamci, a često i ribarski brodovi. Saobraćaj na ovim pravcima održavan je pri izuzetno teškim meteorološkim uvjetima, nadmoćnosti neprijateljske mornarice na moru i avijacije u zraku sve do početka ljeta 1944. godine. Od tada saveznička avijacija s baza u Italiji i s otoka Visa preuzima prevlast u zraku, onemogućivši patroliranje neprijateljske mornarice danju, a savezнички ratni brodovi sve efikasnije djeluju i u našem otočkom i priobalnom pojasu. No, posade Mornarice NOVJ morale su udvostručiti svoje napore, pošto su njihovi zadaci bili sve obimniji.

Treba istaći da bi bez uporne obrane otoka Visa i čvrstog oslonca NOVJ na Jadranu pomorski saobraćaj borbenih i transportnih plovnih jedinica Mornarice NOVJ bio onemogućen ne samo s otocima i obalom, već i sa savezničkim snagama u Italiji. Pošto je otok Vis postao politički centar Dalmacije, a privremeno i sjedište VŠ NOV i POJ i drugih vojnih i političkih rukovodstava nove Jugoslavije, s otoka Visa svakodnevno su u raznim pravcima prebacivani i na njega stizali vojni i politički rukovodioci, predstavnici diplomacije i organa narodne vlasti, kuriri, izaslanici i druga službena i poluslužbena lica. S osloncem na otok Vis po uspostavljenim pomorsko-saobraćajnim pravcima transportirane su jedinice i njihova oprema za prepadne desantne aktivnosti i operacije za konačno oslobođenje dalmatinskih otoka i obale. Pomorskim saobraćajem s Italijom, osim obimnih materijalnih i prevoženja ljudstva, uspostavljena je i obavljala se međunarodna trgovačka razmjena različitih proizvoda, te je tako i udaren osnov razvitka trgovačke mornarice

1

nove Jugoslavije. Za period od nepune godine dana, od polovine listopada 1943. do sredine rujna 1944. godine, s osloncem na otok Vis, brodovi Mornarice NOVJ uspostavljenim stalnim i povremenim pomorskim pravcima transportirali su 16,688.808 kg raznovrsnog tereta, preko **100.000** boraca, ranjenika, bolesnika i putnika i oko 40.000 izbjeglica.[2*3]) Iako je neprijatelj držao pod svojom okupacijom čitavu obalu i skoro sve otoke, posade Mornarice NOVJ s otoka Visa plovile su drvenim brodovima u svim pravcima zanemarujući brojne prirodno-geografske i opasnosti koje su prijetile od nadmoćnijih njemačkih pomorskih i zrakoplovnih efektiva.

Početkom listopada 1944. godine iz luka otoka Visa uspostavljen je redovan parobrodarski saobraćaj s obližnjim otocima[264]) i obalom. Poslije oslobođenja Splita, koji ponovno postaje centar pomorskog saobraćaja slobodne Dalmacije, uloga otoka Visa u pomorskom saobraćaju postepeno svodi u realne granice.

CENTAR OBUKE VOJNO-STRUČNIH I POLITIČKIH KADROVA

Odmah nakon prikupljanja jedinica 26. divizije i glavnih snaga Mornarice NOVJ na otoku Visu pristupljeno je obuci najpotrebnijih vojno-stručnih kadrova, neophodnih za što brže i efikasnije utvrđivanje i obranu otoka. Skraćenim postupcima polaznici kratkih tečajeva su za nekoliko dana c)sposobljavani za minere, pionire, inžinjerce, bolničare i bolničarke, signaliste, telefoniste, rađio-telefoniste, itd. Za momentane potrebe, sve do završetka kritične faze mogućnosti njemačkog desanta, ovakav način osposobljavanja vojno--stručnih kadrova bio je jedino moguć pri jedinicama raspoređenim za obranu otoka.

Za hitno osposobljavanje u rukovanju i upotrebi naoružanja, opreme i tehničkih sredstava iz savezničke vojne pomoći, britanski i američki instruktori sličnim metodom skraćene obuke osposobljavali su borce i mornare NOVJ, iako je bio razrađen plan obuke dugoročnijim i sigurnijim metodama. Na otoku nisu postojali uvjeti za obuku tehničara i mehaničara raznih struka, šofera, avijatičara i tenkista. Zbog toga su svi prikupljeni, prema odluci VS NOV i POJ upućeni s otoka Visa na školovanje u razne nastavne centre u Italiji, koji su organizirani uz pomoć savezničkih vojnih organa. Baza Mornarice NOVJ u Monopoliju samostalno je organizirala stručne tečajeve za razne vrste naoružanja, brodske mehaničare, brodograditelje i školu za kapetane obalne plovidbe.[265]) Osposobljeni pojedinci, grupe i čitave jedinice (npr. prekomorske brigade, tenkovska brigada, zrakoplovne eskadrile itd.) vraćali su se na otok Vis, gdje su zadržani ili upućivani u jedinice NOVJ širom Jugoslavije.

Jenjavanjem opasnosti izravnog njemačkog desanta i učvršćenjem sistema obrane, otok Vis od početka travnja 1944. postaje centar za obuku raznovrsnih vojnih specijalnosti i škola za politi-

čke kadrove. Stab 26. divizije i štabovi njenih brigada organizirali su veći broj tečajeva.[266'] Pri Štabu divizije planski su djelovali tečajevi: 4 uporedna za oficirski kadar, u trajanju od po 35 dana; viši sanitetski; apotekarski; artiljerijski; minerski i radio-telegrafski. Na ovim specijaliziranim tečajevima, čije je trajanje bilo usklađeno prema nastavnom programu, obučavani su starješine i vojnici iz svih jedinica divizije. Štabovi brigada organizirali su posebne tečajeve za podoficire i vojnike svojih jedinica i to: podoficirske od po 3 tečaja i trajanjem po 30 dana; bolničarske za sve bolničarke brigadnih štabova i jedinica; niže sanitetske za referente saniteta u bataljonima i pri brigadi. Štabovi bataljona organizirali su puškarske i veterinarske tečajeve, a pri Štabu inžinjerijskog bataljona divizije djelovao je tečaj za obuku pionira i pontonira. Ovi tečajevi organizirani su s namjerom da kasnije na sličan način osposobljeno ljudstvo rukovodi i unaprijedi redovnu stručnu obuku koja se po planu i programu izvodila u svim jedinicama divizije. Odabrano ljudstvo iz divizijskih jedinica upućivano je na diverzantski tečaj pri Štabu Mornarice NOVJ, a po završenoj obuci raspoređivano u partizanske odrede na srednjodalmatinskim otocima.

Pri Štabu haubičkog artiljerijskog diviziona organizirani su jednomjesečni tečajevi za obuku različitih specijalnosti (poslužioca artiljerijskih oruđa, radiofonista, telefonista, signalista, izviđača) ljudstva iz njegovih baterija i poslužilaca artiljerijskih oruđa iz bataljona i brigada 26. divizije. Za starješine artiljerijskih jedinica organiziran je tečaj (škola) gađanja, na kojem su, prema obostranom sporazumu, predavanja i praktične vježbe izvodili stručni britanski oficiri. Praktična gađanja pojedinim oruđima, vodovima, baterijama i čitavim divizionom, uz organiziranje čitavog sistema telefonskih, signalnih i radio-veza, izvođena su svakog tjedna gađanjem nenaseljenih otočića i hridina okolo otoka Visa.[267]) Završnim gađanjima pojedinih tečajeva prisustvovali su najviši britanski, američki i starješine NOVJ, a i jednom i lično Vrhovni komandant maršal Tito. Uvježbanost posada baterija i starješina bila je tako dobra da su za uspjehe u gađanju primali usmene i pisane pohvale i od najviših savezničkih stručnjaka i oficira.

Stab Mornarice NOVJ, koji je prelaskom na otok Vis u svom radio-centru raspolagao sa 3 radio-stanice i svega 5 radio-telegrafista, a zbog svojih i obimnih potreba u radio-saobraćaju podređenih jedinica i jedinica obrane otoka Visa u cjelini, inicijativom svog Odsjeka za vezu, pristupio je obučavanju radiotelegrafista. U Visu, u Domu pomoraca tokom veljače organiziran je tečaj za obuku više mornaričkih specijalnosti (artiljerce, strojare, ložače, signaliste i druge), a od ožujka i za navigatore. U selu Zena Glava 16. veljače osnovan je radiotelegrafski tečaj za 30 polaznika, koji je do 21. lipnja uspješno završilo 29 polaznika, raspoređenih tada u jedinice obrane otoka Visa. Pri četi za vezu Štaba Mornarice NOVJ organizirana je svakodnevna nastava za obuku telefonista-linijaša i onih za rad na telefonskim centralama. Za radio-saobraćaj obavještajnog

karaktera, u Bazu Mornarice NOVJ u Monopoliju upućeno je 5 radio-telegrafista, radi preobuke za rad na radio-stanicama »B« SET (malih dimenzija, smještenih u koferu, a za agenturni rad). Pri Štabu 4. POS-a od 5. travnja do **12**. svibnja djelovao je tečaj za signaliste. Iz baze u Monopoliju tokom lipnja pristiglo je 10 obučenih signalista. Od 1. lipnja do 10. kolovoza Stab 4. POS-a organizirao je na izvidno--signalnoj stanici na brdu Hum tečaj za obuku 14 signalista. U međuvremenu osnovana je Uprava škole Mornarice NOVJ, čijom je inicijativom u »Češkoj vili« na periferiji mjesta Vis, započelo sa uporednim radom 9 odjeljenja-tečajeva (svaki od 40—45 pojedinaca) za obuku radiotelegrafista. Od početka srpnja na ovim tečajevima jeđnovremeno se obučavalo preko 400 polaznika tečajeva, te se smatralo da se oni mogu za oko 3 mjeseca osposobiti za radiotelegrafiste. Međutim, zbog hitnih potreba, najsposobniji su i prije roka upućivani u jedinice kako bi preuzeli dužnosti i kroz praksu nastavili usavršavanje. Ove radiotelegrafske tečajeve preuzeli su pod svoju upravu organi veze VS NOV i POJ, uz obavezu da se podmiruju i potrebe mornaričkih jedinica. Kada je 26. rujna Uprava škole Mornarice NOVJ prešla u grad Hvar, radiotelegrafski tečajevi nastavili su sa radom u Visu sve do 15. siječnja 1945. godine. Tada su završeni radiotelegrafisti upućeni u jedinice, a stručno osoblje upućeno je u Beograd, gdje je osnovana Škola za vezu Vrhovnog štaba. U međuvremenu, inicijativama Odsjeka za vezu Štaba Mornarice NOVJ u proljeće i ljeto 1944. godine organizirani su telefonski, radio-fonski i signalni tečajevi pri jedinicama za vezu štabova POS-ova. Kako su podmirivane potrebe za stručnim osobljem, vidi se i po tome što je početkom rujna radio-centar Štaba Mornarice NOVJ imao već 15 radio-stanica, čije posade su bile popunjene s relativno dovoljnim brojem radiotelegrafista i radiofonista.[268j]

Na otoku Visu održana je 18. siječnja 1944. godine konferencija liječnika jedinica NOVJ kojoj je prisustvovao i poznati vojni britanski kirurg dr Rogers (Rođers). Poslije toga, pri bolnici **8**. korpusa organizirani su tečajevi za hitnu obuku bolničara i pomoćnog osoblja, a stručno sanitetsko osoblje bolnice pružalo je pomoć 26. diviziji i Mornarici NOVJ u organiziranju sanitetske službe i obuci sanitetskih kadrova. Po uputu Sanitetskog odjeljenja VS NOV i POJ na otoku Visu organizirana su Viša sanitetska škola, Škola za farmaceutske tehničare, Škola za niže sanitetsko osoblje (sanitetske referente, bolničare, bolničarke) i tečajevi za dopunsku obuku dentista i osnovnu obuku pomoćnog osoblja u zubarskim stanicama. Poslije pristizanja VS NOV i POJ, obrazovane sanitetske škole i tečajevi pojačani su stručnim kadrovima, tako da je otok Vis postao pravi sanitetski školski centar i centar za zbrinjavanje ranjenika i bolesnika sa svim uvjetima da im se pruži puna stručna pomoć i njega.[269>]

Vojnici i starješine redovno su upoznavani s vojnim i političkim događajima u zemlji i svijetu. Ovo se izvodilo na svakodnevnim političkim predavanjima u svim jedinicama, i putem povremenih

listova i brošura koji su tiskani na otoku, te slušanjem radio vijesti. Najveća pažnja posvećena je upoznavanju cjelokupnog sastava sa svim naporima rukovodstva NOVJ i NOP-a u borbi za međunarodno priznanje tekovina NOB-e, na osnovu odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Pošto je otok Vis postao središte neposrednog dodira boraca NOVJ i savezničkih vojnika, kroz političku nastavu usmjeravao se odnos borbenog drugarstva, poštivanja savezničkih napora u pomoći NOVJ i stanovništvu, objašnjavanja stavova predstavnika Velike Britanije i SAD u odnosu na osnovne ciljeve NOP-a, kako bi ljudstvo svjesno učestvovalo u svim historijskim zbivanjima koja su se odigrala na otoku i širom zemlje.

Otok Vis postao je jugoslavenski centar i stjecište predstavnika svih jugoslavenskih naroda. Za borce 26. divizije i Mornarice NOVJ, stanovništvo otoka i za one koji su boravili na otoku, pretežno hrvatskog porijekla, razvijanje bratstva i jedinstva jugoslavenskih naroda bilo je kamen temeljac cjelopupne obuke i svih zbivanja. Stanovništvo otoka Visa, otočkog i obalnog područja Dalmacije, iako je i ranije gajilo i razvijalo duh zajedništva i uzajamne solidarnosti, u ratnoj praksi NOB-e ga rasplamsava i politiku bratstva i jedinstva prihvaća kao zalog za uspješno rješenje svoje nacionalne slobode i socijalnog prosperiteta u slobodnoj novoj Jugoslaviji, izgrađenoj zajedničkim naporima svih jugoslavenskih naroda. Uloga političkih radnika bila je toliko djelotvorna na čitav sastav ljudstva na slobodnom otoku da odabrani predstavnici savezničkih snaga nisu u svojoj političko-propagandnoj aktivnosti postigli nikakav uspjeh. Uprkos svih njihovih i napora izbjegličke vlade na izbjeglice u Italiji i na Bliskom Istoku, propagandni napori imali su samo minimalan uspjeh među zbjegom,[270]* dok je političkim djelovanjem predstavnika NOP-a pridobijeno na tisuće vojnika, starješina, mornara i stručnog osoblja ne samo pod kontrolom izbjegličke vlade već i pod izravnom kontrolom savezničkih snaga.

Pri štabovima 26. divizije, brigada i bataljona, Štabu Mornarice NOVJ i pri štabovima pomorsko-obalnih sektora, za ideološko-političko obrazovanje organizirani su posebni kratkoročni tečajevi za vodne delegate, zamjenike i političke komesare četa, baterija, brodova i vojno-pozadinskih jedinica i ustanova. Planovi i programi ovih tečajeva usklađeni su prema odgovarajućim planovima i programima nižih, srednjih i viših političko-partijskih škola i tečajeva, obrazovanih pri Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju i rukovodstvima SKOJ-a. Na političko-partijske škole — tečajeve uključivani su i politički i partijski rukovodioci odgovarajućeg ranga iz jedinica kopnene vojske i Mornarice NOVJ. Oblasni komitet KPH za Dalmaciju izvijestio je **8**. rujna 1944. godine Centralni komitet KP Hrvatske da su na otoku Visu završila još dva političko-partijska tečaja,[271)] koja su radila gotovo paralelno. Prvi od ova dva tečaja počeo je radom 17. srpnja, a trajao do 5. rujna 1944. godine, uz

početno sudjelovanje 49 osoba (42 druga i 7 drugarica; od ukupno 49, po nacionalnom sastavu bilo je 42 Hrvata, 5 Srba, 1 Makedonac i 1 Crnogorac; po socijalnom sastavu radnika je bilo 12, seljaka 11, đaka 5, intelektualaca 4, trgovaca 2, privatnih činovnika 3, domaćica 3, mornara 3), a tečaj nisu završili 4 druga, koji su morali prije završetka otići na dužnost. Drugi tečaj, započet 22. srpnja, trajao je do 3. rujna 1944. godine. Imao je 56 posjetilaca (49 drugova i 7 drugarica; po nacionalnom sastavu bilo je 42 Hrvata, 10 Srba, 1 Rus, 2 Slovenca, 1 Crnogorac; po socijalnom sastavu, pak, 21 (radnik, 17 težaka, 2 tehničara, **6** mornara, **6** đaka, 1 trgovački pomoćnik, 2 činovnika, 1 domaćica). Za oba tečaja bilo je samo 4 predavača (Đuro Spoljarić, Filip Bajković, Jozo Radobolja i Nikola Babarović), a nekoliko važnijih predavanja održavali su najviši partijski rukovodioci. Clan VŠ NOV i POJ i CK KPJ Milovan Đilas održao je teme »Nacionalno pitanje« i »Linija Partije«; Vladimir Bakarić predavao je temu »Naša nova narodna vlast«; dok je Krsto Popivoda održao predavanje »Organizaciona pitanja«. Među ostalim temama bile su i ove: »Oslobodilački rat«, »Savez sovjetskih socijalističkih republika«, i druge.

Ova dva viša političko-partijska tečaja bila su samo završna u redosljednom nizu rasprostranjene mreže srednjih i nižih tečajeva za vojne, političko-partijske, omladinske i rukovodeće organe u sistemu narodne vlasti, tako da je kroz političko partijske tečajeve osposobljeno nekoliko stotina rukovodilaca. Početkom rujna mnogobrojni tečajevi su prestali s radom da bi ljudstvo popunilo vojne jedinice, partijsko-političke forume i rukovodstva organa narodne vlasti, pošto je predstojala operacija za konačno oslobođenje otoka i obalnog područja Dalmacije.

Na otoku Visu, pored intenzivnog vojno-stručnog i partijsko--političkog usavršavanja kadrova uporedno su stvarani uvjeti za živu političko-propagandnu, kulturnu, umjetničku, pedagoško--nastavnu, općeobrazovnu i fiskulturnu djelatnost pripadnika vojnih jedinica, partijsko-političkih kadrova, i, preko narodnooslobodilačkih odbora, čitavog stanovništva. Posmatrajući u cjelini, otok Vis je u danima svoje historijske epopeje bio i veliki rasadnik raznovrsnih kadrova toliko potrebnih za nastavak NOB-e i kasnije početni razvitak života i rada u novoj jugoslavenskoj državi.

SREDIŠTE SPORTSKIH AKTIVNOSTI I JEDINICE-KOLEKTIVA NK »HAJDUK — NOVJ«

U dalmatinskim gradovima i naseljima, posebno duž obale i na otocima, u predratnom razdoblju postojala je živa sportska aktivnost, najviše inicijativama plivačkih i nogometnih klubova. Uglavnom, organizirali su ih napredni pojedinci srednje dobi starosti, oko kojih su se okupljali mlađi sportaši (plivači, vaterpolisti, nogo-

metaši), progresivno orijentirani. Za vrijeme talijanske okupacije klubovi nisu obnavljani i sportski život je zamro. Tako je bilo i na otoku Visu. Do kraja 1943. godine nisu postojale mogućnosti ni uvjeti za obnovu sportskog života.

Međutim, kada su poslije pada Splita, to jest od konca rujna brojni splitski sportaši popunili jedinice NOVJ i mornaričke dijelove, za boravka na srednjodalmatinskim otocima ovi partizani-sportaši nastoje da u slobodnom vremenu organiziraju i sportske aktivnosti u okviru jedinica, a također i suradnjom s lokalnom omladinom (npr. na otocima Hvaru i Braču). U sastavima 26. dalmatinske divizije i njoj pridatih jedinica u tome su se isticali partizani--sportaši 1. dalmatinske udarne brigade. Prelaskom 26. divizije i Mornarice NOVJ na otok Vis i ostvarenjem suradnje sa savezničkim dijelovima, u čijim jedinicama je sportski život bio razvijen, od kraja ožujka 1944. godine, odnosno jenjavanja opasnosti njemačkog desanta, inicijative boraca-sportaša bile su usmjerene na to da razvijaju raznovrsne sportske aktivnosti (bacanje »kamena s ramena«, potezanje konopa, skakanje, trčanje, igranje krpenjačama itd.) u okviru jedinica, te natjecanja između jedinica. Sastavi britanskih jedinica prvi su počeli s međusobnim nogometnim natjecanjima na poljanama viškog aerodroma u izgradnji. U slobodnom vremenu pridruživali su im se i partizani-sportaši iz pojedinih sastava 26. divizije, a prvenstveno iz **1**. dalmatinske udarne brigade. Postepeno, na otoku Visu sve jedinice organizirale su sportske aktivnosti u skladu s mogućnostima i uvjetima. Ipak, prerastanje otoka Visa i u središte s intenziviranim aktivnostima sportsko--natjecateljskog karaktera u uvjetima borbenih napora, vezano je za prelazak na otok Vis najvećeg dijela funkcionera i igrača splitskog nogometnog kluba »Hajduk« i osnivanjem na otoku Visu posebne jedinice-kolektiva pod nazivom Nogometni klub »Hajduk — — NOVJ«.

Svi rodoljubi Splita nisu se mogli evakuirati koncem rujna 1943. godine, a mnogi su po zadatku rukovodstva NOP-a morali ostati u gradu, sačekavši njemačke okupatore. Među mnogobrojnim rodoljubima nalazili su se i oni igrači »Hajduka« koji do tada nisu uspjeli da stupe u NOV i POJ, ali koji su se potajno nadali da će se što prije naći na okupu sa svojim drugovima — partizanima. Kakav je utjecaj imao splitski »Hajduk« na sportsku publiku i sve rodoljube u Dalmaciji, opće je poznata činjenica. Slavan put njegovih pripadnika u NOB-i izazvao je divljenje i izvan granica Jugoslavije. Prema prikupljenim i tiskanim materijalima, te arhivskoj građi[272)] ovdje se obnavljaju samo oni podaci koji su od značenja za kratak opis dolaska »Hajduka« na otok Vis i njegovo djelovanje iz svog novog središta, u kojem su od tada intenzivirane sportske aktivnosti.

Pokušaji talijanskih okupatora početkom ljeta 1941. godine da HNK »Hajduk« nastavi svoju djelatnost pod nazivom »Spalato«

nisu uspjeli, pa su oni već u lipnju mjesecu zabranili bilo kakvu djelatnost uprave i kluba, čiju su imovinu konfiscirali. U jesen pojedini članovi i igrači »Hajduka« bili su povezani s NOP-om preko svog ilegalnog odbora (komiteta), koji je imao zadatak da ih usmjerava na aktivnu podršku ciljevima NOB-e i za njihovo postupno upućivanje u NOP odrede. Nakon kapitulacije Italije izvjestan broj poznatijih funkcionera i igrača »Hajduka« i drugih splitskih sportskih klubova i udruženja nalazio se je u jedinicama NOVJ. Pošto su brojni nogometaši bili većinom u 1. dalmatinskoj udarnoj brigadi, stigli su s njom na otok Hvar, gdje je odigrano i nekoliko nogometnih natjecanja između timova vojnih jedinica.[273]* Inicijativa oblasnih rukovodstava i Štaba 26. divizije kretala se u tom pravcu da se osnuje jedan kvalitetan vojni nogometni klub, a ostvarenju ove inicijative pristupljeno je po povlačenju na otok Vis. Štab 26. divizije povjerio je poznatom beku »Hajduka« Jozi Matošiću zadatak da osnuje nogometnu grupu.[274'] Ova grupa izdala je preko Oblasnog agitpropa proglas kojim, evocirajući svjetle likove svojih drugova — sinjskih žrtava 1941. godine iz RSK »Splita«, poziva sve sportaše da pristupe NOP-u i stupe u NOVJ. Uslijed priprema za obranu otoka Visa, početkom 1944. godine, nisu postojali uvjeti za intenzivniji razvitak sportskih natjecanja, a teren za održavanje utakmica mogao se pripremiti tek uporedo s izgradnjom aerodroma. Na ledinama ispod sela Žene Glava i oko Dračeva Polja samo su povremeno održavani kratki treninzi i natjecanja između pojedinih momčadi vojnih jedinica.

U proljeće 1944. godine ponovo je pokrenuta ranija zamisao 0 obnavljanju djelatnosti »Hajduka« koju su u jesen 1943. godine u Livnu predložili oblasnim rukovodstvima dr Šime Poduje i igrač Ante Muljačić. U Rudi, sjedištu rukovodstva kotara Sinj, predstavnici oblasnih (Drago Gizdić), zemaljskih (Dušan Brkić i Jakov Blažević) i jugoslavenskih (Spasenija Babović) rukovodstava 12. travnja 1944. godine dogovorili su se da se na otoku Visu obnovi nogometni klub »Hajduk« kao momčad NOVJ, a u sastavu **8**. korpusa. U ime Oblasnog NOO upućeno je tajniku »Hajduka« dru Šimi Poduji, tada na dužnosti pri intendaturi **8**. korpusa, pismo da uz pomoć Komande splitskog vojnog područja i gradskog NOO-a Split pozove sve igrače 1 funkcionare »Hajduka« iz Splita da se prikupe radi prebacivanja na otok Vis. Oblasni NOO je izravno i preko gradskog NOO-a Split uputio slične pozive svim splitskim masovnim društvima i profesionalnim udruženjima.[275'] Komanda splitskog vojnog područja i đr Šime Poduje izvijestili su 15. travnja Oblasni NOO da se prebacivanje igrača iz Splita na otok Vis predviđa za 25. travnja. Na otoku Visu su u međuvremenu bili u završnoj fazi radovi oko izgradnje aerodroma i igrališta. Vijest o prelasku igrača iz Splita na Vis držala se u strogoj tajnosti, a u najvećoj konspirativnosti vršene su i pripreme. Pozvani funkcionari i igrači »Hajduka« potajno su se već 23. travnja u predvečerje izvukli iz Splita i stupili u vezu

s predstavnicima Komande splitskog vojnog područja. Zbog pojačanog njemačkog patroliranja, tada okupljena grupa nije se mogla blagovremeno prebaciti na otok Vis, već je očekivala taj povoljan trenutak. U međuvremenu, nogometna grupa 26. divizije pripremala je u blizini aerodroma teren za igralište na kojem je **1**. svibnja, poslije defilea jedinice, njena momčad pobijedila (**6**:**2**) kombinirani tim britansko-američkih jedinica na otoku Visu.

U noći 1/2. svibnja rukovodioci i igrači »Hajduka«, koji su izbjegli iz okupiranog Splita, skriveni u šumici iznad Vinišća, konačno su se ukrcali na naoružani brod »Topčider«, koji je, po posebnom zadatku, pristigao s otoka Visa. Napokon, u zoru 2. svibnja »Topčider« je uplovio u višku luku s grupom članova i igrača »Hajduka«[276] Vijest o pristizanju igrača »Hajduka« izazvala je među borcima i stanovništvom na otoku Visu razumljivu radost i srdačan prijem. Odmah se pristupilo organizacionim pripremama, kako za formiranje momčadi, tako i za osnivačku skupštinu.

Ta povijesna skupština »Hajduka« održana je 7. svibnja u »Hrvatskom domu« na Visu. Imala je pravi manifestacioni karakter i protekla je u spontanom oduševljenju velikog broja boraca NOVJ. Novoizabranu upravu sačinjavali su Vicko Krstulović, dr Miloš Zanko, Drago Gizdić, Ante Jurjević-Baja i Vice Buljan, najviši politički predstavnici oblasnih rukovodstava Dalmacije. U uži odbor, kao rukovodeće tijelo, izabrani su: za predsjednika Janko Rodin, za potpredsjednika dr Šime Poduje, za tajnika Dušan Stipanović-Guzina, kojeg je ubrzo zamijenio Drašković Zivko, a za blagajnika Leo Lemešić. Članovi uprave i užeg odbora bili su i Ljubo Benčić kao trener i Jozo Matošić kao kapetan momčadi, pored drugih iz šireg plenuma uprave. Nakon izbora uprave, po odluci skupštine novoosnovane jedinice-kolektiva, pod nazivom Nogometni klub »Hajduk-NOVJ«, upućeno je pozdravno pismo zavičajnom gradu Splitu.[277]^

Uprava i igrači »Hajduka« smjestili su se u selu Marinje Zemlje u blizini aerodroma, gdje je bilo i provizorno igralište, koje je moglo odgovarati tadanjim potrebama treninga i odigravanja prijateljskih natjecanja. Prvo natjecanje odigrao je »Hajduk« 13. svibnja s britanskim vojnim timom »Queen's Regiment« i uvjerljivo pobijedio s rezultatom 7:1. Nekoliko tisuća boraca NOVJ i savezničkih vojnika oduševljeno je pozdravilo ekipe[278J] i bučno navijalo. Na otoku Visu »Hajduk-NOVJ« do kraja mjeseca svibnja odigrao je još tri utakmice: u prvoj, igrao je neriješeno (**2**:**2**) s predstavnicima jedne jedinice Škotlanđana; u drugoj, isti tim pobijedio je s **2**:**1**, a u trećoj, s rezultatom **8:1** savladao je izabrani tim pripadnika britanskih protuzrakoplovnih jedinica na otoku.

Na Visu se NK »Hajduk-NOVJ« organizirao i opremio kao novoosnovana jedinica, podređena izravno Operativnom štabu za obranu otoka Visa, a u pogledu snabdijevanja Komandi područja za SDO. Usmjeravanje djelatnosti jedinice izravno je, pak, bilo u nadležnosti oblasnih rukovodstava za Dalmaciju. Komandir jedi-

nice je zadužio pojedince za obavljanje stalnih zadataka, tako da je kolektiv samostalno mogao rješavati borbene, životne i probleme natjecateljskog karaktera, na način sličan u odgovarajućim sastavima (sličnim ojačanom samostalnom vodu) NOVJ, tj. od vojne obuke i političke nastave do organiziranja ishrane i ugovaranja i održavanja treninga i natjecanja. Svi pripadnici jedinice bili su partizansko-vojnički odjeveni, naoružani (strojnice i puške) i pripremljeni da se mogu angažirati i u borbenim aktivnostima. Međutim, Oblasni komitet KPH za Dalmaciju smatrao je da će jedinica NK »Hajduk—NOVJ« svojim sportskim podvizima znatno više doprinijeti ostvarenju momentanih i dugoročnijih ciljeva NOB-e svojim natjecateljskim uspjesima nego uklapanjem ove jedinice u sastav operativno-taktičkih jedinica. Stoga je organizirana turneja kolektiva-jedinice NK »Hajduk-NOVJ« po južnoj Italiji s ciljem da se njena momčad u nogometu natječe sa izabranim timovima britanskih i američkih garnizona i jedinica.

Jedinica-kolektiv NK »Hajduk-NOVJ« otputovala je s otoka Visa na turneju po Italiji i stigla u Monopoli 2. lipnja 1944. godine. Od tada do povratka u oslobođeni Split 3. studenoga »Hajduk-NOVJ« je boravio u raznim gradovima Italije. Do 23. rujna 24 puta se natjecao s predstavnicima savezničkih vojnih jedinica, pobijedivši čak dva puta (3:2 i 6:2 na »Rest Campo« u Palese kod Barija) i renomiranu reprezentaciju britanske **8**. armije. Pošto »Hajduk-NOVJ« još nije bio pobijeđen, a igrao je svega nekoliko natjecanja neriješeno, Britanci su ponudili odigravanje utakmice između vojnih reprezentacija Velike Britanije i Nove Jugoslavije. Na stadionu u Bariju, uz lepršanje trobojnice s crvenom zvijezdom, sviranje himne »Hej Slaveni« i sudjelovanje oko 50.000 gledalaca, pretežno vojnih lica, momčad »Hajduka-NOVJ« odigrala je 25. rujna utakmicu s reprezentacijom oružanih snaga Velike Britanije. Tehnički i taktički bolje pripremljeni britanski reprezentativci pobijedili su s rezultatom 7:2. Do kraja turneje, »Hajduk-NOVJ« postigao je još nekoliko zapaženih rezultata, šireći slavu jugoslavenskog sporta i NOVJ, te propagirajući novu stvarnost u Jugoslaviji. Savezničke vlasti, vodeći propagandu protiv zajedničkog neprijatelja, doprinijele su i širenju slave momčadi NK »Hajduk-NOVJ« preko novinstva i radio-razglasnih stanica. Saveznički avioni bacali su iznad čitave teritorije Jugoslavije na tone »Glasnika Ujedinjenih naroda« sa slikama igrača »Hajduk-NOVJ«, obavještavajući o njegovim uspjesima i pozivajući stanovništvo da se priključi NOVJ i tako doprinese pobjedi nad zajedničkim neprijateljem.[279])

Do konca travnja 1944. godine sistem obrane otoka Visa dopunjen je izgradnjom aerodroma. Do tada su, u vrijeme natjecanja u čast **1**. svibnja izvođene i razne sportske, kulturne i druge manifestacije među jedinicama na otoku. No, pravi sportski život započinje tek poslije dolaska »Hajduka« na otok, jer je to potaklo osnivanje vojnih nogometnih momčadi po brigadama i održavanje natje-

canja, ne samo između njih već i s timovima savezničkih jedinica. Osim nogometa organizirana su natjecanja iz raznih sportskih disciplina. Između jedinica 26. divizije održavala su se natjecanja u trčanju na kratke i srednje staze bez i s vojnom opremom, bacanje kugle i »kamena s ramena«, vučenju konopa, odbojci, šahu i plivanju. Jedinice Mornarice NOVJ redovno su održavale međusobna i natjecanja sa savezničkim jedinicama u plivanju sa i bez lične ratne opreme, ronjenju, veslanju i vaterpolu. Vaterpolo utakmice, koje su se održavale nedjeljom i praznicima obično između izabranih ekipa Mornarice NOVJ i savezničkih jedinica, posmatrao je u Visu i Komiži veliki broj gledalaca. Bez obzira što su borci otoka u ljetno vrijeme izvodili intenzivne desantne prepade na druge otoke, sportski život ne samo da nije jenjavao, već je naprotiv postajao svestraniji i organiziraniji. Masovna sportska natjecanja u šahu, plivanju, trčanju i drugim pristupačnim disciplinama bila su naročito razvijena između jedinica omladinske radne brigade »Ante Jonić«.

Uporedo s razvitkom sporta razvijali su se i raznovrsni oblici kulturno-prosvjetne i umjetničke aktivnosti. Svaka jedinica izdavala je zidne novine, organizirala čitalačke grupe, diletantske sekcije, tečajeve za opismenjavanje, kružoke za proučavanje političkih materijala, predavanja iz raznih oblasti nauke i tehnike, te obrazovala i grupe za rukovanje naoružanjem, natjecajući se, obično, u »slijepom« sklapanju i rasklapanju teških mitraljeza, puškomitraljeza i pištolja.

U sklopu raznovrsnih aktivnosti svi okupljeni na otoku Visu sudjelovali su u organiziranim prigodnim proslavama i manifestacijama (za Dan žena; Praznik rada; trogodišnjicu ustanka naroda Jugoslavije, Hrvatske, i Dalmacije; godišnjicu Crvene armije i u čast njenih važnijih pobjeda tokom tekuće godine, itd.), kojim prilikama su prisustvovali i najviši politički i vojni rukovodioci, često održavši i prigodne govore. Među jedinicama razvijena su i organizirana natjecanja u borbenim doprinosima protiv neprijatelja, a za vrijeme desantnih prepada i borbi na bliskim otocima, uz uporedna zalaganja svih rukovodilaca i boraca da se dostigne što veći stupanj borbene spremnosti i savladavanja gradiva iz redovno održavane političke nastave.

Kroz političke, kulturno-prosvjetne (zidne novine, opismenjavanje, predavanja, i drugo), umjetničke i sportske manifestacije dolazilo je do izravnih kontakata između vojnika pojedinih jedinica, vojnika i mornara NOVJ s pripadnicima vojnih dijelova zapadnih saveznika, a svih zajedno s preostalim stanovništvom otoka. Otok Vis je i ljeti 1944. godine bio pun poleta, bez obzira što su iz njegovih baza vojnici i mornari neprekidno poduzimali desantne prepade na utvrđene neprijateljske garnizone na drugim otocima, u kojim borbama su i jedinice NOVJ imale gubitke u poginulima, a također i brojne ranjenike.

G L A V A X

SREDISTE DALMACIJE
(od 28. prosinca 1943. do 26. listopada 1944.)

RAZLOZI BORAVKA OBLASNIH RUKOVODSTAVA NA OTOKU VISU

Do početka 1944. godine na otok Vis su postupno pristigla i razmjestila su se Oblasna partijsko-politička i rukovodstva narodne vlasti za Dalmaciju. Ova rukovodstva su iz otoka Visa usmjeravala čitavu djelatnost NOP-a na teritoriji Dalmacije i političko-partijskih organizacija u logorima jugoslavenskih izbjeglica u južnoj Italiji i na Bliskom Istoku (u Egiptu) sve do konca listopada 1944. godine.

Međutim, djelokrug rada oblasnih rukovodstava za Dalmaciju na otoku Visu silom prilika je krajem 1943. i početkom 1944. godine prelazio mogućnosti i okvire oblasnog karaktera. Potrebe su zahtijevale da oblasna rukovodstva za Dalmaciju, prema uputstvima i ovlaštenjima centralnih predstavništava NOP-a, ostvaruju i zadatke jugoslavenskog značenja, kao što su zbrinjavanje ranjenika, bolesnika i izbjeglica; vode brigu o prijemu i otpremi vojne i civilne savezničke pomoći; razvijaju propagandnu djelatnost u Italiji i na cijelom području Sredozemlja o pristupanju NOVJ-i pripadnika kraljevske jugoslavenske vojske i trgovačke mornarice, zarobljenika i interniraca svih jugoslavenskih naroda i narodnosti, te i stanovnika iz hrvatskih i slovenskih etničkih krajeva, koji su do tada bili u sastavu talijanske države; brinu se o političko-partijskom radu i cjelokupnom razvitku Mornarice NOVJ, 26. dalmatinske divizije i svih jedinica i ustanova NOVJ, ne samo na području Dalmacije, već i u južnoj Italiji; konačno, prema inicijativi oblasnih rukovodstava VS NOV i POJ odobrio je upornu obranu otoka Visa. Zbog toga oblasna rukovodstva, posebno Oblasni komitet KPH za Dalmaciju, snosila su punu političku i vojnu odgovornost za posljedice svoje inicijative. Prirodno, njima pripada i dio priznanja za uspjehe organiziranja obrane otoka Visa i za dio kasnijih rezul-

tata ostvarenih osloncem na ovaj otok. Radi rješavanja brojnih teških problema bila je potrebna ne samo svestrana samoinicijativa već i politička pronicljivost. Pri ostvarenju bilo kojeg od pojedinih zadataka morali su se voditi uporni pregovori s vojnim i političkim predstavnicima zapadnih saveznika, a samim tim prelazilo se na teren međusavezničkih i međunarodnih kontakata i aranžmana. Oblasna rukovodstva podržala su početne inicijative viško-kotarskih organa narodne vlasti i intenzivirala trgovačku razmjenu između privrednih poduzeća na otoku Visu s talijanskim firmama, čime je nova Jugoslavija uspješno ostvarivala svoje prve međunarodne trgovačke aranžmane.

Centralno vojno i političko rukovodstvo jugoslavenskog NOP-a, pri donošenju dalekosežne odluke o obrani otoka Visa, računajući pri tome i sa savezničkim doprinosima, ocijenilo je buduće značenje otoka za jačanje suradnje između NOVJ i snaga zapadnih saveznika u južnoj Italiji i mogućnost koja se time pruža za stvaranje pogodnijih uvjeta u kompleksnim nastojanjima za međunarodno priznanje tekovina NOB-e, na osnovi odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Bilo je jasno da oblasna rukovodstva NOP-a za Dalmaciju neće biti u mogućnosti da s otoka Visa i preko svojih predstavnika u južnoj Italiji samostalno rješavaju sve mnogobrojne probleme jugoslavenskog karaktera, koje je nametao dalji razvitak situacije poslije odobrenja VŠ NOV i POJ da u obrani otoka učestvuju i savezničke snage. Zbog toga, kasnije na otok Vis dolaze ne samo predstavnici zemaljskih rukovodstava NOP-a za Hrvatsku[2801] već i predstavnici centralnih vojnih, političkih i državnih rukovodstava, koji pomažu u rješavanju složenijih zadataka i pripremaju uvjete da se otok Vis pretvori u privremeni centar nove Jugoslavije. Čitav razvitak situacije i, suglasno tome donijete odluke, kretali su se u tom pravcu.

Već početkom siječnja 1944. godine otok Vis postao je sjedište svih već navedenih oblasnih rukovodstava za Dalmaciju. Uglavnom njihovo središte bilo je mjesto Vis, ali su se pojedini organi i službe razmjestili i u drugim naseljima na otoku Visu.[281–1] Uporedo s oblasnim rukovodstvima na otok su pristizala i razmjestila se (uglavnom u Visu) okružna i njima podređena rukovodstva iz srednjodalmatinskog otočkog područja, a privremeno i neka okružna, kotarska i mjesna rukovodstva iz drugih područja Dalmacije.

Oblasni komitet KPH za Dalmaciju, Oblasni komitet SKOJ-a, Oblasni NOO Dalmacije[282]) i ostala oblasna rukovodstva premještena su na otok Vis, pošto je prevladalo uvjerenje da je ovaj otok, zbog momentane situacije u Dalmaciji i stanja na talijanskom frontu, jedino pogodno mjesto sa kojeg se uspješno mogu rješavati tadašnji složeni problemi: brojnih izbjeglica, ranjenika i bolesnika; daljnjeg razvitka i upotrebe borbenih efektiva 26. divizije i Mornarice NOVJ; i svrsishodnijeg iskorištavanja uspostavljenih kontakata sa savezničkim snagama i predstavništvima u južnoj Italiji. Povla-

čenje rukovodstava, stanovništva, svih efektiva Mornarice i 26. divizije NOVJ na otok Vis, bilo je krajem 1943. godine nametnuto njemačkim uspjesima u zauzimanju srednjodalmatinskog prostora i nemogućnošću da se u takvoj situaciji to povlačenje usmjeri prema obali. Evakuiranje jedinica NOVJ s otoka Visa u južnu Italiju nije ni u jednom momentu čak ni razmatrano kao alternativa nemogućnosti prebacivanja na dalmatinsko kopno. Oblasni komitet (sekretar Vicko Krstulović) i Zajednički operativni štab za obranu otoka Visa (Maks Baće-Milić i Josip Černi, najodgovorniji) bili su, prisiljeni nastalim okolnostima, složni u tome da se otok Vis može i mora braniti.[283]) Zalaganjem, smišljenim djelovanjem i upornošću svih oblasnih rukovodstava pozitivno je rješavan problem ranjenika i izbjeglica, prikupljene su i očuvane borbene snage i efektivi Mornarice NOVJ i 26. divizije, te stvoreni uvjeti za zaključak ne samo o imperativnoj potrebi već i o mogućnosti uporne obrane otoka Visa. ukoliko VŠ NOV i POJ odobri date prijedloge u tom smislu.

Međutim, i poslije primljene odluke VŠ NOV i POJ o obrani otoka Visa s kompletnom 26. divizijom, glavnim snagama Mornarice NOVJ i uz angažiranje dijelova savezničkih snaga, odgovorni pojedinci iz nadređenih rukovodstava nastavili su s inzistiranjem da se oblasna rukovodstva s otoka Visa premjeste na teren razmještaja Štaba **8**. korpusa. Smatrajući da će to biti najkorisnije za razvitak oružane borbe i NOP-a na teritoriji čitave Dalmacije, u pravcu premještaja oblasnih rukovodstava s otoka Visa djelovali su predstavnici zemaljskih rukovodstava Hrvatske i **8**. korpusa izravno i preko centralnih rukovodstava. Stoga je CK KPJ uputio 10. veljače preko štaba Mornarice NOVJ radiogram slijedećeg sadržaja:[284])

»Za Zivka (odn. Vicka Krstulovića — p.a.) i Ćeču (odn. Svetislava Stefanovića — p.a.). Najhitnije javite imate li mogućnosti za vaše prebacivanje kod Štaba VIII Korpusa i šta ste u tom pravcu preduzeli. Da li ste dobili cirkulare C.K. K.P.J. o kursevima, radu među ženama i ostali materijal? Izvještaj od januara i novine primili smo danas.«

Istog dana Vicko Krstulović i Svetislav Stefanović odgovorili su Centralnom komitetu KPJ slijedećim radiogramom:

»Na Šibenskom, Zadarskom i Kninskom okružju nalaze se dva člana Obi. komiteta, tri člana Obi. N.O.O., jedan član Obi. komiteta SKOJ-a. U srednjoj Dalmaciji su dva člana Obi. komiteta, dva člana Obi. N.O.O. U Makarskom i Juž.-dalm. okružju su dva člana Obi. komiteta, jedan član Obi. komiteta SKOJ-a, jedan član Obi. N.O.O. Ovdje (na otoku Visu — p.a.) su Vicko, Baja (Ante Jurjević — p. a.) i Ceca dva člana Obi. N.O.O. jedan član Obi. komiteta SKOJ-a i agitprop sa tehnikom.

Sa dolaskom novih nemačkih divizija u Dalmaciju i zaposjedanjem obale, za sada je skoro nemoguće naše prebacivanje. Usljed stalnog držanja svih komunikacija u vrlo velikoj mjeri bio bi otežan rad kao rukovodstva, a po izvještajima naših drugova već na terenu, bilo bi i nemoguće, bez velikog rizika, održati se na kopnu Dalmacije.

Sa Visa održavamo kurirsku i radio-vezu i rukovodimo sa svim okružjima. Isto tako i sa Italijom (odnosi se na ustanove NOVJ u južnoj Italiji — p.a.). Dok traje ovakvo stanje, mišljenja smo da je najbolje da ostanemo na Visu.

Postoji eventualna opasnost u slučaju invazije Visa da budemo odbačeni u Italiju. U ovom slučaju izlaz bi bio da se avionom prebacimo u domovinu. Molimo vaše mišljenje i odluku po ovome.«

Na osnovi ovog objašnjenja, kao i prikupljenih izvještaja o prisutnosti jakih njemačkih snaga na obalnom i otočkom području Dalmacije, Centralni komitet KPJ uputio je 17. veljače birou Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju na otoku Visu slijedeću radio-poruku:

»Ostanite na Visu dok se ne ukaže povoljna mogućnost za prebacivanje i okupljanje rukovodstva bilo na kopnu bilo u blizini Korpusa«.

Vidi se da sporni problem još nije bio okončan, već se predviđalo da će ubrzo nastupiti uvjeti za njegovo rješenje. Ukazuje se da je poslije svog dolaska s otoka Visa u Štab **8**. korpusa član Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju Andrija Božanić-Stevo podnio izvještaj o stanju na otoku i o kontaktima sa saveznicima radi rješavanja brojnih problema. Naknadno u tom smislu i o općim prilikama na teritoriji Dalmacije on je podnio referat predstavnicima VS NOV i POJ i CK KPJ. Još se stajalo na stanovištu da na otoku ostanu 1—2 člana Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, ali da sjedište Komiteta treba da bude uz Stab **8**. korpusa.

Razvitak situacije na otoku Visu, a i problemi koji su se rješavali osloncem na ovaj otok, sve očitije su ukazivali na potrebu da otok Vis i dalje ostane središte oblasnih rukovodstava za Dalmaciju i da na njega pristigne i na njemu u još većoj mjeri boravi dio predstavnika iz centralnih rukovodstava. No, CK KPH je preko radio-stanice GS NOV i PO Hrvatske dana 19. ožujka uputio Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju radiogram slijedećeg sadržaja:

»S obzirom na stanje na vašem području trebalo bi se hitno prebaciti na kopno. Mi šaljemo jednog našeg predstavnika na vaš teren.«

Nastojanjima da se što potpunije obrazloži potreba zadržavanja oblasnih rukovodstava za Dalmaciju na otoku Visu pridružilo se i predsjedništvo Oblasnog NOO-a za Dalmaciju. U njegovom obrazloženju, koje je 15. ožujka upućeno Izvršnom odboru ZAVNOH-a, između ostalog bilo je navedeno:

»Vojnička situacija u Dalmaciji danas je teža nego ikad ranije. Na terenu se nalaze jake neprijateljske snage, oko pet do osam divizija. Okupirana je čitava obala Jadrana od Dubrovnika do Zadra sa šest i više luka. Uz obalu stalno krstare Njemci sa brzim patrolnim brodovima. Oslobođene teritorije osim Visa, nema više. Željeli smo da se evakuacija zbjega

ü Italiju završi. Ali su nastupili novi momenti: ogromne su teškoće i opasnosti u prebacivanju po moru kroz njemačke patrole. Međutim, mi moramo pokušavati i dalje jer neprijatelj vrši najstrašniji teror i pljačku. Prisilna mobilizacija od 14 do 70 godina. Prisilna evakuacija stanovništva zbog neprestanog bombardiranja i strijeljanja. Radi toga smo ipak organizirali i prebacivanje sa Biokova, Brača, Šolte, Šibenika i Preka. Za prebacivanje zbjega rukovodi naša centralna komisija na Visu« ...

Centralni komitet KP Hrvatske uputio je na rad u Dalmaciju svog člana Dušana Brkića, a s njim je stigao i Jakov Blažević, član ZAVNOH-a. No, prethodno je Štab **8**. korpusa ponovno intervenirao da Oblasni komitet i druga oblasna rukovodstva premjeste svoje sjedište s otoka Visa na kopno. Radi toga je Oblasni komitet KPH za Dalmaciju 21. ožujka uputio VŠ NOV i POJ, na ime Aleksandra Rankovića, depešu u kojoj obrazlaže razloge zašto je bilo potrebno, da tada i u buduće, njegovo sjedište bude na otoku Visu:[285]^

»Naš sekretarijat boravio je na otoku Visu iz ovih razloga: Pružili smo neophodnu pomoć u formiranju i učvršćenju mornarice. Direktno smo pomogli XXVI diviziji, koja je nakon ozbiljnih udaraca u Makarskom primorju i Korčuli bila u raspadanju. Gubitkom Korčule, Hvara i Brača U štabovima je zavladala psihoza napuštanja i posljednjeg otoka ■— Visa. Time bi bio onemogućen opstanak Mornarice NOV u našim vodama i prekid direktne značajne veze sa Saveznicima. Mi smo odlučno stali na stanovište obrane Visa i u tom pravcu kod štabova i [na] ostalim poljima poduzeli potrebne mjere za usvajanje ovoga. Gubitkom otoka trebalo je u najtežoj situaciji hitno izvući zbjeg, organizirati ga da nas vani dostojno reprezentira i podstiče kod Saveznika autonomiju i pomoć. U Italiji broj naših ljudi i ustanova stalno u porastu, s time i sve složeniji problemi, koji bez naše direktne pomoći ne bi mogli biti riješeni pravilno i na vrijeme. Bila je nužna intervencija radi pravilnog odnosa Misije prema dr. Smodlaki i Saveznicima.

Potrebna je bila neophodna intervencija i pomoć radi pravilnog odnosa štabova i organizacija prema Saveznicima, radi produbljenja saradnje i veće pomoći vojsci i narodu.

Zbog situacije u Dalmaciji, jedino na Visu može da djeluje agitprop, štamparija i kursevi. Sa Visa bilo je moguće rukovoditi skoro svim okruzima. Tačno je da nismo mogli dati jaču pomoć korpusu (Osmom), koji je daleko. Nakon Vašeg ukazivanja poslali smo korpusu Stevu (Božanić Andriju — p.a.), Kadijevića (Kadijević Veljka — p.a.), Fiću (Bajković Filipa-Fiću — p.a.) za kurseve, dio tehnike sa 1 članom agitpropa (Šerif Šehović-Herceg — p. a.) i kult. prosvj. grupu. Tri-četiri člana našeg biroa stalno su na terenu.

Odlaskom uz (odn. u — p.a.) korpus isti (misli se na Oblasni komitet — p.a.) će dobiti pomoć, ali veze s organizacijama na terenu biti će otežane, a neke i prekinute. Mi gubimo rukovodstvo u Italiji (misli se na ustanove NOV i POJ u Bariju i u drugim mjestima južne Italije — p. a.) i ne možemo pružiti, potrebnu pomoć. Prestajemo rukovoditi zbjegom koji

se prebacuje u teškim uslovima. Moramo prestati s većim djelovanjem agitpropa, štampe i kursevima.

Teško nam je ako imate utisak da je naš boravak na Visu izazvan težnjom za udobnošću (kurzivom u zborniku — p.a.).

Molimo Vašu odluku.

Istu depešu uputit ćemo drugu Andriji (Hebrangu — u zborniku, odn. rukovodstvu CK KPH — p.a.)

Ćećo i Vicko«
(Stefanović Svetislav-Ćećo i Krstulović Vicko — p.a.).

Vrhovni štab NOV i POJ dostavio je 23. ožujka depešu sa potpisom maršala Tita, slijedećeg sadržaja:

»Ostanite još na Visu dok se ovdje situacija ne razbistri. Na putu za Vis je novi komandant, načelnik i politkom za XXVI diviziju.. .[286])

Po primitku ove depeše, Oblasni komitet s otoka Visa obavijestio je svoje članove Ivicu Kukoča i Andriju Božanića, pri Štabu **8**. korpusa, depešom od 24. ožujka:

»Odlukom druga Tita ostajemo do daljnjeg na Visu. Ovime se naše prebacivanje za sada skida s dnevnog reda, a vi sa svoje strane to pitanje više ne postavljajte . . . «

Tako je, po odobrenju CK KPJ i VŠ NOV i POJ, odlučeno da otok Vis i dalje ostane sjedište i središte Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, a prema tome i ostalih oblasnih rukovodstava. Nastojanja Oblasnog komiteta, potvrđena odlukom centralnih rukovodstava, opravdala su sva njegova predviđanja. Tokom travnja i svibnja Oblasni komitet i druga oblasna rukovodstva bila su u mogućnosti da iz svog novog središta urade za NOP u Dalmaciji više nego tada iz bilo kojeg drugog svog privremenog središta na kopnu.

Okružna, kotarska, općinska i najveći dio mjesnih rukovodstava s drugih otoka povlačili su se na otok Vis, uporedo sa zbjegovima, jedinicama 26. divizije i Mornarice NOVJ. Na otocima su u ilegalnosti ostali unaprijed određeni pojedinci radi daljnjeg rukovođenja NOP-om na okupiranom području i novoformirani otočki NOP odredi, slabijeg sastava (od 20—25 boraca). Poislije evakuiranja glavnih masa izbjeglica na otok Vis, u svim mjestima okupiranih otoka reorganizirani su i novim pojedincima popunjeni mjesni i seoski NO odbori,[287]) koji su preko uspostavljenih pomorskih veza održavali kontakt s rukovodiocima na otoku Visu.

Od okružnih rukovodstava za SDO (tj. otoke Šoltu, Brač, Hvar i Vis, Biševo i tada Lastovo) na otoku Visu su imali sjedište Okružni komitet KPH za SDO,[288]) i sva već ranije nabrojena okružna rukovodstva, odbori, organi i ustanove potrebni za uspješno obavljanje predviđenih djelatnosti. Otok Lastovo bio je do sredine ljeta 1944. godine pod nadležnošću rukovodstava za srednjodalmatinske otoke. Teritorija srednjodalmatinskog otočkog područja bila je podijeljena

na tri kotara: bračko-šoltanski, hvarski i viški, s privremenom nadležnošću i nad otokom Lastovom.

Od ostalih okružnih rukovodstava na otoku Visu bili su privremeno samo pojedini članovi iz dubrovačko-južnodalmatinskog, splitskog i makarsko-primorskog okružja do trenutka stabiliziranja situacije na okupiranim područjima. No, povremeno su na otok Vis svraćali rukovodioci iz svih okruga Dalmacije, bilo radi podnošenja izvještaja i sudjelovanja na savjetovanjima, bilo radi prijema uputstava i direktiva, te njihovih ostvarenja na terenu.

OBLASNI KOMITET KAO USMJERITELJ DJELATNOSTI

Oblasni komitet KPH za Dalmaciju, pod rukovodstvom svog sekretara Vicka Krstulovića, već početkom siječnja 1944. godine usmjerava s otoka Visa rukovođenje cjelokupnim NOP-om u Dalmaciji, zajedno sa Štabom **8**. korpusa surađuje u planiranju daljnjih borbenih aktivnosti jedinica NOVJ i Mornarice, a uz pomoć centralnih organa postupno rješava razvitak uspostavljenih odnosa s vojnim i političkim predstavnicima zapadnih saveznika na otoku Visu, južnoj Italiji i u izbjegličkim logorima na Bliskom Istoku.

Na sjednicama Oblasnog komiteta od siječnja do lipnja 1944. godine raspravljana je, uglavnom, slijedeća problematika: obrana otoka Visa; evakuiranje izbjeglica i ranjenika, te organiziranje partijskog rada (u cjelini, a posebno za izbjeglice i ranjenike) u novim uvjetima; prijem i otprema savezničke pomoći i razgovori sa savezničkim predstavnicima; organizaciona i kadrovska pitanja o stanju u bazama NOVJ u Italiji i djelovanje radi povratka jugoslavenskih brodova; upućivanje važnijih direktiva i okružnica vojnim jedinicama i okružnim rukovodstvima; partijsko-politička situacija na otoku Visu i u ostalim područjima Dalmacije; privredna situacija i mogućnosti trgovačke razmjene; uspjesi jedinica 26. divizije i naredni njezini i zadaci Mornarice NOVJ; partijska i savjetovanja omladinskih i masovnih organizacija; kadrovska i organizaciona problematika; školovanje i kursevi za vojne i političke kadrove; prihvat iz okupiranog Splita na slobodnoj teritoriji istaknutih kulturnih i prosvjetnih radnika i HNK »Hajduk«; formiranje novih partijskih organizacija; pripreme za prihvat na otok Vis centralnih rukovodstava — i raznih drugi problemi međusavezničkog, opće jugoslavenskog, oblasnog, okružnog i specifično lokalnog značenja za prilike na otoku Visu. Kao što se vidi Oblasni komitet KPH za Dalmaciju rješavao je pored organizaciono-partijskih i mnogobrojne druge zadatke raznovrsnog karaktera. Ranije obrazovani (u Hvaru 26. studenoga 1943) Pokrajinski (odnosno Oblasni) obavještajni centar (POC) razgranao je na Visu, a preko ROC-ova i njihovih punktova diljem Dalmacije, veoma razgranatu i uspješnu djelatnost. U tome

cilju koristio je i sredstva radio-centra Zajedničkog operativnog štaba za obranu otoka Visa.[289])

Oblasni komitet koordinirao je i usmjeravao djelatnost svih ostalih oblasnih i okružnih rukovodstava, a posebno je bdio na otoku Visu, nad razvitkom organizacije jedinica 26. divizije i Mornarice NOVJ, radom vojno-pozadinskih organa i izravno rukovodio djelatnošću Pokrajinskog obavještajnog centra (POC-a). Naravno da je Oblasni komitet KPH za Dalmaciju bio inicijator i organizator ostvarivanja raznovrsnih kompleksnih zadataka, ali su se ovi zadaci mogli izvršavati samo uz aktivno sudjelovanje svih drugih oblasnih i užih rukovodstava narodne vlasti.

Polovinom siječnja 1944. godine oblasno partijsko rukovodstvo za Dalmaciju usmjeravalo je s otoka Visa djelatnost **8** okružnih (dubrovačko ili južnodalmatinsko, makarsko-primorsko, srednjodalmatinsko-otočko, splitsko, šibensko, zadarsko, kninsko i livanjsko područje), 22 kotarska, 56 općinskih i nekoliko stotina mjesnih rukovodstava. Oblasni komitet KPH za Dalmaciju usmjeravao je izravno i preko drugih partijskih foruma djelatnošću: 330 terenskih partijskih ćelija s 1.846 članova KPJ i 1.086 kandidata; 26 ćelija s 446 članova i 205 kandidata KPJ u jedinicama 26. divizije i preko 1.400 članova KPJ u drugim vojnim jedinicama i Mornarici NOVJ. Računajući terenske, vojne, organizacije u zbjegu, po zatvorima i logorima, bilo je oko 10.000 članova KPJ. Skojevske terenske organizacije obuhvaćale su 4.001 (po okružjima: dubrovačko 458, makarsko 711, srednjodalmatinsko otočko 563, splitsko 998, šibensko 433, zadarsko 491, kninsko 260 i livanjsko 87), u 26. diviziji 796 članova, dok je veći broj članova bio obuhvaćen u organizacijama drugih vojnih jedinica i u zbjegu. USAOH je okupljao oko 25.000 članova.[2!,0,] Oblasni komitet usmjeravao je s otoka Visa djelatnost organizacija AFZ, narodnooslobodilačkih odbora, organa rajonskih obavještajnih centara. Propagandne, kulturno-prosvjetne, privredne i druge aktivnosti ne samo na teritoriji Dalmacije već i u zbjegovima, bolnicama, bazama i predstavništvima NOVJ u južnoj Italiji i na Bliskom Istoku Oblasni komitet usmjeravao je preko Oblasnog NO odbora za Dalmaciju.

Usmjeravajući vojnu, političku, propagandnu i gospodarsku djelatnost i postupno riješivši osnovne probleme obrane otoka Visa i evakuiranja ranjenika i izbjeglica, oblasno partijsko rukovodstvo usmjerilo je svoje napore na učvršćivanju NOP-a, razbuktavanje NOB-e, te pripremao organizacije NOP-a i narod Dalmacije za konačno oslobođenje. Djelujući u tom pravcu, pripremani su povoljni uvjeti za dolazak na otok Vis centralnih rukovodstava i pretvaranje ovog otoka u privremeno središte nove Jugoslavije.

Najveći dio praktičnih zadataka rješavao je Oblasni NO odbor za Dalmaciju preko organa svoje strukturalne razvijenosti.

OBLASNI NARODNOOSLOBODILACKI ODBOR KAO ORGANIZATOR VLASTI I POSLOVANJA

Narodnooslobodilački odbor Dalmacije, osnovan u Livnu 28—29. siječnja 1943. godine, objavio je tada svoju strukturalnu organiziranost (predsjednik, tajnik i 4 člana sačinjavali su stalno predsjedništvo; plenum je imao 23 člana) i svoje naredne zadatke u posebnom proglasu »Narodu Dalmacije« i u »Rezoluciji«. Od 31. listopada djeluje pod nazivom Oblasni narodnooslobodilački odbor za Dalmaciju, a u skladu s preimenovanjem PK KPH u OK KPH za Dalmaciju.[291]* Na otok Vis i u predjelu Kut mjesta Vis razmjestio se i ONOO za Dalmaciju koncem prosinca.[292]* Od početka siječnja 1944. godine inicijativama svojih izvršnih organa preuzima, s otoka Visa, organizatorsku ulogu u daljnjem razvitku sistema narodne vlasti u Dalmaciji, u izbjegličkim logorima izvan domovine (u južnoj Italiji i Egiptu) i, u određenim problemima, sa savezničkim predstavništvima i talijanskim organima i trgovačkim firmama na teritoriji južne Italije. Na otoku Visu izravno ili preko okružnih rukovodstava za SDO i onih za kotar Vis organizira rješavanje svih problema vezanih za svakodnevne potrebe branitelja, izbjeglica, ranjenika i bolesnika, te kasnije i centralnih rukovodstava.

Organiziranost ONOO-a i razvitak narodne vlasti. — Ovisno 0 razvitku prilika na otoku Visu, ONOO za Dalmaciju razvio je sredinom 1944. godine svoju potpunu strukturalnu organiziranost predstavničkih i izvršnih organa. Plenum i predsjedništvo, kao predstavnički organi, na otoku Visu usmjeravali su cjelokupno poslovanje preko tajništva (tajnik i pomoćno osoblje) ONOO-a, a ono preko izvršnih organa, odnosno odjela: upravnog, prosvjetnog, zdravstvenog, propagandnog, saobraćajnog, te za prehranu, sudstvo, tehničke radove, socijalnu problematiku, financije, obnovu i za narodno gospodarstvo.[293]* Prema tome tajništvo je izravno usmjeravalo 12 svojih odjela zaduženih da organiziraju rješavanje odgovarajućih problema na otoku Visu, u Dalmaciji, te prema ovlaštenjima i u inozemstvu. Međutim, kontakti inozemnog karaktera i rješavanje s time vezanih problema bili su u kompetenciji predsjedništva ONOO-a, čiji članovi su često izvršavali i diplomatske misije. Za rješavanje problematike izbjeglica i cjelokupnog djelovanja u izbjegličkim logorima van domovine predsjedništvo je osnovalo Centralni odbor zbjega (COZ), čiji su organi svoje dužnosti izvršavali izravno na otoku Visu (preko prihvatno-trijažnih centara i stanica u Visu 1 Komiži), zatim preko organa Baze NOVJ u Barlju i posebnih predstavništava u izbjegličkim logorima u južnoj Italiji i Egiptu.*[94]*

Obimnu djelatnost predsjedništva, tajništva i odjela ONOO-a na otoku Visu i van njega nije moguće tako sažeto prikazati da bi se dobila slika o djelatnosti svih njegovih predstavničkih i izvršnih organa, posebno onu na otoku Visu, jer je ostvarivana suradnjom

s odgovarajućim organima za SDO područje i lokalnim za viški kotar. S druge strane, napori su udruživani s naporima organa pozadinskih službi, te u sklopu svega onoga što je objašnjeno u vezi s otokom Visom kao bazom raznovrsne opće i vojne namjene (za prihvat i otpremu izbjeglica, ranjenika i bolesnika; transport i skladištenje; snabdijevanje i saobraćaj; obuku i sportske aktivnosti,, uključujući i ulogu i djelatnost jedinice-kolektiva NK »Hajduk-NOVJ«). Osim čisto vojne problematike, iz kompetencije štabova Mornarice NOVJ, 26. divizije i kasnije VS NOV i POJ, djelatnost predstavničkih i izvršnih organa ONOO-a za Dalmaciju osjećala se u rješavanju svih problema svakidašnjice na otoku Visu. Ipak, ONOO kao cjelina, najveće napore ulagao je radi daljnjeg razvitka sistema narodne vlasti u svim okruzima Dalmacije, izravno doprinoseći da se taj proces adekvatno na otoku Visu odvija i u predstavničkim i izvršnim organima rukovodstava za SDO i viškog kotara.

Radi toga Oblasni NO odbor je do polovine 1944. godine razradio »Uputstvo za organizaciju i rad narodnooslobodilačkih odbora«, (tzv. srpanjski uputi) te o tome davao pisana i usmena objašnjenja za primjenu pojedinih odredaba u specifičnim prilikama. Bez obzira što je »Uputstvo« bilo prijepis ZAVNOH-ovog originala, značenje je u njegovoj praktičnoj primjeni. Na osnovi njega i prema svojoj razvijenosti, Oblasni NO odbor usmjeravao je i pomagao okružnim i kotarskim NO odborima da razvijaju sličnu strukturu. Za općinske NO odbore nastojalo se da imaju predsjedništvo, tajništvo i posebno upravni, prometni, gospodarski, propagandno-prosvjetni, zdravstveno-socijalni i sudski odjel; da svi mjesni i seoski NOO-i organiziraju tajništvo, a da se njihovi odbornici zadužuju po pojedinim sektorima rada.[295)]

Pošto je razvitak organizacione strukture narodnooslobodilačkih odbora, čak i na slobodnom otoku Visu, postupno usavršavan sve do sredine ljeta 1944. godine, jasno je da je taj proces na okupiranoj teritoriji Dalmacije bio još složeniji. S otoka Visa pruženi su doprinosi u cilju daljnjeg razvitka i porasta broja narodnooslobodilačkih odbora i razgranjavanja njihove djelatnosti u Dalmaciji. Dok je koncem 1942. godine ukupno postojalo **10** kotarskih, 50 općinskih i oko 300 gradskih i mjesnih NO odbora, koncem ljeta 1944. godine djelovalo je, pored Oblasnog NOO, i 7 okružnih (za okružja: zadarsko, šibensko, kninsko, splitsko, srednjodalmatinsko-otočko, biokovsko-neretvansko, dubrovačko — a okružje livanjsko je tada potpalo pod nadležnost ZAVNOBiH-a), 24 kotarska, 87 općinskih i 762 mjesna NO odbora. Ukupno je u svim odborima djelovalo 4.186 odbornika, od kojih je bilo 648 žena. Pošto je na teritoriju Dalmacije tada bilo 878 sela, mjesta i gradova**,-**[961] znači da je još bilo potrebno organizirati NO odbore u 116 mjesta i sela, da bi, skoro godinu dana prije konačnog oslobođenja, bio uspostavljen potpuni sistem narodne vlasti u Dalmaciji. Koliko je god bilo moguće, oblasna rukovodstva su s otoka Visa čestim upućivanjem svojih predstavnika na okružna područja ili pak savjetovanjima s pristiglima na

otok Vis davala puni doprinos uspješnom razvitku svih stupnjeva organa narodne vlasti na oslobođenim predjelima i u okupiranim naseljima Dalmacije.

Rješavanje opće problematike. — Iz izvještaja izvršnog odbora Oblasnog NOO za Dalmaciju od konca rujna 1944. godine, može se sagledati obimnost rada predsjedništva (odn. nazvanog i izvršni odbor) i tajništva, te i svih njima podređenih organa.-[97];

Centralno pitanje za Oblasni NOO bilo je snabdijevanje oko 60.000 boraca (na teritoriji cijele Dalmacije) iz izvora koje je pružalo mjesno stanovništvo i uz djelomičnu pomoć zapadnih saveznika, a pored toga uvijek je postojao akutan problem prehrane stanovništva, izbjeglica i ranjenika, posebno na otoku Visu, za vrijeme koncentracije izbjeglica u siječnju 1944. godine. Za potrebe vojske na teritoriji Dalmacije Oblasni NOO nabavio je i izdao do konca 1944. godine: 25.000 1 ulja, 110.000 kg soli, 7.500 kg crnog luka, 300 kg sapuna, 350 kalemova konca, 578.503 lire talijanske i 1,049.000 kuna. Velike količine vina, rakije, ribe, žita, mesa i drugih živežnih namirnica i općih potreba izravno su izdavali mjesni, općinski i kotarski narodnooslobodilački odbori. U srpnju i kolovozu mjesecu, npr. Kotarski NOO Sinj dao je 149.837 kg žita, Okružni NOO Šibenik 47.258 kg mesa, Kotarski NOO Trogir 21.748 kg slame, a Okružni NOO za srednjodalmatinsko otočje od siječnja do kolovoza 2,460.000 litara vina, te znatne količine drugih proizvoda.

Socijalno staranje bilo je potrebno rješavati s izuzetnom pažnjom, jer fašisti, nacisti i' narodne izdajice ubili su **10.000** ljudi, 83.000 odveli u logore i zatvore i popalili ili uništili preko 20.000 kuća. Većini obitelji boraca NOVJ bila je potrebna pomoć u hrani, u radnoj snazi, njezi, odjeći i obući. Oblasni NOO uglavnom je predviđao pružanje pomoći u hrani i novcu, te u obradi zemlje; ishranu i zbrinjavanju školske djece i invalida; osnivanju prolaznih kuhinja, dječjih i domova staraca; brizi za obitelji partizana i žrtava fašističkog terora. Samo za 4 mjeseca u ove svrhe izdato je 40,000.000 kuna i 150.000 Lit, a za 9 mjeseci podijeljeno je 2,125.100 kg hrane u svim okruzima Dalmacije. Iz ovih količina hrane izdvajane su količine za potrebe radnih brigada i podmirivanje potreba prolaznih izbjeglica na otoku Visu. U okviru pomoći u obradi zemlje, sjetvi, žetvi i berbi grožđa, radne brigade sastavljene od omladine i žena, u proljetnim i ljetnim radovima dale su 55.457 nadnica, a sistemom natjecanja i 131.794 nadnice. Na srednjodalmatinskim otocima, u kotaru Preko i na otoku Korčuli, osnovano je više dječjih domova i domova za iznemogle starce i starice. Ali za oblasna rukovodstva, a posebno za ONOO, zbrinjavanje masa izbjeglica bio je jedan od najtežih zadataka. 23. prosinca predložio je VŠ NOV i POJ da se izbjeglice zbrinu uz savezničku pomoć, a inicijativama ONOO-a za Dalmaciju i Okružnog NOO-a za SDO u Komiži je organizirana trijažno-selekciona i ukrcna stanica, a stručne selekcione komisije osnovane su i u Bariju. Zadatak im je bio da odvajaju sposobne i upućuju ih u jedinice NOVJ.

Prelaskom na otok Vis predstavnici oblasnih rukovodstava pregovarali su 3. siječnja 1944. godine s britanskim generalom Fitzroy Macleanom, šefom angloameričke vojne misije pri VŠ NOV i POJ, koji je od savezničke vrhovne komande za Sredozemlje bio ovlašten da utanači osnovna pitanja za evakuiranje i zbrinjavanje brojnih jugoslavenskih izbjeglica, privrženih NOP-u, u južno talijanska naselja ili logore na egipatskom tlu. U tom pogledu sačinjen je i pisani ugovor između savezničkih predstavnika i predstavnika ONOO-a za Dalmaciju. Iako je i dalje postojao COZ, organiziranje i rukovođenje transportiranjem izbjeglica, kao i organiziranje života i rada izbjeglica u logorima, preuzeo je ONOO za Dalmaciju. Prema direktivi Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju za predviđeno evakuiranje oko **10.000** izbjeglica, odlučeno je da se s njima uputi 208 članova KPJ, veći broj odbornika i rukovodilaca masovnih organizacija (AF2-a, USAOH-a, članova odbora JNOF-a, sekretara i članova aktiva SKOJ-a), a koji su pristizali zajedno s izbjeglicama. Tako je kasnije, u manjoj ili većoj mjeri, bilo organizirano i za ostale grupe izbjeglica, da bi se u logorima, gdje je okupljanje bilo suglasno kotarsko-područnoj pripadnosti, život i djelatnost usmjeravala slično kao što je to bila praksa na slobodnim teritorijalna. Polovina od pristiglih izbjeglica na otoku Visu organizirano je transportirana 9. siječnja iz komiške luke do Barija. ONOO za Dalmaciju, riješivši u osnovi problem prihvata i zbrinjavanja izbjeglica, bio je u mogućnosti da već 16. siječnja obavijesti sve područne organe da okupljene grupe izbjeglica upućuju na otok Vis, a po principima već uspostavljenih i naknadno predviđenih pomorskih veza, odakle će izbjeglice biti upućene u južnu Italiju. Inicijativama ONOO-a za Dalmaciju tokom 1944. godine uspješno je rješavan i riješen ovaj teški problem.[298]) Već samo njegovo rješavanje na najpogodniji način, ukazuje da je ne samo bilo opravdano već i izuzetno važno da oblasna rukovodstva izaberu otok Vis kao svoje privremeno središte i sjedište.

Odjel za financije, osnovan 23. kolovoza 1944. godine, nastavio je sa realiziranjem prikupljanja 3% zajma narodnog oslobođenja, što je vođeno pod parolom »Dalmacija neće i ne smije biti posljednja«. U svim okruzima Dalmacije prikupljeno je 70,606.193 kune, u izbjegličkim logorima na Bliskom Istoku 1,050.000 kuna, dok je preračunom ranije sakupljenog talijanskog novca u kune ostalo još 1,076.158 kuna. Na taj način prikupljeno je 72,732.351 kuna, što je iskorišteno za raznovrsne potrebe naroda, NOVJ i za razvitak djelatnosti organa narodne vlasti. Financijski odjel Oblasnog NOO-a novčano je doprinosio, kupovinom potreba u južnoj Italiji i na druge načine, i pri rješavanju raznovrsnih problema na otoku Visu.

Odjeli za prehranu, saobraćaj i tehničke radove na otoku Visu rješavali su niz praktičnih zadataka usmjeravanjem odgovarajućih pozadinskih službi. Odjel za sudstvo razmatrao je i intervenirao u odnosu na presude vojnih teritorijalnih organa. Prosvjetni odjel organizirao je svu kulturno-prosvjetnu djelatnost (»narodna sve-

učilišta«, održavanje raznih predavanja i prigodnih manifestacija) surađujući izravno s propagandnim odjelom, te i s Kazalištem narodnog oslobođenja. Upravni odjel, prema direktivama predsjedništva i tajništva ONOO-a, usmjeravao je i djelatnost POC-a i njegovu aktivnost sa ROC-ovima. Odjel za obnovu usklađivao je svoju djelatnost s djelatnošću odjela za narodno gospodarstvo.

Gospodarstveno-privredna politika Oblasnog NOO-a zasnivala se na realnim činjenicama ratne situacije i okupacije najvećeg dijela teritorije, potrebama NOVJ i naroda, i težnji da se prevlada ovakvo stanje, te još tokom rata stvore uvjeti za obnovu zemlje. Zbog toga su organi narodne vlasti poklonili pažnju pojedinim privrednim granama, koje su mogle utjecati na momentano poboljšanje teškog stanja, a u pogledu korištenja industrijskih kapaciteta postavljeni su samo načelni naredni zadaci.

Poljoprivreda. Žetva je zbog suše i ratnih neprilika podbacila za više od 50% predviđenog uroda, a u nekim krajevima težaci nisu izvukli ni onu količinu žitarica koju su posijali. Nedostatak žitarica nadoknađen je prijemom savezničke pomoći i kupovinom mahunastih proizvoda u Italiji. Radi osiguranja slijedeće žetve samo je npr. Okružni NOO za SDO prikupio i raspodijelio 27.094 kg pšenice, 2.225 kg ječma i 1.400 kg mahunastih kultura.

Vinogradarstvo, kao osnovna poljoprivredna grana na otočkom i primorskom području, nalazilo se u nezavidnom položaju ne samo zbog nedostatka radne snage već i zbog nedostatka modre galice i sumpora za borbu protiv raznih bolesti vinove loze i neophodnih preparata za čuvanje vina u zdravom stanju. Iako je Oblasni NOO nabavio iz Italije 76.875 kg sumpora, 5.921 kg modre galice, 3.500 kg bisulfida i oko **1.000** kg sumporela (trake od sumpora), očekivalo se da će ukupna proizvodnja vinogradarskih proizvoda iznositi tek oko 30—40% ukupne predratne proizvodnje. Svim narodnooslobodilačkim odborima preporučeno je da se u što većoj mjeri, a radi prehrane vojske i naroda, prerađuje grožđe u marmeladu i da se između pojedinih krajeva organizira razmjena proizvoda (na pr. vino i rakija za prehrambene artikle).

Voćarski i po vrtlarski proizvodi uglavnom su služili za podmirenje momentanih potreba ishrane. Jedino su veće količine rogača i smokava na otocima i priobalnom pojasu sušene radi ishrane zimi, a višnje su korištene za preradu u višnjak i za prehranu u sušenom stanju. Od maslinarstva su se očekivali bolji rezultati, ukoliko bi se blagovremeno osiguralo kupljenje i berba maslina i blagovremeno pripreme svi kapaciteti, oprema i pribor za meljavu. Predviđalo se da će se dobiti oko 4,000.000 litara ulja. Za pripremu meljave maslina Oblasni NOO poduzeo je mjere za nabavku u Italiji 4.000 komada vrećica, 2.500 kg manile za izradu vrećica potrebnih pri meljavi maslina i veće količine pogonskog goriva za pogone
— uljarice i raznovrsne privredne potrebe.[299]^

Stočarstvo i stočarski proizvodi spali su na 30% predratnog stanja, te su u ljeto poduzete mjere da se sačuva i obnovi stočni fond, posebno u zadarskom i dubrovačkom okružju.

Ribarstvo i industrija za preradu ribe. Već u ožujku mjesecu Oblasni NOO postavio je pred sve okružne NO odbore zadatak da se, čak i uz pomoć vojnih jedinica, organizira proljetni i ljetni ribolov. Prema izdatim uputima djelomično je obnovljen ribolov u okružju zadarskom, šibenskom, dubrovačkom i srednjodalmatinsko--otočkim, a pod neposrednim rukovodstvom, pretežno ilegalnih narodnooslobodilačkih odbora. U splitskom i biokovsko-neretvanskom području zbog prisustva okupatora ribolov je bio onemogućen. Pod rukovodstvom narodnooslobodilačkih odbora plavu ribu lovilo je 656 ribara sa tridesetdvjema mrežama potezačama i plivaricama, 24 vojge (špurtenjače), a posebne družine, sa 4 ribarska broda, angažirane su za lov dubinske ili bijele ribe. Uzevši u obzir da je okupator uništio ili prisilno oduzeo do 70°/o ribarskih brodova i do 45% mreža i potrebnog alata, ribolov pod otežanim uvjetima ipak je bio uspješan. U toku **8** mjeseci 1944. godine ulovljeno je ukupno 354.212 kg ribe (po okružjima: šibensko 13.429 kg, zadarsko 98.174 kg, srednjedalmatinsko-otočko 173.386 kg, i dubrovačko 51.223 kg; oko 22.000 kg u ostalim okružjima). Ova količina raspodijeljena je na slijedeći način: pučanstvu 90% besplatno, a 10% uz naplatu od ukupno 224.510 kg; NOVJ i bolnicama besplatno 66.182 kg; savezničkoj vojsci besplatno 6.854 kg; a posoljeno je 56.766 kg. Na srednjodalmatinsko-otočkom području najveće količine ribe ulovljene su oko otoka Sveca i Palagruže, a pretežno su podijeljene za jedinice obrane i ostale potrebe na otoku Visu.

Ulovljena količina ribe bila je minimalna ako se usporedi s predratnim ulovom, kad se lovilo s potpunim kapacitetima i na cijelom području.[300]) No, ne treba ni naglašavati koliko je tih 354.212 kg ulovljene ribe za prvih **8** mjeseci 1944. godine značilo za prehranu vojske i naroda, naročito kad se uzme u obzir da je ribolov obavljen »ispred nosa« njemačkih okupacionih vlasti i uprkos njihovih neprekidnih dnevnih i noćnih ometanja pomorskim jedinicama i avijacijom. Ribarstvo je bila jedna od prvih privrednih grana čijoj obnovi je pristupljeno još za vođenja intenzivnih borbenih aktivnosti. Zbog toga bilo je moguće da se uporedo s oslobođenjem otoka i obale organizira i ribolov, jer su produkti ulova mogli biti odmah iskorišteni za prehranu vojske i stanovništva.

Unutrašnja trgovina kupoprodajom na oslobođenoj teritoriji, bila je svedena na minimum, ali je zato inicijativom narodnooslobodilačkih odbora bila raširena razmjena pojedinih dobara. Bez obzira na mjere okupatorskih vlasti bila je prilično razvijena ilegalna trgovina između predstavnika narodne vlasti iz neokupiranih i oslobođenih mjesta s trgovcima u okupiranim gradovima i manjim garnizonima. Oblasni NOO pružao je novčanu pomoć nižim narodnooslobodilačkim odborima radi nabavke većih količina hrane, koje su ilegalnim kanalima upućivane jedinicama **8**. korpusa. No,

cijene namirnica i uvjeti života u okupiranim mjestima bili su vrlo teški.[301]) Ali, ovakav način trgovine nije tada bio specifičan samo ***za*** Dalmaciju.

Na otoku Visu su inicijativom financijskog odjela i odjela za narodno gospodarstvo u po dva predjela Visa i Komiže otvorene prodavaonice vina (kantine), u kojima su pripadnici savezničkih jedinica za novac mogli kupovati vino i rakiju, a dobiveni novac ulazio je u fond ONOO-a. Druge prodavaonice na otoku nisu otvarane, jer su snabdijevanje i raspodjela vršeni prema određenim načinima (raspodjelom, prema pisanim zahtjevima jedinica, ustanova i organa vlasti).

TRGOVINA S JUŽNOM ITALIJOM PREKO OTOKA VISA

Koncem studenoga 1943. godine, Kotarski NOO Vis uputio je iz Komiže u Italiju prve količine konzervirane i slane ribe radi prodaje i razmjene za prehrambene artikle s nekim talijanskim firmama. Od početka 1944. godine ovakva trgovina obavlja se pod kontrolom Oblasnog NOO-a, s prvenstvenim ciljem da se postignu što bolji uvjeti razmjene dobara ili pak prodaje. Povlačenjem naroda i vojske iz Splita na otoke Brač i Hvar, i kasnije iz ovih i drugih otoka na otok Vis, evakuirane su i izvjesne količine slane ribe, te s već postojećim količinama slane i konzervirane ribe na otoku Visu, stvorene su veće zalihe, koje se nisu mogle blagovremeno utrošiti. Za ponuđenu ribu nastojalo se dobiti modru galicu, sumpor, raznovrsno sjeme i artikle prehrane, ali su talijanski trgovci inzistirali na prodaji za novac.

U Italiji su pri sklapanju i ostvarivanju trgovačkih aranžmana pomagali predstavnici vojne delegacije NOVJ, sve dok početkom svibnja 1944. godine nije uspostavljeno trgovačko predstavništvo Oblasnog NOO za Dalmaciju, u Bariju.[302]) U razvitku trgovine bilo je velikih poteškoća, pogotovo što su talijanski trgovci nastojali da iznude kupovinu po — za njih — najpovoljnijim uvjetima. Oblasni NOO je, u nastojanju da pribavi za vinogradarstvo količine modre galice, zakupio jednu talijansku radionicu i u njoj organizirao proizvodnju ovog artikla, a slično je uradio i za proizvodnju sapuna.

Bez obzira na različite poteškoće, trgovački poslovi su se sve uspješnije razvijali. Od 13. travnja do 15. rujna 1944. godine prodato je 4.560 barila slanih srdela i skuša, odnosno 282.414 kg; 3.272 sanduka ili 65.060 kg razne vrste konzervirane ribe; i 2.121 litara likera višnjaka. Za prodatu robu primljeno je ukupno 27,074.470 talijanskih lira. Iako su na otocima, postojale veće zalihe vina, rakije i prošeka, a posebno na otoku Visu, ove količine nije bilo moguće plasirati na talijansko tržište. Ako se uzme da je odnos talijanske lire i tada u Dalmaciji važeće monete u kunama bio minimum 1:7, kao i to da se prosječna činovnička plaća u Splitu

kretala od 30.000 do 50.000 kuna, suma koju je Oblasni NOO za Dalmaciju primio za prodate proizvode predstavljala je znatnu stavku za nabavku neophodno potrebnih artikala raznovrsnog asortimana.

Suma od 27,024.470 lira racionalno je trošena za raznovrsne nabavke, nadoknade vlasnicima, te raspodjelu jedinicama i ustanovama. Zbog interesantnih podataka napravljen je i poseban pregled.

P R E G L E D

obračuna trgovine s južnom Italijom od 13. travnja do 15. rujna 1944. godine

Red. broj	N a b a v l j e n i a r t i k l i	Količina	Cijena u Lit.
1.	**Hrana (maslinovo ulje 30.3621; limuna i naranči 5.023, voća i povrća 7.638, soli 592.257, krumpira 148.545, luka-češnjaka 2.483, i kapule 11.969 kg).**	**798.277.50 kg**	**4,479.536,25**
2.	**Raznovrsni artikli u kg: sumpora, modre galice, sulfurnog ulja, potreba za zanatske i tehničke radove; u kom: vreće, satovi, pribor i alat, bačve, sanitetski materijal itd.**	**cca 180.000 kg** **cca 14.000 kom**	**11,719.458,27**
3.	**Razmjena kuna u lire**		**311.179,75**
4.	**Akontacije tvorničarima u Komiži i Hvaru za slanu ribu (braća Mardešić--Trusa i Višćica po 200.000, Josip Novak-Kranjac 21.360 i Parzanović 37.500 Lit)**	—	**458.860**
5.	**NK »Hajduk« 95.000; autočeti 26. divizije 200.000; sanitetu 26. div. 35.000; 8. korpusu 8.503; ZAVNOH-u i sanit. misiji u Bariju 150.000 Lit.**		**488.503**

UKUPNO utrošeno..... 17,457.537,27

Odvojeno za potrebe NKOJ-a . 5,210.000.—

Saldo Oblasnog NOO na dan 15. IX 1944. god. u Lit. 4,406.932,73

Uspoređujući cijene prodaje slane ribe (1 kg slanih skuša po oko 50—75, a 1 kg slanih srdela od 60—90 Lit) i kupljenih artikala (ulje 60—75; limuni i naranče 10; sol 1,5; krumpir 12; bijeli luk 7; luk **8**; sumpor 50; modra galica 40 Lit po 1 kg; ručni satovi po 5.000 Lit po komadu), dolazi se do zaključka da su trgovački aranžmani bili vrlo povoljni za Oblasni NOO i da je zahvaljujući slanoj ribi, pretežno s otoka Visa, nabavljena velika količina prehrambenih artikala (798.277,5 kg) i raznovrsnih potrepština (oko 180.0000 kg i oko 14.000 komada) za vojsku, privredu i potrebe prehrane naroda.

Trgovački aranžmani nastavljeni su sve do prijelaska oblasnih rukovodstava s otoka Visa u Split, odnosno u Splitu do kraja rata.

Od početka trgovačkih aranžmana s talijanskim firmama do kraja rata, trgovačko predstavništvo Oblasnog NOO-a u Bariju prodalo je raznovrsne robe (slane i konzervirane ribe, sirove kože, višnjevog vinjaka i likera, vinskih destilata, rakije i manje količine vina) u vrijednosti od oko 100,000.000 Lit, što bi po kursu odgovaralo ekvivalentu od oko 300.000 dolara. Pored ostalih izdataka za ovu sumu nabavljeno je 500 vagona hrane, 130 vagona soli, oko 30 vagona sumpora, veće količine roto-papira i kancelarijskog papira, tehničkog pribora i alata; a korišćenjem ovoga novca i zakupom dviju talijanskih radionica (tvornice) proizvedeno je oko 40 vagona (1,600.000 komada) kvalitetnog sapuna i oko 5 vagona modre galice.[303]) Najveće količine trgovačkog prometa primljene su i otpremljene iz Barija na otok Vis i odatle eksportirane na mjesta odredišta.

Bez obzira što trgovinom nabavljeni artikli nisu bili dovoljni za podmirenje potreba NOVJ i naroda u Dalmaciji, u znatnoj mjeri su dopunjene količine iz mjesnih izvora, plijena i savezničke pomoći. Važnije od svega je činjenica da je uspostavljena međunarodna trgovina i da je Oblasni NOO za Dalmaciju iskoristio priliku da proda veće količine slane i konzervirane ribe, koje se zbog oskudice kruha nisu mogle konzumirati na otoku Visu, a niti na drugim polu-oslobođenim područjima Dalmacije.

AGITACIONO-PROPAGANDNA I IZDAVAČKA DJELATNOST NA OTOKU VISU

Propagandni odjel uz suradnju s kulturno-prosvjetnim odjelom Oblasnog NOO-a imao je zadatak da organizira cjelokupnu agitaciono-propagandnu, kulturno-prosvjetnu, umjetničku i drugu djelatnost u čitavoj Dalmaciji, izbjegličkim logorima, bolnicama i predstavništvima van zemlje. Pod njegovim rukovodstvom i nadzorom bio je cjelokupan tisak, radio-emisije, sve kazališne, umjetničke, amatersko-diletantske i propagandne ustanove. Ovaj odjel bio je zadužen da prati politička zbivanja u zemlji i inozemstvu, preko agitaciono-propagandnih (Agitprop) sekcija i grupa da tiska i raspodjeljuje pisane materijalne i razglašava ili radio-putem objavljuje vijesti, organizira dopisničku službu, osniva tečajeve i škole, te uglavnom da se brine za cjelokupnu agitaciono-propagandnu i kulturno-prosvjetnu djelatnost u vojsci i među narodom. Oblasni propagandni odjel obavljao je ovu djelatnost preko svojih i sličnih organa, sekcija i grupa pri nižim narodnooslobodilačkim odborima i u vojnim jedinicama.

Agitaciono-propagandna djelatnost oblasnih rukovodstava, okružnog i podređenih rukovodstava za SDO, Mornarice NOVJ i jedinica 26. divizije u punoj mjeri razvijena je na otoku Visu. Raznovrsna aktivnost može se djelomično sagledati i po velikom broju

raznovrsnih tiskanih, šapirografiranih i pisanih strojem redovnih, povremenih i izvanrednih glasila, biltena, radio-vijesti itd., koji su se izdavali na otoku Visu. Ovu izdavačku djelatnost najpraktičnije je podijeliti na onu koju su izdavale vojne jedinice i onu koju su izdavali organi narodne vlasti.

Vojno-izravačka djelatnost od štabova bataljona do štabova 26. divizije i Mornarice NOVJ nije imala samo zadatak da obavještava borce o raznovrsnim aktualnim događajima ili preko »Zidnih novina« o životu i radu jedinice, već i da izdavanjem knjiga, brošura i članaka omogući potpuniju vojnu, političku i stručnu nastavu. Preostali primjerci u arhivima, objavljena građa i fragmentarno objavljeni podaci omogućavaju da se rekonstruira ova izdavačka djelatnost.

Tehnika agitpropa Mornarice NOVJ i Štaba 4. POS-a, pored izdavanja zidnih novina, pisanih uputstava za posade brodova i baze u Italiji, ograničile su se na izdavanje originalnih prijepisa raznih članaka, brošura, vojno-pomorskih i stručnih studija i knjiga, izvučenih na ciklostilu. Od članaka su značajniji: Tito — Borba naroda porobljene Jugoslavije; M. Pijade — Slobodna Makedonija u bratskoj zajednici ravnopravnih naroda; Ivo Ćaće — Šta oni hoće; E. Kardelj — Historijsko mjesto nove Jugoslavije. Od brošura je najviše pretiskivana: »Atlantska povelja« i »Moskovska i teheranska konferencija«, s ukupno 39 stranica. Od knjiga se ističe prijevod: N. G. Kuznjecova, »Ratna mornarica u domovinskom ratu«, s 20 stranica.[304]^

Tehnika 26. divizije izdavala je list ***»Naše borbe«:*** brojevi 1—20 izlazili su na otoku Visu od početka svibnja do konca rujna 1944. godine; vanredni broj od 15. rujna 1944. donio je pun tekst govora maršala Tita prilikom proslave dvogodišnjice 1. dalmatinske udarne brigade. ***»Glas muzike«,*** br. **1** i 2 od rujna 1944. godine izdavali su pripadnici vojne muzike 26. divizije. Tehnika 26. divizije izdala je veći broj brošura i vojno-stručnih knjiga, kao: V. I. Lenjin — Revolucionarna vojska — Revolucionarna vlada (Priručnik za niže vojne rukovodioce); Nastava za gađanje iz artiljerijskih oruđa; O planu vatre i značaju elementarnih odredaba iz nastave za gađanje; Pravilo tjelesnog vježbanja NOVJ; Stražarska služba; Upotreba PT puške i topa; Uputstvo za rukovanje PT oruđima; Zašto je otpočela narodnooslobodilačka borba u Jugoslaviji; Fortifikacija; R. Čolaković — Početak oružane borbe protiv okupatora i Draže Mihailovića.[305]

Tehnika 1. dalmatinske udarne brigade izdala je na otoku Visu br. 1/2, za srpanj—kolovoz, svoje glasilo ***»Naša I dalmatinska«,*** a njena prateća četa svoje glasilo ***»Naš glas«,*** Drugi bataljon ove brigade izdavao je kao mjesečnik svoj list ***»Glas borca«,*** čiji je br. 1 izišao 1. svibnja, a brojevi 2 i 3 zaključno s mjesecom kolovozom 1944. godine. Tehnika 12. dalmatinske brigade izdala je na otoku

Visu samo jedan broj svog lista ***»XII Udarna«.*** Ove i ostale jedinice redovno su izdavale zidne novine i pretipkavale ili šapirografirale prigodne članke.[306])

Vrhovni štab NOV i POJ, po prelasku na Vis, osnovao je svoju tiskaru u kojoj su se tiskali njegov bilten br. 40—45, naredbe i raznovrsni proglasi, leci, direktivni članci, deklaracije i prigodni materijali ne samo VŠ-a već i drugih centralnih predstavničkih tijela. U istoj tiskari tiskano je nekoliko brojeva lista ***»Borbe«*** i dvije posljednje sveske ***»Nova Jugoslavija«,*** časopis za politička i društvena pitanja.[307]) Sanitetsko odjeljenje VŠ tiskalo je na otoku Visu 11 brojeva stručnog časopisa ***»Naš sanitet«.***

Izdavačka djelatnosti političkih organa i organa vlasti može se podijeliti na onu koju su izdavala oblasna rukovodstva, okružna rukovodstva za SDO i lokalna rukovodstva kotara Vis.

Oblasni agitprop i pridružene mu tehnike, sekcije i grupe izdavali su raznovrsne listove i glasila: ***»Slobodna Dalmacija«,*** glasilo JNOF-a Dalmacije, god. II čiji su brojevi 4—67 izlazili u 1944. godini na otoku Visu (br. 64—65 od 19. rujna 1944. godine objavio je pun tekst govora maršala Tita prilikom proslave 1. dalmatinske brigade); ***»Ratna kronika«*** — Informativni bilten redakcije »Slobodna Dalmacija«, s početkom izlaska 31. ožujka 1944. godine, sa ukupno 34 broja do 14. rujna 1944. godine, izlazio je na 4**—8** stranica svakih 2—3 dana umjesto dotadašnjih ***»Dnevnih vijesti«*** i ***»Radio-biltena«***, koji su obično izlazili svakodnevno na 1—2 stranice; ***»Dalmatinka u borbi«,*** glasilo AFŽ-a; i ***»Omladinska iskra«,*** list USAOH-a za Dalmaciju.[308]^ Pored ovih osnovnih oblasnih listova i glasila, tehnika oblasnih rukovodstava tiskala je, umnožavala i raspodjeljivala knjige, brošure, članke, proglase, pozivnice, objave za kino i kazališne priredbe i druge prigodne obavijesti.

Okružni NOO za srednjodalmatinsko otočje izdao je u toku 1944. godine ukupno 38 brojeva svog glasila ***»Otoci u borbi«.*** Prvi broj, tiskan na ciklostilu, izišao je 5. veljače 1944. godine. Redovno je izlazio na 2-—4 stranice svakih desetak dana, sve do 19. rujna 1944. godine, kad je na otoku Visu izišao posljednji, 38. broj. Ovo glasilo redovno je obavještavalo stanovništvo srednjodalmatinskih otoka o svim lokalnim i najvažnijim opće jugoslavenskim i međunarodnim događajima. Pored toga, Okružni NOO za SDO izdavao je i redovne ***»Dnevne vijesti«.*** Kao i oblasni, tako su i okružni propagandni odjeli, agitpropi i tehnike izdavali raznovrsne materijale i raspoređivali ih na teritoriju okružja.[309])

Rukovodstva za kotar Vis, preko svojih propagandnih odjela, agitpropa i tehnike, izdavali su: ***»Mjesečni glasnik«,*** glasilo JNOF-a kotara Vis; ***»Vis u borbi«,*** glasilo kotarskog NOO-a Vis; i ***»Radio--vijesti«,*** dnevno izdanje propagandnog odjela Kotarskog NOO-a Vis. Osim toga, tehnika kotarskog komiteta KPH za Vis izdavala je raznovrsne brošure i obavještenja.[310])

U sklopu agitaciono-propagandne djelatnosti, oblasna, okružna i lokalna rukovodstva pripremala su, organizirala i izvodila na svojoj teritoriji okupljanje masa, prijem dobrovoljaca i mobiliziranje ljudskih i materijalnih rezervi za NOVJ, prihvat i zbrinjavanje izbjeglica, ranjenika, bolesnika, staraca i djece, masovne sastanke, skupove, zborove i konferencije — i uopće usmjeravala vojno-pozadinsku i političku djelatnost.

Oblasna rukovodstva (OK KPH i ONOO) za Dalmaciju bila su inicijatori i organizatori i raznovrsnih sportskih aktivnosti na otoku Visu. Od posebnog značenja u tom pogledu, a posebno na propagandnom planu rasplamsavanja rodoljubivih i borbenih osjećanja branitelja otoka Visa i stanovništva Dalmacije kao cjeline, bio je već opisani uspješan prijelaz većine članova uprave i momčadi HNK »Hajduk« iz okupiranog Splita na slobodan otok Vis, a zatim i znatnog broja kulturnih i prosvjetnih radnika i umjetnika iz Splita i drugih gradova Dalmacije, pa i drugih krajeva Jugoslavije koji su opravdali očekivanja oblasnih rukovodstava za Dalmaciju.

GLAVA XVI

SREDIŠTE SREDNJODALMATINSKOG OTOČKOG PODRUČJA
(od 28. prosinca 1943. do 26. listopada 1944)

ORGANIZIRANOST NA OKRUŽNOM PODRUČJU

Nakon što su stigla na otok Vis, okružna rukovodstva za srednjodalmatinsko otočje (SDO) morala su posvetiti najveću pažnju zbrinjavanju i otpremanju izbjeglica sa otoka svog okružja, obnoviti zbjegovima poremećeni sistem narodne vlasti, rukovoditi organiziranjem i borbenim aktivnostima NOP odreda, dopuniti obavještajnu mrežu za prikupljanje podataka o neprijatelju, te učiniti sve da preostalo stanovništvo na okupiranim otocima pruži otpor njemačkim okupatorima, a uz to sačuva živu silu i materijalna dobra. Uporedo s prevladavanjem opasnosti od neposrednog njemačkog desanta na otok Vis, umnogostručavali su se zadaci okružnih i lokalnih rukovodstava na srednjodalmatinskim otocima. Na otoku Visu, uz usmjeravanje oblasnih rukovodstava, okružna rukovodstva bila su mjerodavna za rješavanje svih pitanja iz domena unutrašnjih poslova, organiziranja narodne vlasti, usklađivanja odnosa vojske i naroda, odnosno vojnih i pozadinskih vlasti, pripremu i održavanje svih proslava i masovnih manifestacija, usmjeravanje privrede i otklanjanje problema, organiziranje kulturno-prosvjetnog i umjetničkog života, te za rješavanje niza raznovrsnih problema, tj. od prehrane naroda, vojske i prolaznika do smještaja pristiglih kurira i članova rukovodstava.

Djelokrug okružnih rukovodstava za SDO protezao se osim na područje otoka Šolte, Brača, Hvara, Visa i viškog arhipelaga (otoci Biševo, Svetac i otočje Palagruža) još i na otoke Lastovo i Sušac. Na srednjodalmatinskim otocima, poslije dobrovoljnog odlaska u NOVJ i djelomičnog mobiliziranja, odlaska zbjegova i nakon masovnijih njemačkih odvođenja u logore, u sva tri kotara (Brač—Šolta; Hvar; Vis—Lastovo), od ukupnog predratnog stanja od oko 42.000 stanovnika, preostalo je početkom svibnja mjeseca 1944. godine

U povodu proslave 1. maja na viškom aerodromu održana je svečana smotra i defile jedinica XXVI divizije

U svim jedinicama na otoku Visu bila su organizirana prvomajska takmičenja. No.i slici se vidi nagrađeni vod 3. (viškog) bataljona XII brigade sa zastavicom prilikom povratka s akcije

Defile teškog naoružanja jedinica XXVI divizije prilikom prvomajske smotre na viškom aerodromu 1944. godine

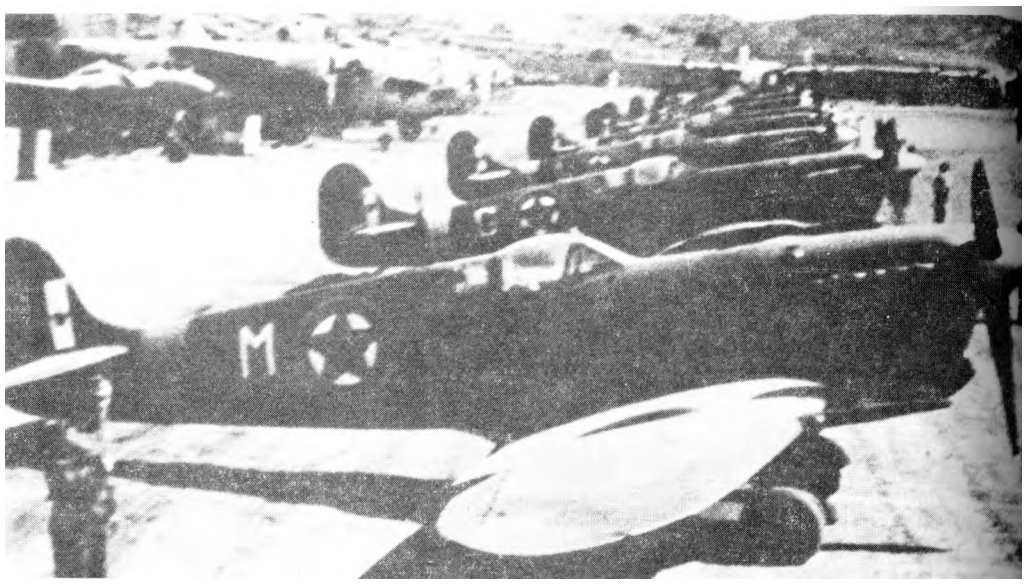

Eskadrila NOVJ na viškom aerodromu, ljeti 1944. godine

Britanska protuzrakoplovna baterija na borbenom položaju na otoku Visu, sredinom 1944. **godi**

Na otoku Visu u toku 1944. godine održano je niz partijskih i skojevskih tečajeva. Na slici polaznici jednog skojevskog tečaja

Spilja iznad Borovika na otoku Visu, u kojoj je boravio i radio maršal Tito 1944. godine

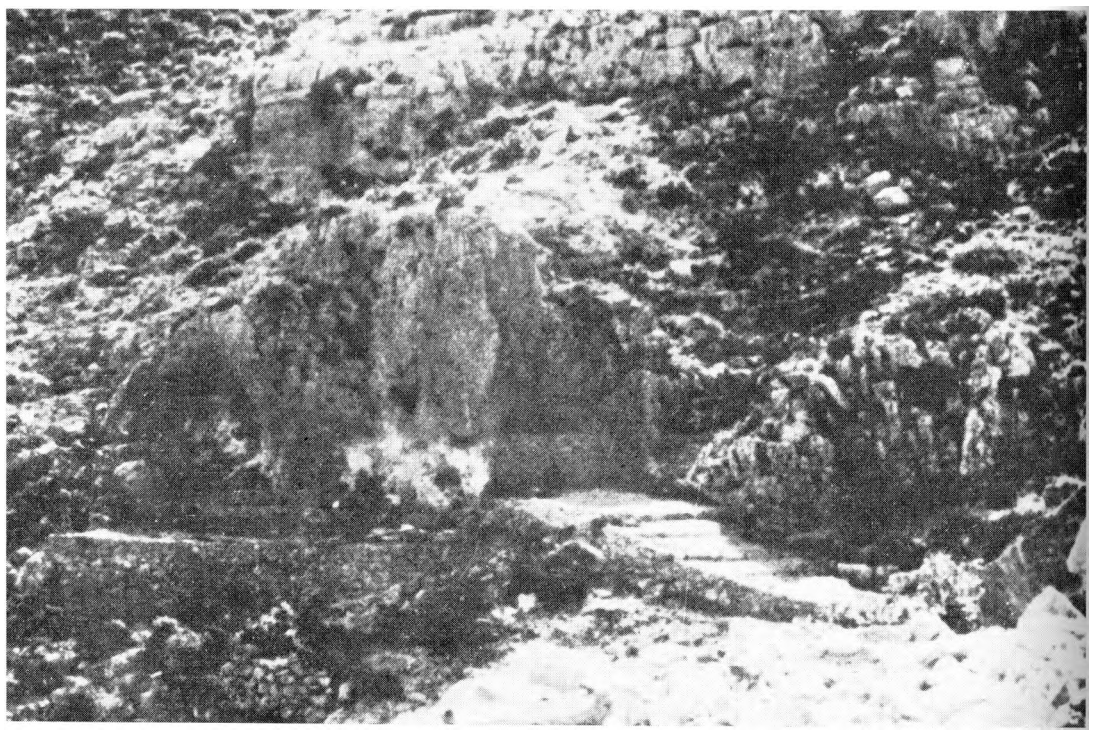

U neposrednoj blizini u Boroviku nalazila se i druga špilja u kojoj su bili smješteni VŠ i NKOJ

Avi^atičari Crvene armije: major Šornjikov, kapetan Jakimov i st. laj»mant Kalinkin u razgovoru sa maršalom Titom u špilji, ljeti 1944. godine

Maršal Tito sa svojim suradnicima na otoku Visu 1944. godine

manje od polovine žitelja. Oko 8.400 ili 20% stanovništva nalazilo se u NOVJ; u zbjegu je bilo 11.107 (Brač—Šolta 4.334; Hvar 2.989; Vis 3.784) osoba; Nijemci su raselili 1.115 osoba; preko 2.000 ljudi, žena i djece su ranije internirali Talijani ili se pak blagovremeno iselilo u druge gradove i mjesta na kopnu; u neprijateljskim formacijama bilo je svega oko 100 (50 u ustaškim i 50 u domobranskim formacijama).[311]) Na otoku Šolti, s obzirom da su mnogi ranije pristupili u redove NOVJ ili bili prinuđeni priključiti se zbjegovima, Nijemci su sve preostale silom otpremili u logore.

Za boravka na otoku Visu članovi oblasnih rukovodstava neprekidno su pružali pomoć rukovodstvima u najraznovrsnijim problemima, sudjelovanjem na savjetovanjima i sastancima okružnih rukovodstava, kao na primjer 18. srpnja 1944. godine, kada je među ostalim bilo govora i o upravo izdatom uputu NKOJ-a o organiziranju narodne vlasti u novooslobođenim gradovima (za njega korištena su i iskustva organa narodne vlasti u Dalmaciji, pa i na području viškog kotara). Tada je raspravljeno o uočenim nedostacima i novim smjernicama za pravilno sprovođenje politike centralnih organa (proces borbe za međunarodno priznanje tekovina NOB-e na temelju odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a); reorganizaciji AFZ-a; organizacionim (u odnosu na povezivanje i djelovanje svih partijskih i drugih organizacija i organa na otoku) i drugim problemima (razvitak trgovine, mjere za obnovu privrede, djelovanje narodnog sudstva, itd.). Svoja iskustva i smjernice za daljnji rad iznijeli su članovi oblasnih rukovodstava Vicko Krstulović, dr Miloš Žanko, Ante Jurjević-Baja i drugi.

Okružni komitet KPH za SDO područje rukovodio je s 3 kotarska, 7 općinskih (na Braču 3, na Hvaru 2 i na Visu 2) partijskih komiteta, odnosno s ukupno 49 (Brač **8**, Hvar 9, Vis—Lastovo 20; i na otoku Visu još: **6** pri Okružnom komitetu KP, 2 pri Omladinskoj brigadi, 2 pri Komandi mjesta Vis, 1 pri Komandi područja, **1** pri četi za borbu protiv pete kolone) partijskih ćelija, koje su obuhvaćale 347 članova KPJ (276 muškaraca i 71 žena), 118 kandidata (105 muškaraca i 13 žena), i 304 simpatizera (193 muškarca i 111 žena). Okružni komitet SKOJ-a rukovodio je djelatnošću 3 kotarska, 4 općinska komiteta i 2 mjesna rukovodstva SKOJ-a, sa ukupno **66** aktiva SKOJ-a u kojima je bilo obuhvaćeno 525 članova SKOJ-a (282 omladinca i 243 omladinke, od kojih je na otoku Visu bilo 323 omladinaca i omladinki). Organizacije USAOH-a obuhvatile su ukupno 2.998 članova.[312]) Operativne jedinice 26. divizije i Štaba Mornarice imale su posebna partijska i skojevska rukovodstva. Ako se uzme u obzir činjenica da je većina žena bila obuhvaćena u organizacijama AFZ-a, djeca u pionirskim organizacijama, a da su odrasli muškarci bili članovi raznih aktiva ili uključeni u radne grupe
— brigade, dolazi ***se*** do zaključka o skoro potpunoj organiziranosti preostalog stanovništva na otocima SDO područja.

Masovna organiziranost, pravilno rukovođenje i usmjeravanje cjelokupne aktivnosti, te suradnja svih političkih i vojnih foruma,

omogućili su da se na području djelokruga rukovodstava za SDO uspješno izvršavaju mnogobrojni zadaci. Pored političko-propagandnih akcija, koje su se osobito na otocima Visu i Lastovu ispoljavale u masovnim okupljanjima, proslavama prigodnih događaja i praznika, najznačajnija bila je svestrana djelatnost organa narodne vlasti u pogledu izvršenja zamašnih fortifikacijskih radova, istovara i utovara pristiglog materijala i opreme, daljeg razvitka sistema narodne vlasti i njegove djelatnosti na usmjeravanju privrede i rješavanja njenih problema u ratnim uvjetima na slobodnim otocima Visu, Biševu i Svecu, odnosno Lastovu i Sušcu, privremeno. Zatim i na okupiranim otocima Braču, Hvaru, a od oslobođenja Šolte (listopad 1944) i na tom otoku.

DJELATNOST OKRUŽNOG NOO-a SDO PODRUČJA

Okružni NOO za srednjođalmatinsko otočje[313]) objedinjavao je rad 3 kotarska, jednog gradskog, 16 općinskih i 57 mjesnih narodnooslobodilačkih odbora, s preko 250 odbornika. Kotarski NOO Brač—Šolta rukovodio je s jednim gradskim (Supetar), 9 općinskih (Bol, Milna, Nerežišće, Postire, Pučišće, Selca, Supetar, Sutivan, Šolta) i 28 mjesnih NO odbora. Kotarski NOO Hvar imao je razvijeno 5 općinskih (Bogomolje, Jelsa, Vrbanj, Starigrad i Hvar) i 22 mjesna NO odbora. Kotarski NOO Vis rukovodio je s 2 općinska (Vis i Komiža) i 7 mjesnih NO odbora, bez privremeno podređenih organa narodne vlasti na otoku Lastovu.[314]) Okružni NOO za SDO i njemu podređeni kotarski NO odbori nastojali su da u odgovarajućem obimu razviju sličnu organizacionu strukturu kao i Oblasni NOO za Dalmaciju, a u mjesnim i rajonskim NO odborima pojedini njihovi članovi bili su zaduženi za obavljanje raznovrsnih zadataka, koji su momentano imali prioritetniji značaj. Međutim, napori za usavršavanje rada NO odbora bili su neprekidni.

U Visu je 25. svibnja reorganizirani Okružni NOO za SDO na svojoj prvoj sjednici raspravljao o potrebi osnivanja svih odjela i odsjeka pri NO odborima, njihovoj popuni stručnim kadrovima i poduzimanju mjera da se organiziraju višednevni seminari za odbornike. Kasnije, na ovakvim seminarima, veći broj odbornika stekao je šira teoretska znanja i praktična iskustva za obavljanje svakodnevnih poslova i za unapređivanje djelatnosti organa narodne vlasti.

Iz preostalih primjeraka glasila »Otoci u borbi«, koje je izdavao agitprop Okružnog NOO za SDO, mogu se pratiti napori na daljnjem učvršćenju i razvitku organa uprave. U prostorijama Okružnog NOO za SDO u Visu održana je 29. svibnja 1944. godine konferencija[315]) radi razgraničenja nadležnosti između sudskih i upravnih odjela pri okružnom i kotarskim NO odborima. Kao zadaci ovih odjela predviđeni su: održavanje javnog reda, briga o javnoj sigurnosti, konfisciranje, organiziranje seoskih straža, izdavanje

dozvola za kretanje, organiziranje i raspodjela radne snage, rukovođenje mobilizacijom, kontrola trgovine i industrijskih poduzeća, organiziranje poštanske službe, vođenje administrativnog postupka protiv prekršitelja javnog reda i izdavanje dozvola za održavanje sastanaka i priredbi, popis stanovništva itd. Ovi upravni odjeli, posebno na otoku Visu, bili su tada neophodni, pošto je pod nadležnošću Komande područja za SDO bilo: 5 partizanskih četa (2 u Komiži, 3 u Visu); po 1 radna grupa od po 100 do 200 radnika za utovar i istovar materijala u lukama Vis i Komiža; radionice s oko 150 stručnih radnika; četa za borbu protiv pete kolone, zarobljenički logor na otoku Biševu s maksimumom oko 2.000 (ljeto—jesen 1944) zarobljenika, a pod neposrednim nadzorom 2 čete za njihovo čuvanje; 4 radne čete koje su bile pridate 26. diviziji za fortifikacijske radove; i tri radne brigade (2 na otoku Visu, a 1 na otocima Hvaru i Braču).[316] Djelatnost svih ovih jedinica i ustanova bilo je neophodno usmjeravati radi planskog izvršavanja postavljenih zadataka.

Stanovništvo otoka Lastova, poslije dugogodišnjeg fašističkog ropstva, imalo je mogućnost da tek 24. travnja 1944. godine izađe na prve slobodne izbore za predstavnike u već ranije razvijenim organima narodne vlasti. Na ovim izborima, između 41 slobodno predloženog kandidata izabrano je 9 odbornika.[317] Tako je i na otoku Lastovo, bez obzira što je poslije kapitulacije Italije ovaj otok ostao neokupiran i što su vlast regulirali novoorganizirani NO odbori, slobodan narod prvi put u svojoj historiji izravno birao svoje predstavnike, bez miješanja tuđinskih vlasti.

U srpnju mjesecu, a prema zaključcima Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, pristupljeno je pripremama za izbore rukovodstava — odbora Jedinstvenog narodnooslobođilačkog fronta (JNOF). Nakon dugotrajnih i sistematskih priprema, 27. kolovoza 1944. godine izvršeni su izbori za kotarske odbore JNOF-a u čitavom okružju.'*[13]-' Okružna konferencija JNOF-a za SDO održana je 20. rujna u Hvaru, uz sudjelovanje 162 delegata i više zvanica. Za predsjednika Okružnog odbora JNOF-a izabran je Blaž Sekul, za potpredsjednike Andrija Božanić i Nikola Repanić, za tajnika Jure Franičević, a za blagajnika Ante Frlan, dok su za članove izabrani: Benko Matulić, Ante Vojković, Nikola Kučić, Šime Mladineo, Dinko Kotoraš, Nikica Karmelić, don Anđelo Rabađan, Ante Frlan, Ecija Ljubetić, Ico Biočina, Stjepan Barbić, inž. Žarko Makiedo i Dinko Tudor.

U proljeće i ljeto 1944. godine Okružni NOO za SDO i niži NOO-i razvili su takvu organizacionu strukturu s kojom su ne samo mogli realno pružati pomoć vojsci i izvršavati osnovne političke zadatke već također vršiti funkcije stvarne vlasti, organizirati prosvjetno-kulturnu djelatnost, usmjeravati privredna kretanja i pristupiti obnovi ratom opustošenog okružja. Kada je prestala opasnost izravnog njemačkog desanta na otok Vis, stvoreni su uvjeti da se veći broj neboračkog stanovništva iskoristi za raznovrsne privredne za-

datke. Okružni NOO, uz pomoć lokalnih organa vlasti, pristupio je organiziranju radnih brigada i posebnih radnih četa.

Radne brigade i posebne radne čete na okružnom području, a posebno na otoku Visu, organizirala su okružna rukovodstva radi objedinjavanja i daljeg korištenja cjelokupnog za rad sposobnog preostalog neboračkog stanovništva. Na taj način nastojalo se da do tada pojedinačno korištene radne grupe, sastavljene od neboračkog stanovništva, rekonvalescenata i omladinaca koji su izdvojeni iz masovnih zbjegova, ubuduće planski izvršavaju unaprijed predviđene zadatke. Na konferenciji Okružnog NOO za SDO, koja je održana 21. svibnja 1944. godine, donijet je zaključak da se pri Upravnom odjelu uspostavi Odsjek za radne brigade od tri lica: jedan poljoprivredni stručnjak koji će rukovoditi poljoprivrednim radovima; jedan intendant koji će se brinuti o ishrani jedinica; i jedan politički radnik koji će usmjeravati političko-prosvjetni i partijski rad u brigadama. Ukupno, bile su organizirane 3 radne brigade.[919-1]

Omladinska radna brigada »Ante Jonić«, čiji se štab s jednom prištapskom četom nalazio u Visu, imala je 2 radna bataljona s po 5 radnih četa i ukupno oko 650 omladinaca i omladinki. Ova radna brigada izvršavala je i zadatke koje joj je postavljao Stab 26. divizije i, djelomično, pojedini NO odbori. Druga radna brigada, sličnog sastava, s oko **1.200** pojedinaca iz redova preostalog lokalno-viškog i biševskog neboračkog stanovništva, bila je zadužena za obavljanje poljoprivrednih radova, iskrcavanje-ukrcavanje materijala u lukama i niz raznovrsnih vanrednih radnih zadataka na otoku Visu. Ovoj brigadi kao ispomoć pridavano je i do 250 njemačkih ratnih zarobljenika. Treća radna brigada (podijeljena u polubrigade), od oko 1.400 ljudi, obavljala je poljoprivredne i razne druge radove na otocima Braču i Hvaru, bilo na svojim i imanjima porodica boraca i nezbrinutih, bilo po posebnim zadacima ilegalnih narodnooslobodilačkih odbora i drugih rukovodstava NOP-a.

Posebne radne grupe i čete sastavljene od žena, zanatlija, ribara i radnika tvornica sardina organizirane su radi pomoći bolnicama u posluživanju bolesnika, pripreme i kuhanju hrane, pranju rublja; ribarenja u organiziranim ribarskim družinama; normalnog rada tvornica sardina; opravke odjeće i obuće i radi drugih zanatskih radova u radionicama. O intenzivnom, organiziranom radu postoji niz podataka. U vremenu od 1. lipnja do 1. srpnja 1944. godine, na primjer, samo žene Komiže izradile su u krojačkim radionicama 326 komada odjeće, održavale čistoću u 57 kuća nastanjenih pripadnicima vojnih jedinica i ranjenicima, dale 3.261 nadnicu u polju i u tvornicama, sakupile i darovale bolnicama i vojsci 376 komada jaja, 1.430 litara mlijeka, 5 kg sira, 5 litara prošeka, 10 litara rakije i 28 kompleta odjeće; istovremeno su održale **8** masovnih sastanaka i proučavale materijale u 24 čitalačke grupe. Žene Visa su u istom vremenu sašile 2.776 komada odjeće, oprale 4.095 kom-

pietà rublja, održavale čistoću u 30 javnih zgrada, dale 1.200 nadnica u poljima, sakupile 820 litara mlijeka, održale 7 masovnih sastanaka i djelovale u **10** čitalačkih grupa.[320]-*

Organizirana djelatnost radnih brigada i posebnih radnih grupa i četa omogućila je na otoku Visu neprekidnu borbenu gotovost operativnih snaga, a na okupiranim otocima Hvaru i Braču barem minimalno održavanje vinograda, nasada i voćnjaka, bez obzira da li su njihovi vlasnici bili prisutni ili odsutni s otoka. Ova neposredna radna ostvarenja bila su samo jedan od vidova gospodarske djelatnosti na području srednjodalmatinskog otočkog okruga.

PRIVREDNA I POLITIKA OBNOVE

Gospodarski odjel Okružnog NOO-a za SDO poslije okružne konferencije održane u Visu od 17—19. travnja dobija planske zadatke, koji su kasnije uvjetovali njegovo proširenje od 3 na 5 članova. Prema zaključcima konferencije konstituirani su kotarski gospodarski odjeli, a postupno i odsjeci pri općinskim NO odborima.[32^] Uporedo, osnovane su ribarska i komisije za razmjenu hrane i drugih proizvoda na području okružja. Stanje privrede u okružju do kraja prve polovine 1944. godine moguće je rekonstruirati prema izvještajima okružnog gospodarskog odjela.[322^] Podaci su interesantni jer daju stanje privrede na otoku Visu i okupiranim otocima Hvaru, Braču i Šolti, čime se dokazuje da su NO odbori tada vršili ne samo političko-propagandnu, već pored ostalih djelatnosti vodili i točnu evidenciju o stanju privrede i poduzimali planske mjere za obnovu zemlje. Na terenu, ilegalni mjesni i seoski NO odbori prikupljali su podatke i usmjeravali rad preostalog stanovništva, a rukovodstva na otoku Visu razrađivala su planove i mjere za privredne djelatnosti i naknadnu obnovu oslobođenih otoka.

Vinogradarstvo i ratarstvo. — Radne brigade i grupe imale su zadatak da na području okružja obrade ukupno 4.200 ha ili 97.000 motika vinograda (Brač—Šolta 900 ha — 20.000 m.; Hvar 1.800 ha — 42.000 m.; Vis 1.500 ha — 35.000 m. Otočani onaj zemljišni prostor od 425 m^2 vinograda ili drugog zemljišta kojeg prosječan težak može obraditi motikom za jednu dnevnicu nazivaju »motika zemlje«, odnosno jednostavno »motika«). Na Hvaru, od polovine rujna njemački vojnici već su se svi bili koncentrirali jedino u garnizonu Sućuraj. Radne brigade su mogle organizirano raditi, ali zbog nedostatka radne snage, tokom proljeća i ljeta, samo su bili oplijevljeni i djelomično poliveni galicom i oprašeni sumporom svi vinogradi, dok je tek 20% okopano. Na otoku Braču, zbog postojanja njemačkih garnizona po cijelom otoku, vinogradi su bili obrezani, a samo minimalne površine vinograda obrađene. Na otoku Visu poljoprivredne radove obavljalo je povremeno i do **1.200** brigadista, no ni ovdje nije bilo moguće obaviti sve potrebne radove. Od ukupnih

površina viških vinograda za aerodrom posječeno je ukupno 142.168 čokota loza, pretežno mladih vinograda. Za potrebe svih kotara okružni NO odbor osigurao je 45.750 kg sumpora i 5.000 kg modre galice, što je bilo dovoljno samo za najosnovnije svrhe; viški težaci stavili su na raspolaganje i sve svoje zalihe od oko 15.000 kg sumpora, dok je 74 kg modre galice odvojeno za dezinfekciju sjemena pšenice. Nevrijeme s tučom (gradom) uništilo je 50% očekivanog uroda na prostoru od 50 ha vinograda. Procijenjeno je da se u jesenskoj berbi, na području SDO, može očekivati jedva polovina ukupnih predratnih količina vina, koje su se za srednjodalmatiske otoke kretale na oko 2.500 vagona.

U cijelom okružju, koncem lipnja, postojalo je ukupno 1.168 vagona vina (Vis 300, Hvar 700, Brač 150 i Lastovo 18 vagona). Cjelokupne količine nisu se mogle utrošiti, zalihe se nisu mogle prodati, a već je do tada samo na otoku Hvaru bilo oko 30 vagona pokvarenog vina. Narodnooslobodilački odbori poduzeli su mjere da se pokvarena i veća količina zdravog vina preradi u rakiju. Na otoku Visu, pored postojećih zaliha od 28.200 litara rakije, također su veće zalihe vina prerađene u rakiju. Da bi se utrošile zalihe vina, na otoku Visu je besplatno dnevno sledovanje boraca NOVJ i savezničkih iznosilo od pola do 1 litre vina. Svim NO odborima u okružju preporučeno je da po završenoj jesenskoj berbi, grožđe prerađuju u marmeladu, bez obzira što je uvelike manjkalo šećera.

Djelomičnom preorijentacijom na štetu vinogradarstva zasijana je pšenica na 521 ha odnosno 12.153 motike zemljišta i dobijeno ukupno 25 vagona pšenice (Hvar 191 ha odnosno 4.400 motika — 15 vagona pšenice; Brač 309 — 7.272 — **6**; Vis 13 — 297 — **2**; Lastovo **8** — 184 — 2).

Okružni NOO, prema izvještajima podređenih NO odbora sastavio je tablicu sa momentanim stanjem broja voćaka i maslina na svim područjima:

Otoci	Broj stabala					
	Maslina	Višanja	Smokava	Bajama	Rogača	Ostale voćke
Hvar	**107.531**	—	**24.772**	**5.673**	**3.135**	**4.600**
Brač i Šolta	**368.085**	**50.000**	**40.406**	**19.484**	**2.981**	**30.228**
Vis	**561**	—	**5.857**	**1.722**	**2.613**	**3.739**
Lastovo	**13.347**	—	**316**	**403**	**122**	**840**
Svega	**489.524**	**50.000**	**71.351**	**27.282**	**8.851**	**39.407**

Urod višanja na otoku Braču iznosio je 1944, godine oko 70.000 kg, od čega su manje količine prerađene u rakiju ili liker višnjak, a preostale osušene radi dopune prehrambenih artikala.

Od eteričnog bilja na otoku Hvaru dobijeno je 1.329 kg ruzmarinovog ulja i 324 kg levandinog ulja, a na otoku Braču 1.500 kg ulja od kadulje.

Radi razvitka povrtlarstva u južnoj Italiji nabavljeno je i stanovništvu okružja podijeljeno 668 kg sjemena (špinata, poriluka, salate, cikle, cvjetače, crvene repe, kupusa i rotkvica).

Narodnooslobodilački odbori zabranili su vanplansku sječu šume i davali sredstva da se rasadnici i dalje uzgajaju.

Zanimljivi su i točni podaci o broju momentano sačuvane i odgajane stoke i broju raspoloživih košnica s pčelama:

Otoci	Brojno stanje				
	mazgi	magaraca	koza	ovaca	košnica
Hvar	**816**	**459**	**3.495**	***2.886***	**966**
Brač	**1.060**	**451**	**3.331**	**5.953**	**250**
Vis	**304**	**242**	**1.176**	**338**	***100***
Lastovo	**109**	**117**	**283**	**562**	
S v e g a	**2.289**	**1.269**	**8.285**	**9.739**	**1.316**

Veću količinu vune, dobivenu od ovaca, narod je predao NO odborima, koji su je preko otoka Visa uputili na preradu u južnu Italiju, te je ovim putem nabavljeno nekoliko bala štofova i tkanina.

Ribarstvo i zanatstvo. Organizirani ribolov je za narod i vojsku tada bila jedna od važnijih privrednih grana, pošto se ulov svježe ribe najvećim dijelom odmah trošio za prehranu. Od ranijih ulova, preostale količine slane i prerađene ribe, inicijativama Oblasnog NOO-a za Dalmaciju prodavane su u južnoj Italiji. Ribarska komisija Okružnog NOO za SDO, osnovana u travnju, već je za svibanjskih »mrak« organizirala ribolov u predjelu otoka Sveca, u lipnju oko otoka Sušca i otočja Palagruža. Oko južnih obala otoka Hvara lovila je jedna plivarica i 10 vojgi-špurtenjači, a kao ispomoć upućeno je, u jesen, s otoka Visa i 122 budela (mreže stajaćice za lov srdela). Oko otoka Brača ribolov je bio onemogućen. Narodnooslobodilački odbori poduzeli su mjere da se preostali ribarski brodovi, oprema i alat pripreme za redovan ribolov. Na području okružja, po približnoj ocjeni, predvidjelo se da je mogućno postupno pripremiti ukupno posade i opremu za 16 plivarica, 100 mreža potezača ili trata i oko 150 vojgi-špurtenjača.

Za svibnja—lipnja ribari su oko otoka Sveca ulovili i vojsci i narodu stavili na raspolaganje 33.339 kg svježe ribe (od toga je raspodijeljeno u kg: bolnici 8. korpusa 4.004, bolnici 26. divizije 2.525, savezničkoj bolnici 815, borcima i mornarima NOVJ 6.493, savezničkim borcima i mornarima 1.098, pozadinskim jedinicama 680, etapnoj stanici zbjega 512, Štabu Mornarice 977 i narodu otoka

15.353 kg). Oko otoka Palagruže ribari su ulovili i odmah poslali oko 4.500 kg srdela, odnosno 85 barila. Hvarski ribari ulovili su
1 narodu podijelili 7.974 kg svježe ribe. Za kasniji ljetni i jesenski ribolov poduzete su mjere da se iz južne Italije nabave veće količine soli i praznih barila, dok su u komiškim tvornicama sardina poduzete sve mjere za normalnu proizvodnju.

Do konca lipnja mjeseca bila je potpuno osposobljena tvornica sardina braće Mardešić u Komiži i tvornica za konzerviranje ribe na Lastovu. Za osposobljavanje ledare u Komiži bila je naručena potrebna oprema u južnoj Italiji. Brodogradilišta u Visu i Komiži, kao i sve bolje opremljene radione proizvodile su za vojne potrebe, izravno pod komandom 4. POS-a. Narodnooslobodilački odbori vodili su na otoku Visu nadzor nad posebnim radionicama u Visu i Komiži, a na otoku Hvaru za potrebe NOP-a ilegalno su radile
2 kovačke radione. Na svim otocima radne brigade izgradile su oko 50 vapnenica, te uz pripremu kamenoloma osiguravale uvjete za obnavljanje porušenih zgrada.

Svi odjeli Okružnog NO odbora, a posebno gospodarski i za obnovu, dobili su planske zadatke za period do kraja 1944. godine, među kojima su bili važniji zadaci što brže obnove privrede nakon skorog oslobođenja, pogotovo što se očekivao brzi povratak izbjeglica.

Narodnooslobodilački fond i procjene šteta. — Narodnooslobodilački fond neprekidno je obnavljan doprinosima stanovništva u naturalnim proizvodima, pokućanstvu i novčanim prilozima, bez obzira što je narod u svemu trpio veliku oskudicu. Na čitavom području, a posebno na otoku Visu, praktično, stanovnici su do listopada 1944. godine ličnu i privatnu svojinu smatrali zajedničkom, suglasno tadašnjoj paroli »Sve za front, svi na front«. Stanovnici okupiranih otoka redovno su slali novčane i materijalne darove ranjenicima i borcima na otoku Visu, a prilikom prepadnih desanata darivali ih i posljednjim količinama proizvoda s kojima su momentano raspolagali.

U 1944. godini okružni narodnooslobodilački fond raspolagao je iz raznih izvora (od naroda, plijena, zajma), sumom od 3,480.012 kuna, 136.171 Lit, i 40 dinara, od čega je utrošeno ukupno 3,050.000 kuna i 91.221 Lit za: kancelarijski, školski i foto-materijal, liječenje bolesnih, zamjenu kuna i potrebe rukovodstva NOP-a u Italiji — ukupno 91.221 Lit; za fond Oblasnog NOO-a, otkup vune i pomoć partizanskim obiteljima — ukupno 3,050.000 kuna.

Od ostalih djelatnosti organa Okružnog NOO i drugih njemu podređenih rukovodstava značajniji su napori koji su učinjeni na neprekidnom razvitku sistema upravljanja i vlasti, organiziranju saobraćajnih veza, masovne usmene i pisane propagande, tiskanju glasila (»Otoci u borbi«, tiskano je u 600 primjeraka), rasturanju štampe, organiziranju dopisničke službe, osnovnom školstvu i kulturno-umjetničkoj propagandi. Pri okružnom NOO formirana je

kazališna družina od 23 člana koja je redovno davala priredbe za ranjenike, vojsku i narod na otoku Visu i na slobodnom dijelu okupiranog otoka Hvara. U mjestu Visu i Komiži, pored prikazivanja filmova u kinodvoranama, stvarani su uvjeti za sve raznovrsnije prosvjetno-kulturne, umjetničke, sportske i druge aktivnosti.

Organi za procjenu posljedica fašističkog terora utvrdili su tada da su ranije talijanski okupatori i Nijemci od 13. siječnja do 30. srpnja 1944. godine od naroda, opljačkali: 3.206 ovaca, 453 konja, 2.939 koza, 3.198 kokoši, 9.935 jaja (samo na Hvaru), 439.590 1 vina, 50.372 1 rakije, 13.049 1 ulja, 7.622 1 višnjaka (samo na Braču), 15.057 1 prošeka, 26.200 kg raznovrsne hrane, te demolirali 1.939 kuća. Nakon pljačkanja Talijani su zapalili 1.314 kuća, a računajući i njemačku okupaciju, narodu okružja nanijeta je šteta u vinogradarstvu za oko 98.975.000 kuna, u usjevima 96,910.000 kuna, a u raznom materijalu 4.431.550.000 kuna.[323j]

Oblasna rukovodstva i organi neposredno su usmjeravala okružna rukovodstva i organe za SDO područje, a čiju djelatnost su u mnogome potpomagala rukovodstva, organi i stanovništvo viškog kotara.

G L A V A XVII

VIŠKI KOTAR I NJEGOVO STANOVNIŠTVO OD SIJEČNJA DO KONCA LISTOPADA 1944. GODINE

DO PRESTANKA OPASNOSTI NJEMAČKOG DESANTA

Stanovništvo otoka Visa, Biševa i Sveca preživljavalo je sudbonosne mjesece historijske 1944. godine i aktivnim sudjelovanjem u svim zbivanjima dalmatinsko-oblasnog, jugoslavenskog i međunarodnog značenja. Do proglašenja otoka Visa ratnim garnizonom i naknadnih mjera' početkom ožujka[324]) najveći dio Višana već je bio uključen u vojne jedinice ili radne grupe za utvrđivanje i izvođenje različitih radova, a njihova pokretna i nepokretna imovina bila je na raspolaganju za ciljeve obrane otoka i NOB-e u cjelini.

Neposredno poslije proglašenja otoka ratnim garnizonom, predvođeni odabranim članovima KPJ i SKOJ-a, u izbjegličke logore upućeni su nesposobni za veće napore (3.784 djece, žena i fizički nesposobnih muškaraca); u jedinicama NOV i POJ već tada je bilo oko 1.000 stanovnika, ne računajući žrtve fašističkog terora, internirane i ranije raseljene s područja viškog kotara, a uglavnom na otoku Visu, poslije izvršenja mobilizacije i evakuacije ostalo je oko 3.500 stanovnika. Oni stanovnici koji su ostali na svojim rodnim otocima, a posebno na otoku Visu, raspoređeni su za obavljanje raznovrsnih borbenih i radnih zadataka. Od političkih aktivista, članova narodnooslobodilačkih odbora i omladinskih rukovodilaca formiran je, već koncem siječnja, Viški dobrovoljački bataljon.[325-1] Nedorasli omladinci i omladinke kasnije su uključeni u sastav omladinskih radnih četa, koje su u svibnju mjesecu ušle u sastav Omladinske radne brigade »Ante Jonić«. Preostali muškarci i žene, bez obzira na godine starosti, uključeni su u radne grupe, čete i bataljone, koji su obavljali najraznovrsnije poslove, bilo prema naređenjima štabova 26. divizije i Mornarice NOVJ, bilo prema planu vojno-pozadinskih organa i lokalnih organa narodne vlasti.

Zajedničkim doprinosima vojske i stanovništva izvršeno je fortifikacijsko uređenje otoka; izgrađen je aerodrom; osiguran prihvat ranjenika i izbjeglica i njihovo prebacivanje u južnu Italiju; sređen smještaj brojnih pripadnika operativno-taktičkih jedinica i pozadinskih službi NOVJ, te savezničkih dijelova i velikog broja ljudi angažiranih u raznim rukovodstvima i njima pripadajućim organima; riješen je problem prijema, skladištenja i otpreme većih količina raznovrsne savezničke pomoći u opremi, naoružanju i artiklima prehrane. Pored toga, stanovništvo je planski angažirano za obavljanje svih radova u lukama; posluživanje i njegu ranjenika i bolesnika u bolnicama i prihvatilištima; radove u vojnim menzama i perionicama, izvršavanje tekućih i pomoćnih zadataka u radionama, brodogradilištima i tvornicama; obnovu objekata, porušenih bombardiranjem; organiziran ribolov za potrebe prehrane i djelomično za rad tvornica konzervirane ribe; obradu vinograda i izvršavanje svih poljoprivrednih radova; i pomoć vojnim jedinicama i pozadinskim vlastima za sve probleme koji su momentano iskrsavali. Stanovništvo otoka bilo je obuhvaćeno intenzivnim političko-agitacionim radom i sudjelovalo je u svim zbivanjima i manifestacijama, koji su se neprekidno smjenjivali tokom više historijske epopeje.

Bez obzira na opasnost od njemačkog desanta, borci i stanovništvo otoka organizirali su 26. veljače proslavu dvadesetogodišnjice osnivanja Crvene armije. Na velikom mitingu u Visu, kojem su sudjelovali i britanski i američki oficiri i vojnici, zbor je otvorio komandant Komande područja za SDO Ante Vojković, a zatim su govorili vršilac dužnosti komandanta 26. divizije Maks Baće-Milić, komandant Mornarice NOVJ Josip Černi i sekretar Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju Vicko Krstulović. Na sličnom zboru u Komiži, osim zamjenika komandanta Mornarice NOVJ Srećka Manole, člana ONÓO-a za SDO Stipe Splivala, sekretara Okružnog komiteta KPH za SDO Jure Franičevića, govor su držali i predstavnici britanskih i američkh snaga. Nakon završetka zborova narod je posjetio savezničke bolnice i bolnice NOVJ i darivao ranjenike i bolesnike. Posjetama članica organizacije AFZ-a bolnicama, te masovnom aktivnošću u radionama odjeće i prigodnim svečanostima za 8. ožujak proslavljen je i Dan žena.[326)]

Inicijativom Općinskog NO odbora u Komiži je otvoren 8. ožujka Dom staraca i starica, u koji je smješteno 22 roditelja onih sinova koji su poginuli u NOVJ ili upućeni u zbijeg. Osnovan je poseban odbor sa zadatkom da se brine o snabdijevanju i životu u Domu, koji je bio prvi takve vrste na oslobođenoj teritoriji Dalmacije. Ubrzo je otvorena takva ustanova i u viškom naselju Kut. Predviđalo se da svaki od domova prihvati po oko 40 iznemoglih staraca i starica, o kojima će se brinuti čitavo stanovništvo, a preko odbora i organa narodne vlasti. Na ledini pokraj Podšpilja odigrana je 19. ožujka prijateljska nogometna utakmica, u kojoj

je, uz sudjelovanje brojnih promatrača, ekipa izabranih predstavnika savezničkih jedinica pobijedila izabranu ekipu 1. dalmatinske udarne brigade. Ovo je bio početak naknadnih intenzivnijih sportskih natjecanja. Omladina otoka Visa, do tada raspoređena po radnim grupama, uvrštena je 21. ožujka u 3 radne čete s ciljem da još organiziranije pomaže vojnim jedinicama pri utvrđivanju otoka i pri početnim radovima na izgradnji aerodroma.[327)]

Do kraja ožujka mjeseca stabilizirana je obrana otoka Visa. Opasnost od njemačkog desanta bila je još uvijek aktualna, ali su osnovne mase izbjeglica iz drugih krajeva i predviđeni stanovnici s otoka Visa evakuirani u Italiju. Prvobitna stroga pripravnost i vanredne mjere kretanja donekle su ubažene, čime je omogućena veća sloboda inicijative viško-otočkih političkih rukovodstava i organa narodne vlasti u naporima za stvaranje normalnijih uvjeta života i rada stanovništva. U slijedećim mjesecima navedena rukovodstva razvijaju sve samostalniju i plodniju djelatnost, utječući da preostalo stanovništvo pored borbenog i svog radnog doprinosa, sudjeluje i u organiziranim aktivnostima kulturno-prosvjetnog (analfabetski i školski tečajevi, predavanja, zidne novine i redovno izlaženje glasila i proučavanje tiskanih materijala), informativnog (u Visu i Komiži osnovani su i djelovali primjerno uređeni posebni »informacioni centri«, u kojima su na velikim panoima i kartama svakodnevno izlagani situacioni podaci o uspjesima NOVJ i snaga antihitlerovske koalicije), manifestacionog (proslave, defilei, dočeci i ispraćaji), sportskog i drugog karaktera.

PARTIJSKO-POLITIČKE ORGANIZACIJE I NJIHOV RAD

Kotarski komitet KPH za kotar Vis, kojim je rukovodio sekretar Niko Kučić, prvih mjeseci 1944. godine rješavao je najveći dio mnogobrojnih i složenih problema zajedno s oblasnim, okružnim i partijskim rukovodstvima 26. divizije i Mornarice NOVJ. Poteškoće su iskrsavale ne samo zbog težine vojne situacije i rješavanja problema izbjeglica i ranjenika, već i zbog raznovrsnih potreba mnogobrojnih rukovodstava koja su se nalazila na otoku. Veći broj iskusnih članova KPJ, SKOJ-a i odbornika upućeni su, prema postavljenim zadacima, da predvode izbjeglice i bolesnike radi organiziranja života i rada u logorima i bolnicama van zemlje. Osim toga, najistaknutiji organizatori NOP-a bili su angažirani u vojno-pozadinskim ustanovama i jedinicama, kao i u rukovodstvima za srednjodalmatinsko otočko okružje.

Početkom travnja nastala je potreba da se reorganizuju partijska rukovodstva radi intenzivnijeg sprovođenja povećanih zadataka u novim uvjetima na otoku i pripreme svih političkih organizacija i organa narodne vlasti za obnovu privrednog života.

Kotarska konferencija KPH za otok Vis, koja je održana 10. travnja, razmatrala je situaciju na otoku, postavila nove zadatke i potvrdila izbor reorganiziranog komiteta u sastavu: sekretar Niko Kučić i članovi Miće Karlić, Vinka Marinković, Vicko Božanić i Pjero Mardešić. Od istaknutijih viških partijskih rukovodilaca, Andrija Božanić bio je tada član Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, Nikola Repanić-Gandi član Okružnog komiteta KPH za SDO, Sime Petric član Centralnog odbora zbjega u El Shattu, Nikola Pincetić od ljeta bio je član Okružnog komiteta SKOJ-a za SDO, dok su članovi Okružnog NOO za SDO bili Ivan Barzić, Andrija Zamberlin i Ina Radišić. Kad se Niko Kučić početkom kolovoza razbolio, njega je na položaju sekretara Kotarskog komiteta KPH za otok Vis zamijeno Veljko Brajčić.[328]) Mnogi ostali s viškog otočja bili su na rukovodećim položajima u jedinicama NOVJ i u pozadinskim komandama i štabovima, te drugdje.

Reorganizirani Kotarski komitet KPH za kotar Vis—Lastovo raspisao je 14. travnja okružnicu cjelokupnom partijskom članstvu u kotaru.[329]) U njoj posebno naglašava potrebu daljnjeg organizacionog učvršćenja narodnooslobodilačkih odbora i njihovog usmjeravanja na obnovu privrede i školstva, potrebu čuvanja imovine izbjeglica i pripremanja uvjeta za njihov povratak. Da bi se ovi zadaci planski ostvarili, angažirane su sve partijske i masovne organizacije, koje su trebale da sprovedu odluke Kotarske konferencije lokalnih organa vlasti, održane 10. i 11. ožujka. Prema smjernicama okružnice partijskom članstvu i prema poduzetim naknadnim inicijativama, uočljivo je da su partijska rukovodstva i članstvo uporno djelovali da narodnooslobodilački odbori, kao prava narodna vlast, postanu inicijatori i realizatori cjelokupne djelatnosti lokalnog značaja.

Organizaciono stanje partijskih i organizacija SKOJ-a bilo je, iz razumljivih razloga, promjenljivo iz mjeseca u mjesec. Ipak, karakteristični su podaci za mjesec lipanj, jer je tada situacija donekle stabilizirana. Po ovim podacima[330]) na području kotara Vis—Lastovo komitet je rukovodio djelatnošću tri partijska komiteta i dva biroa (općinski komitet Vis, Komiža, Lastovo, a biroi pri komandama mjesta Vis i Komiža), koji su usmjeravali rad 38 partijskih ćelija sa 197 članova (167 članova i 30 članica) KPJ, 85 kandidata (78 muškaraca i 7 žena) i 130 simpatizera (93 muškarca i 37 žena). Kotarski komitet preko općinskog komiteta i biroa organizirao je i usmjeravao rad masovnih organizacija NO fronta, AFZ-a i omladinskih organizacija USAOH-a i SKOJ-a, u kojima je bilo obuhvaćeno gotovo cjelokupno preostalo stanovništvo otoka Visa, Biševa[331]) i Lastova. Kotarski komitet SKOJ-a rukovodio je s dva općinska komiteta u čijih je 26 aktiva bilo 335 (235 omladinaca i 100 omladinki) članova SKOJ-a. Pored općih podataka o brojnom stanju članstva, bitno je uočiti da je Kotarski komitet tada morao voditi računa o djelatnostima u većem broju raznovrsnih organa, jedinica i ustanova, kao Kotarskom NOO-u; općinskim

odborima Vis, Komiža i Lastovo i organizacijama u mjestima, selima i zaseocima i pri Komandi područja za otok Vis, njenim stražarskim i jedinicama za borbu protiv pete kolone (četa PPK); pri komandama mjesta Vis i Komiža, njihovim partizanskim stražama i radnim grupama, četama i ribarskim družinama; pri četi (kasnije dvije) za čuvanje ratnih zarobljenika u logoru na otoku Biševu; pri omladinskoj brigadi, radnim bataljonima i četama; i pri etapnim i relejnim stanicama za prihvat izbjeglica, ranjenika i prijem-otpremu savezničke pomoći.

Lokalne partijske i masovne političke organizacije na otoku Visu imale su izravnu podršku i pomoć okružnih za SDO, oblasnih za Dalmaciju i centralnih jugoslavenskih partijsko-političkih i organa narodne vlasti. Zbog toga i opće podrške stanovništva mogli su lokalni organi narodne vlasti na otoku i sprovoditi plodnu, svestranu i uspješnu aktivnost.

DJELATNOST ORGANA NARODNE VLASTI

Prema rezultatima prvih slobodnih izbora na otoku Visu, od 17. prosinca 1943. godine, Kotarski NOO za kotar Vis, u nešto izmijenjenom sastavu u proljeće 1944. godine,[332]) objedinjavao je rad tri općinska (Vis, Komiža i Lastovo) i 9 mjesnih (7 na otoku Visu i Biševu i 2 na otoku Lastovu) NO odbora. Pošto je do konca ožujka u mnogome izmijenjen prvobitni sastav odbornika, a i zbog obima novih zadataka, bila je zakazana izvanredna kotarska konferencija svih izbornih organa narodne vlasti.

Kotarsku konferenciju sazvao je Kotarski NOO za područje Vis—Lastovo. Održana je u Visu 10. i 11. ožujka uz sudjelovanje 62 odbornika svih lokalnih narodnooslobodilačkih odbora, delegiranih predstavnika Oblasnog NOO-a (dr Miloš Zanko, Dušan Popović i drugi), Okružnog NOO-a za SDO (Pavao Vranjican, Nikola Repanić-Gandi, Stipe Splivalo i drugi) i mnogih odbornika iz kotareva Brač—Šolta i Hvar. U iscrpnoj diskusiji prikazani su uspjesi i poteškoće u dotadašnjem radu, ukazano na nedovoljno organiziran rad radnih jedinica, potencirana je potreba da odbori ostvare svoju izrazitu rukovodeću ulogu među stanovništvom, te po obliku i sadržaju postanu istinski nosioci demokratske narodne vlasti, a radi planskog sudjelovanja u izgradnji nove države. Naglašeno je da se pred narodnooslobodilačkim odborima postavljaju novi i raznovrsniji zadaci: organiziranje svih područja života i rada; obnova privredne, prosvjetne, zdravstvene, sudske i drugih djelatnosti; svestrano poboljšanje uvjeta života; postupno organizaciono proširenje i učvršćenje rada odjela i odsjeka; uopće, te borba za svestraniju izgradnju nove narodne državne vlasti. Tajnik Oblasnog NOO-a za Dalmaciju dr Miloš Zanko, sumirajući rezultate rada, između ostalog, naglasio je da su postignuti zadovoljavajući rezultati, a posebno u rješavanju problema izbjeglica. Konferencija je jedno-

glasno odala priznanje radu lokalnih organa narodne vlasti i izglasala povjerenje za daljnji rad Kotarskom NO odboru pod predsjedništvom Ivana Božanića-Cure. Nadalje, prihvaćen je prijedlog da se u prošireni plenum kooptiraju aktivisti-rodoljubi Petar Borčić i Mara Bjažević. Nakon toga upućeni su pozdravni telegrami maršalu Titu, AVNOJ-u i ZAVNOH-u.[333])

Poslije Kotarske konferencije viško-otočkih organa narodne vlasti sprovedeno je natjecanje u svim oblastima života i rada, u okviru rješavanja zadataka koji su postavljeni pred narodnooslobodilačke odbore poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a i izravno pred održavanje Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a (održano u Topuskom 8. i 9. svibnja 1944. godine). U okviru ovih zadataka obavljeni su 24. travnja prvi izbori za narodnooslobodilačke odbore na otoku Lastovu, a na otoku Visu ubrzano su vršene pripreme za objedinjavanje omladinskih radnih grupa i četa u omladinsku brigadu. Dana 13. svibnja u Visu je, na inicijativu Privrednog odjela Okružnog NOO-a za SDO, održana konferencija o privrednim problemima. Pored predstavnika oblasnih i okružnih odjela, odbornika lokalnih organa vlasti i masovnih organizacija, konferenciji su prisustvovali predstavnici štabova 26. divizije, 4. POS-a, Komande područja i komandi mjesta. Pročelnik privrednog odjela Okružnog NOO-a za SDO Dinko Tudor iznio je u referatu probleme privrede i obnove okružja, nakon čega je konferencija prihvatila konkretne zadatke u pogledu industrije, za tvornice konzervi, poljoprivrede (vinogradarstva, povrtlarstva, maslinarstva itd.), ribarstva i obnove porušenih objekata.[334]) Prema prvobitnim zaključcima i zaključcima s ove konferencije, 21. svibnja održana je na nivou okružnih i lokalnih rukovodstava nova proširena konferencija na kojoj su donijeti zaključci o formiranju omladinskih brigada. Na otoku Visu formirana je omladinska brigada »Ante Jonić«, reorganizirane obalne i druge radne čete i zakazano svestrano natjecanje između pojedinih grupa, vodova i četa radnih jedinica. Samo za 17 dana pripadnici 4. i 5. čete omladinske brigade »Ante Jonić« dali su 1.525 nadnica, izdali 6 brojeva zidnih novina, naučili osnovama pismenosti jedanaestoricu omladinaca i omladinki, održali 16 političkih časova, 2 četne konferencije i napisali 74 raznovrsna dopisa za lokalnu štampu.[335])

Pored veličanstvene proslave praznika Prvog svibnja, kojeg su vojska i narod zajednički proslavili, stanovništvo otoka je obradovano otvaranjem »Radničkog doma« u Visu (do tada zgrada »Hrvatskog doma«), u prostorijama kojega su svoje programe izvodile amaterske družine i »Kazalište narodnog oslobođenja« (od konca lipnja). Pored otvaranja sličnog doma u Komiži, u oba općinska središta redovno su radile kino-dvorane, otvorena su »Pučka sveučilišta« (u Visu 17. svibnja, a koncem mjeseca i u Komiži), nastavljen redovan rad pojedinih osnovnih škola i pristupljeno otvaranju drugih javnih ustanova i ureda. Život se počeo normalizirati bez obzira na ratne uvjete i neprekidne desantno-prepadne aktivnosti brani-

telja na druge otoke. Koncem mjeseca, tj. 30. svibnja, u Visu je organiziran veliki omladinski miting, na kojem su učesnici Drugog kongresa USAOJ-a objasnili omladini na otoku Visu značenje kongresa i prihvaćene obaveze. Prigodnim govorom omladinu je pozdravio i Vicko Krstulović, sekretar Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju.[336])

Kada je otok početkom lipnja postao opće jugoslavensko središte, organi narodne vlasti intenzivirali su djelatnost za proširenje i organizaciono učvršćenje odjela i odsjeka svih lokalnih odbora, pojačanu političku aktivnost i privrednu djelatnost na realizaciji Zajma narodnog oslobođenja, te stvorili uvjete za veću pomoć stanovništvu. Pri Kotarskom osnovan je odjel, a pri općinskim narodnooslobodilačkim odborima odsjeci za sudstvo, te pristupljeno osnivanju narodnih sudova. Zdravstveni organi pri narodnooslobodilačkim odborima na otoku Visu, pored ostalog, osnovali su grupe za čišćenje ulica, 4 perionice, 2 parna kupatila, utjecali da se izgradi i uredno održava oko 100 stalnih i poljskih zahoda, sanitarno osigurali 300 kuća, osnovali 2 bolnice za pučanstvo i na kursevima osposobili 13 bolničarki. Prosvjeti i radu škola posvećena je puna pažnja. Gdje god je bilo moguće, bez obzira na broj djece, otvarane su osnovne škole. Ukupno je radilo 7 osnovnih škola u zgradama, 2 u špiljama, otvoreno je nekoliko analfabetskih tečajeva, a u pučkim sveučilištima i knjižnicama održavana su prigodna predavanja.[337]) Da bi škole na otoku Visu i u ostalim krajevima Dalmacije imale bolje uvjete za svoj rad, Predsjedništvo ZAVNOH-a uputilo je po Ivi Tijardoviću u Bari 1 primjerak »početnice« s molbom da se tiska u 80.000 primjeraka. Ukoliko se to ostvari, predviđalo se da se na sličan način tiska početnica za prvi razred osnovne škole i čitanke za pojedine razrede osnovnih i srednjih škola.[338]) Čitav mjesec lipanj u mjestima, selima i zaselcima otoka održavani su masovni narodni zborovi (važniji: 22. lipnja za Podstražje—Rukavac, 23. lipnja u Visu, Podšpilju i Pliskom Polju itd.), na kojima je narodu objašnjavano značenje borbe za očuvanje tekovina revolucije, bitni elementi sporazuma Tito—Šubašić, privredna problematika u pogledu žetve žitarica, priprema za berbu grožđa, obnovu gazdinstava, te i priprema za prihvat povratnika-izbjeglica, kao i niz drugih problema.[339])

Članice viških organizacija AFZ-a, pored svog neprekidnog angažiranja u radnim grupama, redovno su posjećivale bolnice i predavaie darove stanovništvu, bolesnicima i ranjenicima NOVJ i savezničkih snaga. Pored predaje onih darova, koje su uputili izbjeglice iz prekomorskih logora, pripadnici NOVJ iz baza u Italiji, saveznici i borci jedinica NOVJ, žene otoka Visa donosile su namirnice i razne potrepštine (npr. ribu, kolače, smokve, grožđe, prošek, vino, rakiju, tanjure i drugo posuđe i pribor, cigarete, sapun, maramice, kape, odjeću, obuću itd.), koje je stanovništvo odvajalo od svojih usta i zaliha, a i poklone trajne vrijednosti iz svojih kuća,

pa čak i uspomene svojih najmilijih. Savezнički i bolesnici vojne bolnice 8. korpusa izražavali su stanovništvu zahvalnost usmenim i pismenim putem.[340']

Na kotarskoj konferenciji AF2-a kotara Vis, koja je održana 17. kolovoza, izneseni su mnogobrojni primjeri nesebičnog požrtvovanja žena otoka. Na području kotara Vis bilo je tada ukupno 947 žena, od kojih su 602 bile stalno angažirane u raznovrsnim radnim ekipama i u posebnoj radnoj brigadi od 126 žena. Za mjesec dana one su dale 3.527 nadnica. Žene otoka sakupile su 600 komada robe za izbjeglice, u roku od mjesec dana oprale 30.964 komada odjeće i rublja. Oko 40 žena u krojačkim radionicama sašilo je za mjesec dana 3.102 pari rublja.[3415] Skupno i pojedinačno, za rad sposobne 602 viške žene, iako preopterećene naporima za održavanje, opsluživanje i čistoću ranjenika, bolesnika i mnogobrojnih ustanova na cijelom otoku, sudjelovale su i u fortifikacijskim radovima, održavanju poljoprivrednih gazdinstava i vodile brigu oko svojih i domova izbjeglica. Doprinos viških i komiških žena u 1944. godini ciljevima revolucije bio je ekvivalentan naporima njihovih muževa i djece.

U toku kolovoza mjeseca na otoku Visu obavljene su opsežne pripreme za sprovođenje izbora za mjesne, općinske i kotarske odbore JNOF-a. Na Kotarskoj konferenciji JNOF-a za kotar Vis, koja je u Visu održana 27. kolovoza, u Kotarski odbor JNOF-a izabrano je 15 predstavnika: Veljko Brajčić, Andrija Mardešić, Vinka Marinković, Ante Ruljančić, Andrijana Linčir, Šime Mladineo, Ivan Brajčić, Pavao Borčić, Boris Mardešić, Ivan Bralić, Vicko Božanić, Antun Božanić, Jakov Vodanović, Stjepan Pećarević i Pavao Bogdanović.[3425]

Početkom rujna, prije proslave godišnjice 1. dalmatinske udarne brigade i polaska svih boraca s otoka u borbe za konačno oslobođenje Dalmacije, vojska i stanovništvo zajednički su slavili godišnjicu oslobođenja otoka Visa. Tom prilikom veći broj političkih i vojnih predstavnika nove Jugoslavije i savezničkih snaga odalo je priznanje stanovništvu otoka, ukazalo na značenje i ulogu otoka Visa u njegovoj historijskoj etapi i posebno na približavanje dana skorog oslobođenja čitave zemlje.[3435] Ubrzo nakon proslave godišnjice branitelji su postupno počeli napuštati otok Vis. Lokalni organi narodne vlasti mogli su se od tada sve više usmjeravati na obnovu privrede otoka i pripremu za prihvat izbjeglica-povratnika. Glasilo NOF-a srednjodalmatinskog otočja »Otoci u borbi« i nadalje je redovno obavještavalo stanovništvo o svim događajima na bojištima i aktualnim lokalnim zbivanjima. U broju 34. od 5. listopada objavljeni su podaci o oslobođenju srednjodalmatinskog otočja,[3445] a u broju 36. objavljena je vijest o oslobođenju Beograda.[3455]

Bez obzira na objašnjenja raznovrsnoj djelatnosti lokalnih organa narodne vlasti na otoku Visu, potrebno je, u kraćem osvrtu, prikazati ratnu privredu na oslobođenom Visu, u etapi opisanih historijskih zbivanja.

DOBRA I PROIZVODNJA NA RASPOLAGANJU OKUPLJENIMA NA OTOCIMA VISU I BlSEVU

Privredne prilike na otoku Visu poslije prestanka talijanske okupacije svakim danom su se pogoršavale. Omladinci i ljudi zrelih godišta ili su dobrovoljno stupili u NOVJ, ili su angažirani za vojne potrebe, zbrinjavanje ranjenika i izbjeglica i osiguravanje uvjeta za smještaj vojnih jedinica. Povećanjem opasnosti njemačkog desanta i uporednim utvrđivanjem otoka i njegovim pretvaranjem u ratni garnizon, lokalni organi narodne vlasti i stanovništvo nisu mogli voditi brigu o vinogradarstvu i ribarstvu, osnovnim privrednim granama. Stariji članovi domaćinstava, žene i djeca uspjeli su na jesen 1943. godine da obave berbu grožđa i prerade ga u vino i rakiju i izvrše osnovne poljoprivredne radove. Za jesenski i zimski ribolov nedostajali su ljudi, zbog čega je obavljan samo s nekoliko ribarskih mreža. Zimi 1943/1944. godine opće prilike su se još više pogoršale, a pogotovo kada je od konca veljače 1944. godine naređeno prisilno evakuiran je stanovništva u logore u južnoj Italiji i u Egiptu. Tek koncem ožujka, jenjavanjem opasnosti od njemačkog iskrcavanja, vojne vlasti i narodnooslobodilački odbori poduzimaju mjere da se obnove privredne djelatnosti. Preostalom lokalnom stanovništvu (većinom starcima, staricama i djeci) omogućeno je da, pored ostalih, obavlja i poljske radove. Tada se organizirano usmjeravaju i pojedine radne grupe i čete da potpomognu stanovništvu i u obnavljanju privrede otoka.

Od početka travnja vojni i svi organi narodne vlasti posvećuju veću pažnju obnovi privrede. Posmatrajući pojedine privredne grane, može se steći potpuniji zaključak o materijalnom doprinosu koje je stanovništvo pružilo obrani otoka i naporima da se i u teškim ratnim uvjetima ne zapostavi privredna djelatnost. Realni podaci za ovo prikupljeni su iz izvještaja okružnog za SDO i viško-kotarskog privrednog odjela.[348])

Od količina grožđa sakupljenih jesenskom berbom 1943. godine prerađeno je oko 70.000 hl (predratna proizvodnja kretala se maksimum preko 100.000 hl vina), oko 500 hl rakije i nešto više prošeka. Svako domaćinstvo ostavilo je rezerve grožđa za zimu i izvjesne količine preradilo u marmeladu. Za potrebe vojske, ranjenika, bolesnika i izbjeglica stanovništvo otoka, od ukupnih količina sačuvanog i proizvedenog vina, darovalo je 25.000 hl, a od jeseni 1943. do kraja 1944. godine i velike količine (izvještaji ukazuju na oko jedan milijun kg grožđa odnosno ekvivalent za oko 7.000 hl vina) grožđa. Pored toga, za bolnice su izdate veće količine rakije i prošeka. Potreba je nalagala da se pri izgradnji aerodroma uništi 27 ha (638,5 motika) najplodnijih viških vinograda (142.168 čokota vinove loze, pred rat zasađenih).

Prodajom slane i konzervirane ribe talijanskim firmama kupljene su veće količine modre galice i sumpora, od čega je za potrebe

otoka Visa dodijeljeno 19.587 kg sumpora i 3.900 kg modre galice. Ove količine, s postojećim zalihama od 15.000 kg sumpora i nešto manje modre galice, omogućile su da se preostali viški vinogradi sačuvaju od propadanja, inicijativama stanovništva i radnih brigada.

Tokom ljeta 1944. godine na otoku Visu postojale su zalihe od oko 30.000 hl vina, koje se nisu mogle potrošiti, a niti prodati. Zbog nemogućnosti redovnog održavanja, izvjesne količine vina su se počele kvariti, zbog čega je pomoću 25 kotlova za pečenje, u rakiju prerađeno 43.137 litara vina. U ljetnom periodu za potrebe branitelja i ostalih na otoku dnevno je besplatno dijeljeno oko 65 hl vina, a za mjesec lipanj, na primjer, u svim kantinama prodato je svega 64 hl vina. Svim količinama vina i rakije raspolagali su organi narodne vlasti, pošto su brojne kuće i konobe ostale bez svojih vlasnika. Narodnooslobodilački odbori starali su se za obradu vinograda i očuvanje imovine boraca i izbjeglica, pa je bilo moguće da se u jesenjoj berbi 1944. godine proizvede oko 55.000 hl vina, iako su predhodne velike količine grožđa utrošene za prehrambene svrhe.

Viški ribari ulovili su 1942. godine oko 1,000.000 kg ribe, a 1943. godine samo oko 450.000 kg ribe. U 1944. godini ulovljeno je svega polovina ulova koji je ostvaren 1943. godine. Od ovih količina ulovljene ribe u komiškim tvornicama prerađene su (u vidu konzervi ili pak posoljeno u barile-buriće) veće količine, koje su utrošene ili ostale kao zaliha. Do listopada 1944. godine viški ribari i tvornice stavile su na raspolaganje, za prodaju talijanskim firmama, ukupno 347.564 kg (282.458 kg slanih srdela, skuša i inčuna i 65.106 kg razne konzervirane ribe) prerađene ribe za koje je dobiveno 25,113.710 talijanskih lira. Dobivenim novcem trgovački predstavnici nove Jugoslavije kupili su veće količine namirnica i raznovrsnih potreba za vojsku i stanovništvo Dalmacije, pa tako i viškog kotara. Pored toga, vojsci, rukovodstvima i ustanovama besplatno su dijeljene veće količine svježe i prerađene ribe. Samo u svibnju mjesecu podijeljeno je 17.900 kg svježe ribe i 2.490 kutija sardina. Iz ovih nekoliko podataka vidi se važnost viškog ratnog ribarstva i industrije ribljih konzervi, ne samo za prehranu stanovništva i branitelja otoka već i za začetak međunarodne trgovine nove Jugoslavije.

Ribarstvo i industriju prerade ribe narodnooslobodilački odbori otpočeli su obnavljati u rano proljeće 1944. godine. Tada je pri Kotarskom NO odboru za viško-otočko područje formirana ribarska komisija koja je pristupila prikupljanju inventara, obrazovanju ribarskih družina i organizirala početak ribolova. U svibnju, na ribolovnim predjelima oko otoka Sveca (Sv. Andrija) ribarile su
3 plivarice sa 56 ribara, a oko otoka Palagruža 3 vojge-špur ten jače sa 16 ribara; oko otoka Biševa i Visa bio je zabranjen noćni ribolov. Viški ribari su neprekidno obnavljali ribarske družine, lovili svakim danom veće količine ribe i usavršavali ribolov. Pošto su se Nijemci iz svih garnizona otoka Hvara već ljeti skoncentrirali u luci

Sućuraj, viški ribari uputili su svojim hvarskim drugovima brodove, opremu i pribor, te i iskusnije ljude da organiziraju ribolov, do sređivanja prilika na otoku.

U Visu i Komiži postojale su po jedna brodogradilišna radionica za popravak brodova, a ona u viškoj uvali Stonca bila je osposobljena za remont i popravke drvenih patrolnih čamaca i naoružanih brodova u suradnji s mehaničarskim i električarskim radionicama i za remont i popravak brodskih motora. Komiška brodogradilišna radionica popravljala je manje drvene brodove otočkih flotila, koji su bili usidreni u uvalama oko Komiže i oko otoka Biševa. U viškom brodogradilištu, na primjer, samo u svibnju mjesecu izvršene su raznovrsne opravke na 72 ratna i transportna broda Mornarice NOVJ. Mornarica NOVJ i vojne jedinice imale su veći broj raznovrsnih tehničkih i intendantskih radionica pod svojom neposrednom kontrolom.

Lokalni narodnooslobodilački odbori i pozadinske ustanove na otoku organizirali su u okviru svog teritorijalnog područja obavljanje raznovrsnih radova u 17 posebnih radnji i radiona, u kojima je bilo zaposleno 32 majstora i više pomoćne radne snage. U Visu su radile 2 kovačke, 2 drvodjelske, 2 krojačke, 1 postolarska, 2 sedlarske, 1 bačvarske radione i 3 brijačke radnje. U Komiži radile su po 1 kovačka, postolarska i bravarska radionica i 1 brijačka radnja.

Komiške tvornice sardina pretrpjele su znatne štete od bombardiranja, a zbog nedostatka svježe ribe i sirovina za izradu kutija za konzerve prestale su radom siječnja 1944. godine. Nastojanjem narođnooslobodilačkih odbara i uz pomoć vojske naknadno obnovljen je rad dviju tvornica konzervi (»Mardešić and Co« i »Neptun«), a ostale četiri prilagođene su u radione (za obavljanje limarskih, mehaničarskih djelatnosti i za pregled, popravak i remont pješadijskog naoružanja) i za bolnicu.

Razvitkom trgovačke razmjene s Italijom nabavljene su veće količine sirovina, alata, instrumenata i opreme, za vojne i civilne radionice, što je omogućilo veću i kvalitetniju proizvodnju u tehničkim i bolje usluge u obrtničkim radionicama i radnjama.

Osim vinogradarstva i vinarstva, ribarstva, organiziranog obavljanja tehničkih radova i usluga, lokalni narodnooslobodilački odbori bili su inicijatori obnove i procvata i ostalih privrednih i drugih djelatnosti. U poljoprivredi, organizirano je sijanje žitarica (pšenica, raž i soja), mahunastih kultura (boba, graška, graha-fažola, slanutka), sadnja povrtlarskih kultura i drugih. Uopće, nastojalo se da se između redova loza, u vinogradima, krčenjem i obradom ledina i vrtova stvore uvjeti za dobijanje dopunskih artikala za prehranu stanovništva, ranjenika i bolesnika. Proizvodi voćarstva u svježem ili sušenom stanju (npr. rogači, višnje, smokve) također su dopunjavali oskudnu redovnu podjelu namirnica u radnim jedinicama. Iako je organiziran rad u rasadniku i povremeno nastavljeno s po-

šumljavanjem, potrebe za gorivnim drvom bile su velike. Samo do svibnja mjeseca 1944. godine narodnooslobodilački odbori osigurali su sječu i izdali za vojsku i bolnice 616 m^3 gorivnog drva i oko 40 m^3 iskrčenih trsova loze. Pored toga vojne jedinice su same pronalazile mogućnost nabavke gorivnog drva, čime je znatno umanjen šumski fond, a pokupljeni su skoro svi podupirači loza u viškim vinogradima. Mnogobrojne štete u vinogradima i šumama bile su neizbježne, ali su suradnjom vojnih i narodnih vlasti izbjegnuta veća oštećenja stalnih objekata, inventara i nasada.

Narodnooslobodilački odbori i preostalo stanovništvo na otoku Visu, pored mnogobrojnih vojno-pozadinskih djelatnosti, ispunili su i osnovni privredni zadatak u teškim ratnim uvjetima, kada je na otoku bilo stacionirano prosječno više od 20.000 (maksimalno i oko 30.000) boraca i ljudi u raznovrsnim ustanovama i rukovodstvima. Nije dozvoljeno da vinogradi propadnu, ribarstvo je obnovljeno, radione i obrtničke radnje nastavile su djelatnost i poduzete su najvažnije mjere za što potpuniju obnovu proizvodnje u tvornicama sardina. Izbjeglice-povratnici, smatralo se, mogli su biti organizirano prihvaćeni i odmah uključeni u obnovu svojih domaćinstava.

Glava XVIII

SREDIŠTE NOVE JUGOSLAVIJE
(od 7. srpnja 1944. do 15. listopada 1944)

PRIKAZ PRETHODNIH NAPORA NOP-a ZA MEĐUNARODNO PRIZNANJE TEKOVINA NOB-e

Dok su se zbivanja na otoku Visu odvijala prema već objašnjenom, čime su mjesto i uloga otoka prerasli svoje prvobitno značenje, pod pritiskom uspjeha NOVJ i jedinstvene podrške svih jugoslavenskih naroda NOP-u, glavni nosioci antihitlerovske koalicije postupno su mijenjali svoj stav, prihvaćajući stvarno stanje u Jugoslaviji. Ovaj proces, koji se djelomično odvijao i s otoka Visa, poznat je kao borba za međunarodno priznanje nove Jugoslavije.

Na Drugom zasjedanju AVNOJ-a (u Jajcu s početkom od 29. studenog 1943) predstavnici jugoslavenskih naroda, u odnosu na daljnju borbu za međunarodno priznanje, donijeli su Deklaraciju, čije su prve četiri odluke imale dalekosežno značenje. One su formulirane prema slijedećem: 1. — da se AVNOJ konstituira u vrhovno zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo naroda i države Jugoslavije kao cjeline i da se ustanovi NKOJ (Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije) kao privremeni organ vrhovne vlasti za vrijeme NOB-e; 2. — da se Jugoslavija izgradi na demokratskom, federativnom principu, kao zajednica ravnopravnih naroda; 3. — da se izbjegličkoj jugoslavenskoj vladi oduzmu sva prava zakonite vlade Jugoslavije i zabrani povratak u zemlju kralju Petru II Karađorđeviću; 4. — da se svi međunarodni ugovori i obaveze koji su u inozemstvu sklopljeni od izbjegličke vlade pregledaju radi njihovog poništenja ili ponovnog sklapanja, odnosno odobrenja, kao i da se ne priznaju međunarodni ugovori i obaveze koje bi ubuduće u inozemstvu eventualno sklopila izbjeglička vlada.[347])

Dogovore prema »Atlantskoj povelji« (od 14. kolovoza 1941), na londonskoj konferenciji (24. rujna 1941.) prihvatilo je, naime, i potpisalo 10 država koje su bile u ratu s Njemačkom i Italijom.

Među njima SSSR i Jugoslavija, posljednja potpisima kraljevske izbjegličke vlade u Londonu, koja je sa svim članovima antifašističke koalicije održavala međudržavne i diplomatske odnose. SAD i Velika Britanija izravno su pomagale nastojanja za restauraciju prijeratnog režima u poslijeratnoj Jugoslaviji, dok se SSSR ograničavao na diplomatske veze radi usklađivanja svojih i ratnih napora sa zapadnim silama, dajući jednovremeno podršku borbi jugoslavenskih naroda pod rukovodstvom NOP-a. Zahvaljujući oružanim uspjesima NOV i POJ i NOP-a u cjelini protiv okupatora i njihovih slugu, pa tako i protiv četničkih grupacija kraljevske vojske u otadžbini pod vodstvom Draže Mihailovića, bilo je moguće da se na Drugom zasjedanju donesu odluke na kojima će se temeljiti napori za očuvanje tekovina NOB-e i radi nastavka procesa borbe za međunarodno priznanje nove Jugoslavije u poslijeratnom periodu. Iako to nije odgovaralo planovima i interesima vlada SAD i Velike Britanije, već po odluci Teheranske konferencije u odnosu na pomoć oružanim snagama NOP-a, bilo je uočljivo da je NOP Jugoslavije izborio snažnu međunarodnu reputaciju i da su zapadni saveznici bili svjesni da će njihovim planovima o restauriranju predratnog državnog uređenja jugoslavenski narodi pružiti odlučan otpor.

Rukovodstvo NOP-a bilo je odlučno da se još tokom rata zaštite tekovine NOB-e i njihovim međunarodnim priznanjem stvore preduvjeti za uspostavljanje novog društvenog sistema u poslijeratnoj Jugoslaviji. Rukovodstvo NOP-a smjelo i sa samopouzdanjem prihvatilo je i diplomatsku borbu na međunarodnom planu, jer je između općih intencija »Atlantske povelje« i Teheranske konferencije s jedne strane, te konkretnih odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a s druge strane, postojala veoma velika razlika.

Pošto je proces ove borbe bio kompleksan, iznijet će se samo ono što je izravno prethodilo pregovorima i sporazumima na otoku Visu.

Sefovi britanske vojne misije pri VS NOV i POJ, prvo Wiliam Deakin, a zatim brigadni general Fitzroy Maclean izravno su izvještavali svoju vladu o dotadašnjem (od polovine 1943. pa dalje) stanju u Jugoslaviji. Na osnovi svega predsjednik britanske vlade W. Churchill primio je na sebe, kako je on sam govorio, »najtežu obavezu« da utječe na kralja Petra II Karađorđevića da se otarasi Draže Mihailovića, bez obzira što je znao da će kralj ostati tada bez svog glavnog uporišta u Jugoslaviji. Molbu kralja Petra odbio je njegov kum britanski kralj George VI (Đorđ), ne želeći da intervenira kod W. Churchilla da ovaj izmijeni svoju namjeru. Naprotiv, predsjednik britanske vlade nastavio je s pritiscima, nastojeći da ostvari svoje planove prema kojima bi se formirala takva izbjeglička vlada Kraljevine Jugoslavije s kojom bi NKOJ bio voljan da pregovara. Predsjednik britanske vlade Winstone Churchill savjetovao je 24. ožujka kralju Petru II da smijeni vladu Božidara Purića i obrazuje novu u takvom sastavu s kojom će se, u pregovorima s NKOJ-em, moći riješiti jugoslavenski problem i pitanje budućeg uređenja

države. Nakon toga kralj Petar II, na konferenciji za štampu 26. ožujka, ispoljava da je voljan sporazumjeti se s rukovodstvom NOP-a pod uvjetom da mu NKOJ i izbjeglička vlada obrazuju jedinstveni ministarski savjet. Slijedećeg dana s Kongresa južnih Slavena u Londonu upućen je zahtjev predsjednicima vlada SAD, V. Britanije i SSSR-a da NKOJ prihvate kao jedinu zakonitu vladu Jugoslavije.

Delegacija VS NOV i POJ i NKOJ-a stigla je 12. travnja u Moskvu i poslije višednevnih pregovora sporazumjela se je sa sovjetskim vojnim predstavnicima o pomoći NOVJ, formiranju jugoslavenske brigade u Sovjetskom savezu od jugoslavenskih građana i otvaranja NKOJ-u kredita u iznosu od 1,000.000 rubalja. Komandant savezničkih snaga na Sredozemlju general H. Wilson uputio je sredinom travnja maršalu Titu poziv da pošalje svoju vojnu misiju u njegov štab radi vođenja razgovora o daljnjoj pomoći NOVJ i drugim neriješenim pitanjima.

Koncem travnja predstavnici SAD, V. Britanije i SSSR-a došli su do zaključka da bi eventualni izbor Ivana Šubašića za predsjednika izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije bio prihvatljiv za sve tri vlade.[3495] Početkom svibnja Vojna misija VŠ NOV i POJ, s general-majorom dr Vladimirom Velebitom na čelu vodila je u štabu generala H. Wilsona[3505] u Alžiru mukotrpne pregovore o daljnjoj pomoći NOVJ, pošto su visoki savezнički predstavnici ovu pomoć i rješenje drugih problema uvjetovali potrebom prethodnog sporazuma NKOJ-a i izbjegličke vlade. Vrhovni štab NOV i POJ odbacio je zahtjev savezničke komande o upotrebi komandosa u operacijama na dalmatinskoj obali, smatrajući da su snage NOVJ dovoljno jake i sposobne za oslobođenje zemlje u koliko ih saveznici pomognu oružjem i tehnikom.

Vojnu misiju VŠ NOV i POJ pozvala je 17. svibnja vlada V. Britanije da iz Alžira doputuje u London. Predsjednik vlade W. Churchill primio je 20. svibnja misiju i tom prilikom njenim članovima predložio plan pregovora između izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije i NKOJ-a, sugerirajući izravne pregovore između predsjednika NKOJ-a Josipa Broza Tita i kralja Petra II Karađorđevića.

U direktivi, koju je 20. svibnja Vrhovni komandant NOV i POJ Maršal Tito uputio Štabu 2. udarnog korpusa, a ubrzo zatim i drugim štabovima NOVJ, istaknuto je da se odnosi sa saveznicima uspješno razvijaju i da se u pitanju formiranja nove izbjegličke vlade treba uzdržavati od bilo kakvog komentara, već treba sačekati stav NKOJ-a i CK KPJ.[351]>

Koncem svibnja, šef vojne misije VŠ NOV i POJ general Vladimir Velebit sastao se u Londonu s predstavnikom HSS-e Ivanom Šubašićem, koji mu je, nakon objašnjenja svog dolaska u London, izložio da će nova vlada Kraljevine Jugoslavije biti formiraha poslije sporazuma sa NKOJ-em, a također i da će ona podržati NOP s ciljem da se sve snage u zemlji mobiliziraju za borbu protiv vanjskih i unutrašnjih neprijatelja. Vlada V. Britanije praktično je, koncem svibnja i zvanično obustavila dalje snabdijevanje četničkih forma-

cija D. Mihailovića. Ukazom kralja Petra II Karađorđevića od 1. lipnja za predsjednika izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije po^ stavljen je dr Ivan Šubašić, koji je privremeno zadržao za sebe i resore svih ministara.[352])

Bila je uočljiva namjera britanske vlade i njezinog predsjednika W. Churchilla, a čije planove je s rezervom podržavala i vlada SAD koja nije željela da u tome sudjeluju i njeni zvanični predstavnici, da se preko dra Ivana Subašića sklope s NKOJ-em i njenim predsjednikom Josipom Brozom Titom takvi dogovori prema kojima bi u završnici rata Britanci bili u mogućnosti da ostvare svoje planove. Planovi su se odnosili na restauriranje monarhije i kapitalističkog društvenog uređenja, a tokom rata na očuvanje onih snaga u Jugoslaviji koje će se založiti da se uz pomoć savezničkih armija ostvare poslijeratni odnosno dalekosežniji ciljevi britanske politike.

U međuvremenu do svog dolaska na otok Vis dr Ivan Šubašić pripremao se kako i na koji način da diplomacijom ostvari ono što oružjem nije bila kadra postići kraljevska vojska u otadžbini, odnosno četnici pod vodstvom generala Draže Mihailovića.

Uporedo s političkom, povoljno se razvijala i vojna situacija na glavnim svjetskim frontovima i u Jugoslaviji. Koncem svibnja i početkom lipnja savezničke armije započele su novu ofenzivu u Italiji kojom su britanska 8. armija i američka 5. armija 4. lipnja zauzele Rim; savezničke armije s britanskih otoka pripremale su invaziju na francusku obalu, koja je započela 6. lipnja. Crvena armija pripremala je ofenzivu na bjeloruskom pravcu s ciljem da razbije njemačku centralnu grupu armija i izbije na rijeku Vislu; dijelovi Lenjingradskog fronta otpočeli su 10. lipnja ofenzivu na karelijskoj prevlaci, a na južnom frontu snage Crvene armije pripremale su se za prodor u Rumunjsku. U svim krajevima Jugoslavije jedinice NOVJ poduzimale su borbene inicijative, uprkos njemačkim namjerama da razbiju glavne snage NOVJ i omoguće lakše izvlačenje svojih armija iz Grčke, Bugarske i Albanije. Plan njemačkog desanta na Drvar (25. svibnja) imao je osnovni cilj da uništi ili zarobi centralna rukovodstva nove Jugoslavije, kako bi kasnije postupno likvidirao otpor operativnih grupacija NOVJ.

DOLAZAK VŠ NOV I POJ I CENTRALNIH RUKOVODSTAVA S MARŠALOM JOSIPOM BROZOM-TITOM NA CELU NA OTOK VIS

Operacijom »Rösselsprung« (Reselšprung — Konjički skok) Štab njemačke 2. oklopne armije planirao je da snagama zračnog desanta na Drvar, uz jednovremeni koncentrični prodor jakih njemačkih motoriziranih, te pješadijskih ustaško-domobranskih i četničkih snaga prema gradu, uništi ili zarobi članove VŠ NOV i POJ i članove drugih centralnih rukovodstava, te štabove i pripadnike vojnih jedinica NOVJ, koji su se nalazili u gradu Drvaru i bližoj i široj njego-

voj okolici. Zračni desant ojačanog njemačkog 500. SS padobranskog bataljona 25. svibnja 1944. godine u 6,35 sati na Drvar i koncentričan prodor drugih planiranih jedinica u pravcu Drvara nije donio očekivane rezultate zbog brze intervencije i snažnog otpora jedinica NOVJ u Drvaru i bližoj okolici, kao i zbog upornosti i vještine onih jedinica koje su borbom onemogućavale neprijatelju da, prema planu, prodire sa svih strana u Drvar. Važnije pojedinosti neuspjelog njemačkog desanta historijski su utvrđene i izložene u zbirkama dokumenata i brojnim radovima, a svoje priloge dali su i pojedini učesnici-autori, koji su nastojali da točno rekonstruiraju kretanje maršala Tita i VŠ NOV i POJ od Drvara do otoka Visa.[353]) U odnosu na njihovo pristizanje i boravak na otoku Visu iznijet će se najbitnije pojedinosti.[354])

Prilikom njemačkog desanta, i s njime povezanih aktivnosti, uništen je radio-centar VŠ NOV i POJ i ostali važniji elementi sistema veza tehničkim sredstvima, te su momentano partizani-kuriri rješavali najdelikatnije situacije osiguravanja prijenosa zapovijesti i obavještenja. Tada je poginuo major Veljko Dragičević, šef radio-centra i radiotelegrafist-manipulant za najvažnije radio-veze Vrhovnog štaba, a njegov pomoćnik kapetan Anđelko Gančević nalazio se je pri Štabu 5. korpusa NOVJ. Njemu je naređeno da odmah, s radio-stanicom, krene i stigne kolonu Vrhovnog štaba, a u međuvremenu je slično naređenje izdato i radiotelegrafisti koji se je nalazio na pomoćnom aerodromu kod Bosanskog Petrovca. Pristizanjem radio-stanica i radiotelegrafista uspostavljene su inicijativama i radom kapetana Anđelka Gančevića, radiotelegrafiste i novog šefa radio-centra VŠ NOV i POJ, radio-veze za osiguranje i ostvarenje tada već planiranog pokreta centralnih rukovodstava prema otoku Visu, a preko južnotalijanskog aerodroma i luke Bari, pod kontrolom anglo-američkih saveznika.[355]

Prema već objavljenim podacima i dopunskim sjećanjima vršene su rekonstrukcije o kretanju kolone VŠ NOV i POJ, prelijetu aviona od aerodroma Bajramovci do aerodroma Bari, boravku u Bariju, te pomorskom prevoženju članova centralnih rukovodstava s maršalom Titom na čelu iz Barija do otoka Visa, odnosno o točnom datumu iskrcavanja u komiškoj luci. Podatke su objavili ili u pisanim memoarskim bilješkama iznijeli sudionici zbivanja, a postoje i originalni dokumenti iz britanskih arhiva. Uspoređenjem s arhivskima, sudionik dr Vladimir Bakarić u svojim zabilješkama, koje je napisao prije 15. lipnja 1944. godine, a u vezi svog kretanja od Drvara do otoka Visa, dao je najtočnije podatke.[356])

Kolona s članovima VŠ NOV i POJ, njegovim Pratećim bataljonom i članovima drugih centralnih rukovodstava, te pripadnicima savezničkih misija (anglo-američke i SSSR-a), probila se iz Drvara u pravcu Kupreškog polja, stigavši do ranije pripremljenog improviziranog aerodroma u predjelu sela Bajramovci. Na improvizirani aerodrom maršal Tito stigao je 3. lipnja oko 21 sat, odnosno nešto

kasnije pristigla je i cijela kolona. U međuvremenu radio-vezama su s delegacijom i predstavnicima Baze NOVJ u Bariju dogovorene pojedinosti, utanačene i preko savezničkih instanci, za pristizanje na aerodrom Bajramovci dva transportna aviona. Avion tipa »Dakota«, kojim je pilotirao sovjetski pilot Aleksandar Sergejevič Šornjikov, prelijetanjem iz Barija spustio se na aerodrom kod sela Bajramovci istog dana oko 21.30 sati, odnosno svega pola sata nakon pristizanja maršala Tita i prateće kolone na navedeni aerodrom. U ovaj avion ukrcali su se Maršal Tito, Edvard Kardelj i još nekoliko članova VS NOV i POJ i NKOJ-a, te pratnja, nakon čega je avion poslije 22 sata odletio i ubrzo (zračnom linijom oko 350 km, odnosno najviše sat leta) i sletio na aerodrom Bari. Nešto kasnije od polijetanja prvog aviona, tj. oko 22.30 sati na aerodrom kod sela Bajramovci spustio se jedan britanski transportni avion, koji je u 00,45 sati 4. lipnja poletio za Bari i prevezao zaostale članove Vrhovnog štaba i NKOJ-a, te dio eksadrona Pratećeg bataljona, radiotelegrafiste i šifrante kao i pojedince iz predstavničkih tijela. Na aerodromu Bari oba pristigla aviona dočekali su predstavnici NOVJ s dr Vladimirom Velebitom na čelu, generalom i šefom Vojne misije NOVJ u Londonu.

Iz Barija, pošto je avion napustila grupa pristigla s maršalom Titom, pilot A. S. Šornjikov avionom se vratio na aerodrom kod sela Bajramovci, ukrcao preostale članove predstavničkih organa i grupu iz odjeljenja OZN-a i tokom noći 4. lipnja prevezao ih na aerodrom Bari.[3"])

Za boravka u Bariju maršal Tito i članovi njegove pratnje izvršili su sve potrebne pripreme za planirani prelazak na otok Vis, a kontaktima sa savezničkim predstavnicima i izravnim radio-vezama koje su funkcionirale između predstavništava NOVJ u Bariju i Operativnog štaba za obranu otoka Visa, dopunjene i radio-stanicama s kojima je VŠ NOV i POJ raspolagao i za svog prebaziranja od aerodroma kod sela Bajramovci do aerodroma Bari. Mršal Tito i dio njegove pratnje bili su smješteni u jednoj vili predjela »Carbonara«, kod Barija. Suglasno maršalovim naređenjima, šef radio-službe kapetan Anđelko Gančević, s jednom radio-stanicom uvijek se nalazio u njegovoj blizini, spreman za uspostavljanje i održavanje planiranih veza, te izravno ili na posebnom radio-prijemniku za praćenje emisija važnijih svjetskih radio-difuznih stanica. Novi šef radio-službe VS NOV i POJ, održavajući već redovne radio-veze, saznao je, slušajući jutarnju emisiju radio Londona odnosno BBC-ija (British Broadcasting Corporation) 5. lipnja, da su savezničke snage zauzele Rim, glavni grad Italije (savezničke trupe savladale su Nijemce i zauzele su Rim tokom dana 4. lipnja) i o tome obavijestio maršala Tita. Sutradan ujutro, odnosno 6. lipnja, također slušanjem emisije BBC-ija, šef radio-službe saznao je i maršala Tita obavijestio da su savezničke snage otpočele normandijski desant

(dio savezničkog plana »Overlord«), odnosno da je upravo otvoren tzv. »drugi front«, tako dugo očekivan među svim borcima snaga antifašističke koalicije i uopće u svijetu.[3585]

Iz luke Bari u komišku luku, na otoku Visu, rano ujutro 6. lipnja doplovio je jedan od britanskih ratnih brodova na kojem su bili ukrcani Aleksandar Ranković s pratnjom (iz prištapskih dijelova Vrhovnog štaba, odnosno: više pripadnika OZN-e; dio pripadnika Pratećeg bataljona; odgovorni iz raznih službi) i Svetislavom Stefanović-Čećom (tada delegatom pri Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju). Po iskrcavanju pristiglih, čiji je doček bio pripremljen u komiškoj luci, navedeni i njihova pratnja vozilima su se prebacili do sela Borovika, gdje je bio razmješten Štab 26. dalmatinske divizije i, tada, centar veze Zajedničkog operativnog štaba za obranu otoka Visa. Zajedno s članovima navedenog štaba (predstavnicima Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, te štabova Mornarice NOVJ i 26. dalmatinske divizije) novopristiglima već je bio osiguran smještaj, pa su rasporedili dijelove pratnje i izvršili nadzor sistema osiguranja. Urađeno je sve potrebno za prihvat glavnine VŠ NOV i POJ i drugih centralnih rukovodstava, s maršalom Titom na čelu. Štab 26. dalmatinske divizije, s pristiglom pratnjom prethodnice VŠ NOV i POJ, poduzeo je sve mjere osiguranja na predviđenom prostoru razmještaja svih očekivanih iz centralnih rukovodstava i njihove pratnje, koji su se još nalazili u Bariju.[359])

Maršal Tito i njegovi suradnici, s odgovarajućim pomoćnim dijelovima, ukrcali su se u luci Bari na britanski razarač »Blackmore« (Blekmor), koji je uz pratnju razarača »Eggisford« (Egisford) u srijedu 6. lipnja točno u 20 sati isplovio iz luke Bari prema otoku Visu. Početkom plovidbe maršal Tito nalazio se sa zapovjednikom razarača »Blackmore« na zapovjedničkom mostu, a dio njegove pratnje provodio je vrijeme plovidbe s britanskim mornaričkim oficirima u brodskom oficirskom salonu. Radi ukazivanja vojnih počasti Vrhovnom komandantu NOV i POJ, ujedno predsjedniku NKOJ-a i predvodniku jugoslavenskog NOP-a, kao i članovima njegove pratnje, zapovjedništvo oba razarača upriličilo je i izvelo tokom plovidbe prigodnu vježbu vojnopomorskog karaktera. Maršal Tito i njegova pratnja posmatrali su ovu noćnu pomorsko-taktičku vježbu, kojom prilikom je vatromet svijetlećih zrna iz svih artiljerijskih oružja i oruđa s oba razarača, dopunjen rasprskavanjem protupodmorničkih bombi, osvjetljavao okolno more i zračni prostor. Zbog vježbe i sigurnosnih mjera plovidba je trajala šest sati. Pred zoru 7. lipnja, odnosno oko 2 sata u srijedu oba razarača pristala su u komišku luku. Maršala Tita i njegovu pratnju u komiškoj luci dočekali su predstavnici Operativnog štaba za obranu otoka i osiguravajući dijelovi.[360])

U početku plovidbe prema otoku Visu, maršal Tito nalazio se je na zapovjedničkom mostu razarača »Blackmore«. Tom prilikom, a i kasnije tokom plovidbe, razgovarao je sa zapovjednikom raza-

rača i s drugim britanskim i američkim oficirima i predstavnicima koji su se nalazili na razaraču. U britanskim i američkim arhivama, kasnije, zabilježeno je, kao jedan od podataka, da je maršal Tito, tada tj. kasno uvečer 6. lipnja, razgovore vodio engleskim jezikom, na osnovi čega su suradnici američke službe O. S. S. (Office Strategie Services — Ured za strategijske službe) izvodili svoje pretpostavke o privremenom, ranijem Titovom boravku na područjima engleskog govornog jezika.[3615]

Maršal Tito i članovi njegove pratnje, nakon iskrcaja 7. lipnja oko 4 sata u komiškoj luci, odmah su vozilima proslijedili svoj put cestom Komiža—Vis do sela Podšpilja, odakle su odvojkom puta-krčanika stigli u zaselak Borovik. Odgovorni iz radio-službe VS NOV i POJ ubrzo su pronašli najpogodnije položaje za razmještaj radio-stanica, te je njihov šef bio u mogućnosti izvijestiti da je već u 7 sati 7. lipnja radio-centar VŠ NOV i POJ, razmješten u predjelu zaselka Borovika, uspostavio redovan rađio-saobraćaj.[3625]

Do sada, uglavnom, iznošeni su razni podaci o danu i satu točnog pristizanja maršala Tita na otok Vis.[3635] To je bilo važno zbog toga da se ustanovi od kada je otok Vis prerastao u jugoslavensko središte i od kada je on komandno mjesto Vrhovnog štaba NOV i POJ, odnosno i sjedište najviših partijsko-političkih i državnih rukovodstava nove države u nastajanju, a time i jugoslavenskog NOP-a. S druge strane, od kada otok Vis i u političkom pogledu poprima strategijsko značenje i ujedno od kada na njemu započinje faza zvaničnih međunarodnih kontakata najviših predstavnika jugoslavenskog NOP-a s predstavnicima inozemnih vlada i najvišim vojnim instancama savezničkih oružanih snaga. Sa sigurnošću se može utvrditi da je to 7. lipnja 1944. godine od 7 sati, kada su razmješteni elementi komandnog mjesta Vrhovnog štaba u zaselku Borovik i kada su iz centra veze VŠ NOV i POJ, odnosno iz njegovog radio-centra, uspostavljene radio-veze s planiranim korespondentima.

SMJEŠTAJ I POČETNI BORAVAK MARŠALA TITA I ČLANOVA CENTRALNIH RUKOVODSTAVA NOP-a

Prethodnica VŠ NOV i POJ po pristizanju u komišku luku 6. lipnja u cik zore, uputila se i stigla je zatim u Borovik i poduzela mjere osiguranja i za prihvat glavnine VŠ NOV i POJ, te najvažnijih članova centralnih rukovodstava (CK KPJ, NKOJ-a, AVNOJ-a i drugih), odnosno i za njihov smještaj. Također i za rad glavnog obavještajnog centra (GOC) Vrhovnog štaba. U tome izravno su pomagali Vicko Krstulović, sekretar Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, odgovorni iz štabova Mornarice NOVJ i 26. dalmatinske divizije, kao i viško-otočkih organa narodne vlasti. U odnosu na sigurnost u odgovorajućim uvjetima mogućnosti njemačkog izviđanja i bombardiranja iz zraka, zaključeno je da je predloženi zaselak Borovik najpogodniji za smještaj maršala Tita i članova VŠ NOV

i POJ i CK KPJ, te odabranih članova pratnje (šifranata, radio-telegrafista, telefonista-centralista odgovornih za osiguranje) u kućama ili na bliskim borbeno-osiguravajućim položajima i položajima za razmještaj elemenata centra veze VS NOV i POJ.

Od Boro vika najbliža naselja udaljena su: Zena Glava oko 1 km, Korita 1 km, Podhumlje 2 km, Duboka i Talež oko 1,5 km, Podšpilje 1 km, Dračevo Polje 2,5 km, i Volujak oko 3 km, računajući zračnu liniju. Naglašava se da je poslije 21. veljače 1944. godine neboračko stanovništvo upućeno u zbjegove van domovine, da su i dalje djelovali organi NOP-a, a da su se preostali nalazili u jedinicama NOVJ ili su na otoku bili angažirani za razne poslove pozadinskih službi.

U već navedenim zaselcima i selima početkom 1944. godine bilo je oko 230 domaćinstava s oko 850 stanovnika (npr. Zena Glava oko 70 odn. 260; Borovik oko 20 domaćinstava, odnosno oko 90 stanovnika), a poslije evakuiranja u zbjegove van domovine kuće su bile na raspolaganju jedinicama 26. divizije, njoj pridruženih jedinica, te i za potrebe savezničkih dijelova u manjoj mjeri, jer su oni raspolagali logorskom opremom.[364])

Ove okolnosti, a i pogodnost lipanjskih dana, olakšali su smještaj prethodnice Vrhovnog štaba i njen zadatak da pripremi uvjete za smještaj maršala Tita i njegove pratnje, odnosno svih koji su 7. lipnja očekivani da pristignu. Pošto je Stab 26. divizije u suglasnosti sa predstavnicima viško-otočkih narodnooslobodilačkih odbora do tada predvidio u kojim selima i zaselcima i u kojim zgradama će postojati smještajne mogućnosti i pošto su te zgrade ispražnjene, olakšan je bio zadatak prethodnice Vrhovnog štaba. Smještaj je osiguran za maršala Tita i članove njegove najuže pratnje (u zaseoku Borovik); ostale članove VS NOV i POJ, CK KPJ, NKOJ-a, AVNOJ-a, predstavnike objedinjene anglo-američke misije i sovjetske vojne misije, te neke od članova drugih rukovodstava i službi, osoblje Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN-a); ljudstvo za organiziranje i rad na elementima centra veze VŠ NOV i POJ — odnosno za najmanje 200 lica, čiji se razmještaj predviđao po već navedenim selima i zaselcima. Međutim, treba naglasiti da je to samo dio od znatno većeg broja ljudi koji su pristizali poslije 7. lipnja, radi svog djelovanja u službama (npr. Tanjug, artiljerijsko-tehničkoj, intendantskoj, saobraćajnoj, sanitetskoj itd.) i organima (Ured za informacije NKOJ-a, ostali uredi, odjeljenja i odsjeci) centralnih političko-partijskih, državnih i vojnih jugoslavenskih rukovodstava.[365])

Već navedena sela i zaselci, raspoređeni po obodu viško-otočke vinorodne zaravni i okolnih pobrđa, nalazili su se u najsigurnijim predjelima otoka Visa, utvrđene vojno-pomorske baze NOVJ i isturenih savezničkih dijelova, a koja baza je imala i aerodrom znatnih mogućnosti. Dominantni vrh otoka Hum (587 m) i bliski mu Sv. Duh (563 m), uređeni kao snažna uporišta, omogućavali su posadama pregled nad prostorom vinorodnog platoa i pobrđa, a oko svih sela i zaselaka već su postojali položaji međusobno povezani kao obram-

beni čvorovi. Rezerve brigada 26. dalmatinske divizije bile su koncentrično raspoređene u širem krugu, unutar i oko kojeg su razmješteni artiljerijski položaji Prvog haubičkog motoriziranog diviziona i ostalih artiljerijskih (protutenkovskih i protuzrakoplovnih) jedinica NOVJ i savezničkih, a s ciljem i obrane aerodroma, koji se nalazio u predjelu Velog Polja viško-otočkog vinorodnog platoa. Već do tada razvijen je razgranati sistem veza zapovjedanja, izvještavanja i suradnje obrane, koji je naknadno dopunjen onim za potrebe centra veze VS NOV i POJ. U ovakvim uvjetima sigurnost smještaja centralnih rukovodstava i njihovog djelovanja na otoku Visu bila je prilagođena u sklopu općeg sistema obrane otoka. Međutim, pošto nisu građena podzemna skloništa i slična utvrđenja, smještaj u zgradama i na otvorenom prostoru bio je rizičan u slučaju njemačkog bombardiranja iz zraka. Taj problem je naknadno trebalo riješiti.[366])

Maršal Tito i najuži krug njegovih suradnika razmjestili su se u Boroviku već prije 5 sati 7. lipnja, a ostali pristigli istovremeno u selu Žena Glava, Podšpilju, Podhumlju i bliskim zaselcima. Smještaj za maršala Tita pripremljen je u kući jednog težaka, manje više sličnoj ostalim kameno-betonskim građenim kućama viških težaka-vinogradara. Pošto je u slijedeća dva dana (tj. 8. i 9. lipnja) izviđačka aktivnost njemačkih pojedinačnih aviona ispoljena i mitraljiranjem i bombardiranjem po zaseoku Borovik i drugim bliskim selima i zaselcima[867]), odlučeno je da se pronađe sigurnije sklonište za boravak i rad maršala Tita i za njegove najbliže suradnike. Odmah treba napomenuti da su brzi njemački lovačko-izviđački avioni često na velikim visinama, bez opasnosti od protuzrakoplovne vatre savezničke artiljerije, pojedinačno i grupno i tokom lipnja kao i ranije nadlijetali otok. Izuzetno, pojedinačni avioni su i danju, koristeći se niskim letom nad morem, uspijevali da nadlete otok i brišućim preletom iznenadno ispolje brzoprolaznu aktivnost mitraljiranjem i bombardiranjem. Međutim, time obrana otoka nije bila ugrožena, već su jedino bile moguće manje ljudske žrtve i materijalne štete. Baš zbog toga nametala se potreba pronalaženja i uređenja stalnijeg sigurnog skloništa za boravak i rad maršala Tita i najistaknutijih članova rukovodstava jugoslavenskog NOP-a.

Inicijativama predstavnika VS NOV i POJ i Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, te uz pomoć predstavnika štabova Mornarice NOVJ i 26. divizije, izvršen je obilazak šire okolice zaseoka Borovik, a posebno prilaza prema vrhovima Hum i sv. Duh. Kao najpogodnije utvrdili su da će za smještaj i boravak biti predjel koji se nalazi oko 1 km sjeverozapadno od Borovika, a na kom predjelu su postojale dvije prirodne špilje — udubljenja u gromadnim kamenim masivima.[368]) Niža špilja, Bliže Boroviku, predviđena je za smještaj Titovih najbližih suradnika i za povremene sjednice Politbiroa i proširenog rukovodstva CK KPJ. Druga špilja, oko 100 metara udaljena i na nešto većoj nadmorskoj visini od prve špilje, predviđena je za smještaj, boravak i rad maršala Tita. Ovo izviđanje završeno

je do 9. lipnja. Prema predjelu špilja vodila je krčanik-staza, prolazna pješke i tovarnim grlima, uz veće napore.

Odmah je pristupljeno uređenju špilja, za predviđene potrebe, i ostvarenju svih sigurnosnih i drugih mjera, kako bi se za najkraće vrijeme stvorili uvjeti da predviđena lica mogu što prije preći i boraviti u špiljama-skloništima. Odlučeno je bilo da će se kasnije izvršavati naknadna poboljšanja i dopune. Stoga, već trećeg dana svog boravka na otoku Visu, od večeri 9. lipnja, maršal Tito boravio je u novom, sigurnijem skloništu. Slijedećih dana ono je uređeno, opremljeno, podzidano i prošireno. Špilja je imala jedno prirodno proširenje u vidu predvorja, koje je služilo kao blagavaona i za sastanke. U malom udubljen ju u stijeni ovog proširenja uređeno je kućište za maršalovog vjernog psa »Tigra«. Od ovog proširenja odvajalo se, unutar špilje, jedno prirodno udubljenje, u kojem je postavljen radni stol, a drugo udubljenje je klesanjem dotjerano tako da se u njemu mogao smjestiti jedan krevet za spavanje. Na stolici, pored radnog stola, nalazio se trofejni njemački inđuktorski telefon (tip M-33), koji je poljsko-kablovskom linijom bio povezan za centralu centra veze VŠ NOV i POJ. Podgrađenim suhozidom i nasipanjem ispred špilje stvorena je terasasta površina s mogućnošću dobrog pregleda niz udolje i prema vrhovima brda, na kojoj je bilo moguće održavati i sastanke većeg broja lica. S jedne strane špilje napravljena je kamenozidna obrambena ograda, koliko za zaštitu protiv puščane i mitraljeske vatre, toliko i od jakog sunca i snažnih vjetrova. Pristup špilji sređen je novopodzidanim kamenim stepenicama i dotjerivanjem krčanika-staze za lakši hod pješke prema nižoj špilji i dalje prema zaseoku Borovik.[389])

Na sličan način, u manjem obimu, izvršeni su osnovni radovi u drugoj špilji, koja je bila opremljena za spavanje, boravak i rad više lica, a naknadnim radovima prilagođena za ugodniji boravak u tadašnjim uvjetima. Jedan veći stol i desetak stolica razmješteni su tako da služe za održavanje sjednica užeg dijela CK KPJ.[370]

I u slučaju izravnog pogotka avionskih bombi, pri eventualnom njemačkom zračnom napadu, na površini iznad špilja ili oko njih, sklonjeni u špiljama mogli su računati da će proći bez težih posljedica. Mjerama sigurnosti prostor razmještaja maršala Tita i njegovih najistaknutijih suradnika bio je pretvoren u obrambeni rajon, pojačan utvrđenjima na Humu i Sv. Duhu, te posebnim uporištima, otpornim točkama i položajima s teškim naoružanjem i oruđima oko sela i zaselaka. Sistemom zaprečavanja i vatre, uz dovoljne snage, bilo je moguće uspješno braniti ovaj rajon i u slučaju iznenadnog neprijateljevog zračno-desantnog prepada jačim snagama. Iako su konspirativno-sigurnosne mjere bile brižljivo pripremljene i provođene, vijesti o prelasku maršala Tita na »drugi oslobođeni teritorij«, odnosno njegov dolazak i boravak na otoku Visu, brzo su se proširili i širili.[371])

NOvTu ^könnet, N1°UJ' 1944°godine'Sal ^ " pTatnji komandanta Mornarice Josipa Cernija vrši smotru borbenih jedinica Mornarice

Maršal Tito sa članovima NKOJ-a i predsjednikom izbjegličke vlade dr Ivanom Šubašićem poslije sklopljenog sporazuma, polovinom lipnja 1944. godine

1-17-24

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Otoci u BORBI

GLASILO NARODNO - OSLOBODILAČKOG ODBORA SREDNJEDALMATINSKOG OTOČJA

God. I. 19.srpnja 1944. Broj 25.

TEKST SPORAZUMA

IZMEĐU MARŠALA JOSIPA BROZA-TITA I D-RA IVANA ŠUBAŠIĆA

Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije i Predsjednik Kraljevske jugoslavenske vlade sporazumjeli su se u ovome:

1. Kraljevska jugoslavenska vlada morala bi biti sastavljena od naprednih demokratskih elemenata, koji se nisu kompromitirali u borbi protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta. Glavna dužnost te vlade bila bi organiziranje pomoći Narodno-oslobodilačkoj vojsci, kao i svim onim, koji će se u buduće jednakom odlučnošću boriti protiv zajedničkog neprijatelja naše domovine, no s time da se sve snage ujedine u jedan narodni front. Jednaka dužnost te vlade je staranje za prehranu stanovništva Jugoslavije i dovođenje u sklad rada predstavništava u inostranstvu i rada u međusavezničkim komisijama za zaštitu naših narodnih prava, s potrebnama naroda i s Narodno-oslobodilačkom borbom u zemlji.

2. Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije i Kraljevska vlada g.Dr Šubašića odredit će organe, koji će koordinirati saradnju u borbi protiv neprijatelja, u radu za obnovu zemlje i u vođenju spoljne politike, te olakšati stvaranje što skorijeg jedinstvenog predstavništva države.

3. Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije smatra da u ovom trenutku nije potrebno isticati i zaoštravati pitanje kralja i monarhije, jer ono danas ne predstavlja smetnju za saradnju između Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i vlade g.Dr Šubašića, pošto je sa obe strane prihvaćeno da će konačno rješenje državnog uređenja donijeti narod poslije oslobođenja cijele zemlje.

4. Vlada g.Dr Šubašića izdat će deklaraciju u kojoj će:

a/ priznati nacionalne i demokratske tekovine izvojevane od naroda Jugoslavije u toku njihove trogodišnje borbe, kojima su postavljeni temelji demokratskom federativnom uređenju naše države zajednice i prevaziđena prijeratna uprava zemlje sprovođenjem u djelo Antifašističkih vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije kao njegovog izvršnog organa,

b/ dati puno priznanje borbenim narodnim snagama organiziranim u Narodno-oslobodilačkoj vojsci pod komandom Maršala Jugoslavije Josipa Broza-Tita i osudu svih izdajnika naroda koji su javno ili prikriveno sarađivali sa neprijateljem,

c/ uputiti poziv cijelom narodu da se sve borbene snage ujedine s Narodno-oslobodilačkom vojskom u jedan jedinstveni front.

5. Sa svoje strane pak Maršal Jugoslavije Josip Broz-Tito, kao predsjednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, objavit će izjavu o saradnji s Vladom g.Dr Šubašića i ponovo će naglasiti da Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije za vrijeme trajanja rata neće pokretati pitanje komunističkog državnog uređenja. Sadržaj ovog sporazuma objavit će onda kad Dr.Šubašić obrazuje vladu.

Na oslobođenoj teritoriji Jugoslavije 16.VI.1944.

Za Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije

Josip Broz-Tito
Maršal Jugoslavije

Predsjednik
Kraljevske Jugoslavenske vlade

Dr. Ivan Šubašić

Naslovna strana glasila »Otoci u borbi« sa tekstom sporazuma

Maršal Tito, dr Ivan Ribar i Edvard Kardelj sa britanskim ambasadorom R. Stevensonom na Visu, ljeti 1944. godine

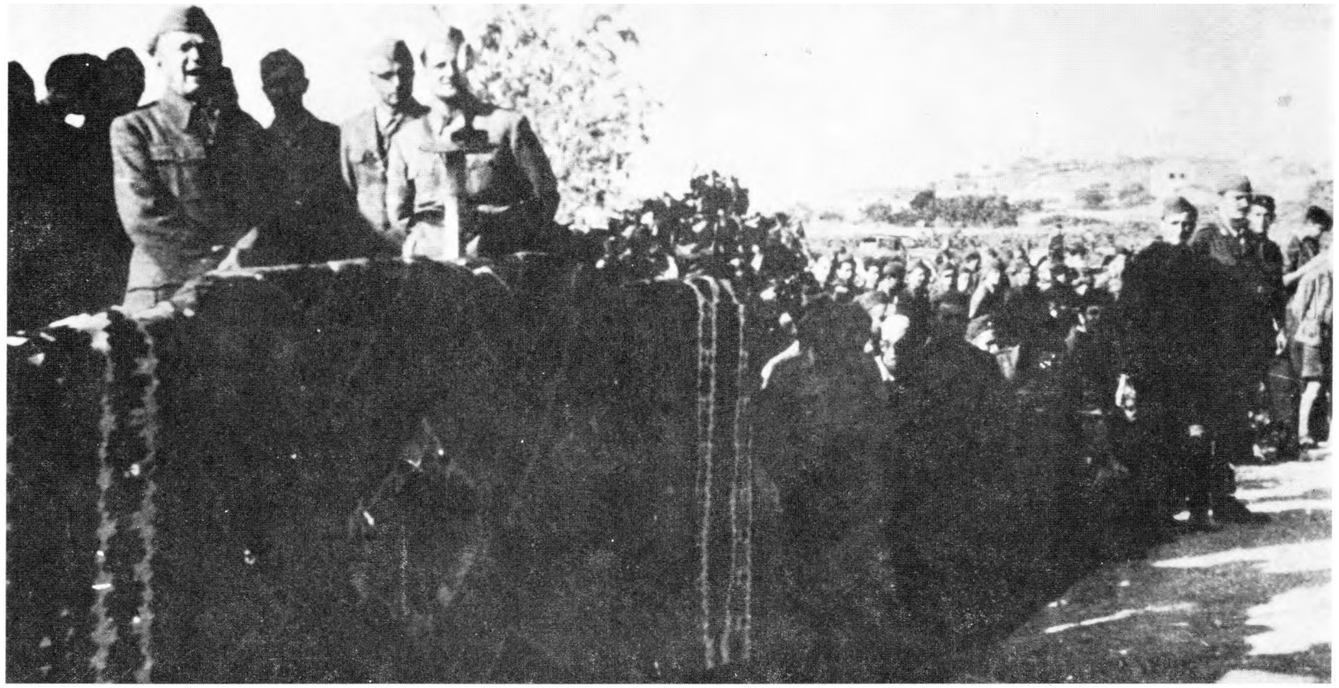

U povodu proslave trogodišnjice ustanka u Dalmaciji, 14. kolovoza, dr Ivan Ribar u prisustvu Vicka Krstulovića govori na smotri borcima XXVI divizije

Smotra postrojenih jedinica na viškom aerodromu u povodu proslave narodnog ustanka u Dalmaciji, 14. kolovoza 1944. godine

Susret maršala Tita sa pripadnicima savezničkih jedinica stacioniranih na otoku Visu, ljeti 1944. godine.

TJ povodu 'proslCLV6 dvogodisnjice formiranja Prve dalmatinske brigade, maršal Tito vrši smotru postrojene jedinice na. viškoj obali, 12. rujna. 1944. godine

Maršal Tito u špilji-skloništu stalno je živio i radio za svog boravka na otoku Visu. Od konca kolovoza drug Tito boravio je u vili »Tramontana«, u jednom od perifernih predjela mjesta Vis, uz more blizu uvale Stonca (sjeverozapadni predio viške luke). Inače, uz odgovarajuću pratnju, maršal Tito obilazio je sve predjele otoka Visa u različite svrhe, ali najviše s ciljem da svojim savjetima doprinese usavršavanju sistema obrane, unapređenju sistema narodne vlasti, što potpunijoj organiziranosti i usavršavanju borbene gotovosti jedinica i štabova, te izvršavanju poslova političkog i državnog karaktera. Na sličan način ispoljavali su svoju djelatnost i članovi svih drugih jugoslavenskih rukovodstava (NKOJ-a,'AVNOJ-a, CK KPJ, odjeljenja i odsjeka Vrhovnog štaba itd.) i predsjednik ZAVNOH-a, a koji su stalno boravili na otoku Visu u vrijeme kada je on predstavljao privremeno središte nove Jugoslavije. Bez obzira na njihovu ulogu i veliki doprinos, u ovom dijelu većina njih ostat će anonimni, kao i brojni Višani i branitelji otoka, ukoliko nisu bili izravni akteri opisanih događaja.

Prije **6**. i 7. lipnja pristigli članovi odjeljenja (artiljerijskog, zrakoplovnog, inžinjerijskog) i službi (sanitetske, intendantske, saobraćajne) VS NOV i POJ, AVNOJ-a, ZAVNOH-a (njegov predsjednik Vladimir Nazor) i drugih rukovodstava bili su smješteni, pretežno, u mjestima Visu i Komiži, gdje su imali bolje smještajne i mogućnosti za obavljanje zadataka, suradnjom s tamo koncentriranim rukovodstvima, sabirališti izbjeglica, bolnicama, te i zbog kontakata sa savezničkim predstavnicima.

Poslije 7. lipnja pristigli članovi jugoslavenskih rukovodstava i ZAVNOH-a, kao i njihovi pomoćni organi (Ureda za informacije AVNOJ-a, Odjeljenja za informacije NKOJ-a, Uredništva Tanjuga, Kazališta narodnog oslobođenja, agitpropova raznih nivoa), te pojedinci iz brojnih predstavništava, privremeno su bili smješteni u kućama sela i zaselaka na obodu vinorodnog platoa i pobrđa.

U Boroviku bili su smješteni i boravili su članovi: CK KPJ i centra Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN-a) Jugoslavije, u kućama Pavla i Ive Mladinea; savezničkih misija (V. Britanije, SAD, SSSR) pri VS NOV i POJ u kućama Blaža Kinkušića, te Petra i Mate Mladinea. U okolnim zgradama bilo je smješteno prateće i ljudstvo centra veze VS NOV i POJ. U Zena Glavi boravili su članovi CK SKOJ-a i Centralnog odbora USAOJ-a, u kući File i Andrije Sviličića. Između Zena Glave i Borovika, u kući Gregotovih, boravio je predsjednik AVNOJ-a dr Ivan Ribar, dok kasnije nije prešao u Vis, gdje su članovi Predsjedništva AVNOJ-a boravili u kući Joze Poduje, članovi NKOJ-a u kući Ive Pušića, ljudstvo Tanjuga u kući »Tramontana« (sada, Trg Prvoboraca br. 5), a predsjednik ZAVNOH-a Vladimir Nazor u kući Anke Jurinović. U Podšpilju, u školskoj zgradi, bila je razmještena četa za vezu VS NOV i POJ, a u kući Ivana Marinkovića bio je smješten dio bolnice **8**. korpusa

NOVJ. Gosti-uzvanici, pristigli za pregovore i rješavanje zadataka važnijeg značenja, kao i delegati iz raznih rukovodstava i vojnih štabova iz unutrašnjosti zemlje, razmješteni su i njihov boravak osiguravan je svugdje po otoku Visu. U već navedenoj vili »Tramontana« u Visu, gdje su djelovali tečajevi odnosno politička škola Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, pored povremenog dolaska maršala Tita do konca kolovoza (od tada i stalnog boravka), osiguravan je povremeni smještaj i za istaknutije goste-uzvanike. U Komiži u manjoj mjeri, zbog opterećenosti luke-baze u vojnom pogledu i kao prihvatno-otpremnog središta izbjeglica i ranjenika, a u Visu do punih kapaciteta sve kuće stajale su na raspolaganju za prihvat, smještaj, boravak i rad velikog broja angažiranih u raznovrsnim rukovodstvima i njihovim službama. Kasnije je to i ovjekovječeno prigodnim spomen-pločama.[372)]

Ipak, tokom lipnja na viško-otočkoj zaravni i pobrđima, odnosno u kućama već navedenih sela i zaselaka, boravili su članovi CK KPJ, NKOJ-a, AVNOJ-a, ZAVNOH-a, dijelova VS NOV i POJ, osoblje sovjetske i anglo-američke vojne misije i raznih službi svih ovih rukovodstava. Od ranije tu su bili i boravili odgovorni iz Zajedničkog operativnog štaba za obranu otoka (tj. štabova Mornarice NOVJ i 26. dalmatinske divizije). Također i Štaba savezničkih dijelova odnosno sa zvaničnim nazivom britanskog Štaba jadranske brigade, isturena baza, na otoku Visu (Headquarters Adriatic Brigade, Forward Base, Island of Vis) podređenog svojoj Komandi kopnenih snaga Jadrana (H. Q. Land Forces Adriatic) u južnoj Italiji. Štabu navedene brigade bila je privremeno podređena i američka borbena grupa (USA Operation Groop) raspoređena na otoku Visu.[373)] U sklopu ovog prostora nalazile su se već opisane dvije špilje, privremeno sjedište i boravište vrhovnog vojnog, političkog i državnog rukovodstva jugoslavenskog NOP-a. U špiljama, u kućama viških težaka, ispred njih i oko njih, po vinogradima i pobrđima središnjice otoka Visa vodili su se značajni razgovori, donošene su sudbonosne odluke i zaključci, sklopljen je sporazum dalekosežnog značenja i vodila se uporna borba za međunarodno priznanje tekovina NOB-e i stvaranje nove Jugoslavije.

Prema ovome što je izneseno nameće se zaključak da je otok Vis tada imao jugoslavensko i međunarodno značenje, te predstavljao strategijsko uporište u planovima vojnog rukovodstva NOP-a, a operativno-taktičko za savezničke dijelove.[374)]

U sjedištima vrhovnih rukovodstava, odnosno u viškim špiljama najizravnije, a u kućama okolnih zaselaka i sela u dopunskom obimu, pod rukovodstvom maršala Tita njegovi suradnici vodili su tokom lipnja mjeseca pregovore s predstavnicima izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije, čije su napore i želje da ostvare zamišljene planove potpomagali iskusni diplomati instruirani od vlade Velike Britanije.

PROCES I REZULTATI BORBE ZA MEĐUNARODNO PRIZNANJE NOVE JUGOSLAVIJE NA OTOKU VISU I S OTOKA VISA

Do sporazuma. — Prije polaska na otok Vis, dr Ivan Šubašić je 9. lipnja opozvao Konstantina Fotića sa dotadašnje njegove dužnosti ambasadora izbjegličke kraljevske vlade pri vladi SAD u Vašingtonu, a radi njegovog izrazitog djelovanja protiv NOP-a. To je trebao biti gest dobre volje izbjegličke kraljevske vlade prema NOP-u, a učinjen inicijativama dra Ivana Šubašića. Predsjednik britanske vlade W. Chuchill uputio je 11. lipnja predsjedniku NKOJ-a Josipu Brozu Titu radio-brzojav, u kojem je između ostalog navedeno: »Dolazi vam Stivenson (Ralph Skrine Stevenson, britanski ambasador, akreditiran pri izbjegličkoj kraljevskoj vladi — - **p.** a.) u pratnji Subašića. Šubašić ima ovlašćenje kralja da sa Vama zaključi sporazum«.[375^]

Još prije obrazovanja izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije s dr Ivanom Subašićem na čelu, CK KPJ isticao je da je glavni zadatak ove vlade »da spase kralja i monarhiju« i da »stvori poziciju s koje bi se u budućnosti moglo utjecati na razvitak situacije u Jugoslaviji«. Ali, kada je postalo jasno da savezničke sile neće priznati NKOJ kao jedinu vladu Jugoslavije i prihvatiti međunarodno-pravni kontinuitet stare i nove države, CK KPJ zauzeo je stav da se, ne odstupajući od odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a, pristupi razgovorima s rekonstruiranom izbjegličkom vladom Kraljevine Jugoslavije pod uvjetom da ona pokaže spremnost da pomaže NOP i osudi sve suradnike okupatora, uključujući i četnički pokret s Dražom Mihailovićem na čelu. S gledišta međunarodnih odnosa ovaj privremeni kompromis bio bi novi doprinos učvršćivanju antihitlerovske koalicije, a pogotovo što se njime skida s dnevnog reda jedan problem, koji je mogao remetiti odnose između SSSR-a i zapadnih saveznika u završnoj fazi rata. Posmatrajući tadašnje unutrašnje prilike u Jugoslaviji, privremenim kompromisom ne bi se dovele u pitanje tekovine NOB-e, a niti osnovni dalekosežni ciljevi izgradnje poslijeratne nove Jugoslavije. Sistem narodne vlasti preko NO odbora imao je punu kontrolu i povjerenje naroda skoro na čitavoj teritoriji, a snage NOVJ znatno su nadmašivale sve vojne formacije domaćih izdajica. Jačanje sistema narodne vlasti i snaga NOVJ, bilo je permanentno, uz istovremeno stalno slabljenje i preostalih utjecaja cjelokupne domaće i inozemne reakcije.

Izbjeglička vlada Kraljevine Jugoslavije i njen predsjednik dr Ivan Šubašić bili su uvjereni da pritisak vlada Velike Britanije i SAD djeluje u pravcu uklanjanja osnovnih prepreka za pregovore s predstavnicima jugoslavenskog NOP-a, u kojima bi zakulisni ciljevi izbjegličke vlade mogli donijeti dugoročnije plodove. U pratnji britanskog ambasadora pri izbjegličkoj kraljevskoj vladi R. Stevensona i jednog majora iz britanskog obavještajnog servisa

za Balkan, dr Ivan Šubašić krenuo je 9. lipnja iz Londona, zadržavajući se izvjesno vrijeme u južnoj Italiji, prema otoku Visu, a radi pregovora i zamišljenog sporazuma sa NKOJ-em, odnosno njegovim predsjednikom Josipom Brozom-Titom.

6. Za boravka u Bariju maršal Tito sastao se u 11 sati u utorak, lipnja, sa povjerenikom za inozemna djela NKOJ-a dr Josipom Smodlakom, kada su razmatrane pojedinosti o stavovima u budućim pregovorima između predstavnika NKOJ-a i izbjegličke kraljevske vlade, sa dr Ivanom Subašićem na čelu. Povjerenik dr Josip Smodlaka iznio je svoju ideju da bi se, bez formalnog dvostranog utanačenja, možda moglo postići provizorno stanje da se kraljevom deklaracijom maršal Tito prizna za komandanta svih oružanih snaga Jugoslavije, dok bi jednovremeno NKOJ objavio spremnost suradnje s kraljevskom vladom čiji bi isključivo zadatak bio da u inozemstvu rješava probleme materijalne i druge pomoći za NOVJ i stanovništvo Jugoslavije. Smatralo se da je dr Ivan Šubašić spreman utjecati da britanska vlada nagovori kralja Petra II Karađorđevića na zamišljena rješenja, a čime bi se omogućila izdašnija saveznička pomoć tokom rasplamsavanja borbi za oslobođenje zemlje, te postupno rješavali i ostali problemi, suglasno odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Nadalje, predviđala se potreba proširenja Subašićeve vlade s pojedincima, koji su naklonjeni NOP-u (npr. Boža Marković, Sava Kosanović, dr Furlan i drugi) i koji su još uvijek bili utjecajni u emigrantskim krugovima. Prema tadašnjim procjenama bilo je jasno da su skoro svi istaknutiji predratni srpski političari, stranački predvodnici, velikosrpski i reakcionarno orijentirani, te da se protive federativnom uređenju Jugoslavije i socijalno-revolucionarnim planovima NOP-a. Oni će svim silama nastojati da se ne postigne nikakav sporazum između izbjegličke kraljevske vlade i NKOJ-a, uvjereni da će im u tome pomagati i svi istaknutiji predstavnici drugih predratnih stranaka, te i klerikalni krugovi u zemlji i inozemstvu.

Uzimajući u obzir sve okolnosti i zbivanja u međuvremenu, na otoku Visu članovi NKOJ-a su 13. lipnja održali sjednicu u svom privremenom sjedištu — špilji. Tada je zaključeno da se, suglasno ranije prihvaćenom dogovoru, pristupi pregovorima radi sporazuma s izbjegličkom kraljevskom vladom, ne odstupajući ni u čemu od odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Za pregovore i postizanje sporazuma ovlašteni su: predsjednik NKOJ-a maršal Josip Broz-Tito, povjerenik za inozemna djela dr Josip Smodlaka, te Eduard Kardelj i dr Vladimir Bakarić. Nakon toga sve je bilo spremno za doček i pregovore s predsjednikom izbjegličke kraljevske vlade dr Ivanom Subašićem, kojeg je pratio iskusni britanski diplomata Ralph S. Stevenson.[676])

Predsjednik izbjegličke kraljevske vlade dr Ivan Šubašić, s članovima svoje pratnje, krenuo je s jednim britanskim ratnim brodom

iz Barija oko 20 sati 13. lipnja i na otok Vis stigao ujutro 14. lipnja, dočekan počastima državnika, muzikom 26. divizije i postrojenim počasnim bataljonom 12. dalmatinske brigade. Poslije smještaja i odmora uvečer su on i članovi njegove pratnje bili gosti na večeri, koju je predsjednik NKOJ-a maršal Tito zakazao za uzvanike u jednoj težačkoj kući u zaseoku Borovik. Sudionik i jedan od značajnijih aktera pregovora i predlagača klauzula sporazuma dr Josip Smodlaka, brojne pojedinosti zapisao je u svoj dnevnik, koji je kasnije objavljen u knjizi.[377])

U 8,30 sati u četvrtak, 15. lipnja, u špilji, maršal Tito predsjedavao je sjednici na kojoj je prisustvovalo deset članova NKOJ-a i Predsjedništva AVNOJ-a, kada su još jednom razmotreni svi stavovi za predstojeće pregovore. Maršal Tito upoznao je prisutne s pismom predsjednika britanske vlade W. Chuchilla, u kojem ga obavještava da je na otok Vis, u pratnji Šubašića, uputio i svog ambasadora R. S. Stevensona. Oni su naknadno pristigli u rajon špilja, te su ubrzo otpočeli pregovori, odnosno prva zajednička sjednica.

Na toj prvoj zajedničkoj sjednici, održanoj u špilji, prema dr Josipu Smodlaki, sekretaru za inozemna djela NKOJ-a, predsjednik izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije dr Ivan Subašić iznio je svoj prijedlog sporazuma, obrazlažući ga dužim govorom. Čitajući pripremljen tekst, on se pozvao na valjanost Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine, branio monarhistički režim i veličao ulogu dinastije kao zastupnika narodnih interesa, te zahtijevao da NOVJ prizna kralja kao vrhovnog komandanta, obećavajući ujedno brže rješavanje problema vojne i pomoći za stanovništvo. Zatim je predložio da se osnuje zajednička Komanda jugoslavenske vojske za postojeće jedinice izvan domovine i NOVJ u zemlji, te i jedinstvena jugoslavenska vlada s njime na čelu, u koju će biti uključeni i predstavnici NKOJ-a, a koja vlada će biti podređena kralju Petru II Karađorđeviću, državnom suverenu. Po završetku Šubašićevog govora i iznijetog prijedloga sporazuma, na poziv maršala Tita, stavove NKOJ-a iznio je dr Josip Smodlaka, a u skladu s ranije razmotrenim stavovima za pregovore i sporazum. On je najprije istakao da predsjednik kraljevske vlade negira NKOJ, s čijim predstavnicima upravo vodi pregovore, te je postavio pitanje da li je moguće voditi pregovore i zaključiti sporazum s nekim tko uopće ne postoji. Jer, pregovore mogu voditi i sporazum sklopiti oni koji stvarno i pravno postoje, a što je u konkretnom slučaju s jedne strane izbjeglička vlada Kraljevine Jugoslavije, a s druge strane NKOJ, zakoniti i jedini nosilac vlasti u zemlji. Redom, Smodlaka je pobijao sve Šubašićeve razloge i osporio njegove tvrdnje.

Osnovne razlike između oba prijedloga odnosile su se na status kralja, nadležnosti kraljevske vlade i vlasti NKOJ-a. Smodlaka je

iznio stanovište: da se kralj ne smije vratiti u zemlju; da će narod poslije rata slobodnom voljom odlučiti da li će Jugoslavija biti kraljevina ili republika; da kraljevska vlada ima samo rješavati probleme pomoći i da ne smije imati nikakvu vlast u zemlji; da vlast u zemlji već vrši i da će isključivo vršiti AVNOJ, kao privremeno narodno predstavništvo odnosno NKOJ kao privremena vlada; da je NOVJ u zemlji jedina oružana sila koja se bori protiv okupatora.

Zatim je Eduard Kardelj objasnio zašto su pojedini prijedlozi dra Ivana Šubašića neprihvatljivi za NKOJ i NOP u cjelini. Naknadno, Subašić je bio pomirljiviji i spremniji da se sporazum postigne. Poslije objeda, NKOJ je ovlastio dra Josipa Smodlaku, Eduarda Kardelja i Vladimira Ribnikara da, u pisanom obliku, sastave osnove sporazuma, a suglasno usmenom izlaganju dra Josipa Smodlake.

Sporazum Tito—Šubašić ili »Viški sporazum«. — Pošto su se na prvoj sjednici, uglavnom, iznijeli stavovi obiju strana, odlučeno je da se sutradan na drugoj sjednici perfektuiraju utanačenja u vidu pisanog dokumenta. Smodlaka, Kardelj i Ribnikar prihvatili su se tog zadatka, a u odnosu na prijedlog sporazuma NKOJ-a. Potpuni tekst svog napisanog prijedloga u Žena Glavi poslije podne 15. lipnja, dr Josip Smodlaka iznio je u svom dnevniku (str. 132—135). Ujutro, 16. lipnja, Smodlaka je pročitao Kardeljev i Ribnikarov koncept i sa šest točaka dopunio svoj pisani prijedlog sporazuma. Oko **8** sati rukovodstvo NOP-a prihvatilo je stilizirani objedinjeni prijedlog teksta sporazuma. U 11 sati, po pristizanju Šubašića i njegove pratnje, zajednički je pročitan i prodiskutiran tekst sporazuma. Šubašić je stavio izvjesne primjedbe stilskog karaktera, nakon čega je zaključeno da se redigirani tekst prepiše i pripremi za sutrašnji čin potpisivanja sporazuma. Nakon ovog dogovora, pregovarači su zajedno objedovali u špilji, slikali se, te proveli par sati u međusobnim nevezanim razgovorima.

U subotu, 17. lipnja ujutro, maršal Tito je sa svojim suradnicima razmatrao koje bi ličnosti bile najpogodnije za proširenje Subašićeve vlade. Također je usuglašeno da se dr Josip Smodlaka predloži za predstavnika Jugoslavije u međunarodnoj savezničkoj komisiji za Italiju, a eventualno i za Sredozemlje. Nešto prije 11 sati stigao je dr Ivan Šubašić. Prepisan redigirani tekst ponovno je pročitan, pa su ga predsjednik NKOJ-a maršal Tito i predsjednik kraljevske jugoslavenske vlade zajednički potpisali točno u 11.05 sati. Ovaj tekst sporazuma objavljen je ubrzo preko savezničkih radio-difuznih sistema i štampe. U cjelini na otoku Visu tiskan je i objavljen 15. srpnja u glasilu »Otoci u borbi«, izdanje NOO-a za srednjodalmatinsko otočko područje. Potpuni njegov sadržaj je slijedeći:[378']

»TEKST SPORAZUMA
IZMEĐU MARSALA JOSIPA BROZA-TITA I DR-a IVANA SUBAŠIĆA

Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije i Predsjednik kraljevske jugoslavenske vlade sporazumjeli su se u ovome:

1. — Kraljevska jugoslavenska vlada morala bi biti sastavljena od naprednih demokratskih elemenata, koji se nisu kompromitirali u borbi protiv Narodnooslobodilačkog pokreta. Glavna dužnost te vlade bila bi organiziranje pomoći narodnooslobodilačkoj vojsci, kao i svima onima koji će se ubuduće jednakom odlučnošću boriti protiv zajedničkog neprijatelja naše domovine, no s time da se sve snage ujedine u jedan narodni front. Jednaka dužnost te vlade je staranje za prehranu stanovništva Jugoslavije i dovođenje u sklad rada predstavništava u inostranstvu i rada u međusavezničkim komisijama sa zaštitom naših narodnih prava, s potrebama naroda i s narodnooslobodilačkom borbom u zemlji.

2. — Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije i Kraljevska vlada g. dr Subašića odredиće organe, koji će koordinirati suradnju u borbi protiv neprijatelja, u radu za obranu zemlje i u vođenju spoljne politike, te olakšati stvaranje što skorijeg jedinstvenog predstavništva države.

3. — Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije smatra da u ovom trenutku nije potrebno isticati i zaoštravati pitanje kralja i monarhije jer ono danas ne predstavlja smetnju za suradnju između nacionalnog komiteta Jugoslavije i vlade g. dr Subašića, pošto je sa obe strane prihvaćeno da će konačno rješenje državnog uređenja donijeti narod poslije oslobođenja zemlje.

4. — Vlada g. dr Subašića izdat će deklaraciju u kojoj će:

a) priznati nacionalne i demokratske tekovine izvojevane od naroda Jugoslavije u toku njihove trogodišnje borbe, kojima su postavljeni temelji demokratskom federativnom uređenju naše državne zajednice i provedena privremena uprava zemlje sredstvom organizacije Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije kao njenog izvršnog organa;

b) dati puno priznanje borbenim narodnim snagama organizovanim u Narodnooslobodilačkoj vojsci pod komandom Maršala Jugoslavije Josipa Broza-Tita i osudu svih izdajnika naroda koji su javno ili prikriveno sarađivali sa neprijateljem;

c) uputiti poziv cijelom narodu da se sve borbene snage ujedine s Narodnooslobodilačkom vojskom u jedan jedinstveni front.

5. — Sa svoje strane pak Maršal Jugoslavije Josip Broz-Tito, kao predsjednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, objavit će izjavu o saradnji s Vladom g. dr Subašića i ponovo će naglasiti da Nacio-

nalni komitet oslobođenja Jugoslavije za vrijeme trajanja rata neće pokretati pitanje konačnog državnog uređenja. Sadržaj ovog sporazuma objavit će se kad dr Subašić obrazuje vladu.

Na oslobođenom teritoriju Jugoslavije 16. VI. 1944.

Predsjednik	**Za nacionalni komitet oslobođenja**
Kraljevske jugoslavenske vlade	**Jugoslavije**
Dr Ivan Subašić	**Josip Broz-Tito,**
	Maršal Jugoslavije«

Prema J. Smodlaki, u završnom dijelu stava 2. — (kod njega stava B.) stilizacija ... »te olakšati stvaranje što skorijeg jedinstvenog predstavništva države« nije najjasnije formulirana rečenica u odnosu na namjere NKOJ-a. On ukazuje da je maršal Tito u raspravi izjavio dr Ivanu Subašiću da je postignutim i potpisanim sporazumom ostvarena samo »prva faza sporazuma«, a da za njom ima što prije da slijedi stvaranje zajedničkog predstavništva države, kao »druga faza«.

Nakon potpisa sporazuma, sudionici pregovaranja i njihovi suradnici zajednički su raspravljali o ličnostima koje bi bile najpogodnije za vladine ministre. Predstavnici NKOJ-a predložili su da kao ministri u kraljevskoj vladi budu prihvaćeni Boža Marković, Sreten Vukosavljević i Drago Marušić. Ali, ne kao ovlaštene osobe NKOJ-a ili predstavnici NOP-a, već kao ličnosti koje nisu kompromitirane svojom predratnom i djelatnošću tokom rata. Maršal Tito predložio je dr Ivanu Subašiću da dra Josipa Smodlaku prihvati za jugoslavenskog predstavnika u međusavezničkom odboru za Italiju, a dra Ljubu Lenontića za predstavnika kod organizacije UNRRA. Zatim je naglašeno da se obnovi ranija dužnost Stanoja Simića kao jugoslavenskog ambasadora u Moskvi, bez obzira što je bio otkazao suradnju s ranijom vladom Božidara Purića i izjasnio se bio u prilog NOP-a. Za neka od mjesta poslanika u inozemstvu predloženi su bili Sava Kosanović i dr Furlan. Konačno, iznesen je stav da se u London uputi predstavnik NKOJ-a, koji će s članovima izbjegličke kraljevske vlade koordinirati rješavanje problema pomoći za NOVJ i stanovništvo, te i ostala pitanja od značenja za suradnju u borbi protiv neprijatelja. U špilji gdje su se vodili pregovori i gdje je potpisan sporazum, priređen je zajednički ručak, uz dogovor da se sutradan svi nađu na svečanom oproštajnom ručku.

U nedjelju 18. lipnja NKOJ je organizirao oproštajni ručak u čast predsjednika izbjegličke kraljevske vlade dra Ivana Subašića i britanskog ambasadora R. S. Stevensona. Ručak je priređen u zaseoku Borovik (u istoj težačkoj kući gdje je 14. lipnja upriličena svečana doček-večera, nakon koje su članovi Ljubljanske opere, prisutni na otoku Visu, izveli uspjeli prigodan koncert).

U ponedjeljak 19. lipnja, oko 3 sata, dr Ivan Šubašić sa svojom pratnjom, zajedno sa dr Josipom Smodlakom i Vladimirom Ribnikarom, krenuo je iz komiške luke i britanskim razaračem »Blackmore« stigao u Bari u 10 sati.[379])

Rezultati Šubašićeve misije na otoku Visu nisu ispunili očekivanja emigrantskih krugova u Londonu, a niti njihovih zaštitnika. Ni reakcionarne snage u zemlji nisu bile zadovoljne sporazumom. Koncem lipnja, vodstvo HSS-e u Jugoslaviji odlučilo je da jedna njena delegacija otputuje u inozemstvo i da u ime Glavnog upravnog odbora stranke preda zapadnim saveznicima memorandum u kojem se naglašava da HSS osporava svojim predstavnicima dr Ivanu Šubašiću i Rudolfu Bičaniću sklapanje bilo kakvih ugovora s predstavnicima NOP-a. Četnici, s D. Mihailovićem na čelu, uvidjeli su da im izbjeglička vlada ne može više pružati otvorenu podršku. Odbor stručnjaka pri četničkoj Vrhovnoj komandi jugoslavenske vojske u otadžbini donio je 3. srpnja odluku kojom se izbjeglička vlada Kraljevine Jugoslavije sa dr Ivanom Subašićem na čelu ocjenjuje kao vlada hrvatskog separatizma i partizanskih eksponenata, te je na zahtjev predsjednika Socijalističke stranke Zivka Topalovića imenovao predstavnike ravnogorskog pokreta u inozemstvu. Između domaće reakcije i emigrantskih predstavnika nastao je ozbiljan rascjep, a razvitak događaja i međunarodno javno mnijenje nisu išli u prilog ni domaćoj reakciji ni zakulisnim ciljevima emigrantskih krugova.

Ukazom Kralja Petra II od 7. srpnja naimenovana je nova vlada Jugoslavije u kojoj je dr Ivan Šubašić bio predsjednik, ministar inozemnih djela i ministar oružanih snaga. Dr Ivan Šubašić je već 9. srpnja preko radio-stanice London (BBC) upoznao svjetsku javnost s viškim sporazumom, a istog dana stavio je do znanja sovjetskoj vladi da su obrazovanjem vlade, u sporazumu sa NKOJ-em, nastupile mogućnosti razmatranja međusobnih odnosa i postavljanja novog jugoslavenskog ambasadora u Moskvi.

Rukovodstvo jugoslavenskog NOP-a smatralo je da je viški sporazum samo prvi praktičan korak u daljnjoj borbi za međunarodno priznanje, koja borba se mora uporno nastaviti, ali strpljivo i s mnogo diplomatske mudrosti, jer će plodovi ove borbe sazrijevati uporedno s uspjesima NOVJ. Prema tome, rukovodstvo NOP-a smatralo je da nije potrebno žuriti s obrazovanjem jedinstvene vlade.

Titov posjet savezničkim predstavnicima u Italiji i rezultati. — Dok su s otoka Visa jedinice 26. divizije i Mornarice NOVJ, uz pomoć savezničkih dijelova, rastrojavale sistem njemačke obrane na bliskim otocima i pripremale se za njihovo konačno oslobođenje, bila je u punom jeku opća saveznička ofenziva na fašističku Njemačku i postupno potiskivanje njenih snaga iz Italije. Na pomolu su bili značajni događaji na Balkanskom poluotoku.

Komandant Vrhovne komande savezničkih snaga za Sredozemlje general H. Wilson uputio je 15. srpnja poziv maršalu Titu, kao vrhovnom komandantu NOV i POJ i predsjedniku NKOJ-a, da posjeti Italiju. Prema uputstvima W. Chuchilla, on je namjeravao da, pri razmatranju vojnih problema i daljeg upućivanja savezničke pomoći, organizira iznenadan sastanak maršala Tita s kraljem Petrom II Karađorđevićem i tako izvrši pritisak na NKOJ za obrazovanje jedinstvene vlade od predstavnika izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije i NKOJ-a. H. Wilson je 18. srpnja uputio maršalu Titu telegram u kojem je, između ostalog, naveo: »Zadivio sam se saznavši o posljednjim uspjesima. Ti su uspjesi, naročito oni u Sloveniji, bili od velike važnosti, jer su prekinuli djelovanje životno važnih neprijateljskih saobraćajnica«.

Na sjednici CK KPJ, održanoj na otoku Visu 20. srpnja, razmotren je međunarodni položaj NOP-a, a s tim u vezi i poziv generala H. Wilsona. Odlučeno je da maršal Tito ne putuje u Italiju, s obzirom da su pregovori između izbjegličke vlade i NKOJ-a unutrašnja stvar jugoslavenskih naroda i da saveznici nemaju pravo da se u to miješaju. Nadalje je zaključeno da maršal Tito, predsjednik NKOJ-a i Vrhovni komandant NOV i POJ, ne može ići u posjetu komandantu savezničkog sektora prije nego što bude zvanično pozvan od državnog rukovodstva dotične savezničke zemlje, u ovom slučaju V. Britanije. U tom smislu upućen je 22. srpnja negativan odgovor generalu H. Wilsonu.

Britanska vlada, nezadovoljna sporazumom Tito—Šubašić, ne samo što je pojačala pritisak na NKOJ, smanjila materijalnu pomoć NOVJ, ograničila sudjelovanje savezničke avijacije u borbama iznad Jugoslavije i pravila druge smetnje NOP-u, već je također zauzela i negativan stav u pregovorima koje je 28. srpnja izbjeglička vlada Kraljevine Jugoslavije povela s britanskim Ministarstvom ratnog transporta o povratku **68** brodova (oko 470.000 BRT) bivše jugoslavenske trgovačke mornarice, a koji su tada plovili pod britanskim zastavama i mješovitim posadama. Pošto je vlada SSSR-a 29. srpnja priznala vladu dr Šubašića, a vlada SAD 30. srpnja priznala sporazum Tito—Šubašić, britanska vlada uputila je koncem srpnja instrukcije generalu H. Wilsonu da u njeno ime uruči poziv maršalu Titu da posjeti Italiju, ali je također, kao novi pritisak, početkom kolovoza ponovno inzistirala da Vojna misija NOV i POJ u Londonu prestane s radom, jer je navodno vlada Šubašića sada nadležna za materijalno snabdijevanje NOVJ. U ovakvoj situaciji general H. Wilson uputio je maršalu Titu poziv, u ime britanske vlade, da posjeti Italiju.

Prema ovom pozivu maršal Tito je sa svojim suradnicima i užom pratnjom **6**. kolovoza s otoka Visa otputovao u Italiju, gdje se zadržao sve do 14. kolovoza. Već **6**. kolovoza maršal Tito sastao se s generalom H. Wilsonom i članovima njegovog Štaba u mjestu Caserta (Kazerta).[380]) Na sastanku su riješena mnoga važna pitanja:

materijalnog snabdijevanja NOVJ, suradnje savezničkog zrakoplovstva s NOVJ, daljnjeg razvitka zrakoplovstva NOVJ uz pomoć saveznika, bolničke njege ranjenika NOVJ, formiranja materijalno-tehničke baze u Italiji za potrebe NOVJ, povratka jugoslavenskih brodova koji su do tada plovili u sastavu savezničke sredozemne flote, i drugi problemi. Slijedećeg dana, tj. 7. kolovoza, maršal Tito je obišao front savezničkih armija u Italiji i sastao se s komandantom savezničkih kopnenih snaga u Italiji generalom Haroldom Alexanderom.[381]) Tada je došlo do sporazuma: da u NOVJ stupe oni Hrvati i Slovenci iz Istre i Slovenačkog Primorja koji su prisilno bili mobilizirani u talijansku vojsku; da se Istra i Slovenačko Primorje, suglasno odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, imaju smatrati operacijskim područjem NOVJ. Kada je 10. kolovoza maršal Tito ponovo stigao u štab generala H. Wilsona, koji mu je postavio pitanje angažiranja savezničkih snaga pri planiranju desanta u Istri, maršal Tito zahtijevao je da ukoliko i dođe do toga, savezničke vojne jedinice treba da surađuju s NOVJ i poštuju jugoslavenske organe vlasti.

Nakon dva dana, tj. 13. kolovoza, u Napulju otpočeo je dvodnevni sastanak maršala Tita s predsjednikom vlade V. Britanije W. Chuchillom. Tada su se srela dva državnika i vojskovođe koji su odigrali veoma značajnu ulogu u borbi protiv fašizma i nacizma. Iako je susret bio srdačan, a razgovori dvojice državnika veoma značajni, maršal Tito je već u početku bio primoran da odlučno odbije Churchillov prijedlog o svom izravnom sastanku s kraljem Petrom II Karađorđevićem. U daljim razgovorima, predsjednik vlade V. Britanije priznao je pravo Jugoslavije na Istru, ali ne i na Trst, a grad Pulu s aerodromom tražio je kao bazu za snabdijevanje savezničkih trupa koje će nastupati prema Austriji. Potvrđen je sporazum sa savezničkim vojnim komandantima o pomoći NOVJ. Razgovaralo se i o poslijeratnom uređenju Evrope i o viškom sporazumu. U pogledu budućeg društvenog uređenja Jugoslavije, predsjednik britanske vlade isticao je koncepciju o seljačkoj bazi buduće jugoslavenske države, o umjerenoj agrarnoj reformi, i o ustavotvornoj skupštini koja će odrediti oblik vladavine.[382])

Maršal Tito i članovi njegove pratnje završili su 14. kolovoza predviđene zadatke u Italiji i 15. kolovoza stigli ponovo na otok Vis. Bez obzira što nisu otklonjene osnovne prepreke u vezi s međunarodnim priznanjem nove Jugoslavije, ova posjeta bila je od velikog značenja za rukovodioce NOP-a, jer su bili u mogućnosti da od najmjerodavnijih ličnosti saznaju, izravno i neizravno, brojne pojedinosti o britanskim namjerama i zamislima.

Nova dostignuća. — U međuvremenu, članovi NKOJ-a i AVNOJ-a na otoku Visu i u unutrašnjosti zemlje neposredno su od predsjednika NKOJ-a Josipa Broza-Tita već 23. lipnja pismom obaviješteni o razlozima, rezultatima i perspektivama koje se pružaju prema utanačenjima viškog sporazuma. Radi naknadnih zada-

taka, koji su planski predviđani, VS NOV i POJ odlučio je da novopristigla 3. prekomorska brigada od 26. lipnja uđe u sastav 26. divizije. Da bi rukovođenje prekomorskim zbjegovima (u južnoj Italiji i Egiptu) bilo efikasnije, dotadašnji odbori za izbjeglice podređeni su, koncem lipnja, novoosnovanom Centralnom odboru zbjega, čiji su rad usmjeravali odgovarajući organi AVNOJ-a. Kada je dr Ivan Subašić 9. srpnja preko BBC-ija upoznao svjetsku javnost sa sadržajem svog sporazuma sa maršalom Titom, on je također u ime svoje vlade javno istupio u prilog razvitka NOB-e, pozivajući sve Srbe, Hrvate i Slovence da udruženim snagama doprinesu pobjedi saveznika nad njemačkim osvajačima, a zapostavljajući da se obrati i drugim jugoslavenskim narodima i narodnostima. Međutim, ni jednom riječju nije osudio Dražu Mihailovića i njegov četnički pokret, a što se od Subašića tada očekivalo. Konačno, inzistirao je na što bržem osnivanju zajedničke vlade pod njegovim predsjedništvom i suverenosti kralja Petra, a radi obnove Jugoslavije i parlamentarizma, nastojeći da iznudi i javnu izjavu NKOJ-a o demokratskom sustavu budućeg uređenja i vlasti.[383])

Namjere su bile jasne. Jer još 17. lipnja na otoku Visu predsjednik kraljevske vlade dr Ivan Subašić i britanski ambasador Ralf Stevenson, akreditiran pri navedenoj vladi, inzistirali su da ih predsjednik NKOJ-a Josip Broz-Tito uvjeri da nema namjere poslije rata nametati komunizam. No bez obzira što im je maršal Tito tada u izravnom razgovoru to garantirao, oni su inzistirali da u tom smislu on da i javnu izjavu. Stevensonova inicijativa za takvu izjavu zasnivala se na memorandumu W. Churchilla pregovaračima da se Tito obaveže da neće u Jugoslaviji nametnuti komunizam a niti će, poslije rata, oružane snage NOP-a iskoristiti da utječu na slobodno izražavanje naroda o državnom i društvenom uređenju u Jugoslaviji. Prilikom razgovora u Napulju sa W. Churchillom i dr Ivanom Subašićem, u odgovarajućim okolnostima i uz izraženu rezerviranost, predsjednik NKOJ-a i Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito suglasio se 13. kolovoza da razgovorima utanačeno uključi u predviđenu javnu izjavu NKOJ-a.[384][5]

Na tom sastanku u Napulju vodili su se razgovori i o mogućem savezničkom iskrcavanju na istarskom poluotoku, a za što je W. Churchill bio veoma naklonjen, namjeravajući da svoj plan ostvari, bez obzira što je američki predsjednik F. D. Rooswelt (Franklin Delano Ruzvelt) bio protiv takvog plana. Predsjednik britanske vlade W. Chuchill u pogledu savezničkog iskrcavanja u Istri nije bio zadovoljan ni stavovima predsjednika NKOJ-a Josipa Broza-Tita, a što je vidljivo iz njegovog kasnijeg reagiranja.[385]) Već je bilo jasno da diplomatski pokrenuta pitanja obje pregovaračke strane kane rješavati suglasno tada neobjašnjenim namjerama. Predstavnici NKOJ-a morali su promišljenim djelovanjem preduhitriti britanske planove i želje kraljevske izbjegličke vlade, a zasnovane na britanskim planovima.

Vlada V. Britanije pokrenula je diplomatske inicijative, te smatrala da je izjava vlade SSSR od 29. srpnja, a prema kojoj je priznata vlada sa dr Ivanom Subašićem na čelu i obećana joj potpora u daljnjem radu na ostvarenju utanačenja viškog sporazuma, jedan od važnih poena u pritiscima na NKOJ. Ponukana i time Subašićeva vlada otpočela je koncem srpnja čišćenje diplomatskog kora, otpuštanjem najkorumpiranijih i najokorjelijih protivnika NOP-a. Istovremeno, britanska vlada smanjivala je materijalnu pomoć i ograničila borbenu suradnju svojih dijelova s jedinicama NOVJ (zračne i pomorske aktivnosti ograničene su na izviđačke djelatnosti), praveći i druge smetnje (pritisak na izbjeglice, osoblje jugoslavenske ratne i trgovačke mornarice, sužavanje obima rada baza i misija, itd.), da bi 2. kolovoza otkazala daljnje gostoprimstvo Misiji NOV i POJ u Londonu, s obrazloženjem da njene poslove preuzima Subašićeva vlada. U to vrijeme, vlada SAD svojim aktivnostima stavljala je do znanja da će se založiti za obnovu prijeratnog državnog i društvenog uređenja Jugoslavije. Prema tome, Titova posjeta i razgovori u Italiji, uspoređujući s pokrenutim diplomatskim pritiscima, uspješno su završeni ako se posmatraju kroz već objašnjene rezultate, mada su Britanci taktičnim prilagođavanjem nastojali da osiguraju neutraliziran je NOP-a u završnici diplomatskog nadmetanja. Na svojoj drugoj plenarnoj sjednici **8**. kolovoza Subašićeva vlada prihvatila je zaključke: da će viški sporazum izvršiti; da priznaje privremenu upravu koju su u zemlji uspostavili predstavnici AVNOJ-a; da će raditi u cilju povratka Jugoslaviji svih krajeva koji su joj otuđeni Rapalskim ugovorom; da je zainteresirana za što brže nastavljanje razgovora s NKOJ-em; te da će nakon tih razgovora izdati i svoju javnu deklaraciju.[386])

Poslije boravka u Italiji, a pristizanjem na otok Vis (15. kolovoza), predstavnici NKOJ-a i vlade dra Ivana Subašića, vodili su na otoku Visu 16. kolovoza razgovore, nakon kojih se kraljevska vlada obavezala da će: za NOVJ omogućiti nastavak pristizanja materijalne savezničke pomoći; povesti pregovore suglasno odredbama Zakona o zajmu i najmu, a za potrebe stanovništva Jugoslavije; likvidirati svoje oružane snage u inozemstvu i javno se odreći Draže Mihailovića i četničkog pokreta; u međunarodne organizacije Crveni križ, sindikati, UNRRA, — »United Nations Relief and Rehabilitation Administration« odnosno »Administracija udruženih naroda za pomoć i obnovu«, i drugim) postupno uvoditi predstavnike NOP-a; dijelove jugoslavenske Ratne mornarice (tada u lukama otoka Malte pod administrativnom upravom savezničkih pomorskih komandi) prevesti u sustave Mornarice NOVJ.[387]) Nakon ovih razgovora i utanačenja, Subašićeva vlada, suglasno svojim zaključcima od **8**. kolovoza, izdala je javnu deklaraciju, nabrajajući i u zajedničkim razgovorima toga dana (16. kolovoza) preuzete obaveze.

Sutradan, 17. kolovoza, u ime NKOJ-a njegov predsjednik Josip Broz-Tito u javnoj izjavi, između ostalog, naglasio je:[388])

... »Narodnooslobodilački pokret jeste u svojoj suštini općenarodni, nacionalni i demokratski. Prema tome još jedan put podvlačimo da vodstvo narodnooslobodilačkog pokreta ima pred sobom jedini i najvažniji cilj — borbu protiv okupatora i njihovih slugu i stvaranje demokratske federativne Jugoslavije, a ne uspostavljanje komunizma, kao što nam neprijatelji podmeću« ...

Šubašić kao predsjednik vlade, a Stevenson kao zastupnik interesa britanske vlade i akreditirani ambasador pri jugoslavenskoj kraljevskoj vladi, smatrali su da su smjernice ranijeg memoranduma W. Churchilla i njegove intencije prilikom napuljskih razgovora (Churchill—šubašić—Tito) 13. kolovoza ipak ostvarene. Predsjednik NKOJ-a Josip Broz-Tito, nastavljajući tekst izjave, izrazio je buduće smjernice NOP-a.[389)]

... »U sporazumu (viškom — p. a.) su zaštićene nacionalne i demokratske tekovine koje su naši narodi izvojevali u toku više no trogodišnje borbe protiv okupatora i njihovih pomagača. U tim tekovinama imaju naši narodi garanciju da se neće ništa učiniti protiv njihove volje« ...

Nadalje, osuđena je ranija djelatnost izbjegličkih vlada prema NOP-u, i ocijenjeno da je ostavka vlade Božidara Purića bila preduvjet postizanja viškog sporazuma. Također je naglašeno da je sporazum posljednji odlučni poziv svim zavedenim jugoslavenskim građanima, koji izravno ili neizravno služe okupatoru, da se priključe NOVJ, što je značilo opću amnestiju za zavedene, uz poziv da se u jedinicama NOVJ bore protiv Nijemaca i njihovih slugu.

U odnosu na inspiratore i sastavljače deklaracije kraljevske vlade i izjave NKOJ-a, bilo je jasno da je završena samo jedna od brojnih rundi diplomatskog nadmetanja u procesu borbe za poslijeratni oblik državnog i društvenog uređenja u Jugoslaviji. Za NOP je priznavanje tekovina NOB-e i organa rukovođenih od AVNOJ-a bilo nadalje sigurnije uporište u nastavku procesa borbe za međunarodno priznanje nove Jugoslavije, tada u nastajanju i organiziranju suglasno odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Narodnooslobodilački odbori usmjeravali su većinu stanovništva, organi do najvišeg stupnja vlasti ispoljavali su socijalno-revolucionarna stremljenja masa, a NOVJ bila je kadra raspršiti preostale četničke grupacije uporedo s izvođenjem završnih operacija za oslobođenje zemlje. Približavanje kraja rata i prisustvo sovjetskih snaga i političkog utjecaja pri konačnom rješavanju balkanskih i evropskih problema parirali su efekte zapadno-savezničke vojne sile i zagovornika restauracije predratnog režima.

Ipak, kraljevska vlada je postojala i bila priznata, što je njoj davalo izvjesne šanse i određene nade u diplomatskoj borbi protiv NKOJ-a. Stoga je težila da se udruživanjem diplomatski jačeg i slabijeg suparnika stvori jedinstvena jugoslavenska vlada, u kojoj bi

zagovornici restauracije zadržali najvažnije državno-ustavotvorne i ekonomske funkcije. Prema tome, tek su se rasplamsali procesi da se s utvrđenih pozicija tekovina NOB-e pređe u otvorenu borbu za nametanje izbjegličkoj vladi takvih uvjeta udruživanja sa NKOJ--em u zajedničku vladu, prema kojima će njezino međunarodno priznanje »de facto« sankcionirati onakvo državno i društveno uređenje, za kojeg su se borci i aktivisti NOP-a borili i zalagali. Uporna diplomatska borba pratila je oružane napore NOVJ protiv okupatora i njegovih slugu. Amerikanci su međutim 28/29. kolovoza u Stab Draže Mihailovića (selo Pranjani kod Gornjeg Milanovca), stigli avionom, s misijom s pukovnikom Mc Dauelom (Mak Dauel), a radi reguliranja dopreme obimnije vojne pomoći četnicima.**390:1**

Zagovornici restauracije predratnog režima i pomoći četničkom pokretu oko Draže Mihailovića razvili su snažnu kampanju u zemlji i inozemstvu. Polovinom kolovoza prebacio se u Italiju predsjednik četničkog Centralnog komiteta Kraljevine Jugoslavije Zivko Topalović, predvodnik predratne Socijalističke stranke, radi organiziranja kampanje među savezničkim predstavnicima protiv NOP-a i svih utanačenja oba viška sporazuma Tito—Šubašić. On je u Rimu već 18. kolovoza osnovao Srpsku ligu da djeluje radi potpore i ostvarenja planova četničkog pokreta. Smatrajući da je tadašnja britanska politika protiv njihovih interesa u odnosu na pripojena jugoslavenska etnička područja u predratnoj njihovoj državi, nastoje da zaobilazno spase što je više moguće. Grof Carlo Sforza (Karlo Sforca) predlagao je Saveznicima da se područje grada Rijeke internacionalizira, da grad Trst opet bude talijanski, a njegova luka pod internacionalnom upravom. U praksi, zalagao se da se, nakon ostvarenja plana W. Churchilla, Istra priključi Italiji, koja je voljna da ponuđenim internacionalizacijama osigura i britanske interese.

Kada je 28. kolovoza dr Ivan Šubašić objasnio W. Chuchillu utanačenja oba viška sporazuma, predsjednik britanske vlade nije bio zadovoljan dotadašnjim rezultatima.[391]) Da bi buduća kretanja za britanske interese i interese kraljevske jugoslavenske vlade bila povoljnija, preporučio je Subašiču da uporno inzistira na ostvarenju utanačenja o osnivanju udružene, odnosno jedinstvene jugoslavenske vlade, koju će Saveznici priznati u kontinuitetu, prije nego što NOVJ oslobodi cijelu zemlju i NKOJ uspostavi svoju punu vlast na čitavoj teritoriji Jugoslavije. U prilog toga cilja o jedinstvenoj vladi, dakako pod predsjedništvom dra Ivana Šubašića i suverenitetom monarha, kralj Petar II Karađorđević je, na prijedlog svoje vlade, 29. kolovoza ukinuo ranije data ovlaštenja Draži Mihailoviću kao komandantu »snaga u otadžbini« te priznao maršala Tita kao »jedinstvenog vođu jugoslavenskih snaga otpora«.

Viški sporazumi, deklaracija izbjegličke vlade, izjava NKOJ-a, te kraljevo odricanje komandnog položaja Draži Mihailoviću nad »vojskom u otadžbini«, odnosno time i oslonca na četničke formacije, a priznanje oružanih snaga NOP-a i Vrhovnog komandanta maršala Tita za predvodnika svih snaga u zemlji koje se bore protiv Nije-

maca i njihovih slugu, imalo je znatne reperkusije za daljnje ostvarenje ciljeva NOP-a.

To je u zemlji uvjetovalo razbuktavanje procesa opredjeljivanja za NOP, a osipanje četničkih formacija i njima naklonjenih pristalica, kao i masovniji prelazak domobrana vojske NDH i pripadnika slovenskih kolaboracionističkih formacija u redove NOVJ. Kolaboracionisti i pobornici restauracije gubili su tlo pod nogama.[392] U ubrzanijem obimu taj proces opredjeljivanja za NOP i pristupanja u redove NOVJ nastavljen je među pripadnicima grupacija kraljevske vojske i mornarice na Bliskom istoku, na Malti i među jugoslavenskim pomorcima koji su plovili pod savezničkim zastavama, kao i među svim emigrantskim krugovima. Sve je to imalo znatnog odjeka i na međunarodnoj diplomatskoj sceni. Jer, prevladavala su shvaćanja o neminovnosti pobjede NOP-a, potkrijepljene i vojnim uspjesima i snaženjem NOVJ, u završnici rata i u procesima borbe za međunarodno priznanje onog oblika državnog i društvenog uređenja u Jugoslaviji, koji žele predstavnici AVNOJ-a i NKOJ-a, njegovog izvršnog tijela, odnosno da će predstavnici privremene vlade — NKOJ-a preuzeti i funkcije izvršne vlasti u poslijeratnoj Jugoslaviji. Pobjede Crvene armije, prodiranje njenih snaga i njihovo približavanje jugoslavenskim granicama, uz intenziviraniju djelatnost sovjetske vlade i diplomacije, svim pozitivnim procesima koji su išli u korist NOP-a davalo je to nove dimenzije.

Prvim viškim sporazumom utanačeno je i obostrano prihvaćeno privremeno formalno dvovlašće u Jugoslaviji. Jer, vlast NOP-a na najvećem dijelu jugoslavenske teritorije organizirano je funkcionirala, a u inozemstvu priznavan je jedinstveni legalitet i kontinuitet nadležnosti kraljevske vlade u izbjeglištvu nad cijelom jugoslavenskom teritorijom, poglavito od svih savezničkih ratujućih država. Stoga, priznanje oružanih snaga NOP-a i djelatnosti NKOJ-a od britanskih predstavnika i kraljevske vlade nije odgovaralo naknadnim planovima obje pregovaračke strane.

GOVOR MARSALA TITA 12. RUJNA I NJEGOV ODLAZAK SA OTOKA VISA 18. RUJNA

Inicijativama britanske vlade zapadni saveznici vršili su pritisak da se ostvare planovi i ambicije kraljevske vlade radi obrazovanja udružene (jedinstvene) jugoslavenske vlade, uključivanjem i predstavnika NKOJ-a, a čijoj bi vladi na čelu ostao dr Ivan Šubašić. Zahtjev koji je u tome cilju 12. rujna podnio Šubašić odbio je predsjednik NKOJ-a Josip Broz-Tito, ne prihvaćajući istovremeno ni njegov prijedlog da se što prije obrazuje jedinstveno jugoslavensko vojno rukovodstvo pod izravnom komandom VŠ NOV i POJ, odnosno maršala Tita kao Vrhovnog komandanta.[393])

Početkom rujna jedinice 26. divizije vršile su pripreme da s otoka Visa u drugoj polovini rujna izvedu desante na susjedne

otoke i obalu radi njihovog konačnog oslobođenja. Tako je bilo predviđeno u sklopu općenapadnih aktivnosti snaga NOVJ na teritoriji Jugoslavije. Stvarani su preduvjeti za naknadno ostvarenje krupnijih vojnih uspjeha u vrijeme kada su postizani i sve povoljniji rezultati u procesima borbe za očuvanje tekovina i međunarodnog priznanja predstavničkih tijela NOP-a. Borci 1. dalmatinske udarne brigade pripremali su se i za proslavu dvogodišnjice osnivanja svoje jedinice, ali, prema već objašnjenom, oni su bili angažirani u borbama na otoku Hvaru.

Tada se saznalo da je njemačka akcija na otoku Hvaru imala zavaravajući karakter, jer su se njihove snage na otocima počele okupljati u najbližim lukama (Sumartin, Sućuraj, Korčula) do obale. Bez obzira na ranije planove, Stab 26. divizije odlučio je da odmah preduhitri njemačke namjere. Za oslobođenje otoka Korčule i Mljeta, te poluotoka Pelješca, upućene su jedinice 11. dalmatinske i 3. prekomorske brigade. Za oslobođenje otoka Hvara, Brača i Šolte već noću 11/12. rujna u luke Bobovišće i Milna na otoku Braču iskrcale su se jedinice **12**. dalmatinske brigade i odmah su upućene u borbene akcije. Bilo je predviđeno da im se slijedeće noći pridruže i jedinice **1**. dalmatinske udarne brigade[394]) koje su se nalazile tada na otoku Visu.

Zbog priprema i hitnog prebacivanja na otok Hvar, te naknadnih borbi, nije bilo moguće da se **6**. rujna svečano proslavi dvogodišnjica osnivanja 1. dalmatinske udarne brigade. Zato je riješeno da se to uradi po povratku brigade s Hvara i prije nego što ona definitivno napusti otok Vis, radi planiranih zadataka konačnog oslobođenja otoka Brača i Hvara. Predviđeno je bilo da se svečana proslava održi u prijepodnevnim satima 12. rujna u viškoj luci. Pretpostavljalo se da će prisustvovati i maršal Tito. Kada se to pročulo, u predjelu Mala Banda luke Vis, na proširenom prostoru između pravoslavne crkve (izgrađene 1931) i Vinogradarskog doma, okupili su se ne samo predviđeni i pozvani, već skoro svi koji nisu bili spriječeni dužnostima. Za svečanu smotru bili su postrojeni borci brigade-slavljenika. Nakon izvršene smotre, u prisustvu brojnih uzvanika — predstavnika savezničkih dijelova i misija, a i predstavnika izbjegličke kraljevske vlade, Vrhovni komandant NOV i POJ i predsjednik NKOJ-a maršal Tito, održao je govor koji je, po svom sadržaju, imao povijesno značenje.[395])

Nakon rezimiranja uspješnog razvitka NOP-a u Dalmaciji, te ukazivanja na slavni borbeni put brigade i podvige njenih boraca, maršal Tito upozorio je sve prisutne da još nije završena oružana borba s njemačkim osvajačima i njihovim slugama, kao ni sa domaćim izdajnicima, pa je potrebno da se ujedine sve snage u naporima za konačno oslobođenje zemlje. Imajući u vidu britanske planove i nastojanja W. Churchilla u pogledu namjera savezničkog iskrcavanja u Istri, maršal Tito je pokrenuo problem poslijeratnih jugoslavenskih granica i u tom pogledu izričito naglasio:

... »Danas se približava čas kad će morati da se govori o granicama naše zemlje. Mi nismo o tome nikada, u toku čitavog ovog rata govorili. Ali ja o tome moram da kažem nekoliko riječi. Naš narod se borio za svoju slobodu, za svoju nezavisnost, za bolju i srećniju budućnost, ali on se bori i za oslobođenje one naše braće koja su decenijama stenjala pod tuđinskim jarmom. Ovom borbom naša braća u Istri, u Slovenskom Primorju, u Koruškoj moraju biti i biće oslobođena. (Tako je!) i živjeće slobodni u svojoj domovini. To je želja svili nas, to je želja i svih njih tamo. Mi *tuđe nećemo — no svoje,* **ne** *damo*■< ...

Nakon iznošenja činjenica o zločinačkoj ulozi domaćih izdajnika oko Draže Mihailovića i pomoći koju im je pružala izbjeglička vlada, maršal Tito objasnio je značenje procesa za očuvanje tekovina narodnooslobodilačke borbe i političko-diplomatskih napora za međunarodno priznanje nove Jugoslavije, naglasivši: . . . »Mi hoćemo da budemo zajedno s našim saveznicima za stolom gdje će se rješavati sudbina Evrope i naše zemlje« .. ., da bi na kraju, a u odnosu na oružane napore boraca i radi njihovog nastavka u zalaganju za očuvanje izborenih tekovina, odlučno izjavio:

»Ja sam uvjeren da će naši borci, borci Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda, znati ne samo pobjedom dokončati ovu tešku borbu, nego da će znati i u buduće za naše narode sačuvati ove tekovine, kako im nitko ne bi mogao oduzeti ono što su sami izvojevali«.

Predajući Orden narodnog oslobođenja komandantu 1. dalmatinske brigade Bogdanu Stuparu, a za dotadašnje zasluge brigade u borbama i sveukupnom djelovanju, maršal Tito naglasio je da ovo odlikovanje i priznanje treba da bude poticaj borcima brigade i svim ostalim jedinicama na otoku Visu pred njihovo iskrcavanje na otoke i obalu radi konačnog oslobođenja Dalmacije.

Noću 12/13. rujna iz viške luke isplovile su jedinice 1. dalmatinske udarne brigade i iskrcale se na otok Brač, pridružile borbenim naporima **12**. brigade, te poslije žestokih borbi prinudile ujutro 18. rujna na kapitulaciju njemačke snage koncentrirane oko Sumartina. Za podvige i uspjehe u ranijim i ovim borbama, 19. rujna je 1. dalmatinska udarna brigada proglašena proleterskom.[396]) Bez obzira na žilav otpor, Nijemci su bili prisiljeni da se 22/23. rujna povuku iz Sućurja, čime je otok Hvar potpuno oslobođen; noću 23/24. rujna oni su prisiljeni da napuste i otok Šoltu. Pošto se druga grupacija bez borbe iskrcala i oslobodila otoke Korčulu i Mljet, 11. dalmatinska i 3. prekomorska brigada su do konca rujna oslobodile i poluotok Pelješac. Stvoreni su preduvjeti za iskrcavanje na kopno i oslobađanje obale s gradom Splitom.

Na otoku Visu političko i vojno rukovodstvo NOP-a poslije 12. rujna nastavilo je s djelatnošću radi osiguravanja tekovina NOB-e i nastavka procesa diplomatskih pregovaranja, usmjeravajući se najviše na pripreme oružanih snaga za njihove naredne zadatke. Sma-

tralo se da nije svrsishodno žuriti sa obrazovanjem jedinstvene jugoslavenske vlade, već čekati razvitak događaja. Jer, prodiranje Crvene armije kroz Rumunjsku i Bugarsku, uz istovremeni prodor snažnih grupacija NOVJ u Srbiju, zahtijevao je od rukovodstva NOP-a da uskladi svoje planove s planovima sovjetskog rukovodstva o suradnji jedinica Crvene armije i NOVJ na teritoriji Srbije i Vojvodine.

Maršal Tito i dio njegovih suradnika iz VŠ NOV i POJ otputovali su s viškog aerodroma sovjetskim avionom kasno uvečer 18. rujna i preletom tokom noći 18/19. rujna prispjeli u rumunjski grad Krajovu,[397]) gdje se tada nalazio Štab 2. ukrajinskog fronta. Odatle je maršal Tito 21. rujna stigao u Moskvu radi dogovora sa sovjetskim rukovodstvom o suradnji jedinica Crvene armije i NOVJ u operacijama i borbama za oslobođenje dijelova Jugoslavije, te i dogovora za brojna druga pitanja i probleme. Nakon što su jedinice Crvene armije, uz pomoć vojvođanskih partizana, oslobodile (2. listopada) Vršac, tamo su pristigli članovi VŠ NOV i POJ i iz drugih rukovodstava, s maršalom Titom na čelu, te boravili u Vršcu od 4. do 22. listopada[398]) od kada su prešli u oslobođeni Beograd.

S otoka Visa, njima su se, naknadno, pridružili i ostali članovi VŠ NOV i POJ, prištapski dijelovi, kao i druga centralna rukovodstva. Oslobođeni Beograd, glavni grad nove Jugoslavije, postao je novo i stalno sjedište svih centralnih rukovodstava. Time je prestalo dotadašnje značenje otoka Visa kao privremenog jugoslavenskog središta.

Odlaskom maršala Tita i dijela članova VŠ NOV i POJ, koji su djelovali privremeno iz Vršca, uz doprinose preostalih članova centralnih rukovodstava na otoku Visu, ali sada s dopunskom ulogom, nastavljeni su procesi borbe za očuvanje tekovina NOB-e i međunarodno priznanje, te i konačno konstituiranje predstavničkih i izvršnih tijela nove Jugoslavije, a suglasno smjernicama odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a.[399])

Boravkom na otoku Visu, osim velike zauzetosti u naporima za očuvanje tekovina NOB-e i za međunarodno priznanje predstavničkih i izvršnih organa NOP-a, centralna rukovodstva bila su zaokupljena i rješavanjem brojnih drugih zadataka i problema. Na otoku Visu, uzevši proteklo vrijeme NOB-e, ona su za svoje djelovanje imala i najprikladnije uvjete. U kratkom prikazu iznijet će se samo neke aktivnosti, koje su centralna rukovodstva obavljala na otoku Visu, svom privremenom središtu i sjedištu.

NEKE OD DJELATNOSTI CENTRALNIH RUKOVODSTAVA NA OTOKU VISU

Od 7. lipnja do oslobođenja Beograda otok Vis bio je sjedišter VŠ NOV i POJ, Politbiroa CK KPJ, NKOJ-a Predsjedništva AVNOJ-a i svih njima podređenih i priključenih ustanova, odjeljenja, sekcija, predstavništava i pojedinih organa. Njihovi zadaci,

osim borbe za međunarodno priznanje i očuvanje tekovina revolucije, bili su veoma raznovrsni: od vojno-političkog rukovođenja NOVJ i cjelokupnim NOP-om do rješavanja mnogobrojnih praktičnih problema oko osiguravanja prehrane naroda i planiranja obnove ratom uništene privrede zemlje.

Karakteristično je da su centralna rukovodstva s otoka Visa utjecala na djelatnost podređenih rukovodstava i vojnih štabova najviše radio-depešama, preko široko organiziranog sistema radio--pravaca i radio-mreža, uz nadopunu upućivanja pisanih naređenja i uputstava pomoću uhodanog sistema izravnih kurirskih veza. Često su odgovorni rukovodioci i posebni kuriri usmena uputstva prenosili u razne krajeve zemlje i u inozemstvo izravno s otoka Visa, odnosno to je povjeravano i onima koji su raznim poslovima dolazili na otok. Raznovrsnost sistema veza na otoku, s otoka i prema njemu, omogućavala je efikasnije rješavanje brojnih problema.

Vrhovni štab NOV i POJ i njegova odjeljenja (političko, operativno, obavještajno, za veze i šifre, organizacijsko-mobilizacijsko, personalno, sanitetsko, ekonomsko, zrakoplovno, artiljerijsko i dr.) i predstavnička tijela održavala su preko radio-centra VŠ NOV i POJ neposredne i posredne radio-veze sa svojim predstavništvima u inozemstvu, zemaljskim i pokrajinskim predstavništvima i glavnim štabovima, štabovima korpusa i operativnim grupacijama NOVJ. Vojne misije SSSR-a, SAD i V. Britanije imale su s otoka Visa izravne radio-veze s vladama svojih zemalja i važnijim vojnim štabovima, koji su mogli da ispolje ili utječu svojim aktivnostima na vojnu situaciju na Balkanu. Nadalje, sve savezničke vojne misije imale su izravne radio-veze s odgovarajućim vojnim misijama i predstavnicima pri štabovima NOVJ širom Jugoslavije. Uzajamnim korištenjem svih radio-veza s otoka Visa bilo je moguće pratiti situaciju u zemlji i blagovremeno utjecati na razvoj događaja. Blagovremenim prikupljanjem vojno-obavještajnih i izviđačkih podataka, kao i podataka od raznovrsnih organizacija NOP-a, uz jednovremeno praćenje inozemnih radio-programa i štampe, bilo je moguće radio-đifuznim stanicama s otoka Visa i »Slobodne Jugoslavije« iz Moskve vršiti efikasnu radio-propagandu, čija su saopćenja redovno prenosile radio-difuzne stanice i štampa savezničkih i neutralnih zemalja.

Od raznovrsnih djelatnosti centralnih rukovodstava na otoku Visu, koje bi zbog važnosti i obimnosti trebalo da budu obrađene posebnim dijelom, ovdje se sažeto daju podaci samo za neke od njih, kao: rad na daljnjoj organizaciji i razvitku NOVJ i rukovođenju operacijama; napori za daljnji razvitak narodne vlasti; ugovori općeg značenja i zakonodavni akti.

Usmjeravanje razvitka NOVJ i rukovođenje operacijama. — Već 10. lipnja Štab 2. udarnog korpusa obavijestio je depešom VŠ NOV i POJ da je prema njegovoj ranijoj naredbi naziv zamjenika politkomesara zamijenjen nazivom pomoćnika politkomesara, da je uve-

den uobičajeni vojnički pozdrav u regularnim jedinicama NOVJ i zabranjeno nošenje zarobljenih neprijateljskih kapa,[400]) pošto su »titovke« bile jedino priznati dio uniforme za pokrivanje glava boraca i rukovodilaca jedinica NOVJ. Radi snabdijevanja pristiglim savezničkim naoružanjem i opremom, VŠ NOV i POJ naredio je 13. lipnja GŠ Vojvodine da ga izvijesti o stalnim mjestima na koja bi britanski i sovjetski avioni mogli spuštati materijal.[401]) Zbog uređenja novih aerodroma na slobodnoj teritoriji, u vezi s namjeravanim operacijama, VŠ naredio je 14. lipnja Štabu 2. udarnog korpusa da osigura aerodrom u selu Negobuđu kod Zabljaka, s kojeg će se snabdijevati jedinice određene za prodor u Srbiju i 1. proleterski udarni korpus, koji će ubrzo pristići. U cilju pregleda rajona aerodroma upućen je s otoka Visa stručni izaslanik, koji je po izvršenom obilasku podnio izvještaj.[402])

Naređenjem od 21. lipnja Glavnom Štabu NOV i POJ za Srbiju, u Toplici je formirana 25. divizija NOVJ; istog dana upućeno je naređenje Štabu 2. udarnog korpusa da u baze NOVJ u Italiji uputi avionom 30 oficira za popunu novoformiranih artiljerijskih jedinica; 23. lipnja upućeno je 3. udarnom korpusu, a kasnije i drugim jedinicama NOVJ naređenje da iznemogle liječnike i bolničare, kao i starije partizane upute u baze NOVJ u Italiji na jednomjesečne tečajeve — a slična naređenja upućena su jedinicama radi prebacivanja ranjenika, bolesnika i izbjeglica. Da bi se što brže osposobili stručni radiotelegrafisti, jedinicama je naređeno da same osnuju radiotelegrafske tečajeve i, da pogodno ljudstvo upućuju na otok Vis i u Italiju radi daljnje obuke.[403])

Boravak VŠ NOV i POJ na otoku Visu bio je veoma značajan za daljnji razvitak Mornarice NOVJ ne samo radi mogućnosti izravnog usmjeravanja njene djelatnosti i razvitka, već i za rješavanje brojnih konkretnih problema. Koncem lipnja predstavnici CK KPJ i VŠ NOV i POJ održali su sastanak s rukovodiocima Mornarice NOVJ (političkim komesarom Milisavom Raičevićem, partijskim rukovodiocem Ivom Randićem-Nikolom i rukovodiocem političkog odjeljenja Zvonkom Grahekom) radi usmjeravanja političko-propagandne djelatnosti i rješavanja materijalnih problema (nabavke oko 4.000 pari mornaričkih uniformi iz SSSR-a; odobrenja novčanih sredstava za isplate i potrebe u južnotalijanskim bazama — za nabavku materijala tada je izdato 6,500.000 lira; nabavke materijala za popravke brodova koji su, otkazom njihovih posada poslušnosti izbjegličkoj vladi, prešli na stranu NOVJ), te popune novim starješinskim i boračko-mornarskim kadrovima. Od 19. srpnja, naređeno je štabovima POS-ova, da od mlađih ljudi osnuju pješadijske čete, koje će uz pomoć naoružanih brodova napadati neprijateljeve garnizone na otocima i obali i braniti područja sektora od neprijateljevih upada. To je bio početak osnivanja jedinica mornaričke pješadije, koje su za trajanja završnih operacija **8**. korpusa preuzele garnizone na otocima i obali. U izravnim kontaktima, a i preko sistema veza, rukovodioci VŠ NOV i POJ pružali su neprekidno doprinose da

se Mornarica NOVJ razvija, na otoku Visu, u skladu s mogućnostima i potrebama njenog što potpunijeg angažiranja u borbenim akcijama i raznovrsnim prevoženjima. Praktično, i bez posebnog pisanog akta, Mornarica NOVJ bila je izravno podređena VS NOV i POJ.[404])

Kada je 12. korpus NOVJ 1. srpnja formiran u istočnoj Bosni, Vrhovni štab naredio je Štabu korpusa da svu službenu poštu šalje avionom posebnim kuririma u Bari, gdje će svu poštu primati Vojna misija NOVJ i uputiti na otok Vis.[405] Radi uspješnijeg izvođenja predviđenih zadataka VŠ NOV i POJ naredio je 26. lipnja da 3. prekomorska brigada uđe u sastav 26. divizije, a za vrijeme operacija za oslobođenje otoka i obale naknadno je privremeno toj diviziji, u operativnom pogledu, pridao i 1. tenkovsku brigadu.[406])

U vezi s predviđenim operacijama za prodor u Srbiju, VŠ NOV i POJ izdao je 11. i 21. srpnja naređenje s odgovarajućim uputstvima štabovima 1. proleterskog udarnog i 2. udarnog korpusa, naglašavajući da se u strogoj tajnosti čuvaju naredni planovi, namjeravane akcije i pokreti. U međuvremenu je svim jedinicama naređeno da u redovnim i izvanrednim izvještajima dostavljaju podatke
0 neprijateljevim koncentracijama, važnijim saobraćajnicima, skladištima municije i benzina i zahtjeve o bombardiranju pojedinih ciljeva snagama savezničke avijacije.[407]) Na osnovi prikupljenih podataka u kolovozu naređeno je svim jedinicama na teritoriji Hrvatske, Like, Slovenije, Dalmacije (4, 10, 11. i 8. korpus) i Bosne (5. korpus) da otpočnu uništavanje neprijateljevih komunikacija, a posebno željezničke pruge Zagreb—Karlovac—Generalski Stol.[408])

Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito uputio je 19. kolovoza direktivu komandantima GŠ NOV i PO Srbije i Operativne grupe divizija, iz kojeg se vidi: da je glavni zadatak NOVJ u Srbiji da razbije okupatorsko-nedićevsku vlast, organizira nove jedinice
1 pomogne uspostavljanju revolucionarne narodne vlasti; da u vezi s tim zadatkom treba da stvori na planinama Tari, Zlatiboru i Kopaoniku i u području Toplice sigurne baze iz kojih će se njene snage postupno širiti, sve dok ne oslobode čitavu Srbiju.[409])

Istovremeno s razvitkom vojne situacije na frontovima, VŠ NOV i POJ izdavao je odgovarajuća naređenja. Nakon izbijanja dijelova 14. korpusa NOVJ na obale Dunava i uporednim prodiranjem snaga Crvene armije prema njegovim obalama, maršal Tito izdao je 6. rujna naređenje GŠ NOV i PO Srbije da hitno uspostavi vezu s dijelovima Crvene armije i da o tome što hitnije izvijesti VŠ NOV i POJ. Svim glavnim štabovima i štabovima korpusa maršal Tito je 11. rujna uputio direktivu u kojoj, poslije izlaganja opće situacije na svjetskim frontovima i u zemlji, naređuje: da sve jedinice NOV i POJ razviju maksimalnu inicijativu i ofenzivni polet, ruše komunikacije, zauzimaju važne čvorove, gradove i druga uporišta i ne dozvole da se njemačke snage organizirano povuku iz Jugoslavije.

Na isti način kao što je VS NOV i POJ usmjeravao prodor operativnih grupacija u Srbiju radi njenog oslobođenja tako je svakodnevnim radio-depešama i pisanim uputima, zapovijestima i lično preko izaslanika usmjeravao borbene aktivnosti na čitavoj teritoriji Jugoslavije. Nakon odlaska maršala Tita s otoka Visa sovjetskim avionom za Krajovu, 18/19. rujna, preostali članovi VS NOV i POJ boravili su na otoku Visu sve do zaključno 15. listopada 1944. godine. Tog dana, oko 13 sati iz Barija na viški aerodrom spustili su se sovjetski transportni avioni, uz pratnju lovaca JAK-9, koji su članove NKOJ-a i VŠ NOV i POJ prebacili u Bari. U toku noći 15/16. listopada sovjetski avioni su iz Barija započeli, a do uvečer 17. listopada završili, prebacivanje članova NKOJ-a i VŠ NOV i POJ u selo Divce kod Valjeva.[410)]

Osim planiranja i usmjeravanja vojnih operacija glavnih grupacija snaga NOVJ na kopnu, Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito i čitav njegov štab poklanjali su posebnu pažnju pitanju operativnih snaga 26. divizije i Mornarice NOVJ na otoku Visu i njihovoj pripremi neprekidnim desantno-prepadnim i drugim aktivnostima, za konačno oslobođenje drugih otoka i obale. Maršal Tito i pojedini članovi VŠ NOV i POJ vrlo često su obilazili jedinice na otoku, prisustvovali njihovoj obuci, polasku na prepadne desante, njihovim pobjedonosnim povratcima i smotrama jedinica koje su povremeno održavane. Već 22. lipnja maršal Tito je održao konferenciju s komandantima savezničkih jedinica i jedinica NOVJ, na kojoj se raspravljalo o daljnjim mjerama za obranu otoka Visa. Nakon konferencije maršal Tito pozvan je da izvrši smotru britanskog 2. komandoa. Poslije počasne paljbe iz oruđa dijelova britanskog 111. puka poljske artiljerije, pored maršala Tita prodefilirao je čitav **2**. bataljon lake brdske pješadije Škotlanđana u tradicionalnim uniformama, s grupom gajdaša na čelu.[411)]

Tokom srpnja i kolovoza mjeseca maršal Tito u pratnji visokih vojnih komandanata savezničkih jedinica NOVJ bio je prisutan smotrama kopnenih jedinica i jedinica Mornarice NOVJ, raznovrsnim priredbama, natjecanjima, kao i izvođenju artiljerijskih gađanja baterija Haubičkog diviziona. Povodom proslave trogodišnjice ustanka naroda Dalmacije na viškom aerodromu održana je 14. kolovoza vojna parada jedinica 26. divizije i Mornarice NOVJ. Na mitingu govore su održali predsjednik AVNOJ-a dr Ivan Ribar, u ime ZAVNOH-a dr Frane Frol, u ime Vrhovnog štaba Arso Jovanović, u ime misije SSSR Timotijev, u ime anglo-američke misije F. Maclean, u ime Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju Vicko Krstulović i komandant Mornarice NOVJ Josip Černi. Proslava je završena u »Narodnom domu« u mjestu Visu izvođenjem prigodnog programa članova grupe »Kazališta narodnog oslobođenja«, uz dopunsko sudjelovanje »Kazališne grupe ONOO-a za Dalmaciju« i viškog pjevačkog zbora.

Od konca kolovoza, kada je Partijska škola premještena u grad Hvar, maršal Tito boravio je u mjestu Visu u vili »Tramontana«.

Pošto je 12. rujna održao svoj povijesni govor borcima 1. dalmatinske udarne brigade, maršal je u 17 sati u vili »Tramontana« primio i do 18 sati razgovarao s Josipom Smodlakom, koji mu je izrazio svoje zadovoljstvo u odnosu na sadržaj održanog govora, a posebno mu čestitao na primljenom visokom sovjetskom odlikovanju — »Ordenu Suvorova«, kojeg su na prigodnoj svečanosti jednog od prethodnih dana maršalu Titu uručili predstavnici SSSR. U odnosu na sadržaj govora, naime, bilo je vrlo važno što je maršal Tito tada upozorio svjetsku javnost da će se jugoslavenski narodi dosljedno i uporno boriti za prisajedinjenje Jugoslaviji dijelova Istre i Slovenskog Primorja.[412])

Centralna rukovodstva jugoslavenskog NOP-a razradila su i započela sprovođenje u život raznih akata organizacionog karaktera, usmjerenih na daljnji razvitak oružane sile i sistema narodne obrane.

Korpus narodne obrane (KNOJ) obrazovan je odlukom NKOJ-a, na temelju koje je njegovo Povjereništvo za narodnu obranu izdalo 15. kolovoza svoje uputstvo.[413]) Formiranjem KNOJ-a organizaciono su objedinjene već ranije, u raznim krajevima zemlje, obrazovane grupe i jedinice (VOS — Varnostno obveščevalna služba u Sloveniji; jedinice PPK —• odnosno jedinice za borbu protiv pete kolone, u Hrvatskoj; desetine, vodovi i čete za zaštitu naroda u drugim dijelovima zemlje) za borbu protiv sluga okupatora, špijuna, izdajnika i diverzanata na oslobođenom i poluoslobođenom teritoriju. Korpus narodne obrane, osnovan radi osiguravanja pozadine NOVJ i održavanja reda na oslobođenoj teritoriji, dobio je tada zadatak: borbe sa antinarodnim ustancima u pozadini NOVJ i likvidiranja četničkih, ustaških, bjelogardijskih i drugih antinarodnih grupa na oslobođenoj teritoriji Jugoslavije; osiguravanja centralnih organa vlasti (NKOJ-a, VS NOV i POJ, zemaljskih antifašističkih vijeća, glavnih štabova, Odeljenja zaštite naroda, itd.) ; čišćenja tek oslobođenih teritorija od ostataka razbijenih neprijateljskih jedinica, špijuna i diverzanata koje je neprijatelj ostavio u pozadini NOVJ; osiguravanja luka, obala i državnih granica; osiguravanja najvažnijih željezničkih i automobilskih putova i mostova, zavoda i tvornica obrambenog karaktera, aerodroma i drugih objekata važnijeg značaja; i izvršavanja zadataka Odeljenja zaštite naroda u raznovrsnim operacijama (potjerama, provjeravanju stanovništva putem pretresa stanova i legitimiranja, zasjedama, sprovođenju uhapšenika, zarobljenika i slično). — Pored zadataka, uputstvo predviđa: strukturu i organizaciju; i način koordinacije akcija Korpusa narodne obrane s glavnim štabovima i Odeljenjem za zaštitu naroda. Prije obrazovanja KNOJ-a, u periodu lipanj—srpanj 1944. godine, na teritoriji Jugoslavije djelovalo je oko 5.000 boraca službe sigurnosti. U momentu i neposredno poslije osnivanja KNOJ-a ovaj broj ubrzo se utrostručio, da bi krajem rata dostigao jačinu od 132 bataljona.[414])

Radi popune postojećih i osnivanja novih jedinica NOVJ, Vrhovni komandant maršal Tito uputio je 15. rujna direktivu svim jedinicama NOV i POJ prema kojoj je predviđeno da se postojeće

divizije popunjavaju novim borcima dok ne dostignu jačinu od 6.000 do 8.000 boraca, a nove jedinice da se osnivaju tamo gdje postoje vojno-politički i terenski uvjeti.[4151] Suglasno razvitku vojno--političke situacije i želje da se zavedeni i nasilno mobilizirani pripadnici neprijateljskih formacija upozore da se trgnu i isprave svoj zločin prema narodu, Predsjednik NKOJ-a i Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito uputio je s otoka Visa 30. kolovoza posljednji poziv svim zavedenim slugama okupatora.[418]) Ovaj poziv upućen je svim hrvatskim i slovenskim domobranima, četnicima i pripadnicima drugih neprijateljskih oružanih formacija da napuste okupatora i pređu na stranu NOVJ. U pozivu se izjavljuje da će svi oni koji se poslije 15. rujna 1944, zateknu u kvislinškim vojnim formacijama biti izvedeni pred ratni sud i kao izdajice naroda kažnjeni najstrožom kaznom. Posebnom naredbom od 15. rujna, koja je upućena svim jedinicama NOV i POJ, produžen je rok predaje domobranskih, četničkih i drugih jedinica koje iz raznih razloga nisu mogle do prvobitnog roka preći na stranu NOVJ; nadalje, ukazano je na mjere i postupke koje treba poduzeti prema onima koji rade protiv prelaska pojedinaca na stranu NOV i POJ. Poslije poziva i ove naredbe priliv u NOV i POJ bio je svakim danom sve veći, čime je omogućena popuna postojećih i formiranje novih jedinica.

Artiljerijske jedinice, koje su bile u neprekidnom razvitku, morale su svoju organizaciju, formaciju i aktivnosti uskladiti prema jedinstvenim koncepcijama regularne vojske. Zbog toga je VŠ NOV i POJ, na prijedlog svog artiljerijskog odjeljenja, izdao 30. kolovoza svim glavnim štabovima i štabovima korpusa uputstvo za organiziranje i razvitak artiljerije NOVJ.[417)] Prema ovom uputstvu od cjelokupne artiljerije na otoku Visu formirani su Artiljerijska grupa 8. korpusa, Grupa pozicijske artiljerije i Školski dopunski divizion. Pri svim korpusima i divizijama formirana su odjeljenja artiljerije, koja su organizirala i rukovodila artiljerijskim divizionima i posebnim baterijama. Pošto je Haubički artiljerijski divizion na otoku Visu u međuvremenu popunjen vučnim vozilima, naredbom Artiljerijskog odjeljenja NOV i POJ od 15. rujna formiran je na otoku Visu Prvi teški motorizirani divizion. Ovaj divizion je u završnim operacijama potpomagao borbene aktivnosti 8. korpusa, a krajem rata prerastao u Tešku artiljerijsku brigadu 4. armije.[4181]

Zrakoplovno odjeljenje VŠ NOV i POJ usmjerilo je svoju djelatnost u pravcu daljeg razvitka novog vida NOVJ. U tom pogledu, pored već objašnjenih napora za razvitak ratnog zrakoplovstva NOVJ, tražile su se mogućnosti za obuku kadrova i za osnivanje novih aerodroma. Zrakoplovno odjeljenje je redovno pratilo doprinos zapadnih saveznika u opremanju novog vida oružanih snaga i usklađivalo mogućnosti u zemlji radi osamostaljenja ratnog zrakoplovstva NOVJ. Prema izvještaju Zrakoplovnog odjeljenja od konca rujna 1944. godine letačko i stručno-tehničko osoblje jedinica avijacije NOVJ raspolagalo je s 2.463 borca.[419)]

Iako se VŠ NOV i POJ iz svog privremenog sjedišta na otoku Visu u daljem razvitku NOVJ oslanjao i na savezničku pomoć, ipak je glavna pažnja posvećena pronalaženju i iskorištenju svih mogućnosti u zemlji. Sva odjeljenja VŠ NOV i POJ i sva centralna rukovodstva uvijek su imala u vidu sve činjenice ne samo na vojno-političkom, već i na ekonomskom planu obnove zemlje. Da bi se to ostvarilo, Ekonomsko odjeljenje VŠ NOV i POJ razradilo je već na otoku Visu osnove razvitka ekonomske službe u NOVJ, ali je tu naredbu konkretiziralo i izdalo tek 17. listopada, poslije svog premještanja na oslobođenu teritoriju Srbije.[420])

Vrhovni štab NOV i POJ pored radio-propagande organizirao je iz otoka Visa rasturanje proglasa na njemačkom jeziku.[421]) Savezнички transportni avioni, teški bombarderi i avioni za vezu NOVJ bacali su ove proglase i drugi propagandni materijal iznad neprijateljskih garnizona i položaja širom zemlje, pozivajući njemačke vojnike da pojedinačno i s čitavim jedinicama, naoružani organizirano prelaze na stranu NOVJ ili se predaju organima narodne vlasti.

U odlučnoj fazi rata, kada su se vršile pripreme završnog udara borbe za konačno oslobođenje Jugoslavije, Vrhovni štab NOV i POJ je iz svog privremenog sjedišta usmjeravao vojne operacije i razvitak NOVJ na način koji je bio najprikladniji za prerastanje narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda u regularnu narodnu armiju. Osim toga, svoj boravak na otoku Visu iskoristila su centralna rukovodstva i za druge aktivnosti.

Napori za daljnji razvitak narodne vlasti. — Odmah po dolasku na otok Vis članovi NKOJ-a i Predsjedništva AVNOJ-a upoznali su se sa situacijom na otoku, razvitkom i djelatnošću organa narodne vlasti u Dalmaciji i mjerama koje su poduzete za osiguranje života i rada jugoslavenskih izbjeglica, ranjenika i bolesnika u logorima i bolnicama u inozemstvu. Već 10. lipnja članovi Oblasnog NOO za Dalmaciju dr Miloš Žanko, Vice Buljan i Drago Gizdić vodili su u sjedištu NKOJ-a razgovore s dr Vladimirom Bakarićem i Vladom Zečevićem o čitavom nizu problema i donijeli zaključke o načinu njihovog rješavanja. Neposredni kontakt između članova centralnih predstavništava i oblasnih, okružnih i lokalnih političko-partijskih organa i organa narodne vlasti Dalmacije bili su skoro svakodnevni s ciljem da se pripreme uvjeti za preuzimanje vlasti i organiziranje svih oblasti života i rada poslije slamanja okupacionog sistema i konačnog oslobođenja.[422])

Predsjednik NKOJ-a i Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito, u pratnji bliskih suradnika, posjetio je 11. srpnja prije podne sjedište Oblasnog NOO za Dalmaciju i tom prilikom druga Tita je Drago Gizdić upoznao s razvitkom i radom Oblasnog NOO-a i njegovih službi, te općim razvitkom i djelatnošću narodnooslobodilačkih odbora u Dalmaciji. U jednosatnom razgovoru drug Tito je dao sugestije u pogledu daljnjeg razvitka sistema narodne vlasti, na

području Dalmacije.[423]) Drug Tito i njegovi suradnici za boravka na otoku Visu vodili su više neposrednih razgovora i s predstavnicima nižih organa narodne vlasti, a posebno su se interesirali i pomagali u razrješavanju raznovrsnih lokalnih problema. Predstavnici centralnih rukovodstava jugoslavenskog NOP-a pružili su partijskim, političkim i organima narodne vlasti u Dalmaciji posebnu pomoć u razvitku i organizacionom učvršćenju JNOF-a, ističući uvijek ne samo veliki materijalni i moralni doprinos naroda Dalmacije NOP-u, već i veliko učešće dalmatinskih boraca u jedinicama NOV i POJ. Drug Kardelj je 9. srpnja istakao da je od ukupnog broja do tada pristiglih boraca u NOV i POJ iz Dalmacije bilo oko 20% boraca, iako je njeno stanovništvo sačinjavalo svega oko 5% predratnog stanovništva Jugoslavije. Zahvaljujući svestranoj pomoći centralnih rukovodstava, narodna vlast u Dalmaciji, u drugoj polovini 1944. godine, postizala je sve veće uspjehe i pripremala narod za skoro oslobođenje i obnovu zemlje.

Napori radi razvitka narodne vlasti u svim zemljama i oblastima intenzivirani su na otoku Visu od centralnih rukovodstava. U tome cilju je VŠ NOV i POJ već 11. lipnja naredio GŠ NOV i PO za Makedoniju da se delegat VŠ NOV i POJ u Makedoniji Svetozar Vukmanović-Tempo uputi, preko Barija, avionom za otok Vis. Koncem lipnja na otok Vis je stigla grupa makedonskih rukovodilaca, koju je predvodio Kiro GLigorov, a također i grupa rukovodilaca iz Srbije, koju je predvodio Blagoje Nešković, sekretar Pokrajinskog komiteta KP Srbije. Kao i s rukovodiocima Bosne i Hercegovine i Crne Gore, koji su ranije bili na otoku Visu, tako su i s novopristiglim predstavnicima drugih jugoslavenskih zemalja i pokrajina vodili predstavnici centralnih rukovodstava razgovore o konstituiranju vrhovnih organa vlasti federalnih jedinica i o drugim problemima. Slovenski NOO se konstituirao u Slovensko narodnooslobodilačko vijeće već 12. veljače 1944. godine na svom zasjedanju u Črnomelju; ZAVNOH je na svom trećem zasjedanju 9. svibnja u Topuskom donio odluku ustavotvornog karaktera i konstituirao se u Hrvatski sabor; ustavotvorno zasjedanje ZAVNOBiH održano je 1. srpnja u Sanskom Mostu; Zemaljsko antifašističko vijeće Crne Gore i Boke je također 1. srpnja održalo svoje treće zasjedanje u Kolašinu i donijelo odluku da se konstituira u Crnogorsku antifašističku skupštinu narodnog oslobođenja. Preostalo je da se još, suglasno odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, izvrši konstituiranje vrhovnih predstavničkih i zakonodavnih organa federalnih jedinica Srbije i Makedonije.

Na otok Vis, u sjedištu NKOJ-a, stigla je 16. srpnja delegacija inicijativnog odbora za sazivanje ASNOM-a (Antifašističko sobranie za narodno osloboduvanje na Makedonija), da bi proučila sva važna međunarodna i unutrašnja politička pitanja pred sazivanje i osnivanje najvišeg predstavničkog tijela makedonskog naroda. Već 17. srpnja delegat VŠ NOV i POJ pri GŠ Makedonije depešom je izdao

uputstvo GŠ Makedonije da se pri njemu prikupe Cvetko Uzunovski--Ibrin, Dimče Turimanovski-Pančo, Kiro Georgijev-Dejan, Penko Zdravković i Borko Temelkovski-Liljak,[424'] radi upoznavanja s pojedinostima oko osnivanja ASNOM-a. U istom smislu upućena je 23. srpnja depeša GŠ Srbije da se delegati iz Makedonije upute u Prohor Pčinski, radi prisustvovanja predviđenom zasjedanju.[426])

Nakon izravne pomoći predstavnika AVNOJ-a i NKOJ-a, te svestranih priprema, u Makedoniji je 2. kolovoza u manastiru Prohor Pčinski, u prisustvu 122 predstavnika-delegata makedonskog naroda, održano Prvo zasjedanje ASNOM-a. U skladu s odlukama AVNOJ-a potvrđen je državnopravni položaj Makedonije kao ravnopravne federalne jedinice u okviru federativne Jugoslavije i pored ostalog, ASNOM se konstituirao u najviši predstavnički, zakonodavni i izvršni organ vlasti makedonskog naroda. S otoka Visa VŠ NOV i POJ usmjeravao je i razvitak NOV i PO Makedonije, dajući ne samo neposredna uputstva za formiranje novih jedinica,[426*] već i za usklađivanje vojne i političke suradnje NOP-a u Makedoniji s grčkim i albanskim NOP-om i za pružanje pomoći bugarskim komunistima i rodoljubima.[427*]

Na otoku Visu vršene su i svestrane pripreme da se započeti proces definitivnog formiranja federalnih jedinica u okviru federativne Jugoslavije završi uspostavljanjem najvišeg zakonodavnog, predstavničkog i izvršnog organa vlasti u Srbiji. Zbog toga, uporedo s razvitkom vojne situacije, na otok Vis i s otoka Visa neprekidno su dolazili predstavnici srpskog naroda. Premještanjem centralnih organa s otoka Visa, sredinom listopada 1944. godine u oslobođeni dio Srbije, nastaje završni period ostvarenja odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a, kako u pitanju unutrašnjeg uređenja nove Jugoslavije tako i u borbi za njeno međunarodno priznanje. Glavni narodnooslobodilački odbor Sr'bije, poslije sprovedenih izbora, sazvao je u oslobođenom Beogradu 1. studenoga 1944. godine Veliku antifašističku narodnooslobodilačku skupštinu Srbije na svoje ustavotvorno zasjedanje. Poslije njenih odluka dovršen je proces o stvaranju jugoslavenske federacije.

Otok Vis, privremeno središte i žarište jugoslavenskih stremljenja, poslužio je da se na njemu ulože napori i pruže doprinosi za kontinuirani razvitak sistema narodne vlasti i za ostvarenje tekovina revolucije u novoj Jugoslaviji.

Ugovori općeg značenja i razvitak međunarodne suranje. — Već početkom siječnja 1944. godine na otoku Visu su politički i vojni predstavnici jugoslavenskog NOP-a i Savezničke vrhovne komande za Sredozemlje potpisali sporazum o prihvatu i zbrinjavanju jugoslavenskih izbjeglica. Obostranim potpisivanjem više ugovora i sporazuma u narednim mjesecima reguliran je prijem savezničke materijalne pomoći, doprinosu u školovanju vojnih kadrova, suradnje između savezničkih dijelova i jedinica NOVJ, te niza drugih pitanja.

Sporazum o zbrinjavanju izbjeglica dopunjen je 4. i 5. siječnja ugovorom o zbrinjavanju ranjenika i teških bolesnika NOVJ u bolnicama na talijanskoj teritoriji i na otoku Malti. Nekoliko dana poslije sklopljen je protokol u školovanju letačkog i stručno-tehničkog osoblja i formiranju prvih zrakoplovnih eskadrila NOVJ. Nakon toga usaglašen je način obuke i osnivanja prvih tenkovskih jedinica, pa daljeg prikupljanja i formiranja novih prekomorskih brigada. Na otoku Visu sačinjen je i u djelo sproveden ugovor o organizaciji, opremi i izvođenju obuke u novoosnovanoj artiljerijskoj oficirskoj školi, s nizom pomoćnih tečajeva za artiljerijsko--tehnički i kadar službe veze. Da bi se ubrzala popuna jedinica NOVJ sredstvima automobilskog transporta i snabdijevanja pogonskim gorivom i mazivom, za ove i razne druge vojne potrebe, između savezničkih predstavnika i predstavnika jedinica NOVJ sklopljen je odgovarajući sporazum.[428])

Vojno-politički predstavnici NOVJ i predstavnici jugoslavenskog NOP-a na otoku Visu, u talijanskim lukama i izbjegličkim logorima, sklapali su sa savezničkim predstavnicima kratkoročne ugovore i osiguravali njihovu pomoć u završnici rata, te stvarali uvjete za kasnije međusavezničke i međudržavne sporazume na nivou NKOJ-a i vlade Demokratske Federativne Jugoslavije. Ovim ugovorima osigurano je snabdijevanje NOVJ modernijom ratnom tehnikom i odgovarajućim potrebama, a veće količine odjeće, obuće i hrane podijeljene su narodu.

Nadalje, u pozadini savezničkog fronta i uz saveznički izdašnu pomoć zbrinute su izbjeglice i ranjenici, formirane prekomorske brigade, nove jedinice i rodovi vojske (tenkovske, avijacijske, artiljerijske), izvršen remont brodova Mornarice NOVJ u talijanskim lukama i stvoreni su uvjeti za materijalno-tehničko osiguranje planiranih operacija za oslobođenje otoka i obale. Svi ugovori i sporazumi sklopljeni su na bazi bespovratne naknade za saveznički pomoć snagama koje se bore protiv zajedničkog neprijatelja, a savezнички predstavnici su uvijek predstavnike NOP-a i NOVJ tretirali »de facto« kao ravnopravnog učesnika u ratu. Prema tome, saveznička pomoć nije nikad ni primana kao milost, već kao saveznička obaveza za uspjehe NOVJ u borbi protiv zajedničkog neprijatelja.

Koncem lipnja, prema odluci AVNOJ-a, formiran je Centralni odbor Crvenog križa NOP-a Jugoslavije. Na otoku Visu već su ranije započeli i pregovori između Generalne direkcije UNRRA i NKOJ-a.[429]) Pomoćnik generalnog direktora UNRRA Roy Hendrickson (Roj Hendrikson) intervenirao je 9. srpnja preko predsjednika izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije dr Ivana Subašića da se do 15. kolovoza dostave spiskovi potrebne pomoći za poslijeratna prva dva šestomjesečna perioda. No, bez obzira na blagovremeno dostavljene globalne zahtjeve za poslijeratnu pomoć, NKOJ je zahtijevao i hitnu momentanu pomoć za podmirenje potreba stanovništva.

Pošto je direkcija UNRRA odlagala upućivanje hitne pomoći, NKOJ je 7. rujna ponovio svoj zahtjev. Centralni odbor UNRRA ovlastio je Američku počasnu legiju (ALM — American Legion of Merit) da u njegovo ime riješi problem upućivanja prvih količina hitne pomoći narodima Jugoslavije.

U talijanskom gradu Bari, na inicijativu ALM, otpočeli su 17. rujna pregovori između predstavnika NOP-a i organizacije UNRRA. Pregovori nisu urodili plodom i NKOJ je 28. rujna bio prinuđen da izda slijedeće saopćenje: »Pošto UNRRA nije prihvatila prijedlog AVNOJ-a da dodjeljivanje pomoći obećane Jugoslaviji treba da bude izvršeno po organima narodne vlasti, već inzistira da ta pomoć bude dodijeljena preko naročitih organizacija, AVNOJ je obavijestio UNRRA-u da je pod takvim uvjetima prisiljen odbiti pomoć«. Izbjeglička vlada Kraljevine Jugoslavije je u pomoći UNRRA kao i u uspostavljanju djelatnosti Crvenog križa zauzimala stavove koji su onemogućavali brzo rješenje. NKOJ je 18. rujna oštro protestirao i zahtijevao hitno objedinjavanje organa i rada Jugoslavenskog crvenog križa u inozemstvu i Crvenog križa NOP-a.

Kad je 7. listopada Vojna misija SAD pri VŠ NOV i POJ obavijestila da je u Bari pristigla izvjesna količina vojne opreme, predstavnici NOVJ smatrali su da ovu količinu mogu preuzeti, ali prethodno da sklope ugovor po klauzulama o Zajmu i najmu, tj. da se ta vojna pomoć kasnije otplati pod istim uvjetima kao što je predviđeno za druge savezničke države. U pogledu civilne pomoći, VŠ NOV i POJ odbio je **8**. listopada da primi bilo kakvu pomoć od američke organizacije ALM pod uvjetima da njeni organi, odnosno saveznički oficiri i vojnici neposredno dijele pomoć narodu i da sve važnije pomorske luke u Jugoslaviji budu pod kontrolom organizacije ALM. Prihvatiti pomoć pod postavljenim uvjetima značilo je dozvoliti savezničkim snagama da se otvoreno miješaju u unutrašnje probleme suverene države i da kontroliraju pomorske i saobraćajne objekte.[430]

Vrhovni štab NOV i POJ predviđao je ranije da će se upućivanje savezničke vojne i civilne pomoći odvijati bez ovih neprihvatljivih uvjeta. Zbog toga je 24. kolovoza bio depešom naredio Štabu **8**. korpusa da na obali stvori mostobran radi prihvata većih količina vojne i civilne pomoći.[431]) Pošto su centralna rukovodstva jugoslavenskog NOP-a odlučila da privremeno ne primaju savezničku pomoć pod neprihvatljivim uvjetima i pritiskom, odlučeno je da jedinice **8**. korpusa s otoka Visa započnu ofanzivne operacije za definitivno oslobađanje otoka i obale, bez obzira da li će se povoljno riješiti problem prijema i dotura savezničke pomoći. Pregovori o ovoj pomoći nastavljeni su kasnije u Beogradu.

Na otoku Visu vođeni su pregovori o materijalnoj pomoći koju su kasnije narodi Jugoslavije i NOVJ pružali albanskom narodu i njegovoj narodnooslobodilačkoj vojsci.[432]) S prvog Antifašističkog

kongresa Albanije, koji je održan 16. srpnja 1944. godine, albanski predstavnici depešom[433]) su se zahvalili maršalu Titu i narodima Jugoslavije na moralnoj i materijalnoj pomoći. Delegat VŠ NOV i POJ pri GŠ Makedonije Svetozar Vukmanović-Tempo predložio je 27. srpnja CK KP Makedonije da Dušan Mugoša koordinira aktivnosti jedinica NOVJ i albanskih snaga.[434]) Pored dogovora o suradnji između predstavnika KPJ i KP Italije o zajedničkim naporima u borbi protiv zajedničkih neprijatelja,[435]) predstavnici jugoslavenskog NOP-a bili su inicijatori za suradnju i pomoć antifašističkim pokretima i drugih susjednih zemalja. Član Politbiroa CK KPJ Eduard Kardelj, poslije odlaska s otoka Visa, sastao se 5. rujna s generalnim sekretarom KP Austrije Honerom. Pored ostalog, tada je načelno dogovoreno da NOVJ isporuči naoružanje za partizanske odrede koji bi se formirali u Austriji.[436]^ Nastojeći da pomogne oružanim snagama otačestvenofrontovske Bugarske, maršal Tito naredio je 15. rujna GS NOV i PO Makedonije da s komandantom bugarske 5. armije izradi plan operacija u pravcu Strumica—Štip. Makedonske jedinice su već ranije bile uspostavile međusobnu suradnju s Narodnooslobodilačkom vojskom Grčke (ELAS).

Otok Vis poslužio je i kao središte za međunarodne veze i suradnju organizacija jugoslavenskog NOP-a s antifašističkim pokretima i organizacijama drugih zemalja. Vrhovni štab NOV i POJ obavijestio je 15. lipnja depešom GŠ NOV i PO Hrvatske da se čehoslovački delegati, na putu za London, mogu preko otoka Visa prebaciti avionom ili brodom za Bari.[437]) Zahvaljujući uspostavljenim kontaktima, preko Jugoslavenskog komiteta narodnog oslobođenja za sjevernu Italiju, 15. srpnja formiran je Cehoslovačko-jugoslavenski narodnooslobodilački odbor.

Organizacija KPJ u Švicarskoj okupila je tokom ljeta 1944. godine civilne i vojne internirce i u kolovozu formirala Antifašistički komitet nacionalnog oslobođenja u inozemstvu, koji je razvio široku propagandnu djelatnost i o svom radu redovno obavještavao centralna rukovodstva na otoku Visu.[438]) Ovom komitetu bile su podređene ostale jugoslavenske grupacije i antifašističke organizacije, koje su vršile snažnu propagandu za jugoslavenski NOP u pojedinim zemljama.

S otoka Visa Centralni odbor USAOJ-a uspostavio je, neposredno ili preko Svjetskog omladinskog saveza, suradnju s rukovodstvima i omladinskim organizacijama SAD, SSSR, Velike Britanije, Albanije, Grčke, Slobodne Francuske i niza drugih zemalja. Na sličan način Centralni odbor AFZ-a uspostavio je i proširio međunarodnu suradnju s organizacijama naprednog ženskog pokreta u svijetu.

Zakonodavni akti. — Za vrijeme boravka na otoku Visu najviša predstavnička, izvršna i zakonodavna tijela nove Jugoslavije bila su zauzeta raznovrsnim važnijim problemima, tako da na širem planu

nisu razvijala obimniju zakonodavnu djelatnost. Zbog toga, a i radi očekivanja povoljnog rješenja borbe za međunarodno priznanje, prvenstveno se težilo daljnjoj razradi ukaza-odluka o odlikovanjima. Ove odluke su kasnije zakonski sistematizirane.

Ukazom od 15. kolovoza 1943. godine VŠ NOV i POJ ustanovio je šest odlikovanja za pripadnike NOP-a i to: Orden narodnog heroja, Orden partizanske zvijezde (I, II i III reda), Orden narodnog oslobođenja, Orden za hrabrost, Medalju za hrabrost i Orden bratstva i jedinstva. Prvi dokument o dodjeli odlikovanja je odluka Predsjedništva AVNOJ-a od 24. lipnja 1944. godine, izdata na otoku Visu, kojom je na prijedlog Vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita dvadeset brigada NOVJ odlikovano Ordenom narodnog oslobođenja. Među prvim pojedincima kojima je ovaj Orden dodijeljen bio je predsjednik ZAVNOH-a Vladimir Nazor. Na prigodnoj svečanosti 24. rujna u mjestu Visu njemu je orden uručio predsjednik AVNOJ-a dr Ivan Ribar, na što se Vladimir Nazor zahvalio kraćim govorom, a poslije podne je stanovništvu Visa održao duži prigodni govor. Radi kasnije dodjele odlikovanja pojedincima, organizacijama i vojnim jedinicama prema jedinstvenom kriteriju, Povjereništvo za narodnu obranu NKOJ-a izdalo je 14. listopada »Uputstvo o načinu predlaganja i dodjeljivanja ordena«.[439]) Prema njemu, prva pojedinačna odlikovanja dodijeljena su odlukama Predsjedništva AVNOJ-a od 7. i 25. studenog 1944. godine.[440])

Naredbu o dodjeljivanju »Spomenice 1941« potpisao je Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito na otoku Visu 14. rujna 1944. godine.[441]) Prema izvornom tekstu, najvažniji dio ove naredbe glasi:

> **»Svima borcima i rukovodiocima Narodnooslobodilačke vojske i Partizanskih Odreda Jugoslavije koji su stupili u Partizanske odrede 1941. godine i do danas ostali u našoj vojsci, dodjeljuje se »Spomenica 1941« u znak priznanja za istrajnost u borbi i odanost Narodnooslobodilačkom pokretu. Predajući borcima ovu zasluženu Spomenicu treba taj momenat učiniti što svečanijim ukoliko to vojnička situacija dozvoljava. Budući da Spomenica znači visoko priznanje svakom borcu iz 1941. godine, to će svaki njen imaoc uživati i posebne povlastice u Novoj demokratskoj federativnoj Jugoslaviji«.**

U pet točaka ove naredbe objašnjeno je nadalje tko sve ima pravo da dobije »Spomenicu 1941«, šta sve treba sresti da bi se izdala lična karta za pojedince radi dokazivanja prava na nošenje i za odgovarajuća priznanja. Do izdavanja lične karte naredbom je precizirano da štabovi izdaju privremene potvrde svima onima koji imaju pravo na »Spomenicu 1941«. Poslije rata, to je ' zakonom regulirano.[442])

Poslije oslobođenja Beograda, odnosno poslije 20. listopada 1944. godine i posljednji dijelovi centralnih rukovodstava, sa svog dota-

Dr Vladimir Bakarić, Vladimir Nazor, Vlado Zečević i Rodoljub Čolaković na proslavi dvogodišnjice Prve dalmatinske brigade

GLASILO JEDINSTVENOG NARODNO-OSLOBODILAČKOG FRONTA DALMACIJE
God. II. 10. rujna 1944. Br. 64-65

GOVOR MARŠALA TITA

PRILIKOM PROSLAVE DVOGODIŠNJICE OSNIVANJA

PRVE DALMATINSKE UDARNE BRIGADE

12 SEPTEMBRA 1944

Drugovi borci, oficiri, podoficiri i političkomorali Prve dalmatinske brigade i ostalih jedinica XXVI Divizije! Ovaj današnji dan je dan rođenja jedne od najboljih naših jedinica – godišnjica stvaranja slavne Prve dalmatinske brigade.

Prije nego što nastavim, odajmo poštu herojima, koji su dali svoje živote u borbi za slobodu svoga naroda u Prvoj dalmatinskoj brigadi! (Ustaje cijeli.)

Prva dalmatinska radjala se iz malenih partizanskih odreda, koji su imali snagu da se dignu protiv nemilosrdnog okupatora još prvih dana okupacije 1941 godine. Slavan je put kojim je prošla Prva dalmatinska brigada. Stvarana prvih dvije godine uz već prekaljene partizanske odrede Dalmacije, ona ima za sebe stjecite vojne prošlosti. U toku teških bojevima dala je ogromne žrtve, dala je tako velike žrtve da danas među vama ima vrlo malo onih koji su sa čitavih vašu brigadu u vrijeme njenog stvaranja. Borba kod Livna, borba kod Jajca, borba za Centralnoj Bosni i sjajan marš po najvećoj slobodi i smjelom duhu u Sandžaku, gdje se u Četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi borite jedan od najsjajnijih bojeva u našoj oslobodilačkoj borbi, borba za osvajanje silno utvrđenog Prozora da bi se osvetnik pali spasili naši ranjenici, duga dugotrajna borba kod Konjica, pa borba na smjeđnom Prenju po najvećoj studeni, bez braće i tople odjeće, borba u Hercegovini i crnoj Gori po razbijanju odvratnih narodnih izdajnika četnika Draže Mihailovića, – silno su očelićili Prvu dalmatinsku brigadu koji je stala u red naših najboljih udarnih proleterskih brigada. Slavne borbe u Petoj ofanzivi, kada je Prva dalmatinska brigada morala svojim grudima da kroči opet kroz valovitu Drinu, razbijajući neprijateljski obruč, – pokazale su da nema tako teške zadaće da je ne može Dalmacije ne bi mogli izvršiti. Osim mladićki i mlade djevojke Dalmacije, koje su tek stupile u život, gotovo su sve valovima Drine i posljednji njihov oproštajni pozdrav bio im je pramen kose koji je lepršao nad valovima Drine. Ali taj posljednji pozdrav tražio je: osvetite nas! Prva dalmatinska brigada i svim kasnijim bojevima znala je osvetiti svoje drugove.

Prva dalmatinska brigada imala je velik značaj za ustanak naroda Dalmacije. Svojom borbom ona je ne samo osvjetlala lice slobodarskog naroda iz Dalmacije nego je bila i pionir oslobodilačke borbe Hrvata, jer su se baš sinovi Dalmacije prvi digli u Hrvatskoj i prva je Dalmacija dala svoje najbolje sinove na oltar slobode.

Historija Prve dalmatinske brigade znači epopeju, herojsku borbu. To je historija kakvu u toj borbi imaju mnoge brigade naše slavne Narodno-oslobodilačke vojske; to je historija herojske borbe naroda Jugoslavije za njihovu slobodu i nezavisnost, borba za bolju i sretniju budućnost, tako su narodi Jugoslavije u toj teškoj i krvavoj borbi dali velike žrtve, te žrtve nisu bile uzaludne, jer su one osvjetlale lice naših naroda pred čitavim naprednim čovječanstvom, jer su one date za zajedničku saveničku stvar u borbi protiv najvećeg neprijatelja čovječanstva – njemačkih i drugih osvajača. Osim toga, u toj borbi Prva dalmatinska brigada, kao i sve naše druge jedinice Narodno-oslobodilačke vojske, bila je tvorac one ideje koja danas prožima sve krajeve naše zemlje, svakog istinskog rodoljuba – to je bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije.

Mi danas imamo svoju narodnu vlast, mi imamo najviši organ narodne vlasti u Jugoslaviji – Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije. To su velike tekovine naše borbe, plaćene krvlju i životima najboljih sinova Jugoslavije. Mi smo u toj borbi dokazali ne samo to, da naši narodi znaju da se bore već i to, da naši narodi znaju sami upravljati. Ovaj ratni period ovih nadčovječanskih napora i borbi bio je mnogo smetnji sa raznih strana. Bilo je razrih pokušaja da se onemogući ova historijska borba koja vodi nas narod, ali savladali smo sve zapreke i danas nema više te sile koja bi mogla da nam otme ove tekovine, ovo vijeće krvlju i životima najboljih sinova naroda Jugoslavije.

Još ima špekulanata, još ima neprijatelja, a bilo bi i čudnovatno da ih nema, jer neprijatelji i izdajnici svoga naroda ne mogu preko noći postati rodoljubi. Oni ostaju isti, oni uzimaju novu masku, i pod tom maskom, drugim riječima nastoje da postignu svoje protivnarodne reakcionarne ciljeve. To je mirna reakcionarna klika kod nas, koja ima svoje veze i u inostranstvu, i sada, kada već sto jasno pred konačnom pobjedom, ta reakcija nastoji da učvrsti svoj položaj, ne prezirući pri tome ni od kakvih sredstava.

Blagodareći samoprijegornoj borbi naših naroda, koja je vođena za zajedničku saveničku stvar, uspjelo je do danas velikim dijelom raskrinkati ove neprijatelje nove federativne demokratske Jugoslavije. I baš zato što su ti protivnarodni elementi prešli na nove metode u svom reakcionarnom radu, naročito time što se oblače u jagnjeću kožu i uvlače u redove narodno-oslobodilačkog pokreta, oni postaju opasni i potrebna je najveća budnost svih onih, kojima su drage tekovine ove borbe. Potrebno je budno pratiti njihov rad i onemogućiti da u našim redovima postignu ciljeve, koje nisu mogli postići dok su bili u otvorenoj borbi na strani okupatora.

Mi smo uvijek izjavljivali i danas izjavljujemo, da želimo da primimo u svoje redove svakog pravog sina, koji želi dobro svojoj zemlji, koji voli svoju zemlju, ali ne želimo špekulante, ne želimo one koji hoće da ostvare svoje tamne protivnarodne ciljeve, i mi im poručujemo da se ostave toga posla, jer oni u tome nikada neće uspjeti. Mi još nismo svršili s oružanom borbom protiv neprijatelja sa okupatorima i njihovim slugama. Nama je i sada, u dvanaestom času ove borbe, potreban svaki pošteni sin naše domovine, koji pošteno misli, koji želi svom narodu sreću i bolju budućnost. Poslije ove teške borbe, čeka nas težak zadatak da podignemo našu razorenu zemlju iz ruševina. Naša sela i gradovi su porušeni. Mnoga sela su potpuno opustjela, jer nemaju svoje gospodare – njih je istrijebio neprijatelj. Naša su polja zapuštena. Biće potrebno mnogo napora da se sve to savlada. I baš zato ćemo morati ujediniti sve narodne snage da bi tai najvažniji zadatak ispunili.

Danas se približava čas kada će morati da se govori o granicama naše zemlje. Mi nismo o tome nikada, u toku čitavog ovog rata, govorili. Ali ja o tome moram da kažem nekoliko riječi. Naš narod se borio za svoju slobodu, za svoju nezavisnost, za bolji i sretniju budućnost, ali on se borio i za oslobođenje one naše braće koja su decenijama stenjali pod tuđinskim jarmom. Ovom borbom naša braća u Istri, u Slovenskom Primorju, u Koruškoj moraju biti i biće oslobođena (»Tako je!«) i živjeće slobodni u svojoj domovini, sa svojom braćom. To je želja svih nas, to je želja i svih ovih tamo. Mi tuđe nećemo – no svoje ne damo.

Morao sam se toga pitanja dotaći, jer smo mi za čitavo ovo vrijeme bili i suviše skromni po tim pitanjima. U toku čitavog rata nismo o njima govorili, ali naši susjedi, s druge strane, i suviše o tome govore i prave razne kombinacije. Ipak se na našu velikodušnost radi koje bismo mi trebali da i dalje ostavimo svoju braću pod tuđinom. Ispravljanje tadašnjih nepravdi Versajskog, Rapalskog i drugih ugovora, koje bi tražilo, neki ljudi u susjednim zemljama, i to u nekima koje su do nedavna vodile s nama rat, koje su ispod našu zemlju, čije su armije razarale naša sela i gradove, ubijale hiljade i hiljade sinova naše zemlje, smatraju u nekoj imperijalizmi, kao nešto što bi opet moglo kroz koliko godina izazvati rat. Zbog toga oni smatraju da bi trebalo da mi i dalje ostavimo svoju braću pod tuđinskim narodu. Ja mu ovo rekao zato, što znam da vi mislite kao ja. (»Tako je!« – Pljesak.)

Vojničke pobjede nad njemačkim osvajačima i njegovim saveznicima biće brze. Ali nemojte misliti da će fašizam biti uništen. Biće potrebna duga i uporna borba sa njim u mnogim zemljama. On je u cijelom svijetu povezan i nastojaće da se ponovo pridigne ako mu se ne zada potpuni, smrtni udarac. To je jedan od najvažnijih zadataka i svaki narod koji želi da spriječi u budće takve katastrofe kakve smo izbjegli u ovom ratu, mora ga izvršiti. U našoj zemlji bilo je mnogo fašističkih Saveznika. Oni su još tu. To su ustaše, to su nedićevci, to su četnici Draže Mihailovića i Ruporovi belogardisti koji su sjajno služili i još uvijek služe njemačkim okupatorima. A u posljednje vrijeme, kad se jasno vidi da su Njemci izgubili rat, ti neprijatelji našeg naroda, preko svojih veza u inostranstvu, pokušavaju ne samo da spasu svoju kožu, nego i da ponovo sjednu na vratu naših naroda. Ja moram, nažalost, ovdje da kažem, da nam je vrlo žao što neki krugovi u saveničkim zemljama još uvijek ne mogu ili neće da vjeruju onome što se kod nas dogodilo i što se događa. Još ima ljudi u saveničkim zemljama koji smatraju da Draža Mihailović, kao i drugi izdajnici naših naroda, govore u ime jednog velikog dijela naroda. Nas to boli. Mi smo bili kroz tri i po godine vrlo, vrlo strpljivi. Ja mislim da nam tu strpljivost niko ne može poreći, ali mi smo to onda shvatali i opravdali time, što su ljudi u zemljama naših saveznika bili neobaviješteni. No danas, o tome ne može biti ni riječi. Danas se i u svakom zabačenom kutu zemljine kugle zna ko je u Jugoslaviji vodio borbu, ko sačinjava ogromnu većinu naroda Jugoslavije. (»Tako je!« – Pljesak.) I prema tome malo je neobično i čudnovato, da još mogu postojati takve sumnje. Ja mogu da kažem ovdje ovo: mi ćemo i to savladati. Mi ćemo mnoge od tih koji još sumnjaju i kolebaju, ubijediti da su na krivom putu, no ako neko i dalje bude sumnjao, odnosno bude zadržavao ovaj ni malo prijateljski stav prema istinski patriotskim snagama Jugoslavije, ako on i dalje bude sumnjao u naše snage, u naše iskrene namjere, onda neka zna da to za nas više nije bitno. Nije više bitno za pobjedu naših naroda i za ostvarenje jake jedinstvene federativne demokratske Jugoslavije! (Pljesak.) U tome nas niko neće spriječiti.

Sada nekoliko riječi o [illegible]

vladom g. d-ra Subašića u Londonu. To je bilo potrebno za to, da nam niko ne bi mogao prebaciti kako mi onemogućavamo okupljanje svih jugoslavena u jedan jedinstveni narodni front. To je bilo nužno zbog toga, da još jedanput dokažemo saveznicima, da smo mi za jedinstvo i bratstvo, da mi tome još jedanput potvrđujemo da je naša za čitavo ovo vrijeme osnovna parola na zastavi naše borbe bila: jedinstvo i bratstvo naroda Jugoslavije. Ovaj sporazum sa vladom d-ra Subašića naišao je ne samo u redovima naših boraca, nego i kod naroda, ispočetka, na izvjesno nerazumijevanje, odnosno bolje reći, bilo je čudjenja – šta će nam taj sporazum kada smo savladali najteže i kada smo morali bez ikoje pomoći davati toliko žrtava. Ne, drugovi! To je bilo potrebno! Ovaj sporazum nije oslabio naše redove ne,o ih je ojačao. On neće ugroziti tekovine za koje ste se borili i za koje se bore naši narodi. Ovaj sporazum jeste dokaz naše snage, dokaz naše pobjede na političkom polju. On je potpuno u skladu sa svim dosadašnjim našim naporima, da se u našoj zemlji stvori što čvršće jedinstvo svih naroda, kako bi naša zemlja mogla i prema vani zauzeti svoje dostojno mjesto. Ali mi ćemo ostati čvrsto kod toga, da se od tog sporazuma ne može nikuda dalje napriied bez odobrenja svih naših naroda. (»Tako je!«) Mi smo i ostajemo vjerni odlukama Drugog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije. Mi ostajemo kod toga da naši narodi sami svojom slobodnom voljom izaberu oblik unutrašnjeg uređenja. (»Tako je!«) To je princip koji propovijedaju naši veliki Saveznici, i mi se držimo toga principa. (»Tako je!«) O nekom manevrisanju kod nas ne može biti ni riječi. Mi smo naučili da govorimo otvoreno svakome u lice šta mislimo i šta želimo.

Nas u ovom periodu borbe čekaju još teški zadaci. Teški zadaci čekaju vojsku i vojno komandovanje i našu vladu – Nacionalni komitet, i naš vrhovni organ narodne vlasti – Antifašističko vijeće, pri rješavanju mnogih političkih i drugih pitanja. Mi danas mislimo više izlovani od vanjskog svijeta. Mi imamo vezu sa našim velikim Saveznicima, mi imamo i svoje obaveze, svoje dužnosti prema njima. Ali mi imamo i svoja prava, koja se moraju poštovati, jer smo ih izvojevali potocima krvi i brdima kostiju! (»Tako je!«)

Moram da kažem: ako smo mi u sklopu naših velikih Saveznika jedna mala zemlja po teritoriji, svojim dijelima smo dokazali da je naš narod velik duhom. Bilo bi nam mnogo krivo i ne bismo se mogli s time pomiriti, kad bi se u ovim danima, u kojima se rješava sudbina pojedinih zemalja, naša zemlja smatrala nečim trećestepenim, kad bi nas držali po strani i kad bi nam drugi krojili košulju. Mi hoćemo da budemo zajedno sa našim Saveznicima za stolom gdje će se rješavati sudbina Evrope, pa i naše zemlje. (»Tako je!«) To je naše pravo i mi ćemo pri njemu i ostati. Ja sam uvjeren da ćemo mi u tome naići na razumijevanje kod naših velikih Saveznika, da ćemo naići na razumijevanje naših težnji i zahtjeva, jer su to naši narodi zaslužili, dokazavši pod cijenu najvećih žrtava vjernost zajedničkoj saveničkoj stvari. Idemo u susret velikim danima, velikim danima slobode, ali i velikim danima novih napora, nove borbe u stvaranju naše nove Jugoslavije. Ja sam uvjeren da će naši borci, borci Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda, znati ne samo pobjedom dokončati ovu tešku borbu, nego da će znati i u buduće za naše narode sačuvati ove tekovine kako im niko ne bi mogao oduzeti ono što su sami izvojevali. (»Tako je!« Pljesak.)

Neka živi naša nova demokratska, federativna i srećna Jugoslavija! (»Živjela!«)

Neka žive naši veliki Saveznici: Sovjetski Savez, Engleska i Amerika! (»Živjeli!«)

Neka živi pobjedonosna, bratska herojska Crvena armija, koja danas stoji na našim granicama! (»Živjela!«)

Faksimil glasila JNOF-a za Dalmaciju »Slobodna Dalmacija« od 19. rujna 1944 godine u kojem je tiskan puni **tekst** *historijskog govora maršala Tita, održanog na proslavi dvogodišnjice formiranja Prve dalmatinske brigade, 12. rujna 1944. godine*

Ukrcavanje jedinica XXVI divizije u viškoj luci pred polazak u operacije za konačno oslobođenje otoka i dalmatinske obale

NA KURSEVIMA

Čežnja. Davno začeta, kroz borbu razvijena, danas **ostvarena. Čežnja za znanjem, većim doprinosom, usavršavanjem.**

Znanja ima, treba ga samo iskoristiti.

Na Visu su kursevi. Na Visu se radi, uči, napreduje. Tu su profesori, liječnici, stručnjaci.

„Molim te, drugarice, pošalji me na kurs. Moram svašta da naučim"

I kursisti stižu. Najbolji među najboljima. Rad počinje.

Sunce peče, vrućina je velika, ali glave stoje pažljivo nagnute nad bilješkama.

„U našoj državi ne smije biti nijednog nepismenog čovjeka", piše na zidu dvorane učiteljskog tečaja. Šest profesora predaju. Pedagogija, hrvatski, račun, povijest, zemljopis, prirodne nauke... Udžbenika nema. Najvažnije iz predavanja se bilježi. „Treba da radimo udarnički da bi ispunili ciljeli mile naše vode". Veliki problemi stoje pred njima: suzbijanje nepismenosti, osposobljavanje drugih za rad po selima, za otvaranje sličnih kurseva po drugim okružjima. Neopisiv je njihov mar i volja. Drugarica Milić Nada pohađala je već kurs na Korčuli. Njemci su je tu zarobili i odvezli u splitski zatvor. Ona je skočila preko zida, pobjegla u Mosor, pješačila 45 dana, da bi započeti kurs ovdje nastavila.

A mala četrnaestogodišnja Čović Dragica? Ona je ostavila školske klupe, jer je htjela sada, odmah, da pomogne narodu „ iskoristiću dobro ovo vrijeme, — vidjet ćete" Odlučnost lica potvrđuje riječi.

„Mislimo da će ljubav koju gajimo prema našem zvanju uroditi plodom", kažu drugarice sa zdravstvenog kursa. Svako mjesec dana se kurs završava i novi počinje. Pripravljaju se za zdravstveni rad po terenu. Teško su se probile do Visa. Dugo su putovale. Ande iz Mača je i u more upala. Nepismena je bila, — sada već zna sva slova. „Ide dobro. Radiću po terenu. Naučiću narod da se pere, redi, pravi kupatila, nalivke". „A ja ću najprije kazivat da se čuvaju zarazne bolesti. Nismo amo uzalud došle", izjavljuje mala Jelka Grcgović iz Jesenica. Pričaju živo. Ne bi nikad prestale. Vidi se — zahvatila ih želja za znanjem.

„Privijam rane. Četiri hiljade injekcija sam već dala. Zahvaljujem vam za stečeno znanje" — to je pismo Pavice Vukman iz Segeta. „Zadatke koje smo pred sobom postavile za jednomjesečno takmičenje u cijelosti smo izvršile", javlja drugarica iz jednog zdravstvenog odjela Korčule. Zahvalnost za stečeno znanje, iskorišćavanje tog znanja, izbija iz svakog retka svakog djela.

I bolničarke se ovdje pripravljaju za svoj požrtvovni rad. Mlade, skromne, iz svih slojeva naroda. Omladinke, žene, majke. Seljačke ruke su najpažljivije kod zavoja, najnježnije kod rane, a najbolje na ispitima.

Šestorica je drugarica ovdje već položilo završne ispite na kursevima pri bolnicama VIII. Korpusa i XXVI divizije.

A radio-telegrafski kurs?

Tu vlada vojnička disciplina, egzercir, vojnički odgoj. Malo po malo ulaze kursistkinje u stvar. Slušaju nove pojmove, izraze iz elektrotehnike, matematike, metercologije... Znaju što je to veza, njenu važnost, njenu hitnu potrebu u našoj vojsci. Takmiče se, daju kulturne priredbe, odgajaju se u svakom pogledu. „Ako hoćeš da uspiješ, moraš imati jaku, gvozdenu volju".

„Treba raditi mozgom", kažu one koje su do sada imale malo mogućnosti za učenje. „Volja radi. Što mi ne možemo svladati? Kada smo jurišali na bunker sa 15 metaka, možemo svladati i ovaj kurs" kaže vojnik, drugarica Darinka Grubić iz XIX. divizije.

A Mateša Marija — ona je gorko plakala kada je vidjela da je slabo napisala matematičku zadaću.

Svladati će one i ovo „Volja, volja i samo volja", veli njihov komandir, kapetan Stipišić. A one je imaju i uspjet će.

Svugdje su. Na svakom radu, svakom kursu. Marljive su, ustrajne, strpljive.

Zaostalost svladavaju marljivošću, neznanje — učenjem, vojničku disciplinu — svješću.

Stekle su prva mjesta radom, samoprijegorom, brebom, — sačuvat će ih ustrajnošću i voljom.

Vanja Žanko

Faksimil koji prikazuje reportažu urednika »Slobodne Dalmacije« Vanje Zanka, najilustrativnije dokumentira da otok Vis u toku 1944. godine nije bio samo vojno-politički centar, već je ujedno bio »otok-škola«. Na Visu se u tim danima održavalo niz tečajeva, na kojima su polaznici stjecali znanje od vojno-političkog do zdravstvenog i općeobrazovnog

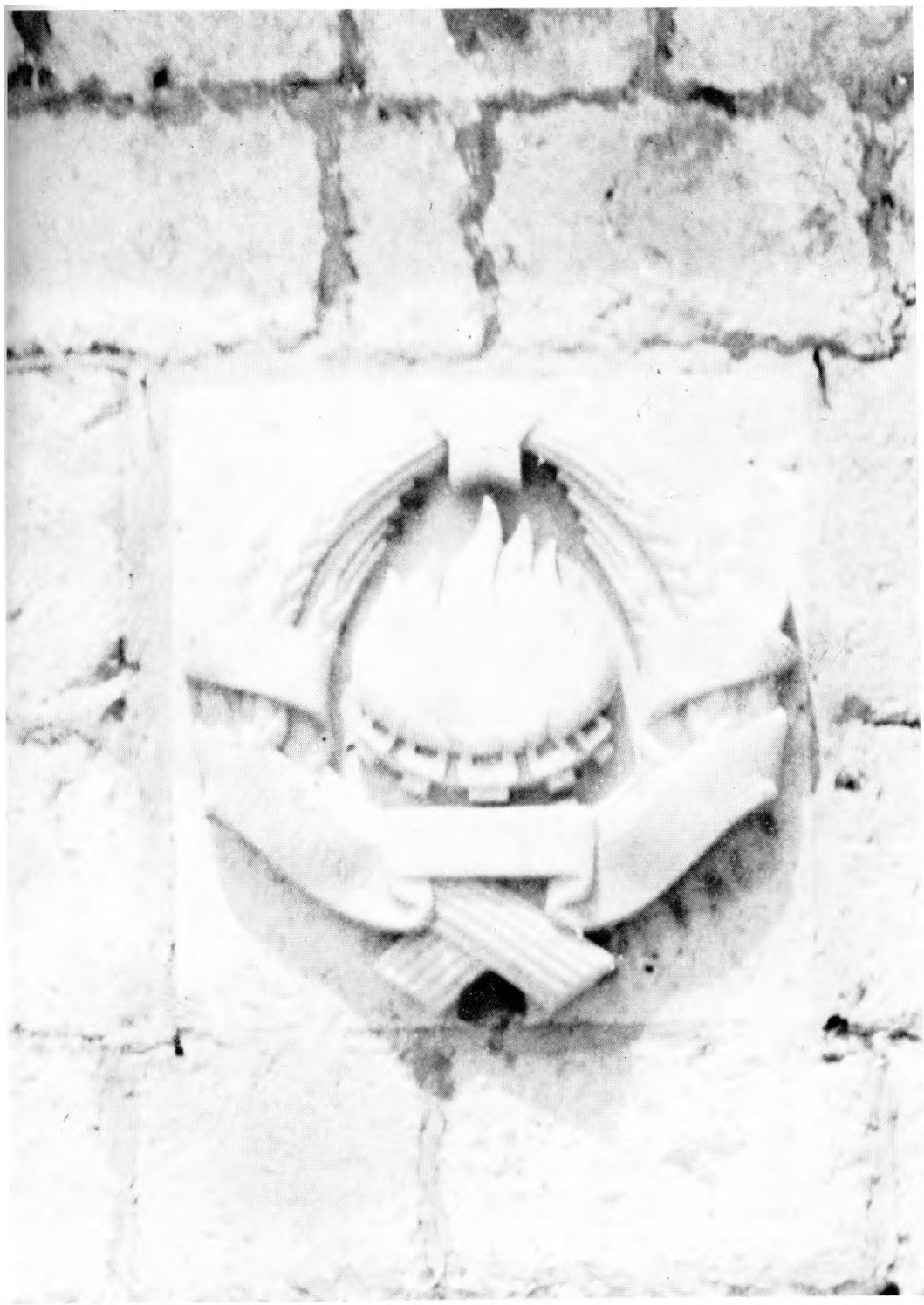

Grb *nove Jugoslavije uklesan na jednoj zgradi u Visu 1944. godine*

U toku borbi za oslobođenje otoka i dalmatinske obale, na otoku Bi ševu se nalazio logor za njemačke zarobljenike, u kojem je bilo smje steno nekoliko stotina neprijateljskih vojnika i oficira

BORCI III. BATALJONA XII. DALMATINSKE BRIGADE OSLOBODILI SU 200 DJECE IZ USTAŠKIH PANDŽA

Ustaški banditi,u svojim zločinačkim nasrtajima na sve ono što je plemenito kod našeg naroda,silom od vode djecu u t.zv."ustaške domove", gdje im se, namjesto ljubavi za svoj narod, kalami mržnja,umjesto pravog odgoja - banditski duh.

Takav jedan dom našli su borci III.bataljona u Brelima,blizu Makarske i oslobodili 200 ispaćene djece. Ta djeca,koja da su izašla iz pakla: upalih očiju, blijeda,pogurena.U tom domu proživljavala su ona jezovite scene. Jedan mališan nam je pričao:

"Odveli su nas silom, jer nitko nije htio ići dobrovoljno,a onda iz bojazni da im ne bismo pobjegli,držali su nas zatvorene u ovoj staroj kući više od godinu dana.Silili su nas da učimo napamet ustaške pjesme, da pljujemo na slike druga Tita i drugih naših velikana.

Jednog dana donijeli su ranjenog partizana kojeg su tako strašno tukli, da smo we u obližnjoj sobi zgurili i zatvorili prstima uši, da ne čujemo.Onda su nas izveli i htjeli su na silu da pljujemo na ranjenog partizana koji je ležao u lokvi krvi.Mi smo počeli plakati,a oni su nam zaprijetili,da će tako i nas.Toga dana nismo dobili večeru i sutra cijeli dan nisu nam dali jesti. Kasnije smo čuli da su onom partizanu izvadili oči i bacili ga u jamu.

I tako su prolazili naši dani. Jedva smo čekali da dođe noć, pa da idemo spavati.Oni bi se tada opijali,psovali i govorili grozne riječi koje su nam se utisle u sjećanje. A mi bismo okupljeni u sobi pričali o danu kada će doći,ne samo jedan ranjeni partizan,nego puno partizana i odvesti nas odavle...

I eto, vi ste došli, oslobodili nas ove mračne kuće i sada ćemo moći na slobodi da se i mi pridružimo malim pionirima i da i mi pomognemo oslobođenje našeg naroda."

Tako je završio svoje pričanje ovaj mališan od 10 godina.

T.A.

DOŠLO JE VRIJEME DA PODNESU ZASLUŽENU KAZNU SVI ONI,KOJI SU NAŠU ZEMLJU U OVOM RATU ZALILI NEVINOM KRVLJU I POPALILI NAŠE DOMOVE I NASELJA. HTJELI SU NAŠ NAROD ISTRIJEBITI I UNIŠTITI,A SAD ĆE IM TAJ ISTI NARO D SUDITI.

Članak u Biltenu XII brigade opisuje kako su borci Trećeg (viškog) bataljona, prilikom oslobađanja dalmatinske obale u jesen 1944 godine, oslobodili djecu iz tzv. »ustaškog doma« u Brelima

Općinski N.O.O.-Komiža

Prometni odio
Broj:1350/44.

Komiža, dne 9.X.1944 god.

O G L A S

Donaša se do znanja da je počeo redoviti seamični vozni red parobrodima i to počam od 7.X.1944.kako niže navedeno:

Pruga broj 1.

VIS - HVAR - VELALUKA - KORČULA

Saobraća parobrod "SITNICA"

Ponedjeljak Četvrtak					Utorak Petak			
u 6.-	sati	odl.	VIS	u	16.30	sati	dol.	
u 7.30	"	dol.	HVAR	u	15.-	"	odl.	
u 8.30	"	odl.		u	12.45	"	dol.	
u 10.45	"	dol.	VELALUKA	u	1030	"	odl.	
u 11.30	"	odl.		u	10.-	"	dol.	
u 15.30	"	dol.	KORČULA	u	6.-	"	odl.	

Pruga broj 2.

VIS - HVAR - BOL - JELSA

Saobraća parobrod "SITNICA"

Srijeda Subota					Srijeda Subota			
u 6.-	sati	odl.	VIS	u	17.30	sati	dol.	
u 7.30	"	dol.	HVAR	u	16.-	"	odl.	
u 8.30	"	odl.		u	15.30	"	dol.	
u 10.45	"	dol.	BOL	u				
u 11.30	"	odl.						
u 12.15	"	dol.	JELSA	u	12.45	"	odl.	

Predsjednik:

Oglas Općinskog NOO-a Komiže o pomorskom saobraćaju na oslobođenom području Dalmacije, od 9. listopada 1944. godine

dašnjeg privremenog središta i sjedišta — otoka Visa, preselila su se u stalno središte nove Jugoslavije. Poslije odlaska oblasnih rukovodstava za Dalmaciju i okružnih za srednjodalmatinsko-otočko područje, odnosno poslije oslobođenja Splita 26. listopada 1944. godine, za otok Vis u potpunosti je završena njegova historijska etapa.

Dajući osvrt na povijesna zbivanja, značenje i ulogu otoka Visa tokom narodnooslobodilačke borbe, poglavito za boravka na njemu centralnih rukovodstava u 1944. godini, generalni sekretar KPJ na Petom kongresu KPJ, između ostalog, izjavio je:

> *»Odlazak na otok Vis naših rukovodećih organa imao je značaj naročito zbog toga što se rat približavao kraju, i što je bio poduzet čitav niz mjera u pogledu učvršćenja pozicija nove Jugoslavije, koja se radala u procesu oslobodilačke borbe«* **(podvukao autor).**

B I L J E Š K E

DIO DRUGI

1) **IHRPH, dok. 17/2-7, str. 3. navodi se da je od 9. pa do 30. rujna 1943. s viškog otočkog područja, pretežno dobrovoljno, u jedinice NOV i POJ stupilo 698 boraca. Njih oko 300 tada je ostalo na otoku u Viškom partizanskom bataljonu i četama partizanskih straža, a ostali su upućeni na druge otoke i kopno. Kada je 21. rujna osnovana 1. otočka odnosno 12. dalmatinska brigada, njen 3. bataljon bio je viški, tj. onaj koji je već na otoku Visu postojao. Od konca listopada predislociran je na otok Brač, braneći položaje na prostoriji Sumartin—Pučišće—Selca. Privremeno, njegova 2. četa u prosincu branila je i otok Šoltu. Iz Bola i Stomorske njegove jedinice 3. siječnja 1943. prevezene su na otok Vis, te raspoređene na sektoru Komiža—Kostima—Okljućna.**

2) **Vojni muzej, Beograd (dalje VM JNA), nereg. fotokopija zapisnika ONO odbora Komiže sa sjednice koja je održana 13. IX 1943. u 17 sati. Na ovoj sjednici utvrđen je postupak preuzimanja svih ureda i ispostava, način organiziranja svečane povorke i narodnog slavlja, te konačno kakav će biti nadzor nad uhvaćenim njemačkim špijunom Mor Ivanom. Općinski NO odbor imao je tada slijedeći sastav: predsjednik Božanić pok. Ante Vicko, sekretar Borčić Ivana Petar i članovi: Marđešić pok. Jakova Petar, Vitaljić Ivana Ivan, Zamberlin pok. Jerka Ivan, Foretić Ante Petar i Foretić pok. Franje Jakov — prema zapisniku br. 19/43 od 18. IX 1943. godine, koji se čuva u Mjesnom NO Komiža. Zapisnikom navedeno je slijedeće:**

> **...** *»Sprovođenje direktiva,* **koje odgovaraju novim događajima: Sekretar razjašnjava drugovima da danas preuzimamo vojnu i civilnu vlast u svoje ruke. U tu svrhu treba da poduzmemo neke mjere:**
>
> **a) da se opomene svi rajoni o novonastaloj političkoj situaciji, što bi posebnim oglasom i učinjeno;**
>
> **b) da se spreme potrebne zastave;**
>
> **c) čim se odaleče Talijani, biće preuzeta vlast. Na općinskoj zgradi biće izvješene tri narodne i tri savezničke zastave. Potom se određuje raspored manifestacije koja se ima održati izravno poslije odlaska Talijana. Manifestacijama će prisustvovati čitavo građanstvo po rejonima. Manifestaciju će otvoriti drug predsjednik K. N. O. O. (Božanić Ivan-Cura — p. a.), da preda riječ drugu Kučiću, komandantu otoka (i sekretaru Kotarskog komiteta — p. a.), a isti da preda predsjedniku O. N. O. O. (Božanić pok. Ante Vicku — p. a.). Zatim će se redati govornici ovim redom: sekretarica Kotarskog A. F. 2. drugarica M.**

Borčić, u ime seoskih N. O. O. drug Zuanić, završnu riječ će imati sekretar O. N. O. O. (Borčić Ivana Petar — p. a) koji će između ostalog upozoriti tko ne smije sudjelovati u povorci. Povorka će krenuti na čelu s partizanima, odborom (plenumom — p. a.) K. N. O. O., zatim općinskog, i tako dalje ...

Zaključci: da se pozovu svi namještenici i da im se saopći da su od danas podložni direktivama i naredbama jedino od narodne vlasti. Da se preuzmu uredi i blagajne. Da se otpuste svi protivnarodni namještenici. Da se spremi tabla za O. N. O. O. Da se rekvirira benzin. Da se spreme trake sa narodnom zastavom za članove O. N. O. O.

Nadzor nad Morom (Mor Ivan, njemački podanik i špijun — p. a.) preuzeće vojna vlast.« ...

3) Općinski NO odbor Vis svojim dopisom br. 163 od 14. rujna 1943. uputio je upozorenje svim mjerodavnim licima na području općine. Interesantno je po svom sadržaju:

»Druže !

Narodnooslobodilački odbor općine Vis preuzeo je već svu v l a s t, pa se ubuduće izvolite pridržavati samo naših direktiva i strogo po istima postupaj, jer si ovom NOO za sve odgovoran.

Dosljedno gornjoj obavijesti pozivlješ se, da odmah skineš sve table, oznake i natpise koji podsjećaju na tuđinsku vlast, već sve mora biti na narodnom jeziku«.

4) Zapisnik tor. 19/43 od 19. IX 1943. kojega se original čuvao u Mjesnom NO-u Komiža, konstatira da je neto gotovina općinskog ureda iznosila 30.528,10 Lit, neto gotovina ostvarena kroz sistem snabdijevanja stanovništva iznosila je 177.022,60 Lit, uz poseban ulog u napuljskoj banci od 180.899,70 Lit, a neto suma blagajne Javne dobrotvornosti iznosila je 12.234,85 Lit.

5) MNRS, dok. 4-513-1.

6) IHRPH, k. Okružni komitet KPH za SDO f. OK KPH Brač—Hvar—Vis, dok. br. 102 — Izvještaj komande srednjodalmatinskog područja od 7. XI 1943. sadrži spisak strijeljanih lica 1. X 1943, po slijedećem: 1) Petrossi Pietro, bivši civilni komesar na Visu, strijeljao rodoljube, pripremao bombardiranje otoka, rukovodio kaznenom ekspedicijom koja je palila kuće; 2) Jelaska Vinko, iz Splita, talijanski špijun, koji je prijavljivao partizane i rodoljube; 3) Ivčević dr Jovan, organizator četništva na otoku Visu; 4) Tomović Petar iz Korčule, fašistički špijun i pomagač; 5) Mor Ivan, njemački špijun na otoku; 6) Buri Anders, talijanski podanik koji je terorizirao očeve i majke boraca u Komiži; 7) Mor Angela, žena Ivana, njemačka špijunka i talijanska doušnica; 8) Pardo Diego, bivši civilni komesar općine Vis, koji je rukovodio špijunažom i izdavao naređenja za hapšenje; 9) Jeličić Vinko, fašista i špijun, denuncijant; 10) De Marchi Federico, poručnik karabinjera, organizator terora i strijeljanja viških rodoljuba; 11) Žic Gaetano iz Aleksandrova na o. Krku, uhapšen na o. Biševu kao četnik, koji nije uspio da se prebaci brodom u Bari s grupom naoružanih četnika; 12) Roki Dora, fašistkinja, denuncirala rodoljube i predlagala hapšenja; 13) Jurlina Margarita iz Visa, glavna špijunka i denuncijantkinja rodoljuba civilnom komesaru; 14) Lučić Roki Gvido, fašista i talijanski špijun, kriv za hapšenja i strijeljanja rodoljuba; 15) Lučić-Roki Margarita, kćerka Gvida, okrivljena zbog istih djela kao i otac.

7) S. Kvesić, nd, 589.

8) IHRPH, fond ZAVNOH-a, fotokopija odluke.

R. Kovačević, Sirena za Lastovo (sjećanje Antica Ante o razvitku NOP-a na Lastovu poslije kapitulacije Italije), Politika, Beograd, 28. rujna 1978, 11. — Ukazuje ise da su za razvitak NOP-a tada i prije,

mnogo uradili Predrag Vranicki, Katić Stjepan, Jurica Emil i Ante i drugi. Navodno, odmah po kapitulaciji Italije, brodovlje talijanske eskadre iz Boke Kotorske, s oko 2.500 naoružanih Talijana, pristalo je u lastovskoj luci, gdje su se Talijani iskrcali radi predaha i kratkog odmora prije nastavka svog putovanja za Italiju. Tada je 5 lastovskih partizana naoružanih s 3 puškomitraljeza, razoružalo 2.500 Talijana, među kojima je bio i jedan general. Oko 60 razoružanih prijavilo se i stupilo dobrovoljno u partizanski bataljon »Garibaldi«. Dalje, izričito piše: ... »Dvanaest brodova oružja, hrane i opreme odvezli smo odmah na Vis.« ... — Međutim, nikakvi sigurni dokazi ne postoje da je na otok Vis, izravno poslije kapitulacije Italije, pristiglo 12 brodova s otoka Lastova, s količinama oružja i opreme dovoljnih za formiranje skoro jedne kompletne partizanske divizije.

9) MNRS, dok. 1-373-2.

10) IHRPH, K. 326, f. OK KPH Brač—Hvar—Vis, Organizaciona tablica za mjesec listopad 1943, a suglasno podacima za otok Vis.

11) VM JNA, nereg. fotokopija podataka iz matične knjige ONO odbora Vis, za 17. XI 1943, glasi:

»U ime Narodnooslobodilačke borbe — krstila je danas Ksenija rođena Ninić udata Benzon, žena Marinka, kćerka Marijana Ninića iz Vranjica —Split, rođeno zdravo žensko dijete 12. XI 1943.

Krštena po part, (partizanskom — p. a.) obredu i djetetu dato ime Zinočka Benzon (Lenjinka).

Kum: Dr. Dinko Mirošević.

Svjedoci: Montili ja Rafael — ekonom, Cipci Hrvoje i Radelić Anđelka.

Vis, 17. XI 1943.

Potpisi:
V. r. kumova i svjedoka«

Ovo je samo jedan od slučajeva rješavanja problema prvih a kasnije i novih masovnih zbjegova pristiglih na otok Vis. Već tada osjećao se kao akutan problem ishrane, a i bile su potrebne znatnije sigurnosne mjere.

Kada je zaplijenjeni njemački parobrod »Tunesino« (Tunezino) od 1.400 tona (zarobljen 29. rujna kod Primoštena, intervencijom partizanske obalne baterije sa Zečeva, njime je s rogozničkog terena prevezeno u Bol na Braču oko 1.000 boraca šibenske NO brigade, a iz parobroda iskrcan je i dio tereta. Zatim, ukotvljen je u starigradskom zaljevu na otoku Hvaru početkom listopada, a prije njemačkog bombardiranja iz parobroda izvučene su znatne količine preostalih živežnih namirnica. Dio toga raspoređen je i za otok Vis.

AVII, br. reg. 3/1, f. 1, k. 1893-1 je dokumenat iz kojeg se vidi da su na otoku Visu već tada poduzimane sigurnosno-obavještajne mjere; IHRPH k. 326 (Okružni komitet KPH za SDO), fascikla 1, postoji dokument od 27. siječnja 1944. godine OK KPH za SDO upućen kao obavještenje KK KPH za viško-otočko područje da njegovi organi u Visu prate djelovanje 16 proustaških i 11 pročetničkih simpatizera, a za koje se dostavljaju podaci.

12) VM-JNA, nereg. fotokopija »Slobodna Dalmacija«, god. II br. 40 od 6. siječnja 1944. s člankom »Otvaranjem svog doma radništvo Komiže dobilo je društveno i prosvjetno uporište«. Uvećana fotokopija bila je (1964) izložena na jednom od panoa Vojnog muzeja JNA u Beogradu.

13) Historijski arhiv, Split (HA, Split), K. Oblasni NOO za Dalmaciju, brošura »Organizacija narodne vlasti na slobodnim teritorij ama«. Ova knjižica, osim predgovora, obuhvaćala je: »Naredbu, Uputstva i objašnjena o organizaciji građanskih i pozadinskih vlasti«, koje je izdao VŠ PO i DVJ rujna 1942. godine; 1 »Poslovnik o radu Narodnooslobodila-

čkih odbora«, koji je 27. ožujka 1943. izdao inicijativni odbor ZAVNOH-a. Predgovor i objedinjavanje »Naredbe« i »Poslovnika« u jednu cjelinu izvršio je Oblasni NOO za Dalmaciju; Prvi izbori u slobodi, materijali (D. Gizdića), nd, 1-2.

14) **MNRS, nereg. fotokopija izvještaja KNOO Vis od 19. XII 1943, upućenog listu »Slobodna Dalmacija«, s redakcijom tada u gradu Hvaru; Prvi izbori u slobodi, nd, 2—3, gdje se navode i slijedeći rezultati glasovanja:**

Mjesta 1 sela	Glasača	Glasovalo	%	Izabrano svega odbornika	Od toga žena
Vis	**1.400**	**1.260**	**90**	**9**	2
Komiža	**1.300**	**1.300**	100	**9**	**3**
Podšpilje	**410**	**34J**	**85**	**7**	**1**
o. Biševo	**146**	**146**	100	**5**	**1**
Oključna	**126**	111	**95**	**5**	2
Podstražje	**135**	**135**	100	**5**	**4**
Plisko Polje	**378**	**274**	**75**	**7**	–
UKUPNO:	**3.895**	**3.574**	**91,78**	**47**	**13**

15) **IHRPH, dok. 1-513-13, Izvještaj ONOO-a za komišku općinu br. 224 od 24. prosinca 1943. upućen KNOO-u za viški kotar.**

16) **Svi izvori pisane i memoarske građe ukazuju da je od osnivanja KNOO--a za viški kotar pa do konca NOB-e bio i ostao kao predsjednik Božanić Ivan-Cura, iz Komiže. Na dužnostima tajnika poslije Makiedo dr Sergeja bio je Ilić Josip-Šuro, a po njegovom odlasku na novu dužnost zamijenio ga je Karlić Miće. Na kotarskoj konferenciji predstavnika NOO-a za viški kotar koja je održana 10—11. ožujka 1944. u Visu, zbog dotadašnjih kadrovskih promjena, KNOO za viški kotar popunjen je novim članovima izvršnog odbora i plenuma.**

AVII, reg. br. 21/1-f. 6, k. 2091 dopis od 8. prosinca 1943. godine KNOO za viško-otočko područje, upućen Delegaciji NOVJ, uz predsjednika dopis je, kao tajnik potpisao Ilić Josip-Šuro, moleći intervenciju radi povoljnije prodaje konzervirane i slane ribe u južnoj Italiji. Sličnog karaktera su dokumenti: AVII br. reg. 24/1-f. 5, k. 2033 (»Sardina« d. d. Komiža moli intervenciju da se iz vojske uputi tehnički poslovođa Tore Petar); AVII, br. reg. 7/1-f. 4, k. 2091 (moli se Delegacija NOVJ za posredovanje u trgovačkim aranžmanima); i AVII br. reg. 17/1-f. 8, k. 2091 (Ilić Josip Suro pismom iz Visa 19. prosinca 1943. godine obavještava »Srećka« odnosno Kučić Nikolu, da je na otoku zavladala glad, a iz pisma se vidi da je on, to jest Ilić Josip-Šuro, pored tajništva pri KNOO opterećen d brojnim vojnim dužnostima, u momentu izbora, reorganizacijom sistema vlasti i mnogim drugim problemima). Svi dokumenti su iz prosinca 1943. godine.

17) **Prema zapisima iz memoarske građe pri arhivima IHRPH i IHRPD, a što je za datum i ostale pojedinosti potvrđeno i dopunjeno izjavom Tomić Nikole-Mladena (u Splitu 15. svibnja 1978), učesnika zbivanja.**

18) **»Organizacija i formiranje vojnih jedinica«, nd, 1—13 (dalje: Vis-vojni podaci). Prema ovom zapisu bit će navedeni osnovni podaci, koji nisu posebno paginirani odnosno ne postoji posebna bilješka. Dopunu za »Vis-vojni podaci« dao je Tabak Mitar iz Jelse na otoku Hvaru (str. 1 i 2 rukopisa) lično autoru 3. srpnja 1978. godine u Jelsi, a za organizaciju obrane otoka Visa koncem 1943. godine. Navedeni je tada bio i član operativnog štaba obrane viško-otočkog područja, a prema svojoj dužnosti političkog komesara štaba 1. bataljona Hvarsko-viškog NOP odreda, koji bataljon se tada nalazio na otoku Visu.**

19) Posada izviđno-signalne stanice na otoku Biševu, kao i brojni stanovnici ovog otoka i otoka Visa, posmatrali su i 24. rujna 1943. pružili moguću pomoć za spasavanje talijanskih zarobljenika iz konvoja brodova bombardiranih i mitraljiranih iz njemačkih aviona. Naime, 23. rujna kasno uvečer u brodove konvoja pod britanskim zapovjedništvom (tri talijanska razarača, te jugoslavenski brodovi »Kumanovo«, »Ivo Matković«, »Srbin«, »Ston« i »Sipan«) u Splitu ukrcano je oko 3.000 razoružanih talijanskih vojnika, podoficira i oficira. U prolazu za Italiju, na pučini prema otoku Biševu, njemački avioni napali su konvoj i bombama pogodili najveći brod »Ivo Matković«, koji se oštećen nasukao na otok Biševo. Poginulo je oko 50, a ranjeno oko 100 Talijana, uz njemačke gubitke od nekoliko aviona. — Prema i: J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 120—121.

20) Vis — Vojni podaci, nd, 4; »Borbeni put Trećeg — viškog — bataljona Dvanaeste dalmatinske NOU brigade«, nd (dalje: Viški bataljon 12. dalm. brigade), 1—5. — No, kada je do 17. rujna 1943. »Viški udarni bataljon« reorganiziran u Prvi viški bataljon, njegov Stab imao je slijedeći sastav: komandant Radišić Luka, politički komesar Repanić Ante, zamjenik komandanta Vojković Luka, pomoćnik političkog komesara Petric Sime. Izvršene su izvjesne izmjene i u komandama četa. Prilikom predislokacije bataljona na otok Brač, tako su izvršene kadrovske izmjene i dopune s ciljem da se na komandna mjesta postave vojnički obučeni i u borbama već iskusni pojedinci, dok su zamijenjeni pojedinci raspoređeni na nove dužnosti u štabove i jedinice Hvarsko-viškog NOP odreda, odnosno i u rukovodstva viškog kotara i ona za SDO. Prema tome, postoji samo djelomičan kontinuitet između bataljona osnovanog 14. lipnja i onog reorganiziranog 17. rujna. U bilješci 8, dijela trećeg ove knjige, naveden je kadrovski sastav Trećeg (viškog) bataljona 1. otočke odnosno 12. dalmatinske NOU brigade — p. a. — Viški spomenici, Split, 1968, 317, ukazuje se na natpis sa spomen-ploče na cisterni u Dračevu polju o događaju 17. rujna 1943. — Slična ploča postavljena je naknadno i u Podšpilju.

21) Vis — Vojni podaci, nd, 5.

22) Isti, nd, 7—8, ukazuje se da su Petric Ivka i Zanki Veljka, koji su koncem rujna raspoređeni na druge dužnosti, zamijenili Mardešić Petar-Pošćer i Mardešić Vinko-Mikić, odnosno kasnije Bogdanović Milan. Početkom mjeseca studenoga Klarić Ante Stipica premješten je na dužnost u novoosnovanu Komandu mjesta Hvar, a njega zamjenjuje Klarić Vlado, ali sada na funkciji komandanta Komande mjesta Visa, za čijeg političkog komesara je bio postavljen Dobrovoić Kuzma (iz Vrboske, na o. Hvaru). Zamjenik komandanta Komande mjesta Vis bio je Palaversić Josip-Bepica (iz Jelse, na o. Hvaru). Kada je 19. siječnja 1944. evakuiran o. Hvar, pa tako i grad Hvar, zbog njemačkog iskrcavanja i zaposjedanja čitavog otoka, Klarić je naknadno preuzeo dužnost komandanta novoosnovane Komande mjesta Komiže. — Napominje se još da je Mardešić Petar-Pošćer u drugoj polovini mjeseca studenoga 1943. preuzeo dužnost referenta za vezu 4. POS-a, te je tada imao zadatak organizirati područni sistem veza na još slobodnim otocima (Braču, Šolti, Hvaru, Visu i Lastovu), kao i veze za potrebe jedinica i plovnih objekata 4. POS-a.

23) AVII, br. reg. 1/1- f. 1, k. 1893-1 je izvještaj sekcije za pomorski saobraćaj Komande za SDO područje od 12. listopada 1943, prema kojem je bilo predviđeno:

»c) *Otok Vis:* Pod nadležnost referenta za otok Vis, spadaju sve luke na Visu, mjesto boravka referenata biće Vis.

Sav plovni park na teritoriji Komande područja potčinjen je neposredno Sekciji, odnosno referentima za saobraćaj, koji će izdavati nalog za isplovljenje (izuzev hitnih operativnih potreba) i pisane objave;

Sve posade (brodova — p. a.) smatraju se mobiliziranim;
Svi mobilizirani brodovi moraju voditi točan registar vožnje, utroška goriva, primljene hrane kao i ukrcane posade;
Brodovi će biti razmješteni po pojedinim lukama, po rješenju referenata;
Za neposlušnost, hapšenje po nalogu odgovornih lica«.

24) Vis — Vojni podaci, nd, 8; S. Politeo, pisana sjećanja za Zb. vezista, 2 strane, Split 22. veljače 1976, a u odnosu na svoj rad na o. Visu.

25) Parobrod »Bakar«, izgrađen 1931, imao je 344 brt, nosivost 85 t, bio je predviđen za prijevoz 422 putnika, mogao je razvijati putnu brzinu do 14 čvorova na sat, a u jesen 1943. bio je naoružan i sa dva topa 47/45 mm inicijativom novoosnovane Obalne komande u Splitu, kojoj su brod i posada bili podređeni. Podatak o Ubertalli dr Pietru i ostalima su iz materijala »Vis — vojni podaci«, nd, str. 8, gdje se ukazuje da su ranjenici pristigli sa podbiokovskog područja (na o. Hvar, gdje su u parobrod »Bakar« ukrcani u starigradskoj luci, te kasnije pristigli u višku luku — prema IHRPH, fond Mg, reg. br. 17/2-8).

26) Vis — vojni podaci, nd, 8.

27) U listopadu i studenome 1943. viška luka svakim danom postaje sve značajnije prometno i prihvatno-otpremno središte, kako za brodovlje koje je prevozilo savezničku pomoć iz južnotalijanskih luka, odnosno i savezničke vojno-pomorske brodove, tako i za brodove Mornarice NOVJ pri izvršavanju njihovih raznovrsnih zadataka. Time je raslo i značenje Komande mjesta Vis i viške luke, a posredno i cijelog otoka Visa.

28) Vis — vojni podaci, 9, navodi se da su prije osnivanja flotile u sastavu jedne čete bataljona plovili ribarski leuti Stanojević Bože-Antuša i drugih komiških i viških, kao i biševskih vlasnika ribarskih mreža i brodova. Posade leuta bile su naoružane puškama i ručnim bombama, te osposobljene i za signaliziranje jednostavnim priručnim sredstvima.

29) Isti, nd, 9 i 10, uz dopunu da je PČ-1 »Enare« kasnije (1944. godine) dobio konačan naziv NB-7 suglasno numeraciji naoružanih brodova Mornarice NOVJ i bio naoružan 1 topom od 40 mm, 2 topa od 20 mm i 4 mitraljeza od 8 mm.

30) Isti, nd, 10.

31) Isti, nd, 11 za navedene rukovodioce; MNRS, dok. 1-373-2 za ribolov, gdje se navodi da su do 25. studenoga rasformirane mobilizirane ribarske družine i da je vlasnicima mreža dozvoljeno slobodno ribarenje.

32) AVII, br. reg. 2/1-f. 11, k. 1893, izvještaj od 18. listopada 1943, ukazuje da je Viški partizanski odred-bataljon, podređen Komandi otoka Vis, odnosno Komandi područja za SDO, imao 3 čete, s 311 boraca, a od naoružanja 244 puške, 4 teška mitraljeza i 1.040 ručnih bombi. Iz izvještaja se vidi da su avioni zrakoplovstva NDH u više navrata nadlijetali otok i rasturali propagandne letke. Koncem listopada ovaj i dva hvarska NOP odreda objedinjena su u Hvarsko-viški NOP odred, čiji je štab bio u Starome Gradu na otoku Hvaru, podređen u tom mjestu dislociranoj Komandi područja za SDO.

Zb. NOR, VIII, 1 dok. br. 99, Izvještaj Operativnog štaba za obranu otoka Visa od 28. studenoga 1943. godine Štabu četvrtog pomorsko-obalnog sektora o rasporedu jedinica i automatskog oružja (AVII, reg. br. 4/1-3, k. 2033). Komandant operativnog štaba bio je Radišić Luka, a politički komesar M. Kukonić. Prema izvještajima bilo je 28. studenoga: u sastavu Hvarsko-viškog NOP odreda 545 naoružanih boraca. Viški bataljon je tada, po numeraciji, nosio naziv 3. bataljon Hvarsko-viškog NOP odreda. Zajedno s komandantom bataljona, čiji se štab nalazio u formiranju u Podšpilju, viški bataljon imao je ukupno 208 boraca. Prva četa, s komandom u mjestu Vis, imala je 69 boraca, koji su držali tri položaja: oko tvrđave Sv. Juraj s 8 boraca naoružanih

puškom i teškim mitraljezom; na rtu Stončica 15 boraca, naoružanih; puškama; oko predjela Gradac 7 boraca, naoružanih puškama. Druga četa, s Komandom u Komiži, i ukupno 69 boraca, bila je raspoređena. na tri položaja: na rtu od Barjaka 15 boraca naoružanih puškama i 1 teškim mitraljezom; uvali Oključna 7 boraca; na otoku Biševu 7 boraca; a u rezervi, u kasarni, nalazilo se 30 boraca naoružanih puškama i 1 teškim mitraljezom. Treća četa, s komandom u selu Podhumlju, raspolagala je s 69 boraca i držala položaje: s jednim vodom naoružanim puškama i 1 teškim mitraljezom štitila je predjele vinorodnog platoa; na izvidnoj stanici Hum osmatralo je obalu i pučinu 7 boraca naoružanih puškama i opremljenih priručnim signalnim sredstvima; ostalo ljudstvo bilo je u rezervi, pri komandi čete. Prvi i drugi hvarski bata— ljon odreda, zajedno s bataljonima 11. dalmatinske brigade, krajem studenoga bili su raspoređeni za obranu obale otoka Hvara. Otoke Brač i Šoltu branio je Bračko-šoltanski odred, koji je bio podređen 12. dalmatinskoj brigadi. Obrambene položaje na otoku Korčuli, pored Korčulanskog odreda, zaposjele su jedinice 13. dalmatinske brigade.

33) U odnosu na postojanje i organizacijsko-formacijsko stanje Hvarsko--viškog NOP odreda postoje konkretni podaci, suglasno arhivskim preostacima. Navode se najosnovniji:

AVII, br. reg. 2/1-f. 1, k. 1893, izvještaj Komande područja za otoke Brač, Hvar, Vis i Šoltu (preimenovana ubrzo u Komandu područja za srednjodalmatinsko otočje, odnosno Komandu za SDO područje) upućen Štabu 4. POS-a 18. listopada 1943, iz kojeg se vidi da je ova Komanda prethodno osnovana i da joj je razmještaj u Starome Gradu na otoku Hvaru i da je: Stab 2. bataljona »Matija Ivanić« (hvarski bataljon) u selu Bogomolje; Komanda otoka Brača i Šolte u mjestu Nerežišću, a 1. bataljon (bračko-šoltanski) odreda, koji ima 6 četa, također sa svojim štabom u Nerežišću; da je Komanda otoka Visa u mjestu Visu, te rukovodi bataljonom od 3 čete s ukupno 311 boraca, opremljenih s 244 puške, 4 teška i 8 puško-mitraljeza, te 1.040 bombi. Nadalje,, da narod područja traži podjelu živežnih namirnica sa zaplijenjenog njemačkog parobroda »Tunesino« (u originalu »Tunizija«, što je greška — P- a.).

AVII, br. reg. 2/1-f. 11, k. 2022, izvještaj Štaba Hvarsko-viškog. odreda od 9. studenoga 1943, upućen Štabu 4. POS-a ukazuje da odred ima: jedan bataljon u Jelsi, s 241 borcem; drugi bataljon u Visu s 208. boraca; da je treći bataljon u formiranju na otoku Hvaru. Pojedinosti za Viški bataljon navedene su u prethodnoj bilješci. Prilozi ovom izvještaju se: AVII, br. reg. 3/4-f. 11 prema kojem odred ima 536 boraca (od toga 9 žena), pri Štabu odreda i u sva svoja tri bataljona (prvi ima 201, drugi 110, treći 204, a Stab odreda 20 boraca); AVII, br. reg. 3/3,. f. 11 je pregled naoružanja i municije, za: 580 trofejnih i 22 jugoslavenske puške, 22 teška i 4 puško-mitraljeza, 2 teška bacača, 5 pt pušaka, 3. mašinske puške, 32 pištolja, i 1.559 ručnih bombi. — Prema naknadnim pregledima od 18. studenoga — AVII, reg. br. 7/3. f. 11, k. 2022 odnosno' i AVII, reg. br. 7/3-f. 11, k. 2022 — stanje nije bitnije izmijenjeno. Jer, prema zahtjevima o povećanju broja oružja odnosno dok. AVII, br.. reg. 3/1-f. 11, k. 2022 nije ništa pristiglo. Uglavnom, do polovine studenoga 1943. u sastavu Hvarsko-viškog NOP odreda postojao je Štab,. 1. i 2. bataljon (hvarski), te 3. bataljon (viški).

AVII, br. reg. 8/1-f. 11 je izvještaj Štaba Hvarsko-viškog NOP odreda od 19. prosinca 1943. prema kojem se vidi da je po naređenju Štaba 26. dalmatinske divizije bila izvršena zamjena, tako da je 3. bataljon (viški) bio prebačen na otok Hvar, a 1. bataljon (hvarski) da je predislociran na otok Vis. Iz podataka se vidi da su ova predislociranja, s Hvara na Vis i obratno, izvršena najranije početkom prosinca mjeseca. Za sva tri bataljona Štab odreda traži popunu novim borcima (predlaže naknadno mobiliziranje). No, suglasno AVII, br. reg. 6/1, f. 11,

k. 2022 od 18. prosinca vidi se da je 3. bataljon (viški) već tada držao položaje od zaseoka Milna kod grada Hvara do Zavale (Pitovska Plaža), obuhvaćajući i otok Šćedro, s: 1. četom u zaseoku Zarače, 2. četom u Sv. Nedjelji i 3. četom u zaseoku Ivan Dolac. Ostalu južnu obalu o. Hvara branio je 2. bataljon (hvarski). Središnjicu istočnog dijela o. Hvara i sjeverni dio obale branili su: 3. (štab u Gdinju), 4. (štab u Sućurju) i 5. (štab u Poljica) bataljon 11. dalmatinske brigade (blokovske). — AVII, tor. reg. 5/1-f. 11, k. 2022; AVII, br. reg. 7/1-f. 11, k. 2022, i AVII, br. reg. 10/1-f. 11, k. 2022 su svi u vezi djelatnosti Hvarsko-viškog NOP odreda (do zaključno 19. prosinca 1943), čiji je komandant bio Dulčić Josip-Sibe.

34) Vis — vojni podaci, nd, 11 uz dopunu Tabak Mitra, koji u svojoj pisanoj izjavi navodi da je Hvarsko-viški NOP odred osnovan sredinom rujna 1943. u selu Vrbanj na otoku Hvaru; komandant je bio Dulčić Josip iz Rudine kod Staroga Grada na otoku Hvaru, a zamjenik mu Radišić Luka iz Visa; politički komesar bio je Jovčević Grgo iz Staroga Grada, a zamjenik mu Repanić Ante s otoka Visa. Štab 1. bataljona (hvarskog) ovog odreda bio je u zaseoku Rudine s rukovodiocima: komandant Dužević Marko iz Dola kod Staroga Grada, zamjenik mu Stipišić Juraj iz Vrbanja, komesar Tabak Mitar iz Pitava, zamjenik Dulčić Stjepan iz Rudine. Komandiri u četama bili su: prve čete Bogdanić Ljubo iz Staroga Grada; druge čete Biskupović Drago iz Staroga Grada; treće čete Ljubičić Anđelko iz Vrbanja. Nadalje, tvrdi da je tada 2. bataljon bio onaj na otoku Visu — a kada je na otoku Hvaru formiran jedan novi bataljon, on je po numeraciji Hvarsko-viškog NOP odreda preuzeo naziv 2. bataljon (hvarski), a onaj na Visu bio je 3. bataljon (viški) Hvarsko-viškog NOP odreda. Za smjenu bataljona (1. bataljon s Hvara na Vis, a 3. bataljon s Visa na Hvar) tvrdi da je bila koncem studenoga 1943. godine (dokumenti ukazuju tokom prosinca — p. a.).

J. Smodlaka, Partizanski dnevnik, Nolit, Beograd, 1972, 53 za utorak 14. prosinca 1943. godine, iz mjesta Vis, navodi: »Odavde su neke čete otišle na južnu obalu Hvara, kod Sv. Nedjelje«. Tada se to najvjerojatnije odnosilo na jedinice drugog viškog bataljona (suglasno osnivanju na otoku Visu) odn. 3 bataljona (viškog) Hvarsko-viškog NOP odreda.

:35) Prema izjavi Tabak Mitra, jednog od članova navedenog Operativnog štaba za obranu viško-otočkog područja, Štab su sačinjavali: komandanti i politički komesari 1. bataljona (hvarskog) Hvarsko-viškog NOP odreda, 2. bataljona — 11. dalmatinske brigade (blokovske) i rukovodioci Komandi mjesta Vis i Komiža, pošto je Operativni štab u praksi djelovao i kao komanda za viško-otočko područje odnosno za viški kotar. — Međutim, članovi Operativnog štaba bili su i komandant i politički komesar već postojećeg Viškog (trećeg po redu osnivanja) bataljona, a ne komandi mjesta — p. a.

'36) Prema izjavama rukovodilaca viško-otočkog NOP-a na sastanku u IHRPD 17. svibnja 1978. godine, a i na temelju preostale memoarske građe koja se čuva u arhivama IHRPD i IKRPH. Također, prema pojedinostima iz materijala: Vis — vojni podaci, nd, 10—12.

37) Vi_s — vojni podaci, nd, 12 i dopunska izjava Tabak Mitra.

38) AVII, br. reg. 16-3, k. 1100, dokumenat predstavlja »Imenični spisak dobrovoljačkog bataljona«.

39) Pri osnivanju, 21. rujna 1943. na otoku Braču, brigada je imala Štab (komandant Franičević Jure-Pločar, iz Vrisnika na otoku Hvaru; politički komesar Ilić Josip-Šuro) u Nerežišću, i tri bataljona (bračko-šoltanski, hvarski i viški) čiji su borci bili sa srednjodalmatinskog otočkog područja te se zato tada i zvala 1. otočka brigada. Poslije 7. listopada preimenovana je u 12. brigadu 26. dalmatinske divizije, kada su njeni rukovodioci preuzeli nove dužnosti (Franičević Jure-Pločar pre-

šao je na dužnost člana Okružnog komiteta KPH za SDO, a Ilić Josip--Suro na dužnost političkog komesara Komande flote naoružanih brodova, zatim političkog komesara štaba 4. POS-a, s koje dužnosti je povučen za tajnika KNOO-a za viški kotar).

Zb. NOR, V, 20, dok. 69 (str. 251—252) je »Prepis naredbe Štaba Osmog korpusa NOV Jugoslavije od 11. listopada 1943. god. o postavljanju komandnog kadra u brigadama«. Tada, kao rukovodioci 12. dalmatinske brigade postavljeni su za: komandanta Arsenić Borko, političkog komesara Trgo Fabijan, načelnika štaba Horvatić Valentin i zamjenika političkog komesara Boban Marko. — Od tada, do konca godine, prištapske jedinice i bataljoni 12. dalmatinske brigade, sa Štabom brigade u Nerežišću na o. Braču, sudjelovali su u obrani srednjodalmatinskog otočkog područja. Početkom siječnja 1944. brigada se koncentrirala na o. Visu sa svojim Štabom i prištapskim jedinicama u zaseoku Kostimi. Njeni bataljoni branili su sektor od zaključno uvale Kupinovac u Komiškom zaljevu do isključno uvale Zarapa (Sakada), odnosno organizirali su obranu i branili sjeverni i sjevero-zapadni obalni rub otoka Visa s komiškom uvalom i mjestom Komižom, te odgovarajuće unutrašnje predjele otoka. Brigada je u sastavu 26. divizije, izdvajanjem svojih dijelova, sudjelovala u desantnim prepadima i akcijama većih razmjera protiv njemačkih snaga na bliskim otocima. Nadalje, učestvovala je u iskrcavanju na kopno, oslobođenju Splita i konačno Knina, čime su završene borbe za oslobođenje čitave Dalmacije. Poslije kninske bitke (koja je trajala od 26. studenoga do 4. prosinca) i mostarske operacije (ožujka 1945.), brigada je sudjelovala u borbama za konačno oslobođenje Like i Hrvatskog primorja, a zatim grada Rijeke i Istre. Posljednje borbe vodila je svibnja mjeseca oko Ilirske Bistrice. Odlikovana je Ordenom zasluge za narod i Ordenom bratstva i jedinstva.

•40) Prilikom osnivanja 7. listopada 1943. godine, objedinjavanjem svih NOP odreda na području 4. operativne zone i novoformiranih jedinica, 8. korpus (dalmatinski) NOVJ imao je 13.049 boraca. Prvi vršilac dužnosti komandanta bio je Ilić Pavle, a politički komesar Kukoč Ivan (od 30. prosinca 1943. komandant je Cetković Vlado, a od 25. siječnja 1944. politički komesar bio je Šiljegović Boško). Do 1. siječnja 1944. načelnik Štaba bio je Baće Maks-Milić, kada mu je povjerena obrana otoka Visa i dužnost komandant 26. dalmatinske divizije. Privremeno je Štabu 8. korpusa bila u operativnom i organizacionom pogledu podređena i Mornarica NOVJ, odnosno njen Štab i sve njemu podređene jedinice. Ukazuje se to zbog kasnijih zbivanja tokom obrane otoka Visa u 1944. godini. Nakon oslobođenja otoka i obale, jedinice 8. korpusa, od značajnijih operacija sudjelovale su u kninskoj, mostarskoj i završnim operacijama za oslobođenje Like, Hrvatskog primorja, Istre i Slovenačkog primorja s gradom Trstom. Koncem ožujka 1945. godine u svim jedinicama 8. korpusa bilo je 45.524 borca.

41) J. Vasiljević, Obračun na Jadranu, edicija XX vek, Beograd 1964, 78.

42) Prema dogovoru članova Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, Jurjević Ante-Baje i Božanić Andrije-Steve sa štabom šibenskog sektora i jedinica, na otok Brač su privremeno prebačene šibenska i trogirska brigada i Centralna bolnica 8. korpusa s Mosora, s većim brojem ranjenika, kako bi se izbjeglo njihovo opkoljavanje. U raznim mjestima na otoku Hvaru već se nalazilo nekoliko stotina ranjenika s biokovskog i okolnih područja. U listopadu teži ranjenici su već prebacivani na otok Vis, gdje se u Komiži započelo s uređenjem bolnice 8. korpusa, preuređenjem za te potrebe prostorija školske zgrade.

-43) S. Kvesić, nd, 644—646; J. Vasiljević, Mornarica NOVJ 121 i 122 u bilješci 54 daje dopis od 5. listopada 1943, koji je Marasović Ante uputio PK KPH za Dalmaciju. U njemu obrazlaže razloge upućivanja Delegacije NOVJ u Bari. Objašnjava da su, koliko mu je poznato Delegaciju

prijateljski primili savezнички organi u Bariju, te da bi trebalo pomoć i nadalje tražiti ... »jer mi kao njihovi saveznici, a prema zakonu 0 zajmu i najmu, imamo i puno pravo na to«. Suglasno i Zb. NOR,. VIII/1, 69—71 odn. A-IHRPD, KP 25/131. — Marasović Ante Mirko stradao je u avionskom udesu 7. listopada 1943. na otoku Braču.

44) Pun tekst ovlaštenja naveo je u svojim knjigama: J. Vasiljević, Obračun . . . , nd, 90; odn. Mornarica NOVJ, nd, 129. — Za opunomoćenike tada je bio ustaljen naziv Delegacija NOV i POJ, odnosno Delegacija NOVJ. Od početka 1944. godine sve više prevladava naziv Misija NOVJ, ali je u Dalmaciji prvobitni naziv ostao uobičajen i u službenim dopisivanjima 1944. godine i kasnije u brojnim povijesnim radovima.

S. Makiedo, Prva partizanska misija, Sedma sila, Beograd 1963, na 63 strane opisuje pojedinosti o odlasku i djelovanju Delegacije NOVJ u Italiji.

»Parobrod ‚Bakar' 1943. godine« (dalje: Vis-Bakar), nd, 1—2, autori navode da je »Bakar« po doplovljenju iz Velike Britanije (izgrađen u »East Cowes« firmi) 1931. godine pod zapovjedništvom kapetana dugeplovidbe Kovačević Mate uplovio u matičnu luku Sušak. Od 1931. do-1938. godine saobraćao je na pruzi Split—Metković—Split, a kasnije od Splita do srednjodalmatinskih otoka. Za vrijeme talijanske okupacije, pak, na pruzi Split—Hvar—Vis—Komiža i obratno tokom 1941, svakog drugog dana na pruzi Split—Vis—Komiža i obratno. Kako je već navedeno, tada je viško-otočko rukovodstvo NOP-a usluge članova posade--simpatizera koristilo za ilegalna materijalna prevoženja i prevoženja propagandno-obavještajnog karaktera, te i za ilegalno upućivanje dobrovoljaca u NOP odrede na kopno.

45) IHRPH, fond Memoarske građe (Fond Mg), sjećanja Žitko Pavla od 13. travnja 1949, br. reg. 17/2-8.

Vis-Bakar, nd, 2—3,. ukazuje se: pored zapovjednika, posadu, su sačinjavali: Tadić Krsto, upravitelj stroja; Bižaca Ante, vođa stroja;. Bura Šime, ložač; Bojić Frane, konobar; Mišurac Sime, mladić palube. U Bobovišću, na otoku Braču, jugoslavensku zastavu s petokrakom, zvijezdom sašile su Jurin Libera pok. Ante i Domić Marina Ivanova, iz Ložišća. Iz Starog Grada na otoku Hvaru, gdje je za prvog oficira palube ukrcan poručnik bojnog broda Rebula Ivo, ranjenike pratili su Anđelinović dr Goroslava i Zon dr Ernest, a iz Visa bio je upućen 1 Ubertalli dr Pietro (odnosno Piercarlo, prema autorima). U visu su ukrcani za dodatne članove posade: Grubišić Tonko, kadet; Bradanović Zlatko, kadet; Letilović • Vjeko, kormilar; Rušinović Ivan, ložač; Zegar Ivan, ugljenar; te jedan Talijan mornar-dobrovoljac, a za komandira, brodske artiljerije (1 top 45 mm i 1 top 47 mm). Ukrcani su bili 125 izbjeglica-Zidova, 24 teška ranjenika uz pratnju Ubertalli dr Pietra, članovi Delegacije (Makiedo dr Sergije i Armanda ing Adam, a u Visu im se pridružio Podu je dr Josip), i suglasno njegovom sjećanju, Žitko Pavao kao politički komesar broda. — Do kraja 1943. godine »Bakar« je napravio 5 tura na putu Vis—Bari i obratno; 2. prosinca pri snažnom njemačkom bombardiranju luke Bari (potopljeno 18 brodova)„ vještim manevrima uspio je isploviti na otvoreno more. Osim Matešić Ante, brodom su tokom NOR-a zapovijedali: Dabinović Pero, Brajinović Ivo, Pezelj Slavko i Butnjević Jozo. Dana 27. srpnja 1964. godine u viškoj luci »Bakar« i njegova ratna posada odlikovani su Ordenom, narodnog oslobođenja.

J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 129—132 daje više podataka o putu Delegacije NOV i POJ u Italiju. U bilješci 99 daje pun tekst pisma Ribara Ive-Lole upućeno 10. listopada 1943. godine maršalu Titu, a iz kojeg se vidi da osuđuje ovaj samovoljni akt, i traži najoštrije mjere, te predlaže da se Delegacija opozove. Prebacujući oblasnim rukovodstvima pogrešnu samoinicijativu, svu krivicu svaljuje na Škorpik Velimira, prvog komandanta Obalne komande odnosno i komandanta

Mornarice NOVJ (početkom listopada on je od ustaša ubijen, a naredbu je VŠ NOV i POJ naknadno izdao ne znajući za Škorpikovu smrt).

46) VM JNA, fotokopija izvoda iz dnevnika parobroda s/s »Bakar« za 1. i 2. listopad 1943. godine.

47) Od 25. rujna 1943. godine Stab Obalne komande preselio se iz Splita na otok Brač, a Odsjek za pomorski saobraćaj u Stari Grad, na otoku Hvaru, u sklop tada formirajuće Komande područja za SDO. Na Braču već postojeći Štab 1. otočke brigade smatrao je da mu mora biti podređen, u operativnom pogledu, i novopristigli Štab obalne komande. Pošto se na Braču tada nalazilo rukovodstvo Okružnog komiteta KPH za SDO, s Matulić Benkom na čelu, a pomoć mu je pružao i član PK KPH za Dalmaciju Marasović Ante-Mirko, oni su u sporazumu sa Skorpik Velimirom izvršili reorganizaciju. Iz sastava Obalne komande izdvojene su obalna artiljerija i 1. otočka brigada. Pošto su Obalnoj komandi ostali podređeni samo naoružani brodovi, preimenovana je u Komandu flote naoružanih brodova. Pod pritiskom njemačkog prodora prema Splitu, a u situaciji koja se sve više komplicirala na srednjodalmatinskoj obali i otocima, na otoku Braču okupljena politička i vojna rukovodstva održala su 29. rujna sastanak na kojemu su situaciju svestrano razmatrali, te odluke donosili: Marasović Ante-Mirko, Božanić Andrija, Matulić Benko, Makiedo dr Sergije, a u sporazumu sa Škorpik Velimirom, te prisutni članovi Štaba 1. otočke brigade. Već im je bilo poznato da su polovinom rujna s otoka Visa u Bari viško-komiški brodovi prevezli oko 300 talijanskih zarobljenika i okolnosti da su vlasnici brodova uspješno kontaktirali sa savezničkim predstavnicima u Bariju. Također i to da su stupili u vezu s onim britanskim predstavnicima u Splitu, koji su konvojem pristigli (3. rujna) da u južnu Italiju prevezu oko 3.000 razoružanih Talijana. Stoga je na već navedenom sastanku odlučeno »da se preko luke Bari uspostavi veza sa saveznicima i, uz njihovu pomoć, da se reše mnogobrojni problemi u vezi s ranjenicima, sa repatriranjem italijanskih vojnika i jugoslavenskih zatvorenika u italijanskim logorima, sa smještajem izbjeglica i, što je za mornaricu bilo osobito značajno, da se na obali Italije uspostavi pozadinska baza za ratnu mornaricu« — navedeno pod navodnicima, suglasno: J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 121, odnosno ovaj autor prema Zb. NOR VII/1, 69—71 i J. Černi, Formiranje Mornarice NOVJ, Mornarički glasnik br. 5/1963, 559 i 561.

Vidi se da su okolnosti i potrebe uvjetovale da se uputi Delegacija NOVJ u Bari radi uspostavljanja veza sa savezničkim predstavnicima. Nadalje, da su srednjodalmatinsko-otoöka rukovodstva predložila rješenja, koja su suodlučena s predstavnicima Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, a čiji su stav ostali rukovodioci podržavali i smatrali pravilnim. Prirodno je bilo protivljenje onih (npr. Ribar Ivo-Lola i dr.) koji nisu tada bili u mogućnosti da shvate prave prilike u srednjoj Dalmaciji, pogotovo na obali i na otocima. Naknadni uspjesi Delegacije NOVJ otklonili su nesporazume i potvrdili stavove rukovodstava Dalmacije. U realiziranju rješavanja problema i postizanju rezultata otok Vis će u buduće imati sve veće značenje.

48) L. Huot, Guns for Tito, New York 1945 (knjiga je prevedena i na slovenski, pod nazivom »Puške za Tita« Ljubljana 1953) u svom djelu iznosi veoma povoljne utiske o NOVJ i njenim predstavnicima; S. Makiedo, nd, 32—33 ukazuje na reagiranje maršala Tita (Makiedo i Huot boravili su u Jajcu dva dana kao maršalovi gosti) u vezi s odlaskom Delegacije NOVJ u Bari, a također navodi da je njegovu misiju američki major Huot najdobronamjernije podržavao i kasnije znatno doprinio rješavanju brojnih problema. Vidjeti i: J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 131.

49) Na otok Vis tada su pristigli Makiedo dr Sergije, američki major Huot Louis i njegov pomoćnik Thomphson Robert (Tomson Robert) koji su

već 17/18. studenoga bili prisutni u Podgori pri održavanju konferencije divizijskih štabova 8. korpusa, a naknadno bili su i u Jajcu (vidjeti prethodnu bilješku). Matešić Ante, zapovjednik parobroda »Bakar«, iznio je o prvoj plovidbi »Bakra« do Barija i natrag svoja sjećanja koja su zapisana u: prilogu Pomorstvo, b. 11—12/1964, 8 i 9. — O pristizanju materijala vidjeti i: J. Vasiljević, Obračun na Jadranu, nd, 92—93; Vis-Bakar, nd, str. 4 ukazuje da je »Bakar« iz Barija isplovio 16. rujna s 200 tona materijalne pomoći, ali svi provjereni podaci ukazuju na oko 140 tona. Nadalje se navodi da je nakon iskrcavanja materijala u viškoj luci brod »Bakar« kamufliran predanio u uvali Stončica, da bi uvečer 16. listopada opet krenuo za Bari. Najvjerojatnije da je s njime krenuo i Lipanović Ante-Mirić, koji je naknadno bio prvi politički komesar odjeljka za ranjenike NOVJ u savezničkoj bolnici u mjestu Modugno kod Barija (suglasno pisanoj izjavi od rujna 1964. godine Lipanović Ante-iMirića, u Visu, u kojoj učesnik samo navodi da je u mjestu Modugno dužnost vršio u listopadu—studenome 1943).

50) VE I, t. 7, 393. — U odnosu na navedenu materijalnu pomoć naglašava se da je primljenih 6 radio-stanica tada mnogo značilo za potrebe radio--veza jedinica NOVJ. Stoga su one naknadno upućene višim štabovima. Sličnu slijedeću pošiljku od 19 radio-stanica (2 tipa SET-9, 6 tipa SET-22, 4 tipa SET-21, 4 tipa SET-11 i 3 tipa B-SET), 19 akumulatora, te veće količine telefonske i signalne opreme na otoku Visu primile su 20. veljače 1944. godine jedinice Mornarice NOVJ — prema: K. (Kažimir) Pribilović, Veza u Mornarici NOVJ, Vezist, 1/1976, Beograd 1976, 30—31). Međutim, do tada su iz savezničke pomoći većim brojem radio-stanica i ostale opreme za vezu snabdjeveni polaznici prvih tečajeva za obuku radio-telegrafista, radio-fonista i telefonista za potrebe Prvog haubičkog diviziona, u formiranju na otoku Visu od početka siječnja 1944. godine — V. Huljić, Historija veze Teške artiljerijske brigade IV armije, Postojna 1945, 1—30, strojem ispisanog rukopisa, na str. 1—4 o tome daje konkretne podatke (rad je predviđen za tiskanje u Zbornik veza, a predviđa se da će izaći 1979).

51) AVII, reg. br. 7/1-f. 4, k. 2091, dopis KNOO za viški kotar upućen 20. prosinca 1943. godine Delegaciji NOVJ u Bariju iz kojeg se vidi da talijanski ministar za inozemnu trgovinu nije bio spreman na razmjenu pošiljki konzervirane i slane ribe za živežne namirnice. Dopis su potpisali Božanić Ivan-Cura i Zamberlin Andrija.

52) Isti, reg. br. 21/1-f. 6, k. 2091, iz kojeg .se vidi da je 8. prosinca 1943. KNOO za viški kotar molio Delegaciju NOVJ u Bariju da se nabave i veoma potrebni lijekovi. Dopis su potpisali Božanić Ivan-Cura, kao predsjednik, i Ilić Josip-Suro kao tajnik KNOO za viški kotar.

53) Isti, reg. br. 24/1-f. 5, k. 2033, dopis je tvornice »Sardina d. d.« iz Komiže od 9. prosinca 1943. upućen MNOO Komiža, koji je sutradan intervenirao, a već 15. prosinca Štab 4. POS-a dozvolio je da Tore Petar napusti vojnu jedinicu i preuzme svoju raniju dužnost tehničkog poslovođe tvornice »Sardina d. d.«. Osim razloga povećanja proizvodnje za trgovačku razmjenu, takav postupak zahtijevale su i potrebe prehrane stanovništva. Naime, Ilić Josip-Šuro obavijestio je 19. prosinca Kučić Nikolu-Srećka, člana okružno-područnog rukovodstva, da su izbori za mjesne i seoske NO odbore završeni, te upozorio da na otoku vlada glad i da je ovaj problem potrebno riješiti — prema AVII, br. reg. 17/1—f. 8, k. 2091.

54) Isti, reg. br. 3/1-f. 1, k. 1893-1. — Međutim, prvi ipokušaj savezničkih predstavnika da svojom inicijativom uspostave kontakte iz južne Italije s jedinicama NOVJ i NOP-om na istočnoj obali Jadrana datira od 12. listopada. Iz Barija je patrolnim čamcem britanski poručnik bojnog broda Minshall Merslin (Minšel Merlin) stigao na otok Korčulu, te se uz pomoć pripadnika lokalnog NOP odreda povezao sa šefom Savezničke angloameričke vojne misije pri VŠ NOV i POJ generalom Maclean

Fitzroyem koji se tada nalazio u gradu Korčuli. Pošto su zajedno prešli na otok Hvar, Minshall je ostao pri Štabu Mornarice NOVJ kao britanski oficir za vezu. Preko radio-stanice on je iz grada Hvara održavao izravan radio-saobraćaj sa savezničkom Komandom obalnih snaga u Bariju. Također je bio u mogućnosti da održava, preko radio-stanice ugrađene u patrolnom čamcu »ML-386«, izravne veze sa savezničkim plovnim sastavima i avionima koji su izvodili borbene djelatnosti na istočnojadranskom prostoru. Ubrzo, u hvarskoj luci, boravio je jedan britanski odred torpednih čamaca, koji se početkom siječnja 1944. godine prebazirao u komišku luku, kada je VŠ NOV i POJ dozvolio Britancima da u Komiži uspostave, privremeno, pomorsku manevarsku bazu.
— Suglasno: D. Pope, Flag 4, The Battle of Coastal Forces in the Mediterranean, London, 149—168, a što je naveo i: J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 138.

55) Hronologija, nd, 553.

56) J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 123; Isti, Obračun na Jadranu, nd, 99; MNRS, dok. 1-3-128/5 dok. je od 5. 10. 1943. sa izvještajem i prijedlozima Marasović Mirka. Zb. NOR, VIII, 1, dok. 57/43 od 31. 10. 1943. za navedeno za Petra Radovića. — Škorpik Velimir bio je već mrtav, jer je prvih dana listopada od ustaša ubijen u selu Zagorje, u okolini Posušja.

57) AVII, reg. br. 3/1-f. 1, k. 1893-1, dopis je Komande SDO područja upućen 31. listopada Štabu 4. POS-a. U njemu se navodi da je telefonskom depešom Štab 8. korpusa NOVJ upozorio da su njegovi obavještajci na obali saznali zanjemačke pripreme za desant na otoke. Nadalje, ukazuje da su 30. listopada u 11 sati u Vis pristigla 3 engleska (britanska — p. a.) borbena čamca, s kojima se dovezao i Makiedo dr Sergije. Zatim, da je noću 30/31. listopada uplovio jedan britanski borbeni čamac, s njihovom delegacijom, također da je u Komandu priveden Božović Gojko, za kojeg obavještajci iz Splita tvrde da je bio četnik.

58) Isti, reg. br. 6/1-f. 13, k. 1895, upozorenje je Glavnog povjereništva za okružje Brač, Hvar, Vis i Šoltu od 11. studenoga svim područnim organima i narodnooslobodilačkim odborima. Iz dopisa se vidi da je: pristizanje britanskih i američkih oficira i vojnika na srednjodalmatinske otoke sve učestalije; da je potreban nadzor u pogledu njihovog kretanja i izravnog kontaktiranja sa stanovništvom; da neki od njih govore hrvatskim jezikom, pošto su izravni iseljenici ili njihova djeca; te da postoji vjerojatnoća da su mnogi od njih tajni agenti. Stoga, njihove postupke treba »konspirativno« pratiti i u svemu izvještavati odgovorne organe.

59) Hronologija, nd, 580.

60) VE I, t. 7, 393.

61) Hronologija, nd, 601

62) Isti, nd, 627, U borbama na Korčuli teško je bio ranjen komandant 26. divizije Martinović Niko, koji je u Hvaru podlegao ranama 25. 12. 1943.

63) J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 147—165. daje više konkretnijih podataka o ovoj fazi, kao i za prethodne dvije faze njemačke jesenske operacije, te i o drugim najvažnijim pojedinostima njemačkih planova i izvedenih borbenih aktivnosti. Autor pak ovog djela svojim prikazom dao je opću sliku preduvjeta povlačenja jedinica NOVJ, te oblasnih i područnih srednjodalmatinsko-otočkih rukovodstava na otok Vis.

64) B. Pecotić, Mornarica NOVJ u odbrambenim dejstvima sa otoka Visa, Pzb 2/1964, 141; Nikola Repanić-Gandi, kao jedan od organizatora prebacivanja ukazuje da je prevezeno nekoliko tisuća izbjeglica.

65) Izložba »Vis — baza Mornarice NOVJ 1944—1964«, koja je mjeseca rujna 1964. održana u Hvaru; Vojnopomorski muzej, Split, podaci 1964.

navedeni na panou »Dejstvo protiv njemačko-ustaškog saobraćaja na moru 1943. i 1944. godine«.

'66) J. Vasiljević, Vis u planovima Wermahta, Narodna armija, Beograd, 18. lipnja 1964, 9, kao i u brojnim drugim člancima i djelima (npr. Mornarica NOVJ, nd, 150—151), iznio je da su Nijemci nakon zauzimanja otoka Korčule prvobitno planirali zauzeti otoke Šoltu, Brač i Hvar, a zatim Lastovo, Šušac i Vis. Međutim, svoje zamisli su izmijenili, a o čemu će se iznijeti podaci pri prikazu njemačkih planova za osvajanje otoka Visa, tada u prvim mjesecima 1944. godine pretvorenog u vojno-pomorsku bazu NOVJ i isturenih savezničkih dijelova.

*67) F. Trgo, Strategijsko-politički značaj otoka Visa krajem 1943. i u toku 1944. godine, VIG 3/1954, 27—46, daje više podataka o razmatranjima radi obrane srednjodalmatinskih otoka koncem 1943. godine.

J. Smodlaka, Partizanski dnevnik, Nolit, Beograd 1972, na str. 41. i 42.navodi da je u nedjelju 28. studenoga 1943. godine, uvečer, iz Visa stigao u Hvar te već 29. studenoga iznio svoj usmeni »Predlog za evakuaciju srednjodalmatinskih otoka« rukovodiocima ONOO-a za Dalmaciju, Štabu Mornarice i komandantu 26. divizije NOVJ, a koji je prijedlog u potpunosti iznijet na str. 43—46. njegovog dnevnika — objavljene knjige. On je već tada (str. 46) zaključio: »Vojne vlasti pokazale su se odlučno protivne evakuaciji u ovgj čas«, a kasnije je naveo: »Dozvola za evakuaciju nije tražena od Vrhovnog štaba nego tek poslije invazije Korčule«. Sa otoka Korčule stanovništvo i vojska evakuirali su se 24. prosinca 1943. godine.

Na str. 47 J. Smodlaka navodi da je u Hvaru 4. prosincasaznao daje imenovan za povjerenika za inozemne poslove AVNOJ-a inavodi tekst svog brzojava upućenog maršalu Josipu Brozu Titu.

'68) V. Krstulović, Historijska odluka o obrani Visa, Pzb. 2/1964, 12.

Zb. NOR, V, 22, dok. 68, »Izvještaj Štaba Dvadeset šeste divizije od 16. prosinca 1943. god. Štabu Osmog korpusa NOV i PO Jugoslavije o organizaciji i sistemu obrane otoka« — izričito se navodi:

»Mi stojimo na gledištu aktivne obrane otoka (svih još slobodnih — p. a) a ni u kom slučaju na pasivnu odbranu, te u tom smislu izvodimo manje akcije na kopnu i pojačavamo također naše odredske snage«.

69) Zb. NOR, VIII, 1, str. 542—543.

'70) Isti, 528—529, je radiogram Vrhovnog štaba NOV i POJ koji jeŠtab Mornarice NOVJ primio 28. studenoga 1943, a koji glasi:

»Kažnjavam vas strogim vojnim ukorom za labav operativni rad i nebrižljivo dostavljanje materijala našim trupama. Korčula je pala radi vaše slabe organizacije. Naređujem najenergičnije zalaganje u obrani otoka, a u slučaju prinudnog povlačenja ovopravilo: organizovati, primljeni materijal odmah doturiti na obalu. Tito«.

'71) D. Mažibrada, Vis 1944. — tvrđava Jadrana (sjećanja Bogdana Stupara, ratnog komandanta Prve dalmatinske brigade), Nedjeljna Dalmacija, Split, 8. rujna 1974. str. 6 u kojem B. Stupar navodi da je njegova brigada s otoka Hvara stigla na otok Vis točno u novogodišnjoj noći 1944, odnosno da su stigli negdje u zoru 1. siječnja 1944. godine (o točnom vremenu prebacivanja brigade vidjeti bilješku 101). O tome što je bilo naređeno i kako je tada borcima objašnjavano u pogledu obrane Visa, komandant 1. dalamtinske brigade izjavljuje:

»I to shvaćanje i saznanje da odstupanja nema pa kada bi neprijatelj pokušao da se iskrca na Vis širilo se među borce. Postajali su svjesni da povlačenja ne može biti i da tu na viškom tlu mora biti jedna odsudna bitka, bitka'časti i ponosa, obrana samog života. Druge mogućnosti nije bilo. More je sa svih strana, transportnih sredstava u to vrijeme nije bilo dovoljno da bi se moglo

misliti na neko, možda, izvlačenje, a ja nisam ni imao neko veliko povjerenje u saveznike da bi nam oni mogli pomoći: bili su i oni nesigurni i slabi u tim našim vodama... Takvo saznanje političkim se radom prenijelo na sve vojnike koji su bili svjesni da odstupanja nema i da tu treba ostati živ ili poginuti« ...
Viški bataljon 12. brigade, nd, 1, u odnosu na dijelove 12. dalmatinske brigade; Zb. OR, V. 23, 187 za druge jedinice.

Ante Kronja-Čenčo, Naš dolazak na Vis (sjećanje učesnika o dolasku i boravku 1. dalmatinske brigade na otoku Visu od 1. siječnja do 12. rujna 1944. godine), 1—6 materijala, koji su svibnja 1978. predati IHRPD u Splitu. Autor, sudionik zbivanja, uglavnom potvrđuje već navedeno od B. Stupara, a dopunjuje o djelatnostima boraca brigade u utvrđivanju otoka, najtoplijem prijemu od strane lokalnog stanovništva, te ostalim pojedinostima iz vremena boravka 1. dalmatinske brigade na otoku Visu.

72) J. Vasiljević, Vis, tvrđava Jadrana, nd, 18—20, prvi je potpunije objasnio zbog čega i kako je nastala dilema o potrebi uporne obrane otoka Visa; »Nije bilo dilema«, naslov je zapisanih sjećanja Gizdić Drage u »Slobodnoj Dalmaciji«, od 24. kolovoza 1974, str. 3, gdje se izravno navode njegove riječi:

> »Dilema nije bilo u oblasnim rukovodstvima. Ona su bila jedinstvena u misli da treba ići na Vis. No u rukovodstvu CK KPH, pa čak i u dijelu Štaba VIII korpusa, bilo je razvijeno mišljenje da se rukovodstvo oblasno i veći dio jedinica prebaci na kopno — na Tičevo« (misli na prostoriju razmještaja Štaba 8. korpusa na planini Dinari — p. a.).

73) Maclean Fitzroy (Maklejn Ficroj) britanski general, političar, diplomata i član parlamenta, rođen 1911. godine, porijeklom Škotlanđanin. Na slobodnom teritoriju Jugoslavije stigao je rujna 1943. godine i bio je šef Britanske vojne misije pri VŠ NOV i POJ, a neko vrijeme i šef objedinjene Savezničke (anglo-američke) vojne misije pri navedenom štabu. Od W. Churchilla, predsjednika britanske vlade, kasnije mu je naloženo da u Jugoslaviji djeluje na ostvarivanju zaključaka Teheranske konferencije o pomoći zapadnih saveznika partizanima u naoružanju, opremi i hrani. Na srednjodalmatinskim otocima boravio je prije (polovinom listopada) i za vrijeme korčulanske operacije (u prosincu 1943), a na otoku Visu početkom siječnja 1944. vodio je pregovore s predstavnicima Operativnog štaba za obranu otoka Visa. Kasnije, od lipnja mjeseca, vršeći povjerenu mu dužnost, zalagao se da se savezničko pomoć i saradnja usklade s potrebama NOP-a u obimu potrebnom za uništenje zajedničkih neprijatelja. O svom ranijem, d tadašnjem djelovanju, pisao je i u svojim knjigama: Eastern Approaches, London 1949. (prevedeno pod »Zlatni drum, Pijesak orijenta, Rat na Balkanu, Zagreb 1953); Disputed Barricade, London 1957. (što je njegova biografija o Titu). Za zasluge za NOP odlikovan je jugoslavenskim Ordenom partizanske zvijezde sa zlatnim vijencem.

74) Dolazak na otok Vis rukovodstava NOP-a Dalmacije (od D. Gizdića), materijali, nd, 103, u kojima autor ukazuje, uglavnom, slijedeće:

> Oblasni komitet KPH za Dalmaciju na sjednici u Hvaru 25. prosinca 1943. odlučio je da se sva rukovodstva iz Hvara presele na o. Vis. Preseljenje izvršeno je uvečer 28. prosinca. Oblasni NOO s Agitpropom i njegovom tehnikom smjestili su se u Visu, a Oblasni komitet KPH i SKOJ-a za Dalmaciju u s. Žena Glava. U skladu s ranijim odlukama, veći dio članova oblasnih rukovodstava upućen je na Biokovo i u područja sjeverne Dalmacije;
>
> Po predislokaciji, štabovi Mornarice NOVJ i 26. divizije privremeno su se smjestili iznad Visa, a zatim premjestili u Podšpilje odnosno u zaseok Borovik, a tek u svibnju 1944. prešli su u mjesto Vis. Nadalje autor navodi razloge predislociranja rukovodstava i jedinica

sa drugih otoka na otok Vis, te zaključuje: »Povlačenjem na Vis, organizacije širom Dalmacije ni jednog dana nisu ostale bez veze s Oblasnim komitetom i ostalim ruokovdstvima«.

Zb. NOR, V, 23, dok. 57, čiji dio (str. 241—242) objašnjava povlačenje Štaba i jedinica 26. divizije sa o. Hvara, Brača i Šolte na o. Vis ukazuje na pojedinosti. — Autoru ovog djela, kao i pojedinim konzultiranim i onima koji su sudjelovali u recenziji i davanju dopunskih podataka, također su poznate činjenice, a kao sudionicima opisanih zbivanja.

75) H. Tartalja, Vis kao sanitetski centar NOVJ, MG1. 4/1964; Isti, Slobodni Vis kao sanitetski centar NOVJ, Pzb 2/1964, daje više podataka 0 pristizanju i djelovanju Sanitetskog odjeljenja VŠ NOV i POJ i drugih sanitetskih organa na,otoku Visu 1944. godine. — Naknadno, objasnit će se djelatnost sanitetskih organa na otoku Visu, u sklopu prikaza napora za zbrinjavanje izbjeglica, ranjenika i bolesnika.

76) Svi radio-brzojavi (dalje depeše), osim onih Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, koji se u daljnjem tekstu i bilješkama u potpunosti ili izvorno citiraju, objavljeni su u Zb. NOR, tom VIII, knjiga 1, dokumenti br. 162, 163, 187, 188 i 190.

Depeše OK KPH za Dalmaciju čuvale su se u arhivu MNRS. odnosno sada su u arhivu IHRPD u Splitu. Veći dio depeša o problemima obrane otoka Visa po donošenju odluke VŠ NOV i POJ (20. siječnja 1944) o upornoj obrani otoka Visa, objavio je tadašnji sekretar OK KPH za Dalmaciju u svom radu: V. (Vicko) Krstulović, Istorijska odluka o obrani otoka Visa, Pbz. 2/1964, 7—16.

J. Vasiljević, Vis — tvrđava Jadrana, nd, 19 naveo je kako 1 zašto je nastala dilema o potrebi uporne obrane otoka Visa; Isti, Mornarica NOVJ, nd, 165—170. Pod naslovom »Viška dilema« opširnije je obradio ranije zapisano o naslovnom problemu.

77) Zb. NOR, VIII, 1, 163,' depeša br. 64.

78) V. Krstulović, nd, Pzb. 2/1964, 12.

79) Isti, isto.

80) Zb. NOR, VIII, 1, 190, depeša br. 325.Tog danaodnosno 26. prosinca 1943. godine načelnik Štaba 8. korpusa NOVJ vratio se iz južne Italije u grad Hvar.

81) Isti, VIII, 1, 162, depeša br. 326.

82) Isti, VIII, 1, 163, depeša br. 304.

83) Isti, VIII, 1, 188, depeša br. 229; i AVII, br. reg. 2/3, k. 2072.

84) Isti, VIII, 1, 188, depeša br. 223.

85) Isti, VIII, 1, 190, depeša br. 2.

86) Isti, VIII, 1, 163, depeša br. 316.

87) Isti, VIII, 1, 163, depeša br. 322.

88) Isti, VIII, 1, 162, depeša br. 368.

89) D. Gizdić, Dalmacija 1944—1945, Epoha, Zagreba 1964, 8.

90) Zb. NOR, VIII, 1, 163, depeše 323 i 332. — Više o razgovorima sa savezničkim predstavnicima na otoku Visu ima u: Zb. NOR, 1, 442, 446 i 544; F. Maclean, Zlatni drum, pijesak Orijenta, rat na Balkanu, Zagreb 1953, 311—312 ukazuje da mu je maršal Tito, za trajanja borbi za Split, predložio da se angažira za savezničku pomoć NOVJ; na str. 411—423 opisuje svoj prethodni susret s W. Churchillom u Kairu i pregovore sa Baće Maks-Milićem i Čemi Josipom na otoku Visu, početkom siječnja 1944. godine.

91) Zb. NOR, VIII, 1, 162, depeša br. 347.

92) V. Kistulović, nd, Pzb 2/1964, 14 i 15 u odnosu na dalje u tekstu navedene depeše, razmijenjene između OK KPH za Dalmaciju i Štaba

8. korpusa.

93) Zb. NOR, Vili, 1, 163, depeša br. 373. Napominje se da su tada na otoku Lastovu djelovali narodnooslobodilački odbori, osnovani nakon kapitulacije Italije. Formirali su i izvršne organe, a dobrovoljce i mobilizirane upućivali su i na otok Vis. Lastovo je bilo u nadležnosti i u akvatoriju mjerodavnosti novoosnovanog 5. POS-a.

94) Hronologija, nd, 644.

95) Zb. NOR, VIII, 1, 162, depeša br. 428.

96) Isti, VIII, 1, 163, depeša 420.

97) Isti, VIII, 1, 187, depeša br. 1 i 2; Hronologija, nd, 646.

98) Isti, VIII, 1, 187, depeša br. 4; i fotokopija depeše br. 5 iz dnevnika depeša koja se čuva u AVII pod reg. br. 13-2, k. 2072.
Depeše OK KPH za Dalmaciju prema već navedenom radu V. Krstulovića.

99) Zb. NOR, VIII, 1, 187, depeša br. 8. — U kutnim zagradama umetnuta riječ, odnosno slovo, dopunjava ono što se nije moglo tada dešifrirati, a nakon prijema radio-depeše.

100) Nekad drevna Issa bila je središte starogrčkih kolonija na Jadranskom moru. U doba Napoleonovih ratova, krijumčarsko stjecište otok Vis, Francuzi su branili od Engleza i Rusa. Austrija ga je smatrala »ključem Jadrana«. U pomorskoj bici pod Visom 1866. godine talijanska »gvozdena eskadra« razbijena je i potučena od austrijske »drvene eskadre«, koje su posade u dobrom dijelu sačinjavali mornari-ratnici iz Dalmacije, Hrvatskog primorja, Istre i Slovenije. Tokom više povijesne etape, otok Vis, branjen potomcima ranijih pobjednika i pripadnika svih jugoslavenskih naroda i narodnosti iz sastava NOVJ, a uz pomoć savezničkih anglo-američkih dijelova, bio je za snažnu njemačku silu neosvojiva tvrđava NOP-a na Jadranu. Partizanska »drvena flota« Mornarice NOVJ, s osloncem na otok Vis, uspješno je diljem istočnojadranskog morskog prostora suzbijala prevlast »tehniziranо--gvozdene« njemačke mornarice pod zapovjedništvom Admirala Jadrana, sa štabom u Opatiji.

101) Zb. NOR, V, 23, dok. 57 (str. 230. 242), je »Izvještaj Štaba Dvadeset šeste divizije od 15. siječnja 1944. godine Štabu Osmog korpusa NOV Jugoslavije o borbama na Korčuli i drugim aktivnostima od 16. do 31. prosinca 1943. godine« (origilan: AVII, br. reg. 2/5, k. 1100). Na str. 241—242 knjige daju se podaci da je: 29. prosinca donijeta odluka da se 1, 12. i 13. dalmatinska brigada, zajedno sa Štabom divizije, premjeste na o. Vis; 30. prosinca Štab divizije, s pratećom četom, pristigao na o. Vis i smjestio je u Pliskom Polju; cijela 1. dalmatinska brigada u noći na 31. prosinca bila u prebacivanju na o. Vis i da se njen Stab 31. prosinca smjestio u Visu (»Čunkovica«, odnosno istočni dio mjesta); 13. dalmatinska brigada 30. prosinca prebačena na o. Vis; a da je 12. dalmatinska brigada tada bila u pripremi za svoje prebacivanje (sa o. Šolte i Brača — p. a.); kao i da je 13. dalmatinska brigada 31. prosinca rasporedila svoj Štab u s. Marinje Zemlje, a u selu i oko njega i svoje jedinice. — Napominje se da su svi preostali dijelovi (misli se poslije korčulanske operacije) 1. i 2. prekomorske brigade do kraja godine pristigli na o. Vis i da su se razmjestili po selima i zaselcima viškog vinorodnog platoa i pobrđa — p. a.).

102) A. Biočić, Organizacija odbrane otoka Visa, Pzb. 2/1964, 95, a u odnosu na podatke o snagama i sredstvima divizije koncem 1943. odnosno početkom 1944. godine.
Zb. NOR, V, 23, dok. 105, a za stanje od 27. siječnja 1944, kada je Štab 8. korpusa uputio svoj izvještaj GŠ NOV i PO Hrvatske. Tada nisu navedeni podaci za brojno stanje i naoružanje jedinica 26. divizije. U izvještaju Štaba 26. divizije poslije borbi na o. Korčuli od 22. do 25. prosinca 1943, koji je Štabu 8. korpusa upućen 6. siječnja 1944.

navodi se *(,7b.* NOR, V, 23, dok. 24, na str. 85) da je od 1.057 boraca 13. dalmatinske brigade evakuirano svega 525 boraca, a zatim se nabrajaju razlozi koji su uvjetovali povlačenje sa o. Korčule i velike gubitke u ljudstvu i materijalu.

Zb. NOR, V, 24, dok. 64 (str. 302—303) je izvještaj Štaba 26. divizije od 17. veljače 1944. iz kojeg se vidi da je: divizija imala 3 brigade * 12.) s pištapskim jedinicama u svakoj (četa s pratećim oružjima, vod za vezu, pionirski vod, sanitet i intendanturu) i ukupno 13 kompletnih bataljona. Također je imala divizijske pištapske jedinice i to: artiljerijski haubički divizion od 100mm (tri baterije odnosno 3 plus 2 plus 2 haubice), bateriju brdskih topova i sektorsku artiljeriju, te reflektorsku četu; minobacački bataljon od 3 čete; četu za vezu od 5 vodova; intendanturu; autočetu s mehaničkom radionom; divizijsku bolnicu; tehničku četu (s pionirskim, građevinskim i elektrotehničkim vodom); divizijsku prateću četu; divizijsku muziku (ranije »više glazbe« iz mjesta Visa, koje dio je na o. Hvar, u sastav divizije, prešao u jesen 1943. — p. a.) s kapelnikom i ukupno 24 glazbara-partizana ; kulturno-prosvjetnu grupu od 21 druga i drugarice, a koja grupa je do dolaska na o. Vis pripadala ONOO-u za Dalmaciju. — Kasnije, u sastavu divizije bile su i druge jedinice (p. a).

103) Zb. NOR, V, 23, dok. 137 (odn. AVII, reg. br. 1/3, k. 1100), je »Naredba Štaba Dvedeset šeste divizije Osmog korpusa NOV Jugoslavije od 31. siječnja 1944. god. podređenim jedinicama za raspored i odbranu otoka Visa.«

Isti, V, 24, dok. 78 (odn. AVII, reg. br. 2/3, k. 1100), str. 378—385, je »Zapovijest Štaba Dvadeset šeste divizije od 21. februara 1944. god. potčinjenim jedinicama za odbranu otoka Visa«. Umetnuto, između str. 384 i 385 postoji karta otoka Visa s prikazanim rasporedom snaga obrane, prema navedenoj zapovijesti (fotokopija ove karte daje se u prilogu ove knjige). Osim brojnih pojedinosti za jedinice brigada, artiljerije (haubičkog diviziona, 1 baterije brdskih topova i grupa protivkolskih topova — ukupno 53 oruđa), opće rezerve (3 bataljona i 1 minobacačka četa), sredstava protuzračne obrane (22 mitraljeza), daju se i podaci za raspored i jačinu savezničkih dijelova (u Visu i oko njega, u Komiži i oko ovog mjesta, te u Podšpilju i u Dračevom Polju — s Komandom kod s. Borovik, gdje su se tada nalazili i Štab Mornarice NOVJ i Štab 26. divizije). Iz zapovijesti vidi se da su Britanci tada raspolagali s 18 topova za protuzračnu obranu. Nadalje, zapovješću bile su regulirane mjere za: uzbunjivanje, javljanje i održavanje veza; načine obrane, a posebno u slučaju neprijateljevog padobranskog desanta; postupke utvrđivanja i maskiranja; saobraćaj po otoku i oko njega; ishranu, sanitetsko osiguranje; pozadinske aktivnosti; te i za evakuiran je stanovništva Visa, Komiže i sela na sigurnija područja u unutrašnjosti otoka.

Isti, V, 24, dok. 81 (odn. AVII, reg. br. 9/2, k. 1101), je »Naređenje Štaba Dvadeset šeste divizije od 22. februara 1944. god. o proglašenju otoka Visa ratnim garnizonom, o mobilizaciji i o načinu zbrinjavanja stanovništva«. Mobiliziranim smatrali su se svi sposobni stanovnici od 15 do 50 godina starosti. Pod tč. 3 bilo je izričito predviđeno: »Svi građani nesposobni za vojnu službu i pozadinske radove treba odmah da napuste o. Vis i idu u Italiju. Za čuvanje imanja narodne vlasti (narodnooslobodilački odbori) odredit će potreban broj ljudstva.«

Isti, V, 24, dok. 82 (AVII, reg. br. 3/3, k. 1100), je »Naređenje Štaba Dvadeset šeste divizije od 22. februara 1944. godine podređenim jedinicama za strogu pripravnost obrane otoka Visa«. Predviđeno je bilo pod. tč. 1 slijedeće: »Od 19 časova do 6 časova ujutro noću 22/23. o. mj. trajat će stroga pripravnost«; pod tč. 2 slijedeće: »Evakuacija

nemoćnih i ostarjelih civilnih građana Visa i Komiže počinje u 17 časova«.

Isti, V, 25, dok. 6, je zapovijest Štaba 26. divizije od 2. ožujka 1944. kojom se II (odnosno 11. dalmatinskoj) brigadi nalaže reorganiziranje obrane o. Biševa na dvije otporne točke (k. 240 i 151) s po 30 boraca, uz miniranje obale (osim predjela luka) i postavljanje žičanih prepreka. Prema tč. 8 ove zapovijesti, bilo je navedeno: »Iseliti sve civilno stanovništvo«. — Ubrzo zatim, na o. Biševu osnovan je i logor za njemačke zarobljenike, koji su bili pod nadzorom posebne vojnopodručne čete.

Sve obrambene mjere planski su poduzimane. Međutim, treba naglasiti da je rukovodstvo obrane o. Visa bilo blagovremeno obavještavano o njemačkim namjerama i pripremama za izvođenje kombiniranog desanta, te je stoga u drugoj polovini veljače i tako reagiralo. Najprije, o novim njemačkim pripremama VŠ NOV i POJ poručio je svojim radiogramom od 15. veljače, a prema prikupljenim podacima anglo-američke misije pri VŠ NOV i POJ (vidjeti: Zb. NOR, II, 12, dok. 69, str. 126). Zatim, Vojna misija NOV i POJ pri Komandi savezničkih snaga za Srednji Istok, tada u Bariju, svojim radiogramom od 26. veljače, obavještavajući ujedno da za pojačanje obrane o. Visa može iz južne Italije uputiti jednu novoosnovanu prekomorsku brigadu od oko 1.200 boraca (vidjeti: Zb. NOR, II, dok. 96, str. 165). I kasnije, rukovodstvo obrane o. Visa primalo je još iscrpnije podatke, o njemačkim planovima i namjerama, od viših rukovodstava NOV i POJ, a također i iz kasnije osnovanog savezničkog obavještajnog centra, koji se je nalazio u sklopu njihovog centra veze na o. Visu.

104) Komando (engl. Commando) je britanska taktička borbena jedinica od 444 vojnika i starješine, čiji su se pripadnici nazivali »komandosi« i bili osposobljeni i naoružani za izvršenje specifičnih borbenih zadataka. Komando jedinica organizacijski bila je podijeljena na 6 trupova (eng. Troup), odnosno nižih jedinica. — Američka operacijska odnosno borbena grupa (eng. US Operations odnosno i Combat Group) bila je taktička jedinica jačine oko 1 čete, a na o. Vis je koncem veljače — početkom ožujka 1944. stigla u jačini od 120 vojnika i 12 starješina. Imala je sličnu namjenu kao britanski komando.

105) Zb. NOR, II, 12, dok. 106, radiogram je šefa Vojne delegacije NOVJ iz Barija Makieda dr Sergija upućen 29. veljače rukovodstvu obrane o. Visa da izvrši sve pripreme za prihvat oko 1.300 boraca 3. prekomorske brigade, čije pristizanje na o. Vis se predviđalo u dane 4. i 5. ožujka. Međutim, jedinice brigade iskrcale su se u viškim lukama 5. i 6. ožujka, a čitava brigada imala je tada oko 1.380 boraca. Razmještena je na o. Visu i u operativnom pogledu podređena je bila Štabu 26. divizije. Naknadnim pristizanjem dobrovoljaca iz južne Italije, brigada je brojno ojačana. — U sastav 26. divizije ova brigada uključena je 26. lipnja kao njena formacijska jedinica, a prema naređenju VŠ NOV i POJ, koji se tada nalazio na otoku Visu (prema: Zb. NOR, II, 12, dok. 160, bilješka 3). — VE I, t. 7, 393 odnosno VE II, t. 7, 269, ukazuju da je 3. prekomorska brigada osnovana u veljači 1944. godine u mjestu Gravina blizu Barija i da je imala 4 bataljona i ukupno 1.655 boraca, da je na o. Vis prevezena početkom ožujka, te oba toma daju sapete podatke za naknadni borbeni put ove brigade.

106) Arhiv CK SKJ, dok. br. 6842, Zapisnik sa sastanka s političkim komesarom i pomoćnikom političkog komesara Tenkovske brigade, od 16. srpnja 1944. godine. Prema tome zapisniku, od ukupno tada 1.664 borca brigade 600 njih bili su Slovenci, a ostalo Hrvati i Crnogorci, a među sastavom brigade bilo je 169 članova KPJ, 29 kandidata za člana, 29 skojevaca. Brigada je raspolagala s 56 tenkova od 13 tona, 18 bornih kola i 18 kamiona, te je bila borbeno spremna za izvršavanje zadataka. — VE II, t. 9, 737—738 ukazuje da je 1. tenkovska brigada osnovana 16. srpnja

1944. godine u Gravina (Gravina di Puglia, južna Italija), te da je imala oko 800 ljudi (Stab brigade; 4 tenkovska bataljona svaki po 2 čete — ukupno oko 100 tenkova i oklopnih automobila), te da je na otok Vis stigla u kolovozu 1944. godine. — Međutim originalni »Zapisnik« ukazuje na pravo stanje.

107) AVII, reg. br. 2/7, k. 1104, Izvještaj britanske obavještajno-izviđačke službe na otoku Visu od 2. VI 1944. godine Štabu Mornarice NOVJ

0 rasporedu svojih organa. Također, prema izjavi preživjelog komandanta PC-22 »Streljko«, polovinom rujna 1978. godine preko RTV Beograd.

108) VE I, t. 7, 548.

109) A. Biočić, nd, Organizacija ..., Pzb. 2/1964, 98; J. Vasiljević, Dejstva na Jadranu ..., nd, 106; Isti, Mornarica NOVJ, nd, 190.

110) J. Vasiljević, Dejstva na Jadranu ..., 107; Isti, Vis tvrđava Jadrana, nd, 29, za savezničke snage. — Za mjere sigurnosti vidjeti bilješku 103 ove knjige.

111) Ukupan broj boraca prema: 26. divizija oko 8.000 (krajem veljače 5.039; a 31. kolovoza 8.670, prema Zb. NOR, V, 31, dok. 102); 4. POS oko 4.500 koncem kolovoza 4.858); Prvi haubički divizion oko 300; samostalne artiljerijske baterije (brdske i protivkolske) oko 200; vojno-pozadinske područne jedinice (2 PPK čete, 3 čete partizanskih straža; četa za čuvanje zarobljenika; kurirski i drugi manji dijelovi) oko 500 — što početkom lipnja 1944. godine iznosi oko 13.500 boraca, a sa pribrojenih oko 2.000 savezničkih vojnika ukupno oko 15.000 za borbu pripremljenih ljudi. Ovdje nisu uračunati članovi raznih rukovodstava i njihovih organa i službi; stalni tečajevi i škole; osoblje omladinske brigade, radnih bataljona i četa; ljudstvo bolnica i prihvatilišta; a niti oko 3.500 preostalih stanovnika, uključenih u posebnu radnu brigadu, ribarske družine, čete
1 grupe za ukrcavanje i pretovar; kao ni osoblje savezničkih misija — a čiji ukupan broj bi prelazio 6.000 ljudi. Brojni prolaznici: kuriri, izbjeglice, ranjenici, bolesnici, te' članovi brodskih posada, dopunjavali su navedeni ukupan broj stalno prisutnih na otoku Visu.

112) Zb. NOR, II, 12, dok. 172, je naredba Vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita od 20. ožujka 1944, prema kojoj je za komandanta 26. divizije bio postavljen potpukovnik Božović Božo (potpukovnik Bace Maks--Milić, dotadašnji komandant divizije, bio je stavljen na raspoloženje GŠ NOV i PO Hrvatske), za političkog komesara Korač Dušan (dotadašnji komesar Popović Vojin bio je stavljen na raspoloženje VŠ NOV i POJ), a za načelnika štaba major Biočić Ante (dotadašnji načelnik štaba major Parmač Stanko bio je stavljen na raspoloženje Štabu 8. korpusa). Pod izravnim rukovodstvom Štaba 26. divizije bile su njene formacijske jedinice (prištapski divizijski dijelovi, te 1, 11. i 12. dalm. brigada, a od 26. lipnja i 3. prekomorska brigada), a u pogledu izvršavanja obrambenih i drugih zadataka, ovom Štabu bile su podređene sve pješadijske i artiljerijske jedinice stacionirane na o. Visu i Biševu, i svi vojno pozadinski organi i ustanove. Štab Mornarice NOVJ koji je izravno rukovodio mornaričkim štabovima i sastavima i usmjeravao je njihove borbene aktivnosti preko Štaba 4. POS-a, odnosno usuglašavao sva planiranja sa Štabom 26. divizije. Predstavnici oba štaba, kao rukovodeće operativno tijelo za obranu otoka Visa i borbene aktivnosti na području SDO, bili su nadležni za usklađivanje svih borbenih akcija i djelatnosti savezničkih dijelova na o. Visu, a uskom suradnjom s britanskim Štabom 2. SSB-de (H. Q. 2. Special Service Brigade — Forward Base, Island of Vis), koji je predstavljao i štab savezničkih snaga na o. Visu. Štabovi 26. divizije i Mornarice NOVJ o svemu su izravno izvještavali tada njima nadređeni Štab 8. korpusa.

Dana 8. veljače Vrhovni komandant NOV d POJ maršal Tito radiogramom naredio je Štabu Mornarice NOVJ, pod čijom je kontrolom bio rađio-centar obrane o. Visa, da o svim borbenim aktivnostima

snaga NOVJ i savezničkih dijelova na otocima izravno obavještava VS NOV i POJ (vidjeti: Zb. NOR, II, 12, dok. 38). U praksi, od tada VS NOV i POJ, izravno ili preko svojih predstavnika, usmjerava zbivanja na o. Visu i sva ona koja su za ovaj otok bila izravno ili neizravno vezana. U još većoj mjeri i najizravnije, to je vršeno od 8. lipnja 1944, odnosno od kada je o. Vis postao sjedište VS NOV i POJ i središte centralnih rukovodstava NOP-a, u vrijeme procesa njihove borbe za međunarodno priznanje nove Jugoslavije. — Naknadne podatke od 26. diviziji vidjeti u bilješci 235.

113) Isti, VII, 1, 167 (odnosno AVII, reg. br. 3/1-1, k. 2064); B. Pecotić, Mornarica ..., nd, Pzb. 2/1964, 202; J. Vasiljević, Vis tvrđava Jadrana ..., nd, 34. — U odnosu na odlazak dijelova 5. POS-a na o. Lastovo navodi se da je za pomoćnika političkog komesara Štaba 5. POS-a tada bio postavljen Tomić Nikola-Mladen, jedan od istaknutijih organizatora NOP-a, posebno omladine, područja viškog otočja.

114) Izložba »Vis — baza mornarice 1964/64«, održana rujna 1964. u Hvaru; Vojnopomorski muzej, podaci s panoa »Dejstva protiv njemačko-ustaškog saobraćaja na moru 1943. i 1944. godine«.

115) AVII, reg. br. 6/1-1, k. 2034; Zb. NOR, VIII, 2, 4, Izvještaj Štaba IV POS-a od 14. II 1944. Štabu Mornarice NOVJ o zadacima i organizacionom stanju sektora; J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 177—181, daje sažete podatke za sastave Mornarice NOVJ i za štabove POS-ova.

116) AVII, reg. br. 33-1/1, k. 2034; Zb. NOR, VIII, 2, 68, Izvještaj Štaba IV POS-a Štabu Mornarice NOVJ o dejstvima mornaričkih jedinica i organizacionom stanju sektora.

117) VE II, t. 7, 136 za početak rujna 1944. godine; J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 129 za mjesec listopad 1944. godine.

118) J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 17—18 i 429.

119) VE II, t. 7, 136.

120) Historijat školskog centra JR Mornarice, izd. Nastavno odjeljenje Komande Ratne mornarice, Split 1952, str. 6 strojem ispisanog materijala, V. Huljić, Veze obrane otoka Visa tokom njegovog historijskog perioda, rad (1—32 strane, plus 1—7 strana bilježaka, plus 5 shema) predat je 1978. radi objavljivanja u »Zborniku veza«. Podatak o Školi Mornarice NOVJ u Visu i o broju polaznika tečajeva naveden je na strani 30. teksta.

121) IHRPH, k. 326, Okružni komitet za SDO, f. I-III, dokument br. 1. od 27. I 1944; Isti, isto, dok. br. 2 od istog datuma objašnjava strukturu vojno-pozadinskih vlasti na otoku Visu, te daje i podatke o poslovanju radionica i ustanova u Visu.

122) AVII reg. br. 13/1-6, k. 2040; Zb. NOR, VIII, 2, 39, Izvještaj Tehničke sekcije Četvrtog pomorsko-obalnog sektora od 16. ožujka 1944. godine Štabu sektora o radu u mehaničkim radionicama i brodogradilištima.

123) IHRPH, fond štampe: »Otoci u borbi«, glasilo Okružnog NOO za srednjodalmatinsko područje, br. 19 od 22. V 1944. godine (dalje: »Otoci u borbi« br. 19. od 22. V 1944).

124) Isto, fond narodne vlasti, k. 157, Okružni NOO za SDO 1943—1944, f. Okružni NOO, dok. od 21. V 1944. godine — Zapisnik s konferencije.

125) Od 2. ožujka dva ojačana voda 11. dalmatinske brigade otpočela su utvrđivanje otoka Biševa (Zb. NOR, V, 25, dok. 6), pa je bilo predviđeno iseljavanje svih stanovnika (na o. Vis, odn. u zbjegove). Koncem ožujka, do tada zarobljeni njemački vojnici na bliskim otocima, upućivani su na o. Biševo, gdje je osnovan zarobljenički logor. Izvjesni podaci ukazuju da je u tom logoru u svibnju bilo nekoliko stotina zarobljenih Nijemaca. Do tada, vojno-područni organi osnovali su tzv. »prisilnu četu«, odnosno jedinicu koja je imala zadatak održavanja logora i čuva-

nja njemačkih zarobljenika. Prema naređenjima operativnih i vojno--područnih organa grupe zarobljenika korištene su za razne fizičke radove na o. Visu.

126) Vidjeti bilješku 54, u kojoj se navode podaci o prvim zvaničnim kontaktima predstavnika NOP-a na Korčuli s Macleanom i drugim britanskim predstavnicima.

127) F. Maclean, Eastern Approaches, London, 1953, 373; Isti, Zlatni drum ..., nd, 415; D. Pope, Flag 4, nd, 161; i Pzb. 2/1964, 111. — Uporedo s razmještajem britanskih protuzrakoplovnih baterija i izgradnjom aerodroma na o. Visu, u sklopu savezničkog centra veze djelovali su i organi za zrakoplovno obavještavanje, javljanje i navođenje, kao i organi agenturnog izviđanja i obavještavanja, povezani radio-vezama s odgovarajućim centrima u južnoj Italiji.

128) AVII, reg. br. 27-2, k. 9A; Zb. NOR, II, 11, 61, Obavještenje Vrhovnog komandanta NOV i POJ druga Tita od 20. XI 1943. generalu Vilsonu o planiranim operacijama duž pomorskog pojasa uz sadejstvo savezničkog vazduhoplovstva, mornarice i tenkova.

129) Zb. NOR, VIII, 1, 163, depeša br. 214 Štaba 26. divizije NOVJ upućena Štabu 8. korpusa 18. XII 1943.: »Ja i komesar mornarice idemo u Bari da konkretiziramo operativno sadejstvo na obali, požurimo pomoć u odijelu i pošaljemo američku misiju. Sa misijom pošao bih i ja gore da Vas o svemu obavjestim. Ako smatrate nepotrebnim javite preko Mornarice — Milić« (Baće Maks — p. a.). Depešom od 19. XII 1944. Štab 8. korpusa suglasio se s ovim prijedlogom — AVII, br. reg. 49-8, k. 2021. — Štab 26. divizije izvijestio je 22. XII 1943. depešom Štab 8. korpusa o rezultatima pregovora i mogućnosti upućivanja pomoći avionima — Zb. NOR, VIII 1, 163, depeša br. 236. — Vojna misija i Delegacija NOVJ u Bariju, kao ovlašteni organi od VŠ NOV i POJ, ostvarivali su suradnju s odgovarajućim savezničkim organima u južnoj Italiji na višim nivoima.

130) J. Vasiljević, Ofanzivna dejstva savezničkih snaga s otoka Visa, Pzb. 2/1964, 152; D. Pope, nd, 161.

131) Isto, Mornarica NOVJ, nd, 184, ukazuje da je Morgan Giles (Đajlz) imao zvaničnu titulu »Stariji pomorski oficir Vis« (Senior Naval Officer Vis — skr. SNOVIS); D. Pope, nd, 166.

132) Zb. NOR, VIII, 1, 162, depeša br. 428; Isti, VIII, 1, dok. 163, depeša br. 373 i 396.

133) J. Vasiljević, Ofanzivna dejstva ..., nd, Pzb. 2/1964, 155—156; Zb. NOR VIII, 1, 162, depeša 428; D. Biber, Britanci o Titu i revoluciji, referat za Znanstveni skup »Tito i revolucija«, održan u Kumrovcu 14—16 prosinca 1977, strana 4. ukazuje da u arhivi britanskog War Office-a (WO) odnosno Ministarstva rata u Londonu postoje dokumenti Savezničke komande kopnenih snaga na Jadranu (H. Q. Land Forces Adriatic) koji se vode pod oznakom WO 204/8386—8534. Također i dokumenti britanskog »Štaba jadranske brigade, isturena baza, otok Vis« (H. Q. Adriatic Brigade, Forward Base, Island of Vis), koje se vode pod oznakom WO 204/8535—8559. Ovi dokumenti nisu još proučeni (autor ovog djela za to nije imao mogućnosti), iako bi to bilo važno za šira objašnjenja uloge i djelatnosti savezničkih dijelova na otoku Visu. Ovaj navedeni naziv Štaba britanske brigade na otoku Visu odgovara uopćeno za tekstom navedeni Headqurters (H. Q/P. Special Service Brigade odn. skraćeno H. Q. 2. SSB), jer je ona u numeraciji specijalnih jedinica predstavljala 2. brigadu komandosa britanskih snaga. Ovakve brigade imale su Štab, 3 komando jedinice (ranga ojačanog bataljona) s po 444 komandosa, te pomoćne dijelove. Na otoku Visu takva je bila i organizacija 2. SS britanske brigade.

134) D. Plenča, Mjesto i uloga Visa u borbi za međunarodno priznanje, PZb. 2/1964, 109—114; Zb. NOR, VIII, 1, 187, depeša br. 18 i 21; AVI I, reg br. 8-13/2, k. 2072.

135) D. Fučak, Viški aerodrom — baza avijacije NOVJ, Pzb. 2/1964, 166; AVII, dok. br. 8-35/2, k. 2027 — odobrenje VS NOV i POJ o izgradnji aerodroma na otoku Visu.

136) D. Pope, nd, 149—167 i 217—219; J. Vasiljević, Pzb. 2/1964, 161; M. Dorotka, Dvije prve akcije 56. savezničke flotile MTOP-TČ poduzete sa Visa ljeta 1944, MG1. 4/1964, 598—604.

137) Zb. NOR, VIII, 2, 186, je zapovijest savezničkog pomorskog komandanta od 31. svibnja 1944. za desantnu operaciju na otok Brač.

138) Detaljnije pojedinosti o boravku savezničkih dijelova i njihovim aktivnostima s otoka Visa objavio je J. Vasiljević u Pzb. 2/1964, 157—162.

139) D. Pope, nd, 162; Pzb. 2/1964, 154.

140) J. Vasiljević, Dejstva na Jadranu, nd, 294 i 295 daje »Pregled gubitaka izazvanih dejstvom saveznika«, iz kojeg se vidi kako, gdje i koji su brodovi Mornarice NOVJ stradali od savezničkih brodova i aviona. — Koristeći zabunu, njemački borbeni čamci potopili su prije svanuća 11. svibnja 1944. na pučini na oko 3 km od rta Stončice bolnički brod Mornarice NOVJ »Marin II« s posadom, koji brod je sa o. Šolte prevozio ranjenike na o. Vis (pored 6 članova posade broda tada je poginulo 42 ranjena borca, 1 ranjeni pripadnik Crvene armije i 2 ranjena Nijemca — opširnije: J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 217—220). U prvobitno navedenom djelu, pod naslovom »Okršaj kod Blitvenice« sa sadržajem na str. 180—185, autor je opisao pokušaj njemačkih brodova da, koristeći se varkom i sumnjivim signalima, prepadom u noći 1. lipnja 1944. potope NB-8 »Kornat«.

141) Potpunije podatke o izgradnji, namjeni i aktivnostima s viškog aerodroma objavio je D. Fučak u svojim radovima: Viški aerodrom — baza avijacije NOVJ, Pzb. 2/1964, 165—171; odnosno i u: Eskadrile viškog aerodroma, Narodna armija, Beograd 12. lipnja 1964, str. 9 — iz kojih radova su uzeti osnovni podaci i za ovaj dio.

Zb. NOR, X, knj. 1 i 2, sadrže »Dokumenta Jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva u narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavije« (knjiga 1 od 1942. do 1945, a knj. 2 od ožujka do svibnja 1945), u kojima ima mnogo podataka i za o. Vis. — Zb. NOR, X, 1, dok. 17 (str. 30—31), je izvještaj Komande mjesta Vis od 21. listopada 1943. upućen Štabu Mornarice NOVJ o nalazu komisije za izgradnju aerodroma na o. Visu. Komisija je pregledala predjele viškog vinorodnog platoa, posebno Veiog Polja i Dračevog Polja, te u izvještaju obrazložila svoje stručno mišljenje. Za Velo Polje utvrdila je da na području eventualnog aerodroma postoji oko 60 hektara vinograda, a Dračevog Polja oko 25 hektara. Za izgradnju aerodroma na Velom Polju predviđala je do 120.000' radnih sati uz uvjete rada do 300 ljudi s odgovarajućim alatom i tehnikom (po 2 parna valjka i drobilice), odnosno do 70.000 radnih sati za izgradnju aerodroma na Dračevom Polju. Članovi komisije bili su zrakoplovni inžinjer Hubmajer Danilo i komandant Komande mjesta Vis Klarić J. Stipica.

142) AVII, reg. br. 49/1-8, k. 2021; odn. Zb. NOR, II, 11, dok. 145.

143) Zb. NOR, II, 11, dok. 166 i 212; Isti, II, 12, dok. 190, u kojem VŠ NOV i POJ ukazuje da je već ranije dozvolio izgradnju aerodroma na o. Visu (vidjeti: Zb. NOR, X, 1, dok. 17) — Po odobrenju VŠ NOV i POJ, jedna savezn̈ička tehnička komisija, specijalizirana za izgradnju aerodroma i aerodromskih objekata za kratko vrijeme, prvenstveno radi slijetanja i polijetanja lovačkih aviona, pristigla je 23. ožujka 1944. na o. Vis, pregledala predložene predjele i zatim podnijela svoj stručni izvještaj nadležnim organima.

144) Radovi prema navedenoj depeši, suglasno planovima stručnih organa, otpočeli su početkom travnja 1944, uz intenzivno angažiranje savezničkih inžinjerijskih jedinica, kojima su pomagali djelovi jedinica NOVJ i odabrane grupe viškog stanovništva. Osnovni radovi završeni su do konca travnja, a naknadno vršeno je uređivanje i opremanje aerodroma u skladu s naraslim potrebama tako da je bilo moguće da se na viški aerodrom spuštaju transportni avioni, a u nuždi i teški bombarderi tipa američkih »letećih tvrđava«. Najbliži saveznički aerodromi u južnoj Italiji nalazili su se kod Barija, Cane (Kane), Leverana, Biferna i Brindisija (Brindizija).

145) AVII, reg. br. 3-1/5, k. 1000.

146) »Slobodna Dalmacija« od 5. listopada 1944; AVII, reg. br. 2-4/7, k. 2.

Zb. NOR, V, 33, dok. 96, je izvještaj Štaba 26. divizije od 26. rujna 1944. upućen Štabu 8. korpusa u kojem (str. 460) se ukazuje da su njene jedinice na o. Visu doprinijele spasavanju 1.836 savezničkih avijatičara, koji su bili prinuđeni da sa svojim avionima prisilno prizemlje na viški aerodrom, ili pak da se, prije napuštanja aviona, padobranima spuste na o. Vis ili na morsku pučinu oko otoka Visa. Dalje, navedeno je da je time, odnosno zalaganjem branitelja otoka Visa, bilo moguće da na viški aerodrom prisilno prizemlji 210 savezničkih aviona, kao i da su na viškom aerodromu prihvaćena šestorica članova posade, koja su sa 4 aviona prebjegla iz zrakoplovstva NDH.

Đ. Paljić, Na Visu ponovo rođen, Politika, Beograd 16. studenoga 1978, prilog je u kojem se interpretiraju sjećanja senatora senata SAD Mac Gavern Georgea (Mek Gavern Đorđa) koji se 8. prosinca 1944. spasio na o. Visu. On je bio komandant grupe »letećih tvrđava IV-55, koja je u jednom čehoslovačkom naselju bombardirala vojna postrojenja »Škodinih« tvornica. Njegova teško oštećena »leteća tvrđava« uspješno je sletjela na viški aerodrom, pošto je prethodno utrošila i posljednje količine goriva.

147) Zb. NOR, II, 12, dok. 145, je sadržaj protokola sastanka koji je 12. ožujka 1944. održan u Drvaru između maršala Tita i šefa objedinjene angio-američke vojne misije britanskog brigadnog generala Maclean Fitzroya (Meklejn Ficroja) u vezi s obukom osoblja i formiranjem eskadrila NOVJ u sastavu britanskog Kraljevskog zrakoplovstva (Roayal Air Force — skr. RAF). Između ostalog, prema tč. 11 (str. 235) izričito bilo je navedeno: »Zakletvu polaže jugoslovensko osoblje isključivo maršalu Titu i Jugoslaviji i nijednoj drugoj državi, odnosno ličnosti. Saglasnost o ovoj odredbi treba da donese Vrhovna komanda RAF, pošto Savezn̈ička vojna misija za to nije kopetentna.«

148) D. Fučak, nd, Pzb. 2/1964, 168—170.

149) »Oslobođenje otoka«, nd, u kojem se daju podaci na koji način su polovinom rujna 1943. godine iz viških luka razoružani Talijani (oko 300 vojnika, podoficira i oficira) prevezeni do južne Italije, pod kontrolom zapadnih saveznika. Za te svrhe korištena su tri motorna broda: »Biokovo« od 7 vagona brt; »Kamik« manje tonaže; te brod od 2 vagona, vlasništvo komiškog brodograditelja Jakova Garičića). Iako tada nisu uspostavljene stalne pomorske veze, ovaj podvig imao je važno značenje za kasniji poduhvat parodobrom »Bakar«.

150) Noćnim prepadom 15/16. kolovoza 1943. zaplijenjena talijanska radio-stanica na brdu Hum otoka Visa, nakon kapitulacije Italije privremeno je korištena za radio-veze obnovljene izvidno-signalne stanice na brdu Hum sa sličnom stanicom na otoku Lastovo, a u radio-mreži obavještavanja osmatračkih stanica Komande SDO područja, čija je upravna radio-stanica bila na osmatračnici iznad grada Hvara. Međutim, radio-stanica na brdu Hum ubrzo se pokvarila, te je u nedostatku rezervnih dijelova predata tehničkim organima veze pri Štabu 4. POS-a.

151) Pokrajinski obavještajni centar (POC), podređen Pokrajinskom, odnosno Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju, zadržao je i dalje raniji naziv — pokrajinski, i po sistemu radio-mreže saobraćao je sa ROC--ovima (rajonskim obavještajnim centrima, za zadarsko, šibensko, srednjodalmatinsko-obalno, srednjodalmatinsko-otočko, biokovsko-neretvansko i južnodalmatinsko otočko-obalno područje). Na otoku Visu od početka 1944. godine, POC je imao i kontraobavještajnu radio-saobraćajnu ulogu, prikupljajući i podatke koje su ROC-ovi dobijali od suradnika-ilegalaca u okupiranim naseljima, a često i od zaposlenih u njemačkim uporištima i ustanovama. Odjeljak šibenskog ROC-a, iz Rogoznice, od lipnja 1944. prikupljao je podatke od njemačkog podoficira radiotelegrafiste, koji je radio kao manipulant radio-stanice lokalne njemačke Pomorske komandature. Taj podoficir je otkriven pa su ga Nijemci strijeljali koncem srpnja 1944. godine.

152) K. Pribilović, Veza u Mornarici NOVJ, Vezist, 1/1976, 29—37, daje niz podataka u odnosu na naslovnu problematiku. Na str. 29. ukazuje da je u svim sustavima Mornarice NOVJ, čiji se Štab nalazio u gradu Hvaru, početkom listopada 1943. bilo svega 3 radio-stanice (pri Štabu, na Dugom Otoku, te na otoku Lastovu — ranija stalna radio-stanica talijanskog garnizona). — U takvim prilikama, s obzirom da je radio-stanica na Dugom Otoku bila slabe snage, održavana je radio-veza po pravcu sa otokom Lastovom. Radio-stanica Štaba Mornarice NOVJ je osim toga služila i kao radio-stanica Operativnog štaba za obranu srednjodalmatinskih otoka, tada sa sjedištem u gradu Hvaru, i za radio-saobraćaj s radio-stanicama viših štabova (VŠ NOV i POJ i Štaba 8. korpusa), a radeći po sistemu »ugovorenog vremena«, na principu »cirkularne radio-mreže«.

Dana 12. listopada 1943. godine u luku grada Korčule uplovio je britanski poručnik bojnog broda Minshall Merlin s patrolnim čamcem »ML 386« i tu stupio u vezu sa šefom Savezničke anglo-američke vojne misije Maclean Fitzroyem, pri VŠ NOV I POJ. Naknadno su oni ubrzo stigli u Hvar. Minshall je ostao pri Operativnom štabu za obranu otoka, odnosno pri Štabu Mornarice NOVJ i kao britanski oficir za vezu održavao, preko radiotelegrafista i uređaja u svom brodu, radio-saobraćaj sa savezničkim komandama u južnoj Italiji. To su bile prve uspostavljene radio-veze na veće daljine, koje su posredno koristili i organi Štaba Mornarice NOVJ.

153) L. Rendulic, Gekämpf, gesiegt, geschlagen, izd. »Weisermühl, Wels-Hiedelberg, 1952, 195—196, navodi: »Titova naređenja i izvještaji njegovih jedinica slati su često radio-putem. Tekst je bio šifriran, a šifarski ključ se mijenjao s vremena na vrijeme. Kratko vrijeme po mom dolasku na Balkan uspjelo je radio-prislušnoj službi armije da dešifrira partizanski ključ. Kada je ključ mijenjan, bilo je potrebno uhvatiti oko 30 radiograma da bi se dešifrirao novi ključ«. Ovaj podatak naveo je i: J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 166. — Ukazuje se da su radio-veze obrane otoka Visa bile pod neprekidnim nadzorom njemačke radio--iprislušne službe, koja je svaku radio-nedisciplinu komandiranja obranom mogla koristiti. Naime, osim jednostavnosti šifri, krivicu za to snose i starješine koje su često izravno preko radio-stanica izdavali radiofonska naređenja, zanemarujući princip kodiranja, ili ga se ne pridržavajući u dovoljnoj mjeri. Zbog toga je, poslije 21. veljače, kada je naređena stroga pripravnost na otoku Visu, zaveden sistem »radio--šutnje«, odnosno podređene stanice bile su »na prijemu«, očekujući naređenja nadređene ili upravne radio-stanice. Donekle su time otklonjeni raniji propusti.

154) V. Huljić, Historijat veza ..., nd, 1—5, navedeni su podaci o radio--uređajima i drugim sredstvima veze koje su artiljerijske jedinice na otoku Visu primile na ime savezničke pomoći. Praktično, to je bila kompletna oprema za sistem veza Prvog haubičkog motoriziranog divi-

ziona, koji je imao razvijen divizionski centar veze i sve potrebno za radio, telefonske i signalne veze tri baterije na vatrenim položajima 1 na osmatračnicama baterija; K. Pribilović, Veza u Mornarici NOVJ, nd, 31, ukazuje da je Mornarica NOVJ na otoku Visu 20. veljače 1944. godine iz savezničke pomoći snabdjevena s 19 radio-stanica raznih tipova i većim količinama drugih uređaja i sredstava veze. Na istoj strani daje podatke da je od 20. veljače do 31. svibnja primljeno još 12 radio-stanica, koje su raspodijeljene štabu Mornarice i štabovima POS-ova, pored većih količina drugih uređaja i opreme za vezu, također iz savezničke pomoći. U prvoj pošiljci primljene su radio-stanice: 2 komada SET-9 od 80 W; 6 komada SET-22 srednje snage, 4 komada SET-21 od 15 W, 4 komada SET-11 male snage i 3 komada tipa »B« SET za agenturne veze (1 pri Štabu Mornarice, 1 na otoku Braču i 1 na otoku Mljetu). Od primljenih količina radio-staneica 6 je upućeno Štabu 8. korpusa, a po jedna GŠ NO i PO Hrvatske, 26. diviziji, Oblasnom komitetu i Štabu grupa partizanskih odreda.

155) F. Trgo, Vis — tvrđava narodnooslobodilačke borbe, nastavak 2, VUS Zagreb, 29. srpnja 1964, podnaslov »Pomorske veze s Visa« daje prikaz pomorskih veza s otoka i prema otoku Visu tokom 1944. godine; Isti, Strategijsko-pomorsko značenje otoka Visa u NOR-u, Pzb. 2/1964, 27—28, također daje podatke o pomorskim vezama s otoka i prema otoku Visu; J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 58—63, daje podatke za partizanske pomorske veze do kapitulacije Italije, potkrepljujući to i shemom, a na str. 195—196 »Održavanje veze« daje podatke o osnovnim pomorskim vezama i o rezultatima prevoženja prema otoku Visu i od otoka Visa u raznim pravcima.

156) Obimnost pomorskog saobraćaja i veza može se zaključiti prema podacima da je od kapitulacije Italije do završetka NOR-a preko otoka Viisa prošlo, stalno boraveći ili prolazno, preko 200.000 ljudi. Najveći njihov broj bio je tokom 1944. do konca listopada, a u kom vremenu se obavljao i najfrekventniji pomorski saobraćaj i kada su održavane najintenzivnije pomorske veze.

157) Dalje opisani pravci za održavanje pomorskih veza bili su ujedno pravci intenzivnog transportiran ja ljudi i materijalnih potreba za NOVJ, izbjeglice i stanovništvo, te i za izaslanike i uzvanike koji su pristizali na otok Vis ili s njega bili upućeni u razna odredišta.

158) Zb. NOR, VIII, 2, 83, »Izvještaj Štaba trećeg pomorsko-obalskog sektora od 27. travnja 1944. Štabu Mornarice NOV Jugoslavije o akcijama od 12. do 27. travnja« (AVII, reg. br. 25/1-1, k. 2065), navodi da su brodovi upućeni na otok Zirje, pored zarobljenih 186 bačava baruta, prevezli 23. IV 1944. godine na otok Vis i oko 1.100 izbjeglica.

Okružni komitet KPH Split izvijestio je 6. IV 1944. godine OK KPH za Dalmaciju da postoji mogućnost uspostavljanja novog kanala za održavanje pomorskih veza iz trogirsko-primoštenskog sektora (uvala Jadrtovac) preko otoka Zirja za otok Vis i da za prebacivanje čeka 3—4.000 izbjeglica. Istovremeno je predložio izravniji kanal: trogirsko--primoštenski sektor — o. Mali Drvenik—o. Vis, a za sigurno funkcioniranje ovog kanala tražio je da se uputi jedna radio-stanica s radio--telegrafistom. Kao novi, prihvaćen je kanal: Vis—-Mali Drvenik—obala na šibensko-trogirskom sektoru, i ovim kanalom uspostavljene su dalje pomorske veze i vršeno je prevoženje (ACK KPH Zagreb, nereg. dok. fotokopija).

159) U izuzetnim slučajevima pomorske veze ovim pravcem usmjeravane su tokom 1944. do polovine rujna (i to bez obzira na njemačku prisutnost na otoku Hvaru), od viških luka do uvala Sv. Nedjelje, Ivan Dolac ili Zavala (Pitovska Plaža) na otoku Hvaru, odakle su pripadnici hvarskog NOP odreda preuzimali pošiljke i kurire upućivali iz sjevernih otočko--hvarskih uvala do uvala podbiokovlja. —• Zvonko Granić, Među kuri-

rima na relaciji Biokovo—Hvar (rad br. 396); Smiljko Veljak, Kurirske veze Biokovo—Hvar—Vis (rad br. 449) — oba za Zbornik sjećanja vezista.

160) Unaprijed dogovoreno vrijeme utanačivano je na raznim sastancima ili pri izvršavanju borbenih zadataka. No, s obzirom na nepovoljne vremenske uvjete, na punktovima otoka Brača, Hvara, Korčule i Mljeta, te poluotoka Pelješca, neprekidno su dežurali pripadnici lokalnih NOP odreda i brojni aktivisti.

161) Delegacija NOVJ, odnosno kasnije i Štab baze NOVJ u Bariju, organizirali su i rukovodili održavanjem pomorskih veza sa zbjegovima u južnoj Italiji i u Egiptu, koristeći se i uslugama savezničkih saobraćajnih organa, koji su se nalazili pri odgovarajućm pomorskim komandama.

162) Redovan pomorski saobraćaj iz viških luka najprije je uspostavljen s gradom Hvarom koncem kolovoza 1944. godine, iako su na istočnom dijelu otoka Hvara tada postojala njemačka uporišta.

163) Do konca 1943. godine ove veze bile su povremene. Od konca siječnja 1944. godine organizirana je i stalno je saobraćaj obavljan pomoću svjetlo-signalnih uređaja za dnevnu i noćnu signalizaciju. Posebno je to bilo važno za održavanje veza s brodovima u prolazu, kako bi im se pružali potrebni podaci ili davali upozoravajući signali.

164) Ta praksa uvedena je već poslije kapitulacije Italije. U početku Komanda srednjodalmatinsko-otočkog područja, odnosno njen odsjek za pomorski saobraćaj, sastavljala je i raspoređivala signale i dostavljala ih lučkim kapetanijama. Kasnije je to bilo u nadležnosti pomorsko--saobraćajnih organa Štaba 4. POS-a, koji su surađivali s odgovarajućim organima savezničkih jedinica na otoku Visu. Ipak, dešavali su se brojni nesporazumi, čak i pri uplovljavanju u luke, a na moru češće, najviše zbog nemogućnosti blagovremenog saznanja o promjenama i, ponekad, zbog tvrdoglavosti zapojednika pojedinih savezničkih brodova.

365) Telegrafski saobraćaj između pošta Vis i Komiža korišten je za važnije poruke, naređenja i obavještenja, kada je bila hitnost u pitanju i kada je bilo potrebno adresantu pošiljku uručiti u pisanom obliku. U svim drugim slučajevima korišten je otvoreni telefonski razgovor ili pak razgovor pomoću kodiranih tablica. Smatralo se da Nijemci nemaju mogućnosti prisluškivati telefonski saobraćaj na otoku Visu, osim preko svojih agenata. Baš zbog toga, pri centrima veze postojali su kontrolno--prisl-ušni organi, koji su imali zadatak da spriječe otvorene telefonske razgovore, kada se njima mogla odati tajna ili se iz njih mogli prikupiti važniji podaci o obrani otoka a značajnijim namjerama njegovih branitelja.

N. Šćirković, Doživljaji, pisana sjećanja za Zb. vezista (rukopis br. 103), Vis, Put Samogora 10. Bio je komandir voda u četi za vezu 12. dalmatinske brigade na o. Visu i kasnije. Opisuje interesantne pojedinosti o uspostavljanju i održavanju telefonskih veza i nezgode zbog opterećenosti posada kao i zbog kontradiktornih naređenja rukovodilaca u vezi postavljanja i skidanja telefonsko-kablovskih linija.

166) Napad na osmatračku stanicu Hum, nd, u kojem radu komandir više partizanske »Leteće čete« navodi da je pored ostalih sredstava i opreme veze, zarobljena i jedna radio-stanica; AVII, br. reg. 10/7, k. 365a, Izvještaj talijanske Vojno-pomorske komande za Dalmaciju od 18. kolovoza 1943. godine, navodi da su viški partizani prilikom osvajanja izvidno--signalne stanice na brdu Hum noću 15/16. kolovoza 1943. zaplijenili i jednu radio-stanicu. Nakon kapitulacije Italije ova stanica je, kratko vrijeme, korištena i za najvažnije radio-veze, pretežno radio-fonijom. No, ubrzo se pokvarila, pa je predata tehničkim organima 4. POS-a.

167) **Vidjeti bilješku 152 uz dopunu da su savezнички oficiri za vezu pri Štabu Mornarice NOVJ nastavili svoje djelovanje i prelaskom Štaba Mornarice na otok Vis početkom siječnja 1944. godine. Kada je do konca veljače organiziran centar veze pridošlih savezničkih dijelova na otoku Visu, veze suradnje sa savezničkim dijelovima u južnoj Italiji, brodovima u plovidbi i avionima u zraku održavaju se radio-uređajima tog centra. U međuvremenu, Operativni štab za obranu otoka Visa je iz svojeg radio-centra, u sklopu centra veze u Boroviku, održavao radio veze s VŠ NOV i POJ, Štabom 8. korpusa i Delegacijom NOVJ u Bariju, kao i s Bazom Mornarice NOVJ u Monopoliju.**

168) **Kronologija, nd, 568 ukazuje se da je 17. listopada 1943. u više luke pristigla saveznička pomoć, te da je među ostalim količinama naoružanja i municije bilo i 6 radio-stanica (vidjeti bilješku 50. ovog djela). Prema izjavama sudionika iz ove druge pošiljke (prva je prethodnog dana prispjela parobrodom »Bakar«, koji se tada vratio iz Barija nakon svoje prve plovidbe), radio-stanice su bile SCR-284, namijenjene za radio-telefonski i radio-fonski saobraćaj na srednjim daljinama. No, pošto su se radiotelegrafijom mogle pomoću njih održavati i veze na razdaljinama preko 200 km, ove radio-stanice upućene su odmah u više štabove na obali.**

169) **Vidjeti bilješku 153. o djelatnostima njemačke radio-prislušne službe u odnosu na praćenje radio-saobraćaja NOV i POJ. Nijemci su početkom 1944. godine, razrađujući svoje planove za osvajanje otoka Visa, bili naročito zainteresirani za radio-saobraćaj koji se vodio iz radio-centra Operativnog štaba za obranu otoka. Podatke prikupljene radio-prisluškivanjem koristili su samo za povremena bombardiranja naselja, na otoku, jer im se plan o zauzimanju otoka izjalovio. Od jenjavanja izravne opasnosti njemačkog desanta, to jest poslije početka travnja, podatke prikupljene radio-prisluškivanjem Nijemci nisu mogli iskoristiti u toj mjeri da bi opasnije ugrozili obranu otoka Visa.**

170) **Savezнички centar veze na otoku Visu, a u njegovom sklopu i radio-centar, nalazio se je u širem rajonu Borovika, pri britanskom Štabu 2. brigade za specijalne namjene (H. Q. 2. Special Service Brigade, Forward Base, Island of Vis) koji je objedinjavao borbene i druge aktivnosti svih savezničkih snaga na otoku Visu. — Hilary W. King, pisana sjećanja za Zbornik veza, rad br. 418 (H. W. King bio je odgovorni oficir za veze pri anglo-američkoj misiji brigadira F. Macleana).**

171) **Prve stanice za obavještajno-prislušne i izviđačko osmatračke potrebe saveznici su uspostavili na Dugom Otoku. Naime, partizanskim PC-22 »Streljko« iz luke Vi" je polovicom ožujka 1944. upućena posada s radio-sredstvima da na teritoriji 3. POS-a organizira jednu britansku izvidno-signalnu stanicu, koja će podatke dostavljati britanskom radio-centru na otoku Visu, a pomoć brodovima u plovidbi i avionima u zraku. Ubrzo zatim razvijena je mreža osmatračkih stanica, koje su obavljale radio-saobraćaj s radio-centrom na otoku Visu.**

Iz savezničkog radio-centra na otoku Visu, njihovi organi za obavještavanje i javljanje tokom 1944. godine uspostavili su i održavali radio-saobraćaj sa svojim isturenim radio-stanicama:

pri štabu 3. POS-a nalazile su se: britanska grupa kapetana Armstronga (veze sa svojim predstavnicima: pri Operativnom štabu za Istru; na putu za Trst; na putu za Pulu; pri osmatračkoj stanici na otoku Krku; pri osmatračkoj stanici na otoku Istu; i udarnoj grupi 2. POS-a na području Jablanac—Jurjevo) ; britanska grupa kapetana Lorimera iz »Force 266« (veze s osmatračkom stanicom, kod mjesta Starigrad, ispod Velebita); i američka radio-stanica iz USA Operations Groop (održavala je vezu sa osmatračkom stanicom pri udarnoj grupi 2. POS-a, na otoku Krku);

pri Štabu 3. POS-a nalazila se britanska radio-stanica »Jane« *iz.* grupe »Force 266« koja je održavala vezu s osmatračkom stanicom na otoku Škorda;

pri štabu 5. POS-a na Lastovu nalazile su se: radio-stanica iz britanske grupe »Force 266« i iz američke USA Operations Groop. Obje ove stanice održavale su veze sa svojim centrima na otoku Visu i Bariju. Već navedene savezničke radio-stanice za obavještavanje i javljanje i dalje su radile (npr. na Biokovu) ili su se uklopile u novu organizaciju radio-saobraćaja. Nedaleko od Knina djelovala je jedna britanska agenturna radio-stanica, kojoj su organi NOP-a i NOVJ zabranili daljnji rad, pošto je isključivo djelovala samo za obavještajno-agentume potrebe britanskih centara van otoka Visa. Suglasno i: K. Pribilović, Veze u Mornarici NOVJ, nd, 34 i 35.

172) Radio-uređaji, iz savezničke pomoći, kojima su bile opremljene jedinice veze na otoku Visu, bile su tada među najmodernijima svoje vrste i tipova. Slične su upotrebljavale i savezničke jedinice u taktičkim i dijelom i u operativnim sustavima. Za više štabove, i posebne namjene, savezнički radio-centri bili su opremljeni i radio-stanicama velike snage, ugrađenim u vozila. Tako su raspolagali i s pokretnim radio-centrima. Prema viđenju autora ovog djela, dio pokretnog radio-centra nalazio se pri britanskom štabu 2. SSB-komandosa, a dio i na viškom aerodromu. Radio-stanice srednje snage, montirane na vozila, bile su i pri radio-grupama PA baterija i u sklopu operativno-obavještajnog centra. Prema savezničkim iskustvima počele su i jedinice veza 26. divizije i Prvog haubičkog motoriziranog diviziona da montiraju radio-stanice SCR-284 na vozila, pripremajući se za pokretne borbene aktivnosti, odnosno održavanje veza kada je auto-kolona u pokretu.

173) Šef veze Prvog haubičkog motoriziranog diviziona bio je zastavnik Martinić Jerko, rodom iz Postira na otoku Braču. Šef artiljerijske grupe 8. korpusa kapetan bojnog broda Levičnik Karei i komandant navedenog diviziona major Misjak Franc, koji su već imali znatnog iskustva, uveliko su doprinijeli organiziranju i uspješnom iskorištavanju artiljerijskih veza na otoku Visu, a kasnije i u artiljerijskim jedinicama 8. korpusa. Tako su artiljerijske jedinice na otoku Visu postale rasadnik raznovrsnih kadrova, pa i kadrova veze, za kasnije osnovne artiljerijske jedinice 8. dalmatinskog korpusa. U istoj mjeri to vrijedi i za rukovodioce jedinice veza 26. dalmatinske divizije. Posebno se naglašava da su Štab Mornarice NOVJ i Štab 4. POS-a na otoku Visu stvarali kadrove veze, poglavito uz pomoć Škole Mornarice NOVJ u »Češkoj vili« i odgovarajućih tečajeva u Monopoliju, u tolikom broju da su zadovoljavajuće podmirivali svoje potrebe, školujući i brojne radio-telegrafiste za druge jedinice NOVJ. — Mate Pincetić, Škola za vezu VŠ NOV i POJ na Visu (ruk. br. 425), sjećanja.

174) Vidjeti bilješku 206), u kojoj se navode i konkretni primjeri.

175) K. Pribilović, Veze u Mornarici NOVJ, nd, 33—37, ukazuje da je pri Štabu Mornarice NOVJ postojao odsjek za vezu na čelu s referentom za veze, a pri štabovima POS-ova sekcije za vezu na čelu s referentima veze. Iz radio-centra Štaba Mornarice NOVJ, koji je raspolagao sa 2—3 (pri osnivanju 2, a od siječnja 1944. godine sa 3) radio-stanice, rađio-saobraćaj održavan je po principu »ugovorenog vremena«, isključivo danju, na maksimalno 13 radio-pravaca. Štabovi 2, 3. i 4. POS-a imali su po 1 radio-stanicu s kojom su održavali radio-veze s radio-centrom Štaba Mornarice NOVJ. Tri radio-stanice »B« SET, pogodne za rad obavještajaca i ilegalaca raspoređene su kod 3. POS-a (Dugi Otok) na otoku Braču i na Mljetu radi dostavljanja obavještajnih podataka. U sastavu 4. POS-a četa za vezu osnovana je 17. lipnja (u kolovozu imala je 71 borca i starješinu). Dana 1. rujna Mornarica NOVJ ukupno je imala 8 oficira, 16 podoficira i 167 boraca službe veze pri štabovima i u jedinicama veze. Kada je uprava Škole za vezu Mornarice NOVJ

u jesen 1944. podređena VŠ NOV i POJ, mornaričko rukovodstvo zatražilo je da se iz svakog završenog tečaja-klase za potrebe Mornarice NOVJ rasporedi po 10 radio-telegrafista.

176) Na viški aerodrom, iz Barija, stigla su u kolovozu mjesecu 1944. godine 4 sovjetska aviona tipa U-2, a naknadno ubrzo i 2 aviona tipa »Sajmen«, čije su posade prebjegle iz zrakoplovstva NDH. Od njih je tokom rujna osnovana eskadrila za vezu VS NOV i POJ, koja je već u listopadu raspolagala s ukupno 10 aviona za vezu.

Zb. NOR, X, 1, 53, str. 131—133, je »Uput za eskadrilu za vezu Vrhovnog štaba NOVJ« od 28. kolovoza 1944, iz kojeg se vidi:

> ... tč. 2 — Baza: Eskadrila, koja za sada u svom sastavu ima četiri U2, 2 Sajmana i jedan FP 2, smeštena je na aerodromu Vis« ... Iz objašnjenja u bilješkama od 1) do 3), u Zborniku, ukazuje se na porijeklo aviona i podatak da je do polovine listopada 1944. godine Eskadrila za vezu raspolagala sa 10 aviona za vezu.

177) A. Gančević, Točno znam dan ... članak u »Slobodna Dalmacija« od 23. kolovoza 1974, ukazuje da je sistem radio-veza VŠ NOV i POJ bio tada sav uništen, pa prema tome bila su uništena i radio-sredstva koje je Tanjug koristio.

Ova agencija osnovana je na inicijativu Pi jade Moše, u toku priprema za Drugo zasjedanje AVNOJ-a, u Jajcu 5. XI 1943. godine. Bilten br. 1 izašao je 10. studenoga, a u broju 10 od 19. studenoga javnost je upoznata sa zadacima i radom ove agencije: izdavanje Biltena, prenošenje raznovrsnih saopćenja radio-telegrafskim putem i pripremanje obavještenja koja je radio-telegrafski prenosila radio-stanica AVNOJ-a. Pored novinarskih poslova, propagandne i razglasne službe i telegrafskih emisija, bilo je predviđeno da agencija organizira foto-reportersku i ratno-izvjestiteljsku djelatnost, raznovrsne izložbe, pokrene jedan ilustrirani list i- radi na razvitku novinske i telegrafsko-agencijske službe u savezničkim i neutralnim zemljama. Za direktora agencije postavljen je Ribnikar Vladimir, direktor beogradskog lista »Politika«. Radio stanica AVNOJ-a započela je svoje radio-telegrafske emisije 2. ožujka, a Tanjug svoje radio-telegrafske emisije 5. prosinca 1944. godine, jer su tek do tada završene sve pripreme i prebrođene sve teškoće (AVH, reg. br. 18/2-9, k. 4576). Agencija je djelovala iz Jajca do 7. srpnja 1943. godine, a od sredine siječnja do 25. svibnja 1944. godine iz Drvara, od kad je, zbog njemačkog desanta, ljudstvo agencije postupno prešlo na otok Vis. Od tada, ljudstvo Tanjuga djelovalo je sve do konca listopada iz Visa (prijem vijesti), odnosno i iz radio-centra VŠ NOV i POJ u Boroviku.

178) Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« emitirala je svoj program iz SSSR-a, no njen dio programa o borbama i događajima u Jugoslaviji, zasnivao se, prvenstveno, na primljenim radio-telegrafskim biltenima Tanjuga.

179) Na emitiranju radio-telegrafskih biltena radili su radio-telegrafisti Šegedin Ivan, Rako Mirko i Gančević Anđelko, koji je od početka lipnja 1944. godine djelovao na otoku Visu kao rukovodilac u radio-centru VŠ NOV i POJ. — Rako M. i Runjić Ante u svojim pisanim sjećanjima za Zb. vezista, iznijeli su podatke o svom radu pri Tanjugu. Gančević A. pak u svojim sjećanjima dao je više podataka o organiziranju veza, na o. Visu i prije, za potrebe Tanjuga.

180) Prve izvještaje iz Barija upućivao je dopisnik Smodlaka Hranko.

181) Tanjug 1943—-1963, izd. Novinska agencija Tanjug, Beograd 1963, str. 12—19.

182) Isto, nd, 21—23: Podružnica za Hrvatsku osnovana je 3. rujna 1944. godine u Topuskom; za Makedoniju 10. rujna u selu Gornji Vranovci kod Titovog Velesa; za Sloveniju 4. listopada u mjestu Mihelja Vas u Beloj

Krajini; za Bosnu i Hercegovinu 12. listopada u Jajcu. Nakon uspješno završene djelatnosti na otoku Visu grupa suradnika i tehničara, zajedno s kompletnom tehnikom i opremom za jednu radio-difuznu stanicu, prebačena je 12. listopada avionom na aerodrom kod Valjeva. Iz Valjeva agencija je emitirala vijesti o borbama za oslobođenje Srbije i Beograda. Po oslobođenju glavnog grada, Beograd postaje stalno mjesto — sjedište Tanjuga, a njegova podružnica za Crnu Goru osnovana je 10. siječnja 1945. godine.

183) Suglasno već iznijetim pojedinačnim podacima u ovom djelu, prema kojima se utvrđuje ukupan broj ljudi tada prisutnih na otoku Visu.

184) Rukovodstvu jugoslavenskog NOP-a nisu u toku rata bile poznate klauzule tajnog sporazuma Churchill—Staljin o podjeli interesnih sfera na Balkanu i Podunavlju. Po tom sporazumu interesne sfere u odnosu na Jugoslaviju bile su međusobno podijeljene 50% :50%, zbog čega je sada razumljivo zašto su Britanci nastojali da se njihove snage na otoku Visu povećaju.

185) Narodnooslobodilački pokret (EAM) Grčke postigao je tokom rata velike vojničke i političke uspjehe, prinudivši tako grčku kraljevsku izbjegličku vladu da 20. V 1944. s njegovim predstavnicima potpiše u Libanonu sporazum o obrazovanju vlade nacionalnog jedinstva, u koju su ušla i 4 predstavnika EAM-a. Uz pomoć britanske vojske, desničarske monarhističke snage, po povlačenju Nijemaca, počinju likvidaciju ELAS-a, tj. vojnih jedinica EAM-a, prisiljavajući konačno EAM da sporazumom 12. II 1945. u Varkizi raspusti ELAS, čime su praktično likvidirane tekovine oslobodilačke borbe grčkog naroda vođene od travnja 1941. godine. Ni građanskim ratom od 1946—1949. godine KP Grčke nije mogla popraviti grešku, koju je rukovodstvo EAM-a učinilo dopustivši da ga izigraju slabije desničarske snage uz pomoć svojih britanskih pokrovitelja.

186) Najpotpunije podatke o njemačkim planovima za osvajanje otoka Visa dokumentirano je izložio Jovan Vasiljević u Pzb. 2/1964, pod »Njemački planovi za osvajanje Visa«, 59—64. U ostalim djelima: »Dejstva na Jadranu u Narodnooslobođilačkom ratu, izd. VIZ JNA, Beograd 1957, 108—110; Vis tvrđava Jadrana, edicija XX vek, Beograd 1964, 26—28; članku »Vis u planovima Vermahta«, »Narodna Armija«, 19. lipanj 1964. str. 9; te u: Mornarica NOVJ, nd, 147—155 — u raznim verzijama autor je iznio suštinu njemačkih planova. — Osnovni podaci u ovom radu prenijeti su iz navedenih djela.

187) L. Rendulic, Gekämpft, gesiegt, geschlagen, nd, 195—196; B. Božović i M. Marić, »Tajne poruke Visu (kako je Bečlija Franc Hibler, nemački radiotelegrafista, postao partizanski obavještajac u Dalmaciji)«, feljton u 23 nastavka u listu Borba, Beograd od 2. do 25. svibnja 1967. Opisuje se da je ljeti 1944. godine na otoku Visu u radio-centru Komande Mornarice NOVJ, za potrebe njenog obavještajnog odjeljenja neprekidno dežurala jedna radio-stanica. Do tada je njemački podoficir radio-telegrafist Franc Hibler, na službi pri njemačkoj pomorskoj komandi u Rogoznici, već ilegalno radio za lokalni obavještajni punkt koji je pripadao šibenskom rajonskom obavještajnom centru (ROC). Zaslugom F. Hiblera na otok Vis su se stjecali dragocjeni podaci o njemačkim snagama i namjerama, baš u vrijeme kada su branitelji otoka Visa izvodili desantne akcije (lipanj—srpanj) krupnijih razmjera protiv njemačkih uporišta na bliskim srednjodalmatinskim otocima. Franc Hibler je otkriven, te su ga Nijemci strijeljali koncem srpnja 1944. godine u Skradinu. Oba slučaja (njemački, odnosno jedinica NOVJ) ukazuje da se tokom 1944. godine na Jadranu vodila i radio-borba suprotstavljenih protivnika. Prirodno, Nijemci su raspolagali savršenijim radio-sredstvima i stručnim osobljem, te i većim mogućnostima.

188) AVII, Kriegstagebuch, Admiral Adria (dalje: KTB-AA) London Mf 1/259-62, 51—53; J.Vasiljević, Vis u planovima Vermahta, Narodna armija, Beograd 19. lipnja 1964, 9.

189) Isti, Mf 1/266 str. 54; 1/268, 55; 1/270; 56; a suglasno i J. Vasiljević, Pzb. 2/1964, 69—70.

190) Zb. NOR, VIII, 1, dokumenti br. 176, 179, 181, 183, 184, 185 i drugi. Operativni izvještaji Štaba 4. POS-a Štabu Mornarice NOVJ za pojedine dane.

191) Isti, VIII, 2, 55: Vrhovni štab NOV i POJ uputio je Štabu Mornarice NOVJ 15. II 1944. u 14 sati depešu slijedećeg sadržaja: »Iz Kaira javljaju pod hitno da Nijemci ovih dana spremaju napad na otok Vis. Budite spremni, osobito noću i kod lošeg vremena«. — Prema naređenju štaba 26. divizije od 22. II otok Vis je proglašen ratnim garnizonom, objavljena je potpuna mobilizacija stanovništva, a slijedećih nekoliko dana i noći na otoku je vladala stroga pripravnost. — Vidjeti i: Zb. NOR, V, 24, 78; i V, 25, 14.

192) Cjelokupan prevedeni izvod iz ratnog dnevnika Admirala Jadrana objavio je J. Vasiljević u Pzb. 2/1964, 71—79, a na osnovi orginala koji se čuva u AVII, KTB-AA, Mf 1/330, 67.

193) Hitlerove konferencije o pomorskim pitanjima, Split 1950, djelo je u kojemu je i tekst konferencije od 12. travnja 1944. u Berghofu. Međutim, za čitaoce je važna i rekonstrukcija konkretnog dijela njemačkog plana.

> »Da su Nijemci izvršili kombinirani zračno-pomorski desant na otok Vis, suglasno svom planiranju, njihove napadne aktivnosti ovako bi se, po prilici, odvijale:
>
> Nekoliko dana prije početka iskrcavanja njemački lovci nastojali bi da izvojuju lokalnu zračnu prevlast da bi spriječili savezničko zračno izviđanje i napade aviona na koncentracije njemačkih brodova. Jednovremeno, njemački jurišni avioni tukli bi manje brodske sustave u širem području otoka Visa. Desantni brodovi i čamci, za to vrijeme, okupljali bi se u području Trogira do Splita. U pretposljednjoj noći prije ukrcavanja trupa, brodovi bi otplovili do luka na poluotoku Pelješcu i na otoku Korčuli, gdje bi se slijedeće noći trupe ukrcale u brodove i konvoji bi krenuli prema otoku Visu.
>
> Desantne kolone plovile bi uz sjevernu obalu Korčule, a zatim bi produžile do jugoistočne obale otoka Visa. Između ponoći i 02.00 sati, jedinice 750. puka iskrcale bi se u predjelu Rukavca, odakle bi prodirale prema mjestu Visu, a zatim i prema Komiži. Obalski lovci bataljona »Brandenburg«, koji bi plovili sa zapadne obale otoka Korčule, iskrcali bi se istočno od jedinica 750. puka i napali bi mjesto Vis sa sjeveroistočne strane, pomažući trupama 750. puka da mjesto osvoje.
>
> Odmah po svitanju prizemljilo hi oko 300 padobranaca u predjele Dračevog Polja, sjeverno od puta Komiža—Vis, a pomoću jedrilica prizemljilo bi još oko 200 padobranaca. Oni bi pohitali da osvoje visove oko Komiže i pomognu jedinicama 750. puka u napadu na ovo mjesto.
>
> Komandant obalnih lovaca predložio je da njegovi vojnici, prerušeni u partizane, uđu motornim jedrenjacima u višku luku, izazovu pometnju i tako pomognu jedinicama 750. puka da izvrše zadatak. Konačna odluka o ovom prijedlogu nije bila donijeta«.
>
> Uglavnom, naprijed navedeno, uz stilsko prilagođavanje, prepisani su zaključci kapetana bojnog broda, u mirovini, Vasiljević dr Jovana iz njegovog djela: Mornarica NOVJ, nd, 191—192. On je najmjerodavniji za donošenje takvog zaključka, jer je najpotpunije izučavao i pisao o njemačkim planovima za osvajanje otoka Visa i o raz-

vitku i borbenim aktivnostima Mornarice NOVJ, posebno vezanim i za otok Vis. — Vidjeti i njegov rad: Nemački planovi za osvajanje Visa, nd(, Pzb. 2/1964, 59—85. U tom radu, suglasno KTB AA, 1/361—371 izloženi su i stavovi njemačkog Admirala Jadrana o problemu desanta na otok Vis.

194) Hronologija, nd, 657. — Višku luku bombardiralo je 7 njemačkih aviona, koji su oštetili motorni jedrenjak »Marjan« iz sastava 4. POS-a Mornarice NOVJ.

195) Zb. NOR, VIII, 2, 68 (odnosno AVII, reg. br. 33-1/1, k. 2034); Hronologija, nd, 708; Izvještaj MNO Komiža od 25. III 1944. godine — fotokopija u IHRPH: u 18.40 sati 22. III oko 14 neprijateljskih aviona za 12 minuta bacilo je oko 150 bombi na mjesto Komiža, luku i položajeod Velog Dola preko Sv. Blaža, Peca do Krivog puta. Poginula 3 lica (Jasna Prvan, Zamberlin Marija i 1 britanski vojnik), dok je oko 30 lica teže ili lakše ranjeno. Srušeno je potpuno 27 zgrada, 40—50% svih zgrada u Komiži je toliko oštećeno da su momentano bile nepodesne za stanovanje.

196) Zb. NOR, VIII, 2, 56. depeša br. 297: ...»28. marta od 19,35 do 20.00 bombardovan Vis i istočni dio o. Visa. Svega 6 kuća uništeno, 5 jedrenjaka potopljeno, osam oštećeno. Poginulo 6 partizana, 6 Engleza, ranjeno svega 12.« — Tada je poginula Lukinović-Sulić Draga, član Oblasnog odbora AFZ-a, OK KPH i ONOO-a za SDO.

197) Zb. NOR, VIII, 2, 95 (odnosno AVII, br. reg. 7-1/2, k. 2034); i VIII, 2,97 (odnosno AVII, reg. br. 38-1/1, k. 2064), opisuju detaljnije bombardiranje otoka 10/11. svibnja i potapanje bolničkog broda NOVJ »Marin II« koji su izveli njemački brodovi, koji su iskoristili zabunu stvorenu bombardiranjem iz zraka. Zračnim bombardiranjem tokom noći, nanijeta su veća oštećenja brodovima u luci, zgradama u mjestu, položajima oko mjesta i po otoku, poginulo je svega tri lica, dok je veći broj bilo teže i lakše ranjenih. Ovo bombardiranje izvedeno je tako da su prethodno bacane zapaljive fosforne pločice za potpunije osvjetljavanje ciljeva. Nijemci su osim zapaljivih bombi, usporavajućim padobranima s osvjetljenjem, stvarali raznovrsne svjetlosne efekte i u zraku. Čitav Vis je izgledao kao plamteća buktinja. Njemački bombarderi su u naletima više od 2 sata izbacili nekoliko stotina bombi, a protuzračna artiljerija NOVJ i savezničkih jedinica dopunjavala je neprekidnim aktivnostima ovaj vatromet.

198) J. Vasiljević, Dejstva na Jadranu ..., nd, 284—286 i 292—294, a za gubitke obe ratujuće strane.

199) Zb. NOR, VIII, 2, 11, je dokumenat o polasku i povratku glavnine čete; Isti, isto, dok. 12 objašnjava prikupljanje i prevoženje čete.

200) Vod britanskih komandosa u noći 27/28. siječnja iskrcao se na otok Hvar i na periferiji grada Hvara izvršio neuspješan prepad na njemačku posadu; noću 3/4. veljače grupa komandosa i hvarskih partizana izvršila je napad na njemačku posadu u selu Velo Grablje i zarobila 4 njemačka vojnika. Od tada britanski rendžeri najčešće surađuju s lokalnim partizanima, kao 21/22. veljače kod Nerežišća na otoku Braču;
25. veljače u Vrboskoj na Hvaru i u noći 2/3. ožujka u napadu na njemački garnizon u Pučišću na otoku Braču.

201) Britanci su tada ubili 6, a zarobili 99 (od toga 77 ranjenih) Nijemaca, dok su sami imali 1 poginulog i 13 ranjenih, od bombardiranja su poginula 2, a ranjeno je 4 mještana. — Zb. NOR, VIII, 2, 56 depeša br. 238; Isti, V, 25, 154, bilješka 6.

202) Zb. NOR, VIII, 2, 56 depeše br. 279 i 305; Hronologija, nd, 708.

203) Ante Biočić, Divizija na 90 drvenih brodova, NIN od 26. srpnja 1964, str. 12: »Polovinom aprila dolaze na Vis drug Crni (Sreten Žujović) i Miloje Milojević da se upoznaju sa stanjem«.

204) Hronologija, nd, 719, za 11. travanj: VŠ NOV i POJ naredio Štabu 3. udarnog korpusa NOVJ da ispita mogućnost iznenadnog prodora dvije divizije iz istočne Bosne u Srbiju, negdje na odsjeku Bijeljina——Zvornik i Ljubovija—Višegrad.

205) Zb. NOR, VIII, 2, 71, Zapovijest Štaba Mornarice NOVJ od 17. travnja 1944. Štabu Četvrtog pomorskog obalnog sektora za prebacivanje snaga 26. divizije s otoka Visa na otok Lastovo (AVII, reg. br. 21-1/1, k. 2039); Hronologija, nd, 733.

206) Zb. NOR, VIII, 2, 74, Zapovijest Štaba Mornarice NOVJ od 20. travnja 1944. Štabu Četvrtog pomorskog obalnog sektora za prebacivanje dijelova 26. divizije s otoka Visa na otok Korčulu (odnosno AVII, br. reg. 30/1-1, k. 2064); Hronologija, nd, 733.

207) Zb. NOR, V, 26, 117 — ukazuje na ove aktivnosti i djelomičnu suradnju savezničkih jedinica za plovidbe desantnih snaga.

208) AVII, reg. br. 22/1-2, k. 2067, obavijest je br. 5159 od 3. svibnja 1944. Štaba Mornarice NOVJ upućena Štabu 4. POS-a da su od VŠ NOV i POJ primljene depeše slijedećeg sadržaja:

»Borcima, komandirima, komandantima i politkomesarima XXVI Divizije i Mornarice koji su se istakli prilikom napada na otoke Korčula i Mljet izražavam svoju zahvalnost i priznanje. Videći njihovo držanje i upornost prigodom uništenja fašističkih zločinaca koji su toliko zločina počinili, proneli su još jedan put slavu oružja NOV i POJ u svim savezničkim zemljama. Slava palim herojima koji su dali živote za slobodu svog naroda.

Tito, maršal Jugoslavije

Od generala Mc Vilsona primio sledeću depešu:

Mnogo cenim rad Vaše vojske u napadu na Mljet i Korčulu. Bio bih Vam zahvalan da isporučite komandirima i borcima moju čestitku za njihovu uspešnu borbu — M. Vilson (Henry Maitland Wilson, britanski feldmaršal, tada komandant savezničkih snaga na Sredozemlju — p. a.).

Tito, maršal Jugoslavije«.

Ovo je bilo jedno od prvih priznanja visokih savezničkih rukovodilaca i Vrhovnog komandanta. Naknadno, uslijedila su sve brojnija.

209) Zb. NOR. VIII, 2, 95, Izvještaj Štaba Četvrtog pomorskog obalnog sektora od 12. svibnja 1944. Štabu Mornarice NOVJ o aktivnostima na otoku Šolti (AVII, br. reg. 7-1/2, k. 2034); Hronologija, nd, 759; VE II, 9, 514; J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 214—222, daje' najopširnije podatke o desantnom prepadu na o. Šoltu. — U bilješci 251 prvog dijela ove knjige navedeno je da je u prepadu na o. Šoltu poginuo i Jurinović Miro iz Visa.

210) Vinko Gamulin, Tragična sudbina »Marina II«, našeg bolničkog broda u NOB-i, Jelsa, 1965, str. 1—18 — rukopis pripremljen i predat na korištenje autoru ovog rada i arhivi IHRPH Zagreb. — Gamulin Vinko, sada u mirovini u Jelsi na otoku Hvaru, iako je bio teško ranjen na tri mjesta iz oružja njemačkih borbenih čamaca, održao se oko 4 sata plivajući i bio očevidac svih strahota tragične nemoći ranjenika, koji su se davili nadomak viške obale; Ive Šimetović, Poslednji zadatak bolničkog broda »Marina II«, Jugoslovenski mornar, 2/1952, također, kao preživjeli učesnik, opisuje tragične događaje i iznosi osnovne podatke kao i V. Gamulin.

Zb. NOR, VIII, 2, dok br. 95 (odnosno AVII, reg. br. 7-1/2, k. 2034); Isti, VIII, 2, 97 (odnosno AVII, reg. br. 38-1/1, k. 2064) daju potpunije podatke o prepadnom desantu na otok Šoltu i tragičnom potapanju »Marina II«.

J. Vasiljević, Dejstva na Jadranu ..., nd, str. 126—136 daje iscrpan opis desantnog prepada u cjelini — a u djelu: Vis tvrđava Jadrana, nd, pod »Istina o »Marinu II«, str. 49 i 50, iznosi dokumentirane podatke iz kojih se vidi da su podmukli napad na bolnički brod s ranjenicima izvršili njemački borbeni čamci »S 30« i »S 61«. U spisku poginulih, pri udesu bolničkog broda »Marin II«, iz sastava 26. divizije, na str. 219 navodi se i Fiamengo Josip iz Komiže.

D. Gizdić, Dalmacija 1944, nd, str. 335. Pored ostalih govornika, u ime Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju D. Gizdić održao je posmrtni govor.

211) Zb. NOR, VIII, 2, dok. br. 102, 103, 104, 107 i 109 daju potpunije podatke o sastavu konvoja, prevoženju desantnih snaga, borbama na otoku Braču, povlačenju na otok Vis, rezultatima akcija, kritičkoj ocjeni i pohvalama; Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, izd. V.I.I., knj. II, 106—109; J. Vasiljević, Dejstva na Jadranu ..., nd, 136—150.

212) Isti, VIII, 2, navedeni dokumenti, a prema pojedinačnim podacima; Hronologija, nd, 789.

213) Isti, VIII, 2, dok. br. 144, 145, 146, 149, 154, 162, 168, 173 i 176 o prebacivanju desantnih snaga na otoke, borbama s neprijateljem, održavanju redovnih veza, uspostavljanju tajnih mornaričkih stanica, sudjelovanju savezničkih jedinica u pojedinim akcijama i prebacivanju desantnih snaga na otok Vis; Hronologija, nd, 820 i 852; J. Vasiljević, Dejstva ..., nd, 151—155 ; Isti, Mornarica NOVJ, nd, 199—233.

214) Isti, VIII, 2, 139, Uputstvo Štaba Mornarice NOVJ od 19. VII 1944. svim štabovima pomorskih sektora o formiranju jedinica pomorske pješadije; Isti, VIII, 3, dok. br. 6, Izvještaj Štaba Mornarice NOVJ od 5. rujna Vrhovnom štabu NOV i POJ o organizacionom stanju u Mornarici (AVII, reg. br. 44-1/6, k. 2065), iz kojega se vidi da je od jedinica pomorske pješadije na teritoriji POS-ova formirano: 2. POS jednu četu od 85 boraca na Dugom Otoku i dvije grupe (na otoku Krku od 42 borca i na sektoru Karlobag—Jablanac od 40 boraca); 3. POS na Dugom Otoku raspolagao je bataljonom od 285 boraca; 4. POS na otoku Visu imao je 1 četu od 90 boraca predviđenu da preraste u bataljon; 5. POS formirao je bataljon, koji je momentano imao 140 boraca.

215) Wilson Henry Maitland, Eight Years Overseas (1939—1947), London 1956; Hilary St. George Saunders, The Green Beret, London 1956; Roshill, The War at Sea, tom 3., knjiga 1 i 2, London 1954.

216) Fabijan Trgo, Vis — tvrđava Narodnooslobodilačke borbe (2), VUS, Zagreb, 29. srpnja 1964; J. Vasiljević, Dejstva ..., nd, 189. — Prema djelu: T. Radošević, Ofanziva za oslobođenje Dalmacije (1. IX — 9. XII 1944), Beograd 1965, 26, 31—32, 101—102, 142 i 160 postoje brojni podaci vezani i za otok Vis. Prema njima:

U borbama za oslobođenje Dalmacije sudjelovali su 8. korpus (9, 19, 20. i 26. divizija; Artiljerijska grupa, Sjevernodalmatinska, Južnodalmatinska i Južnodalmatinsko-otočka grupa NOP odreda i Grahovsko--peuljski NOP odred), ojačan 1. tenkovskom brigadom, dijelovima 29. divizije 2. korpusa, te jedinicama mornarice i zrakoplovstva NOVJ. Brojno, na teritoriji Dalmacije, bilo je 27.332 boraca NOVJ prema 62.000 Nijemaca i kolaboracionističkih vojnika, odnosno više od 2:1 u korist Nijemaca. Mornarički posmatrano odnosi su bili 4,6:1 u korist Nijemaca.

Zb. NOR, V, 33, dok. 109 (str. 566—567) daje brojne podatke za jedinice 8. korpusa dana 30. rujna 1944, a koji su najrealniji za vrijeme kada su otpočele borbe za konačno oslobođenje otoka i obale Dalmacije. Tada je 8. korpus imao ukupno 23.904 boraca. Od toga, u sastavima 26. divizije bilo je 9.123 boraca (9. divizije 2.849; 19. divizije 5.200; 20. divizije 3.251). Od ukupnog broja boraca 26. divizije, prema socijalnom sastavu bilo je: 5.134 težaka-seljaka, 2.694 radnika, 484 obrtnika i sitnih trgovaca, 424 namještenika i srednjoškolaca, 229 intelektualaca, 56 voj-

nih lica, 56 mornara i 46 policajaca, žandara i finanaca (napominje se da su među radnicima bili navedeni brojni profesionalni i sezonski ribari, a što važi i za težake-seljake, od njihovog ukupnog broja — p. a.). Prema nacionalnom sastavu, od ukupnog broja, bilo je: 6.583 Hrvata, 1.475 Slovenaca, 245 Crnogoraca, 162 Srba, 36 Muslimana, 1 Makedonac, 513 Talijana, 37 Zidova, 32 Rusa, 16 Austrijanaca, 7 Nijemaca, 6 Poljaka, 3 Ceha, 1 Madžar i 4 pripadnika drugih naroda. — Za predstojeće operacije divizija je bila vrlo dobro naoružana i opremljena. Pri iskrcavanju na o. Brač s jedinicama krenuo je komandant divizije (Božović Božo), na o. Korčulu otišao je politički komesar (Korač Dušan), a načelnik Štaba (Biočić Ante) ostao je na o. Visu radi suradnje s Mornaricom NOVJ i savezničkim štabom. Komandant i politički komesar vratili su se na o. Vis, da bi se čitav Štab konačno noću 20/21. listopada premjestio na o. Brač radi usmjeravanja operacije konačnog iskrcavanja jedinica 26. divizije na obalu (AVII, reg. br. 2-10/7, k. 1102, odnosno i depeša komandanta 26. divizije od 21. listopada).

Kasnije su jedinice divizije sudjelovale u oslobođenju obale (od Stona do Šibenika, istakavši se kod Vukovog Klanca; oslobodile su 26. listopada Split, a Šibenik 3. studenoga) i kopna, istakavši se u prosincu za vrijeme kninske operacije, za što je divizija pohvaljena od Vrhovnog komandanta NOV i POJ. Također su se njene jedinice istakle u veljači 1945. u mostarskoj operaciji, zatim u oslobođenju Bihača (22—28. ožujka). U ožujku 1945. divizija je imala oko 12.000 boraca, pa je u sastavu 4. armije divizija sudjelovala u završnim operacijama za konačno oslobođenje Like, dijela Bosne, Hrvatskog primorja, Istre i Slovenskog primorja. Na koncu svog borbenog puta njeni glavni dijelovi sudjelovali su u oslobođenju Trsta i izbili na ušće rijeke Soče, dok je njena 11. brigada prodrla u Koruško do Filaha i Klagenfurta. U sastavima jedinica divizije borili su se i brojni otočani, pa tako i oni iz viškog kotara (opširnije,-u sažetom obliku, vidjeti u: VE, II, t. 2, 591).

217) AVII, reg. br. 14/3, k. 1100; 8/1, k. 519; 7-1/5, k. 1100; 13-1, k. 21 A; depeše br. 10/13, k. 1100-1; i knjiga depeša »Der Weg der 118. Jäger Division«.

218) AVII, reg. br. 7-1/5, k. 1100; 1-39/4, k. 1103; i 24/1-3, k. 2035.

219) »Slobodna Dalmacija«, glasilo JNOF-a Dalmacije, izvanredno izdanje, god. II, br. 63. od 8. svibnja 1944. godine.

220) Prva dalmatinska udarna brigada formirana je 6. IX 1942. godine u seiu Dobru kod Livna i imala je tada oko 1.000 boraca. Borci i starješine ove brigade prošli su slavni put borbi u četvrtoj i petoj neprijateljskoj ofenzivi, da bi poslije kapitulacije Italije branili prilaze Splitu, odbijali njemačko-ustaške napade u Imotskoj krajini i preko Biokova sišli u Makarsko primorje, odakle su koncem listopada 1943. godine prebačeni na poluotok Pelješac. Poslije povlačenja s Pelješca brigada je ponovno stigla u rajon Podgore, odakle je 16/17. studenog prebačena na otok Hvar. Njene jedinice sudjelovale su 23/24. prosinca u borbama na Korčuli, da bi se iduće noći povukle na otok Vis, gdje ulaze u sastav 26. divizije 8. dalmatinskog korpusa NOVJ. Povodom dvogodišnjice svog osnivanja brigada je odlikovana Ordenom narodnog oslobođenja, a 19. rujna 1944. godine proglašena je proleterskom brigadom. Komandant brigade bio je Stupar Bogdan. Vidjeti i bilješku 365).

221) »Slobodna Dalmacija«, god. II, br. 64—65 od 19. rujna.

222) Hronologija, nd, 896—898, za podatke o gubicima.

223) Isto, za podatke o gubicima.

224) F. Trgo, nd, VUS od 29. srpnja 1964.

225) D. Gizdić, nd, 341, navodi da je u zarobljeničkom logoru na otoku Biševu do 17. svibnja 1944. već bilo preko 800 zarobljenih Nijemaca. Oblasna i lokalna rukovodstva tada su se dogovarala sa štabovima 26. divizije i Mornarice NOVJ o potrebi da se njemački zarobljenici iskoriste za

raznovrsne fizičke radove na otoku Visu, a posebno za obradu vinograda onih obitelji koje su upućene u zbjeg ili nemaju radne snage. Kasnije, na otoku Biševu, bilo je oko 2.000 njemačkih zarobljenika. Vidjeti bilješku 125).

226) Hronologija, nd, 952 i 953.

227) H. Tartalja, Slobodni Vis kao sanitetski centar NOVJ, Pzb. 2/1964, 206; isti, Vis kao sanitetski centar NOVJ, Mgl. 4/1964, 571—576. .— Više podataka o sanitetskom zbrinjavanju na o. Visu i u mjestima južne Italije, kao i u drugim sabiralištima ranjenika i izbjeglica ima u Zborniku dokumenata sanitetske službe u NOR jugoslavenskih naroda, knjiga I i II, Beograd 1952.

228) Hronologija, nd, 616.

229) H. Tartalja, Slobodni Vis..., nd, PZb. 2/1964, 207; Zb. NOR VIII, 2, 9; Isto, II, 11 dokumenti br. 113, 208 i 215.

230) U sastavu Baze NOVJ u Bariju djelovala je i Sanitetska misija NOVJ, čijim je inicijativama u savezničkim bolnicama na teritoriji južne Italije, a u naseljima Grumo Appula (Grumo Apula), Santa Caterina Villarmosa (Santa Katarina Vilarmoza), Taranto, Maglie (Malje), Modugno (Modunjo), Mardo, Grotaglie (Grotalje) i drugim zbrinuto oko 12.000 ranjenika i težih bolesnika jedinica NOVJ. U tim bolnicama, stavljenim na raspolaganje NOVJ, djelomično ili u cjelini, postojali su upravni i izvršno-sanitetski organi NOVJ. Manji broj ranjenika i težih bolesnika upućivan je i u sanitetske stacionare na otoku Malti. Oblasni NOO za Dalmaciju osnovao je poseban odbor za prihvat i zbrinjavanje oko 40.000 izbjeglica i djece — ratne siročadi, pristiglih i s otoka Visa, te upućenih u izbjegličke logore i prihvatne domove na teritoriji južne Italije (manji broj izbjeglica i sva djeca — ratna siročad) i Egipta. — Zb. NOR, II, 12, dok. 6 je izvještaj Sanitetske misije NOVJ od 1. veljače 1944, po kojem se vidi da je do tada u južnoj Italiji bilo zbrinuto oko 1.000, a na Malti oko 500 ranjenika.

231) D. Plenča, Mjesto i uloga otoka Visa, nd, Pzb 2/1964, 121.

232) Zb. NOR, VIII, 1, 163, depeša br. 239.

233) AVII, reg. br. 6/1-8, k. 2091, u odnosu na Vojnu misiju NOVJ; AVII, reg. br. 21/1-7, k. 2091, u odnosu na naređenje VŠ NOV i POJ.

234) Zb. NOR, VIII, 1, 163, depeša br. 267.

235) D. Gizdić, nd, 8; a opširnije: Zb. NOR, VIII, 2, 23 i AVII, reg. br. 1/1-1, k. 2011. — Vidjeti i bilješku 249. i s njom povezani tekst o djelatnosti u vezi rješavanja problema izbjeglica.

236) AVII, reg. br. 30/1-7, k. 2091, jepismo BožanićAndrije od 28. XII 1943. upućeno Makiedo dr Sergiju uBariju. — Uime OK KPH zaDalmaciju, Božanić Andrija bio je, tada, zadužen za cjelokupnu problematiku izbjeglica.

237) AVII, Mf. OK KPH, reg. br. 44/763.

238) D. Gizdić, nd, 18.

239) D. Plenča, Organizacija i evakuacija dalmatinskog zbjega preko Visa (1943—1944), Pzb. 2/1964, 184—195, opisuje detaljnije ove podatke, ulogu i djelovanje Centralnog odbora zbjega, privremeni smještaj zbjegova u Italiji i Africi i način na koji su zapadni saveznici prihvatili jugoslavenske izbjeglice.

240) Zb. NOR, V, 25, 160 i 190; isti VIII, 2, 188; i original u AVII, Mf, pod reg. München, JM? 10, 718—720, Naređenje njemačke Druge oklopne armije od 13. II 1944. godine za evakuiranje muškog stanovništva s otoka i jadranske obale.

241) Zb. NOR, V, 25, 160; i AVII, Mf. VII pod reg. London (br._ 9) 303226, Izvještaj Ministarstva za oslobođene krajeve NDH od 27. ožujka 1944. godine njemačkom opunomoćenom ministru o paljenju sela i evakuira-

nju stanovništva s Biokova — između ostalog navodi: »20. ožujka Nijemci popalili sve kuće u selima: Ostojići, Krševići, Graci, Radaljci, Kurum, oko trideset kilometara sjeverozapadno od Metkovića. Tom prilikom odveli sobom sve stanovnike. Odvedene stanovnike doveli u Metković i jučer uputili vlakom za Sarajevo. Danas stiglo u Metković oko 850 evakuiranih osoba sa Mljeta, Hvara, Korčule i Pelješca. Upućeno ih 980 vlakom za Šarajevo«.

242) Isti, VIII, 2, 190; i AVII Mf. VII pod reg. London — N 9 H 303224-H--3032225. Pismo ministra za oslobođene krajeve NDH od 27. ožujka njemačkom poslaniku Zigfridu Kašeu o prisilnoj evakuaciji hrvatskog stanovništva s otoka — između ostalog, navodi se: »Nijemci dalje provode evakuaciju pučanstva sa Brača, Hvara, Mljeta, Korčule, Pelješca, te sa pojedinih sela makarskog primorja (vidjeti: Zb. NOR, VIII, 2, 188) ... neka su sela nakon t. zv. evakuacije bila potpuno opljačkana, kojom prilikom je bila odnesena sva hrana, ulje i vino. Primijetiti mi je da bi i kod poštеđivanja teško ovo siromašno pučanstvo moglo se prehraniti, a ovako je pak osuđeno na smrt od gladi i to baš preostale žene i djeca...«

243) Isti, VIII, 2, 60. Izvještaj komandanta transporta početkom travnja Štabu Četvrtog pomorskog obalnog sektora o prebacivanju materijala s otoka Visa na Biokovo i zbjega s Biokova na otok Vis.

244) D. Plenča, Organizacija i evakuacija..., nd, 191; AVII, 529, 10-1/8; i D. Gizdić, nd, 73.

245) Prema izvještaju OK KPH za Dalmaciju od 2. III 1944. godine, do 24. I 1945. u Italiju je s otoka Visa upućeno 16.724 izbjeglice, od kojih je bilo 12.308 žena i djece. Broj izbjeglica neprekidno je rastao; AVII. Mf. CK KPH, 43/769.

246) D. Plenča, Organizacija i evakuacija ..., nd, 191.

247) Zb. NOR, VIII, 2, 67, Pregled rada i organizacionog stanja Mornarice NOVJ od prosinca 1943. do travnja 1944; i AVII, Mf. CK KPH pod reg. br. H-5/768-770.

248) Zb. NOR, VIII, 2, 60, u odnosu na zbjeg iz biokovskog primorja; D. Plenča, Organizacija i evakuacija ..., nd, 191, u odnosu na zbjeg iz šibenskog primorja.

249) Arhiv grada Splita, fond Narodne vlasti, k. Oblasni NOO za Dalmaciju, dokumenat 77. Izvještaj o radu Izvršnog odbora Oblasnog NOO Dalmacije od 25. VI 1944. na str. 7. navodi da je tada u Africi bilo 27.042, a u Italiji 6.684 izbjeglica. Međutim, izbjeglice su još uvijek pristizale; M. Škomrlj, Od dalmatinskog krša do afričkog ipdjeska, MG1. 2/1961, 192, daje za afričke logore konačne podatke od 28.120 izbjejgljica. — Na osnovi ovih podataka zasniva se i iscrpan rad D. Plenče, Organizacija i evakuacija ..., objavljen u već navedenom Pzb. 2/1964. 184—195.

M. Curin, Hvarski zbjeg, Hvarski zbornik, br. 2/1974, 258, ukazuje da su na egipatskom tlu bili logori u El Shatt-u (I logor sa 6.018; II logor sa 7.391; III logor sa 7.050) s 20.459 izbjeglica; u El Khatatba sa 6.583; i Tolumbat — s 2.157 (od toga preko 1.100 djece do 13 godina starosti) — odnosno ukupno 29.199 izbjeglica. Od toga bilo je u logorima El Shatta: žena 10.077 i 6.701 muškarac; po starosnoj strukturi ovdje je bilo djece do 3 godine 1.180, djece od 3—7 godina 3.288, djece od 7 do 16 godina 5.796, a odraslih 16.778 izbjeglica. — Na str. 253. autor ukazuje da je 30. prosinca 1943. godine iz Komiže za južnu Italiju upućeno 3.960 izbjeglica. Od ukupno pristiglih u južnu Italiju 39.474 izbjeglice, s otoka Hvara bilo je 2.989, a s otoka Visa 3.784 izbjeglice. Na str. 256. ukazuje da je selekcijom odabrano oko 4.000 izbjeglica, koji su upućeni u NOVJ. Na str. 259. navodi da je u logorima na tlu Egipta COZ organizirao predškolski odgoj za 1.682 djeteta, osnovnoškolski za 6.279 polaznika, srednjoškolski za 1.231 učenika, stručnoškolski za 430 učenika. Na tečajevima je od 154 polaznika za učitelje ospo-

sobljeno 118 pojedinaca. Postojali su također poljoprivredni, domaćinski, zadružni, šoferski, sanitetski tečajevi, tečajevi za odgojiteljice, itd.
— Na str. 261. ukazuje da su se izbjeglice počele vraćati u domovinu od 14. travnja 1945. godine i da se posljednja grupa vratila u domovinu 24. ožujka 1946. godine. — Krajem 1944. godine iz Sueza je krenula prva grupa od 1.015 izbjeglica-dobrovoljaca za NOVJ, a u Split su stigli u prvoj polovini siječnja 1945. godine.

250) Zb. NOR, II, 12, dok. 112, radio-upozorenje je VŠ NOV i POJ upućeno' Štabu Mornarice NOVJ dana 2. ožujka 1944. da se izbjegava gomilanje većih količina savezničke materijalne pomoći na otoku Visu, već da se po mogućnosti dio pomoći iz južne Italije izravno transportira na provizorne aerodrome u Jugoslaviji. Međutim, stalan priliv sve većih količina savezničke materijalne pomoći i dalje je, uglavnom, rješavan transportiranjem do viških luka. Na isti način i prevoženje ranjenika, težih bolesnika i velikog broja izbjeglica iz viških luka u južnotalijanske luke„

251) Prema zbirnim poslijeratnim podacima Komande ratne mornarice JA„ preko otoka Visa, od kapitulacije Italije do kraja NOR-a (tj. od 9. IX 1943. do 15. V 1945) ukupno je prošlo oko 850.000 ljudi (izbjeglica, ranjenika, bolesnika, vojske i ostalih) iz svih pravaca; s otoka i obale na tok Vis, ili u Italiju i obratno. — Međutim, taj je broj pretjeran, a kao tačan, u odnosu na duže ili kraće zadržavanje i tranzit, može se prihvatiti polovina navedene brojke od oko 200.000 ljudi, a što autor ovog djela smatra realnim.

252) Zb. NOR, VIII, 2, 76, Izvještaj Štaba Mornarice NOV Jugoslavije od, 22. travnja 1944. Štabu 8. korpusa NOV Jugoslavije o organizacionom stanju u Mornarici (AVII, dok. br. 1-1, Mi, 6/1891); naveo i Ivo šišević, Vis baza naše transportne flote, Pzb. 2/1964, 200. — Ostali podaci o prevoženju ljudstva i materijala usklađeni su s ranije navedenim podacima u ovom radu.

253) VE I, t. 7, 237.

254) I. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 435—440, pregled prilog 13; Zb. NOR,. VIII, 2, 76; VE I, t. 7, 237.

255) AVII, reg. br. 7/4-4, k. 2118, Vojna misija u Bariju, »Pregled primljenog, oružja i municije od zapadnih saveznika od 15. X 1943. do 1. V 1945. godine — prevezeno morskim putem«. — Naveo i D. Plenča, Mjesto- i uloga otoka Visa..., nd, Pzb. 2/1964, 119—120; V. Huljić, VE I, t. 7, 440, u članku »Prevoženje«, dati su opći podaci o ljudstvu i materijalu, koji su preko otoka Visa prevezeni od rujna 1943. do rujna 1944. godine, i to preko 100.000 boraca i putnika, više od 30.000 civilnog stanovništva i ranjenika i 17.000 tona vojnog materijala. Međutim, treba naglasiti da su mornarički organi prilikom redakcije članka prepravili podatke autora, koji je naveo one podatke koji se nalaze i u ovom djelu. Naime, svih oko 40.000 izbjeglica, većina od 40.000 bolesnika i ranjenika, borački dijelovi 26. divizije, tenkovske i prekomorskih brigada, artiljerijskih, zrakoplovnih, pozadinskih i stručnih službi Mornarice NOVJ, raznovrsnih rukovodstava NOP-a, savezničkih snaga (uzastopce svega preko 30.000 boraca) bilo je ili prošlo preko otoka Visa, računajući i kratke tranzite (prolaznici). Prešlo je više od 200.000 pojedinaca. I materijalna prevoženja su znatno obimnija po ukupnim količinama za sve vojne i civilne potrebe nego što je u VE I, t. 7, 440' navedeno.

256) AVII, reg. br. 25/4-2, k. 2118, Vojna misija JA u Bariju, »Pregled primjema odeće, obuće i opreme od zapadnih saveznika — prevezene morskim putem«; D. Plenča, Mjesto i uloga otoka Visa..., nd, 120.

257) AVII, k. 2118, 2123 i 1450, Dokumenti su o prijemu pomoći u naoružanju od zapadnih saveznika; D. Plenča, Mjesto i uloga otoka Visa...,, nd, 119.

258) VE I, t. 7, 393.

i

:259) AVH, reg. br. 30/1-4, k. 2118, Izvještaj Vojne misije JA u Bariju od 31. V 1945. o prijemu tehničke materijalne pomoći od zapadnih saveznika; i Pzb. 2/1964, 119.

.260) Sovetskie vooruženie sili v borbi za osvoboždenie narodov Jugoslavii, Moskva, 1960, str. 50—53; D. Plenča, Mjesto i uloga..., nd, 119: od 28. IX 1944. do kraja rata SSSR je NOVJ i narodima Jugoslavije isporučio 3,300.000 pudi žita i raznog variva; 96.515 pušaka; 20.528 revolvera; 68.819 mitraljeza, puškomitraljeza i automata; 3.797 protutenkovskih pušaka; 3.364 minobacača; 170 protutenkovskih topova; 895 topova raznih kalibara; 65 tenkova; 419 aviona; veće količine municije, razne vojne opreme, sanitetskog materijala, odjeće i obuće.

'261) Zb. NOR, VIII, 1, 184, Operativni izvještaj Štaba Četvrtog pomorskog obalnog sektora od 29. siječnja 1944. godine Štabu Mornarice NOVJ
0 prebacivanju ranjenika; Original u AVII, reg. br. 28/1-7, k. 2036.

262) Zb. NOR, VIII, 2, 8, Operativni izvještaj Štaba Četvrtog pomorskog obalnog sektora Štabu mornarice NOV Jugoslavije za 17. ožujak 1944. (original u AVII, reg. br. 45-1/7, k. 2036).

263) J. Vasiljević, Vis tvrđava Jadrana, nd, 37; i zbir ranije pojedinačno navedenih podataka ovim radom.

264) Prometni odio ONOO Komiža svojim br. 1350/44 od 9. X 1944. izdaje »Oglas« tjednog voznog reda na parobrodskim linijama, koje su uspostavljene od 7. X 1944. godine. Parobrod »Sitnica« održavao je dva puta tjedno redovne veze u dva pravca: Vis—Hvar—Vela Luka—Korčula i obratno; i Vis—Hvar—Bol—Jelsa i obratno.

.265) Delegacija NOVJ nakon što je stigla parobrodom »Bakar« iz Visa u Bari 2. listopada 1943. godine, uskoro je u tom južnotalijanskom gradu, a uz odobrenje i pomoć savezničkih organa, osnovala prvu Bazu NOVJ. Stab baze i pri njemu osnovapa Sanitetska misija bili su izravno podređeni VS NOV i POJ. Njenom inicijativom, pored rješavanja ostalih brojnih problema vezanih i za otok Vis, u Bariju je 29. listopada uspostavljena Baza Mornarice NOVJ, koja je koncem prosinca premještena u luku Monopoli. Njeni odsjeci nalazili su se i u Bariju, Mola di Bariju, Barletti, Manfredoniji i u Molfetti. Tehnički odsjeci baze održavali su brodovlje Mornarice NOVJ, uz angažiranje lokalnih brodogradilišta i radionica. U radnim jedinicama bilo je preko tisuću ljudi. Za potrebe Mornarice NOVJ u sjedištu baze i pri njenim odsjecima obučavani su raznovrsni specijalisti. U mjestu Gravina di Puglia (Gravina di Pulja) izvođena je obuka za raznovrsne specijaliste u jedinicama NOVJ (šofere, mehaničare, veziste, artiljerce, tenkiste, inžinjerce, avijatičare), od kojih su brojni raspoređeni i u jedinice na otoku Visu. — Baza Mornarice NOVJ u Bariju rasformirana je 18. prosinca 1944. godine. — Prema: Zb. NOR, VIII, 2, 76, Izvještaj Štaba Mornarice NOVJ od 22. travnja 1944. godine Štabu 8. korpusa dato je organizaciono stanje baze u Monopoliju i njenih odsjeka (AVII, reg. br. 12-1/1, k. 2065 čuva se original navedenog izvještaja). J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 178 daje podatak da je Baza NOVJ u Monopoliju koncem kolovoza 1944. godine imala ukupno 1.338 ljudi, a listopada (strana 429) ukupno 1.397 ljudi; ostali podaci suglasno i: VE II, t. 2, 527.

:266) Zb. NOR, VIII, 2, 76, ranije navedeni Izvještaj od 22. travnja 1944. godine, gdje postoje podaci i o drugim organiziranim oblicima izvođenja obuke na otoku Visu (tečajevi za političku, vojno-stručnu, obuku raznih specijalista, sanitetski tečajevi, i drugo). Međutim, postoje i izvještaji jedinica, iz kojih se vidi da su organizirale tečajeve s kraćim
1 dužim vremenskim trajanjem, na kojima je obučavano ljudstvo za obavljanje raznovrsnih dužnosti.
Zb. NOR, V, 33, dok. 96 (na str. 459), ukazuje da je samo u jedinicama 26. divizije, a prema izvještaju njenog Štaba od 26. rujna 1944,

u proteklom tromjesečju održano ukupno 28 tečajeva, na kojima je nastavu s uspjehom završilo 1.440 slušalaca. Pri Štabu divizije od ukupnog broja tečajeva bila su organizirana: 2 tečaja za niže vojne rukovodioce s 200 slušalaca, 1 za osoblje minobacača s 8 slušalaca, 1 informativni sa 7, 3 artiljerijska s 380, 1 potkivački sa 6, 4 srednjo-bolničarska sa 20, 2 diverzantsko-sabotažna sa 40, 2 pionirsko-pontonirska sa 40, 1 za rukovodioce veze onovnih jedinica sa 22, 1 radiotelegrafski sa 14, 1 šoferski sa 50, 1 za skladištare sa 40 i 1 tečaj za puškare sa 20 slušalaca. Istovremeno su pri štabovima brigada bila organizirana 2 podoficirska tečaja sa 200 slušalaca i 1 niži-;bolničarski sa 160 slušalaca.

267) V. Huljić, Historija veza »Teške artiljerijske brigade IV armije«, nd, 1—30, s brojnim podacima i o osnivanju i borbenim aktivnostima Prvog haubičkog motoriziranog diviziona. Uz savezničku pomoć, već od sredine siječnja 1944, organizirani su tečajevi-škole za obuku artiljerijskih starješina i ostalog osoblja za potrebe baterija, te tečajevi za obuku radio-telegrafista, radio-fonista i telefonista. Tečajevima su rukovodili artiljerijske starješine, obuku su izvodili britanski instruktori-specijali-sti, a na brojnim tehničkim uređajima iz kontingenta savezničke pomoći. Obučeno ljudstvo raspoređeno je u baterije (prvoj, u okolini Podselja; drugoj, u okolini Podhumlja; i trećoj u Kostimi) i u Štab diviziona (komandant major Misjak Franc), koji se nalazio nedaleko sela Žena Glava. Teoretska znanja dopunjavana su brojnim gađanjima oruđa s položaja, uz rukovođenje s osmatračnica komandanta diviziona i komandira baterija, a po hridima (najčešće po »Krava« i »Vol« ispred viške luke) oko otoka Visa. Često su ovu praktičnu obuku posmatrali visoki rukovodioci NOVJ i savezнички predstavnici. Iz viškog vremena razvitka diviziona interesantan je slijedeći događaj: treća baterija, kojom je komandirao poručnik Kljaković Vojmir, imala je osmatračnicu na k. 277 Bratosavac, iznad mjesta Vis, uređenu za dugotrajnije svrhe. Radio i telefonskim uređajima bila je povezana s vatrenim položajima baterija u Kostimi. Za najsnažnijeg njemačkog bombardiranja otoka, noću 10/11. svibnja, izravno na položaj i oko osmatračnice palo je više od 30 avionskih bombi. Komandir, pisac ovog djela i 5 drugih boraca (Ilić Toni i Tomić Ivan-Johan iz Visa, Ivelja Marin iz Lastova, Sršen Miljenko s Mljeta i Vidović Ante iz Prvić-Luke) spasili su se zahvaljujući blagovremeno izgrađenom zaklonu od trostrukog reda vreća napunjenih zemljom i kamenjem, koje vreće su zatvarale udubljenje u litici hridine visoke oko 10 metara, a koja hrid je bila udaljena oko 5 metara od kućice-osmatračnice, izgrađene u suhozidu. Uređenje zaklona i izgradnju kućice obavila je posada osmatračnice. Kućica i sve u njoj posve je nestalo u kraterima bombi, a zaštitni zid uređenog zaklona od napunjenih vreća bio je izrešetan parčadima bombi i avionskim mitraljeskim mecima. Naime, više od jednog i po sata, bacajući svijetleće bombe, njemački avioni su tukli po vrhu Bratosavca, te tako i po osmatračnici komandira 3. baterije 1. haubičkog motoriziranog diviziona, osnovanog na otoku Visu. — Vidjeti i bilješku 216).

268) Historijat školskog centra veze RM, Nastavno odjeljenje Komande JRM, Split, 1952, referat, u kojem se navodi da je bilo preko 400 polaznika tečajeva pri Upravi škole Mornarice NOVJ na otoku Visu (točan podatak je: 452 radiotelegrafista i 52 signalista — p. a.). J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 429, navodi da je sredinom listopada 1944. godine navedena Uprava škole Mornarice NOVJ na otoku Visu (tj. smještena u »Češkoj vili« predjela Kut u mjestu Visu — p. a.) u svom stalnom sustavu imala 62 lica. Po socijalnom porijeklu bili su: radnici 20, težaci-seljaci 9, intelektualci 3, namještenici i srednjoškolci 5, vojna lica 24 i 1 zanatlija. Po nacionalnom porijeklu bili su 52 Hrvati, 7 Slovenaca, 1 Crnogorac, 1 Makedonac i 1 Musliman. Navedeni kao radnici su to bili uvjetno, pošto su pretežno bili ribarskih i ribarsko-težačko--pomorskih zanimanja.

269) H. Tartalja, Zdravstveni centar Vis, Vojnosanitetski pregled, Beograd 1959, br. 1, 87—88; K. Pribilović, Veza u Mornarici NOVJ, Vezist br. 1, Beograd, 1976, 29—37, daje podatke o obuci stručnog osoblja u jedinicama veze Mornarice NOVJ. A. Biočić, Kad nema novih boraca, Narodna armija, 26. lipnja 1964, str. 9. daje više podataka o izvođenju nastave u jedinicama 26. divizije, posebno pri svakodnevnim praktičnim radnjama.

270) IHRP, arhiv narodne vlasti, Oblasni NOO Dalamcije, Izvještaj Oblasnog NOO Dalmacije upućen 15. III 1944. godine ZAVNOH-u, navodi: »da su do tada od ukupno preko 12.000 izbjeglica u Egiptu agenti izbjegličke vlade uspjeli da pridobiju svega 78 ljudi, uglavnom bivših žandara »državnih činovnika i sličnog ološa«.

271) Isto, partijski arhiv, k. Oblasni komitet KPH za Dalmaciju, Izvještaj Đure Špoljarića upućen 8. IX 1944. godine Centralnom Komitetu KP' Hrvatske (fotokopija).

272) MNRS i IHRPH, grupa dokumenata pod »Hajduk — tim NOVJ«; D. Gizdić, nd, 251, 290—291, 307, 368, 372, 432; Borba od 1. V 1964; Nogometni klub »Hajduk« — Split 1911—1945« Split, 1951, 75—109.

273) Ekipa sastavljena od boraca 1. dalmatinske brigade, u kojoj je igrao i Matošić Jozo, pobijedila je u Jelsi epiku 11. dalmatinske brigade s rezultatom 7:1, a u Starom Gradu je s ekipom vojnih tečajeva postigla neriješen rezultat 2:2. Za ekipu 1. dalmatinske udarne brigade starigradske djevojke za jednu noć sašile su dresove: plave košulje i bijele' gaćice (Borba, 7. V 1964, sportska rubrika).

274) Osim Joze Matošića, nogometnu ekipu 26. divizije sačinjavali su: komandir reflektorske baterije 26. divizije Matošić Frane i poznatiji igrači partizani: Marušić Anđelko, Kaliterna Vlado, Vušković Marko, Bezjak Duško, Jelaska Vinko, šubašić Veljko, Bjelanović Dušan, Paršić Ivo, Ferić Zlatko, Berković Mladen i drugi.

275) IHRPH, k. Oblasni NOO za Dalmaciju, dopis od 30. IV 1944. hrvatskom pjevačkom društvu »Zvonimir« — Split i drugim društvima o prelasku njihovih članova na oslobođenu teritoriju.

276) U ovoj grupi bili su: Rodin Janko, predsjednik posljednje prijeratne uprave, Lemešić Leo, blagajnik; Benčić Ljubo, trener; te igrači Culić Bartul, Krstulović Miljenko, Brkljača Petar, Duplančić Frane, braća Zelić, Radovniković Ivo, Alujević Ivo, Batinić Miljenko, Bakotić Branko i Luštica Slavko.

277) Pismo uprave i igrača »Hajduka«, prema MNRS, 1-13-1. 1, glasi:

»Pozdrav Splitu
našem rodnom gradu sa oslobođenog teritorija.

Tvoj Hajduk, prvi predstavnik sportske Dalmacije, koji ti je pronio slavu kroz 33 države i 4 kontinenta, nalazi se danas, nakon trogodišnjih fašističko-ustaških progona, na slobodi — na oslobođenom teritoriju i na dan Sv. Duje, tvog patrona, obnavlja se u. okrilju Narodnooslobodilačke borbe, da nastavi kročiti putem nove slave i veličine, slobodan u slobodnom sportu.

Tvoj ljubimac nije više mogao trpiti švapsko-ustaški zulum,, jer nije htio služiti ugnjetačima borbenog, mučeničkog, hrvatskog Splita i cijelog hrvatskog naroda u Jugoslaviji, te je izabrao put slobode, časti, ponosa i slave, osuđujući i prezirući izbjegličku vladu sa kraljem i Mačekovu kliku.

Ni progoni obitelji igrača, kojih su se latili švapsko-ustaški bezumnici i zločinci, neće nas slomiti. Mi kročimo vedro i ponosna čela u slobodi i slobodni da i putem sporta doprinesemo svoj obol' za našu svetu Narodno-oslobodilačku borbu.

Naš mili Splite, junački grade, mi ćemo ti se skoro povratiti, ali onda pogani tuđin i njegove sluge neće više gaziti naše svetotlo.

Rodni grade naš! Kako smo do sada savjesno i odlučno ispunjavali naš sportski poziv, učinit ćemo tim više sada kada suviše kao borci NOVJ zastupamo našu svetu Narodno-oslobodilačku borbu, koja žrtvama svojih ponajboljih sinova i kćeri stvara slobodnu Hrvatsku u novoj, sretnijoj, demokratskoj federativnoj Jugoslaviji.

Ne boj se Splite naš, ne ćemo te osramotiti, već ćemo se ponovo vratiti natrag, ponosni da smo i mi sa svoje strane doprinijeli sve što je bilo u našoj moći za tvoju slobodu, slobodu hrvatskog naroda i svih naroda Jugoslavije.

Grade naš! Pozdravljamo te sa ove naše historijske skupštine, ponosni da smo tvoji sinovi, jer su tvoje žrtve u ovoj svetoj borbi za oslobođenje već postale legendarne. Tvoje žrtve i tvoja hrabrost, kao i žrtve i hrabrost tvojih sinova i kćeri, bit će nam putokaz u našem daljnjem radu.

Zavjetujemo ti se, da ćemo sve poduzeti, što je u našoj moći da naš doprinos Narodno-oslobodilačkoj borbi bude što veći i što značajniji, a pod rukovodstvom Nacionalnog komiteta na čelu sa najvećim sinom hrvatskog naroda — maršalom Josipom Brozom-Titom.

Našem rodnom gradu — porobljenom, ali nikada pokorenom Splitu, naš borbeni pozdrav.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

7. svibnja 1944.

Uprava H. S. K. »Hajduk« — Split

278) Momčad »Hajduka« odigrala je 13. svibnja svoju prvu utakmicu na otoku Visu u slijedećem sastavu: Čulić H., Kaliterna V., Matošić J., Luštica S., Bjelanović D., Bakotić B., Šubašić V., Batinić M., Matošić F., Radovniković I. i Alujević I. Matošić Frane dao je tri gola, a Batinić, šubašić, Alujević i Radovniković po 1 gol. Sudio je Lemešić Leo, kojem je ovo bio početak njegove nogometno-sudačke kariere.

279) V. Huljić, »Jedinica-kolektiv ‚Hajduk-NOVJ'«, str. 1—35, rad iz 1969. za IHRPH, odnosno za znanstveni skup »Split 1941—1945. u NOB-i i socijalističkoj revoluciji«, koji je IHRPD organizirao od 7. do 9. svibnja 1979. u Splitu. Na osnovi ovog rada, ovdje je iznijet sažeti prikaz zbivanja do odlaska jedinice-kolektiva NK »Hajduk-NOVJ« na turneju u Italiju, odnosno do početka lipnja 1944. godine.

U slobodni Split igrači i članovi uprave NK »Hajduk-NOVJ«, koji su bili na turneji po Italiji, vratili su se 3. studenog 1944. godine, otpočevši odmah s uređenjem igrališta i upravne zgrade. Nakon četiri dana »Hajduk-NOVJ« odigrao je svoju, za vrijeme rata prvu utakmicu u Splitu sa momčadi 1. dalmatinske proleterske udarne brigade i pobijedio sa 6:1. Kasnije turneje i uspjesi »Hajduka-JA«, kao tima Jugoslavenske armije, dopunjavaju slavni historijat splitskih sportaša. Za zasluge, maršal Tito odlikovao je 9. rujna 1945. godine kolektiv »Hajduk-JA« Ordenom zasluga za narod II reda.

O ovoj tematici postoje brojni članci u tisku (sjećanja igrača i članova uprave), a najpotpuniju obradu dao je: S.(Srećko) Eterović, Ratnim stazama »Hajduka«, izd. NK »Hajduk« — Split, 1974, 134 stranice.

280) D. Gizdić, nd, str. 27, ukazuje da prva tri predstavnika ZAVNOH-a, koji su stigli na otok Vis 9. siječnja 1944. godine, prenijela mišljenje Izvršnog odbora ZAVNOH-a da bi Oblasni NOO za Dalmaciju trebalo da premjesti svoje sjedište s otoka Visa u Tičevo u Bosni, gdje se nalazio i Štab 8. korpusa. U tom smislu bilo je i naknadnih urgencija za sva oblasna rukovodstva, a što se objašnjavalo potrebom izravnijeg rukovođenja političkom i vojnom djelatnošću u cijeloj Dalmaciji i mogućnošću lakših veza između oblasnih rukovodstava za Dalmaciju i zemaljskih za Hrvatsku.

281) D. Gizdić, nd, 10; Viški spomenici, Split, 1968, podaci prema str. 277—318 »B«. U Zena Glavi smjestili su se, boravili i djelovali: OK KPH za Dalmaciju, u kući Borčić Luke; OK SKOJ-a, u kući Sviličić Mate; Oblasni Agit-prop, u kući Kordić Jure i Ivana; Oblasna partijska škola, u kući SviHčić Nikole; redakcija i tiskara lista »Slobodna Dalmacija«, u kući Sviličić Miha. — U Boroviku, pak: Štab 26. dalmatinske divizije, u kući Mladinea Ante i Luke; Štab Mornarice NOVJ, u kući Mladinea Pavla--Vodopije (u svibnju, Štab se premjestio u predjel Kut mjesta Vis, u kući Peribonio Petra) — dok su u mnogim zgradama ovih i drugih sela i zaselaka bili razmješteni štabovi i jedinice, dijelovi centra veze Operativnog štaba za obranu otoka, savezнички predstavnici, ustanove i raznovrsni organi (npr. Oficirska škola 26. divizije bila je smještena u zaseoku Galija, IU kući Sviličić Ane; itd.). — Izvršni odbor i odjeli ONOO-a za Dalmaciju bili su smješteni u predjelu Kut mjesta Visa. u kući obitelji Jakša, a njihovi članovi stanovali su u kući Ruljanović Mandine. Komanda 4. POS-a i brojni drugi štabovi, rukovodstva, ustanove i službe bili su razmješteni u Visu — odnosno oni kojih su aktivnosti bile usmjerene i na veze s otocima i obalom. U Komiži, s obzirom na orijentiranost luke za veze prema južnoj Italiji, bile su smještene, osim štabova i jedinica NOVJ i savezničkih pomorskih sastava, sve važnije sanitetske ustanove (stacionari Glavne bolnice 8. korpusa u školskim zgradama), prihvatno-otpremni centar za izbjeglice (u crkvi »Gospe gusarice«), remontne radionice (u tvornici sardina »Neptun«), slagališta, itd.

282) Zb. NOR, II, 12, dok. 74, str. 132, bilješka 2 i 3, (a prema AIRP, Beograd, reg. br. 6387, Izvještaj Svetislava Stefanović-Ćeće od 20. siječnja 1944. Centralnom komitetu KPJ). Biro Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju sačinjavalo je 11 članova: Krstulović Vicko, politički sekretar; Jurjević Ante-Baja, organizacioni sekretar; Zanko Miloš-Marinko, ujedno i tajnik ONOO-a za Dalmaciju — koji su se tada nalazili na otoku Visu zajedno sa Stefanović Svetislavom-Cećom, instruktorom CK KPJ pri Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju — te Kukoč Ivica (Ivo)--Jordan, do 1. siječnja politički komesar Štaba 8. korpusa; Gizdić Drago--Marko; Božanić Andrija-Stevo; Sekulić Nikola-Bunko; Vezić Martin; Morđin Ivan-Crni; Bubalo Mileva i Raos Ante. — Pojedinci od navedenih dolazili su na otok Vis radi sastanaka i referiranja, ali su uglavnom boravili i djelovali na pojedinim područjima Dalmacije, odnosno i pri Štabu 8. korpusa. — Prema D. Gizdić, nd, 25, 463 i 487, koji o pojedinostima i sastavu komiteta daje podatke, ukazuje se da su, početkom srpnja, Oblasni komitet ' SKOJ-a sačinjavali: Raos Ante, Bulat Žiki, Štrbac Dušan, Lozica Ante, Splivalo Pero, Buljević Milka, Perić Ivo--Brešan, Stanić Josip-Griša, a Marinković Ivo tada je bio raspoređen na rad u Oblasno rukovodstvo OZN-e. — Prema istom autoru, ONOO za Dalmaciju, početkom siječnja, sačinjavali su: predsjednik Buljan Vice, tajnik Zanko dr Miloš i članovi Zečević Stevo, Kuzmić Ivan, Gizdić Drago, Radmilović dr Jerko, Jakšić Mato, Fisković dr Cvito, Popović Dušan i Sučić Martin, a naknadno je kooptirana i Paić Neva. Osim odlaska u pojedina područja Dalmacije, neki od članova (npr. Fisković dr Cvito, Sučić Martin, Jakšić Mate i drugi) duže ili kraće vrijeme boravili su i u južnoj Italiji, radi rješavanja raznovrsnih problema.

283) J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 165—171, iznosi podatke o povlačenju Štaba i glavnine snaga Mornarice NOVJ na otok Vis, iznoseći i neke od stavova OK KPH za Dalmaciju u vezi dolaska i boravka na otoku oblasnih rukovodstava.

284) AVII, reg. br. 13/13-2, k. 2072 je Knjiga primljenih i poslatih depeša Štaba Mornarice NOVJ, u kojoj se nalaze svi važniji radiogrami koje je na otoku Visu primio ili preko radio-stanice uputio OK KPH za Dalmaciju za nadređena rukovodstva i za Štab 8. korpusa. — Zb. NOR, II, 12, dok. 45, str. 91, je navedeni radiogram CK KPJ od 10. veljače;

Isti, isto, bilješka 4 na str. 91. i 92. je odgovor OK KPH za Dalmaciju na primljeni radiogram, a koji odgovor je preko radio-stanice upućen CK KPJ dana 10. veljače. — D. Gizdić, nd, (Dalmacija 1944—1945), 105, 166, 192—194, daje najvažnije depeše koje su razmijenjene između OK KPH za Dalmaciju i drugih rukovodstava, a u vezi boravka oblasnih rukovodstava na otoku Visu. — Obrazloženje Predsjedništva ONOO-a za Dalmaciju od 15. ožujka upućeno Izvršnom odboru ZAVNOH-a objavio je i V. Petrović u prikazu »Ostrvo smelih (iz ratnog dnevnika legendarnog Visa)«, Borba, Beograd, 26. srpnja 1964, str. 7.

285) Zb. NOR, II, 12, dok. 175, str. 284—286, u odnosu na objašnjenje koje su radiogramom od 21. ožujka uputili CK KPJ predstavnici OK KPH za Dalmaciju Krstulović Vicko i Stefanović Svetislav-Ćećo. U ovom dokumentu daje se potpuni tekst, s opširnijim objašnjenjima u bilješkama; Isti, isto dok. 161, str. 256—258, je zajednički izvještaj Stefanović Svetislava-Ceće i Popović Milentija, koji je tada boravio na Visu, od ožujka mjeseca u kojem predlažu CK KPJ da se pod jednim rukovodstvom objedine predstavništva, ustanove i jedinice NOV i POJ na teritoriji južne Italije.

286) Isti, isto, dok. 181, je radiogram maršala Tita upućen 23. ožujka sekretaru Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju Krstulović Vicku, u kojem se izričito navodi: »Sve depeše koje se tiču stranih ili međunarodnih odnosa slati na Nac. komitet (NKOJ — p. a.), depeše o kadrovima na Marka (Ranković Aleksandra — p. a.), sve ostale vojne stvari unutar naših granica na V. Š. (VS NOV i POJ — p. a.) T. (Broz Josip-Tito)«.
— Obavještenja o novom rukovodstvu 26. divizije su prema naredbi 0 postavljenjima, a koja postavljenja su navedena u bilješci 112 ove knjige. — AVII, reg. br. 8/32-2, k. 2072, radiogram br. 260 od 23. ožujka je odluka CK KPJ da Sekretarijat Biroa Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju ostane još na otoku Visu. — Zb. NOR, II, 12, dok. 186 je obavještenje Stefanović Svetislava-Ćeće upućeno 24. ožujka Božanić Andriji i Kukoč Ivici o uspješnim borbama 1. dalmatinske NOU brigade na o. Hvaru. Kasnije, radi usmjeravanja borbenih aktivnosti jedinica 26. divizije i Mornarice NOVJ s otoka Visa protiv njemačkih snaga na bliskim otocima maršal Tito je obavijestio Štab 26. divizije, radiogramom od 6. travnja, da na otok Vis upućuje člana VŠ NOV i POJ Zujović Sretena, kako bi on pomogao pri razradi planova za prepadne desante i druge aktivnosti branitelja otoka Visa protiv njemačkih snaga na bliskim srednjodalmatinskim otocima — vidjeti: Zb. NOR, II, 12. dok. 249, odnosno tom V, 26, dok. 55 a u odnosu na konkretnu razradu 1 izvršavanje planova.

287) Prema izvještaju Okružnog NOO za SDO od početka siječnja 1944. godine struktura NOO na otocima Braču, Šolti i Hvaru, u odnosu na izbore u prosincu 1943. godine, bitno se izmijenila: od ukupno 462 odbornika, na terenu je ostalo samo 175 (na Hvaru 81, Braču—Šolti 99), u zbijeg je otišlo 157 (s Hvara 35, Brača—Šolte 66), a IU NOVJ je otišlo 29 odbornika (s Hvara 7, Brača—Šolte 22). — Slična situacija bila je i s odbornicima otoka Korčule, Mljeta i poluotoka Pelješca (prema: D. Gizdić, nd, 29).

288) Okružni Komitet KPH za SDO sačinjavali su početkom siječnja 1944. godine: Matulić Benko, sekretar, i članovi: Franičević Jure-Pločar, Splivalo Stipe, Repanić Nikola-Gandi, Vranjican Vanja, Biočina Ivan i Lukinović Draga (poginula u Visu 28. 3. 1944. — D. Gizdić, Dalmacija 1944, nd, str. 20). •— Odlukom Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju od 15. I 1944. Matulić Benko upućen je za zamjenika političkog komesara 12. dalmatinske brigade, a za sekretara OK KPH za SDO postavljen je Franičević Jure-Pločar. Nešto kasnije Vranjican Vanja raspoređen je na dužnost pri štabu Mornarice NOVJ. Nakon toga za članove OK kooptirani su: Ljubetić Ecija, Kotoraš Dinko, Karmelić Nikica i Vidović

Ante. — Okružni komitet SKOJ-a za SDO sačinjavali su: sekretar Kotoraš Dinko, članovi: Ljubetić Ita, Pavičić Antica, Petrić Ante, Miloš Neda i Pincetić Nikola (D. Gizdić, nd, 488 i 598).

:289) IHRPH, fotokopija zapisnika sa sastanka Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju od 20. ožujka 1944. u Zena Glavi na otoku Visu. Po povratku iz Italije Stefanović Svetislav-Ceco podnio je opširan izvještaj o stanju i djelovanju Vojne misije NOVJ odnosno Misije NKOJ-a u Barijiu i Mornaričke baze Mornarice NOVJ u Monopoliju, Centralnog odbora zbjega, bolnica s ranjenicima iz jedinica NOVJ i u vezi sa pripremama za obuku naših tenkista i avijatičara. Povjerenik NKOJ-a Smodlaka dr Josip uspostavio je svoj ured u prostorijama Vojne misije NOVJ, a tada su u Vojnoj misiji i drugim ustanovama izvršene izvjesne personalne promjene; šef Vojne misije Velebit dr Vladimir upućen je na dužnost u VŠ NOV i POJ, a na njegovo mjesto, kao predstavnik NKOJ-a postavljen je Popović Milentije uz suradnju Milojevića Miloja i sekretara misije Sardelića Mirka; Dančević Luka, dotadašnji politkomesar i Jukas A. dotadašnji zamjenik komandanta Baze Mornarice NOVJ u Monopoliju upućeni su za rukovodioce parobroda »Senga«, kojega se posada s brodom dobrovoljno stavila na raspolaganje NOVJ; predloženo je da se postavi nova uprava bolnice u mjesto Grumo, umjesto dotadašnje koju su sačinjavali upravnik dr Bratanić i politkomesar Gamulin Martin. U sporazumu sa Smodlakom dr Josipom zaključeno je da se član Oblasnog NOO Jakšić Mato uputi u Kairo kao opunomoćeni predstavnik radi rješavanja potreba zbjega i ostalih pitanja. Sa Stefanović Svetislavom stigao je na Vis i jedan američki novinar, za kojeg Oblasni komitet traži ovlaštenje od NKOJ-a za daljnji boravak u Jugoslaviji s obzirom da britanske vojne vlasti ne žele da mu dadu svoju dozvolu za rad. — O sastavu Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju vidjeti bilješku 282. — Kada je POC osnovan, njim je rukovodio član Oblasnog komiteta Morđin Ivan-Crni, kojeg je poslije pogibije (12. veljače 1944) zamijenio član komiteta Vezić Martin, zatim Sekulić Nikola-Bunko, a u POC-u bili su: Odrljin Mirko, Bergam Gašpar, Karli Leonardo, Prvan Ljubo, Marjani Kruno i Lukin Pavle (D. Gizdić, nd, 797). — O uspjehu organizirane kontrašpijunaže POC-a vidjeti bilješku 187 ovog dijela knjige.

'290) D. Gizdić, nd, 31.

:291) MNRS, 1-1-112, Proglas NOO za Dalmaciju »Narodu Dalmacije« iz Livna 28. i 29. siječnja 1943. Iz proglasa se vidi da su predsjedništvo sačinjavali: predsjednik Skaré Stanko, seljački pjesnik iz Biorina, potpredsjednik kotarske organizacije HSS za kotar Imotski prosvjetni povjerenik, odbornik Seljačke sloge — Središnjice u Zagrebu i kotarski odbornik; sekretar Zanko dr Miloš, advokatski pripravnik iz Splita; i članovi: Miodragović Jovo, pravoslavni pop iz Zaglavića kod Knina; Sučić Martin, seljak, tajnik kotarske organizacije HSS-e za kotar Drniš—Knin, predsjednik HSS za Otavice i povjerenik Gospadarske sloge; Buljan Vice iz Sinja, komandant Livanjskog područja; Jakšić Mato, advokat iz Dubrovnika. — Od 23 člana proširenog plenuma, iz okruga za srednjodalmatinsko otočko područje, bili su: Bojanić Ante, seljak iz Vrisnika na Hvaru; Božanić Andrija, ribar iz Komiže na otoku Visu; a iz otoka Korčule bio je Marin Cetinić, postolarski radnik. — Vidjeti i: S. Kvesić, Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi, Lykos, Zagreb, 1960, 502—506.

'292) Na mramornoj ploči iznad portala kuće uklesano je: »U ovoj kući djelovao je najviši organ narodne vlasti u Dalmaciji — Oblasni Narodno--oslobodilački odbor od januara do oktobra 1944. godine«.

293) IHRPH, k. Oblasni NOO za Dalmaciju, f. za 1944. godine — organizacija ONOO-a.

294) AVII, reg. br. 2091, k. 30/1-7: Prema pismu Božanić Andrije, upućenog 28. XII 1943. Makiedu dr Sergiju, vidi se da su članovi Oblasnog NOO i komisije za zbjeg Zanko dr Miloš, Jakšić dr Mate, Fisković dr Cvito, Zon Paula i drugi upućeni u Italiju sa zadatkom da uz pomoć savezničkih vojnih vlasti organiziraju prihvat i smještaj izbjeglica. — U toku 1. siječnja Jakšić dr Mato i Gizdić Drago vodili su u Visu razgovore sa savezničkim .predstavnicima o problemima zbjega, pomoći u transportnim sredstvima, obrani otoka itd. Od tada su slični kontakti skoro svakodnevni. — Sredinom siječnja osnovan je COZ, kojeg su sačinjavali: Zon Paula, Markotić Ružica, Martić Ivo, Babić Ante, Jurlina Ivan, Barbić Mate, Kreft Ivan, Bojanić Ante, Petric Šime, Ivičević dr Milivoj i Noia Anka (D. Gizdić, nd, 385—386).

295) IHRPH, k. Oblasni NOO za Dalmaciju, f. za 1944. godinu, Uiputstvo za organizaciju i rad narodnooslobodilačkih odbora.

296) Isti, isto, dr Miloš Zanko, referat »O razvoju narodne vlasti u Dalmaciji«, 13.

297) Arhiv grada Splita, Izvještaj o radu Izvršnog odbora Oblasnog NOO za Dalmaciju, k. Oblasni NOO, reg. br. 77, 1—20, izabrani podaci.

298) Isti, isto. U odnosu na problem izbjeglica, u navedenom izvještaju ukazuje se da je inicijativom ONOO-a na Bliskom istoku (odnosno u logorima na tlu Egipta, uz Sueski kanal) zbrinuto 27.042 lica, a u južnotalijanskim naseljima 6.684 lica, te da je posebno oko tisuću djece — ratne siročadi zbrinuto u posebnim ustanovama južnotalijanskih naselja. Međutim, pošto je izvještaj pisan sredinom ljeta 1944. godine, nisu dati konačni podaci. — U tekstu navedeni podaci o naporima ONOO-a za Dalmaciju za rješavanje problema kao i ukupnom broju izbjeglica, navedeni su prema: D. Plenča, Organizacija i evakuacija dalmatinskog zbjega preko otoka Visa (1943—1944), strana 1—9 referata za naučni skup, koji je u Komiži održan od 1. do 3. srpnja 1964. godine.

299) Iz kontingenta savezničke pomoći i novcem dobijenim od prodaje ribe i ribljih prerađevina Oblasni NOO osigurao je nabavku 250.000 kg nafte, 15.000 kg motornog ulja, 16.000 kg motorne masti, 800.000 kg benzina, 500.000 kg petroleja i 5.000 kg kamenog ugljena.

300) Prema podacima sa str. 16 već navedenog izvještaja ONOO-a za Dalmaciju daje se podatak da je na cjelokupnom ribolovnom području 1938. godine ulovljeno 5,317.448 kg plave i 2,698.235 kg bijele-dubinske ribe, odnosno ukupno 8,015.683 kg ribe.

301) Sredinom ljeta 1944. godine u Splitu su cijene, u kunama, za 1 kg ili 1 litar pojedinog artikla bile: pšenice 500—1.000, kukuruza 400—800, graha 400—600, ulja 4.000—8.000, šećera 2.000—4.000, mlijeka 100—300, mesa 1.000—2.000, vina 240—800, svježe ribe 400—1.000 kuna; prosječna dnevnica činovnika iznosila je do 1.000 kuna.

302) Trgovačko predstavništvo Oblasnog NOO u Bariju bilo je u pogledu inozemne trgovine i discipline tada podređeno Trećem odsjeku (Odsjeku za snabdijevanje) NKOJ-a pod rukovodstvom Makieda dr Sergija. Trgovačko predstavništvo u Bariju je po vertikalnoj liniji izravno odgovaralo Gospodarsko-financijskom odjelu Oblasnog NOO u Visu, koji je vodio računa o otpremi robe za prodaju, te o prijemu i raspodjeli kupljenih artikala.

303) D. Gizdić, nd, 380—381. U Trgovačkom predstavništvu ONOO-a u Bariju bili su kao rukovodioci: Antunac Ivan, Mihaljević Bruno, Filipović dr Antonio, Krstulović dr Antonio, te Vidan Marin, Cipci Hrvoje, Novak Josip-Bepo i Zamberlin Andrija.

304) Bibliografija izdanja u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945, izd. VII, Beograd 1964, 1, 7, 10, 12 i 43.

305) Isto, nd, 11, 20, 45, 54, 61, 75, 92, 105, 108, 114, 183 i 233; D. Gizdić, nd, 540 daje fragmentarne podatke o glasilu »Naše borbe«.

306) Isto, nd, 7, 147, 182, 224 i 231.

307) Isto, nd, 124 i 644; AVII, reg. br. 8-1-4, k. 15A, je »Poslednji poziv--amnesetija«; reg. br. 9/2-4, k. 15A, brošura je »Govor maršala Tita 1. dalmatinskoj brigadi«; reg. br. 42/1, k. 16 je letak namijenjen njemačkim oficirima i vojnicima.

308) Historijski arhiv — Split, Oblasni NOO za Dalmaciju, k. 77 »Štampa«; IHRPH, U-5/II, U-50/II; D. Gizdić, nd, 225 i 273—278.

Odlukom Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju od 13. lipnja 1943. godine utanačeno je da se organizira i sprovede izlaženje lista »Slobodna Dalmacija«. Prvi broj izašao je već 17. lipnja iste godine, tiskan u partizanskoj štampariji koja se nalazila u jednoj pojati na planini Mosoru, ispod vrha Ljubljana, dva sata hoda od planinarskog doma. Tiskan ciklostilom, prvi broj su kuriri već noću 17/18. lipnja raznijeli i raspodijelili rukovodstvima, borcima NOP odreda, te po selima i zaseocima. U prosincu mjesecu list je tiskan u gradu Hvaru. Na otoku Visu od 6. siječnja 1944. godine otpočeo je tzv. »viški period« izlaženja lista »Slobodna Dalmacija«, tj. njegovog 40. broja, odnosno prvog tiskanog na otoku. Posljednje viško izdanje je onaj od 26. listopada s natpisom članka »Oslobođen je Split ponos hrvatske Dalmacije«. U tom viškom periodu lista, list je počeo izlaziti u jednoj težačkoj kući u selu Zena Glava. Tadašnja redakcija je smatrala da radi u povoljnim uvjetima, a u odnosu na raniji »mosorski period«. Inozemno-politički urednik londonskog »Daily Heralda«, pročitavši broj 94. »Slobodna Dalmacija« od 29. ožujka 1944. godine, pisao je uopće o štampi NOP-a:

> . .. Primjerci jedino slobodnih novina koji izlaze u hitlerovskoj tvrđavi prispjeli su u našu zemlju. To nisu ilegalne novine, već listovi koji se tiskaju, koji izlaze na slobodnom teritoriju Jugoslavije. To su organi NKOJ-a, listovi koji kruže u oblastima koje su maršal Tito i snage jugoslavenskih partizana pod njegovom komandom oslobodili od Nijemaca« ... a zatim nastavio je konkretno za već navedeni broj primljen s otoka Visa:
>
> ... Jedan drugi list, »Slobodna Dalmacija«, dnevnik je narodno--oslobodilačkog pokreta Dalmacije. Primjerak koji sam primio nosi broj 94. a datum 29. ožujka 1944. godine. Uvodni članak govori o lokalnoj situaciji ...«

Kako je otpočeo, tako je list »Slobodna Dalmacija« i nastavio izlaženje kao glasilo JNOF-a Dalmacije, usmjeravan i na otoku Visu od oblasnih rukovodstava za Dalmaciju. Prilikom proslave dvogodišnjice osnivanja Prve dalmatinske udarne brigade, u Visu 12. rujna 1944. godine, u »Slobodnoj Dalmaciji« tiskan je govor maršala Tita. List je na otoku izlazio prema potrebama (npr. od 6. siječnja do 29. ožujka 1944. godine slijedili su brojevi od 40. do 94. broja), objavljujući borbene podvige jedinica NOP, savezničkih snaga, zbivanja u zemlji i svijetu, te raznovrsne proglase, upute i obavještenja oblasnih rukovodstava za Dalmaciju, kao i dopise brojnih čitalaca. Ovaj kratak prikaz dat je prema podacima iz jubilarnog izdanja »Slobodna Dalmacija« god. XXXVI broj 10326, Split 17. lipnja 1978. godine.

Glasilo »Slobodna Dalmacija« do travnja 1944. uređivao je Šehović Šerif, a od tada Zanko dr Miloš i Sekulić Nikola. — Glasilo »Omladinska iskra« uređivali su Kaštelan Jure i Bulat Ziki; na otoku Visu izašli su: God. II, br. 4—5 (siječanj 1944) do br. 15 (prosinac 1944). Do osmog broja list je umnažan ciklostilom, a kasniji brojevi su tiskani.

309) IHRPH, U-104/2, »Otoci u borbi« pojedinačni preostali primjerci, br. 4, 11, 15, 19, 20, 23, 26, 30 i 31. Neke pojedinačne primjerke ima i arhiv MNRS. — Glasilo »Otoci u borbi« od 1. do 26. (zaključno sa srpnjom 1944) izdavao je Okružni NOO za SDO; od br. 27. do 38. (zaključno s mjesecom studenim 1944) glasilo je Okružnog odbora JNOF-a za SDO. Uređivao ga je Splivalo Stipe. List je umnažan na ciklostilu; naslovna

glava, od broja 22, izlazila je priređena crvenom bojom. — Ovo glasilo u stvari je nastavak glasila »Novi izvještaj«, koji je 1943. izdavao Okružni NOO za SDO na o. Hvaru u najmanje oko 100, a najviše oko 600 primjeraka po pojedinom broju. Na poleđini 32. broja čitaoci su obaviješteni da glasilo prestaje dalje izlaziti, pošto se »Slobodna Dalmacija« tiska u dovoljnom broju primjeraka.

310) MNRS, 23/B, za pojedine preostale primjerke; D. Gizdić, nd, 273—278. — Glasilo »Vis u borbi« izdavala je tehnika KNOO-a za viški kotar u vrijeme opasnosti od njemačkog desanta. Ukupno su izašli brojevi od 1. do 6. (početak siječnja — konac veljače 1944), a kasnije nastavljeno je izdavanje »Radio vijesti« i od polovine 1944. glasilo »Mjesečni glasnik«.

311) IHRPH, Kotarski NOO Vis, k. 157, dok. od 4. VI 1944, i Okružni NOO za SDO, k. 157 dok. od 22. VIII 1944. godine; D. Gizdić, nd, 304, 335 i 336; Pzb. 2/1964, 191.

312) IHRPH, k. Okružni komitet KPH za SDO, Izvještaj o organizacionom stanju partijskih organizacija za mjesec travanj—svibanj 1944. godine; D. Gizdić, nd, 335 i 336, daje podatke koji se donekle razlikuju od podataka u originalnom citiranom izvještaju.

313) Okružni NOO za SDO ljeta 1944. godine sačinjavali su: predsjednik Vranjican Pavao, potpredsjednik Repanić Nikola, tajnik Splivalo Stipe, članovi: Biočina Ivan, Tudor Dinko, Barzić Ivan, Zamberlin Andrija, Ljubetić Ecija, Carić Ivo, Radišić Ina i Orlandini Nade.

314) IHRPH, k. 157, dok. od 4. VI i 22. VIII 1944, kao i uporedni podaci prema izvještaju o organizacionom stanju partijskih organizacija za mjesec travanj—svibanj 1944; Putovi revolucije, god. I, br. 1—2, 1963, 129.

315) Isti, dok. 1-17-19, »Otoci u borbi«, br. 20 od 6. lipnja 1944, članak pod naslovom »Konferencija upravnih odjela«; D. Gizdić, nd, str. 361.

316) Isti, k. Okružni NOO za SDO, dok. od 21. VI 1944.

317) Isti, 1-17-17, »Otoci u borbi«, br. 18 od 13. V 1944.

318) Isti, »Otoci u borbi«, br. 30 od 30. VIII 1944, str. 3 i 4.

319) MNRS, U-104/II, »Otoci u borbi« br. 16 i 19; IHRPH, k. Okružni NOO za SDO, izvještaj od 21. svibnja 1944. godine; D. Gizdić, nd, 344—345.

320) Isti, isto br. 23 od 4. VII 1944. godine, str. 3.

321) Gospodarski odjel Okružnog NOO imao je kolovoza 1944. godine slijedeći sastav: načelnik Tudor Dinko, ing. agronomije iz Hvara, članovi: Milčić Zrinko — učitelj iz Hvara, Pečarić Lucija — domaćica s otoka Biševa, Cesinić Ante, činovnik s otoka Brača i Nižetić Juraj — drvodjelac s otoka Brača. — Slični odjeli bili su i pri kotarskim NO odborima, ali je najbrojniji bio za kotar Vis: načelnik Žitko Petar, članovi: Mrčetić Nikola, agronom, Kučić Rikard, Borčić Ante, Mardešić Vicko-Šćula, Brajčić Andrija, Koludrović Emil i Mardešić Josip.

322) Arhiv grada Splita, k. Oblasni NOO za Dalmaciju, dok. br. 77, Izvještaj Okružnog NOO za SDO — Gospodarski odjel tor. 1609/44, od 4. VIII 1944. godine za period od 30. lipnja 1944. godine, str. 1—11 + prilozi.

323) MNRS, k. 157 — Okružni NOO za SDO, dokument: Izvještaj Okružnog NOO za SDO od 22. VIII 1944. godine, str. 3.

324) AVII, reg. br. 9/2, k. 1101.

325) Isti, reg. br. 16-1/3-1 je »Imenični spisak Viškog dobrovoljačkog bataljona«; D. Gizdić, nd, 72.

326) IHRPH, »Otoci u borbi«, br. 8, str. 3; D. Gizdić, nd, 135.

327) Isti, isto, br. 11 od 21. III 1944, 1—5.

328) D. Gizdić, nd, 382, 488, 576—577 i 598; kao i prema sadržajima izvještaja Kotarskog komiteta KPH za kotar Vis—Lastovo, koji se čuvaju u arhivi IHRPH.

329) IHRPH, k. Okružni komitet KPH za SDO, f. KK-Vis, nereg. dokumenat od 14. IV 1944. godine, s naslovom »svom partijskom članstvu na ovom kotaru«.

330) MNRS, nereg. Tablica organizacionog stanja partijskih organizacija kotara Vis za lipanj 1944.

331) IHRPH, nereg. »Tablica organizacionog stanja partijske organizacije za otok Biševo«, za mjesec srpanj 1944. godine pruža sliku skoro potpune organiziranosti oko 100 preostalih stanovnika. Partijski biro od 3 člana rukovodio je s 4 partijske ćelije od ukupno 20 članova; 3 akciona odbora okupljala su 28 odbornika; odbor AFŽ okupljao je 19 članica. Svi za borbu ili za fizičke radove sposobni muškarci nalazili su se u NOVJ ili pak u radnim i ribarskim družinama na otoku Visu. Napominje se da je s otoka Biševa u prekomorske zbjegove upućeno, relativno, vrlo mali broj prestarjelih i djece. S otoka Visa upućeno ih je mnogo više.

332) D. Gizdić, nd, str. 577: početkom travnja 1944. godine Kotarski NOO Vis imao je slijedeći sastav: predsjednik Božanić Ivan-Cura, tajnik Karlić Miće, članovi: Marinković Vinka, Božanić Vicko, Vojković Katica, Žitko Petar. — Zuanić Danilo po povratku na otok Vis postaje član ONOO-a za Komižu (polovinom), a kasnije novoosnovanog NOO-a za kotar Hvar——Vis.

333) IHRPH, »Otoci u borbi«, god. I, br. 15 od 21. IV 1944, str. 1—31.

334) MNRS, reg. br. 1-17-17, »Otoci u borbi«, god. I, br. 12 od 13. V1944, str. 1—2.

335) IHRPH, »Otoci u borbi«, god. I, br. 19 od 22. V 1944, str. 3 i 4.

336) MNRS, reg. br. 1-17-19, »Otoci u borbi«, god. I, br. 20, od 6. VI 1944, str. 1 i: »Slobodna Dalmacija«, pretiskan članak »Uprkos teroru okupatora u Dalmaciji se prosveta širi«, od konca svibnja 1944.

337) Isti, reg. br. 1-17-20, »Otoci u borbi«, god. I, br. 23 od 4. VII 1944, str. 1 i 2.

338) Arhiv CK KPJ, br. reg. f.-2, S-3/40 iz 1944. godine, fotokopija pisma Predsjedništva ZAVNOH-a, upućenog Vojnoj misiji NOVJ — kulturno--prosvjetni odsjek, Bari.

339) MNRS, »Otoci u borbi«, god. I, br. 26 od 26. VI 1944, str. 2.

340) IHRPH, fotokopija članka »Naši dani i posjete« s pismom zahvalnosti ranjenika bolnice 8. korpusa.

341) »Slobodna Dalmacija« od 17. VIII 1944, članak »Kotarska konferencija AFZ na Visu«.

342) IHRPH, »Otoci u borbi«, god. I, br. 30 od 30. VIII 1944, str. 3. i 4.

343) MNRS, reg. br. 1-17-30, »Otoci u borbi«, god. I, br. 31 od 7. IX 1944, str. 1—3.

344) Isti, reg. br. 1-17-33, »Otoci u borbi«, god. I, br. 34. od 5. X 1944, str. 1.

345) IHRPH, »Otoci u borbi«, god. I, br. 36, str. 6.

346) Historijski arhiv grada Splita, k. 77: Izvještaj o radu Gospodarskog odjela Kotarskog NOO Vis, od 21. VI 1944. godine; Izvještaj Gospodarskog odjela Okružnog NOO za srednjodalmatinsko otočje od 4. kolovoza 1944. godine; Izvještaj o radu Izvršnog odbora Oblasnog NOO za Dalmaciju od listopada 1944. godine. — MNRS i IHRPH, fragmentarni podaci iz memoarske građe.

347) B. Petranović, Odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a i viški sporazum, Istorijski glasnik (16)-2, Beograd, 7—32, objašnjava odluke sa šireg aspekta i njihov utjecaj pri sklapanju viškog sporazuma.
D. Biber, Britanci o Titu i revoluciji, referat sa naučnog skupa Tito i revolucija«, Kumrovec 14—16. prosinca 1977. godine, daje i niz

podataka o izvorima iz britanskih arhiva, s interesantnim pojedinostima i za ovaj rad. U sličnom smislu važna su i slijedeća Biberova djela: Britanski dokumenti o planiranju savezničkog iskrcavanja na istočnu obalu Jadrana, Zb. IHRPD 3, Split 1975, 233—250; u »Vjesnik u srijedu«, u rubrici »Retrospektiva« brojevi 1047, 1049—1068, 1073—1089 i 1110—1124 kroz 67 nastavaka iznijeti su britanski dokumenti i komentari o britanskoj politici prema NOP-u (interpretirani u beogradskom listu »Politika«, u feljtonu pod nazivom »Velika politička igra«, koji je objavljivan od 21. lipnja do 12. srtpnja 1974). Isti, predgovor knjizi autorice Elisabeth Barker, Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu, Globus-Zagreb, tisak CGP »Delo«, Ljubljana 1978, 508 stranica (str. 149—179 je poglavlje »Britanija i pokreti otpora u Jugoslaviji i Grčkoj 1941—1945«), prijevod je originalne knjige autorice pod nazivom: British Policy in South-East Europe in The Second World War, London 1976.

348) F. D. R. Library, Hyde Park, London, Map Boom Box 164, Folder 5, pismo od 17. travnja 1944. godine koje je uputila ambasada Kraljevine Jugoslavije u Washingtonu — a prema S. Nešović, Tajne američkih arhiva, nastavak 7, str. 62, NIN br. 1188 od 14. listopada 1973. godine — odnosi se na namjere W. Churchilla i reagiranje kralja Petra II Karađorđevića; D. Biber, nd, Britanci o Titu ..., str. 4, ukazuje da su Deakinove depeše sačuvane u arhivi War Officea u Londonu (nomenklatura WO 202/338—339) i da imaju važno značenje za povjesničare koji na osnovi sadržaja depeša britanske misije (tzv. »Typical«) pri VŠ NOV i POJ žele da daju ocjene o tadašnjim britanskim razmatranjima o NOP-u. F. Maclean je opisao utiske o svom skoro dvogodišnjem boravku u Jugoslaviji tokom NOR-a u svoje dvije knjige: »Eastern Approaches«, London 1950 (»Zlatni drum, pijesak Orijenta, rat na Balkanu«, prijevod s engleskog originala, Zagreb 1953); i »Disputed Barricade. The Life and Times of Josip Broz-Tito Marshal of Yugoslavia«, London 1957. — W. Deakin je svoje utiske iznio u knjizi: The Embatteled Mountain, London 1971 (prevedeno, Bojovna planina, Beograd 1973); F. W. Deakin, Britanija i Jugoslavija 1939—1945, jugoslavenski istorijski časopis, br. 2/1963.

349) S. Nešović, nd, Tajne američkih arhiva, NIN od 14. listopada 1963, str. 63, objašnjava kako je W. Churchill zamolio predsjednika T. D. F. Rooswelta da se pronađe ban Hrvatske šubašić dr Ivan na teritoriji SAD i da se uputi k njemu u London. Nadalje, objašnjava se Šubašićev dolazak u London i njegovi razgovori s Churcillom W., te drugim predstavnicima britanske vlade radi dogovora o istupanjima i platformi za eventualni sporazum između jugoslavenske kraljevske vlade i NKOJ-a, odnosno Tita i šubašića.

350) D. Biber, Britanci o Titu ..., nd, str. 4 ukazuje da u arhivi War Officea u Londonu (WO nom. 204/77 i 78) postoje podaci i o instrukcijama britanske vlade generalu H. Wilsonu za njegov sastanak s maršalom Titom. U navedenom arhivu to se nalazi u fondu Allied Forces Headquarters — A. F. H. Q. (Savezнički glavni štab — na Sredozemlju, odnosno u Južnoj Italiji).

351) Isti, isto, 18, navodi da je koncem svibnja 1944. godine lično Staljin preko sovjetske vojne misije pri VŠ NOV i POJ poručio da »ne treba plašiti Engleze«, a povodom odnosa NKOJ — izbjeglička vlada.

352) M. Dželebdžić, »Cerčilovi pritisci«, tri nastavka u NIN br. 1404 do 1406 odn. od 5, 11. i 18. prosinca 1977. godine, a suglasno objavljenim podaw cima »Hronologija« ..., nd, iznosi retrospektivu procesa borbe za međunarodno priznanje nove Jugoslavije. U NIN br. 1405, na s:r 56, iznosi podatke o sastanku šubašić—Velebit u Londonu koncem svibnja, te dalje navodi da je 1. lipnja Šubašić dr Ivan zvaničnim ukazom kralja Petra II Karađorđevića postavljen za predsjednika vlade Kraljevine Jugoslavije.

Većinu unijetih podataka u ovom prikazu autor je i sam već ranije naveo prema »Hronologiji.. .«, od str. 595. do 751, a tokom istraživanja proučio je brojne radove koji opširnije objašnjavaju prethodne procese borbe za međunarodno priznanje nove Jugoslavije. Međutim, za ovu tematiku bitno je navedeno, kako bi čitalac lakše shvatio kasnije postignute rezultate na otoku Visu.

353) S. Odić (Slavko Odić), »Od Drvara do Visa«, Borba, nastavak broj 21 od 3. lipnja i broj 22 od 4. lipnja 1964. godine kao učesnik događaja i jedan od članova pratnje daje vjerodostojne podatke o kretanju kolone iz Drvara prema Kupreškom polju, te i o prelijetan ju aviona s članovima VS NOV i POJ s improviziranog aerodroma kod sela Bajramovci do aerodroma Bari. Iz nastavka 22 su oni podaci o točnom vremenu polijetanja aviona i zračnog transportiranja VŠ NOV i POJ, koji će se naknadno iznijeti.

354) V. Huljić, »Vis 1944 — Vojno, političko i državno središte nove Jugoslavije«, Slobodna Dalmacija od 19. do 24. kolovoza i 26. do 31. kolovoza 1974. godine odnosno u 12 nastavaka izloženi su osnovni podaci 0 ulozi i značenju otoka Visa tokom 1944. godine. U početku ovog rada, tj. prvom nastavku pod nazivom »Tito na Visu«, autor je naveo da je maršal Tito britanskim razaračem »Blackmore« stigao u komišku luku u ranim jutarnjim satima 8. lipnja 1944. godine. To je navodio i u svim svojim prethodnim radovima, ograničavajući se u bilješci ispod teksta da podatak nije konačan, pošto je to potrebno uskladiti prema podacima iz britanskih arhiva i pisanih doprinosa učesnika zbivanja.

355) A. (Anđelko) Gančević, »Točno znam dan . . .«, Slobodna Dalmacija, od 23. kolovoza 1974, str. 3, a povodom ranije navedenog početka izlaženja rada V. Huljića u prvom nastavku pod »Tito na Visu«, na str. 3, »Slobodna Dalmacija« od 19. kolovoza 1974. godine iznio je svoja sjećanja.
J. Smodlaka, Partizanski dnevnik, nd, 115, navodi da je u subotu 27. svibnja 1944. u mjestu Cozzano (Kocano) blizu Monopolija, južna Italija, saznao od Zečevića Vlade da je Baza NOVJ u Bariju već treći dan bez radio-veze s VŠ NOV i POJ, koja je do tada bila svakodnevna.

356) IHRPD, Zbirka MG, grupa biografskih podataka, Sig. MG-III-2-B/8, je pismo Bakarić d.r Vladimira upućeno iz Zagreba 2. X 1964. Repanić Nikoli-Gandiju s izvodom iz bilješki (str. 1 i 2) o kretanju svom i kretanju kolone. Na prvoj strani bilješke on precizira dane i sate od početka njemačkog napada na Drvar (25. V u 6.30 sati) do pokreta kolone iz predjela oko Lisine (2. VI 1944. u 6 sati). Na strani drugoj daje slijedeće podatke za 2. VI od 15.30 sati prijelaz ceste kod Mliništa, od 19 sati u Čardaku, odmor. Za 3. lipanj: 0,30 pokret; u 6 sati pod Vitorogom, odmor; u 20 pokret; 23,30 na Kupreškom polju. Za 4. VI: 0,45 sati avionom »Douglasom« u Bari; 2,45 pristizanje na aerodrom Bari; 3,30 sati dolazak u Carbonara. Za 5. VI: Carbonara — posjet Smodlaki dr Josipu. Za 6. VI: Bari i Grumo po danu; u 20 sati polazak iz Barija jednim od britanskih razarača (»Eggisford« — p. a.) za otok Vis. Za 7. VI 1944. (srijeda, prema dnevniku Smodlake Josipa — p. a.) točno se navodi: u 2 sata stigli u Komižu. — Na kraju ove bilješke Bakarić dr Vladimir upozorava primaoca pisma: »Ja sam s Kupreškog polja pošao drugim avionom (američkim). Iz Barija sam išao drugim razaračem«. Prema tome, prilikom prelijetan ja aerodroma kod sela Bajramovci do Barija on se nalazio u britanskom transportnom avionu (ne u sovjetskom), odnosno u britanskom razaraču »Eggisford« (ne u »Blackmore«) pri prijevozu morem od luke u Bariju do komiške luke. Pošto su oba britanska razarača zajedno krenuli 6. VI u 20 sati iz luke Bari 1 zajedno stigli 7. VI u 2 sata u komišku luku, točno je naveden dan i sat pristizanja maršala Tita i njegove pratnje do komiške luke na otoku Visu.
S. Odić. nd, nastavak 22, iz »Borbe« od 4. VI 1964. godine; VE II, t. 2, 554—555 izravno se navodi: »Jedinice 1. proleterske divizije vodile

su 3. juna žestoke borbe sa snagama »Prinz Eugen« divizije istočno od komunikacije Mlinište—Glamoč, obezbeđujući pokret Vrhovnom štabu. Noću 3/4. juna VS se prebacio sovjetskim i britanskim avionima u Bari a odatle britanskim ratnim brodovima na ostrvo Vis da bi se lakše rukovodilo NOP s obzirom na izmenjenu strategijsku situaciju u Evropi«.

357) Sovjetska vojna misija s generalom N. V. Kornjejevom na čelu, stigla je u Vrhovni štab NOV i POJ u Drvar 24. veljače 1944. godine, pa su se tako na teritoriji Jugoslavije prvi put okupili predstavnici sve tri glavne sile (SAD, Velike Britanije i SSSR-a) antifašističke koalicije da prate razvitak NOB-e i NOP-a. Radi objašnjenja pristizanja sovjetskog pilota A. S. Sornjikova avionom tipa »Dakota« (američke proizvodnje) iz Barija na aerodrom kod sela Bajramovci, napominje se da je to izvršeno inicijativom sovjetske vojne misije pri VŠ NOV i POJ, a uz suradnju s predstavnicima zapadnih saveznika. Jer, tokom svibnja mjeseca iz sustava sovjetskog ratnog zrakoplovstva predislocirana je u Bari jedna eskadrila aviona čiji je član, najvjerojatnije, bio i pilot A. S. Šornjikov. U kolovozu mjesecu iz ove sovjetske eskadrile su 4 aviona tipa U-2 predislocirani na viški aerodrom, te su uključeni u sastav novoosnovane eskadrile za vezu VŠ NOV i POJ. Članovi sovjetske vojne misije bili su još Lotocki Semjon i Gorškov Anatolij. Pri proslavi 20. godišnjice viške epopeje (1964), prvo navedeni kao general-lajtnant a drugi kao general-major, bili su prisutni na otoku Visu.

358) A. Gančević, nd, Slobodna Dalmacija, str. 3, od 23. kolovoza 1974. godine, daje taj podatak. Nadalje, da je idućeg jutra, odnosno 5. lipnja, saznao vijest o savezničkom osvajanju Rima.

J. Smodlaka, Partizanski dnevnik, nd, 124—125, ukazuje da je točno u 11 sati u utorak 6. lipnja bio je kod maršala Tita u Bariju (zgrada Delegacije NOVJ), koji ga je upoznao s viješću o savezničkom iskrcavanju u Normandiji. Nadalje, da je saznao da će maršal »... danas navečer krenuti iz Barija u Vis jednom britanskom ratnom lađom u pratnji šestorice povjerenika, kao i ostalih iz njegova štaba...«. Znači, to bi bilo navečer 6. lipnja, te bi maršal Tito, prema tome, na otok Vis stigao u srijedu ujutro, odnosno 7. lipnja. Međutim, J. Smodlaka kasnije daje drugi podatak (vidjeti bilješku 360).

359) S. Odić, nd, Borba, nastavak 22, od 4. VI 1964, dalje, a u odnosu na pristizanje na otok Vis prethodnice VŠ NOV i POJ.

360) IHRPD, Zbirka MG, navedeno pismo Bakarić dr Vladimira, nd, vidjeti bilješku 356. — AVII, fotokopija izvještaja zapovjednika britanskog razarača »Blackmore« poručnika fregate Carsona o polasku iz Barija 6. lipnja i pristizanju u Komižu 7. lipnja 1944.

FO (arhiv Foreign Officea, London) 371/44272, R9107 od 7. lipnja dokument je o odlasku Tita na o. Vis; Isto, R 9070 su Churchillove direktive Wilsonu od 3. lipnja, a u vezi s prevoženjima i osiguranjem; Isto, R 9065 od 8. lipnja dokument je o izvršenim prevoženjima; Isto, R 9400 od 10. lipnja 1944. je dokument prema kojem su naređene mjere za sigurnost maršala Tita i uopće savezničkim snagama angažiranim u obrani o. Visa; FO 371/44258 od 6. lipnja 1944. dokument je o razgovorima između maršala Tita i brigadira Maclean Fitaroya (u Bariju).

J. Smodlaka, Partizanski dnevnik, str. 126, za četvrtak 8. lipnja 1944. godine navodi: »Maršal Tito krenuo je sinoć put Visa praćen dvama engleskim razaračima«. — Sinoć, to znači u večernjim satima u srijedu 7. lipnja 1944. godine, pa je pristizanje u komišku luku moralo biti rano jutrom u četvrtak 8. lipnja 1944. godine. (Ovaj pogrešan podatak dugo vrijeme stvarao je nedoumice o točnom datumu pristizanja maršala Tita na otok Vis — p. a.).

361) D. Biber, nd, »Britanci o Titu ...«, str. 12—13 i bilješka br. 6 ispod teksta iz kojeg se vidi da je ovaj podatak suglasno Public Record Office (PRO) iz Londona, s oznakom dokumenta FO 371/44273, R 10266/11/92,

a i suglasno knjizi F. Maclean, Disputed Baricade. The Life and Times of Josip Broz-Tito Marshal of Yugoslavia, London 1957, 152, bilješka 13.

362) A. Gančević, nd, Slobodna Dalmacija, str. 3 od 23. kolovoza 1974. godine.

363) S. Odić, nd, Borba, nastavak 22 od 4. lipnja 1964. godine, kao i brojni drugi, među kojima i autor ove knjige u svojim ranijim radovima, navodili su 8. lipanj kao datum dolaska maršala Tita na otok Vis, jer je tako navođeno u do tada objavljenim historiografskim i drugim djelima. Točan dan kasnije je utvrđen prema dokumentima iz britanskih arhiva, čime je potvrđeno ono što je Bakarić dr Vladimir zapisao u svojim bilješkama.

V. Krstulović, Dolazak Vrhovnog štaba i druga Tita na Vis 1944. godine, Pomorstvo, br. 7—8/1964, 233—234; Viške špilje — radna skloništa Tita, Pomorstvo, br. 7—8/1964, 284—285; Isti, Politika, Beograd, 12. srpnja 1964, na str. 13. iznio je svoja sjećanja o smještaju maršala Tita u jednoj težačkoj kući zaseoka Borovik, izravno poslije no što je stigao iz komiške luke, te da je dan-dva poslije maršalovog dolaska na otok Vis i boravka u Boroviku bombardirana i mitraljirana okolina zaselka, gdje je maršal bio smješten (dan-dva prema sada utvrđenom, značilo bi 8. ili 9. lipnja — p. a.). Nadalje, ukazuje da je odmah zatim pronađeno sigurnije boravište za maršala Tita i članove najviših centralnih rukovodstava (CK KPJ i VŠ NOV i POJ, odnosno NKOJ-a), a to u predjelu s pogodnim špiljama, iznad Borovika u pravcu vrha Hum.

364) Podaci o domaćinstvima i stanovništvu suglasno bilješci 15. prvog dijela ove knjige, a iz kojih čitalac može sagledati broj domaćinstava i stanovnika na čitavom području viškog kotara. Oni su približni i relativno točni, jer se zasnivaju na procjenama da je na otocima viškog kotara do 20. veljače 1944. godine živjelo nešto preko 8.000 stanovnika.

365) Od polovine listopada. 1943. godine na otok Vis pristižu i predstavnici sanitetske službe VŠ NOV i POJ, a ubrzo početkom siječnja 1944. godine na otoku je i sjedište većeg dijela Sanitetskog odjeljenja VŠ NOV i POJ, a povremeno i viših zrakoplovnih i artiljerijskih starješina, te brojnih izaslanika koji su poslovno zatim odlazili za južnu Italiju (npr. Zujoviić Sreten, Miloj ević Miloj e, Popović Milenti je, Velebit dr Vladimir, Ulepič Zdenko i drugi).

366) Sigurnost smještaja, boravka i rada članova centralnih rukovodstava na otoku Visu rješavana je u sklopu sistema obrane otoka, a i prema posebnim mjerama organa VŠ NOV i POJ, u čemu su svoje doprinose pružali svi štabovi'i jedinice.

367) V. Krstulović, Politika, Beograd, 12. srpnja 1964, str. 13; Isti, Dolazak Vrhovnog štaba i druga Tita na Vis 1944. godine, Pomorstvo, br. 7—8/ /1964, str. 233—234; Isti, Viške špilje — radna skloništa Tita, Pomorstvo, br. 9—10/1964, 284—285.

368) Isti, isto.

369) S. Pribičević, nd, Vis i Srbija 1944, nastavak II, NIN, Beograd, 18. prosinca 1966, str. 12. navodi svoje utiske kada je jednog srpanjskog dana 1944. bio gost maršala Tita u špilji boravištu, a u ulozi ratnog dopisnika više američkih listova. Pribičević Stojan tada je zapazio dalekozor, poklon sovjetskog maršala Konjeva maršalu Titu za njegov rođendan 25. svibnja 1944. godine, kada je izvršen i njemački desant na Drvar; krivu kavkasku sablju od tulskog srebra, poklon Prezidijuma Vrhovnog sovjeta, također poklon za rođendan; stol prekriven američkim vojnim čebetom, a na kojem su ležale jedna lupa, jedno veliko »Parker« naliv-pero, jedna crveno-plava olovka i kutije nedićevskih i ustaških cigareta, od kojih je jedna cigareta bila zapaljena; poljski telefon na jednoj stolici; vučjak »Tigar«, koji je drijemao pored Titovih nogu — dvogodišnji vučjak ranije je pripadao jednom njemačkom pukovniku.

Nadalje navodi da je dolazila Titova sekretarica Ninčić Olga (udata Humo), koja je diktate tipkala na pisaćem stroju. Također, da je došao Kardelj Eduard i neko vrijeme sjedio uz Tita. Mladi stasiti vojnici donosili bi ratne izvještaje, na što bi Tito uzimao lupu i ispitivao mape.

Na hridini sada poznate Titove špilje umetnuta je spomen-ploča s natpisom: »Ovdje je boravio i radio drug Tito 1944. u vrijeme, kada je Vis bio sjedište političkog i vojnog rukovodstva narodnooslobodilačkog rata«. U proširenom dijelu — predvorju — i sada stoje namještena 2 stola, 8 stolica i karta većeg razmjera Kraljevine SHS. U odjelu za spavanje postoji barokni drveni krevet sa slamaricom, posteljinom i vojničkom britanskom dekom zelenkaste boje i 2 stolice. U radnom dijelu špilje, gdje se nalaze stol, stolica, željezna peć i umivaonik, na zidu unutrašnjeg dijela špilje uklesani su stihovi pjesme pjesnika-borca Vladimira Nazora:

»Naš vođa od gvožđa je ali u
tom
gvožđu kuca toplo srce — s
ruke
kad je uvis diže, do oblaka
tamnih
pramen svjetla stiže

Kada hoda led mu pod
petama puca
I tako nas vodi — mi ne znamo
da l'
sin sadašnjih dana, lik iz
drevne priče

Mi kročimo za njim uvijek
čvršće i dalje
i u nama vjera još snažnija
niče.

370) Pred ulazom u drugu špilju na kamenoj gromadi borci su ispisali parolu: »Narod—Tito—Partija« i stihove pjesnika-borca:

»Misao, Riječi, Djelo
Jarbol našeg ponosa
i krila snage za
rast ove zemlje« ...

U kamenu špilje poslije je umetnuta spomen-ploča s natpisom:

»Ovdje su od lipnja do listopada 1944. godine održavane sjednice rukovodećeg dijela Centralnog komiteta komunističke partije Jugoslavije i drugih rukovodilaca Narođnooslobodilačkog rata«.

371) MNRS, 2-6-50, »Radio vijesti«, izdanje »Glasa borbe«, glasila Okružnog NOO Split, god. I, br. 8, za 10. ili 11. lipnja 1944. godine objavile su:

Važno saopćenje svim jedinicama NOV i POJ

Radio stanica »Slobodna Jugoslavija« objavila je 10. o. m. ovo saopćenje:

»Maršal Tito je sretno prešao sa svojim Štabom na drugi oslobođeni teritorij Jugoslavije. Veza će se održavati sa svima kao i ranije«.

372) Na svakoj kući na otoku Visu, a također i na značajnijim mjestima van naselja, gdje su se zbivali važniji događaji i gdje su boravila važnija rukovodstva, postavljene su spomen-ploče s odgovarajućim natpisima. Samo u mjestu Visu ima oko 40 spomen-ploča u znak sjećanja na povijesne dane u 1944. godini. U drugim naseljima i po predjelima postoje brojni spomen-zapisi. Na svim vidnijim mjestima, kućama, lukobra-

nima i po pločnicima mjesta, sela i zaselaka na otoku Visu i danas se mogu naći mnogobrojne borbene parole, obilježja i crteži, koja su crvenim minijumom ili crnom uljanom bojom ispisivana 1944. godine.

Nevenka Božanić-Bezić, u knjizi: Viški spomenici, Split 1968, 277——318; Ista, i u knjizi: Vis monografija, Zagreb 1974, zadnja strana nepaginiranog teksta. — Vidjeti i o raznovrsnim natpisima i parolama, koje su po brojnim zgradama i mnogim lokalitetima ispisivani tokom 1944. godine.

373) D. Biber, Britanci o Titu..., nd, 4.

374) Peti kongres KPJ, izd. Kultura, Beograd 1948 — citat iz referata Josipa Broza-Tita glasi:

> »Odlazak na otok Vis rukovodećih organa imao je značaj naročito zbog toga što se rat primicao kraju i što je bio poduzet čitav niz mjera u pogledu učvršćivanja pozicija nove Jugoslavije, koja se rađala u procesu oslobodilačke borbe.«

F. Trgo, Strategijsko-politički značaj otokaVisa krajem 1943. i u toku 1944. godine, VIG 3/1954, 24—26 — gdje i sam naslov rada ukazuje da general Trgo Fabijan (na otoku Visu 1944. godine bio je politički komesar 12. dalmatinske brigade 26. divizije) smatra da je otok Vis već krajem 1943. imao strategijsko-političko značenje. Autor ovog djela, pak, iznio je svoj stav o značenju otoka Visa početkom 1944. godine za NOP Dalmacije u cjelini i za snage obrane otoka, te u korelaciji s potrebama nastavka održavanja izravnih veza sa savezničkim dijelovima u južnoj Italiji. Uvjetno je taj pojam šireg značenja opravdan. Međutim, političko-strategijsko značenje u izravnom smislu vezano je za dolazak i boravak na otoku Visu jugoslavenskih političkih, državnih i vojnih rukovodstava, to jest u završnoj fazi (8. lipnja do polovine listopada 1944) viško-otočke povijesne etape.

375) M. Dželebdžić, nd, NIN od 11. XII 1977, str. 57.

376) J. Smodlaka, Partizanski dnevnik, nd, 124—126 u odnosu na sastanak s maršalom Titom u Bariju i tadašnja razmatranja o eventualnim pregovorima i postizanju sporazuma s izbjegličkom kraljevskom vladom.

D. Biber, Britanci o Titu..., nd, str. 15, ukazuje da je R. S. Stevenson nakon završenih razgovora i potpisivanja »Viškog sporazuma« u svojim izvještajima dojmove o maršalu Titu ovako zapisao:

> »Maršal čini povoljan utisak. Iznenadio me je kao eminentno praktičan čovjek. On brzo shvaća ili prihvaća mišljenje i iznosi prihvatljive razloge svoga neprihvaćanja. Samopouzdan je do krajnjih granica, ali od toga ne čini predstavu. Ima direktan i jednostavan način ophođenja.«

Ovaj Stevensonov zaključak je D. Biber naveo i u svom radu, nd, VUS br. 1049, 7. lipnja 1972, str. 34 — a prema: Public Record Office (PRO) London, FO 371/44259, R 10457/92. — Nadalje, na str. 11 ovog rada D. Biber, prema britanskim izvorima, citira: »Tito je bio od samog početka pokretačka snaga u partizanskom pokretu, kako sa vojne tako i sa političke strane. Izgleda da je njegov glavni saradnik na području organizacije Aleksandar Ranković i Edo Kardelj, njegov glavni savetnik na polju političke teorije«. — koji citat je prema PRO, London, 371/44273, R 10905/92, to jest iz preostataka arhive britanskog Obavještajnog političkog centra za Srednji istok (Political Inteligence Center Meadle East), za događaje u Jugoslaviji od travnja 1941. do ožujka 1944. godine. Pri sastavljanju surađivali su i tadašnji britanski majori Stephen Clissold (bio je stenograf i prevodilac pri razgovorima Churchill—Tito 12. kolovoza 1944. u Napulju) i Phyllis Auty, koja je kasnije, pored ostalih radova, objavila i biografiju, pod nazivom: »Tito. A Biography«, London 1970.

-'377) M. Marjanović i D. Zižić, Vis vesnik slobode, Nedjeljne novosti, Beograd, 25. kolovoza 1974, str. 27, u svom (3) nastavku feljtona navodi podatke

po izjavi Arsenić Boška, na otoku Visu 1944. godine komandanta 12. dalmatinske brigade, da je bio postrojen jedan bataljon njegove (12. dalmatinske) brigade i da mu je maršal Tito naglasio: »U prisustvu gospodina Subašića izvršićemo ti smotru bataljona«.

J. Smodlaka, Partizanski dnevnik, 128—129, navodi za srijedu, 14. lipnja: da su on i Šubašić dr Ivan trebali otputovati sinoć (tj. uvečer 13. lipnja) iz Barija za otok Vis. šubašić je otputovao 13. lipnja u 20 sati za otok Vis. Smodlaka je ostao, pošto je prekasno obaviješten. Stoga, poslije podne 14. lipnja Smodlaka dr Josip, sin mu Sloven i zastavnik Rokvić Dujo (pratilac dr J. Smodlake) prevezeni su jednim sovjetskim transportnim avionom, uz pratnju dva britanska lovca »Spitfire« s aerodroma Bari na viški aerodrom. Prelijetanje je trajalo oko 40 minuta. Smješteni su u selu Žena Glava, u jednoj kući u kojoj su se već nalazili Zečević Vlado, Kocbek Eduard, te Ribnikar Vladimir i njegova supruga. U jednoj težačkoj kući, u selu Borovik, priređena je večera, na kojoj su maršalovi gosti bili: šubašić dr Ivan, Stevenson Ralph, Maclean Fitzroy, sovjetski general Kornjejev, desetak članova NKOJ-a i Predsjedništva AVNOJ-a, među kojima i Krstulović Vicko. Večera je završila oko 23 sata, te je Smodlaki dr Josipu saopćeno da sutra 15. lipnja u 10 sati, a naknadno u 8.30 sati, bude u Vrhovnom štabu — rajon Špilja.

U navedenom dnevniku, na str. 129—140 (dani: četvrtak 15. lipnja; petak 16. lipnja; subota 17. lipnja i nedjelja 18. lipnja), predsjednik za inozemna djela NKOJ-a Smodlaka dr Josip najjasnije je iznio koji su pojedinci sudjelovali u razgovorima-pregovorima, čitav tok pregovora, te prijedloge i protuprijedloge.

378) IHRPH, dok. 1-17-24, »Otoci u borbi«, god. I, broj 25 od 15. srpnja 1944. godine. Originalan tekst čuva se u: AVII, pod reg. br. 6-1-4, k. 15A.

J. Smodlaka, Partizanski dnevnik, nd, 136—137 daje također pun tekst sporazuma. Međutim, umjesto numeracije pod 1.—5. i a)—c), a za točku 4. — on stavlja oznake A.—E. i 1)—3), a za točku D. S druge strane za početak stava: 1. — Kraljevska jugoslavenska vlada morala bi..., on je naveo: »A. Vlada (Jugoslavije) u inostranstvu morala bi ...«

379) J. Smodlaka, nd, 135—141. Na str. 139 autor navodi najvažnije ličnosti koje su bile na svečanoj večeri. Gosti: Šubašić dr Ivan; Sepić Drago, šef njegovog kabineta; tajnica; Škrivanić Filip-Gavro (Omišanin), kraljev ađutant, potpukovnik avijacije; Stevenson Ralph; sovjetski general Kornjejev; britanski general Maclean Fitzroy. Predstavnici NOP-a: maršal Tito, Kardelj Eduard, Ribnikar Vladimir, Zečević Vlado, Milutinović Ivan, Bakarić dr Vladimir, Kocbek Eduard, Smodlaka dr Josip, Ranković Aleksandar, Jovanović Arso, Krstulović Vicko, te nekoliko drugih generala, viših oficira i članova AVNOJ-a.

Na str. 140. autor navodi da je poslije večere 18. lipnja razgovarao s Kardelj em i Kocbekom, te da su razmijenjali svoja mišljenja i zauzeli stavove o težnjama NOP-a za poslijeratno razgraničenje nove Jugoslavije i Italije. U stvari odnosilo se na pokretanje zahtjeva da Beneška, odnosno tzv. Mletačka Slovenija, uz ograničenu autonomnost Trsta, i Koruška budu pripojeni matici — Sloveniji. — Hronologija, nd, 781 u odnosu na konkretne prijedloge za Vukosavljević Sretena i Marušić Dragu, te predstavnika NKOJ-a u Londonu.

FO 371/44272, R 9698 je dokumenat razgovora između Tita i Šubašića o razmjeni njihovog mišljenja o Vlatku dr Mačeku i politici HSS-e u proteklom vremenu NOB-e.

380) H. Wilson, Eight Years Overseas 1939—1947, London 1965, u svojoj knjizi daje opće podatke o britanskim aktivnostima na Bliskom istoku i Sredozemlju. Za razgovore, a iz kojih bi čitalac želio saznati više pojedinosti o njegovim shvaćanjima i namjerama, on iznosi samo ono što

je u Caserti kod Napulja tada dogovoreno. Međutim, postoji i njegova izjava koju je D. Biber, nd, Britanci o Titu..., str. 13, citirao: »Tito je na mene ostavio snažan utisak kao iskren, odlučan i skroman i ja sam impresioniran njegovim ponašanjem i sposobnošću u razgovorima, koji su se, mislim, pokazali veoma korisnim« ... a suglasno PRO, FO 371/44258, R 10187/8/92, a što je Biber objavio u VUS-u br. 1047, od 24. svibnja 1972, str. 7, pod naslovom »Tajna arhiva o Josipu Brozu«.

V. Dedijer, Josip Broz Tito. Prilozi za biografiju, Beograd 1955, 377, 0 odnosu H. Wilsona u razgovorima zaključuje: »U ponašanju generala Wilsona Jugoslaveni su osećali izvesnu nadmenost«. Isti, Dnevnik, drugo izdanje, Jugoslavenska knjiga, Beograd 1951, ćirilicom 872 stranice — zbivanja na otoku Visu i svoja zapažanja iznio je na stranama: 633, 641, 643, 646, 692, 696, 697, 700, 711, 712, 717, 724, 739, 740, 754, 755, 765, 767, 769—771, 773, 781, 788, 794, 796 i 801.

381) A. Alexander, The Alexander Memoria 1940—1945, London 1962, u svojoj knjizi iznio je i poglede na situaciju u Jugoslaviji, suglasno politici britanske vlade u vrijeme obavljanja svoje dužnosti u Italiji, navodeći 1 detalje dogovora s maršalom Titom 7. kolovoza 1944. godine.

382) Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1963, 407—408; Hronologija, 837—838; H. Stajner, Tito putuje u Italiju 1944. godine, Večernje novosti, Beograd 9. veljače 1965, str. 9; D. Biber, nd, Britanci 0 Titu..., 15—19, daje niz interesantnih podataka, a na osnovi proučavanja britanskih arhiva, o razgovorima Churchill—Tito 12. i 13. kolovoza 1944. u Napulju. Tako, od str. 19. do 25. ovaj autor navodi kako su se mišljenja W. Chuchilla mijenjala, te je na primjer 19. prosinca u bilješci svom ministru inozemnih djela Edenu, između ostalog, napisao: ...»Došao sam do zaključka da smo mi u Titu odgojili zmiju na grudima« ... (str. 22), a 11. ožujka 1945. godine istom ministru i slijedeće: ... »Izgubio sam svoju sklonost za Jugoslaviju, čija država mora ostati na osnovu sporazuma Tito—Šubašić« . .•. Jasni su razlozi, zašto NKOJ nije dopustio da britanska vlada, preko šubašića dr Ivana, nameće ostvarivanje svojih zakulisnih planova. — O sporazumu Tito—šubašić i putu maršala Tita u Italiju postoji obimna literatura. U ovom djelu, pak, iznijeti su osnovni podaci i najvažniji postignuti rezultati. — Najnovije podatke iznio je Kostić dr Uroš u knjizi »Oslobođenje Istre, Hrvatskog primorja 1 Trsta 1945.«, koja je knjiga javnosti predstavljena 26. prosinca 1978. u Beogradu.

383) Hronologija, nd, 781—782 i 807; J. Smodlaka, Partizanski dnevnik, nd, 174, navodi na čemu je premijer Churchill inzistirao pri razgovorima s maršalom Titom u Napulju, u vezi društvenog uređenja u Jugoslaviji, te što je trebalo sadržati ii kako je sastavljenkonačni tekst Deklaracije NKOJ-a.

384) D. Biber, Britanci o Titu..., nd, 18 i 19.

385) Isti, isto, 21, navodi da su W. Churchill i Tito u Napulju razgovarali i o mogućnostima savezničkog iskrcavanja u Istri. Naknadnim proučavanjima arhivske građe, autor je s tim u vezi naveo da je britanski predsjednik vlade W. Churchill :» ... čak bio spreman na razdvajanju zajedničke komande, ako Amerikanci ne bi hteli staviti na raspolaganje flotu za iskrcavanje, i krenuti sam sa britanskim snagama.« Nadalje, ukazuje da je W. Churchill u jednoj depeši generalu Wilsonu 23. kolovoza 1944. godine javio: »Nisam zadovoljan Titovim nastupima«... te »dodao da sprema operacije na severu (dakle u Istri), što će Titove snage odvući tamo« (poslije znaka izvoda prijepis je teksta D. Bibera).

386) Hronologija, nd, 807, 810—811 i 837.

387) Rodoljub Colaković, Zapisi iz oslobodilačkog rata, knj. III, izd. »Naprijed«, Zagreb 1961, 295—296, navodi: »S maršalom Titom stigli su 15. augusta na otok Vis avionom iz Italije predsjednik izbjegličke vlade dr Ivan Šubašić i ministri Savo Kosanović i Isidor Cankar u pratnji

svoje „sjenke" britanskog diplomate Ralpha Stevensona. Službeni razgovori vođeni su u špilji, sjedištu maršala Tita, predvečer 16. augusta«.
— Sutradan je Predsjedništvo AVNOJ-a u »Narodnom domu« u Visu od 18.30 sati organiziralo za uzvanike priredbu, koju su izveli članovi Kazališta narodnog oslobođenja. — Nakon priredbe, od 20 sati, u dvorištu kuće Ruljanović Mandine, Oblasni NOO za Dalmaciju priredio je svečanu večeru, kojoj su prisustvovali: maršal Tito, članovi Politbiroa CK KPJ, članovi NKOJ-a, članovi Predsjedništva AVNOJ-a, mnogi drugi politički i vojni rukovodioci NOP-a i NKOJ-a, dr Subašić s članovima delegacije izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije i drugi uzvanici (vidjeti i: D. Gizdić, nd. 565).

388') D. Biber, Britanci o Titu..., nd, 19, daje tekst dijela javne izjave maršala Tita od 17. kolovoza 1944. godine. Nadalje, ukazuje da je Tito, citirajući taj dio izjave u svom referatu na V kongresu KPJ 1948. godine, dodao: »Ova izjava bila je, razumije se, u ono vrijeme pravilna«. — IHRPH, dok. 1217-29, »Otoci u borbi«, god. I, broj 30 od 30. kolovoza 1944, na str. 1. i 2. tiskan je pun tekst »Izjava maršala Josipa Broza-Tita povodom sporazuma od 16. lipnja«. J. Smodlaka, Partizanski dnevnik, nd, 174, daje šire podatke o ovoj Deklaraciji.

389) IHRPH, dok. 1-17-29, »Otoci u borbi«, nd, 1 i 2, tiskan je pun tekst izjave maršala Tita od 17. kolovoza 1944. godine.

390) Hronologija, nd, 841.

391) D. Biber, Britanci o Titu..., nd, 21, navodi da je 31. kolovoza 1944. godine Churchill W. pisao svom ministru inozemnih poslova Edenu: »Bilo bi dobro da se podsetimo, kakva će velika odgovornost ostati na nama kada se rat završi sa Titom, koji će imati sve oružje i biće u stanju da ostatak zemlje podjarmi oružjem dobijenim od nas«. Na toj bilješci Eden je vlastoručno dodao: »Nama ta opomena gotovo nije ni potrebna. Premijer je istrajno gurao Tita, bez obzira na naša upozorenja!«

392) Naučni skup britanskih i jugoslavenskih historičara, koji je u Kuparima završen 22. rujna 1978. godine, a prema »Politici« Beograd od 23. rujna 1978, str. 19, raspravljao je o odnosima Velike Britanije i Jugoslavije, poglavito NOP, tokom drugog svjetskog rata. U odnosu na razdoblje poslije kapitulacije Italije, iznijeti su određeni stavovi.

Lj. Boban, »Britanija, Hrvatska i Hrvatska seljačka stranka u drugom svjetskom ratu«, piše da je navedeno: »U trećem razdoblju, kada je teritorija Hrvatske poslije kapitulacije Italije, postala područje od naročite važnosti za savezнички front, Hrvatska dobij a naročiti značaj u britanskoj politici. To se poklapa sa priznavanjem partizana kao vojnog partnera i, samim tim, HSS počinje gubiti u značaju. Do tog momenta je i HSS pretrpjela rasulo. Sastavljena od različitih elemenata i predstavljajući više nacionalni pokret nego stranku, HSS se raspala na desničare koji su se priključili ustašama, lijeve — koji su prišli partizanima, i srednju struju« ... i dalje: »Osnovni cilj politike vodstva HSS u završnoj fazi rata bio je u tome da se stranka što čvršće ogradi u poslijeratnoj situaciji, što je konkretno značilo da se što dublje potisne NOP. Glavni faktor s kojim je HSS u tome računala bila je Velika Britanija, uz sve prisutnije priželjkivan je da Veću ulogu u tome preuzme i Amerika. Kao najveća mogućnost u tim okolnostima vidio se pokušaj suradnje sa ustaškim krugovima, preuzimanje kontrole nad domobranstvom i oslanjanje na zapadne saveznike, sasvim mimo narodnooslobodilačkog pokreta«.

V. Kljaković, »Istra, Trst i Slovenačko primorje u drugom svetskom ratu«, ukazuje da je Churchilova namjera o iskrcavanju u Istri bila poznata, a da su Amerikanci bili energično protiv toga, ne želeći da se Churchill sukobi sa Staljinom, kojemu je više odgovaralo da Britanci svoje snage koncentriraju na La Mancheu nego na Balkanu.

Elizabeth Barkerove stavove o Srbiji (prema njenoj knjizi: British Policy in South-East Europe in the Second World War, London 1976 — prevedeno s predgovorom Bibera dr Dušana pod naslovom: »Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu«, Globus, Zagreb, tisak CGP »Delo«, Ljubljana 1978, 508 stranica) od jeseni 1944. godine opovrgao je Marjanović dr Jovan, iznoseći stvarno stanje o četničkom pokretu, suradnji četnika s okupatorima, te o britanskoj politici u vezi s četničkim planovima. — Biber dr Dušan je, pored ostalog, postavio i pitanje zašto su arhivski podaci o aktivnostima Mihailovića Draže u 1945. godini nedostupni, kao i podaci o Generalnom konzulatu u Istambulu, te i još neki drugi koji bi korisno mogli poslužiti u razjašnjavanju pojedinih dilema i omogućiti potpunije sagledavanje historijske istine.

393) IHRPH, dok. 1-17-29, »Otoci u borbi«, nd, str. 1—2, gdje se iz izjave maršala Tita vidi kako je reagirano na prijedloge Subašić dr Ivana.

394) AVII, reg. br. 7/5 i 9/5, k. 1100. — Više pojedinosti o navedenim borbama za otoke, kao i o desantu na kopno, a radi sagledavanja doprinosa Mornarice NOVJ i s otoka Visa, vidjeti: J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 291—294 i dalje s time povezano do zaključno str. 310.

395) MNRS, reg. br. 4-16-61, kompletan primjerak lista »Slobodna Dalmacija«, glasila JNOF-e za Dalmaciju, god. II, br. 64—65 od 19. rujna 1944, tiskan na o. Visu, s punim tekstom (str. 1 i 2) govora maršala Tita na proslavi dvogodišnjice osnivanja 1. dalmatinske udarne brigade u Visu 12. rujna 1944. Stav treći tada održanog i u navedenom glasilu tiskanog govora uklesan je na spomen-obilježje koje je 1964. postavljeno nasred parka dijela viške rive. — Sekretarijat Odbora za proslavu (iz viške općine: Božanić Andrija-Stevo; Nikola Repanić-Gandi; i Žitko Miće. predsjednik SO Vis; i drugi) dvadesetogodišnjice dolaska druga Tita, CK KPJ i VŠ NOV i POJ na otok Vis poslao je na odobrenje Saveznom Odboru SUBNOR-a Jugoslavije isječak iz govora druga Tita u mjestu Visu 12. rujna 1944. godine, čiji tekst je trebalo uklesati u spomen--obilježje na mjestu gdje je održan govor. Ovaj tekst-isječak bio je prema originalu u citiranom izvoru. — Od Saveznog SUBNOR-a spomenuti Sekretarijat primio je novi prepisani tekst, u kojem su bile ispuštene tri riječi i dvije rastavnice. — To je utvrđeno na sastanku rukovodilaca NOP-a viškog otočja, koji je zajedno s autorom i direktorom IHRPD u Splitu održan 25. ožujka 1979. godine.

Naime, prema tiskanom u navedenom broju »Slobodna Dalmacija« bilo je predloženo da, pored ostalog, bude uklesano: ...

> ... »onda dugotrajna borba kod Konjica, pa borba na snježnom Prenju po najvećoj zimi, bez hrane i tople odjeće; borba u Hercegovini i Crnoj Gori, pri razbijanju odvratnih narodnih izdajnika — *četnika Draže Mihailovića* — silno su očeličile Prvu dalmatinsku brigadu, koja je stala u red naših najboljih udarnih proleterskih brigada.« ...

Isti tekst, a s izostavljene naprijed navedene tri potcrtane riječi i dvije rastavnice (ovdje potcrtao autor — p. a.), na spomen-ploči uklesan, sada glasi:

> ... »onda dugotrajna borba kod Konjica, pa borba na snježnom Prenju po najvećoj zimi, bez hrane i tople odjeće; borba u Hercegovini i Crnoj Gori pri razbijanju odvratnih narodnih izdajnika silno su očeličile Prvu dalmatinsku brigadu, koja je stala u red naših najboljih udarnih proleterskih brigada.« ...

Tito, Borba za oslobođenje Jugoslavije 1941—1945, »Kultura«, Beograd 1947, 238—245, tekst je navedenog govora od 12. rujna 1944. u Visu..

T. Radošević, Ofanziva za oslobođenje Dalmacije, nd. 105—106, iznosi podatke o proslavi u Visu 12. rujna 1944, a u bilješci 207 navodi: »Iako je 1. dalmatinska brigada formirana 6. septembra 1942, tada se smatrato da je to bilo 12. septembra«. Autor navodi i druge citate iz govora

maršala Tita, te i više pojedinosti vezanih za proslavu brigade, kao i o* prethodnim i naknadnim borbenim aktivnostima njenih boraca u operacijama i bitkama za konačno oslobođenje otoka i obale Dalmacije.

396) AVII, reg. br. 7/5, k. 1100, o proglašenju 1. dalmatinske udarne brigade za proletersku brigadu; A. Kronja-Čenčo, Naš dolazak na Vis (sjećanje učesnika iz 1. dalmatinske brigade o dolasku i boravku na otoku Visu 1944), nd, 1—6.

Kao dopuna bilješke 220. ovog dijela knjige ukazuje se da je 1. dalmatinska proleterska brigada poslije borbenih aktivnosti za oslobođenje otoka Brača 23. rujna oslobodila Sućuraj na otoku Hvaru, a sredinom listopada izvršila sa, tada, svojih 1.500 boraca desant na južnu obalu ušća rijeke Neretve, istakavši se zatim u teškim borbama kod Vukovog Klanca. Koncem listopada brodovima se prebacila u Trogir, prodrla do Šibenika i 3. studenog sudjelovala u oslobođenju toga grada. Sudjelovala je u kninskoj operaciji prosinca mjeseca, a krajem godine imala je oko 2.100 boraca. U veljači 1945. istakla se u operaciji za oslobođenje Mostara, a koncem ožujka i pri oslobođenju Bihaća. Od 24. travnja do 3. svibnja vodila je teške borbe oko Klane, 6. svibnja oko Ilirske Bistrice, a svoj borbeni put završila je, neprekidno do kraja u sastavu 26. dalmatinske divizije, prodorom 15. svibnja do gr^da-luke-Monfalcone (Tržič). Odlikovana je Ordenom bratstva i jedinstva. Od samog početka osnivanja brigade u njenim redovima borili su se brojni borci i s područja viškog kotara.

397) Hronologija, nd, 880, navodi: »Generalni sekretar KPJ Josip Broz-Tito otputovao je sa otoka Visa avionom sovjetskog Ratnog vazduhoplovstva za Kraj ovu (Rumunija)«.

D. Biber, Britanci o Titu ..., nd, 21—22, navodi: »Titov tajanstveni odlazak sa Visa sovjetskim avionom utoliko više je zabrinuo Churchilla, tako da je na to češće i kasnije navraćao u svojim razmišljanjima. 20. novembra 1944. godine, Churchill je između ostalog javio generalu Wilsonu: »Moje poverenje u Tita, koje je bilo poljuljano kada sam se sa njim sreo u Napulju, bilo je uništeno, kad je on, ne plativši kartaški dug pobegao sa Visa u svim okolnostima toga odlaska«. Termin »levanted from Vis« nađeno je i u Churchillovoj belešci, upućenoj Edenu još 18. travnja 1945: »Poznato Vam je moje mišljenje o Titu kome nisam nikada verovao otkada je pobegao sa Visa, a nije platio kartaški dug«. Nadalje, a u odnosu na Churchillovu bilješku od 20. travnja 1945. godine za Sargenta, državnog podsekretara u Foreign Officeu, a povodom potpisivanja ugovora o prijateljstvu između Jugoslavije i SSSR-a, navodi da je W. Churchill zapisao: »Nema smisla da se takmičimo sa Rusijom u davanju najveće pomoći maršalu Titu. Neka on i dalje računa u prvom redu na Sovjetski Savez«. — Na str. 20, Biber dr Dušan navodi i analitička zapisana zapažanja britanskih političara, a u odnosu na ratna zbivanja i poslijeratnu ulogu KPJ u Narodnom frontu. Na kraju te analize, a na osnovi britanskih arhiva, bilo je navedeno:

> »Iako to izgleda malo verovatnim, nije isključeno da će posle rata sva politička vlast biti koncentrirana u rukama Komunističke partije. Ako će to biti tako, biće stoga, jer se jugoslavenski narod uverio na vlastitom iskustvu da je pod neprijateljskom okupacijom Komunistička partija jedina pokazala sposobnost da pruži narodu hrabro i konstruktivno vodstvo i da je ona jedina kvalifikovana da nastavi tim putem u danima mira«.

Suglasno navedenom, bez obzira na Churchillova zapažanja zavedena u britanskim arhivama, vidi se da su britanski političari, uglavnom, znali što se zbiva tokom NOR-a i što će se poslije rata zbiti u Jugoslaviji.

398) »Politika« Beograd, 13. listopada 1974, str. 12 pod naslovom: »Sa Visa u Vršac« (sjećanje Jovanovića Ise i drugih) opisuju se brojne pojedino-

sti o dolasku i boravku (od 2. do 22. listopada 1944) VS NOV i POJ u Vršcu, te se u vezi toga daje i fotos spomen-ploče. Ukazuje se da su s Visa stigli i u Vršcu boravili, pored maršala Tita nakon njegovog povratka iz Moskve, i članovi VS NOV i POJ: Milutinovic Ivan, Zujević Sreten, Popović Koča, Bakić Mitar, Velebit dr Vladimir, te iz drugih rukovodstava Ribar dr Ivan, Maslarić Božidar, Rukavina Ivan — i da su prisutni bili Šubašić dr Ivan i drugi. — Nadalje, učesnik zbivanja Stojaković Dragan-Bata i borac prateće čete VS NOV i POJ ukazuje: »Bilo je to septembra 1944. godine, kada smo sa Visa preko Barija (Italija) prebačeni u Sovjetski Savez. Posle kraćeg boravka prešli smo potom u rumunski grad Krajovu, a odatle smo se uputili u našu zemlju, da bismo u Vršac, posle dužeg putovanja stigli iz pravca Banatske Bele Crkve.«

AVII, reg. br. 2-2/7, k. 1102, Depeša komandanta 26. divizije NOVJ od 15. listopada 1944. godine (komandant divizije bio je tada na otoku Visu) iz koje se vidi da se je VS NOVJ 15. listopada 1944. godine prebacio avionom s otoka Visa u Srbiju. — Međutim, do oslobođenja Beograda, 20. listopada, na otoku Visu još uvijek su se nalazili pojedini članovi VS i drugih centralnih rukovodstava, te se načelno s tim danom i računa završetak više povijesne etape.

399) Poslije oslobođenja Beograda nastavljeni su između šubašić dr Ivana i NKOJ-a pregovori o osnivanju jedinstvene vlade. Prema sporazumu od 1. XI 1944, između ostalog, dogovoreno je da radi očuvanja međunarodno-pravnog kontinuiteta Jugoslaviju treba pred inozemstvom da predstavlja jedinstvena vlada, sastavljena većinom od predstavnika NOF-a; da se kralj Petar II ne vraća u zemlju, već da svoja ovlaštenja prenese na kraljevsko namjesništvo, koje će položiti zakletvu kralju; jedinstvena vlada polaže zakletvu i odgovara narodu, odnosno AVNOJ-u, koji je priznat kao privremeni parlament. Ovaj privremeni kompromis bio je potreban zbog međunarodnog priznanja Demokratske Federativne Jugoslavije, koji je tada automatski uslijedio. Kralj Petar II svojom odlukom od 29. siječnja 1945. prenio je svoju vlast na kraljevsko namjesništvo (dr S. Budisavljević, dr A. Mandić i ing D. Srnec). Na Krimskoj konferenciji, od 4. do 11. veljače, Staljin, Rooswelt i Churchill preporučili su da se što prije obrazuje zajednička vlada; sazove privremena Narodna skupština proširenjem AVNOJ-a s onim poslanicima posljednje prijeratne Narodne skupštine, koji se nisu kompromitirali suradnjom s okupatorom. Predsjednik NKOJ-a Broz Josip-Tito 5. ožujka podnosi ostavku, a istog dana i predsjednik kraljevske vlade šubašić dr Ivan. Dva dana kasnije, na prijedlog Predsjedništva AVNOJ-a, kraljevsko namjesništvo donosi odluku kojom se obrazuje jedinstvena vlada, u kojoj je za predsjednika vlade i ministra narodne obrane imenovan Tito, a za ministra inozemnih poslova Šubašić. U vladu su ušli i Grol Milan kao potpredsjednik i Šutej dr Juraj kao ministar bez portfelja. Osnivanjem jedinstvene vlade skinuto je s dnevnog reda pitanje međunarodnog priznanja nove Jugoslavije.

Na svom trećem zasjedanju kolovoza 1945. godine AVNOJ se konstituirao u Privremenu narodnu skupštinu. Šubašić, Grol i Šutej onemogućeni su da izvrše postavljeni im zadatak i podnijeli su ostavke. Kralj Petar II izvršio je neku vrstu »državnog udara«, oduzevši namjesnicima pravo da ga zastupaju, te preuzeo opet »vlast« u svoje ruke, što je izgledalo smiješno. Konačno, na izborima za Ustavotvornu skupštinu 11. XI 1945. izabrani su narodni predstavnici, koji su 29. XI 1945, dvije godine poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a, proglasili Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju i time onemogućili daljnja intrigiranja zapadnih sila, emigrantskih krugova i domaće reakcije u pogledu konačnog uređenja nove Jugoslavije.

400) AVII, f. 3, dok. 32, k. 400.

401) AVII, f. 10, dok. 4/32, k. 589/B.

402) AVII, reg. br. 2/1-4, k. 15. Izvještaj zrakoplovnog potpukovnika Zdenka Ulepiča od 30. kolovoza VS NOV i POJ o stanju aerodroma Negobuđa, kod Berana.

403) AVII, f. 1, dok. 1, k. 119/4; Hronologija, nd, 781 i 807.

404) J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 286.

405) AVII, f. 10, dok. 8/50, k. 589/B.

406) AVII, reg. br. 21-1/1, k. 15, Naređenje VS NOV i POJ od 8. X 1944. o privremenom podređivanju 1. tenkovske brigade.

407) AVII, f. 1, dok. 1, k. 119/1; f. 3, dok. 6, k. 119/2; f. 8, dok. 13/43, k. 483, i Hronologija, nd, 808 i 809.

408) AVII, f. 11 dok. 16, k. 15, Naređenja VS NOV i POJ od 17. VIII 1944. godine o rušenju neprijateljskih komunikacija.

409) AVII, f. 17, dok 1, k. 5, Naređenje VS NOV i POJ Glavnom štabu NOV i POJ Srbije u pogledu razvoja vojne organizacije u Srbiji, datirano 19. VIII 1944.

410) Hronologija, nd, 937.

411) J. Vasiljević, Vis tvrđava Jadrana, nd, 62.

412) N. Repanić-Gandi, sjećanja, u odnosu prelaska Partijske škole u grad Hvar; J. Smodlaka, Partizanski dnevnik, nd, 190. — Prethodna aktivnost maršala Tita u vezi s Istrom i Slovenskim primorjem: AVII, reg. br. 10-9-13, k. 26, Radio-depeša VS NOV i POJ upućena 5. IX 1944. godine drugu Kardelj Eduardu:

> »Drugu Bevcu — U duhu našeg razgovora preduzmite sve sa GS Slovenije da bi naše jedinice bile kadre brzo zaposesti teritoriju koja nam pripada.
>
> Slučaj sa biskupom Targoti biće verovatno u vezi sa pojačanom kampanjom naših suseda preko Jadrana u Istri i Slov. Primorju
>
> — Tito«.

Istog dana Kardelju je upućena i depeša radi pomoći austrijskoj KP i drugim rodoljubima oko formiranja naoružanih odreda po čitavoj Austriji, »a naročito tamo gde bi mi eventualno zaposeli« ...

413) AVII, k. 15, reg. br. 10-1, f. 1/1-3, k. 15, Organizacija Korpusa narodne obrane Jugoslavije, uputstvo povjereništva za narodnu obranu NKOJ-a od 15. kolovoza 1944. godine.

414) Narodna armija, god XX, br. 1300, 7. lipnja 1964, str. 8.

415) Hronologija, nd, 842.

416) IRPH, fond arhiva, CK KPH, br. reg. 19418, Poslednji poziv svim zavedenim slugama okupatora — od 30. VIII 1944. godine na hrvatsko-srpskom, slovenskom i makedonskom jeziku; AVII, reg. br. 8-1-4, k. 15A.

417) AVII, reg. br. 19-1, k. 15, Uputstvo VS NOV i POJ u vezi organizacije i razvitka artiljerije NOVJ od 30. VIII 1944. godine; AVII, f. 1, dok. 2/5, k. 234.

418) V. Huljić, Historija veza Teške artiljerijske brigade IV armije, nd, daje i o razvitku ove brigade brojne konkretne podatke.

419) AVII, reg. br. 1/3, k. 15, Izvještaj o zrakoplovnom osoblju i naoružanju NOVJ.

420) AVII, reg. br. 34-1, k. 15, Naredba VS NOV i POJ o organizaciji ekonomske službe.

421) AVII, reg. br. 42/1, k. 16, Proglas VS NOV i POJ njemačkim vojnicima i oficirima s pozivom da s oružjem pređu na stranu NOVJ, završava riječima: »Ovim vam se pruža mogućnost da se spasete neizbježnog uništenja«.

422) Kardelj Edvard posjetio je 17. lipnja sjedište Oblasnog NOO za Dalmaciju interesirajući se za djelatnost i dajući niz sugestija za daljnji rad pojedinih odjela i odsjeka; istog dana i predsjedniku izbjegličke vlade

Šubašić dr Ivanu objašnjeni su razvitak i rad oblasnih i nižih organa narodne vlasti. — Milutinović Ivan, povjerenik za financije NKOJ-a raspravljao je 25. lipnja s oblasnim rukovodiocem o rješenju prehrane naroda i vojske, unapređenju trgovine i privrede, a posebno se interesirao za ratnu štetu i mogućnostima obnove. Bakarić dr Vladimir pružio je 3. srpnja oblasnim rukovodiocima objašnjenja u vezi sporazuma Tito—Šubašić. Kardelj Eduard održao je 12. srpnja za rukovodioce Dalmacije, koji su se nalazili na otoku Visu,predavanje u kojem ih je upoznao s vojno-političkom situacijom u zemlji i svijetu. — Ovakvi i slični kontakti kasnije su bili još češći.

423) D. Gizdić, nd, 491—492.

424) AVII, f. 1, dok. 2/5, k. 234, Depeša VS NOV i POJ upućena 14. VII 1944. godine GS Makedonije.

425) AVII, f. 1, dok. 9/4, k. 234, Depeša VŠ NOV i POJ upućena GŠ Srbije.

426) Zb. NOR, VII, 3, dok. 69, Telegram Prve makedonske udarne brigade od lipnja 1944. godine VŠ NOV i POJ, povodom svog formiranja.

427) Zb. NOR, VII, 3, dok. 77, 80 i 103.

428) Arhiv instituta za izučavanje radničkog pokreta, Beograd (dalje AIRPB) :
reg. br. 4877, IX-1-10(44) o zbrinjavanju ranjenika NOVJ;
reg. br. 6967, XVIII, 1-4(44) o školovanju zrakoplovnog osoblja;
reg. br. 6683, VII, 1-5(44) o artiljerijskoj oficirskoj školi na otoku Visu;
reg. br. 6637, VII, 1-2(44) o snabdijevanju gorivom i mazivom.
Na osnovi ovih dokumenata slične podatke naveo je i D. Plenča u svom radu: Mjesto i uloga otoka Visa ..., nd, Pzb. 2/1964, 127.

429) AVII, reg. tor. 1/5-2, k. 37.

430) Hronologija, nd, 807, 876, 879 i 935.

431) AVII, reg. br. 18-1, k. 15.

432) D. Plenča, Međunarodni problemi Jugoslavije u drugom svetskom ratu, Beograd, 1962, 367—372. —• Detaljnije: V. Dedijer, Jugoslavensko-albanski odnosi 1939—1948, Beograd 1949.

433) Zb. NOR, VII, 3, dok. 103.

434) AVII, f. 1, dok. 9/6, k. 234.

435) D. Plenča, nd. 370—372.

436) AVII, reg. br. 10-9-13, k. 26; iHronologija, nd, 874.

437) AVII, f. 1, dok. 1, k. 119A.

438) Arhiv CK SKJ, reg'. br. 15075, str. 1—2,Izvještaj Lompar Mihaila sekretara organizacije KPJ u Švajcarskoj.

439) AVII, reg. br. 19-1, k. 15A za brigade; D. Gizdić, nd. 635, odn. V. Nazor Govori i članci, izd. Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1945, 88—90.

440) U prisutnosti maršala Tita, predsjednik AVNOJ-a Ribar dr Ivan uručio je 29. XI 1944. godine visoka odlikovanja i sovjetskim rukovodiocima, koji su boravili na otoku Visu. General-lajtnant Kornjejev, šef sovjetske vojne misije pri VŠ NOV i POJ i članovi misije pukovnik Gromov i major Saharov, odlikovani su Ordenom partizanske zvijezde I reda; kapetan Galaktionov i stariji lajtnantVerderevskiodlikovani su Ordenom partizanske zvijezde II reda; sovjetski piloti major Šornjikov, kapetan Jakimov i stariji lajtnant Kalinkin odlikovani su Ordenom narodnog heroja Jugoslavije.

441) AVII, reg. br. 14/1-1, k. 15A, Naredba Personalnog odeljenja Povjereništva narodne obrane NKOJ-a od 14. IX 1944. godine.

442) Na osnovi navedene naredbe donijet je 5. siječnja 1946. »Zakon o partizanskoj spomenici 1941.« Njime je ozakonjeno da je »Partizanska spomenica 1941« znak državnog priznanja organizatorima narodnog ustanka i prvoborcima narođnooslobodilačke borbe za velike zasluge stečene na djelu oslobođenja naših naroda.

DIO TREĆI

ZAVRŠNA ETAPA

(od 20. listopada 1944. do konca NOB-e)

GLAVA XIX

KOTAR VIS I NJEGOVO STANOVNIŠTVO U ZAVRŠNOJ ETAPI NOB-e

BORCI VIŠKOG KOTARA U JEDINICAMA NOVJ

Najveći broj viških dobrovoljaca-boraca, koji su rodne otoke napustili do kapitulacije Italije, borili su se 1944. godine uglavnom u jedinicama 8. korpusa i u sastavima Mornarice NOVJ, poglavito njenog 4. POS-a, a pojedinci i u drugim jedinicama van teritorije Dalmacije. Brojni od onih iz jedinica 8. korpusa i Mornarice NOVJ nalazili su se na otoku Visu, a za vrijeme zadnje dvije faze njegove povijesne etape. Radi općeg prikaza, iznijet će se sažete pojedinosti o borbenom putu jedinica u kojima su se nalazile i brojne grupe Višana, a za vrijeme poslije kapitulacije Italije. Potpunije podatke 0 doprinosima viških boraca u NOB-u namjerava, u posebnom djelu, izdati Udruženje saveza boraca NOR-a viške općine.

Druga dalmatinska brigada, u čijim se je jedinicama za Četvrte 1 Pete neprijateljske ofenzive borila grupa Višana, s preživjelim borcima nastavila je svoj borbeni put po istočnoj Bosni, Crnoj Gori, duž crnogorskog i južnodalmatinskog primorja. Sredinom ožujka 1944. njeni borci sastali su se s 3. i dijelovima 2. bataljona 1. dalmatinske brigade. Naime, nakon završetka Pete neprijateljske ofenzive navedeni dijelovi 1. dalmatinske nisu bili u mogućnosti da se priključe matičnoj jedinici, pa su postupno ušli u sastav 10. hercegovačke brigade, te kao njen 3. bataljon ostali sve do sredine ožujka 1944. godine. Od tada, dolaskom 2. dalmatinske brigade u Hercegovinu, 3. bataljon 10. hercegovačke brigade ulazi u sastav 2. dalmatinske brigade, kao njen 5. bataljon.[2']

Borbeni put 2. dalmatinske brigade nastavljen je zatim žestokim borbama protiv četnika i njemačkih jedinica u Crnoj Gori i Boki, te i protiv ustaško-domobranskih grupacija u Hercegovini sve do 5. siječnja 1945. godine, kada je brigada ušla u sastav 9. divizije (dalmatinske). U veljači sudjelovala je u žestokim borbama za

oslobođenje Mostara, istakavši se u likvidiranju ustaške grupacije u uporištu Široki Brijeg. U završnim operacijama sudjelovala je u oslobođenju Hrvatskog Primorja i otoka (desant na Rab i Cres), potom i Istre, gdje je 6. svibnja kod sela Šapanj vodila posljednje borbe protiv Nijemaca, zarobivši 1.333 nep rij atei jevih vojnika, ***uz*** svoje gubitke od 77 poginulih i 211 ranjenih. Za borbene zasluge brigada je 12. srpnja 1944. godine proglašena proleterskom. Veći dio svog borbenog puta izvela je izvan Dalmacije, a njeni borci isticali su se u forsiranju rijeka, često i plivajući ili pak pomoću najjednostavnijih pomoćnih sredstava, upornosti i vještini u svim borbenim radnjama, te i u širenju bratstva i jedinstva, toplo primani od stanovništva i boraca drugih jedinica NOVJ. Brigada je odlikovana Ordenom narodnog heroja, Ordenom narodnog oslobođenja i Ordenom bratstva i jedinstva. Poslije rata preimenovana je u 7. proletersku brigadu koja nastavlja tradicije 2. dalmatinske proleterske brigade.[3])

Borbeni put 1. dalmatinske udarne odnosno proleterske brigade ukratko je objašnjen,[4'] a za njenu ulogu na otoku Visu i kasnije u završnim operacijama, može se tvrditi da je ova brigada bila najudarnija pesnica 26. dalmatinske divizije.[6]) Borci 1. dalmatinske proleterske brigade, među kojima su bili i brojni i s područja viškog kotara, isticali su se u raznovrsnim aktivnostima, a posebno su pohvaljivani za uspjehe: u zauzimanju (18. rujna 1944) Sumartina na otoku Braču; uništenju dijelova njemačke 369. divizije kod Vukovog Klanca (polovinom listopada) i pri razbijanju njenih većih grupacija 22/23. listopada između Slanog i Oštrikovca (iz stroja izbačeno oko 1.200 njemački vojnika); oslobođenju Šibenika (3. studenog); a naročito za kninske operacije (do polovine prosinca); zatim tokom mostarske operacije u zauzimanju (13—14. veljače 1945) Širokog Brijega u suradnji s jedinicama 2. dalmatinske proleterske brigade. Pri sudjelovanju u završnim operacijama brigada je vodila uspješne borbe: od 20. ožujka do 1. travnja u Lici i zapadnoj Bosni, istakavši se u oslobođenju Bihaća; zatim pri oslobođenju Senja i otoka Krka; od 24. travnja do 3. svibnja oko Klane, a od 6. svibnja kod Ilirske Bistrice; da bi 15. svibnja završila svoj borbeni put u gradu Monfalcone (Tržič), na ušću rijeke Soče.[6']

U jedinicama 12. dalmatinske brigade, čiji je 3. bataljon bio pretežno sastavljen od Višana i Biševljana, svi borci i starješine zaslužni su za uspješne rezultate koje je brigada postizala za svog borbenog puta od otoka Visa do završnih borbi protiv snažnih njemačkih grupacija početkom svibnja 1945. godine, kod Ilirske Bistrice.[7])

Treći bataljon (viški) 12. dalmatinske brigade, nakon uspješnih borbi za oslobođenje otoka Brača i Šolte do polovine rujna 1944. godine, iskrcao se na obalu noću 18/19. listopada u predjelu Pisak (prva četa) i Baške Vode (2. i 3. četa), te sudjelovao u oslobođenju Makarske, Zadvarja i Šestanovca, spriječivši Nijemce da miniraju

hidrocentralu Gubavicu, a zatim i u oslobođenju Splita. Kasnije u prodoru prema Šibeniku istakao se u borbama oko Debeljaka i uništenju njemačke kolone na predjelu Konjevrata. Od 2. prosinca sudjelovao je u kninskoj operaciji, a njegova 1. četa i u gonjenju neprijatelja prema selu Padane. U veljači 1945. godine sudjelovao je u mostarskoj operaciji i u oslobođenju grada Mostara, odakle je preko Blokova stigao u predjele Igrana i Zivogošća, te morem do Filip-Jakova. Maršujući pravcem Benkovac-—Knin—Obrovac—Gračac stigao je u Liku i uključio se u borbene aktivnosti oko Donjeg Lapca. Tada su brojni njegovi borci odlikovani i pohvaljeni. Nakon oslobođenja Donjeg Lapca (24. ožujka) maršem preko Velebita prispio je da sudjeluje u oslobođenju Senjske Drage i utvrđenog Senja (9. travnja). Poslije borbi i zauzimanja Skrljeva, njegovi borci sudjelovali su u oslobođenju Sušaka i Rijeke, a početkom svibnja i u teškim borbama s njemačkim snagama koncentriranim oko Ilirske Bistrice. Gubici u borbama i potrebe formacijske popune bataljona uvjetovali -su da je'3. bataljon (viški) 12. dalmatinske brigade s vremenom popunjavan borcima i starješinama iz raznih krajeva zemlje.[8])

U jedinicama 11. dalmatinske (blokovske) brigade od 19. rujna 1943. godine borilo se 152 borca s područja viškog kotara.[9]) Poslije svog boravka na otoku Visu, oni koji su i dalje ostali u njenim jedinicama sa svojom brigadom iskrcali su se noću 13/14. rujna na otok Korčulu, a 15/16. rujna i na poluotok Pelješac, te već 20. rujna sudjelovali u borbama za oslobođenje Stona, zarobivši pri tome 300 Nijemaca. Zatim, surađujući s 1. i 12. dalmatinskom brigadom u borbama za uništenje njemačke grupacije u Vukovu Klancu, 11. dalmatinska brigada razbila je jake dijelove njemačke 369. divizije. Početkom studenoga uništila je jedan puk njemačke 264. njemačke divizije na putu Šibenik—Drniš, razbila četnike na Konjevratu i 4. listopada oslobodila Drniš. Za kninske operacije istakla se u žestokim borbama za Oštru Glavicu. Potom, opet suradnjom s 1. i 12. dalmatinskom brigadom u veljači 1944. sudjelovala je u mostarskoj operaciji i u zauzimanju uporišta Široki Brijeg. U ožujku, brigada je vodila uspješne borbe u Lici (Donji Lapac—Nebljusi) i pri oslobođenju Bihaća, zatim početkom travnja i Gospića. Polovinom travnja sudjelovala je u desantu na otok Krk i u borbama za oslobođenje ovog otoka. Početkom svibnja brigada je sudjelovala u uličnim borbama za oslobođenje Trsta, a za 3. i 4. bataljon brigade rat je završen 15. svibnja prodorom u Korušku do Klagenfurta (Celovac). Jer, navedem bataljoni predstavljali su glavninu motoriziranog odreda, osnovanog u Bazo vici 3. svibnja sa zadatkom da hitno prodire u Korušku i tamo sudjeluje u oslobođenju naselja i da spriječi izvlačenje iz Jugoslavije snažnih neprijateljevih grupacija, koje su nastojale da se probiju u Austriju i tamo predaju savezničkim anglo-američkim snagama.[10])

U kopnenim i mornaričkim jedinicama 4. POS-a i Mornarice NOVJ kao cjeline, brojni borci-partizani i partizani-mornari sudje-

lovali su u oslobođenju otoka i obale srednje i južne Dalmacije. Zatim, sjeverne Dalmacije i Hrvatskog primorja, a u završnici rata u oslobođenju obala Istre, te su osiguravali prijevoz trupa 26. divizije i drugih jedinica, uz neprekidnu borbenu suradnju, u njihovom oslobođenju Trsta i izbijanja u predjele ušća rijeke Soče. Kao vješti pomorci i smjeli partizani-mornari dali su dostojan doprinos sveukupnim uspjesima Mornarice NOVJ, na isti način kao što su svi mornarički dijelovi, ranije, doprinosili upornoj obrani otoka viško-kotarskog područja.[11])

Nadalje, od početka njihovog osnivanja pa do kraja NOB-e, manje grupe Višana ili pak pojedinci borili su se u jedinicama 3, 4, 5, 8. i 13. dalmatinske brigade. Prilikom osnivanja Prvog haubičkog motoriziranog diviziona i pojedinih artiljerijskih (pa, pt, obalno--tvrđavskih) baterija, vodova i odjeljenja na otoku Visu, njihova popuna izvršena je i od brojnih stanovnika otoka Visa, Biševa i Sveca. Kao borci-artiljerci ili pak kao borci-stručnjaci (mehaničari, artiljerijski tehničari, šoferi, radiotelegrafisti, telefonisti itd.) i rukovodioci oni su doprinosili sveukupnom razvitku i uspješnim borbenim aktivnostima artiljerijskih jedinica 8. dalmatinskog korpusa i Mornarice NOVJ[12])

Konačno, kao partizani-borci i rukovodioci, Višani su sudjelovali u djelatnostima Baze Mornarice NOVJ u Monopoliju, Delegacije i Baze NOVJ u Bariju, d u savezničkim bolnicama za liječenje ranjenika NOVJ u južnotalijanskiim gradovima i naseljima. Pojedinci, ranije od Talijana internirani i oni koji su bili u mornaričkim sustavima i na transportnim jugoslavenskim i savezničkim brodovima, dali su svoj kasniji doprinos bilo u Mornarici NOVJ, novoosnovanim prekomorskim brigadama i 1. tenkovskoj brigadi, eskadrilama NOVJ, ili pak u talijanskim partizanskim jedinicama.

U rukovodstvima NOP-a, od oblasnih (Andrija Božanić neprekidno je bio član PK odnosno Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju i partijski rukovodilac u Štabu 8. korpusa), preko onih za srednjodalmatinsko-otočko područje[13]), pa do zaključno lokalno-viših kotarskih i općinskih rukovodstava i seoskih narodnooslobodilačkih odbora, među ostalima, nalazili su se brojni prvoborci-organizatori i istaknuti aktivisti iz perioda do kapitulacije Italije. Njima su se kasnije pridružili mnogi iz mlađih generacija, koji su tokom sve tri faze više historijske etape doprinosili obrani otoka Visa i prerastanju njegove uloge i značenja sve do najvišeg stupnja, odnosno opće jugoslavenskog i međunarodnog. Svima njima, angažiranim u raznim rukovodstvima, organima i službama, a prvenstveno onima koji su se poslije 20. listopada zatekli na području viškog kotara, postavljen je problem sređivanja života i djelatnosti na otoku Visu, kako bi se što bezbolnije prebrodile sve • teškoće prouzrokovane potrebama uporne obrane otoka Visa i skoro desetomjesečnog boravka na njemu preko 20.000 ljudi.

NORMALIZIRANJE PRILIKA NA PODRUČJU VIŠKOG KOTARA

Uporedo sa oslobođenjem otoka Hvara, Brača, Šolte, Korčule-i Mljeta, te poluotoka Pelješca, odnosno u rujnu i listopadu, otok Vis su postupno napuštali odgovarajući organi narodne vlasti za pojedine otoke, te i sva okružna rukovodstva, koja su se koncentrirala,, privremeno, u gradu Hvaru. Od polovine listopada intenziviran je odlazak transportnim avionima s viškog aerodroma preostalih dijelova VŠ NOV i POJ i svih drugih centralnih rukovodstava i njima podređenih organa i službi u naselja na oslobođene dijelove Srbije, a prethodnim slijetanjem aviona na aerodrom Divci kod Valjeva. Kada je oslobođen Split 26. listopada, bilo je jasno da će otok Vis ubrzo napustiti i sva oblasna rukovodstva za Dalmaciju i njihovi podređeni organi. U novim okolnostima i pod novim uvjetima moralo se uraditi sve da preostalo stanovništvo viškog kotara što brže pristupi otklanjanju posljedica prekomjernog iskorištavanja svih resursa na otocima Visu i Biševu. Trebalo je prvenstveno pristupiti uređenju zgrada i unutrašnjosti kuća, te obnovi privrednih djelatnosti.

Pošto su sve zgrade javnog karaktera, kuće i kućice bile najprije privremena stjecišta za mnogoljudne zbjegove, bolesnike i ranjenike, a zatim stalnija boravišta velikog broja boraca operativnih jedinica i pozadinskih službi, te članova raznih rukovodstava i njihovih brojnih organa i službi, oštećenja unutrašnjih prostorija, i kućnog inventara, kao i gospodarskog, bila su takva da je bilo potrebno uložiti mnogo napora i novčanih sredstava da se sve dovede u stanje za najosnovniju upotrebu. Stočni i živinarski fond gotovo više nije postojao, ribarski inventar je prepolovljen, vinograde i sve plodorodne površine trebalo je najhitnije obraditi i spasiti od potpunog propadanja, za obnovu rada svih komiških tvornica sardina i zanatstva nedostajala je radna snaga, a trgovinu je trebalo usmjeriti za zadovoljenje potreba preostalog stanovništva. Konobe su bile gotovo potpuno ispražnjene, a veoma smanjene količine novog uroda grožđa trebalo je što prije obrati i preraditi u vino, a uporedo još više intenzivirati ribolov. Zamjenu ili prodaju proizvoda s otoka preko južno talijanskih firmi bilo je potrebno preorijentirati na tržišta u zemlji, zatim pribaviti dovoljne količine živežnih namirnica i raznovrsnih potreba za preostalo stanovništvo i stvoriti zalihe roba i inventara za obnovu domaćinstava boraca i velikog broja izJbjeglica, čiji se dolazak očekivao. Jednovremeno trebalo je: angažirati sve snage za rješavanje problema od općeg interesa, nastaviti zbrinjavanje ranjenika i bolesnika; intenzivirati lučki istovar i utovar za još uvijek obimna materijalna prevoženja; nastaviti pomaganje vojno-stručnim organima u razminiranju i otklanjanju raznovrsnih protudesantnih prepreka; te poduzimati mjere za opravku javnih objekata.

Sanitetski stacionari i provizorij umi svih stupnjeva (od Glavne bolnice 8. korpusa do sanitetskih skladišta) postupno su premještani sve do kraja rata u bolnice, lječilišta i sanitetske ustanove u naseljima na obali i unutrašnjosti zemlje. Stanovništvo otoka davalo je u rješavanju tog problema svoj puni doprinos. No, naglašava se da je razminiranje minskih prepreka ispred splitske luke izvršeno tek polovinom studenoga, od kada je bilo moguće da s otoka Visa u splitsku luku izravno pristižu Obimniji pomorski transporti. Do tada, mada u manjoj mjeri, otok Vis ostaje još uvijek centar za prihvat i dalju otpremu najvećeg dijela pošiljki i pomorskog saobraćaja iz južnotalijanskih luka[14'] i prema lukama na obali, prvenstveno prema splitskoj luci.

Operativni dio Štaba 4. POS-a predislociran je 21. listopada s otoka Visa u lučicu Spliska, na sjevernoj obali otoka Brača, a radi povoljnije borbene suradnje s jedinicama na obali. Lučica Spliska bila je zaklonjena od neprijateljskog artiljerijskog bombardiranja, a u njoj se i nalazio završetak podmorskog 'telefonsko-telegrafskog kabela, kojim je Split bio povezan s otokom Bračem. Preostali dijelovi Štaba 4. POS-a i njegovih prištapskih jedinica i ustanova, zajedno s nekim članovima ZAVNOH-a, napustili su otok Vis 28. listopada. Do konca listopada otok Vis napustili su Štab Mornarice NOVJ i pozadinski dijelovi, smjestivši se u Splitu. Početkom studenoga izvršena je reorganizacija pomorskih flotila. Iz sastava Pomoćne flotile, koja je bazirala u Splitu, Mornaričkoj stanici Vis raspoređena su 3 patrolna čamca (PČ-89 »Val«, PČ-78 odnosno bivši njemački »See Adler«, i PČ-81) i dvije barkase (br. 3 i 4). Mornarička stanica Vis, kojoj je povjerena vojno-pomorska organizacija na području viškog kotara, bila je ona koja je uspostavljena u gradu Hvaru do početka rujna a koja je na otok Vis, zapravo u višku luku, predislocirana do polovine studenoga. Do istog vremena s otoka Visa predislocirano je na odgovarajuće položaje na obali i drugim otocima cjelokupno naoružanje obalne artiljerije, te i njihove posade. U vojno-pomorskom pogledu otok Vis pretvarao se je u pozadinski garnizon manjeg značenja, a što je bilo i u suglasnosti s pomjeranjem borbenih aktivnosti prema Hrvatskom Primorju, odnosno i u unutrašnjosti sjeverne Dalmacije. Baza Mornarice NOVJ u Monopoliju rasformirana je 18. prosinca, a lučke kapetanije Mornarice NOVJ uspostavljene su u onim lukama gdje su se ranije nalazili odjelci rasformirane baze. Organi lučkih kapetanija imali su zadatak da suradnjom sa savezničkim predstavnicima reguliraju pomorski saobraćaj između južnotalijanskih i jugoslavenskih luka[15)] Tako se već krajem godine moglo točno znati koliko je pomorskim saobraćajem ukupno prevezeno materijala za potrebe NOVJ i savezničkih dijelova.[16)]

Sredinom kolovoza otok Vis je napustio britanski štab »2. Speciale Service Brigade«, a 13. listopada i njen kompletan 43. komando .(jedinica od 444 vojnika i starješine). Do tada otok je napustila i američka borbena grupa i savezničko osoblje s viškog aerodroma.

Od savezničkih dijelova svoju bazu u komiškoj luci posljednji je napustio 21. listopada britanski pomorski odred pod komandom poručnika bojnog broda Morgan Gilesa (M. Dzajls), prebaziravši se na otok 1st radi daljnje suradnje u vodama sjevernog Jadrana s dijelovima Mornarice NOVJ.[17] Uspostavljanjem baze Mornarice NOVJ na otoku Istu završen je viški period razvitka Mornarice NOVJ, a također otoka Visa kao isturene savezničke vojno-pomorske baze.

Položaj otoka Visa na Jadranu, značenje luka i u njima uskladištenog materijala, postojanje Mornaričke stanice Vis i drugih ustanova (škola, sanitetskih stacionara, brodogradilišta i radiona) a pogotovo i zbog daljnjeg korištenja viškog aerodroma bili su razlozi radi kojih su se od polovine prosinca 1941. godine na otoku Visu nalazili dijelovi 13. dalmatinske brigade, tada u sastavu 9. dalmatinske divizije. Pod zaštitom ovih dijelova i vojnoHpozadinsikih jedinica, viški aerodrom je intenzivno korišten za potrebe NOVJ i JA, a izuzetno i prema posebnom odobrenju i za savezničke potrebe u hitnim slučajevima, sve do polovine travnja 1945. godine. Od tada, s viškog je aerodroma Prva eskadrila NOVJ prebazirala na aerodrom Škabrnju, blizu Zadra. Viški aerodrom kasnije je više godina služio kao pomoćno letilište, a sa svim posljedicama koje su iz toga proizlazile u odnosu na mogućnosti ponovne obrade najplodnijih površina središnjice otoka Visa.[18]

Na otoku Biševu i dalje je postojao zarobljenički logor, u kojemu se nalazilo više stotina njemačkih zarobljenika pod nadzorom uprave logora i dvije posebne čete. Nastavljena je praksa da se zarobljenici, prema zahtjevima vojno-pozadinskih organa i organa .narodne vlasti, koriste i za obavljanje raznovrsnih radova, pa tako i za obnovu privrede i vinograda. Time je znatno umanjen i problem nedostatka radne snage za istovar, utovar ii pretovar robe i materijala u viškim lukama, kao i za obnovu porušenih i oštećenih zgrada i objekata javnog karaktera.[19])

Komande mjesta Vis i Komiža, sa smanjenim brojem ljudstva u partizanskim stražama, podređene Komandi Mornaričke stanice Vis u vojnom pogledu, a izravno za ostalu problematiku Kotarskom NOO-u i općinskim narodnooslobodilačkim odborima, regulirale su sigurnosne mjere za obavljanje djelatnosti stanovništva viškog kotara, odnosno oko 3.500 ljudi i žena, koji su tokom proteklog vremena u 1944. godini obavljali najrazličitije poslove, a koji nisu izravno bili u sustavima vojno-operativnih i pozadinskih jedinica (na takvim poslovima bilo je angažirano još oko 500 stanovnika, muškaraca srednje starosne dobi). Svi su oni nastavljali sa zbrinjavanjem preostalih ranjenika i bolesnika; pomaganjem u stalnim i tranzitnim skladištima; obavljanju poslova u brodogradilištima i radionama; ispomaganju za rješavanje brojnih potreba oko 400 polaznika tečajeva za radiotelegrafiste u zgradi »Češke vile« u Visu, s obzirom da su tečajevi prestali s radom tek 15. siječnja 1945. godine;[20]-' održavanjem prostora i objekata viškog aerodroma; te obavljanjem i dru-.gih zadataka općeg karaktera. Posebno su se oni angažirali u berbi

grožđa, obnovi ribolova i proizvodnje u komiškim tvornicama sardina te pripremama za doček izbjeglica-povratnika, jer se očekivao skori povratak onih koja su bili zbrinuti u raznim južnotalijanskim naseljima.

Pošto na otoku Visu nije postojala pogodna prostorija — sala za konferencije sa velikim brojem delegata i uzvanika, oblasna rukovodstva odlučila su da takve konferencije održe u hali »arsenala« u gradu Hvaru. Prva oblasna konferencija JNOF-a Dalmacije održana je 10. listopada uz sudjelovanje 1.100 delegata iz oslobođenih i neoslobođenih krajeva Dalmacije, te brojnih uzvanika (npr. bili su: dr Ivan Ribar, Marko Vujačić, Rodoljub Čolaković, dr Vladimir Bakarić, Franjo Frol i drugi, te predstavnici štabova 8. korpusa,. 26. divizije, Mornarice NOVJ). Za predsjednika Oblasnog odbora JNOF-a izabran je Dane Škarica, za podpredsjednika Dušan Popović i Pavao Krce, za prvog tajnika Vicko Krstulović, za drugog tajnika Drago Gizdić, za blagajnika dr Dušan Arneri, te još 17 članova Izvršnog odbora (među njima, sa otoka Visa, Andrija Božanić i Ranko Marinković). Druga skupština ONOO-a za Dalmaciju, uz prisustvo 740 delegata i više od 500 uzvanika (među njima: Vlado Zečević,. dr Vladimir Bakarić, dr Rade Pribičević, Dane Škarica, Josip Černi, Dragiša Ivanović, Andrija Božanić, hvarski biskup Miho Pušić i drugi), održana je 12. i 13. listopada. U Izvršni odbor ONOO-a izabrani su: predsjednik Vice Buljan, podpredsjednak Stevo Zečević i Tono Jelaš, tajnici dr Miloš Žanko i Drago Gizdić, te članovi dr Jerko Radmilović, Dinko Tudor, dr Milivoj Visković, Zoran Paljčok, Ante Jurjević-Baja, Ivan Kuzmić, Ivan Randić, Marija Novak, Dušan Štrbac, dr Cvito Fisković, Dušan Popović i Bogdo Nieguš. Dana 15. studenog Vladimir Nazor održao je govor omladincima,, koji su se u Hvaru okupili za predstojeću konferenciju USAOH-e. Konferencija je održana 18. kolovoza uz prisustvo više stotina delegata i u Hvaru okupljenih predstavnika rukovodstava Dalmacije, a za novog sekretara Oblasnog odbora izabran je Ante Eterović--Vili.[21]-

Nakon završenih konferencija u Hvaru, većina predstavnika novoizabranih oblasnih rukovodstava, zajedno sa dijelom delegata i uzvanika, vratili su se na otok Vis. Ovdje su dočekali 20. listopada vijest o oslobođenju Beograda. Istog dana tiskan je tim povodom vanredni broj »Slobodne Dalmacije«, čiji su brojni primjerci odmah razaslani po cijeloj Dalmaciji. Da bi se ovaj događaj dostojno proslavio, u Visu je 22. listopada održan veliki narodni miting, uz: prisustvo više tisuća ljudi, kada su o značajnoj pobjedi jedinica NOVJ i dijelova snaga Crvene armije govorili brojni istaknuti rukovodioci.[22])

Već koncem listopada vojno i političko značenje otoka Visa i čitavog područja viškog kotara svedeno je u lokalne okvire. Dana 21. listopada u Visu su se sastali predstavnici Oblasnog NOO-a, Oblasne OZN-e i Štaba 8. korpusa da prorade okružnicu ZAVNOH-a.

0 reguliranju vlasti u oslobođenim gradovima i naseljima Dalmacije. To je bio i posljednji važniji sastanak na otoku Visu članova dalmatinskih rukovodstava. Jer, članovi Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju i svi preostali njihovi organi dalmatinskog značenja svečano su ispraćeni 27. listopada, kada su u 15 sati napustili višku luku i parobrodom »Ston« krenuli prema Splitu. Također je svečano 29. listopada ispraćen predsjednik ZAVNOH-a Vladimir Nazor, kada je parobrodom iz viške luke krenuo za Split, gdje mu je predvečer priređen veličanstveni doček.[23]) U pozadini pomorskog fronta prema preostalim njemačkim snagama na Jadranu, otok Vis postaje predstražarski položaj manjih kopnenih i mornaričkih dijelova za obranu određenog sektora pomorskih granica nove Jugoslavije.

U takvim okolnostima, u viške luke početkom studenoga pristigla je prva grupa od 66 stanovnika-povratnika, koji su do tada bili zbrinuti u stacionarima južno talijanskih naselja.[24]' Pojedinačno, iz unutrašnjosti zemlje na otok Vis su kasnije u sve većem broju počeli pristizati oni koji su se iz raznoraznih razloga bili iselili za proteklo vrijeme rata, te i pojedini internirci. Na otočju pak svi su željno očekivali povratak svojih najmilijih, odnosno oko četiri tisuće onih koji su se nalazili u izbjegličkim logorima u Egiptu. Do tada su preostali stanovnici na otoku Visu upregli sve svoje snage da domove 1 domaćinstva pripreme za njihov povratak i prihvat u rodni zavičaj.

IZBORI ZA MJESNE I SEOSKE NARODNOOSLOBODILACKE ODBORE

Na sjednici Oblasnog NOO-a za Dalmaciju, koja je 14. studenoga 1944. godine održana u Splitu, odlučeno je da se po okružjima izvrše izbori za sve mjesne i seoske narodnooslobodilačke odbore. Iako su i ranije na okupiranim i slobodnim područjima vršeni javni izbori za organe narodne vlasti, prema ovoj odluci Oblasnog NOO-a za Dalmaciju trebalo je da se uz prethodnu predizbornu agitaciju sprovedu slobodni izbori po sistemu izravnog kandidiranja na zborovima birača i tajnog glasanja za željenog kandidata, prema utvrđenim kanđidatskim listama.

Za sva mjesta viškog kotara izbori su zakazani za 17. prosinac 1944. godine, jer se pretpostavljalo da će se do tog dana na otoke vratiti ranije evakuirano stanovništvo. Međutim, poslije pristizanja prve grupe povratnika početkom studenoga, repatrijacija ostalih grupa odložena je zbog zimskih uvjeta do proljeća slijedeće godine. Radi toga je Odbor JNOF-e viškog kotara organizirao tokom studenoga ii prosinca više predizbomih zborova po mjestima i selima, objašnjavajući stanovništvu da u odsustvu mnogobrojnih aktivista, tada u izbjegličkim logorima i u NOVJ, svoje povjerenje ukažu onim ljudima na otoku koji su se tokom talijanske okupacije i aneksije,

te kasnije, istakli u svom djelovanju za što brži razvitak NOP-a u svojim mjestima i dali najveći svoj doprinos u svim fazama više historijske etape.

Poslije više predizbornih manifestacija i prigodnih aktivnosti na masovnim zborovima u studenom i početkom prosinca, izbori za mjesne i seoske narodnooslobodilačke odbore na području viš-kog kotara održani su 17. prosinca. Na osnovi podataka okružne izborne konferencije[25]) za odbornike, u odsustvu onih koji su se nalazili u NOVJ i izbjegličkim logorima, izabrani su:

Za mjesto Vis

Radišić Miće Pavlov
Marinković Luka pok. Luke
Kuljiš Metod Antin
Kuzmanić Mlado pok. Andrije
Radišić Lovro pok. Andrije
Tomić Ivan Martinov
Petninović Vicko pok. Nikole
Karuza Marica pok. Ante
Brajčić Mate pok. Josipa

Za rajon Pliskog Polja

Bradanović Luka Marjana
Bralić Petar Roka
Žitko Miće Antuna
Vojković Ante Viioka
Vodanović Ante Luka
Vojković Bartul Marka

Za rajon Oključna

Božanić Luka Ivanov
Zorotović Andrija Nikole
Božanić Tina Ivanova
Božanić Marica žena Franje
Stambuk Domina žena Rudolfa

Za Kostimu

Zorotović Vioko pok. Vicka

Za mjesto Komižu

Repanić Nikola pok. Ivana
Mihovilović Šimuna Nikola--B ej ota
Dorotić Petar Antin-Donfrane
Zanki Veljko pok. Ante
Božanić Nikola pok. Petra-Goleš
Božanić Vicko pok. Ante-Milić
Vidović Andrija pok. Miha
Mardešić Mlado Nitoole-Foka
Bjažević Franjo Vickov-Francez
Reskušić Katica pok. Nifcole--Basetina

Za rajon Podšpilja

Zuanić Petar pok. Ivana
Sviličić Blaž Josipov
Borčić Miho pok. Mate
Sviličić Mar j an Josipov
Mladineo Pavao Antunov
Borčić Dobrila Ivanova

Za otok Biševo

Jončić Petar pok. Blaža
Bogdanović Petar-Miro Mihin
Mardešić Andrija pok. Ante
Bogdanović Nikola Pavlov
Bogdanović Petar Slovenko
Felanda Mate Josipov

Za otok Svetac (Sv. Andrija)

Zanki Petar Antin
Zanki Petar Stjepana

Na ovim izborima prisutni na području viškog kotara izabrali su tada one koje su smatrali najzaslužnijim u vrijeme zajedničkog boravka na otoku tokom proteklih dana 1944. godine, osim onih koji su još uvijek bili u vojnim jedinicama kopnenih i mornaričkih snaga NOVJ i onih koji su se nalazili na raznim dužnostima u višim rukovodstvima.

Time je praktično završen na čitavom viško-otočkom području onaj proces soci jalno-re volu cionarnog preobražaja i organiziranja narodne vlasti, koji su započeli utemeljivači viškog radničkog pokreta 1921. godine, razbuktali ga predizbornom borbom komiškog »Bloka radnika, težaka i ribara« i izbornom pobjedom na opöinskim izborima 1926. godine, a posebno one 1940. godine, kada su tadašnji predvodnici pokreta, sada izabrani narodni odbornici, preuzeli upravu nad općinskim vijećem u Komiži.

Poslije prosinačkih izbora 1944. godine za mjesne i seoske narodnooslobodilačke odbore, na području viškog kotara, u relativnom zatišju od ratnog vihora, ubrzavao se proces obnove i socijalističke izgradnje. Njegovi stanovnici time su tada davali svoj puni doprinos izgradnji nove Jugoslavije, za vrijeme dok su se njihova djeca ii rodbina puškom u ruci borili za iste ciljeve, a u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije.

Novoizabrani odbornici u svim naseljima viškog kotara predvodili su mjesno i seosko stanovništvo u naporima za što bržu i potpuniju obnovu poljoprivrede i svih privrednih djelatnosti. U uvjetima kada je radnih ruku bilo malo, organizirane su posebne grupe, čiji je bio zadatak da, pored obnove svojih domaćinstava, napregnu sve snage za obnovu domaćinstava izbjeglica i boraca, kao i svih samohranih pojedinaca. U velikoj mjeri svi stanovnici pomagali su pristiglim vojnim stručnjacima u njihovim naporima da se izvrši, detaljno razminiranje ranije postavljenih brojnih minskih polja, da se otklone sve raznovrsne prepreke protudesamtnog karaktera, te da se poprave i očiste sve cisterne, 'kako bi se u zimskom vremenu napunile čistom kišnicom. Izvanrednim zalaganjem svih, u odgovarajućim prilikama na zadovoljavajući način rješavani su brojni problemi. Rat se približavao kraju, a sva očekivanja na viškom području preostalog stanovništva bila su vezana za povratak boraca i izbjeglica.

U međuvremenu narodnooslobodilački odbori razgranali su svoju svestranu djelatnost.

DJELATNOST NO ODBORA OD RUJNA 1944. GODINE DO ZAVRŠETKA NOB-e

Već početkom rujna izvršen je popis svih obrtničkih radnji ii ustanovljeno je tadašnje stanje i -drugih privrednih ustanova (brodogradilišta, tvornica sardina, vinarija, zadružnih prostorija) kako bi se napravili planovi za njihovo osposobljavanje za potrebe sta-

novništva u momentu kada jedinice 26. divizije i Mornarice NOVJ otpočnu ofenzivne operacije za konačno oslobođenje otoka i obale. Ujedno su organi mjesnih vlasti nastojali da pribave podatke o tome gdje se nalaze i u kakvom su stanju transportni i ribarski brodovi, koji su do tada bili na raspolaganju jedinicama 4. POS-a, odnosno za

■ druge opće potrebe u sistemu obrane otoka Visa. Posebno su se tražili podaci za brodove vlasnika Andrije Simića i Jurja Giaconija. Pošto je bio opći problem dobavki masnoća za ishranu, pogotovo za stanovništvo, MNO Komiže izdao je odobrenje Espozito Nikoli iz južne Italije da može brodom dopremljeno ulje prodavati po cijeni od 18 Lit. za 1 litru.[26])

Stanovnici viškog kotara, angažirani na svom području u izvršavanju najraznovrsnijih vojnih i zadataka opće namjene, nisu zaboravljali svoje najmilije u prekomorskim izbjegličkim logorima. Zajedničkim pismom »Našim milim Komižanima u Africi« MNO Komiža obavijestio je izbjeglice o prilikama na otoku, izrazivši želje .svih da se oni čim prije vrate u rodni zavičaj, živi i zdravi. Berba grožđa-jematva približavala se i bilo je potrebno da se urgira kod vojnih organa i rukovodstava, kako bi se pojedinci privremeno stavili na raspolaganje narodnooslobodilačkim odborima radi obavljanja pripremnih radnji i završavanja vinogradarsko-vinarskih poslova, za opće potrebe. Ljudi su bili slabo odjeveni i obuveni, a dolazili su hladniji dani, pa su narodnooslobodilački odbori molili da se za ribare i težake, organizirane po radnim grupama i družinama, dodijeli najpotrebnija odjeća i'obuća.[27])

Pošto su novi ranjenici stalno pristizali iz područja gdje su se vodile borbe za konačno oslobođenje otoka i obale, narodnooslobodilački odbori tražili su da se pojedine zgrade-kuće isprazne radi proširenja bolničkih kapaciteta. Za te potrebe zamoljeno je 19. listopada da saveznički vojnici isprazne školsku zgradu u Komiži. Slični zahtjevi postavljani su i za pojedine zgrade u mjestu Visu, te i po selima na otoku. Novi problem stvoren je dolaskom na otok Biševo grupe od 25 Talijana izbjeglih iz Zadra, od kojih su brojni željeli

• da se prebace u Italiju.[28])

Tek od prve dekade studenoga mjeseca pojedinci se organizirano razrješavaju dotadašnjih dužnosti da bi obnovili svoja domaćinstva. Posebno je traženo da se nastavnik Andrija Stanojević razriješi dužnosti na otoku Biševu i uputi u Komižu radi organiziranja rada škole, te ujedno pomoći u odjelu za socijalnu problematiku ONO

• odbora komiške općine.[29])

U međuvremenu i kasnije nadređene instance su svojim okružnicama i drugim aktima usmjeravale narodnooslobodilačke odbore da se: kontrolira odnos organa prema strankama; prikuplja sva važnija »građa« pisanog oblika; molbe za razrješavanje vojnih i pozadinskih dužnosti izravno upućuju vojnim organima; sastave spiskovi i srede groblja palih žrtava; popisu konfiscirani i rekvirirani predmeti i dobra; popiše sav inventar rasformiranog 4. bataljona radne

brigade; razgraniče kompentencije upravnih odjela i narodnih sudova; pa je sastavljen i spisak o rekviriranoj robi i njenoj vrijednosti za ukupno 282 lica. Izvješteno je da se na otoku ne nalazi nitko iz jedinica 26. divizije, ukoliko je privremeno ranije bio upućen za jematvu ili hitne potrebe u domaćinstvu. Prema posebnom spisku popisani su stoka i oprema, rekvirirana za **12**. brigadu 26. divizije. Zatim je sastavljen vojno-evidencioni spisak obveznika rođenih od 1899. do 1926. godine.[30])

Narodnooslobodilačkim odborima podijeljena je brošura »Uputstvo za organizaciju i rad NO odbora«, koju su dostavili organi ONOO-a za Dalmaciju, a umnožili lokalni općinski NO odbori. To je bilo u vezi s već održanim izborima za mjesne i seoske narodnooslobodilačke odbore, a prethodno su sastavljene izborne liste, spiskovi glasača i glasački registri.[31])

Po završenim izborima napravljeni su spiskovi članova ONOO-a Vis, MNOO-a Vis, seoskog NOO-a za rajon Podstražje—Rukavac i za Plisko Polje, Općinskog i mjesnog odbora AF2-a Vis, te općinskog i mjesnog odbora USAOH-a Vis. Za kotar Vis, kao cjelinu, sastavljen je poseban »Pregled razvitka NOO-a od njihovog osnivanja 1942. godine pa do kraja 1943. godine«.[32]) Prema originalnim podacima najpotpunije se vidi velika razgranatost i dobra organiziranost organa narodne vlasti na području kotara za vrijeme talijanske okupacije i do kraja 1943. godine.

Prvog dana nove 1945. godine Kotarski NOO za viški kotar održao je masovni sastanak, te zapisnički konstatirao poslovanje svih odjela (preostali su samo za odjel tajništva, prosvjetni d propagandni odjel) i posebnih organa. Pojedini mjesni NO odbori sastavili su spiskove lica koji su bili angažiram u organima narodne vlasti, te i lica kojima je izdata potvrda o upisu »Zajma narodnog oslobođenja«. Konačno, mada nepotpuni, postoje i spiskovi ranjenika s područja komiške općine, s podacima o ranjavanju i liječenju za vrijeme NOB-e, a na osnovi kojih podataka su pojedinci trebali regulirati status ratnih vojnih invalida.[33])

Ovakva raznovrsna djelatnost narodnooslobodilačkih odbora, a iskazana samo prema nekoliko preostalih dokumenata, jer je najveći dio zagubljen, ukazuje da je u ratno vrijeme polagana velika pažnja rješavanju najraznovrsnijih problema.

IZBOR NARODNIH ZASTUPNIKA I POVRATAK IZBJEGLICA

Jugoslavenska armija oslobodila je cijelu zemlju. Narodnooslobodilački rat uspješno je završen, a u drugoj polovini 1945. godine počeli su se vraćati demobilizirani borci i preostale grupe ranije prebjeglih pojedinaca u unutrašnjost zemlje. Došlo je i vrijeme da stanovništvo izabere i svoje zastupnike, koji će ga predstavljati u Saboru federativne republike Hrvatske i u Ustavotvornoj skupštini nove Jugoslavije.

Poslije Okružne konferencije delegata JNOF-a za područje srednjodalmatimskog otočja, koja je održana u Hvaru 20. rujna 1944. godine, i izbora izvršnog odbora u koji su s otoka Visa izabrani Andrija Božanić-Stevo, Nikola Repanić-Gandi, Nikola Kučić i Šime Mladineo, izabrani su kotarski, općinski i mjesni odbori JNOF-a u viškom kotaru. Osim pružanja pomoći lokalnim organima narodne vlasti u rješavanju različitih problema u normaliziranju životnih prilika ovi odbori razvili su i živu političku aktivnost za predstojeće skupštinske izbore. Od početka listopada započelo je predizborno agitiranje za izbor predstavnika za Sabor Hrvatske i Ustavotvornu skupštinu Demokratske federativne republike Jugoslavije. Na velikom predizbornom mitingu, koji je 21. listopada 1945. godine održan u Visu, sakupilo se stanovništvo iz svih mjesta, sela i zaselaka otoka Visa, Biševa i Sveca. Uz sudjelovanje viških prvoboraca Andrije Božanić-Steve, Nikole Repanić-Gandija, Josipa Ilić-Šure, Vinke Marinković, te odbornika svih narodnooslobodilačkih odbora, otvoren je veliki narodni zbor. U predizbornom govoru Andrija Božanić--Stevo, zamjenik (kandidata vezane liste izbornog okruga za kotareve Brač, Hvar i Vis, između ostalog naglasio je:

»Narod otoka Visa bio je spreman na najveće žrtve. On je za obranu otoka Visa dao svoje sinove i kćeri, stavio na raspolaganje svoje kuće i svu svoju imovinu. Uvidjevši potrebu da napusti otok i u tome se žrtvovao i otišao iz domovine u Afriku da bi se Vis mogao obraniti.

Vis je odigrao veliku ulogu u oslobođenju naših otoka i obale. Mi Višani možemo biti ponosni, ali Vis se nije branio samo odavde, nego ga je branila jugoslavenska armija i mornarica, Hrvati, Srbi, Slovenci, Makedonci i Crnogorci, branili su ga pripadnici svih naroda Jugoslavije, branili su ga naši saveznici« ...

U svom govoru, tada član i Oblasnog odbora JNOF-e za Dalmaciju, Nikola Repanić-Gandi u sličnom duhu objasnio je ulogu otoka Visa i njegovog stanovništva u NOB-i, te pozvao narod da na narednim izborima izabere one predstavnike koji su ga predvodili tokom NOB-e i čije je držanje provjereno na putovima revolucije.[34'] Narod viškog arhipelaga dao je na predizbornom zboru jednodušnu podršku svojim provjerenim predstavnicima. Oni su kasnije izabrani.

Poslije održanih izbora (11. studenog) sazvani su na zasjedanje Sabor Hrvatske i Ustavotvorna skupština nove Jugoslavije. Ustavotvorna skupština je na svom zasjedanju 29. studenoga 1945. godine proglasila uspostavljanje pune vlasti radnog naroda u, od tada, Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji. Time su uglavnom završeni oni procesi borbe koji su na otoku Visu bili usmjereni prema uspješnom završetku.

Završnica rata i naknadni događaji odvijali su se upravo u vrijeme Ikada su iz izbjegličkih logora u Egiptu pokrenute velike mase izbjeglica sa namjerom da što prije pruže svoj izravni doprinos u

obnovi zemlje kao cjeline, a posebno i svojih domaćinstava u rodnim zavičajima. Manje grupe izbjeglica iz logora na egipatskom tlu počele su pristizati od 14. travnja 1945. godine. Njihovo pristizanje pojačano je tokom ljeta, a potpuno je završeno tek 24. ožujka 1946. godine. Na području viškog kotara, uglavnom, vratio se najveći broj onih koji -su evakuirani u prekomorske zbjegove (koncem veljače 1944. godine.

Naglašava se da ne postoje točni podaci o broju izbjeglica--povratnika s područja viškog kotara. Iz ukupne mase svih 28.120 izbjeglica koji su se nalazili u logorima u Egiptu, s područja viškog kotara, poznato je, bilo ih je 3.784 pojedinca. Od ukupno 7.872 izbjeglice zbrinutih u južnoj Italiji na područje viškog kotara vratilo se početkom studenoga 1944. godine **66** pojedinaca. Nije poznato ni koliko je Višana bilo među 3.682 izbjeglice koji su pristigli u južnu Italiju, a koje su odgovarajući organi NOVJ selekcijom izdvojili, te vratili u domovinu ili angažirali za potrebe baze i odjeljaka Baze Mornarice NOVJ u Monopoliju, odnosno i bolnica u južnoj Italiji. Kada se navodi da je preko otoka Visa prošlo oko 40.000 izbjeglica, onda su u obzir uzete sveukupne brojke otpremljenih izbjeglica u logore i onih koji su selekcijom isključeni iz statusa izbjeglica u južnoj Italiji, a također i na otoku Visu (najmanje preko 1.000 pojedinaca, angažiranih kasnije za obavljanje raznih poslova na otoku Visu).[35"]

Najvažnije je bilo da su sve pristigle izbjeglice-povratnike na području viškog kotara spremno dočekali lokalni organi narodne vlasti i omogućili im da nastave život i rad u okviru svojih domaćinstava, koje su njihovi sumještani u dobroj mjeri obnovili i za njihov prihvat pripremili.

GLAVA XX

REKAPITULACIJA DOPRINOSA I ŽRTAVA U NOB-i

OPĆENITO O DOPRINOSIMA STANOVNIŠTVA I ZNAČENJU OTOKA VISA

Za vrijeme talijanske okupacije i aneksije viško-otočko rukovodstvo NOP-a je u veoma teškim okolnostima, potenciranim udaljenošću otoka od kopna i preprekama za kontakte s općedalmatinskim i rukovodstvima NOP-a na bliskim otocima, bilo usmjereno na ispoljavanje velikog stupnja samoinicijative. Organiziranjem djelovanja aktiva SKOJ-a i angažiranjem svih njihovih članova u okupljanju omladine za aktivno suprotstavljanje svim mjerama okupatora, a posebno denacionalizatorskim pokušajima, već ljeti 1941. godine stvoreni su preduvjeti za uspješnije djelovanje. Omladinci su naknadno znatno pridonijeli naporima partijskog rukovodstva i članstva da povedu snažnu agitaciju među stanovništvom srednjih i poznijih godina starosti, kako bi ono prevladalo u međuratnom razdoblju nagomilane antagonističke suprotnosti razvijane između pripadnika raznih građanskih stranaka. Tako su već koncem 1941. godine stvorena jezgra aktivista NOP-a u svim mjestima, selima i zaselcima koja su djelovala kao početni organi ilegalne narodne vlasti. Do tada je opredjeljivanje omladinaca za dobrovoljni odlazak u NOP odrede na kopnu bilo takvo da je rukovodstvo NOP-a moralo ovaj problem najhitnije rješavati. Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju založio se za organiziranje ilegalnog punkta na trogirsko-rogozničkom području, preko kojega su viško-biševski dobrovoljci stupali u NOP odrede na kopnu. Ilegalnim pomorskim vezama, ostvarenim pomoću lokalnih ribarskih brodova koji su dobrovoljce prevozili do uvale Sićenice kod Sevida i uvale Dubovice na otoku Hvaru, stanovništvo otoka Visa je do kapitulacije Italije doprinosima svojih 233 partizana dalo svoj prilog razvitku NOB-e.

U međuvremenu početni organi narodne vlasti prerasli su u 1942. godini u potpuni sistem ilegalnih organa narodne vlasti u svim zaselcima, selima i mjestima, usmjeravanih preko općinskih narod-

nooslobodilačkih odbora za višku i komišku općinu, a čiju djelatnost je koordinirao Kotarski narodnooslobodilački odbor za viško--otočko područje, odnosno za novoosnovani viški kotar. Međutim, stvorena mreža organa ilegalne narodne vlasti, kao i ona partijskih organizacija i skojevskih aktiva ne predstavlja pravu sliku razgranatosti i masovnosti viškog otočkog NOP-a. Rukovodstva i organi, naime, svu svoju angažiranost u borbi protiv okupatora zasnivali su na inicijativama brojnih grupa aktivista, u kojima je organizirano djelovao veliki broj stanovnika otoka Visa, Biševa i Sveca. Muškarce i žene svih doba starosti, koji su svoju aktivnost ispoljavali i u ime brojnih nedoraslih i nemoćnih, nije bila kadra da nadvlada nikakva sila ni da zavede lukava politika talijanskih okupatora-aneksionista. Svjesni svih opasnosti, oni su bili uporni u pružanju aktivnog otpora talijanskoj denacionalizatorskoj politici, upućivali su svoju djecu u NOP odrede na kopno, ostvarivali zadatke postavljene od ilegalnih organa narodne vlasti i rukovodstva NOP-a, te štitili i zbrinjavah višku partizansku grupu i »Leteću četu«. Stoga je i bilo moguće da stanovništvo ne klone pred talijanskim kaznenim ekspedicijama, izbjegne teže posljedice, nadahne se još većom mržnjom protiv okupatora-aneksionista prti saznanju o strijeljanju **20** talaca, te jedinstveno potpomogne u razoružavanju talijanskih posada i oslobodi svoje otočko područje.

Za vrijeme talijanske okupacije organizatori, usmjeravači i najvažniji nosioci djelovanja NOP-a i aktivnog otpora okupatorima bili su predratni članovi KPJ, okupljeni u Mjesnom komitetu KPH za Komižu, odnosno partijskom i rukovodstvu NOP-a za čitavo viško--otočko područje. U njemu su bili okupljeni oni iz Komiže, rajona Podšpilja i sela središnjice otoka Visa, mjesta Visa i otoka Biševa. Ova rukovodstva razbuktavali su aktivan protutalijanski otpor i usmjeravala proces kontinuiranog odlaska brojnih dobrovoljaca u NOP odrede na kopno. Već navedem predvodnici utemeljili su početne organe ilegalne narodne vlasti i svojim inicijativama doprinijeli da brojne grupe aktivista prerastu u jedinstveni sistem akcionih i narodnooslobodilačkih odbora, od onih u zaselcima do novoosnovanog Kotarskog NOO-a za viško-otočko područje. Pošto još od propasti starogrčke isejske države nije postojao nijedan sličan organ vlasti za čitavo viško-otočko područje, koje je uglavnom administrativno-upravno potpadalo pod hvarsku komunu odnosno kasnije kotar hvarski, osnivanjem svog kotara i kotarskog upravnog organa u ilegalnim uvjetima, Višani su tada pokazali da mogu sami upravljati svojim područjem.

Svojim doprinosima u organiziranju NOP-a prednjačili su brojni pojedinci iz težačko-vinogradarskih, ribarsko-najamnih i radničkih grupacija (stalno ili povremeno angažiranih u komiškim tvornicama sardina). To su bili i najmasovniji slojevi stanovništva. U međuratnom razdoblju, uglavnom, bogatiji i srednji slojevi okupljali su se i svoju aktivnost ispoljavali u legalnim građanskim strankama, prvenstveno HSS i JNS, predstavljajući sebe kao zastupnike

interesa čitavog stanovništva, posebno bogatijih i težaika srednjeg imovnog stanja. Međutim, predstavnici siromašnih težaka, ribara i radnika osnovali su i razvili uspješnu aktivnost socijalno-revolucionarnog pokreta, predvođeni od komunista, okupljajući u njemu najveći dio ugnjetavanih i obespravljenih. U borbi za mase partijsko i skojevsko članstvo, predvođeno u predratnim godinama Andrijom Božanićem, u ilegalnim uvjetima postiglo je velike uspjehe. Oni su bili preduvjeti novom rukovodstvu za uspješno organiziranje početnog ilegalnog otpora talijanskim okupatorima-aneksionistima. Tada su Andrija Božanić i ostali članovi PK KPH za Dalmaciju doprinosili da se NOP na viškom otočju u svemu uklapa sa razvitkom otpora i oružane borbe protiv okupatora i domaćih izdajica na teritoriji Dalmacije i cijele Jugoslavije. Sto je lokalni viško-otočki NOP postigao visoki stupanj svog razvitka, u relativno najnepovoljnijim uvjetima, zasluga je svih predvodnika koji su stalno djelovali na otocima Visu i Biševu. Oni su kontinuirano širili krug aktivista i simpatizera, rješavajući uporedo vojne i političke probleme, pa su uspjeli da već u proljeće 1943. godine oko polovine stanovništva okupe u raznovrsne organizacije (KP, SKOJ, USAOH, JNOF, AFŽ), akcione i narodnooslobodilačke odbore i njihove organe, te posebne brojne grupe aktivista, ljudi i žena svih doba starosti, koji su organizirano djelovali u talijanskim garnizonima Visu i Komiži. Ti pojedinci navedeni su kao predvodnici partijskih rukovodstava i organa narodne Vlasti, pokretačkih elemenata NOP-a viškog kotara. Naoružani ilegalci, preformirani kasnije u partizanski vod, odnosno »Leteću četu« potpomagali su ostvarenju svih zadataka, te stvarali uvjete za najveći dio uspeha lokalnog NOP-a. Svi dobrovoljci-partizani, koji su napustili rodni zavičaj i borili se diljem Dalmacije i Jugoslavije, najstvarniji su doprinos stanovništva viškog kotara razvitku NOP-a do kapitulacije Italije.

Uzimajući u obzir da je stanovništvo viškog kotara moglo u relativnom zatišju dočekati kapitulaciju Italije, pošto su nastojanja okupatora i aneksionista bila tome prilagođena, treba navesti najosnovnije poticaje koji su usmjeravali stanovnike da odaberu put aktivnog otpora i punog samoprijegora. Protuokupatorska, antifašistička, sveslavenska i druge predisponiranosti, protkane tradicionalnim slobodarstvom, bile su samo osnove da se ne prihvate nametnuta rješenja okupacijom i aneksijom. Jer, protutalijansko raspoloženje, bez obzira na oblik vladavine u njihovoj zemlji, ukorijenjeno je bilo kroz vjekove protiv osvajačkih i denacionalizatorskih aspiracija susjeda sa zapadne obale Jadrana, kod svih slojeva stanovništva, bez obzira na njihovu stranačku i vjersku pripadnost. Posebno treba naglasiti da su predratni stranački sukobi ostavili trajniju podijeljenost i surevnjivost između pristalica HSS-e i jugonacionalista, a čiji predvodnici su nastojali da svoje pristalice očuvaju na okupu do završetka rata, preporučavajući im stav pasivne lojalnosti prema okupacionim vlastima. Jedino su najistaknutiji ■ekstremisti bili za aktivnu suradnju s talijanskim vlastima a radi

elimiranja utjecaja ikomunista i njihovih simpatizera među stanovništvom. U ovakvim uvjetima ilegalna organiziranost partijskog i skojevskog članstva, te njihova riješenost i aktivno djelovanje protiv svih okupaciono-aneksionističkih mjera potakle su brojne njihove predratne pristalice i simpatizere da se okupljaju u organizacije NOP-a. S obzirom da su predvodnici bili iz najsiromašnijih slojeva, te da je NOP borbu protiv talijanskih osvajača povezivao i radi uspostavljanja novog poslijeratnog društvenog sistema, veći broj pripadnika siromašnijih i srednjih slojeva postupno se opredjeljivao u skladu s procesima aktivnog otpora i borbe svoje djece.

Jer, socijalno-revoluaionamo predisponirani omladinci, zadojeni tradicionalnim slobodarstvom, smatrali su da tokom borbe protiv okupa tora-aneksionista moraju eliminirati ranije nepravde i prevlast bogatijih slojeva. Pošto su rukovodstva NOP-a i ilegalni organi narodne vlasti od samog početka i tokom razvitka bila popunjena najistaknutijim predstavnicima iz najmasovnijih radnih grupacija, čija su djeca prednjačila u aktivnom djelovanju na otočju i dobrovoljnom odlasku u NOP odrede na kopnu, većina stanovništva je već 1942. godine nastojala pružiti što veći doprinos NOP-u. Njegova sve bolja organiziranost i djelovanje, uključivanjem istaknutijih pojedinaca iz Visa i Komiže, te sela i zaselaka na čitavom području, uvjetovala je raslojavanje predratno-stranačke usmjerenosti, a u pravcu masovnog opredjeljivanja za NOP. Može se zaključiti da su beskompromisna angažiranost partijskog i skojevskog članstva u razvitku aktivnog otpora, samoprijegor i odlučnost omladine iz siromašnijih slojeva, masovan odziv i dobrovoljni odlazak u partizanske odrede na kopno, uz neprekidno usavršavanje ilegalnog sistema narodne vlasti i aktivnosti viških ilegalaca-partizana, bili osnovni pokretački elementi permanentnog uspona NOP-a viškog kotara do kapitulacije Italije.

Stoga su organizatori poticali one vrijednosti i vrline koje su bile ukorijenjene u najvećem dijelu stanovništva, spremnog da se u aktivnom otporu Talijanima angažira i za dalekosežnija rješenja borbe za oslobođenje čitave Jugoslavije d za stvaranje novog društvenog sistema. Ova spremnost, kroz izrazito samopožrtvovanje i neizrecive doprinose stanovništva viškog kotara, u potpunosti je došla do izražaja u zbivanjima poslije kapitulacije Italije.

Proces dobrovoljnog prijavljivanja i mobiliziranja bio je takav da je gotovo cjelokupno sposobno stanovništvo uključeno u novoosnovane vojno-operativne i pozadinske jedinice, službe, radne grupe i čete, organizirane ribarske družine, posade brodova viške flotile d transportnih brodova, osoblje za prihvat i njegu ranjenika i bolesnika u novoosnovanim bolnicama i sanitetskim provizorij umima, te u prihvatno-otpremnim centrima za mase izbjeglica. Ovaj proces otpočet polovinom rujna 1943. godine neprekidan je i svoj najveći uspon dostiže uporedo s prerastanjem lokalnog u općedalmatinsko značenje i ulogu otoka Visa početkom 1944. godine. Od

tada doprinosi! lokalnog stanovništva dio su ukupnih doprinosa svih ostalih angažiranih u upornoj obrani otoka Visa i rješavanja velikog broja problema dalmatinskog, jugoslavenskog i međunarodnog značenja.

Od proglašenja najstrože pripravnosti na otoku Visu 20. veljače 1944. godine, od kada je čitav otok jedinstven ratni garnizon i vojno-poimorska tvrđava NOVJ i isturenih savezničkih dijelova, za borbu nesposobna polovina stanovništva (starci i starice, djeca, bolesni i nesposobni) evaKuirana je u prekomorske zbjegove. Druga polovina, odnosno sposobni za vojne i bilo kakve pomoćne dužnosti permanentno su bili u borbenoj spremnosti i punoj angažiranosti u izvršavanju najrazličitijih zadataka. U praksi, svi oni smatrani su i djelovali su kao i pridošli borci i pomoćno osoblje u obrani otoka i obavljanju time vezanih potreba. Oko tisuću njih nalazilo se na otoku Visu u borbenim jedinicama (26. divizije, 4. POS-a, artiljerije, Viškom dobrovoljačkom bataljonu), a isto toliko u vojno-pozadinskim jedinicama i ustanovama (u četama i vodovima: partizanskih straža, etapnoj stanici, pri logoru ratnih zarobljenika, u četama za borbu protiv pete kolone, u grupama za zaštitu objekata; pri bolnicama, prihvatilištima zbjegova, skladištima, lučkim kapetanijama, na izvidno-signalnim stanicama itd.). Preostalih oko dvije tisuće angažirano je za najraznovrsnije radne zadatke (iskrcaja, ukrcaja i pretovara; izgradnje fortifikacionog sistema; radova na uređenju aerodroma; dopremanja borbenih i životnih potreba operativnim jedinicama; pomoćnih poslova u bolnicama i prihvatilištima zbjegova; održavanju zgrada i unutarnjih prostorija; organiziranog ribolova; proizvodnje u tvornicama konzervi; komunalne službe; popravka u radionicama i brodogradilištima itd.), a organizirani u radne grupe i sustave slične vojnim jedinicama. Na taj način svi stanovnici, osim malog broja nedorasle djece, preostalih na otocima Visu i Biševu, davali su svoj puni borbeni d radni doprinos prema planovima Operativnog štaba za obranu otoka Visa.

U takvim okolnostima sva materijalna dobra (domaćinstva i inventar, brodovlje i sav pribor, itd.) i proizvodi rada viškog stanovništva bili su u potpunosti na raspolaganju vojnom i političkom rukovodstvu, a za podmirenje životnih i potreba vojnog karaktera. Naglašava se da je od početka siječnja do polovine rujna 1944. godine na otoku Visu prosječno svakodnevno boravilo najmanje 20.000, a maksimalno ponekad i do 30.000 ljudi (boraca, ranjenika i bolesnika, izbjeglica, angažiranih u raznim službama i za razne zadatke, prolaznika i uzvanika, te stanovnika). Apstrahirajući prehranu i osiguranje raznih potreba sistemom snabdijevanja, treba naglasiti da su iz lokalnih izvora crpljene sve zalihe za dopunske potrebe. Sve u domaćinstvima i u skladištima zatečene količine živežnih namirnica i upotrebljivih artikala utrošene su za opće potrebe. Također i najveće količine dvogodišnje proizvodnje vina (prije rata oko 1.000 vagona godišnje, smanjeno je za četvrtinu 1943, a još toliko u slijedećoj godini) i jednogodišnjeg uroda grožđa, voća

i povrća, te ulova svježe ribe bili su na raspolaganju braniteljima otoka (dnevno, dijeljeno je po osobi pola litre vina). Pošto su lokalni organi narodne vlasti inicirali trgovačku razmjenu tvornički prerađene konzervirane i ručno usoljene ribe u barilima za živežne namirnice dii gotov novac sa talijanskim firmama u južnoj Italiji, ti aranžmani nastavljeni su inicijativama Oblasnog NOO-a za Dalmaciju. Samo od polovine travnja do polovine rujna 1944. godine Talijanima je prodato 65.000 kg konzervirane ribe i 282.414 kg ribe usoljene u barilima, pretežno od organiziranog ribolova viško-biševskih družina, a protuvrijednost iskorištena je za podmirenje općih potreba branitelja otoka i za raznovrsne nabavke. U situaciji prenapučenosti, sve cisterne za vodu bile su iscrpljene. Okolnost da je često lakše bilo doći do vina nego vode najrječitije ukazuje kakve je sve probleme trebalo savladati. Pošto je svojina tada za stanovnike otoka Visa bila apstraktan pojam, prirodno je da su sve stvari u domaćinstvima bile zajednička svojina. Jednom riječju, sva materijalna dobra korištena su onako kako je to bilo najpogodnije u određenim okolnostima, pa bilo za potrebe vojske ili zbrinjavanja pridošlih izbjeglica.

Za NOP u cjelini otok Vis je jedinstven mikrorajon, za kojeg su do tada centralna rukovodstva, a na inicijativu i prema preduvjetima koja su stvorila dalmatinska rukovodstva, donijela odluku da se uporno brani i obrani relativno krupnim snagama 26. divizije i Mornarice NOVJ. Parobrodom »Bakar« uspostvaljene veze iz viških luka, također, trajno su kasnije povezivale istočno-jadransko područje sa savezničkim dijelovima u južnoj Italiji. Razvijen je intenzivan pomorski saobraćaj s velikim transportnim kapacitetima za prijevoz materijala i ljudi, a što u tadašnjim prilikama nije bilo moguće ostvariti zračnim transportima. Bez uporne obrane otoka Visa bilo bi nemoguće pristizanje znatnih količina savezničke materijalne pomoći, a još manje zbrinjavanje velikog broja izbjeglica, teških ranjenika i bolesnika izvan teritorije Jugoslavije. Realno se može tvrditi da je preko otoka Visa zbrinuto oko 40.000 izbjeglica, te oko 15.000 ranjenika i bolesnika (računajući borce i izbjeglice, koji su medicinski tretirani). Na otok Vis dopremljeno je preko 20.000 tona vojne opreme za NOVJ i djelomično za savezničke potrebe. Pošto je od polovine listopada 1943. do konca svibnja 1945. godine iz južne Italije u jugoslavenske luke morem prevezeno ukupno 64.802,74 tone vojnog (naoružanja i opreme) materijala i drugih potreba (hrane, odjeće, obuće, goriva i maziva, itd.), od čega za jedinice NOVJ 49.768 tona, može se tvrditi da je preko otoka Visa pristiglo još oko 30.000 tona robe za prehranu i ostale životne potrebe vojske i stanovništva. Jer, osnovne količine pristizale su tokom 1944. godine, kada su luke na otoku Visu skoro isključivo bile u mogućnosti da prihvate najveći dio ove savezničke materijalne pomoći. Od ukupnih količina primljene pomoći brodovima Mornarice NOVJ prevezeno je 45.754,76 tona, a savezničkim 16.047,98 tona. Nepotrebno je naglašavati koliko su napora uložili angažirani na obainim

i skladišnim poslovima za iskrcaj, pohranu i otpremu ovako velikih količina roibe. Raznovrsni podaci ukazuju da je preko otoka Visa prošlo pomorskim prevoženjima s jedne na drugu obalu Jadrana oko 100.000 vojnih i nekoliko stotina tisuća civilnih lica. Međutim, realno se može tvrditi da je tokom 1944. godine preko otoka Visa ukupno prošlo oko 200.000 ljudi. Značenje otoka Visa u zbrinjavanju ranjenika i bolesnika, izbjeglica i u prihvatu savezničke pomoći bilo bi, samo po sebi, dovoljno kao ekvivalent riješenosti da se ovaj otok uporno brani i obrani.

Međutim, mnogo je veća njegova uloga u vojnom i političkom pogledu za razvitak oružane borbe i postizanje dalekosežnijih ciljeva jugoslavenskog NOP-a. Za 26. diviziju značio je obrambeno uporište i ishodište ofenzivnih aktivnosti, na kojem otoku su njene jedinice dostigle najveći stupanj obučenosti, svoje opremljenosti i popune boračkim i rukovodilačkim kadrovima. Za Mornaricu NOVJ bio je najvažnija pomorska baza iz koje je omogućena sigurna aktivnost njenih borbenih efektiva i iskorištenje najvećeg dijela njenih transportnih kapaciteta. S osloncem na otok Vis Mornarica NOVJ kršila je njemačku pomorsku prevlast na Jadranu, povezujući istovremeno otok Vis pomorskim vezama s brojnim punktovima NOP-a na otocima i obali duž istočnojadranskog pojasa. Time je razbijena njemačka blokada i stvoreni su preduvjeti za konačno oslobođenje otoka i obale. Prvi haubički motorizirani divizion osnovan je i kompletno opremljen na otoku Visu, a također i više artiljerijskih baterija raznovrsne namjene, čime su stvoreni preduvjeti za kasnije osnivanje najvećeg broja artiljerijskih jedinica **8**. korpusa. Jugoslavensko ratno vazduhoplovstvo na otoku Visu imalo je prvi stalni aerodrom u zemlji, te mogućnost koordiniranja aktivnosti sa savezničkom avijacijom. Kao višenamjenska vojnopomorska baza i neosvojiva tvrđava NOP-a na Jadranu otok Vis bio je prihvatno-otpremno, snabdjevačko, pomorsko-saobraćajno središte te središte za obuku vojnih i političkih kadrova, a njegovo značenje dopunjuje se time što je bio glavni centar komandiranja i veza u vrijeme kada je otok Vis bio sjedište političkog i vojnog rukovodstva NOP-a. Za savezničke dijelove, a kako su ga Britanci i službeno nazivali, otok Vis bio je isturena baza njihove specijalne jadranske brigade (Adriatic Brigade, Forward Baze, Island of Vis) za zamišljene ciljeve, a koji su se u praksi realizirali samo suradnjom s jedinicama NOVJ u borbi protiv zajedničkog neprijatelja. Naglašava se da je isturena baza i za savezničke dijelove imala vojnu, pomorsku i zrakoplovnu namjenu.

Treba priznati da su anglo-američki savezнички dijelovi (kopneni, pomorski, zrakoplovni) znatno doprinijeli obrani otoka Visa[30] Također treba reći da bez savezničke pomoći ne bi bilo moguće osigurati zbrinjavanje velikog broja ranjenika i masa izbjeglica izvan zemlje. Suglasno tome kontinuirano je pristizala materijalna pomoć i održavane su veze s južnom Italijom. U sklopu tih činjenica značenje otoka raste, a bez njih imalo bi kudikamo sporedniju ulogu. Nije

bila bitna jačina sveukupnih savezničkih kopnenih, pomorskih i zračnih efektiva angažiranih za obranu otoka Visa (oko 2.000 ljudi, te vrhunska tehnika), važnija je bila njihova prisutnost i saznanje da se u južnoj Italiji nalaze tako snažne savezničke snage koje su bile kadre onemogućiti njemačke planove da zauzmu otok Vis i unište njegove udružene branitelje. Nijemcima je to bilo jasno.

Operativno-taktičke snage NOVJ pojedine otoke mogle su uporno braniti, suradnjom s mornaričkim dijelovima, ili ih pak blagovremeno napustiti. U tadašnjim uvjetima obrana otoka protiv tehnički nadmoćnijeg neprijatelja veoma je bila riskantna. Jedinice 26. divizije, uz suradnju Mornarice NOVJ, nisu uspjele spriječiti njemačko osvajanje otoka Korčule. Koncentrirale su se na otok Vis zajedno s masama izbjeglica, ranjenika i (bolesnika, gdje se je nalazilo i cjelokupno stanovništvo otoka. Tada nitko nije potcjenjivao njemačku opasnost, a sigurnost evakuiranja na kopno, s u Jadranu isturenog otoka, bila je veoma neizvjesna. U tim okolnostima otok Vis se morao uporno braniti uz pomoć saveznika za evakuirani e neboraca u južnu Italiju, te borbenu suradnju savezničkih dijelova na otoku Visu. U tom smislu oblasna rukovodstva za Dalmaciju i Operativni štab za obranu otoka Visa inzistirali su da VŠ NOV i POJ donese svoju konačnu odluku.

U datim okolnostima pak VŠ NOV i POJ jedini je bio u mogunosti da isposluje i dozvoli savezničko angažiranje i svoju odluku 0 upornoj obrani otoka Visa izdao je u momentu kada je ona bila najsvrsishodnija. Zbog toga VŠ NOV d POJ radio-naređenjima i preko svojih opunomoćenika, a također inicijativama organa svojih odjela (sanitetskog, artiljerijsko-tehničkog, inženjerijskog, itd,) najizravnije je dspoljavao svoju angažiranost u obrani otoka Visa, kao 1 u rješavanju krupnih problema. Posebno je usmjeravao politiku NOP-a u kontaktiranju sa savezničkim organima u južnoj Italiji. U tim okvirima kretale su se inicijative oblasnih rukovodstava za Dalmaciju, kojih je uspješna djelatnost došla do punog izražaja. Privremena podređenost Mornarice NOVJ Štabu **8**. korpusa, a time i Operativnog štaba za obranu otoka Visa (u kojem su odlučujući vojni organi bili komandant i politički komesar Mornarice NOVJ i 26. divizije), bila je usklađena sa izuzetnim stanjem. Logično i jasno je bilo da je novi vid oružanih snaga NOP-a naj izravni je podređen VŠ NOV i POJ, čijim dolaskom na otok Vis se u tome smislu sve i odvijalo bez ikakve posebne usmene ili pisane zapovijesti o bilo kakvom reorganiziranju podređenosti.

Odlukom VŠ NOV i POJ, koja je uslijedila nakon rješenja anglo-američkih saveznika da se angažiraju suglasno ranije đonijetim općim odlukama Teheranske konferencije, osigurano je zlbrinjavanje ranjenika d bolesnika, masa izbjeglica i neboračkog stanovništva s otoka Visa na najpogodniji način. Pošto Nijemci nisu bili u mogućnosti da desant izvrše do polovine veljače 1944. godine, kasniji njihovi eventualni pokušaji sigurno ne bi bili uspješni. Naime, borci na

otoku već su bili pripremljeni za upornu obranu a uz sudjelovanje,, u raznim oblicima, i cjelokupnog preostalog otočkog stanovništva. Sve provizornosti planski su se preorijentirale na trajnija rješenja, kako bi se snage obrane pripremile za konačno oslobođenje otoka i obale. Svojim aktivnostima s otoka Visa ove snage su za to ostvarivale sve preduvjete i uspješno izvršile planirane zadatke. U međuvremenu, omogućile su da se na otoku Visu tokom 1944. godine ostvari ono po čemu je otok Vis imao dalmatinsko, jugoslavensko i međunarodno značenje. Ostvarenja s time vezana objašnjena su, a također i doprinosi udruženih branitelja, stanovništva, te rukovodstava svih stupnjeva.

Stjecajem svih okolnosti otok Vis je bio predodređen, a planskim djelovanjem pripremljen, za operativna vojna i strategijska politička ostvarenja jugoslavenskog NOP-a. Brojni stanovnici viško-otočkog područja za ostvarene ciljeve dali su svcj značajan doprinos.

— Pred kapitulaciju Italije na području viškog kotara računalo :se sa preko 3.000 aktivista (krajem srpnja 1943. na području komiške •općine 1.168 evidentiranih i brojni s njima povezani, a slično i na području viške općine) i boraca (233 u NOPO i NOVJ na kopnu i oko 30 u viškoj »Letećoj četi«).

— Svibnja 1945. godine bilo je 191 (težaka 147, radnika 35, namještenika 9: od toga 156 muškaraca i 35 žena) članova KPJ. Na dan 1. rujna 1948. godine bilo je 402 (287 težaka, 80 radnika, 35 namještenika i 1 obrtnik; od toga 248 muškaraca i 118 žena, a 36 omladinaca i omladinki) članova KPJ.

— Krajem 1943. godine u organizacijama SKOJ-a bilo je preko 300, a svibnja 1945. godine bilo je učlanjeno oko 700 omladinaca i omladinki.

— U NOP odrede i NOVJ ukupno je stupilo 1.032 (1941. godine 13, od toga 1 u Splitski NOPO, a ostali naoružani ilegalci i organizatori NOP-a na viško-otočkom području; 1942. godine 118, od toga u NOP odrede na kopnu 95; 1943. godine 829, od toga u NOVJ do 8. rujna 137 dobrovoljca; 1944. godine 67; i 1945. godine 5) boraca. Od toga 597 omladinaca (441 članova SKOJ-a, ostalo USAOH-a). Status dobrovoljaca-partizana računa se za njih 348, iako je među 684 ostalih bilo mnogo onih koji nisu podlijegali vojnoj obavezi (pogotovo kada se uzme da je od 10. rujna do kraja 1943. godine u NOVJ stupilo 692 pojedinca). Nadalje, treba naglasiti da brojni od onih stanovnika koji su poslije kraja veljače 1944. godine ostali na području kotara i aktivno bili angažirani na raznovrsnim djelatnostima nisu regulirali status borca ili aktivnog učesnika NOP-a. Naime, postojao je kriterij um tzv. »neprekidnosti učešća do kraja NOB-e«, što obzirom na okolnosti poslije 26. listopada 1944. godine, odnosno normaliziranja prilika na otočju, nije bilo moguće riješiti. Ranije svestrano angažirani, slično kao i ostali branitelji otoka Visa, morali su se prilagoditi procesu normaliziranja prilika. U sadašnjim uvjetima, a po novim kriterijumima, nastoje svoj ratni status aktivnih učesnika NOP-a regulirati oni, koji svoje pravo još nisu ostvarili.

— U fašističke logore prisilno je odvedeno 171 lice.

— U izbjegličke logore van domovine, od kraja ožujka 1944. pa najkasnije do veljače 1946. godine, zbog potreba uporne obrane otoka Visa evakuirano je i boravilo 3.784 za borbu nesposobnih (djece, staraca i starica, bolesnih i nemoćnih) pojedinaca. Objašnjeno je za obavljanje kojih zadataka, vojne i opće prirode, su bili angažirani svi oni koji su stalno boravili, tijekom 1944. godine na području viškog kotara.

Ovi zbirni podaci ukazuju da je stanovništvo viškog kotara, računajući i izbjeglice, gotovo cjelokupno (izdajice su likvidirane presudama narodnog sudstva; nekoliko desetina njih evakuiralo se sa otočja, od kojih su pojedinci bili u vojnim formacijama i raznim organima NDH, odnosno, okupatora) bilo organski povezano sa NOP--om i dalo veliki doprinos uspješnom razvitku NOB-e. Najveći doprinos dali su brojni pojedinci — žrtve za slobodu.

— U NOP odredima, NOVJ i JA poginulo je 222 (134 omladinca i omladinki, od kojih 77 članova SKOJ-a; 31 član i 4 članice KPJ; 53 ostalih rodoljuba) borca. Od toga bilo je 209 muškaraca i 13 žena. — Talijanski okupatori na otoku Visu strijeljali su 20 rodoljuba-taoca. Omladinski rukovodilac Nikola Marinković-Top herojski je poginuo u rodnom mjestu Komiža. Josip Radišić-Malenko, jedan od predvodnika NOP-a viško-otočkog područja iz zasjede je ubijen od Talijana. Predratnog sindikalnog predvodnika Nikolu Mardešić-Pošćera ustaše su umorile u logoru Stara Gradiška. Od ustaša ubijen je u Zagrebu Vinko Sonjara, jedan od istaknutijih predratnih predvodnika komiške' organizacije SKOJ-a. — U logorima, zatvorima i internaciji, sa već navedenima, poginulo-umrlo je 5 ljudi. — Na otoku Hvaru, vršeći svoju dužnost, poginuo je Branko Mandaković, sekretar Kotarskog komiteta KPH za viški kotar. Pored toga, vršeći svoje dužnosti i u borbama poginuli su **2** člana općinskih, **1** član mjesnog partijskog komiteta.

Svega, za ciljeve NOB-e svoje živote položilo je 255 žrtava.

— Od posljedica zadobijenih u borbama, do početka 1947. godine, umrlo je 12 (4 iz viške i **8** iz komiške općine) boraca.

Ukupno, za ciljeve slobode i novog društvenog uređenja bilo je 277 žrtava.

— Status ratnih vojnih invalida, sa boračkih osnova, priznat je 59-torici pojedinaca sa područja viškog kotara.[41)]

Konačno, sažeta ocjena borca-pjesnika Jure Franičević-Pločara, prvog komandanta Prve otočke odnosno 12. dalmatinske brigade, te tijekom zbivanja na otoku Visu sekretara Okružnog komiteta KPH za srednjodalmatinsko-otočko područje, a u odnosu na otok Vis za vrijeme njegove historijske etape, glasi:[42)]

»Ovdje je svaki kamen bio puškarnica
i svaki čovjek štit slobode
Uspomena na te dane neka živi
trajno kao kamen
ovih životima obranjenih obala.«

BILJEŠKE

DIO TREĆI

1) Vidjeti bilješku 236 prvog dijela ove knjige, a za sudjelovanje viških boraca u borbama na Donjim i Gornjim Barama od 6. do 9. lipnja 1943. godine.

2) VE II, t. 7, 382, za 1. dalmatinsku brigadu, str. 383 za 2. dalmatinsku brigadu, i str. 379 za 10. hercegovačku brigadu.

3) Isti, isto, str. 383; M. Mihajlović, Tito odlikovao brigadu slobodarske Dalmacije (Proslava 36-godišnjice Druge dalmatinske proleterske brigade), Politika, Beograd 9. X 1978, str. 5 navodi: da je u Kruševcu 8. listopada 1978. godine Vrhovni komandant JNA Broz Josip-Tito odlikovao Drugu dalmatinsku proletersku brigadu Ordenom zasluge za narod sa zlatnim vijencem. Nadalje, da je kroz brigadu u NOR-u prošlo oko 7.500 boraca, od kojih su 22 proglašeni za narodne heroje.

4) Vidjeti bilješke, u »Dio drugi« ove knjige, pod brojevima 220 i 396, a koje se odnose na borbeni put 1. dalmatinske proleterske brigade.

5) Vidjeti bilješke u »Dio drugi« ove knjige, pod broj 101—103 i 216, a koje se odnose na borbeni put 26. dalmatinske divizije. — T. Radošević, Ofanziva za oslobođenje Dalmacije (1. IX—9. XII 1944), Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965, šire opisuje najznačajnije borbe i operacije u kojima su sudjelovale jedinice 26. dalmatinske divizije, te i druge jedinice, a od 1. rujna do 9. prosinca 1944. godine.

6) Više podataka o borbenom putu ove brigade, a u najsažetijem obliku u: VE II, t. 7, 381 i 382.

7) Vidjeti bilješku, u »Dio drugi« ove knjige, pod 39, a za komandni sastav i borbeni put 1. otočke odnosno 12. dalmatinske brigade. Više sažetih podataka postoji u: VE II, t. 2, 220.

8) I.(Ivanko) Kuljiš, Viški bataljon — 12. brigade, nd, 2—5. Također na str. 5, a prema sjećanju, autor daje podatke o rukovodiocima Štaba 3. bataljona (viškog) i njegovih četa. Komandanti bataljona bili su: Radišić Luka, do 14. svibnja 1944; Dragobratović Ivo, do pogibije; i Vukasović Petar. Politički komesari bili su: Repanić Ante oko 2 mjeseca, Vidan Kažimir do veljače 1945, te Perović Mićo. Zamjenici komandanta, redom: Vojković Luka, Vukasović Petar, Lukač Bogdan i Bulajić Ilija. Zamjenici političkog komesara redom: Petric Šime, Regović Cvjetko, Brzica Jure i Matković Ivo. Referenti saniteta bile su: Botić Darija i Domančić Katica. Intendanti su bili: izvjesni Marko, nepoznatog prezimena; i Slavić Šime. Sekretari SKOJ-a i omladinski rukovodioci bili su: Zanki Veljko-Zafer, Kuljiš Ivanko i Regović Katica.

!

Komandiri četa bili su: Bulajić Ilija, Vidović Vinko, Pećarević Nikola, Drakulić Zivko, Kokić Rudi, Karuza Janko-Zuti, Božanić Mili, Gudelj Marko, Mauhar Ivo i Aljinović Marin-Kraška.

Zamjenici komandira četa bili su: Berecka Josip, Nebić Ante, Zrnić Mile, Ivčević Miče, izvjesni Micheli (Mikeli), Božanić Luka-Gregolevant, Dorotić Ivan, Božanić Mili, Bakotić Nikola, Martinis Veljko, Vojković Ivanko i Papić Luka.

Politički komesari četa bili su: Alfirević Aleksandar-Leše, Vojković Franci, Karuza Miće, Žitko Miho-Peruka, Pavišić Davor, Zmijalac Duško, Aljinović Marin-Kruška, Svićarević Božo, Juran Tomo i Go jak Ante.

Zamjenici političkog komesara četa ujedno i sekretari partijskih ćelija bili su: Borčić Jakov, Božanić Luka-Betin, Matković Ivo, Kuljiš Ivanko, Verović Ivo, Rakela Ivo i Rakela Dinko.

Oni koji su preživjeli rat većinom su ostali u JA, postali više vojne starješine i, konačno, umirovljenici.

R. Kovačević, Ulica omladinska bez mladosti (sjećanja kapetana bojnog broda u mirovini Kuljiš Ivanka, rodom iz Visa, predio Kut), Politika, Beograd 31. kolovoza 1974, str. 6. Sudionik Kuljiš Ivanko novinaru je u predjelu Kut mjesta Vis objasnio zašto u Omladinskoj ulici nema mladosti, te kako su brojni borci iz ovog viškog predjela i baš iz te ulice poginuli čak i u posljednjim danima NOB-e (6. svibnja 1945, kod Ilirske Bistrice).

9) Prema direktivi Okružnog komiteta KPH za srednjodalmatinsko-otočko područje, poslije kapitulacije Italije, naoružani borci iz dviju samostalnih četa upućeni su na Biokovo, gdje je u selu Kozice 2. listopada osnovana 11. dalmatinska brigada (blokovska). Vidjeti tekst vezan za bilješku 21, drugog dijela ove knjige.

10) Više podataka postoji, u sažetom obliku, u: VE II, t. 2, 319—320.

11) Na odgovornim dužnostima u KoV i Mornarici JA kao i u njenim službama i ustanovama, ù poslijeratnom periodu, bilo je preko pedesetak Višana, koji su bili unaprijeđeni (npr. Božanić Andrija, viceadmiral), u više i niže činove.

12) Na raznim tečajevima na otoku Visu, a posebno pri Upravi škole Mornarice NOVJ, osposobljeno je za radiotelegrafiste i radiofoniste više boraca i omladinaca i s područja viškog kotara, a koji su raspoređeni i u artiljerijske jedinice 8. dalmatinskog korpusa. Među njima, sposobnošću u održavanju radio-saobraćaja u složenim uvjetima isticao se i radiotelegrafist Rabanasić Petar iz predjela Mala Banda, mjesta Vis. Održavajući radio-saobraćaj, uprkos snažnijem kontrabatiranju njemačke artiljerije po vatrenim položajima Brdskog artiljerijskog diviziona za kninske operacije, početkom prosinca 1944. godine, bio je ranjen, ali nije napuštao radio-stanicu sve dok nije predao hitne radio-poruke.

13) Pri okružnim rukovodstvima, na primjer, bili su: Repanić Nikola-Gandi, kao organizacioni sekretar OK KPH za SDO i potpredsjednik ONOO-a za SDO područje, te i član Izvršnog odbora ONOO-a za Dalmaciju; Vidović Ante, član OK KPH za SDO; članovi ONOO-a za SDO bili su i Barzić Ivan, Zamberlin Andrija, Radišić-Splivalo Ina, a u njegovom Gospodarskom odjelu bila je Pećarić Lucija (s o. Biševa). U ostalim okružnim rukovodstvima bili su: Kučić Nikola, Tomić Nikola-Mladen (do siječnja 1944), Mladineo Šime, Pincetić Nikola, Mardešić Petar (član ROC-a). Član COZ-a (u El Shattu) bio je Petric Sime, a Makiedo dr Sergije bio je šef Delegacije NOVJ u Bariju. Član Oblasnog odbora JNOF-a za Dalmaciju bio je Marinković Ranko, a član Oblasnog obavještajnog centra (tada još zvan POC) bio je Mariani Kruno. Karlić Miće bio je pomoćnik komandanta Komande srednjodalmatinskog otočkog područja.

14) Odmah poslije oslobođenja Splita (26. listopada) bilo je moguće uplovljenje u splitsku luku pojedinačnih brodova, ali zaobilaženjem minskih

polja, uz pratnju stručnjaka koji su raspolagali s podacima o njemačkom sistemu zaprečavanja i slobodnih prolaza za pristizanje u luku. Za obimnija materijalna transportiranja i putnički saobraćaj bilo je potrebno izvršiti potpuno razminiranje.

15) Zb. NOR, VIII, 3 dok. 462 o uspostavljanju lučkih kapetanija Mornarice NOVJ u južnotalijanskim lukama.

16) AVII, reg. br. 7/1-3, k. 2095, dokumenat je iz kojeg se vidi da je od 16. listopada 1943. do konca 1944. godine iz južnotalijanskih luka u viške i druge jugoslavenske luke morem ukupno prevezeno 25.397,10 tona raznovrsnog materijala za jedinice NOVJ (u tonama 12.964,17 hrane, 5.185,55 pogonskog materijala, 4.272,32 oružja i municije, 1,082,91 tehničkog materijala i opreme, 1.082,91 odjeće, 422,29 obuće, 274,59 raznovrsne opreme, 47,61 sanitetskog materijala i potreba, 42,07 sredstava i opreme za vezu i signalizaciju, te 23,56 tona proizvoda duhanske industrije) i 9.995 tona raznovrsnih materijalnih potreba za savezničke dijelove, uglavnom stacionirane na otoku Visu. Od ukupnih količina od 25.397,10 tona namijenjenih materijalnih potreba za NOVJ samo je oko 3.000 tona u studenome i prosincu izravno iskrcano u lukama Dubrovnika i Splita, a ostale količine, uglavnom, pristizale su u viške luke, odakle su dalje transportirane. Podaci su navedeni i u radu: J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 341—342.

17) Zb. NOR, VIII, 3, dok. 323, o prebaziranju britanskog pomorskog odreda iz komiške luke u luku na otoku Istu. Detalje izvedenog prebaziranja vidjeti: J. Vasiljević, nd, Mornarica NOVJ, 331 i 332; Tomislav Zuanić, koji je do konca prosinca bio politički komesar Komande grada Dubrovnika (kasnije pomoćnik političkog komesara Štaba POS-a u Šibeniku) ukazuje da su u drugoj polovini prosinca 1944. godine u komiškoj luci još bazirali, povremeno, britanski borbeni čamci, a što mu je i lično poznato.

18) Isto, V, 37, dok. 41 (str. 198) za 13. brigadu 9. dalmatinske divizije, a što je izvršeno prema naređenju VŠ NOV i POJ od 8. prosinca Štabu 8. korpusa o novom rasporedu njegovih jedinica poslije kninske operacije (vidjeti: AVII, reg. br. 12-2, br. 523, odn. i reg. br. 3-1, k. 119/4). — Poslije rata, zbog pritiska na Jugoslaviju i kasnije hladnoratovskog nadmetanja zapadnih sila i SSSR-a, viški aerodrom služio je kao alternativni još nekoliko godina.

19) Zb. NOR, V, 34, dok. 110, bilješka 30 na str. 520. ukazuje da je prema izvještaju 26. divizije od 9. listopada na o. Biševu (ne na o. Visu — p. a.) u zarobljeničkom logoru bilo 11 njemačkih oficira i oko 600 vojnika, u koji broj je bio obuhvaćen i 41 podoficir. Sve do oslobođenja Splita zarobljeni pripadnici neprijateljskih snaga pristizali su u logor na o. Biševo.

20) Komandno i nastavno osoblje tečajeva za obuku radiotelegrafista premješteno je, poslije 15. siječnja 1945. godine, u Beograd. Oni su raspoređeni na slične dužnosti u Školi za vezu Generalštaba Jugoslavenske armije.

21) D. Gizdić, nd, 650—666, za održane konferencije u Hvaru, a str. 754 za omladinska rukovodstva. Oblasni komitet SKOJ-a sačinjavali su: Raos Ante, Bulat Ziki, Štrbac Dušan, Buljević Milka, Perić Ivan, Tripalo Miko i Marinković Ivan. Oblasni odbor USAOH-a pak: Eterović Ante-Vili, Raos Ante, Bulat Žiki, Perić Ivan, Buljević Milka, Krce Luka, Noia Aleksandar-Lešo, Vidović Hugo, Vrcan Srđan i drugi.

22) Isti, isto, 678.

23) T. Radošević, Ofanziva za oslobođenje Dalmacije, Beograd, 1965, 38—40, daje pun tekst Okružnice ZAVNOH-a br. 255/44 od 11. rujna 1944. godine, koja je na o. Visu prorađena na posebnom sastanku (sudjelovali su predstavnici: Štaba 8. korpusa, ONOO-a za Dalmaciju, OZN-e, i brojni drugi politički i vojni rukovodioci) dana 21. listopada 1944, a radi

usklađivanja borbenih i drugih aktivnosti u procesu oslobođenja gradova i naselja na teritoriji Dalmacije. Dolazeći na ovaj sastanak, 20. listopada u avionskoj nesreći nad planinom Dinarom život je izgubio Četković Vlado, komandant 8. korpusa NOVJ.

iSlobodna Dalmacija, Split 30. listopada 1944, za podatke o pristizanju oblasnih rukovodstava u Split i o svečanom dočeku predsjednika ZAVNOH-a Nazor Vladimira.

24) IHRPH, »Otoci u borbi«, god. I, br. 38 od 15. XII 1944, str. 5 u svom posljednjem broju donosi:

»Naš zbijeg iz Italije vraća se svojim kućama. Parobrod pristaje, a svijet se gura uz obalu. Svak bi želio poznati nekoga svoga.

Ljudi -izlaze iz broda. Vide se suze radosnice u njihovim očima, jer se vraćaju u domovinu među svoje. Napaćena domovina prima ih srdačno.

Do sada su stigle 672 osobe, i to: sa Visa 66, sa Hvara 97, sa Brača i Šolte 112, sa Pelješca 105, a sa Korčule 290«.

25) IHRPH, k. 157, dok. br. 3627/17. XII 1944, Izvještaj Okružne izborne komisije NOO za SDO.

26) IHRPD, k. 49, dok. 780 i 784, od 5. odn. 8. rujna 1944; Isti, isto, dok. 787 od 13. rujna 1944; Isti, isto, dok. 788 od 23. rujna 1944. godine.

27) Isti, isto, dok. 789 od 24. rujna 1944; Isti, isto, dok. 797, 802 i 810. Prema dok. 810, vidi se da je molba Vitaljić-Urbine Marije 19. listopada 1944. odbijena, te nije mogla da se vrati svom domaćinstvu, jer je bila neophodna na dužnosti u Okljućnoj.

28) Isti, isto, dok. 808 od 19. listopada 1944; Isti, isto, dok. 820 i 825 od 3. studenoga 1944. godine.

29) Isti, isto, dok. 827 od 8. studenoga 1944; Isti, isto, dok. 836, od 17. studenoga 1944. godine.

30) Isti, isto, dok. 799 od listopada 1944; Isti, isto, dok. 806 od 17. listopada 1944; Isti, isto, dok. 807 od 19. listopada 1944; Isti, isto, dok. 839, od 27. studenoga 1944; Isti, isto, dok. 840 od 27. studenoga 1944; Isti, isto, dok. 843 od 30. studenoga 1944; Isti, isto, dok. 845 od 2. prosinca 1944; Isti, isto, dok. 846 od 5. prosinca 1944; Isti, isto, dok. 850 od 19. prosinca 1944; Isti, isto, dok. 854 od 22. prosinca 1944; Isti, isto, dok. 856 od 27. prosinca 1944. godine.

31) Isti, isto, dok. 857 za kraj 1944; Isti, isto, dok. 848 od 9. prosinca 1944, Isti, isto, dok. 851 od 16. prosinca 1944. godine.

32) Isti, isto, dok. 862 od konca 1944; Isti, isto, dok. 863 od konca 1944. godine.

33) Isti, isto, Zapisnik KNOO-a Vis od 1. siječnja 1945; Isti, isto, dok. 869 od početka 1946; Isti, isto, dok. 868 od polovine 1945; Isti, isto, dok. 866 od polovine 1945. godine.

34) Slobodna Dalmacija, od 22. listopada 1945. godine.

35) D. Plenča, Organizacija i evakuacija dalmatinskog zbjega ... nd, 191, daje podatke o porijeklu izbjeglica prema pojedinim kotarevima i za viški kotar navodi da je evakuirano 3.784 izbjeglice (za hvarski 2.989, za bračko-šoltanski kotar 4.324, za korčulanski kotar 4.615, itd.), a koji su i boravili u izbjegličkim logorima. Nadalje, autor ukazuje da su od svih pristiglih izbjeglica, selekcione komisije u južnoj Italiji izdvojile 3.622 osobe, koje izbjeglice su raspoređene u jedinice NOVJ. Nakon toga 28.120 izbjeglica zbrinuto je u logore u Egiptu, a 7.872 u južnoj Italiji. U odnosu na ukupan broj ukazuje da su saveznici prihvatili i zbrinuli tokom NOR-a 39.674 lica, kojima je priznat status izbjeglica suglasno britanskim kriterijumima. — Naglašava se da je na otoku Visu, selekcijom ili pak dobrovoljno, veliki broj izbjeglica zadržan. Omladinska radna bragada »Ante Jonić« (oko 650 lica) bila je većinom sastavljena od nedoraslih mladića i djevojaka pristiglih na otok Vis, gdje su i zadržani za obavljanje pomoćnih radnih zadataka.

— Vidjeti, a za najnovije podatke koje je iznio M. Curin, i bilješku 171. dijela drugog ove knjige; Barbić Mate, Jugoslavenski zbjeg u južnoj Italiji i Egiptu (1943—1946); Zbornik IHRPD 3/1975, 797—808 daje više podataka o područjima iz kojih su pojedine grupe izbjeglica pristizali na otok Vis i koliko je ukupno izbjeglica transportirano u južnu Italiju i boravilo u izbjegličkim logorima.

36) N. Božanić-Bezić, Vis monografija, Zagreb 1974, zadnja strana (knjiga nepaginirana), ukazuje da je na brdu Cunkovica koje se nalazi oko 1,5 km zračne linije jugoistočno od mjesta Visa, podignut jednostavan kameni spomenik poginulim britanskim avijatičarima, s natpisom:

»Na slavnu uspomenu avijatičarima Royal Air Force koji su dali svoje živote u operacijama nad Jugoslavijom 1944—1945.«

37) IHRPH, reg. br. 17/2-7, str. 1—6, Izvještaj Kotarskog komiteta KPH za viški kotar br. 682/48 upućen Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju i zaveden pod br. 9037/48 od 22. rujna 1948. godine.

38) Idris Cejvan, Otok Vis u narodnooslobodilačkoj borbi (Stalna izložba: zamisao i ostvarenje), izdanje Vojnog muzeja JNA, Beograd 1964, str, 1—165 + fotografije i nacrt s generalnim montažnim planom.

39) Svi referati i diskusije s ovog simpozija objavljeni su u Pzb. 2/1964 i u »Pomorstvu«, prilog broja 11—12/1964. — Također u knjizi — zborniku radova: »Vis II« (Vis u narodnooslobodilačkoj borbi 1941—1945), Zagreb 1965.

40) Vidjeti bilješku 13, »Dio prvi« ove knjige.

41) IHRPH, reg. br. 17/2-7, navedeni Izvještaj KK KPH za viški kotar, prema kojem su, uglavnom, iznijeti zbirni podaci. Dopunjeni su prema spomen-pločama na otoku Visu (v. Viški spomenici, nd, str. 265—320), kao i u ovoj knjizi iznijetim podacima.

42) VIS monografija (Otok partizanske slobode), rad Nevenke Božanić--Bezić o viškim spomenicima iz perioda NOB-e ukazuje gdje su uklesane riječi navedenog borca-pjesnika.

Na osnovi prikupljenih podataka društveno-političkih organizacija Kotarski komitet KPH za kotar Vis sastavio je rujna 1943. godine[37]) svoj izvještaj o sudjelovanju stanovništva u NOB-i i o žrtvama. Naknadno su podaci dopunjeni i objavljeni na panoima stalne izložbe »Otok Vis u NOB-i«, koja je u mjestu Visu otvorena 1964. godine[38]), kada je u Komiži održan i znanstveni skup o zbivanjima na otoku Visu koncem 1943. i tokom 1944. godine.[39]) Međutim, u ovom djelu objavit će se rekonstruirani podaci s konačnim stanjem koje je utvrđeno prema materijalima koje je priredila grupa predvodnika viško-otočkog NOP-a, a koji materijali se od svibnja 1978. godine nalaze pri IHRPD u Splitu.“)

Radi što potpunijeg prezentiranja organiziranosti, doprinosa i žrtava s viškog otočkog područja u NOB-i, smatra se najprikladnijim da se, osim zbirnih podataka, svi ostali najvažniji podaci u vezi s rekapitulacijom iznesu prema slijedećim pregledima i spiskovima:

a) Članovi KPJ na viškom otočju polovinom travnja 1941. godine;
b) Članovi KPJ na viškom otočju od polovine travnja 1941. do 9. rujna 1943. godine;
c) Pregled stanja partijskih organizacija na viškom otočju od 1941. do 1943. godine;
   Stanje kandidata i simpatizera KPJ od travnja 1941. do rujna 1943. godine;
d) Organizacije SKOJ-a od 1941. do konca rujna 1943. godine;
   Organizacije SMG-e i USAOH-e od 1942. do konca rujna 1943. godine
e) Komiški i biševski dobrovoljci pri pokušaju da 14/15. kolovoza ilegalnim prevoženjem stupe u NOP odrede na kopnu;
f) Ilegalna prevoženja dobrovoljaca s viškog otočja radi stupanja u NOP odrede i NOVJ do zaključno 7/8. rujna 1943. godine;
g) Žrtve tokom NOB-e;
h) Nosioci »Spomenice 1941« i važnija odlikovanja.

Pregled a)

ČLANOVI KPJ NA VISKOM OTOCJU POLOVINOM TRAVNJA
1941. GODINE

ieđni broj	Prezime, ime, očevo ime i nadimak	Zanimanje	Članstvo U KPJ	Stanje u članstvu, odlazak u NOVJ i drugo
	a) KOMIZA			
1.	**Borčić Petar Pavla-Papin**	**pomorac**	**prije rata**	**1943. poginuo**
2.	**Božanić Ivan Vicka-Cura**	**težak**		
3.	**Božanić Jakov-Kana**	**radnik**	»J	**1941. (XII) uhapšen i interniran u Italiju**
4.	**Božanić Josip Dinka-Pepe**	**težak**	»	
5.	**Božanić Nikola Petra-Goleš**	”	ii	
6.	**Božanić Petar Dinka-Pepe**	”		**1943. (VIII) strijeljan kao talac**
7.	**Božanić Vicko Ante-Milić**	ii	”	
8.	**Demarija Andrija Mihe-Susid**	**ribar**	»:	
9.	**Gizdavčić Drago Luke**	**radnik**	a	**1943. (III) brisan**
10.	**Kučić Nikola Ivana--Marjanov**	**radnik**	a	
11.	**Kučić Mladen Ljubomira--Aman**	**ribar**	>>	**1942. (I) uhapšen i interniran u Italiju**
12.	**Kučić Pavao Ljubomira--Aman**	**radnik**	ii	**1941 (IX) brisan**
13.	**Kučić Silvestar Franje**	**ribar**	ii	**1942. u NOVJ; poginuo**
14.	**Kunjašić Mileva Ivanova**	**prosvj. radnik**	ii	**1941. (IX) brisana**
15.	**Petric Marj an Bartula**	**težak**	it	
10.	**Petric Širne Nikole**	**težak**	ii	
17.	**Repanić Nikola Ivana--Trišćica**	**zanatlija**	ii	

Redni **broj**	Prezime, ime, očevo ime i nadimak	Zanimanje	Članstvo u KPJ	Stanje u članstvu, odlazak u NOVJ. i drugo
18.	**Vidović Andrija Mihin**	**radnik**	**i:**	**1942. (XII) u NOVJ; 1943. vratio se kao bolestan**
19.	**Vidović Jerko Mihe-Belmiho**	**težak**	**>;**	**1942. u NOVJ**
20.	**Vitaljić Ivan Ivana-Gusliea**	**ribar**	**»**	**1943. (poč.) brisan**
21.	**Vitaljić Juraj Josipa-Smojan**	**radnik**	**''**	**1942. u NOVJ; poginuo**
22.	**Vitaljić Neda rod. Kordić Ivana-Lampo**	**radnica**	**■**	
23.	**Vitaljić Šime Franje-Kurica**	**ribar**		**1943. (III) brisan**
24.	**Žuanić Danilo Josipa-Knežić**	**radnik**	**''**	**1942. u NOVJ**
25.	**Žuanić Mario Josipa-Knežić**	**težak**	**a**	**1942. u NOVJ; poginuo**
26.	**Žuanić Tomislav Josipa--Knežić**	**težak**	**a**	**1942 u NOVJ**
	b) BIŠEVO			
27.	**Bogdanović Nikola Pavla--Minćun**	**težak**	**a**	**1942. (VIII) brisan**
28.	**Demarija Jenar Mihin--Mićelac**	**»**	***'**	**prekid od 1942. (VIII) do 1945.**
29.	**Jončić Anka-Kordić Petra--Snoga**	**domaćica**		
30.	**Jončić Ante Matin-Pešo**	**težak**	**a**	**1943. u NOVJ**
31.	**Jončić Ante Petra-Skoboj**	**J»**	**a**	**1941. (X) brisan**
32.	**Jončić Ivan Petra-Snoga**	**»**		**1943. u NOVJ**
33.	**Jončić Marica ž. Ante--Skoboja**	**domaćica**		**1941. (X) brisana**
34.	**Jončić Miho Vicka**	**težak**	**a**	
35.	**Jončić Simun Andrije-Moli**		**i:**	**brisan**
36.	**Mardešić Andrija-Lale Ante--Tumetov**	**»**	*a*	
37.	**Mardešić Toma Ante--Tumetov**	**»**	***'**	**1942. u NOVJ; poginuo**
38.	**Pećarić Nikola-Mestramenigo**	**»**	*a*	
39.	**Stanojević Ante Josipa--Donika**	**''**	*a*	**1942. u NOVJ**
40.	**Stanojević Blaž Silvestra--Salvestrovi**		**a**	**1942. u NOVJ; poginuo**
41.	**Stanojević Mar j an Silvestrov**	**težak**	**a**	
42.	**Stanojević Nikola Josipa--Donika**		**»***	**prekid od 1942. (VIII) do 1944.**

Redni broj	Prezime, ime, očevo ime i nadimale	Zanimanje	>to 1* os	Stan.ie u ćiansti/u. odlazak u NOVJ, i drugo
	c) PODŠPILJE			
43.	**Borčić Dobrila Ivanova**	**domaćica**	**prije rata**	
44.	**Borčić Ivan Jakova**	**težak**		**1941. brisan**
45.	**Borčić Nikola Jakova**	**”**	5»	**1941. brisan**
46.	**Borčić Nina Jakova**	**domaćica**	55	
47.	**Repanić Ivan Andrije**	**težak**	55	**1942. u NOVJ; poginuo**
48.	**Repanić Nikola Andrije--Ganđi**		55	**1942. u NOVJ**
	d) VIS			
49.	**Brajčić Ante Antin**	**težak--ribar**	**„**	**1941. u NOVJ; poginuo 14. VIII 1941.**
50.	**Kuzmanić Ivanko Vidov**	**težak**	55	**1941. interniran u Italiju; poginuo**
51.	**Petrinović Vicko-Slikar**	**radnik**	**»**	
52.	**Radišić Jakov-Malenko**	**radnik--težak**	55	**1942. (31. I) poginuo**
	e) DRACEVO POLJE— MARINJE ZEMLJE			
53.	**Barzić Ivan Matin**	**težak**	55	
54.	**Barzić Miho Matin**	55	55	
55.	**Barzić Nikola Jakova**	55	55	**1941. brisan**
56.	**Ivčević Dragica Jakova**	domaćica	55	**1941. brisana**
57.	**Repanić Ante Petra-Antić**	radnik		

Suglasno: KPJ-Vis, nd, posebno priloženi »Spiskovi člans-tva KPH za viško--otočko područje u NOB-i«.

MNRS, dok. 2-491-10 sa spiskom predratnih članova KPJ ukazuje da je na otocima Visu i Biševu, polovinom travnja 1941, bilo 35 članova KPJ — u ovom spisku nije naveden nitko iz mjesta Visa, a niti iz Dračeva Polja. — Prema dok. 2-491-11, 13 i 14 a koji dokumenti su plod izjava rukovodilaca NOP-a s viškog kotara neposredno poslije NOR-a, o popisu za članstvo od 1936. do 1945. godine također daju podatke o manjem broju predratnih članova KPJ. — Međutim, ovdje su poimenice navedeni oni za koje su rukovodstva SO Vis i društveno--političkih organizacija utvrdili (a u spiskove uveli — do polovine 1978.) da su bili predratni članovi KPJ.

Pregled b)

ČLANOVI KPJ NA VIŠKOM OTOČJU
OD POLOVINE TRAVNJA 1941, DO 9. RUJNA 1943. GODINE

Redni broj	Prezime, ime, očevo ime i nadimak	Zanimanje	God. prij. u KPJ	Stanje u čla'istvu, odlazak u NOVJ, i drugo
	a) KOMIZA			
1.	**Bjažević Katica Luke-Lulina**	**radnica**	**1942.**	**1943. u NOVJ**
2.	**Bogdanović-Repanić Vinka--Bela**		**1943.**	**1943. u NOVJ ; poginula**
3.	**Bogdanović Vineta Pavla- - Smoci to**	**domaćica**	**1943.**	
4.	**Borčić Jakov Nikole-Bodi**	**ribar**	**1942.**	**1943. u NOVJ**
5.	**Borčić Josip Nikole-Zbarada**	**radnik**	**1942.**	**1942. poginuo**
6.	**Božanić Vicko Antin-Girica**	**težak**	**1943.**	
7.	**Božanić Nikola Franje-Kana**	**ribar**	**1941.**	1942. **u NOVJ, poginuo**
8.	**Fiamengo Jerka Ivanova--Moškotova**	**radnica**	**1941.**	**1942. u NOVJ; poginula**
9.	**Mardešić Jugoslav Jakova--Pošćerev**	**radnik**	**1942.**	**1942. u NOVJ; poginuo**
10.	**Mardešić Marko Pavla--Cikinor**	**”**	**1942.**	**1943. u NOVJ**
11	**Mardešić Mladen Nikole--Foka**	**”**	**1943.**	
12.	**Mardešić Petar Jakova--Pošćer**	**službenik**	**1943.**	
13.	**Marinković Andrija Franin--Dubra**	**radnik**	**1941.**	**1942. (IX) brisan**
14.	**Marinković Nikola AnSrije--Andrijicin**	**ribar**	**1941.**	**1942. u NOVJ; poginuo**
15.	**Marinković Nikola Antin--Top**	”	**1941.**	**1943. (IV) poginuo u Komiži**
16.	**Marinković Vinka-Carnujolova**	**radnica**	**1942.**	
17.	**Mladineo Andrija-Salutica**	**težak**	**1943.**	
18.	**Mladineo Vinka ž. Josipa--Salutica**	**radnica**	**1943.**	
19.	**Petric Vinka ž. Šime**	**domaćica**	**1943.**	
20.	**Petric Ivan Bartula**	**službenik**	**1943.**	
21.	**Petric Jakov-Mlaji**	**zanatlija**	**1942.**	
22.	**Reskušić Katica Nikolina--Basetina**	**domaćica**	**1943.**	
23.	**Suić Mate**	**radnik**	**1942.**	
24.	**Šimić Petar-Dobre**	**ribar**	**1941.**	**1942. u NOVJ; poginuo**

Redni broj	Prezime, ime, očevo ime i nadimak	Zanimanje	God. prij. u KPJ	Stanje u članstvu odlazak u NOVJ, i drugo
25.	**Vidović Ante-Beltone**	**radnik**	**1942.**	
26.	**Vitaljić Drago Andrije--Labot**	**težak**	**1941.**	**1942. u NOVJ; poginuo***
27.	**Vitaljić Mate Ivana-Krojev**	*11*	**1943.**	
28.	**Zanki Veljko-Zafer**	*11*	**1943.**	
29.	**Zuanić Anđeslav Josipa--Knežić**		**1942.**	**1943. u NOVJ; poginuo-**
30.	**Zuanić Marica Josipova--Knežić**	**domaćica**	**1942.**	**1942. u NOVJ**
	b) o. BISEVO			
31.	**Bogdanović Petar-Slovenko Nikolin-Smocito**	**težak**	**1941.**	
32.	**Jončić Juraj Petra-Snoga**	**”**	**1941.**	**1942. u NOVJ; poginuo***
33.	**Jončić Rina**	**omladinka**	**1941.**	
34.	**Martinis Andrija-Canko**	**ribar**	**1941.**	
	c) PODŠPILJE			
35.	**Borčić Jakov Matin**	**težak**	**1942.**	
36.	**Borčić Petar Jakova**	*11*	**1941.**	
37.	**Borčić Šime Lukin**	**”**	**1942.**	
38.	**Sviličić Marjan Vicka**		**1942.**	**1942. brisan**
	d) OKLJUČNA			
39.	**Božanić Andrija Antin**	**težak**	**1941.**	**1942. u NOVJ**
40.	**Božanić Ivan Vicka**	**”**	**1941.**	**1942. u NOVJ; poginuo***
41.	**Božanić Luka Antin**	**”**	**1943.**	
42.	**Božanić Mate Ivanov**	*11*	**1941.**	
43.	**Božanić Mili Antin**	**”**	**1941.**	**1942. brisan; 1943. primljen u Visu (v. r. tor. 49)**
44.	**Zanki Frane Antin**		**1941.**	
	e) VIS, mjesto			
45.	**Acalinović Ivan Antin**	**težak**	**1943.**	
46.	**Bučić Milka Vickova**	**domaćica**	**1943.**	
47.	**Brajčić Mate-Balkan**	**težak**	**1942.**	
48.	**Brajčić Veljko Ivanov**	**ribar**	**1942.**	
49.	**Božanić Mili Antin**	**težak**	**1943.**	**vidieti r. br. 43.**

Redni broj	Prezime, ime, očevo ime i nadimak	Zanimanje	God. pri u KPJ	Stanje u članstva, odlazak u NOVJ, i drugo
50.	Ilić Josip-Šuro	vojno lice	1942.	
51.	Karlić Miće Matin	službenik	1942.	
52.	Karuza Andro-Buda	težak	1943.	
53.	Karuza Marica Antina	domaćica	1942.	
.'54.	Karuza Miće Antin	težak	1942.	1943. u NOVJ
55.	Karuza Tonko Antin	••	1943.	
56.	Klarić Ante Jakova-Stipica	vojno lice	1943.	
•57.	Kuzmanić Andrò	težak	1942.	1942. poginuo na o. Visu
58.	Kuzmanić Mlado	”	1942.	1943. u NOVJ
59.	Lipanović Ante Mirić	”	1942.	
60.	Makiedo dr Sergije	sudi ja	1943.	
>61.	Mandaković Branko Franin	student	1941.	1943. (III) poginuo na o. Hvaru, kod s. Grabi ja
62.	Marinković Stjepan Lukin	težak	1943.	
>63.	Pečarević Nikola Marina	*ii*	1943.	
64.	Pincetić Miko Dinka	*11*	1942.	1943. u NOVJ; poginuo
>65.	Pdncetić Nikola Nikole	••	1943.	
66.	Rabanasić Josipa-Gege	*ii*	1942.	
67.	Račić Stanka	primalja	1942.	1942. brisana
68.	Radišić Anka Pavlova	domaćica	1943.	
69.	Radišić Josip-Sibić	težak	1943.	
'70.	Radišić Luka Nikole	vojno lice	1943.	
71.	Radišić Miće Pavlov	težak	1942.	
72.	Radišić Miće-Putnik	*ii*	1942.	1943. u NOVJ; poginuo
'73.	Radišić-Splivalo Ina Ivanova	domaćica	1942.	
74.	Rađojević Josip Stjepana	težak	1941.	1943. u NOVJ; poginuo
75.	Roki Jakov Roka	”	1943.	
76.	Ruljanović Peri Ivanova	domaćica	1943.	
'77.	Stipčić Ivan Marina	radnik	1942.	
78.	Svićarević Pavao Ivanov	težak	1943.	1943. u NOVJ
79.	Šoljanić Dinko Ivanov	”	1942.	1942. brisan
80.	Tipić Mate Pavlov	radnik	1943.	
81.	Tomić Ivan Petra	težak	1941.	
82.	Tomić Nikola Jakova--Mladen	obrtnik	1941.	1943. u OK SKOJ-a za SDO

Redni **broj**	Prezime, ime, očevo ime i nadimak	Zanimanje	God. prij u KPJ	Stanje u članstvu, odlazak u NOVJ, i drugo
83.	**Tomić Stjepan-Tikva**	**težak**	**1941.**	**1943. u NOVJ; poginuo**
84.	**Vojković Miko Antin**	**težak**	**1943.**	
85.	**Zaninović Jure-Grabljanin**	**radnik**	**1941.**	**1943. u NOVJ**
86.	**Zaninović Mate Antin**	**”**	**1942.**	**1943. brisan; u NOVJ**
87.	**Zaninović Zaga ž. Jure**	**domaćica**	**1942.**	**1943. brisana**
88.	**Žaja Vicko Josipov**	**težak**	**1941.**	
89.	**Žitko Branko Petra**	**”**	**1941.**	**1943. u Split**
90.	**Žitko Pavao Ivanov**	**radnik**	**1943.**	
	f) DRACEVO POLJE			
91.	**Barzić Vinko Vidov**	**težak**	**1941.**	**1943. u NOVJ**
92.	**Ivčević Draga Vickova**	**domaćica**	**1943.**	
93.	**Ivčević Šimun Vickov**	**težak**	**1941.**	
94.	**Karuza Ante Mihin**	**”**	**1941.**	
95.	**Vodanović Ante Lukin**	**»**	**1941.**	
96.	**Žitko Miho Franin**		**1941.**	
	g) PODSTRAŽJE--RUKAVAC			
97.	**Dorotić Mate-Dobri**	**težak**	**1942.**	
98.	**Vojković Ante-Viskina**	**”**	**1943.**	
99.	**Vojković Franci Vickov**	**”**	**1942.**	
100.	**Vojković Ivanko Antin**	5J	**1942.**	
101.	**Vojković Katica-Belina**	**domaćica**	**1943.**	
102.	**Vojković Luka Matin**	**težak**	**1942.**	
103.	**Vojković Mate Prošperov**	**”**	**1942.**	
104.	**Vojković Mate-Stariji**	**”**	**1943.**	

INapomena: u posljednjoj rubrici »Stanje u članstvu ...« objašnjenja se odnose na brisane iz evidencije organizacija na području viškog kotara zbog raznih razloga, kao: odluka partijskih organizacija i foruma, odlaska u NOVJ, pogibije, smrti, odseljenja itd. Ukoliko u toj rubrici nije ništa navedeno, znači da je dotični član KPJ imao kontinuirani staž u članstvu.

Suglasno: KPJ-Vis, nd, »Spiskovi članstva KPH za viški kotar od druge polovine travnja 1941. do kapitulacije Italije 9. rujna 1943. godine«.

PREGLED STANJA PARTIJSKIH ORGANIZACIJA NA VISKOM OTOČJU OD 1941. DO 1943. GODINE

Od travnja do prosinca 1941. godine

Ćelije	Početno	Brisano iz evidencije: Isključeno	NOPO NOVJ	Internirano	Poginulo	Ostalo	Svega	Primljeno	Konačno	Bilješka
Komiža	26	2	—	—	—	—	2	7	31	**4 ćelije**
Biševo	16	3	—	—	—	—	3	4	17	***1*** **ćelija**
Podšpilje	***11***	3	—	—	—	—	3	2	***10***	***1*** **ćelija**
Oključna								5	5	***1*** **ćelija**
Komiška općina	53	8	—		—	—	8	18	63	**7 ćelija**
Vis, mjesto	3	—	***1***	***1***	—	—	2	8	9	***1*** **ćelija**
Svega	56	8	***1***	***1***	—	—	***10***	26	72	***8*** **ćelija**

Od siječnja do prosinca 1942. godine

Ćelije	Početno	Brisano iz evidencije: Isključeno	NOPO NOVJ	Internirano	Poginulo	Ostalo	Svega	Primljeno	Konačno	Bilješka
Komiža	31	1	16	2	—	1	20	u	22	**3 ćelije**
Biševo	17	**3**	**4**	—	—	—	7	**i**	11	***1*** **ćelija**
Podšpilje	6	***1***	2	—	—	—	3	3	6	***1*** **ćelija**
Oključna	5	1	2	—	—	—	3	—	2	
Komiška općina	59	6	**24**	***2***	—	***1***	**33**	15	41	**5 ćelija**
Vis	9	2	—	—	2	—	**4**	19	24	**3 ćelije**
M. Zemlje	**4**							4	***8***	***1*** **ćelija**
Podstražje								5	5	***1*** **ćelija**
Viška općina	13	2	—	—	2	—	**• 4**	28	**37**	**5 ćelija**
Svega	**72**	***8***	**24**	***2***	2	***1***	**37**	**43**	**78**	**10 ćelija**

Od siječnja do rujna 1943. godine

Ćelije	Početno	Brisano iz evidencije						Primljeno I	Konačno	Bilješka
		Isključeno	NOPO NOVJ	Internirano	Pogi-nulo	Ostalo	Svegi			
Komiža	22									**3 ćelije**
Biševo	11	_	5	_	_	_	5	i	7	***1* ćelija**
Podšpilje	***6***	***1***	_	_		—	***1***	2	7	***1* ćelija**
Okljućna	2								2	
Komiška općina	41	1	5	_		_	***6***	**3**	**16**	**5 ćelija**
Vis	24	***1***	9	—	l	2	13	20	**31**	**3 ćelije**
M. Zemlje	8	_	***1***	_	_	***1***	2	***1***	7	***1* ćelija**
Podstražje	5							**3**	8	***1* ćelija**
Viška općina	37	1	***10***	_	***1***	3	15	24	**46**	**5 ćelija**
Svega	78	2	**15**		***1***	3	***21***	27	**61**	***10* ćelija**

pregled c-l)

STANJE KANDIDATA I SIMPATIZERA KPJ OD TRAVNJA 1941. DO RUJNA 1943. GODINE

Period	Kandidata	Simpatizera
Stanje u travnju 1941.	**15**	**40**
Stanje u prosincu 1941.	**30**	**80**
Stanje u prosincu 1942.	**40**	120
Stanje u ožujku 1943.	**40**	**130**
Stanje u rujnu 1943.	**50**	**150**

Suglasno: »KPJ-Vis«, nd, »Pregledi članstva travanj 1941—9. rujna 1943. g.«, Sastavili Tomić Nikola-Mladen i drugi.

pregled d>

ORGANIZACIJE SKOJ-a OD 1941. DO KONCA RUJNA 1943. GODINE

Vrijeme	Početno stanje	Otišlo u NOVJ	Na partijski rad	Prim-ljeno	Konačno stanje	Bilješka
1941. **godina**	75	—	10	70	135	**od svibnja do prosinca**
1942. **godina**	135	70	5	100	160	**od siječanja do prosinca**
Prva polovina 1943. i **godine**	160	80	10	130	200	**siječanj — sredina kolovoza**
Druga polovina 1943. *** godine**	200	—	—	50	250	**u rujnu, do stupanja u NOVJ**

pregled d-1)

ORGANIZACIJE SMG-e I USAOH-e OD 1942. **DO KONCA RUJNA** 1943. **GODINE**

Vrijeme	Početno stanje	Otišlo u NOVJ	Na partijski rad	Prim-ljeno	Konačno stanje	Bilješka
Prva polovina 1942. **godine**			—	220	220	**SMG nakon osnivanja**
Druga polovina 1942. **godine**	220	70	—	160	310	**SMG koncem godine**
Prva polovina 1943. **godine**	310	80	—	130	360	**USAOH nakon osnivanja**
Do sredine kolovoza 1943. **godine**	360	40		130	450	**USAOH sredinom kolovoza**
Do kraja rujna 1943. **godine**	450		—	50	500	**USAOH do stupanja u NOVJ**

Suglasno: SKOJ-Vis, nd, navedeni pregledi — stanja za organizacije SKOJ-a, SMG-e i USAOH-e.

KOMIŠKI I BIŠEVSKI DOBROVOLJCI PRI POKUŠAJU DA 14/15. KOLOVOZA 1941. ILEGALNIM PREVOZENJEM STUPE U NOP ODREDE NA KOPNU

Redni broj	Prezime, ime, očevo ime, i nadimak	Odakle	Angažiranost
1.	**Božanić Vicko Ivana-Cura**	**Komiža**	**Clan SKOJ-a**
2.	**Božanić Nikola Franje-Kana**	**”**	
3.	**Borčić Jakov Nikole-Bodi**	*11*	
4.	**Fadić Mate Andrije-Deva**	**”**	
5.	**Marinković Nikola Andrije-Petrica**	**”**	
6.	**Mardešić Bartul Luke-Kvasina**	**”**	
7.	**Mardešić Franjo Ivana-Paćun**	”	
8.	**Mardešić Ante Pavla-Cikinor**	”	5 5
9.	**Mihovilović Ivan Josipa-Sunje**	”	5 5
10.	**Bogdanić Ivan Tome-Bahon**	”	5 »
11.	**Mardešić Josip Ante-Palagruža**	”	5 5
12.	**Šimić Petar Dobre**		**Kand. za čl. KPJ**
13.	**Vitaljić Drago Andrije-Labot**	”	**Clan SKOJ-a**
14.	**Vitaljić Juraj Josipa-Smojon**		**Clan KPJ**
15.	**Kučić Silvestar Franje**	”	”
16.	**Vidović Jerko Miha-Belmiho**	**”**	**”**
17.	**Vitaljić Ivan Ivana-Guslica**	**”**	**”**
18.	**Gizdavčić Drago Luke**	**”**	**”**
19.	**Žuanić Danilo Josipa-Knežić, vođa grupe**	**”**	**”**
a)	**Demari ja Andrija Miha-Susid vlasnik, zapovjednik broda, lično**	”	”
b)	**Marinković Nikola Ante-Top, član posade**		**Clan SKOJ-a**
1.	**Bogdanović Franjo Paula-Minčun**	**»**	**Clan SKOJ-a**
2.	**Bogdanović Josip Ivana**	**”**	
3.	**Felanda Josip Mate-Sprojak**	**”**	*11*
4.	**Foretić Bartul Nikole-Mestrafrane**	**”**	5 5
5.	**Jončić Ivan Blaža-Snoga**	**”**	*11*
*	**Jončić Juraj Petra-Snoga**	**”**	*11*
7.	**Jončić Mate-Veli Petra-Skoboj**	**”**	*11*
8.	**Mardešić Ante Antin-Tumetov**	”	*11*
9	**Stanojević Blaž Silvestra, vođa grupe**		**Clan KPJ**

Redni broj	Prezime, ime, očevo ime, i nadimak	Odakle	Angažiranost
a)	**Bogdanović Nikola Pavla-Minčun član posade motorne svjećarice**	**Komiža**	**Clan KPJ**
b)	**Mardešić Andrija-Lale Ante-Tumetov član posade motorne svjećarice**	**“**	**“**
Redovnom parobrodarskom linijom iz Visa za Split su ujutro 13. kolovoza krenuli slijedeći dobrovoljci sa otoka Biševa, sa zadatkom uspostave veza i prihvata grupe:			
1.	**Jončić Ante Mate-Pešo**	**Komiža**	**Clan KPJ**
2.	**Stanojević Ante Josipa-Donika**	**>>**	**”**
3.	**Bogdanović Petar-Slovenko Nikole--Smocito**		**”**

Ukupno 31 (19 iz Komiže, 12 sa o. Biševa) dobrovoljac i 4 (2 iz Komiže i 2 iz Biševa) člana posade ribarskih brodova.

Napomena: **Motorna svjećarica (dužine 7 m, a brzine 7 nm) sa otoka Biševa bila je zajednička svojina Jončić Šimuna-Sime i Martinis Andrije--Cankota.**

Suglasno materijali »NOVJ-Vis«, nd, pod »Sastav grupa . . . « .

pregled f)

ILEGALNA PREVOŽENJA DOBROVOLJACA S VIŠKOG OTOČJA NA KOPNO RADI STUPANJA U NOP ODREDE I NOVJ DO ZAKLJUČNO 7/8. RUJNA 1943. GODINE

Redni	Pomorski kanal i sredstvo prevoženja	Datum polaska i pristizanja	Broj dobro-voljaca	Napomene
1.	Komiža—Split, ilegalno, ribarskim brodom Vitaljić Andrije i Blaža radi prevoženja ranjenog ilegalca Ivulić Mladena-Burela u splitsku bolnicu	27. VII 1941.	1	Ante Brajčić, ilegalac, kao pratilac u Splitski NOPO Ante Brajčić stupio 11. a poginuo 14. kolovoza 1941.
2.	Komiža—Split, parobrodom, ilegalno	13. VIII 1941.	(3)	dobrovoljci sa zadatkom ! za prihvat grupe
	Komiža odn. Biševo—Split s 2 ribarska broda, ilegalno u 2 podgrupe	14/15. VIII 1941. }	(28)	grupa dobrovoljaca u Splitu i natrag na o. Vis i Biševo
S v e g a 1941. godine			(31)	(31) pokušaj do Splita i natrag
			1	Ante Brajčić, iz Visa
1.	Komiža—Split, parobrodom, koristeći ilegalno nabavljena dokumenta	početkom siječnja 1942.	1	Josip (Ante) Mardešić-Palagruža, u GŠ NOV i PO Hrvatske za rtg.
		do polovine siječnja 1942.	1	Nikola (Andrije) Repanić--Gandi, koji od 20. siječnja boravi na trogirsko--rogozničkom terenu
2.	Komiža—Split i Vis—Split, parobrodom, koristeći ilegalno nabavljena dokumenta	14. IV odn. 15. IV 1942.	5 5	svi iz mjesta Vis; iz Splita grupa je upućena u NOP odrede
3.	O. Biševo—uvala Sićenica kod Sevida, rib. brodom Demarija Andrije, a član posade bio Jončić Petar--Snoga	3/4. V 1942.	9	6 iz Komiže (od njih troje braće Zuanić), 1 iz Podšpilja i 2 s o. Biševa
4.	O. Svetac—uvala Sićenica rib. brodom braće Zanki	21/22. V 1942.	(35)	pristigli do rta Planke, pa se morali vratiti
	O. Svetac—Sićenica, rib brodom Demarija Andrije	25/26. V 1942.	35	konačno, ista grupa: 15 iz Komiže, 8 s o. Biševa, 1 iz Podšpilja, 6 iz Visa, 4 iz s. Marinje Zemlje i 1 iz Dračeva Polja
5.	O. Vis (uvala Milna)—Sićenica, rib. leutom vlasnike s o. Šolte	1/2. IX 1942.	17	16' iz mjesta Visa, i 1 iz Komiže
6.	i O. Vis—Split, parobrodom, jesen 1942.] ilegalno i		1	Ljubo Bogdanović-Kanela, zatim u NOPO

Redni	Pomorski kanal i sredstvo prevoženja	Datum polaska i pristizanja	Broj dobro-voljaca	Napomene
7.	O. Vis (Okljućna) — o. Biševo, radi prikupljanja j priprema 1 O. Biševo—o. Vis (Smriče-ı vica)—o. Hvar (Dubovica) ,rib. brodom Mladinea Ante I a član posade bio i Vitaljić Ante-Krojev	početkom XII 1942.	21	17 iz Okljućne konačno: 17 iz Okljućne, 3 iz Komiže, 1 iz Dračeva Polja. U brod ukrcano je i 200 kg eksploziva (za Biokovo)
S v e g a 1942. godine			95	57 iz komiške općine 38 iz viške općine
1.	O. Vis (Taleška)—Dubovica, rib. brodom	18/19. I 1943.	19	19 iz mjesta Visa (4 su već bili ilegalci-partizani na otoku)
2.	O. Vis (Srebrna)—Dubovica, rib. brodovima Demarija Andrije i braće Karuza-Visketanja	7/8. II 1943.	35	34 iz Komiže i 1 iz mjesta j Visa
3.	O. Vis (Zaglav)—Dubovica, rib. brodom braće Karuza-Visketanja	18/19. II 1943.	10	10 iz mjesta Visa
4.	O. Vis (Smričevica)—Dubovica, rib. brodom	19/20. II 1943.	9	3 iz Podšpilja, 3 iz s. Marinje Zemlje i 3 iz Dračeva Polja
5.	O. Biševo (Zakrižić)—o. Vis (Taleška), rib. brodom braće Zanki s o. Sveca	26/27. II 1943.	(13)	pokvario se motor na pučini i grupa je zadržana u Dračevu Polju
	O. Vis (Taleška)—Dubovica, rib. brodom braće Vojković-Alfira iz Rukavca	28. *II/I.* III 1943.	13	konačno: 13 s o. Biševa
6.	O. Vis (Milna)—Dubovica, rib. brodom Karuza Stjepana-Visketanj a	18/19. III 1943.	8	8 iz mjesta Vis; plus delegati za konferenciju OK KPH za SDO (s. Pitve)
7.	O. Vis (Milna)—Dubovica, rib. brodom	26/27. VI 1943.	17	3 iz Komiže, 2 iz Podšpilja, 8 iz Visa, 1 iz s. Marinje Zemlje i 3 iz Podstražja
8.	O. Vis (Taleška)—Dubovica, rib. brodom braće Karuza-Visketanja	20/21. VII 1943.	(16)	pristizanje u Dubovicu, te povratak poslije nekoliko dana, zbog nepr. aktivnosti
	O. Vis (Milna)—Dubovica, rib. brodom	1/2. IX 1943.	16	konačno: 16 iz mjesta Visa
9.	O. Vis (Rukavac)—Dubovica, rib. brodom	7/8. IX 1943.	10	2 iz Komiže, 1 s o. Biševa, 7 iz Podšpilja (s. Zena Glava)
S v e g a u 1943. godini do zaključno 8. rujna			137	65 iz komiške općine 72 iz viške općine
UKUPNO s područja viškog kotara do zaključno 8. rujna 1943.			233	122 iz komiške općine 111 iz viške općine

Napomena: **u rubrici broj dobrovoljaca umetnuto u zagradama, npr. (16), označava broj onih koji u prvom pokušaju nisu uspjeli da budu tada upućeni u NOP odrede ili NOVJ, već su to ostvarili u drugom pokušaju.**

Od 233 dobrovoljca, prema mjestima i selima bilo je: iz Komiže 66, **Okljućne 17, Podšpilja i zaseoka 15, s o. Biševa 24; odnosno iz mjesta Visa 95, s. Marinje Zemlje** 8, **Dračeva Polja 5 i Podstražja 3. Parobrodom 13, a ilegalno**

ribarskim brodovima prevezeno je 220 (od toga: 1 preko Splita, 61 preko Sićenice, 158 preko Dubovice) dobrovoljaca. Od ukupno 233 njih, bilo je 190 omladinaca (od njih 14 omladinki).

Za 1941. godinu navedeno je ilegalno prevoženje grupe od 31 dobrovoljca iz Komiže i s o. Biševa do Splita i natrag. Njihov povratak i nemogućnost stupanja u NOP odrede, bili su uvjetovani zbog stradanja Prvog splitskog NOP odreda.

Do sada objavljeni i neobjavljeni podaci, brojno i datumski kontradiktorni, ovime se ispravljaju a na osnovi novih provjeravanja među preživjelim dobrovoljcima i definitivnog utvrđivanja činjeničnog stanja.[1])

1) Bilješka uz pregled: »Ilegalna prevoženja . . .«

— Josip Ilić-Šuro i Juraj Barišić, Partizanske veze Vis—Hvar, nd, Hvarski zbornik 3/1975, str. 128 tvrde: . . . »Od 225 boraca dobrovoljaca, koliko ih je u toku 1942. i 1943. (do kapitulacije Italije) prebačeno s Visa na kopno u jedinice NOV i POJ, preko Hvara su prebačena 164 ili 73%. — V. Huljić, Uloga otoka Visa u NOP-u 1943. godine, nd, Zb. IHRPD 3/1973, 446, navodi (na osnovu podataka iz neobjavljenih radova) da je od početka NOB-e do kapitualacije Italije u NOPO i NOVJ na kopnu stupilo ukupno 238 dobrovoljaca sa područja viškog kotara, a koji broj je proizvod podataka iz do tada postojeće arhivske građe.

— Podaci u prilogu »Dobrovoljci . . .« sačinjeni su na osnovi najnovijih materijala, koji su 1978. predati arhivi IHRPD u Splitu od strane predstavnika SUBNOR-a viške općine (str. 1—23 su opisi i sjećanja; 2 strane »Izvoda« redosljedno za grupe dobrovoljaca; te 2 strane, rukom pisani »Sastav prve grupe dobrovoljaca, koji su krenuli u Split 14/15. kolovoza 1941. godine«). U sklopu općih podataka (str. 1—7), »Izvoda« i »Sastava«, uglavnom su oni konkretniji podaci, koji su navedeni za 1941.
i pod red. brojem 1—6 za 1942. godinu ovog pregleda. Ostali podaci su prema zapisanim sjećanjima preživjelih učesnika grupa i to za 1942. godinu: pod red. brojem 7 su sjećanja Zanki Frane i Božanić Luke; odnosno za 1943. godinu: pod red. brojem 1 su sjećanja Vodanović Andrije i Travizi Ante; pod 2 su sjećanja Pušić Dinka; pod 3 su sjećanja Puhalović Andrije i Kuljiš Metoda; pod 4 su od Marinković Andrije; pod 5 su Jončić Ante, Bogdanović Luke i drugarice Bogdanović Veljke (J. Ilić-Suro, nd, 133, navodi da je grupa krenula 28. veljače 1943. i da se sastojala od 11 drugova i 4 drugarice); pod red. brojem 6 autor sjećanja nije naveden; pod red. br. 7 su sjećanja Repanić Ante pok. Petra; pod red. brojem 8 podaci su prema zapisanim sjećanjima Bilčić Miće i Brajčić Ante (a upoređeni i s onima koji su objavljeni u navedenom djelu J. Ilić-Sure i J. Barišića, str. 132, oprečni su sjećanjima Bilčić Miće i Brajčić Ante); pod red. brojem 9 podaci su po sjećanjima Mladineo Pavla-Vodopije iz Borovika (u nd, J. Ilić-Šure objavljeno je da je u grupi bilo 7 dobrovoljaca). — Napominje se da su u zapisanim sjećanjima data prezimena, imena i nadimci svakog od dobrovoljaca iz pojedinih grupa.

— KPJ — Vis, nd, str. 40 ukazuje: . . . »Od 1941. godine do kapitulacije Italije sa otoka Visa (misli se s područja viškog kotara — p. a.) su otišli u NOV i POJ ukupno 233 dobrovoljca, od čega 122 iz komiške općine (iz mjesta 66 i sela 56) i 111 iz općine Vis (iz mjesta 95 i sela 16)« ... i dalje . . . »Karakteristično je napomenuti da je među njima bio visok postotak komunista (41 član KP i 150 članova SKOJ-a) od čega su njih 19 bili prethodno članovi partijskih i skojevskih komiteta, te rukovodstva na otoku.«

— Za grupu iz 1942, pod red. brojem 4, a u odnosu na napomenu, Zuanić Tomislav autoru je objasnio da je 22. svibnja ujutro grupa s ribarskim brodom braće Zanki sa o. Sveca pristigla do rta Planke odn. nadomak Rogoznice, umjesto uvale Sićenice kod Sevida, pa se je morala usred dana vratiti na o. Svetac. Naknadno je grupa uspješno prevezena 25/26. svibnja brodom Demarija Andrije (brod je došao iz Komiže) do Sićenice. Zuanić Tomislav sredio je podatke za grupe dobrovoljaca, da bi ustanovio da je od onih 160 koji su rodno područje napustili zaključno sa 18/19. veljače 1943. u borbama poginulo 103 dobrovoljca. — Od 4 njih koji su pojedinačno otišli u NOP odrede, trojica su poginuli (Brajčić Ante 1941, Mardešić Josip-Palagruža i Bogdanović Ljubo-Kanela 1943). Iz grupa otišlih 1942. pak: pod red. brojem 2 od 10 poginulo je 9; pod red. brojem 3 od 9 poginulo je 5; pod red br. 4 od 35 poginulo je 25; pod red. brojem 5 od 17 poginulo je 8; i pod red. brojem 7 od 21 poginulo je 14. Iz grupa otišlih do zaključno 18/19. veljače 1943. pak: pod red. brojem 1 od 19 poginulo je 10; pod red. brojem 2 od 35 poginulo je 22; i pod red. brojem 3 od 10 poginulo je 7 dobrovoljaca-boraca.

ŽRTVE TIJEKOM NOB-e

1. ZA MJESTO VIS I DIO SELA I ZASELAKA NEKADAŠNJE VIŠKE OPĆINE

Na spomen ploči postavljenoj na ulazu spomen škole »Maršala Tita« u naselju Kut mjesta Vis, uklesana su imena i prezimena poginulih i ovaj natpis:

»Neka ovaj kamen ispisan životima svjedoči pokoljenjima kako se rađala svjetlost ove zemlje!«

Poginuli u borbama

1. **Bakotić Zivana Budimir**
2. **Balić Mate Mijoslav**
3. **Bilčić Pavla Luka**
4. **Bradanović Luke Ante**
5. **Bradanović Simuna Ante**
6. **Brajčić Ante Ante**
7. **Brajčić Jakova Josip**
8. **Brajčić Ivana Vid**
9. **Božanić Nikole Petar**
10. **Bučić Mate Marijan**
11. **Buturović Mate Mate**
12. **Cvitanović Tome Ivan**
13. **Cvitanović Ivana Stjepan**
14. **Dorotić Petra Ante**
15. **Dorotić Jurja Jakica**
16. **Dorotić Ante Juraj**
17. **Dorotić Ante Mate**
18. **Dorotić Ivana Mate**
19. **Dorotić Vicka Mate**
20. **Dorotić Ante Roko**
21. **Gabelić Petra Ante**
22. **Ilić Petra Ivan**
23. **Ilić Ante Miho**
24. **Ilić Ivana Nikola**
25. **Ilić Ivana Petar**
26. **Ivčević Ivana Mirče**
27. **Ivčević-Bakulić Ante Petar**
28. **Ivulić Ivana Mladen**
29. **Jurinović Ivana Pavao**
30. **Jurinović Petra Vinko**
31. **Karuza Stjepana Ante**
32. **Karuza Vicka Dinko**
33. **Karuza Antin Jerina**
34. **Karuza Jakova Vitomir**
35. **Kivela Ante Srećko**
36. **Kordić Petra Ivana**
37. **Kordić Mate Jakov**
38. **Kukura Marina Ante**
39. **Kuljiš Ante Ante**
40. **Kuljiš Ante Ciril**
41. **Kuljiš Vjekoslava Mate**
42. **Kuljiš Vjekoslava Stjepan**
43. **Kuzmanić Ante Andrija**
44. **Kuzmanić Mladena Andrija**
45. **Kuzmanić Nikole Ante**
46. **Kuzmanić Vida Ivan**
47. **Kuzmanić Rade Radoslav**
48. **Letunović Vicka Vicko**
49. **Lipanović Antuna Ante**
50. **Lipanović Josipa Ante**
51. **Lipanović Josipa Jakov**
52. **Lovčić Lovre Petar**
53. **Mandaković Franje Branko**
54. **Mandaković Luci je Frane**
55. **Mandaković Frane Milovan**
56. **Mandaković Ivana Orlando**

57. Matijašević Stjepana Juraj
58. Pečarević Ivana Ivan
59. Pečarević Petra Janko
60. Pečarević Dinka Janko
61. Pečarević Petra Mate
62. Pečarević Josipa Nikola
63. Pečarević Petra Nikola
64. Pečarević Vicka Veljko
65. Peribonio Šimuna Andrija
66. **Perić Ante Ivan**
67. Petrinović Mate Nikola
68. **Petrinović Ante Vinko**
69. Pincetić Dinka Nikola
70. Podu je Nikole Ivan
71. Puhalović Šimuna Frane
72. Puhalović Šimuna Mate
73. Radica Marina Ivan
74. Radić Ante Nikola
75. Radišić Mate Ante
76. Radišić Stjepana Ante
77. Radišić Mate Ivo
78. Radišić Stjepana Ivo
79. Radišić Nikole Jakov-Malenko
80. Radišić Stjepana Miće
81. Radišić Mladena Nikola
82. Radišić Mate Srećko
83. Radišić Mate Vinko
84. Radojević Stjepana Josip
85. **Restović Kuzme Josip**
***86.* Roki Srećka Ante**
87. **Ruljančić Nikole Jakov**
88. **Sesardić Marina Jasen**
89. Slavić Miroslava Ivo
90. Svičarević Grga Grgo
91. Svičarević Nikole Grgo
92. Svičarević Nikole Lenko
93. Svičarević Ante Mate
94. Siljić Dinka Ante
95. Siljić Nikole Ivo
96. Siljić Ivana Nikola
97. Tomić Mate Dušan
98. Tomić Šimuna Nikola
99. Tomić Nikole Stjepan
100. Travizi Frane Spasoje
101. Vidović Ivana Josip
102. Vidović Josipa Juraj
103. Vlastelica Nikole Nikola
104. Vlastelica Stjepana Vicko
105. Vojković Ante Ante
106. Zambarlin Andrije Nikola
107. Zaninović Ante Mate
108. Zorotović Vicka Pavao
109. Žitko Dinka Ivan
110. Žitko Ivana Ivan
111. Žitko Ivana Nikola
112. Milardović Petra Marko

Prema: »Viški spomeniai«, Split 1968, str. 281—284.

Strijeljani kao taoci 20. kolovoza 1943.

Na ploči spomen-grobnice viškog groblja na predjelu Prirovo, navedeni su podaci za desetoricu strijeljanih talaca iz mjesta Visa. Isti podaci navedeni su u tekstu »Dio prvi« ove knjige. Ovdje se sada poimenično ne navode pošto je tih 10 strijeljanih uključeno u spisak poginulih iz Visa i dijela sela i zaselaka nekadašnje viške općine.

Umrli od rana i bolesti zadobivenih u NOB-i

1. Mandaković Ivana 'Nikola
2. Radišić Rade Stjepan
3. Ruljančić Ivana Ivan
4. Vojković Matin Mate

2. ZA MJESTO KOMIZU I DIO SELA I ZASELAKA NEKADAŠNJE KOMISKE OPĆINE

Poginuli u borbama

a) KOMIZA

1. **Ajduković Marina Fabjan**
2. **Barbaric Mate Pavao**
3. **Bjažević Jakova Jerko-Faustine**
4. **Bogdanović Luke Ljubo-Kanela**
5. **Bogdanović Luke Luka-Kolelastra**
6. **Bogdanović Mate Petar-Napulincin**
7. **Bogdanović Mate Vicko-Grujica**
8. **Bogdanović Tome Ivan-Bakon**
9. **Borčić Pavla Petar-Papin**
10. **Borčić Petra Petar-Mangera**
11. **Božanić Franje Nikola--Gregolevanat**
12. **Božanić Ivana Vicko-Cura**
13. **Božanić Mate Andrija-Fero**
14. **Božanić Pavla Petar-Gobre**
15. **Božanić ž. Andrije Zlatica--Kastriotić**
16. **Demarija Miha Vinka-Mićelac**
17. **Felanda Katarina Ivan-Tvičica**
18. **Fiamengo Antin Ante-Goncić**
19. **Fiamengo Antuna Josip--Bartolomija**
20. **Fiamengo Ivana Jerka-Moškotova**
21. **Fiamengo Josipa Jakov--Bartolomija**
22. **Gizdavčić Luke Vicko**
23. **Greget Mihe Luka-Kokulin**
24. **Greget Petra Andrija-Madona**
25. **Jurinović Nikole Gojislav**
26. **Jurjević Josipa Josip-Pistula**
27. **Kučić Franje Silvestar-Kroncov**
28. **Kučić Marjana Ivan-Marjanov**
29. **Mardešić Antuna Josip-Palagruža**
30. **Mardešić Ivana Ante-Paćun**
31. **Mardešić Ivana Franjo-Paćun**
32. **Mardešić Jakova Jugoslav-Pošćer**
33. **Mardešić Josipa Josip-Kvasina**
34. **Mardešić Kuzme Miho-Miljenko--Gospodarić**
35. **Mardešić Luke Bartul-Kvasina**
36. **Mardešić Mate Josip-Malenjazo**
37. **Mardešić Pavla Ante-Cikinor**
38. **Mardešić Vicka Josip-Bilka**
39. **Mardešić Vicka Petar-Bilka**
40. **Mariani Pavla Andrija-Paranfrane**
41. **Marinković Antin Nikola-Top**
42. **Marinković Andrije Andrija--Belomo**
43. **Marinković Andrije Nikola-Petrica**
44. **Marinković Stjepana Duje--Stipanov**
45. **Mihovilović Ante Nikola-Bejota**
46. **Mihovilović Josipa Ivan-Sunje**
47. **Mihovilović Vicka Josip-Bejota**
48. **Mihovilović Vicka Nikola-Minćun**
49. **Mladineo Ivana Miho-Belmićel**
50. **Murić Biže Josip**
51. **Pečarić Petra Nikola-Meštramenigo**
52. **Petrić Mate Dragutin-Pulicijot**
53. **Repanić ž. Ante Vinka-Bela**
54. **Stanojević Nikole Ante-Antuša**
55. **Suić Antin Dinko-Vlahov**
56. **Simić Dobre Petar-Buster**
57. **Šimić Simuna Zvonko**
58. **Vitaljić Andrije Drago-Labot**
59. **Vitaljić Andrije Lucio-Labot**
60. **Vitaljić Andrije Miljenko-Labot**
61. **Vitaljić Josipa Ante-Smojon**

62. Vitaljić Josipa Josip-Voga
63. Vitaljić Josipa Juraj-Smojon
64. Zamberlin Pavla Marko-Belica 67.
65. Zuanić Josipa Andeslav-Knežić
66. Zuanić Josipa Mario-Knežić
Zuanić Pavla Ivan-Duda

b) O. BIŠEVO

68. Bogdanović Ivana Josip-Ivanov 76. Jončić Petra Juraj-Snoga
69. Bogdanović Pavla Andrija-Minćun 77. Mardešić Ante Toma-Tumetov
70. Bogdanović Pavla Franjo-Minćun 78. Pečarić Andrije Mate Zdenko-Guja
71. Bogdanović Pavla Miho-Zapan 79. Stanojević Jurja Katica--Salvestrova
72. Felanda Mate Josip-Sprojak
80. Stanojević Silvestra Blaž-Salvestro\
73. Felanda Mate Silvestar-Sprojak
81. Stanojević Silvestra Marijan--Salvestrov
74. Jončić Blaža Ivan-Snoga
75. Jončić Nikole Lukra-Ribar
83. Tornić Franje Tomislav-Jandarmo

c) OKLJUČNA

84. Božanić Ante Doma-Kukica
85. Božanić Ante Jaka-Kukica
86. Božanić Ante Miho-Kukica
87. Božanić Ante Petar-Kukica
88. Božanić Franje Lukra-Kukica
89. Bozanic Ivana Ante-Kukica
90. Božanić Ante Kata-Knez
91. Božanić Matin Ante-Knez
92. Božanić Luke Pavao-Gruje
gg Božanić Luke Petar-Milić
94. Petrašić Josipa Franjo-Valerij
qc: Petrašić Josipa Vicko-Valerij
96. Zorotović Ivana Petar-Lovin

Umoreni u ustaškom zatvoru i ubijeni

1. Mardešić Jakova Nikola-Pošćer, iz Komiže
2. Sonjara Vinko

Strijeljani kao taoci 20. kolovoza 1943. iz Komiže

1. Bogdanović Luke Mate-Kanela
2. Božanić Dinka Petar-Pepe
3. Božanić Petra Nikola
4. Kučić Ivana Jerko-Marjanov
5. Marinković Antin Juraj-Tikva
6. Vitaljić Franje Andrija-Cingrija
7. Zanki Petrov Petar-Lestić
8. Gospodinović Mate
S. Jurinović Grge Nikola
10. Mardešić Kuzme Franjo

Gore navedenim redom unijeti su na spomen-pločikomiškog groblja.

Ovdje se navode strijeljani taoci u Komiži, pošto nisu uvedeni u spisak poginulih za mjesto Komižu i dio sela i zaselaka nekadašnje komiške općine. Strijeljani taoci navedeni su i u »Dio prvi« ove knjige, pri objašnjenju talijanskih represalija i odmazde za zauzimanje talijanske izvidno-signalne stanice na brdu Hum i zarobljavanje posade od strane viško-otočke partizanske »Leteće čete« početkom dana 16. kolovoza 1943. godine.

Umrli od rana i bolesti zadobijenih u NOB-i

1. **Demarija Petra Mate-Babao**
2. **Fiamengo Ivana Petar-Bartolomija**
3. **Fiamengo Tome Ivan-Mokrica**
4. **Jurjević Nikole Marko-Markić**
5. **Mariani Kuzme Nikola-Meko**
6. **Marinković Andrije Vicko-Njance**
7. **Marinković Vicka Ante-Rudega**
8. **Mihovilović Josipa Jakov-Mohuna**

3. ZA SELA I ZASELKE VIŠKOG VINORODNOG PLATOA I POBRĐA

(Podšpilje, Borovik, Žena Glava, Dračevo Polje, Duboka, Galija i Talež)

Na spomeniku u centru Podšpilja, uklesana su prezimena i imena poginulih u borbama:

1. **Barzić Mate Ante**
2. **Barzić Vida Nikola**
3. **Barzić Jakova Vicko**
4. **Barzić Vida Vid**
5. **Borčić Ivana Jakov**
6. **Borčić Mate Jakov**
7. **Borčić Pavla Josip**
8. **Gracin Josipa Mate**
9. **Gracin Petra Nikola**
10. **Ivčević Jurja Ante**
11. **Ivčević Miha Stjepan**
12. **Kordić Ante Miho**
13. **Marinković Ivana Andrija**
14. **Marinković Roka Ante**
15. **Marinković Petra Ivan**
16. **Marinković Mate Mate**
17. **Marinković Ivana Nikola**
18. **Martinis Ante Ante**
19. **Mladineo Petra Pavao**
20. **Mladineo Petra Slavica**
21. **Mladineo Josipa Vicko**
22. **Pribačić Jakova Danko**
23. **Repanić Andrije Ivan**
24. **Repanić Petra Jakov**
25. **Sviličić Nikole Andrija**
26. **Sviličić Josipa Ante**
27. **Sviličić Josipa Ivan**
28. **Sviličić Pavla Ivan**
29. **Sviličić Vicka Ivan**
30. **Sviličić Jurja Josip**
31. **SviHać vicka Josip**
32. **iSvilicic Nikole Juraj**
33. **Sviličić Josipa Nikola**
34. **Sviličić Jurja Pavao**
35. **Vladislavić Ivana Ivan**

Za sve više žrtve u NOB-i, narod je uklesao u kamenu spomen-ploču i u svojim srcima riječi:

»Pali su u krilo zemlje svoje
i postali njen ponos
i vrelo neiscrpne snage!«

NOSIOCI »SPOMENICE 1941.« I VAŽNIJA ODLIKOVANJA

1. **Barzić Ive**
2. **Barzić Miho**
3. **Bjažević-Jadrijević Katica**
4. **Bogdanović Petar-Slovenko**
5. **Borčić Nikola**
6. **Borčić-Ivčević Antica**
7. **Borčić Petar**
8. **Božanić Andrija-Stevo**
9. **Božanić Jakov**
10. **Božanić Ivan-Cura**
11. **Božanić Ivan-Gobre**
12. **Božanić Vicko-Milić**
13. **Božanić Nikola**
14. **Božanić Mili**
15. **Demaria Andrija**
16. **Fadić Mate**
17. **Piamengo Ante**
18. **Foretić Bartul**
19. **Jončić Ante**
20. **Kučić Nikola**
21. **Kučić Mladen**
22. **Lovčić Ante**
23. **Marinković Vinka**
24. **Petric Šime**
25. **Petric Mar j an**
26. **Petrinović Vicko**
27. **Repanić Nikola-Gandi**
28. **Repanić Ante**
29. **Repanić Dobrila**
30. **Repanić Nikola-Trišćica**
31. **Radišić-Splivalo Ina**
32. **Stanojević Ante**
33. **Tomić Nikola**
34. **Vidović Andrija**
35. **Vidović Jerko**
36. **Vidović Ante**
37. **Zaja Vicko**
38. **Žitko Miho**
39. **Zuanić-Backović Marija**
40. **Zuanić Danilo**
41. **Žuaniić Tomislav**

Bilješka: **Navedeni na red. br. 22. i 30. griješkom 'su ranije izostavljeni na spomen ploči, a sada su u ovom spisku uvedeni suglasno izjavi Tomislava Zuanića.**

Ordenom narodnog oslobođenja **odlikovani su:**

— **Otok Vis, odnosno viško-otočko područje, 1974. godine prilikom proslave tridesetogodišnjice historijskih događaja na otoku 1944. godine.**

— **Božanić Andrija, Ukazom br. 60 Predsjednika SFRJ od 25. svibnja 1978. godine za svoj revolucionarni doprinos, a prilikom proslave svoje 70-te godišnjice života.**

Ordenom narodnog heroja **odlikovan je:**

— **Božanić Andrija, prvoborac i organizator predratnog revolucionarnog radničkog pokreta i usmjerivač razvitka NOP-a viško-otočkog područja, a sa dužnosti člana PK odnosno Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju.**

Brojnim drugim odlikovanjima **i priznanjima odlikovani i pohvaljeni su gotovo svi borci NOVJ i JA, organizatori i aktivisti NOP-a, te mnogi stanovnici za istaknutije doprinose tijekom NOB-e.**

ZAKLJUČAK

Od predratnih komunista organizirani NOP viškog otočja do kapitulacije Italije predvodili su već istaknuti pojedinci iz sirомašnih i srednjih, odnosno najmasovnijih slojeva težaka, ribara i radnika, kojima su se pridružili pojedinci iz međuslojeva Komiže i Visa. To su bili potomci onih predaka koji su uporno suprotstavljali tradicionalne vrijednosti i vrline hrvatskog otočkog i obalnog stanovništva talijanskim aneksionističkim i denacionalizatorskim aspiracijama. Stoga i u međuratnom razdoblju, zadojeni tradicijama i radnim vrlinama predaka, komunisti i s njima povezani u socijalno-■-revolucionarnoj borbi i suzbijanju pokušaja odnarodnjavanja od strane monarhističko-unitarističkih pobornika s velikosrpskim nazorima, stvorili su preduvjete da se uhvate u koštac sa svim poteškoćama nakon državnog i vojnog sloma Kraljevine Jugoslavije.

Za narodnooslobodilački program, s perspektivama socijalno--revolucionarnog preobražaja novog poslijeratnog jugoslavenskog društva, NOP viškog kotara okupio je najveći dio stanovništva. Jer i među bogatijim težacima i pripadnicima svih međuslojeva svi su bili revoltirani talijanskom okupacijom i aneksijom, a njihove denacionalizatorske mjere utjecale su na izmjenu pasivističkih namjera i najupornijih zagovornika politike iščekivanja. Ma koliko.da su zazirali od krajnjih socijalno-revolucionarnih ciljeva NOP-a, i oni su se pridružili aktivnom oslobodilačkom protutalijanskom otporu, slijedeći primjere svoje i djece većine ostalog stanovništva, dobrovoljaca-partizana i aktivista NOP-a. Primjeri stanovništva otočja isturenog na pučini Jadrana, a koji su bili slični diljem cijelog otočkog i obalnog područja Dalmacije, trebali bi biti vječna pouka svim osvajačima i pobornicima asimilatorske politike da nikakvom okupacionom silom i denacionalizatorskim mjerama ne mogu, bez obzira na okolnosti, skršiti otpor samosvijesnog naroda.

Za vrijeme talijanske okupacije i aneksije, a u skladu s iskazanim stremljenjima i opredjeljenjima, veoma uspješan razvitak NOP-a novoosnovanog viškog kotara rezultirao je na osnovi samoprijegornih doprinosa većine stanovništva, uz najviše borbene žrtve mlađih generacija

Poslije kapitulacije Italije NOP viškog kotara pripremao je stanovništvo za obranu svog slobodnog područja, upućujući i dalje veliki broj dobrovoljaca i mobiliziranih u jedinice Mornarice i NOVJ na drugim otocima i na obali. Splet okolnosti je uvjetovao da otok Vis izravno, a time i čitavo viško otočje, preraste svoje lokalno u dalmatinsko, jugoslavensko i međunarodno značenje. U tako nastalo j viško-po vi jesnoj etapi, stanovništvo viškog kotara dalo je svoj dostojan materijalni i ljudski doprinos.

Sve ono što je u ovom djelu iznijeto za zbivanja na otoku Visu »od konca 1943. do 26. listopada 1944. godine bespredmetno je saži-

manjem ponavljati. Borci na otoku Visu i na njemu koncentrirana dalmatinska i rukovodstva za srednjodalmatinsko otočko područje, a uz pomoć anglo-američkih saveznika i borbenu suradnju njihovih relativno malobrojnih vojnih efektiva, pretvorili su otok u neosvojivu vojno-pomorsku tvrđavu na Jadranu, rješavajući jednovremeno brojne kompleksne probleme, te stvarajući time povoljne preduvjete da se oružanim operacijama, s osloncem na otok Vis, konačno oslobode bliski otoci i dio obale. Dakako, uz odobrenje i puno zalaganje hrvatsko-zemaljskih i jugoslavenskih centralnih rukovodstava.

Okolnosti poslije njemačkog desanta na Drvar uvjetovale su pristizanje i boravak maršala Tita i svih jugoslavenskih centralnih rukovodstava na otok Vis. Na ovom otoku i s osloncem na njega, iz svog privremenog sjedišta i središta nove Jugoslavije u procesu svog nastojanja, maršal Tito i njegovi suradnici rukovodili su NOP-om i oslobodilačkom oružanom borbom, razvili uspješnu obimnu diplomatsku aktivnost na međunarodnom planu i stvorili preduvjete za konačno oslobođenje zemlje i uspostavljanje nove jugoslavenske države, s novim socijalno-revolucionarnim društvenim uređenjem.

Kao izaslanik predsjednika Tita, na proslavi prigodom tridesetogodišnjice više povijesne epopeje, Stane Dolane, sekretar Izvršnog komiteta Predsjedništva SKJ, je u svom govoru u Visu, 10. rujna 1974. godine, između ostalog izjavio i slijedeće:

> **...» Odluka druga Tita da se sa rukovodstvom nove Jugoslavije preseli na Vis nije bila slučajna. Revolucionarna prošlost naroda Visa, rad organizacija KPJ, snažan i širok NOP koji je započeo 1941. godine organiziranje i djelovanje narodne vlasti na cijelom otoku, činjenica da je već 1943. godine, prije kapitulacije Italije, pod rukovodstvom Komunističke partije u organizacijama NOP-a na Visu djelovalo preko 2.000 (3.000 — p. a.) aktivista i da je gotovo cjelokupno stanovništvo bilo obuhvaćeno NOP-om, uspješne vojne akcije na samom otoku, odlazak do kapitulacije Italije 233 dobrovoljca, da se sa ostalim borcima naroda Jugoslavije bore na kopnu, razoružanje talijanskih garnizona poslije kapitulacije Italije, osnivanje leteće čete i viškog dobrovoljačkog bataljona te više flotile naoružanih partizanskih brodova — sve je to bilo pouzdano svjedočanstvo visoke moralne i političke svijesti naroda Visa i njegove čvrste privrženosti narodnooslobodilaekoj borbi, Komunističkoj partiji Jugoslavije i drugu Titu ...«**

Pisac ovog djela, koristeći se znanstvenim i drugim naporima ostalih, a čemu su doprinijeli i sudionici zbivanja s viškog kotara pisanim materijalima i usmenim saopćenjima, smatra da sada njegov rad pruža mogućnost za daljnju sintetičko-analitičku znanstvenu obradu cjeline i posebnih tema, naročito onih iz povijesne etape, kako bi se što prije objavilo kompleksnije djelo pod nazivom »Srednjodalmatinski otoci u NOB-i«. Prije toga, potrebno je na sličan način obraditi i objaviti povijest međuratnog razdoblja pojedinih otoka, pa tako i viškog otočja.

PRILOZI

I — OBJAŠNJENJE SKRAĆENICA

AFŽ	**Antifašistički front žena**
AVII	**Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd**
AVNOJ	**Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije**
ASNOM	**Antifašističko sobranie na narodno osloboduvanje na Makedonija**
art.	**artiljerijski, a, o,**
brig.	**brigada**
bat.	**bataljon**
CK	**Centralni komitet; KPH — Komunističke partije Hrvatske:; KPJ — Komunističke partije Jugoslavije**
COZ	**Centralni odbor zbjega (u Italiji; u Egiptu)**
dalm.	**dalmatinski, a, o,**
GOC	**Glavni obavještajni centar**
GŠH	**Glavni štab Hrvatske odn. GŠ NOV i PO Hrvatske**
HSS	**Hrvatska seljačka stranka**
H-V NOPO	**Hvarsko-viški narodnooslobodilački partizanski odred**
Hzb	**Hvarski zbornik**
IHRPH	**Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb**
IHRPD	**Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split**
JA, JNA	**Jugoslavenska armija; Jugoslavenska narodna armija**
JNOF	**Jedinstveni narodnooslobodilački front**
JNS; JRZ	**Jugoslavenska nacionalna stranka; Jugoslavenska radikalna, zajednica**
KK	**Kotarski komitet; KPH Vis — komunističke partije Hrvatske za viški kotar; KPH za SDO — komunističke partije Hrvatske za srednjodalmatinsko otočje; SKOJ-a — Saveza komunističke omladine Jugoslavije.**
KNOO	**Kotarski narodnooslobodilački odbor**
KPJ, KPH	**Komunistička partija Jugoslavije, odn. Hrvatske**
Kn	**Kuna**
Lit	**Lira talijanskih**
MB i m/b	**Motorni brod**
MG1.	**Mornarički glasnik**
Mj i m/j	**Motorni jedrenjiak**
MK	**Mjesni komitet**
MNRS	**Muzej narodne revolucije, Split**
MNOO	**Mjesni narodnooslobodilački odbor**
NOVJ	**Narodnooslobođilačka vojska Jugoslavije**

NOU	**Narodnooslobodilačka udarna**
o.	**otok**
OK KPH za SDO	**Okružni komitet KPH za srednjodalmatinsko otočje**
ONOO	**Općinski narodnooslobodilački odbor ili okružni ...**
ONOO z a . . .	**Oblasni narodnooslobodilački odbor za (npr. Dalmaciju)**
PC	**Patrolni čamac**
POC	**Pokrajinski obavještajni centar**
PK KPH	**Pokrajinski komitet KPH (npr. za Dalmaciju)**
PPK, četa	**Ceta za borbu protiv pete kolone**
Pzb.	**Pomorski zbornik (izdanje Društva za unapređenje i proučavanje pomorstva Jugoslavije, Zadar)**
RC	**Radio-centar**
I OC	**Rajonski obavještajni centar**
s.	**selo**
SDO	**Srednjodalmatinsko otočje (ili otočko područje)**
SKOJ	**Savez komunističke omladine Jugoslavije**
SMG	**Savez mlade generacije**
ud. brig.	**udarna brigada**
tenk. brig.	**tenkovska brigada**
USAOH	**Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske**
USAOJ	**Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije**
VE	**Vojna enciklopedija, izdanje Redakcije VE, Beograd**
VJG	**Vojnoistorijski glasnik, izdanje Vojnoistorijskog instituta, Beograd**
VS	**Vrhovni štab**
VS NOV i POJ	**Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije**
ZAVNOH	**Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske**
ZAVNOBiH	**Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine**
Zb. NOR	**Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkoj borbi jugoslavenskih naroda (edicija Vojnoistorijskog instituta JA, Beograd)**

N a p o m e n a :

— **Većina kratica odmah je objašnjena i u tekstu, kad se prvi put pojavljuje, npr. OK KPH za SDO (Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske za srednjodalmatinsko otočje);**

— **Sve kratice sa stranih jezika, odmah su u tekstu objašnjene i prevedene, npr: MTB — Motor Torpedo Boat — torpedni čamac.**

Prilog II/1

PREGLED STANJA PARTIJSKIH ORGANIZACIJA U VISKOM KOTARU OD SIJEČNJA DO RUJNA 1943. GODINE

Mjesto	Početno stanje članstva	Brisano iz evidencije						Novoprimljeni	Konačno	Broj ćelija
		Isključeno	U NOVJ	Internirano	Poginulo	Ostalo	Svega			
Komiža	22	3	i	-	3	-	7	12	27	3
Biševo	11	-	5	-	-	-	5	1	7	1
Podšpilje	6	1	-	-	-	-	1	2	7	1
Okljućna	2	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Svega o. Komiža	41	4	6	—	3	—	13	15	43	7
Vis	24	1	9	-	1	2	13	20	31	7
M. Zemlje	8	-	1	-	-	1	2	1	7	1
Podstražje	5	-	-	-	-	-	-	3	8	1
Svega o. Vis	37	1	10		1	3	15	24	46	5
UKUPNO kotar Vis	78	5	16		4	3	28	39	89	10

PREGLED STANJA KANDIDATA I SIMPATIZERA KPJ U VIŠKOM KOTARU OD TRAVNJA 1941. DO RUJNA 1943. GODINE

Vrijeme	Kandidata	Simpatizera	SVEGA
U travnju 1941. godine	15	40	55
U prosincu 1941. godine	30	80	110
U prosincu 1942. godine	40	120	160
U ožujku 1943. godine	40	130	170
U rujnu 1943. godine	50	150	200

Suglasno: KPJ-Vis, nđ, navedeni pregledi — stanja.

Prilog II/2

PREGLED ODLASKA DOBROVOLJACA SA VISKO-OTOCKOG PODRUČJA U NOP ODREDE NA KOPNU DO 7/8. RUJNA 1943. GODINE

(po grupama i vremenu odlaska)

[1]	OPĆINA KOMIŽA					OPĆINA VIS						
Grupa godina	Mjesto	Bišćevo	Okljućna	Podšpilje	Svega	Mjesto	M. Zemlje	D. Polje	Podstražje	Svega	Ukupno viški kotar	Vrijeme odlaska
0-41	-	-	-	-		i	-	-	-	1	1	van grupa
0-42	2	-	-	I	3				-	-	3	van grupa
1-42	-	-				10		-		10	10	14.i 15.IV42
2-42	6	2	-	1	9			-			9	3/4. V42
3-42	15	8		1	24	6	4	i		11	35	25/26.V 42
4-42	1	-	-	-	1	16	-	-	-	16	17	1/2.1X42
5-42	3	-	17	-	20		-	i	-	1	21	12/13. XII 42
1942.	27	10	17	3	57	32	4	2	-	38	95	
6-43	-	-	-	-	-	19	-	-	-	19	19	18/19.143
7-43	34	-	-	-	34	1	-	-	-	1	35	7/8. II 43
8-43	-	-	-		-	10	-	-	-	10	10	18/19.1143
9-43	-	-	-	3	3	-	3	3	-	6	9	19/20. II 43
10-43	-	13	-	-	13	-	-	-	-	-	13	26/27.11 43
11-43	-	-	-	-	-	8	-	-	-	8	8	18/19. III 43
12-43	3	-	-	2	5	8	1	-	3	12	17	26/27. VI 43
13-43	-	-	-	-	-	16	-	-	-	16	16	1/2. 1X43
14-43	2	1	-	7	10	-	-	-	-	-	10	7/8.1X43
[1] 1943.	39	14	-	12	65	62 j[1]	4	3	3	72	137	
1941-1943.	66	24	17	15	122	95 j	8	5	3	111	233	

Suglasno: »KPJ-Vis«, nd, prilog na str. 61, sastavili Tomić Nikola-Mlađen i drugi.

Prilog II/3

PREGLED ODLASKA DOBROVOLJACA SA VISKO-OTOCKOG PODRUČJA U NOP ODREDE NA KOPNU DO 7/8. RUJNA 1943. GODINE

(sa odnosom odrasli — omladina)

Objašnjenje: Ukupno/Omladina

Grupa godina	OPĆINA KOMIŽA					OPĆINA VIS						NAPOMENA
	Mjesto	Biševo	Okljućna	Podšpilje	Svega	Mjesto	Marinje Zemlje	Dračevo Polje	Podstražje	Svega	Ukupno kotar Vis	
41/42	2/0	.	.	I/o	3/0	1/1	-		.	1/1	4/1	van grupa
1/42		.	.	.	.	10/10	.	.	.	10/10	10/10	
2/42	6/3	2/0	.	I/o	9/3	.	.	.	.	-	9/3	
2/42	15/14	8/7	.	I/o	24/21	6/4	4/4	I/I		11/9	35/30	3/3 omladinke
4/42	1/1	.	.	.	1/1	16/9	.	.	.	16/9	17/10	
5/42	3/0	.	17/16	.	20/16	.	.	I/o	.	.	21/16	7/7 omladinke
1942	27/18	10/7	17/16	3/0	57/41	33/24	4/4	2/1	.	39/29	96/70	1/1 1941.g.
6/43	.	.	.	.	.	19/18	.	.	.	19/18	19/18	
7/43	34/34	.	.	.	34/34	i/o		.		i/o	35/34	
8/43						10/10			.	10/10	10/10	
9/43	.	.	.	3/2	3/2	.	3/3	3/3		6/6	9/8	
10/43	.	13/9	.		13/9						13/9	4/4 omladinke
11/43						8/3			.	8/3	8/3	
12/43	3/3	.	.	2/2	5/5	8/4	1/1	.	3/3.	12/8	17/13	
13/43						16/15	.	.	.	16/15	16/15	
14/43	2/2	1/1	.	7/7 1	10/10	-	.	.	.	-	10/10	
1943	39/39	14/10	.	12/11	65/60	62/50	4/4	3/3	3/3	72/60	137/12(	
41/43	66/57	24/17	17/16	15/11	122/101	95/74	8/8	5/4	3/3	111/89	233/19C -1	

Suglasno: »KPJ-Vis«, nd, prilog na str. 38, sastavili Tomić Nikola-Mladen i drugi.

Prilog II./4

PREGLED RAZVITKA NO ODBORA NA PODRUČJU VIŠKOG KOTARA

a) *1942. i do rujna 1943. godine*

Redni broj	Naziv organa	Mjesto osnivanja i djelovanja	Način rada	Broj odbornika	Od toga: Omladina	Od toga: Članovi KPJ	Od toga: Aktivisti	Bilješka
1	Akcioni odbor	Komiža - Mala Banda	ilegalan	11	-	1	10	
2	Akcioni odbor	Komiža — Vela Banda	ilegalan	10	-	4	6	
3	Akcioni odbor	Vis - Kut	ilegalan	13	-	1	12	
4	Akcioni odbor	Vis - Luka	ilegalan	5	-	1	4	
5	Akcioni odbor	Vis — Mala Banda	ilegalan	7	1	4	2	
6	Akcioni odbor	Vis — Vela Banda	ilegalan	7	-	2	5	
7	Seoski NO odbor	Plisko Polje	ilegalan	8	1	1	6	
8	Seoski NO odbor	Podšpilje	ilegalan	9	1	3	5	
9	Seoski NO odbor	Otok Biševo	ilegalan	7	1	5	1	
10	Seoski NO odbor	Oključna	ilegalan	5	-	1	4	
11	Seoski NO odbor	Podstražje	ilegalan	8	1	1	6	
12	Seoski NO odbor	Otok Sv. Andrija	ilegalan	3	-	-	3	
13	Općinski NO odbor	Vis	ilegalan	10	1	7	2	od 25.7.42.
14	Općinski NO odbor	Komiža	ilegalan	10	1	6	3	od 15. 6.42.
15	Kotarski NO odbor za viško otočko područje	Podšpilje	ilegalan	13	1	7	5	od 15. 9. 42.
			Svega	126	8	44	74	

Od toga: 113 muškaraca i 13 žena. Socijalno: 105 težaka, 18 radnika i 8 intelektualaca. Nacionalno: svi Hrvati. — U praksi, akcioni odbori u selima (Plisko Polje, itd.) imali su funkciju seoskih NOO-a. — Ovaj originalni dokument prikazuje samo momentalno stanje, neprekidno u razvitku, a što je u tekstu prvog dijela knjige objašnjeno i točno rekonstruirano.

b) *Do kraja 1943. godine (poslije izbora)*

Redni broj I	Naziv organa	Mjesto osnivanja i djelovanja	Način rada	Broj-odbo-mika	Omladina	Članovi KPJ	Aktivisti	Bilješka
i	Mjesni NO odbor	Vis	legalan	7	1	3	3	
2	Mjesni NO odbor	Komiža	legalan	7	1	4	2	
3	NO odbor seoski (mjesni)	Plisko Polje	legalan	5	1	2	2	
4	NO odbor seoski (mjesni)	Podšpilje	legalan	5	-	2	3	
5	No odbor seoski (mjesni)	Otok Biševo	legalan	5	1	3	1	
6	NO odbor seoski (mjesni)	Oključna	legalan	5	1	2	2	
7	NO odbor seoski (mjesni)	Podstražje	legalan	5	1	2	2	
8	Općinski NO odbor	Vis	legalan	9	1	4	4	
9	Općinski NO odbor	Komiža	legalan	9	1	5	3	
10	Kotarski NO odbor	Vis	legalan	11	1	6	4	
				68	9	33	26	

Od toga: 58 muškaraca i 10 žena. Socijalno: 52 težaka, 10 radnika i 6 intelektualaca. Nacionalno: svi Hrvati.

Prema: Arhiv IHRPD, Split, fond narodne vlasti, k. 49, dok. 863. Odnosno: arhiv MNR, Split, fond narodne vlasti, inventar br. 19/863, smještaj br. 1-373-12.

Prilog II/5

SPISAK ČLANOVA KOTARSKOG NOO-a ZA VISKI KOTAR
(pri osnivanju 15. rujna 1942)

Red br.	Članovi KN 00-a	Dužnost	Posebna zaduženja
1.	Božanić Ivan - Cura	predsjednik	
2.	Makjedo dr Sergije	tajnik	
3.	Barzić Ivan	blagajnik	
4.	Borčić Petar — Bandić	član	
5.	Jončić Miho	član	
6.	Marinković Nikola - Top	član	za rad s omladinom
7.	Radišić Miće - Pavlov	član	
8.	Radojević Josip	član	
9.	Stanojević Maijan	član	
10.	Stipišić Marija	član	
11.	Vojković Baitul	član	
12.	Zuanić Petar - Zonko	član	

Prema NOO-Vis, nd, str. 8. Odnosno: KPJ-Vis, nd, str. 32.

— **Kotarski NOO za viški kotar izabran je 15. rujna 1942. godine na sastanku, koji je održan u Dračevom Polju, u kući Mardešić Kuzme--Pipija. Predsjednik, tajnik i blagajnik sačinjavali su uži biro najvišeg izvršnog organa narodne vlasti na viško-otočkom području.**

— **Arhiv IHRPD, Split, fond narodne vlasti, k. 49 dok. 863 navedeno je da je KNOO za viški kotar pred kapitulaciju Italije imao 13 članova. Socijalno, bilo je 9 težaka, 2 radnika i 2 intelektualca. Nacionalno, bili su svi Hrvati. Članovi KPJ bili su njih 8, a ostala petorica aktivisti NOP-a.**

Prilog II/6

PREGLED BROJNOG STANJA HVARSKO-VIŠKOG NOP ODREDA NA DAN 9. STUDENOGA 1943. GODINE

Red. broj	Naziv jedinice	Po spisku		U rashodu		Na licu		Objašnjenje rashoda
		muški	ženski	muški	ženski	muški	ženski	
I.	Štab	20	2	2	-	18	2	2 službeno
2.	!. bat.	202	2	18	-	184	2	13 bolesnih, 5 službeno
3.	2. bat.	110	5	9	-	101	5	9 bolesnih
4.	3. bat./viški/	204	-	15	-	189	-	15 na kursu
SVEGA		536	9	44	-•	492	9	

PREGLED NAORUŽANJA HVARSKO-VIŠKOG NOP ODREDA NA DAN 9. STUDENOGA 1943. GODINE

Redni broj	Nazivjedinice	Naoružanje									Municija			
		Pušaka	Puškomitraljeza	Teš. mitraljeza	Lak. mitraljeza	Lakih bacača	Pt pušaka	Mašinki	Pištolja	Bombi ručnih	Za puške	Za teške mitraljeze	Za bacače	Za pištolje i mašinke
i.	Stab	18	-		-	-	-	2	6	25	900	-	-	570
2.	1. bat.	168	2	7	-	1	3	-	4	527	21560	10400	120	120
3.	2. bat.	137	-	7	1	1	1	1	12	480	8460	11590	60	120
4.	3. bat. /viški/	281	2	6	-	-	1	-	10	587	17020	15920	-	31
SVEGA		604	4	20	1	2	5	3	32	1619	47940	37910	180	841

Prema: AVII, br. reg. 3/4-f. 11 i 3/3-f. 11, k. 2022.

Prilog II/7

SPISAK ČLANOVA NOO-a, ODBORA AFŽ-a I USAOH-a NA PODRUČJU VISKE OPĆINE 1943—1944. GODINE

Organ narodne vlasri	Članovi odbora	Dužnost u odboru	Vodi odsjek	Zanimanje	Članstvo
Općinski NOO Vis	Radišić Miće	predsjednik	-	težak	KPJ
	Vojković Bartul	podpresjednik	socijalni	težak	simp.
	Tudor Ivan	tajnik	prosvjetni	činov.	simp.
	Žitko Petar	blagajnik	gospodarski	činov.	kand.
	Vodanović Ante	član	prometni	težak	KPJ
	Karuza Marica	član	zdravstveni	domaćica	KPJ
	Kuljiš Metod	član	propagandni	činov.	SKOJ
Mjesni NOO Vis	Stipičić Ivo	predsjedni		postolar	KPJ
	Vojković Niko pk. Ante	podpresjednik	prometni	težak	kand.
	Kuljiš Tomislav, Markov	tajnik	upravni	činov.	SKOJ
	Brajčić Marko	blagajnik	‘»ospodarski	težak	KPJ
	Cvitanić Ivan	član	prosvj. prop.	težak	KPJ
	Karuza Ante	član	socijalni	težak	KPJ
	Radišić Blaženka	član	zdravstveni	domaćica	KPJ
Seoski NOO Podstražje	Vojković Mate	predsjednik		težak	KPJ
	Vojković Ante	tajnik	upravni	težak	KPJ
	Dorotić Jakov	blagajnik	gospodarski	težak	KPJ
	Vojković Luvija	član	soc. rav.	domaćica	kand.
	Vojković Jasna	član	prosvj. pop.	domaćica	simp
Seoski NOO Plisko Polje	Barzić Miho	predsjednik		težak	KPJ
	Matijašević Stjepan	tajnik	upravni	težak	KPJ
	Bradanović Luka	član	gospodarski	težak	KPJ
	Marinković Margarita	član	zdravstveni	domaćica	simp.
	Ivičević Šimun	član	prosvj. prop.	težak	SKOJ
Općinski odbor AFŽ Vis	Kuzmanić Milka	predsjednica	-	domaćica	KPJ
	Radišić Anka	tajnica		domaćica	KPJ
	Pečarević Nedjelka	član	pol.-pr i dopis.	domaćica	kand.
	Tomić Nina	član	pomoć NOVJ	domaćica	kand.
Mjesni odbor AFŽ Vis	Brajčić Mande	predsjednica	-	domaćica	kand.
	Karlić Anka	tajnica		domaćica	kand.
	Veljačić Cili	član	prosvj.-pol.	intelekt.	aktivist.
	Tomić Slava	član	dopisništvo	intelekt.	aktivist.
	Račić Stanka	član	pomoć bolnici	primalja	aktivist.
	Biličić Mara	član	pomoć bolnici	domaćica	simp.
	Peribonio Ljubica	član	pomoć bolnici	domaćica	simp.
	Vojković Meri	član	pomoć NOVJ	domaćica	akrivist.
	Sorić Žuveta	član	pomoć NOVJ	domaćica	simp.
	Skender Matija	član	pomoć NOVJ	domaćica	simp.
	Ivičević Doma	član	pomoć NOVJ	domaćica	aktivist.

Organ narodne vlasti	Članovi odbora	Dužnost u odboru	Vodi odsjek	Zanimanje	Članstvo
Općinski odbor USAOH Vis	Matijašević Stjepan	predsjednik	-	težak	SKOJ
	Žitko Ljubica	član	kult.-prosvj.	intelekt.	SKOJ
	Pečarević Veljko	član	radne čete	težak	SKOJ
	Mandaković Nikica	član	pioniri	težak	SKOJ
	Radojević Zdenko	član	NO fond	đak	SKOJ
Mjesni odbor USAOH Vis	Ivičević Toma	presjednik	-	borac	SKOJ
	Brajčić Mate	član	pioniri	ribar	SKOJ
	Marinković Lenko	član	kult.-prosvj.	đak	USAOH
	Vojković Ljubica	član	dopisi	domaćica	SKOJ
	Radišić Ana	član	NO fond	domaćica	SKOJ

Prema: Arhiv IHRPD, Split, Fond narodne vlasti, k. 49, dok. 862. Odnosno-Arhiv MjNR Split, inventar br. 19/862, smještaj br. 1-373-13.

Prilog II/8

SPISAK BORACA VIŠKOG DOBROVOLJAČKOG BATALJONA

(na otoku Visu krajem siječnja 1944. godine)

Komanda bataljona

Komandant: Radišić Luka; zamjenik komandanta Vojković Luka; politički komesar Mardešić Pjero.

Prva četa

Komandir: Tomić Ivan; zamjenik komandira: Marinković Stjepan; politički komesar: Kuzmanić Mlado.

1. vod:

Vodnik: Vojković Bartul; borci: Kuljiš Mate, Klarić Kruno, Peribonio Mate, Ruljančić Mate, Petrinović Vicko, Brajčić Marko, Kuljiš Toma, Ivičević Drago, Borčić Nina, Brajčić Mate, Vojković Niko, Mandaković Niko, Vrančić Ante.

2. vod:

Vodnik: Žaja Vicko; borci: Roki Roko, Karuza Marica, Karuza Andrò, Lipanović Ante, Radojčić Zdenko, Lukšić Jurko, Mladineo Pavao, Radojević Dinko, Žitko Miho, Žitko Ljubica.

3. vod:

Vodnik: Butorović Jakov; borci: Kivela Borivoj, Borčić Marko, Butorović Franjo, Radišić Ina, Radišić Marko, Kuzmanić Josip, Radišić Miho, Ruljanović Perko, Radišić Ana, Butorović Kati.

Druga četa:

Komandir: Petric Šime; zamjenik komandira Mladineo Andrija; politički komesar Repanić Nikola.

1. vod:

Vodnik: Božanić Nikola; borci: Borčić Petar, Božanić Vicko, Božanić Kruno, Petric Marjan; Božanić Nikola, Božanić Ivan, Radovniković Branko, Reskušić Andrija, Božanić Nikica, Božanić Marija, Repanić Vinka, Reskušić Katica, Zanki Veljko, Božanić Draga, Vitaljić Frane, Petric Ivo.

2. v o d :

Vodnik: Dorotić Petar; borci: Vitaljić Mate, Mladineo Josip, Bogdanović Slovenko, Bogdanović Veneta, Zuanić Petar, Sviličić Marija, Petric Ivo, Mardešić Dinko, Marinković Katica, Bjažević Pavao, Stanojević Zdravko, Vidović Nikola, Reskušić Andrija, Vranješ Josip.

Biševo

Desetar: Jončić Miho; borci: Pečarić Luce, Foretić Miljenko, Jončić Anka, Stanojević Ante, Bogdanović Vicko, Jončić Ante.

Okljućna

Desetar: Božanić Andrija; borci: Božanić Luka, Božanić Mate, Božanić Mate, Petrašić Franjo.

T r e ć a č e t a :

Komandir: Vojković Mate; zamjenik komandira Kondić Blaže; politički komesar Vojković Katica.

1. v o d :

Vodnik: Vojković Mate; borci: Vojković Vid, Vojković Nikola, Vojković Luvija, Vojković Ante, Vojković Mate, Vojković Juraj, Vojković Jakša.

2. vod

Vodnik: Bralić Petar; borci: Matijašević Stjepan, Matijašević Jure, Matijašević Ante, Matijašević Stjepan, Vodanović Ante, Roki Juraj, Karuza Josip, Karuza Juraj, Bradarević Luka.

3. vod

Vodnik: Borčić Ivan; borci: Borčić Petar, Sviličić Ante, Sviličić Blaž, Sviličić Vicko, Sviličić Blaženko, Sviličić Marjan, Repanić Ante, Repanić Ivo, Ivičević Mate, Marinković Petar, Marinković Vicko, Repanić Ivan.

Prema: AVII, arhiv NOR-a, br. reg. 16.-1/3-1, K. 1100: i D. Gizdić, Dalmacija 1944—1945, str. 72.

N a p o m e n a : **Viški dobrovoljački bataljon formiran je siječnja 1944. god. radi pojačanja obrambenih snaga na otoku. Rasformiran je koncem travnja 1944. godine, kad je prošla opasnost izravnog njemačkog desanta. Prema svom sastavu, 1. četu sačinjavali su mještani Visa i okoline; 2. četu mještani Komiže, otoka Biševa i s. Okljućne; a 3. četu stanovnici iz sela središnjice otoka i iz naselja na jugoistočnoj obali otoka Visa. Prva četa bila je podređena štabu 4. bataljona 1. dalmatinske udarne brigade, 2. i 3. četa štabu 2. bataljona iste brigade, dok je štab Viškog dobrovoljačkog bataljona usko surađivao sa Štabom brigade.**

Prilog II/9

PREGLED STANJA PARTIJSKIH I ORGANIZACIJA SKOJ-a NA PODRUČJU OK KPH ZA SDO
(za svibanj—lipanj 1944. godine)

Naziv kotara-jedinice	PARTIJA SKOJ															
	Forumi:					Članstvo			Kandidata			Simpatizera				
	Kotar kom.	Općinski kom.	Mjesni kom.	Sekretarijat	Ćelija	Svega	Pol		Svega	Pol		Svega	Pol		Kom. i bir.	Aktiva	Članova
							m.	ž.		m.	ž.		m.	ž.			
Kotar Brač	1	-	-	3	8	39	28	11	13	10	3	28	15	13	1	16	78
Kotar Hvar	1	2	-	-	9	53	45	8	12	8	4	140	78	62	5	18	88
Kotar Vis	1	3	2	-	38	197	167	30	85	78	7	130	93	37	4	26	335
Pri OK KPH za SDO na o. Visu		-	-	-	6	48	35	13	9	8	1	2	2	-	-	3	14
Ukupno	3	5	2	3	61	337	275	62	119	104	15	300	188	112	10	63	515

Bilješka:

Uzeti su prosječni podaci:

- **za kotar Vis podaci se odnose za početak lipnja, a za ostale za početak svibnja 1944. godine;**
- **od ukupnog broja članova SKOJ-a, bilo je 292 omladinca i 213 omladinka;**
- **od ukupnog broja članova KPJ, po socijalnom sastavu bilo je 98 radnika, 185 seljaka, 42 intelektualca i 12 ostalih zanimanja;**
- **Po nacionalnom sastavu od članstva KPJ bilo je 336 Hrvata i 1 Srbin.**

Svi podaci prema: Arhiv MNRS, nereg., k. Okružni KK KPH za SDO, za mjesec lipanj 1944. godine.

Prilog 11/10

PREGLED STANJA PARTIJSKIH I ORGANIZACIJA SKOJ-a NA PODRUČJU KOTARA VIS—LASTOVO

(lipnja 1944. godine)

Naziv organizacionejedinice - područja	P A R T I J A												S K O J		
	Forumi			Članstvo			Kandidata			Simpatizera			Forumi		
	Kotar kom.	OK i biroi 1	Ćelija	Svega	Pol		Svega	Pol		Svega	Pol		Kom. i bir. 1	Aktiva	Članova
					m.	ž.		m.	ž.		m.	ž.			
KOMIŽA i sela		1	5	29	21	8	7	4	3	27	17	10	1	6	50
- pri k-di mjesta	-	1	5	16	16	-	5	5							
- jedinice k-de mjesta	-	-	1	5	3	-	3	3							
VIS i sela	-	1	4	26	20	6	9	6	3	31	18	13	1	6	86
- pri k-di mjesta	-	1	6	24	24	-	18	18	-		-	-		-	-
- jedinice k-de mjesta	-	-	1	4	4	-	6	6							
— četa PPK-	-	-	1	10	10	-	2	2	-	-	-	-	-	-	-
- omi. brigada „A- Jonić"	-		9	44	41	3	28	28	-	60	50	10	-	13	191
- relejna stanica ,	-	-	1	5	3	2									
- Kotarski komitet KP	1	-	1	5	4	1									
- Kotarski kom. SKOJ-a	-	-	1	7	4	3	-	-	-	-	-	-	1	-	_ i
- Kotarski NOO	-	-	2	17	13	4	1	1							
LASTOVO i sela	–	1	1	7	4	3	6	5	1	12	8	4	1	1	8
UKUPNO	1	5	38	197	167	30	85	78	7	130	93	37	4	26	335

N a p o m e n a :

Od ukupnog članstva KPJ, po socijalnom sastavu bilo je 65 radnika, 113 seljaka, 12 intelektualaca, 2 obrtnika i 5 ostalih zanimanja,
— po nacionalnosti bilo je: 196 Hrvata i 1 Srbin.

Svi podaci prema: Arhivu MNRS, nereg., k. Okružni KK KPH za SDO, podaci o organizacionom stanju za mjesec lipanj 1944. godine.

Prilog II '11

S P I S A K
VAŽNIJIH USTANOVA SMJEŠTENIH U MJESTU VISU
(mjeseca srpnja 1944. godine)

Radio-telegrafska škola VŠ NOV i POJ i Škola Mornarice NOVJ
— Okružni komitet KPH za srednjodalmatinsko otočje
— Telegrafska agencija nove Jugoslavije (T AN JUG)
— Komanda srednjodalmatinskog otočkog područja
— Oblasni NOO za Dalmaciju
—■ Stab Mornarice NOVJ
—■ Stab 4. bataljona 3. prekomorske brigade,
—■ Stab i jedinice Omladinske radne brigade »Ante Jonić«
— Kartografski ured štaba Mornarice NOVJ
— Okružni NOO za srednjodalmatinsko otočje
—• Oblasni komitet KPH za Dalmaciju
— Stab 4. pomorsko-obalnog sektora
—- Vojna muzika 26. divizije
— Štab i dijelovi britanskih i američkih jedinica
— Etapna stanica VS NOV i POJ
—- Predstavništvo OZN-a za Dalmaciju
— Predsjedništvo NKOJ-a i njegova povjereništva
— Predsjedništvo AVNOJ-a i njegova povjereništva
—■ Kazalište Narodnog oslobođenja Jugoslavije
—- Uprava i klupske prostorije NK »Hajduk-NOVJ«
— Okružni Agitprop
—■ Ured za informacije
— Odjeljenje za informacije NKOJ-a
—■ Relejna stanica materijalno-tehničkih potreba
— Štab za prihvat i zbrinjavanje izbjeglica
— Dom staraca, Radnički dom, Pučko sveučilište, škola i druge prosvjetne i kulturne ustanove
— Komanda narodne obrane
— Odsjek za prometni saobraćaj
— Štalb tenkovske brigade
— Bolnice 8. korpusa NOVJ
— Glavno prihvatilište izbjeglica
— Lučka kapetanija
— Radiona za remont, opravku i montažu teškog oružja
— Boravište Maršala Tita (privremeno) i Partijska škola Oblasnog komiteta
— Remontna baza mornarice NOVJ.

Pored toga u Visu su imali sjedišta lokalna, kotarska, općinska i mjesna rukovodstva, vojne vlasti i sve njihove ustanove i organi. Redosljedom, od »Češke vile« do uvale Stončica, na svakoj zgradi postavljena je spomen-ploča sa obrazloženjem o tome koje je rukovodstvo u određenoj zgradi boravilo.

Prilog II, 12

NAŠE MORE

1.

Puno je krvi
Udara stijene, porobljene obale i ono se budi
Penje se, urliče, stenje, željno je slobode
Oblaci tmurni prekrili ga davno, zbacit ih mora
U svjetlu slobodne svoje domovine, raznježiti se hoće.

2.

Sijeku ga brodovi, tutnje motori i topovi.
Puni se Iješinama ljudi
Guta ropstvo, a raznaša i prenosi slobodu
Ono nam pomaže i krije nas svojim zagrljajima u mrkloj noći
Otima ljude, putuju u slobodu, iz pandža zvijeri.

3.

A brodovi drveni moli krstare na njegovim ogromnim grudima
Čuvari njegovi u njima mornari — partizani
Sanjare, s njime za vrijeme dugih neprospavanih noći
O budućoj pravdi, o budućoj svetoj nam slobodi
Bore se hrabro, ne daju ga nikom i ako za sada još mali.

4.

Svijesni su svega, gledaju njega
Dive se budućnosti, u kojoj se vide
Silni, moćni, veliki, jaki,
U vremenu, kada će legenda istine prohujati svijetom
O neravnoj borbi, koju smo izdržali.

5.

O *herojstvu neprimjernom, kojeg smo pokazali*
O drvenom brodiću, mizernom topiću, s kime smo krvnike potapljali
A more to znade, ono je svjedok svega,
Onih gorkih dana ropstva, kroz koje smo prolazili
Razgoljenih grudi, gladni, bosi, ali vedra čela.

6.

Budućnost je naša, naše je more,
Naša je obala, ravnine i gore,
Pričati će pjesma o herojstvu naših preživjelih dana
Za trajni spomen herojskih podviga sa Jadrana,
Mornara — partizana.

S. F. — S. N.

Vis, 14. travanj 1944.

Lučki kapetan Pera

Prema: IHRP, k. 157, f. Okružni NOO za SDO, dok. od 14. IV 1944.

Prilog 11/13

OMLADINI

(ipjesma skojevca Slobodana iz sela
Marinje Zemlje — polovinom 1942)

Omladino sa otoka Visa,
Sunce Tebi sviće sa Istoka,
Sunce dana što nosi slobodu,
Ispaćenom Tvome dragome
rodu.

Omladino mi budimo svjesni,
U toj borbi koja danas bjesni,
Koja bjesni na čitavom svijetu,
Sve za Pravdu i Slobodu svetu.

.Svi u borbu moramo stupiti
I krvavi fašizam ugušiti,
_A borba je teška i krvava,
Za slobodu i za naša prava.

U borbi budimo ustrajni,
Kao naši hrabri partizani,
Koji jesu sve redom heroji,
■Jer ni jedan smrti se ne boji.

Omladinke u radu ste s nama,
Vodit borbu dužnost je i Vama,
Bud'te spremne kao i drugovi,
Za Pobjedu i za život novi.

Na svršetku ovih redaka,
Sjetimo se i palih junaka,
Nek je borcima svima vječna
slava,
Koji su pali za narodna prava

Svoje riječi sada završavam,
Omladinu najljepše pozdravljam
Želeći Vam sve najljepše želje,
Omladinac iz Marinje Zemlje.

Slobodan

B a p o m e n a : Pjesma je pronađena u preostaloj arhivskoj građi agitpropa KK KPH za kotar Vis, koja se čuva u Muzeju narodne revolucije — Split.

SHEMA PODJELE NA OPĆINSKA PODRUČJA
(između dva svjetska rata)

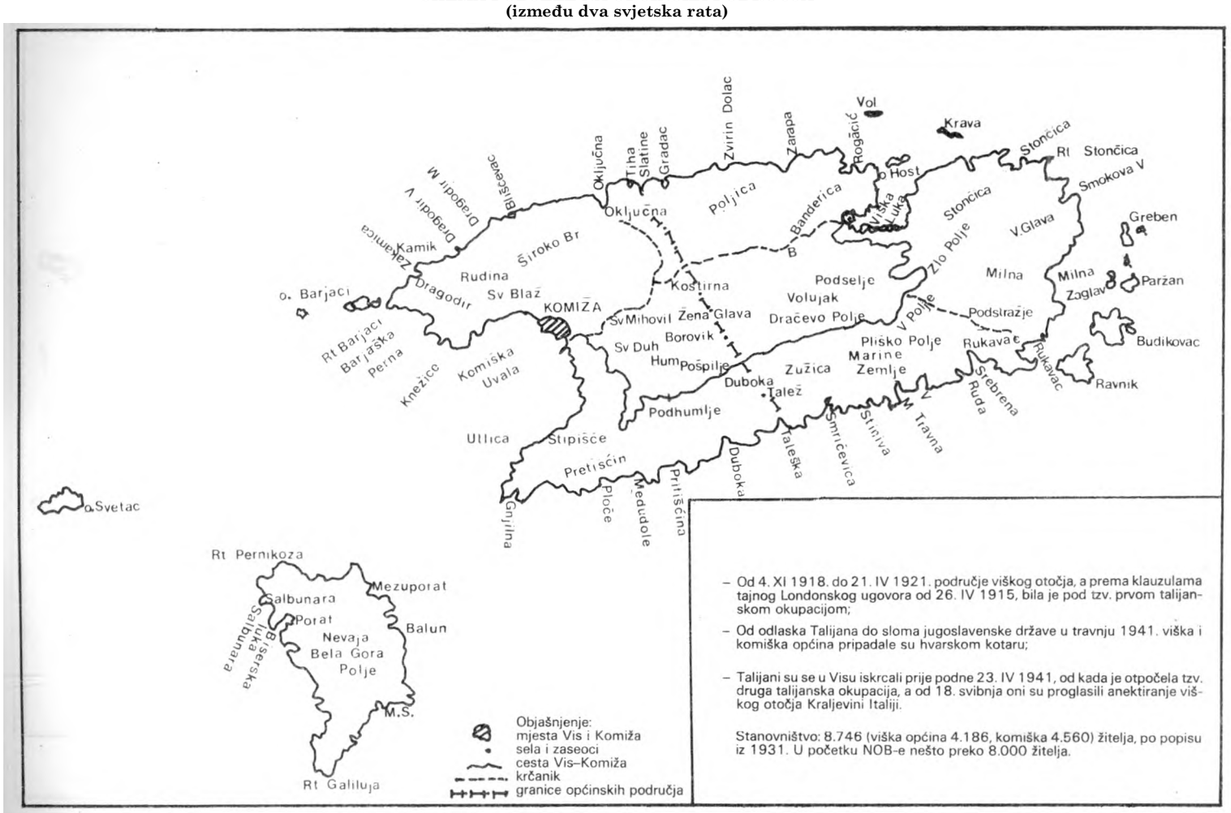

– Od 4. XI 1918. do 21. IV 1921. područje viškog otočja, a prema klauzulama tajnog Londonskog ugovora od 26. IV 1915, bila je pod tzv. prvom talijanskom okupacijom;

– Od odlaska Talijana do sloma jugoslavenske države u travnju 1941. viška i komiška općina pripadale su hvarskom kotaru;

– Talijani su se u Visu iskrcali prije podne 23. IV 1941, od kada je otpočela tzv. druga talijanska okupacija, a od 18. svibnja oni su proglasili anektiranje viškog otočja Kraljevini Italiji.

Stanovništvo: 8.746 (viška općina 4.186, komiška 4.560) žitelja, po popisu iz 1931. U početku NOB-e nešto preko 8.000 žitelja.

Prilog III/2

SHEMA ORGANIZIRANOSTI NOP-a NA VISKOM OTOČJU
(do polovine ožujka 1942. godine)

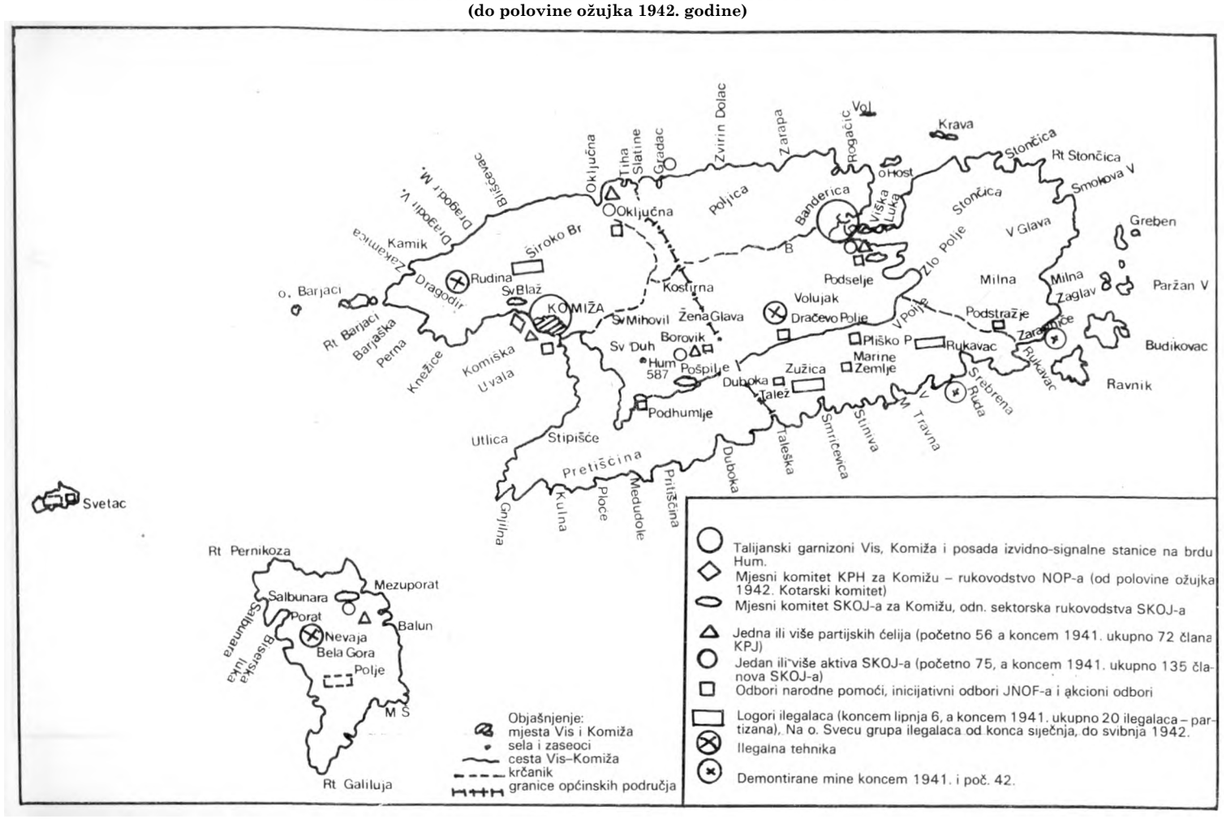

SHEMA ORGANIZIRANOSTI NARODNE VLASTI
(od proljeća 1942. do 10. rujna 1943. godine)

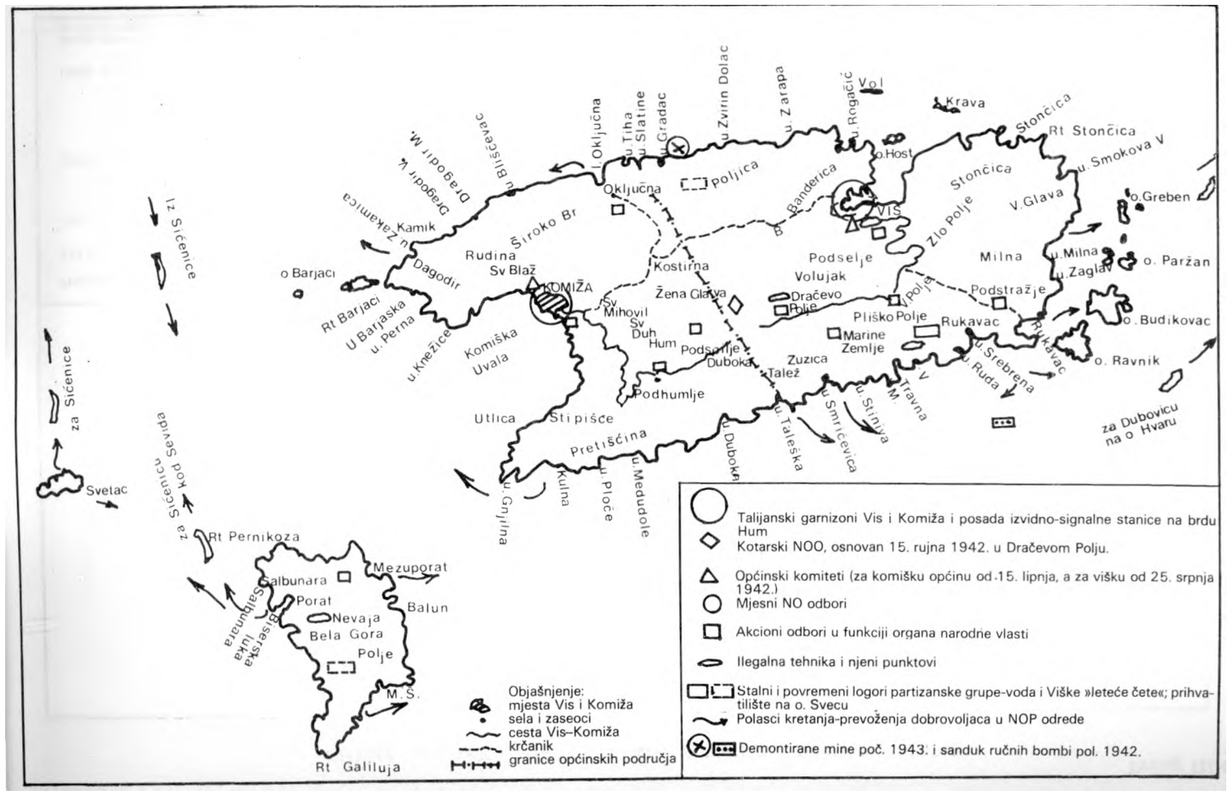

Prilog III/4

SHEMA ODLASKA VIŠANA U NOP ODREDE I NOVJ NA KOPNU
(od 24. srpnja 1943. do 7/8. rujna 1943. godine)

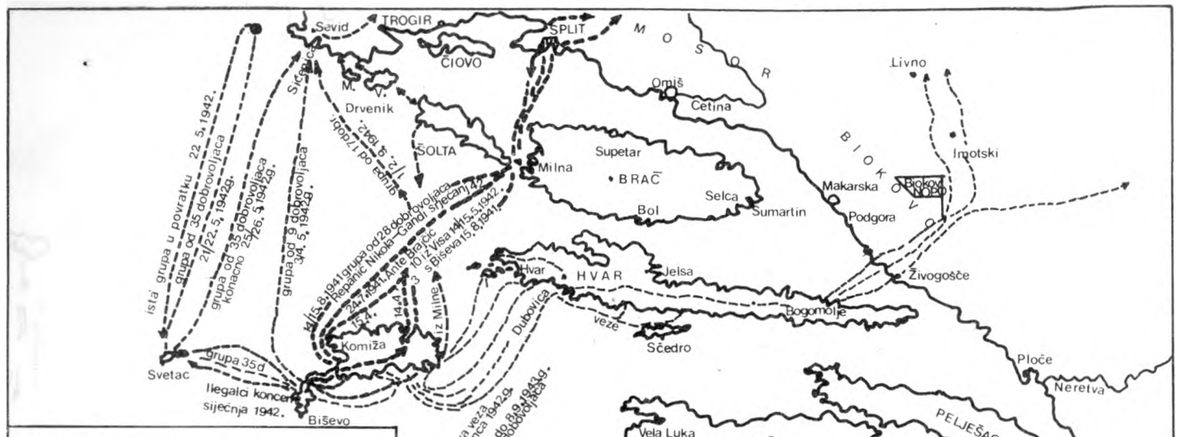

Prevoženja dobrovoljaca:

1941. 24. srpnja Ante Brajčić, s ranjenim Mladenom Ivulićem, ribarskim brodom

1941. 13. kolovoza parobrodom iz Visa 3 dobrovoljca s o. Biševa za prihvat grupe
14/15. kolovoza rib. brodovima 28 dobrovoljca iz Komiže i o. Biševa u Split

1942. od poč. siječnja do 13. prosinca
- parobrodom Josip Mardešić
- parobrodom Ljubo Bogdanović
- parobrodom 2 grupe po 5
- rib. brodovima 3 grupe do Sićenice
- rib. brodovima 1 grupa do Dubovice

1943. do 8. rujna.
- rib. brodovima 10 grupa do Dubovice

Svega dobrovoljaca do kapitulacije Italije	233
do konca NOB-e u NOVJ i JA	799
Ukupno u NOVJ i JA	1.032

Napomena: (31) je neostvaren pokušaj pol. kolovoza 1941.

Legenda:

- pojedinci rib. brodom (A. Brajčić i komiško-biševski pokušaj) i parobrodom do Splita;
- rib. brodovima od viškog otočja do Sićenice;
- rib. brodovima od viškog otočja do Bubovice

Prilog III/5

SHEMA POVEZANOSTI ORGANIZACIJA NOP-a DALMACIJE
1942. GODINE

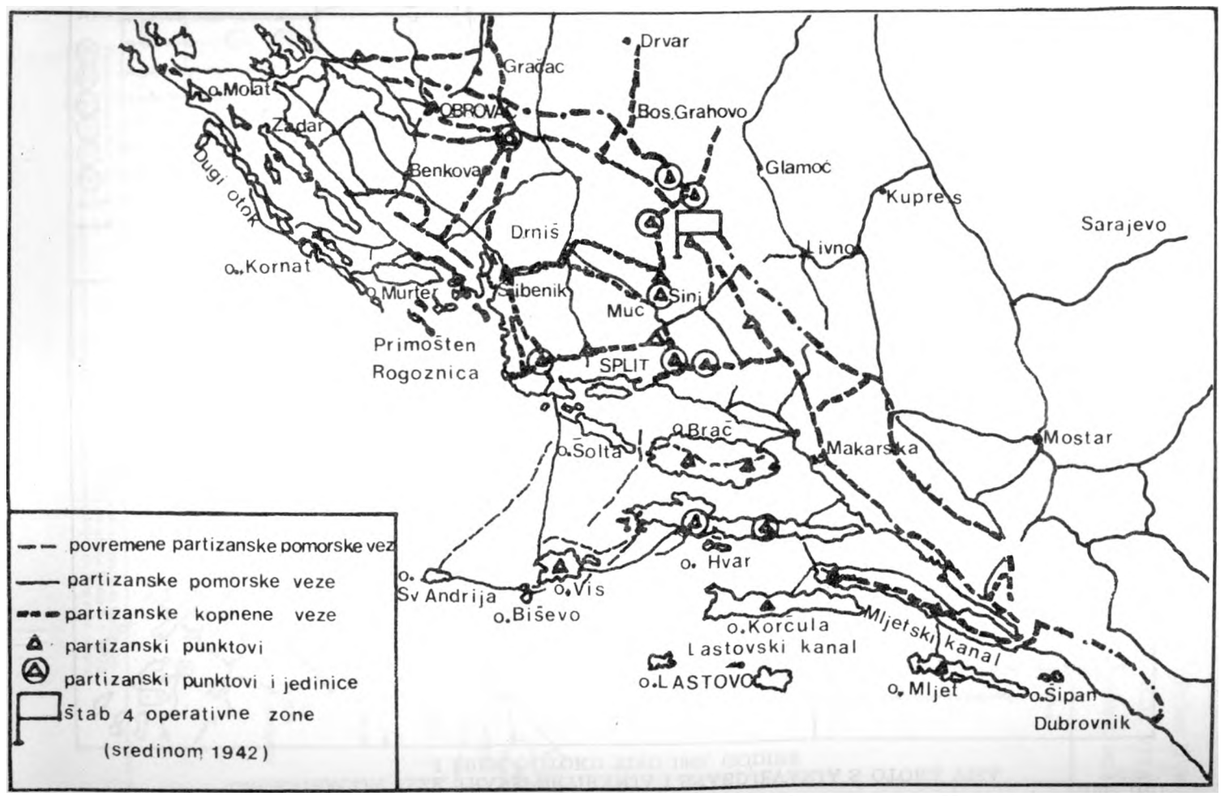

Prema: Glavni partizanski punktovi, pomorske i kopnene veze u Dalmaciji koncem 1942. godine, J.Vasiljević, Mornarica NOVJ, Beograd 1972 str. 62.

Prilog III/7

ORGANIZACIJA VEZE, TRANSPORTIRANJA I SNABDJEVANJA S OTOKA VISA I PREMA OTOKU VISU 1944. GODINE

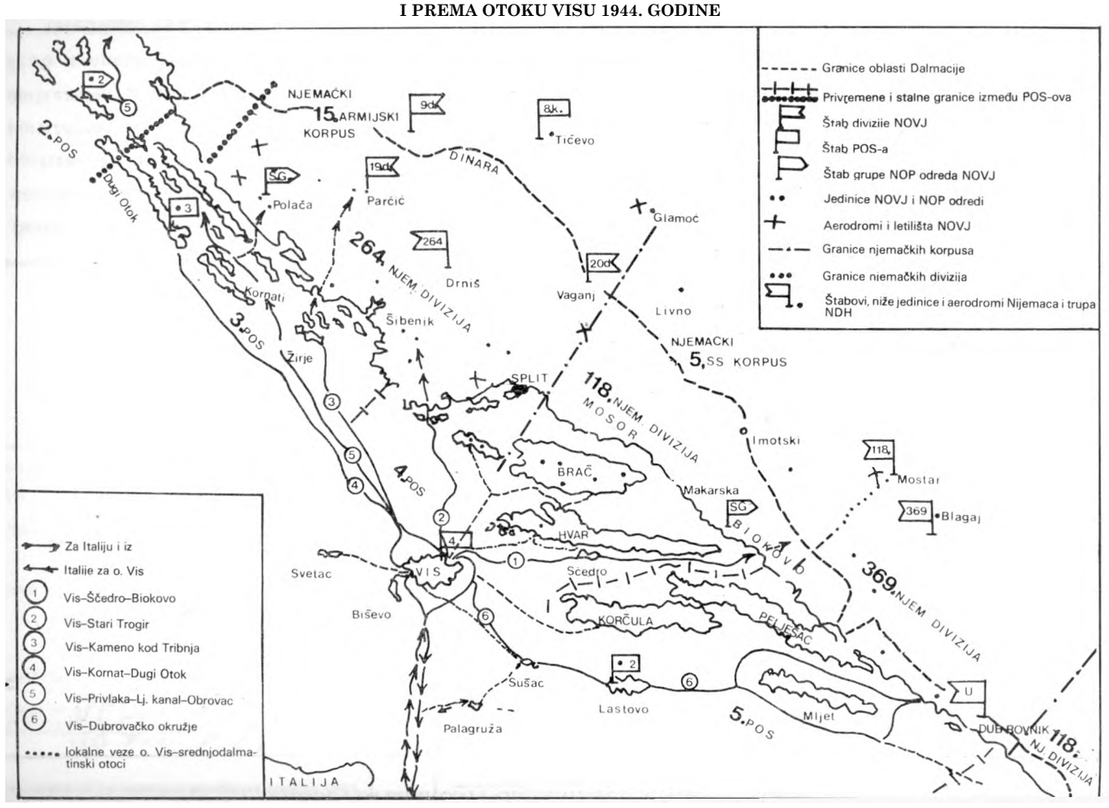

Prilog III/8

SKICA ORGANIZACIJE VOJNO-POZADINSKIH VLASTI NA TERITORIJI VISA I PREMA OTOKU VISU 1944. GODINE
sa organima i ustanovama za rješavanje problema dotura, snabdjevanja, evakuiranja i veza (izravna i preko relejnih stanica)

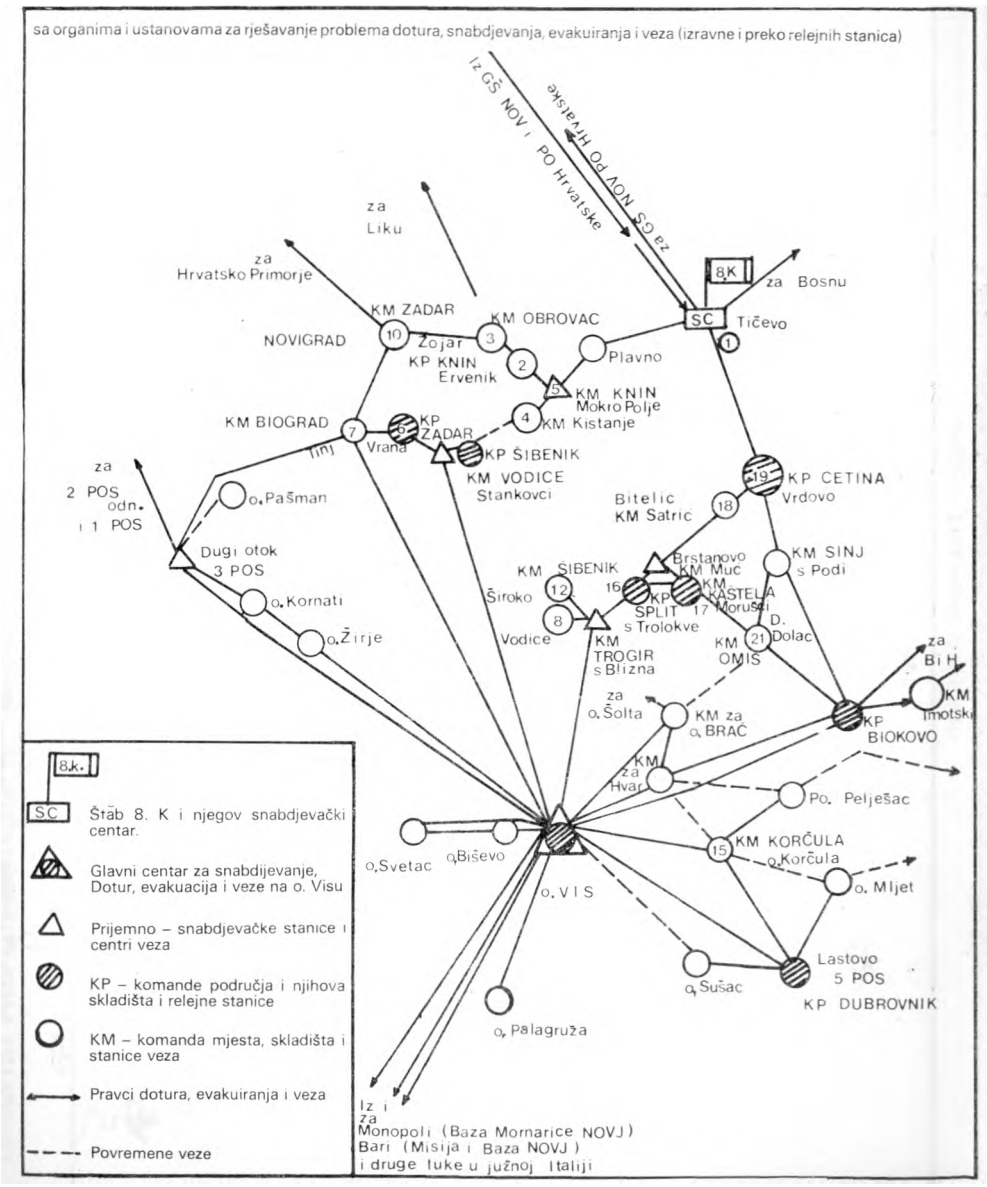

Osnovi prema: AVII, reg. br. 12/13.-5, k. 2029, a po kojem dokumentu je i prvi skicu objavio D. Gizdić. Dalmacija 1 944-1 945. između str. 512 i 513. - AVI I, reg. br. 12-5. k. 2029 je naređenje Štaba 8. k. od 20 travnja 1 944. o numeriranju postojećih relejnih stanica 1-24, od kojih su najvažnije i na ovoj skici, relejne su u praksi bile i partizanske poštanske stanice odn. pošte.

SHEMA OPĆEG RASPOREDA JEDINICA OBRANE OTOKA VISA
(sredinom ljeta 1944. godine)

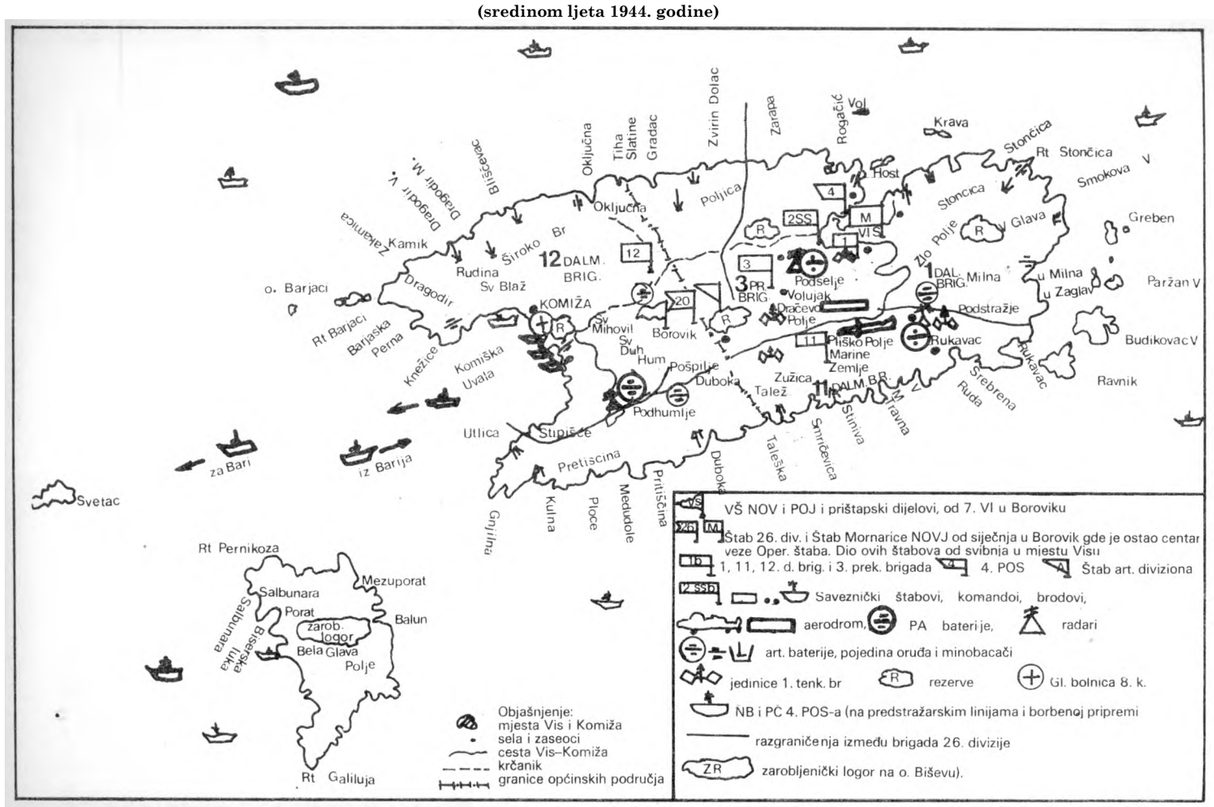

OTOK VIS

Po fotouvećanju sekcije 1:100.000 Jugosl. Vojnog Geogr. Instituta

Visinske kote dopunjene su podacima iz austrijske sekcije 1:25.000
Karakteristika vatrenih puteva ispravljena je prema današnjem stanju
Nazivi uz obalu dopunjeni su i ispravljeni prema podacima saterena.

Izdao Štab Mornarice N.O.V. Jugoslavije u februaru 1944 god.

Izradili: Kartograf Đ. Bojanić i Ing. M. Bulić

LEGENDA:

- pešadijska telefonska veza
- artiljerijska
- telef. centrala artiljerije
- kombinovana prepreka (žica i nagazne mine)
- radio veza sa korpusom
- (žica, nag. mine i fugasi)
- artiljerijska radio veza
- (žica i struja visokog napona)
- haubička baterija
- granica sektora brigade
- granica bataljona
- rušenje ceste
- nagazne mine na cesti
- vinogradska
- engleski položaji
- žičana prepreka
- Štab divizije (ŠD)
- Štab brigade (ŠB)
- Štab bataljona (Š.B.)
- intendantska div. (INT.)
- telef. centrala div.
- brig. baterija 105 ⅞
- bataljonska 75 brdski top 75 ⅞
- telefon
- 47 brdski top 47 ⅞
- diviz. rezerva 57 p. k. top 57 ⅞
- brigadna p. k. top 40 ⅞
- bataljonska reflektor
- Štab artiljerije p.a. mitraljez 20 ⅞
- komanda baterije teški mitraljez
- autoceta puškomitraljez
- diviz. bolnica bacač

POLIT. KOMESAR DUŠAN KORAĆ

NAČELN. P. PUKOVNIK T. BIOČIĆ

KOMANDANT P. PUKOVNIK BOŽA BOŽOVIĆ

1 : 25.000 (Tačnije 1: 25.640)

1000 M. 0 1 2 3 4 5 KM.

4000 JARDI 0 1 2 3 Milje

Objašnjenje:
– stanje je za veljaču 1944. godine

Prilog III/IO

DESANTNI PREPADI JEDINICA 26. DIVIZIJE S OTOKA VISA NA OTOKE MLJET, KORČULU I ŠOLTU
(travanj—svibanj 1944. godine)

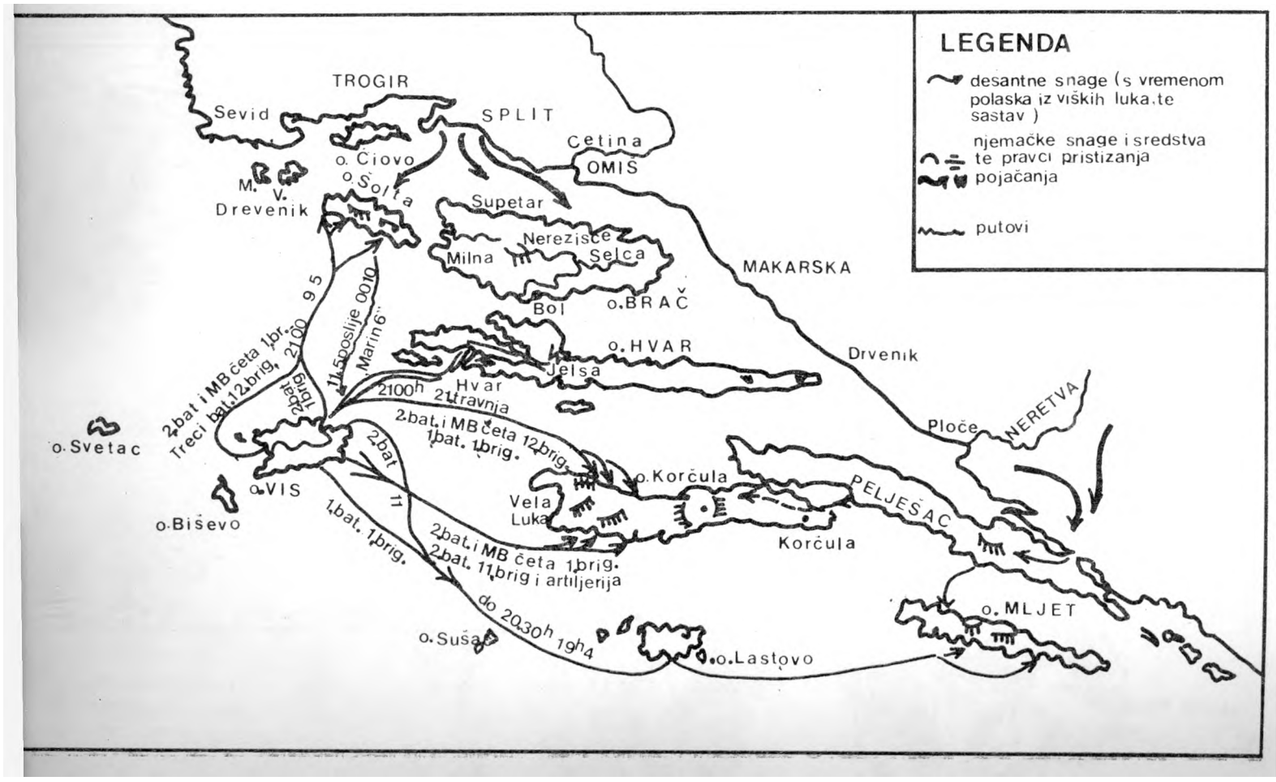

DESANTNO-PREPADNA OPERACIJA S OTOKA VISA NA BRAC
(31. svibnja do 5. lipnja 1944. godine)

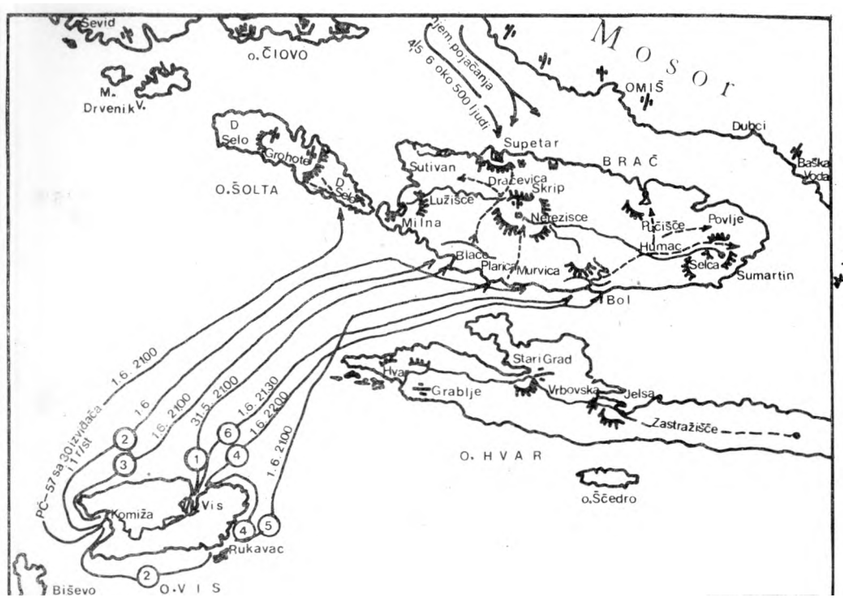

Legenda:
1 do 6 desantne kolone i vrijeme isplovljenja iz viških luka
PC-57 i jedan leut sa 30 izviđača i 1 radio stanicom
Početni položaj desantnih snaga i pravci njihovih borbenih aktivnosti na o. Braču Njemačka utvrđenja, artiljerija minobacači i upućana pojačanja (na o. Braču bio 3. bat. 738. njem. puka) sa artiljerijom i snagama ojačanja).

Sastav desantnih kolona:
11-1. bat. 1. brigade, 1. bat. 3. prek. brig, i planinska četa: NB-3, NB-11 i 2 MJ.
11-12. brigada, kombinirani štab, 1. baterija brdskih topova: 4 LCI. 5 LCA, 1 RCI.
111 - oko 1. bat. komandosa i art. dijelovi (iz sastava 40. i 43. komandoa britanske 2. SS brigade) 1. LCL 1 RCL 2 MJ.
IV-1. dalm. brigada, dio savezničke artiljerije i transportna sredstva za Štab 2. SS brigade: 3 LCV, 1 LCT i 1 RCL
V Artiljerija 26. divizije i Prvog haubičkog motoriziranog diviziona: NB-1 1, 2 MJ i 2 desantne barkase-splavi.
VI - 3. bat. 11. dalm. brigade, 1 bat. 3 prek. brigade: NB-3 i 5 MJ.

Prema podacima: Trgo V. Pomorski desant na otok Brač, VIG 4/1953, 1-29: uz dopune prema J. Vasiljević, Mornarica NOVJ, nd, 222-232, posebno pregled na str. 224.

Prilog III/12

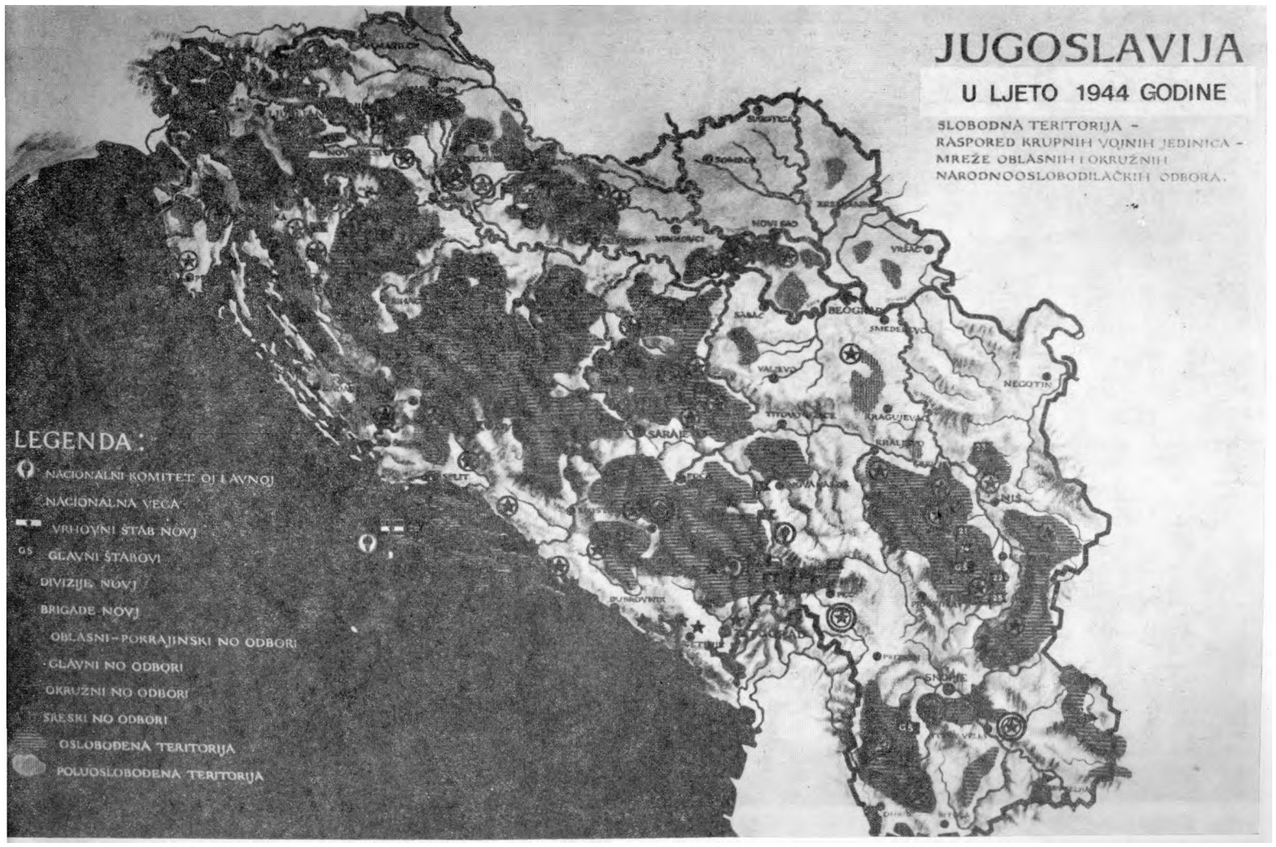

Prilog III/13

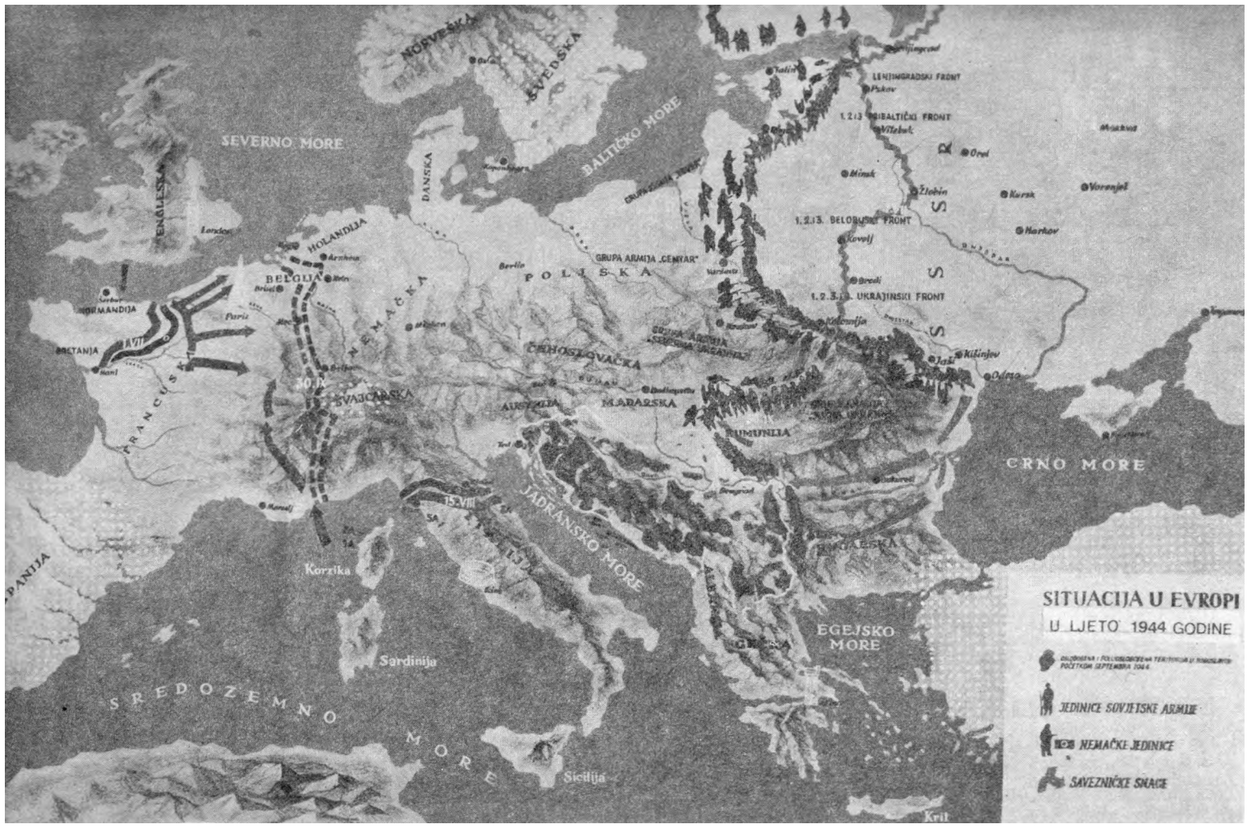

r

Prilog 1X1/14

ISKRCAVANJE S OTOKA VISA ZA OSLOBOĐENJE OTOKA I DIJELA OBALE
(7. do 26. rujna i u listopadu 1944), sa detaljem borbi za Sumartin

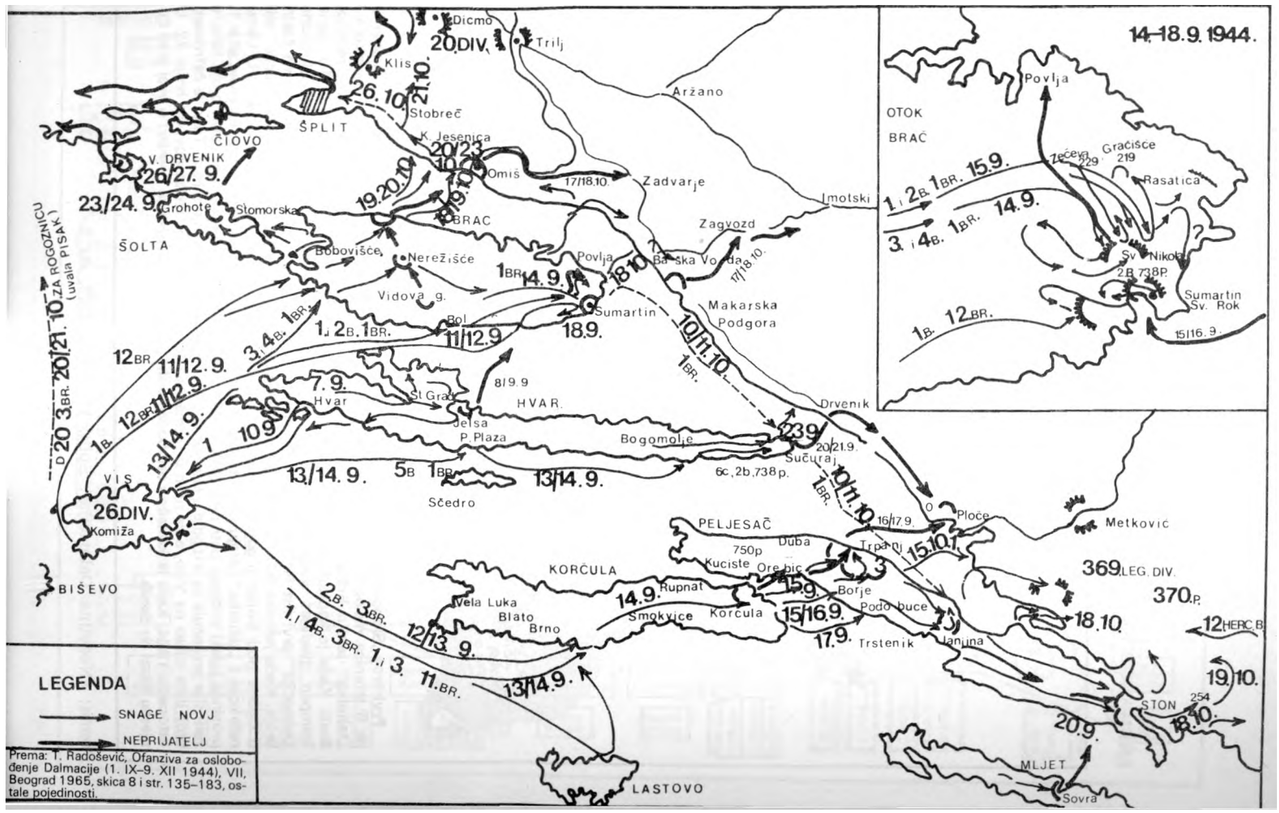

Prema: T. Radošević, Ofanziva za oslobođenje Dalmacije (1. IX–9. XII 1944), VII, Beograd 1965, skica 8 i str. 135–183, ostale pojedinosti.

Prilog III/15

SHEMA KRETANJA I BORAVKA REDAKCIJE LISTA »SLOBODNA DALMACIJA«
(od osnivanja lista do oslobođenja Splita)

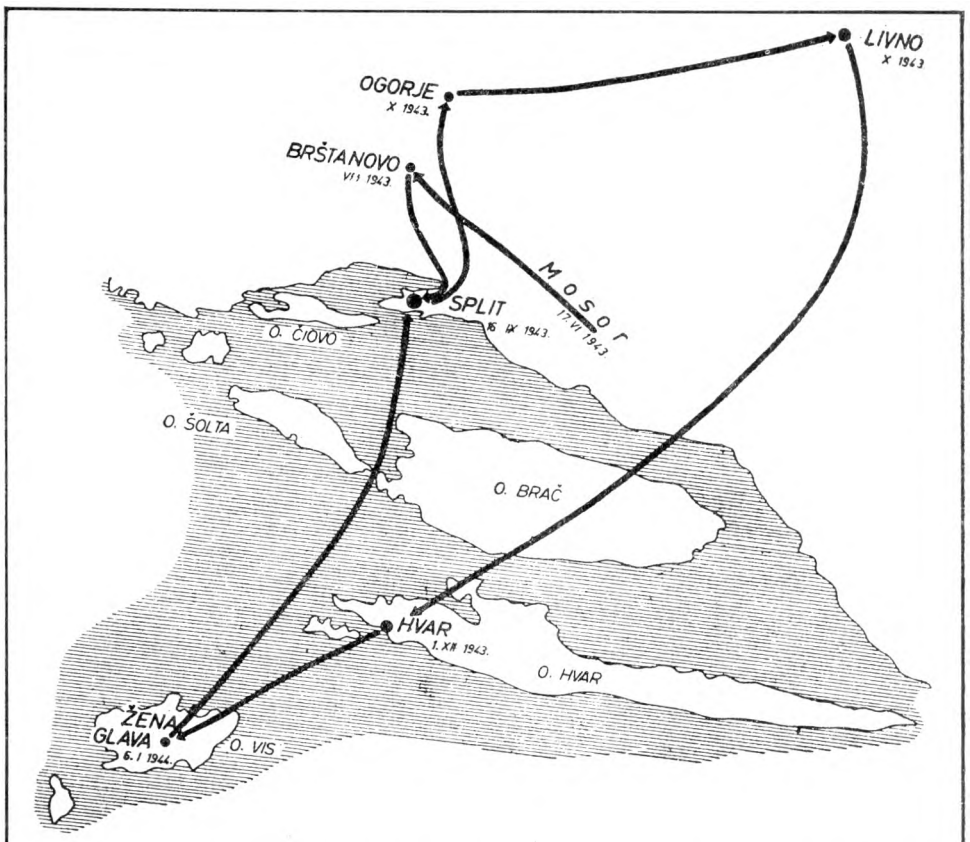

Prvi broj „Slobodne Dalmacije" izišao je 17. lipnja 1943. u Mosoru. Štampan je na ciklostilu na 6 stranica malog formata. U Mosoru je izišlo 16 brojeva. Krajem srpnja 1943. redakcija i „tehnika" sele u Brštanovo pod Mosećem gdje se „Slobodna Dalmacija" štampa u mjesnoj školi. Kada je kapitulirala Italija redakcija prelazi u oslobođeni Split, u kojem je 16. rujna štampan dvadeset osmi broj lista na roto-mašini u velikom formatu, pa je „Slobodna Dalmacija" prvi list NOP-a u zemlji štampan na pravoj rotaciji. U Splitu su izišla samo četiri broja. Kada jedinice NOV zbog nadiranja Nijemaca napuštaju grad, „Slobodna Dalmacija" seli u Ogorje pod Svilajom gdje izlazi jedan broj, a zatim prelazi u oslobođeno Livno. U Livnu redakcija i „tehnika" ostaju do kraja studenoga kada ponovo sele u primorje, na Hvar, gdje 1. prosinca izlazi trideset peti broj lista. Redakcija na Hvaru uspijeva izdati četiri broja lista, a zatim se prebacuje na Vis gdje u selu Žena Glava nastavlja s izdavanjem lista. Tako je četrdeseti broj lista izišao na Visu, a za njim u razmacima od nekoliko dana izlaze novi do broja 72. U listopadu 1944, kada je konačno oslobođen Split „Slobodna Dalmacija" prelazi u ovaj grad i u njemu izlazi do danas.

Prema: »Nedeljna Dalmacija«, Split, 18. lipnja 1978, str. 5.

SHEMATSKI PRIKAZ I POVEZANOST BRANITELJA OTOKA VISA
(ljeti 1944. godine)

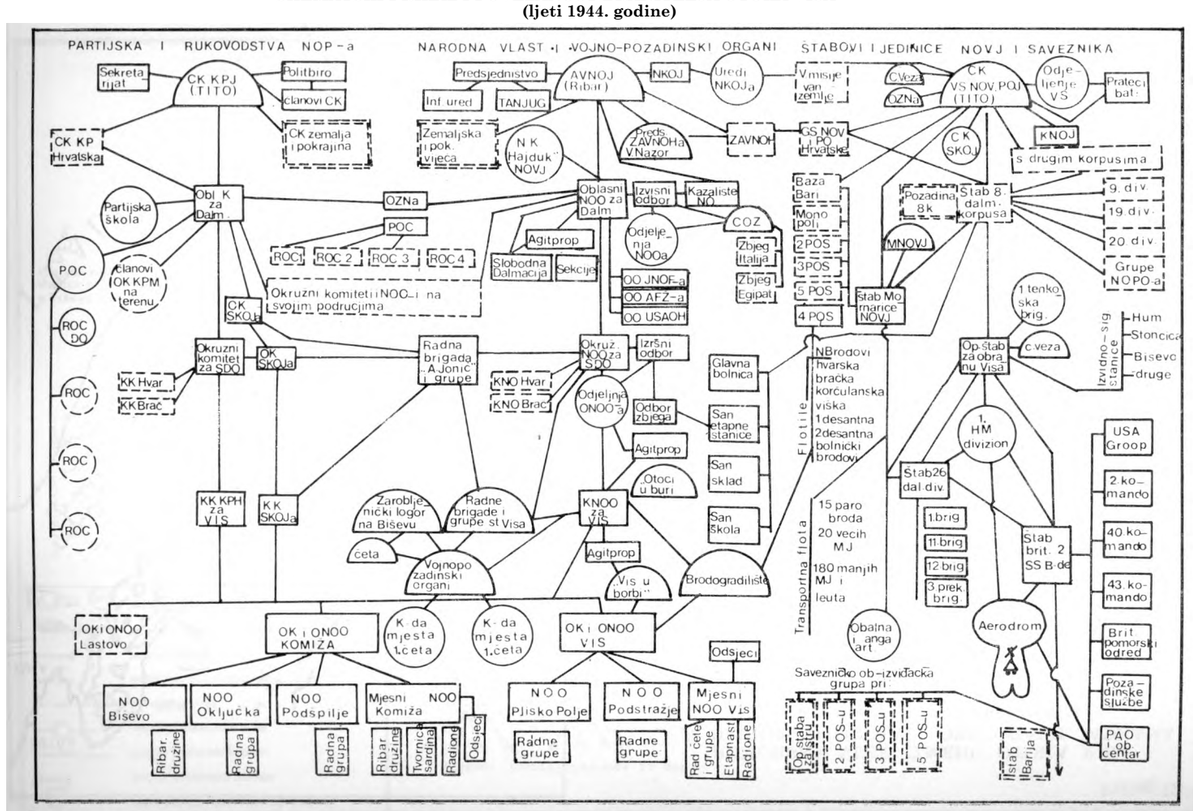

**POMORSKE VEZE IZMEDU OTOKA VISA
SA DRUGIM OTOCIMA I OBE OBALE JADRANA
(krajem 1943. i tijekom 1944. godine)**

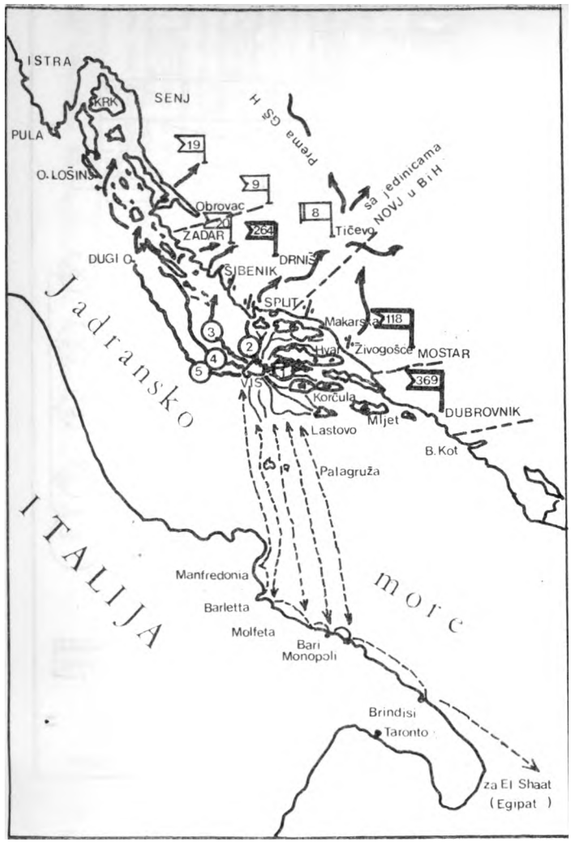

118 Njemački štabovi divizija i podjela na zaposjednuta područja (stanje u jesen 1943. i dalje).

8k 19 Štabovi NOVJ (na o. Visu: štabovi 26. div., Mornarice NOVJ, 4. POS-a i drugi odn. i VŠ NOV i POJ).

1 do 5 Pomorske veze obrane o. Visa sa područjima srednje i sjeverne Dalmacije do prve polovine 1944. godine (kasnije intenzivirane):

1. Vis–Ščedro–Neretljanski kanal–rajon Živogošće (preko Biokova sa štabom 8. k);
2. Vis–Stari Trogir i dalje sa srednjom Dalmacijom);
3. Vis–Žirje–Kameno kod Tribunja;
4. Vis–Kornati–Dugi Otok;
5. Vis–Privlaka–Ljubočki kanal–Obrovac (i dalje sa Hrvatskim primorjem i Istrom, povremeno).

Pomorske veze obrane o. Visa, koje su od polovine 1944. održavali brodovi iz sastava 4. POS-a i transportne flote Mornarice NOVJ:

1. Vis–Jabuka–Lavsa (dnevne i noćne veze);
2. Vis–Drvenik Mali–uvala Vela Rina–uvala Voluja (noćna veza);
3. Vis–Tatinja (o. Šolta);
4. Vis–Milna ili Bobovišće (iz Milne, pak do Stomorske i Rogača na o. Šolti);
5. Vis–Bol–Sumartin (povremeno druge uvale);
6. Vis–Hvar–Stari Grad;
7. Vis–Stari Grad–Jelsa–Sućuraj;
8. Vis–Korčula;
9. Vis–Vela Luka–Lastovo (Sv. Petar);
10. Vis–Sušac–Lastovo (Sv. Petar);
11. Vis–Lastovo (Sv. Petar);
12. Vis–Svetac;
13. Vis–Virak (o. Hvar) – Živogošće.

— Povremene i stalne veze otoka Visa (savezničkim i brodovima Mornarice NOVJ) s lukama u Italiji za snabdijevanje, prijevoze ranjenika, izbjeglica itd.

Prema: »Pregled pomorskih veza 4. POS-a« AVII, V, I-pregled; F. Trgo »Strategijsko-politički značaj otoka Visa krajem 1943. godine, VIG 3/1954; J. Vasiljevic, Dejstva na Jadranu ..., nd, 111-114.

SHEMA TELEFONSKIH I TELEGRAFSKIH VEZA OBRANE OTOKA VISA
(ljeti 1944. godine)

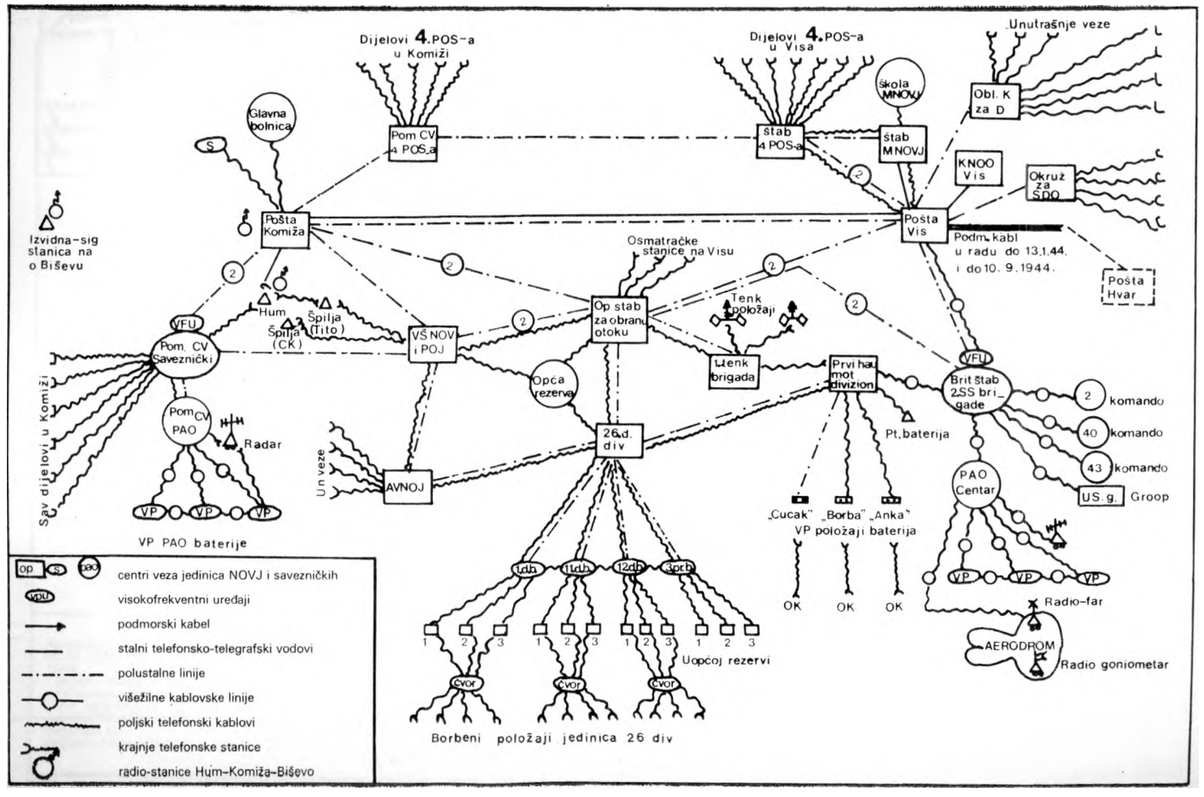

SHEMA RADIO-VEZA OBRANE OTOKA VISA
(od srpnja 1944. godine)

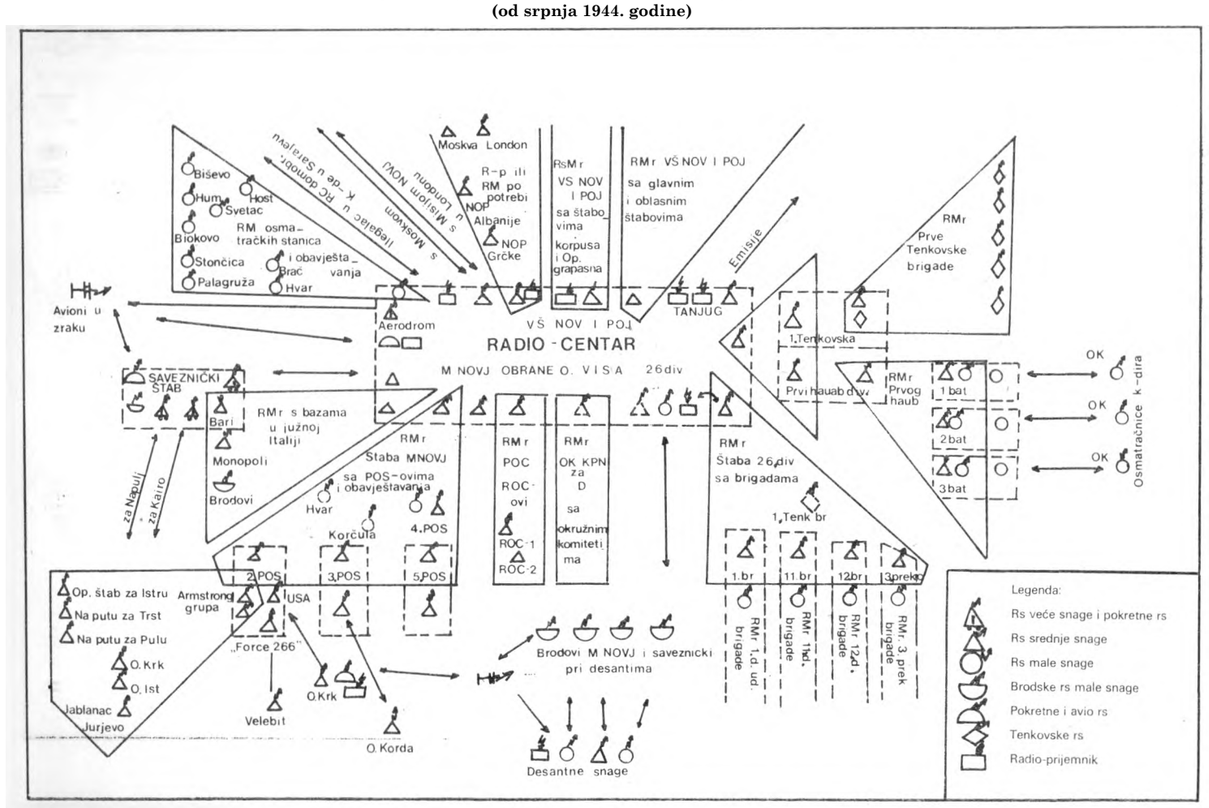

SHEMA RADIO-VEZA RADIO-CENTRA VŠ NOV I POJ NA OTOKU VISU
(od 8. lipnja do 15. listopada 1944. godine)

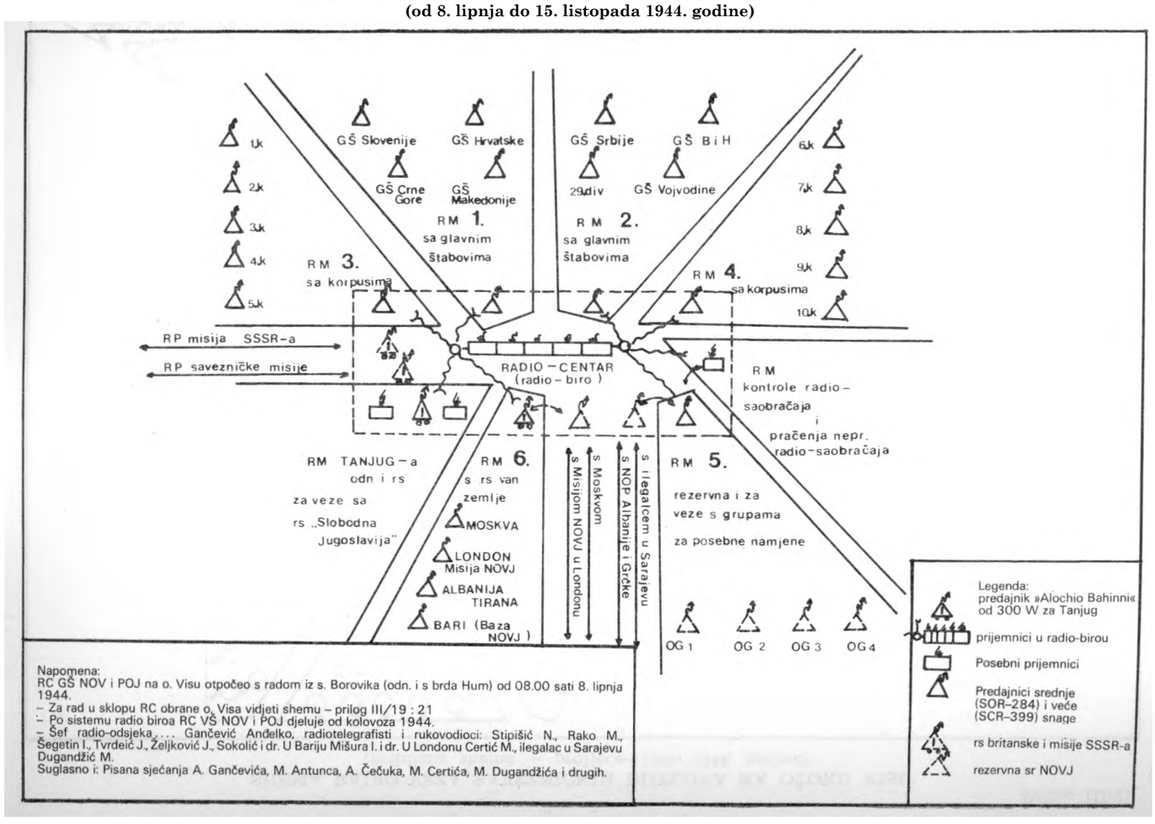

Napomena:
RC GŠ NOV i POJ na o. Visu otpočeo s radom iz s. Borovika (odn. i s brda Hum) od 08.00 sati 8. lipnja 1944.
– Za rad u sklopu RC obrane o. Visa vidjeti shemu – prilog III/19 : 21
– Po sistemu radio biroa RC VŠ NOV i POJ djeluje od kolovoza 1944.
– Šef radio-odsjeka,... Gančević Anđelko, radiotelegrafisti i rukovodioci: Stipišić N., Rako M., Segetin I., Tvrdeić J., Željković J., Sokolić i dr. U Bariju Mišura I. i dr. U Londonu Certić M., ilegalac u Sarajevu Dugandžić M.
Suglasno i: Pisana sjećanja A. Gančevića, M. Antunca, A. Čečuka, M. Certića, M. Dugandžića i drugih.

SHEMA RADIO-VEZA SAVEZNIČKIH DIJELOVA NA OTOKU VISU
(približna shema — proljeće—ljeto 1944. godine)

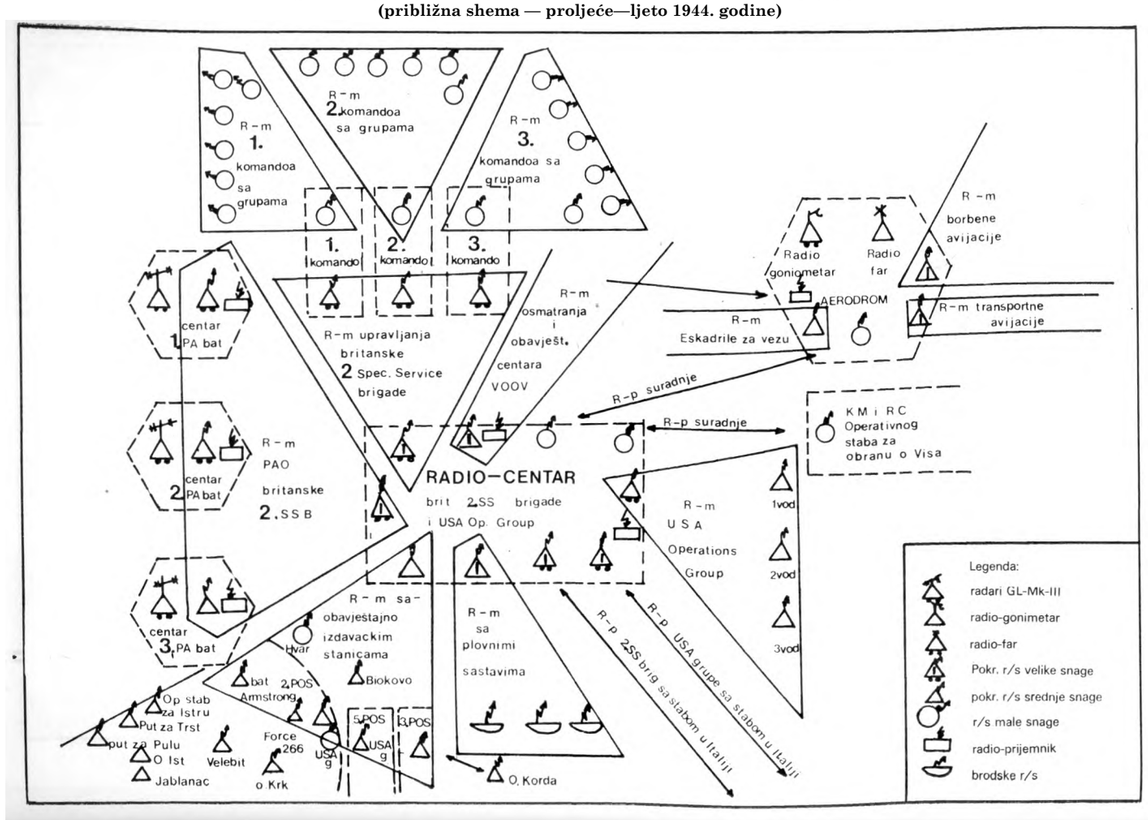

IZVORI I LITERATURA

1. N e o b j a v l j e n a g r a đ a

Muzej narodne revolucije, Split (MNRS)
(do reorganizacije 1968)

Partijska građa: f. 1-241/A dok. 1-16; f. 1-489/A do 1-503/A svi dokumenti.

Narodna vlast: fascikle: 23/B; 137/B; 349/A; 373/A; 477/A; 1-491; 2-491; 512/A; 513/A svi dokumenti.

Fond sudova: fascikle: Kz 15/35; 863/35; 171/41 svi dokumenti.

Memoarska građa: sva nereg. dokumenta, izjave učesnika i razni materijali — referati, iz fascikli pod nazivom »Otok Vis«.

Fond prvoboraca: nereg. podaci za sve nosioce »Spomenice 1941« sa područja viškog kotara.

Zbirka tiskane građe: 1-17/1-38 odn. sada sign. 107 za glasilo ONOO-a za SDO »Otoci u borbi«; 4-16 odn. sada sign. 106 za glasilo ONOO-a za Dalmaciju »Slobodna Dalmacija«; inv. br. 23B za glasilo KK KPH za viški kotar »Mjesečni glasnik«; te sign. 1-13; 1-19, 2-42 i 4-42.

Bilješka: Tijekom 1968. godine MNRS pridružen je Institutu za historiju radničkog pokreta Dalmacije (IHRPD), u Splitu, koji je od 1977. godine preuzeo arhivsku građu, a MNRS i dalje vodi materijalne i preostatke tiskovnog porijekla. Napominje se da je autor korišćene dokumente navodio prema signaturama MNRS. Sada, arhivska građa za područje viškog kotara u NOB-i čuva se pri IHRPD, prema novim numeracijama.

Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije (IHRPD), Split

Partijska građa: k. 24—29, dok. 1—734. Od toga: k. 29. dok. 512—734 odnose se na srednjootočko-dalmatinska rukovodstva; k. 29 dok. 545—592 su za viško kotarski partijski komitet; a k. 29 dok. 593—734 su za općinske komitete Komiže i Visa — pojedini dokumenti nalaze se i u kutijama pod nazivom »Pokrajinski odn. Oblasni komitet KPH za Dalmaciju: 1/1-6/544, gdje su P-KP-5/330-P-KP-6/544 za 1944. godinu. Sign. KP--325/5531-326/5786 su dokumenta Okružnog komiteta KPH za SDO područje i njemu podređene organe. Mikrofilmovani dokumenti iz arhiva IHRPH u Zagrebu, nalaze se u k. 3 IHRPD.

Narodna vlast: k. 43 dok. 1—143 za Pokrajinski odn. Oblasni NOO za Dalmaciju, s time što se dok. 92—143 odnose na 1944. godinu; k. 47—49 dok. 455—877 za Okružni NOO za srednjodalmatinsko otočje. Od toga: k. 48 dok. 599—754 su za Kotarski NOO viško-otočkog područja; a k. 49 dok. 755—870 za općinske i mjesne narodnooslobodilačke odbore Komiže i Visa.

NOV građa: VPV (vojno-pozadinske vlasti) — 36/47-51 dokumenti su za Komandu SDO područja i njoj podređene niže organe.

Obavještajna služba: k. 60/1-60/724 su podaci za GOC (odn. POC) i ROC-ove, te organe OZN-e Dalmacije.

Razne zbirke: k. 69/1-70/315 u f. 4 pod nazivom »Hajduk u NOB-i«, postoje podaci o djelovanju i natjecanjima jedinica-kolektiva »Hajduk-NOVJ«. Po novoj numeraciji pod: HAJD 69/1-144 odn. i 70/145-315.

Fond sudova (1918—41): k. 1—20 sa 267 omotnica materijala sudskih postupaka protiv članova KPJ, aktivista i simpatizera. Za otok Vis odnose se k. 1/1-16/147 i to dokumenti sa signaturama: Vr. 261/29-2/17: Vr. 411/29--2/18; Vr. 644/29-2/20; Kzp. 863/35; i Kzp. 156/36-10/74.

Memoarska građa: k. 4 — Vis, f. 3. dok. 1—13; k. 19 dok. 13; k. 11 dok. 20; k. 26. dok. 44; k. 27 razno (materijali za »Slobodna Dalmacija«); i k. 30 upitnici, evidentni listovi i podaci za nosioce »Spomenice 1941«.

Fondovi-odeljci: Štampe, fototeke, materijalnih preostataka, te podaci o prvoborcima sa viško-otočkog područja i nadalje su pri MNRS.

Arhiv grada Splita (sada Historijski arhiv, Split)

Fond ONOO-a za Dalmaciju: k. 77 i k. 78, svi dokumenti od konca 1943. do početka 1945. godine, a koji se odnose na otok Vis. U sklopu k. 78 postoje i omoti sa dokumentima: Hvar—Vis XII 1944; odn. Hvar—Vis I 1945.

Hvarski arhiv, Hvar (HAH)

Fond NOR-a: A 696/60, 1. 1—3, problematika za 1943—1944. godinu.

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske **(***1HRPH***),** *Zagreb*

G r a đ a NOP-a

Partijska građa: k. 206—268, djelomično, a u odnosu na viško-otočka partijska rukovodstva.

Narodna vlast: k. 147 i k. 148 za ONOO za Dalmaciju, te nereg. dokumente za »Hajduk-NOVJ«; k. 157, 323, 326 i 327, kao i k. I i II pod nazivom »KK KPH Vis—Lastovo 1943—1944. g«.

8. korpus: k. 36—41.

Mornarica NOVJ : k. 42

Vrhovni štab: k. 1.

Memoarska građa: sign. 16/7-16/9; 17/2-17/3; 17/5; 19/1; 19/12; 19/15; 21/5 i 34/2.

Fond štampe: sign. U-5/II; U-50/II; U-58/II; U-104/II; U-132/II, U-205/II; U--22/III, odn. preostaci pojedinih listova-glasila, koji su izdavani na otoku Visu ili su redovitije pristizali iz drugih područja.

Memoarska građa: sign. 16/7-16/9; 17/2-17/3; 17/5; 19/1, 19/12; 19/15; 21/5; 34/2 i ostale izjave, referati i materijali za područje viškog kotara u NOB-i.

G r a đ a NDH

Sign. 191—192 za Veliku županu Cetina, a što se odnosi na srednjodalmatinsko otočje.

Vojnoistorijski institut — Arhiv **(***AV1I***),** *Beograd*

A r h i v a NOR

Vrhovni štab: k. 7—60, djelomično pojedine dokumente.

Glavni štab Hrvatske: k. 104-128/B, djelomično pojedine dokumente.

CK KPH, prepiska: k. XXIV—XXVII, djelomično pojedine dokumente.

8. korpus: k. 516—531, djelomično pojedine dokumente.

26. divizija: k. 1100—1105.

Mornarica: k. 2020—2085 a u tom sklopu k. 2022 za NOP odrede u unutrašnjosti i na srednjodalmatinskom otočkom području.

Dalmatinsko-unutrašnja i otočka vojna područja: k. 1893 i k. 1895.

Dalmatinske brigade 1942. i 1943. godine: k. 5164.

T a l i j a n s k a g r a đ a
Maridalmacija: k. 731.
Guvernatorat Dalmacije: k. 540—579.
18. korpus: k. 535
Razno: k. 756, 763, 870, 883, 892, 903—904, 925, 1015.

N j e m a č k a g r a đ a
Mornarica: k. 26: mikroteka London, film 1—7, djelomično pregledana prevedena filmovana građa, a u odnosu na otok Vis.

G r a đ a NDH
Velika župa Cetina: djelomično, dokumenti koji se odnose na srednjodalmatinskootočko područje.

Institut za savremenu istoriju, Beograd

1944. godina: dok. br. 20 do 350, a za podatke o zbivanjima na otoku Visu i na srednjodalmatinskom otočkom području.

Vojni muzej JNA, Beograd, **pregledan fond dokumenata i podataka prikupljenih za organiziranje stalne izložbe »Otok Vis u narodnooslobodilačkoj, borbi«. Također, i slikovni materijal. Ovu izložbu priredio je i u Visu, izložio tijekom ljeta 1964. godine kolektiv Vojnog muzeja JA, te je kasnije ostala u prostorijama tzv. »Gospine tvrđave« u mjestu Visu. Brojni preostaci dokumenata i presnimljenih originalnih fotografija,, kao i kopije izloženih originalnih dokumenata bili su pohranjeni u. arhivi VM JA.**

Arhiv predratnih općina Vis i Komiža i viškog kotara: **pregledani su preostaci arhive predratnih općina Vis i Komiža, te tijekom NOB-e osnovanog Kotarskog NOO-a, a koji su se nalazili do 1965. godine pri Saboru općine Vis i pri Mjesnom uredu Komiže.**

Arhivi: **prvobitni, za CK KPJ; te postojećeg Muzeja jedinica veze u Beogradu;. Muzeja narodne revolucije u Visu; kao i sličnih drugih ustanova u Beogradu, Zagrebu i Splitu pregledane su pojedine kutije i fascikle sa građom za 1944. godinu, a radi prikupljanja podataka iz dokumenta, iz. čijeg sadržaja se izravno ili neizravno uočava problematika za srednjodalmatinsko otočko područje ili samo područje viškog kotara.**

Britanski arhivi

Churchill Papers, London, PREM 3 dok. 510/1-515, fond od 48 fascikala. o misiji F. Maclean-a pri VŠ NOV i POJ, o misiji NOVJ generala V. Velebita, o sastanku maršala Tita i W. Churchill-a u Italiji, te pregovora Tito—Šubašić na otoku Visu i kasnije; PREM 4 odn. i FO (Foreign^ Office) arhiv pod FO 800/411-412 također ima podataka o razgovorima Churchill—Tito u Italiji, kolovoza 1944. godine; arhiv CO (Cabinet Offices) pod CEB 66 1944 W. P 44/100, 155, 196, i 234 sadrže i korespondenciju Churichill—Tito. War Office arhiv (arhiv britanskog Ministarstva rata), London ima oko 400 fascikli pod WO 202/128-521 u kojima su brojni podaci o zbivanjima na otoku Visu. Primjerice, WO 202/177b su stenografske bilješke sa razgovora Churchill—Tito u Napulju; WO 202/338-339 su podaci o misiji »Typical« Deakin Wiliam-a pri VŠ u petoj neprijateljskoj ofenzivi; WO 204/8386-8534 su dokumenti britanskog: štaba Land Forces Adriatic (Kopnene snage na Jadranu); WO 204/8535--8559 su podaci H. Q. Adriatic Brigade, Forward Base, Island of Vis (Štab Jadranske brigade, isturena baza, otok Vis); WO 201/1565-1629 sa podaci Military Headquarters Papers, Middle East Forces (Dokumenti vojnog štaba snaga na Bliskom istoku); WO 204/77 i 78 su dokumenti Allied Forces Headquarters — A. F. H. Q. (Štab savezničkih snaga na Sredozemlju), gdje se nalaze i upute generalu Wilson-u pred njegov sastanak s maršalom Titom; WO 204/629 su podaci o sporazumu Alexander—Tito; WO 204/5663 su podaci o radu sekcije za vezu povodom

posjete maršala Tita Italiji; WO 204/585 su podaci o adminisativnim konferencijama sa maršalom Titom u Italiji; a WO 214/40-42 su podaci
0 prepisci Alexander—Tito. — Djelomična istraživanja u navedenim britanskim arhivima vršio je Biber dr Dušan i o tome, kao i o brojnim drugim dokumentima, iz britanskih arhiva, podatke naveo u svom radu: Britanci o Titu i revoluciji, naučni skup »Tito i revolucija«, referat, str. 1—4 (referat ima 25 stranica, sa brojnim podacima o arhivskoj, memoarskoj građi i pisanim djelima britanskih političara i znanstvenika), a koji skup je u Kumrovcu održan 14—16. prosinca 1977. godine. Također i u drugim svojim rodovima.

2. **Objavljena građa**

Aprilski rat 1941, priredio Gvozdenović Dušan, Vojnoistorijski institut, Beograd 1969.

Arhiv der Gegenwart, Beč 1941—1945.

Biber Dušan, »Otvorena tajna arhiva britanske diplomacije«, rubrika »Retrospektiva«, Vjesnika u srijedu, Zagreb, 67 nastavaka u brojevima 1047, 1049 i 1110—1124 iznio je originalne dokumente i komentare o britanskoj politici prema NOP-u i o zbivanjima u Jugoslaviji tijekom NOB-e. — U beogradskom listu »Politika« a pod nazivom »Velika politička igra« u nastavcima od 21. lipnja do 12. srpnja 1974. godine rad Bibera objavljen u VUS-u, prema zapisanom od autora, nekorektno i pogrešno je interpretiran.

Cejvan Idriz, Otok Vis u narodnooslobodilačkoj borbi (stalna izložba: zamisao 1 ostvarenje), Vojni muzej, posebno izdanje — knj. III, Beograd, 1964.

Četrdeset godina, Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog pokreta, knjiga V, VI i VII, Beograd 1961.

Cetrdesetprva, Ustanak naroda Jugoslavije, Beograd 1961.

-Članci i dokumenti iz Narodnooslobodilačke borbe na moru, Split 1951.

Dedijer Vladimir, Dnevnik, drugo izdanje, Jugoslavenska knjiga, Beograd 1951. ćir. 872 strana, ilustrirano slikama i fotografijama originalnih dokumenata iz NOB-e.

Dedijer Vladimir, Josip Broz Tito. Prilozi za biografiju, Beograd 1955.

Dokumenti historije Komunističke partije Hrvatske, knj. II, Vjesnik 1941——1945, Zagreb 1955.

Drugo zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (12—15. listopada 1943), stenografski zapisnici, Zagreb 1950.

Geršković Leon, Dokumenti o razvoju narodne vlasti, drugo izdanje, Prosveta, Beograd 1948.

Građa za bibliografiju o Narodnooslobodilačkoj borbi, Direkcija za informacije pri vladi FNRJ, Beograd 1954.

Hitlerove konferencije o pomorskim pitanjima, Split 1950.

Istorijski arhiv KPJ, tom I, knj. 1. Beograd 1954.

Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wermacht, Band II (1-2), Band IV (1-2), Frankfurt am Main 1961—1963.

Međunarodni ugovori 1941, Zagreb sine anno.

Međunarodni ugovori 1942, Zagreb, sine anno.

Međunarodni ugovori 1943, Zagreb, sine anno.

Narodi Jugoslavije u borbi za slobodu (zbornik), Zagreb, 1959.

Narodni heroji Jugoslavije, knjiga 1 i 2, priredio Mugoša Božidar, izd. Instituta za savremenu istoriju — Mladost, Beograd 1975.

Novak Grga, Dokumenti za povijest ribarstva na istočnoj obali Jadranskog mora, sv. I — Otok Vis i Hvar, JAZU, Zagreb 1952.

Pomorski zbornik, izd. Društva za proučavanje i unapređenje pomorstva .Jugoslavije, tiskarnica JAZU Zagreb, Zadar 1964, Pzb. br. 2/1964, materijali sa naučnog simpozija o ulozi i značenju otoka Visa u NOR-u (Komiža, 1—3. srpnja 1964) objavljeni su na str. 7—240. Dopunski prikazi i diskusije sa navedenog naučnog skupa objavljeni su u: Pomorstvo, br. 7—8/1964, i prilogu dvobroja Pomorstvo, br. 9—10/1964. — Svi najvažniji članci sa navedenog naučnog simpozija objavljeni su i u knjizi — zbirci članaka: Vis II (Vis u narodnooslobodilačkoj borbi 1941—1945), Zagreb 1965.

Regesta dokumenta o radu KPJ, SKOJ-a i političkih organa u jedinicama NOV i PO Jugoslavije, Knjiga I, juli 1941—juni 1943, Beograd 1963.

Saopćenje o talijanskim zločinima protiv Jugoslavije i njenih naroda, Beograd 1964.

Saopćenje o zločinima okupatora i njihovih pomagača, Beograd 1944—1949.

TANJUG 1943—1945, izd. Novinske agencije »Tanjug«, Beograd 1963, 96 stranica, ilustrirane i opremljene fotokopijama originalnih dokumenata.

Ustanak naroda Jugoslavije 1941, Zbornik, knjiga I, II, III, IV, V, VI, Beograd 1962—1964.

Vazduhoplovstvo u narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavije, izd. KRV i PVO Zemun 1965.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda 1941—1945, izd. Vojnoistorijski institut, Beograd:

- **tom II, knjiga 1—12, Vrhovni štab, Beograd 1949—1963,**
- **tom V, knjiga 22—26, Borbe u Hrvatskoj, Beograd 1958—1963.**
- **tom VIII, knjiga 1—3, Dejstva na Jadranu, Beograd 1959—1962,**
- **tom IX, knjiga 1—9, Partijsko-politička dokumenta, Beograd 1961——1969,**
- **tom XIII, knjiga 1, Italijanska dokumenta, Beograd 1969,**
- **ostali tomovi iz pojedinih knjiga pogodni, za odgovarajuću tematiku, dokumenti.**

Zbornik dokumenata sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu, knjiga 1—3, izd. Sanitetske uprave GŠ JNA, sine anno.

Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1, Split 1970.

Zbornik narodnih heroja Jugoslavije, priredili Petrović Slobodan i drugi, izd. Omladina, Beograd 1958.

Zemaljsko Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, zbornik dokumenata 1943. godine, izd. Instituta za proučavanje historije radničkog pokreta Hrvatske (IHRPH), Zagreb 1964.

II MEMOARSKA GRAĐA

1. Neobjavljeni radovi — građa

Arhiv IHRPD Split (odnosno ranije MNRS), zapisana sjećanja učesnika NOB-e i materijali pojedinih rukovodstava s viškog otočkog područja, među kojima su bili radovi: 1) Cvitanić Ivan-Zore, »Podaci o ulozi i radu KP otoka Visa, s posebnim osvrtom na mjesto Vis«, 25 kucanih stranica teksta, postojalo 3 primjerka; 2) Referat »Razvoj narodnog ustanka na otoku Visu«, 10 kucanih stranica, neidentificiranih autora, bilo 5 primjeraka; 3) Marko Brajčić, »Historija NOP-a na otoku Visu«, 14 stranica; Isti, »Zbivanja u Komiži kroz ovaj rat«, 6 stranica; Isti, »Podaci o mjestu Visu kroz okupaciju pa nadalje«, 11 stranica; Isti, »Historija Podšpilja«, 1 stranica; 4} »Hajduk na o. Visu«, neidentificiranog autora,

1 stranica; 5) Referat »Razvitak radničkog pokreta u mjestu Komiži na Visu« 11 stranica; 6) »Historijat KP otoka Visa«, podaci, 9 stranica; 7) »Plisko Polje« podaci o radu partijskih ćelija, 5 stranica; 8) »Spisak uhapšenih 1932. godine«, 1 stranica; 9) »Podaci prikupljeni od Petrinović Vicka-Slikara i Cvitanić Ivana-Zore«, 3 stranice; 10) »Podaci po izjavi Karlić Miće«, pripremio Miće Barbić, 5 stranica; 11) »Razvitak SKOJ-a na otoku Visu od 1938. do 1948. godine«, 1 stranica, a ostale nisu postojale; 12) Evidentni listovi za »Spomenicu 1941« za pojedince sa o. Visa.

— Pri Mjesnom komitetu KPH za Komižu, tada, vredniji preostaci bili su: Šime Petric, »Formiranje SKOJ-a na otoku Visu i njegov revolucionarni rad«, 10 stranica; Isti i Veljko Brajčić, »Otok Vis za vrijeme okupacije«, 11 stranica. — Grupa predvodnika NOP-a na otoku Visu zajednički je sastavila podatke-sjećanja na 20 stranica, kopije se nalaze i u arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu.

— Do 1965. godine, od kada je autor započeo pisanje svog djela, navedeni materijali su djela pojedinaca ili grupa sa otoka Visa. — Za dopunu podataka iz perioda talijanske okupacije 1941—1943. g., pojedinačno i grupno, istaknutiji akteri lokalnog NOP-a do svibnja 1978. godine sastavili su najnovije materijale o pojedinim problemima, te ih stavili na raspolaganje Institutu za historiju radničkog pokreta Dalmacije.

Gamulin Vinko, Tragedija pri potapljanju bolničkog broda »Marin-II« kod Visa (sjećanja sudionika, bolničara i signaliste na brodu), IHRPH, fond MG.

Huljić Veseljko, Historijat veza Teške artiljerijske brigade 4. armije (od Visa do Postojne), Postojna 1945, 60 str. rukopisa, 1978. prerađeno za Zbornik veza br. 1/1979; Pobjeda Bloka radnog naroda (BRN) na općinskim izborima u Komiži 17. svibnja 1940. godine, 30 str., Seminarski rad na III stupnju Filozof sko-istorijskog fakulteta u Beogradu, 1964; Pobjeda BRTR i BRN na općinskim izborima u Komiži 1926. i 1940. godine, 50 str. rukopisa, Beograd 1965; Težački i radnički pokret na viškom otočju 1918—1941. godine, magistarski rad, 200 str. u rukopisu, Beograd 1965; Otok Vis 1941—1945 (lokalni, općedalmatinski, općejugoslavenski i međunarodni značaj i uloga), 430 strana u rukopisu, doktorska dizertacija, obranjena na beogradskom univerzitetu 1969; Viško otočje 1918—1945 (Pokret težaka-vinogradara i Blok radnika, težaka i ribara; lokalni NOP i zbivanja tijekom NOB-e), objedinjena magistarska teza i doktorska dizertacija, otkucani rukopis 500 str. i 65 str. bilježaka. Beograd 1970; Jedinica-kolektiv NK »Hajduk-NOVJ«, 40 str. u rukopisu, Beograd 1967, predato IHRPD u Splitu svibnja 1978. i priređeno za znanstveni skup »Split u NOB-i i socijalističkoj revoluciji 1941—1945«, Split, 7. do 9. svibnja 1979; Sistem veza obrane otoka Visa 1944. godine, 20 str. u rukopisu za Zbornik veza br. 1/1979.

Materijali za historiju NOP-a na otoku Visu 1941—1943. godine, razradila grupa učesnika-rukovodilaca NOP-a sa otoka Visa zimi 1977—78. predano IHRPD u Splitu svibnja 1978, neregistrirano, navedeno u bilješci 13. prvog dijela ove knjige.

Materijali za historiju NOB-e biokovsko-neretvanskog okruga, arhiv Vojnoistorijskog instituta — Beograd, arhiva NOP-a, k. 2005, br. reg. 1/1.

Materijali za historiju NOP-a srednjodalmatinskog otočkog područja (zapisi učesnika), pri IHRPD u Splitu, neregistrirano.

Predratni radničko-revolucionarni pokret i NOP na otoku Visu, razni zapisi učesnika, arhiv IHRPD u Splitu, k. 4 »Vis«, f. 3, dok. 1—13, među kojima se nalaze, djelomično, i već naprijed navedena sjećanja — materijali. Noviji materijali sudionika NOB-e i organizatora NOP-a viškog otočja nalaze se pri IHRPD, arhiv, sig. MG-I-4-2/1.

2. Objavljena djela

Alexander Harold, The Alexander Memoria 1940—1945, London 1962.
Churchill S. Winstone, The Second World War, I—VII, London 1948—1953 (V i VII tom, u prijevodu, izdala je: Kultura, Beograd, sine anno).
Cunningham of Hyndhope, A Sailor's Odissey, London 1953.
Colaković Rodoljub, Zapisi iz oslobodilačkog rata, knj. III, Naprijed,Zagreb 1961.
Deakin Wiliam, The Embattled Mountain, London 1971 (prijevod: Bojovna planina, Beograd 1973).
Dedijer Vladimir, Dnevnik, drugo izdanje, Jugoslavenska knjiga, Beograd 1951.
Dedijer Vladimir, Partizanske štamparije, Kultura, Beograd 1945.
Dedijer Vladimir, Jugoslavensko-albanski odnosi (1939—1948), Borba, Beograd 1949.
Die höheren Dienststellen der deutschen Wermacht, München 1953.
Eden Anthony, The Recording, London 1965.
Hilary St. George Saunders, The Green Beret, London 1956.
Hout Louis, Guns for Tito, London (prijevod: Puške za Tita,Ljubljana 1965).
Hull Cordel, The Memoires of Cordel Hull, tom II, New York 1948.
Jones Wiliam, Twelve months with Tito's Partisans, Bedford 1946.
Maclean Fitzroy, Eastern Approaches, London 1950 (prijevod: Zlatni drum, pijesak Orijenta, rat na Balkanu, Zora, Zagreb 1953).
Maclean Fitzroy, Disputed Barricade, The Life and Times of Josip Broz-Tito Marshal of Yugoslavia, London 1957.
Macmillan Harold, The Blast of War, London 1957.
Makiedo Sergije, Prva partizanska misija, Sedma sila, Beograd 1963.
Montgomery Bernard, The Memoirs of Marshall the Viscount Montgomery of Alemein, London 1958.
Pope Dudley, Flag 4, The Battle of Coastals Forces in the Mediterranean, London 1954.
Reynolds L. C., Gunboat 658, izd. W. Kimber, London 1953.
Ribar Ivan, Uspomene iz NOB, Beograd 1961.
Smodlaka Josip, Partizanski dnevnik, Nolit, Beograd 1972.
Wilson H. Maitland, Eight Years Overseas 1939—1947, London 1965.

3. Konzultirani

Ajduković Marin, Barzić Ivan-Konopić, Barzić Miho-Kunjaninov, Božanić Andrija-Stevo, Božanić Ivan-Cura, Cvitanić Ivan-Zore, Curin Ivo, Dančević Luka, Dimitrijević-Kolar dr Mira, Duboković Frane, Duboković-Nadalini dr Niko, Gamulin Vinko, Gančević Anđelko, Gojanović Josip, Huljić A. Ivica, Ilić Toni, Kljaković Vojmir, Kokić Ratomir, Kučić Niko-Marjanov, Levičnik Karei, Lipanović Ante-Mirić, Lukas Marinko, Manzoni Gojko, Marinković Petar-Dubra, Mirković Stanko, Misjak Franc, Palaversić Josip-Bepica, Pašalić Tomislav, Peronja Grgo, Rabanasić Petar, Repanić A. Ante, Repanić Nikola--Gandi, Roki Andrò, Splivalo-Radišić Ina, Splivalo Stipe, Stupar Bogdan, Tabak Mitar, Tomić Nikola-Mladen, Tomić Ivan-Johan, Vučetić Drago, Zaja Vicko-Jerko, Žitko Ivan, Zuanić Tomislav-Knežić i drugi — a u vidu razgovora i pisanih izjava, odnosno samo usmeno, a za cjelinu ili pojedine dijelove i opisana zbivanja. Pored navedenih, konzultirani su brojni pojedinci sa viškog kotara, kao i borci-učesnici iz jedinca 26. divizije, Mornarice NOVJ, Prvog haubičkog motoriziranog diviziona i drugih jedinica, raspoređenih na otoku Visu 1944. godine.

I

III ENCIKLOPEDIJE I ZBIRKE

Almanah Kraljevine Jugoslavije, IV jubilarni svezak 1929—1931, drugo izdanje, izd. Glavno uredništvo almanaha Kraljevine Jugoslavije — Zagreb VI, Komisiona naklada Nadbiskupske tiskare u Zagrebu, 1932.

Almanah Kraljevine Jugoslavije V, knj. 1, Zagreb 1937—1938.

Bibliografija izdanja u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945, izd. Vojnoistorijski institut JNA, Beograd 1964.

Brojitbeni izvještaji: br. 1/2 siječanj—veljača 1942, br. 3/4 ožujak 1942, br. 5—8 travanj—svibanj 1942, br. 9—12 lipanj—srpanj 1942, br. 13—15 kolovoz—listopad 1942. Priredio Manakin Viktor, za Organizatorski ured GUS-a, Zagreb.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine:

- **knjiga I, Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava, Beograd 1937;**
- **knjiga II, Prisutno stanovništvo po veroispovesti, Beograd 1938;**
- **knjiga III, Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti, Beograd 1938;**
- **knjiga IV, Prisutno stanovništvo po glavnom zanimanju, Sarajevo 1940.**

Enciklopedija Leksikografskog zavoda, tomovi 1—10, Zagreb.

Enciklopedije-inozemne: Italiana (tom XXI); Britanica; Colliers; Larousse; Americana; Meyers-lexicon — i druge, a sa apendix-ima, radi konzultiranja i uspoređivanja podataka o operacijama na Jadranu tijekom NOR-a i o drugim zbivanjima vezanim za Sredozemlje i Jadran.

Građa za bibliografiju o Narodnooslobodilačkoj borbi, Beograd 1964.

Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945, izd. Vojnoistorijski institut, Beograd 1964.

Istorijski atlas oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije 1941—1945, izd. Vojnoistorijskog instituta, Beograd, 1952.

Jugoslavija — turistička enciklopedija, knj. 2, izd. Turistička štampa, Beograd 1958.

Mala enciklopedija, tom I, izd. Prosveta, Beograd 1959.

Manakin Viktor, Almanah Kraljevine Jugoslavije, V svezak, prvi deo, Naša zemlja, Zagreb 1937/1938.

Pomorska enciklopedija, sv. 1-^8, Zagreb 1954—1964.

Statistički godišnjak 1940, knjiga X, Beograd 1941.

Ufficio storico della marina militare, La marina italiana nella seconda guerra mondiale, Roma 1948.

Vojna enciklopedija, prvo izdanje, tom 1—10, Beograd 1958—1967; Vojna enciklopedija, drugo izdanje, tom 1—10, Beograd 1970—1975.

IV LITERATURA

1. K n j i g e

Authy Fhillis i Clogg Richard, British Policy toward Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece, London and Basingstoke 1975.

Assmann Kurt, Deutsche Schicksalsjahre, Wiesbaden 1959.

Babac Pavle i Božović Andrija, Splitska operacija godine 1943, Zagreb 1959,

Barker Elisabeth, British Policy in South-East Europe in the Second World War, London 1976 (prijevod: Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu, Globus, Zagreb, 1978).

Barker Elisabeth, Fresh Sidelights on British Pollicy in Yugoslavia, 1942—1943,. rasprava objavljena u: The Slavonic and East European Review, voL LIV, No 4, October 1976. str. 572—585.

Belot R., La guerre aéronavale en Mediteranée (1939—1945), Paris 1949.

Bezić Zivan, U sjeni krematorija: uspomene jednog logoraša, Izd. autor, Split 1975, 274.

Bressan Aldo e Giuricin Luciano, Fratelli nel sangue, Rijeka 1949.

Butler J. R. M., Grand Strategy, vol. II, London 1957.

Buturović Radule i Klun Albert, Treća prekomorska brigada, Nova Gorica 1967..

Brčić Rafael. Revolucionarna prošlost livanjskog kraja 1919—1945 (istorijsko--tematska osnova), Sarajevo 1970 (primjerak šapirografiranog rada, na str. 171 daje podatke o konstituiranju NOO za Dalmaciju, u Livnu 28. i 29. siječnja 1943), rad str. 1—265 i 1—26 str. bilješke.

Broz Josip Tito, Borba za oslobođenje Jugoslavije, Beograd 1945.

Broz Josip Tito, Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije, Beograd 1949.

Broz Josip Tito, Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije, izd. Glavne političke uprave JA, Beograd, 1949, 393 str. ćir. + tablice i slike.

Broz Josip Tito, Deset godina narodne revolucije (govori), Kultura, Beograd, 1951, 213 str. + slike.

Broz Josip Tito, Uloga Jugoslavije u drugom svetskom ratu, Savezni komitet za informacije, Beograd 1975, 31.

Clissold Stephen, Whirlwind: The Story of Marshall Tito Rise to Power,. London 1949.

Clissold Stephen, Yugoslavia and the Soviet Union, 1939—1973, London 1975.

Clissold Stephen, Short History of Yugoslavia, London 1966.

Colie Mladen, Takozvana NDH — 1941, Delta-Press Beograd 1973, 485.

Crevar Miloš, Intendantska služba u NOR-u, Vojnoizdavački zavod 1973, 637.

Crouzet Maurice, L'epoque contemporaine, tom VII, ed. Histoire générale,. des civilisations, Paris, 1961, 860 str.

Ćurgus Ljubiša-Jončić Dušan-Milanović Đorđe, Nad svojom zemljom. Od partizanskih aviona do vazduhoplovnih divizija, Narodna armija, Beograd 1973, 216.

Culinović Ferdo, Jugoslavija između dva rata, dio I i II, Zagreb 1961.

Culinović Ferdo, Okupatorska podjela Jugoslavije, Beograd 1970.

Dabović Andrija, Odjeci s pučine, Beograd 1961.

Dalmacija 1941—1945. Priredio i tekst napisao Drago Gizdić, Agencija za foto-dokumentaciju, Zagreb 1964.

Davidson Basil, Partisan Picture, Bedford 1946.

Die höheren Dienststellen der deutschen Wehrmacht, München 1953.

Ehrmann John, Grand Strategy, vol. V, VI, London 1956.

Eterović Srećko, Ratnim stazama »Hajduka«, NK »Hajduk«, Split 1974.

Foot D. R. M. Resistance, An Analysis of European Resistance to Nazism-. 1940—1945, London 1976.

Gentile Rodolfo, Storia delle operazioni aeree nella seconda guerra mondiale (1939—1945), Firenze 1956.

Gizdić Drago, Dalmacija 1941, Zagreb 1957.

Gizdić Drago, Dalmacija 1942, Zagreb 1959.

Gizdić Drago, Dalmacija 1943, Zagreb 1962.

Gizdić Drago, Dalmacija 1944—1945, Zagreb 1964.

Greiner Helmuth, Die oberste Wermachtführung 1939—1943, Wiesbaden 1951..

Grupa autora, Iz oslobodilačkog rata na Jadranu, Split 1953.

JHoptner B. dr Jakob, Yugoslavia in Crisis 1934—1941, Columbia University Press, New York and London, 1962 (prijevod: Jugoslavija u krizi 1934——1941, knjiga štampana u Zapadnoj Njemačkoj), 449 strana.

■ Jerković Mate, Od partizanskog leuta do savremene mornarice, Beograd 1952.

-Jouan R., La marine allemande dans la seconde guerre mondiale d'après les conférences navales du Führer, Paris 1949.

Jugoslavenski Jadran, Split 1952.

Jurić Frane, Osmorica sa drvenog razarača, Zagreb 1960.

Kačavenda Petar, SKOJ i omladina u NO vojsci i partizanskim odredima Jugoslavije 1941—1945, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1975.

Kardelj Edvard, Put nove Jugoslavije (Članci i govori iz NOB-e 1941—1945), Kultura, Beograd—Zagreb, 1949.

Kerečin Stjepan, Oslobođenje Trsta, Beograd, 1952.

Kesserling Albert, Soldat bis zum letzten tag, Bonn 1953.

Knezović Luka i Curin Ivo, Deseta dalmatinska udarna brigada, izd. Općinski odbor saveza boraca NOR — Sinj, Vojna štamparija, Split 1977.

'Kolektiv autora, Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1963.

Košutić Ivo, Plava grobnica, herojski podvizi naših pomoraca u drugom svjetskom ratu, Zagreb 1957.

.Kvesić Sibe, Dalmacija u Narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1960.

Kvesić Sibe, Hvar između dva rata, Zagreb 1969.

La Marina italiana nella seconda guerra mondiale, vol XV, La marina dall' 8. septembre 1943. alla fine di conflito, izd. Ufficio storico Marina militare, Roma 1962.

Leontić Boro, Split 1941, Beograd 1960.

Xevičnik Karel, Artileristi prekomorci, Nova Gorica 1968.

Marjanović Jovan i Morača Pero, Naš oslobodilački rat i narodna revolucija 1941—1945, Beograd 1958.

Maštruko Toma, Na svim meridijanima: revolucionarna borba jugoslavenskih pomoraca izvan domovine 1939—1945, Društvo za proučavanje i unapređivanje pomorstva Jugoslavije, Zadar 1975, 272.

Meister Jürg, Der Seekrieg in den osteuropäischen Gevässern, München 1958,

Mirković Mijo, Ekonomska historija Jugoslavije, Zagreb 1958.

.Morje gneva in svobode, Zbornik partizanske borbe na Jadranskom morju, Ljubljana 1961.

Nahmijas Ivo, Oni sa brodova, Zagreb 1952.

Nešović Slobodan, Inostranstvo i nova Jugoslavija 1941—1945, Prosveta, Beograd, 1964.

Nogometni klub »Hajduk« — Split 1911—1951, Split 1951.

Novak Grga, Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća •—■ Beograd 1962.

Novak Grga, Vis, knj. prva (od VI st. pr. n. e. do 1941), Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Zagreb 1961.

•Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, knjiga I i II, drugo izdanje, Beograd 1963—1965.

Pacor Mario, Italia e Balcani dal Risorgimento alla Resistenza, Milano 1968.

Perhauc Rafael, Letalei prekomorci, Nova Gorica 1968.

Pervanjc E. i Hočevar J., Četvrta prekomorska brigada, Nova Gorica 1969.

Playfair, The Mediterranean and Midle East, vol. I, II, III, London 1954—1960.

Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije, Stenografske bilješke, Kultura, Beograd 1957.

Plenča Dušan, Partizanski odredi naroda Dalmacije 1941—1942. Beograd I960.

Plenča Dušan, Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svetskog rata, Beograd 1962.

Pod nebom Biokova, Sarajevo 1959.

Prekomorci, Oris zgodovine prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot, Ljubljana 1965.

Prekomorske brigade, izd. Ljudska pravica, Ljubljana 1953.

Prpić Božo, Preko Atlantika u partizane, Zagreb 1955.

Radošević Todor, Ofanziva za oslobođenje Dalmacije (1. IX—9. XII 1944), Beograd 1965.

Ratni napori Jugoslavije 1941—1945, Beograd 1946.

Rendulic Lothar, Gekämpft, gesiegt, geschlagen, Wels—Heidelberg 1952.

Roberts R. Walter, Tito, Mihailović and the Allies, 1941—1945, London.

Roskill S. W., The War at See 1939—1945, vol. I, II, III/1-2, London 1954—1961.

Rubić dr Ivo, Naši otoci na Jadranu, Split 1952.

Rüge Friedrich, Der Seekrieg 1939—1945, Stuttgart 1954.

Salamunić Niko, Borčić P. i Mimica A., Pohod na Vis, Split 1962.

Salvatorelli Luigi, Storia del novecento, III, ed. Arnoldo Mondadori, Roma, 1960.

Schmidt—Reichberg Erich, Das Ende auf dem Balkan, Heidelberg 1955.

Schraml Franz, »Kriegshauplatz Kroatien — die Deutsch-Kroatischen Legions--Divisionen — 369, 373, 392«, izd. Kurt Vowinkel, Nekar Gemind 1962.

Siegler Fritz, Die höheren Dienstastellen der deutschen Wermacht 1939—1945, München 1953.

Simeunović Vladimir, Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika 1921——1961, Ukupno stanovništvo, polna i starosna struktura, Beograd 1964.

Skorceni Oto, Tajne misije, II dio, štampano kao rukopis, Beograd 1952.

Strugar Vlado, Jugoslavija 1941—1945, Beograd 1969.

Taffrail, Western Mediterranean (1942—1945), London 1947.

Tamaro Attilio, Due anni di storia 1943—1945, Roma 1948.

Tomšič Janez, Narodnoosvobodilni boj na Jadranu in slovenski pomorščaki, Partizanska knjiga, Ljubljana 1974.

Vasiljević Jovan, Mornarica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, Beograd 1972.

Vasiljević Jovan, Pomorski rat u Sredozemnom moru 1939—1945, Split 1953.

Vasiljević Jovan, Dejstva na Jadranu u narodnooslobodilačkom ratu, Beograd ' 1957.

Vasiljević Jovan, Obračun na Jadranu, Zagreb 1962.

Vasiljević Jovan, Vis — tvrđava Jadrana, Beograd 1964.

Vasiljević Jovan i Visković Berislav, Vojnopomorska istorija, Split 1968.

Vilhar Srečko i Klun Albert, Prva in druga prekomorska brigada, Nova Gorica 1967.

VIS, otok partizanske slobode, fotomonografija grupa autora, tekstovi i fotosi, Tisak CGP Delo, Ljubljana 1974, izdanje Spektar, Zagreb 1974.

VIS II (Vis u narodnooslobodilačkoj borbi 1941.—1945), Zagreb 1965.

VISKI SPOMENICI, grupa autora (Gabričević G., Fisković, Božanić-Bezić N., i Cvitanić A.), Split 1968.

Vujošević Jovan, Zapis doktora Josipa Smodlake, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1972, 141.

Zanussi Giacomo, Guerra e catastrofe d'Italia, Roma 1945.

Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945, Beograd 1957.

Woodward Llewellyn, British Foreign Policy in the Second World War, London 1970—1972, tom I—III.

2. Radovi u raznim izdanjima

Amulić Ivo, Razvoj narodnooslobodilačkog pokreta i partizanski odredi Dalmacije u 1941. godini, Zbornik IHRPD br. 2/1972, 377—519.

Andrijić Marko, Otok Korčula 1943. godine, Zbornik IHRPD br. 3/1975. 459—467.

Anić Nikola, Dejstva korpusa NOVJ u pozadini neprijatelja 1944/1945. godine VG 1, Beograd 1975, 121—132.

Armanda Adam, Rad mornaričke tehničke službe poslije oslobođenja obale 1944. do svršetka rata, Mornarički glasnik br. 4/5 za 1952, 430.

Banović Vladimir, Partizanska mornarica i Comando militare marittimo della Dalmazia, Zagrebačka panorama br. 1—2/1966.

Barbarie Juraj, Talijanska politika u Dalmaciji 1941. godine, Zbornik IHRPD br. 2/1972, 133—168.

Barbić Mate, Jugoslavenski zbjeg u južnoj Italiji i Egiptu (1943—1946), Zbornik IHRPD br. 3/1975, 797—808.

Barbieri Veljko, Naša borba za Jadran, Međunarodni transport br. 9/1959.

Ber,ić Dušan, Arhivi otoka Visa, izd. Arhiva grada Splita, sv. 1, Split, 1958, 40 strana.

Biber Dušan, Britanski dokumenti i komentari o britanskoj politici prema Titu i britanskom ocjenjivanju revolucionarnih zbivanja u Jugoslaviji, Vjesnik u srijedu, Zagreb, brojevi 1047, 1049—1068, 1073—1089 i 1110——1124 odn. u 67 nastavaka u rubrici »Retrospektiva«. — Prema autoru, plagijat njegovog teksta objavljen je u: Politika, Beograd od 21. lipnja do 12. srpnja 1974. u feljtonu pod naslovom: »Velika politička igra« u kojem su izvršena skraćivanja, izostavljene pojedine rečenice iz raznih dokumenata u »redakcionoj« obradi i sa izmišljenim signaturama (v. D. Biber, Britanci o Titu i revoluciji, referat sa Naučnog skupa »Tito i revolucija«, Kumrovec 14—16. prosinca 1977).

Biber Dušan, Britanski dokumenti o planiranju savezničkog iskrcavanja na istočnu obalu, Zbornik IHRPD 3/1975, 233—250.

Biočić Ante, Organizacija obrane otoka Visa, Pomorski zbornik br. 2/1964, 87—106.

Biočić Ante, Odbrana otoka Visa, Mornarički glasnik, br. 4/1964, 516.

Blagojević Obren, Naše finansije u periodu narodnooslobodilačke borbe 1941——1945, Istorija XX veka XIII, Beograd 1975, 5—166.

Bodrožić Milica, Neki aspekti o ulozi i držanju građanskih stranaka u Dalmaciji tokom 1943. godine, Zbornik IHRPD 3, Split 1975, 583—595.

Bodrožić Milica, O nekim pitanjima politike Hrvatske seljačke stranke prema NOP-u u Hrvatskoj 1943. godine, ČSP I, Zagreb 1973, 33—64.

Borojević-Sternberg Dušanka, Bibliografija listova narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj, Putovi revolucije 1—2/1963, 431—456.

Božanić Andrija, Narodna pomoć u Dalmaciji, članak u knjizi »Ratna sećanja 1941—1945, Četrdeset godina (Zbornik sećanja aktivista jugoslavenskog revolucionarnog radničkog pokreta 1935—1945 — I deo) knj. 3, Kultura, Beograd 1960, str. 136—140; Isti, Prva Pokrajinska konferencija KPH za Dalmaciju, u istom djelu.

Božanić Andrija, Uloga Komunističke partije na otoku Visu u predratnom razdoblju i narodnooslobodilačkoj borbi, Pomorski zbornik 2/1964, str. 37—56. — Isti, isto, u knjizi VIS II (Vis u narodnooslobodilačkoj borbi

1941. do 1945), Zagreb 1965, str. 47—67. — Isti, isto, Mornarički glasnik 4/1964, st. 842. — Isti, isto, u knjizi VIS, fotomonografija, Zagreb 1974, bez ostraničenja.

Božanić Andrija, Nezaboravan put vezan za historijsko zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu, članak u knjizi »Tako je rođena nova Jugoslavija«, Zbornik sjećanja učesnika Drugog zasjedanja AVNOJ-a, knj. II, Jajce 1969. str. 38—45.

Božanić Andrija, S mora na historijsko zasjedanje, Mornarički glasnik 6/1968, str. 842.

Božanić Andrija, Crvena pomoć snažna poluga u borbi KPJ za novo društvo, MG 4 i 5/1959; Isti, isto, u »Slobodna Dalmacija« br. 4576—78, od 9. do 11. XII 1959.

Božanić Andrija, Prvi susret s Titom (utisci sa Prve pokrajinske konferencije KPH za Dalmaciju), str. 1—5, Split.

Božanić Andrija, Tridesetpetogodišnjica smrti Marđešić Nikole-Pošćera u lepoglavskom zatvoru, str. 1—3, za komemoraciju, Komiža 1977.

Božanić Andrija i Kuljiš Ivanko, Otok Vis u NOB-i, u knjizi »Ustaničke iskre u Hrvatskoj 1941«, Zagreb 1977, str. 1—11.

Božanić-Bezić Nevenka, Spomenici najnovijeg doba na otoku Visu, članak u knjizi »Vis, fotomonografija, Zagreb 1974, bez ostraničenja.

Božanić-Bezić Nevenka, Veze stanovnika otoka Hvara i Visa — Komiža, Hvarski zbornik 2/1974, 285—298 (rad se odnosi na rodbinsku i drugu povezanost za vrijeme hvarske komune).

Braniča Vinko, Operacija »Biokovo-Mosor«, Mornarički glasnik br. 5/6 za 1962, 612.

Braniča Vinko, Razoružanje talijanskog garnizona u Bolu, Mornarički glasnik br. 5/6 za 1962, 688.

Braniča Vinko, Razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Dalmaciji u prvoj polovini 1943. godine. Vojnoistorijski glasnik br. 3/1964.

Braniča Vinko, Pokušaj talijanskih jedinica da u ljeto 1943. godine povrate kontrolu nad obalskim pojasom u Dalmaciji, Vojnoistorijski glasnik br. 1/1965.

Brčić Rafael, Neke karakteristike narodnooslobodilačkog pokreta u livanjskom kraju i veze s Dalmacijom 1942—1943. godine, GDI XX, Sarajevo 1972——73, 183—204: Isti, isto, Zbornik, IHRPD br. 3/1975, 477—495.

Cvitanić Antun, Prirodna obilježja otoka Visa, Biševa, Sveca, Palagruže, Jabuke i Brusnika, članak u knjizi VIS, fotomonografija, Zagreb 1974.

Cvrlje Zdenko, Kapitulacija talijanskih snaga u Dalmaciji i njemačka ofanziva septembra 1943. godine, Zadarska revija br. 2/1959.

Curguz Ljubiša, Prva vazduhoplovna baza NOVJ, Narodna armija XXVIII, 20 i 27. IV 1972, 1708—1709.

Curin Ivo, Jedna uspjela akcija kod Pelješca, Jugoslovenski mornar br. 10/1946.

Curin Miro, Hvarski zbjeg, Hvarski zbornik, br. 2/1974, 247—262.

Cavor Mihajlo, Uspostavljanje veze Lastovo—Crnogorsko primorje, Mornarički glasnik br. 6/1965, 829.

Cavor Mihajlo, Zatvorenici otočke tvrđave, Čuvar Jadrana, br. 634—641/1968.

Dabović Andrija, Otok Vis, Glavna baza mornarice NOVJ, Naše more XIX, Dubrovnik 1972, 157—160.

Dakić Mile, Dalmacija 1943, IHRPD — Muzej narodne revolucije, Split 1973, 12

Dančević Luka, Baza Mornarice NOVJ u Italiji, Mornarički glasnik br. 4/1967, 527.

Dančević Luka, Motorni jedrenjak »Pravedan« iz Jelse — Transportni brod Mornarice NOVJ, Hvarski zbornik, br. 5/1977, 111—122.

Deak Ante, Upotreba mjesnih plovnih sredstava u vrijeme NOB u donjem toku Neretve, Pzb. 13, Rijeka 1975, 255—275.

Deakin F. W., Britanija i Jugoslavija 1939—1945, Jugoslovenski istorijski časopis br. 2/1963.

Deakin Bili, Britanska politika prema Jugoslaviji (kraj 1942. — rujan 1943) Zbornik IHRPD br. 3/1975, 157—170.

Dedijer Vladimir, Tito—Cerčil bez zapisničara, Politika, 30. IV. 1. i 2. V 1972.

Dorotka Milan, Dvije prve akcije 56. savezničke MTOP-TČ poduzete sa Visa u ljeto 1944. godine, Mornarički glasnik br. 4/1964, 598.

Dorotka Milan, Borbe na njemačkim pomorskim komunikacijama duž istočne obale Jadrana u toku prošlog rata, Mornarički glasnik br. 5/1954, 525.

Dorotka Milan, Zajedničke operacije NOV i mornarice za odbranu obale i otoka u jesen i zimu 1943—1944. godine, Mornarički glasnik br. 6/1967, 607.

Dorotka Milan, Udio Hvara u razvoju Mornarice NOVJ, Hvarski zbornik br. 1/1973, 67—82.

Dorotka Milan, Bataljon »Matija Ivanić« Prve otočke (XII dalmatinske) brigade, Hvarski zbornik, br. 5/1977, 67—86.

Colić Mladen, Oružane formacije NDH u Dalmaciji 1941—1943, Zbornik IHRPD 3/1975, 571—582.

.Cerni Josip, Formiranje Mornarice NOVJ, Mornarički glasnik, br. 5/1963, 551.

Cerni Josip, Vis •— baza narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, Mornarički glasnik br. 4/1964, 457.

Cerni Josip, Jugoslovenska mornarica slavi trogodišnjicu svoga postojanja, Jugoslovenski mornar, br. 2/1945.

Cerni Josip, Ratna i trgovačka mornarica Jugoslavije, Pomorstvo, br. 1/1946.

Cerni Josip, Rađanje i razvitak Titove mornarice, Pomorstvo br. 7/8 1963.

Cerni Josip, Naša ratna mornarica u narodnooslobodilačkom ratu, Vojno delo br. 12/1966.

Dumanić M., Inžinjerijsko obezbeđenje otoka Visa u toku NOB, Vojnoistorijski glasnik br. 1/1947.

Dželebdžić Milovan, Značajne odluke maršala Tita u završnim operacijama za oslobođenje zemlje, referat (str. 1—25) na Naučnom skupu »Tito i revolucija«. Kumrovec 14—16. XII 1977.

Egić Ob rad, Druga dalmatinska brigada forsira Neretvu 6—7. marta 1943, ZR 3—4, Zadar 1973, 257—269.

Fabris Miha, Partizanski brodograditelji, Brodograditelj br. 7/1963.

Feldman Ana-Modrić Ljiljana, Građa KP Hrvatske 1941—1945 u Arhivu IHRP Hrvatske, CSP VII 3, Zagreb 1975, 107.

Ferenca Ivo, Velimir Skorpik, prvi komandant mornarice, Jugoslavenski mornar br. 12/1952.

Fiamengo Ante, O socijalnim grupacijama i njihovom djelovanju u Komiži između dva svjetska rata (diskusija), Prilog — Pomorstvo br. 11—12/1964, 4—6.

Fisković Cvito, Dalmatinski spomenici u toku rata, Zbornik IHRPD 3, Split 1975, 661—671.

Fisković Cvito, Spomenici otoka Visa od VI do XVIII stoljeća, članak u knjizi Vis, fotomonografija, Zagreb 1974.

Foretić Dinko, Proslave oktobarske revolucije u Dalmaciji od 1941—1944, Radovi FF 6, Zadar 1975—76, 105—114.

Franković Ratko, Hvarska flotila, Hvarski zbornik, br: 2/1974, 247—264.

Fučak Danko, Viški aerodrom — baza avijacije NOVJ, Pomorski zbornik br. 2/1964, 165—172.

Fučak Danko, Isto, Mornarički glasnik br. 4/1964, 563.

Fučak Danko, Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo u završnoj etapi narodnooslobodilačkog rata, VIG br. 1/1975, 229—236.

Gabričević Branimir, Antički spomenici otoka Visa, članak u knjizi Vis, fotomonografija, Zagreb 1974.

Gajić Aleksandar, Baze mornarice NOVJ i njihova obrana, Mornarički glasnik br. 3/1967, 353.

Gizdić Drago, Razvitak narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji na moru, od 1941. do 1945, Zadarska revija br. 5/1962.

Gizdić Drago, Ulazak partizana u Split 1943. (Sjećanja), Zbornik IHRPD br. 3/1975, 321—333.

Grubelić Josip, Stvaranje mornaričke pješadije i njezin rad u NOB, Mornarički glasnik br. 4/1952, 393.

Guberina Rade, Oblici dobrovoljnih doprinosa i narodnooslobodilački fond u Dalmaciji (1941—1943. septembar), Jugoslovenski istorijski časopis br. 3/1965.

Hančević Ante, SKOJ u Hvaru 1941. godine, Zbornik IHRPD 2, Split 1972, 897—907.

Huljić Veseljko, Sudjelovanje omladine viškog otočja u NOP-u, str. 141—149 u zbirci Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1941—1948, Tragovi, Zagreb 1971.

Huljić Veseljko, Korijeni i razvitak NOP-a viško-otočkog područja 1941. godine, Zbornik IHRPD br. 2/1971, 309—343.

Huljić Veseljko, Uloga otoka Visa u NOP-u 1943. godine, Zbornik IHRPD 3/1975, 443—457.

Huljić Veseljko, Vis, VE I, tom 10/1967, 561—563: VE II izd. tom 10/1975, 304——305.

Huljić Veseljko, Međupovezanost razvitka NOP-a u Dalmaciji i BiH do kapitulacije Italije, str. 206—226 u zbirci »AVNOJ i NOB u BiH 1942—1943«, Rad, Beograd 1974.

Huljić Veseljko, Vojna istorija u sistemu vojnih nauka, str. 284—293 u zbirci Vojna nauka, VIZ, Beograd 1971.

Huljić Veseljko, Predisponiranost socijalnim motivima pri opredjeljivanju za otpor i oružanu borbu pod rukovodstvom KPJ, 30 strana, referat na simpoziju Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije . . L j u b l j a n a 26—27. siječnja 1972.

Huljić Veseljko, Pobude i poticaji hvarsko-viških pučana za ustanak i oružanu borbu 1510—1514, Institut za hrvatsku povijest, Radovi O, Zagreb 1977, 103—136.

Huljić Veseljko, Razvoj zadrugarstva na otoku Hvaru (od konca 19. vijeka do konca NOR-a) Hvarski zbornik, br. 5/1977, 193—216.

Huljić Veseljko, Preduvjetovanosti otpora i oružane borbe i odnosi snaga u Bosni i Hercegovini krajem 1941. godine, 30 str., referat na naučnom skupu u Drvaru 7—9. X 1971, objavljeno u zbirci »1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine«, Sarajevo 1972.

Ikica Mladen, O pomorskom saobraćaju sa otoka Visa i prema otoku Visu (diskusija), Prilog — Pomorstvo br. 11—12/1964, 6—7.

Ikica Mladen, Historijska uloga otoka Visa u stvaranju Jugoslavenske ratne mornarice, Jugoslovenski mornar br. 9/1946.

Ilić Josip-Suro i Barišić Juraj, Partizanske veze Vis—Hvar, Hvarski zbornik br. 3/1973, 125—134.

Ivošević Vojislav, Prijevoz 130 teško ranjenih boraca i rukovodilaca iz Sitnica—Jablanac na oslobođeni teritorij srednje Dalmacije — Vis, bilten »Jadrolinija« br. 4—5/1954.

Jakovčev Gojko, Prilozi proučavanju talijanske okupacione politike u Dalmaciji 1941. godine, Zbornik IHRPD 2, Split 1972, 169—187.

Janeković Slavko, Iz rada talijanske vojno-obavještajne službe protiv narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije, Vojnoistorijski glasnik br. 1/1965.

Jelić Ivan, O nekim pitanjima djelatnosti partijskog i vojnog rukovodstva u Dalmaciji 1943, Zbornik IHRPD br. 3/1975, 23—34.

Jelić-Butić Fikreta, Dalmacija u politici NDH nakon kapitulacije Italije, Zbornik IHRPD 3, Split 1975, 547—555.

Jeličić Z-ivko, Konferencija kulturnih radnika u Hvaru 1943. godine, Zbornik IHRPD 3, Split 1975, 547—555.

Jerković Mate, Dvadeset godina jugoslovenske ratne mornarice, Pomorski zbornik sv. I, Zagreb MCMLVII, 723—736.

Kačavenda Petar, SKOJ u Dalmaciji u oružanom ustanku 1941, Zbornik IHPRD, 2, Split 1972, 203—210.

Kačavenda Petar, Omladina Dalmacije u NOP-u 1943. godine, Zbornik IHRPD 3, Split 1975, 99—112.

Kalpić Anđelko, Naš partizanski rat na moru u svjetlosti protupartizanske borbe okupatora, Pomorski zbornik br. 1/1963, 7—30.

Kalpić Anđelko, Izrastanje otoka Ista u bazu Mornarice NOVJ, Mornarički glasnik br. 6/1961, 723.

Kalpić Anđelko, Od Biokova do Visa, Naše more br. 5/1964.

Kalpić Anđelko, Podvizi naših mornara u Oslobodilačkom ratu, Naše more br. 2/1962.

Kalpić Anđelko, Naša ratna mornarica nikla u oslobodilačkom ratu, Naše more br. 4—5/1966.

Kalpić Anđelko, Povezanost Hrvatskog primorja i Dalmacije u oslobodilačkoj borbi na Jadranu, Zbornik IHRPD br. 3/1975, 506—516.

Kljaković Vojimir, Dalmacija u obaviještenosti i akciji jugoslavenske vlade u emigraciji i Velike Britanije 1941—1942. godine, Zbornik IHRPD 2, Split 1972, 211—225.

Kljaković Vojmir, Doprinos Jugoslavije pobjedi Saveznika u drugom svjetskom ratu, CSP III, Zagreb 1975, 9—29.

Kljaković Vojmir, Generale Giacome Zanussi »Guerra e catastrofa d'Italia«, prikaz, Vojnoistorijski glasnik 4/1954, 88.

Kljaković Vojmir, Jugoslavenska vlada u emigraciji i Saveznici prema pitanju Hrvatske 1941—1945, CSP I, Zagreb 1973, 5—32.

Kljaković Vojmir, Titova politika prema saveznicima oko pitanja Istre i Slovenskog primorja 1941—1944, CSP II Zagreb 1972, 47—64.

Kljaković Vojmir i Dušan Plenča, Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata, prikaz, Putovi revolucije 5/1965, 233—250.

Kobol Viktor, Organizacija službe veze u Četvrtom pomorskom obalskom sektoru, Mornarički glasnik br. 6/1961, 782.

Kobol Viktor, Lučke kapetanije u Četvrtom pomorskom obalskom sektoru, Mornarički glasnik br. 5/6 za 1962, 711.

Kolar-Dimitrijević Mira, Proučavanje ekonomsko-socijalne strukture i položaja radničke klase u Hrvatskoj između dva rata u našoj poslijeratnoj literaturi, Časopis za savremenu povijest I—11/1969, 139—179.

Kovačević Andrò, Protivdesantna obrana Nijemaca na srednjedalmatinskim otocima (april—juni 1944), Mornarički glasnik br. 5/1956, 557; Isti, isto (nastavak), Mornarički glasnik br. 6/1956, 723.

Krstulović Vicko, Historijska odluka o odbrani Visa, Pomorski zbornik br. 2/1964. 7—18.

Krstulović Vicko, O postanku Jugoslovenske ratne mornarice, Mornarički glasnik br. 4/5 za 1952, 335.

Krstulović Vicko, O postanku naše ratne mornarice, Jugoslovenski mornar br. 8—9 1952.

Krstulović Vicko, Dolazak Vrhovnog štaba i druga Tita na Vis 1944. godine. Pomorstvo br. 7—8/1964.

Krstulović Vicko, Viške špilje — radna skloništa Tita, Pomorstvo br. 7—8/1964, 284—285.

Krstulović Vicko, Historijska odluka o odbrani Visa, članak u knjizi Vis, fotomonografija, Zagreb 1974.

Kučan Viktor, Dalmatinski borci u bici na Sutjesci, Zbornik IHRPD 3/1975, 81—84.

Kujundžić Nedjeljko, Mehanička radionica na Biokovu, Zbornik IHRPD 1/1970, 339—356.

Kuljiš Ivan, Neosvojeni otok, Naše more br. 4/1964.

Leontić Boro, Otok Vis i korčulanska operacija, Vojnoistorijski glasnik br. 4/1952, 3.

Levičnik Karei, Doprinos artiljerije pri oslobođenju naših otoka, Mornarički glasnik br. 4—5/1952.

Makijedo Sergije, Organizacija narodne vlasti na otoku Visu u vrijeme italijanske okupacije, Pomorski zbornik 2/1964, 173—182.

Mamula Branko, Sa ranjenicima na moru, Jugoslovenski mornar br. 8—9/1952.

Mamula Branko, Mornarica u završnim operacijama, Vojnopomorski ogledi br. 1/1966.

Marković V., Prvi desant sa o. Visa proljeća 1944, Jugoslovenski mornar 4/1947.

Marković V., Trogodišnjica naše velike pobede na Korčuli, Jugoslovenski mornar br. 5/1947.

Marković V., Dvije uspješne diverzantske akcije na Pelješcu i Korčuli, Jugoslovenski mornar br. 11/1947.

Marović Neda, SKOJ u Dalmaciji u oružanom ustanku 1941, Zbornik IHRPD 2, Split 1972, 521—546.

Matešić Ante, O putovanjima parobrodom »Bakar« diskusija, Prilog — Pomorstvo br. 11—12/1964, 8—9.

Matković Mate, Ilegalna dejstva omladine istočnog dijela Hvara u početnim akcijama na moru i otoku u 1941. i 1942. godini, Mornarički glasnik 4/1962, 482.

Matković Mate, Sjećanje sa boravka na Visu, Naše more br. 4/1964.

Matković Mate, Pokolj u kojem se i more crvenilo, Naše more br. 6/1966.

Maštrović Ante, Partizanska veza morem, Zadarska revija br. 3/1954.

Maštruko Tomo, Prve zastave nove Jugoslavije na oceanima, Pomorski zbornik br. 3/1965, 133—164.

Maštruko Tomo, Rezolucija kluba pomoraca kao odraz odnosa pomoraca i kraljevske vlade u emigraciji (1941—1944), Pomorski zbornik br. 9/1971, 315—330.

Maštruko Tomo, Na plavom frontu, Pomorstvo br. 9—10/1966.

Miletić Antun, Hronologija važnih događaja od juna 1944. do kraja novembra 1945. godine, VG 1, Beograd 1975, 285—292.

Miljanić Gojko, Školovanje starešinskog kadra NOVJ u toku NOR-a, VIG 1, Beograd 1972, 49—70.

M. P., Služba obaveštavanja i izveštavanja kroz NOB, Jugoslovenski mornar br. 11 1948.

Nikolić Vuk, Naša obalska artiljerija kroz Oslobodilački rat, Jugoslovenski mornar br. 9/1947.

Novak Grga, Ratovi i bitke na Jadranskom moru, sv. I, Zagreb MCMLXII 171—216.

Novak Grga, Otok Vis kroz historiju, Mornarički glasnik br. 4/1964, 430.

Novak Grga, Vis kroz stoljeća, članak u knjizi: Vis, fotomonografija, Zagreb 1974.

Obradović Milan, Obavještajna služba i sistem sigurnosti NOP-a u Dalmaciji 1943. godine, Zbornik IHRPD br. 3/1975, 217—232.

Obradović Milan, O diverzantsko-sabotažnim akcijama u NOR, Vojni glasnik br. 6/1966.

Odić Slavko, Obrana Splita u septembru 1943. godine, Zbornik IHRPD br. 3/1975, 339—365.

Omašić Vjeko, Prilog upoznavanju djelovanja Oblasnog NOO-a Dalmacije 1943—1944, Zbornik IHRPD br. 3/1975, 51—67.

Orlov Miroslav, Prve akcije na moru i uloga otoka Visa kao baze u toku NOR-a, Vojno-ekonomski pregled br. 4/1959.

Pacor Mario, Dalmacija u ideologiji i akciji talijanskih nacionalista i demokrata od 1915. do 1945, Zbornik IHRPD br. 3/1975, 291—306.

Pavičić Marko, Snabdijevanje partizanskih jedinica na Srednjodalmatinskom otočju od 1941. do septembra 1943. godine, Vojnoekonomski pregled br. 1/1963.

Pecotić Bogdan, Borba jugoslavenskih naroda za svoje more i slobodu njegovih obala 1941. do 1945. godine, Pomorski zbornik sv. I, Zagreb MCMLXII, 691—772.

Pecotić Bogdan, Mornarica NOVJ u odbrambenim i napadnim dejstvima sa otoka Visa, Pomorski zbornik br. 2/1964, 131—150.

Pecotić Bogdan, Pomorski desant na Mljet i Korčulu (19—25. aprila 1944. godine), Mornarički glasnik br. 4/5 za 1952, 363.

Pecotić Bogdan, Likvidacija bivše Jugoslavije i sudbina njenog pomorstva, Mornarički glasnik br. 3/1962, 319.

Pecotić Bogdan, Osnivanje partizanske mornarice i dejstva na moru u 1943. godini, Mornarički glasnik br. 4/1962, 474.

Pecotić Bogdan, Otok Vis i dejstva na moru i srednjodalmatinskim otocima u 1944. godini, Mornarički glasnik br. 5/6 za 1962. 556.

Pecotić Bogdan, Zajedničke borbe IV armije i Ratne mornarice u završnim operacijama NOR-a, Mornarički glasnik br. 3/1963. 321.

Pecotić Bogdan, Mornarica NOVJ u odbrambenim i napadnim dejstvima sa otoka Visa, Mornarički glasnik br. 4/1964, 504.

Pecotić Bogdan, Isto, Vojno delo br. 4/1964.

Petranović Branko, Odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a i viški sporazum, IG 2, Beograd 1973, 7—32.

Petranović Branko, Politički sistem oružane revolucije u Jugoslaviji i pitanje njegove ustavne potvrde, MRP 4, Beograd 1975, 38—49.

Petranović Branko, Voćstvo seljačkih stranaka (HSS, SZ, NSS) i narodno-oslobodilački pokret, Zbornik IMS 10, Novi Sad 1974, 55—73.

Pleho Josip, Veza je održana, Naše more br. 3—4/1965.

Plenča Dušan, Mjesto i uloga otoka Visa u borbi nove Jugoslavije za međunarodno priznanje, Pomorski zbornik br. 2/1964, 107—130.

Plenča Dušan, Organizacija i evakuacija dalmatinskog zbjega preko otoka Visa (1943—1944), Pomorski zbornik br. 2/1964, 184—196. Isti, isto u MG 4/1964, 576.

Plenča Dušan, Problem mornarice na pregovorima u Kazerti i na otoku Visu, Mornarički glasnik br. 5/6 za 1962. 594.

Plenča Dušan, Otok Vis u borbi nove Jugoslavije za međunarodno priznanje,. Mornarički glasnik br. 4/1964, 550.

Poluta Spaso, Sjećanje na prvi signalni kurs Mornarice NOVJ, Naše more br. 4—5/1966.

Popov Luka, Dejstvo avijacije u NOR, Mornarički glasnik br. 3/1964, 336.

Pretnar Jože, Viška bitka (20. jula 1866. godine), Mornarički glasnik br. 4/1966, 611.

Pribilović Kažimir, Mornarica NOVJ u prevoženju jedinica 8. korpusa početkom 1945. godine, Pomorski zbornik br. 7/1969, 921—944.

Pribilović Kažimir, Desantne flotile mornarice NOVJ, Mornarički glasnik br. 6/1967, 918.

Pribilović Kažimir, Bolnički brod Mornarice NOVJ — BB Marin II, Mornarički glasnik br. 3/1970, 388—398,

Pribilović Kažimir, Neslavni završetak jedne flote, Naše more br.3—4/1965.

Pribilović Kažimir, Ratni brod »Sitnica«, Naše more br. 3/1966.

Pribilović Kažimir, Prvi signalni kurs Mornarce NOVJ, Naše more br. 4—5/1966.

Pribilović Kažimir, Desant na Mljet, Naše more, br. 6/1966.

Pribilović Kažimir, Veza u Mornarici NOVJ, Vezist br. 1/1976, 29—37.

Pribilović Kažimir, Naoružani brod Mornarice NOVJ NB-9 »Biokovac«, Hvarski zbornik br. 5/1977, 87—96.

Pribilović Kažimir, Formiranje njemačke ratne mornarice na Jadranu 1943, Zbornik IHRPD 3, Split 1975, 531—547.

Pribilović Kažimir, Pomoćni brodovi mornarice NOVJ, Pzb. 13, Rijeka 1975,. 239—254.

Prvulović Slavoljub, Naša trgovačka mornarica u NOB, Pomorstvo br. 9—10/ /1966.

Radmilović Jerko, Otok Brač u Narodnooslobodilačkoj borbi, Brački zbornik br. 2/1954.

Rastić Marijan, Pregled sistema narodne vlasti u Hrvatskoj 1941—1943. godine, Putovi revolucije 1—2/1963.

Renčelj Kazimir, Uloga Visa i njegove pomorske veze u narodnooslobodilačkoj borbi, Mornarički glasnik br. 1/1951, 26.

Ribar Ivan, Vis 1944. godine, Jugoslovenski mornar br. 8—9/1952.

Scotti-Zurić Neva, Odnosi između Italije i NDH 1941. — Nastanak i posljedice. Zbornik IHRPD 2, Split 1972, 85—132.

Scotti-Zurić Neva, Odnos Italije i NDH u Dalmaciji 1941—-1943, Zbornik IHRPD 3, Split 1975, 555—570.

Smodlaka Josip, Partizanski dnevnik (ulomci), u knjizi Vis, fotomonografija. Zagreb 1974.

Srzić-Gabro Vice, Neki značajni događaji uoči i na početku NOB-a na području bivšeg makarskog okruga, Zbornik IHRPD 2, Split 1972, 929—939.

Stojković Momir, Aktivnost NKOJ na obezbeđenju međunarodnog priznanja socijalističke Jugoslavije (međunarodno-pravni aspekti), referat (str. 1—23) na Naučnom skupu »Tito i revolucija, Kumrovec 14—16. XII 1977.

Sumić Vito, Podbiokovlje od vesala do topova, Zbornik IHRPD 2, Split 1972, 939—946.

Šalov Mate, Partizanski put dotura i evakuacije od ostrva Visa preko obalske izbočine oko rta Ploče, prema planini Dinari i zapadnoj Bosni u 1943——44. godini, Vojno-ekonomski pregled br. 4/1960.

Santić-Zaknić Marija, Razvoj i rad AFZ-a u Dalmaciji 1943. godine i učešće žena Dalmacije u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji. Zbornik IHRPD 3, Split 1975, 123—136.

'Sehović Šerif, Međunarodni problemi jugoslovenskog narodnooslobodilačkog pokreta i socijalističke revolucije, Putovi revolucije 3—4/1964.

Seme Jože i Buturović Radule, Prekomorske jedinice u narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije, Vojnoistorijski glasnik br. 1/1967.

Sepić Dragovan, Talijanska okupaciona politika u Dalmaciji (1941—1943), Putovi revolucije 1—2/1963.

Simetović Ivo, Posljednji zadatak bolničkog broda »Marin II«, Jugoslovenski mornar br. 5/1952.

Sišević Ivo, Naša argovačka mornarica za vrijeme II svjetskog rata, Pomorski zbornik sv. I, Zagreb MCMLXII, 809—838.

Sišević Ivo, Vis — baza naše transportne flote, Pomorski zbornik br. 2/1964, 197—204.

Sišević Ivo, Povijesna uloga parobroda »Ston«, Naše more br. 1/1954.

Sišević Ivo, Naši brodovi heroji, Pomorstvo, br. 8—9/1960.

Skomrlj Marko, Od dalamtinskog krša do afričkog pijeska, Mornarički glasnik 2/1961, 190.

Skomrlj Marko, Partizanska brodogradilišta, Mornarički glasnik br. 1/1961, 55.

Skomrlj Marko, Zbijeg na dalmatinskim otocima, Mornarički glasnik br. 2/1961.

Šitin Tonči, Značaj Prve oblasne konferencije USAOH-a za Dalmaciju 1943. godine, Zbornik IHRPD 3, Split 1975, 113—123.

'Tartalja Hrvoje, O sanitetskoj školi na otoku Visu (diskusija), Prilog Pomorstvo br. 11—12/1964, str. 2—3.

Tartalja Hrvoje, Zdravstveni centar Vis, Vojnosanitetski pregled, Beograd, god. XVI (1959), br. 87—88.

Tartalja Hrvoje, Vis kao sanitetski centar, Mornarički glasnik br. 4/1964, 571.

Tartalja Hrvoje, Snabdjevanje lijekovima dalmatinskih partizana prije i nakon osnivanja VIII korpusa NOVJ, Zbornik IHRPD br. 3/1975, 759—781.

Tičac Orfeo, Pomorske veze na sjevernom Jadranu, Mornarički glasnik br. 4/1962, 490.

Tomšič Janez, Nemačka ratna mornarica u desantnoj operaciji na otok Korčulu 1943. godine, Mornarički glasnik br. 6/1970, 840—860.

Trgo Fabijan, Strategijsko-političko značenje otoka Visa u NOR-u, Pomorski zbornik br. 2/1964, 19—36.

Trgo Fabijan, Njemački pomorski desant na Korčulu, Mornarički glasnik br. 1/1957, 45.

Trgo Fabijan, Strategijsko-politički značaj otoka Visa u narodnooslobodilačkom ratu, Mornarički glasnik br. 4/1964, 486.

Trgo Fabijan, Izvori i literatura za historiju narodnooslobodilačkog rata, Vojnoistorijski glasnik br. 2/1967.

Trgo Fabijan, Kapitulacija Italije i plan njemačke operacije »ACHSE«, Vojnoistorijski glasnik br. 4/1956, 92.

Trgo Fabijan, Pomorski desant na otok Brač (od 31. maja do 5. juna 1944. godine), Vojnoistorijski glasnik 4/1953, 1.

Trgo Fabijan, Strategijsko-politički značaj otoka Visa krajem 1943. i u toku 1944. godine, Vojnoistorijski glasnik br. 3/1954, 27.

Trgo Fabijan, Oslobođenje sređnjodalmatdnskih ostrva (septembra 1943), Vojnoistorijski glasnik br. 5/1953, 39.

Trgo Fabijan, Nemačka ofanziva na Makarsko primorje i srednjodalmatinske otoke (oktobar—decembar 1943), Vojnoistorijski glasnik br. 5/1956, 14.

Trgo Fabijan i Jovan Vasiljević, Dejstva na Jadranu u Narodnooslobodilačkom ratu, Vojnoistorijski glasnik br. 3/1957, 87.

Trgo Fabijan, Oslobođenje Dalmacije, Vojnoistorijski glasnik br. 1/1956.

Trgo Fabijan, Tri dana borbi za Sumartin, Vojnoistorijski glasnik br. 12/1956.

Trgo Fabijan, Oslobođenje Dalmacije, VIG br. 1/1975, 109—120.

Trgo Fabijan, Osnovne karakteristike razvitka NOB-e u Dalmaciji u 1943. godini, VIG br. 2—3/1973, 9—25; Isto, Zbornik IHRPD br. 3/1975, 9—22.

Trgo Fabijan, Oslobođenje Jugoslavije (1944—1945), VIG br. 1/1975, 25—39.

Trgo Fabijan, Osnovne karakteristike razvoja narodnooslobodilačkog rata u Hrvatskoj u 1944. godini, VIG br, 2—3/1974, 9—23.

Triva Danilo, Otok Vis u napoleonskim ratovima, Mornarički glasnik br. 5/1960, 606.

Ujdurović Miroslav, Početak oružane borbe na Biokovu i prva partizanska akcija na moru u NOB, Vojnoistorijski glasnik br. 2/1967.

Ujdurović Miroslav, Blokovski bataljon »Jozo Jurčević«, Zbornik IHRPD br. 1/1970, 313—338.

Ujdurović Miroslav, Rasplamsavanje narodnog ustanka na Biokovsko-neretvanskom području u prvoj polovini 1942. ZR 2—3, Zadar 1975, 212—223.

Ujdurović Miroslav, Vojna situacija na biokovsko-neretvanskom području sredinom 1943. godine, Zbornik IHRPD 3, Split 1975, 411—424.

Uranija Valentin, Pomorske partizanske veze na području zadarskih otoka 1941—1943. godine, Pomorski zbornik 3/1965, 83—108.

Uranija Valentin, Partizanske veze morem na zadarskom području, Mornarički glasnik br. 3/1966, 457.

Uranija Valentin, Zadranin Velimir Skorpik — prvi komandant partizanske ratne mornarice, Zadarska revija br. 5/1965.

Vasiljević Jovan, Nemački planovi za osvajanje Visa, - Pomorski zbornik br. 2/1964, 59—86.

Vasiljević Jovan, Suikobi njemačkih i partizanskih brodova na Jadranu 1943——1945, Pomorski zbornik 1/1963, 31—92.

Vasiljević Jovan, Ofanzivna dejstva savezničkih snaga sa otoka Visa, Pomorski zbornik 2/1964, 151—164.

Vasiljević Jovan, Nemački prepadi na naše luke i sidrišta posle poraza u Dalmaciji, Pomorski zbornik br. 3/1965, 67—82.

Vasiljević Jovan, Počeci partizanske ratne mornarice, Pomorski zbornik br. 9/1971, 271—290.

Vasiljević Jovan, Desantni prepad na Šoltu u maju 1944. godine, Mornarički glasnik br. 3/1954, 309.

Vasiljević Jovan, Desantni prepad na Brač u junu 1944. godine, Mornarički glasnik br. 3/1955, 314.

Vasiljević Jovan, Tko je potopio bolnički brod »Marin II«, Mornarički glasnik br. 3/1956, 356.

Vasiljević Jovan, Sredstva i taktika neprijatelja u borbi protiv partizana na Jadranu, Mornarički glasnik br. 6/1961, 696.

Vasiljević Jovan, Nemački izvori o desantu na Korčulu u decembru 1943. godine, Mornarički glasnik br. 6/1963, 748.

Vasiljević Jovan, Nemački izvori o desantnom prepadu jedinica- NOVJ na Mljet i Korčulu aprila 1944. godine, Mornarički glasnik br. 2/1964, 198.

Vasiljević Jovan, Nemački planovi za osvajanje Visa, Mornarički glasnik br. 4/1964, 52.

Vasiljević Jovan, Ofanzivna dejstva savezničkih snaga sa otoka Visa, Mornarički glasnik br. 4/1964, 587.

Vasiljević Jovan, Borba partizanske mornarice za komunikacije i obalu Jadrana, Vojno delo br. 5/1963.

Vasiljević Jovan, Pregledi borbi na moru u toku NOR-a, Vojnoistorijski glasnik br. 2/1964.

Vasiljević Jovan i Trgo Fabijan, Dejstva na Jadranu u narodnooslobodilačkom ratu, Vojnoistorijski glasnik br. 3/1957, 87.

Vasiljević Jovan, Mornarica NOVJ (ulomci), u knjizi Vis, fotomonografija, Zagreb 1974.

Vasiljević Jovan, Stvaranje mornarice NOVJ, Zbornik IHRPD 3, Split 1975, 157—170.

V. V. Zbjeg, Jugoslovenski mornar br. 7/1946.

Žitko Miće, Vis danas, uvodni članak u knjizi: Vis, fotomonografija, Zagreb 1974.

Žitko Miće, O ulozi i doprinosu stanovništva otoka Visa tijekom 1944. godine (diskusija), Prilog, Pomorstvo 11—12/1964, 11—12.

Zuanić Tomislav, Odlazak prvih partizana s otoka Visa na kopno, Zbornik IHRPD br. 2/1972, 910—913.

3. T i s a k

Babac Pavle, Smjele akcije na Jadranu, Slobodna Dalmacija, 15. VIII 1960.

Barzić Ivan, Petar Borčić-Bandić, Ivan Božanić-Cura, Josip Ilić-Šuro, Nikola Kučić i Miće Radišić Pavla »Vis«, Slobodna Dalmacija 7—13. kolovoza, str. 3, nastavci.

Bautović Ante, U konvoju od Visa do Pakoštana, Dubrovački vjesnik, 24. VII 1962.

Biber Dušan, Otvorena tajna arhiva britanske diplomatije, rubrika »Retrospektiva«, Vjesnik u srijedu, 67 nastavaka, br. 1047, 1049—1089 i 1110——1124.

Biočić Ante, Kad nema novih boraca (obuka na otoku Visu), Narodna armija. 26. VI 1964. g. 9.

Biočić Ante, Divizija na 90 drvenih brodova, NIN, 26. VII 1964, 2.

Božović B. i Marić M., Tajne poruke Visu (feljton: Kako je Bečlija Franc Hibler, nemački radiotelegrafista, postao partizanski obaveštajac u Dalmaciji), nastavak 1—23, Borba, Beograd od 2. do 23. V 1967.

Cvrlje Zdenko, Monopoli — baza NOVJ, Slobodna Dalmacija, Split 27. srpnja 1976.

Danilović Jovica, Sa Visa u Vršac, Politika, Beograd 13. listopada 1974, str. 12.

Dželebdžić Milovan, Cerčilovi pritisci, NIN, od 5. XI i 18. XII 1977.

Erak Tomislav, Kronika zločina talijanskog fašističkog okupatora u Šibeniku i njegovom kraju 1941—1943, Zbornik IHRPD br. 2/1972, 251—291 (na str. 271 navodi za suđenje grupi od 21 osobe iz Komiže).

Eterović Srećko, Partizanski logori (na Hvaru), Poruka borca, 1. V 1968.

Gizdić Drago, Partizanske akcije na moru, Komunist, Beograd, 4—5. VIII 1960.

Huljić Veseljko, Dobrovoljci na pučini (o odlasku 15/16. VIII 1941. u Split i povratku grupe od 31 komiško-biševskog dobrovoljca za NOP odrede na kopnu), Narodna armija od 28. V i 4. VI 1971. 22 odn. 19.

Huljić Veseljko, »Vis 1944 — vojno, političko i državno središte nove Jugoslavije«, nastavak 1—12, Slobodna Dalmacija 19. do 31. kolovoza 1974.

Hout Louis, Pravac Vis, Tajni konvoj, »Politika ekspres«, 20—31. XII 1963.

Jončić Dušan, Baza Vis, Krila armije, 4. VIII 1960.

Jurić Frane, Nad Visom sunce nije zalazilo, Front br. 17/1955.

Jurić Frane, Bolnički brod »Marin II« nije se vratio, Narodna armija od 3. IX 1955.

Jurić Frane, Neprolazna slava Visa, Vjesnik u srijedu, 29. VII 1964.

Kalpić Anđelko, Crvena zvezda nad »Sengom« (prikaz knjige: »Na svim meridijanima« od Tome Maštruka, Zadar, 1976), Politika, Beograd 20. ožujka 1976, str. 16.

Kapović Mato, Veza je opet uspostavljena, Dubrovački vjesnik, 14. i 21. VIII 1962.

Kešeljević Đorđe, Partizanski hidroavion »Flit«, Čuvar Jadrana, 29. VIII 1952.

Kirigin Josip, Tu se rodila naša mornarica, Komunist, Beograd, 11. IX 1958.

Kljaković Vojmir, Dileme o savezničkom iskrcavanju na Balkan, Vjesnik, Zagreb — prilog, Sedam dana, subota 21. listopada 1978, str. 28—29 odn. 16—17.

»Kornat« u vatrenim kleštima, Narodna armija, Beograd 17. rujna 1965, str. 8.

Kovačević Radovan, Sirena za Lastovo (sjećanje Antica Ante na dane poslije kapitulacije Italije, o razvitku NOP-a na Lastovu), Politika, Beograd 28. rujna 1978. str. 11

Kovačević Radovan, »Španac« u vučjoj koži atentatora, Politika, Beograd 5. rujna 1974, str. 6.

Kovačević R., Ulica Omladinska bez mladosti (sjećanja Ivanka Kuljiša, kapetana bojnog broda u mirovini, porijeklom iz Visa, a o poginulima u NOR-u iz svog mjesta, predjela Kut), Politika, Beograd 31. kolovoza 1974, str. 6.

Kovačević R., Potpis na Barama (sjećanje Zuanić Tomislava iz Komiže, ratnog zamjenika političkog komesara 2. bataljona 2. dalmatinske brigade o borbama na Sutjesci), Politika, Beograd 1. rujna 1974, str. 11.

Kovačević Vitomir, Tito i partizanska avijacija, Politika, feljton u nastavcima, svibanj 1975.

Krstulović Vicko, Širokim frontom na Jadran, Narodna armija br. 1519—1523/ /1967.

Krstulović Vicko, Ključ za oslobođenje sjevernog Jadrana i Istre, Novi list, 25. VII 1964.

Krstulović Vicko, Politika, Beograd 12. srpnja 1964, str. 13 (sjećanja o dolasku i boravku maršala Tita na otoku Visu).

Kuljiš Ivan, NB »Kornat«, Čuvar Jadrana, 1. VI 1962.

Kuljiš Ivan, Oproštaj sa Milanom Spasićem, Čuvar Jadrana, br. 505/1963.

Kurta Slavko, Ranjenici su stigli na Vis, Čuvar Jadrana, 1. IX 1955.

Lorger Srećko, Mosorska perspektiva (jubilej »Slobodne Dalmacije«, od Mosora do otoka Visa), Nedjeljna Dalmacija, 18. lipnja 1978, 5.

Makiedo Sergije, Prvo partizansko predstavništvo, Dnevnik, 29. i 30. XI 1963.

Maltez Marko, Prvi brigadni list (»Naša prva dalmatinska«, čiji je prvi broj tiskan na otoku Visu, rujna 1944), Slobodna Dalmacija, 7. IX 1974, 3.

Mamula Branko, Mornarica u završnim operacijama, Narodna armija 10. IX 1965.

Marjanović M. i Zižić D., Vis — vesnik slobode, Nedeljne novosti, Beograd od 23. do 27. kolovoza 1974, feljton u nastavcima.

Matković Andrija, Vis—Kornati—kopno, Slobodna Dalmacija, Split 7. rujna 1974, str. 3.

Matković Mate, Desant na Brač, Čuvar Jadrana, 18. IX 1963.

Matulić Benko, Prebacivali smo nove borce s otoka na Biokovo, Čuvar Jadrana, 1. IX 1955.

Mažibrada D., Vis 1944. — tvrđava Jadrana (sjećanja Bogdana Stupara, ratnog komandanta Prve dalmatinske brigade), Nedeljna Dalmacija, Split, 8. rujna 1974. str. 6.

Mažibrada D., Nije bilo dilema (sjećanje Drage Gizdića na »viške dane«), Slobodna Dalmacija 24. kolovoz 1974, str. 3.

Miles K., Prva partizanska misija, Vjesnik u srijedu, 2. i 9. X 1963.

Miljanić Dušan i Borojević Milan, Jadransko vojište i Mornarica NOVJ u. vojno-političkoj strategiji NOR-a, Slobodna Dalmacija, Split, kolovoz--rujan, feljton u nastavcima.

M. Marić, Cerčil piše Titu, Večernje novosti, Beograd, 25. siječanj 1965, str. 4: i 26. siječanj 1964, str. 6.

Nazor Vladimir, Poruka Dalmatincima, Slobodna Dalmacija, 17. IX 1955.

Nešović Slobodan, Tajne američkih arhiva, NIN, 5. XI i 18. XII 1977.

Nešović Slobodan, Jugoslovenska revolucija i svet, NIN, 29. XI 1964.

Odič Slavko, Od Drvara do Visa, feljton u nastavcima tijekom svibnja—lipnja. 1964. godine u »Borba«, Beograd.

O. G., Kako je »Bianca Stella« postala »Crvena zvijezda«, Novi list, 30. VIII 1955.

Organizatori prvih partizanskih veza, Dubrovački vjesnik, 3. VII 1957.

Pavloviić Miliika, Engleska misija kod Vrhovnog štaba, Pljevaljske novine,. I. VII—1. VIII 1966.

Pribičević Stojan, Vis i Srbija 1944, feljton u nastavcima, NIN, Beograd, od. II. XII 1966. do 26. II 1967.

Pribilović Kazimir, Pomorske snage Mornarice NOVJ, Čuvar Jadrana, br.. 586/1966.

Petrinović Ivo, Kako je oslobođen Split, Slobodna Dalmacija, 24. X 1958.

Petrović Velimir, Ratni telegrami druga Tita, Politika, Beograd, 22. do 24.. prosinca 1976.

Petrović V., Ostrvo smelih (iz ratnog dnevnika legendarnog Visa), Borba, Beograd od 26. do 29. srpnja 1964.

Pomorske veze s Istrom u NOB, Glas Istre, 6. IX 1952.

Popović Branko, Iz anala obaveštajne i kontraobaveštajne službe NOVJ u. Dalmaciji, Narodna armija, 11. VI do 2. VII 1965.

Popović Jovo, Stari kapetan se vraća (Ante Matešić, prvi kapetan parobroda. »Bakar«, pri njegovom putu iz Visa u južnu Italiju početkom listopada 1943. godine), Arena br. 192, str. 6 i 7.

P. F., Eskadrila viškog aerodroma, Narodna armija, br. 1297/1965.

Rađaković Aca, Eskadrila neustrašivih, Ilustrovana Politika 3. rujna 1974,. str. 10 i 11.

Ratna kronilka — Vis, Slobodna Dalmacija, Split 6 i 7. kolovoza 1974.

Sjećanja Mate Jakšića na ratne dane (o zbjegovima), Slobodna Dalmacija,. Split, 20. kolovoza 1974.

Slobodna Dalmacija, jubilarno izdanje (posvećeno osnivanju i djelovanju, redakcije lista tijekom NOR-a), Split 17. lipnja 1978, a povodom 35-te-godišnjice izlaženja lista.

Stanišić Jure, Naša baterija u odbrani Visa, Čuvar Jadrana, br. 535/1964.

Sarunac Sergije, Pet prekomorskih brigada, Narodna armija, 6. I 1955.

Škomrlj Marko, Partizanska brodogradilišta, Narodna armija, 4. XI 1960.

Tičac Orfeo, Pionir spašava američku radio-stanicu, Novi list, 26, VIII 1962..

Tito među Dalmatincima (reportaža objavljena u »Slobodna Dalmacija« 19. rujna 1944. godine), Slobodna Dalmacija, Split, 8. rujna 1974, str. 7.

Tomšič Janez, Borba na otočnom području, Čuvar Jadrana, 30. V 1952.

Tomšič Janez, Okršaj u Bračkom kanalu, Čuvar Jadrana, br. 667—669/1970..

Trgo Fabijan, Bitka za jadransku obalu, Borba, 9—24. VII 1960.

Trgo Fabijan, Da li braniti Vis, Narodna armija, 5. VI 1964. g, 9.

Trgo Fabijan, Tvrđava Narodno-oslobodilačke borbe, Vjesnik u srijedu, 22.. i 29. srpnja 1964, 5 odn. 11.

Trgo Fabijan, Tuđe nećemo svoje nedamo, Vjesnik u srijedu, 22. VII 1964, 11..

Ubavić Spasoje, Partizani sa plavih bojišta, Borba, 29. IV 1966.

Ubavić Spasoje, Piloti s petokrakom, Borba, Beograd, srpnja 1965, feljton u nastavcima.

Ugrina Josip, Karavan dug tri godine, Slobodna Dalmacija, 27. VII 1960.

Vasiljević Jovan, Vis u planovima Vermahta, Narodna armija, br. 1298/1964.

V. B., Partizanska veza Korčula—Pelješac—Hvar—Bioikovo (1941—1943), Dubrovački vjesnik, 9. IX 1966.

Vidović Luka, NOP u Sevidu prvih godina ustanka, Zbornik IHRPD 2/1972,. 849—852 (postoje podaci za ilegalne pomorske veze otok Vis — uvala Sićenica).

Vilović Tiho, Desantni prepad, Čuvar Jadrana, 1. III 1962.

Vinston čerčil — čovek koji je pisao i stvarao istoriju, Večenje novosti, Beograd, siječanj—veljača 1965, feljton u nastavcima od H. Štajnera.

Vis 1944. — Metropola nove Jugoslavije, Vjesnik, Zagreb, rujan 1974, feljton u nastavcima (treći nastavak, od 7. rujna 1974, pod naslovom: »Razgovori Tito—Churchill«),

Vis — tvrđava Jadrana, Večernje novosti, Beograd, nastavci od 20. do 24.. srpnja 1964.

Vlasanović Šime, Partizanska brodogradilišta, Čuvar Jadrana, br. 611/1967.

Vulić Ranko, Točno znam dan ... (sjećanja Anđelka Gančevića na »viškedane«), Slobodna Dalmacija od 23. kolovoza 1974, str. 3.

Zanetić Tonko, Dva patrolna čamca, Čuvar Jadrana, 15. VIII 1956.

Zanko Miloš, Razvitak narodne vlasti u Dalmaciji u razdoblju 1941—1945,. Socijalistički front, Zagreb, god. III, 1950, 1—2.

Zužul Josip, Borba za obalu i otoke, Šibenski list, 12. i 19. X 1962.

4. Tisak na otoku Visu

Važnija glasila i publikacije (osim čisto vojnih), koje su na otoku Visu tiskane- i korišćene za NOB-e, kao i u egipatskim logorima za jugoslavenske. izbjeglice:

Dalmatinka u borbi, **izd. Oblasni odbor AFŽ-a za Dalmaciju, br. 4—8 iz 1944,, koji su izlazili na otoku Visu.**

Izvještaj, **glasilo Kotarskog komiteta KPH za otok Vis, br. 1—7 iz 1942; 1—57 iz 1943.**

Mjesečni glasnik, **glasilo Oslobodilačkog fronta na Visu, br. 1 (januar) 1943..**

Naš list, **glasilo COZ iz Jugoslavije, br. 1—321 iz 1944. i 322—455 iz 1945.**

Naš pionir **br. 1—5 iz 1944:** *Pionir; Omladinska riječ* **br. 1—4 iz 1944. i 5—6 iz 1945. — izd. Odjela COZ-i i Sekretarijata USAOH-a u zbjegu (logori u Egiptu).**

Omladinska iskra, **izd. USAOH-a za Dalmaciju, br. 4—5 god. I, 1944, koji su izlazili na otoku Visu.**

Otoci u borbi, **glasilo Okružnog NOO-a srednjodalmatinskog otočja, br. 1—38 iz 1944, koji su izlazili na otoku Visu.**

15 dana kulturno-injormativnog rada, **izd. COZ-a iz Jugoslavije u logorima u Egiptu, br. 1—7 iz 1944.**

Slobodna Dalmacija **dnevnik JNOF-a Dalmacije, brojevi 33—39 od 1943. (izlazili u Starigradu na o. Hvaru) i od 40—67 iz 1944, koji su izlazili** *usl* **otoku Visu.**

Vis u borbi, **izd. Kotarskog NOO Vis, br. 1—6 iz 1944.**

Zena zbjega, **glasilo AFZ-a zbjega, br. 1—3 iz 1944. i 4—10 iz 1945.**

Važniji članci u viško-ratnim tiskovnim izdanjima:

Drugo zasjedanje oblasne skupštine Dalmacije (referat dr Miloša Zanka), Slobodna Dalmacija, god. II br. 70 od 21. X 1944. str. 1—3.

Dvije godine rada Oblasnog NOO-a Dalmacije, Dalmatinka u borbi, organ AFZ-a Dalmacije, januar—februar 1945, str. 50.

Konferencija Kotarskog NOO Hvar, Otoci u borbi, glasilo Okružnog NOO-a srednjodalmatinskog otočja, god. I, br. 11, od 21. III 1944. str. 1.

Kotarska konferencija narodnooslobodilačkog odbora za otok Vis, Otoci u borbi, god. I br. 15 od 21. IV 1944. str. 1.

Napora NOO-a i naše Mornarice u spasavanju naroda Dalmacije, Slobodna Dalmacija, god. II br. 47 od 25. V 1944. str. 3.

Obnova Dalmacije, Dalmacija u borbi, god. II br. 8, novembar 1944, str. 14.

I. L., Organizacija narodne vlasti u Dalmaciji, Slobodna Dalmacija. Glasilo NOF za Dalmaciju, god. II, br. 58 od 13. VIII 1944.

2anko Miloš, Razvitak narodne vlasti u Dalmaciji u razdoblju 1941—1945, Socijalistički front, Zagreb, god. III, 1950, str. 1—2.

S A D R Ž A J

Strana

PREDGOVOR **7**

UVODNI PODACI

Viško otočje u historiografiji 20. stoljeća..... **9**
Opći podaci geografskog karaktera..... **11**
Neke značajke međuratnih prilika..... **13**

DIO PRVI

ETAPA VIŠKO-OTOCKOG ZNAČENJA
(od sloma u travnju 1941. do kapitulacije Italije 9. rujna 1943)

Glava I

ORGANIZACIONO STANJE KPH I PROMJENE 1941. GODINE

Partijske organizacije..... **21**
Organizacije SKOJ-a..... **23**
Oslonac na mase..... **25**
Procjene predvodničkih snaga..... **26**

Glava II

POČETAK DRUGE TALIJANSKE OKUPACIJE I ANEKSIJE

Stanje do dolaska okupatora..... **28**
Uspostavljanje talijanske okupacije..... **31**
Aneksija i početne mjere..... **33**

Glava III

ORGANIZIRANJE AKTIVNOG OTPORA I PRVE ŽRTVE

Početne aktivnosti i širenje utjecaja komunista..... **38**
Hapšenja, prvi ilegalci i smrt Mladena Ivulić-Burela..... **43**
Poziv KPJ na oružani ustanak i pripreme naotočju..... **48**
Lik i pogibija Ante Brajčića, prvog viško-otočkog borca u NOP odredima na kopnu..... **51**

Glava IV

AKTIVNOSTI ZA SIRENJE ORGANIZIRANOSTI NOP-a

Strana

Ilegalno prevoženje dobrovoljaca ribarskim brodovima sredinom kolovoza 1941. godine..... 54
Organiziranje otpora talijanskoj politici odnarođivanja. 56
Mjere za jačanje aktivnosti..... 60
Paljenje tvornice sardina »Braća Mardešić« u Komiži..... 62
Protutalijanske demonstracije komiških žena 10. prosinca 1941. ... 64
Stanje NOP-a na viškom otočju koncem 1941. godine.....67

Glava V

PRIPREME ZA UPUĆIVANJE DOBROVOLJACA U NOP ODREDE NA KOPNU

Talijanska kaznena ekspedicija na otoku Visu početkom 1942.godine - 71
Jakov Radišić-Malenko žrtva talijanske zasjede 74
Napori za uspostavljanje ilegalnih pomorskih kanala zaprebacivanje dobrovoljaca u NOP odrede na kopnu..... 75

Glava VI

ORGANIZIRANOST NOP-a U 1942. GODINI

Osnivanje Kotarskog komiteta KPH za viški kotar i organizaciono stanje 77
Organizacije SKOJ-a..... 80
Osnivanje i razvitak Saveza mlade generacije (SMG)..... 82
Odbori narodne pomoći..... 83
Osnivanje narodnooslobodilačkih odbora, masovnih i političkih organizacija 85
Važnije aktivnosti..... 88

Glava VII

RAZVITAK I DJELOVANJE ORGANA NARODNE VLASTI DO KAPITULACIJE ITALIJE

Opći podaci..... 90
Specifičnosti u razvitku ilegalnog sistema narodne vlasti.....91
Djelatnost narodnooslobodilačkih odbora u omasovljavanju NOP-a . . 94
Organizacioni oblici.....100
Ilegalna tehnika i tisak..... 102
Sadržaji »Izvještaja«..... 104
Ekonomske prilike i mjere....."....111
Narodnooslobodilački fond 113
Narodno sudstvo i njegove mjere....., 115

G l a v a Vili

RAZVITAK I DJELOVANJE PARTIJSKIH I MASOVNIH ORGANIZACIJA U 1943. GODINI DO OSLOBOĐENJA VIŠKOG KOTARA

Strana

Partijske organizacije ... 118
Organizacije SKOJ-a i USAOH-a ... 121
Masovne organizacije NOP-a ... 122
Najvažnije aktivnosti za razvitak i učvršćenje NOP-a ... 123

G l a v a IX

PROCES DOBROVOLJNOG STUPANJA U NOP ODREDE NA KOPNU I ILEGALNA PREVOŽENJA (od početka NOB-e do 8. rujna 1943)

Mogućnosti i teškoće ... 125
Ilegalni kanal sa Splitom i napori za povoljnija rješenja ... 128
Ilegalni kanal s trogirsko-rogozničkim područjem ... 130
Ilegalni kanal viško-hvarsko-biokovsko područje ... 131
Zbirni rezultati ... 134

G l a v a X

DOGAĐAJI I STANJE PRED KAPITULACIJU ITALIJE

Herojska smrt Nikole Marinković-Topa ... 135
Osnivanje Viškog udarnog bataljona i »Leteće čete« ... 137
Razoružanje posade izvidno-signalne stanice na brduHum ... 139
Kaznena ekspedicija, represalije i strijeljanje 20 talaca ... 142
Predaja posada talijanskih garnizona i stanje NOP-a ... 146

DIO DRUGI

ETAPA HISTORIJSKOG ZNAČENJA
(od 9. rujna 1943. do 26. listopada 1944)

Podjela etape ... 189

Glava XI

PRERASTANJE ZNAČENJA OTOKA VISA DO ODLUKE O NJEGOVOJ UPORNOJ OBRANI

Mjere narodne vlasti na oslobođenom području ... 190
Obrambene mjere i osnivanje novih viških jedinica ... 196
—r Prvi viški bataljon ... 197
— »Leteća četa«; dvije samostalne čete; Komanda otoka ... 197
— Viška flotila ... 199
— Drugi viški bataljon ... 200
— Treći viški bataljon ... 201
— Viški dobrovoljački bataljon ... 201

Strana

Uspostavljanje prvih veza sa saveznicima u južnoj Italiji.....202
Porast značenja otoka Visa do konca njemačke jesenje ofenzive . . . 208
Kako je donijeta konačna odluka VS NOV i POJ o upornoj obrani otoka Visa.....218

Glava XII

PRETVARANJE OTOKA U SNAŽNU BAZU NOVJ

Uloga 26. divizije, ostalih jedinica i stanovništva u utvrđivanju otoka . . 230
Razvitak Mornarice NOVJ s osloncem na otok Vis..... 236
Vojno-pozadinska organizacija i zadaci..... 241
Savezнички dijelovi i njihova uloga..... 244
Viški aerodrom, savezничка i zračna baza NOVJ.....249
Sistem veza..... 253
— Pomorsko-saobraćajni pravci i veze..... 256
— Veze tehničkim sredstvima (signalne, telefonsko-telegrafske, radio-veze 259
— Tanjugova djelatnost na otoku Visu.....267

Glava XIII

ULOGA OTOKA VISA U RAZBIJANJU NJEMAČKE PREVLASTI NA JADRANU I NAPADNE AKTIVNOSTI S OTOKA

Raznovrsnosti značenja otoka Visa..... 269
Njemački planovi za osvajanje otoka i njihove važnije aktivnosti . . . 273
Planovi za napadne aktivnosti s otoka Visa.....279
Desantni diverzioni prepadi.....280
Desantno-prepadne operacije ograničenih razmjera..... 280
—• Desantni prepad na otok Mljet.....281
— Desantno-prepadna operacija na otoku Korčuli..... 281
— Desantni prepad na otok Šoltu.....282
—■ Tragedija pri potapljanju bolničkog broda »Marin II« . . . 282
— Desantno prepadna operacija na otok Brač..... 283
Aktivnosti za neprekidno iznuravanje protivnika..... 285
Desatna operacija za konačno oslobođenje otoka i obale.....286
— Pripreme do Titovog govora 12. rujna.....286
— Desant na srednjodalmatinske otoke i poluotok Pelješac . . . 288
— Desant na kopno..... 290

Glava XIV

RAZNOVRSNOST OPCE I VOJNE NAMJENE OTOKA VISA KAO BAZE

Prihvatno-otpremni centar ranjenika, bolesnika i izbjeglica 292
— Zbrinjavanje ranjenika i bolesnika 292
— Zbrinjavanje izbjeglica..... 294
Transportno skladišni centar..... 299

Strana
Snabdjevačko i pomorsko-prometno središte..... 303
— Snabdijevanje..... 303
— Pomorski promet..... 304
Centar obuke vojno-stručnih i političkih kadrova..... 306
Središte sportskih aktivnosti i jedinice NK »Hajduk-NOVJ« 3 1 0

G l a v a XV

SREDISTE DALMACIJE

(od 28. prosinca 1943. do 26. listopada 1944)

Razlozi boravka oblasnih rukovodstava na otoku Visu..... 316
Oblasni komitet kao usmjeritelj djelatnosti..... 322
Oblasni NO odbor kao organizator vlasti i poslovanja..... 324
— Organiziranost ONOO-a i razvitak narodne vlasti..... 324
— Rješavanje opće problematike..... 326
— Poljoprivreda..... 328
— Ribarstvo i industrija za preradu ribe..... 329
— Unutarnja trgovina..... 329
Trgovina s južnom Italijom..... 330
Agitaciono-propagandna i izdavačka djelatnost na otoku Visu . . . 332
— Vojno-izdavačka djelatnost..... 333
— Izdavačka djelatnost političkih i organa vlasti..... 334

G l a v a XVI

SREDISTE SREDNJODALMATINSKOG OTOČKOG PODRUČJA

(od 28. prosinca 1943. do 26. listopada 1944)

Organiziranost na okružnom području..... 336
Djelatnost Okružnog NOO-a za SDO područje..... 338
— Radne brigade i posebne radne čete..... 340
Privredna i politika obnove..... 341
— Vinogradarstvo i ratarstvo..... 341
— Ribarstvo i zanatstvo..... 343
— Narodnooslobodilački fond i procjene šteta..... 344

G l a v a XVII

KOTAR VIS I NJEGOVO STANOVNIŠTVO OD SIJEČNJA DO 20. LISTOPADA 1944. GODINE

Do prestanka opasnosti njemačkog desanta..... 346
Partijsko-političke organizacije i njihov rad..... 348
Djelatnost organa narodne vlasti..... 350
Dobra i proizvodnja na raspolaganju okupljenima na otocima Visu i Biševu..... 354

Glava XVIII

SREDIŠTE NOVE JUGOSLAVIJE
(od 7. lipnja 1944. do 15. listopada 1944)

Strana

Prikaz prethodnih napora NOP-a za međunarodno priznanje tekovina NOB-e 358
Dolazak VŠ NOV i POJ i centralnih rukovodstava NOP-a s maršalom Josipom Brozom Titom na čelu na otok Vis 361
Smještaj i početni boravak maršala Tita i članova centralnih rukovodstava NOP-a 365
Proces i rezultati borbe za međunarodno priznanje nove Jugoslavije na otoku i s otoka Visa 371
— Do sporazuma 371
— Sporazum Tito-šubašić ili »Viški sporazum« 374
— Titov posjet savezničkim predstavnicima u Italiji i rezultati 377
— Nova dostignuća 379
Govor maršala Tita 12. rujna i njegov odlazak saotokaVisa 18. rujna 384
Neke od djelatnosti centralnih rukovodstava na otoku Visu. 387
— Usmjeravanje razvitka NOVJ i rukovođenje operacijama 388
— Napori za daljnji razvitak narodne vlasti 394
— Ugovori općeg značenja i razvitak međunarodne suradnje 396
— Zakonodavni akti 399

DIO TREĆI

ZAVRŠNA ETAPA
(od 20. listopada 1944. i do konca NOB-e)

Glava XIX

KOTAR VIS U ZAVRŠNOJ ETAPI NOB-e

Borci s viškog kotara u jedinicama NOVJ 469
Normaliziranje prilika na području viškog kotara 473
Izbori za mjesne i seoske narodnooslobodilačke odbore 477
Djelatnost NO odbora od rujna 1944. godine do kraja NOB-e 479
Izbor narodnih zastupnika i povratak izbjeglica 481

1-

Glava XX

REKAPITULACIJA DOPRINOSA I ŽRTAVA U NOB-i

Općenito o doprinosima stanovništva i značenju otoka Visa 484
Zbirni podaci 493
Pregledi-spiskovi rekapitulacije 500
— Članovi KPJ na viškom otočju polovinom travnja 1941. godine 501
— Članovi KPJ na viškom otočju od polovine travnja 1941. do 9. rujna 1943. godine 504
— Pregled stanja partijskih organizacija, kandidata i simpatizera KPJ od travnja 1941. do rujna 1943. godine 508

Strana

— **Organizacije SKOJ-a, SMG-e i USAOH-e do konca rujna 1943. godine..... 510**
— **Komiški i biševski dobrovoljci pri pokušaju da 16/17. VIII 1941. ilegalnim prevoženjima stupe uNOP odrede na kopnu 511**
— **Ilegalna prevoženja dobrovoljaca s viškog otočja radi stupanja u NOP odrede i NOVJ zaključno7/8. rujna 1943. godine 513**
— **Žrtve tijekom NOB-e.....516**
— **Nosioci»Spomenice1941.« i važnija odlikovanja..... 521**

Zaključak.....522

PRILOZI

I — Objašnjenje skraćenica.....527
II — Tablice, pregledi i pjesme..... 529
III — Sheme i crteži 545

IZVORI I LITERATURA

I — Arhivi.....567
1. Neobjavljena građa 567
2. Objavljena građa 570
II — Memoarska građa..... 571
1. Neobjavljena građa.....571
2. Objavljena građa.....573
3. Konzultirani.....573
III — Enciklopedije i zbirke 574
IV — Literatura.....574
1. Knjige.....574
2. Radovi u raznim izdanjima (časopisi).....578
3. Tisak.....588
4. Tisak na otoku Visu 1943—1944..... 591

Konsultanti:

NIKOLA TOMIC-MLADEN
NIKOLA REPANIC-GANDI
TOMISLAV ŽUANlC-KNEŽlC

Lektor

JERKO MATOŠIĆ

Likovna oprema

JOVAN DODIG

Tehnički urednik

ALEKSANDAR STOJKOVlC

TISAK: VOJNA ŠTAMPARIJA — SPLIT

Dr VESELJKO HULJIĆ
IHRPD
VIS 1941-1945